

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

VI. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1910.

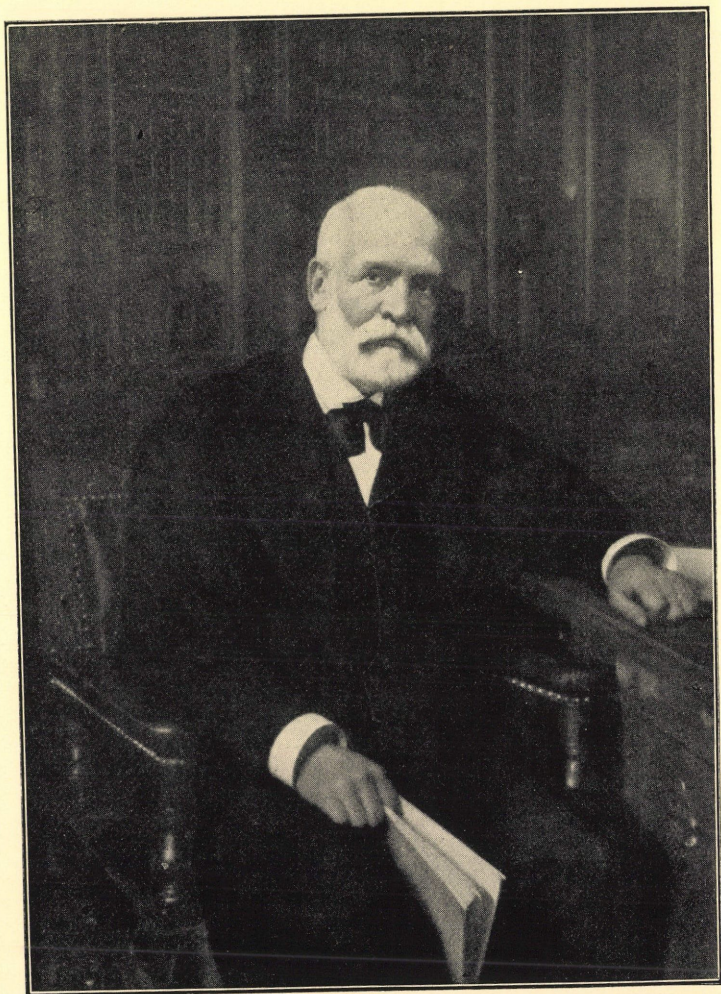
~~79~~ ~~376~~ F4111/75

1965

1965

A M. Nyelvtudományi Társaság Alapító Tagjai 1910-ben.

	Berczik Árpád, Budapest (1906)	200 kor.
	Budapest: Orsz. központi takarékpénztár (1908)	200 "
	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905)	200 "
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200 "
5	Gombocz Zoltán, Budapest (1908 és 1910)	300 "
	Győr: Pápóczi prépostság könyvtára (1908)	200 "
	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200 "
	Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200 "
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200 "
10	Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400 "
	Hornyánszky Viktor, Budapest (1904)	200 "
	Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200 "
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200 "
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200 "
15	Kolozsvár: Tud. egyet. m. nyelvészeti sem. (1908) I—III. részl.	150 "
	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200 "
	† Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200 "
	Latzkó Antal, Budapest (1904)	200 "
	Lehr Albert (1910)	200 "
20	Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Gyula-Fehérvár (1908)	200 "
	Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200 "
	Óvári Ferencz, Veszprém (1905)	200 "
	Pécs: Főgimnáziumi Önképzőkör (1906)	200 "
	Péller Pál, Veszprém (1905)	200 "
25	Pór Antal, Esztergom (1904)	200 "
	Rada István, Veszprém (1905)	200 "
	Rust József, Budapest (1906)	500 "
	Semsey Andor, Budapest (1904)	2000 "
	Szily Kálmán, Budapest (1904)	200 "
30	Ifj Szinnyei József, Budapest (1906)	200 "
	Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200 "
	Szöts Ferencz, Budapest (1904)	200 "
	Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200 "
	Wodianer Arthur, Budapest (1904)	200 "
35	Zirc: Apátsági könyvtár (1905)	200 "

Hampden Hill.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VI. KÖTET.

1910. JANUÁR.

1. SZÁM.

Hunfalvy Pál emlékezete.

(Felolvastatott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1910. január 18-ikán tartott közgyűlésén.)

Most száz éve, 1810. márczius 12-én született Hunfalvy Pál Nagy-Szalókon, Szepesmegyében.*

A XIX. század első negyedében szomorú időket élt Magyarország, talán a legszomorúbbakat a szatmári béke óta. Pangás, tespedés szállta meg az országot: a főrangúak, nemzetüktől elidegenedve, hazájuk sorsával mit sem törődve, külföldön költötték el jövedelmüket, nem ritkán vagyonukat; a középnemesség itthon ugyan, de tobzódásban és duhajkodásban pazarolta el testi és szellemi erejét; a polgárság, nyelvére különben is idegen, a nemesi jogok hazájában alig számított valamit; a kisenemesség, noha megvoltak a kiváltságai, szegény viszonyok közé süllyedve paraszti életet élt ő is, csak úgy mint a „misera plebs contribuens“. Már-már valóra látszott válni a német állambölcseelő** jóslata, hogy a magyar nyelv végkép el fog enyészni a föld színéről. „Oh mily sokszor látám — mondja Széchenyi István — még mint gyenge fiú, szegény atyámat buba merülve, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell hatni rá, mint családi vagy házi bajok keserűsegeinek. Akkor nem birtam felfogni bánatait. Később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyar-nak napról napra mélyebbre süllyedése s azon reménynélküli nézet, hogy nem sokára és elkerülhetetlenül fog nemzetünk vég-órája ütni, okozá oly sokszori keserű epedéseit. Annyi polgári erényekkel fénylő atyám, — végzi Széchenyi — mint *magyar*, reménytelenül szállott sirjába.“

És éppen ezekben a szomorú időkben, t. Társaság, a XIX. század első negyedében születnek a kiváló férfiak e hazában oly nagy számmal, a minővel sem előbb, sem utóbb még soha: leg-

* A Pall. Lex.-ban Simonyi Zsigmond, nem tudni mi alapon, augusztus 10-re teszi e születésnapot.

** Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. 1791. XVI. könyv, II. fejezet.

nagyobb költőink, nagy államférfiak, kitünő tudósok és hadvezérek. Mintha csak a gondviselés akart volna örködni nemzetünk fölött!

*

Hunfalvy (előbbi nevén Hunsdorfer*) Pál nem mozdult ki Szepes megyéből 17 éves koráig. Születése helyén végezte az elemi iskolát, Késmárkon pedig a gimnázium négy osztályát. Anyanyelvén kívül megtanult latinul, francziául, egy kicsit görögül s bizonyára tótul is, csak a magyar nyelv volt előtte teljesen idegen. Hogy ezt is elsajátíthassa, 1827-ben Miskolcra ment tanulni, (előbb az evangélikusokhoz a retorikára, azután a helvét hitvallásúak lyceumába a bölcsészettani tanfolyamra** s innen két év múlva vissza Késmárkra. Most már elég jól tudott magyarul, de azért még nem érzett a magyarral. „Nyiltan megvallom — írja ő maga — mi a magyart igen távolról néztük, s oly világban, a mely bennünk hasonérzelmeket korántsem gerjeszte. A magyar állapot idegen volt előttünk.“*** Beteljesedett rajta is, hogy „a szó-lás még korántsem érzés, a nyelvnek pergése korántsem dobo-gása még a szívnek, és ekkép a magyarul beszélő, sőt a leg-ekesebben szóló is, korántsem magyar még.“

Széchenyi Világ a gyűjtött magyar világot a késmárki ifjak szívében. „Ki kavicsban drága kőre találna — mondja ismét ő maga — nem lepetnék meg örvendetesebben, mint mi Széchenyi Világától. Mint idegen, ki a jónak mindenütt örül, úgy becsültük előbb az új életet; majd közelebbnek is találtuk magunkhoz. Elővettük a *Hitelt*, elő Berzsenyit, Kisfaludyt, Kölcséyt, s mintha fiul fogadtattunk volna, buzgóság gerjede bennünk a magyar művelődésért.“

Hunfalvy meglehetősen későn, 29 éves korában lép az iro-dalom terére. Nagyon sokat és sokfélét tanult, hogysen ezt korán megtehetné volna. A ki egy szaktudomány kisebb területére szor-itkozik, könnyebb terhével hamar útnak indulhat. Hunfalvy ellen-ben a bölcsészeti tanfolyam befejezte után még theologiai és jogtudományi tanulmányokat is végzett. Első munkája: a *Dresdai Levelek*, noha a keltezés szerint 1836-ban írta őket, csak három évvel utóbb láttak napvilágot Schedel, Vörösmarty és Bajza Athenaeumában. Nem útleírások vannak e levelekben, hanem egy magyar lélek bánatos reflexiói a külföldi viszonyok

* Az udv. cancellaria 1842 február 17-én engedte meg, hogy Hunsdorfer Pál és János vezetéknevüket „Hunfalvy“-ra változtassák.

** Itt a ref. főgimnázium igazgatóságának szíves értesítése szerint az 1828/9. tanév első felében az aestheticából 14-ik, a physicából 8-ik, a mathe-sisből 7-ik, a historia universalisből 9-ik, a literatura romanából 8-ik és a literatura graecából 6-ik eminens; a második félévben a historia universa-lisból, a literatura romanából, a literatura graecából és a mathesisből 7-ik eminens, a theologia moralisból, a psychologia empiricából és physicából 8-ik eminens.

*** Emlékezés Késmárkra. Tanulmányok. Írta Hunfalvy Pál, 49. l.

megismerése közben. Ettől fogva több éven át szorgalmas munkatársa az Athenaeumnak. Czikkei többnyire philosophiai, aesthetikai, paedagogiai tartalmúak, közbeszövéen akkori nézeteit a magyar művelődési törekvésekről, vagy pedig fordítások arabból és görögből. Csupán egy cikkében, a Rhapsodiák utolsó cyklusában* foglalkozik nyelvtudományi s különösen a magyar nyelvet illető kérdésekkel. Már ekkor kiválóan érdeklik a magyar igék időalakjai, melyekkel később is annyit foglalkozott, főleg pedig helyes használatuk kérdése. Tüzetesen nyilatkozik a magyar nyelvújításról is. „Romok alá temetett műdarabot ha kiásnak — e hasonlattal él — nem lesz újjá, hanem régi marad, bár letört részeit oly ügyességgel tudják helyre állítani, mint a farnesi Herkulesét. Nyelvünk ily eltemetett műdarabhoz hasonlított, ki kellett azt ásni s hiányait megtoldani. De ám a néző sokaság kiásót és toldót mind újítónak vette s munkáikat annyira nem tudta egymástól megkülönböztetni, hogy majd Herkules igaz lábait sem ismerte el valódinak. Tehát újító volt mind a ki elavult szókat élesztett föl, mind a ki valóban újakat készített . . . : sok magyar előtt minden új volt s mai nap is hányan tudják mi új, mi régi? Újat nem olvasunk, mivel új s a régivel mi gondunk? De sem részvétlenség, sem harag nem akadályozhatta nyelvünk újjászületését . . . Ne tartsuk még befejezettnek a nyelv feladását és képezését, hasztalannak se véljük a fáradságot, mely annak gazdagítására új bányákat ígér . . . Nincs szavunk még sokra, melyet művelődésünk terjeszkedése mellett nélkülözni nem lehet. Miért nem folyamodunk éjszaki atyafiainkhoz is.** Megvessük-e azokat, vagy szégyeljük a rokonságot, mely a mennyire csak nyelvrokonságtól telik, annyira bizonyos lett.”

Íme e hosszabb idézet megismerteti velünk Hunfalvy álláspontját, melyet irodalmi föllépése első éveiben a magyar nyelvészett akkori két legfontosabb kérdése körül: a nyelvújítás és nyelvünk rokonsága megítélésében elfoglalt. Nem itéli el a nyelvújítást, sőt nyíltan kimondja annak szükséges voltát; nem szégyenli a lapp nyelv rokonságát, sőt bizonyosnak jelenti ki, és ezt abban az időben teszi, mikor Gyarmathi és Révai tanításait már mindenki elfeledte, s a legtöbb magyar Horvát István ábrándjaiban gyönyörködött.

De, ismétlem, Hunfalvy ekkor még philosophus, aesthetikus volt inkább, semmint philologus. Így ismerték akkori barátai is. Mikor az Akadémiába 1841-ben lev. tagnak ajánlják, első sorban philosophiai értekezéseit emelik ki és székét sem valami philologiai munkával, hanem Thukydides jellemzésével foglalja el. S mikor 1842-ben a készmárki ev. főiskolán „a magyar törvé-

* Athenaeum 1840, második félév, 42—45. sz. A Rhapsodiák e részét nem vette föl az 1873-ban megjelent Tanulmányok közé.

** Itt példaképen kölcsönvételre ajánlja a lapp *jegne* szót, mely a német gletschert helyettesíthetné nyelvünkben. Toldy Tudományos Műszótára el is fogadta s innen belekerült Ball. szótáraiba is.

nyek s az országászat rendes tanítója“ lett, s négy évvel utóbb, mikor e főiskola élethossziglani igazgatójává választották, úgy látszott, véggép szakítani fog mind a philosophia, mind a philologia művelésével, s ezentúl kizárólag a jog- és államtudományoknak fog élni. 1843-ban a „Magyar és kereskedelmi törvényekről“ önálló munkát ír, 1847-ben „Országgazdászati (vagyis nemzetgazdasági) tájékoztatót“ közöl Bajza Ellenőrében s 1848-ban arra kéri Toldyt, hogy „Országászati Tanulmányok“ czimű munkájának, mely már egészen készen van, keresne Pesten kiadót, hogy június vége előtt megjelenhessék.* E munkája azonban sem akkor, sem utóbb nem jelent meg soha. 1848 június végén nagy változás áll be a késmárki polyhistor életében. A szepesszombati választókerület egyhangúlag megválasztja országgyűlési képviselőjének. Ott hagyja a csendes Késmárkot: el kell menni a forrongó Pestre, a nemzetgyűléssel együtt menekülni Debreczenbe, majd diadalmásmorban újra Pestre, azután Szegedre, végre Aradra — a teljes összeomlásig. Az ő tanári állása is összeomlott. Mint bujdosó, feledést és szórakozást keres; Toldy Ferencztől finn grammatikát kér. Strahlmann munkáját kapja tőle. Ezt olvasgatva ébred fel benne — maga beszélte Fraknóinak** — a vágy a magyar és finn nyelv rokonságának bővebb tanulmányozására.

Bujdosása nem tartott sokáig; nagy meglepetésére már 1850 nyarán kegyelmet kapott. „Nem gondoltam — írja Toldynak*** — hogy ez oly hamar és ekként történjék. De bár meglepett, nem örvendeztetett: mit ér egyes ember a haza ellenében? s a hon beteg, mint ország halálosan beteg...“

A beteg ország megmentésére gondol akkor minden jobb hazafi. „Még élünk, s akarunk élni, de annál nagyobb a kötelességünk is dolgozni, hogy életre való jogunk senki által kétségbe ne vonathassék.“ Az Akadémia tagjai közül — Toldy kezdeményére — 12-en, köztük Hunfalvy is, összeállnak egy tudományos folyóirat alapítására: közülök Hunfalvy magára vállal évenként négy nyomtatott ívet nemcsak megírni, hanem kiadási költségeit is viselni. Így indul meg az „Új Magyar Múzeum“ 1850 október 1-én. Jeligéje: „Peragit tranquilla potestas, Quae violentia nequit...“ Az első cikket „intő és buzdító szózatul“ Hunfalvy írja „Igaz arany bulla“ czímmel. Helyesen mondja Fraknoi negyven évvel utóbb e nagy feltűnést keltett cikkről,† hogy hangja bátor mind fel-, mind lefelé és tartalma bölcs. Bátran hangoztatja, hogy bár a béres irodalom szinte jogunkat is az életre kétségbe vonja s azt kívánja, hogy lakoljunk tetézetten a kajánság kedve szerint: azért mégis élünk s akarunk

* Toldy F. levéltárczája XV. köt., a M. Tud. Akad. kéziratárában.

** Hunfalvy-Album. 1891. (XV. 1.)

*** 1850 július 13-ikán.

† Hunfalvy-Album. (XII. 1.)

élni. Nemzetünk hiját nem a harczy vitézség hiánya teszi; hanem teszi az, hogy a vitézségen kívül más tulajdonait nem fejthette úgy ki s nem dolgozott annyit a tudományok, művészetek és az anyagi ország terén, mennyit dolgoznia lehetett s annál fogva kellett volna is.

Ezután részletesen fejtegeti a feladatok hosszú sorát, melyek a nemzet előtt állanak: a műveltség terjesztését, az ország anyagi jóllétének emelését, a tudományok művelését, s kitűzi ezek között mintegy a saját munkaprogramját is: „Szükség — mondja a 109. lapon —, hogy nem csak a magyar, hanem a vele rokon nyelveket is buvároljuk; nekik az összes nyelvek sorában helyet mutassunk ki; időközben történt változásait, a mennyiben az írott hagyományokból megtudhatni, előadjuk s az észnek az emberi nyelvekben nyilatkozó alaptörvényeire visszavigyük.“

De mielőtt Hunfalvynak igazán csak ekkor elkezdett nyelvészeti munkássága rövid vázolásához fognék, közbevetőleg szólanom kell azon változsról is, a mely életviszonyaiban ugyanakkor állott be.

A M. Tud. Akadémiának ugyanis egész 1851-ig nem volt külön könyvtárnoka: ideiglenesen a titoknok viselt gondot a könyvekre is. Toldy már 1846-ban kijelentette, hogy a könyvtár-óri tiszte, halmazott teendői miatt, továbbra nem tarthatja meg. Azonban ötödfél év mult el, míg az állást betöltötték. Az 1851. június 30-án tartott akadémiái ülésen jelentették be, hogy gróf Teleki József és testvérei „a Tudós Társaságnak még 1846-ban tett ajánlása következtében a 300 forinttal járó könyvtárnokságra Hunfalvy Pál levelező tagot nevezték ki“.

Hunfalvy Pál haladék nélkül elfoglalta hivatalát s negyven esztendeig, egész haláláig viselte.

Valahányszor az Akadémia könyvtárában a régi lajstromokban és a katalogus-czédulákon Hunfalvy vagy Budenz keze-írása ötlík szemembe s látom rajtok azt a pontosságot, azt a türelmet, mondhatnám, azt a szeretetet, melylyel e nagy tudósok köznap teendőiket is végezték, mindig valami megatottság vesz rajtam erőt: elszomorodva gondolok az idealismus mai hanyatlására.

1851 január 18-án tartotta Hunfalvy Pál első nyelvészeti fölolvását az Akadémiában. Címe: „Nyelvészeti nagy tenni-valóinkról s a finn népek régiségei“. Fő-fő teendők szerinte: az ural-altáji nyelvészet művelése. Igen szépen mondja:*

„Minden europai nemzet azon helyhez képest, melyet az igazán európai életben tart, osztozik minden tudományos fáradságban, ennél fogva a nyelvészetben is. A magyar nemzet okvetlenül köteles részesnek beállani azon munkálkodásba, mely a classicus és a sémi nyelveket és irodalmakat tűzi tárgyul . . . , de e munkálkodásban a vezérséget mások foglalták el, kik a mult szá-

* Magy. Acad. Értes. 1851: 3—4. II.

zadokban többet akartak és tudtak a szellemi munka birodalmában tenni . . . Ámde az ural-altáji nyelvészeti körrel, melynek annyi történelmi homályt kell felderíteni, mi magyarok egészen másképp vagyunk: *itt a vezérséget nekünk kell megragadnunk*, ha tudományos működésünk a legnagyobb szégyent, a tehetetlenség feletti szégyent nem akar vallani! Valamint a Kaspi-tenger mellékei azon kapuk, melyen Közép- és Éjszaki-Ázsiából Európába jöttek a nemzetek, azonkép legyen a magyar tudomány e tekintetben kapu, melyen az európai szellem vizsgálatai Közép-Ázsiába kalauzoltassanak.“

Ez után az első felolvasása után éveken át, mondhatni szakadatlan sorban, jöttek Hunfalvy nyelvészeti dolgozatai. Már két hónappal amaz első után ismét egy nagy értekezéssel lép az Akadémia elé. Ennek címe: „A nyelvhasznítás elvei s elemei.“ Külön taglalja a ragozást és szóképzést a héber és arab, azután a hellén, latin, német stb. nyelvekben s végül a magyar, finn és török nyelvben. Végül erősen megtámadja az akkori magyar nyelvészekről olyannyira kedvelt elvont gyököket. „Azt gáncsolom én a magyar nyelvészkedésben — mondja Hunfalvy „A Magyar Nyelv rendszeréről“ szemben — hogy legkisebb különböztetés nélkül keresztül kasul gázol mindenben; mert ezzel rontotta el a nyelvészeti érzetet, úgy hogy igaz nyelvtudomány sokáig nem lesz nálunk. Mert arra, hogy valaki *lazacz, malacz, láncz, táncz* szokat magyar képzők vagy gyökökből kihozza, igazán szembehunyás kell. Így nem szabadulunk soha sem a Kassai-féle *szódríncselésektől*, s mindig „*notis erimus derisui*“. A magyar nyelvészetet azon ösvényre kell vezetni, hol egyedül válhatik tudományyá, még pedig olyanná, mely nemcsak némely kitűnő elmék előtt, minő Révai volt, hanem mindnyájunk előtt, biztos, többé kételynek alá nem vethető nemzeti tulajdon legyen.“

Még ugyanabban az évben, ismét alig két hónappal a második után, egy harmadik nagy értekezést terjeszt az Akadémia elé: „A magyar, finn és török nyelvek leírása.“ Nem nyelvtant akar írni, hanem az említett nyelvek rajzát akarja szem elé állítani, hogy az olvasó figyelmét a finn és török nyelvekre fordítsa, mint a melyek a magyar nyelv tudományos művelésére leghatásosabbak, továbbá az egész nyelvcsalád kitanulására is első útmutatók. Sajnovics és Révai óta — mondja másutt — meglehetősen sokat beszéltek a mieink a magyar, finn és lapp nyelvek rokonságáról: de annyi sok nyilatkozó s ítélni bátorzkodó közt nem volt egy sem, ki tanulás által győződött volna meg arról, a mi nyilatkozásának vagy éppen ítéletének tárgya vala . . . A rokon nyelvek tudása nélkül nem találhatni alapot, a melyre építeni lehet. Mindaddig, míg nyelvtudósaink a finn és török nyelveket nem tanulandják, sem nyelvtani, sem szótári könyveink nem fognak a nyelvtudomány kívánalmainak megfelelni.“

Hunfalvy e három első nyelvtudományi értekezéséből bővebb idézeteket vettünk, s őt magát szólaltattuk meg, hogy szembe

tüntessük, mily helyes nézeteket vallott s mily helyes irányban dolgozott és buzdított már akkor (1851-ben), mikor még minden magyar nyelvész, ki szófejtéssel foglalkozott, délibábokat kergetett.

Értekezéseit egész 1856-ig a Magyar Academiai Értesítőben és az Új Magyar Múzeumban tette közzé. Magyar nyelvtudományi folyóirat még nem volt s annak hiányát talán csak Hunfalvy érezte igazán. Neki tér kellett, hol másoktól nem feszélyezve, irányozhassa a munkásságot, bátorítsa, buzdítsa a tehetőséget, mely különben talán nyomtalanul eltűnnék s igazítsa jó útra a tévedőket. Ezért indította meg 1855 augusztus elején a *Magyar Nyelvészet*-et, az első magyar nyelvtudományi folyóiratot. Az első évfolyamokban ő maga írta a legtöbb s a legértékesebb cikkeket, s azokon is, a melyeket munkatársai írtak, vagy legalább nagy részükön meglátszik a gondos szerkesztőnek javító, simító és csillag alatt helyreigazító keze. „Nemcsak szerkesztettem, hanem magam írtam, magam javítottam s magam olvastam is a Magyar Nyelvészetet“ — mondogatta tréfásan harmincz évvel utóbb.

De nemsokára szerzett magának egy új munkatársat, ki nemcsak derekasan megállta a helyét, hanem alapos ismereteivel az indogermán nyelvészet terén jóval fölül is multa az ő autodidakta tudását. A mit Hunfalvy a finnugor nyelvhasznítás terén ötlet- vagy sugallatszerűen megkezdett, azt Budenz rendszeresen és tervszerűleg folytatta, a maga babérjával Hunfalvy homlokát is ékesítvén.

Az angolok azt mondják, hogy Davynak, a nagy chemikusnak, legnagyobb felfedezése: Faraday volt. Mi is elmondhatjuk magyarok, hogy Hunfalvy Pálnak egyik legnagyobb érdeme: Budenz volt, hogy őt Magyarországnak és a magyar nyelvtudománynak meg tudta nyerni.*

Könyvtári és szerkesztői teendői és annyi kisebb értekezés írása közben Hunfalvy ráért még arra is, hogy segítségét felajánlja Regulynak utazásai leírására és gyűjteményei feldolgozására. Szegény Reguly akkor már testében-lelkében annyira

* Ide csatoljuk Hunfalvy egyik első, eddig még sehol nem közölt levelét Budenzhez, melyben neki, ha Magyarországra jön, támogatását igéri:

„Verehrtester Herr! Ich danke Ihnen für die Nachricht über Ihre Studien und deren quasi Krönung mit den honoribus ordinis; und es wird mich sehr freuen, ein Exemplar Ihrer Dissertation aus Ihrer Hand zu empfangen. Einstweilen bitte ich diese etlichen Zeilen nur als Zeichen anzunehmen, dass ich Ihr Schreiben erhalten habe, und Sie hier erwarte. Zugleich mögen sie mir aber auch Gelegenheit geben, Sie noch einmal daran zu erinnern, sich nicht solche Hoffnungen zu machen, die dann vielleicht die Wirklichkeit enttäuschen würde. Machen Sie sich auf die Reise nach Ungarn mit der Absicht, Länder und Menschen kennen zu lernen, und nur da und dann bleiben zu wollen, wo und wenn es Ihnen gefallen wird. An mir, hoffe ich, werden Sie bald bemerken, soll es nicht fehlen, so viel ich vermag. — Doch wer sich mit Schriften im Geiste des Islams verfasst abgiebt, der hat schon oft gelesen, was auch der lateinische Dichter sagt: quemque maneat sua fata. Also, szerencsés jövetelt hozzánk! Pest d. 27. März 1858. Ihr Sie erwartender P. Hunfalvy.“ (A M. Tud. Akad. kéziratából.)

meg volt törve, hogy voltaképen ő nem is, csak Hunfalvy dolgozott. A cooperatio annyiból állt, hogy együtt olvasták a vogul szövegeket, s együttrendezték Reguly szó- és nyelvtani jegyzeteit. Reguly nemsokára meghalt s hagyatéka feldolgozásával és kiadásával az Akadémia Hunfalvyt bízta meg. Már egy évvel utóbb ki is adta a teremtésről szóló vogul mondát, mely első eredeti vogul szövegközlés volt; 1864-ben pedig kiadta Reguly hagyományainak egy jó nagy részét „A vogul föld és nép” cím alatt, terjedelmes bevezetéssel és nyelvi fejtegetésekkel.

1862-ben a Magyar Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága megindította a Nyelvtudományi Közleményeket s szerkesztővé a Bizottság előadóját, Hunfalvy Pált választotta meg. Így azután meg lehetett a Magyar Nyelvészetet, a mi Hunfalvynak különben is tetemes anyagi áldozatába került, szüntetni. A Nyelvtudományi Közlemények, a míg Hunfalvy szerkesztette (1879-ig), nem is volt egyéb, mint a Magyar Nyelvészet folytatása, új cím alatt s jelentékeny új erőktől támogatva.

Hunfalvyt azonban az ő csendes tudományos foglalkozásában ismét megzavarta a politika, még pedig két ízben is. 1861-ben a szepesszombati kerület újra megválasztotta országgyűlési képviselőjévé, 1865-ben pedig az ő kedves Késmárkja — hol annyi ideig tanult és tanított — bízta meg képviseletével. Hunfalvy mind a kétszer Deákhhoz csatlakozott s élénk részt vett a tárgyalásokban, valamint később a főrendi házéiban is. Az 1865-iki országgyűlésről naplójegyzeteket is tett, de csak töredékesen, a szerint, a mint a kérdés vagy esemény érdeklődését fölkeltette.

Hátrahagyott iratai, melyeket az Akadémia könyvtárában őrzünk, arról tanúskodnak különben, hogy ő semmi súlyt sem fektetett — nem úgy, mint Kazinczy, vagy Toldy — irodalmi levelezésének megőrzésére. A hozzá intézett levelekből csak azok maradtak meg, a melyek valami véletlenségből elkerülhettek az enyészetet. Schott Vilmossal, a híres khinai és altáji nyelvtudóssal — mint ez egyik értekezéséből kitűnik — már 1851-ben levelezésben áll, de mindebből semmit sem őrzött meg. A finn tudósokkal is sűrű levelezést folytatott, de csak egy-két levél maradt meg közülök Almberg, Blomstedt, Koskinen és Rosendaltól, s ezeknek is a legnagyobb része az ő finnországi utazása utáni időkből. 1869 nyarán ugyanis végrehajthatta régi tervét s meglátogathatta Finnországot, melyről s melynek nyelvéről, mindig csak a távolból és csakis könyvek után, már annyit írt. „Távolban is — mondja ő maga — sokról lehet ugyan tudomást szerezni, de az, ha legbővebb is, határozatlan, mint lámpafénynél a színek mivolta: ellenben a személyes tapasztalás, bár mily korlátolt legyen, mégis a napfényhez hasonlít, a mely világosan mutatja a színeket, úgy hogy azután arról is biztosabban ítélnünk, a mit tapasztalásunk nem ért.” „Hallottam valakitől, a ki akkor Hunfalvyval érintkezett — írja Setälä — hogy nem győzte csodálni éles megfigyelő képességét és érett ítéletét.”

Hunfalvy le is írta „Utazását a Balt-tenger vidékein“ s kiadta magyarul 1871-ben s németül is 1874-ben.

Alig hogy e munkája magyar nyelven megjelent, már a rákövetkező évben a nagy német nyelvtudós, Schott Vilmos Hunfalvyt a Kir. Porosz Akadémia levelező tagjául ajánlotta. Schott ezeket mondja ajánlásában: „Hunfalvy egyrészt az ő számos értekezésével, melyek a tőle alapított folyóiratokban: a Magyar Nyelvészetben és a Nyelvtudományi Közleményekben jelentek meg, másrészt pedig nagyobb munkájával, melyet „Reguly Hagymányai“ szerény címmel adott ki, rendkívüli módon előmozdította a magyar s a vele közelebbről rokon finn-urali nyelvek tudományos ismeretét. Utóbbi munkájában azt, a mit Reguly csak becses nyersanyagként hozott Szibériából, tudós kézzel feldolgozta s önálló kutatásaiban a magyar nyelv és őstörténet fenéköveit használta fel. A Reguly-hozta terjedelmesebb szövegek alapján megírta az első vogul grammatikát, azét a nyelvét, a melynek ismerete nélkül a magyar nyelv nem egy sajátosságát nem is lehet helyesen megítélni. Legújabb munkája pedig: Utazás a Balt-tenger vidékein, meggyőződésem szerint, a legteljesebb és legjelentékenyebb mű, a mely Finnország és Esthland lakóinak a természethez és az orosz birodalomhoz való viszonyáról mindekkoráig nyomtatásban megjelent.“*

Ez ajánlásra a berlini akadémia 1873-ik évi nagygyűlése, Brugsch a világhírű aegyptologussal és Whitney a lángeszű amerikai nyelvészszel egyidejűleg meg is választotta Hunfalvyt lev. tagjává. Tudomásom szerint ez ekkoráig az első és egyetlen eset, hogy a berlini akadémia philosophiai-históriai osztálya magyar tudóst tagjai közé választott.

Ha végigtekintünk Hunfalvy Pál több mint 50 éven át szakadatlanul folyt, roppant terjedelmű irodalmi munkásságán,** azonnal szemünkbe ötlük, hogy időrendileg három egymásra következő munkakört lehet benne megkülönböztetnünk. Dolgozatai az első 10—12 esztendőben — mint már említettem — többnyire philosophiai, aesthetikai és paedagogiai tartalmúak; a következő 25 éven át majdnem kizárólag a nyelvtudomány művelésére szenteli irodalmi munkásságát; végül pedig, az utolsó 15 év alatt, egész haláláig, néhány nyelvészeti apróságot leszámítva, leginkább ethnographiai és históriai tanulmányokkal foglalkozik.

* Az ajánlás eredetije (hivatalos másolatban) a M. Tud. Akadémia kéziratárában.

** A Hunfalvy-Albumban Hellebrant Árpád összeállította Hunfalvy Pál irodalmi munkásságának jegyzékét s ebben nem kevesebb, mint 284 dolgozatot (önálló munkát, értekezést, ismertetést, hirlapi cikket) sorol fel. E jegyzék azonban még korántsem teljes. En magam is találtam két nagyobb terjedelmű cikksorozatot, mely a Hellebrant jegyzékében nincs megemlítve, ú. m. 1. Munka, szorgalom és még valami (Pesti Napló 1855 június 23., 24. és 27. számaiban); 2. Felvilágosítások a magyar egybehasonlító nyelvészet ügyében (U. o. 1856 január 14., 15., 16. és 17. sz.) Bizonyára van még több is. Pl. még a Pesti Napló 1855 október 25-i számában.

Csak egyszer (1884-ben) tért vissza még a philologiai és grammatikai küzdelmek porondjára, hogy megvívjon, mint egy öreg Toldy Miklós, azokkal a fiatal nyelvudósokkal, kik ifjú hevőkben még a középiskolai oktatásba is be akarták vinni az akkori meg nem higgadt, ki sem forrott hypothesiseket. Íme, mily avult, ócska fegyverekkel akar velünk megküzdeni — kiáltották eléje. És, ha némely részletkérdésben tévedett is, mégis ő lett a győztes. Hol vannak ma az akkor tanított hypothesisek? Nemcsak a tanításból, még a tudományból is pusztulniok kellett!

A nyelvtudományból az ethnographia vezette át Hunfalvyt a történettudományba. Nagy munkája: „Magyarország ethnographiája“ alapvető munka volt s noha több mint 30 évvel ezelőtt jelent meg s noha nagyon egyoldalúan fogta fel a néprajz feladatát, mindamellett ma sem múlja felül irodalmunk egy terméke sem. Hunfalvy munkája nem az emberi *test*, hanem, hogy úgy mondjam, az emberi *lélek* ethnographiája. Az ő felfogása szerint az anthropologiai, vagy inkább zoologiai leírások keveset nyomnak a néprajzban. Nem az agy idomai, nem a haj növése, nem a bőr színe teszi az embert, a népet, hanem a nyelv, a társadalmi lét, s ha a hite, társadalmi léte változik is, a nemzet mégis az marad, ha nyelve marad meg. A nyelv tehát a nemzetnek lelke; a nyelv történetei, a nemzet lelkének történetei.“ S ezen felfogása okozza azt, hogy Hunfalvy Pál történettudományi munkái különleges helyet foglalnak el irodalmunkban. Ő nem a krónikák, mondák és hagyományok szemüvegén nézi a nemzetek ősi történetét, hanem a nyelvük tanúságaiból vonja le következtetéseit. „A nyelvtudomány többet bizonyít, mint a krónikák“ — ez a címe egy értekezésének már 1858-ban. „Van egy hagyomány — mondja később — mely bizonyosabb és beszédesebb minden más hagyománynál, s az maga a nemzet nyelve. Annak, úgy szólván, minden izceskéje egy-egy történeti emlék, még pedig hamisítatlan emlék; mert a nyelv nem tud hazudni, nem is akaráhat csalni. Minden más emlékhöz, hagyományhoz némi kétség fér, a nyelvhez és annak egyes szavaihoz nem fér semmi kétség.“ „A magyar krónikák mese-világban élnek, melly a valót a költeménytől nem bírja elválasztani.“

Ezen az alapon azután kegyetlenül bánik el a nemzeti hiúságnak hízolgó, de különben nem is népies, hanem tudákos eredetű hagyományokkal. Minket a hun-magyar rokonság ábrándjaitól foszt meg, a székelyeket a hun-leszármazás dicsőségétől, az oláhokat pedig az ő rómaiságuktól s a Trajánus katonáitól való leszármazás édes hiedelmétől — s mindezt, a mi az ő történetírói munkásságára jellemző, a magyar nyelv vallomásai alapján. Ábrándjaink lerombolása mindnyájunknak fájtt eleinte, különösen a székelyeknek és az oláhoknak. De mind hiába, nekik is bele kell nyugodniok a tárgyilagos igazságba.

„Az oláhok története“ Hunfalvy legjelentékenyebb munkája mindazok között, melyeket a történetírás terén alkotott. Nem hoz

fel ugyan benne új dolgokat, melyeket előbbi munkáiban már nem tárgyalt volna, de az addigi anyagot, igazságos kritikával egybe szűrve, önálló rendszeres egészsze formálja. „A politikai viszonyoknál fogva az idő nem alkalmas arra, — mondja egy román tudós — hogy Hunfalvy ebbeli érdemei és rendkívül nagy szolgálatai a románság által elismertessenek, de eljő az idő, a komolyabb, higgadtabb és igazságosabb kor, a melynek nemzedéke helyrehozza majdan a mult idők mulasztásait, és Hunfalvy Pált a román oknyomozó történettudomány nagyjai közé fogja sorolni.“

Ez volt utolsó munkája. Nem is fejezhette be egészen, s halála után a M. Tud. Akadémia tiszteletből emléke iránt, azon csonkán adta ki a felbeszakadt kéziratot. Még két nappal halála előtt, 1891 november 28 ikán is dolgozott rajta. A Néprajzi Társaság ezen napon diszülést tartott, hogy megünnepelje elnökének és alapítójának, Hunfalvy Pálnak 50 éves akadémiai tagságát. Az alelnök üdvözlétére így válaszolt az ünnepelt:

„A hosszú élet Istennek az ajándéka, és a kinek eme nagybecsű ajándék jutott, és azt haszontalanságokkal elfecsérel, nem érdemes erre az ajándékra. A ki pedig valami hasznos munkával tölti idejét, az kötelességét teljesítette. Mert munkálkodni kell minden embernek. Ha azután munkájának hasznát ő maga is látja és mások is elismerik, akkor sem mindig az ő saját érdeme az, hanem sokszor külső körülmények eredményei. Gondoljuk csak magunkat Révai Miklós idejébe, ama vasszorgalmú és éles elméjű tudós korába. És képzeljük hozzá, hogy neki is meg lettek volna munkálkodásához ama segédeszközök, a melyek az én kezem ügyében vannak, ért volna-e ő el oly sikereket, a minőket én elértem? Alig hiszem! És miért? Mert akkor nem volt még meg a magyar nemzeti irány. Nem volt még az az intézet, a mely őt buzdította volna, a mely pénzzel segélyezte volna. És buzdítás, pénzzel segélyezés nélkül Révai nem sokat tehetett. A mi keveset, vagy sokat írtam, az mind a M. Tud. Akadémia költségén jelent meg. Magam egyedül semmit sem tehettem volna.“

És e szavakat két nappal halála előtt mondotta el. Mintegy végrendelete ez, melyben háláját fejezi ki a M. Tud. Akadémia iránt. És mennyi szerénység, mennyi bölcsesség e pár szóban!

Ilyennek ismertük őt az Akadémiában, különösen pedig azok, kik az ő szorosabb köréhez tartoztak s kiket az akadémiai osztályülések után magához meg szokott hívni barátságos vacsorára. A 80-as években, mikor már én is e körhöz tartoztam, Budenz, Fraknoi, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Keleti Károly és Szabó József voltak a rendes vendégek. A házi asszony keresetlen szívessége s a házi gazda csendes, derült kedélye, nyugodt bölcsessége s oly tanulságos társalgása, felejtetlenné tették mindannyiunknak a náluk töltött estéket.

Hunfalvy, ha bántotta is valami, rendszerint tudott magán és indulatain uralkodni. Csak ha Deák Ferenczet s a 67-es kiegyezést ócsárolta valaki, vagy ha valamely tudományos dolgozatban gondatlan könnyűvérfűséget, vagy lelkismeretlenséget kellett tapasztalnia, tört ki belőle az indulat, amott a fölháborodás, itt a megvetés hangján.

Hadd mondjak el még egy jelenetet személyes emlékezésemből.

1891 október havában Hunfalvy 50 éves akadémiai tagságát ünnepeltük s ez alkalomra Finnországból is intéztek hozzá üdvözlő iratot, 31 névaláírással, s köztük Finnország érseke, senatorok, magasrangú államhivatalnokok, tudósok; Budenzhez küldték, de ő beteg lévén, engem kért föl, nyujtánám át az ünnepeltnek. Lakásán adtam át. Mialatt csendesen végig olvasta, a sűrű, ősz bajusz alatt megremegtek ajka izmai s a szemzúgából könnycsepp szökött elő. „Még ti is” — susogta magában.

Végzek s végezem azon szavakkal, melyeket a most említett jubileumkor az Akadémia elnöke, báró Eötvös Loránd szőtt beszédébe:

Hunfalvy bebizonyította, hogy „a tudomány akkor is, ha tárgya magyar s ha magyar ember magyar nyelven műveli, a tudományos világ közkincsévé válhatik.”

Órizzük meg s tiszteljük Hunfalvy Pál emlékét!

SZILY KÁLMÁN.

Az Árpád-kori szóvégi *u* betűk kérdéséhez.

Az *almu* (álmom), *zerelmu* (szerelem) stb. eff. Árpád-kori szóalakok *u*-ja nem hagyja nyugodni a magyar nyelvészeket. Hat évtized óta sokunknak okozott fejtörést az a kérdés, hogy a régiek miféle hangot jelöltek azzal a rejtelmes betűvel. Legutóbb Gombocz Zoltán adott új választ a régi kérdésre egy magvas kis czikkben a mely e folyóirat m. é. novemberi füzetében (393—395. l.) jelent meg. Ennek a veleje az, hogy a magyar névszók alsó és középső nyelvállású rövid véghangzóinak helyébe még a történelemelőtti török nyelvhatást megelőző időben felső nyelvállással képzettek (*i*, *u*, *i*, *ü*) léptek; ezek a török-magyar érintkezést követő századokban elvesztek, és velük együtt veszték el a török jövevényszavak felső állású rövid véghangzói is; a teljes elveszést természetesen redukálódás (tökéletlenedés) előzte meg, s ennek a menete az volt, hogy a véghangzók előbb zöngétlenek lettek, azután pedig nyelv- és ajakműködés tekintetében is redukálódtak; az Árpád-kori szóvégi *u* betű e szerint a zöngétlen *i*, *u*, *ü* közös jele lehetett.

Itten két kérdés van tárgyalva. Az egyik az, hogy a teljes hangú rövid véghangzók fokozatos elveszése mikor indult meg; a másik pedig az Árpád-kori szóvégi *u* betűk hangértékének

kérdése. Az elsónél — úgy látszik — elkerülte Gombocznak a figyelmét az, hogy már Balassa József is föltette huszonöt évvel ezelőtt, hogy „a különbözö szóvégi hangzóból előbb gyengülés folytán *u*, *ü* lett, s azután veszett csak el ez a hangzó“ (NyK. XIX. 153.). Csakhogy Balassa nézete szerint ez a teljeshangú *u*, *ü* még az Árpádok korában is megvolt, míg Gombocz ebben a korban már csak zöngétlen rövid véghangzókat tesz föl. Balassa német és angol, Gombocz német és francia analógiákra hivatkozik. De föl lehet hozni közelebb eső és találóbb példát is. A finnség egyik ágában, az annusi (másképp: oloneci) nyelvben *u*, *i*. a szóvégi *a* és *ä* helyébe *u* és *ü* lépett, s ez azután a többtagú szavak egy részének (ritkábban kéttagúaknak) a végéről el is veszett, pl. *villa* 'gyapjú' > *villu*; *pikkä* 'hosszú' > *pikkü*; *jumala* 'isten' > *jumalu* > *jumal*. (Suomi, II. sorozat XVI. 132.).

Nem lehetetlen, hogy a rövid véghangzók elveszése a magyarban is azzal indult meg, hogy az alsó és a középső nyelvállást fölső váltotta föl; és az is lehet, hogy ezek a fölső állású véghangzók a török hatás kezdetekor még teljeshangúak voltak. De ez természetesen csak föltevés; bebizonyítani nem lehet, de megczáfolni sem. Épp ilyen bebizonyíthatatlan, de egyszersmind megczáfolhatatlan föltevés az enyém is, a mely szerint a rövid véghangzók már a török-magyar érintkezés előtt mormoltakká váltak. Ebben az esetben azt kell föltennünk, hogy az átadó bolgár-török nyelv fölső állású rövid véghangzói tökéletlen képzésűek voltak. Ezt Gombocz nem tartja ugyan valószínűnek, de megengedi a lehetőségét. Akár így volt, akár úgy volt a dolog, abban megegyezünk, hogy a tökéletlenedési folyamat a történelemelőtti korban indult meg, s a szóhanforgó véghangzók a legrégibb nyelvm emlékek korában már nem voltak teljeshangúak.

Hogy a mai szóvégi *a*, *e*-nek régibb *á*, *é* előzője a rövid véghangzók veszni indulásakor hosszú volt-e még vagy pedig már megrövidült, arra nézve sem az egyik, sem a másik föltevés nem nyújt támaszpontot. Az *a*, *e*-végű török szavak épp úgy belesorakozhattak az *á*, *é*-végű, mint az *ä*, *ë*-végű magyar szavak csoportjába.

A másik kérdés, a mely Gombocz cikkében tárgyalva van, az, hogy minő hangértéket tulajdoníthatunk az Árpád-kori szóvégi *u* betűknek. Én (NyK. XXXIV. 10.) azt a nézetemet nyilvánítottam, hogy a régiek ezzel a betűvel az *ü*. n. határozatlan magánhangzót jelölték; Gombocz ellenben a zöngétlen *i*, *u*, *ü* közös jelének tartja. Ezt a véleményét nem nyelvtörténeti adatokkal, hanem csak egy phonetikai analógiával, a mai párisi kiejtéssel támogatja. Ennek a föltevésnek azonban ellene mondanak a nyelvtörténeti adatok, és ellene mond a magyar hangtan. Az az írásmód, a melyet a következő szavakban találunk: *hodu* (had), *sedu* (séd), *zadu* (szád), *zegu* (szeg), *Vendegu* (Vendég) [OkI Sz.], *Oundu*, *Cundu*, *Zeguholmu*, *Ousadu*, *Zuardu*, *Bulhadu*, *Hungu*, *Eleudu*, *Botondu* [Anon.] stb. arra vall, hogy a véghangzó előtti

mássalhangzó zöngés (*d*, *g*) volt. Ennélfogva a véghangzó nem lehetett zöngétlen, mert ilyen előtt a zöngés mássalhangzó helyett megfelelő zöngétlent (*t*, *k*) ejtettek volna, s azt nem írták volna *d*-vel és *g*-vel.

Ez okból továbbra is fönntartom azt a nézetemet, hogy azok a szövégi *u* betűk az ú. n. határozatlan magánhangzó jelei voltak. A tökéletlenedés folyamatát pedig most már ilyennek gondolom: 1. teljeshangú magánhangzó > 2. megfelelő mormolt magánhangzó > 3. határozatlan (mormolt) magánhangzó > 4. semmi.

Hogy a teljeshangú magánhangzó, a melynek helyébe megfelelő mormolt lépett, akármilyen nyelvallású lehetett-e, vagy pedig — mint Gombocz véli — csupán felső nyelvallású, azt nem lehet eldönteni.

SZINNYEI JÓZSEF.

A tövégi magánhangzókról.

A M. Nyelvtudományi Társaság egyik legutóbbi felolvasó ülésén azt fejtegettem, hogy a magyar nyelvet jellemző hangváltozások közös vonása egy bizonyos korban a hangok artikulációjának lazulása, míg egy másik, újabb korban közös vonásként ez artikuláció erősbödése mutatható ki. Az artikulálás e változásának más, közvetlen oka nem lehet, mint az alaphelyzet (artikuláció-bázis) megváltozása. E nézetem támogatására igen szép példa Gombocz Z. nem régiben megjelent következő cz. becses tanulmánya: „A tövégi rövid magánhangzók kérdéséhez“ (MNy. V. 393—395.). A cikk lényege az, hogy mind az eredeti, mind pedig régi török jövevényszavaink szövégi, nyílt szótagban álló magas nyelvallású rövid magánhangzói (*i*, *u*, *í*, *ü*) lekoptak. A lekopást a szerző úgy képzei, hogy a rövid magánhangzók mindenekelőtt zöngétlen, majd tökéletlenül képzett hangokká lettek s aztán teljesen eltűntek. E változás az alsó és középső nyelvallással képzett rövid tövégi magánhangzóknál (*a*, *e*), a mint a nála felhozott példák bizonyítják, nem történt meg. Ez eredményből aztán az is folyik, a melyre azonban a szerző bővebben nem akar kitérni, hogy „az eredeti szavak rövid véghangzóinak helyét a török hatás kora előtt magas nyelvallású hangzók, *i*, *u*, *í*, *ü* foglalták el“.

A következő sorokban én is adatokat akarok nyújtani G. tanulságos fejtegetéséhez. Ez adatok részint megerősítők, részint pedig olyanok, a melyek újabb meg újabb problémát vetnek fel: színre a tövégi magánhangzók kérdésében. Kezdem szláv jövevényszavaink vallomásával.

Szláv jövevényszavak.

Egy ó-egyházi szláv névszó nominativusi alakjában nyílt végszótagban a következő magánhangzók fordulhatnak elő: *z*, *z*, *o*, *e* (*e*), *č*, *a* (*a*), *i*, *y* (= *i*), ragokban: *u*, *a*, *ě*. Indogermán szem-

pontból eredetileg rövidek: *z, ь, o, e* ('e), hosszúak: *a* ('a), *i, y* (= *ĭ*), *u, ŭ*; az *e, a* részint hosszú, részint rövid. Ez azonban csak indogermán szempontból van így, az ó-egyh. szláv nyelv magánhangzóinak mennyiségi viszonyai ismeretlenek. Mindazonáltal nagyon valószínű, hogy az ó-egyh. szlávban az *a, i, y* (= *ĭ*), *u, ŭ, a, e* is (lásd lejjebb) rövid magánhangzó.

α) Szóvégi *z, ь*. A szóvégi szláv *z, ь* (vö. pl. *bobz, popz, milostz* = *bab, pap, malaszt* stb.) az egyes szláv nyelvekben a szó végéről olyan korán tűnt el, hogy kétségtelen dolognak látszik, hogy az átadó szláv nyelvekben az idetartozó szavak hangalakja már *bob, pop, milost* stb. volt. E tanítás alól csak egy kivételt tudok. A m. *halom* szónak (összláv **chzlmz*, ó-egyh. szl. *chlmz* < **chlm*, ó-or. *chzlmz* > **chlm* > or. *cholm*, ó-szerb *hlm* > szerb *hum*, ó-cs. *chlm* > cs. *chlum* l. LESKIEN, Gram. der altb. Spr. Heidelberg 1909: 63. l.) a magyarban *holmu* alakja is van (vö. OklSz.: Hegesholmu, Hoyouholmu), s a szóvégi -u-t a szláv -z másának is gondolhatnók. Azt hiszem azonban, hogy itt analógiás alakulással van dolgunk. Minthogy ugyanis az -m, illetőleg -alom(e) képzős magyar szavak egykor -mu, illetőleg -lmu végűek voltak (vö. *almu, zerelmu* stb.) s így akkor a magyarban -lm végű szó nem volt, az átkerült **cholm* > *holm* (birtokos személyraggal *holma* vö. *zormu, *zarmu* ~ *zorma, zarma, almu* ~ *alma*: álom), analógia útján **holmu*-vá lett. Így kell magyarázni Anonymus *ecilburgu* (vö. 47. §: de *ecilburgu*, 49. § in *Etiburgu*, 50. §: de *elcilburgu*) adatát is. A régi m. nyelvben -rk-n, -rg-n végződő szó nem volt, csak -ruk (*o, ŭ, ō*)-rug (*o, ŭ, ō*) és -rku (*ŭ* ~ *u*), -rgu (*ŭ* ~ *u*) végű (vö. A Nytört. szótárról, Nyelv. füz. 15: 85.). Ha tehát egy idegen szó -rg-n végződött, a magyarban okvetlen -rgu végűvé kellett lennie. Később, mikor már a magyarban is kifejlődött az -rk-, -rg szóvég, a jövevényszó is megmaradhatott -rk-, -rg végűnek, vö. Kézai ed. Flor. 10. §: ciuitas . . . *Strosburc* (Másképp Szinnyei, NyK. XXXIV., 6., 10.). A szóvégi szláv *z, ь* tehát az átadó szláv nyelvekben az átvételkor már nem hangzott.*

β) Szóvégi szláv *i* és *y*. Szóvégi *i* a szláv névszókban, ragokban és tövégekben fordul elő; így pl. ennek a szónak *robz* (= *rab-szolga*) többesszámú nominativusa *robi*; az *i* a többes nom. ragja. Az *y* hang is előfordulhat ragokban és tövégekben is. E szónak: *žena* (weib) pl. a többesszámú accusativusa (és ebből a nominativusa is) *ženy*. Tövégekben fordul elő az *y* az *ŭ*-tövék egyesszámú nominativusi alakjában, pl. egyes nom. *svekry* (schwiegermutter) = idg. -*ŭs* (*ŭ* + *s* nom. ragja): lat. *socrus*, ó-ind. *śvaśrūs*. A szláv szóvégi *i* és a tövégi és ragvégi *y* tárgyalásomban egy fejezetbe került. Egyrészt azért, mert szláv *y* a legtöbb szláv nyelvben igen korán *i*-vé lett; így van ez a többek

* Az ASBÓTHÓTL (Szláv szók a m. nyelvben 33.) és (SIMONYITÓL (Ung Spr. 212.) idézett *cserŭ* = *Cerufa* (cserfa) téves olvasás; az 1193. évi oklevélben *cequfa* van (OklSz., KNAUZ. Mon. eccl. Str. I. 143.).

közt a bolgárban, a szerb-horvátban, a szlovénben (lásd különben VONDRÁK, Vergl. Gram. I. 103.). Másrészt meg sok jel mutat arra, hogy azon szláv eredetű szavaink, a melyek szláv alakjában *y* hang van, a magyarban *i*-vel vannak vagy voltak meg. A magyarok tehát az *y* helyén vagy *i*-t hallottak, vagy pedig olyan hangot, a mely akusztikailag rájuk az *i* benyomását tette. Ezen *i*-nek a története aztán összeesik nyelvünkben a többi *i* történetével. Ennek teljesen megfelel az, a mit a szláv *y* képzése módjáról tudunk (vö. VONDRÁK, Vergl. Gram. I. 102., nem egész helyesen LESKIEN, Gram. der altb. Spr. 1909: 13.: „ab. *y* = ursl. *y* . . . wahrscheinlich . . . dem deutschen *ü* ähnlich“). Szláv *y* > m. *i*-re vö. *dyna* ~ *dinnye* *brěkyňa* ~ *brokinya* [*i*-ből *ö* ~ *ë*]: *berekönye*, *berkinya* stb. (lásd MELICH. Szláv jöv. ered. 25.). Ezek előre-bocsátása után lássuk a példákat:

a) Többes nom. *y* vagy *i* = *i*: 1. *pünközd*; alakváltozatok: *pinkösd* (MTsz.), *pinkusd* (*u* = *ü* vagy *ö*), *pyncust* (*c* = *k*) OklSz., *pinköst*, *pynkest* (*e* = *ë*) NySz., *pünköst* (l. MELICH, Szláv jöv. I. 2:389. s köv. lápokon). Ennek a szónak az eredete egészen világos; az ófn. zi **pfinkustin* (több. dat.-ból) lett a szlovénben egy nőnemű plurale tantum, melynek mai alakjai: *binkošti* (lásd BERN EtWb.), *vinkušti*, *finkošti* (PLETERŠNIK). A szónak egyes nom.-a *finkošta*, *binkošta*, **vinkušta* volna s egyszer egy újabb szlovén műben (vö. MURŠEC, Bogočastje V Gradcu 1850. 37. l.) a két első elő is fordul. A magyar szó egy ma ki nem mutatható alakváltozathoz, egy **pinko(u)šti*-ből ered s fejlődése ez: szlov. *pinko(u)šti* (többes nom. *i*, eredetileg *y*) > magy. **pinkusti* > *pinkust* > *pinküst* ~ **pünküst* stb. A szövégi mai -*d*, illetve -*zsd* újabb fejlemény, melyre vö. WICHMANN Gy., Magyar Nyelv IV. 298—299.

2. *olasz*, alakv. *olosz*, *olusz*, *ulosz*. A MNY. 1909. évi decz. számában részletesen írtam (lásd még MELICH, Szláv jöv. eredet. 69. l.), hogy e szó a magyarba csakis a kaj.-horv. szlov. *vlah* „italienus“ többesszámi nominativusi *vlasi*, illetve **ulasi*, **ulasi* alakjából való lehet, s hogy a szónak ez a fejlődéstörténete: kaj.-horv., szlov. **ulasi*, **ulasi*, > magy. **ulaszi*, **ulaszi* > **ulasz*; ez utóbbi alakból részint *ulosz*, részint *olasz* > *olosz*. A szláv *vlah* szó o-tövé főnév, többes nominativusa tehát *i*-re végződik.

A *pünközd* és az *olasz* szavak időrendi tekintetben is nyújthatnak egy kis felvilágosítást a szövégi -*i* eltűnéséről, még pedig azért, mert kétségtelen, hogy csakis X., XI. századi átvételek lehetnek nyelvünkben.

3. *jászol*, ebből fejlődött alakváltozatok: *gyászoly*, *jászoly* NySz., *jászuj*, *jászú*, *jászu* MTsz. A régi nyelvben van *jászló* is (vö. NySz., Verancsics szótára 1595: 81., 122., CzF.); ha ez a régiségbeli alak, a melyet a mai nyelv nem ismer, nem íráshibás alakból kikövetkeztetett, tehát elvont szó (pl. *jászloban*: *jászolban* h., vagy régi m. *jászlot*, *jászlok* alapján *jászloba* s ebből elvonás *jászló*?, másképp TMNyv. 218.), akkor magy. -ó kicsinyítő képzővel alkotott származék. A *jászol* régiebb m. alakja **jászl*, ezt mutatja

a *jászlok*, *jászlot*, *jászla* (lásd NySz., CzF., újabban *jászolt*, *jászolok* is), még régebb alakja **jászli*. E még régebb alak mellett bizonyíték a szó eredete, a mely szláv; a megfelelők ezek:

ó-egyh. szl. *jasli* (plurale tantum, femininum, i-tő; egyes-számú nom.-a, ha előfordulna **jasls* volna, VONDRÁK, Altk. Gram. 165., BERN EtWb. 275. lapon hibásan hímneműnek jelezve), bolg. *jásli* (MILETIČ, Ostbulg. 58, alakv. *jěsli* ČANKOF, analógia útján újabban nőnem. egy. nom. alak *jasla* GEROF szót.), szerb-horv. *jāsli* (és *jāsle* Vuk.,³ horv. Akad. szót.), szlov. *jāsli* (és *jāsle*, Pleterš.), ó-cs. *jěslh*, mai cs. *jesle*, t. *jasle*; or. *jásli* (PAWLOWSKY szerint himn. több. nom., Dalj.³ a nemre vonatkozó dolgot megkérdőjelezi).

4. *nadrág* (lásd Schlägli, Beszt. szój., Mummellius 155. l., OklSz.), alakv. *nagydrág* (MTsz., írva *nagdrag* is NySz. nagyszabeni 1629-iki Nomencl. caligae szónál), *nagydrág* (MTsz., tréfásan a Székelyföldön *nyedrág* MTsz.). Az itt található etymologiai fejtegetés alapján kétségtelen, hogy a *nadrág* régebb magy. alakja **nadrági* volt. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a m szó mind hangalakja, mind pedig jelentése tekintetében az egyházi szláv *nadragy*-val (olv. *nadragi*, illetőleg *nadragi*, hangsúly a második szótagon, jelentés: beinkleider) egy és ugyanaz a szó. Az egyh. szláv *nadragy* plurale tantum és femininum (Lex. p., SREZNEVSKIJ Mater.: szerb és orosz szerk. emlékekben), egyesszáma, a mely nem fordul elő, **nadraga* volna. Mint egyházi szláv jövevény a szó az oroszban ma is él, alakja: *nadrági* (PAWLOWSKY szótára szerint nőn. több. nom., DALJ.³ szerint himn. t. nom.: beinkleider); a hazai kisor. *nadragy* (CSOPEI) és a lengy. *nadragi* (ma nem él a szó, LINDE) MIKLOSICH (SlavEl., Nyr. XI. 359.), illetőleg ASBÓTH szerint (Izvj. VII. 4., 309.) magyar eredetű. Szerintem a kisor. és a lengy. szó egyh. szláv (orosz szerk.) eredetű. Minthogy az egyh. szláv *nadragy* a szláv-ságból megfejtethető (lásd MIKL. EtWb., BERN EtWb. — 213. l. — *dorg* 2.), biztos dolog, hogy a magyar szó szláv, még pedig szerb vagy bolgár [itt a szó ma ismeretlen; vö. azonban esetleg oláh *nădragi* masc. plur. DAMÉ] jövevény. Ez esetben pedig egykori magyar alakja **nadrági*, illetőleg **nadrági* volt.

5. *szán* (lásd Schlägli és Beszt. szój.: vehiculum, OklSz.), alakv. *szány* NySz.; továbbképzés: *szánka* NySz., *szánkó*, *szankó* MTsz. GOMBÓCZ kimutatta, hogy a szó nyelvünkben nem lehet török jövevénytörő, a mint némelyek bizonyították (lásd Tör. jöv. 79. l.), a szláv-ságból azonban szabályosan megmagyarázható (lásd MIKL. Slav. El., Nyr. XI. 458. ASBÓTH Izvj. VII. 4., 281.); a szláv megfelelők ezek: egyh. szláv *sani* (traha, plurale tantum, femininum Lex. p.), bolg. *sāni* (GEROF és *sanije* ČANKOF: schlitten, kicsinyítve *sanki* nőn. több. nom. GEROF), kaj.-horv. *száni* (JAMBR., BELLOSZT. és *szani* HADB., a szerb-horv. nyelv többi részében *sàoni*, *saòni* fem. plurale. a szó, de vö. *sānjkatì se*: schlitten fahren Vuk.³), szlov. *san* (kicsinyítve *sānke* fem. plur. PLETERŠ.), tót *sane*

(kicsinyítve *sánky* id., itt *saňa* és *sánke* = alsó állkapocs), cs. *sáně* és *saně* (GEBAUER, Hist. ml. I. 608., ó-cs. *sáni* u. o. III. 1., 346., 369.), lengy. *sanie*, or. *sáni* (kicsinyítve *sanki* fem. plur. számkó: brustknochen bei vögeln; unterkiefer PAWLOWSKY, DALJ.³) stb. A szláv szó eredete nincsen tisztázva (vö. legújabbban egy kísérletet Arch. XXX. 305., mely eredeti szónak bizonyítja), de annyi kétségtelen, hogy a szó *i*-tövé főnév, melynek többes nom.-a *sani* és **sanije* (vö. bolg. *sanije*, ebből oláh *sanie* DAMÉ). A magyar szó egykor **szani* vagy **száni* volt, ebből lett *szán*, majd *szány*.

Az eddig tárgyalt szavak vagy plurale tantumok, vagy pedig olyanok, hogy a m.-ban a többes nom.-i alakban jöttek át. MIKLOSICH Slav. El. cz. művében többes nom.-ból: *babuni*-ből eredezteti a m. *babona* szót, s lengy. *zloty*-ből (melléknév, himnemű alak, nom.) a GYARMATHI-ból idézett állítólagos m. *izlot* (gulden) szót (lásd Asbóth, Izvj. VII. 4., 258.); *izlot* szó a magyarban nincs, *babona* meg nem eredhet a *babuni*-ből. Félig-meddig ide tartozik a m. *ganczi* (= sterz, lásd MTsz.) szó is, a melyben az *-i* azért maradt meg, mert újabbkori jövevény, az átvett alakra vö. szlov. *žganci* (himnemű többes nom.: sterz PLETERŠ.), szerb-horv. *žganci* (id. VUK.³ kaj-horv. *žganci* rövid *a*-val, lásd BELLOSZT.). A m. szónak másik alakja: *izsgáncz* (MTsz.), erre vö. szlov. *žgánc* (himn. egyes nom.: sterzbrocken PLETERŠ.), kaj-horv. *žgánc* (BELLOSZT., JAMBR. „maza“ szó alatt), Hogy e m. *ganczi* és *izsgáncz* hogyan függ össze a m. *gáncza* szóval (lásd BSZABÓ Kisdéd szót.³ alakv. *gancza* CzF., MTsz., *gánczá*, *ganza* MTsz., *gánicza* CzF., MTsz., *gránicza* Mikl. SlavEl. és vö. ASBÓTH Izvj. VII. 4, 285.), nem tartozik ide.

A többesszám nom.-ának *-i*, *-y* ragja kapcsán szólnom kell még néhány szót a népnevekről. Az *-in*-végű népneveket pl. *rimljanin*: római, *židovin*: zsidó, **lędénin*: lengyel, **blzgarin*: bolgár, *bolarin*: bojár, előkelő nemes, *christijanin*: keresztyén, *arbanasin*: orbonász stb. az ó-egyh. szlávban az egyesszámban az *o*-tövék, a többesben az *n*-tövék szerint ragozzuk; e neveknek többes nom.-a így van: *rimljan-e*, *židov-e*, **lędén-e*, *bolar-e*, *christijan-e* stb. Már a MNy. V. 300., 344. lapján (lásd még Szláv jövevénytiszavaink eredet. 70) kifejtettem, hogy a m. *zsidó*, *bolgár*, *lengyen* = *lengyel* (s hozzátehetem: *keresztyén*) szavakat a többesszám hatása alatt keletkezett *-in*-nélküli egyesszámi nominativusból is lehet magyarázni, de többes nom. *-e*-n végződő alakból aligha. Most e nézetemet kétségtelenné tehetem azzal, hogy kimutatom, hogy nyílt színtagban levő szóvégi rag- vagy képzőbeli szláv *-e* a magyarban mindenkor megmaradt; ime a példák:

1. *gereblye* (alakv. *grábla*, *grabla*, *gráblo*, *geráblja*, *gëräbla*, *gerábla*, *gëräblo*, *gerebgye* MTsz.: 1. rastrum, rechen 2. rechen-artige vorrichtung NySz. 2. alatt, MTsz. 2. alatt; 3. tréfásan v. gúny. kamm MTsz.). Nem lehet kétséges, hogy e szó a következő plurale tantumból ered: szerb-horv. *gräblje* (fem. plur. t.: rechen, pecten foenarius VUK.³ BELLOSZT., JAMBR.), szlov. *gräblje*

(*rechen*, eine rechenähnliche vorrichtung *PLETERŠ.*), t. *hrable* (*rechen Rank*), or. *gráblī* (*harke*, *rechen PAWLOWSKY*). Az egy adatban ismert bolg. *grabli* többes himnemű nom. és „fésű“-t jelent (lásd GEROF—PANČEF szótárát). Az ó-egyházi szlávban a szó **grablje* (olv. *grablě* nasalisált *e*-vel) volna, de nem fordul elő (vö. *grablja*: rapina, avaritia MIKL. Lex. p.)*

2. *pecsēnye* (MTsz., OklSz., *pěcsēnye* NySz., alakv. *pecsinye* Schlägli szój., MTsz., *pecsōnye* MTsz. [vö. Murm. 143: patina-petzónes-tall], *pecsōnnye* MTsz., ? *pöcsenye* NySz.: 1. braten, caro assa, 2. szalonna, háj MTsz., NySz.). E szó eredhet a semleges nemű **pečēnya* főnévből (vö. szerb *pečénje*, demin. *pečēnka*: der braten, caro assa Vuk.³ lásd Mikl. SlavEl., Nyr. XI. 364., EtWb.: *peka-pešti*: backen, braten alatt; szlov. *pečénje*, *pečenjè*: braten *PLETERŠ.*), de származhatik a nőnemű **pečēnya*-ból is (vö. kaj-horv. *pečénja*: assatura JAMBR., BELLOSZT., szlov. *pečnja*: braten *PLETERŠ.*, t. *pečēna*, kics. *pečenka*: braten JANCs., BERNOL., cs. *pečeně*, kics. *pečinka* id. JUNGm., RANK, lengy. *pieczenia* id.). Az első esetben a m. szóvégi *-e* szláv *-e*-ből eredt.

3. *pěrje* (alakv. *perje* MTsz., *pergye* NySz., *pörgye* MTsz., *pörje* NySz. Clusius 1583.: gramin: 1. filix, farrenkraut, 2. mauerkraut, 3. gramen NySz.; MTsz.: rispen v. vielgras). Kétségtelen dolog, hogy a m. *pörje* ~ *pěrje* az egyházi szláv *pyro* (lásd Mikl. Lex. p., Nyr. XI. 365., Slav. El., EtWb.: far, milium), **pyrō* (vö. bolg. *pīr*, szerb *pīr*, t. *pīr* cs. *pīr*, *pīr*) gyűjtő neveket alkotó *-je* képzős **pyrje* származékából való (vö. szlov. *pīrje*: quecken-gras *PLETERŠ*; más képzés: or. *pyrēj*, bolg. *pīrēj* GEROF). A m. szóvégi *-e* szláv *-e*-ből való.**

Más esetekben a szóvégi szláv *-e* a magyarban hangzóilleszkedés folytán *-a*-vá lett; ilyen *-e*-ből eredt *-a* van ezekben a szavakban: *gatyā* (alakv. *gatyē* MTsz., *gagya* NySz., MTsz., *gattya* NySz., OklSz.) = što-nyelvj. szerb-horv.: *gāće* (fem. plur. leinene, lange hosen, caligae lintae Vuk.³); *rāzsgya* = egyh. *raždije* (Lex. p., MiklEtWb. 227.).

Ezek alapján nekünk azt kell mondanunk, hogy a *lengyen* > *lengyel*, *zsidó*, *bolgár*, *keresztyén* stb. szavaink olyan átvételek, a melyek akár egyesszámi, akár többesszámi nominativusból megmagyarázhatók. Ha azonban a többesszámi nom.-ból indulunk ki, akkor fel kell tennünk, hogy ragjuk nem *-e*, hanem *-i* volt; azaz többesszámuk is az *o*-tövéek szerint ment. Az *-e* ugyanis (**lěděne*, *židove*, *kristijane*, *bolgare* stb.) a magyarban megmaradt volna, míg ellenben a szóvégi, nyílt szótagban levő *-i* a magyarban eltűnt. Hogy e feltevésnek semmi se állja útját, bizonyítja az is,

* Itt jegyzem meg, hogy az *-n*-töví ragozáshoz tartozó magy. *szelemen* (és esetleg *gereben*) egyes nom. *slēmen* (nem **slēmē*), *greben* (nem **greby*) alakból ered, a hol az *-n* a casus obliquusból a nom.-ba is átvonódott.

** Ilyen szó nézetem szerint a *rőzse* is, de ezt bővebben kellene megokolnom. Vö. MELICH, Szláv jöv. ered. 50. A többi idevágó példát lásd a szóvégi *-e* tárgyalásánál.

hogy az *-anin* képzős népneveknek egyik-másik szláv nyelvben vagy szórványosan, vagy rendszeren *-e* helyett *-i* a többes nom. ragja (vö. pl. MIKL. Vergl. Gr. 134.; a mai bolgárban többes nom. *bálgari* és *bálgare*, *gráždani*, *séljani* stb. vö. WEIGAND, Bulg. Gram. 22. §). Azt hiszem, hogy a népnevek közt vannak olyanok, a melyeket az egyesszámi, s viszont olyanok is, a melyeket a többesszámi nom.-i *i*-s alakból kell magyaráznunk; *-e*-s alakból azonban egyet se szabad származtatnunk.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

A máriabesnyői töredék.

A folyó év július havában nagyszombati rendházunk könyvtárában egy pergamenkötésű könyv magára vonta figyelmemet, mert a kötés hátán régi írást vettem észre. Tüzetesebb vizsgálat után láttam, hogy a szöveg magyar; a vörös betűkkel írt másfél sor: „*ffelele | erre az kejelmes iefus mon | duan*“, kétségtelenné tette a fölfedezést. A ház előljárója, Hippich István S. J. engedelmeivel lefejtettem a hártayahátlapot, vigyázva, hogy magának a könyvnek baja ne essék. A könyv a „Magnum Speculum Exemplorum“-nak Major János S. J. által bővített 1611-iki nyolczadrét kiadása; s a nagyszombati rendház könyvtárában II. 1310. jelzéssel van beiktatva. Zölde pergamenbe van kötve; de mivel a kötés hátlapja már régebben levált, ezen magyar nyelvemléktöredék szolgált a hátlap pótlására s így a könyv megmentésére. Hogy hol és mikor történt ez, nehéz eldönteni. Némely nyomokra vezetnek a könyv czímlapjára írt bejegyzések. A nagyszombati rendház jelenlegi könyvtára csak 1853 óta áll fönn és részint ajándékozás, részint vétel útján keletkezett s bővült; ennél fogva, bár a szerzés ideje nincs jelezve, nem juthatott oda 1853 előtt. Ellenben a kötés módja, erősen megviselt volta oda mutat, hogy már hosszabb idő óta kellett a könyvnek oly módon bekötve lennie, a milyennek találtam. A többi bejegyzés mind a XVIII. századba nyúl vissza. Legfölül elmosódott írással, s többszörösen áthúzva e pár szó áll: *Loci* — utána két olvashatatlan nagybetű — *Capucinatorum* — in Besnyő — 1765.** Lejebb olvasható: *P. Xaverii Jantsik* (? — áthúzva, s nehezen betűzhető ki). Még lejebb: *Patrum Capucinatorum*. Ez alatt: *Josephi Watzulik* 738. A czímlap legalján igen elfakult, rossz cursiv írással, részben német betűkkel ezeket találjuk: *Ex lib. Joannis: Mokfatt (?) & Perveki (?) Weigenbuchensia*. A czímlap előtti levelet valamikor, talán éppen nyelvemlékünk felhasználásakor, a könyv táblájához ragasztották. Beragasztott feléről néhány sor félig átverődik. Talán ez is némi felvilágosítást adhatna a régebbi gazdákról. De a lefejtés nagyon megrongálná a kötetet, s ezért nem akartam bántani. Ezekből kétségtelen, hogy Jézustársasága felosztása (1773) előtt a könyv nem tartozott a jezsuiták egy könyv-

* Ilyen lesz a *palóc* < *plavci* szó is.

** Ez a körülmény, hogy a nyelvemlék valamikor a máriabesnyői kapucinus kolostor birtokában volt, indokolja a „Máriabesnyői Töredék“ elnevezést.

tárához sem, különben nem jutott volna a kapuczinusok birtokába. Az a körülmény, hogy a kapuczinus rendé volt a könyv, a melyen nyelvemlékünköt találtuk, valószínűvé tette, hogy ferenczrendi eredetű, mint magyar nyelvemlékeink nagy része. Ezt támogatja a szöveg egy helye is, a mely legalább a dömés eredetét — nyelvemlékeink másik főcsoportjának származása forrását — kizárja. Világosan állítja ugyanis Szűz Mária szeplőtlen fogantatását, a mit akkor a ferencziek védtek legerősebben, míg a domonkosrendiek tagadtak. „*En edes uram iefus — így szól a szöveg — uai kongrul immar auag lak atte zentfegos aniadon kit meg tarta* (tartá = tartál?) *meegh az eredet binnek zepleietol es.*” Ugyanezt következtethetjük a töredék helyesírásából, a melyről később lesz szó.

Maga a nyelvemlék-töredék két darabból áll, a melyek a könyv hátán egybe voltak ragasztva, úgy hogy két-két írott sor kölcsönösen fedte egymást. A lefejtéskor kettéváltak, de a kisebbik lap írása jórészt átragadt a nagyobbikra; s így a két sor elmosódott vörös írását csak nehezen lehet elolvasni. A nagyobbik töredék 14·3 cm. hosszú és 9·3 cm. széles pergamen szelet; a kisebbik hosszúsága 7·2 cm., szélessége 9·4 cm. A nagyobbikon a sorok fölött 1·2 cm., és a sorok mellett az egyik oldalon 1·3 cm. széles margó maradt; a kisebbiken pedig csak a sorok melletti 1·4 cm. szélességű margó van meg. A sorok vörös vonalakkal vannak elválasztva, a hasábokat is vörös vonalak szegélyezték. Töredékeinket oly szerencsésen vágták el hosszat, hogy a hasábfelező vonal éppen a pergamen-szelet szélére került; s így összefüggő szöveget nyertünk. Nem vagyunk ily szerencsések magoknál a soroknál, a melyek ugyan szintén a sorhatárt képző vörös vonalnál vannak elvágva; de éppen azért, mert el vannak vágva, a szöveget befejezetlenül hagyják. Ezért nehéz is a négy oldal szövegének szorosabb egymásutánját megállapítani.

A négy oldalra terjedő szöveg sorai 8 cm. hosszúak és 6—7 mm. szélesek; írása az úgynevezett barátgót írás, még pedig a gondosabb és díszesebb fajtából. Szabályosságban kevés magyar nyelvemlékünk hasonlít hozzá. Legközelebb áll a Piry-hártyához, nemcsak a betűk vetésében, hanem a sorok beosztásában is. Ugyanis a nagyobb töredék mindkét oldala a Piry-hártyával egyezően 19-soros, s a legalsó sorzáró vörös vonal mindkettőnél kettős, tehát joggal mondhatjuk töredékünkben is lapzáró vonalnak. Ennélfogva alig kételkedhetünk benne, hogy töredékünk is nyolczadrétű könyv maradványa. A nagy hasonlóság szükségessé tette az egybevetést. A Piry-hártyának beírott felülete 8·3×14·2 cm., töredékünké 8×12·8 cm.; a P. hártya sorai 7—5·5 mm.-nyi távolságban vannak egymástól, töredékünkéi 6—6·5 mm.-nyire; a betűk az előbbinél 4 mm. magasak, az utóbbinál 3·5 mm.-nyiek. A helyesírásban a két nyelvemlék meglehetősen egyezik; a jellemző Œ-forma betű a cs jelölésére, az ő és ó-nek alul vesszős o-val (o) való írása, a jésítés jele: az l, n, t, g fölé vagy mellé tett ékezet, mindkettőnél megvan. Mindez arra látszik mutatni, hogy a két nyelvemlék írója egyazon iskolából került ki, még pedig egyéb ferenczes kódexünkével egyetemben Szent Ferencz rendjéből.

Az anyag tekintetében még megjegyezzük, hogy a pergamennek simább, kidolgozottabb fele a kötés hátlapján befelé volt fordítva, s így valamivel jobban megőrizte az írást. Viszont a kötés külső oldalán maradt durvább felén mélyebben bevésődtek a betűk, s így

bár a festék nagyon lekopott róla, oldalt rábocsátott, vagy keresztül-hatoló napfénynél a szöveg legnagyobbbrészt kibetűzhető. Csak azok a sorok mosódtak el csaknem az olvashatatlanságig, a melyek a kötésnek hátul kidomborodó keresztzsinórait fedték. Megkísérlettük fényképezés útján segíteni a nehézségen; hogy mily sikerrel, a M. Könyvszemlében megjelenő facsimilek mutatják. Kémiai úton még mindig nem mertük az írást felfrissíteni, mert féltünk, hogy a hártya szenved miatta.

Ezen szárazabb technikai ismertetés után bemutatjuk magát a szöveget. Az oldalakat *a*, *b*, *c*, *d* betűkkel jeleztük, nem mintha ezt hinnók a gondolatmenet sorrendjének — kivéve talán az *a* és *b* oldalt —, hanem csak könnyebb áttekintés czéljából.

A szöveg a következő:

Az *a* oldalon:

1. a pokol telik meg wellok · de
2. meñorzag uğan puztan ma
3. rad · maga oda terömtötöd
4. uala öket. *En* edes uram ief*
5. *uf vai kōnōrul immar auag*
6. *Łak atte zentfegs anñadon ki(t?)***
7. *meg tarta meegh az eredet bin*
8. *nek zepleietöl es. tekenŁed meg*
9. *atte zeretö tanetvanidat*** kiket*
10. uğan tarttottad mint edes fi
11. aīdat. *O en edes uram iefus*
12. ha te maftan meg voniandod
13. magadat a halaltul (?) hat (?) mind
14. kinokra (?) mennek zegenök · de
15. nem alkalmas en edes teröm (?)
16. tōm hog a pokolbeli erdög ura
17. lkoğek atte ziledōn mert iften
18. nek anña es meñorzagnak ke
19. ralne azzonia annak okaert

A *b* oldalon:

1. en edes iduezetem Łak keueffe
2. lezōn a kennak zeŁnuedeffe · de
3. maga mind örokoŁŁ meg marad a
4. uigaffag es iduöffeg. *ffelele*
5. *erre az kegelmes iefus mon*
6. *duan · uay (?) s igōn keuanom az*
7. embernek (?)
8. laztom magamnak lt . .
9. me az en ménei zent at'am (?)
10. terömtötte önnōn zōmel'ere es
11. hafonlatoffagara. *O meg gon*

* A cursiv betűs sorok vörös színnel vannak írva.

** A t betűt a hasábfelvező vonal fedni látszik. — A biztosan meg nem állapítható szók (betűk) mellé kérdőjelet tettünk.

*** Az e így írva: r.

† Az e így írva: r.

†† Vagy öroke (?).

12. dolhatatlan nag' zeretet · im
13. az iftennek (?) zent fia inkab a
14. kara (?) maganak (?) ualasztani a
15. halalt hog' lak ember iduozq
16. lne. kuuetkozik azzyz maria
17. nak kqserufege · mert mikor
18. on vronk iefus ekeppen ima
19. dkozneiek · kezde az zyz maria

A c oldalon:

1. marada az iftennek paranola
2. taban · kyert az emberi nemze(t)
3. ol' (?) alhatatlanna es korra len
4. hog' femmikeppen nem alhat
5. erdognek kefertetinek ellene:
6. Annak okaert kolde ez wafze
7. geket atte menei zent at'ad hog'
8. mind kezedet labadat zegezte
9. ffed uele eroffen a kqroztfahoz
10. ug' annera hog' mondhaftad a

A d oldalon:

1. az (es?) pokolban-meg emlek | (ozzel?)
2. nak miatta (?)
3. uetkozek · azert kolde ezt atte
4. menei zent at'ad hog' tennen
5. ualladon uonad ky a kennak
6. helere es ot rayta meg haal'
7. O en edes azonom mariam
8. igon rezkot uala atte zilotted (?)
9. hog' lata ez kqroztot mert ug'
10. an lodalkozik uala nag' uolt

A szöveg tehát valami elmélkedést tartalmaz Krisztus Urunk kinszenvedéséről, vagy pedig annak párbeszédes körülírását — paraphrasisát tárja elénk. Krisztus szenvedéséről több kódexünkben találunk elmélkedéseket, vagy imádságokat, vagy pedig a szenvedésről szóló evangéliumi történet bővített elbeszélését. Így az Apor C., Czech C., Debreczeni, Döbrentei, Érsekújvári, Gömöry, Lobkowitz, Nádor, Weszprémi és Winkler C.-ben Ezek közül némi hasonlóságot találunk szövegünkkel az Érsekújvári, Weszprémi, Winkler és Apor C. azon helyeivel, a hol a Krisztust szenvedése előtt a Getszemáni kertben bátorító angyal vagy angyalok jelenése van elmondva. Az *Érsekújvári Codex* (Nyelvemléktár IX. 26. l.) e helye így hangzik: „És ottogyan Istennek anyala jelenék mennyországból, bátorítván őtet — Hiszem, hogy ez volt Gabriel — És ezt mondván: Oh én nemes uram Jézus Krisztus, Oh én édes teremtmő emlékezőjél meg mert arra vagy éntülem meg hirdettetött, erre szillettettél az szeplőtelen szíztúl. Azért én nemes uram Is. Xc. légy erős az halál ellen, mert az halál hammar elmúlik És embereknek idvessége meg leletik az te szent halaloddal.“

A *Weszprémi C.*-ben* öt angyal jelenik meg Jézusnak halál-

* Ny. E. T. II. 18., 19. lap.

tusájában: „Lévén azért urunk Jézus a késázkodásban hosszabban imádkozék hogynem mint annak előtte kétszer, és miképen szent Lukács mondá és megírá az ő evangeliomába, *urnak angyala* felvett emberi testben neki jelenék, miképen jó szolgál, hogy az ő urát ez nagy viadalba és erős hadba megbátorítanája. Jóllehet az evangelisták nem írják, mit mondott légyön ő neki, demaga kegyösen hihetjők, hogy ilyen módra szóló ő neki: Ó örök mindenható Atyának fia, emberi nemzetnek szeretője, az angyali romlásnak éppítője, én a te felséged imádságát és lölkednek nagy keserűségét egész mennyei udvarral a te szent atyádnak bemutatok kérvén ötet, hogy az emberi váltság a te haláloednekül lenne, de azt felelé minekünk: Jól tudja az én fiam minemű elégtételnek kell lenni az emberi nemzetnek binéért. Es legottan, mint ájtatos doktorok mondják, jelönék *más angyal* is egy vas láncsal és kötelekkel ő neki. Imádván ötet nagy tisztességgel mondá: Ó erős Isten, emléközzél meg róla, hogy az szegény emberi nemzet első szüleinknek binökért tartatik erőssen a bünöknek és ördögnek köteliben, ha azért a te szent testödet ez ketelekkel meg hagyod a te ellenségednek kötözni, megszabadul a nagy kötelegből. Könyörülj azért, Kegyelmes uram, a szegény emböri nemzetön. Mikoron még ez angyal szólna, jelönék ismég *harmadik angyal* oszloppal ostorral és vesszőkkel, és imádván ötet mondá: Ó emböri nemzetnek egyetlen reménysége, ne akarj e késázkodásban el fogynod meglátván a te szüzei testödnek megostoroztatását, mert Adámnak maradéka soha meg nem erőssödik a bűnnek ellene, hanem ha e kő oszlophoz köteztetöl és talpadtól fogva tetédiglen erőssen meg ostoroztatod a te gyengeséges testedet. Ennek utana ismég jelönék *negyedik angyal* tüvis koronával és leborula imádván ötet mondá: Ó minden népnek erőssége, atyának bölcsesége, emléközzél meg, miképpen az első ember fel emelkedék, kivanván az isteni bölcseségöt, melyet meg nem nyerhetvén esztelenné lón az isteniekre, meg sem tudja az üdvösségnek utát leni [hanem ha] a te gyengeséges fejedet ezer tüvissű koronával kegyötlenül meg hagyod a binösöktől koronáztatni. Könyörülj azért édes Jézus e nemes teremttött állaton. Mikorra még szólna ez angyal, jelönék *ötödik angyal* egy kereszttel, [és] imádván ötet mondá: Ó örökké imálandó, rettenetös és tisztölendő, félendő, örök mindenható Isten! Miért hogy az emberi nemzet te felségednek tiltása ellen ki terjeszté kezét, *testnek lölöknek és a bűnnek halálába esék; számkivetett lévén a mennyországból, az ő teremtsének vége héába esék.* Könyörülj azért uram e szegény elveszett töremttött állaton. *Ne félj a kereszfára érötte felfeszítettetni három vasszegvel.* Mert ha elhagynod ma az embört, soha meg nem szabadul. Légy erős azért, uram, dolgozba, ne félj, nám győzéd a sátánt a pusztában, kétségnekül meggyőzéd az ő fagit is, *hamar vége leszen a kínnak.* A dicsőség [kedig], ki ebből következik, örökké való leszön. No azért, édeséges Uram, Jézus, angyaloknak serege, szent atyáknak limbosba való sokasága várja a te feleletödet és választételödet: mondđ meg azért a te akaratotad, hogy vigyönk választ a te felséges atyádnak. *Tahát a kegyelmes Jézus* jonkább választván a mi üdvösségünket az ő tulajdon életinél, *felele mondván: Akarom, hogy az emberi okos lölkök, melyeket mi a mi képönkre és hasonlatosságonkra teremtettnök, megváltsassanak az én halálommal.* Legottan mind az erek és inak az ő szent testében a nagy keserűségből és a kénokat akarátja szerént

való választásból megindulának, és a tetemek meg csattagnak és lön ő neki veritéke mint a vérnek ő csöppi stb.“

Az ötödik angyal kérő szavai és töredékük *c* és *d* lapjának gondolatmenete közt némi tartalmi rokonságot találunk, a mennyiben itt is a bukott emberi nem felszabadításának gondolata s a szenvedés rövid volta állítatik oda bátorításul. Sőt a *b* lapon az Úr Jézus feleletében még egyes kitételek is hasonlóak a Wespri Codex idézett helyéhez. Valószínűnek látszik tehát, hogy töredékeink is Krisztus szenvedésének a W. C.-éhez hasonló bővített, s elmélkedésekkel meg-megtöltött leírásából valók; sőt hogy éppen a getszemáni kertben történt jelenetet írják le, bár kétségtelenül még bővebben, mint a W. C., és tőle egészen eltérő indokok felemlítésével is. Azonban az is lehet, hogy a szerző azon jelenet előtt elmélkedik, a mikor Krisztus Urunk a keresztfát vállaira készül venni, s az Úr lelkében ekkor átélt érzelmeket adja elő drámai, párbeszéd alakban. Bárhol legyen is az igazság, teljes megegyezést eddig felfedezett kódexeink egyikében sem találunk, csakis némileg megközelítő gondolatrokonságot.

A *nyelvmélek korának* megállapítását kénytelenek vagyunk avatottabbak ítéletére bízni. E tekintetben csak általánosságban jelezzük, hogy az eddig megkérdezett történet- és nyelvtudósok véleményei igen elágaznak. A nyelvi sajátságok, valamint a betűk alakja, a mely Fejérfataky dr. szerint a renaissance hatását tünteti föl, a XVI. századba utalják töredékünket. Viszont a cs-nek jeléről, az *z*-ről azt írja Dévai Bíró Mátyás *Orthographia Vngarica*-jában, a melynek első kiadása az 1530-as évekre esik (1535 vagy 1538): „Az réghiek ez ill'en ighéket íg irtác, be~~z~~ nin~~z~~. de ez nem deác betű, nem ighen iol is illic az úomáfhos.“ Ha a „régiek“ nevén csak a könyve megjelenése előtt egy emberöltővel élt írókat is értjük, nyelvmélek-töredékünk legkésőbbi korhatárának 1510-et kell tekintenünk. Legkorábbi korhatár pedig talán a XV. század utolsó két évtizede lehet.

Töredékünk *nyelvére* nézve alig akadunk valamire, a mi eddig ismert XV. és XVI. századbeli nyelvmélekeinkben már meg nem volna. S így ha nyelvészeti vagy irodalmi értéke nem is nagy; de legalább számra nézve bővíti pár lappal e kis nyelvmélek is magyar nyelvű kézíratainknak amúgy sem túlságosan nagy készletét.

JABLONKAY GÁBOR S. J.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

VIII.

Mondattani idegenszerűségei közül feltűnőbbek már az első fordításokban:

Az állttmány kihagyása a német mintára: Olvasd-el ezt... 's választ-választ hamar! (Bácsm. 20.); Még valamit a' Báll felől (u. i. 72.); még egynéhány kevés napokat ide alant (u. i. 167.); honnan ilyen korán (Idyll. 75.); woher am feuchten Morgen? Épily szokatlan a magyarban a *személyrag elhagyása* az ilyen felkiáltásokban: Isten! mitsoda rettenetes gondolat! (Bácsm. 30.); Isten! oda vagyok (u. i. 228.).

A határozók használatában németes a helyhatározó *nál-nél* ragja a következőkben: Kezemenél vannak Munkáid (Lev. 1:448.); Készen hever kezemenél Siegwart is (Bácsm. jel. 7.). — Már Kazinczy-nál olvasható ez a ma is gyakran hallható forma: a' Koronánál szállottunk meg ez (Bácsm. 254.). — Az *n* rag is németes a *ban-ben* helyett: Klári az ablakon állott (Bácsm. 87.), am Fenster.

Az állapot és módhatározó *alatt* névutó németes e helyen: szentelmélkedések alatt ballagtunk az Apolló Temploma felé (Idyll. 165.).

Az okhatározó *ért* rag helyén a német nach-nak megfelelő *után* névutót találjuk ezekben: de félek még is hogy utánna gyászt hordok (Bácsm. 229.) és: mindjárt küldöttem Doctor után (u. i. 254.).

Ezek közül az idegenszerűségek közül is már több Mészáros-nál is olvasható pl.: ő Hertzegsége mennél előbb egy *társ után* gondolkodjon (Kart. 393.); a' szeretetét *titok alatt* megvallotta (u. i. 160.) stb.

Az *infinitivus* használatában is vannak idegenszerűségei, épúgy mint a legtöbb kortársának műveiben: Azt látni, elgondolni . . . felugrani, 's szaladni, egyg volt (Bácsm. 40); Nékem nyomdokit tsókolni, Ötet távolról követni, köz helyen Barátomnak nevezni, el-értt tárgy! -nyertt ditsősség! (Bácsm. Aj. 4.). Nemcsak mint alany, hanem mint tárgy is németes a főnévi igenév ebben a mondatban: Ki fog tetszeni a' most ki-adni ígért első darabból (Magy. Mus. 158.).

Az „*um . . . zu*“-féle szerkezet átültetését találjuk e mondatokban: arról halaszthatatlanul kérem magamat tudósíttatni (Lev. 1:454); vö. kéretik az ajtót betenni; és: alkalmatosságot kerestem az erszényemet . . . szemébe ötletni (Bácsm. 242.).

A Kartigamban, a szolgálai, szószerinti fordításnak sokszor nevetésre indító példájában csak úgy hemzsegek az ilyen németes infinitivus: mire gondolt inkább állni? (255); egyik hajóját szerentséltlenül el-vesztve lenni gondolta (211); ott a' szobában gondolta egyedül magát lenni (356); sőt a kenne lerne magyartítása is már itt olvasható jóval Bessenyei előtt (NyUSz. II.): az után talán jobban megfogja *tanulni*, személyemet *eszmélni* (357). Bárótzí e fajta idegenszerűségeiről már e cikksorozat II. részében szóltam. Itt még csak egynehány mondatát említem: nevelték kívánságomat tégedet látni (Erk. lev. 37); esküdgyem meg tégedet! el-felejtetni (u. i. 50.); elvégzem . . . meghalni (u. i. 225.); reám parantsolt . . . írni (u. i. 238.) reá vette magát a leány velünk lakni (u. i. 387.). Annyi tény, hogy Kazinczy első műveiben sokkal ritkábbak az ilyen magyartalanságok, mint a most említett két fordítónknál.

A Bácsmegyey és az Idylliumok *szőrendjében* legfeltűnőbb németesség a *birtokosjelző elhelyezésében van*. Kazinczy igen gyakran minden különös ok nélkül németes birtokviszonyt ír: érzeni fogják mértékét gyönyörködésemnek (Bácsm. Aj. 1.); vigyáztam, ha láthatnám-e benne valami jelét a' szerelemnek (u. i. 52.); A' képe egy koporsóba nyugvónak (u. i. 61.); el-tsenedesedve fogadja ujonnan el képét a' tiszta égnek (Idyll. 31.); körülöttem a' Böltsei és Poétái állanának a' Régiségnek (u. i. 275.). Ide sorozhatjuk a latinos-németes *gen. part. nak* is nem éppen ritka használatát: te legkedvesebbike az Anyáknak (Magy. Mus. 1:265); A leg-nagyobbika az embereknek szenved (u. i. 262.). Az *egyike a . . . nak*, ma is gyakran hallható forma is előkerül: Ez a' könyv egyike a' leg-olvashatóbb fordításainknak (Magy. Mus. 1:50.); Egyike ezen kötelességeknek az

(Bácsm. 221.). Úgy tapasztaltam, hogy Kazinczy sűrűbben él ezen szőrendi magyartalanságokkal, mint Mészáros, vagy Báróti, bár ezeknél is olvasható itt-ott fordított birtokviszony és a gen. part. pl.: küszöbén állasz boldogságnak (Erk. lev. 12.); Egész sorja az el folyt esztendőknak (u. i. 59.); Fel-tette mindazáltal magában, hivségét a' Hertzegnek még tovább próbálni (Kart. 148.)

Mint összetett mondatbeli idegenszerűséget, e mondatot említhetem: annyijok sints, a' mit egyszer tegyenek szájokba (Bácsm. 143.): nicht einmal so viel, was...

Még egynéhány kifejezésről akarok itt említést tenni; azt hiszem ezek átültetésében, vagy elterjesztésében része van az első fordításoknak:

A jeget megtöri: Ők törték meg a' jeget; ők vittak -meg a' minden újítástól, egy általjában és inkábbára vaktan ellenkező heveskedéssel először (Hiv. besz. 5.); sie brachen das Eis. A régi nyelvben csak: utat törni, utat nyitni. Gyakrabban olvasható ebben a korban még: *föltörni a levelet:* den Brief aufbrechen; a régiségben csak: *a földet föltörni: házat, bőrt föltörni járta.*

Arany hegyeket ígér: arany hegyek ígérésével 's holmi ajándékokkal annyira vitték a' dolgot (Bácsm. 29.): goldene Berge versprechen. Nem Kazinczy követte el először, már 1763-ban élém került Verestői György: Az Idvezítő Hitnek Bátorító Erejéről való Tanítás cz. halotti beszédében (25—26. l.): „Ellensége lészen e' gonoszban fekvő világ — az arany ; hegyeket ígérő tsalárd hitegetéseivel.”

Magán kívül van: Maris magán kívül volt (Bácsm. 13.); úgy állottam ott magamon kívül (u. i. 14.); egészen magán kívül volt (u. i. 53.); ausser sich sein; régen: nincs eszén. A XVIII. század közepén 1757-ben Kortonai Szent Margit megtérése cz. fordításban olvasható (47. l.): „Egy izben *magá kívül lévő,* látá... a' Boldogságos Szűz Máriát.” Azt hiszem, itt lép föl először.

Magához jön: kétszer jött ájulásából magához (Bácsm. 113.); u. i. 111. *magához tér* is: Már a' mezőn voltam, mikor annyira tértem magamhoz, hogy a' Kastély felé nézhettem; zu sich kommen. Az utóbbit Bornemisza Pétertől már 1584-ből ismeri a NySz. is. Már Mészárosnál is: nemcsak magához jött, de lassan lassan magát fel-is eszmélte (Kart. 51.).

Magához vesz: Talán nem tévedek, mikor ezt a kifejezést is németnek tartom ebben a mondatban: az Isten magához vette a' szegény Feleségemet (Bácsm. 195—196.). Népiesnek látszik ugyan, mert gyakran hallani, de sokkal gyakrabban: az Isten *elvette;* hogy venné el az Isten stb. A NySz., bár a *vesz* igével tömördek szólást említ, ezt nem idézi. A Pázmány Pred.-ban előforduló *magáéba vesz* kifejezést a NySz. nem magyarázza meg, pedig az 1768-i kiadásban, a honnan a Predikátiók-nak valamennyi NySzbeli idézete való, a latin értelem is megvan; csak azért említem, mert látszólag nagyon közel jár a *magához vesz* szólás értelméhez, de tényleg mást jelent. Ime az egész mondat: „Azért Szent János, halván Urunk testamentomát: Ex illa hora *accepit eam in sua;* azon órától-fogva magáéba vévé Boldog Asszonyt; az-az, úgy szeretete, bötsüllötte, mint Annyát: úgy kereste kedvét, mint Szülejének.”

Eltolja a nyakáról: Hogy annál hamarabb toljam-el nyakamról, mindjárt elő-vettem a' Flautravert (Bácsm. 120.): jemanden vom

Halse abschaffen. Mészárosnál még vadabbat is olvashatni: Az Anyám erre a nyakam körül esett (Kart. 227.): um den Hals fallen.

Kosarat adni: egy... nagy születésű kérőnek adott kosarat (Bácsm. 125.): einen Korb geben. Az abschlägige Antwort jelentésű kosár már Mészárosnál olvasható: nem kellene a' kosártól tartani, tsak másképp illendő alkalmaztatással a' Hertzeg Kis-Asszonyának kedvére járván, az Attyától házas társának kérné (Kart. 388.). Az *üres kosár*: elutasító válasz különben már Gyöngyösinél is l. NySz. Ma már *kikosaraz* is gyakori.

Jól üt ki (a dolog): Talán jól üt ki, édes Marosym (Bácsm. 77.). Die Sache schlägt gut (übel) aus; helyesebb: sikerül, elsül.

Köszöni létét (?): Ez a' magyarrá lett Román egy falun-töltött kedvetlen Novembernek köszönheti lételét (Bácsm. jel. 1.); das Dasein (ver)danken; de vö. Faludinál: Ezt az állandóságát ép jó termésmézetének köszönheti (NU. 314. l. NySz.).

Van szerencsém: szerentsém vala mindjárt bé-botsáttatni (Bácsm. 244.). Már Bessenyei és Bárótzai előtt (NyUSz. II.) élt vele Mészáros a Kart.-ban: néki-is szerentséje léve ez előtt, ötet esmérni (292); annak tellyes bizonyására -is jutot, hogy... a' valóságos Kristina Grófnénak szolgálni szerentséje volna (118). Sőt jóval előbb is, 1764-ben is olvastam: „valahányszor nékem az ő Catechetica Tanulásban való út mutatáshoz szerentsém lehetett, mind annyiszor ő benne... az... serény Elmét... tsudáltam“ (Intze Mihály: Wesselényi Polixenia 24. l.).

Zavarba hoz: Eröltetése minden indulatomat zavarba hozta (Bácsm. 161.). Közel van már az in Verlegenheit bringen jelentéshez. Vö. Bessenyei Holmijában (296. l.): „Zavarba az Udvar zúdulásba a Nép, Ki sir, ki fél, ki elbámúlt mint a' fa kép“. Idézve Gr. Teleki Adám Cidjéből (1773). Vö. még *zavart* a NySzban.

Tizenhat (stb.) tavaszt lát: már tizenhat tavaszt láttam (Idyll. 33.): sechzehn Frühling gesehen (u. i. 54.): mintha tsak egy hosszú tavaszt éltem volna. Alkalmasint a németből átvett, metaphora, bár vö. e közmondást: *Elválasztja hét tél, hét nyár*. En meg tsak tizenkilentz aratást láttam: Izt hab'ich neunzehn Ernden gesehen (Idyll 4.).

Kazinczy Ferencz első fordításainak ezek voltak nyelvtörténeti tanulságai. Világos belőlök, hogy a gondos, a kifejlett műízlésű és óvatosan újító kezdettel miért emelkedett a fiatal író rögtön elismert nyelvművészeink sorába; tisztán látszik az is, hogy Bárótzin kívül az ifjú Kazinczy stílusára Gessnernek hangulatos, festői leírásai és a Messiás nyelve volt nagyobb hatással. De érezhető végül az is, hogy szóalkotásában a német nyelvnek, amelynek analógiájához, szavaihoz későbbi legtöbb szerzeménye tapad, első kísérleteiben is félreismerhetetlen a hatása.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csiribiri. E szóra az első adat 1736-ban, Bél Mátyás Notitiának 2. kötetében fordul elő. A 245. lapon Bél egy adoma keretében Mátyás király szájába adja e szót. A pozsonymegyei madiak kivágták Mátyás egy kedves hársfáját, a mely alatt arra jártában többször megpihent. „At rex, ira percitus, non sibi potuit temperare, quin acerbius imprecaretur Madensibus; uti, qui se hospitii regii honore indignos fecissent, nullis unquam honoribus per omnem posteritatem coonestarentur, saunis sibi familiaribus, additis: *Csiribiri Rossz emberek!*“ Azóta is „*csiribiri* in eorum vico inclamare capitale est.“ Szótárilag először Sándor Istvannál találom, 1808-ban: „*tsiribiri*: exilis, vilis, minutus, parvi pretii.“ A Tsz. (1838) és a MTsz. is több adatot közöl, különösen a Dunántúlról és a Székelységből; a szó jelentését így határozza meg: „apró-cseprő, csekély értékű, jelentéktelen, haszontalan (ember, állat, tárgy).“ Egy adat szerint a Künságban „sokat beszélőt“ is jelent, nyilván a *csiribelni* és *csiri-csáré* 'fecsegő, csacska' szavak hatása alatt. Ide tartozik még a *csuriburi tehén* is, melyet Horváth Endre közölt Lovászpatonáról (Nyelv. Füzt. XXXIV. 71.).

Az első pillanatra hajlandók volnánk a *csiribiri*-t hangutánzó szóznak tartani s egy kalap alá fogni a már idézett *csiricsáré*-val. Így tesz CzF. és a MTsz. Csakhogy ennek az egyeztetésnek ellene szól az a körülmény, hogy legalább az „irka-firka, ákom-bákom“ (CzF.) jelentésű *csiricsáré* kétségtől jövevénytiszta, a szlovén *čiričari* (Pletersnik), osztrák-német *tshiritschari* átvétele.

Más magyarázatot kísértett meg Kőrösi Sándor (Nyr. XIII. 452.), a ki szavunkat a következő olasz tájnyelvi szavakkal vetette egybe: milánói *ciribira* és *ciribirin*: „stiglitz madár; szeleburdi, könnyelmű, haszontalan, ingatag, nyúlászú, hígeszó, fecsegő, bolondos, hazudozó, különösen fiatal ember v. leány“ | piacenzai *ciribibi* „ökörszem“. Járatos e szó piemontban is *ciribibi*, *ciribiri*, *ciribito* alakban (Gavuzzi, Vocabolario piemont.-italiano, p. 155.); jelentése: „cincia, cinciagrossa, cinciallegra“, vagyis „czinke, szénczinke“ (Parus major L.). Alakilag e magyarázat megállhatna (vö. különösen a piemonti *ciribiri* alakot), de már a jelentések kevésbé illenek; az is feltűnő volna, hogy egy olasz szó csak átvitt jelentésében (a mely, úgy látszik, az olaszban sem gyakori) kerüljön át a magyarba.

Mielőtt a magam magyarázatára áttérnék, megemlítem, hogy a rokon nyelvek közül a votjokban megvan a magy. *csiribiri* szónak pontos alaki és jelentésbeli párja: *čiri-piri*, *čeri-peri*, *čiri-piri* „apró-cseprő, csiribiri, holmi apróság“ (Munkácsi, Votj. Szótár, 316. l.). A magy. és votj. szavak jelentésének természete, de meg a pontos alaki egyezés is kizárja, hogy köztük történeti kapcsolatot keressünk,

s így az egyezést — bármilyen teljes is, jobban mondva éppen azért — csak véletlennek tulajdoníthatjuk.

Én azt hiszem, hogy a mi *csiribiri* szavunk köznévvé vált tulajdonnév, szorosabban népnév. A tudományban az Istriában lakó oláh néptöredéket, a *macedo-* és a *dako-románoktól* megkülönböztetendő, *istro-románoknak* szokták nevezni. Az *istro-románok* magukat azonban *vlach-oknak* nevezik, s így hívják őket a körülöttük lakó szláv népek is, ha komolyan beszélnek róluk. Van azonban a Monte-Maggiore lábánál lakó oláhoknak egy másik nevük is, a mellyel a környékbeli szlávok csúfolják őket: *čiribiri*. E furcsa gúnynévnek nagyon valószínű magyarázatát adta Popovici a Romania XXXII. 121. lapján. A *čiribiri* gúnynevet szerinte a szlávtság két gyakran hallott oláh szóból, a *čire* (= qui) és *bire* (= bene) szavakból rántotta össze; mintegy „olyan a nép, mely folyton ezt hajtogatja: *čirebire*“. Ez a *čiribiri* gúnynév került szerintem — szláv közvetítéssel, már mint közszó — a magyarba is.

Hogy népnévből különösen két indulat, a félelem, bámulat és a megvetés köznevet csinál, arra nem egy példát idézhetünk. Így keletkezett a *hún* népnévből a német *hüne* 'óriás', az *avarból* a cseh *obr*, tót *obor* 'óriás', az *ungarus-ból* a franczia *ogre*, *ogre* 'emberevő', a *Vikingek* nevéből a szláv *vitěz*, stb. Ilyen jelentésfejlődéssel érthetők az oláh *jidovi* 'zsidó' és 'óriás', ujjgör. ἑλληνας 'óriás' is. (L. Shai-neanu, Notes sur le vocable roumain, Romania, XVIII. 494.) A *čizgánykodók* ('hazudik', hizeleg' MTsz.), *vadrác* ('csintalan gyerek', Dunántúl), *fukar* (a *Fugger* családnévből) szavakat hozzhatjuk fel a magyarból a pejorativ jelentésfejlődés példáiaképen. Nézetem szerint *csiribiri* is ez utóbbi csoportba tartozik.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Delibáb, delibábos. Ez a ma irodalmilag meglehetősen közkeletű szó adatokkal nem nagyon régóta mutatható ki. A NyUSz. szerint (45. l.) első irodalmi előfordulása az Erd. m. Nyelvt. Társ. 1796-i munkájában, 162. l.: „a magyarországi *delibába*“. Sándor István Toldalékában (475): *delibába*. A MTsz. szerint a Temesközön Kálmány L. Népköltési gyűjteményéből szintén *delibába*, valamint egy 1840-i névtelen közlő szerint Hevesben is. Az irodalomban Petőfi tette népszerűvé s az ő költeményeiből ment át a köznyelvbe „a puszták szép tündérleánya“. De azért nem Petőfi az első, a ki költészetében élt vele, a hogy Lehr Albert mondja (Toldy Comm. 234.), utána Prohászka János (Pet. költ. nyelv. fősajátságai. Nyelv. Fü. 58:44.). Megtaláljuk már Vörösmarty Két szomszédvárában:

Éltem enyész, mint a párák játéka. miként a

Delibáb a rónán...

(III. én. 177. s.)

Igazi felfedezője azonban mindenesetre GAÁL JÓZSEF, a kinek alföldi képei és jelenetei nemcsak a nagyközönségnek mutatták be először az Alföld szépségét, hanem Petőfire is erősen hatottak, hiszen Zöld Marcziját (több költeményben s a kudarcot vallott színműben), a Pusztai találkozást közvetlenül Gaáltól vette. Gaál a *delibábról* először „Az Alföld képe“ cz. cikkében szól (Rajzolatok, 1836. I. 10. szám.): „S midőn már a déli forráság sugarai a földet fölhevíték, leszáll a *delibába*, ezen saját nemű tünemény, melyhez hasonlót csak Reggio mutathat a Fata Morganában, s a kelet lég-tünetiben.“ Ez a hivatkozás Reggio-ra (Calabriában), utalás Kármán

Urániajának első kötetében megjelent *Fata Morgana* című cikkre, mely valamely külföldi forrás alapján írja le a tűneményt, de a *délibáb* szót nem említi, s a mi még különösebb, arról sem tud semmit, hogy hazánkban is gyakran látható. Gaál egy év múlva egy kis elbeszélésének *A Délibáb* címet adja, mivel a történetkében e lég-tűneménynek van döntő része, (Athenaeum. 1837. I. 9. sz.) Elbeszélése elején le is írja, még pedig igen szemléletesen: „Ki az alföldön nyáron vagy ősze elején utazott, bizonyosan látta azon sajátnemű tűneményt, melyet a környék *délibábnak* nevez . . . a *délibábot* nézni . . . nem látott még *délibábot* . . .“ stb. Érdekes, hogy 1836-ban *délibába* alakot ír, 1837-ben pedig következetesen *délibáb* alakot; mintha ekkor kapta volna a szó mai alakját, mely előbb *délibába*, *delibába* volt (Vörösmarty *délibáb*-ját költői rövidítésnek tartom, a vers miatt); ezt mutatják a NyUSz. előbb idézett adatai, továbbá KASSAI Szókönyve is: „*Déli bába*, a' mi egyedül-ködöt jelent és gózt“ (I. 224.), „*Déli bába*. Fata morgana Németül Luft-Spiegelung.“ (I. 421.) Úgy látszik Gaál elbeszélése alapján került bele a szó a Tzs. II. kötetébe is (1838), míg az elsőbe (1835) még nincsen fölveve. Sajátságos, hogy Petőfinél a többszám *délibábak*, Elnémult a fergeteg cz. versében: „*Délibábak* távol tengerében . . . lebegnek a tanyák“ (Prohászka említett cikkében hibásan idézi: *délibábok*). Petőfi után nagy divatja lett a *délibábnak*, háromszor is volt neve rövidéletű szépirodalmi és divatlapoknak.

A *délibábos* melléknév tudtommal Petőfi alkotása:

„*Délibábos ég alatt kolompol*
Kis-Kunságnak száz kövér gulyája“ (Az Alföld, 1844.)

Átvitt értelemben Szarvas Gábor tette közkeletűvé, mikor a tudákos, ábrándos nyelvészkedést *délibábos nyelvtudománynak* (Nyr. 8:223.), *délibábos nyelvészetnek* (Nyr. 10:466.) nevezte el; az elnevezés a tudományos világban valóságos szállóigévé lett, úgy hogy Tóth Béla is fölvette művébe (*Száj-rúl-száj-ra*: 289.). Azonban mégsem Szarvas Gábor az első, a ki ilyes értelemben él vele, hanem Kemény Zsigmond, a Pesti Napló 1853-i évfolyamában megjelent irodalmi szemléiben, melyek később „Élet és irodalom“ címmel az Olcsó Könyvtárban is megjelentek. A történeti regényről írván, mondja: „De a krónikák . . . positivebb térre teszik az író, és a[z] . . . élet rajza által kényszerítik őt, hogy jellemeit a kék ég, s *délibábos ábrándvilág* helyett, e[z] . . . élet körében mozgassák“ [így!] (Olcsó Kt. 58. l.). Szótárban én vettem föl először az *illusorius*, *phantasticus* magyar egyértékesének (Magyarító Szótár 1900.), bár az *irrealis* értelméhez is van köze.

A *délibába*, *délibáb* szó valószínűleg a törökségből került nyelvünkbe, de ennek fejtegetése már nem tartozik én rám.*

TOLNAI VILMOS.

Láng gyúl a lángról. A MNy. 4. évf. 269. lapján Araunynak e többször előforduló képeről azt a véleményt koczkaztattam, hogy valószínűleg a költőnek deák-kori emlékei közé tartozik, mivel Cicero idézi Euniusból (De off. I. 16.) Loisch János erre azt felelte

*Vö. Nyr. 17:174; Ipolyi Magy. Myth. 90. sk.; Badics: Petőfi vál. költ. 87.; Tompa mondai alakká személyesíti Csörész árka cz. népregéjében; említi a Sírátó cz. néprege 27. sorában is.

MNy. 4:367), hogy a kép inkább Tasso, Ariosto, Dante olvasmányából származhatik; újabban ezt a nézetét egy igen jeles és mélyreható értekezésében (Classicus nyomok Buda Halálában. 1909. nyomt. Borbély Gyula, Mezőtúr), külön fejezetben (27. l.) bővebben is kifejti. Én azt hiszem, hogy Arany szövege mégis közelebb áll az Ennius-éhoz, mint az olaszokéhoz, mert a lényeges benne nem az, hogy *láng gyúl a lángról*, a tűz továbbterjedése, hanem az, hogy a láng továbbadásával forrása fényben, tűzben nem fogy, Ennius: „Nihilo minus ipsi lucet, cum illi accenderit“, Arany: „Atyafi osztályban láng nem fogy a lánggal“, „Mint láng, ha gyúl a lángról, nem térszen abba' kárt“. Legföljebb mikor Dante mondja, hogy tüzét Vergilius lángján gyújtotta meg, ez vethető össze a „Letésem a lantot“ hasonló soraival. — Hanem hogy a nép valósággal „epikus — vagy talán inkább: költői — közvagyom“, bizonyítja az *Edda*, melynek *Hávamâl* című részének 56. versében ezt olvashatjuk:

Brandr af brandi brenn unz brumin er,
funi kveykisk af funa;
madhr af manni verdhr at máli kudhr,
en til doelskr af dul.

magyarúl:

Tűz gyúl a tüzön míg végig ég,
láng éled a lángon;
férő a férő által lesz jártas a szóban,
de élehetlenné a hallgatás által.

Nem lehetetlen, hogy az izlandi költemény e szép része is klasszikus forrásból fakadt. — Debreczeni társaink pedig kideríthetnék, olvasták-e Arany diákkorában (1833—36) Cícero de officiis-át a collegiumban; ennek valószínűségét támogatja Kölcseynek ifjúkori verse „Kazinczyhoz“ (írta Debreczenben, 1809 júliusában):

Im lángra lobban szép tüzedtől,
Szívem, mely tölti hangjaid.

TOLNAI VILMOS.

Nem fogy rajt' csudám. Móra Istvánnak „Öreg anya leány-nézőben“ című rajzában (Tolnai Világlapja, decz. 19.) ezt olvasom: „Azon nem fog aztán csudája a legényfiúnak, hogy éppen erre a bucsura szánja el magát az ő szorgos anyja, a ki pedig az ilyen időben azt is sajnálni szokta, stb.“ Ismervén Mórának a népnyelvben jártasságát, bizonyos vagyok benne, hogy itt fog sajtóhiba, e h. fogy. Nem ritka népi szólás: „nem fogy v. nem vész (el) rajt (a) csudám“ = mód nélkül csodálkozom, nem győzők csodálkozni rajta. Magam is használok régiebb írásaimban. Abban is bizonyos vagyok, hogy hibásan közli a MTsz. ezt: éfogyott a csudám“ ily jelentéssel: „nem győztem csodálkozni“; mert a kinek *elfogyott* a csudája, az már *nem* csodálkozik.

LEHR ALBERT.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Andalog: Alkalmasint a népnyelvből került az irodalomba; jelentése: álmatagon jár, álmosan botorkál lehetett. Először 1763-ban találtam, Intze István Halotti Oratio-jában (20. l.): „a' két szegény Iffjak közzül-is ha az első nem andalgott volna az úton . . . ha bé nem hűnyta volna a' szemét, ha bár tsak akkor, mikor meg-botlott, fel-nyitotta volna, övé lett volna a' nagy zatskó pénz.“ Itt tehát a. m. behűnyt szemmel megy, bandukol.

béjelen: E szavunk sokkal régibb, mint eddig hittük; már a XVIII. század elején élt. II. Rákóczi Ferencz írja a Hadi regulákban 1706-ban (17.): „maga . . . Hadi Birónak béjelenése“. Ezután 1723-ban találtam Torkos András A Czedrusfának siralmas esete cz. halotti prédikációjában (67): „magát az halál bé jelenti“. 1754-ből is kimutatható Bárány Gy. és Torkos J. Új Testamentomából (672. l.): „Ez ifjat, vidd a' fő Hadnagyhoz, mert van valami mellyet bé-jelentsen“. Előbb, s vele együtt sokszor még *megjeleneni* volt szokásban, s ebből az *indicare* hatása alatt keletkezett a fenti forma.

felülemel: Bárótzinál (Erk. mes. 340. l.): „nemes szíved felyül emelt szerentsétlenségeden“. *Überheben* volt a mintája.

felvilágosodik: Bárány Gy. és Torkos J. Új Testamentomában 1754-ben: „jól cselekeszitek, míg a' nap fel-világosodik“ (1326. l.). Itt persze még nem átvitt értelemben, valószínűleg a *felvirrad* hatása alatt. Vö. NyÚSz.

felvonás: Kazinczy előtt már Simai Kristófnál 1788-ban megvan: „Váratlan Vendég, Vigságos Játék, Három Fel-vonásban“ (Magy. Mus. 1:158); az *Aufzug* fordítása. Rőgtön általános lett.

hajtalék: Dugonics előtt élt már ez a szó, csakhogy valószínűleg „göngyölék, takaró“ értelemben (a mibe valami be van hajtogatva). 1771-ben olvasom: „Melly szerént, hogy ezt immár a' maga tulajdon személyében közelebbről szemlélhessük, arra kell törekednünk, hogy az Ábrahámnak titkos feleségét az árnyékoknak hajtalékiból ki-fejthessük“ (Szathmáry Pap Mihály: E' Világi Sok Keserves Hajo-Törések' Közt Hányattatott... Életnek Emlékeztető Táblája. 6. l.).

lakhely: ugyancsak 1771-ben (l. NyÚSz. II.) találom én is: „a' Lélek ugyan, elébbi lak'helyéből . . . a'dig nem próbált új állapotra által mégyen“ (Kis Gergely: Halotti Oratio 7. l.).

levegő: A régi *levegő ég*-ből már Kazinczy előtt (NyÚSz.) történt ezen *jelentés-sűrűsödés*. Bessenyei György idézi 1779-ben a Holmiben (254. l.) Dugonics: Trója veszedelmének (1774) következő soraiban: „Fő kép hogy a' fa ló lábakat emele, Rút fergeteggel vólt a' *Levegő* tele“. Dugonics után Göböl Gáspár is él vele Utazó lélek cz. munkájában 1785-ben: „Kik a' *Levegőben* fenten rep-desnének“ és „Ujjítám testemet a' friss *levegővel*“ (2. l.).

lever: Bárótzai Erk. meséiben 1775-ben: „az a' lankadtsága mely most *le verte*, el mulik“ (225. l.) s u. i. 294. l. is: „Ezen szavai egészen *le verték* Leonorkát“, vö. *levertség* a NyÚSz.-ban.

meglepő: A NySz. szerint régen csak *überfallen* jelentésben használták; *überraschen* jelentése ismeretlen. Ugy látszik ezt a jelentését Báróztól nyerte (Erk. mes. 53. l.): „örömben fel kél és el mégyen meg lepni Erigonét“ s (54. l.): „De reméntelenül akarta ezen örömmel meg-lepni Erigonét“.

milyen: E szó a XVIII. század közepén keletkezett a *mely* és *olyan*, *ilyen* vegyüléséből. Eredetibb alakja *melyen* (l. NyK. 24:208 és Nyr. 38:232.). Mai *milyen* alakját 1770-ben találtam először: „a' ki milyen hasznát kívánja annak venni, éppen ollyat veheti“ (Szathmári Pap Mihály: Halotti Orátio 45. l.); utána Bessenyeinél 1772-ben, Hunyadi Lászlójában (17. l.): „Millyen örömet nyujt, ha őrzí árváját“. Bárótzai, Kazinczy (Bácsm. 95.) általánossá tették az irodalomban. *Akármilyen* Döme Károlynál 1789-ben, Magy. Mus. 1:391: „S versem, akár millyen, lészen, előtte nyomós“.

minő: A NySz.-ban van rá adat, de csak 1787-ből. Ez a körülmény, meg saját kutatásaim is ezt bizonyítják, hogy ez a névmásunk is újabb keletkezésű. Csakis a XVIII. század második feléből tudom kimutatni. Első adatom 1769-ből való. Telek József Tizen-két tsilágú koronájában a 460. l. olvastam először: „Olly forma szövetség találtatott, e' két tiszta jegyesek között, *a' minő van a' nap*, és *a' hold között*“. Ezután Mészáros Ignác Kartigamjában 1772-ben került elém (115. l.): „Tudta volna tsak azt a' Hertzeg, *minü* szépséget adot a' szerentse osztálya az ő kezére nehezen mulatta volna-el a' fortélyt“; ugyanitt a 158. l. is: „Történt az alatt, hogy a' Grófnak füleibe ment, *minü* akadályos vetekedő társa volna néki e' dologban a' Tuszánói Hertzeg“; épp ilyen alakban 357. lapon is: „*minü* betsben tartom fő Személyét“. Kazinczy alkalmasint Orczynál olvasta, a kítől a NySz. idézete való, vagy a Kartigamban. Nem nehéz megállapítani, hogy a *minő*, *minü* alak a régi *minémő*, *minémü* összerántása. Van ugyan a régi nyelvben némileg hasonló kurtítás, fejlődés, mint pl. *minden helyütt* > *mindenütt*, *lófejú* > *lófő*, *lófü*, *előül eső* > *első*; van a népnelyvben is, pl. *valahá* < *valahová*, de ezek hosszú fejlődés eredményei. A *minő*, *minü* tudtommal nem fordul elő a népnelyvben; irodalmi, gyors, egyszerre, átmenet nélkül történt kurtításnak tartom, a mit először Telek József, utána újra Mészáros Ignác követett el. Erre a feltevésre mindkettőnek nyelvében talált sok új szó bátoríthat föl bennünket. Gyors általánosuláshoz, azt hiszem, nagyban hozzájárul nyelvújítóinknak a hosszú, „rófnyi“ szavaktól való idegenkedése.

nagysád: Bessenyei Holmijében gróf Teleki Ádámnak 1773-beli „Cornelius“ (Corneille) fordításából idézve vannak a következő sorok (296. l.): „Betsüllí Rodrigot, 's-mint Nagysád úgy várja, hogy Nagysádé légyen. Nagysád az ő párja“. Erre a helyre gondolt alkalmasint Szemere is, midőn Följegyzéseiben azt állítja (Munk. 3:137), hogy a *nagysád* megvan már Teleki Ádám Cid-fordításában 1773-ban. Ugy látszik, eleinte ez az elrövidült, a *kegyelmed*, *kelmed* analógiájára mutató megszólítás mindkét nemre használatos volt, később jelentésköre megszűkült, s csak asszonyoknak szolt.

pohározás: már 1770-ben: „azt az egész éjtszakát pohározásban el-töltvén... fel nem serkent volna álmából más nap egész 10

oráig.“ (Verestói György: Házának Elpusztulásán Kesergő... Özvegynék Keserű Síralma 2. l.)

rajz: A *rajzol*-ból elvont *rajz* már 1771-ben megvan: „Megelégedhetnénk már Sz. H. (szomorú hallgatóim) eddig tett *rajzommal*“ (Szathmáry Pap Mihály: Halotti Oratio 26. l.): a *rajzolat* még előbb megvolt, a fent említett Uj Testamentomban 1754-ben már olvasható: „azt mint az égnek *rajzolatját*... János egészen nyitva... látta“ (1415. l.).

segédeszköz: már 1754-ben: „A' könyv az emlékezetnek segéd eszköze az el-felejtés ellen“ Bárány Gy. és Torkos J.: Uj Testam. 1407., 1425. l.).

tapint: sokkal előbb került már íróink tollára a népnyelvből, mint eddig tudtuk. Már 1736-ban olvasható Szegedi János: Nagy-Szárnnyu Saskeselyőjében: „magatok is fogjátok azt nem tsak szemlélni, de mint egy kézzel *tapintani*“ (15. l.); Biró Mártonnál is előkerül a Micae et Spinaeben: „Tapincsatok csak és illessétek ezeket a gödöllye bőrrel bé-födött Jákob kezeit“ (93. l.).

többszöröz: már Batsányinál 1788-ban (Magy. Mus. 1:63): „Az egyforma hangoknak mértékletes eggyeztetése kedves nékie; valamint hogy ellenben azoknak erőltetett többszörözése unalmát okozza.“

találmányos: Bárótzinál nem találékony, hanem kigondolt, kitalált jelentésben: Kassándra 1:60: „ez az Orontesi név, nem volt, tsak tsupa *találmányos áll név*“. Úgy látszik Mészáros Ignác használta ezt a szót először a Kartigamban, 169. l.: „következendő rendeket *rajzolta szapora és találmányos gondolatjából*“.

ültetmény: Amint Baróti Szabó Dávidot meg kellett fosztani e szó szerzésének dicsőségétől (NyUSz. I.), Kónyi se élvezheti ezt sokáig (NyUSz. II.), mert ez a szó már 1770-ben megvan: „Valjon nem nagyobb gyönyörűséggel észszük-e a' mi kerteinknek gyümöltseit, ha elméinkben viseljük hogy azok a' mi kezeink' plántálásainak, *ültetményeinek gyümöltsei*?“ (Szathmári Pap Mihály: Halotti Oratio 17. l.)

utálmány: Kovács F: Hit-béli Okoskodás 1766:7: „még-is nem Isten munkájának, természeti *utálmánynak állityák*, hogy Kristus maga Szent Testével az ő szájokon által mennyen.“ Régen *utálság*, *utálat*, ma is csak az utóbbi él. SIMAI ÖDÖN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.*

Hadi-háború: „ha talántán felséges kegyes királyunk ellen *hadi háború* támadna, avagy az állapot magával hozná... szükség, hogy minden polgár valamikor parancsoltatik, ... fegyveresen jelen legyen...“ Pécs 1780 (579). Vö.: *égi háború*.

harangot megvonni: „Item... az öreg toronyban való *harangok megvonása* eránt lett ezen rendelés, és determinatio“... Szombat-hely 1736 (464).

hatalmasúl: „... ha kik pedig *hatalmasul* bírják, azok ellen az ország törvénye szerint az fiskus procedál stb. ...“ Kőszeg 1649 (215).

* L. MNy. V. 461. l.

hátravet: „Én N. N. eszközöm stb. . . . hogy minden személynek válogatása nélkül kegyelmet, jutalmat, félelmet, kedvezést, szeretetet, kedveskedést, gyűlölséget *hátravetvén* stb.“ Győr 1624 (162).

háza-tüze van: „Valaki ennek utánna találkoznék olyatén ember, az a városon lakván, *háza-tüze* levén s más urat akarna szolgálni...“ Kőszeg 1665 (265).

helyes: „minden városi embernek, az ki *helyes* és örökös“. „Volt az egész városnak közönséges gyűlése, végezte ő kegyelmük az Szent mártoni cinteriumnak az elkezdését, ahhoz való segítséget és munkásokat, hogy az egész városon rend szerint *helyes* és zsellér, akár hány legyen egy háznál is...“ Szombathely 1633 és 1639 (179 és 190).

helyben-hagy: „... az ország is az szabad városi fiskusokat *helben hagyta*.“ Kőszeg 1649 (215).

hely-föld: „Senkinek az hel földeket hold számra eladni örökben nem szabad tiz funt pénz büntetése alatt.“ Kőszeg 1649 (210). Am. jobbágy-telek.

hírré esni: „Efféle cselekedete bírójának vagy tisztviselőjének *hírévé esvén*, érdemlett büntetésen büntetődni fog.“ Komárom 1682 (300).

hírrül esni: „Item azt is jelentvén bíró uram, hogy *esett* volna ő kegyelmének *híreül*, hogy némely stb. . . .“ Kőszeg 1652 (238).

hit-pénz: „Ennek utánna minden ifju mester ember a midőn a czéhben belép, az czéh táxán és más egyéb megengedett költségeken kívül czéh comiszárius urának a *hit pénz*et — együtt értvén fáradságáért 2 ft. effective letenni köteles legyen.“ Székesfehérvár 1772 (554).

hitves ember: „Minden itt lakos, valaki házát, szőljét, rétét avagy szántóföldét el akarja adni, tartozik az ország törvénye szerint atyafiait, szomszédait *hitves ember* által, az hegyen hegymester által megkínálni.“ „Az molnárok pedig legyenek *hitvesek*, hogy az őrlésben igazán járjanak minden ember kára nélkül.“ Kőszeg 1649 (209 és 212).

hordó-vonó: „... Az *hordó-vonók* proventusa így limitáltatott, hogy ennek utánna egy akó bornak vonásától egy krajczár, egy csöbörtől két pénz az *borvonóknak* a modo usque inposterum rendeltetett stb. . . .“ Kőszeg 1673 (285).

hozzá jártával: „A választott községnek *hozzá jártával* tartani szokott Tanácskozások.“ Pécs 1780 (565).

idegenfi: „Item concludáltatott, . . . hogy a modo inposterum senki *idegenfi*, az akármely mester ember vagy egyéb renden lévő legyen . . .“ Kőszeg 1736 (463).

igazság: „Az vidéki akármit hozzon, minden személytől egyegy pénzt vehessen, és azonkívül az ki . . . szekeren hoz be gyümölcsöt, tehát tartoznak az vásárbírónak az ő *igazságát* megadni.“ — „Item az akoló mester *igazsága* az szerint leszen, mind (mint) az előtt . . .“ Szombathely 1627 és 1633 (169 és 180).

igazság: „Az város passusával és másféle *igazságával* is fraudulenter abutálnának . . .“ Győr 1697 (345).

kék-mutatás: verés-ütés kék nyomainak előmutatása a bíró előtt. „Vérbíróság, *kék mutatás*, az is denár 80. Az boszumondás is den. 80.“ Szombathely 1627 (168).

képes ár: l. *előtte viselni*.

kerítezni: „jöllehet kerteléssel volna ugyan kerítve, de minden

azon romladozott és ha ujjonnan *keríttezek* is a fáját télen mind el hordják, és soha épen meg nem marad.“ Kőszeg 1661 (253).

kertelés: l. *kertezni*.

ki-földi: „... kikhez gyakorta *kiföldi* emberek személyek járnak és szállanak be.“ Komárom 1709 (382).

kimenetel: „a birsági Lajstromokat név szerint fél esztendőnek *kimenetelével* a ... Helytartó Tanácsnak felküldje.“ Pécs 1780 (567).

kinyilvánosít: „a tűzbéli veszedelmek, mellyeknek szomorú példáit az elmúlt esztendőben némelly szabad kir. városok *kinyilvánosították*.“ Pécs 1780 (568).

kipraktikál: „az magok neve alatt az külföldiek számára vásárolnak és innen más helyre *kipraktikálják*.“ Komárom 1709 (383).

kis-adó: „Az itt való nemes város szolgálatjában levő hajduk, mezőpásztorok és egyéb szolgál rendek magok személyitől és felelőségektől se portiót, se *kis adót* ne fizessenek.“ Kőszeg 1739 (472).

kisértékű: „... az kinek facultása (módja, tehetsége) vagyon, tartozzék a város szükségére 6 frtokat letenni..., az ki pedig *kisebb értékű ember* lészen, az tartozzék a város szükségére 3 frttal.“ Győr 1698 (347).

kíválóképen: „Hogyha annakutána efféle istentelen emberek, paráznak *kíválóképpen* találtatnának...“ Szombathely 1663 (257).

kódolló: „... főképpen peniglen az szarándokokat, *kódolló* rabokat, koldusokat és más idegen uti járókat is szorgalmatosan megvizsgálni.“ Komárom 1717 (407).

koncz: „(az mészárosok) Pünkösdig az *szénás marhának* funtját három pénzen mérjék, borjú húst is azonképen három pénzen mérjék, az kocsonyát három *konczával* egy pénzen, paczalt öt *konczával* ki elegendő *koncz* legyen...“ Szombathely 1613 (135).

(Folytatjuk.)

MOENICH KÁROLY.

II.

Régi magyar gyógyszernevek.

Mezge: mézga, a fák kérgén kiszivárgó gyanta. Szilva-fa vagy cseresznye-fa mezgéjével edgyütt összeve-timporálván. (PP. Pax 286.)

Mihályka monya: lásd *Mogyoró saláta*.

**Mindenkor zöld*: lásd *Börvény*.

Minden szer, minden fűszer: fructus amomi (Mátyus IV. 355.) „Borsot, szegfüvet, fahajat, szerecsendiót együtt tartó izéért és szagjáért görögösen *baccae pantaromaticae*“. (u. o.)

**Miszipulya*, nyospolya, lasponya: naspolya (Veszelszki 310.). „A magyarbérések és kotsisok ostornyének hamar lemetszik, a mellyért méltó büntetést érdemelnek, még pedig nyospolyapáltzával“.

**Mogyoró alja*. Kapotnyak, mogyoró allya, asarum. (Orv. K. 63.) A NySz. mint külön czimszót nem emliti, bár „Kapotnyak“ alatt megtalálható benne.

**Mogyoróalja-gomba*. Már Clusius emliti („monyaroalyagomba“) az ártalmas és mérges gombák között (genus VI.).

**Mogyoró saláta*: más néven bubolyitska, baraboly, vad turbo-ly, Mihályka monya (Csapó, 46: „itt Debretzenben salyáta gyanánt eszik ezen bubolyitskát az ő gyökerével“). Torkos, 10. Mai neve: csemege baraboly, Chaerophyllum bulbosum L. Néhol *mihókának* vagy *mihálkának* is nevezi a nép.

Morzsoló-kő: pumex, „horzsakő”. Három lot morzsoló követ (Ts. M. — K. I. 21.).

***Muharcz, Muharcza:** physalis alkekengi, zsidó-cseresznye. Jó a muhartzás vagy paponyás (alkekengi) bor-is; a muhareza veres gyümölsét törd-meg, tölts fejer bort reá stb. (PP. Pax 199.) Jó ezen haszonra a muharezás vagy paponyás borral való élés-is (u. o. 201.). Továbbá: Veszelszki 35.

***Muszká üveg:** Mária jege, tükörkő, lapis specularis, vitrum moschoviticum. (Mátyus: IV. V. lap.) Nem egyéb, mint az átlátszó leveles gipsz, gipszpát. *Glacies Mariae*, *marienglas*, *fraueneis* néven is ismeretes.

***Nád-botikó:** lásd *Kákóbot* és *Botyikó*.

***Nádra-fű:** herba mummularia; pfennig-kraut. (1745; Torkos, 7. lap.) V. ö. *Angyalrúgtafű*. A NySz. ezt a jelentését nem ismeri. 2. Mindiarast főzeték neki egi kis fazocskaba (!) feier borba Benedicta nevű flet, kit Natra finekis hívnak. (Névtelen levélíró Nádasdy Tamásnéhoz, Nyczke, 1562. Orsz. Levéltár.) *Geum urbanum* L.?

***Nádraguba:** nadragulya. Nádraguba füvet Szt-Iván havában dél tajban kell szedni; Mandragorának nevezik deákul. (1759; Váli, 121.)

***Nagy dragulya:** natragulya, álomhozó fű (Csapó 200.). Mai neve: maszlagos nadragulya; *Atropa belladonna* L.

***Nagy ezerjófű:** lásd *Szarvasgyökér-fű*.

***Nagy érlelő.** Lásd *Deakorium*. Továbbá: Nagy érlelő, kit Deaquilumnak hínak (1609; T. T. 1894. 649.)

***Nagy fű:** *Atropa belladonna* L., nadragulya. A nádragulyának (mellyet nagy fűnek-is hínak) bőven szedvén a gyökerét (Házi Orv. 79.).

***Nagy lép-fű:** *lingua cervina*, *scolopendrium* (Veszelszki 347.).

***Nagy lóhere:** *melilotus*, *sertuia campana*, *trifolium ursinum*. (Orv. K. 128.)

***Nagy pengő fű.** Nagy pengő fű szt. Iván havában leg-jobb erejében találtatik ... virágja sárga, mint a fenyőszuroknak. Ha az ember ezen fűnek virágját megtörvén, az ujját véle megkeni, veressé teszi, innét-is némelyek *férfiúi vérnek* nevezik. (1759; Váli, 122.) (Lejjebb „nagy tsengő fűnek” mondja. Ez a kifejezés Meliusnál is előfordul; „nagy csengő fű: ascyrum, hartheu.”) A leírásból és Melius adatából megállapítható, hogy a nagy pengő fű a mai *Hypericum perforatum* L.-t, vagy valamely más, nálunk is termő orbánczfű-fajt jelentette. Ezt megerősíti a NySz. következő adata is: „férfiú-vér: *androsaemum*.”

***Narancs-alma:** *malum punicum*. (Murmellius-Szamota 20.) Ebben az értetemben nincs meg a NySz.-ban.

***Négylevelű fű:** lásd *Csillárfű* és *Farkasgyökér*.

***Nehezék:** egy latnak negyed-része, könting, drachma. Száz-huszonegy nehezék arany áraban (1565; Kár. Okl. III. 360.). Genger, ffahaj, dragorium, de quolibet 1 loth j nehezék (1540 körül; Nemz. Múz. kéziratára, fol. Hung. 898.). Lásd: Kötting.

***Neülless:** *balsamina*, *momordica*, noli me tangere (Veszelszki 85.).

***Nemes majorána:** herba mari veri; marum-kraut. (1745; Torkos, 7. lap.) A *Teucrium Marum* L., amberkraut, moschus-kraut, katzengamander, mastichkraut, neve. A NySz. ebben a jelentésében nem ismeri.

***Német terjék:** boróka-lekvár; roob juniperi. Mátyus: IV. 436.)

***Nem-érzés-szerző** (orvosság): *anaestheticum*. (A Csere: Enc. 196.)

***Nércisszus-virág:** lásd *Havadi virág*.

***Nesétfű:** fejer üröm; *absinthium vulgare* (Veszelszki 16.).

Nősző fű: lásd Meresztő fű.

**Növötény:* Convolvulus arvensis L. Veszelszki (454) szerint a N. vagy Gyövötény vasvármegyei kifejezés; „mert a vetemények között nőttön-nő.”

**Nyakcsap-fű:* nyelves-fű, diadalmas fű, péráfű, lónyelvű fű; uvularia officinarum. (Csapó 20.) Mai neve: Streptopus amplexifolius (L.) DC.

**Nyöstén levendula:* levendula pseudo-nardus. (Orv. K. 62.)

**Nyöstén szapora-fű:* herba erysimi; wegsenf-kraut. (1745; Torkos, 7. lap.)

**Nyúlgomba:* hasenörlein. Clusius említi az ehető gombák közt (genus XIV.). Istvánfi szerint (Term. Köz. 1909. 444.) Baranyában ma is így hívják a Cantharellus cibariust), csirkegomba, rókagomba; Vasmegyében nyulacska vagy nyulica.

**Nyúlkáposzta:* kakics, kakalic (NySz.-ban kákalic), nyulsaláta, nyulkék (Csapó 122.) Mai neve: szelid csorbóka; Sonchus laevis (L.) Vill.

**Nyűfű:* tarsolyfű, palatzkafű, temondádfű (Veszelszki 256). Mai neve: Thlaspi arvense L.

**Olajos cukor:* elaeosaccharum. Torkos (1745.). Illatos olajjal átitatott, cukorporral készült gyógy-szer.

**Olasz buza-liliom gyökér:* radix victorialis rotundae; zwiebel-schwertel-wurtzel. (Torkos, 10. l.)

**Olasz búziók:* lásd Búziók.

**Olasz-csalánmag:* semen urticae romanae; welscher brenn-nessel-saamen. (Torkos, 12. lap.) Vö. Gombókás csalán.

**Olasz csombor:* „serpyllum hortense, thymum, vagy thymus vulgaris; németül thymian, römisches quendel, welsches kuttelkraut.” (Mátyus: IV. 470.)

**Olasz káka-gyökér:* radix cyperei

longi; lange wild-galgant wur-tzel. *Syriai káka-gyökér:* rad. cyperei rotundi; runde wild galgant-wurtzel. (1745; Torkos, 9. old.)

**Olasz natragulyagyökér:* mandragorae radix; allraun-wurtz. (1745; Torkos.)

**Olasz tövis:* árticsóka; cynara scolymus. (Csapó 15.)

**Olasz útifű:* arnica montana; grosz Lucians-kraut; angelského tranku kwët. (1745; Torkos, 2. és 6. lap.) Meliusnál: alisma. (NySz. I. 1032.)

**Ólomsimító:* equisetum (Veszelszki 205).

Ónméz: ólomezukor. Rác: Borb. 159.

**Orgovánfa:* orgonafa, spanyol bozza: syringa (Veszelszki 451.).

**Oroszlánszájú virág:* l. Orro-sfejű fű.

**Oroszlán-talpú fű:* alchemilla. Rác: Borb. 165.

**Orrfű?* A besztercei szösze-detben fordul elő (*hor fui*-nak írva és *horiganum*-nak magyarázva).

**Oroszvirág:* lásd Bűdöske.

**Orro-sfejű fű:* borjú orrú fű, ebfejű fű, oroszlánszájú virág (Csapó 39.). Mai neve: oroszlánszáj, tátogató; Antirrhinum majus L.

**Östornyélfű:* viburnum lanthana (Veszelszki 442.).

**Ostor-paré:* blitum. (Frick.) A NySz.-ban *östör-paré*.

**Öttermeny.* Némely sárga virágú fűvet, melyet Öttermenynek neveznek stb. (Orv. K. 20.) Kétség-telenül a német *ottermennig* (herba agrimoniae) ferdítése.

**Öklelő:* öklelő ír (l. ezt.) Egi itall, az ki minden flastrom nélkül es ökleleo nekul megh giogit. (1672; Elench.)

**Öklelő ír.* Lásd: *Deakórium* és *Méregvonó* ír.

**Ökörfark:* asphodelus luteus (Veszelszki 79.).

KÜLÖNFÉLÉK.

A Finn-ugor Társaság új elnöke. 1909 szeptember 17-én DONNER OTTÓ, a Suomalais-ugrilainen Seura egyik alapítója s majdnem negyed századon át elnöke, elhalálozott. A megürült elnöki székre a Társaság SETÄLÄ EMIL NESZTOR helsinki egyetemi tanárt, Társaságunk tiszteleti tagját választotta meg.

SZERK.

A tihanyi apátság története. Első korszak. Az apátság önállósága. 1055—1701. IRTA ERDÉLYI LÁSZLÓ DR. Budapest, 1908.

A mióta SZAMOTA ISTVÁN a Nyelvtud. Közlemények XXV. kötetében a tihanyi apátság 1055-i alapító leveléről „mint a magyar nyelv legrégibb hiteles és egykorú emléké”-ről nagybecsű értekezését közzétette, a nyelvészek figyelme is nagyobb mértékben fordult azon latin nyelvű emlékeink felé, a melyek a tatárjárás előtti időkből eredetiben reánk maradtak. Minthogy pedig ez eredeti emlékeknek jóformán a felét Pannonhalmán: az ottani főapátsági levéltárban őrzik (lásd erre NyKözl. XXV. 165.), nyelvészeti szempontból is becses „A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története” cz. mű, a melyben ez oklevelek nagy gonddal és pontossággal vannak közölve s a mely mű X. kötetenként a tihanyi apátságról szóló rész jelent meg. A tihanyi apátságnak a XI. századból két eredetiben fennmaradt oklevele van; mindkettőben magyar szavak is vannak. Az egyik az 1055-i alapító levél, a másik DAVID DUX-nak, SZENT LÁSZLÓ nagybátyjának 1090 körül a király beleegyezésével kiállított oklevele. E két oklevelet ERDÉLYI LÁSZLÓ hasonmásban is, s az „Oklevéltár” részben pontos átirásban is hozza, s ezzel a magyar nyelvészetet nagy hálára kötelezte. Nem akarunk itt aprólékos megjegyzéseket tenni, a melyek a tihanyi alapító levél magyar szavainak helyrajzi értelmezésére vonatkoznak. Az efféle megjegyzések nem egy ily szűkre szabott ismertetés keretébe tartoznak. De egy megjegyzés elől el nem zárkozhatunk. Nekünk ugyanis úgy tetszik, hogy ERDÉLYI LÁSZLÓ-nak teljesen igaza van, mikor az 1055-i tihanyi alapítólevél meglevő példányáról azt bizonyítja (lásd még ugyan ő tőle „A tihanyi apátság kritikus oklevelei” cz. akad. székfoglaló értekezést, ugyanitt hasonmásban az oklevél is), hogy az *eredeti, egykorú és hiteles oklevél*. A régebbi tanítás, a melyet FEJÉRPATAKI LÁSZLÓ hirdet, az, hogy ez oklevél *egykorú* vagy *közel egykorú hiteles másolat*.

MELICH JÁNOS.

ROVÁS.

Hál. Ez a szép magyar szó nemsokára ki fog veszni vagy csak a nép ajkára szorul, mert a művelt osztály csak „alszik”. Pedig a két szó közt nagy a különbség, az ember hálhat, a nélkül, hogy aludni tudjon. *Meghálhat* az ember Egerben vagy Miskolczon, pedig be se hunyta a szemét. A magyar nyelv nem ismer *alvószobát, alvóinget, alvósipkát, alvókabátot*, hanem *hálószobát, hálósipkát,*

külökbátot, hálóinget. Nem *aludni*, hanem *hálni* jár a lélek valakibe. A házasságot nem *elaludni*, hanem *elhálni* szokás. Nem *alvótársa*, hanem *hálótársa* van valakinek. Ne hanyagoljuk hát el a *hálni* szót és tartsuk fenn a finom különbséget a két szó közt. Ügyeljenek erre már az iskolában is, hogy a gyerek, kivált a fővárosi és a nem magyar ajkú, ehhez a szóhoz hozzá szokjék, melyhez hasonló értelmű a német nyelvben nincsen.

Fölösleges nevelő. „Üngyilkosság az idegenben“ írja egy nagy lapunk. Miért az idegenben? Mert a német is így mondja: in der Fremde? A magyar ember azt írná, hogy üngyilkosság idegenben.

Hány — mennyi. „Neked se volt nevelőd“. „Volt, de mennyi!“ Így mondják Földes Imre „Hivatalnok urak“ színmű darabjában. Nem hiszem, hogy Földes Imre írta volna meg így, tán csak az előadó színésznek bicsaklott meg a nyelve. Földes Imre bizonyosan tudja, hogy a nevelőt nem mennyiség szerint literszámra mérik, hanem egyénenként, egyenként. Tehát azt írta kétséggel, hogy: volt, de *hány!*

Házasságtörés. Ehebruch. Ezt már alig lehet kiirtani, teljesen megfészkelte magát. A ki megteremtette, elfelejtette, hogy a magyar hitét, az esküt, a hűséget megszegi és nem töri, mint a német. (Eid, Schwur, Treue brechen.) A házasságszegést aligha lehetne már megszokni, de legalább ne *törjük*, hanem *szegjük* meg az esküt, a becsületszót, a hűséget — meg a kenyeret, melyet a magyar ember *megszeg* és melyről egy karajt *szelni* — nem vágni szokott. Ez csak Budapesten szokás, mely ugyan Magyarországi fővárosa egyebekben, de a magyar nyelv szempontjából bizony nem az.

Hibás többszám. „Jegyekkel szolgálhatok?“ mondja a villanyosban a budapesti félmagyar kalauz. Debreczenben bizonyosan csak *„jeggyel“* szolgálna. A mint hogy a debreczeni vagy kecskeméti kisasszony nevenapjára „virágot“ vagy legföljebb „sok virágot“ kapott; holott a budapesti nagysád ilyen alkalmakkor „virágokat“ kap és küld! Miért? Mert hát a nyugati nyelvekből megszokta a többes számot. Ne felejtse mélyen t. nagysád, hogy a kofa „tojást“ visz a piacra, nem „tojásokat“ és „szöllőt“ árul, nem „szőlőket“.

Tudta nélkül. Ohne sein wissen. A magyar ember „tudtán kívül“-t mond.

Egyenesen. „Ez egyenesen szenzációs fölfedezés.“ „Egyenesen meg voltam döbbenve.“ „Föllépése egyenesen vakmerő.“ A német *geradezu*-nak teljesen fölösleges behurczolása. A magyar nyelv beérte eddig a „valósággal“ „valóságos“ kifejezéssel, „Valósággal szenzációs fölfedezés!“ Nem hangzik ez sokkal jobban?

Tejjel vagy tején. A ki a fővárosi üzletek kirakatai előtt megáll, sokszor megütődhetik egy-egy magyartalanságon a hirdetések közt. Ilyen a „*tejjel* hizlalt baromfi“, mely ott naponta kapható. Debreczenben vagy Szegeden, de még Egerben is csak „*tejen* hizlalt baromfit“ ismernek — a mint hogy a csecsemőt is tejen vagy vízen nevelik fel, nem *tejjel*.

Hibás többszám. „Tessék a *lábakat* megtörölni!“ figyelmeztetik némely házban a felírások a belépőt. Mért *lábakat*? A magyar

ember csak kezét, lábat, szemet ismer, nem kezeket, lábakat, szemeket. Azért is mondja, hogy *félkezű, fél szemű*, nem *egyszemű, egykezű*. A magyar nyelvérzék tiltakozik a „*kezeit* csókolom“ ellen „*kezét* csókolom“ helyett; a magyar legény a magyar lánynak csak szemében — nem szemeiben gyönyörködik. A többes szám: két szeme vagy szempár...

BERCZIK ÁRPÁD.

NÉPNYELV.

I.

A részegség kifejezései.

Motto: „Nem vagyok én részeg, csak boros;
Nem szűk ez az útca, csak szoros;
Nem tántorgok én, csak —
Csak a lépést cifrázom,
Sej! mert ez nekem régi
Szokásom.“

Arany „Az elveszett alkotmány“ II. énekében e helyhez:

„Szamba tévő a pipát, poharából ittam erős bort,
Melyektől neveté ha fogék szép róka fükeit.“

csillag alatt ezt a megjegyzést fűzi: „*Róka*: műszó a korhelyeknél. Nem tudom: a tudós társaság nagy szótárába bejönnek-e a korhelykedés műszavai“. Hogy mennyi ebben a tréfa, mennyi se, nem keresem; azt se, hogy e műszavakból mi ment bele a nagy szótárba. De tudom, hogy az ittasságot kifejező szók és szólások bele valók egy teljes szótárba; azt is tudom, hogy külön összegyűjtésüket csak örömmel fogadhatja a nyelvvel, a synonymikával foglalkozó, de a nem-szakember is.

Ez a gyűjtemény, melynek közlését a jelen füzet kezdi meg, már vagy három éve hever nálam, a nélkül, hogy gyarapodott volna. Szándékom volt lehetőleg teljessé tenni, de más egyéb alkalmi s érdekesebb kérdések foglalván le időmet, a rendszeresebb gyűjtés meg-megakadt, utóbb egészen abbamaradt. Most hát arra határoztam, hogy közléteszem a meglévőt, mert így is van értéke. A netáni hiányokat kiesinyenként pótolgathatom magam, pótolgathatják az érdeklődő olvasók.

Nem ez az első gyűjtemény, mely az ittasság különféle elnevezéseit, synonymáit magában foglalja. Én a következőket ismerem:

1. Az elsőség a jó Dugonicsot illeti, a kinek „Magyar példabeszédek és jeles mondások“ című posthumus könyve (1820) második részében jó csomó oly szót és szólást találunk, melyek a részegséget és részegességet fejezik ki és „a részegnek szava járattyával“ ismertetnek meg. Kritikával kell használni, mert egy részük csinált vagy fordított, más részük nem odavaló, soknak a formája nem hiteles.

2. A Jókai-féle Üstökös 1871. 39. számában „Nyelvészet“ cím

alatt közöl egy fogás ily kifejezést valami „-dó” s ekkép vezeti be őket: „Száz szavat gyűjtött Jókai a verekedés kifejezésére, a mi a magyar nép harcias szellemét és a magyar nyelv ritka szógazdagságát mutatja, mert még a szódús spanyol nyelvnek is legtöbb, nyolczvan szava van a „méz” kifejezésére.

Itt negyven szavat közlünk a „leivás”-ra, annak illusztrálásául, hogy a „harcz” fáradalmi után az „áldomást” sem vetették meg elődeink; míg a számok közt levő arány azt látszik bizonyítani, hogy ha sok és nagy küzdelmet állottak is ki (száz szó), de az italban mértékletes arányt tartottak (negyven szó)“.

Ez elég furcsa, de még furcsább, hogy a közlő a „leivás” szavait 11 hexameterbe (l) foglalta, melyek maguk is — tántorognak. Az utolsó: „Úgy jöni, mint a ki megy — —” szerencsésen megnyekken. Egyébiránt a gyűjtést maga se tartja teljesnek. „Kérjük azért — így végzi — t. munkatársainkat (kivált a szakértőket, minők az akadémikusok, borászok, borkóstolók, pinczetulajdonosok, kántorok, papok valláskülönbség nélkül, víznemisszák stb.) sziveskedjenek beküldött adatokkal kiegészíteni a hiányt, ki hány új szavat gyűjthet; hogy annak idején százra kerekíthessük ki.” Ennek a mulatságos felhívásnak meg is lett az eredménye. Mert

3. Ugyancsak az Üstökös 1872. 3. száma egy „Szótár”-t közöl „a leivás kifejezésére”, mindössze 100 szót, melyekkel még föle is lett az óhajtott summának. Jelentékeny gyűjtés, s a mi legjobb, lelkesedés nélküli — próza.

4. Az 1888-iki Nyelvőr 235—36. lapján is találunk Dobozitól egy kis összeállítását „Az ittasság nevezetei- és kifejezései”-nek. Az előbbihez képest nem mutat haladást, mert kevés újjal szolgál.

5. Az 1896-iki Nyelvőr 144. lapján „A berúgás szinonimikája” nagyot ígérő címmel vagy 50 szólást közöl Kiss Ernő. Értéke kevés, inkább csak hírlapi tárczába vagy „Különfélé”-be való csevegés. Erdeme, hogy meg-megemlíti, hol dívik egyik vagy másik kifejezés. Kérdés, igazat mond-e.

Ennyi, nem több, a mit készen találtam, s természetesen föl is használtam.

Hogy az én gyűjtésem mindezekhez mérve mily gazdag, fennen hirdeti csak a kifejezések száma is, mely megüti a 2000-et! Pedig jól tudom, mondtam is már, hogy koránt se teljes.*

De hogy megérthesse ki-ki ezt a hihetetlen számot, előre meg kell jegyeznem, hogy nemcsak oly szók és szólások vannak itt együtt, a melyek *csak* a részegséget jelölik és jelentik, pl. *ittas, kapatos, be van rúgva* stb., hanem olyanok is, melyek a részegséget

* Hogy e téren mi történt más irodalmakban, igazán nem tudom, nem is jártam utána. A Körte-féle „Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Deutschen” (1837), mely birtokomban van, I. Beilage-jában közli a »Sprichwörtliche Redensarten der deutschen Zech- und Saufbrüder“. Összesen 142 szólást. Érdekes gyűjtemény annyiban, hogy részben láttatja, mi a mienk, mi a közös, mi a kölcsönzött. P. ez: *zöld verte* vagy *föld fia*, vagy *megölelte Boris névűt*, sőt az ilyen is: *be van antragolva* — *kétségkívül hazai*; ez: *már érzi a bort* (er spürt den Wein), vagy *be- v. elködült* (er is benebelt) közös; de már ez: *majmot fogott*, azt hiszem, úgy került hozzánk (er hat einen Affen), ez szintén: *idegen nyelveken beszél* (er spricht in fremden Zungen), mert ezt így mondjuk mi: *már nem tud magyarul* stb.

Nem ártana, ha valaki ez irányban tovább s mélyebben vizsgálódnék.

is jelölhetik alkalom szerint, pl. *tántorog, odáig van, hóbölygős* stb. olyanok is, melyek távolabbról jelzik, körülírással, egy-egy humoros megjegyzéssel fejezik ki a nemjózan állapotot, pl. *félrebillent a kalapja, a maga keze verte meg, keresi az igazságot, elmehetne Andocsra csudának* stb.

Meg kell még jegyezni, hogy gyűjteményemnek egy részét azok a kifejezések teszik, melyek falun születtek (ezek a népi termékek a legjobbak, nyelvileg is legbecsesebbek), más részét azok, melyeket a város, a művelt főváros, az úri társaság hozott létre (ezek a legkevesebb érők, sokszor erőltetettek), ismét más részét, melyeket a diák-élet, a latin nyelv tudása termelt; továbbá némelek általános divatúak, országosan ismertek, mások mintegy vidékiek vagy helyhez kötöttek, sőt egyéni szeszély szüleményei.

Sokat törtem rajta a fejemet, mikép rendezzem el ezt a rengeteg anyagot legcélszerűbben, hogy ki-ki menten ráakadjon arra, a mit keres, s egyszersmind azt is lássa, a mi nincs meg benne. Legjobb módnak tartottam, hogy bizonyos csoportokat állítsak fel, s ezen csoportokon belül a *betűrendet* kövessem. Ámbár így is megvan az a nehézség, hogy mit vegyünk *vezérszónak* (Schlagwort), pl. ez: „borba temette az eszét“ a *bor*, vagy az *ész*, vagy a *temet* alá tartozik-e legalkalmasabban?

Be igekötős igék.

I.

Ez első csoportban azok az egyes igék sorakoznak betűrendben, melyek *be* igekötővel vannak ellátva. Számnélküli számuk van, s az ittasság kifejezésére a legkelendőbbek. Az egyszerű mellett jobbra az összetett igealak is forog, pl. e mellett: „becsipett“ ez is: „be van csipve“, de én emezt csak akkor közlöm, ha vagy használatosabb amannál, vagy (tudtommal) az egyedül használatos.

Beabált	be van balzsamozva	bebőfentett
beabázott	bebámult	bebőszült
beadott (jól b. magának)	bebelgult	bebrúgatott
beaggatott	bebetegedett	bebúcsúzott
beakasztott	bebibált	bebugyborékkolt
be van andalítva	bebillentett	bebuggyantott
be van antragolva	bebirkózott	bebukákolt
beaprózott	be van biztosítva	bebukott
be van aszekurálva	bebódult	bebuktatott
(-szekurálva)	bebogározott	bebústitott
beágyazott	beboldogult	be van búsulva (búsula-
beágyított	bebolondult	kodva)
beáldomásolt (-ozott)	bebolygatott	bebutult
be van állítva	bebontakozott	bebutyált]
beálmélkodott	beborjazott	bebuzdított
beálmódott	beborókázott	bebuzdult
be van ánd(gy)orodva	beboronált	bebüzlött
beánszolgált	beborozott	becsajdított
beáporodott	beborult	be van csalaveszölva
beázott	beborított	becsalatkozott
bebabrált	bebózsált	be van csamangolva
bebagózott	bebózsított	becsamiszkolt
bebajrozott	bebődült	becsamma(i)ntott

becsámporodott	bedévánkodott	befent
becsapott	bedisznózkodott	befestett
becsapódott	bedobott	befésülködött
becsattant(ott)	bedohányzott	befeszített
becsavarintott	bedolgozott	befészkelődött
becsavitkált	bedombórozott	befinánczolt
becsávázott	bedombolt	befinájszott
becselekedett	bedorombolt	befitorodott
becsenderített	bedöcczent(ett)	befogódzott
becsepüzött	bedöcögztetett	befoháskodott
becsettent(ett)	bedöglött	befolyatott
becsiccsantott	bedöglődött	beforgatott
becsi(ü)ccsentett	bedöglőszött	befőccsentett
becsicserintett	bedöndített	beföldelt
be van csikarva	bedöndült	befölözött
becsinált	bedöntögetett	befördött
becsi(n)gerezett	bedördült	beföstött
becsipákolt	bedörgicsélt	befujtatott
be van csipázva	bedörgött	befült
becsipett	bedörgölt	befűszerezett
becsipeszkedett	bedörrent(ett)	befütött
becsippentett	bedőszött	befütyentett
becsobbantott	bedudált	begabalyodott
becsomagolt	beduffantott	begagyosodott
becsomoszott	bedúgatott	begajdosodott
becsomózott	bedúgott	begajdult
becsosszantott	bedurált	beganézolt
becsömörlett	bedurálódott	begazott
becsöndített	bedurgatott	begázolt
becsöppent(ett)	bedúródott	begipszelt
becsöppintett	bedurrant(ott)	begombolkozott
becsöppölgetett	beduruzzolt	begombolyított
becsöppült	beduzzant	begőzősödött
becsördült	beduvált	begubalyodott
becsucsorí(n)tott	bedürrent	begűzmölt
becsudálkozott	bedütött	begyalált
becsufitott	becszetezett	begyalázkodott
becsufolódott	beczetült	begyantázott
becsuklott	beejtett	begyarapított
becsupált	beeksztemporizált	begyarapodott
becsurgatott	beelégedett	begyámolt
becsurrant(ott)	beelegytett (-egyelitett)	begyászolt
becsutorázott	beemésztett	begyengült
beczéczőzött	beengedett	begyógyult
beczehhezett	beengesztelt	begyónt
becziccentett	beereszkedett	begyömőszött
beczifrázott	beeresztett (be van eresztve)	begyőzött
beczihentett	beeszközött (-e magát)	begyufázott
beczikákolt	beérkezett	begyujtott
beczipekedett	befacsarodott	begyulladt
becziterált	befanyarodott	be van gyúlva
beczithilingelt	befarbázott	begyűrt
beczithinkelt	befarsangolt	begyűjtött
beczuczált	befaszolt	begyűrködött
beczuppantott	be van fecskendezve	begyűrt
beczühölődött	befejelt	behabart
bedagadt	befelhódzott	behabarodott
bedarált		beháborodott
bedarvadozott		behabsolt
be van desztillálva		behajigált

behajított (-intott)	behujákolt	bejárt
behajtott	behuppantott	bejobbított
behajtogatott	behurczolkodott	bekábult
behálálkodott	behuttyantott	bekacszalt
behamvazott	behuzakodott	bekadarkázott
behangar(l)ított	behüppentett	bekaffantott
behányt	beiczipiczilt	bekáferkázott
beharangozott	beigazgatott	bekáfolt (-kánfolt, -kautfolt, -káfált)
beharsant	beiktatott	bekajdult
behébérezett	beilluminált	bekalabalált
behederített	beimádkozott	bekalimpázott
behejehujázott	beinalt	bekalintyált
behersentett	beinstált	bekamatyolt
behervadt	beiramodott	bekámforod(z)ott
behevített	beiszintott	bekámpicsorodott
behibított	beiszkápált	bekámpított
behimlett	beisosodott	bekanalazott
behitelt	beissantott	bekancsitott
behomlított	beitalosodott	bekanizott
behordozkodott	beitalozott	bekanyarintott
behorgolt	beitkányosodott	bekapott
behorkant(ott)	beitókázott	be van kapacitálva
behót (-halt)	beittasodott	bekapart
behőrésztett	beivott	bekaparászott
behörpöntött	beizlett	bekapaszkodott
behöttyintett	bejajdult	

(Folytatjuk.)

LEHR ALBERT.

II.

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből.

Agyonra: agyon, nagyon, tulságosan. (*Agyonra vót kinyéztetve a Mócsi.*)

Alja vminek felsőfokban is használatos. (Pl. *Más esztendőbe örült az embér, ha tíz krajczárt kapott kilójáért, most még a legalja szőlőért is húszat adnak.*)

Állás: termet, testtartás. (*Nagyon szép állása van neki. Szép állású kis lány.*)

Állít: megy. (*Azt lesém, hogy hogy állít haza [a részég embér.]*) A köznyelvben csak *beállít* vhova alak használatos.

Átköhög. (*Egész écczakákat átköhögött néha.*)

Átugrik: átfut, átsiet. (*Átugrok egy perczre a szomszédba.*)

Az: az a baj, kár, hiba. (*Én aszondom, az is, hogy a fa alatt van a virág.*)

Beázik. (*Attul félék, hogy ez a kutyula be tanál ázni.*)

Bécsületes: 1. valamicsodás, valamirevaló; jófajta, rendes; (*Egyszer vót bécsületés kalapom, azt is ellop-*

ták. Az egész kosárba nincs egy bécsületés fürt szőlő.) 2. nagy, jókora (*Ez oszt bécsületés fürt.*)

Bécsületésen: nagyon. (*Ugyan bécsületésen fejbe ütötték!*)

Beelégszik vmivel: betelik. (*Nem akar még egyszer férjhez menni, nagyon beelégedett az első urával.*)

Beérik: megérik. (*Ezt [a körtét] korai páratlannak híjják, mert hogy jó korán beérik...*)

Befog vkit: megterhel, elfoglal munkával, megdolgoztatja. (*Nagyon be vagyok fogva, nem mehetek sehova.*)

Behal: meghal. (*Ázért vette el azt a gazdag vénasszonyt, hogy az majd mentül hamarabb behal.*)

Bekapkodni az ételt: gyorsan, mohón enni. (*Én nem szeretem olyan hamar bekapkodni az ételt.*)

Bekeveredik: bepiszkolódik. (*Ha bekeveredik [a padló], majd föltűrüljük.*)

Beletörik (vmi növényféle): szétmázolódik, foltot hagy. (Pl. *Beletört a fű a ruhámba.*)

Beleült vkibe: megszáll, meglep,

elfog. (Pl. *Hunnan ütött máma beléd ez a nagy igyekézet?!)*

Beszél vmit: beszél vmiről. (Még ágyának nem esett, addig mindég a kriptájt beszélté.)

Bevállik: beillik. (Ez beválna téli napnak is.)

Bikapéz: a közösülés ára. (En megfizetém helletté a bikapézt.)

Bolházás: babráló, unalmas, haszontalan munka. (Bizony, kisasszony, ez [a himzés] is csak bolházás!)

Borszereti: borkedvelő. (Ilyen borszereti embér több is van ám a faluba.)

Büdös: 1. hitvány, gyalázatos. (Mégállj büdös! Hun az a büdös kö-lők?! Még ennek a vén büdösnek is kő az asszony?!)

2. kiállhatatlan, kellemetlen, utálatos. (Pl. Csak erről a büdös Mohojról elsegítsen az Isten!)

3. a nagyság, sokaság fogalmának a kifejezője mellett gyakori. (Pl. Kapják a nagy büdös fizetést sémmiért. Holnap nagy büdös esküvő lesz.)

4. becározó szó, rendszeren gyerekre. Nagyon gyakori. (Jaj, de szép széme van a kis büdösnek! Gyere ide, té kis büdös! Nézd má a büdöst!)

Csak: csakogy, de. (Pl. Sok bajom van nekém is, csak nem szereték panaszkodni. Tudnék én vele bänni, csak nem akarok senkivel összeveszni. Van ú neki píze elég, csak rajta ül.)

Csipke-beeresztés. (Van neki egy rácz-vászon ruhája, a merő csipke-beeresztés.)

Csiricsaré: tarka-barka, czifra, pucczos. (Most má a Viktor sē olyan csiricsaré má.)

Csizmafillentyű: csizmafül, csizma-húzó. (Pl. K...s embérnek kityűg a csizmafillentyűje.)

Csorba: a kinek 1—2 foga hiányzik, foghijas. (Pl. No, té csorba! Hogy vagy, csorba?)

Csöppen vhoval: váratlanul, hirtelen jut, kerül vhoval. (Hát té hunnan csöppentél ide?!)

Csudabogár: hőbortos, különcz, bolondos. (Úgyan nē légy olyan csudabogár! Mit akar má megint az a csudabogár?)

Csupa: csak. (Má csupa azért is érdemēs elmēnni, hogy azt a sok képet lássa az embér.)

Csúszik vmi ital: jól ízlik. (Papri-

kásra legjobban csúszik a bor. Csúszik nekēm az aluáttéjre is.)

Eggy: egyforma, egyenlő. (Ugy látszik [az abrosznak] széle-hossza eggy.)

Eggyecske: egyetlen gyermek a családban. (Eggyecske ám az Etus, szép vagyón níz rá.)

Eggyek (többszámban): egyet-értők, összeférők, ragaszkodók; szerelmesek egymásba. (En nem választottam vóna el űket, ha má olyan nagyon eggyek lēttek vóna [a szeretők].)

Eggyetlenke: egyetlen gyermek a családban. (Elnētte a Gulácsi lányt, azt az eggyetlenkét.)

Egy-kettőre: hamarosan, gyorsan, hirtelen. (Pl. Nem tartott sokáig az egész, egy-kettőre vége volt.)

Egyszeribe: rögtön, hirtelen. (Egyszeribe kimēnt az álom a szememből.)

Elcsoszog: elmegy, elczammog. (Nem nagy kedvem van arra, hogy gyalog elcsoszogjak hozzájuk.)

Elél: elhasznál, elfogyaszt. (A huszonöt lāncz föld hasznát nem tudja elēlni.)

Elfogyadoz. (Lassankint má elfogyadoznak [a vendégek].)

Elformázik: megváltozik az arcza, megcsunyl. (Kicsi korukba szépek vótak [a lányok], de aztán elformáz-tak mind.)

Elfűtűl. (Mire odaértünk, elfűtűlt elűlünk a vonat.)

Elkel: 1. férjhez megy. (Most má elkelt a legöregebb [lány] is. Gazdag lányok hamar elkelnek. Mind a három lánya nagyon hamar elkelt. Nincs má egy lánya sē, mind elkelt.)

Elni (nőt): használni sexualiter. (Az embér észrevētte, hogy a kvártélyos legény a feleségit élte.)

Elnivaló: életrevaló, élelmes; dolgos és ügyes. (Mind nagyon elni-valók.)

Elnyom. (De kár, hogy úgy elnyomja ez a nagy virág azt a violát! = nem engedi fejlődni.)

Előfog: megtámad, elővesz. (Ha a heptike [igy!] előfogja az embért, nincs mentség.)

Elöröklől. (Ha mēghal [az öregasszony], én ezt [a gyertyatartót] elöröklöm.)

(Folytatjuk.)

BACSO GYULA.

LEVÉLSZEKRENYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

1. **Hátpecsenye.** Bolyai János 1857 nov. 27-ikén írja öccsének, hogy augusztus első napjaiban „ügynevezett *hátpecsenyeleszakadás*ban szenvedett, azután pedig a cura — az ú. n. *hátpecsenye összeszedés* — következtében hideglelést kapott. Kérdem: miféle betegség volt ez? A *hátpecsenye* egy szótárunkban sincs meg. K. J.

2. **Válasz az előbbi kérdésre.** Háromszéken, s bizonyára Kis-küküllőben is e kifejezésen: „leszakadt a *hátpecsenyéje*“ v. „*farpecsenyéje*“ azt értik, hogy lehajlás vagy emelés következtében izomrándulást szenvedett az ú. n. hátsó feszítő izmokon. [Átvitt értelemben a *farzsábjára* is mondják, talán mert mindkettőnél éles, szúró fájdalom érezhető.] A „*hátpecsenye felszedése*“ pedig az, mikor masszálják, elkenégetik a fájdalmat. Az *összeszedés* tán az izmok összeszedető masszálásával, dörzsölésével történik; de Háromszéken csak „*felszedik* a *hátpecsenyéjét* valakinek“. ERDÉLYI LAJOS.

3. **F. L. úrnak.** A „Magyarország“ karácsonyi számában Feszty Árpád tárczacikkét, mely szerint a *garabonczyások* onnan kapták a nevüket, hogy az áldozatoknál nagy *garra bonczolták* a lovakat, nem szabad komolyan venni. Tréfának azonban kitünő, s majd olyan jó, mint az egyszeri örkényi plébánosé, a ki azt bizonyígtatta, hogy az *Ararát-hegy* neve onnan van, mert Noé bárkája *arra rá állt*. A *garabonczia*, Szarvas meggyőző fejtegetése szerint (Nyr. VI. 97.) nem egyéb, mint a középkori *nekromantia* elcsavarintása.

Sz. K.

4. **P. J. Köszönjük a figyelmeztetést, de nem feledkeztünk meg róla.** Szándékunk volt Mészáros Gyulának az „Uj idők“ 1909. évi 45. számában megjelent „Magna Hungaria. A legújabb kutatások eredménye“ cz. dolgozatára megtenni észrevételünket. De nem akartuk már most odakiáltani: „Eh! vége mikor lesz? kifogytok-e már Dicséretéből...“ annak az otromba elméletnek, mely szerint a „honfoglalás a költészet és a legendák országából való, mert Árpád itt, a hun-avar-jazig s másfajta turáni népekből álló, régen összeeforrott rokonnépet talált, a mely valószínűleg olyanforma dialektust beszélt, mely csirája lett a későbbi magyar nyelvnek“. Nem akartuk pedig azért, mert a szerző azt mondja, hogy „idő fordultával majd bővebben és kimerítőbben szól e kérdéstről“. Nos, mi várjuk e könyvet, s addig nem írjuk meg, hogy a szerző milyen ferde tudással mily nagy dolgokat akar velünk elhitetni. MELICH JÁNOS.

5. **P. K. úrnak.** Köszönjük a figyelmeztetést, hogy Prohászka János. Petőfi költői nyelvének fősajátságai cz. értekezésében (Nyelv. Fü. 58.) másfél lapon Petőfinek a nyelvújításhoz való viszonyáról is szól. Ezt a kérdést már előbb s jóval kimerítőbben fejtegette az 1909 márciusában megjelent Petőfi-Almanach: Petőfi és a nyelvújítás cz. értekezése, melyhez vagy 50 lapnyi szótár is van csatolva. G. Z.

6. **Kérdés:** Van-e a magyar nép-, vagy gyermeknyelvben külön-külön neve a kéz öt ujjának a köznyelvi „hüvelyk“, „mutató“ stb. neveken kívül? Vannak-e ily elnevezések más hazai nyelvekben? [Vö. a tyrolai németben: der Lausekrätzer; der Suppenschlecker; der Lange Hansl; der Ringfinger; der Kloane. A francziában: poucerot; lichepot (= lèche-pot); longis; mal-assis; le petit doigl du paradis.] H. J.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VI. KÖTET.

1910. FEBRUÁR.

2. SZÁM.

Debreczeni lófogatok.

(Előadatott a M. Nyelvtudományi Társaság 1909. decz. 14-én tartott ülésén.)

Folyóiratunk 1909. áprilisi füzetében közreadtam egy rövid cikket, melynek címe: „*Koppantóra*“ volt. Tárgyalt pedig ez a cikk egy hármas lófogatot, melynek lovai „koppantó“ alakra voltak csoportosítva, azaz: egy ló a csoport élén, kettő mögötte, párosan.

Igen ám, de az a „koppantó“! Mi legyen az? Csak mi, a kik a természet kedvezéséből már a patriarchák korát éljük, tudjuk, mi volt a „koppantó“; az ifjabb nemzedék összenézett és nem tudta a szót mire venni. Ezért világítottam meg a mondott értekezést egy igazi, népies koppantó rajzával, egy darab „mártott“ gyertyával egyetemben, oly helyzetben, hogy ki lehetett venni: hogyan *koppantotta* a *koppantó* a faggyú-gyertya „hamvát“; a melléje rajzolt hármas lófogat pedig azt világítottta meg, hogy alakilag csakugyan megfelel a „koppantónak“. A tanulság itt is az, hogy a magyarság szeret a hasonlatosság alapján neveket alkotni, átruházni.

Annak a kis értekezésnek termékenyítő hatása volt, mert első sorban a legilletékesebb körünkben azt az óhajtatást szülte, hogy a soknemű magyar lófogatot tüzetesebben kellene meghatározni, például: a „*rudas*“, az „*ostorhegyes*“ helye tekintetében, a melyet az illető fogat csoportjában elfoglal. Ez az óhajtatás meg is van okolva, mert a hely és név szerint való meghatározások szógyűjteményeinkben néha homályosak is; azt pedig bajosan lehet megállapítani: vajjon az a homály már a nép száján van-e meg, vagy csak a gyűjtő hibás felfogásában gyökerezik-e?

Igy p. o. Patonyszélen, az Alsó-Csallóközben, a „*Beső, kéztűlső ló bal, jobb kézfelől befogott ló*“, Nyr. 12.: 142.; ismét Bacsfán, ugyancsak a Csallóközben, a „*Beső a balról befogott ló*“, Nyr. 16.: 47.; ismét Hevesmegyében a „*Belső a jobbról befogott ló*“, MTsz.

Magában véve már ez is elég ok a meghatározások tisztázására. Minthogy pedig ez a kérdés a magyar ősfoglalkozásokat is érinti, némi anyagom pedig már volt, reáadtam a feje-

met, hogy már tanulmányom érdekében is megállapítok egy tipikus sorozatot, mely a lovaknak a divó fogatsoportokban való helyét és az ehhez kötött elnevezését lehető biztosan meghatározza.

Következett a kutatás területének megválasztása, mely-nél két főfeltételt kellett felállítani, ú. m. a lehető színmagyar-ságot és azt, hogy a gazdasági súly lehetőleg a lovon forduljon meg, még pedig mind ez régi, vagy éppen ősi soron.

Ekkor természetesen *Debreczen* nemes városához kellett jutnom, mint olyanhoz, mely igen sok és igen lényeges anyagot hozott át az ősiségből napjainkra, a hol az — eredet szerint — az ősiség kódéba vesző, földet és egyebeket osztó *nyilrendszér*, némely vonatkozása szerint, még ma is él, a ló gazdasági jelen-tősége pedig igen nagy — és a hol magának a nemes „czivi-tásnak“ van egy hivatalos, nagyon „rangos, czimeres és gangos“ *ötös fogata*, mely úgyszólván symbolikus, a mellett országos híré; sőt, leginkább a nagy Hortobágyot látogató fejedelmek, vagy fejedelmi sarjak útján, híre már az ország határán túl is terjeszkedik.

Ehhez a sajátos és remek fogathoz fűződik azután a mult század ötvenes éveiből származó, ma már krónikás adoma, mely az ifjú császárról, *Debreczen* város ötöséről és „parádés kocsi-sáról“ szól. Az ifjú fejedelem körutazásán meg akarta ismerni a Hortobágyot és a város ki is állította legrangosabb ötösét, azonmód' kocsisát; ezen kívül pedig egy egész sort a népes kíséret számára. A város fogata a sor élén haladt, nehogy a felséges úr porfelhőben járjon és ehhez képest szigorúan meg is volt hagyva a kocsisnak, hogy a kísérettől el ne szakadjon — no akkoron némi egyéb oknál fogva is. A parancshoz képest a kocsis időről időre hátra nézett: vajjon győzi-e a kíséret? Ez a felséges úrnak feltűnt. Megkérdezte tehát a kocsistól: mit jelent az a hátratekintgetés? A kocsis elmondta a parancsot, mire a felség azt találta mondani: „Csak eresszed a lovakat, mert szeretem a gyors hajtást!“ No hiszen nem is kellett annak a Basahalmon innen fogant szittyának egyéb! Kibontotta a „bakost“, hogy suhogója csakúgy szisszent a lovak fölött. És ez elég volt, hogy a nemes állatok „sárkányröpülésre“ fogják a menést, a mi a felségnek igen nagyon tetszett. Egy darab idő múlva a kocsis megint hátranézett, mert valami fúrta az oldalát. Hát csak látja, hogy a kíséret porfelhője ott gomolyog hátul a szemhatáron. Villogó szemmel csak odafordul a fejedelemhez, kacsint a jobb szemével s mondja: „Felséges uram! maradoz' a nimet“. No, ez eddig van.

Felveszem az értekezés fonalát és úgy folytatom, hogy *Debreczen*ben nem olyan könnyű ám a kutatás, mint a hogyan az emberek hiszik. Nagy és nehéz idők tanúságai zárkózottá tették a czivisek társadalmát. Egy szóval sem mondom, hogy nem szíves, nem tisztességtudó ez az önérzetes, sőt büszke elem; de már bensőbb dolgaihoz mégis csak nehezen bocsátja közel azt, a ki neki „jöttment“. Azután a dolog bonyodalmas is,

mert sok embernek készsége is, módja is kell ahhoz. Ide tehát szervezet kellett, a melyet azután a debreczeni múzeum öre, önzetlenségénél fogva az intézet ritkasága, *Zoltai Lajos* így alakított meg:

ifjú *Jóna István* és

ifjabb *Jóna János* birtokosok:

a *saraglyából*, *hosszú gyeplőre hajtott* ötös és a *nyeregből hajtott* hatos fogatra, azontúl a mesterszavakra;

idősebb *Jóna János* birtokos:

a *nyeregből hajtott* ötös és a *hetes fogatra*;

Simon Miklós és

Simon György urak

a többi fogathoz; ezeknek öreg kocsisa *Ser Tóth István* pedig, a ki az egészhez ért, minden egyébtre;

Nagy Lajos szijgyártó mester

a szerszámra és végre

Kiss István

a gőzmalom egykori nagy-taligása, a már leáldozott járomű magyarázatára.

Ezúttal nem adhatom az egész összeszerzett anyagot, mert nagyon sok, majd beszámolok — ha megérem — az ősfoglalkozások könyvében; most csak a kifejezett óhajtnak teszek eleget: meghatározom a fogatokat. De, hogy a szóanyagról mégis némi fogalmat nyujtsak, ide írom a debreczeni nyereg mester-szavait, a mint következnek: 1. *Nyeregfa*. 2. Első nyeregkápa. 3. Hátulsó nyeregkápa. 4. Farbőr, vagy s...gbőr. 5. Oldalbőr. 6. Heveder. 7. Felrántó. 8. Kengyelszija. 9. Fokostartó. 10. Csattos darabok. 11. Keresztfá, (mely azért máshol keresztvas, ha rőzből van is, mert az így van magyarul). Megjegyzem, hogy a részek részei még adnának mesterszavakat; de hagyom és indítok debreczeni szóval: „*No, gyű! gyű te!*“ Ha tartóztatni kell, erre való a „*Hahó!*“; ha megállani: „*Hó!*“

Most már a fogatok következnének; de hát ez a dolog kényes, mert sokféle a megkülönböztetés, ezért a laikusnak könnyű a botlás, az pedig nagy baj; mert a helyzet emlékeztet *Blondinre*, a híres kötéltánczosra, ki átment a Niagara zuhatag fölött kifeszített kötelen, de ha súlyozó rúdja csak egy hajszálnyira is a rossz oldal felé billent volna: menthetetlenül lezuhan és belepusztul a vizek nagy forgatagába. Én pedig, ha megtalállok botlani, lezuhanok a lóhoz és a fogathoz értő czivisek bírálataiba, a mely — nagyon helyesen — nem gyakorol elnézést. Erősen fogom tehát a *Zoltaiék* súlyozó rúdját és indulok.*

A debreczeni fogatok az *egyestől*, a két sorban és sorszerint

* Az írás és megjelenés közben a bírálat meg is esett. Azon a táblázaton, a melyet előadásomkor szétosztottam, a teljes fogatok képein nincs, a mint kellene, gyeplős lovak feje *szűgynek szegve*, a mit fékezéssel érnek el s a mi az ötöstől a nyolczas fogatig jellemző. Ez itt már igazítva van. Itt-ott talán a *hátlóláncz* nem éri el a tengelyt, a mit magam vettem észre.

négy-négy lóból alakított *nyolczasig* terjednek; a nyolczas mindenik sora „*egysziltibe*“ van fogva; az elemzés majd a sorrendben maga helyén következik.

Az első, *egyes* fogat a *taliga*.

Itt mindjárt egy kis zökkenőt kell csinálnom, hogy előadhassam a taliga érdekes és tanúságos történetét. A kétkerekű taliga nyilván ázsiai járómű, hol *araba*, vagy *arba* a neve; nyelvileg azonban egybeesik az orosz *telega* járóművel. Az egyeztetés nem az én körömbe tartozik, de igenis az: hogyan pusztul el egy ősi dolog és vele együtt a hozzáfűződő szókinsz.

A Hortobágy pásztorbokrait tanulmányozva, a szervezet ez: *számadó* (csikós, gulyás, kanász stb.), *öregbojtár*, *bojtár* (több) és a *taligás*, ki a bokor gazdaságát látja el; *de ma már taligája nincsen!* A taliga addig élt, a míg a Hortobágy pásztor-sága, a legelőről legelőre vándorolva, nomád életet élt. A mint a mozgó állapot megszűnt, letűnt „az eleséges kamarát“ alkotó taliga, helyesen *kenyeres-taliga* és helyébe lépett a mozdulatlan „*vasaló*“, hozzá lassanként a kunyhó és ma már a ház.

A *vasaló* nem patkoló hely, hanem egyben konyha és kamara; alapja patkóformájú, a szláv patkó pedig magyarul *vas*: innen a *vasaló* elnevezés.

Annyi bizonyos, hogy a nomád pásztor taligájának letűnésével megmaradt a név, de letűnt a hozzáfűződő *szókinsz*. Ez pedig veszteség.

A városi, kisebb *taliga* oly viszonyban állott — és áll sok helyen még ma is — a nagy, teherbíró fogatokhoz, mint a közúti vasút az országoshoz. És a mint a gőzre és villamosságra berendezett közúti vasút behálózta Debreczent, a taliga kiszorult, letűnőben van; a már letűnt nagyobb forma mesterszavait pedig már csak oly bérkocsis tudta bemondani, a ki valamikor a nagymalom búzaszállító taligása volt.

Most már zökkenő nélkül haladhatok.

A kétkerekű taligába *két rúd közé egy ló* volt fogva — I. táblázat 1. sz.

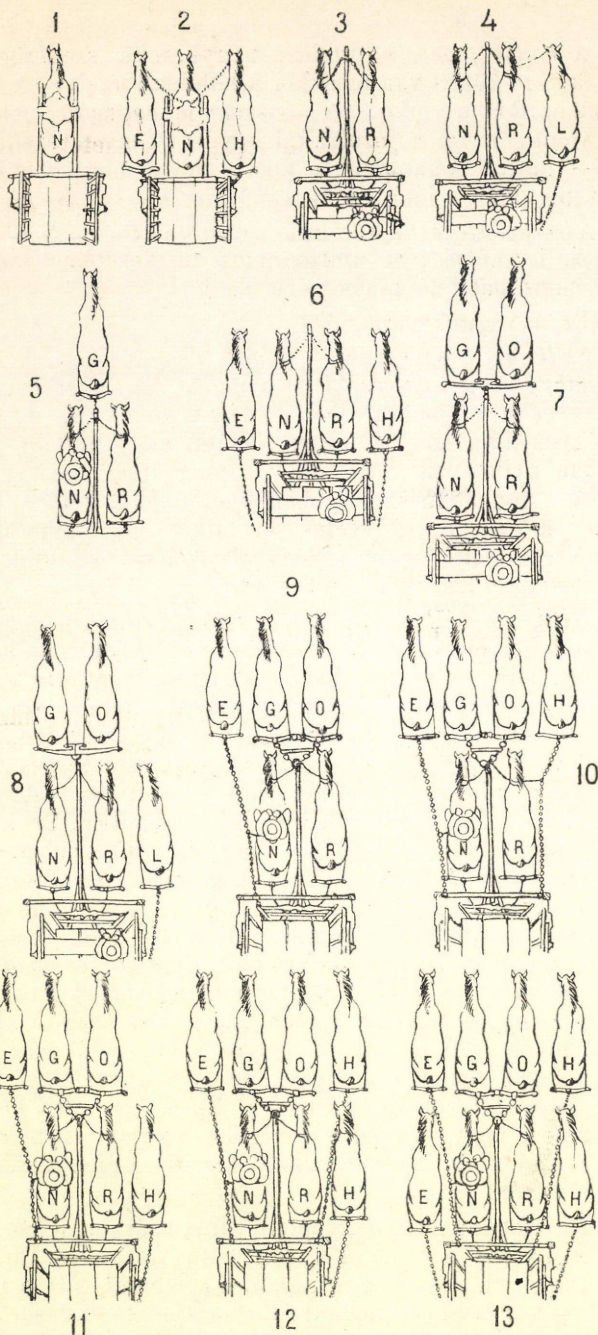
Minthogy a taliga súlya mindig előre dül, a két rudat *heveder* kötötte össze, ez pedig a nyergen volt átvetve; így a ló hátát a nyereg védte a pusztá hevedertöréstől. Ez a kisebb taliga leginkább a piaczi forgalmat látta el.

Most haladjunk az I. táblázaton a számokhoz kötve, sorban.

2. *Hármasfogatú taliga*. A két rúd közt járó ló, melyre a teher dül, nyergelve van, tehát $N = \text{nyerges}$, a rúdon kívül balról fogott ló $E = \text{az embertülső lógós}$, a jobbfelöli $H = \text{a hajszás lógós}$. A két lógósnak elnevezése nyilván azon sarkal, hogy a *baloldali* az ember hatalmán kívül esik, mert az ostor, a hajszolás szerszáma, az ember jobb kezében van; a *jobboldali* lógós tehát az ostor hatalma alatt jár, hajszolható, innen *hajszás*.

Ez a viszony valamennyi lógósos fogaton következetesen megmarad. A taligák után következik:

(I. tábla.) Debreczeni lófogatok csoportjai.

Betűk jelentése: N = nyerges, R = rudas, G = gyeplős, O = ostorhegyes, E = embertülső lánczos (lógós), H = hajszás lánczos (lógós), L = lógós.

3. A *kettes fogat*, egyrudas, négykereű szekérbe fogva; a rúd a két ló között van és ekkor a baloldali ló, $N = a$ *nyerges*, a jobboldali, $R = a$ *rudas*. Ez a viszony is megmarad valamennyi fogaton végig, avval a járulékkal együtt, hogy a szekérből — ülésből — hajtott fogatoknál a kocsis helye mindég a *rudas* ló mögött van, tehát a jobb oldalon.

4. A *hármás fogat*; a három ló egysorban fogva, $N = nyerges$, $R = rudas$, $L = lógós$; az utolsó nincs tüzetesebben megkülönböztetve, mert bal felé nincs párjasa.

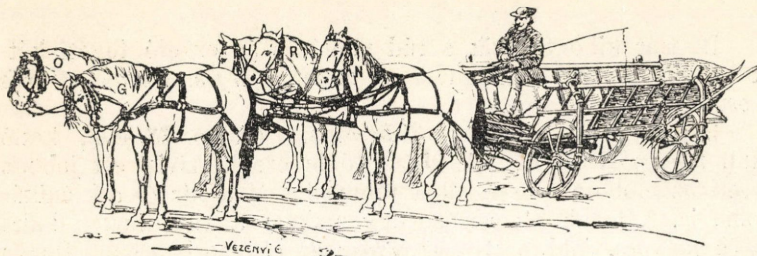
5. Ez a végre marad.

6. *Sziltire* — egysorba — fogott *négyes fogat*, középen a rúd mellett $N = a$ *nyerges*, $R = a$ *rudas*. A nyergestől balra $E = az$ *embertülső*, jobbra $H = a$ *hajszás lógós*. Ez a „*sziltire*“ fogott négyes adja meg a fogat síksági, vagy alföldi jellegét, mely abban nyilatkozik meg, hogy a magyarság nem szereti az út korlátját, hanem legszívesebben *gyepen hajt*, fogata tehát — a kocsihoz keresztbe álló széles sort alkot, hogy lehetőleg minden lova szem előtt legyen. Négyenél szélesebbre csak ritkán, vagy ötletesen fejlesztik az egyes sort.

7. *Híttyesre* fogott *négyes*. Ez országos forma is, sőt nemzetközinek is lehet mondani. A „*híttyes*“ nem jelenti a két előre fogott lovat, mint csoportot, hanem az egész fogat formáját illeti. A lovak elnevezése hely szerint így alakul: hátulsó sor, a rúdtól balra $N = a$ *nyerges*, a rúdtól jobbra $R = a$ *rudas*; az első sor: balra $G = a$ *gyeplős*, jobbra az $O = az$ *ostorhegyes*. A gyeplős a kocsis *markában* — hatalmában — van, az ostorhegyest sokszorosan csupán az ostor hegye tartja rendben. Ezt a fogatot rendesen a szekérből, „*saraglyából*“ hajtják, a mikor a gyeplő meg van hosszabbítva, azért mondják: „*saraglyából, hosszú gyeplőre, francziásan hajtva*“, a mi bizonyítja, hogy a fogat hajtási módja beszármazott. A két első ló az egy darabból álló „*kisefá*“-hoz van fogva, melynek *vasperece* a rúdvég *ragasztó- és nyaklószege* közé van akasztva. E *híttyes* négyesnek, egy másik hajtási módjánál fogva *magyar* formája az, ha „*nyeregből hajtják*“, a mikor a *nyerges* lovon nyereg van, a melyre a kocsis föl száll. Ekkor a két első lovat nem a *kisefához*, hanem a *kereszteshez* fogják, mely két *hámfából* van összeszíjazva. Ez a keresztes két rövid lánczon függ, mely a rúdra szolgáló *vaspereczben* egyesül. A *keresztes* két rövid lánczát *vasrúd* feszíti széjjel, a mint ez 9. sz. alatt látható.

8. *Ötös fogat*; hosszú gyeplőre, francziásan, tehát *saraglyából* hajtva; két soros; elől két, hátul három ló. Elhelyezés szerint, a rudat mint osztót véve, hátulsó sor balra $N = a$ *nyerges*, jobbra $R = a$ *rudas*, e mellett $L = a$ *lógós*; első sor: balra $G = a$ *gyeplős*; jobbra $O = az$ *ostorhegyes*. Itt az első sor, mint a francziás négyesnél, *kisefá*-hoz van fogva. A fogat képe II. táblázaton A).

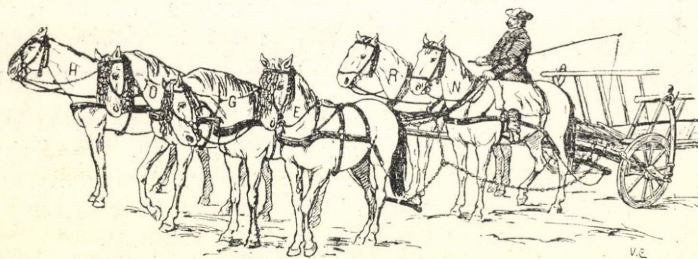
(II. tábla.) Debreczeni fogatok.

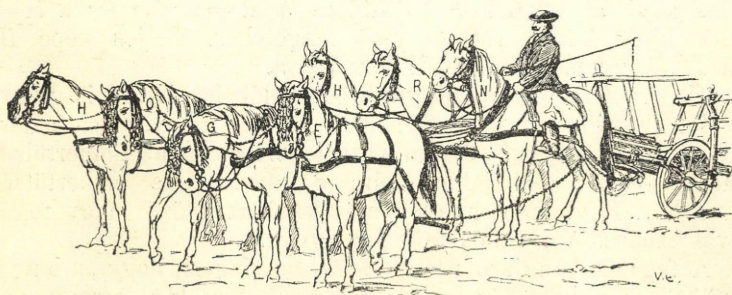
A) Ötös, francziásan.

B) Ötös, nyeregből; az igazi.

C) Hatos, első forma.

D) Hetes, nyeregből.

Itt már kibontakozik a rúd mellé és az ez elé fogott két-két ló elnevezésének állandósága, ú. m. *nyerges*, *rudas*, *gyeplős* és *ostorhegyes*.

9. *Ötös fogat, az igazi debreczeni*: három ló elöl, kettő hátul, *nyeregből hajtva*. Az igazi debreczeni czivis ezt jobban szereti az előbbinél és erről a fogatról szól a hír és a krónikás adoma is. A lovak elnevezése így alakul: a rúd mellett balra N = a *nyerges*, jobbra R = a *rudas*; az első sorban balra G = a *gyeplős*, jobbra O = az *ostorhegyes*; balfelől a *gyeplős* oldalán E = az *embertülső lánczos*, tehát nem *lógós*, mert a *lógósok* mindég a széltebe fogott egyes sorokban, illetőleg — az előrefogatosoknál — a hátulsó sorban járnak s a szekér hátulsó tengelyéhez vannak csatolva. Ezzel szemben a *lánczos hámfája* a *hátlótartó* hosszú lánczhoz van kapcsolva, mely az első tengelyre szolgál és nehogy a földet érje, egy rövid lánczczal a nyereg hátulsó kápájához van fölfogva, a mint ezt a fogat képe — II. tábla B) világosan mutatja. Ennél az ötös fogatnál is az *ostorhegyes* és a *gyeplős* nem *kisefához*, hanem a *kereszteshez* van fogva, a *gyeplős ló feje pedig lekonyul*. Meg kell jegyezni, hogy a debreczeni czivis kedveli a páratlan számú fogatokat tehát 3, 5, 7 lovast.

10. *Hatos fogat, első forma*. Elöl *egyszíltibe* négy, hátul két ló, *nyeregből hajtva*. Hátul: N = *nyerges*, R = *rudas*; elöl a középsők: G = *gyeplős*, O = *ostorhegyes*; balfelől a *gyeplős* mellett E = *embertülső lánczos*, — az *ostorhegyes* mellett H = a *hajszás lánczos*. Az *embertülső* hátló láncza a hátulsó *nyeregkápához*, a *hajszásé* a *rudas* nyakához szolgál. A két sor kapcsolata *keresztessel* történik. Teljes képe II. tábla C).

11. *Második forma*. Elöl is három, hátul is három ló, a nyeregből hajtva. Hátul: N = *nyerges*, R = *rudas*, H = *hajszás lógós*, a tengelyhez csatolva. Elöl: G = *gyeplős*, O = *ostorhegyes*; a *gyeplős* mellett az *embertülső lánczos*; láncza az első tengelyhez csatolva és a nyereg hátulsó kápájához felfogva.

12. *Hetes fogat*. Elöl *egyszíltibe* négy, hátul három ló; nyeregből hajtva. Azonos a hatos második formájával — 11. — avval a különbséggel, hogy az első sorhoz még egy H = *hajszás lánczos* járul, a melynek *hátló láncza* a R = *rudas* és a H = *hajszás lógós* között fut az első tengelyhez. Teljes képe II. tábla D). A *gyeplős* feje itt is lekonyítva.

13. *Nyolczas fogat*. Egyszíltiben, elöl is, hátul is négy-négy ló, nyeregből hajtva. A csoport törzsét a *nyerges*, *rudas*, *gyeplős* és *ostorhegyes* alkotja, hátul jobbra-balra az *embertülső* és *hajszás-lógós*; elöl jobbra-balra a *hajszás- és embertülső-lánczos* húz. Egyébként minden mesterszó az előző nagy fogatokéval azonos. A *gyeplős* feje lekonyítva.

A fogatok rangjára nézve *Zoltai* megjegyzi, hogy „a hatos, de különösen a hetes és nyolczas fogatokat csak a legvagyonosabb czivisek használják. A *czímeres*, *gangos* fogatot a *nyálka*

kocsis büszkébben hajtja és a legény büszkesége, mintha a lovakra is átragadna: a gyeplős kényesen szegzi földnek a fejét, a lánczos kevélyen rázza csengőjét. A gazda pedig, nem annyira fitogtatásból, mint gyönyörűségéből és — czélszerűség okából is — megsimogatja szemével a derék alkotmányt; mert a tanya sokszor három-négy mérföldnyire van a várostól, a *terih* nagy, a sáros és homokos út pedig igen nehéz — kell ahhoz a sok, erős ló“.

A nagy fogatok sorát hadd zárja be az ötletes nyolczas, E),

E) Nyolczas, „egyszéltiben“ az ötletes.

a melyet ma Debreczenben is alig ismer valaki. Nem e tanulmány ötletéből, hanem egy régibb alkalommal, egészen spontán, elbeszélte b. e. *Széll Farkas* barátunk és tagtársunk, hogy Debreczen körül járkálva, csak lát egy népes fogatot nyolcz lóval „egyszéltibe“, könnyű, üres szekérbe fogva. Nem állhatta meg, hogy rá ne kérdezzon a gazdára, hogyhát mirevaló az a sok ló annak a könnyű, üres szekérnek? A gazda — mondjuk — szittyva nyomatékkel odavágta feleletül: „*Mer' van!*“ Jó *Széll Farkas*, a magyar népiesnek buzgó hive, a halállal vívódott, a mikor előadásomban fölemlítettem.

A ki a népek lelkületét csak felületesen ismeri, könnyen azt mondhatná, hogy abból a kurta feleletből a nyers, ú. n. paraszt góg szólt ki. Pedig nem úgy van! Tudnunk kell, hogy mije volt a ló a magyarnak a messze multban: a gazdaság főtárgya, táplálója, harcziméne, kalandjainak főszköze, osztályosa. S ha fölkeressük Ázsia lovasnomádjait, azt találjuk, hogy azoknál a ló ma is minden szépnek a foglalatja; több a feleségnél, szebb még a szeretőnél is. A kirgiz nem tud betelni lovainak sem szépségével, sem számával, és ha valaki azt találná kérdezni tőle: mirevaló az a sok ló? biztosan kívágná a székely Orbai ivadék módjára: „Hogy legyen!“ Ilyenek az ősi szellem sugárzásai és nyilván ez hangzott ki a „*Mer' van!*“ feleletből is.

Az I. táblázatból kihagyott 5. számú hármas fogat a „*koppantóra*“ forma; magyarázata pedig ez: megkerült azóta a Szilágyságból, de a Hajdúságból H-Bagosról is. Kizárólag ekében

használják, tehát ott, a hol a barázda keskeny fogatot követel. De Zemplénből *Szemere László* úr tudatta velem, hogy uri fogatnál, ha a hátulsó ülésen hárman szoronganak s a középső előbbre kerül, ezt ott is „koppantóra ülni“ nevezik — és társulatunknak egyik nesztor, *Görgey István*, megőrizte emlékezetében, hogy egykoron házukhoz — Toporcza — Zemplénből hozattak pezdrát, ki ezt az ülismódot szintén „koppantóra“ mondotta.

Nekünk itt a fővárosban is van módunk a zempléni formájú „koppantóban“ gyönyörködni, a mikor t. i. lóversenyek idején a lapok hippológusai egy ülésen *hármával*, tehát „koppantóban“ röpködnek a „*konflis*“ nevezetű vehikulumon a *gyepre*, a versenyek szakszerű leírása végett. Kedves emlékü barátom, *Neményi Ambrus*, ki elsőrendű hirlapíró is volt, egyszer megoktatott, hogy a modern szerkesztőség legelőbbkelő, mindent kicsinyítő tagja a lóverseny-rovat vezetője, mert a „tippelés“ a „prognosticon“ nagy szaktudást követel, a melyhez képest még a legtartalmasabb vezércikk is csak „phrasis“. Megvallom, hogy eddig még nem jutottam odáig, hogy ezt a hipporeporter előkelőséget és büszkeséget a középázsiai lovasnomád lelkületétől leszármaztathassam; de ha ez sikerül, majd előállok és újból igénybe veszem az Önök szives türelmét.

HERMAN OTTÓ.

A tövégi magánhangzokról.

II.

b) Tővégi, s egyszersmind egyesszámi nom.-i *y* (= indogerm. -*ū* + *s* vő. LESKIEN, Gram. der altb. Spr. 89. § B.).

Ha olyan szláv eredetű szavaink szláv megfelelőit, mint *baraczk*, *murok*, *palaczk*, *retek*, *tők* a ma élő szláv nyelvekben kutatjuk, azt fogjuk látni, hogy e megfelelők szóvége ma vagy -*va* (írva lengy.-ben -*wa*), vagy *ev* (lengy. -*ew*, -*iew*), vagy -*ov* (lásd MIKLOSICH, Vergl. Gramm. II. 59—62., III. 141., 213., 259., 309., 357., 430.). A m. *baraczk*-nak pl. ezek a megfelelői: szerb *brěskva*, *brěska*, kaj.-horv. *breskva*, szlov. *bréskev*, *brěskva*, cs. *brěskev*, -*va*, -*vě*, lengy. *brzoskiew*. Minthogy a magyarban a szláv szóvégi -*va* és -*ov*, -*ev* kivétel nélkül megmarad, illetőleg -*ó*, -*é*-vé lesz,* az a kérdés, hogyan kell magyaráznunk a fent említett szavakat.

A helyes magyarázathoz ismernünk kell, hogy e -*va*, (-*ev*, -*ov*) végű szavak hogyan keletkeztek. Vegyük pl. ezt a szót, hogy *tők*, melynek ma az egyes szláv nyelvekben *tykva*, *tikev* a megfelelője (lásd lejjebb). Az ó-egyházi szlávban e szó egyes

* Vő. *borotva*, *běrětva* < *brětva*; *morva*, *murva* < *mřva*, *morotva* < *mřtva*, -*o*; eredetileg vokális után: *csáva*, *pelyva*, *ponyva*, *szilva*, *Morava* < *morva* stb. | -*ó*, -*ős* példák: *Macsó*: szerb *Máčva*, *posztó*: *postav* stb.

nom.-a így hangzanék, hogy **tyky*, gen.-a: **tykve*, dat.-a: **tykvi*, acc.-a: **tykv*, loc.-a: **tykve*, instr.-a: **tykveja*, a többesben pedig hasonló sorrendben ezek a ragozott alakok vannak: **tykvi*, **tykvi*, **tykvi*, **tykvi*, **tykvi*, **tykvi*. A casus obliquusok hatása alatt az -*vi*- behatolt az egyesszámú nom.-ba is, s a nom. lett -*va* (a több. dat., loc., instr. ragja egyezett az *a*-tövéekkel), -*ov*, *ev* (egyes accus. hatása alatt) végű, azaz *tykva*, *tykev* (lásd erről VONDRÁK, Vergl. Gramm. II. 50—51., MIKLOSICH, Vergl. Gramm. II. 50., III. 39.). A szláv *tykva*, *tykev* egyes nom.-a tehát valamikor így hangzott *tyky* (olv. *tiki*, később *tiki*). A m. *tök* szó egy ilyen *tiki*, helyesebben *tiki* átvétele s egykor a szó a magyarban **tiki*-nek, majd *tik*- ~ **ték*-nek hangzott, ez utóbbiból lett aztán a mai *tök*. Mielőtt az idetartozó eseteket egyenként tárgyalnám, előbb arra a kérdésre felelek, melyik nyelvben van nyoma, vagy él ma is ilyen szövégi -*y* helyén levő nom.-i -*i*.

A régi nyelvből az egyes nom.-ban az *ü*-tövéknél *i*-s példák kimutathatók az ó-oroszból (*cerki*, *cerkvi* VONDRÁK Vergl. Gr. II. 50.), az ó-szerbblől (*erki*, *ljubi* u. o. és MIKL. Vergl. Gram. III. 213.) és az ó-lengy.-ből (*kry* I. VONDRÁK-nál); * a mai nyelvekből ezt idézhetjük: orosz nyelvjárásokban *svekry* (MIKL. Vergl. Gram. III. 300., PAWLOWSKI, DALJ.³), szlovén és ča-horv. nyelvjárásokban *kri* (I. VONDRÁK-nál, MIKL. Vergl. Gram. III. 141., Archiv XXXI. 226.), kaj-horvátban *svekri*, *kri* (vö. LUKJANENKO Kajkavskoje narječije 157. l.). Legfontosabb azonban, a mit MIKLOSICH Vergl. Gram. III. 213. lapján olvasunk. Itt az van mondva, hogy Horvátországban a „Kolo“ cz. folyóirat III. kötete (1843-ból) 88. lapja szerint ma is hallani *tiki*, *loki* stb. alakokat. Utánajártam a nevezett folyóiratnak, s a jelzett helyen Vinodol (Fiume és Novi közti területen) nyelvről ez van mondva: „A *kva*-ra végződő névszokat némely faluban -*ki*-vel mondják, indeclinabile, mint *buki* (= bükk), *tiki* (= tök), *loki* (= sumpf, lache), *smoki* (= füge), *bukva*, *tikva*, *lokva*, *smokva* stb. helyett, ugyanigy *ladi ladva*-ból (ladja)“⁴. ** Az újabb nyelvjárás-tanulmányok közt MILČETIĆ I. „Čakavština kvarnerskih otoka“ (= Quarnero szigeteinek ča-horvát nyelve) című dolgozatában ilyen idevágó alakokat olvasunk: *críkì*, *krì*, *smokì*, *lokì*, *bòci* (= bačva, lásd Rad. CXXI., 104., 123; itt ragozásukat is).

A felhozottakból látható, hogy a régi nom. -*y* helyén álló -*i* egyes szláv nyelvekből ma is kimutatható. A következő m. szavak tárgyalásánál már most ilyen egyes nom. -*y*-, illetőleg -*i*-s alakból kell kiindulnunk. Idetartoznak a következő példák:

* MIKL. Vergl. Gram. III. 39. lapon Vostokov Materialy-jából közöl *đeli* és *želi* alakokat orosz szerkesztésű emlékekből. BERN. EtWb.-jában van középbolg. *đeli* közölve, de ez kikövetkeztetett alak (vö. „belegt LSg. *đelvi*“), a mely mellől a csillag tévedésből, vagy nyomdahibából maradt el.

** Vö. Kolo III. (1843) 88. l.: „Rěči na *kva* izgovaraju se u nēkih obēcinah na *ki*, indecl., kao *buki*, *tiki*, *loki*, *smoki*, mēsto: *bukva*, *tikva*, *lokva*, *smokva*, itd. tako isto i *ladi* od *ladva* (ladja)“.

1. *baraczk* (alakv. *baraszck* [Cal. *armeniacus*, Nyr. XXIII. 214., MNy. V. 239; írva *barasc*, *barassch* Beszt.-szój., *barazc*, ? *barze* Schlägli-szój., *barazck* Murm. 107., 108., Ver. Dict. *persica* szónál, OklSz., NySz.), *baraksz* MTsz., *baracz* MTsz., *boroczck* OklSz., NySz., MTsz., MNy. V. 239., *borocz* MTsz., *boroczka* egyszer MTsz.; sajtóhibás alak? *paratzck* nagyszebeni 1629. évi Nomencl. NyK. XXXV. 321.): pñrsich és pñrsichbaum. A szó eredetére többféle magyarázat lehetséges; a) bolg. *pràskva* (*pràska*: pñrsich és firsichbaum), szerb-horv. *pràskva* (id.) alapján feltehető egy **prasky*, **praski*, ebből m. **paraszki* > **paraszck* > *baraszck*; a *p* > *b*-re vö. szókezdő m. *t* > *d* (törzsöl ~ dörzsöl), *k* > *g* (*kazdag* > *gazdag*) változást. b) Minthogy vannak bolgár nyelvjárások, a hol a szókezdő *pr* > *br*-ré lesz (vö. MILETIĆ, Ostbulg. 156.), másrészt pedig a szerbben van *bràskva* alak is (horv. akad. szót.), a magyar szó kifogástalanul megmagyarázható egy bolgár-szerb **brasky*-, **braski*-ből, mely esetben a magyarban először **braszki*, majd **braszck* > *baraszck* lett; c) A cs. *broskev*, t. *broskva* (pñrsich), lengy. *broskiew* alapján fel lehetne tenni egy **brosky*, **broski* alakot, a melyből a m. aztán megérthető. A cs. t. lengy. szó azonban egészen új alakulás (lásd BERN Etwb. 51. l.), s így evvel a mi szavunkat nem szabad magyaráznunk; d) Teljesen lehetetlen azonban, hogy a m. szó a szláv **brěsky*-, **brěski*-ből eredne (vö. szerb-horv. *brěskva*, *brěskva*, szlov. *brěskv*, *brěskva*, ó-cs. *brěskv*, -*va*, -*vě*, lengy. *brzōskiew*), mert ebből a m.-ban magashangúvá lett volna a szó. Én a b) alatti magyarázatot tartom helyesnek.

2. *murok* (NySz., MTsz., tárgyeset: *murkot*, képzés: *murkos*; továbbképzés: *murkó* MTsz.; újabb átvétel: *merkőce*, alakv. *merkice* CzF., MTsz.: *gelbe rübe*, *mohrrübe*, *daucus carota* | Ball. Telj. szót.? *morkony* tájszónak jelezve, CzF., Mikl. EtWb. *merk*y alatt, e magyar szó, ha igazán tájszó, nem tartozhat ide) < az átvett alak **mrky*, helyesebben **mrki* [szláv alap alak **mərky*, ó-egyh. szláv **mrrky*, germán * eredetű kölcsönszó a szlávban, mai szláv alakok: bolg. *mórkovz*, *mórko*: *daucus carota* GEROF, CANKOF: *gelbe rübe* [alighanem kölcsönzés az oroszából], szerb-horv. *mřkva* (id. alakv. *merkva* VUK.,³ HABD., JAMBR., BELLOSZ., képzés: *merkevca* BELLOSZ.), szlov. *mřkev*, *mřkva* (id., alakv. *merkva* JANEŽ., képzés: *mřkvica*, *mřkevca* PLETERŠ., MIKL. Slav. El.), t. és morva cs. *mřkva* (JUNG.), cs. *mřkev* id., or. *morkóv*, *mórkv* id. (DALJ.³). A szláv **mrki* szóból a magyarban **murki*, majd **murk* > *murok* lett (lásd az *Ecilburgu* alatt mondottakat).

3. *palaczk* (NySz., alakv. *palaszck* írva *palaszck* Schlägli szój., Murm. 140., 150., 151., OklSz., Voc. tril. 52., *palasch* Beszt. szój. | *palac*, *poloc* MTsz.: *lagena*, *flasche*; továbbképzés: *palackó* MTsz.; *kulacs*); — a m. szó egy szláv **plosky*, illetőleg **polski* átvétele

* Nem német, mint VONDRÁK Vergl. Gr. I. 318. lapján állítja; vö. KLUGE EtWb. gót **maurhō*.

(vö. orosz egyh. szláv **plosky*, accus. *ploskovъ* SREZNEVSKIJ Mater., bolg. szerk. *polskva*; λάγνος, *flasca* MIKL. Lex. p.), a mely germán jövevényszó (vö. KLUGE EtWb. gót **flascō*). A szláv nyelvekben ma ezek az alakok: or. *ploska* (*flaches wassertönnchen* PAWLOWSKI, DALJ.³), bolg. *plóska* (*eine platte flasche aus holz* CANKOF, malakz ploszkkz i kraglistz ssadz GEROF), szerb *pľoska*, *pljöska* (*vas ligneum vinarium planum* VUK.³); hogy e szavak hangalakját és jelentését mennyiben befolyásolta a szláv *ploskz* (*breit, flach*) melléknév, amelyből a m. *palaczk*, *palaczka* (*cimex, wanze*), *poloska* szó is magyarázandó, nem tartozik ide.

4. *reték* (NySz., OKISZ., első adat Schlägli szój. *reték*, alakv. *retheg* Beszt. szój., *retők* Murm. 115., *rettek* Voc. tril. 40.; tárgyesetben: *retket*: raphanus, rettig, képzésben: *retkēs*). A m. szó egy szláv **redsky*, illetőleg **redkiből* ered (vö. hogy a szláv nyelvek mai alakjai nem mennek vissza egy egységes alapalakra, l. MIKL. EtWb., Arch. 31:474; a mai alakok ezek: egyh. szláv *rdzky* Lex. p., bolg. *rdókva* GEROF, szerb *rdakva* VUK.³ kaj.-horv. *rõtkva* BELLOSZT., JAMBR., VUK.³ szlov. *rétkev*, *rédi*, *rédi* PLTERŠ., *retka* MIKL. EtWb., t. *retkov*, *retkev* JANCs., cs. *ředkev*, lengy. *rzodkiev*, or. *rédi* DALJ.³); a szláv szó germán kölcsönzés lesz, mely viszont a lat. *radice(m)* mása (lásd KLUGE EtWb. rettig).

5. *taraczk-fű*, ennek esetleges, de nem igen valószínű ideartozására vö. MELICH, M. Nyelv. III. 347.

6. *tök* (NySz., legrégibb előford. Schlägli szój. *thwk*, alakv. *työk* MTsz.; a) *cucurbita*, *kürbis*, b) *testiculus*, *hode*); — az átvett alak **tiki*, s egykor a m. szó is úgy hangzott, vö. egyh. szl. *tyky* (*cucurbita* MIKL. Lex. p., EtWb., SlavEl.), bolg. *tíkva* (id. GEROF, *tikvū* CANKOF), szerb-horv. *tíkva* (id. Iv. Broz.), szlov. *tíkva*, *tíkev* (id. PLETERŠ.), cs. *tykev* id., lengy. *tykwia*, *tykwa* id., or. *týkva* id. A t. *tekvica* magyar **ték* ~ *tök* hatása alatt.

MIKLOSICH Slav. El. 8. lapján említi, hogy „altslovenisches y fällt ab: *bárd* brady; *murok* *mraky; *reték* *retky; *tök* tyky“. E példák közül a *bárdot* én nem említettem, mert szerintem ez a mi nyelvünkben német jövevény; német a *bükk* szó is, melyet MIKLOSICH szláv *buky*-ből származtat. Nem tartozik továbbá ide a *gúzs* szó, valamint aligha az *öztörü* is. Minthogy ez utóbbiról hosszasan kellene írnom, mert eredete nincs tisztázva, a mi nagyon eltérítene tárgyamtól, azért ezt figyelmen kívül hagyom.

c) Tövégi -*iji*, -*iji* femininumban (vö. LESKIEN, Gram. der altb. Gr. 89. §. A., 91. §. 2.; -*ii* VONDRÁK Vergl. Gr. I. 404.). Kétségtelen, hogy e m. szó *garaboly* (alakv. *garaboj*, *garabó* MTsz., KRESZN., *karabó* LESCHKA El.-a szerint) az egyh. szláv *krabiji* (КРАБИИ SREZNEVSKIJ Mater.; Lex. p.-ban: *krabij*, gen. -*ije*: *fiscella* e *vimine plexa*, *arca*, *arcula*, l. MIKL. EtWb., SlavEl. Nyr. XI. 224.) átvétele, s nyelvünkben egykor **krabiji*-, majd **krabij*-nak hangzott. a melyből **krabuj*, **karaboj* = *garaboly* lett (a *j* helyett *ly*-írás helytelen; vö. *tutaj* és régen *tutoly*, Márton szótáraiban *maj* és *moly*). Megjegyzem, hogy MIKLOSICH EtW.-jában 426. l.) a

m. *karaboly* (sic!) szót a szlov. *krabulja*-ból származtatja, a mi szerintem hibás eredeztetés.

d) Képzőben előforduló szláv -i. Olyan magyar nyelvi szláv szó, melynek nyílt végszótagjában képzőbeli -i állana, nincsen. Van azonban egy szavunk, melyet ASBÓTH nyílt végszótagbeli -i-ből magyarázott, a melynek a szláv-ságban -ij, -ij a képzője. Ez a szó a m. *veréb*, a mely A. szerint egy szláv nyelvi **vrěbij*-, **vrěbij*-ből, vagy pedig esetleg a *vrabij*-ből való. Az első esetben a magyarban előbb egy **verébi*, a másodikban **varábi* (> ebből **verébi*) lett; „da aber schliessendes -i im Ungarischen im Laufe der Zeit vielfach abfällt, so kann *veréb* sehr wohl auf einem älteren **verébi* beruhen“ (Archiv XXX. 483.). Egyik értekezésemben (lásd Szláv jöv. ered. 38.) kifejtettem, hogy a m. szó régebbi alakja *vereb* s ez egy **vrebz* átvétele (vö. szerb-horv. *vrěbac* u. o., *rebac* MIKL. EtWb.). Most e tanításomat megszerezhetem azzal, hogy A. származtatása a szóvéget illetőleg se lehet helyes. Az egyh. szl. *vrabij* (MIKL. Lex. p., or. *vorobej*, *verebej*) szóban -ij, -ij a képző (lásd VONDRÁK, Vergl. Gram. I. 404., más képzéssel *vrabcs* u. o. 467.), itt tehát az -i után egy j következik, az -i zárt végszótagban van. Ilyen helyzetben az -i nem tűnhet el, hanem vagy hosszú í vé (ez esetben ma rövid i-vel volna a m. szó, lásd lejjebb), vagy pedig -oj-já lett volna (esetleg -ej, -é). Az előbb tárgyalt *garaboly* példa alapján joggal mondhatjuk, hogy a magyarban se egy **vrěbij*-ből, se pedig a *vrabij*-ből nem lett volna *veréb*. A szóvégi -j ma is megvan a magyarban a hasonló hangalakú szavakban (vö. még *olaj*, *alé*, *alaj* > *olěj*). A *veréb* szónak tehát a végéről a magyarban nem vesztett volna el a szláv -ij, -ij képzője.

γ) Szóvégi szláv -o és -e. Nyílt szótagban lévő főnévi szláv -o a magyarban -a-vá lett, vö. *akna* < *okno*, *borda* < *brzdo* (összláv *birdo*), *borona* < *brvino*, *csoda* < *čudo*, *gabona* < *gobino*, *iga* < *igo*, *széna* < *sěno*, *tészta* < *těsto*, *szita* < *sito* stb. Ez általános szabály alól kivétel ez a szó:

vödör (legrégebbi előford. Schlägli-szój. *veder* | alakv. *vider* NySz., Decsi Adag. Chil I. cent. V. dec. 8, MTsz., *vidér*, *vidör*, *vidér*, *vödér*, *vüdör*, *vedér* MTsz., *vödör* NySz., MTsz., OklSz., Murm. 143 : eimer, wassereimer). Hogy szláv kölcsönzés, nincs benne kétség (vö. MIKL. SlavEl., Nyr. XI. 565., EtWb.); a szláv-ságban ugyanis két alapalakra visszavezethető hasonló szó fordul elő; az egyik alapalak *vědro* (vö. ó-egyh. szl., egyh. szláv *vědro*: urna, hydria, bolg. *vědrò*: eimer, wassereimer GEROF, *vedrò* MLET. Ostbulg. 56., szerb-horv. *vědro*, *vjědro*, *vidro*, *vijědro* id. Vuk,³ szlov. *vědro*, fem. *vědra*) [ez alak synt. szerkezetből: egyes. genet.-ból való]: schaff, eimer PLETÉRŠ.), a másik **vedro* (vö. cs., t. *vedro*, lengy. *wiadro*, or. *vedrò*, kisor. *vedro* mindenütt: „eimer“). ASBÓTH a m. szót az utóbbi alakból (Archiv XXII. 463.), én egyik munkámban (I. Szláv jöv. ered. 36.) az előbbi *vědro* alakból származtatom. Nincs okom eltérni e felfogásomtól, de közelebbiről

meg kell magyaráznom a m. alakot. A szláv *vědro*-ból a m.-ban **vědra* szónak kellett volna válnia (vö. *sěno* < *szěna*, *těsto* < *těsta*). Ilyen alak a m.-ban nincs s a mai alakváltozatok se vezethetők le egy régibb **vědra* alakból. Én más megfejtést nem tudok, minthogy felteszem, hogy a szláv *vědro* a magyarba mint folyadék-mértékegység jött át. Az átdó szláv nyelvben már most ilyen használatban az 5-től felfelé menő számneveknél többes genetivusban áll a főnév. Ha a szláv ember azt mondta, hogy elad öt, hat, hét, nyolcz stb. *vědro* bort, akkor a számnév mellé a *vědro* többes genetivusba kerül, tehát *pětě, šestě, sedmě* etc. *vědrz*. Ilyen többes genetivusi *vědrz*, illetve **vědr* alaknak az átvétele a m. *věder, vider* (vö. *vědrěk, vědret*). Más, de nézetem szerint helytelen magyarázat SIMONYI, TMNyv. 218. Talán hasonló többes genetivusi átvételek az oroszból a *verszt*, ném. *Werst* < or. *versta* (több. gen. *vērstz* = *vjorst*), *kopek*, ném. *kopeken* < or. *kopějka* (több. gen. *kopějkz*).

Az o-végű szavakhoz sorolandók a magyarba került szláv melléknévek. ASBÓTH sikerült magyarázata szerint (lásd Szláv szók a m. nyelvben 33. l.) az átkerült szláv melléknévek azért végződnek a magyarban -a-ra (vö. *csorba, drága, garázda, goromba, néma, puszta, rika, szapora, tiszta, tompa*), mert az átdó szláv nyelvben nőnemű alakjuk -a-ra, köznemű alakjuk, a mely egyszerűs mind határozói használatú is, -o-ra végződik; így pl. a m. *néma* az ó-egyh. *něma, němo* alakokból való, a melyek többször fordultak elő, mint a himnemű *němz*, illetőleg *něm* alak. E szabály alól több látszólagos kivétel van, egyre (l. *szent* alatt) ASBÓTH is reámutat. A kivételek ezek:

1. *palaczk* és *palaczk* (*palaczk*: NySz., CzF., MTsz., Szikszai—Fabr., Voc. tril. 23., *palaczk* NySz., MTsz., alakv. *palasz* NySz., ? *poloczka* MIKL. SlavEl., EtWb., *palac*-féreg MTsz.: cimex, wanze; összetételekben: *palaczk*féreg és *palacz*féreg MTsz., *palasz*féregfü NySz., *palaczk*fü NySz., Szikszai—Fabr., *palaczk*fü NySz.*). Nem lehet benne kételkedni, hogy e szó a szláv *plōskz*, -a, -o (flach, breit MIKL. EtWb., Lex. p.; vö. bolg. *plōszk*, -ska, -sko id. GEROF, horv. *plosk* MIKL. EtWb., szlov. *plōsk*, -a, o: platt, flach PLETERŠ., t. *ploskij*, -á, é; id., *ploskatá* v eš: lapos tettő BERNOL., cs. *ploskij* id. RANK, or. *plōskij*: flach PAWLOWSKI, kisor. *ploskij* vö. *plōskoš*: plattwurm ŽELECH., a kisor. *bloška*-ra: BERN EtWb. 62, MIKL. EtWb.; ROZWADOWSKI, Rev. Slav. II. 108) melléknévből való kölcsönzés; az átdó nyelvben talán *ploska* blzcha (= lapos féreg: bolha), majd egyszerűen *ploska* volt a szó. Ebből a magyarban **ploszka* > **poloszka* > *palaszka* > *palaczk* lett. A *palaczk*aból a „flasche“ jelentésű *palaczk* hatása alatt keletkezett a *palaczk*: wanze. Hogy a két szót együvé tartozónak hitték, arra vö. CzF. érdekes megjegyzését és itt a *palaczk* (flasche) szó fejtegetését.

* A MTsz.-ban közölt *palack*, *palac*-ujj (hüvelykujj) nézetem szerint is más eredetű, tehát nem idetartozó szó.

2. *paraszt* (alakv. *poroszt* MTsz., tulajdonnévben *paroszt* OklSz., származékban: „*palazty* rwhaban“ Érdy-k. 471: értsd *paraszti*: simplex, laicus, communis, plebeius, rudis NySz.). Hogy e szó a szláv *prostъ* (nőn. *prosta*, semleges n. *prosto*) melléknév átvétele, régen ismert dolog (vö. LESCHKA EL., MIKL. SlavEL.; más, de teljesen helytelen magyarázat PATRUBÁNYI, Sprachw. Abh. II. 14.). Az egyes szláv nyelvi megfelelők ezek: egyh. szláv *prostъ* (-a, -o: extensus, simplex, rectus, rudis, vilis, liber, insons MIKL. Lex. p., EtWb.), bolg. *próst* (-a, -o: gemein, einfältig stb. GEROFF, *prós*, határozott alak: *prósti*-jüt ČANKOFF), szerb-horv. *pròst* (-a, -o: einfältig, gemein, simplex VUK³, liber HABD., JAMBR., BELLOSZT; ča-horv. *pròst*, *pròsta*, *pròsto*), szlov. *pròst* (*pròsta*, *pròsto*: liber, simplex, rudis PLETERŠ.), határozott al. cs., t. *prostý*, lengy. *prosty*, or. *prostój* (határozatlan or. alak: *prostъ*, *prostá*, *prósto*) stb. Az a kérdés, miért nem érvényesült a *paraszt* szó átvételénél is a szláv *prosta* ~ *prosto* alak, azaz a nő- és a semlegesnemű alak. Miért győzött a jelen esetben a himnemű *prost* alak, a melyből a m. *paraszt* való. Nézetem szerint ennek az a magyarázata, hogy a *paraszt* első sorban egyházi szerzetesi kifejezés volt. A NySz.-ban ilyeneket olvashatunk a *paraszt* szó alatt: „egy pap frater tevl . . . es ket *paraszt* frater tevl“, „es ez vala *paraszt* frater“. Az egyik szerzetes: clericus, a másik laicus, az egyik egyházi, a másik: közönséges: *prost* ~ *paraszt*. Mivel tehát férfi-szerzetest jelentett először a szó, azért honosodott meg a himnemű alakban. A m. szó eredete tehát ez: szláv *prost* > m. **proszt* (> *paroszt*), *poroszt* > *paraszt*; magyarból szerb *pàrasnik* (bauersmann, rusticus VUK³).

3. *szent* (alakv. a következő szó kezdő hangzója szerint esetleg *szem'*, *szen'* OklSz.: sacer NySz., MTsz.). E szó az ó-egyh. szláv *svěťz*, helyesebben *svět*-ből, tehát a himnemű alakból való (nőn. *světa*, seml. n. és határozói haszn.: *světo*; bolg. *svěťz*, -a, o, szerb-horv. *svět*, *světa*, *světo* VUK³ stb.). — ASBÓTH helyesen magyarázza e szót, mondván, hogy a himnemű alak azért győzött, mert gyakrabban fordul elő, tehát a viszonyok neki kedveztek (vö. ASBÓTH, Szláv szók a m. nyelvben 34).

4. Kétségtelen dolog, hogy a m. *Balaton* is idevaló (legrégibb előfordulás 1055 *balatin*, *bolatin* l. NyK. XXV. 145) | későbbi adatok: *bolotun* Anonym. 49. §, *Bolotum*, *Bolotim* KÉZAI ed. M. Flor. 19. §, HFK. 486; lásd még MFL., CZINÁR, KOVÁCS Index | első szótári adat Schlägli-szój. 741: *balatinus* — *balaton*), jelentése: α) Plattensee, *Balatinus*, *lacus Volcea*; β) ? általában tó (vö. Debrecz.-kód. 177: „a Balatonba vettete“ = Érdy-k. 214).

A m. *Balaton* a szláv *blato* himnemű melléknévi *blatn* alakjából való (teljesen hibásan magyarázva IvBR.); hogy miért éppen a himnemű alak jött át a mi nyelvünkbe, ennek okát nem tudom.

Szóvégi nyílt szótágban álló szláv -e-ről fentebb már megemlékeztem s azt állítottam, hogy ez a magyarban kivétel nélkül

megmarad. Itt most kiegészítésül felemlitem a többi idetartozó esetet is azzal a megjegyzéssel, hogy az ó egyh. szláv *e* eredetileg minden valószínűség szerint zárt, később nyílt rövid *e* hang volt (vö. VONDRÁK, Vergl. Gram. I. 32., LESKIEN, Gram. der altb. Spr. 9. §.). A példák ezek: 1. Úgy nevezett lágy *o*-tövek, a mikor a nom. alak *e*, semlegesneműek: *kapca* < *kopytce** (MIKL Lex. p.), *kopja* < *kopje* (MIKL Lex. p.-ban a későbbi alak: *kopije*), *pozdorja* < *pazderje* és *pozderje* (MIKL Lex. p.-ban: *pa(o)zderije*), 2. Plur. tantumok: *saraglya* < *šragle* vö. MELICH-LUMTZER: Deut. Ortsn. und Lehnw., *taraglya* < *traglje* vö. uo.; *villa* < lehetségesnek tartom, hogy plur. nom. **vidle*-ből (lásd különben Szláv jöv. ered. 51.), 3. Melléknév átvétel: *buja* < nőn. *buja*, semleges n. *buje* (lásd MIKL. Lex. p. *buj* alatt).

Az illeszkedéssel alakult szavak csoportjába tartozik egy látszólagos kivétel is, s ez a

szittyó (alakv. *szityó* Kassai IV. 444. l. NySz.), a melyet MIKLÖSICH SlavEl. a szláv *sitiye*, *sitovje* (lásd még Lex. p.: *iuncus*) szóból származtat. Minthogy a MTsz. a *szittyó* alakváltozatául *szittyá* alakot is közöl, az a nézetem, hogy ez a *szittyá* az eredetibb alak s ez vetendő össze a szláv *sitje* (vö. kaj-horv. *sitje*: gyékényfű, JAMBR. scirpus szó alatt, szlov. *sitje*, *sitovje*: neutr. collect. binsen PLETERŠ, lásd még Mikl. EtWb. és bolg. *sitka* GEROF-PANČEF, szerb *sita* VUK³). szóval. A *szittyá* szónak magyar deminutívuma az irodalmi *szittyó*.

Az eredeti szövégi nyílt szótagban álló *-e* a magyarban is *-e* a már felsoroltakon kívül még:

kótya vetye (alakv. *kótye vetye* lásd OklSz.: 1540: *kóthye wethye*, MELICH Brassói szótár tör.: *kotye vetie*). Már RÉVAI MIKLÓS helyesen fejtette meg *e* szót, kimutatván (lásd Antiquit. I. 89.), hogy a szerb *ko oće veće* (= ki akar többet? t. i. adni) mása. Én a szóra két dolgot jegyzek meg; az egyik, hogy a szerb *veće* semleges nemű melléknévi accusativus, a melyet ez alakjában határozónak is lehet használni (= ó-egyh. szl. *vešte*), a másik megjegyzésem, hogy a magyarban a rövidebb *kótya* (NySz., MTsz.) is használatos, a mely a még rövidebb *ko oće* (= ki akar) mása. Ebben az *oće* jelentő mód jelen idő egyes harmadik személy.

pipe (NySz., B. Szabó D. Kisded szót.², MTsz., MNyv. V. 280: gänslein, Voc. tril. 35: teublein). MIKLÖSICH (SlavEl., EtWb.: *pipa* alatt) egy cs. *pipě* szóval egyeztetí (szótárakban nem találom). Az a nézetem, hogy mind a cs. szó, mind pedig a magyar állathivogató szóból lett névszó, s mint ilyen nem kölcsönzés. Megvan pl. a latin *pipio*-ban is (= galambfi SZIKSZAI-FABR. 206). *pise* (NySz., alakv. *pizse* BSzabó D. Kisded szót.², *pislen* MTsz., NySz., OklSz., *pisleny* MTsz., *pizslen* MTsz., *pöslen*,

* A szerb-horv. *kòpica*, szlov. *kopíca* (= *kapca*) eredete nincs tisztázva (lásd HAKSZ.).

püslén NySz., *pisten* MTsz.: kis csirke, mely nem rég kelt ki a tojásból, hühnlein). MIKLOSICH e szót (l. SlavEl., EtWb. *pisk-*) a szlovén *piščè* (gen. *-čta*: küchlein PLETERŠ.) szóból magyarázza. Az a nézetem, hogy mind a m., mind a szláv szavak (vö. még bolg. *püle*, oszmanli-tör. *pilliç* stb.) az állat hangját utánzó szavak s mint ilyenek nem kölcsönvételek.

δ) Szóvégi szláv *-a*. A szóvégi nyílt szótagban levő szláv *-a* a magyarban az esetek túlnyomó nagy részében megmaradt, vö. *bába*, *bánya*, *barázda*, *bolha*, *csáva*, *csuka*, *eszterha*, *gerenda*, *garmada*, *gilisza*, *gomba*, *harcsa*, *kaloda*, *kasza*, *korcsma*, *ragya*, *rozsa*, *szalma*, *szarka*, *szolga*, *taliga*, *tanya*, *zsolozsma* stb., illeszkedéssel *a*-ból *e*, tovább ragozva nyílt hosszú *e*: *cseresnye*, *csésze*, *dinnye*, *görbe*, *kelepce*, *megye*, *mezsgye*, *pesztercze*, *pincze*, *rekettye*, *szekernye*, *szekercze* (vö. Arch. XXII. 463.), *szelencze*, *vecsernye*, *veternye* stb. E szabályos megfelelés mellett vannak esetek, a melyekben a szláv *-a* a magyar szóból hiányzik. Idetartozó szavak:

1. *beszéd* (alakv. *beszéd* NyK. XXXI. 101, XXXVIII. 32: sermo, logos, lexis, loquela, dictio, fabula NySz., MTsz., verbum, vocabulum NySz., colloquium Márton 1807; származék: *beszél* ~ *beszél*, *beszéll* ~ *beszill* = **beszédl* NySz., ebből elvonás: *besze* NySz., SIMONYI, Elvonás 20., 21. l.; nyelvújítási alkotás: *beszély* SZILY NyUSz.);

< ó-egyh. szláv: *besěda* (alakv. *besada*: loquela, argumentum, verbum, effatum, sermo, oratio, conversatio. colloquium, lingua u. így egyh. szl., lásd MIKL. Lex. p., JAG. Cod. Mar., VONDRÁK Glag. Cloz. stb.), szerb-horv. *běseda* (alakv. *běsjeda*, *běsida* VUK.³ HAKSZ.: rede, sermo), szlov. *besěda* (wort, rede, vortrag, gespräch stb. PLETERŠ.), ó-cs. *besěda*, mai cs. *beseda* (gespräch, mundart, unterhaltungsort, marktplatz JUNGM., BRANDL GLOSS., GEBAUER Slov. staroč., vö. OklSz. „locum fori Bezedkw“), t. *beseda* (lugas, beszélgetés), lengy. *biesiada* (gastmahl, schmaus stb. LINDE), or. *besěda* (gespräch, unterredung, geistliche rede, predigt, gesellschaft SCHMIDT); — lásd még BERNEtWb., JAGIĆ-Festschrift 599, és az itt adott szláv etymológiáról ASBÓTH Nyelvtud. II. 218, ROZWADOWSKI, Rev. Slav. II. 104.

2. *kolbász* (Schlägli-szój., NySz., OklSz., alakv. *kalbász* CzF., MTsz.: farcimen, wurst);

< egyh. szláv *kľbasa* (olv. *kľbasa*: farcimen MIKL. Lex. p.), or. *kolbasà* (id.), or. egyh. szláv *kolbasa* (SREZNEVSKIJ, Mater.), t. *kľbasa* id., cs. *kľbasa* (id. GEBAUER Hist. ml. I. 297, alakv. *kľbasa*, *klobása*, *koblása*, kicsiny. *klovaska* GEBAUER Slov. staroč.), lengy. *kietłbasa* id.; nem szabályos hangalakkal (lásd MIKL. EtWb.) s valószínűen kölcsönzés a szlov. *klobása* (id. PLETERŠ.; csehből?), kaj.-horv. *klobasa*, ça-horv. *klobas'ca*, szerb-horv. *kobasa* (elavult), ma *kobàsica* (JAGIĆ-Festschrift 600, szerintem csehből, illetve magyarból?). A bolgárban nincs meg a szó. A szláv szó eredeti VONDRÁK szerint (Vergl. Gram. I. 474.: képző *-asa*); mások szerint kölcsönszó. De honnan? A legújabb magyarázat szerint (lásd

BERNEKER cikkét a JAGIČ-Festschrift 600. lapján) zsidó *köl-bās'ār* (wurst) szóból. A m. szó szláv *kľbása*-ból; innen először **kulbásza* > **kulbász* > *kolbász* > *kalbász*; szláv eredete említve MIKL. SlavEl., ASBÓTH, Archiv XXII. 434., 465., Izvj. VII. 4., 279. stb.

3. *ladik* (alakváltozat nélkül MELICH, Gyöngy.-szót. tör., NySz., MTsz.: kahn, boot | továbbképzésben *ladikáz* BARÓTI SZABÓ Kisded szót.,² KRESZN., CzF., *ladikás* NySz.);

< bolg. *ladijka* (kähnen GEROF, DUVERNOIS, MILADINOF; kicsinyített alak *ladijā*-ból: navis GEROF; vö. ó-egyh. szláv *ladiji*, *ladiji*, *ladija* ~ *aladiji*, *aladiji*, *aladija*, kicsinyítve *ladijica* VONDRÁK Altkirch. Gram. 46., Vergl. Gram. I. 297., LESKIEN Gram. der alth. Spr. 53. §; or. *lodija*, *lodija* és ennek alapján or. szerkesztésű egyh. szláv emlékekben *lodija* SREZNEVSKIJ, Mater.; a többi szláv alakot lásd MIKL. EtWb., Lex. p.). A m. szót *la*- kezdetű szláv alakból kell származtatni (lásd MIKL. SlavEl., MELICH, Szláv jöv. ered. 33); ASBÓTH *lo*- kezdetűből eredeztette (lásd Izvj. VII. 4, 305), de ilyen alakot e szóban a délszláv nyelvekre nem szabad kikövetkeztetnünk. Végül megjegyzem, hogy a t. *ladik* (JUNG.) és *ladika* (Szarvas, Békés m.) m. eredetű.

4. *lapát* (Schlägli-szój., NySz., alakv. *lapád* lásd Beszt.-szój.: a) schaufel, pala, b) ruder, remus OklSz.);

< egyh. szláv *lopata* (pala MIKL. Lex. p., SREZNEVSKIJ Mater.), bolg. *lopata* (*lopātū* CANKOFF: schaufel, ruder GEROF, kicsinyítve *lopātka*, *lopātica* id.), szerb-horv. *lopata* (id. kicsiny. *lopatica*: pala; kost više zadnjice; pars humeri largior IvBr., VUK.,³ HABD., JAMBR., BELLOSZT., „scapula, armus“), szlov. *lopata* (schaufel; ruder-schaufel; schulterblatt; vorderer schweinsfuss. kicsiny. *lopatica*, *lopātka* id. PLETERŠ.), cs., t. *lopata* (lapát, kicsiny. *lopátka* „lapoczka“ is JUNG.), lengy. *lopata* (schaufel), or. *lopāta* (schaufel, kicsiny. *lopātka* schulterblatt, — bein PAWLOWSKI). E szavakra vö. m. *lapoczka* szót is MIKL. EtWb., SlavEl.

5. *polcz* (Schlägli-szój., Beszt.-szój.; alakv.: *pócz* NySz., OklSz., *pólcz* NySz.: 1. ladé, kasten, schrein, fach, gestell, 2. die kleine bank vor dem hause auf der gasse MTsz., 3. stufe, rang, würde NySz. | származék, esetleg újabb átvétel: *pólczik* BARÓTI SZABÓ Kisded szót.,² *pólczik* NySz., *pólczka*, *pólczika* MTsz.; a m. *pólczá*-ra MTsz. lásd lejjebb);

< egyh. szláv *polica* (asser in ecclesia MIKL. Lex. p.), bolg. *polica* (an der wand angebrachtes brett, um etwas darauf zu stellen, gesims GEROF, *polici* CANKOFF), szerb-horv. *polica* (wand-leiste, taenia in pariete VUK.,³ IvBr., *policza* BELLOSZT., lásd még HABD.), szlov. *polica* (id. PLETERŠ.), t. *polica* (polcz), cs. *police* (gestell, gesimo, schrein stb. JUNG.), lengy. *polica* (schränk mit fächern LINDE), or. *polica* (wandbrett PAWLOWSKI); lásd még MIKL. EtWb. *pola* alatt és VONDRÁK Vergl. Gram. I. 281.

A MTsz. Vas megyéből közöl „tálas, táltartó“ jelentésben egy *póca* szót; az a nézetem, hogy ez nem megőrzött régiség a szláv *polica*-ból (fejlődés *polica* > m. **polica* > **polca* > *póca*).

hanem újabban átvett jövevény, a mely a köznyelvi *polcz* szótól külön választandó.

6. *panyó* [(= *ponyva* MTsz. *ponyva* szónál) | kicsinyítve *panyóka*, *ponyóka*: kis *ponyva* MTsz., ebből „*panyókára*“ vetni, helyes magyarázatát lásd R. PRIKKEL M. NyK. XXV. 124.];

ponyva (Oklsz., NySz., SZIKSZAI-FABR., MELICH, Gyöngy. szót. tör.; alakv.: *pěnva*, *pěnyva*, *penyva*, *ponvá*, *ponya*, ? *pónya* MTsz.: stragulum, velarium, deckzeug, plache);

< 1. egyh. szláv *ponjava* (lintheum, tunica, superior vestis MIKL. Lex. p.; vö. ó-egyh. szláv *попѣружа* olv. *ponjavica* Cod. Zogr.; or. szerk. egyh. szl. *попѣра* szerintem = *ponjava*., SREZNEVSKIJ Mater. szerint = *poneva*: *poneti*, *pojeti* igéből), szerb *ponjava* (eine kotze VUK),³ kaj.-horv. *ponjava* (lintheum crassum, asperum BELLOST.), szlov. *ponjava* (leintuch, bettuch, schutzdecke, wagen-decke PLETERŠ.; blache, worauf das getreide gedörrt wird JANEŽ.), or. *ponjava* (kurzer unterrock der bäuerinnen; die decke, hülle, überzug stb. PAWLOWSKI, alakv. *ponjōva*, *pónja* DALJ.³).

2. egyh. szláv *ponjavъ* (himn.: lintheum MIKL. Lex. p.: egyszer fordul elő egy XVI. századi szerb szerk. emlékből). A szláv szó eredetéről vö. MIKL. EtWb. és DALJ.,³ SREZNEVSKIJ, Mater.

A m. szóról ez a nézetem: szláv *ponjava* > m. **ponyava*; ebből részint *ponyva* (vö. *pojata* > *pajta*), részint **ponyav* > *panyó* (vö. *zastava* > *zásztó* > *zászló*). Szóvégi *-ava* a m.-ban sohase lett volna *-ó*-vá, hanem csak *-á*-vá (vö. *hadlawa* < hallá stb.). Más, de helytelen nézet Nyr. XXVII. 183. A m. *ponyva*-ból t. *poňva* (id. JANCs., JUNGM.). A m. szó szláv eredetére rámutat MIKL. SlavEl., Nyr. XI. 412. stb.

7. *szombat* [alakv. *szumbot*, *szumbat*, lásd szn.-ben már 1152-ben, birtokos személyraggal már a legrégibb időben is: *-szombota* lásd Oklsz., NySz.: sonnabend, dies sabbathi];

< ó-egyh. szláv *сѣбота* (olv. *szőbotá* idem MIKL. Lex. p. stb), bolg. *szěbota* (alakv., részben írásv.: *szěbota* CANKOF, *szěbotъ*, *szěbota* lásd MELICH Szláv jövevényysz. I. : 2. : 279., 280., *szěbota*: id. GEROF), szerb *szěbota* (id. VUK.³), or. *szubhōta*, *szubōta* (id. PAWLOWSKI).

A magyar szónak egykor **szumbotá* alakjának kellett lenni. A szó szláv eredete régóta ismeretes, lásd MELICH, *Jagó-Festschrift* 213.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

Mikszáth nyelve.

Nagy írók egyéni nyelvével nemcsak aesthetikai, hanem nyelvtörténeti szempontból is fontos dolog foglalkozni. Az ő csodálatos phantasiájuk új világokat teremt, melyeknek megvannak királyaik és koldusaik, uraik és parasztjaik, embereik, állataik, tájaik, hangulataik, de megvan külön nyelvük is, melyen ez alakok beszélnek s a melyről mi mindig rájuk ismerünk. Nagy írók egyéni nyelve új fejlődéseket kezd, hiszen annyian olvassák őket fokozott figyelemmel, odaadással, hogy egy jelentés-árnyéklatuk, egy analogiás fordulatuk se hangzik el hatástalanul.

Az egyéni nyelv problémáját, élő prózáiról stílusának tanulmányozásával kell gyakorlatilag megoldani. Szemünk előtt, fülünk hallatára teremt az ő nyelvi készségével s jobbadán analogiás teremtetései szemünk láttára lesznek a köznyelv törvényes alkotórészeivé. S az élő nagyok közül különösen alkalmas e nehéz feladatra az olyan író, mint Mikszáth Kálmán, a ki úgynevezett *zárt* nyelvi egyéniség, kinek megvan bizonyos nyelvi készsége az ő világa minden körülményének számára, s az évek, sőt évtizedek alig változtatnak valamit stílusán. Nem úgy értjük ezt, hogy ő nem tanult fejlődése folyamán. De tanulása nem volt kutató, tudatos tanulás. Nem gyűjtötte noteszbe, a mit hallott a szegedi pusztákon vagy a palóczok közt. A mire a magyar köznyelvből az ő utólérhetetlen művészetének szüksége volt, ezt megtanulta ifjúsága idején. Később, ha valami megütötte fülét, ha megrezegtette hangulatait, a melyek egyre zsongtak lelkében, azt szinte tudattalanul befogadta nyelvkincsébe, nem is látszik meg azon, hogy eltanult nyelvi eszköz. Így évtizedeken és összes könyvein keresztül egységesen pompázott közönsége előtt ez a stílus, ez az egyéni nyelv, s nekünk is csak türelem, hű leső fül kellett hozzá, hogy megértsük, megfigyeljük s megállapítsuk szerepét a magyar nyelv történetében.

* * *

Mikszáth nyelvének legfeltűnőbb sajáttsága az, hogy sokszor bizonyos *ritmus* csendül ki sorai közül. Mikor a cselekmény végsőig van feszítve, vagy ha a költő valami nagyon szépet ír le, lelke meg van hatva s nemcsak a tolla remeg meg: a stílusa is ritmikus remegést kap. Olvassuk csak el a következő idézeteket.*

* Az idézetek kötet- és lapszámát l. a szerzőnek *Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve* cz. könyvében, mely a napokban hagyja el a sajtót. Ugyanott megtalálható az itt említett s egyéb sajátosságok bő példatára, valamint nyelvkincsének szótára.

Gránátszin | ruhája | ingerlőn | suhogott, | gyönyörű | hó-
valla | habszerűen | rengett | Tejfehér | arcbőréen | az izzó vér |
keresztül | piroslott | majd hogy ki nem | serkedt ||; Azért az
egy | csókért történt | azért az egy | csókért volt ez ||; Minden
minden | ott van | minden minden | úgy van | s még sincs ott |
semmi | és még sincs úgy | semmi ||; Még észre sem | vette ||,
csak a Gyurit | nézte | csak a Gyurit | látta | lilium | két arcán |
a csókját | érezte || Elmegyek | elhozom | etetem | itatom | macs-
kától | embertől | útközben | megvédem | stb.*

De e ritmikus sorokon kívül sok hely van munkáiban, mely
talán nem bontható pontosan ütemekre, de sajátos ritmus hangzik
azért ki belőle. Így nevezetesen *ismétléseiben* is sok a ritmus,
hiszen a szóismétlés már maga is a ritmusnak egy alakja. Az
ismétlés nála épp úgy kifejezője az elragadó hévnek, mint a
csendes borongásnak, a fiatalos elragadtatásnak épp úgy, mint
az öreges fontolgatásnak. Közvetett ismétlései közül gyakoriak
azok, a melyekben fokozás van: Pl. *Úgy elfelejtették, de úgy
elfelejtették; minden, de minden hirdette...; semmi, de semmi;
sehol, de sehol sincs kímélet irántuk.* De az ismétlés nála a
cselekvény folyamatosságát is jelöli: *szállt-szállt, mentem-men-
tem, olvasta-olvasta, hallgatja-hallgatja.* Igen közel járnak a
ritmushoz efféle parallelitikus szerkezetei: *Menekszem az emlé-
kektől s rajként tódulnak élém. Futok tőlük és hívogatom őket
magamhoz; A mennyi dűda van a havasok alján, az mind utána
siránkozott a pásztorok lehelletével. A mennyi rózsza nőtt a kucsu-
láitai ispán kertjében, az mind az ő kebelén fonnyadt meg.*

Mikszáth nyelvének másik igen feltűnő tulajdonsága az ele-
venség, az, hogy egyesíti magában az *élő beszéd*
fordulatait, bájosan laza szerkezeteit. Az ő stílusa nem amolyan
kicsiszoltan művészi könyvstílus. Az ő írásai *fülünkbe hangzanak*,
ő is, alakjai is, úgy beszélnek, a hogy a mindennapi élet vál-
tozó viszonyai között az ember beszél. Mikor ő maga elbeszél,
él a népmese stereotip fordulataival (*hol volt, hol nem volt, mit
toldom-foldom* stb.). Sokszor kifejejt valamit, fölkiált, mint a hogy
az ember, mikor meghitt társaságban hallgatják. Átmenetei közt
nagy szerepe van ezeknek: *hanem hiszen, hanem hiszen, no hiszen,
hát hiszen.* Úgy asszociál, mint a beszélő. Hirtelen kapcsol, nem
ugrik, inkább száll és észre se vesszük, hogy micsoda szellemi
és stílári örvényeken vitt bennünket keresztül.

De nemcsak *beszéde* ilyen természetes, élő beszéd. Ilyen
beszéltetése is, így beszélnek alakjai is. A monológ s a dialóg
élő beszédbeli szólítgatásai (*hugom, öreg, rokon, amice*) gyakoriak,
a népies *mondom*-féle fordulat szintén. Mindez nemcsak eleven,
de népies is. Népiessége nem nyelvjárási alakoknak túlzó hajhá-
zásában nyilvánul. Egypár ő-zó s egypár palócz alak, egypár

* Az említett munkában több mint ötven ritmikus hely van idézve,
köztük 6 nyomtatott soros is.

amolyan igen elterjedt népnyelvi alak kimeríti e listát. Sok indulatszó és hangutánzó tarkítja, élénkíti beszédét. És a beszélő ember vegyült szerkezetei is az élő beszéd tulajdonságai közé tartoznak (pl. Mert eddig mindenki *gyanakodhatott Kemény Gáborban*). Nem a megstilizált nyomtatványok bántóan pedáns nyelve ez. A jellemzett alakok fölkiáltanak a jellemzés zárjelei közül, a közbeszólások közbeszúrt mondatai, szójátékai, rövid mondatai, melyek bő példatárt nyújtanak az önállósult mondatrészek új kategóriáihoz, azt hirdetik, hogy ő az az írónk, kinek stílusa legközelebb áll az élő, a beszélt magyar nyelvhez.

Mikszáth egyéni nyelvének nevezetes tulajdonsága a *jeltemző erő*. Nemcsak neki van egyéni stílusa. Egyéni nyelven beszélnek alakjai is. Látjuk a *gyermek* nyelvét, a *leányok* stílusát, a *tudákos emberét*, a *professzorokét*. Ismeri a magyar *hivatali*, *orvosi*, *jogi* stílus csodabogarait. A magyarul jól nem tudók magyar beszédének nagy jellemzője: *czigányos*, *tótos*, *németes*, *táblabírós-latinos*, *budapesties* stílusok fölvonulnak munkáiban. De nemcsak ilyen tipikus egyéni stílusokat jellemez. Egészen elmerül az egyéni lelkek rajzába s megvannak alakjainak kedvelt, stereotip kiszólásai. Az egyik azt mondja az öröm vagy a bánat nagy megdöbbenésénél: *paperlapap*, a másik: *szaperlott*. Van, a kinek minden második szava *igenis*. Döry István igen komikus és igen tragikus alkalmakkor kiáltja: *kutykuruty*. Klopinszky Istvánnak kedvelt szava: *rokon*. Maky Istváné: *erős meggyőződése*m.

Jellemzésének stílári eszközei *leírásai*, *személyesítései*, *hasonlatai*, *metaphorái*. A természet minden országából gyűjtött ő példákat az emberi lét különböző viszonyainak jellemzésére. Realismusa meglepő összeállításokra utalja, de eredeti szóképeinek igen nagy az elképzeltető ereje. Van bennük szín, hangulat, erő, mire a cselekmény kibontakozik, e stílári eszközökkel már hangulatának rabjaivá tett bennünket.

De vannak Mikszáth nyelvének *nyelvtani* szempontokból is megfigyelhető egyéni tulajdonságai. Az *igeragozás* terén jellemző az elbeszélő jelen, s a parancsoló jelentésű jelentőmödbeli jelen idő (pl. Gábor te *lemégy* a trombitáddal); az elbeszélő mult gyakori használata; a bizonytalanságot kifejező, meg a függő mondatban lévő föltételes mód. (Azt mondják, valami planéta az égen *elkoppanította volna* a napnak a lángját; Pedig mégis *mi volnánk* a hatalmasabbak). Igen gyakori nála az efféle főnévi igenévi szerkezet: *csodálkozni látszott*, *emlékezni látszottak*, *ábrándozni látszott*, *reszketni látszott*; és a főnévi igenevek ilyen halmozása: Oh be kár volt *leszállni hagyni* reájuk oly hamar...; össze is kell *rakni tudni*.

Bőven pompázó szerepe van a *jelzőinek*. A mi szórendjüket illeti, nevezetes a gyakori hátravetés, a mint azt határozóinál is megfigyelhetjük: Kőd gőmörödik a sár felett, *átlátszó és fehères*; ... egyetlen magyar szót, szívembe édes zsongással *beszívárgót*.

Viszont a birtokot archaistikus czélzathból a birtokos elé helyezi: ... tudd meg, hogy gróf Zrinyi Miklóssal beszéltél, *urával minden földeknek*. Jelzőit sokszor halmazza, hogy a legrövidebb úton elképzeltesse jellemzett alakját: az erdő *títokzatos, ijesztő* susogása; *szomorú, bánatos* hang; ha még valami *tiszai gazdag deli* molnár lenne stb.

Metaphorikus jelzői nyelvének legpompásabb tulajdonságai. A legtöbb eredeti, új kincse a magyar nyelv művészetnek. Ízelítőül ime egy marék: *a remények parázstüze, a fantázia köpüje, az idők rokkája, pernyéje, harasztja; a föld haja, a joyok köpenyége, a rémület üveges fénye, a féltékenység ónszine, az önzetlenség pokroczá, az érzések színes pillangói, a tekintetek selyme* stb. Rengeteg metaphorikus összetétele van. A színek nagy mestere új színeket talál hangulatainak megfestésére. Metaphorikus nyelvkincse talán a leggazdagabb egyéni nyelvbeli jelenség irodalmunkban. Néhány színmeghatározását lássuk: *agyagszín, alma-virágszín, asszonyitestszín, barackvirágszín, czimetszín, cseresznyeszín, diószín, dohányyszín, galambszín, gesztenyesszín, gránátszín, kalászsín* stb., stb.

Mondatszerkezetei között, mint már említettük, legegényibb szerkezetei a közbeszúrások. Stílusának e tulajdonsága példákkal — már a helyszűke miatt is — alig illusztrálható. Eszébe jut közből egy szellemes ötlet: közbeveti. Jellemez egy alakot s egyszerre csak kiszól a zárjelből a jellemzett, szinte lelép a betűkről s fülünkbe kiált. Beszél egy alakja, előttünk a kép s egyszerre az alak eltűnik egy pillanatra s ime a keretek közül kimosolyog a szerzőnek derült, kerek arca. Aztán tovább beszél a jellemzett hős.

De rajzunk, mely az általános jellemzéseket, a tulajdonságok erőltetett osztályozgatásait lehetőleg kerülte és stílusának *egyéni* vonásait kutatta: csak röviden emlékezhetik meg *szó-kincseről*, melynek nem a gazdagság legjellemzőbb sajátsága. Láttuk, hogy a nép nyelvéből nagy izléssel válogat s ha nem egyéniséget akar vele jellemezni, a régi nyelvével is csinján bánik. Igen szereti a szólások analogiás továbbképzését és axiomaszerű szólásai elterjedtek, a nép maga is fölkapta őket, akárcsak a Petőfi Sándor dalait.

Íme stílusának báját, művészetét röviden talán így lehetne jellemezni. De adataink csak adatok, stílus-művészete, egyéni nyelve teljes pompájában munkáiban nyilvánul meg. E munkákhoz mindig vissza kell majd térnie a magyar stílusnak, ha eleven-ségből, fordulatosságából, természetességéből veszíteni fog. Irodalmi divatok hamar váltakoznak. A mit ma szeretünk, holnap talán alig tudjuk élvezni. De az a *nyelvkincs*, mely e könyvekből élénk ragyog, a magyar nyelv legnagyobb értékeihez tartozik, s e könyvek nyelvünk szépségeinek kifogyhatatlan forrásai maradnak — mindig!

RUBINYI MÓZES.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

IX.

Az a nagy nemzeti felbuzdulás, a mely az 1790-iki országgyűlésen nyelvünk ügyében hozott törvények nyomában kelt, a minden szépért, jóért és magyarért lelkesedő, szelíd lelkű Kazinczyt is magával ragadta. Míg azonban mások, mint Révai, Baróti Szabó, Horvát a rendekhez írt dicsérő költeményekben, vagy a korona hazakerülése fölött érzett és dalolt „öröm-ének“-ekben adnak kifejezést nemes tűzöknek, addig őt a játékszín ügyének fellendülése, a magyar nyelvnek a közigazgatásban való térfoglalása megkezdett munkásságának hathatósabb folytatására, külföldi, különösen német remekműveknek sűrűbb egymásutánban való átültetésére sarkalja, valamint arra, hogy fokozottabb mértékben buzdítsa, serkentse leveleiben ifjabb kartársait nyelvünk művelésére. Aligha akadunk is azon öt év alatt, mely 1790-től fogságba jutásáig, 1794 végéig eltelt, termékenyebb, sokoldalúbb irodalmi tevékenységre, mint a minőt Kazinczy lázas buzgósággal fejtett ki; aligha találunk mást, kit jogosabban nevezhetnénk irodalmi életünk akkori központjának, kinek tetszésétől, „javallásától“ annyira függött volna egy-egy könyv vagy költemény világ elé jutása.

Eddigi fordító és bíráló mivoltához járult ugyanis — hogy sokoldalúságára rámutassunk — az, hogy „hónapos írásnak“ szerkesztője lett, mely mind *hasznos, mulattató* és egyéb értelemben is *külömbfélé* volta miatt“ épen nem mondható haszontalannak és szükségtelennek „más idő szakaszokra osztott Írásaink mellett“. Míg ugyanis a Magyar Hirmondó, Kurír és Hadi Történetek főrészt a háború, béke, szóval a világ azidőbeli *folyásával*, vagy az uralkodóház rendeleteivel vannak tele, Pétzeli Mindenés Gyűjteménye pedig — a mint az Orpheus Bévezetése szól — mindennek helyt ad, „valami tsak tárgya a *tudásnak*“, a Kassai Múzeum végül csak „a' *Nyelv' és Poesis'* tsinosisításán törekedett“ addig ő a *nyelv tökéletesítése* mellett a nemesebb értelemben vett *felvilágosodásnak*, *józan* „az eleve-állatásoktól mentt“ *gondolkodásnak* nyit teret.

A Heliconi virágok pedig olyan gyűjtemény „mint a' millyenek a' Frantzok és Németek Musen-almanachjai.“ (Orph. I:313.) Fordításaiiban sem marad meg a festői, hangulatos, hajlékony lágysággal folyó leírások, s a bánkódó szerelem rajza mellett; a dráma erőteljesebb, indulatosabb, szenvedélyesebb nyelvére is áttér; igaz, hogy kevesebb szerencsével. Mert a Hamlet, Stella és Lanassza nyelve az Idylliumoknak, Bátsmegyeynek, a Paramythionok és Diogenesz' Dialogosai nyelvéhez nem igen fogható; ennek okát azonban nemcsak drámai nyelvünk fejletlenségében, kezdetlegességében,

látom, hanem Kazinczy egyéniségében is kereshetjük. Ennek az ideális érzésekkel telt, szelíd, minden durvaságtól, köznapiságtól ment, érzelgősségre hajló természetnek tulajdoníthatjuk, hogy csakis a leíró, a szelidebb lélek- és hangulatrajzoló szépprózánk terén alkotott jobb műveket.

A most említett fordításokon kívül félig-meddig Kazinczyénak kell tartanunk Aszalay János Lessingnek meséi cz. fordítását is. E meséket ugyan Aszalay fordította, de Kazinczy javította, nézte át. Lehetetlen benne rá nem ismerni a Paramythion-ok fordítójára. Ép ezért ennek a fordításnak nyelvi különösségeiről is be fogunk számolni, hisz Kazinczy is megvallja róla, hogy „közös igyekezet gyümölcse.” Sőt Az Ozmondok-at is, a Kazinczy Miklós-fordította drámát sem hagytuk figyelmen kívül, mert Kazinczy nemcsak Az Olvasóhoz című részt írta benne, hanem magán a szövegen is meglátszik csinosgató kezének nyoma.

Tudvalevő dolog, hogy a XVIII. század két utolsó tizedében, a honnan a tulajdonképeni nyelvújítás korát is számítanunk kell, kezdődik meg nyelvünk rendszerének, természetének, eredetének azon sűrűbb vizsgálata, a mely a XIX. század elejére mondhatni, virágzó nyelvészeti irodalmat teremtett. Kiindulásául azt hiszem, Kalmár Prodromusát, még inkább a prosodiái harcok megindítóját: A' Magyar Helikonra vezérlő Kalaúzt kell tartanunk. Hogy aztán e kettő: a nyelvvizsgálat és nyelvújítás karöltve jártak, szoros összefüggésben voltak, az azt hiszem nem is szorúl bővebb magyarázatra. Kalmár, Rajnis, Révai nyelvészkedéseik közben, sok új szót alkottak, Baróti Szabó, Sándor István, új szavaik gyártása közben, sok érdekes nyelvsajátságra mutatnak rá. Különösen három kérdés foglalkoztatott az idétt minden valamire való író: az *orthographia*, *etymologia* — természetesen nemcsak a szavak, hanem az egész nyelv származása — s végül a *prosodia*. Csak időszerű, hogy a korabeli magyar irodalom jó ismerőjének, Rajnis, Révai, Földi barátjának, a felvilágosodás lelkes hívének, Kazinczynak műveiben, leveleiben is sűrűn találkozunk e kérdések tárgyalásával. Mint majdnem minden kortársa, K. is *nyelvészke*dik a 90-es évekbeli írásaiban. Az azonban, hogy K. is rendet igyekszik teremteni helyesírásunk zűrzavarában, hogy e törekvése közben egy-egy szavunk eredetére is rámutat — bár, mint sokan mások, hibásan, — s hogy végül állást foglal a sok személyeskedéssel, durvasággal teli tollharczban, az nemcsak a kor irodalmi irányának, hogy úgy mondjam a milieunek, következménye. Rendre, megállapodásra való igyekezetének egyik okát újra egyéniségében keresem.

Talán senki sincs Kazinczy kortársai között, a ki annyi műgonddal, annyi gondos javítgatás után jelent meg a világ előtt műveivel, mint a szépért, a tökéletesért — akár szóban, akár képben, akár a természetben került is az eléje — rajongó írónk. Műgondja nemcsak a fordítások belső szépségére, stílusára szorítkozott. Szépnek, csinosnak szerette látni műveinek külsejét is. Hibátlannak, egyöntetűnek a nyomtatást, csinosnak, tetszetősnek a formát, sőt papírt is. Gondoljunk csak arra, hogy Báróczy Erkölti Levelei és Meséi mellett nem igen találunk az Idylliumoknál, Paramythionoknál csinosabb külsejű könyveket; arra, hogy hányszor kel ki a nyomtatás hanyagsága, rendetlensége miatt Leveleiben, s végül arra, mi lett a vége a tetemes költséggel járó, szinte a pedanteriával határos,

finomságra, csínosságra törekvő műgondjának. Ez a lelkében gyökerező érzéke a szép, csinos, rendes, a belső és külső tökéletes iránt, szóval műizlése magyarázhatja meg a kor irányán kívül azt, hogy helyesírása fokozatosan tökéletesbül, egyszerűbb, csinosabb lesz; hogy a Paramythionok, Diogenes orthographiája alig különbözik a mai iskolai helyes írástól.

Ebben a tekintetben főelve volt a szó származása, a mint már 1790-ben az Orph.-ban (1 : 200) hangoztatja: „hogy én annak Orthographiai ízlést nem tulajdoníthatok nagy mértékben, a' ki a' szók leírásában nem tekinti az eredetet, hanem a' hangzatot“; hogy azonban teljesen a mai alapon állt, a kiejtés meg eredet alapján, bizonyítja egyik, Csokonayhoz írt későbbi levele: „én azt állítom — mondja itt (Lev. 2 : 284) —, hogy a' ki Idiotának nem akarja magát igen is méltán nevezetelni, annak *nem csak a' hangra, hanem a' derivációra is* kell vigyázni“. Csak Rajnist, s Földi tanácsait követte akkor, mikor ezt hirdette. A Helikonra vezető Kalauzban több helyen is kifejezve találhatjuk az etymologia elvét pl. a 123. l.: „Uraság, nyereség, okosság, tsendesség, béresem, kényesen, szeressen, kegyessel, finnyássá 's a' t. Én s' szó-eredésre vigyázzván ezt a' másodikat követem; minthogy tudniillik az említett igék ezektől . . . származnak“, vagy a következő lapon: „Erre-néze-is a' szó-eredéshez kell folyamodnunk“. Földi a 90-es években már javában dolgozik nyelvkönyvén, a melyből a híres Debreczeni Grammatika készült; alig van levele Kazinczyhoz, a melyben erről a készülőfélben lévő munkájáról, főkép a helyesírás egyes kérdéseiről szó ne volna. Hogy ő is az etymológiát veszi alapul, mi sem bizonyítja jobban, mint a Mindenés Gyűjtemény címe, melyet sokáig éppen Földi hibás szószármaztatása alapján irtak Mindenés Gyűjteménynek: „Igy javaslotta ugyan ez a' Grammaticusunk a' Komáromi Társaknak hogy Gyűjteményüket Gyűjteményeknek írják, minthogy az e' gyökértől: gyűlök jön“. (Orph. 2 : 396). Ezt a hibás etymológiát Kazinczy is, mások is rögtön észrevették, pl. Szentgyörgyi István is (Lev. 2 : 29), s így: „A' Komáromi Társak képtelenek valának a' Gyűjteményt Gyűjteménnyé változtatni, mert azt Földi után és Ő utánok Gyűjteménynek senki sem olvasta“ (Orph. 2 : 396). Persze Földi nem fogadja el a többség álláspontját l. Mind. Gyűjt. 2 : 370.

A helyesírás legvitasabb pontjait az *ö, ü* magánhangzók jelölése, a sokáig még Kazinczy kora után is vita tárgyát tevő *e, cs* betű, a „*j* suffixum“, továbbá a kétjegyű kettős mássalhangzók írása alkotta.

A XVIII. század nagy íróinál, mert azt hiszem szükségtelen előbbre visszamennünk, mint pl. Csuzynál, Faludinál vagy egyáltalában nem volt különbség a rövid és hosszú *ö, ü* jelentésében, mind a kettő *ü, ö*-nek és később ugyancsak Faludinál *ü, ö*-nek íratván, vagy mint Kalmárnál találjuk, a két pont közé tett vonással jelelték a hosszúságot; úgy veszi fel Rajnis is idézett művében az „öreg és apró bötük“ közé: *ö, ü*. Rajnis magyarázatát is adja „a' tudós Magyarok“ ezen jelölésének: (106. l.) „a' fellyül-reá-írtt vonásotskával tsak akkor élnek . . . mikor a' magán-hangzót meg-kellene-kettőztetni.“ Kalmár is, Rajnis is Tsétsi Jánostól vették ezt az írásmódot, innen a megokolást is: „Vocales longae a brevibus apiculo, seu accentu superne posito distinguuntur . . . diphtongi inter se accentu diuiduntur in longas *ö, ü*, et breves *ö, ü*“. (Observ. Orth.) Kazinczy első for-

dításaiban csakis ő, ű betűt találunk, még a Hamletben is így; de már az Orpheusban vonással jelezve a hosszúság.

A kétvonásos ő-t, ű-t, saját vallomása szerint, Kalmár György akarta először alkalmaztatni. Felsorolja azon betűk között, a melyeket magáéinak mond (Prdr. 2); magyarázatát így adja (u. i. 11—12): „Ő denique ad *ancipitem* sonum denotandum iuvabit... *Kő, követ... Ű* denique ad indicandum sonum *ancipitem* expedit exc. *ügy, ügyem, ügyet*; alias így, caet. *bűn, bűnöm...*“ Rajnis „képtelen magánhangzók“-nak nevezi Kalmár kezdeményeit: „a’ melyek bizonyára tsak akkor volnának szükségesek, mikor az ő, vagy ű betűt meg-kellene-négyeztetni, a ööö, üüüü“. (104. l.) Bár R. nem is értette meg jól Kalmár szándékait, helytelenítése, szigorú bírálata bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy az ő és ű betűt még sokáig nem használták a magyar helyesírásban.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Aranylábú, Vaslábú. A MNy.-ben is (3:240), a Nyr.-ben is (38:472) szó esett újabban az *aranylábú* jelzőről. Erdélyi nyelv-érzékű ember az *aranylábú Tuson, aranylábú Debreczen* hallatára csak erre gondol: „*aranykalászos*“, vagy erre: „*aranyérczű föld birtokosa*“. Ha személy jelzőjeként áll is, csak az utóbbi jelentéssel érti e szót, pl. *Matheo Aranlábó* 1482. OklSz., — de nem gondol birmánországi „Ő Felsége’ arany lábai“-ra, vagy „megaranyozott mumia lábak“-ra (Nyr. 38:472.). Mert Erdélyben a *láb* egy darab föld, a földbirtok egy darabja, azonban nem „egy tagban levő nagyobb földbirtok“, a hogy Bene Lajos és Német Sándor magyarázza (MNy. 3:240.). Nem mondják, hogy *lábam van* = „*földbirtokom van*“, hanem: *van egy láb úrpám, vetettem egy láb törökbúzá, szép láb búza, ez a láb gyengébb mint a másik, pedig eccere vetettem.*

Van egy község Gyergyóban (Csik m.), a melynek nemcsak jelzője a fenti *aranylábú*-hoz hasonló *vaslábú*, hanem egyedüli eleven neve, csakhogy a hivatalos elkeresztelések jóvoltából eddig nem volt róla tudomásunk. Régi hivatalos neve írásban, térképen: *Vasláb*, a nép azonban *vaslábú*-nak mondja. Egy gyergyóalfalusi székely, ember a Bucsín tetejéről a gyergyai gyönyörű sík faluit mutogatva, egymásután többször *vaslábú*-nak ejtette e falu nevét s azután egyszer Gyergyószentmiklóson is hallottam. Hogy van-e a falu határában vas, vagy kutattak-e utána, nem tudom, pedig jó volna tudni. Vasas vize is lehet, vagy lehetett, a mi a sikon nagy *lábat* tehetett *szejkéssé*. A szomszédos Alfalu, de kivált *Tekerőpatak, Szárhegy* is természeti sajátságtól kapta nevét.

Ez adat egyrészt világosabbá teszi az *aranylábú* értelmét, másrészt eszünkbe juttatja a nép száján élő helynevek gyűjteményének régi szükségét. Ime egy pár eleven és hivatalos holteleven falunév: *csikszërda*: Csikszerda, *somojó*: Csiksomlyó, *lengyenfala*: Lengyel-falu, *bódogfala*: Alsó- és Felsőboldogasszonyfalva, *kicsidolálfalu*: Kápolnásoláhfalu, legújában igen idétlenül és értelmetlenül Kápolnás-falu, *fiathfalu*: Fiáthfalu, *elbesfala*: Erzsébetváros, *énlaka*: Énlaka, *hërmány*: Hermány, többnyire *újszéké*: Újszékely, mindig *újszékeli*, (nb. *székëmbër*) stb.

Szeghalom, szélhalom. Az elsőt szótáraink közül csak a NySz. és OklSz. idézi; az előbbi a *halom* czímszó alatt (*Zeguholmu* Anonym., 1216: *Zigholm*, 1217: *Szeguholm*), az utóbbi a *szég* czímszó alatt az Anonymus adatát (*Zeguholm*), de egyik sem magyarázza. Mindössze három adat s mind a XIII. század első feléből. A *szélhalom* nincs meg szótárban. Pedig ez is, párja is nagyon közönséges szó lehetett a régi nyelvben.

Az udvarhelymegyei Siklód falu egy régi levele a XVIII. századból most megmagyarázza a két szót s tán politikai földrajzunk történetének is juttat az Anonymus-féle *Zeguholmu* értelmezésével. A siklói oklevél idetartozó része ez: „Az Egreštódugaja nevű helyen lévő *kőből rakott halom* . . . a három falu . . . *szegelet halma* . . . de Sóvárada megújításba mint *Szeghalom* meg nem egyezett. . . A két falu közönsége jöve . . . a Szarvaskő nevezetű helyen be folyó kis patak felső partján lévő *halomhoz*, a melyet mind a két közönség elismert . . . *széllyhalomnak*, ez egyenlő akaratból meg is újítottatott kövekkel e lévén a *Szeg halmon* túl az első *Széllyhalom*“. A határjárást, azaz magát a jelölő műveletet *halmozás*-nak mondja az oklevél.

Mikor e leveleket olvastam, nem is álmodtam, hogy a rengeteg határjárási oklevél egyetlenegy értelmezhető adattal sem tudott szolgálni történeti szótárainknak. A fenti idézet értékes voltát tehát nem sejtve, nem jártam utána, hogy él-e a siklói nép ma is e szókkal. Elő adatot mindössze kettőt tudok idézni, egyet az irodalomból, egyet székelv embertől, mind a kettőt *szeghalom*-ra.

Debreczeni *szeghalom*-ra
Sokat felment ara Jóska.
Onnan nizi a gulyáját,
Merre hallja a kolompját. (NyF. 56 : 53.)

A másik adatot magam hallottam. A Hargita-csücsről Oláhfalura felé ereszkedve, közel a csicsai *Büdöshöz*, egy harisnyás emberrel találkoztam s az oláfali ösvény után kérdezősködtem. Útbaigazítását azzal kezdte, hogy ezen az úton egy nagy *szeghalomhoz* jutok, a honnan három út ágazik az erdőbe.

VISKI KÁROLY.

Mi az a Zugló? A fővárosi ember, a ki e helynevet mindennap olvassa is, emlegeti is, sokszor felteheti magában ezt a kérdést.

A *Zugló* szónak a NySz.-ban a következő alakváltozatai vannak följegyezve: szugoly, szugolya, szuglya, *szuglyó*; zugoly, zugolya. S mindegyiknek jelentése = angulus, Winkel.

A MTsz.-ban még ezeket a változatokat találjuk: szugla, *zugla*. Az előbbi mátyusföldi szó s térjmegeteztát jelent, az utóbbi jelentése = sarok, zug, kuczkó.

Most már a *szuglyó* és *zugla* kombinálásából könnyen kimagyarázható a pesti *Zugló* alak, melyet itt még *Szugló* változatban is használnak.

A mi rejtélyes *Zuglónk* tehát annyit jelent, mint a határnak (Pest határának) egy kis sarka, zuga.

KOMÁROMY LAJOS.

Kisértetlen. Molnár Albert 1617-ben megjelent „Postilla Sculteticá“-ja 693. lapján olvassuk e mondatot: „De ki maradhatna *kisértetlen*?“ A NySz. is idézi s hozzáteszi: [így].

Első látatra furcsa egy szó is ez a *kisértetlen*! Talán csak sajtóhiba a *kisértetlen* helyett, vagy ha nem az, talán bizonyítéka

annak, hogy a fosztó képző eredetileg nem járult igetökhöz (itt a *kisérthez*), hanem csakis névszóhoz (itt a *kisértet*hez) és csak később rövidült el a ma szokásos alakra. (Vö. M. Akad. Ért. XV:500.)

Sem egyik, sem másik! Hiszen a *kisértet* műveltető ige is, a *kisértből* -et képzővel alkotva. Pl. „Nem ő maga *kisért*, hanem más áltai *kisértet* alakít rosszra“. „*Kisértsd meg*, vagy valakivel *kisértesd meg*: talán sikerül.“ A *kisértes* pedig akár a műveltető *kisértet*, akár a szenvedő *kisértetik* igéből is származhatnak s ennek régies ikerpárja, a *kisértetet* névszó a codex-irodalom nyelvében csakugyan már elő is fordul. A 94. Zsoltár 9-ik versét: „sicut in irratione secundum diem *tentationis* in deserto“, az Apoc-codex ugyanis így fordítja: „Miként a haragodatban *keserte*tetnek napia zeren a kietlenben“.

A *kisértetet* a NySz.-ban is megvan, csak hogy nem a maga helyén, hanem a *haragodat* című szó alatt.

Füle botja. Ezt a népies szólást: „*füle botját se hajtja rá*“, vagy pedig ennek változatait: „*füle botját se mozgatja*, vagy *mozdítja*“, úgy tudom, ismerik az egész országban. Jelentését is: „rá se hallgat“, „nem is hederít rá“, szintén ismerik mindenütt. De *füle botját* magában nem mondanak sehol, s mit is keres a *fül* mellett a *bot*, hogyan illenek ezek össze?

Nem olvastam, csak úgy beszélgetés közben, találgatásképen, hallottam egyszer azt a magyarázatot, hogy itt a *bot* veltaképen nem is bot, hanem *bojt*, s amaz ennek csakis népies elferdítése. De ezt én lehetetlennek tartom. Ki hallotta valaha a *füle bojtja* szót így magában? S ha megengednők is, hogy e szó valamikor megvolt nyelvünkben s hogy a mai *fülczipa* volt a jelentése, sőt ha még azon alaki nehézség előtt is szemet hunynánk, hogy a *bojt* szó, használat közben, *botra* változhatott, akkor sem vált volna az (állítólag) érthető *füle bojtja* az érthetetlen *füle botjává*. Hiszen a nyelvnek egyik világosan fölismerhető törekvése éppen abban nyilvánul, hogy az érthetlent mindaddig formálja, alakítja, valamig vagy egészen, vagy legalább részben érthetővé nem válik. Az ellenkezőre, t. i., hogy a tisztán érthető kifejezés, minden igaz ok nélkül, érthetlenné formálódjék át, példát alig találunk.

E kifejezést a mai nyelvből, ezek szerint nem magyarázhatjuk meg. Forduljunk tehát a régi nyelvhez, ott talán jó nyomra akadhatunk.

Először is meg kell jegyeznünk, hogy a „*füle botját se hajtja rá*“ s ennek főntebbi változatai a régi irodalmi nyelvben egyáltalában nem mutathatók ki. A népnyelvben azonban már régen meg kell lenniük. A MTsz. ugyanis Abaujból (*Füle bottyát se hajtja rá*), Debreczenből (*Füle bottyát se mozgattya*), Miskolcraól (*Füle bottyát se mozgatya*), a Palóczságból (*Filē bojtját sē hajtja rá*) idéz rájuk példákat. Szótárban legelőször CzF.-nál (1862) találom a *bot* című szó alatt.

Van azonban a régi irodalmi nyelvben is egy gyakran előforduló kifejezés, mely a most említettekhez nagyon hasonlít, de mégis abban különbözik, hogy a *botja* hiányzik belőle.

Íme a NySz.-ból: „*Haycad en hozzam atte füledet*“. „Ha meghallgatnátok ha *füledet hajtandátok*.“ — „*Füledet hajcs idébb Hallgass ide*.“

Káldy Szent Bibliájából: „*Hajtsátok fületeket az én szám igéire*“ (Zsolt. 77:1.). — „*Hajtsd meg füledet*“ az én könyörgésemre“ (Zsolt. 87:3). — „Az én szollásimra *hajtsd a füledet* (Péld. 4:20). „Es nem *hajtottátok meg fületeket*, se nem hallgattatok engem (Jerem. 35:15.).

De van a régi irodalmi nyelvben egy a mostanihoz még jobban hasonlító kifejezés is, csak hogy ebből meg a *füle* hiányzik, t. i. ez: „a botja fejét sem hajtja rá”. Íme 1659-ből (Czeglédi: Malach Doctor Pajtársi szóbeszéde 169. l.):

„Erössen megállatám az igazságot, hogy a bűn meg-engedés után nem marad fen semmi idő szerént való büntetés, s az után az hiveken esett nyomorúságok nem büntetések, de ezekre te botod fejét sem hajtád”.

A NySz.-ban is van egy idevágó adat Nagybánya régi jegyző-könyveiből, a mely, ha helyesen olvassuk, így hangzik: „Botja fejét sem hajtja reá”.*

E szólással a régiek nyilván azt akarták kifejezni, hogy nemcsak a maga fejét nem hajtja meg előtte, hanem még a botja fejét sem billenti feléje, vagyis, mint a Nyr.-beli közlő helyesen értelmezte, *föl sem veszi, nem is ügyel rá*. E szerint a „*fület sem hajtja rá*”, valamint „a botja fejét sem hajtja rá” egyjelentésű két kifejezés volt a régi nyelvben s mint afféle ikerszólás, könnyen egybekeveredhetett egymással, ilyenformán: *fület, botja fejét sem hajtja rá*, s ebből támadt, még jobban elkopva: *füle botját sem hajtja rá*.

E kifejezésből Ballagi szótára már 1872-ben azt a következőt vonta le, hogy a *fül botja* am. ohrläppchen = fülcimpa. (Vö. Nyr. 29: 474. is.) Hibás, de a népetymologiai ösztönre tanulságos következtetés.

A palócok a főntebbi szólást így ejtik „*flë bojtját* sē hajtja rá” (MTsz.). Ez is, valamint Erdélyinél (Közmondások: 2919.) a „*füle dobját* se hajtja rá”, népetymologia, t. i. az e helyütt érthetetlennek tetsző *bot* értelmesítése.

SZILY KÁLMÁN.

Alacs. Bandini jezsuita, a ki megírta Moldva és az ottani katolikus egyház történetét, azt meséli, hogy Máramarosból három testvér: *Dragus, Volcha* és *Domukus* bőlényvadászat közben a mai Moldva területére jutottak, a hol aztán megtelepedtek.** Az új bevándorlók többnyire pusztai területekre és gyér lakosságra találtak: a legtöbben kis-oroszok voltak, szanaszét magyar és szász telepek, aztán a régi tatárok maradékai, a kik egykori urai voltak e földnek. Emlékük egyes földrajzi nevekben maradt fenn: Tătărăși, Timur-tașeni; személynevekben: Tschabalai, Boris. Később megkeresztelkedvén: Petru, Toader, Filip, Filmon Lucaci stb. neveket vesznek föl; meghúzódnak kisebb falvakban, a városok végén, a várak aljában, részben mint szabad emberek saját „szultánjaik” vezetése alatt (oláhul: soldani. Mint családnév is előfordul), többnyire azonban mint rabszolgák.*** Moldván keresztül vezetett a nagy kereskedelmi út, az úgynevezett „nagytatár országút Caffára, a honnan a régi idők legelterjedtebb aranypénze, a „zlot”-ok s az ottani ezüstpénzek, a „ianuini”-k kerültek Moldvába. A mikor Krimben az új tatár császárság létesül, de kivált mikor a török szultánok a mai Besszarábiába tömegesen telepítenek tatárokat (azóta

* A NySz.-ban, valamint a Ny. X. kötetében is, hibásan olvasva, így nyomtatták le: *B o n j a* fejét sem hajtja reá.

** Codex Bandinus, Bukurest, 1895. 132. l. *M. Kogălniceanu*: Cronicile Romaniei, Bukurest, 1872. I. 133. l.

*** *N. Jorga*: Geschichte des rumänischen volkes. Gotha, 1905. I. 292. *Gh. Ghibănescu*: Surete și izvoade. Jași, 1906. I. 1. l.

viseli a *Bužak* nevet), az oláhok érintkezése a tatársággal mind sűrűbbé válik. Ennek nyomait hirdetik az oláh nyelvben megmaradt török elemek, melyeknek egy része a tatárok közletésével került át. A czimbeli *alacs* szó is tatár jövevényszó az oláhban; ezt már *Hasdeu* hirdette (Etymologicum magnum Romaniae, I. 669. l.) és *L. Săineanu* is. (Influenta orientală asupra limbei și culturei romine Bukurest, 1900. II. 14. l.).

Az oláhnál eléggé elterjedt, különösen Bukovinában, az *alac*: *bigarre, de diverses couleurs* (A példákat l. *Hasdeunál*, id. m. és *S. Pușkariunál*: Dictionarul limbii romine, Bukurest, 1908. I. 2. füz. 90. l.); *bigarré, bariolé, de toutes les couleurs* (*Fr. Damé*: Nouveau dictionnaire roumain-français, Bukurest, 1893.). Bukovinában az „elő s hátul szürke, a közepén pedig feketés szőrü teheneket” *alace*-nak, Szilágy megyében a „fehér s fekete pettyes gidát vagy kutyát” *alac*-nak hívják. Népies etymologia útján (az *alac*: „triticum spelta” szó hatása alatt) egyes számúvá vált a szó s Erdélyben és Bukovinában *alac*: olyan ökör, melynek szőre hasonlít az „alakor” színéhez. Lehet egyébként, hogy az utóbbi szó nincs összefüggésben az „*alac*”-csal, mert hiszen gyakori dolog minden népnél, hogy az állat színét valamiféle növényhez hasonlítják (Vö. „Az alföldi ló” cikket. Nyr. XXXVIII. 464—465. l.: gesztenyeszörű, almásszürke; a francziában: *boeuf froment*, *boeuf à robe jaune claire*).

Az oláhban tehát *alac* „tarkát” jelent: tarka tehenet, borjut, gidát, kutyát, stb. Kétségtelen, hogy török, még pedig tatár jövevényszó, a mely török népelemmel, mint fentebb említettem, régi kapcsolata van az oláhságnak. A török *alac*-ból, melyet az oláh nyelv nőnemű formának érzett, az oláhban lett *alac* (hímnemű alak). Ennek folytán azt tartom, hogy a magy. *alacs* oláh közvetítéssel került át s ha a XVI. századból való adat (MNy. V. 421. l.) Erdélyből származik, föltevésem teljesen igazoltnak látszik.

ALEXICS GYÖRGY.

Temesvár = Kolozsvár. (MNy. II. 175.) Melich János bebizonyította folyóiratunkban, hogy a Temesvár, Temisvár helynév a *Szamos* = szász *Times*, *Timis* kapcsán néha a szász Temesburgot, a magyar Kolozsvárt jelöli. Adatait megerősíteni látszik az alábbi is. Kezembe került egy olasz kép, a mely Temesvár ostromát ábrázolja a hosszú hadjárat idején; ez a fölírása: „*Temisvar grandiss et fortiss Città nell' Vngheria, eppugnata per lo Ser^{mo} Principe Transsilvano, del mese di Giugno. 1596. — Franco fecit.*” Alig kétséges, hogy itt miről van szó: Báthory Zsigmond a hosszú hadjárat folyamán 1596 tavaszán bevette a töröktől Lippát és Temesvár ellen fordult. A várat ostrom alá fogta, de sikertelenül. (Szilágyi, Millen. Tört. V. 517. — *Szádeczky*, Erdély és Mihály vajda története. Temesvár, 1893. cz. művében, 13. l., 1597-re teszi. — Századok, 1867. 71. l. 1596—1597-ről beszél.) Szilágyi Erdélyország történetében (Pest, 1866. I. 451.) az ostrom félbeszakításának okát is megmondja: Báthory Zsigmondnak 1596 nyarán magának is a „Rudolfal kötött egyezkedése értelmében” Rudolf hadaihoz kellett csatlakoznia. Világos tehát, hogy az említett kép ezt a rövid ostromot ábrázolja. De — és itt a bökkenő — a kép nem Temesvár, hanem Kolozsvár képe. Az egykorú térképeken ugyanis Temesvárt a Temes mocsarai környékezik. Báthory ostromának sikertelensége is leginkább ezen múlt. (Száza-

dok, id. h.) A négyszögletű vár falai körül pedig a mocsarakat egy sánczárókba csapolták le a vár védelmére. A mai Bega tehát a várat körülfolytá. Az említett kép azonban nem így mutatja. *Magasabb dombon* van a vár, a mely egyáltalában nem a temesvári vár képe, mint ezt régi külföldi, különösen hollandus térképekről és képekről látom. Előtte folyik a folyó. A vár felirata TEMISVAR, az előtte hömpölygő vízé: TEMIS FIUME. A környéken seholsem látható mocsár, ellenben a vár alján jobbra és balra városrészek. Melich fölfedezése által biztosra vehető, hogy e kép Kolozsvaré és valami százszegykorú kép felhasználásával készült, a melynek TEMISVAR felirata megtéveszthette Franco képiró mestert, ez együgyű rajz készítőjét.

GÁLÓS REZSŐ.

Két hónapja, tizenhat éve. Sebestyén Károly Molnár F. „Liliom“-ának ismertetésében (Bud. Hirl. decz. 8.) kétszer használja az időszó személyragos tőalakját időhatározónak: „A Liliom két hónapja van kenyér nélkül“, és: „Liliomné tizenhat éve gyakran gondolt az urára“. Mind a kétszer ezt érti: „két hónap óta“, „tizenhat év óta“. De, a kinek még ép a nyelvérzéke, míg az elsőt (két hónapja = k. hónap óta) helyesli, megütközik a második használaton. A második mondatbeli „tizenhat éve“ neki nem az, a mit vele Sebestyén akar mondani, t. i. nem = *tizenhat év óta* (mióta?), hanem = *ezelőtt tizenhat évvel* (mikor?).

Tudvalévő dolog, hogy az efféle sajátos időhatározás tulajdonképp oly összetett mondatnak *egybe* vonásából áll elő, melynek mellékmondata a főmondat időszavának birtokosjelzője. P. ebben az összetett mondatban:

„Ezer esztendeje annak,
Hogy a magyarok itt vannak“,

„esztendeje“ birtokszó, melynek birtokosa a „hogy“-os mellékmondat, a mit szemmel láthatólag mutat a főmondatbeli ráutaló „annak“. Ebből az összetett mondatból kétféle egyes mondat válhatik. Egyik az eredeti szerkezet megtartásával, így: „Ezer esztendeje van a magyarok itt *létének*“; másik így: „Ezer esztendeje vannak itt a magyarok“, melyben a volt főmondat alanya, sajátosságosan, időhatározóvá lett: *ezer esztendeje* = ezer esztendő óta. Világosan láttatja ezt Petőfinék íme két verssora:

„Jó ideje, hogy a nap lenézett“, és:
„Jó ideje lement a nap.“

Ugyancsak Petőfi ezt:

„Ma egy éve, hogy először
Csóköltál meg, kedvesem“, — így is írhatta volna:
„Ma egy éve csóköltál meg
Legelőször kedvesem.“

Arany az átalakulásnak ezt a processusát sokszor *félbe* mutatja, midőn vagy elhagyja a *hogy* kötőszót, pl.:

„Mert már *rég-ideje*, (hogy) nyomon űzve járok“ (MTsz.) vagy vesszővel választja el az időhatározót (néha tán ok nélkül is), pl.

„Tőri az ellenség[,] már *tizenkét napja*“ (NCz.).

„Keresi a Klára[,]
Teljes *egy órája*“ (Zács K.).

Végrehajtott összevonással:

„Öt éve kerüli szerelem játékát“ (Csaba) [mióta?].

„Ma éve honn vigan valék“ (Vörösm.) [mikor?].

De vajjon miből tudhatom, hogy ez az ilyen időhatározó a multban nyugvó időpontot jelent-e, vagy a multban kezdődő időfolyamatot; mely esetben felel erre a kérdésre: mely időben? mikor? mely esetben erre: mely idő óta? mióta? A romlatlan nyelvérzék mindig eligazodik ugyan, de kell lenni más egyébnek is, a mi tájékoztat. Az én vizsgálódásom szerint főképen ezeken fordul meg a dolog:

1. Ha a mondat *tagadó*, az időhatározó jóformán mindig *mióta?* kérdésre felel. P. „*Két hete nem láttalak*“ = két hét óta. Ellenben: „*Két hete láttalak*“ = ezelőtt két héttel. (A kettő persze egyre megy, csak az a különbség, hogy amott a nemlátás, emitt a látás van kifejezve, de azért mind a kettőben ugyanaz, t. i., hogy mennyi idő telt el a látás óta.)

2. Fontos, vajjon az állítmányi ige *végzett* vagy *folyamatos jelen-e*. Ez utóbbi esetben természetesen az időfolyamat jut érvényre. P. „*Három órája várok itt rá*“ (mióta?). De: „*Tíz napja virágozott ez a birs*“ (mikor?).

3. Gyakran ezek a particulák is útbaigazítanak: *ma, most, már* stb., melyek az ily időhatározókkal együtt szoktak lenni, nyomatékosság végett. A két elsőből az időpontra, a harmadikból az időfolyamatra lehet következtetni. P. „*Ma (most) húsz éve költöztem ebbe a házba*“ (mikor?). „*Már hat napja esik az eső*“ (mióta?).

4. Nem csekély befolyása van e részben a mondatbeli hangsúlynak s az ettől függő szórendnek is. Az időhatározón van rendszerint a nyomaték; de ha az mégis olykor súlytalan s a mondat más tagja erős nyomatékkal kerül az állítmány elé, akkor az ily időhatározó *csak időpontot* fejezhet ki. Vegyük például az 1. pontbeli mondatot: „*Két hete nem láttalak*“. Nyomaték az időhatározón, tehát = két hét *óta*. Ha azonban a súly a határozóról a *nem-re* vándorol, akkor = *ezelőtt két héttel*.

Ezek után immár világos előttünk a Sebestyén-féle mondat bibéje. „Tizenhat éve“ nemcsak azért jelenti azt, hogy „ezelőtt tizenhat évvel“, mert az állítmányi ige *végzett* jelen, hanem azért is, mert *súlytalan*, s közte s az állítmány („gondolt“) közt ott van a nyomatékos „gyakran“. Egyszóval, Sebestyén mást mond, mint a mit mondani akar. Íme, ez az az eset, midőn a szóban lévő szerkezet nem alkalmazandó, mert kétértelműséget, zavart okoz. Sebestyén is bölsebben tette volna, ha így szerkeszti mondatát: „*Tizenhat év óta* (alatt, folytában) *gyakran gondolt az urára*“. Sajnos, hogy tollforgatóink, újságíróink nagy részéből ez a finomabb megérzés már-már kiveszőben van. Lám, a Bud. Hirl. decz. 9. számában is ezt olvasom: „Edmond Rostand *öt éve emlegetett* darabja bemutatására készülődik Páris“. Biz' én nem tudom ebből, vajjon „*öt év óta*“ emlegetik-e, vagy „*ezelőtt öt évvel*“ emlegették.

LEHR ALBERT.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.*

- Aporodott* бүдös posványok (33): faule gewässer.
aszú-kórságú hideg-lelés (124): hectische feber.
asszuság: hectica. — *lassú asszuság* (121): hectica lenta.
barom-fel-bontzolás (11): zootomia.
bél fodra (137): gekröse.
berzed: „A szőre neki berzed“ (141): die haare stehen in die höhe.
besikámlík (33): „azon romlott gőz . . . besikámlík . . . a' test üregecskéibe“: perspirirt.
butzkó (222): erhabenheit.
csiga-szökö-erek (2): „az agy-velő, és tsiga-szökö-ereknek számos ágozatjai az agyvelőnek belső részében, és a hát-gerintzben elterjednek“: gewerbs-pulsader.
csipet. Egy tsipet por (169).
csudálatos-kő (8): lapis mirabilis.
csukló-körül lévő víz: synovia (95).
czombcsont (191): os femoris.
döbögés: dobogás. *Szűvdöbögés* (68).
egér (22): „nem egyéb, hanem a' ló' nyakában levő ikrás húsok“: feufel oder viebel.
egér szarvú-fű (86): maushörnlein.
ehető: jóétű (174).
elárad (40): szétárad (a nedv a testben).
élemény (50): nahrung.
élet-tár (34): magazin.
elvetékedik: elvetél (233).
emésztet: ganaj (5, 51).
emésztő méreg (40): virus.
epés has-folyás (148): diarhaea biliosa.
ér: szűgy-ér (17): brustader, *has-ér* (17): spannader, *szem-ér* (17): lichtader, *fül-tő-ér* (17): kollerader, *gerincz-ér* (37): ruckader, *nyak-ér* (23): vena jugularis.
ér-gelva (205): varix.
érteltető szer (69): zeitigungs-mittel.
esik (233): „a' tsikó el-érte idejét, mégis döglötten esik.
farkas-fog (15): wolfs- oder ueberzahn.

* A *lovak orvoslásáról*, írta Báró Szind. Magyarra ford. Német Mihály, Pozsony 1796. (Eredetije, melyből a német értelmezéseket vettük, 1766-ban jelent meg.)

- feje-kábolt ló* (18): kollerisch.
fene hólyag (44): krebsartige geschwürblattern.
forgó ízek nedve (59): humor synovialis.
földi kukatz olaj (52): erdwürmer öhl.
föl-tenyészül: testben újra gyarapszik (135).
fül-tü-dagadások (22): parotides.
füvez: „be-vett szokás, kikeletkor a lovakat lóherével . . .
 füvezni . . . azt vélik, hogy azon füvezés által a lovak vére . . .
 meg-újittatik“ (168).
fűvíz (157): herba thee.
gerintz-csiga (192): vertebra.
has nyitó vas-sáfrány (4): eröffnender eisen-safran.
hát gerintz ágai: apophyses spinosae (77).
hegyi tim-só (7): bergalaun.
hideglelés: tartós hideglelés: febris continua; visszaforduló
 hideglelés: f. periodica; esetbeli hideglelés: f. accidentalis (125).
himpók: vér-himpók, kakas-himpók, ökör-himpók, száraz-him-
 pók (203): spatt.
intézet: recept (Elölj. b. V. és 47, 172).
íros tsepü-kérő (63): wieke mit der salbe.
istenes flastrom (196): emplastrum divinum.
javall: ajánl, jónak mond (66).
jelenség (25): diagnosis.
kartsú-jártasság: kevés jártasság (Elölj. b. IV. Vö. MTsz.
karcsú-eszü: eggyügyü, buta, hülye).
kéh-fakadás (25): strengel.
kéneseő; *tisztított kéneseő* (116), *étető kéneseő* (219): mercurius sub-
 limatus.
kevervény (144, 151): mixtura.
kígyó nyelvű-fü (86): schlangenzung.
kíhág (62): kifoly (az orvosság forralás közben az edényből).
klisztér: has-hajtó klisztér, hivesítő klisztér has-nyitó klisztér,
 lágyító klisztér, tápláló klisztér, erősítő klisztér, fájdalom-enyhítő
 klisztér, szél-hajtó klisztér, vizellet-hajtó klisztér, öszve-húzó, v. meg-
 állító klisztér (236—241).
köröm-epe (116): steingalle. Ez Ballaginál *talpvérfolt*.
kötelőzik. A kötőfék-szárba kötelőzik: bonyolódik (79).
kötet: ligamentum (77).
kövés, követsek (115).
kultsos tsontok (77): clavicula, schlüsselbeine.
leszürenkedik: lassan leszívárog (36).
levegő szívó cső: trachaea-arteria aspera (30). Ugyanez: *lélek-*
zetcső is (132).
máj gyógyító fü (170): malvasierkraut oder ageratum.
mardosó orvos szerek: caustica (181).
Mária ferdője (156): balneum Mariae.
medve fül-fü (83): sanikelkraut.
megfenésít (64): „az inakat megfenésítené“: davon die nerven
 brandig würden.
meg-hevesít (160): „A ló meghevesíttetik a' nagy futásban.“
megnedveztet: megnedvesít (127).
megtelytet (126): „az erek igen megtelytetnek“ am. *megtölt*.
mesterséges kéz (206): geschickter handgriff.

- mók-var*: lóbetegség, a térd belső tsuklóján (96): mauke. —
 Ez Ball.-nál: békavar, csüdsömör.
nadály-gyökér (85): wallwurtz.
neki teljesedik (116): tele nő (a ló talpa).
nevel: „neveljed a tüzet halkal: éleszd a tüzet lassan (193).
nyak-ér (23): vena jugularis.
nyegődik: nyögdel (167).
orr rosta hárttyája (44): membrana.
orvosi munkálódás: operatio (114).
oszlato bor-kő (183): tartaris solubilis.
oszlato ír (6): digestivsalbe.
öszve-csuporit: összehúz (146).
öszvefolyangó vér a szökő erekbe vissza löveltetik (2): zulauf
 des geblüts.
öszve-görzsöd: összehúzódik (147).
öszve-guzsorodik: öszvezsugorodik (57).
pipats-virág-víz (53): clapprosenwasser.
prüsszentő gyökér (30): niesswurz.
ragadós mocsok (39): miasma.
rendtartás az élelem dolgában: dieta (127).
sár tők (142): coloquint.
seb-orvosi tudomány (61): chirurgie.
segg-bél (143): afterdarm. Ball.-nál *végbél*.
suhan. A vér a színek üregébe suhan (42).
sütös: forró (115).
szárcsont ere (205): vena cruralis vel tibialis.
szél-kólika (148): windkolik.
szemcsüllag (7): iris.
szeme fehérje (3): weisse im auge.
szesz (66): „a' külömbb-féle takarmányokbeli élelmény is külön-
 böző szeszű és természetű“.
szíjas in (210): tendo.
szívárkodik: szivárog (3, 8, 30, 110, 129).
szökdécsül: szökdécsel (40).
szökik: guta-ütési változás szökhetné meg a lovat (141).
szökő vagyis verő ér (73): pulsschlag.
szüleség (34): „a lovak jó szüreséggel (így!) tápláltassanak.“
szünedékeny érszökés (75): intermittirt oder unterbrochener puls.
talp sugára (117): strahl (pata köze Ball.).
tehetős: munkabíró (174).
tekervényes belek mozdulása (137): motus peristalticus.
tele-talpú (115): volle füsse.
torongy, köröm-torongy (215): feugwarzen.
tök székje (195): testiculus.
tüdőnek üregjei: lobus (132).
tűrhetetlenkedik, tűrhetetlenség (22): nyugtalan (a beteg állat).
üregetskék: pori (81).
utaz: „ha a ló soká utaz“ (100): wann die pferde lang mar-
 schiret . . . sind.
vér: a vér kitolyang a veséből (160).
vér-szakadás: hemorragie (160).
vér vize: serum (123).
víz-edényecskék (209): vasa lymphatica.

vízi nedvek (56): humores lymphatici.

vízkórság: hasbeli víz-kórság: hydrops abdominis (134), melybeli vízkórság: hydrops thoracis (u. o.).

vonódás, görtsős vonódás (3): convulsive contraction.

zár-hely (223): zárt hely.

zárlás vagyis *szarvasnyavalya*. Mikor a ló szája öszvezárlattatik (48): klemme oder hirschkrankheit.

zséder: sajgtár (53).

TÓRI MÉSZÁROS ISTVÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

Benkő József a tájszólásról. A tudós Benkő József sokirányú munkássága közben arra is ráért, hogy szorosabb értelemben vett anyanyelvét 1778-ban, tehát már akkor védelmébe vegye azok ellen, a kik ezt elmaradtnak mondták, mikor Baróti Szabó Dávid még nem tette azt szótárával és szótárában népszerűvé. *Transsylvania*-jának I. kötetében (402—405. l. sk.) Erdély nemzeteiről, a *tres gentes*-ről szólva, panaszkodik, hogy „non desunt, qui linguam Siculorum incultam putent“ s ezek közé (unum pro omnibus) sorolja Timont, a jeles történetíró is. Ezekkel szemben mindössze annyit ismer el igaznak, hogy csakugyan van néhány szó, a mely némelyeknek (de csak azoknak, a kik tájékozatlanok) „saltem mira videntur“. Ilyeneket (a győri 1747-iki kalendáriumra is hivatkozva) közöl is. Ezek a következők (*S.* = Vocab. Sicul; *H.* = Hungarica; *L.* = Latine):

S. Taporjan féreg. H. Medve. L. Ursus. *S. Livu.* H. Töltsér. L. Infundibulum doliarium. *S. Tege.* H. Tegnep. L. Heri. *S. Laposka.* H. Tészta patzal. L. Placenta ductilis. *S. Ünő.* H. Tehén. L. Vacca. *S. Kártya.* H. Kanna. L. Culigna. *S. Üst.* H. Vasfazék. L. Caldarium. *S. Osztovat* H. Szővőszék. L. Textrium. *S. Rokolya.* H. Vászonszoknya. L. Stola é telá. *S. Laska.* H. Metélt. L. Laganum. *S. Gusaly* H. Rokkának szára. L. Colus. *S. Kosolya.* H. Kósár. L. Corbis. *S. Hoppa* H. Lakadalom. L. Nuptiae. *S. Tzondra* H. Szür. L. Gausape. *S. Murok.* H. Sárگا répa. L. Carota. *S. Gúnya.* H. Ruha. L. Vestis. *S. Kolosma.* H. Ümög vel Ing. L. Indusium. *S. Vatzkor.* H. Vad körtvély. L. Pirum silvestre.

Benkő a győri kalendáriumnak nem mindezen adatát ismeri el helyesnek. A *taporján-féreg*, *hoppa*, *kosolya*, *kolosma* szerinte csak nagyon kis területen ismeretes, a *tege* ritka, a *livu* = *liu* magyar, nem székely szó, az *ünő* — *tehén*, *vatzkor* — *vad körtvély* felváltva használatosak. A *gusaly* magyar s a magyarnak mondott *rokká* olasz szó. Viszont igen sok magyar szó van, melyet csak igen kis vidék használ. Ha tehát bűn, nem csupán székely bűn, hogy olyan szavai is vannak, a melyek nem közhasználatúak. Más nyelvjárásokból is felsorol ilyeneket és megmondja ezeknek *székely* elnevezését. Nolensvolens Benkő maga mond tehát székely tájszókat. H. Tsóré pro *Ordás leves* (*tsóré* autem Siculis nudum notat); Rög H. pro *Gaj* Siculorum; Pad pro *Hiju*. Érdekesebb magyar szavakat is említ: H. *Ereszkedő* pro Lejtő S., *Bunda* pro kút; *Szőrhintő* pro Bunda: *Rikkants**

* Íme e szó régi népies formája! (NyÚSz.) Benkő hozzáteszi: à rikóltok, i. e. intensè clamo, qualiter scil. pastores solent.

pro Pásztor; *Lótza* pro Pad; *Kegyelet* (Iris) pro Szivárvány. — E pár szó is érdekes emléke annak a kornak, mikor a nyelvrokonság és a tájszólás problémáit a hiuság szempontjából akarták megítélni, de olyan hiuságéból, a melynek nemzeti önérzet volt az alapja. Vö. MNy. IV. 44.

GÁLOS REZSŐ.

A Piry-hártya történetéhez. Toldy Ferencz a M. Tud. Akadémiának 1850 szept. 2-án tartott összes ülésén „egy Piry Czirjék érsekújvári tanár által a „kézirattár“ számára beküldött régi kéziratot mutatott be“, melyet az irodalomtörténet Piry-hártya néven ismer. A M. Tud. Akadémia kézirattárában „Történ. 2-r. 23. sz.“ alatt megvan Piry Czirjéknek (Érsekújvárt 1850 aug. 21-én kelt) eredeti levele, melylyel együtt ezt a róla elnevezett nyelvemléktöredéket Toldy Ferencznek, mint a M. Tud. Akadémia titoknokának megküldte. A levélnek az a része, mely erre vonatkozik, a következő:

„Nyelvében él a' nemzet; nyelvében élt 's szépen haladott forradalom előtt a' magyar nemzet is; ennek bevégeztével pedig nyelvének az iskolai és közügyi térről leszorítottásában magának a' nemzet halálának bekövetkezését hittük sokan. Hála a' magyar Academiának! hogy nyelvünk ügyét 's felvirágoztatását gondjainak főbbikeül vette, — legyen áldás törekvésén, mellynél szentebbet jelenleg nem válalhat. E' hazafiúi törekvésnek kifo-lyása — úgy hiszem — a' f. év Junius 24-ikén kibocsátott „*Kérelem a' haza-fiakhoz, régi magyar kéziratok és könyvek beküldése ügyében*“; 's mivel ezen felszólításban tudtul adatik, hogy míg a' csekélység is elfogadtatik; tehát bátor vagyok ezennel — ide mellékelve — egy régi magyar kéziratot a' magy. t. Academiának rendelkezésére és használatára küldeni. E' kéziratot, mint szemem fényét, őriztem eddig, ha bár csak töredék is, annál inkább, minél ritkább az illy kincs nyelvünkben, mely, mint ez, pergamenre vagyon írva. A' régiség t. buvárai előtt be kell vallanom, miként én ezen négy lapnyi irományt 1843-dikban, decz. 16-án egy tanítványomtól vettem el, ki vele, mint zsidóírással, tan-óra alatt játszott; ő pedig szállásháza szemé-
thalmáról vette fel, hova Horváthné asszonytól, mint Pázmán-társaságabeli színésznőtől kivettettet, ki tanítványommal egy szálláson vala. Figyelmeztettem a' gyermeket, hogy nézzén szét a' házban, ha talán több darabokra vagy épen könyvre akadhatna, és kérdezze meg Horváthnét: volna-e illyes könyve? — de mind haszontalan volt. Tehát csak ezen négylapnyi darabbal szolgálhatok a' t. t. társaságnak. En sokkal járattanabb vagyok, minthogy kelte évét sejdíthetném; de hiszem, lesz kéz, mely azt felirandja reá...”

Habent sua fata libelli.

A nyelvújítás mint perdöntő bizonyság. Berecz Károly a „Nyelvőr“ XXI-ik évf. 182-ik lapján egy érdekes jogi esetet mond el, melyben a nyelvújítás mint perdöntő bizonyság szerepelt. Ehhez hasonló esetről szól a következő bizonyítvány, melyet Toldy Ferencz, a M. Tud. Akadémia titoknoka 1853. aug. 1-én állított ki:

„Bizonyítvány. Horváth Ferencz Ügyvéd Úr f. évi július 6. aziránt folyamodván a Magyar Academiához: vizsgálna meg a Palaticz-féle állítólag 1825. Sept. 20. költ egyességlevelet azon tekintetből: vajjon a magyar nyelv akkori állapotja szerint irat-hatott-e az úgy, a mint vagyon; az Academia (júl. 18-án tartott kis-ülésében) e végre Fogarasy János, Pauler Tivadar és Tóth Lőrincz jogtudós tagjait küldte ki, kik a következő véleményyt terjesztették elő:

Tekintetes T. Társaság! A' Palaticzféle állítólag 1825. Sept. 20-án kelt egyességlevél Horváth Ferencz h. Ügyvéd Úr meg-

keresésére, velünk alolírtakkal f. é. Julius 22-ről kelt academiái végzés által oly czélból lévén közölve, hogy azt nyelvtörténeti tekintetben megvizsgáljuk, s az iránt: vajjon irathatott-e az 1825-ben vagy sem? indokolt véleményt adjunk: illy véleményünket következőkben van szerencsénk bemutatni.

Az előttünk fekvő egyességlevél nyelve lehető legrosszabb 's leghibásabb, 's egész szerkezete és stylusa arra mutat, hogy egy művelt jogtudóstól vagy ügyvédtől nem származhatott. Azomban, a' stylus ezen silánysága és tisztátlanságával szembeszökő ellentétben itt ott szavak találhatunk, melyek csak az újabb jogtudományi műnyelv sajátjai. Míg a' fogalmazás majd minden sorában, némi gyanút gerjesztő affectatioval, használnak a' latin műszavak, p. o. „*tutor*“, „*aquisitiócska*“, „*titulált úr*“, „*appertinentia*“ s. a. t. s az író a' hibás Verseggy-féle írásmóddal s még ezzel is gondatlanul él: más részről csodálkozva látja az olvasó p. o. az „*érvénytelen*“ szavat, melyről teljes bizonyossággal mondhatni, hogy 1825-ben még nem létezett, s melyet alolírttak egyike: Fogarassy János egyéb jogtudományi műszavai során sokkal később készített és csak 1840 után*) használt először s a Mű- és Szótárakban is csak 1842 óta jelenik meg. Előbb az „*invaliditás*“ kifejezésére a' „*foganatlan*“, „*sikertelen erőtelen*“ szavak használtattak.

Fordulnak továbbá elő az előttünk fekvő egyességlevélben ilyen kifejezések „*végrendeletileg*“, „*jelenleg*“, melyekről, ha oly bizonyossággal, mint az *érvénytelen* szóra nézve, nem merjük is állítani, hogy 1825-ben éppen nem léteztek, annyit még is biztosan állíthatunk; hogy e' formák 1825-ben még nem használtattak, s az akkori időbeli szótárakban nem jönnek elő, nevezetesen a' *végrendelet* szó helyett is még akkor leginkább csak *testamentom* lévén az emberek nyelvén s tollában.

Nyelvtörténeti tekintetből tehátkéntelenek vagyunk határozottan úgy nyilatkozni, hogy ezen egyességlevél, bár nyelve oly rossz, hogy irodalmunk legsilányabb 's meddőbb korának is szégyenére válnék, — a benne előforduló egyes szavak után ítélve 1825-ben *nem irathatott*. Tisztelettel A' T. T. Társaságnak alázatos szolgálai Fogarasi János rendes tag. Pauler Tivadar lev. tag. Tóth Lőrincz lev. tag.

Mely véleményt az Académia helyeselvén s magáévá tevén az a folyamodó Ügyvéd Úrnak használatára ezennel hivatalosan kiadatik.“

Közi: HEINLEIN ISTVÁN.

*) Fogarasi itt megfeledezett arról, hogy már 1839-ben megjelent „Magyarhoni magános törvénytudomány elemei“ című munkájában a 86-ik lapon már használta az „*érvényesség*“, a 134-ik lapon s több helyütt pedig az „*érvénytelenít*“ szókat.

Lovak színe.

A lovak színéről egy terjedelmes német szójegyzéket azzal a kéréssel küldtek be a Magyar Nyelv szerkesztőségéhez: állapítaná meg és tenné közzé a megfelelő magyar kifejezéseket.

A szerkesztőség az I. honvéd-huszárezred parancsnokságához fordult szakzerű fölvilágosításért, s innen az alább következő jegyzéket kapta vissza, melyet a parancsnokság kérésére 'dr. Wellmann Oszkár, az állatorvosi főiskola segédtanára állított össze:

Schimmel : szürke.

Mohrenkopf : vasderes vagy szere- csenyfejű.	Starschimmel : seregélyszürke.
Schwarzschimmel : sötét szürke.	Glanzschimmel : selyemfehér.
Eisenschimmel : vasderes.	Milchschimmel : patyolatfehér.
Grauschimmel : sötét aczélszürke.	Silberschimmel : ezüstszerű.
Apfelschimmel : almásszürke.	Kranichschimmel : daruszerű.
Fliegenschimmel : legyesszürke.	Honigschimmel : penészszerű vagy mézszürke.
Rotschimmel : aranyderes.	Blauschimmel : kékesszürke.
Brandschimmel : veres deres vagy rozsdásderes.	Forellenschimmel : pisztrángszürke.

Aschenschimmel, Atlasschimmel, Muskatschimmel, Pfefferschimmel, Pärsichblütenschimmel, Salzschimmel, Sandschimmel, Schokoladschimmel, Zimtschimmel-nek a magyarban nincs neve.

Falb : fakó.

Lichtfalb : világos fakó.	Rotfalb : rozsdás fakó.
Mausfalb : egérszörű.	Dunkelfalb : rozsdás fakó.
Semmelfalb : zsemlyefakó.	Gelbfalb : zsuffa.
Goldfalb : aranyfakó.	Aschfalb : hamvas fakó.
Gemeiner Falb : szíjalt fakó.	Braunfalb : mogyorófakó.

Dunkelbrauner Falb, Dunkelroter Falb, Rehfalb, Silberfalb, Wolfsfalb-nak a magyarban nincs neve.

Izabell : homály.

Gelbisabell : gerlelfakó.	Goldisabell : aranyfakó.
Dunkelisabell, Gemeinisabell, Lichtisabell, Weiss- oder Blassisabell-nek a magyarban nincs neve.	

Fuchs : sárga.

Lehmfuchs : szennyes sárga vagy agyagsárga.	Kohlfuchs : szénsárga.
Schwarzfuchs : kormos sárga.	Goldfuchs : aransárga.
Schweissfuchs : szőgsárga.	Metallfuchs : fémsárga.
Bronzfuchs : bronzsárga.	Rotfuchs : vörös sárga.
Dunkelfuchs : sötétsárga.	Leberfuchs : májsárga.
	Hellfuchs : világos sárga.

Brandfuchs, Kupferfuchs, Lichtfuchs, Weichselfuchs, Zobelfuchs-nak a magyarban nincs neve.

Braun : pej.

Lichtbraun : világos pej.
 Goldbraun : aranypej.
 Rotbraun : piros pej.
 Kastarienbraun : gesztenyepej.
 Weichselbraun : meggypej.
 Dunkelbraun : sötét pej.

Schwarzbraun : nyári fekete vagy
 feketés barna.
 Rehbraun : őzpej.
 Spiegelbraun : fényes barna.
 Lichtkastanienbraun : szattyanpej.
 Hellbraun : világos pej.

Kupferbraun-nak a magyarban nincs neve.

Rappe : fekete.

Glanzzappe : hollófekete.
 Kohlrappe : szénfekete.

Sommerrappe : nyári fekete vagy feke-
 tés barna.
 Samtrappe : Bársonyfekete.

Schecke : tarka.

Schwarzschecke : fekete tarka.
 Braunschecke : pejtarka.
 Gelbschecke : sárga tarka.

Porzellanschecke : szürke tarka vagy
 porcellántarka.
 Falbschecke : fakótarka.
 Agatschecke : agáltarka.

Blauschecke, Fuchsschecke, Morphäen, Rotschecke, Schlammschecke-nek a magyarban nincs neve.

Tiger : párducz.

Rottiger : pejpárducz.
 Agattiger : agátos párducz.

Gelbtiger : sárgapárducz.

Brauntiger, Schabrakentiger, Schimmeltiger, Schwarztiger-nek a magyarban nincs neve.

*

A Nyr. 38:464 lapján Győrffy István igen érdekes jegyzéket közölt a lovak színéről, melyet Kunmadaras és Túrkeve városok levéltárából böngészett össze. Ebben a német értelmezés természetesen hiányzik. Győrffy jegyzékét össze kellene vetni Wellmannéval s kettőjökéből készíteni egy magyar-német szótárkát. Előre is látható, hogy sok olyan magyar elnevezés lesz, melyre viszont a németben nincs szó.

SZERK.

ROVAS.

Budapestiesen. „Tessék kérem engem — kiengedni!” Ezt hallottam minap egyik színházunkban a szomszédomtól, a ki felvonás közben ki akart menni. Szerettem volna neki bizalmasan a fülébe súgni: „Nem mondaná inkább *kiereszteni*! Kiengedhetem a szűkre szabott kabátom szövetét.” De ő kétségkívül azt felelte volna, kérem én nem magyarul, hanem budapestiül beszélek. S ebben igaza lett volna... A budapesti ember ugyanis másképp beszél, mint a jó magyar vidék... magyar szavakat használ, de rosszul. A budapesti ember például fölemeli a földről a keztyűt, a vidéki *fölveszi*, jól tudván, hogy emelni csak nehezebb tárgyakat szokás; a keztyű ellenben igen könnyű valami. „Hogy ez a virág? Tíz krajczár?” „Igen!” felel rá a budapesti. A vidéki azt mondaná: „annyi!” A *jönni* és *menni* igékkel is igen helytelenül él a budapesti lakós. „Eljössz délután hozzám?” „Eljövök!”... Tisztelt budapesti lakós!

Mért nem felelt röviden csak azzal, hogy „el“? (Eljössz? El!) De ha már ezt rövidelli, mondta volna legalább úgy, hogy *elmegyek!* (Eljössz? Elmegyek!)... Aztán a *hány* és *mennyi* használatával sincs polgártársaink tetemes része tisztában... Pedig ez igen egyszerű valami... A tömeg — a mennyiség az: „mennyi!“ — Sokan voltak a színházban?... „De mennyien!“ Nem pedig: de hányan!... Sok magyartalan gízgaz veri ám fel a főváros utcáit. Lehetne itt gyomlálni — végtelenig. „Tudtom nélkül!“ Dehogy nélkül! Ez germanismus! „Tudtomon kívül“, mondták a mi eleink. Egy régebb fordított vigjátéknak is ez a címe: „Tudtán kívül kém!“ A mai fordítók bizonyosan úgy fordították volna, hogy „Tudta nélkül kém!“

Occasio-occasio! A főváros üzleteinek kirakatában ez a szó csábítja a közönséget! Az utóbbi időben lett olyan általános és szorította ki teljesen az „Alkalom“ szót. Csak itt-ott szerénykedik még az „alkalmi eladás“ — a legkevésbé művelt ember előtt is érthető kifejezés, de az „occasio“ áradata ezt is el fogja söpörni mihamarabb. Kár! A használat megadta volna az „alkalom“-nak is azt a jelentőséget, melyre az occasio szert tett. Nem lehetne-e még ezen segíteni? Mondjanak le kereskedőink az occasióról, sokkal jobban meg fogja érteni a nagy közönség az „alkalmi eladást“ vagy alkalmat. A német üzletvilág külföldön nagyrészt a német szóval él: „Gelegenheits verkauf!“ Mért ne tehetné ugyanezt a magyar üzletes is?

„Olvas“ és „számlál“. A magyar ember olvas és nem számlál. A pénz olvasni szokta, nem számlálja. Hisz a „pénz olvasva, az asszony verve jó“. „Olvasatlanul“ rá vertek huszonötöt. Ezzel azonban se a számlál, se a számla jogosultságát nem vonom kétségbe — természetesen a maga helyén.

„De ugyanazzal a lélekzettel támadta a kormányt“ olvasom az „Esti Ujságban“. (In einem Athem!) A magyar ember ilyenkor azt írja, hogy: „egy füst alatt“.

„Tűzet jelző gomb.“ Ez olvasható a Nemzeti Színház nézőterének folyosóján. Mintha nem volna elégséges a „tűzjelző gomb“. Vagy azt hiszik a Nemzeti Színházban, hogy a „tűzoltó“ helyett jobb a „tűzet oltó“? A „képviselő“ meg „hírmondó“ és „favágó“ se helyes már, hanem jobb a „képet viselő“, „hírt mondó“ és „fát vágó“? Akkor nemsokára a képmutatóból is képet mutató válhatik. Nem ártana, ha a színházak és színpadok nyelvét a magyarság szempontjából jobban ellenőriznék!

BERCZIK ÁRPÁD.

Kérem az ajtót betenni. Magyar ezt így mondja: „Tegye be, kérem az ajtót“. Vagy: „Kérem, tegye be az ajtót“. Vagy: „Tessék betenni az ajtót.“ — „Kérem ajánlatom, indítványom stb. elfogadását.“

RVGy.

Példány = példa? Érdekes jelenség, hogy még most is akadnak tudósok — persze már nem nyelvtudósok — a kik b. e. Szarvas Gábornál is nyelvtörések akarnak lenni. A Nyelvőr, még mikor virágjában is volt az örökös, a *példány* szót sohasem bántotta, mert tudta, hogy ezt már úgy sem lehet kiirtani az irodalmi nyelvből; ellenben a Magyar Botanikai Lapok (VIII: 226.) azt hiszi, hogy *pél*da jó lesz a helyébe, pl.: „száritott példányok“ helyett *száritott példák*; „példányszám“ helyett *példaszám* stb. *Hány példában nyomják a M. Botanikai Lapokat?*

Sz. K.

NÉPNYELV.

I.

A részegség kifejezései.

I. Be igekötős igék.*

bekapatott	bekóstolt	belecsikelt
bekapatosodott	bekóstolódzott	beleggyintett
bekapitulált	bekotlott	belehegett
bekapkodott	bekotorászott	belehinczelt
bekapogatott	bekotyogatott	belélegzett
bekaptatott	bekottyant(ott)	belendített
bekaptázott	bekotyvasztott	belengedezett
bekáprázott	bekótyagosodott	belentetett
bekarczosodott	bekődült	belép(f)etyelt
bekárhozott	beköpött	beletykozott
bekátrányosodott	beköpörezölt	belevedzett
bekebelezett	beköppentett	belevelt
bekefélt	beköpült	belevezett
bekefélődött	bekörmölt	belibbentett
bekefeczelt	bekörözködött	belippent
bekeffent(ett)	bekövesztett	beliszelt
bekent	bekövetkezett	beliterezett
bekendőzött	beközölt	belittyentett
bekenekedett	bekrepált	belitylottolt
beképedt	bekukkantott	belobbant
bekévelt	bekukult	belobiczkolt
bekerepelt	bekukorikolt	belódított
bekereskedett	bekukorintott	belódult
bekergegett	bekupakolt	belopintott
bekergült	bekupált	belopott
bekeresztelt	bekupázott	belopózott
bekészült	bekuporgatott	belóstatott
bekettyintett	bekuruttolt	belottyantott
bekeveredett	bekuszált	belőccsent(ett)
bekezelt	bekvaterkázott (bevater-	belőccsintett
bekinálkozott	kázott, bepeterkázott)	belőtsölt
bekólintott	belaczikolt	belőtskölt
bekontrált	belágyított	belőörödött
bekorcsosodott	belágyult	belőgymörözött
bekorcsult	belakott	belőkött
bekorhely(k)edett	belángolt	belőrézett
bekóriczált(-ázott)	belapatyolt	belőtt
bekormozott	belátott	belőtyögözött
bekornya(i)ntott	belatyakolt	belőtylesztett
bekortyolt	beleccscsent(ett)	belucskolt

belutyakolt	benyalogatott	bepinczeszerezett
belükkent(ett)	benyarasodott	bepincsezett
bemagasztalt	benyelt	be van pingálva
bemángolt	benyelefelet	bepirkált
bemart	benyelvelt	bepirosodott
bemasztatott	benyersült	bepiselt
bemártózzott	benyikkantott	bepislanlott
bemaszlagolt	benyomott	bepislogatott
bemászott	benyomakodott	bepiszkölt
bemázolt	benyomaszkodott	bepity(t)izált
bemelegedett	benyomtatott	bepityókázott
bemért	beokosodott	beplántált
bemeregetett	beolajozott	bepoczákölt
beméricskelt	beoldott	bepocskékölt
bemerített	be van oltva	bepofázott
bemeszelt	beolvadt	bepoharazott
bemócsingolt	beolvasott	beporolt
bemocskolt	beolvasztott	beporozott
bemordult	beontott	bepossadt
bemormiczolt	beostromított	bepótolt
bemorzsol	beostromolt	bepotyázott
bemorzsolgatott	beosztott	bepöczkölt
bemoslékölt	beöbli(n)tett	bepöfönt
bemosolygott	beöblögetett	bepöndörített
bemotollált	beöklött	bepöndörödött
bemotoszkált	beöklendezett	bepöndült
bemotozott	beöltött	bepörczent(ett)
bemozdított	beöltözködött	bepöndült
bemunkált	beöntött	bepörkentett
bemurirozott	beöregelt	bepörkölt
bemurizott	beörletett	bepörnyézett
bemuszkölt	beörült	bepözsdült
benagyolt	beörült	bepredált
benádalt	beosztókelt	bepréselt
benadrágolt	bepáczolt	beprobált
benehezédett	bepakolt	beprüszkölt
benehesztelt	bepanaszkodott	beprüsszent(ett)
benesztített	bepántolt	bepuczott
beneszült	beparádézott	bepuffaszkodott
benosztított	bepárált	bepuhított
benoszogatott	bepártolt	bepukkadt
benótázott	bepaszatolt	bepukkant(ott)
benyakalt	bepazalt	bepusztított
benyalt	bepedzett	beragasztott
benyalábolt	bepermetezett	beraggatott
benyalakodott	bepihelt	berakott
benyálazott	bepilácsolt	berakodott
benyalintott	bepilledt	

(Folytatjuk.)

LEHR ALBERT.

II.

Adatok a Tájsszótárhoz.

1. *Garád*. Mikszáth Kálmán „A kis csizmák“ (helyesen: Egy pár kis csizma) cz. elbeszélésben ezt olvassuk: „a templomsorban a nagy *garádban* zuhog a víz“; t. i. az előző éjjel nagy égháború volt és sok eső esett.

A CzF. Szótár szerint *garád* = felhányt földből való s fűvel, gyöppel vagy bokrokkal benőtt kerítés, gyeplő.

A MTsz. szerint = földhányt földből, trágyából, szemétből való, s füvel, gazzal, bokrokkal benőtt kerítés (így a palócságban is).

Mikszáth garádja nem ez. A szöveg szerint valami *árokfélé*t kell jelentenie, mely „a templomsoron” végig vonul.

2. *Gömörödik*. Mikszáth ugyanott mondja pár sorral alább: „Köd *gömörödik* a sár fölött”. A *gömörödik* szót nem találjuk sem a CzF.-ben sem a MTsz.-ben.

Makón gyermekkoromban hallottam ezt a szót; gyenge fagyásról, a föld felszínének gyenge megkeményedéséről mondják: *gömörödik*. Az ilyen fagy az embert nem bírja meg: a rálépő lába alatt *leszakad*.

3. *Fenyér*. CzF. = vizenyős lapályokon termő vékony szálú fű, melynek vékony szála a vízből kiáll (Szeged vidéke). Kazinczy iszapos tér vagy hely értelemben is használta. (Vö. Nyr. IV., 454.)

MTsz. = luczerna (Dunántúl), lóhere (Rába mellett), mezei moha (Szabolcs m.).

Kelemen Szót.: 1. Die Heide, das Grasland. 2. Das Bartgras, das Wassergras.

Mindezek után még mindig nem áll tisztán előttem a *fenyér* jelentése; oly annyira eltérők egymástól a följegyzett jelentések. A Tájszótár gyűjtőinek szíves figyelmébe ajánlom a *fenyér*-t.

4. *Összehorgol*. A két ház kicsinye, nagyja „*összehorgolnak* keményen” stb. (Arany, A fülemile.) E szót szótáraink nem ismerik. Használja-e valahol a nép és mily értelemben?

5. *Bagolyrugta*. Jókai használja ilyen formán: „A hortobágyi csárda nem valami *bagolyrugta* nádfedélű ház”. — Használja-e ez összetételt valahol népünk, és mi a pontosan meghatározott jelentése? Nagyjából kiérezhető ez a fentebbi mondatból is.

6. *Aki*. Dr. Tóth Rezső „Budapesti Séták” 150., 152. lapján ezt olvassuk: „*Aki* idegen [köznyelv: a mely idegen] a mi országunkat meg-nézte” stb. Így Az Ujság 910. 10. sz. 8. lapján: „*aki* [= a mi] kevés meczenásunk akadt” stb. — Vajjon használja-e népünk ilyesféle jelzőnek az *aki*-t s hol?

7. *Az utolsóban van*. Ezt a szólásmódot egyik szótárunkban sem találom följegyezve, holott népünk, legalább az Alföldön, széltére használja. Haldokló emberről (s tán állatról is) mondják, s humoros hangzástú változata ez: *az utoljárt járja*. — Mindenesetre érdemes lesz a Tájszótárba való fölvétele.

8. *Asztag*. *Kazal*. A MTsz.-ban nincs meg az *asztag*; a *kazal* megvan, de értelmezése szükséges lenne. Nem régen egy iskolakönyvben (Győri-Mihalik, M. Olv.-k. a polg.-l. isk. II. oszt. számára, Bpest, 1909) ilyen szómagyarazatot olvastam: „búzaasztag, annyi mint nagyobb búzakazal”.

Népünk az Alföldön (Jász-Nagy-Kun-Szolnok m.) *asztagnak* nevezi a gabonaszáraknak rendben összerakott (kévékbe csomózott) oly nagyobb, sőt legnagyobb rakását, melyeknek fejében még benne van a mag. Ha a magot kicsépelik, az összehordott szalma nagy rakását mondják *kazalnak*. Tehát: búzaasztag, szalmakazal, szénakazal. Az alföldi népnek e szerint az a most említett szómagyarazat valóságos fából csinált vaskarika lenne.

A NySz. *szénaasztag*-ot is említ ugyan (Com. Jan. 79.); de ez csak azt mutatja, hogy az *asztag* jelentése a XVII. század közepe óta megszűnik, s az *asztag* és *kazal* jelentése elkülönödött (differenciálódott).

Szükséges tehát 1. az *asztag*-nak a MTsz.-ba fölvétele, 2. az *asztag* jelentésének pontos meghatározása.

KOMÁROMY LAJOS.

III.

(Beregmegyeréből.)

Berke = a tengeriszár legfelsőbb részén levő, virágzerű bokréta. Fornos. *berkézik* a tengeri: hányja a bokré-táját. (Fornos.)

bozdorjás felleget: viharhozó felleget; bozdorjás ember, a ki kötekedni, veszekedni akar. Barkaszo, Vásáros-namény.

bozdorjászkodik: veszekedik. Ne bozdorjászkodjál! Uo.

csatlogó: földi eper, számócza. Munkács, Derczen.

**csirittyás*: fiatal csemeterdő. Barkaszo.

csutkó: tengericsutkó, a min a tengeriszem nő. Fornos; *csutka* Debreczen, Szatmár.

**csengőfa*: tüzelésre használt fának emberkar vastagságú vagy annál kissé vékonyabb ága. Munkács.

fűcsitos: csíróldal, mely karából, sárból készült. Vásárosnamény. Az ilyen falat Szatmáron *paticsfálnak* hívják.

huzog: huzogat. A -gat, -getfrequentativum képzőnek egyszerűbb alakja, mely megvan a -gál, -gél, -dogál, -degél képzőben is. „Ugyan ne *huzogd* mán aszt a széket!” Barkaszo.

kacczol: csikol. Híjába kacczolsz engem, nekem nem árt a kacczolás. Uo.

kajalás: apró tövisből rakott kerítés. Fornos.

koszoró: tengeri koszoró: 10, 12 vagy 20 cső tengeri egy csomóba kötve a fehér hajánál vagy burkánál fogva. Uo.

kölöncz: pl. a kúté. Másutt kolonc. Uo.

küvőtő karika, mely a szekéragyat mingyár' a küllő tövéen tartja össze. Uo.

lélek: a szekér lelke, más vidéken a szekér *joha*, azaz a szekér alatt az a keresztfa, amék jobbra és balra mozog s amék az ágost és nyojtót (sic) tartja. Uo.

liha: tengeriliha: tengeripihé, pehelyszerű, libbenékeny, könnyű rész a tengeriszemen. Barkaszo.

meregje: a fűzfából font sövénynek (kerítésnek) földbe vert vastag karója, mely körül a fűzfaágakat fonták. Vásárosnamény.

mohog az eső, mikor az ég még tompán dörög. Munkács.

nézeg: nézeget. Nézektem a könyveket. Barkaszo Vö. huzog. Ilyen a *nyomog* is. Derczen, Fornos, Barkaszo, Monkács.

pacsit: felálló kóróból kötött kerítés. A deszkakerítés neve palánk. Fornos.

rekesz: rekettyéből font kerítés. Uo.

rimánság: rimázkodás, erős kérdés; rimánságra vettük a dógot (hogyan ne

jelentsé fel a tanítót, ki megverte a parasztasszony vásott fiját). Barkaszo.

suajok: rövid. vastag. hengerded fadarab, melynek nyelet csinálnak. Mikor mereglyét akarnak készíteni, a vastag tölgyfa-szalba belevágják a fejszét és a szulokkal a fejszére ütve hasítják el a tölgyet. Vásárosnamény.

sutty: tengeripihé; a tengerit suttyától kipaiolják, azaz, mikor szél fú, egy tengerivel telt kosarat magosra feltartanak s abból a tengerit lassanként leeresztik a földön levő üres kosárba, esés közben a tengeri mellől a szél kifújja a suttyot vagy pihét. Ez a *palolás*. Fornos.

szijas út: fényes út, mely síma; nyirkos időben szokott ilyen lenni; a kettős kerékvágás, azaz szekérkerék nyoma mintegy hosszú szijat mutat. Uo.

tejes: „Még most is tejes e!” Mondá a szulokkal négyfelé hasított tölgyfakarók egyikére a sövénycsináló. Azaz = még van benne életnedv. Vásárosnamény.

tokókés: fanyellú bicska; tokos: azaz tokja van, a mibe belehajtják a kést. Barkaszo.

üstök: tengeriüstök: emberi hajszálvékonyságú finom szálak a tengericső végén. Másutt: selyem a neve. Fornos.

üstözkzik a tengeri: selymét hánnya, selymedzik. Uo.

vargafa: a fiatal cserfának kergétől megfosztott száraz ága, tüzelni igen jó. (Nevét bizonyára azért kapta, mert a vargák szokták lehántani a kergét.) Munkács.

Szólásmódok. *Csorba csik*. Olyanról mondják, a kinek elől nincs foga, vagy, ha van, csorba. Debreczen.

Nem töröm érte a mosatlant = Nem vágyódom rá. Derczen, falu Beregmegyében.

Tallójukból fú mán a szél = Az idő már őszre jár, mikor a mezőt letarolták. Munkács Szatmár.

Jaj be *süt a hideg!* = Rettegetes a hideg, hogy szinte marja az ember arcáját, kezét. Debreczen.

Czinkét fogott az órom = Az orrom a nagy hidegtől kipirosodott. Uo.

Úgy gondolkosztam, maj' lement a könyökömről a bőr = Nagygon gondolkosztam. (Tréfás mondás.) Uo.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

7. **Vasas marok.** (MNY. V:472.) Vasas kocsi, buzogány stb. azt teszi, hogy meg van vasazva vagy vasalva, de vaskocsi, vasbuzogány, vaskéz pedig azt jelenti, hogy vasból van.

Mikor a Bud. Hírlap azt írta, hogy: F. I. vasas marokkal tartott rendet, ezzel azt fejezte ki, hogy csak vasas marokkal, de nem egészen vasmarokkal tartott rendet.

8. **Tobogán.** Mire való ez, mikor ennek jó magyar neve: *szánkó* s még jobb székely neve: *bakszán*, vagy *gyalogszán*. A székely nyelvjárás négyféle szán-t ismer, és pedig: 1. *Bakszán*, *gyalogszán*, mely kisebb, könnyű, négy lábú, melyet ember húz. 2. *Erdőlőszán*, mely két lábú és melyet állat húz. 3. *Szénahordószán*, mely négy lábú, mindig állat húzza s melylyel a havasról szokták a takarmányt szállítani. 4. *Kocsiszán*, mely közlekedésre szolgál s kizárólag lóhúzásra van szerkesztve. E négyféle szánalak közül mind használatára, mind alakjára a bakszán, gyalogszán, vagy rövidebben a szánkó elnevezés tökéletesen fedi a tobogán elnevezést.

9. **Kupa.** (MNY. V:447.) A kupa Erdélyben s különösen a székelyföldön a métermérték behozatala előtt törvényes ürmérték volt. Egy erdélyi véka 16 kupa és egy erdélyi veder 8 kupa volt. Innen van, hogy a székely máig is „literkupával“, sőt „literfonttal“ is mér, mert a régi kupa és font elnevezést maig sem tudja elfelejteni.

T. NAGY IMRE.

10. **G. M.-nek.** A *vesztesség* meg van CzF. nagy szótárában, Ball. Magy. ném. szótára valamennyi kiadásában, a M. Tud. Társaság Magy. Ném. Zsebszótára 1838-iki kiadásában is, *vesztesség*: verlust; *vesztesség*: Zustand des Verlustes. CzF. a *vesztességgel* a *nyereséget*, a *vesztességgel* pedig a *nyertességet* állítja szembe.

Sz. K.

11. **G. I. úrnak.** *Esztergom* (MA.:³ 353. l.; régibb alak *Esztergam* SZIKSZAI FABR. valamennyi kiadásában; 1146-ban *Esztrigun* PAULER M. N. tört. I., 501.), *Estrigim* Migne 185:1235.) a latin emlékekben *Strigonium* (I. KNAUZ, Mon.). Eredetéről több nézet van, de egyik sem elfogadható; ezek a nézetek a következők: a) *Strigonium* = Ister + Garam. (lásd SZIKSZAI FABR., s legutóbb „Istri Gron“-ból Századok XXXIX. 352.); b) PAULER GYULA szerint „valami *Stigran*-féle szláv elnevezésből alakult“ (M. nemz. tört. I. 35., 501.); c) ismét más magyarázat SÁNDOR I.: Sokféle IX. 179. A horvátban *Ostrógom*-nak hívták a helyet (lásd BELLOSZT.), tótul pedig *Ostrihom*. Mindkét név a magyarból való. Nézetem szerint az *str-* szókezdet az eredeti, s a mellett szól, hogy a szó szláv eredetű, s talán „örhely“-félélt jelent.

MELEGDI JÁNOS.

12. **Aranyhegyek.** Simai Ödön (MNY. VI.:27.) azt állítja, hogy „aranyhegyeket ígér“ németes szólás, holott már Sallustiusnál olvasható (Catilina 23. 3.): „*maria montesque polliceri coepit*“. Még kétesebbé teszi a szólás német eredetét Terentius (Phormio I. felv. 2. jel. 18. sor), hol ez olvasható: „is senem per epistulas pellexit, modo non *montes auri pollicens*“, a mi legjobb esetben is, ha nem is atyja, de mindenesetre nagyatyja a magyar „aranyhegyeket ígér“-féle kifejezésnek.

SZÉKELY ISTVÁN.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VI. KÖTET.

1910. MÁRCZIUS.

3. SZÁM.

A magyar szókinés pusztulása.

A napokban a Váci-utczán át vitt az utam. Egy elsőrangú kalapos boltja előtt megállók és nézegetem a kirakatot. A különböző kalapok alatt különféle feliratok; ezek közt olvasom: „Valódi *bíber* kalap“. Beszólok a kereskedésbe és figyelmeztetem a tulajdonost, hogy a „bíber“ helyesebben „bieber“: neve magyarul *hód*. Tehát célszerű volna azt írni ki, hogy „valódi hód-kalap“. A kalapos rögtön megfelel rá, még pedig alaposan.

— Csakhogy azt nem érti meg a közönség.

— De uram, minden gyerek tanulja az iskolában, hogy milyen állat a hód.

Végre megalkudtam vele abban, hogy írja ki ilyesfélekép: „Valódi hód (bieber) kalap“.

Nagyot nevettem magamban. Magyarország fővárosában lassanként egy csomó magyar szót csak a fordítás melléklésével fognak megérteni. S ennek a fele se tréfa! A fővárosi magyar nyelv olyan irányban fejlődik, hogy a magyar szavak egy része kipusztul a mindennapi használat forgalmából; s a hogy a köznyelvből kikopik, lassanként egészen elkallódik, mert a közönség egy része kezdi nem érteni, s helyébe azonnal oda ugrik az idegen, franczia, deák, angol vagy leginkább német szó.

Hányszor hallani: „Hogy is mondják ezt magyarul? ... Igaz, igaz, nem jutott eszembe. De már úgy rá jár a szám! Hiába, a megszokás!“

Azt kérdezem egy ujságirotól:

— Miért irod stagnál — meg szanál — mikor magyar kifejezés is van mind a két szóra? Pang, meg orvosol.

— Az ám ... csakugyan ... de ládd — a tollam már úgy rájár ...

Minap egy tiszta magyar társaságban senkinek se jutott eszébe, hogy az *aufziehen*, *frocsliz* kifejezésekre van magyarban egy igen jó szó, az *ugratni*, *ugratás*.

Nem arról szólok, mikor nem lévén valamire megfelelő magyar szó, idegennel élünk. Arról a sokkal veszedelmesebb és következményeiben végzetes hanyagságról, gondatlanságról, pongyolaságról szólok, mikor a meglevő jó régi vagy új, de elfogadott szavak helyett minden *szükség nélkül* hurcoljuk be az

idegen szót Ez a legnagyobb veszedelem, mert a meglevő nyelvkincset veszélyezteteti és kiszorítván a forgalomból a szavakat, szegényíti a nyelvet. Az idegen szók különféle tekintetek alá esnek. Egyik részök úgy befészkelődött, hogy már ki nem írható (mint például *politika*, *minisztérium*), ezeket nem lehet kiküszöbölni; van aztán egy másik osztályzat, melyek átidomultak s magyar szavakká váltak: *fullajtár*, *zsámoly*, *kocsonya*, *zsemlye*. Ezek már vagy bevett szavak, vagy szókincsünkbe beolvadtak, ezeket sem lehet kiirtani. Ezek nem is fenyegetik nyelvünk szépségét, eredetiségét és tisztaságát, hiszen csak kivételek. A mitől azonban féltani lehet, az a nyugati nyelvek szókészletének *tömeges* behurczolása.

Piczike nyelvsziget a magyarság Európában, melyet három felől ostromolnak — a deák nyelv a politikában és sajtóban, a német nyelv körülbelül minden téren, a francia a divat terén s az angol leginkább mindabban, a mi az angol „sport“ elnevezés alá tartozik.

A deák valamikor elárasztotta volt az egész nyelvterületet; a nyelvújítás gátakat emelt és visszaszorította medrébe. A politikai élet azonban átvágja most is ezeket a gátakat, azt hisszük, hogy ékességére válnak a deák szavak a „stilusnak“. Én ezt a felfogást nem értem. Az idegen szó pávatoll marad és a pávatoll nem diszit, ha a páva Rómából való is. A deák nyelvre azt szokták mondani: a deák nem német szó! Mintha csak a németiség ellen küzdenénk. A deák szó nem szorít-e ki épp úgy magyar szavakat a forgalomból — mint a német vagy akármely más nyelv?

Hja! De diszit — ékesít! Ha azt mondjuk hogy: *eloquentia* ékesszólás helyett, *auctoritas* tekintély helyett, *solenms* ünnepélyes helyett — ha az egyéniséget *individualitásnak* nevezzük, a pillanatot *momentumnak* és így tovább... mennyivel, de mennyivel szebben fejeztük ki magunkat és mennyivel többet mondtunk!

Dehogy is mondtunk többet. A *tekintély* csak annyit mond, mint az *auctoritas*, a *documentum*, mint az *okirat* vagy *okmány* — ha valaki azt gondolja, hogy az idegen szó festőibb, kifejezőbb, hangzatosabb, annak káprázik az — esze!

Olyasmi értelmet, színt bujtat bele, a mi nincs is meg a szóban s aztán azt hiszi, hogy a megfelelő magyar szó nem fejez ki annyit s jelentésbeli tartalma soványabb...

Olvassa el valaki politikai lapjainkat és valahányszor egy-egy deák szóra akad — írja helyébe a megfelelő magyar szót és el fog borzadni azon az özönön, melyet sajtó és politika ránk zúdít — minden szükség nélkül! Nem gondolja meg, hogy ez a sáskasereg pusztít kérlelhetetlenül! Azt se gondolja meg, hogy a nagy olvasóközönség, melynek egy tetemes része nem tanult idegen nyelveket — meg sem érti vagy nem érti meg helyesen, teljesen ezeket az idegen szavakat!

Azt hogy átalakulás, fejlődés, megértik az alsóbb műveltségi

fokokon is, de az *evolucziót* már sokan nem értik meg vagy nem fogják fel teljes tartalmi mivoltát. Hány ilyen szót idéztek még! Egész szótárakat állíthatnék össze a hírlapok nyelvének deák ékességeiből? Szebb-e a *racionális*, mint az *észszerű*, kifejezőbb-e a *dekorál*, mint a *díszít*, *ékesít*?

Pedig ma minden téren ez az irány uralkodik. Ma már végkép kihalt a régi nyelvújítók lelkes felszabadító törekvése, a latinság bilincseiből kimenteni a mi édes, drága magyar nyelvünket! Ma senkise merné ajánlani vagy javasolni, hogy a revolucziót *forradalomnak* nevezzük el, a juristát *jogásznak*; a teremő, alkotó erő mintha íróinkból, költőinkből, nyelvészeinkből végkép kivészett volna! Vagy csak a mersz, a bátorság veszett ki és megbénít mindenkit a félelem, hogy ments Isten! hát ha egy rosszul képzett magyar szóval megsérti a nemzeti géniuszt s míg ezen töprengve eltűnődik, ezrével tódul be az idegen szó és kiveri a házból a tősgyökeres, igaz magyar szót! A milyen mértékben, fokozatosan a magyar szó a közbeszédből és irodalomból kiküszöbölődik, olyan mértékben lopózik be az idegen a közbeszéd útján az irodalmi nyelvbe.

Ma az a divat, hogy az időjelző intézet *meteorológiai* intézetnek nevezze magát, mintha az *időjelző*nél rövidebb és hangzatosabb és érthetőbb volna a véget nem érő *meteorológiai*. Hát az *ampelológiai* intézet mért keresztelte el magát ilyen érthetetlenül! Nem volna a *szőlészeti* érthetőbb? A vegytant kiszorítja a chemia, az ásványtant a mineralogia. A József-körút egyik házának kapuján olvasható: a *Stomatológiai közlöny* szerkesztősége!... Mi az a *stomatológiai*? fogják sokan kérdezni a nagy közönség köréből. Igazán nevetséges és megszégyenítő ez az öncsonkító eljárás, melylyel mi képtelenségünket, szegénységünket világgá hirdetjük. Hát oly meddő a magyar nyelv, hogy nem tud már a maga emberségéből fejlődni?

Nem úgy van az; a magyar nyelv dúsgazdag és ha lelkébe behatolnának és annak nyomán fejlesztenék, nagyon is fedezné szellemi életünk összes szükségleteit, de mint minden téren, a nyelvben is az itthonit, a magunkét a hazait lebecsüljük és gyermekmódra kapunk az idegen játékszereken, mert ebben is — mint sok másban — a kellő komolyság hijával vagyunk és a jelszavak megfosztanak higgadt, józan ítéletünkől.

A deáknál is veszedelmesebb a német áramlat, mert egy élő, folyton fejlődő és haladó nyelvről van szó, melyet hazánkban is sokan beszélnek, s melyet — mint a boldoguláshoz szükséges világnyelvet gyakorlati szempontból is kénytelenek vagyunk elsajátítani. Hogy a német nyelv mennyire megromlítja germanizmusok alakjában a magyar nyelv szellemét, arról igen sokat írhatnak — köteteket... ezen a helyen csak a német szavak jönnek tekintetbe, melyek a köznapi és társalgási nyelv útján még az irodalmi nyelvet is megmételtyezik s a magyar szavakat százával kiszorítják.

Annál veszedelmesebb ez a járvány, mert a ki nem tud németül, s a német szót megszokta a magyar beszédben, meg se tudja különböztetni az idegen származását. Egy tősgyökeres magyar leány csodálkozva kérdezte: hát a *bakfisch* nem magyar szó?

Nem értem, mért kell *spricczelnit* mondani, mikor öntözhetünk, locsolhatunk, főcskendezhetünk! A *susztter* annyira kiszorította a vargát vagy cipészt, hogy a köznapi beszédben az utóbbiakkal szinte már nem is élhetünk. Maholnap csak az *überziehert* fogják megérteni, mert a felöltő szót senki se használja.

Egész külön szótárt állíthatnék össze azokból a német szavakból, melyek a köznapi beszédbe belopódtak és szinte már be is fészkelődtek: *Hetz, Pech, falsch, echt, Schmuck, spritzer, Staffirung, slampet, sneff, trupp, ungenirt, matt, düster, filz, Feierabend, traccs, Hexenschuss, zaft, dunszt, schnippisch, slájm, steif, imbiss, frech, fess, kekk, schräg, Gänsemarsch, bakfisch, herzig, unheimlich, tázig, gemütlich, paksirlich* és a többi és a többi...

Ezek azok a német szavak, melyek minden átalakulás nélkül, nyersen kerültek leginkább a bécsi nyelvből mi hozzánk. Van azután egy másik része a német sókincsnek, mely annyiban átalakul, hogy a német végezet helyébe *ni-t* vagy *li-t* ragasztunk. Így lesz a *kastenből kaszni*, a *wimmerlből wimmerli*, a *rummelből rumli*, a *bummelből bumli*.

Az e fajta német eredetű szó temérdek a mi hétköznapi nyelvünkben. *Vádli, virsli, kifti, fásli, lokni, kripli, puszedli, pukkedli, pemzli, nudli, pudli, rigli, paczni, czuczli, tippli, másli, trampli, kalucsni* stb. Sőt csinálunk is német szavakat, a milyen az *anzix*, mely az *Ansichtskarte* barbár megkuritása.

Harmadik módja az átvételnek az, hogy a német igét magyarosan hajtogatjuk. Pl. *lumpol, pricsliz, pacczol, pancsol, verschandliroz, vergunál*, magát *abrakkerolni*, valamit *mitmacholni*!

De már nem érjük be az egyes szavakkal. Német kifejezésekkel és szólásokkal tarkítjuk nyelvünket.

— Kérlek mama, egy percz mulva *fix und fertig* leszek.

— A férfiak *durch die Bank* és *durch und durch* nem érnek semmit!

— Ez az asszony valóságos *Bild ohne Gnaden*.

— Hja! pajtás, ezt nem lehet úgy *mir nix dir nix* elintézni, csak úgy *ohne sang und klang*!

Sőt átveszünk német közmondásokat és használjuk eredetiben. Ha ezt így folytatjuk, a legközelebbi nemzedék vagy mint szélftiben mondják: generáció ugyancsak furán fog magyarul beszélni meg írni!...

S a legnevezetesebb az, hogy mindezek nem olyan idegen szavak ám, melyeket kényszerűségből, megfelelő magyar szavak hiányában használunk, hanem teljesen fölöslegesen átvett szavak, nagyrészt élösdiek, melyek a mi meglevő régi, jó magyar szavainkat kiszorítják.

Természetesen csak azoknál, kik az idegen szóba olyasmit magyaráznak vagy gondolnak bele, a mi nincs is benne, s a kik aztán rá fogják a szegény magyar szóra, hogy nem fejezi ki mindazt az árnyalatot, a mit az idegenbe beleraknak . . .

— Tessék hát megmondani, hogy a *flanczolt* hogy fejezed ki magyarul . . .

„Istenem! mi az a *flanczol*? semmi más, mint a mi jó magyar *fitogtat* szavunk, a *flanczolás* meg *fitogtatás*!”

A leghasználtabb és fölöslegesebb behurczolt szó a *herczig*! Nélküle már nincs magyar beszéd . . . *Herzig*, meg *nett*, meg *unheimlich* . . . minden *herzig*, meg *nett*, meg *unheimlich*! . . . Mintha bizony az édes, kedves, aranyos, helyes stb. nem fejezné ki a *herzig* különféle árnyalatait! . . .

— Dehogyan fejezi ki . . . felelte nekem egy tősgyökeres magyar ember, mert a *herzig*ben az is foglaltatik, hogy szívből szeretem az illetőt!

— Milyen erőszakos belemagyarázás ez! Ha azt mondod *herzig* gyerek . . . kell-e azt *szívből* is szeretned!

A *stréber* szó már az irodalomba is befurakodott, sőt családot alapított, megfiadta a *stréberség*, *stréberkedik* szókat, holott a *kapaszkodó* igen jó kifejezés a nevetséges stréberekre, s a *törtető*, *törtetés* a komoly stréberségre igen alkalmas.

A *nett* szót a német beszédben a legkülönbözőbb értelemben használják. A gyakorlat, a vele való élés adja meg a szónak ezt a gazdag tartalmat — *nett* lehet a tájék, *nett* az ember, *nett* a gondolat, *nett* egy leány, *nett* egy öltözék . . . A magyar nyelvben nincs szó, mely a *nettn*nek mindezen értelmét kifejezné és melyet úgy lehetne használni, mint a *nettet* mindenféle alkalommal. Nekünk több szót kell használnunk. minden alkalommal mást. A *nett* voltakép *takaros* s egy leány, egy ruha, egy ötlet is lehet *takaros*, de már vidékre nem mondhatjuk, hogy *takaros*. A mit a német ilyen helyütt ugyanazzal a szóval jelöl meg, arra nekünk mást-mást kell alkalmaznunk.

Ez is mutatja, hogy a használat adja meg a szónak a maga értelmi és jelentési gazdagságát, a forgalomból kivesző szó lassankint elsorvad. A ki tehát szükség és külön ok nélkül idegen szóval él meglevő magyar helyett, a szókincs fejlődését s így a nyelvek természetes fejlődését is megakadályozza.

Igy vagyunk az *unheimlich* szóval is. A német gyakorlat szentesítette ennek használatát a legellentétesebb értelmekre. Egy szavunk nincs az egész jelentési körnek megjelölésére, de egy csomó szavunk áll rendelkezésünkre, melyekkel minden alkalommal kifejezhetjük azt, a mit a német az *unheimlich*-hal kifejez.

Unheimlich vidék — *kietlen* táj; unheimlich ábrázat — *rém*es ábrázat; unheimlich érzés — *borzongós* vagy *félős* érzés. Tehát a *rém*es, *kietlen*, *félelmes*, *félős*, *borzongós* bőven kárpótolnak az *unheimlich*-ért.

A *fess* szóra van a *nyalka* és *kaczkí*. De mivel mindkét szó csak a népnyelvben él, nem használhatók mindazon kifejezési körre, melyet a német szó felölel. Kaczkí menyecske, nyalka hadnagy vagy legény — ezt mondhatjuk, de hogy egy előkelő világdáma *fess* — azt a kaczkival nem fejezhetjük ki.

Más következménye is van az idegen szó használatának. A ki érti azt az idegen nyelvet, pl. a ki tud németül, tudni fogja, hogy az a szó idegen, de a más nyelvet nem értő magyar ember az idegen szót is magyarnak hiszi és hozzászokik teljesen, miközben a magyart elfelejtí. Érthetetlen ez a nyelvsufítás; mert valóban csak annak nevezhetjük, ha az ilyen szavak, mint *puczol* meg *puczeráj*, kiszorítják a *tisztít* meg *tisztítót*. *Kripli* a *rokkantót*, *reszkíroz* a *koczkáz* szót, *gang* a *folyosót*, *svung* a *lendülést*, *lendületet*, *vink* az *intést* stb. Nincs-e a *pacczol* és *pacczolásra* magyar szavunk, a *mázol* vagy *poczáz* és más kifejezés?

Mért használjuk a *pacczolt*, némelyek meg éppen a *smírolás* kifejezést. Olyan hangzatos, ékes és gyönyörű-e ez a szó? És nem forgat-e ki más jó magyar szót is értelméből? Vannak, a kik magyar szókkal akarván a *pacczolást* kifejezni, azt mondják, hogy *paczkáz* — holott ez a szó teljesen mást jelent. Vége-hossza nincs a felsoroltakon kívül annak a temérdek idegen — főleg német szónak, mely naponként — óránként köznyelvünkbe beözlök!

Mért mondjuk inkább *spritzer*, mint *fröccs*, *Schotter*, mint *murva*, *turf*, mint *gyep*, *trükk*, mint *fogás* vagy *ötlet*, *pedigree*, mint *családja*, *leszármazás*, *umslag*, mint *borogató*, *pártner*, mint *társ*, *honorál*, mint *méltányol*, *méltat* vagy *jutalmaz*, *díjaz*, *eliminál*, mint *kihagy*, *kapuczni*, mint *kámzsa* vagy *csuklya*, *vádli*, mint *lábikra*, *lasso*, mint *pányva*. A társaság *crémeje*, mint *színe-jáva*, *bumliz*, mint *kószál*, *kódorog*, *ögyeleg*, *ödöng*; *klopfol*, mint *porol*, *agilis*, mint *mozgékony*, *tevékeny* vagy *fürge*, *lokni*, mint *fürt*, *virslí*, mint *kolbász*?

Ohó! a *virslí* nem *kolbász*, a *lokni* nem *fürt*, a *klopfol* nem *porol*! A *nudli* nem *metélt* vagy *csik*. Ugyan bizony, miért ne volna a *virslí kolbász*, miért jelentené az csakis a *frankfurtit* és a *kolbász* a magyar disznóságot, *lokni* meg csak a *kisfürtöt* (arra is van szó: *hunczutka*!). Ezek belemagyarázások. Megnehezítjük magunknak a nyelvet, mert olyan szópocskolást viszünk végbe, a melyet nagyobb szókészlettel bíró nyelv sem viselhet el. Mindenféle szóárnyalatra nem szolgálhat semmiféle nyelv külön-külön szóval, mert kifogy a gyökükből, segít magán úgy, hogy ugyanazt a szót használja különböző értelemben. Mi meg azt kívánjuk, hogy a kolbász minden egyes fajára külön szavunk legyen, holott a német a *Wurstot*, a francia a *saucisson-t* mindenféle kolbászra használja.

Azt vetheti valaki föl, hogy hiszen az elfogadott, gyökeresnek tartott magyar szavak egy része is idegen eredetű, mint

gallér, gavallér, gazda, ablak, szolga, saroglya, palánk, sors stb., tehát mindegy, akár németet, akár ilyet használunk. Nem mindegy! Ezek nagy része teljesen átalakult magyarrá és nem is árasztják el tömegesen nyelvünket, nem szorítván ki eredeti magyar vagy magyarrá vált szókinszünket. A mitől félhetünk, az főleg a német szóáradat, mely minden nagyobb átalakulás nélkül nyersen nyelvünkbe betolakszik. Németül a magyarság nagy része tud, megtanul már gyermekkorában, a német irodalom és műveltség ezerféle csatornán keresztül borít el minket; a sajtó, a zene, az ipar, kereskedelem, a mesterségek naponként termelnek új meg új műszavakat, melyeket gondtalanul átveszünk. A köztünk élő németesség, Bécs közelléte, a német szomszédság és leginkább hölgyeink német műveltsége mind hozzájárul magyar szavaink háttérbe szorításához . . .

Eszembe jut a *szurony* szó. Ez már rég el van fogadva, most mégis a *bajonet*-tel kezdik helyettesíteni. Ha még *panganet*-ot mondanának, az mégis csak elmagyarosodott alakja a bajonetnek, de a *bajonet* egyáltalán nem illik a magyar ember szájába.

Gondoljuk el a magyar nyelvet a szurony szó nélkül! Vajjon hogy hangzott volna Gyulai Pál szép verse?

Szuronyt szegezz
Es előre!

Biz az már csak így hangzott volna:

Bajonettet szegezz
Es előre!

Hogy ez költőileg hangzanék, ki merné állítani!
Petőfi sem mondhatta volna:

Verte tandem a bal czombom
Kard, — azaz hogy panganét.

A nyelv nekünk nem szentség, melyet kegyelettel kell őriznünk és ápolnunk. Más nagy nemzeteknek ez a legdrágább kincse és az anyanyelvét tisztán, hibátlanul, szépen beszélni a francziának, angolnak, németnek szemében magától értetődő kötelesség. Nálunk még arra sem ügyelnek, hogy az érettségizettek a magyar helyesírást tudják. Alig néhány gimnáziumból kerülnek ki olyan ifjak, a kik az ortográfiában teljesen jártasak. Előkelő urak és hölgyek nem tudják, hogy a *miatt, felett, alatt* szokat két *t*-vel kell írni. Ilyen hanyagul, pongyolán kezelik nálunk a magyar nyelv oktatását! Egyes tanárok holmi apróságok vesszőparipáin nyargalnak, a mellett azonban a szarvashibákat is elnézik. Nagy elveket, az anyanyelv ápolásának nemzeti kötelességét csöpegtessék az ifjúságba!

Ilyen nagy elv, hogy eredeti magyar, vagy magyarrá vált szókinszünket meentsük meg a pusztulástól és ne tűnjük el, hogy a közbeszédből az idegen szavak kiszorítsák. Nemcsak az iskola, a sajtó, a színház, a közélet minden ága érezze ezt a szent

kötelességet, hogy kezet kell fogni az idegen áramlat ellen. A „Théâtre français“ büszkén vallja magát a francia nyelv letéteményesének. A mit ott előadnak, az nyelvileg tökéletes s a hogy a színészek beszélnek, az a nyelvkezelésnek mesterműve. A mi nemzeti színházunk is bár megértené ezt a hivatását s bár átnézné az ott színre kerülő fordításokat is ebből a tekintetből.

Ha a magyar nyelv és irodalom tanára volnék, a felsőbb osztályokban hébe-korba tanítványaimnak idegen szavaktól hemzseő gyakorlatokat adnék fel, fordítsák le — magyarra.

Ha rajtam állana, minden magasabb iskolában a falra akasztatnék táblákat ilyen felírásokkal:

„A mit magyarul kifejezhetsz, ne használj arra idegen szót, nehogy a magyar szókincs leszorulván, feledésbe menjen.“

Hány szép régi jó szavunk kopott ki így az idők folyamában a közbeszédből. Ilyenek az *aszó*, *avas*, szavak. A szép hangzatos *ját* szót már csak elvétve ismeri a népnyelv, mi a csúf, tót *druszá*-t használjuk helyette; hányan értik már a *pilis* szót, mely helyett *tonzurát* használunk; a *keszi* (mező) szó annyira kiveszett a forgalomból, hogy még a vele képzett helységnevekben is megcsönkul, Budakeszi, Bátorkeszi helyett Budakeszt, Bátorkeszt mond a magyar ember is. Az *alajt*, *alít* vélekedést jelentett valamikor, az *imetten* ébrenlétet. Kérdem: kellett-e ennek és sok más szép szavunknak a szó-lomtárba kerülni?

Ha már eddig is kivesztek magyar szavak, ezentúl még nagyobb lesz a magyar szók „kivándorlása“. A szédítőn fejlődő nyugati nyelvek romboló és züllítő hatása mind érezhetőbbé válik, ha idejekorán meg nem állítjuk, vagy legalább kellő mederbe nem szorítjuk ezt a káros, pusztító bevándorlást.

Németországban, Franciaországban, Hollandiában, Skandináviában nagy küzdelem folyik a nyelvtisztaság érdekében, naponként teremtenek új szavakat, kifejezéseket a belopódzott idegenek helyébe. Az összes értelmiség áll a mozgalom élén, a legelőkelőbb tanárok, tudósok, katonák, kereskedők, iparosok küzdenek a nyelvromlás ellen. Csak mi tűrjük tétlenül ezt a gyászos átalakulást, a tősgyökeres nyelvkincsnek elpusztulását?

Magától értetődik, hogy a nyelvtisztaságot nem kellelhajtani. Vannak esetek, mikor az író élhet s élni is fog mindig idegen szóval, habár van rá magyar szó. Legkivált komikus czélzattal fordulhatunk idegen szavakhoz. Ha azt írom: „ez a patyikus hektikus“, ez tréfásabban hangzik, mintha úgy mondom, hogy: „ez a gyógyszerész tudóvész“.

Meg vagyok győződve, a magyar tanári kar magáévá teszi jelszavunkat: „A mit jól kifejezhetsz magyarul, arra — különös ok nélkül — ne használj idegen szót!“ Oltsa be az ifjúságba az anyanyelv iránti tiszteletet és szeretetet.

Akadályozzák meg, hogy a szép magyar nyelv elkőzosodjék.

Legyen szabad felolvasásomat egy javaslattal zárnom be. Ne maradjunk az elméletnél, kövessük a német „Sprachverein“

példáját, mely küzdelmeiben a nyelvtisztaságért gyakorlati módon szerez érvényt elveinek. Nemcsak röpiratokat ad ki a különféle szakmák idegen szavainak megnémetesítéséről, újabban egy birodalmi külön nyelvi főhatóság (Sprachwarte) felállítását kívánja, melynek feladata volna a német nyelv szeplőtlenességét fentartani kormánytámogatással, iskolák, hivatalok útján. A német kormányok különben is nagy figyelmet fordítanak a nyelvtisztaságra és nagy buzgalommal irtogatják az idegen gyomot, a mennyire lehetséges.

Ha nagy nemzetek — mint a német, melynek olyan óriási a zárt nyelvterülete — féltik nyelvük tisztaságát és eredeti szellemét, hogyne kellene olyan kis nemzetnek, mint a magyar — melynek zárt nyelvterülete, a tiszta magyar vidék, olyan csekély s még fővárosa se tiszta jellegű — fokozott erővel rajta lenni, hogy nyelve végkép el ne kőzosodjék.

A vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak áll módjában a magyar tanítói és tanári karra utasításokkal hatni, hogy az ifjúságot helyes irányba tereljék. S ha a Magyar Nyelvtudományi Társaság megokolt kérelemmel és javaslattal fordulna legfőbb művelődési hatóságunkhoz, bizonyos vagyok benne, az nem zárkóznék el a megfelelő intézkedések elrendelése elől.

BERCZIK ÁRPÁD.

A szólásokról.

IV.

Mielőtt a következő, annyira a mennyire rendszeres szólás-gyűjteményre áttérek, meg kell emlékeznem egynéhány íróról, kiknek művei gazdag szólástartalmuknál fogva szinte gyűjteményszámba mehetnek s az utókornak ebben a tekintetben igen sokszor forrásul szolgáltak.

4. Első helyre kell tennünk közülök Heltai Gáspár *Fabuláit*, 1566 (Szövegkiadása Imre Lajostól, Régi Magyar Kvtár IV. sz.). A mesék szövege fordítás ugyan, de inkább tartalmi, mint alaki átültetés, ennél fogva sokszor igen szabad; ezenfelül Heltai „minden fabulának az értelmét is melléie” tette, melyet „meg sperkolt” és „meg ékösített” „szent irássockal és egyéb szép bölcz mondásokkal, és közbeszédöckel”. Ezekben az „értelmek”-ben, a meséknek haszonra való fordításában találjuk a szólások legtöbbszörét, százon fölül; ezek nem fordítások, hanem javarészt közkeletű, sokszor igenis tősgyökeres magyarságú mondások. Nagyobb nyomaték kedvéért Heltai sokszor így is idézi őket: „szoktác moⁿdani közbeszéddel”, „igazán szoktác eszt moⁿdani”, „mondottác à régiec”, „lgazat mondottanac à régi iámboroc”, „Igy szoltac à régi magyaroc”. Találunk olyan szólást is, mely magyar történeti adomán alapszik, például a Mátyás kovácsét:

„Ez is Mattyás, amaz is Mattyás. De azért más a Mattyás király, más ismeg Mattyás kouáts“ (15. és 77. fab.). — A Fabulákon kívül Heltainak egyéb munkái, különösen Krónikája is bővelkedik szólásokban.

5. Következőnek vehetjük a Salamon és Markalf históriáját, a legrégibb népkönyvet (1577?; irodalma: *Ferenczi Zoltán*, Magy. Kszemle, 1896. 56.; *Pintér Jenő*, Irod. II. 135. sk.). Ez valósággal tönve van bölcs és elmés mondásokkal, melyek a könyvecske népszerűsége következtében közmondásokká válva, a későbbi írók szövegeiben mindúntalan előkerülnek s Pázmány Péter munkáitól kezdve a legújabb szólásgyűjteményig közeleltünk. Különösen a negyedik rész: „Salamon és Markalf vetélkedése“ gazdag bennük; az egész fejezet párbeszéde, mely a két főszemély közt folyik, voltaképen nem egyéb, mint közmondásokkal való szócsata, melyben a bölcs király végül kifogyva az érvekből, *kuhit mond* s lerakja a fegyvert a furfangos paraszt előtt. Mivel a könyv fordítás, még pedig legnagyobb valószínűséggel németből (ez meg latin forrásra utal), a közmondások javarészt idegen eredetűek, sok szórúl-szóra a Biblia salamoni könyveiből való; mégis zamatos fogalmazásuknál fogva annyira magyarok, hogy hamar való elterjedésükön nincs mit csodálkoznunk. A művecskeben lévő közmondások és szólásmódok száma 200-ra rúg. Bővebben Ipolyi Arnold foglalkozott velük, de forráshoz való viszonyuk nincs még teljesen megállapítva. (Könnyen hozzáférhető, bár újkori átírású szövege: S. és M. Az esztergomi főszékesegyházi könyvtár 1577-iki (?) példánya után kiadta dr. Kőrösy László. Esztergom, 1885. Buzárovits G. Mulattató Zsebkönyvtár. 30. sz.)

6. A Telegdi Miklós és Bornemisza Péter közt keletkezett tollharcczal megindulnak a hitviták s velük irodalmi nyelvünk kialakulása. E vitatkozások, melyek majd elvont tételek élelméjű fejtegetései meg körmönfont szórszálhasogatások, majd gúnyos élczelődések, vagy a szenvedély dühében tájékozó káromlások, minden irányban, a fennkölt magasztosságtól, le a mocskolódás saráig, feltárták a nyelv képességeit, öntudatosá tették tehetségeit. Nem lehet csodálkoznunk tehát, hogy a szólásoknak, mint a nyelvbeli kifejezés legerősebb eszközeinek, igen nagy divatjuk volt. Sajnos, hogy e szempontból ez az irodalom még ugyan kevésbé van kiaknázva, pedig a nyelvhasználat soha nem élt annyira a szólásokkal, mint ebben a korban. Egy futólagos pillantás Pázmány Péter munkáiba, különösen prédikációiba, rögtön szemünkbe ötletli azt a különbséget, mely az akkori színes és virágos s a mai átlagban szintelen és ösztövré szónoki nyelv közt van. A nagymester mellett és vele szemben nem kisebb buzgalommal művelik a magyar nyelv kertjét Balásfy Tamás, Hajnal Máttyás, Sámbar Máttyás meg Pósházi János, Matkó István és mások; igaz, hogy a kert akkor ugyancsak termelte a szemetes gázt és öles dudrát, de a nyelv kutatója,

mint a tudós füvészs, ezeknek is örül és beleteszi herbáriumába a bazsalikom meg rozmaring mellé. Pázmány Péter nyelve rányomta bélyegét az utódok nyelvére, minta és tekintély maradt szinte a mai napig. Példatárakat csináltak műveiből, hogy merithessen belőle az is, ki nem férhet testes és nem olcsó műveihez. Szeitz Leo, írói néven Máriafi István, a tüzeslelkű egri szervita *Kis Magyar Frázeologyiát* bocsát közre „ama magyar Tzitzerónak” munkáiból (1788), többi munkájában is Pázmány nyelvén ír; Padányi Biró Márton, veszprémi püspök, Pázmány szólásaival díszíti nem kis számú prédikációit (csupán válogatott prédikációinak gyűjteménye: *Micae et spicae*, 1756—62, öt hatalmas ivrétű kötet), sőt egész bekezdéseket sem restel tőle kölcsön kérni; Faludi, Baróti Szabó, Noszko Alajos, kikről alább bővebben szó lesz, Pázmányt aknázzák ki; Vargyas Endre, *Gyöngyök Pázmány Péter műveiből* czimen (1867) újra kiadja, nem annyira szólásait, mint inkább jeles gondolatait; az alig egy évtizede elhunyt Nogáll János minden sora Pázmány tanulmányára és szeretetére vall. Nem részletezhetem jobban e helyt ezt a kérdést, csak rá kívántam mutatni, hogy a szóláskutatásra mily fontos és hálás feladat vár Pázmány és köre szóláskincsének rendszeres feldolgozásában; nemcsak gazdagabb ez a mainál, hanem teljesebb is és nem egy szólásunk magyarázatának csak ott lelhetjük meg a kulcsát.

7. A szólásokban bővelkedő írók s a gyűjtők közt mintegy középen áll Beniczki Péter, a *Magyar Rithmusok* szerzője. Könyvecskéje, melyet halála után barátja, Bartók István adott ki állítólag 1664-ben Nagyszombatban, nagy közkedveltségnek örvendhetett; erre mutat, hogy 1803-ig (1806-ig?) tizenöt kiadásban jelent meg s manap mégis a könyvészeti ritkaságok közé tartozik.*

A *Magyar Rithmusok* a címlap szerint két csoportra osz-

* A kiadások kérdése könyvészetileg még nincsen tisztázva. Az első, 1664-i kiadás ma már nem ismeretes, legalább Szabó Károly (R. M. Ktár) és Szinnyi (Magy. Írók) elveszetteknek tartja. Nagyon lehetséges, hogy ez a kiadás soha nem is jelent meg, csak Bartóknak előszava, mely 1664-ben Nagyszombatban kelt, adhatott okot egy 1664-i kiadás létezéséről való föltevésre. Véleményemet arra alapítom, hogy Beniczkinak XVII. századi kiadásainak egyike sem készült Nagyszombatban, hanem Kolozsvárt (1670, 1700), Lőcsén (1682, 1700), Kassán (1685, 1692, 1696); továbbá hogy a kötet utolsóelőtti darabjának (Bé-fejezése ez Verseknek) végén lévő — valószínűleg a nyomtatótól származó — akrostichonnak összegezése 1670-et mutat:

nemZetes ben[Czki péter szente]Lt Vltéz Versol
ltten VégezõDnek = MDCLVVIIIH = 1670.

(Az 1700-i kolozsvári kiadásban egy I betű elhanyagolása miatt 1669). Azt hiszem, hogy a Nemzeti Múzeumnak 1664-gyel jelzett, de címlap nélküi példánya későbbi keletű; annál is inkább, mivel belőle a 203. számú példabeszéd („Szép Aszszony, és jó bor”) hiányzik, a számozás pedig megszakítás nélkül folytatódik és 249-czel (sajtóhibával 240-nel) végződik, a többi kiadás 250-ével szemben. En a kolozsvári, 1670-i kiadást (M. T. Akadémia, Ráth-Könyvtár) tartom az elsőnek. — Szinnyi (Magy. Írók) egy 1806-i kiadást is említ; ennek sem tudtam nyomára akadni.

lanak: „Első része, szép isteni ditséreteket. és penitentzia tartására indító énekeket foglal magában. Második, közönséges magyar példa beszédek szék oktatással.“ A címek után voltaképen csak a második rész érdekelné fejtegetésünket, valójában azonban az egész szöveget kell szem előtt tartanunk, mert nemcsak a példabeszédeknek címezett, 250 Balassi-versszak, hanem a könyveske többi, istenes, elmélkedő és oktató verse is bővelkedik közmondásokban és hasonló velős, bölcs tételekben. Különben Beniczkinék egész ú. n. költészete ilyen irányú: versbe szedett fohászkodások, okoskodások, életelvek, melyeknek forrásai legnagyobbbrészt az írónak olvasmányáiból fakadnak. Istenes énekeinek előadása igen gyakran még formájában is második személyhez intézett tanács, tételes s ezért sokszor közeljár a közmondásnak külső alakjához. A példabeszédek maguk nem tekinthetők gyűjteménynek; hiányzik belőlük a közvetlenség üdésége, megérik rajtuk, hogy javarészüket nem egyenest a néptől vette, hanem olvasmányból. Hozzájárul még, hogy Beniczki a közmondásokat egy szigorú versformának Prokrustes-ágyába kényszeríti. Hol kettőt-hármat egyesít, nagyjában értelmi egyezéssel; hol körülírással értelmezéssel, magyarázattal bővít, elterjeszti, megfosztva őket legjellemzőbb tulajdonságuktól, a sokatmondó rövidségtől, csattanós velősségtől. A maga korának azonban ez a terjengősség úgy látszik tetszett, különben nem fogytak volna annyira az egymásután következő kiadások. Erdélyi János veti először szemére (Magy. Közm. Könyve. 1851. 450), hogy „Kezde . . . bannyaskodni velök, midőn versbe nyujtá ki a tömör rövidséget.“ Külön ismertetést szentel Beniczki példabeszédeknek Imre Sándor (Árvízkönyv Szeged javára. 1880) a ki őt még többé-kevésbé gyűjtőnek tartja, de már észreveszi, hogy egyik-másik közmondása nem régi, hanem irodalmi eredetű s a középkori latinság kedvelt sentenciáiból s hasonló forrásokból való. Népi gyűjtő voltát teljesen megdönti Kovács Dezső (B. P. élete és költészete. Irod. Közl. 1907 és különny.), a ki, a mennyire szólásiirodalmunk mai segédeszközei engedik, kimutatta, hogy jórészüket latin axiomák,* bibliai *locusok* átdolgozása; Pázmány Péter prédikációiból való gondolatoknak versbefoglalása; s minthogy Pázmány bővelkedik közmondásokban. az ő szövegében talált szólásoknak kiszemelgetése és a vers nyügeibe való szorítása. Részletes kimutatás itt sem lehetséges még manap, míg a régibb irodalom anyaga összegyűjtve és rendszerezve

* Ilyennek nézem például a „Már ugyan azon Szerentsének álhatatlanságról“ szóló versnek 7. szakát:

A' Kristály üveg-is, mikor szebb, 's tündöklök,
akkor ő leg-gyengébb 's hamarab el-romlik.

Ennek eredetije Publius Syrius mondata lehet: „Fortuna vitrea est, quum splendet, frangitur“, a mit a német így mond: „Glück und Glas, wie bald bricht das.“

nincsen. Mindenesetre akad Beniczki példabeszédei közt olyan is, a melynek alapja közszájon forgó közmondás, de gyűjtőnek őt semmiképen sem mondhatjuk.

Beniczki egyik-másik közmondásszerű mondását kétszer is idézi, példabeszédekben, meg más versében, hol szó szerint, hol módosítva; például:

A' Pénteki őrm,	Pénteki vig tántzot
Vasárnapi úrm	'S meg-evett malatzot
Síralomra változik.	Vasárnapi bú talál.
Hogy e' világ...	(Péld. 94.)

A mai közhitben is: pénteki nevetés, vasárnapi sírás.

Mert a' kötelesség,
Nem leg-kissebb inség,
Ki van más birtokában.
Sok álom szakasztást,
Törődést 's udvarlást,
Törve nyög a' magában,
A' ki más asztalán,
'S nem maga tányérán,
Akar enni a' kontzban.

Ez megvan a „Hogy a' szabadságnak...” cz. versben s a szakok sorrendjének megváltoztatásával a Péld. 136. szakában is; ugyancsak a Péld. 137. száma szintén az előbbi versben; a „Kárón varjút mutat” a Péld. 140. szakában és az „Ember fogad fogadást, ageb ki meg-állya” cz. versben, mely különben végig, 13 Balassi-szakon, a címűl írt s a magyar történelemben nevezetessé vált szólásnak fejtegetése.

Beniczki forrásai közé Zrinyi Szigeti veszedelmét is merném sorolni (megj. 1651), mivel a szerencséről való fejtegetései (a maga korában különben közhely) nagyon egyeznek a Zrinyiéivel; egy verse pedig igen csekély különbséggel teljesen egyezik:

A' vitéz embernek,
Kell szerentséjének,
Engedni-is gyakorta. (Péld. 51.)

... az vitéz embernek
Kell valamit engedni az szerencsének. (Szigeti Vesz. I. 43.)

Viszont Beniczkit tartom Faludi „A forgandó szerencse” cz. verse forrásának:

Szerentse kerekén azért okossan űly.
Tündér változásán hogy-meg ne szégyenűly,
Mikor rád mosolyog, mások kárán tanűly,
bíztatása után vakmerőn ne indűly.
(„Más ugyan azon Szerentsének...”)

Ez az egy versszaka szinte sorról-sorra egyezik Faludiéval, a többinek gondolata, sőt egyik-másik kifejezése szintén egybevág. Van Beniczki Pélábészédei közt olyan is, a melynek eredete

népdal lehetett, tartalma legalább azonos egy ma is országszerte számos változatban, „Kerek ez a zsemlye“ nótájára énekelt bordalnak:

Kár vitéz férfinak,	Jó bor, jó egészség,
'S Kegyes jó Asszonyoknak	Szép asszony, feleség;
Meg-vénhedni időtül;	Szép asszonyoknak, jónak
Kár a' serény lónak,	A jól járó lónak*
Mint sebes sólyomnak	Kár megöregedni.
Bénnúlni törődéstül.	

(Péld. 214.)

Itt tehát Beniczki példabeszéde mintegy ennek a nótának régi voltát bizonyítja.

Igen érdekes a 139. sz. példabeszéd:

Farkas ha koplal-is
Nem tserélne még-is
A' Kalmárok ebével:
Ebnek vas lántz nyakán
Kötve szekér farkán
Noha lakik jó lével.
Farkas, Úr magának,
Örül szabadságnak
Ritkán útik vesszővel.

Ugyanezt a gondolatot még egyszer ilyen hosszúra nyújtva írja meg Beniczki a „Hogy a' szabadságnak...“ című versében; de ez egyszersmind Petőfi két költeményének „A kutyák dala“ s „A farkasok dala“ címűeknek, is tartalma, miket 1847-ben irt és az Életképekben két hasábian egymás mellé nyomtatott. Nem tudok róla, hogy Petőfi ismerte-e Beniczki verseit, de az egyezés, különösen Beniczki hosszabb versével, meglepő. Különben fentidézett példabeszéd első három sora szórul-szóra belekerült Kis-Viczay Adagia-iba (273. l.), innen Szirmay Hungaria in parabolis-ába (II. 32), Erdélyi pedig Szirmayból idézi (2562. sz.), de már egy kis módosítással. Petőfi talán már közmondásnak ismerte s így alkotta meg belőle a tányérnyaló jóllétnek s a nyomorgó szabadságnak megkapó képét.

Beniczkinek költői értéke igen csekély; közmondásgyűjtőnek nem nevezhetjük; megtartójuknak sem, hisz valósággal elrontotta őket. Mégis fontos helye van a szólásgyűjtemények irodalmában, mert sok kiadásban elterjedt művecskéjével az utódok hosszú sorának forrásává lett, verseit fölvtették az iskolai olvasmányok közé (l. Kovács Dezső i. ért.), s a közmondások gyűjtői közt szinte a legújabb időkig tekintélyszámba ment. Elődeihez való viszonyában még sok a tisztázandó; az utókorra való hatása azonban könnyebben mutatható ki s erről alább még szó lesz.

8. Nem maradhat említés nélkül e sorozatban a Thököly-korszaknak párbeszédes emléke, az Actio curiosa, mely

* Imre S. i. értekezésében figyelmeztet erre az egyezésre, s a nóta negyedik sorának változataira: „jó járású lónak“, „kedvemre valónak“, „jól szövő-fonónak“.

szólástörténeti szempontból ennek az időnek legbecsesebb maradványa. Az emlék, mely Thaly Kálmán szerint 1678-ból való, teljesen csak nagyon későn lett ismeretessé, mikor Thaly Kőszeghy Pál versével: Bercsényi házasságával együtt kiadta (Bpest, 1894, a M. T. Akad. kiadványa s a Tört. Tárból is 1894, 309. sk. II. — Kivonatossan már 1872-ben, az *Adalékok* I. kötetében, 76. sk. II.), pedig különösen nyelvi tekintetben valósággal elsőrangú értékű. A nyolcz „beszéd“-nek folyamán ugyanis *Gaude uram* a párbeszédek főalakja, csak úgy ontja a zamatos, körmönfont, néha vaskos közmondások, szólásmódok és szóláshasonlatok özönét, menten minden irodalmi hatástól, azonmód, a hogy a Dunántúl földjén termettek; ezért becsesebb, mint a száz évvel régebbi Salamon és Markalf is. Van benne néhány elavult szólás is, de van olyan is, mely nem egy ma élőnek első előfordulása: Tamás vagyok benne; eb ura fakó stb. Sem gyűjtőnek, sem magyarázónak ezt a forrást mellőznie nem szabad.

(Folytatjuk.)

TOLNAI VILMOS.

A tövégi magánhangzokról.

III.

8. *tömlöcz* (alakv.: a HB.-ben ragozott alak: „ez világ *tömnucebelevl*; más alakv.-ok: ? *Thimelch* hegy OklSz.; ? *temelch* Schlägli-szój., *temnecz* NySz., *tömlecz*, *temlecz*, *temlécz*, *tömlecz*, *tömlécz* MTsz.): carcer, gefängniss;

— ó-egyh. szláv *temnica* (alakv. *temnica* Jagić Cod. Mar., ŠČEPKIN, Sav. kn.: szótár: carcer), bolg. *temnica* (carcer GEROF alakv. *temnicz* MIKL. Lex. p., *temnicu*, *tömnicu* CANKOF), szerb-horv. *tämnica* (alakv. *tävnica* kerker VUK³, kaj.-horv. *temnica* BELLOSZT., HABD., JAMBR.: id.), szlov. *temnica* (id. PLETERŠ., *tamnica* JANEŽ.), t. *temnica*, cs. *temnice* (JUNG. „carcer“ is), lengy. *ciemnica* (LINDE, „carcer“ is), or. *temnica* (DALJ.,³ carcer); lásd MIKL. EtWb., Slav. El. stb.

9. *zászló* (alakv. *zásztou* [vö. 1095-ben szn.-i *Zasztou* OklSz., íráshibából *zathow* Beszt.-szój.], *zásztó* [vö. *zasto* Schlägli- és Beszt.-szój., NySz., íráshibából *zato* Schlägli-szój.], *ászló*, *lászló* MTsz.): signum, vexillum, fahne, standarte;

— egyh. szláv *zastava* (vexillum, a Bellum Troj. középbolg. és egy XVI. sz.-i szerb emlékből MIKL. Lex. p.; másutt „cohors, insidiae“ a jelentés I. u. o. és SREZNEVSKIJ Mat.), kaj.-horv. *zastava* (vexillum, signum, imago BELLOSZT., *zastava* JAMBR., *zastava* HABD., *zastava* VUK³, IvBR.), szlov. *zastáva* (fahne, flagge PLETERŠ.), t. *zastava* id., cs. *zastava* (cohors, fahne JUNG.), hazai kisor. *zastava* (zászló MITRÁK, CSOPEI). A szláv szó eredeti hangsúlya **zastáva*. Vö. MIKL. EtWb., ASBÓTH Arch. XXII. 465., Izvj. VII. 4., 277.; hibásan MIKL. SlavEl.

10. *zsineg* (nyílt *e*-vel NySz.; alakv. *sineg*: funiculus, chorda. zona, kleines seil, schnur, spagat BSZABÓ Kisd. szót.², CzF.); MIKLOSICH (EtWb. *žinja*, SlavEl., Nyr. XI. 567.) LESCHKA El.-a alapján a m. szót a cselből származtatja: vö. cs. *žínka* (härener lappen, haartuch, haarseil RANK), t. *žínka* (strick, besonders von rosshaaren JUNG.) ; e szó származéka a cs. *žinė*, t. *žinė* (rosshaar, pferdehaar, härenes tuch, durchzugseil, RANK, BERN.; lásd még szlov. *zinja*, *žima*: rosshaar, rosshaarschlinge PLETERŠ.) szóból. Ha e származtatás helyes, akkor a m. szónak ez a fejlődése: szláv *žínka* > m. **zsinkā* > **zsink* > **zsinek* > *zsineg*, a mit azonban nem tartok teljesen kifogástalan magyarázatnak.

Az eddig tárgyalt szavak szóvégi nyílt szótagban levő *a*-ja okvetlenül csak a magyarban tűnhetett el. Vannak azonban olyan szavaink is, a melyeknek magában a szlávtságban *-a*-val és *-a* nélkül hangzó alakjuk van. E szavaknál tehát azt is lehet mondani, hogy ezek a mi nyelvünkbe *-a* nélküli alakban jöttek át. Lássuk őket közelebbről:

11. *patkó* (Schlägli-szój., a Beszt.-ben egyszer íráshibából *patk seg*: *patko seg* helyett; alakv. *Pothkow* tulajdonnévben OklSz.: solea ferrea, solea equi, hufeisen; származék: *patkol* Schlägli-szój., Beszt.-szój., NySz. és *patkól* CzF., OklSz.; újabb?); kétféle alakból származtatható:

< α) szlv. *pódkov* [gen. *podkóvi*: femin.: hufeisen PLETERŠ., *podkòv*, *kóva*: hufeisen JANEŽ.], t. *podkov* (femin.: *patkó* BERNOLÁK, MIKL. SlavEl.), ? orosz szerk. egyh. szláv *podkovъ* (masc.: solea equi MIKL. Lex. p.);

β) bolg. *podkova* (hufeisen GEROF, írva CANKOPNÁL *potkòvù*), szerb-horv. *pòtkova* (id. VUK.,² BELLOSZT.-nál *podkova*, HABD., JAMBR.), szlov. *podkòva* (id. PLETERŠ.), t., cs. *podkova* id., lengy. *podkowa* id., or. *podkova* id.

Nézetem szerint csakis a β) alatt felsorolt alakokból magyarázható meg a mi *patkó* szavunk. Más jelentésű m. *patkó*-ra vö. KÖRÖSI Ol. El.

12. *pondró* (NySz. XVII. száz.-ból, BARÓTI SZABÓ D. Kisd. szót.²; alakv. *plondró*, *pondré*, továbbképezve: *pundrés* MTsz.: made, vermiculus; az *-ó* helyetti *-é*-re vö. *posztó* ~ *poszté* l. MELICH, Magy. szótáriród. I. 38. és KTör.: *pustebele*);

a szó kétféle alakból származtatható:

< α) egyh. szláv *ponravъ* (masc.: vermis MIKL. Lex. p.), cs. *ponrav*, *pondrav* (oestrus bovis, bremse; engerring JUNG.), lengy. *pandrow* (wurm in der erde, im fleisch LINDE), or. *ponorovъ* (t) (egyh. emlékekben: zemljanoj červъ SRÉZNEVSKIJ Mat.), szerb *pundravъ* (lókukacz VUK.,³ magy. eredetű?), — ? t. *pandrav* MIKL. SlavEl.

β) cs. *pondrava* (fem.: engerring VONDRÁK Vergl. Gram. I. 325., GEBAUER Hist. mluv. I. 33., alakv. *pondrova* JUNG.). Szláv alapalak **po-norvъ*, **ponorva*, lásd MIKL. EtWb. *-ner* alatt.

A MTsz.-beli *pondrécska* (valami madár) szintén idetartozó

szó. A m. *pondró* nézetem szerint is (lásd Asbóth Izvj. VII. 4., 277.) az *α*) alatti alakokból származtatandó. E szerint a *patkó* < *podkova*-ból, a *pondró* pedig *ponrav*, *pondrav* szóból eredt.

Végül fel kell sorolnom azokat a szavakat is, a melyek MIKLOSICH „Slav. El.“ című művében, vagy más kutatók dolgozataiban olyan szláv alakokból vannak származtatva, a melyeknek szövégi -á-ja van, a mely -á azonban nem a magyarban veszett el, vagy a melynek a sorsáról MIKLOSICHTÓL, illetőleg az illető kutatóktól eltérő nézetem van. Ezek a szavak a következők:

göröngy; nézetem szerint nem helyes SIMONYI magyarázata, a ki e szót a szláv *gruda*-val hozza kapcsolatba (l. Nyr. XXXVIII. 388. BERNEKER EtWb. 356.);

gránic (vö. MTsz.: *garánic*, *geránic*, *grányic*); a m. szó a baj-osztr. *granitz* (vö. KLUGE EtWb.: *grenze*) mása (l. MIKL. SlavEl.), míg a népnyelvi *grányicza* (MTsz.) a m. *gránicz* és a tót *hranica* hatása alatt keletkezett szó;

kopicz (kullancs MTsz.); MIKLOSICH SlavEl. cz. művében e szót egy szláv **kopica*-ból magyarázza, a mely a szláv szóról ezt mondja: „slavisch jetzt unnachweisbar“;

kapocs. MIKL. SlavEl.-ben ezt írja: „*kopča* nsl., serb. — *kapocs*, *kapcs* s. fibula Schnalle. Alb. *kópsë*. Fremdw. 100.“ (l. EtWb., Nyr. XI. 224.; SIMONYI Elvonás 9.). Minthogy e szláv szónak előttem teljesen ismeretlen az eredete, a m. szó eredetéről sem szólhatok határozottan (vö. MUNKÁCSI NyK. XVII. 120.);

patkány. MIKL. SlavEl. szerint szlov. *podgana*-ból. ASBÓTH (Izvj. VII. 4., 287.) szerint egy olasz **pontecana*-ból először m. **pantkány* s ebből *patkány*. Szerintem cs. t. *potkan*-ból való a m. *patkány* (régibb m. *potkán* vö. MURMELIUS 41., *potkány* MTsz.);

poján (két bérc között elterülő hegynyak MTsz.; helynevekben *Polyán* és *Polyána* CzF.; „az *poljani* hataron“ MELICH Brassói lat.-m. szót.-tör.). MIKL. SlavEl.-iben a m. szót az egyh. szláv *poljana* (campus, portio, pars terrae, convallis MIKL. Lex. p.) szóból származtatja. ASBÓTH azonban kimutatta (l. Izvj. VII. 4., 287.), hogy a m. szó az oláh *poiană* (éclaircie dans une forêt, clairière DAME) mása;

robot (első adat MÁRTON 1807. m. n. szók.; alakv. *rabot* CzF.: frohndienst); a régi m. nyelvben csakis *rabota* (NySz., CzF., MTsz., MÁRTON 1807., vö. *robotás* OKISZ.), *robota* (CzF., MTsz., vö. NySz. *robotás* és hazai lat. *robota* BARTAL Magy.-lat. szót.), alakv.: *rabbata*, *rabbota* (NySz., lat. *robotta* BARTAL). Nézetem szerint a *rabota* ~ *robota* szláv, a *robot* pedig német jövevényszó nyelvünkben (vö. ném. *robott* 15., 16. száz. óta KLUGE EtWb.⁶, osztr.-baj. *robot*, *robot*: frohndienst Schmeller¹ III. 9.; természetes dolog, hogy a n.-ben a szó a szláv *robota*-ból való); másképp, de hibásan MIKL. SlavEl.;

sőreg. MIKL. SlavEl.-ei szerint or. *sevrjuga*-ból; lásd azonban MUNKÁCSI ÁKE. 546.;

vád. MIKL. SlavEl.-ei szerint „ó-egyh. szláv *rada* calumnia“

szóból; hibás származtatás. Nyelvünkben először csak *vádol* ige volt (= ó-egyh. szláv *vaditi*) s ebből régi elvonás a *vád* főnév, lásd SIMONYI Elvonás 24., ASBÓTH Izvj. VII. 4., 283., 284.

Végigvizsgáltam azokat a szláv jövevényszavainkat, a melyeknek a szlávásban szóvégi nyílt végszótagjában *á*-juk van. Az eredmény az, hogy ez *-á* vagy megmarad (esetleg illeszkedéssel *-e*-vé lesz), vagy pedig nyomtalanul eltűnt a magyarban. Azt is említettem, hogy ez az eltűnés csakis a magyarban történhetett meg. Ennek bizonyítéka szerintem a szláv *ponjáva* magyar fejlődése. Ez a magyarban először **ponyava* volt; ebből a nyelvjárások egy részében *ponyva* (vö. *pojata* > *pajta*, *Morava* > *Morva*, *Žitova* > *Zsitva* stb.), más részében **ponyav* > **ponyó* > *pányó* (vö. magy. *tava-t* ~ **tava* > *tav* > *tau* > *tő*, **zasztava* > **zasztav* > *zásztó* > *zászló* stb.). E példával azt is bebizonyítottam, hogy a szláv szóvégi *-á* eltűnése nem függ össze a szó háromtagúságával (így magyarázva ASBÓTH-nál Arch. XXII. 456., Izvj. VII. 4., 277., szerinte kéttagú szláv szó *-á*-ja nem vészett el a magyarban Izvj. VII. 4., 284.). Az *á* eltűnését a szláv hangtörvényekkel sem lehet megmagyarázni. Egy ilyen hangtörvény, a melylyel kísérletezni lehetne, a következő: A mai bolg. nyelvjárásokban szóvégi nyílt szótagban levő *-á* *z*-nak is hangzik (lásd MILETIČ, Das Ostbulgarische 104. l.); az ilyen *z*-kat CANKOV kivétel nélkül *à*-knak írja (vö. bolg. *temnicà*, *süboiù* stb. a példák közt). Föl lehetne már most tenni, hogy azok a szláv eredetű magyar szavak, melyeknek a magyarban az *-a*-ja nincs meg, bolgár átvételek s ilyen bolgár szavakból valók: *besédü*, *kľbasü*, *ladijkü*, *lopütü*, *sübotü*, *temnicü* stb. A magyarban tehát e szavak rövid *-u*-val jöttek volna át s ez az *-u* a többi magyar szó rövid *-u*-jával egyszerűen tűnt el. Nem sorolom elő mindazt az okot, miért lehetetlen ez a magyarázat. A legfontosabb az, hogy más nyelvekből került jövevényszavainkban is eltűnt a szóvégi *-á* (lásd lejjebb), s ezért is a szláv szavakban tapasztalható jelenség is a magyarból fejtendő meg.

Olasz jövevényszavak.

Nyelvünk olasz jövevényszavai egyetlenegy nyelvjárásból meg nem fejthetők, ellenben nincsen bennük egyetlenegy hangtani sajátosság, a mely az észak-olasz nyelvjárások egyikéből-másikából meg ne volna fejthető. Íme néhány bizonyíték:

a) Latin hangzóközi *-c* (= *k*) hangsúly utáni szótagban az észak-ol. nyelvjárásokban *-g*-vé lesz; vö. m. *füge* < észak-ol. *figo* (= lat. *ficus*) + vel. ol. *figa*, plur. nom. *fighe* (= ol. *fica*: női szeméremtest); m. *osztriga* < vel. ol. *òstrega* (BOERIO), mil. és genov. ol. *ostrega* (BANFI Voc., OLIVIERI Diz.), ol., bol., ol. *ostrica* (KÖRTING LromWb.³, FERRARI Voc.), piem. ol. *òstrica* (GARUZZI Voc.).

b) Lat. *ce*, *ci*: l. magy. *zs* ~ *s*: régi m. *dűzs*, mai *dűs* < SIMONYI Ung. Spr. 67. lapja szerint közvetlenül az olaszból; vö. vel. ol. *dose* (coll' o chiuso, BOERIO, WIESE Altit. Elem. buch 26.,

TOMM. E BELL.), *dože* (KÖRTING, Lat. rom. Wb.³), genovai ol. *düže* (OLIVIERI, Diz. gen. it.), másutt ol. *dus* SAVJ-LOPEZ-BARTOLI Altit. Chr. 32.), ol. *doge* (nyílt o-val) < lat. *düce*-; szerintem közvetlenül a szerb-horv. *đuž*-ból (vö. HAKSzót., legrégibb adat 1253-ból, később *đužd* u. o.), s itt olaszból | *kámza* < ol. *cámice* (MELICH, Szláv jövevényszavaink I. 2.: index);

2. magy. sz (zöngés mássalhangzó előtt z): *csimasz* < vel. ol. *cimese*, ol. *cimice* (KÖRTING Lat. rom. Wb.³, KÖRÖSI, Ol. Elemek) | régi m. *dézma*, mai *dézsma* < ol. *decima* (vö. észak-ol. *desemo* = der zehnte KÖRTING Lat. rom. Wb.³, MELICH, Szláv jöv. I. 2.: index);

3. magy. -cs- hangzóközi helyzetben: *bakacsin* < ol. *boccacino* (KÖRÖSI, Ol. el., vö. vel. ol. *bocassin* BOERIO). Minthogy a szókezdő m. *cs* sok esetben eredetibb *cz*-ből való (vö. *császár*, *cső*, *csődör* stb. MELICH, Szláv jöv. eredetéről 39. l.), olasz eredetű *cs*-vel kezdődő szavaink eredeti lat. ol. *cz*-ből is származtathatók (vö. *csicséri*, *csimasz*, *csemete* és ezt a lat. szót: *csízió*).

A lat. *ce*, *ci* az éjszak-ol. nyelvjárásokban *s*-nek (= *sz*), *cz*-nek, *ž*-nek hangzik (vö. GRÖBER, Grundriss² I. 675., 706.).

c) Lat. szókezdő *pl*-, *fl*-, *bl*-. 1. m. *forint* < ol. *florino* (< lat. *flōrinu*- KÖRTING Lat. rom. Wb.³; vö. a mai *Firenze* régi *Fiorenza* nevét, továbbá a mi *Fiume* nevünket); 2. m. *piacz* (lásd lejjebb) < ol. *piazza* (< lat. *plātēa*); 3. *Balázs* < ol. *Biaggio* (< lat. *Blasius*, lásd különben MELICH, Szláv jövevényszavaink I. 2.: index); m. *kartablanka* OklSz. és *kartabianka* NySz. < ol. *carta bianca* — c. *blanca*. A m. *plébános*, *dupla*, *szimpla* (ez utóbbi kettő SIMONYI Ung. Spr. 68. lapja szerint olasz) vocalismusuk alapján latin átvételek.

Az éjszak-ol. nyelvjárások közül a velenceiben a lat. *cl*-, *pl*- még a XIII. században is *cl*-, *pl*-nek hangzott (l. GRÖBER, Grundriss² I., 706. és u. o. 678., 702.).

Azt hiszem, a felhozott bizonyítékok bőven támogatják azt az állításomat, hogy a mi olasz jövevényeink nem egy olasz, hanem általában az éjszak-olasz nyelvjárásokból valók. Igen ám, de az éjszak-olasz nyelvjárásokban a szóvégi, nyílt szótagban levő hangsúlytalan magánhangzók közül mindegyik eltűnhetik, kivéve az -*a*-t, valamint a többszámi -*e* és -*i* jelet (vö. WIESK Altital. Elbuch 72., 75. §§), lásd még GRÖBER, Grundr.² I. 469.). Hogy egy olasz szóvégi hangsúlytalan -*o*-, -*e*-, -*i* megmaradt-e a magyarban vagy pedig nem, annak a magyar szóvégi rövid magánhangzók szempontjából semmi fontossága nincs;* ellenben az átvétel időrendi értékére fontos, hogy ha egy olasz szóvégi -*o*-nak a m.-ban -*ó* (lásd jegyzet), vagy szóvégi -*i*-nek -*i* felel

* Vö. ol. szóvégi -*o* = 1. m. — *a*: *pályá* < vel. ol. *pālio* (BOERIO, lásd SIMONYI Ung. Spr. 68.), *árticsóka* < vel. ol. *artichioco* (BOERIO, KÖRÖSI Ol. el.); 2. m. *θ*: *bakacsin* < ol. *boccacino*, *forint* < ol. *florino* stb.; 3. m. *ő*: *ázió* < ol. *agio*, *bankó* < ol. (cedola di) *banco* (KÖRÖSI, Ol. el.). Ol. szóvégi -*e* = m. *θ*: *paizs* < vel. ol. *pavese* (BOERIO, KÖRÖSI, Ol. El.), *párt* < SIMONYI Ung. Spr. 68. lapja szerint ol. *parte* (másképp MELICH-LUMTZER), stb.

meg (vö. *alpári* < ol. *al pari*). Ez utóbbi esetekben biztos dolog, hogy az átvételek aránylag újabb keletűek.

Másként áll a dolog az ol. szövegi, nyílt szótagban álló -*a* hanggal.* Ez az olaszban a szó végéről nem tűnhetik el; ha tehát a magyarban ilyen -*a* eltűnt a magy. szó végéről, akkor ennek okát a magyarban kell keresnünk.

Szövegi ol. -*a* a magyarban általában -*a* (illeszkedéssel -*e*), vö. *osztrega* < éjszak-ol. *östrega* (lásd fentebb és KÖRÖSI Ol. El.), *trombíta* < vel. ol. *trombèta* (BOERIO, KÖRÖSI, Ol. El.), ol. *tromebetta*, *csemete* < vel. ol. *cimèta* (BOERIO), ol. *cimetta* (szókezdő *cs*-re vö. fentebb) stb. Van azonban néhány biztos példa arra, hogy szövegi ol. -*a* a magyarban eltűnt. Ezek a következők:

1. *bolt* (alakv. *bót* vö. NySz. és Schlägli-szój. *both*; *bólt*, *bóld* NySz., *bód*, *baód* MTsz., továbbképzésben *bódos*, *bódi* MTsz.: a) wölbung, decke, arcus, b) gewölb, stube, fornix; vö. *bolt*: wölben NySz., MTsz.);

vagy közvetlen, vagy szláv közvetítéssel került olasz jövevény; kétféle olasz szó kínálkozik az összehasonlításra;

< α) ol. *volta* (gewölbe, wendung KÖRTING Lat. rom. Wb.³; nyílt *o*-val a mai ol. szó). Minthogy a vulg. lat. *vó*- az ó-olaszban *bo*-vá lett, a mely *bo*- újabban ismét *vo*-vá alakult (lásd GRÖBER, Grundriss² I. 677.), feltehető egy ó-ol. **bolta* (vö. ó-ész. ol. *bota* Denkschr. XXII. 116. Bécs). Ezért van a szó a szlávban is *b*-vel, vö. bolg. *bólta*, szerb-horv. *bólta*, *búlta*, *bóta* HorvAkSzót., szlov. *bólta* BernEtWb.; az oláh *boltü* magy. eredetű.

β) ol. *volto* (nyílt *o*-val: „coll' o largo = volta: muro in arco“ TOMMASEO e BELLINI). Itt is feltehető egy ó-ol. **bolto*.

Egy olasz **bolto*-ból a m.-ban szabályosan *bolt* lesz, mindazonáltal az a meggyőződése, hogy a m. szó az ó-ol. **bolta* mása.

2. *piacz* (OkI Sz., alakv. *piarcz* NySz., MTsz., Márton 1807., CzF., *piharcz*, *pijarz* MTsz.: a) forum, b) planities, c) platea, hof, d) vicus, dorf NySz. a *b-d* jelentés ma elavult);

< ol. *piazza* (vel., BOERIO, mil., BANFI, bologn., FERRARI), piem. ol. *piassa* (GAVUZZI); lásd még KÖRÖSI Ol. El. Az olasz szó kéttagú, olv. *piaczezá*.

3. Nem lehetetlen, hogy ide tartozik a *narancs* szó is (vö. vel. ol. *naranza* BOERIO, KÖRÖSI Ol. El.); minthogy azonban magában az olaszban is van *naranz* alak is (vö. mil. ol. *naranz* BANFI, KÖRTING Lat. rom. Wb.³), a magy. szó egy kéttagú olasz alakból is megfejtethető.

4. *mécs* (a szó é-jére vö. NyK. XXXVIII. 27., NySz.: HELTAI; alakv. *mecs*, *mëncs*, *mincs* MTsz., *mëncs* CzF., MTsz., *ménycs* CzF.): a) (obsoletum) ellychnium, docht (vö. „az gertianak *mechy*“ Tih. k. NySz.), b) lucerna, nachtlampe; továbbképzés: *mecsek* ~ *mecset* id. MTsz.;

* Olyan ol. átvételünk, a mely több. nom.-i alakból való volna, legfeljebb a *füge* szó (lásd fentebb).

a szó eredetéről az a nézet, hogy olasz jövevény (vö. SZARVAS G., KÖRÖSI NYR. XV. 550.): az olaszban a következő szó kínálkozik az egybevetésre:

α) ol. *miccia* (lunte, zündfaden, — schnur RIGUTINI, vel. ol. *micchia* BOERIO);

β) ol. *miccio* (id., régen sűrűn használt szó volt, ma ritkán, lásd TOMMASEO E BELLINI). Eredetére vö. RIGUTINI, máskép KÖRTING Lat. rom. Wb.³ Magyarból az erd. oláhba (oláh *meti* DAMÉ, NYR. XVI. 551. *meciu* Les. Bud.).

A m. szó nézetem szerint akár az α), akár a β) alatti alakból kifogástalanul megfejthető.

KÖRÖSI SÁNDOR „A magyar nyelvbeli olasz elemek“ cz. művéből (lásd a *fiumei m. kir. áll. főg.* 1891—92. évi értesítőjét) több olyan szót idézhetnék még, a melyek szóvégi, nyílt szótagú -a-val vannak az olaszban (vö. *cafai, csánk, dákos, filigrán, gitár, gúny, kúp, mazolány, pamarancs, tuczin*), s a magyarban ez az -a hiányzik. E példák nézetem szerint egytől-egyig másképp is magyarázhatók s azért a szóvégi m. -a történetéhez semmiféle bizonyítékokkal nem szolgálnak.

Latin jövevénytyszavak.

E jövevénytiszavaink tárgyalásánál alapul mindig az egyházban dívó latin nyelv veendő, a melynek kiejtésében a vulgáris ejtésnek és az írott alak hatása alatt keletkezett kiegyenlítődsnek nagy szerepe van. A latin szavak nyílt végszótagjában a nom.-ban a következő rövid magánhangzók állhatnak: *ā, ē, ō, ū* (többi esetben *i* is). Latin jövevénytiszavaink közt példáink csakis a -ā végűekre vannak. Van ugyan egy látszólagos példa az *ē*-re is, s ez az *interes* szó (vö. NySz. XVII. sz. óta, MÁRTON 1807., SÁNDOR TOLD., MTsz.: *interusurium, usura, foenus, zins*). Nagyon valószínű azonban, hogy ez a szó az ol. *interesse* (a 3. szótagbeli *e* nyílt: *zins, eigennutz*, mil. ol. *interess* BANFI) mása, a mi mellett a régi m. *interesse* (lásd NySz.: 1593. évi adat) latinositott alak. Az olasz jövevények szóvégi -e jéről pedig lásd a fentebb mondotakat.

A latin szóvégi -ā a magyarban általában megmarad, esetleg illeszkedéssel -e-vé lesz pl. *línea* ~ *línnya, vigília, ostya, spongya, sekrestye* stb. Van azonban egy lat. szó, a melynek szóvégi -a-ja a magyarban hiányzik, s ez a

tárgy (ragozva régen *tárgyok, tárgyt*; a XV., XVI. században fordul elő először, KASSAI V. 56., NySz., OklSz.: α) *pluteus*, *sturmdach*, β) *meta, zielscheibe*, *ziel*; γ) *objectum, gegenstand*: ez a jelentés nyelvújítási korból 1772. SZILY NYUSZ.; már ragozása: *tárgyat, tárgyak*. Idevaló a népnyelvi *tárgya*? MTsz.);

— hangtanilag teljesen kifogástalan SZARVAS G. magyarázata, mely szerint a szó a középkori lat. *targia* mása (lásd NYR. XV. 193.). A szó jelentése DuC. szerint „*pelta*“, de a kfn. *zarge*

alapján (vö. MÜLLER-ZARNCKE MhdWb.: „seiteneinfassung eines raumes . . ., um einen turm“) feltehető *targia* = „sturmdach“ jelentés is. A többi nyelvben, a hol a szó előfordul, „schild, pelta“ a jelentés (vö. ó-fr. *tarje*, mai fr. *targe* stb. KÖRTING Lat. rom. Wb.³). Nagy kérdés azonban, hogy tárgyilag fel lehet-e tenni, hogy a *targia* ismeretes volt-e a X., XI. századi hadúszatban is. Mint „kézi pajzs“, úgy látszik, a XIII. századnál nem régiebb (vö. BOEHEIM, Handbuch der Waffenkunde 182., 183. l.). Minthogy minden szempontból kifogástalanul a szót nem tudom megmagyarázni, vallomására nem fogok semmit se építeni.

KOVÁCS GYULA „Latin elemek a magyar nyelvben“ (Budapest 1892.) cz. művében több olyan szó van, a melynek a latinban szóvégi -á-ja van, a mely azonban nem a latinból vagy Kovács-tól eltérően magyarázandó; ezek a szavak a következők: *ákác*, *bervény* (vö. Nyr. XI. 116.), *dám-vad* (vö. MELICH-LUMTZER Deut. Ortsn. u. Lehnw.), *ispót* (vö. u. o.), *matász* (vö. SZINNYEI Nyr. XXIII. 392.), *moln* ~ *malom* (helyes m.-a nincs), *petecs* (régibb alak *peticsen* NySz. < ném. *petetsche*, plur. *petetschen* GRIMM DWb.), *szagyan* (fü, DIÓSZEGI csinálta szó a lat. *sagina*-ból. CzF., BALJ. TSzót.).

A végeredmény tehát ez: Latin jövevényszavaink közt egyetlenegy kétségtelen adalék sincs a X—XII. századi tövégi magy. rövid magánhangzók kérdéséhez.

Német jövevényszavak.

Egy ó-felnémet szó nyílt végszótagjában a következő rövid és hosszú magánhangzók állhatnak: *a, e, i, o, u*. E magánhangzók a középfelnémet korszakban egy hanggá, *e*-vé fejlődtek (lásd BRAUNE Althochd. Gram.² 44—45.). E fejlődés azonban nem történt meg egyszerre. A bajor nyelvjárásban az *u, o, a* 1050 körül már kivétel nélkül *e*, míg az *i* a XI. század végéig tartja magát (lásd SCHATZ I., Altbair. Gram. 1. és 55. l.). Az a kérdés, van-e a mi német jövevényszavaink közt olyan, a mely ó-felnémet korszakbeli átvétel s valamilyen adalékkal szolgálhat a mi szóvégi hangzóink történetéhez. Nézetem szerint ilyen adalékok a következők:

1. *szekrény* (MTsz., *székrény* OklSz., *székrin* NySz., *szekriny* NySz. *szökrény* NySz., OklSz., *szökriny* OklSz., *szökrön*, *szökröny* MTsz.): *serinium*, *capsa*,^o *cista*, *schrein*, *schränk*, *lade*, *kaste*; a magy. szó eredetéről a következő nézetek említhetők:

< α) olasz *scrigno* (alakv. *sgrigno*; nőnemű főn. alak: *scrigna*: *spezie di forziere* TOMMASEO E BELLINI); vö. lat. *scrīnium*, *scrīneum*, *scrīnia* és *scrīnum* DuC. Ha ol. eredetű volna a szó a magy.-ban, akkor a jelentéstől eltekintve a magyar szóban *s-* szókezdetet várnánk.

β) egyh. szláv *skrina*, *skrinija*, *skrinja* (arca MIKL. Lex. p., SREZN. Mat.), szerb-horv. *skrìnja* (alakv. *skrìnja* id. VUK.³, IvBr.: „nyugati nyelvterületen“), szlov. *skrinja* (alakv. *skrinja* id. PLETERŠ.),

t. *škriňa* id., cs. *skríně* (alakv. *škříně* id. RANK.), lengy. *skrzynia* id., kisor. *skrynja* (DALJ.³, I. MIKL. EtWb.). Az elavult or. *skrinz* (himn.: koffer, kasten PAWLOWSKI, DALJ.³) talán nem idevaló szó. A m. szót MIKLOSICH (vö. SlavEl., Nyr. XI. 458.) a szláv *skrinja*-ból származtatja, a mi szerintem nem fogadható el.

γ) ófn. *scrini* (schrein GRIMM, MELICH-LUMTZER DLehnw.). Ebből a m. szó kifogástalanul megmagyarázható; ófn. *scrini* > m. **szkrini* > *székri* > *székri* > **székri* stb. felném. *i* > mai m. *é*-re vö. kfn. *mīl* > m. *mīly* > *mély*föld. A ném. *scrini* szövégi *i*-je és szókezdő *sc*-ja alapján 1100. év előtti magyar átvétel.

2. *polgár** (Schlägli szój.: civis, alakv. *pólgár* NySz., *pógár* CzF., MTsz., *palogár*, *pologár* NySz., tulajdonnevekben: *Palgár*, *Palagár*, ? *Pargár* OklSz.): a) civis, b) agricola, ackersmann (CzF., MTsz.), c) juratus, geschworener (CzF., MTsz.);

az a tanulságos vita, a mely e szóról a MNy. V. kötetében (vö. még Nytud. II. 194.) folyt, bebizonyította, hogy a szó első jelentése „civis“, s mint ilyen csakis a ném. *bürger* szóval függhet össze. De hogyan? Az a kérdés, közvetlenül német jövevény-e a *polgár* s ha igen, a német nyelv melyik nyelvjárásából s melyik korszakában került át hozzánk. A második kérdés, fel lehetne-e tenni, hogy szláv közvetítéssel került német szó a *polgár*. A feleletnél a következőket kell tekintetbe vennünk:

a) germ. *b* a felném. hangmozdítással az ó-felném. korszakban a bajorban *p*-, azaz zöngétlen fortis (vö. baj. ófn. *piskoff* = püspök SCHATZ, Altb. Gram. 1. és 76. l.), míg a rajnai és a keleti frankban a *b* megmarad (l. BRAUNE, Alth. Gram.² 68., FRANCK, Altfr. Gram. 95.). A magy. *p*- szókezdő ezen az alapon bajor eredetre mutat (másképp, de helytelenül MELICH-LUMTZER Deut. Lehnw., MELICH, Melyik nyelvjárásból?).

β) A mai ném. *bürger* szó -er-je képző; a képzőről tudnunk kell ezeket: Az eredeti ófn. -*āri* latin hatás alatt már az ófn. korszakban -*āri* is. A bajorban az umlautozott -*aer* alak csak a XIII. századtól fordul elő (vö. WEINHOLD, Bair. Gram. 212. §), a régebbi időkben -*ari*, -*are* a képző, míg ellenben a frankban már a legrégibb időben is -*eri*. később -*er* az alak (vö. FRANCK, Altfr. Gram. 63.).

Ez okok alapján a m. *polgár* egy ó-felnémet korszakbéli bajor *purgāri*-ból való. Csak egyet lehetne még feltenni, s ez az, hogy hátha a baj. ófn. *purgāri* először a szlávba ment át (vö. kaj.-horv. *purgār* BELLOSZT., JAMBR., HABD.: civis, incolā oppidi, oppidianus), s aztán szláv közvetítéssel a magyarba. Ezt a feltevést ugyan legkevésbé sem tartom valószínűnek, de ha úgy történt volna is, akkor is a szlávban e szónak a IX., X. században **purgāri*-nak kellett volna hangzania (MELICH, Szláv jöv. ered. 21.: *γριτχαρι*: 1109. évi adat = *Göröncsér*), a mi a szövégi hangzó tekintetében a magyarban esetleg szövégi -*i*-vel is han-

* E szóra GOMBÓCZ Z. hívta fel figyelmemet.

gozhatott. Nézetem szerint már most a szónak ez a fejlődése: ó-fn. (bajor) *purgāri* > m. **purgāri* > **purgār* > **pulgār* > *polgār* (~ *pologār* ~ *palogār* ~ *pólgar* ~ *pógár* ~ *palgār*).

Nézetem szerint a mi X., XI. századi személyneveink közt is vannak olyan adatok, a melyek ó-felném. eredetűek s a melyeknek a vallomása szintén felhasználható (vö. pl. 1055. okl. „*Putu uueieze*“ NyK. XXV. 145. = ó-fn. *Boto* ~ *Poto* FÖRSTEMANN, Altb. Namenbuch³ I. 321.). Mindazonáltal tulajdonnevek vallomását nem akartam értekezésemben felhasználni.

A ném. jövevényszavak tárgyalásából ez a tanulság: Szóvégi ném. rövid -i az ó-felném. korszakbeli átvételeknél (1100-ig) a magyarban kivétel nélkül eltűnt.

* * *

GOMBOCZ Z. a török, én pedig a szláv, német, olasz, latin jövevényszavakat kutattuk át, s azt találtuk, az átható nyelvek szavainak szóvégi nyílt szótagjában levő *u, ü, í, i* kivétel nélkül eltűnt, míg az -a csak némely szavakban kopott le; az *o* hanghelyettesítéssel -a-vá lett, az -e pedig változatlanul maradt. A jelenség magyarázását a következő sorokban kísérem meg.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

Gomboskert, gomb.

Eurialusnak és Lucretiának szép históriája, melyben megíratatik egymáshoz való nagy szerelmek, mely szerelemből végre Lucretiának követkőzők szörnyű halála, így végződik:

*Mikoron írának másfélezer után hetvenhét esztendőben,
Aeneas Sylvius írásából szerzék ez éneket versekben,
Bodrog vize mellett Patak városában, az úr gombos kertében.*
(Szilády Á.: Balassa Bálint Költ. 234.)

Ez utolsó kifejezéshez Szilády a következő magyarázatot fűzi: „Az úr kertje alatt rendesen az egyház szokott értetni; az úr gombos kertje kifejezés oly egyházra vonatkozhatik, melynek templomai, tornyai gomb volt kereszt helyett.“ (Id. m. 351.)

Én úgy gondolom, hogy Sziládynak ez a magyarázata jobb híján sem állja meg a helyét. Az olyan felekezeti szintől, vonatkozástól mentes, erősen érzéki szerelmet éneklő költemény írója fölöslegesnek tartaná emlegetni azt, hogy ő az úristennek ez s ez hitvallást követő gyülekezetéből való. A fő pedig az, hogy a XVI. és XVII. századnak oly nagy és változatos vallási irodalmában sem komolyan, sem tréfásan sehol megkülönböztetőleg nem nevezik egyik protestáns egyházat sem gombos kertnek vagy gombos templomú, tornyú kertnek vagy egyháznak. Én azt a *kert* szót konkrét jelentésűnek tartom, azzal akarta a versszerző közelebből is megjelölni műve írtának helyét. A verses históriák szerzői sokszor csak annyit említenek meg a szerzés helyéről, hogy mely folyónk mel-

léken írtak. Így *Sztárai Mihály Athanasius püspök* históriájának két első részét „*az Duna mentében rendelé versekben*“, *Szegedi András* „*Sebes-Körösnek el-alámentében*“, *Szepetneki János* „*Szamos mentében*“ szerzette énekét. Néha ott van dátumnak a város neve is a folyóé mellett: *Sztárai* az említett história harmadik részét „*Tolna városában az Duna mentében*“ végezte. Gyakran a város vagy falu nevén kívül még szűkebb meghatározása is van a szerzés helyének. *Tinódi Kassában*, hol egy „*hideg*“, hol egy „*füstös szobában*“ szerzi énekét, a *Terek János vitézségéről* szólót pedig „*aran lábú Debreczen városában, egy pusztá kamorában*“. *Ilosvai Selymes Péternek Az nagy szent Pál apostol históriája* című művének „*lón írása az nemes Szakmárban, egy jámbor lakatgyártónak házában*“, *Ptolomeusát* pedig „*szerzé el-benn sován Szilágyországban, Kusalkóban, az egy havas oldaltban, egy cellában azaz egy füstös házban, elvégezte el-fenn egy sombokorban*“. Ilyen módon az *Eurialus és Lucretia* szerzője is a szerzés helyéül nemcsak a folyót említi — *Bodrog* —, nemcsak a várost — *Patak* —, hanem azt is, hogy énekét egy *kertben* írta. Illő hely szerelmes história megénekelésére.

De miféle kert az a *gombos kert*?

Bellis perennis nevű kerti virágunkat a fejemegyei 'Tabajdon a nép így nevezi: *gombocska*. Ez csak a *gomb* kicsinyítő képzős származéka, tehát valamint a *hajnalka* mellett van *hajnalvirág*, a *folyóka* mellett *folyófű* (Tabajd), s a fölfutó disznóvénnyeket nemcsak *futóknak* hívja a nép, hanem *futónak* is (uo.). azonképen ha van *gombocska* nevű virágunk, kellett lenni vagy kell lenni e virág *gomb* nevének is. Valóban Szabó Sándor a *szigetközi* nyelvjárásról írt munkájában a tájszók közt ezt közli: „*gombvirág: kerti virág*“ (NyF. 38: 33.). Ennek a virágnak Pápan ilyen neve is van: *pénzecske*.* E névnek egy más alakja az a *pénzeske*, melyet Kassai Szókönyve után idéz a MTSz., mint barsi tájszót, ezzel a magyarázattal: „*vörös és sárga boglárka, gombos-virág*“. Mi tehát a *gomboskert*? Olyan kifejezés, mint a *káposztáskert*, *rózsáskert*. A *gomboskert gombvirágos kert*, olyan kert, melybe *bellis perennis* van ültetve.

Különben a *gomboskert* szó *Eurialus és Lucretia* énekén kívül máshonnét is előkerül a régi nyelvből s ezáltal az én magyarázatom ha nem erősbül is, Sziládyé kétségkívül megdől. Takáts Sándor a *régi magyar kertről* szóló tárczájában (Budapesti Hírlap, 1906. évf. 86. és 93. szám) ezeket írja: „*Jámbor eleinknek nemcsak sok, de sokféle kertjük is volt. A virágos, zöltséges, veteményes, bécsi, lugas, dinnyés, komlós, kenderes, puszpángos, oltványos, gyümölcsös, meggyes, szilvás, cseresznyés, almás, körtvélyes, diós, mogyorós, mandolás, méhes, safrányos, káposztás, répás, hagymás, asztagos, gabonás, füvelő, csűrös, pajtás, görés, gombos kert, aztán a vadkert, kolyetakert, puttonykert, luczakert, katonakert, bányakert, szőlőskert, lókert, ökörkert, majorkert, latorkert, tengeri búzáskert stb. a XVI. és a XVII. században igen közönséges volt.*“ Ez elsorolt kertek közt akad olyan is, mely nem mai értelemben vett kertnek (hortus) hanem kerítésnek, sáncznak valamely fajtája (pl. *katonakert, latorkert*), vagy gazdasági udvaré (pl. *pajtáskert*), olyan azonban a *gomboskert* mellett nincsen, mely valamiféle virágról vette volna az elnevezését. Tehát hogy a *gomboskert* minden magyarázat nélkül ily

* Kis Ödön collegám közlése.

társaságban közli Takáts, az bizony nem szól mellette — de ellene sem — az én magyarázatomnak, annyit azonban kétségtelenül láthatunk belőle, hogy a *gomboskert* nem: egyház. Takáts a *gomboskertet* bizonyára nem az addig egyedülnek ismert helyről, az *Eurialus és Lucretiából* vette, hanem valami oklevélből vagy más történeti emlékből. Talán egyszer lesz alkalma forrását pontosabban megjelölni, bővebben közölni s ezáltal a *gomboskert* mivoltát biztosabban tisztázn.

Van egyébként, a mi még támogatja magyarázatomat. Hogy tudnillik a *gomboskert*: gombvirágos kert, ezt az is mutatja, hogy régi irodalmunknak van egy töredéke, melyet csak úgy érthetünk meg, ha a benne előforduló *gomb* szónak valamely virágfaj jelentését tulajdonítjuk. A XVI. század első negyedéből eredő Wespérmi Codexnek lapjai között egy hosszában összehajtott csik papíros áll bevarrva, a melynek egyik belső oldalán — Volf György szerint a codexíró második kéztől (Nyelveml. II. 6), Zolnai szerint újabb írással (Nyelvemlékeink, 229) — egymás alá helyezett betűkkel a következő szavak olvashatók: *síuem lölköm Virágom czinigem*, a másikon pedig: *araníom gombom ágom levelem*, azaz:

Szívem, lölköm, virágom, czinigem!
Aranyom, gombom, ágom, levelem!

E két sort — helyesen — úgy tekintik irodalomtörténetíróink, mint egy régi virágének töredékét, mely véletlenül fölcsemdült emlékében annak, a ki odavetette, a codexírónak vagy codexforgatónak. A régi magyar szerelmi népdalt *virágéneknek* azért nevezték, mert benne a szerelmes az ő szerelmesét *virágnak* mondta, virágneveken szólított, emlegette, mint a mai nótákban is hol *rózsámnak*, hol *violámnak*, hol *gyöngye majoránnának*. Az a két sornyi töredék csupa kedveskedő szólólgatása a kedvesnek s a *virágom* után meg az *ágom*, *levelem* mellé a *gombom* csak úgy illik oda, ha nem valamelyik mai vagy régi jelentésében veszszük (bulla, globulus, nodus, knopf, kugel, knoten), hanem *virágnak* értjük, *gombvirágnak*. Megjegyzendő, hogy a *lelkem* alaknak eredetibb *lökkem* kiejtése a palóczos nyelvjáráásokban maradt meg, az *é-ző* vidékek nagy részében *lelkem*, az *e-ző* vidékeken *lelkem* (*lökkäm, lölkäm*), az alföldi *ö-ző* nyelvtérületen *lelköm*. *Lökköm* pedig dunántúli sajátosság. Így az a virágénektöredék dunántúli nyelvjárás emléke. Figyelemre méltó tehát, hogy abban fordul elő az a *gomb* szó, melyet én a Dunántúl ma is ismert *gombocska*, *gombvirág* nevének tartok.

Kérdés már most, ki az „az *úr* gombos kertében“ kifejezésben az az *úr*? Nem lehet más, mint a versszerző házigazdája, Patak akkori *ura*, Dobó Ferencz. A földesurat röviden „az *úr*“-nak nevezték a maga környékén. Innen vannak az ilyen régi elnevezések: *Úrtó* 1135, *Úrréve* 1231, *Úrkuta* 1288, *Úrhalma* 1293, *Úraszóföld* 383, *Úrmolna* 1390 stb. OklSz. Tinódi is „*úr*“-nak írja házigazdáját, Betlen Farkast, abban a versében, melyet annak „bohnyai házánál“ irt: ott „versszörzésében Sebők deáknak nem *úr* hírével bődös bort adának.“

Legyen szabad még végül egy irodalomtörténeti kérdést érintenem. Az a körülmény, hogy az *Eurialus és Lucretia* szerzője Dobó Ferencz vendége volt, megerősíti Sziládynak azt a véleményét, hogy e históriának szerzője Balassa Bálint, Dobó rokona (Szilády: Balassa B. Költ. 337). Illéssy János adatot talált arra, hogy „Balassa

bizonyos időt — a körülményeket egybevetve az 1577-ik évet — Lengyelországban töltött“ (Irod. tört. Közl. 5:192). Ezért kétségtelennek tartja azt, hogy a „pataki névtelen“ nem lehet Balassa. Hozzáteszi, hogy „más alkalommal talán lesz módjában kimutatni, hogy Balassa Bálint és Dobó Ferencz közt már ekkor sem volt az atyafiságos viszony olyan bizalmas, hogy Balassának Dobónál való huzamosabb időzését föltehetnők.“ Ez utóbbi argumentum nem olyan, hogy Balassa szerzőségét meg kellene tagadni. Hét év múlva vette el Dobó Krisztinát s azután csapott föl elolthatatlanul az atyafiarez lángja Balassa és sógora, Dobó Ferencz közt. Balassa lengyelországi tartózkodása azonban olyan érv, hogy Pintér Jenő (A Magy. Irod. Tört. 2:103) „épen nem látja helyeselhetőnek“ azt, hogy Balassa szerzőségének ma is akadnak hívei. Pedig véleményem szerint méltán akadnak. Balassa Bálint Felső-Magyarországon is, Lengyelországban is birtokos volt. Már most az, hogy ő 1577-ben Lengyelországban tartózkodott, jelenti-e azt, hogy „1577 január 1-től 1577 december 31-ig“ (boldogult Széchy Károly szavai egy egyetemi előadásából) ki nem húzta lábát Lengyelországból? Felső-Magyarország és Lengyelország közt olyan érintkezés, közlekedés volt akkor, hogy a fiatal főúr bármikor megszakíthatta lengyelországi időzését és hazajöhetett. Külső okok tehát nem szólnak Szilády véleménye ellen, viszont az ő belső érvei oly fontosak, világosak, meggyőzők, hogy az *Eurialus és Lucretia* írójának csakis Balassa Bálintot tarthatjuk.

Feleljenek meg most már a néhai Balassa Bálint szűkebb hazája-béliek, a felvidékiek arra, hogy ismeretes-e most is az ő vidékükön a *gombvirág*, *gombocska* vagy *gombosvirág* elnevezés? És a bellis perennist hívják-e ott úgy?

MESZÖLY GEDEON.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

X.

A *cs*, *cz* hangunk betűi is azon jelöléseink közé tartoznak, melyek legkésőbb nyertek végleges formát. Kazinczy 1793 és 1794-ben már *cs*-t ír és ebben a két esztendőben (de csakis ebben a kettőben s ezeknek is csak egy részében) pusztá *c*-t is; alkalmasint Kalmár György és Dugonics nyomán, mert Rajnis, Révai a régi nyelvben is gyakoribb *tz*, *ts* jellel élnek Tsétsi után. Különbö ezokról a betűkről is sok szó esett a Földivel való levelezésben; még 1791-ben fölveti Földi a kérdést: „Nem ok nélkül tselekedték e eleink, hogy az egyes *c*-t ki obsitolták? nem az unalomig van e sok kettőztetett betűnk? Ha tsak ugyan foglalt betűt tetszik követni, nem alkalmasabb e, hogy a' *cz* maradjon meg mint a' *tz*? Nem elég ijas fias töldalékja van e ezen kívül is a' T-nek a' ty, ts? Vagy mindeniket tovább is meghagyjuk? Jó éjtszakát pallérozódás!“ (Lev. 2:204). Már ebben a levélben ajánlja tehát Földi Kazinczynak az egyszerű *c*-t, hivatkozva latin szavakra, mint Cicero, Scipio; de legjobban eligazítaná, úgymond, a dolgot: „egy örökös regula, hogy ez a' magyarban mindenkor úgy olvassatik mint a' Deákban a' *ce*, *ci*“. Egy későbbi levelében (Lev. 2:207) Molnár Albert 1621.

dictionariumát is felhossa maga mellett, mely „a' *tz*-t szüntelen *c*-vel vagy *cz*-vel írja“. Ha most Kazinczynak a *c* betűről szóló apológiáját is ideállítjuk, felismerhetjük benne Földi okoskodásának nyomait s azt, hogy Kazinczyt a régiek példáján kívül éppen Földi vitte rá erre az írásmódra, hogy ne mondjam újításra. Mint leveleiből látható, Kazinczy is akart egy külön Orthographiát kiadni, sok egyéb tervével együtt, azonban ez is csak jó szándék maradt. Írja is Kisnek 1794-ben: „En mindég dolgozom orthographiai jegyzéseimnek rendbeszedéseiben, de bajaim félbeszakasztják a' munkát, 's elmúl kedvem.“ S mintha érezné, hogy ezután még kevesebb ideje lesz helyesírását megvédelmezni, legkirívóbb eljárását, az egyszerű *c* apológiáját meg is adja Kisnek; azt az apológiát, a melyet már a Paramythionok elébe kellett volna tennie, a mint maga is megvallja: „Itt még új Orthográphiámnak Apológiáját kellene előhoznom, ha a' hely engedné.“

A *c* betű apológiáját így adja elő „rövideden“ Kazinczy az imént említett levélben (Lev. 2:362):

„1. Azért hogy a' Deák simplex betű hangját tökéletesen ki lehet egynehány más betűk öszverakása által nyomni, nem következik, hogy a' simplex betűvel élni nem kell többé. Szembetűnő és magyarázatot nem kívánó haszontalanság Xerxest Kszerkszesznek írni.

2. A' *c* hangját, hogy *tz*-vel festeni nem jó, mutatja ez, hogy ez a' hang az előtte álló vokálist nem teszi keménnyé, ha utána ismét vokális következik: rece, ruca, párdüca, perece, Tenné pedig így: retze, rutza etc.

3. A' régiek vele így éltek: Cécei, Losonci, Kazinci.

4. Az az ok, hogy ez deák betű, nem elég ok; mert hiszem mind a' 25 betű deák és nem szejtha betű.

5. Ez a' megtevévés onnan eredt, hogy a' tanulatlanok a' kompozitumokban, midőn *t* betűt *s* követte, *cs* hangot ejtődni láttak... 's tapasztalván azt, hogy a' *cs* vagy *ts* hang rokon a' *c*-vel, a' vékony *c*-ét is *t*-vel festették: nem különböztetvén a' compositiói *cs* hangot az eredetitől. — Mindazonáltal írjon úgy — végzi K. — minden, a' mint legjobbnak látja.“

Kortársai közül azonban csak kevesen adtak igazat akkori elveinek; e kevesek közé tartozott Kovács Ferencz „Indzseneur“, ki „tökéletesen helyben hagyta“ ítéletét. Tény az, hogy Kazinczy a Paramythionok czímlapján Kazinczynak írja magát.

A mi a *j* suffixumot illeti, ebben a tekintetben is Rajnist követve, az etymológiát tartja szem előtt, sohasem írja: *attyja*, *lattyja*, *adgyja* stb., hanem már első fordításaiban a szótőre, ragra ügyelve: *atyja*, *látja* s *adja*. Arankának, Csokonainak leveleiben, véleményadás végett beküldött kéziratában sokszor bosszankodva javítja az effajta hibákat:

„*fénnye* pro *fényje*, vel *fénye* — mondja pl. Csokonaihoz írt egyik levelében. — A' gyökér *fény*. Hozzá jöven a' *j* suffixum, quod possessionem denotat, lesz *fényje*. Ezt ámbár így is jól mondódik, az Euphonia *fénye*-vé csinálja“ (Lev. 2:283). — *attyja*: „pater ejus“. *Atya*: pater, *ja*: ejus. Hinc: *Atyaja*, a' Syncope ki ugratja a' közbülső a-betűt, 's lesz *aty'ja*, az az *atyja*, *anyja*, *bátyja*, sed non *fatyja*, quia radix est *fattyú* non *fatyú* (u. i.) — *fordittyja* male; terminatio *ja* est, mint: capit: *fogja*, mordet: *harapja*; hinc *fordít-ja*, *von-ja* etc. A' Museum kiadói Rajnis ellen való bosszúságból *tya*-t

és *nyya*-t kezdének, 's már most szégyenlik vissza vonni szavokat" (u. i.). Íme az ipszilonisták és jottisták küzdelmében való állásfoglalása Kazinczynak.

Még egy sajátossága van K. helyesírásának, a kettős kétjegyű mássalhangzóknak egyszerűsítése. Nemcsak az *asszony, vissza, melly, bosszú*-félek írására gondolok, bár itt is, Rajnissal, Révaival szemben, kik tőszókban is megkettőzik a kétjegyű mássalhangzókat (l. Révai Elegyes verseit és Rajnis Helikon-ját), Ráday után és Földivel, Pétzellel együtt csak az első mássalhangzót írja kétszer, hanem a ragozott szókra is, mert K. a hasonulás által keletkezett kettőzöttséget is összevonva jelzi, mint a mai iskolai helyesírás is megköveteli: gyűjteménnyé (Orph. 2:396), zsákmánnyá (Par. 53), Venusszal és Bakchusszal (Diog. 155), osszák-fel (Diog. 158), husszorta (Diog. 178) stb. Ez az egyszerűsítés, különösen a ragok és képzők hasonulásánál régi helyesírásunkban is pl. Pázmánynál, Faludinál is többször megvan, de éppen nem következetesen, mint K. követelte, noha ő is csakhamar felhagy vele. Különös azonban, hogy még a 90-es évekbeli műveiben sem találtam *összét*-, hanem mindig csak *öszvét*-t.

Egyszerűsége törekvése azonban, mely sok helyes megjegyzésre is birta (l. Grammaticai Jegyzések, Orhp. I:100), túlzásba is vitte. A Vak Lantos-, Stella-, de különösen a Paramythionokban feltűnőek az ilyen apostrophes alakok: *vissz'adni* (Par. 24), *vissz'adás* (25), *örökk'élést* (12), *félr'értetett* (37), *együv'allottak* (42), *vissz'éltének* (53), *t'ellened* (Less. Mes. 93), *jöv'elő* (68) *öszv'olvadt* (35), *öszv'akadt* (32), *lelk'isméret* (32), *od'által* (Stella 13), *öszv'eskette* (14), stb. Bár Kazinczynak helyes fogalma volt a hangkilökről és apostrophéről, Arankának írja az *a'nak, a'dig* írásmódot helytelenítve, hogy „... az apostroph... annak jele, hogy ott egy betű ki vagyon ugratva, példának okáért: *él'te*, pro élete, *gadz'asszony*, pro gazdasszony. — Úgy de e szókban: *annak* stb. a *z* nem kiugorva, hanem *n-né* változva vagyon: nem lehet tehát *a'nak* írni“. A mit Kazinczy Aranka fejére olvas, ugyanabba a hibába esik maga is, mert a *vissz'adás*. *örökk'élést*, a *háladatos*, *gazdasszony*, *odadta* félek analogiája igazolja is, de a többi hangkilökö formában a hang — hogy K. szavaival éljünk — „nem kiugorva vagyon“. Alkalmassint a poetica licentiát szabta prózára itt a jeles fordító. Így született meg később nála a *könny'elmű* is.

Egyes hangok jelelésén kívül néhány szavunk írásáról is sok szó esett a 90-es évek költői, írói között. A *keresztény, köny* szó vitájába Kazinczy is beleszólt. Az elsőről egész értekezést ír az Orpheusban: Keresztyén-é vagy keresztény? címmel (1:399—403). Arra lukad ki benne, hogy a *keresztyén* írásmód felel meg a szó eredetének és analogiájának: Christianus-ból származik, épp úgy, mint *Sebestyén* a Sebastianusból. Fejlődése ezen értekezés szerint: Christianus < Chrisztian < Chrisztyán < Chresztyén (mivel ajakunk minden vocalis közt az *e*-betűt szerette) < Kresztyén < Keresztyén. Nyelvtörténeti bizonyítékot is hoz föl ezen írásmód mellett egy 1596-i magyar könyvből; épp úgy mint Rajnis, mikor Baróti Szabóval szemben az *egy* írásmódot védte az *egygy* ellen, egész sereg régi könyvre hivatkozik (Megszerzés 61—66. l.). Ma már *keresztény* szavunk eredete, írásmódja eléggé megállapított, de Kazinczy véleménye nem igen messze jár az igazságtól. Maga Melich

is azt mondja — Szláv jövevényszavainkban, II:332 —, „hogy a m. keresztyén a róm. kath. terminológiából magyarázható. De nem közvetlenül a latinból“, hanem valami észak-olasz nyelvjárásból való. Az írásmód történetére nézve Kazinczy véleményét valljuk most is.

A *köny* szóról már e cikksorozat IV. részében említettem, hogy Kazinczynál állandóan *v* nélkül, tehát nem a régi alakjában fordul elő. Okát is adja ezen eljárásának az Orph.-ban (I:200): „továbbá is óhajtanám, hogy Iróink az ambiguitás el-távoztatására a' lacrymát *köny*nek vagy *könny*nek, *könyv*nek pedig tsak a' libert írának“. Rajnisnál található már ez a *v* nélküli alak: „Könybe borúltt szemeit“ (Megszerzés 44). De ugyanó nála *könyv* is: „Folyjatok, o keserű könyvek!“ (u. i. 52). Alkalmasint ez után él vele így Kazinczy is, sőt Kovács Ferencz azt állítja egyik levelében, hogy már Kalmár Gy. *könny*-nek írta a régi *könyv*-et. (Lev. 2:278). Ugyancsak Kovács figyelmeztet itt arra is, hogy „Páriz Pápai nem ok nélkül tette ezt így szótárjában: *göny*“ és hogy Szacs vay is többnyire *g*-vel írja „talám Hazája szokása szerint“. A MTsz. nem tud erről a formáról, de e feljegyzések valószínűvé teszik, hogy Erdélyben így is ejtik. Éppen a Kazinczy említette kétértelműség elkerülése végett ajánlja aztán Kovács ezen *göny* formát. L. még a *köny* szó etymológiáját alább és a NySz. *köny* szavát. Ha még azt is hozzáveszszük mindehhez, hogy a *tölle*, *rólla*, *nálla*, dicsősség, békeség, tsendessen-félék fölösleges kettős hangjai ellen sokszor kikelt (Lev. 2:284—285 és Orph.), bátran mondhatjuk, hogy Kazinczy részt vett azon kortársainak munkájában, a kik mai, többé-kevésbé megállapodott helyesírásunk útját hathatósan egyengették.

Az imént vázolt helyesírásbeli újításai — pl. az egyszerű *c* — nem születtek harczt, durva, személyeskedésekkel teli pamphleteket, mint mások ezirányú merészségei, nem azért, mintha kortársai szó nélkül elfogadták volna azokat, hisz a *c*-ben pl. alig akadt követője az egy Aszalayn kívül s alig egy év múlva maga is teljesen fölhagyott vele, hanem mivel nemes engedékenysége, mindenkitől elismert, dicsért irodalmi érdemei tartózkodó tiszteletet szereztek neki mindenki részéről. Jól mondja gr. Desseffy József egyik 1794-ben írt levelében:

„Akár *tz*vel, akár *cz*vel, akár *c*vel irjad te nevedet, tsak az a' Kazintzi Ferentz maradol te, kit esmérői betsülnek, baráti szeretnek, 's a' kinek nevét, 's írásit maradékaink magasztalni, jövődöbéli Iróink pedig például fogják választani“ (Lev. 2:351). Mindnyájan tudjuk, hogy e jóslat valóra vált.

A XVIII. század 90-es éveiben már múltfélben volt az a tollharcz, a melyet Rajnisnak és B. Szabónak elsőbbségért való küzdelme idézett föl s a mely talán legelőször osztotta pártokra a csak az imént nekilendült irodalmi életünket. A ma is közös értékű — hosszan és röviden is ejtett — magánhangzók mértéke, a *h* hang versbeli értéke és az inversio voltak az elsőbbség követelésén kívül a *prosodiai* harczt főbb ütköző pontjai. Kazinczy az Orpheus első kötetében az Utazások közben rövid történetét adja ennek a mocskolódó nyelvű küzdelemnek; el is mondja itt véleményét róla. Nem maga a harczt bántja, hanem a hangja, a sok „tehén után tsam-mangó“. Ez természetes is. Hisz, a kit egyes, teljesen ártalmatlan értelmű szavak kemény, paraszti hangzása is bánt, mint pl. a *garadnai* járás neve: „Ez a förtelmes szó egészen hozzá illene

görbeségéhez“ (Orph. 1: 68), hogy ne sértene annak a minden finomsághoz, széphez szokott s a mindennapitól elforduló ízlését az a csúfolódásokkal tele vitatkozás. „Kész vagyok meg-vallani még a' Versengő' Felek előtt is, hogy ezen izetlenségben sem nem gyönyörködtem soha, sem (ha szabad úgy szólni) azt jóvá nem hagytam.“ (Orph. 1: 369). Egyik fél pártjára sem áll, mert „mind Rajnis, mind Révai élesebbek voltak“, mint óhajtotta volna; másrészt B. Szabó kifakadásait is elítéli a „Ki-nyertesben“. Az időbeli elsőbbségről azonban azt tartja, hogy „tanácsosabb lett volna oda engedni Rajnisnak, s el-hallgatni“. A küzdő felek között is Rajnist respectálja leginkább, olyan oroszlánnak tartja „a' ki a' mellette szeliden el-menőket nem bántja ugyan, de a' ki belé-kap, össze-teperi, 's nyugodalmasan mégyen tovább“.

Az *inversio*, vagy mint ő nevezi: *tépés, eltépés* nem oly szenvedhetetlen előtte, mint Rajnis és Révai előtt, sőt „vagynak némelly esetek, a' hol az ily tépés nem csak meg-engedhető, hanem való-ságos Szépség is“. Például erre éppen B. Szabó Paraszti majorságának első sorát hozza föl: sem járni szidalmas Verssel más nevében kedvem nem tartja keresztül; itt „garbontzáskodásról“ lévén szó, ez a széthányás titkosan érezteti — szerinte — az Olvasóval, hogy az ily nyughatatlan elméjű ember mint dül el mindent a maga helyéről. Bár példája nem éppen szerencsés, megokolása, az *inversio* eme védelme ma is megállhat.

A *h* betű értékelésénél is Rajnis mellé áll Kazinczy. A Helikonra vezérlő Kalauzban olvasható ugyanis, hogy: „a' *h* bötű az előtte-való szónak végső tagotskáját nem késlelteti, bár mássalhangzó légyen-is annak utolsó bötűje; p. a *menedékes* imez Alagyas versben:

Vagy menedékes hegyet kívánsz? közel érheted azt-is,
Itt lakik ám Bákhús szép menedékes hegyen.

Ugyan azért némellyek nem tartják mással-hangzó bötűnek, hanem lehellésnek“ (109). Erre az észrevételre hivatkozik Kazinczy, mikor a *h* betűről azt mondja: „én ezt bátran veszem széltében vocalis helyett“. Igazságát a görögök példájával védi, „kik ezt bötűjöknek rendébe sem irták“ és „a mostani Olaszok“ szokásával, a kik „azt *c* nélkül egészen el-hallgatják“ (Orph. 2: 131).

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Hogy mondjuk a degeneráció-t magyarul? Kenedi Géza, az Az Ujság jeles dolgozótársa, évvel a kérdéssel fordul hozzánk: „Milyen fogalmakat főd ez a három magyar szó: *elfajzik, elfajul, elkorcsosodik*? Melyik fejezi ki aránylag legjobban azt, a mi a latin *degeneratio* szó mögött lappang?“

Mielőtt e kérdésre megadnám a feleletet, az olvasó tájékoztatására előre kell bocsátanom, hogy az Az Ujság január 16. számában Quintus (Kenedi) érdekes elmefuttatást közöl a degenerációról és a decadentiáról. Mindkettőt magyarítja is, emezt *leromlásnak*, amazt

*elfajzás*nak. A degeneratio „magyarul — úgymond — *elfajzás* vagy *elfajulás*, bár azt gondolom, az előbbi jobban megfelel a nyelv természetének. Pompásan kifejezi azt, a mi a latin szóban foglaltatik. Ott pedig, a hol magunknak is jó borunk van, ne szaladjunk a szomszédba borért.“ Ezért megtámadja Valaki Quintust (levele itt hever előttem). Nem a borért, hanem azért, hogy Qu. az *elfajzást* s az *elfajulást* egynek veszi, holott ő érzi, hogy „a kettő között igen nagy a különbség“. Szerinte a degeneratio, minthogy „csupán bizonyos faji tulajdonságok *elsatnyulását*, *elkorcsosulását* jelenti“, *elfajulás*-sal fordítandó, nem pedig *elfajzás*-sal, mely a faji tulajdonságok „teljes *elváltozása*“. Ezt a különbséget megpróbálja „nyelvészetiileg is feltüntetni“, olyformán, hogy az *ul* (faj-ul) s a *z* (faj-z(ik)) képzők különbségét feszegeti. Nyelvészkedése, nem mondom, mint a hogy ő maga „sejti“, hogy „bolondság“, de kétségkívül hiábavaló, mert *elfajzik* és *elfajul* bizonyos jelentésben synonymák, sőt tökéletesen fődözik egymást. Hogy amaz jobban megfelelné a nyelv természetének, mint Qu. vélekedik, abból sincs semmi. Legföljebb megjegyezhetjük, hogy az *ul-ul* képző ritkán járul főnévi tőhöz (*faj + ul*.)

Igenis, *elfajzás* = *elfajulás*, és mindakettő = degeneratio. Bizonyítják régibb és újabb szótáraink. Már Molnár Albertnél ezt találjuk: *elfajulni*, degenerare, *elfajult*, degener; *elfajzom*, degenero, *elfajzott*, degener. PárizP. degener-t evvel teszi ki: *elfajult*, *elfajzott*. Bod szintén. Wagner Phras.: degenero, *elfajulok*, *elfajzom*. Baróti Kisd. Sz.-ban: *elfajzani* = *elfajulni*; *elfajlani* = *elfajulni*, *elfajzani*. Mártonnál: *ausarten* = *elfajulás*, *elfajzás*, degeneratio. Az újabbak közül Ballagnál pl. *ausarten* = *elfajulni*, *elfajzani*. SimB.-nál is *elfajul* s *elfajzik* van *ausarten* alatt. Csak Versegly Mesterszókönyve s Kelemen B. mellőzi az *elfajzás*-t. Végre megemlítem Tolnai Magyarító Szótárát, mely degenerálódik, degenerált és degeneratio szók helyett ezeket ajánlja többek közt: *elfajul*, *elfajzik*; *elfajult*, *elfajzott*; *elfajzás*, *elfajulás*. L. még a Pallas-lexikont.

A mi már e szók régibb és újabb irodalmi keletét illeti, kimondhatjuk, hogy a degeneratio fogalma hol az egyikkel, hol a másikkal van kifejezve. P. „Annyira *elfajult*, s megváltozott erkölce“ (Csúzi), „Vénus anyjának *elfajzott* lánya nem lehetett“ (Gyöngyösi). Csokonai ezt írja:

„Hát ugyan mi *fajulnánk el* nagylelkű *őseinktől*?“ (Diéta.)

Kisfaludy S. meg ezt:

„Hej barátim! *őseitől*
A magyar a mostani.
Azoktól, kik fenn laktak, — ez
Be *el* tudott *fajzani*!“ (Somló.)

Mindemellett voltak már Quintus *elfajzás*-ának megtámadója előtt is, a kik *elfajzik* és *elfajul* közt különbséget éreztek és kerestek. Márton trilingue lexiconában (1823) „ausarten“ alatt ezt találjuk: „*elfajzani*, mint a plánta; *elfajulni*, mint az ember; *elkorcsosodni*, mint az állat, ember; degenerare“. CzF. pedig ama kettő közt a különbséget abban látja, hogy „*elfajul*: eredeti fájától eltér, más természetet ölt, mint eredeténél fogva kellene bírnia“, ellenben „*elfajzik*: inkább külső, mint belokoknál fogva tér el fájától“.

De mindez szófiabeszéd, önkényes beleokoskodás, mely nem a szók igaz életének vizsgálásán alapszik.

Feleljünk már most Kenedinek főntebbi kérdésére egyenesen. Ha a degeneráció-ra erőnek erejével valami magyar állandó terminus kell, tetszés szerint válogathatunk e háromban: *elfajzás*, *elfajulás*, *elkorcsosodás*, mert mindegyik kifejezi a „rosszabbra változás“ fogalmát. Hogy melyikben állapodjunk meg, az az írók, tudósok s a művelt társadalom dolga. A szerencsée, a véletlené is. S itt dicsérrettel kell mondanom, hogy Kenedit a helyes ösztön vezérelte, midőn a degenerációra az elsőt (*elfajzás*) választotta s ajánlotta. Hogy műszónak csakugyan alkalmasabb a más kettőnél, azt nem nehéz bizonyítani. Először is „elfajzik“ azt jelenti s nem is jelent egyebet, mint „fajától elüt“, tehát határozott, praegnans jelentése van, mely minden kétértelműséget kirekeszt; másodsor, családja csak ezen tagokból áll: *elfajzik*, *elfajzás*, *elfajzott* (s még tán a míveltető *elfajoztat*); harmadszor, a közélet és a mai irdalom nyelvben kevésbé forgandó, de annál inkább él vele a nép, és pedig nemcsak növényről (leginkább erről), de állatról és emberről is mondja, hogy „elfajzott“ (az *elfajult*-at alig-alig használja). Ezen okoknál fogva szinte rátermett, hogy műszóvá legyen. Nem így vagyunk az *elfajulás*-sal és *elkorcsosodás*-sal. Amanuak útjában áll, hogy igekötő nélkül is degenerációt jelenthet, pl. e mellett: „Csak nem *fajult* el még a székely vér“ (Petőfi), így is: „Nem látod, Árpád vére miként *fajul*?“ (Berzsenyi), vagy: „*fajult* vitézek“ (Vörösmarty), „Mert élni hogyha nem *fajulva*-tengés“ (Arany); az is, hogy a köznyelvben tágabb s átvitt értelmet vett föl s általában „romlott“-at, „gonosz“-t jelenthet, pl. „Ah siralmas idő! óh *elfajult* világ“ (Petőfi); továbbá az, hogy más igekötővel is állhat: „a *kifajult* czudarok dagálya“ (Vörösm.); végre, hogy „vetemedik valamire“ jelentésben is közönséges, pl.

„Öngyilkolásra hogy többé *fajulna*,
Sokkal önérzőbb a magyar.“ (Arany.)

Az *elkorcsosodás* alkalmatlan volta is hasonló okokból világos. Már a többféle forma is baj: *elkorcsosodik*, *elkorcsosul*, *elkorcsul*; baj, hogy az alapige is használatos, körülbelül egy jelentésben: „*Korcsosodásra* jutott“ (Virág); baj azután, hogy az alapszó „*korcs*“ nagy kelendőségű: „Buta *korcsaid*“ (Berzsenyi), „*Korcs* volt anyja vére“ (Kölcsény), „*Korcsok* fiaid“ (Petőfi) stb. (A népnyelvben *elkorcsosodik* = elkorhelyedik.)

Hogy mondjuk hát a degenerációt magyarul? magyar szóval *elfajzás*-nak. Az már Kenedi dolga, hogy e szót megkedveltesse, s s elfogadtassa kivált azokkal, a kik a degeneráció-t, mint „világszót“, a magyar tudományos nyelvben is megtartandónak vélik.

LEHR ALBERT.

Sirá. Szily Kálmán kimutatta (Adal. 451., Nyr. 27.: 349. NyUSz.), hogy ezt a szép költői szót Pázmándi Horváth Endre teremtetten meg Szent Margit élete Pray-féle kiadásának hibás olvasásából, s alkalmazta Árpádjának több helyén, mire a buzgó szótárírók, mint költői nyelvünk gazdagodását beiktatták szókincsünk jegyzékeibe. Igazán életre azonban csak jóval később kelt a szó. Arany, Petőfi tudtommal nem él vele, Tompában mintha olvastam volna; divatossá valójában *Vajda János* tette, a ki az 1860-ban megjelent *Vészhangok* című kötetben egy borús hangú költeménysorozatnak ezt a címet

adta. Még közkeletűbbé lett a szó *Reviczky Gyulának Pán halála* által, melynek legmegkapóbb részében alkalmazta a költő:

Thamus... Kiáltja, mint a szózat rendelé:
„Meghalt a nagy Pán! A nagy Pán halott!” — — —
S egyszerre — ily csodát ugyan ki látott?
Megindulnak fák, bokrok és kövek.
Halk zokogás kél; elhaló *sírámot*
Kínos nyöszörgés, jajgatás követ.

Reviczky óta nincsen lyrikus, a ki a csalódás, fájdalom stb. „gyöngyei”-ből ki merné hagyni a *sírámokat*. Érdekes azonban, hogy ez a szép szó már fél századdal P. Horváth Endre előtt is előkerül, *Pater Kollarics Joakim*: Keresztény-világi intések című könyvében (Pest, 1766.; 181. l.): „Ha töredelmességednek pataka folyani kezd kertedben, ment vagy a’ vak kigyótól, melly soha nem mulatoz a’ tövisek közt, hanem a’ pásitton hever. A’ hol meg-áradnak a’ sanyaruságok, ottan el-merülnek a’ *Sírámok*”. Megvallom, csak sejtem a mondatnak értelmét s ezért a *sírá*m szóról csak valószínűséggel merem állítani, hogy *síralmat* jelent. Az egész könyv fordítás, de P. Kollarics nem nevezi meg a forrást; úgy látszik, mintha sokfelől egybegyűjtött szemelvények volnának ezek az „intések”. Honnan szedte P. Kollarics a *sírá*m szót, kapta-e, maga csinálta-e, azt sem bírtam kideríteni, csak az a bizonyos, hogy megvan a könyvében, még pedig egyetlenegyszer.

Láng gyúl a lángról. (MNy. 4.: 269., 367.; 5.: 31.). Pap Károlynak, a debreczeni főiskola tanárának szíves értesítése szerint abban az időben, mikor Arany Debreczenben tanult, nem olvasták az iskolában Cicero: *De officiis* című művét, de azért éppenséggel nem lehetetlen, hogy Arany ne olvasta volna, a ki mint afféle kielégíthetetlen könyvmoly, bújta a collegium könyvtárát, a melyben a szótbanforgó mű több példányban és többféle kiadásban is megvolt. Azóta ráakadtam ennek a képek nyomára Pázmányban is, még pedig teljesen Ennius-Cicero-i alakjára: *Predikacziok*. 1636. Karácson Napian, Első Predikacio. 98. l. [Ezt a Christus születésének tisztaságát a sz. írás négy igen szép hasonlatossággal ismérteti]: „Miképpen a’ Nap, minden sérelem-nélkül bocsátta fényességét a’ földre; miképpen az ő sugári, éppen és romlás-nélkül hadgyák az úveget, mellyen által-mennek; *miképpen meg nem szaggattatik a’ szövetnek, mikor más szöveteket meg-gyűjt*: Azon képpen (Isai. 62. v. 1. Heb. 1. v. 3.) Egreditur ut splendor justus ejus; et Salvator ejus ut lampas accenditur; jő’ hozzánk az Üdvözítő: Ki nem egyéb, hanem Splendor gloriae; (Sapient. 7. v. 26.) Candor lucis aeternae; az örök dűcsősségnek fényessége, mely a’ Világnak hitetlen vak-ságát, Isteni tudománnyal világosította”. Ez az első „szép hasonlatosság” s ebben fordul elő az a dőlt betűkkel kiemelt kép. Valószínűleg nem szentirási hely, mert Pázmány ezeket mindig pontosan megjelöli s a magyar szöveg előtt latinul is idézi; kerestem különben több concordantiában is, de nem akadtam rá s ezért azt hiszem, hogy Pázmány világi olvasmányaiból vette. TOLNAI VILMOS.

Reforma. A MNy. 5.: 129. l. azt állítottam, hogy ezt a szót Telek I. 1767-ben a *reformál* szóból vonta el. Tolnai V. azonban u. i. 170. l. rámutatott arra, hogy a *reforma* Faludinál is — bár később, 1770-ben — előkerül. Valószínűnek tartja azt is, hogy az

olaszból került hozzá, s hogy nála előbb is megtalálható. A Nemes Emberrel való foglalkozásom Tolnainak adott igazat. A *reforma* tényleg az olaszból jutott F. szokincsébe, még pedig először eredetibb *rimforma* alakjában és jóval Telek J. előtt, 1748-ban. Íme a NE. 110. lapján az olasz és magyarított szó is: *azt* írtuk a' zászlóra: *Riforma, supra riforma* — Hasonló-képpen a' Religio dolgában a' *Riforma supra Riforma*, nem jár illendőséggel — az új 's meg új bárdal színlett gyönyörűséges *Riformádat* olly igen űzi.

Telek J. tehát, mint sok más szót és kifejezést, ezt a szót is Faluditól vette. A *rimformából* azután a latin *reformare*, s *reformál* hatása alatt lett valószínűleg a *reforma*. Az olasz *rimforma* pedig olyan-fajta elvonás lehet az olasz *reformare* szóból, mint az ugyancsak Faludinál előforduló *visita* a *visitare* igéből: mefiek mások sereggel a' Templomban... valakit meg-követni a' tegnap-előtti el-felejtett-udvarlás, vagy *Visita*-dolgárul (N. A. 45—46.). A *reforma* tehát tényleg *elvonás*, de nem magyar, hanem olasz nyelvi fejlődés. Vö. NyK. 23.: 227 és Nyr. 32.: 474.

SIMAI ÖDÖN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Elsiketleni. Perényi György írja 1587 nov. 25-én Nagyidáról: „Mint hogy mostan beteges állapotom miathl az mostanyi jelen valo gywlesben fel nem mehetek, megh is nem merem zinten *el syketlenem*, hanem ym egy jambor zolgamat, Gyulai Janost oda bochyattottam.“ (Körmendi levélt. Missiles.)

Falcsa vagy *falka*? A kővári uradalomhoz tartozó Magosfalunak 1603-ban készült összeírása magyar nyelvű ugyan, de latin fordítással van ellátva. Ez összeírásban olvashatjuk e sorokat: „*Eözy wethes Buza Falczia Nr. 14, autumnalia jugera 14.*“ „Minden *falchyaban* megyen *Banai Weka* nr. 3. in singulum iugera 3 quart. Banaiens. tritici seminando“... „Tavaszkori wethes *Zab Falchia*. az mennyi zabot kiadhatnak.“ (Köz. pénz. levélt. 14420. f. 1603, nov.—decz.)

Fölözö seprű. A komáromi jegyzőkönyv írja 1611-ben: „az szeőreőreöl kezében ragadván az *feőleőzeő sepreőtt*... s agyba feőbe kezde bennünket *pallany*“.

Gödörköz: „*Geödeörkeözi szeőleő in promontorio Gheödeörkeöz.*“ (Köz. pénz. lvtár, fasc. 14437, Dobó-Ruszkai javak conscriptiója, 1610.) Vö. *Gödörfő* OklSz.

Gyermekszőlő. „*Gyermekszeőleő in promonthorio Veres Agiagus.*“ (Köz. pénz. lvtár, fasc. 14437., Dobó-Ruszkai javak conscriptiója, 1610.) Vö. *gyermekerdő* OklSz.

Gyömöröcsölni. L. *hozolna*.

Hajnalcsillag. Ez a tüzes szerszám, minden közelebbi magyarázat nélkül, igen sokszor előfordul a magyar nyelvű összeírásokban. Murány várának 1607-ben készült német nyelvű összeírása és 1609-ben készült latin inventáriuma azonban világosan megmondják, hogy mi volt az a hajnalcsillag. Az 1607. évi inventárium a tüzes szerszámok között ezeket említi: *Langespiess mit feuerwerk* (azaz lánzfű) 14,

Sturmspiess mit feuerwerk (azaz ostromdárda) 37, Morgenstern mit feuerwerk 11. A két évvel később készült latin inventárium ugyan-ezeket így írja le: *Lanceae oblongae (lánczfa) quarum capita ignitis globis et materiis repletae habentur 14... Instrumenta ferrata (ostromdárda) manubriis, pice et aliis ignitis speciebus inducta 37; Alia instrumenta fune obducta Morgenstern appellata 11... Lanceae aliae oblongae Morgenstern quoque appellata sive ignitis materiis relecta, cuspidis habentes ferreas oblongas et rubro colore tinctas, 37. Íme a hajnalcsillag világos meghatározása! Ugyanaz az inventárium a tűzes farkót így írja le: „Instrumenta ignita *werfgolb* nuncupata cum ligneis manubriis, ignitis speciebus et ferreis cuspidibus confecta 32.“ (Közös pénz. levéltár 14433 fasc. Inventarium und jeder Munition etc. welche in der Festung Muran 1609. befunden.)*

Hevtőzni. Péter deák 1582. okt. 6-án Márton mester betegségről így ír: „Zombathelyen fekszik es igen betegh, valami *chyömörlestől* esett rea az *has ragas*; abból Borbely Peter adott purgatiót neki, ki igen purgalta, de az *hasa megh allott volt* es most is igen faylalya az gyomrat. Az mit bewezen, mindent is-meg ki-hany, igen *hevytőzik* es igen zomjuhozik.“ (Körmeendi levélt. Missiles.)

Hozolna? Az 1607. évben írja a komáromi városi jegyzőkönyv: „vagyon öt párna hay hozolnával szótt“ (Városi jkv. 1607). Ugyanott olvashatjuk egy gyermekgyilkos anyáról, a ki az újszülöttet egy fazékba gyömösözte, e sorokat: „ugyan *gyeömeörcheölte* és a gyermek ugyan *nykogott* akkor is“ (uo. 1608).

Keresztül-karsul. „A német mikor fell ment, ky wonta az *koczperdot* es az uton keresztül karswl *wagdaczwlt* és ighen részegh volt“ (Komáromi városi jkv. 1607).

Kiűtni am. kiverni. (Lásd *parlagfü* alatt.)

Kótyavetyés. A *kótyavetye* szó a 16. században annyira ismert volt, hogy a német nyelvű levelekben is számtalanszor szerepel mint *kotiabeti*. A kótyavetyés szóval már ritkábban találkozunk. A kótyavetyéseken azokat az esküt tett tiszteket értették, a kikre a sereg a zsákmány fölosztását bízta s a kiket közakarattal választottak e czélra. Hathalmi Miklós írja 1587 április 8-án: „Tudja azt ns., hogy mý *kotya vetyesekke* walwan, mindeneknek hitesek vagyunk, az mit hallunk, itt el nem tagadhatjuk.“ Franciscs Gáspár körmeendi kapitány 1648. febr. 5-én a kótyavetyésekről így ír: „Egerszegen meg esküdttem az *kótyavetyéseket*, szedjék az lovakat és portékát... Míg Nagyságod nem ír, semmit sem hagyok *kotya-vetyézni*.“ (Körmeendi levélt. Missiles.)

Megnősztetni. Baththyány Boldizsár írja 1572. nov. 19-én a feleségének: „Zlunit chyazar w fölsége meg *nőztette*; Kerechyenyi hugath zőrzötte neki.“ (Körmeendi levélt. Missiler.)

Mereglyélni. „Varga János wiszen wala az ő hátán az borsó *meregleni* vesszőt, az Katus nevű személy utánna ment. Hová mennek, kérdé a tanu? Felelék, hogy az borsó *meregleni* és nevetközzenek egymásnak.“ (Komáromi jkv. 1612.)

Parlag-fü. Franciscs Gáspár írja 1649 május 26-án „Itt elég *paragh fü* vagyon az hova az monyas lovakat *ki üthetjük*; az roszat és heréltet csak csordában őrizhetik.“ (Körmeendi levélt. Missiles.)

Pernicze. Kápolnay István deák 1534-ben kelt végrendeletében olvasható: „in eadem ladula sunt tece wigo *pernycze* tres“. (Köz. pénz. levéltár, fasc. 14334.)

Régente fogva. Batthyány Kristófnak a gyermekeit bizonyos Anna nevű „kiugrott apácza” nevelgetvén, azokat igen kemény fegyelem alatt tartotta. Emiatt Batthyány 1554. április 18-án imígyen irt neki: „Te Anna apacza, erteöttem *regente fogva*, hogy te az en gyermekimet *pirongatod, rongálsd*, wered és az en weremteöl, az en atyamfyatul *sztod es idegeniteöd*“ etc. (Körmeudi levélt. Missiles.)

Szégyentelenül. Kávássy Jób írja 1576. szept. 18-án: „sok koldusalal *Zegientelenül* megh kell busetanom“. (Körmeudi levélt. Missiles.)

Szekerczefok. Drasóczy Gáspár varasdi kapitány írja 1571. okt. 7-én: „mordalul igen meg vertek az zegenj embert mind *Zekerce fokkal* es mind dardaval“. (Körmeudi levélt. Missiles.)

Székrenyesen. Dobó Ferencz generálisnak 1602 január 28-án készült végrendeletében olvassuk: „Mely *koporsó ki* mindenestül be foglalja azt az faragott keöwet, az ky most syrunkon vagion, ky chak *egienessen legieön es nem zekreniessen*, magassaga is fel singhny legien, mellien semmi kép faragas ne legien, hanem az mellykwnk mely aranth fekszik, az en zerelmes wdveözwl felesegemel, feiwnknel avagy labunknal, ahol zokas az czimernek lenni, czimerünk az irant legien ky faragva.“ (Köz. pénz. levélt. 14415. fasc.)

*Tar varjú.** Draskovits János fizetómester és kommisszárius a végházakba küldetvén, a kamara megígérte neki, hogy pénzt eleget küld. De Draskovits semmi pénzt sem kapván, elkeseredve írta vissza, hogy a kamara csak „ágon tar varjút“ mutatott neki. Azaz mindent ígért, de semmit sem küldött.

Draskovits levelének idevonatkozó része így hangzik: „Lattya Isten, nem remellettem volna, hogy te kgletek ilyen eő Felsege feő dolgaba *agon tar varyath mutasson*. Zechy uram Lindvan lakvan, innen *hossaia mutatott kgtek*, ky vélem, hogy legyen ide 6 *milfeöld*; meginten Magóchy uramhoz, az ky Munkachba lakik, eő is vagyon 32 *milfeölnire*, Homounay Balinth arvaia gondviselőy, kikre igazított kgtek bennünket, chak *megh trefaltak* irásunkath.“

Draskovits ezen levelét latinra fordítva mellékelték az iratokhoz. A latin fordításban az „ágon tar varjú“ így szerepel: „Etenim videt Deus sperassem minime, quod dom. vræ in tam arduo suae mattis negotio *coruum ramo insidentem spectandum exhibuissent*.“ (Köz. pénz. levélt. Hung. 14437. 1610. ápril 22. ex Széchen.)

Titkos deák. Batthyányné Szvetkovich Kata írja 1568-ban: „most en nekem ninch az en *titkos deákom* Zólyomban kwldtem az Balassiakhoz“. (Körmeudi levélt. Missiles.)

Veres agyagos. L. gyermekszőlő.

ÖDÖNGÖ ÁBEL.

* Vö. Herman Ottó tanulmánya. Aquila X:50. és Term. tud. Közl. 36:573.

KÜLÖNFÉLÉK.

† **Dr. Szeremley Császár Loránd** (szül. 1883 decz. 27-én, meghalt 1910 febr. 18-án). „A kisdod makkból idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja“. A mi derék társunk életét egy kegyetlen betegség: a tüdővész kioltotta s ezzel megsemmisültek mindazok a szép reményeink, melyeket SZEREMLEY CSÁSZÁR életéhez, munkásságához kötöttünk. Pedig mennyire jogosak voltak reményeink. Miután jeles eredménnyel végezte el gimnáziumi és egyetemi tanulmányait is (a mely idő alatt a B. Eötvös-kollegium tagja volt) sub auspiciis regis avatták doktorrá. Ekkor jelent meg első nagyobb dolgozata, melynek czime „Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról“ (Budapest, 1906, Nyelv. füz. 36.). E tanulmányban megmutatta, mily termékenyítő hatással volt reá Wundtnak a jelentésváltozások lélektani alapon való osztályozásáról szóló rendszere. E tanulmányában, valamint egy másik dolgozatában, a mely folyóiratunkban „Jelentés-tanulmányok“ czímen (IV. és V. köt. és különlenyomatban is) jelent meg, részletes vizsgálat alá vette a nyelvünkben összegyűjthető azon jelentésváltozásokat, a melyek a különböző érzékszervekhez tartozó képzetek vagy képzetalkotó-részek kapcsolatán, ú. n. complicatióján alapulnak. Ha semmi másból, mint e dolgozataiból kellene őt megítélnünk, akkor is azt mondanók, hogy az a biztos tudás, világos előadás, mely itt, valamint más cikkeiben is nyilvánul (lásd MNy. I., III., IV., V. évf., továbbá EgyhPhKözl., NyK., M. Nyelvőr), kétségtelen bizonyítéka annak, hogy halálával érzékeny veszteség érte magyar nyelvtudományi irodalmunkat. E veszteségen érzett fájdalomnak hű kifejezője volt ifjú társunk temetése is; társain, barátain, tanítványain kívül ott voltak a magyar nyelvstudomány legelső művelői, jelenlétükkel is tanúsítva, hogy a tudomány halottját gyászolják benne.

MELICH JÁNOS.

Dr. Béla Obál: Hungarica Vitebergensia. Libri unici ex bibliotheca nationis hungaricae universitatis Halensis cum Vitebergensi consociatae. Halis Saxonum 1909.

Dr. Obál Béla, eperjesi ev. theol. tanár, 1905-től 1907-ig a hallei egyetemen járván, megismerkedett az ottani *Magyar Könyvtár* unicumaival s most valamennyit phototypikai lenyomatban adta ki.

Az említett könyvtár alapját Kassai György Mihály wittenbergi egyetemi tanár vetette meg 1724-ben, mikor könyvtárát az ott tanuló magyar „natio“-ra hagyományozta. E hagyaték később Rotarides Mihály gazdag gyűjteményével gyarapodott. 1817-ben a wittenbergi és hallei egyetemek egyesülésekor, a wittenbergi Magyar Könyvtár is Halléba költözött át, hol ma is külön kezeltetik.

Ez értékes könyvtárra a Magyar Könyvszemlének egy közleménye hívta fel először a figyelmet (1881: 140—142. l. Majláth Béla: Adalékok Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtára“-hoz), rövid leírását adva a könyvtár két unicum-nyomtatványának, melyek mindegyike megjelent most az Obál kiadásában (III. és IV. sz. alatt). Mindkettő megszerzésére már akkor megtette a Nemz. Múzeum a szükséges lépéseket, de eredménytelenül.

Öt évvel később Révész Kálmán már három, addig teljesen ismeretlen magyar nyomtatványról ad hírt s 47 más, régi (1711 előtti) magyar könyvről, köztük 9 igen ritka, becses darabról (Prot. Egyh. és Isk. Lap 1886: 1301—1305 — és Magyar Könyvszemle 1886: 259—268). A három, addig ismeretlen nyomtatvány közül kettő szintén olvasható most már Obál könyvecskéjében (I. és II. sz. alatt). A harmadik közlésére nem volt szükség, mert csak 2-dik kiadása egy olyan műnek (Osztopányi Pernyeszi Zsigmond: A kegyes Léleknek... Idvesség Paissa. Lótsén, 1693), melynek első kiadásáról (Kolozsvár, 1676) már ezelőtt is volt tudomásunk. Czimlapját azonban ennek is hasonmásban közli Obál.

Révész, most említett cikkében, a hallei magyar könyvtár akkori nyomorult állapotáról is panaszkodik: elhelyezését, kezelését egyaránt szálnalmasnak találta s több értékes kézirat elkallódását kellett megállapítania. Sürgette egyszersmind, hogy Nemzeti Múzeumunk szerezzé meg e könyvtárt még idejében. Sürgetésére mindjárt megkapta a felvilágosítást a cikkéhez csatolt szerkesztői jegyzetben, mely ismerteti a Múzeum s a hazai protestáns egyházak részéről a könyvtár átengedése iránt tett *sikertelen* kísérleteket.

Csak méltánylás illeti dr. Obál Béla igyekezetét, ki a Magyar Könyvszemle említett cikkeitől figyelmissé téve, halle-i tartózkodását az ott őrzött négy magyar unicum újrakiadásával tette emlékezetessé s hasznossá. Igaz ugyan, hogy egész kritikai apparátusa mindössze egy rövid latin Praefatióra szorítkozik, de az efféle kiadás igazi értéke úgyis önmagában rejlik, nem abban, a mit kiadója tesz hozzá. Fő az, hogy a miből eddig csak egy volt, most több száz példányban megvan. Erdeme az is, hogy figyelmünket ismét ráfordítja a hallei magyar könyvtárra.

Kiadása a következő négy unicumot tartalmazza:

I. *Gratiarum actio cum adiuncta precatone... Debreczenben, 1597.* Ez egy 14 lapnyi könyvecske. Foglalata: 3 könyörgés; — egy „hymnus“, mely a ref. énekeskönyvekben ma is megvan ugyanazon szöveggel („Krisztus, ki vagy nap és világ“) s mely nem más, mint a „Christe qui lux es et dies“ kezdetű latin hymnus ügyes, szép fordítása (régebbi fordítását l. Régi M. Költők Tára I: 183—4); — „Az Magyar Orszaghi Ecclesianak keserues panaszsza, melyet tött az Tatar ellen, 1594“, melynek versfőiből *Nicolaus Agrius* jön ki; — végül az LI. s a XLVI. zsoltár. Ez utóbbi nem egyéb, mint a Luther énekének Skaricza Máté-féle fordítása, melyet Toldy költészeti kézikönyvéből (1855: I: 171) is jól ismerünk. [A könyvecske egész tartalma nem lehet tehát egy szerzőtől. Az a Nicolaus Agrius csak a „Panasz“ szerzője s ezért nem lett volna szabad Obálnak — még zárójelben sem — e nevet az egész könyvecske címe elé tenni könyve tartalomjegyzékében. Így félreértésre adhat alkalmat.]

II. *A' Varadi siralmas Tömlötznek fenekén nyomorgó Magyar Raboknak keserves rabságokat egy keresztyén így sirattya e' Versekben.*

(Hely és év nélkül; de az utolsó versszak szerint 1681-ben szereztetett.) Ó-testamentomi párhuzamokkal átszőtt kesergés és szabadelért való könyörgés 24 versszakban.

III. *Felvinczi György: Igen szép Historia; avagy Példa az Jerusalemből Jerichóban menő Tolvajoktól meg-sebesítettett embernek állapattyáról. Lótsén, 1689.* Az irgalmas samaritanus ismert története (Lukács ev. X:30—37) hosszadalmas előadásu Zrinyi-szakokban, a végéhez függesztett „Applicatio“-val.

IV. *Az Szikszai Templomon gyakorlott Istennek itéleti. Lótsén 1694.* Ebben három verses mű van. Az első, melyről az egész könyvecske vette a címét, a szikszai templom égését adja elő Zrinyi szakokban s 1689-ben szereztetett. A másik egy 20 szakos vers, melynek címe után („Maga siralmas sorsát kesergő Magyar Thalia“) nem gondolnók, hogy tulajdonkép a magyar haza kesereg benne. A harmadik pedig „Igaz meg-iratása egy Csudatermetnek“, mely németből fordítottatott 1692-ben s módot talál arra, hogy a világi czifrázkodást s felfuvalkodottságot korholja, abból az alkalomból, hogy „egy juh nagy csudálatossan ellett egy Bárányt buglyássan.“

Néhány feltűnő szó a III. sz.-ból: „... kezde az útból ki-lépni, Garczon harázdakon a' sebest (= sebesültet) kerülni“. — „Uszsza a' gázt ő-is keresztül a' réten (gáz = gázló? v. ő. ,gázos' = vadosus, *NySz.* I:1077), *Siradoz* a' lába sáron seppedeken“. — „Ne oszozzék a vad kin vallott testemmel“. — „Ezen szegény sebes csak meg-szonyolodék“ (= megszontyolodék; v. ő. ,szonnyad' = konyul, lankad, fonnyad, *MTsz.* II:589). — „Végre meg-eszmódvén“ (= magához térvén; v. ő. ,fő-eszmül' = fölébred, *MTsz.* I:515). — „Jerichóban menni szokszor (!) *tartakosztam* (= vonakodtam? v. ő. ,tartókozik' — de a példákban kétszer is ,tartokozik' = se cohibere, se continere, *NySz.* III. 483.). — A IV. sz.-ból: „*Farjul* ki tétettünk minden embereknek“.

THJ.

NÉPNYELV.

I.

A részségtség kifejezései.

I. Be igekötös igék.

beramatyolt	beresvedt	berötytentyent(ett)
berámolt	berészegedett	berucczant
berámpált	bereszelt	berugott
berámpásolt	berészesült	berugalmazott
berándított	bereznekelt	berugaszkodott
berándult	berezzentett	berugtatott
beránigolt	beringatott	beruházkodott
berántott	berizlingelt	berutított
beráspolt	berótt	berütytentyent
beratymált	berondult	be van sáfrányozva
beratymatolt	beroppant	besajdított
bereccsentett	berozsdásodott	besajdult
berekedt	berottyant(ott)	be van sajnálkozva
berekesztett	berőffent	besajtott
beremekelt	berőhentett	besandalított
berendezkedett	berőstelkedett	besandított

besanyart	beszeszelt	betermett
besanyarodott	beszesszent(ett)	betestált
besarkalt	beszimatolt	beteszegetett
be van savanyítva	beszinült	betesszentett
besavanyodott	beszipákolt	betett
besedert	beszipókált	betévelyedett
besegített	beszippantott	betikkadt
besenyvedt	beszitt (beszívott)	betisztált
beserénykedett	beszivárgott	betisztázott
besietett	beszivattyúzott	betizedelt
besilabizált	beszivatogatott	betődiött
besimitott	beszodélt	betoldott
besimult	beszolgált	betollászkodott
besipirczelt	beszólított	betopánkázott
besipített	beszombatolt	betorkolt
besodrott	beszopott	betortyant(ott)
besokszorozott	beszopogatott	betotojázott
besomolygott	beszopornyikált	betottyantott
besorozott	beszorított	betőbbeszörőzött
besózott	beszortya(i)ntott	betőkélt
bespékelt	beszottyantott	betőkézett
hespekulált	beszőrnyített	betőkölt
bespicczelt	beszőrpintett	betöltött
be van srófolva	beszőrpölt	betömött
besugott	beszuperált	betömködött
besulykolt	beszurkolt	betört
besummázott	beszusszanlott	betőrekedett
besurrant	beszutyakolt	betörtetett
besuskerált	beszűkült	betörült
besutyorgott	beszűrt	betőrülközött
besükerült	beszűrcsölgetett	betőzgölgődött
besült	betágított	betrafált
besűritett	betakarított	betrinkolt
besütkérezett	betakarodott	betrinkolászott
besvindelt	betakaródzott	betromfolt
beszakajtott	betaknyozott	betropált
beszalasztott	betalált	betrunk(g)olt
beszámolt	betálalt	betrüszentett
beszaporált	betámasztott	betudott
beszaporázott	betámitott	betuhadt
beszaporított	betapasztott	betuszkolt
beszapult	betaplózott	betúrt
beszart	betapogatott	betürekedett
beszarakodott	betaszajtott	betütükélt
beszarozott	betaszigált	betütült
beszaufolt	betaszított	betütüzött
beszedett	betatarozott	betyutymált
beszedegedett	betavalizott	beügrasz(j)tott
beszedőzködött	beteddegélt	beújborozott
beszédült	betekeri(n)tett	beújított
beszégyenített	betekintett	beujjantott
beszekszinált	betellett	beúszott
beszekurált	betemetett	beusztott
beszelelt	betempózott	beutálkodott
beszemetelt	betenyerelt	beutasított
beszentelt	betépett	beuzovált
beszennyisedett	beterhelt	beüdvözített
beszennyített	beteremtett	beüdvözült
beszerbált	beteremtődött	beültetett
beszerezett	betérített	beünnepeelt

beürített	beveszekített	bezompolt
beürmösödött	bevesztegetett	bezomporodott
beüzlött	bevétkezett	bezöcskölt
bevacz(a)kolt	bevidult	bezökkengett
bevágott	bevigadt	bezöldített
bevakított	bevigasztalódott	bezöldült
bevakult	beviggyant(ott)	bezömöcskölt
beváltott	bevirágzott	bezömpölt
bevalltatott	beviribelt	bezörrentett
bevámol	beviricskelt	bezúditott
bevan	bevirított	bezúdult
bevárakozott	bevirittyelt	bezügott
bevasalt	bevizezett	bezügatott
bevásált	bevoksol	bezuhogatott
bevásárolt	bevonakodott	bezüzött
bevedelt	bezaált	bezuzmált
bevégezett	bezagyvált	bezümmögött
bevendégelt	bezakalt	bezsímbeledett
beverdungolt	bezápult	bezsínatolt
bevermelt	bezavarodott	bezsöndített
bevert	bezavitykált	bezsurmolt. —
beverődött	bezinteredett	

(Folytatjuk.)

LEHR ALBERT.

II.

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből.

Elpusztítja magát: öngyilkossá lesz. (*Ez a beszéd én rám szólt, hogy jobb lenne, ha elpusztítanám magam.*)

*Elsegít vho*v. (Pl. *Csak erről a bűdös Mohojról elsegítsen az Isten!*)

*Elsül v*hogy: sikerül, beüt, beválik. (Pl. *Nem úgy sült el, a hogy számítottam.*)

*Eltölt v*mi étel v. ital: jóllakat, teletölt, megtöm. (*Ejnye, hogy eltölti az embért ez a rongyos baraczk!*)

Elülhet (hatóképzővel): elenyészik, eltörpül, jelentéktelen vmi mellett v. valamihez képest. (Pl. *A mi templomunk mellett ugyan elülhet az adai!*)

Emelkedés: domb, magasabb fekvésű hely. (*Most emelkedésnek men a vonat.*)

Érdemes: értékes. (*Nem érdemes fajta körte.*)

Erössen: szigorúan, erélyesen. (*Erössen megparancsolta, hogy korán ott légyünk.*)

Érték: pénzt érő holmi, értéktárgy. (*A mi neki értéke nálam van. a kevesebbet ér, mint a tartozása.*)

Esik: van. (*Mikor is esik az ü nevenapja? A ház egészen bent van az udvarba, belül esik az ablak.*)

Ezredik: ritka, kevés. (Pl. *Hun van most tisztességűs lány? Ezredik!*)

Falat: piczi, parányi. (*Ilyen falat cipők, akkorka talpa van, mint a tenyerem!*)

*Farol v*kinek (a nő): enged, megadja magát. (Pl. *Mért nem ígértél neki egy forintot, hátha farolt volna!*)

Fele: félannyi, félakkora; kevés. (*Én azt hittem, hogy ebbe [a lekvárba] fele cukor kő, hogy érett rőt a szilva.*)

Fene: 1. nyomósító szó jelző v. határozó mellett. (Pl. *A sok fene tánczolás megártott neki. Fene lassan men ez a dolog! Ejnye de fene zavaros most a Tisza! Fene hunczut kis lány! Fene nagy úr kend!*) 2. csudálkozó v. boszús mérték- vagy módhatározó. (*Fene lassan dolgoznak ezek az emberek! Odaértünk aztán egy nagy fene erdőhöz.*)

Fenemód: nagyon, szörnyen, erősen. (Pl. *Na, hanem most alszunk fenemód!*)

Fölad: asztalra ad, föltálat. (*A sóska má hónap nem adhatom föl, mert megromlik.*)

Fölfér (vmi ruhaféle): nem árt fölvenni. (*Fölfér még ilyenkor a téli kabát.*)

Fölgondol: meggondol. (*Ha fölgondolja az ember, még érdemesebb lesz gyalog menni.*)

Fökhány: fölkutat, összekeres. (Fölvározt fökhányhatsz, még egy olyan asszonyt tanálsz.)

Föltisztálkodik: átöltözik, ünnepi ruhát húz. (Mi a! té máma nem tisztálkodsz föl?)

Fölvár viktől: elvár. (Azt fölvártam vóna tüled, hogy meglátogass bennünket.)

Fütő: fütőszer, fütőanyag. (Pl. Nekünk kevés fütő köll, nagyon jó kemencénk van.)

Gondolkozik vmiről: gondoskodik. (Most má megint kvártélyrul kő gondolkozni.) **Érdekes, hogy viszont gondoskodni a néprajzban = gondolkozni, tudni.**

Gyöngye: silány, szegényes, fogyatékos. (Pl. E biz gyöngye vacsora volt.)

Háborúz: veszekszik, pöröl. (A szomszédék mindég háborúznak.)

Hajnalicska: folyondár. (Ügy lát-látszik, ez a hajnalicska nagyon szereti a helit, ni, milyen nagy levele van!)

Hajt: ösztökél, biztat. (Nem akart az uram kimenni, de én hajtottam, mondom, gyerünk még máma.)

Halmivaló: beteges, nyavalyás. (Hát csak nem adom a lányomat ilyen halmivalónak!)

Hamarább: valószínűleg. Leghamarabb: legvalószínűbben. (Pl. „Hun a balta?” F. „Leghamarabb a kamrába léssz.”)

Hányt-vetett: fölösleges, nélkülözhető, heverő. (Van-e valakinek egy hányt-vetett krajczárja kölcsön? Nincs véletlenül egy hányt-vetett gombod?)

Hatökör: nagyon buta. (Hatökör vagy té ahhoz?)

Hevrő: ráérő, munkanélküli. (A télén, ha a piktör megint hevrő léssz, kipéngáltatom én is a szobát.)

Hírés: kiváló, finom, pompás. (Nem valami hírés czipő.)

Hova: ugyan minek. (Pl. „Ejnye, de hideg van, nem ártana már be-fűteni!” F. „Hova fűtenék má októ-berbe!”)

Hú: indulatszó, leginkább csodálkozást fejez ki. (Pl. Hú, de kutya erős paprika!)

Hunczut (többnyire krajczár-ra vonatkozik): egyetlen, árva. (Pl. Nincs annak [a lánynak] egy hunczut krajczárja s? Nem adnék egy hunczut krajczárt érte. Nincs egy hunczut vasam s?)

Húz (mindig tárgy-as ragozásban): bírja a szenvedést, tengődik, kinlódik, él valahogy. (Heptikás szegény, aszongya a doktor, nem húzza tovább félesztendőnél.)

Idegén (főnév): idegen föld, hely, vidék. (A ki nem tudja a járást ott az idegében, annak minden pizibe kerül.)

Ifiúr (némi iróniával): gyerek. (Pl. Hát az ifiúr hun van? Jól végig-vertem az ifiurat a pálcával. Egész nap bitangolt az ifiúr.)

Igén: többnyire. (Egy-egy piaczon igén elköltök egy forintot.)

Inkább: sőt; ellenkezőleg. („Egyél má, éhén maradsz!” F. „Inkább nagyon is jól laktam.” „Még nem ebédeltetek?” F. „Dehogy nem, inkább má mosogatok.” „Nem is nézitek még a vásárt?” F. „Inkább má háromszor jártunk benne.” „Nem valami sokan lehettek.” F. „Inkább vótak vagy százan.” „Nem ér semmit az egész.” F. „Inkább nagyon is szép.”)

Istenverése: csapás, veszedelem, szerencsétlenség, baj. (Pl. Hát csak nincs nagyobb istenverése, mint a részegés embér.)

Ipérget: gondozgat, ápol, becéz. (Pl. Vért hányt két hétig, nyáron osztán ipérgették savón. Ugy fölípérgette azt a kis gyermekét, hogy öröm nézni.)

Jaj: ellenvetést kifejező indulatszó. (Pl. „Edés anyám, nem mennyünk ki a vásárra?” F. „Jaj, kislányom, ilyen essőbe?”)

Jót: jól, vígan, pompásan. (Pl. Ejnye, de jót dolgoztam délig!)

Kap: verést v. szidást kap, kikap. (Pl. Mennjen csak ké haza, majd kap ké! Majd kapsz té, csak gyűjjön haza apád!)

Katonasor. Pl. Még katonasorba se vót (= nem volt sorozáson).

Kenyér: kereset, alkalmazás. (Nincs rá eset, hegy másutt kapjon kinyeret. Ha mégbecsüli magát, ottan hőtíg lehet kinyere.)

Képesfél (csak birtokos személy-raggal): ábrázat. (Pl. Ha én elmék hozzád, tartsd otthon a képesfeled!)

Kereplő (tréf. v. gúnyos): nyelv. (Jó kereplője van neki.)

Kerít: a „kerül” műveltetője. (Pl. A doktorok nagyon sokba kerítik a betegségeit.)

(Folytatjuk.)

BECSŐ GYÜLA.

TARSASÁGI ÜGYEK.

XXXII. Választmányi ülés.

(1909 október 19-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Freckay János, Komáromy Lajos, Melich János és Tolnai Vilmos vál. tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán, titkár.

1. A múlt ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után a titkár bemutatja Csúri Bálint jelentését tavalyi és idei népnyelvi tanulmányútról (1. az 1909 május 8-án tartott vál. ülés jegyzőkönyvét).

A választmány a terjedelmes jelentést örömmel veszi tudomásul s az elnök indítványára megbizza a titkárt, hogy hívja fel Csúri Bálint figyelmét a népnyelvi monographiák ügyére, s tudakolja meg tőle, hogy vajjon vállalkoznék-e valamely i-zó nyelvjárás szókincsének monographiai földolgozására. Mivel a dunántúli és székely szótár költségei egyelőre a Társaság anyagi erejét lekötik, formális megbizást csak néhány esztendő múlva adhatna

2. Az elnök jelenti, hogy a Belügyminiszterium a múlt közgyűlés határozatát, hogy a vidéki választmányi tagok számát 9-ről 12-re emeli, formai okokból nem hagyta jóvá, s így ez indítványt az idei közgyűlés tárgyai közé újra fel kell venni.

Tudomásul szolgál.

3. A titkár jelenti, hogy a vál. megbízása szerint a dunántúli szótár ügyét Horváth Endre taggal személyesen megbeszélte s hogy Horváth Endre, eredeti tervéhez ragaszkodva, Sümegnek (és vidékének) nyelvét kívánja feldolgozni.

Tudomásul szolgál.

4. A titkár bemutatja a pénztárnok jelentését a pénztár állásáról 1909 szeptember 30-án. E szerint a bevétel összesen 9506 kor. 51 fillér, a kiadás 5196 kor. 95 fillér, a maradék tehát 4309 kor. 56 fillér. Ebből értékpapírban van 3000 kor., takarékpénztárban 1000, készpénzben 309 kor. 56 fillér.

5. Következik a tagajánlás.

Megválasztatnak rendes tagnak:

Fekete Pál, min. segédtitkár, Bpest
Bárány Imre, földbirtokos, Iharosberény
d'Isoz Emil, keresk. akad. tanár, Bpest
Kégl Sándor, egyetemi cz. nyilv. rendkívüli tanár

Tóth Ferencz, tanárjelölt, Szatmárnémeti

Előfizetőnek bejegyeztetett:

A mezőtúri ev. ref. főgymn. ifjusági olvasókör.

Ajánló:

Szily Kálmán
Tömlő Lajos
Melich János

Gombocz Zoltán
Csúri Bálint.

XXII. Felolvasó ülés.

(1909 október 19-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Baross Gyula, Danielisz Sándor, Freckay János, Gulyás Pál, Heinrich János, Horváth János, Katona Lajos, Komáromy Lajos, Kőrösi Sándor, Mészöly Gedeon, Melich János, Pais Dezső, Szemkö Aladár, Tolnai Vilmos tagok.

1. Tolnai Vilmos bemutatja „Baranyai Decsi” című dolgozatát.
2. Melich János bemutatja „A magyar nyelv hangtörténetéből” című értekezését.

XXXIII. Választmányi ülés.

(1909 november 16-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Balassa József, Frecskay János, Melich János, Tolnai Vilmos vál. tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. A jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után a titkár jelenti, hogy Horger Antal jegyző tanulmányútra külföldre utazott. Távolléte alatt a titkár fogja helyettesíteni.

Tudomásul szolgál.

2. Balassa József szóbeli jelentést tesz Mátraine Vargha Róza nyelvjárás tanulmányáról. (A szarvasvidéki nép nyelve.)

Mivel a tanulmány egész terjedelmében nem adható ki, Balassa József indítványára a választmány elhatározza, hogy a nyelvtani részt — esetleg itt-ott rövidítve — a Magyar Nyelvben vagy külön füzetben közzéteszi s a tájszavak közül is azokat, a melyek nincsenek meg a MTsz.-ban. A többi tájszót, valamint a népnyelvi szövegeket pedig átadja a szótár-bizottságnak, illetőleg az Ethnographia szerkesztőségének. Egyszersmind megbizza a titkárt, hogy a választmány határozatáról a szerzót értesitse.

3. A pénztárnok jelentést tesz a pénztár állásáról 1909 okt. 31-én. E szerint a bevétel összesen 10.415 kor. 51 fillér, a kiadás 5407 kor. 8 fill. A maradék 5008 kor. 43 fill., ebből értékpapirban 3000 kor., takarékpénztárban 1700 kor., készpénzben 308 kor. 43 fillér.

4. Következik a tagajánlás.

Megválasztatnak rendes tagnak:

Ajánló:

Szigetvári Iván, tanár, Bpest

Melich János

Glatz Ernő, keresk. akad. tanár, Bpest

Melich János

Tablonkay Gábor, Jézustárs. áldozópap, Bpest

Szily Kálmán.

XXIII. Felolvasó ülés.

(1909. nov. 16-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Balassa József, Csánki Dezső, Danielisz Sándor, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Horváth János, Jakubovich Emil, Katona Lajos, Körösi Sándor, Lehr Albert, Melich János, Mészöly Gedeon, Pais Dezső, Simai Ödön, Szemkö Aladár, Tolnai Vilmos. Versényi György. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Tolnai Vilmos felolvassa „Szó- és szólásmagyarázatok” című értekezését.

2. Gombocz Zoltán felolvassa „A tövégi rövid magánhangzokról” című értekezését.

XXXIV. Választmányi ülés.

(1909 decz. 14-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Erdélyi Pál, Herman Ottó, Komáromy Lajos, Lehr Albert, Melich János, Nagy Gyula, Tolnai Vilmos, Vikár Béla vál. tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán titkár.

1. A jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után a titkár jelenti, hogy Mátraine Vargha Róza beleegyezett abba, hogy beküldött nyelvjárás-tanulmánya a múlt vál. ülés jegyzőkönyvében részletezett módon tétessék közzé. Tudomásul szolgál.

2. Az elnök indítványára a választmány egyhangúlag elhatározza, hogy Melich János vál. tag tavalyi indítványát, hogy a 10. § megváltozta-

tásával a vidéki vál. tagok száma 9—12-re emeltessék fel, újra a közgyűlés elé terjeszti, a melynek ez ügyben hozott határozatát a belügyminiszter formahiba miatt nem hagyta jóvá.

3. Az alapszabályok értelmében a vál. tagok egyharmada minden évben kisorsolás alá kerülven, kisorsoltattak: a) budapestiek: Balassa József, Frecskay János, Katona Lajos, Tolnai Vilmos, Vikár Béla. A Gyulai Pál és Joannovics György elhunytával megüresedett helyekre a vál. egyhangúlag Horváth János és Tagányi Károly r. tagokat ajánlja; b) vidékiek: Kardos Albert, Zolnai Gyula, Mészöly Gedeon r. tagokat ajánlja.

A mennyiben a közgyűlés Melich János indítványát elfogadja, az új vidéki vál. tagsági helyekre a vál. egyhangúlag Dézsi Lajos kolozsvári, Pap Károly és Pápay József debreczeni r. tagokat ajánlja.

4. A vál. meghallgatja a pénztárnok jelentését a pénztár állásáról 1909 nov. 30-án. Az összes bevétel 11,126 kor. 62 fill., az összes kiadás 5606 kor. 60 fill. Maradék: 5520 kor. 2 fill., ebből értékpapirban 3800 kor., takarékpénztárban 1700 kor., készpénzben 20 kor. 2 fill.

5. Az elnök indítványára a vál. elhatározza, hogy a tanulmányúton levő jegyző 200 kor. tiszteletdíja a munkáját végző titkár és pénztáros között osztassék meg.

Evvel kapcsolatban az elnök jelenti, hogy a titkár a reáeső 100 kor.-t alapítványához kívánja csatolni. Tudomásul szolgál.

6. Az elnök indítványára pénztárvizsgálókul Erdélyi Lajos és Vikár Béla vál. tagokat küldi ki.

7. Az elnök jelenti, hogy Lehr Albert r. tag belépett az alapító tagok közé. Öröndetes tudomásul szolgál.

XXIV. Felolvasó ülés.

(1909. decz. 14-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Bajza József, Bán Aladár, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Gombássy Imre, Görgey István, Grünwald Margit, Heinrich János, Herman Ottó, Horváth János, Komáromy Lajos, Körösi Sándor, Lehr Albert, Melich János, Nagy Gyula, Pais Dezső, Szemkö Aladár, Szivos Béla, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Versényi György, Viszota Gyula. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Szily Kálmán felolvassa „Hold“ című értekezését.

2. Herman Ottó előadja „A debreczeni lófogatok mesterszavai“ című értekezését.

3. Gombocz Zoltán bemutatja „Szómagyarázatok“ cz. tanulmányát.

XXXV. Választmányi ülés

(1910. jan. 13.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Herman Ottó, Komáromy Lajos, Négyesy László, Tolnai Vilmos vál. tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. A jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után a titkár jelenti, hogy a három évvel ezelőtt választott tisztikar mandátuma lejárt, s így a január 18-án tartandó közgyűlésen a tisztikar is választás alá esik. Tudomásul szolgál.

2. A titkár bemutatja az 1909. évi bevételek és kiadások kimutatását s az 1910. évi költségvetési előirányzatot (l. a mellékletet).

A választmány a kimutatást tudomásul veszi, a költségvetést változtatás nélkül elfogadja s a közgyűlés elé terjeszti.

3. Következik a tagajánlás. Megválasztatnak rendes tagnak:

Dr. Gragger Róbert, tanár, Budapest

Dr. Schmidt Henrik, főiskolai tanár, Debreczen

Ezzel az ülés véget ért.

Ajánló

Gombocz Zoltán.

Melich János

1. Bevételek és kiadások 1909-ben és költségvetés 1910-re.

I.

B e v é t e l	Költségvetés 1909-re		Bevétel 1909-ben		Költségvetés 1910-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék 1908-ról	353	04	353	04	175	15
Alapítványok	—	—	400	—	—	—
Kamatok	672	—	836	67	832	—
Árkülönbözet értékpapírok vásárlásakor	—	—	287	06	—	—
Tagdíjak és előfizetések	7400	—	9328	—	7400	—
Eladott füzetekből	—	—	97	85	—	—
Összesen	8425	04	11302	62	8407	15

A bevétel 1909-ben 2877 korona 58 fillérrel több a költségvetés szerintinél.

II.

K i a d á s	Költségvetés 1909-re		Kiadás 1909-ben		Költségvetés 1910-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Írói tiszteletdíj	1800	—	1702	70	1800	—
Tiszti díjazás	1000	—	950	—	1000	—
A „Magyar Nyelv” nyomtatása	2900	—	2686	15	3000	—
Különnyomatokra	400	—	52	70	400	—
Expositio, kisnyomtatványok	1000	—	725	32	900	—
Könyvárusi %	100	—	86	—	100	—
Népnyelvi tanulmányokra	1200	—	924	60	1200	—
Összesen	8400	—	7127	47	8400	—

A kiadás 1909-ben 1272 kor. 53 fillérrel kevesebb a költségvetés szerintinél.

A maradék 1909-ről 1910-re 4175 korona 15 fillér. Ebből 4000 korona értékpapírban, 175 korona 15 fillér készpénzben.

2. Alapítványok állása.

1909.

Áthozatal 1908-ról	16,800	kor.
Gombocz Zoltán (II. és utolsó részlet)	150	„
Hirschler József	200	„
Kolozsvár: M. nyelv. seminarium (II. részlet)	50	„
A Társaság tökéситése	3,600	„
Összesen	20,800	kor.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

13. **Magyar fogatok.** Herman Ottó a Magyar Nyelvtudományi Társaság deczemberi felolvasó ülésén szóban és képből bemutatta a debreczeni lófogatokat. Arany János Toldi Szerelmének IV. énekében (5. versszak) Nagy Lajos máhás szekereinek hetes fogatait írja le, a mely nincsen meg a bemutatott fogatok közt, pedig Arany ezt is, ha nem is éppen Debreczenben, de mégis Tiszán túl láthatta csak:

Máhhás szekerektől csörömpöl az utca . . .
Hét ló van előre: kettő, kettő, három;
Kocsis a gyeplőnél, kocsis minden páron.

Ha jól értem a szöveget, úgy kell a fogatot képzeelnünk, hogy három pár volt egymás elé fogva, s az első pár mellé még egy „embertőlűs lógós”. Már most abban vagyok kétségben, vajjon az első pár csak amúgy szabadon volt-e fogva, vagy tézsola mellé tézsola tudtommal csak ökrös fogatban fordul elő ugyan); vajjon hová volt fogva az a lógós; meg, ha minden páron volt kocsis, mire kellett a gyeplőhöz is kocsis? A fogatot olyannak képzelem, mint az *igazi ötöst*, közből egy párral megtoldva. Van-e még ennek a *hetesnek* nyoma valahol az Alföldön? Én nem láttam sem a Hajdúságban, sem Biharban, sem a Tisza-Maros szögén. Nem hinném, hogy Herman Ottónak ne volna tudomása róla; a „tárgyi szöveg-magyarázat” érdekében kérem felvilágosítását.

TOLNAI VILMOS.

14. T. K. úrnak. A latin *labans*: magyar *labancz* szószármaztatásnak (Nyr. 38: 433.) mind a hangtan, mind a szó története ellentmond.

15. K. Lajos úrnak. A *görög* és a *szerecsén* szóról adott magyarázatomhoz (lásd MNy. V.: 385. s köv. l.) kérem a következőket figyelembe venni: a) JIRÁČEK K. bolgárországi IX. századi görög feliratokból közöl egy byzanci nyelvjárási *griki* (= *oi Γραικοί*) alakot is (vö. Archiv für slav. Phil. XXXI. 451.). A szláv *griks* tehát nem latin, hanem byzanci görög nyelvjárási *grik*- szó átvevése (vö. MNy. V.: 386.); b) A *szerecsén* szó tárgyalásában a MNy. V.: 392. lapján alulról az 5. sorban helyesen ezt kell olvasni: „ol. **seracino*”.

MELICH JÁNOS.

16. P. I. úrnak. Nagyon téved, ha azt hiszi, hogy a „Tegye be az ajtót” sületlen, magyartalan szolgai fordítása a „Machen Sie die Thür zu“-nak. Nem mind német, a mi annak látszik. Az *ajtót betenni* megvolt már a magyarban négy-öt száz évvel ezelőtt is, mikor a német hatásnak még híre sem volt nálunk. Ime: „aito betévén imágád te atadat (MünchC. 23.); „zent Tamas aitok beh tene hozzaiok mene” (DebrC. 39.); „menorzagnak kapuin be tetetik” (TihC. 9.) stb. (Vö. NySz.)

De megvan e kifejezés legjelesebb költőinknél is. (Vö. Lehr: Toldi Estéje: 258.) Pl. Aranynál:

A kapus kinézett s a kaput betette. (Toldi Est. V.: 2.)

Becsapta az ajtót Klárcsi . . . mögötte, nem betette. (B. Ist. II.: 104.)
Petőfinél pedig:

De tedd b' az ablakot. (Ebéd után.)

Sz. K.

17. F. B. úrnak. Szabó Jánosnak, gr. Bánffy György gubernator felett 1822-ben tartott gyászbeszédében (31. l.) előforduló mondat: „*mennyire nem metseredik el az ember kezei közt a legszentebb tárgy is*” igéje megtalálható a MTsz.-ban *ménscseredik* czimző alatt és Szabó Jánosnál körülbelül az a jelentése, hogy „kimegy az alakjából, eltorzul”.

ERDELYI LAJOS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VI. KÖTET.

1910. ÁPRILIS.

4. SZÁM.

A magyar természettudományi műnyelvről.

A Bugát-féle műnyelv kipusztulása óta irodalmunkban lassanként egy új, a nemzetközi (t. i. az angol, francia és német) műnyelvvél lehetőleg egyező, magyar műnyelv fejlődött ki, mely a féktelen magyaroskodással szemben a következő alapelvekre van fölépítve:

1. A mely természettudományi fogalomnak vagy tárgynak nincs nemzetközi elnevezése, jelöljük azt mi is a magunk nyelvéből való műszóval.

2. Ha valamely tudományos tárgyra helyesen alkotott, határozott értelmű és világos magyar szavunk már van, ne polgárosítsuk meg az idegen szót, még ha nemzetközi kelendőségű is, hanem őrizzük meg és használjuk közakarattal a magunkét.

3. Ha valamely rosszul alkotott magyar műszó, az eddigi folytonos és általános használat közben, már egészen érthető és határozott értelmű szavá lett, és ha a kiirtás megkísértése előreláthatólag sok nehézséggel járna s a megállapodást megint sokáig késleltetné, még az ilyen magyar műszót is tartsuk meg, szoros kivételképen és használjuk ezentúl is.

4. Ha valamely nemzetközi műszó helyébe nem tudunk helyesen alkotott, határozott értelmű és világos magyar szót állítani, fogadjuk el mi is (a 3. alá tartozó csekély számú kivétellel) a nemzetközi műszót és — ha szükséges — adjunk neki olyan formát, hogy a magyar szóképzők és ragok elfogadására alkalmasabb legyen, (pl. *mágnés*, *mágnesezni*; *kristály*, *kristályos*, *kristályosít stb.*) de a nélkül, hogy nevetségesen elkorcsosítsuk.

Ime ezek azok az alapelvek, a melyeken a mai magyar természettudományi műnyelv fölépült. Sem az Akadémia, sem semelyik tudományos társaságunk nem hozott ugyan olyan határozatot, mely ezen alapelveket hivatalosan szentesítette volna, mégis a mindennapi gyakorlatból lassanként és hallgatólag oly közmegegyezés alakult ki, mely már-már biztosítani látszott, hogy a magyar természettudományi műnyelv végre-valahára megállapodott irányban nyugodtan fog most már tovább fejlődni.

Azonban nem így történt.

Apáthy István, a kolozsvári egyetem nagy érdemű és nagy tekintélyű tanára, mintegy tíz évvel ezelőtt az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Értesítőjében, a nemzetközi

műszókat nem az eddigi szokás szerint, *nemzetközi alakokban*, hanem egy sajátos elmélet alapján, visszalatinosított vagy görögösített formában kezdte használni.

Apáthy példája akkoriban nem igen talált követőkre, nemcsak Budapesten nem, hanem még Kolozsvárt, sőt tanártársai körében is alig. Mihelyt t. i. Apáthy visszalépett a Múzeum-Egylet Természettudományi Értesítője szerkesztésétől (1902-ben) s azt tanártársa, Fabiny Rudolf vette át, azonnal eltűnt az Értesítőből az Apáthy-féle kísérlet s újra a már megszokott műnyelv lépett örökébe. Azt hittem, hogy eme tapasztalat után most már Apáthy sem fogja többé erőltetni az ő különleges műnyelvét s lassanként visszatér ő is a régre.

Csalódtam.

Előttem fekszik a „Múzeumi füzetek“ (Az erdélyi nemzeti múzeum természettárainak értesítője) című, mostanában megindult folyóirat első két füzeté. A szerkesztői előszóban Apáthy kijelenti, hogy itt is érvényesíteni fogja a műnyelv dolgában az ő régi elveit, noha „nehány tanítványán és lelki rokonán“ kívül, úgy tapasztalja, senki sem követi. Mindamellett reményli, hogy „legfőjebb egy évtized alatt sikerülni fog a mai műszók kiirtása,“ és szentül igéri, hogy e szándéka megvalósítására mindent el fog követni.

Úgy gondolom, most már itt az ideje, hogy valaki — a mi tudommal eddig még nem történt — tüzetesen, de *sine ira et studio* hozzászóljon Apáthy vállalkozásához.

Apáthy azt javasolja, hogy ezentúl pl.

ne így mondjuk:

oxyd, chlorid, bromid, jodid, anhydrid, sulfid, cyanid; aethyl, methyl, phenyl; photogramm, program, telegram; andesin, aspirin, benzin, morphin, naphtalin, nicotin, parafin, strychnin, vaselin; porphyr stb.

diabas, oligoklas, orthoklas, plagioklas; andesit, chlorit, diorit, graphit, malachit, pyrit, trachyt, stb.

hydrogén, nitrogén, oxygén, homogén, photogén; bór, bórsav, chróm; elektroskóp, hygroskóp, mikroskóp, spektroskóp stb.

gránit
amphiból, epidot, pyroxén
stb.

hanem így mondjuk:

oxyda, chlorida, bromida, iodida, anhydrida, sulfida, cyanida; aethyla, methyla, phenyla; photogramma, programma (?), telegramma (?); andesina, aspirina, benzina, morphina, naphtalina, nicotina, parafina, strychnina, vaselina; porphyra stb.

diabasis, oligoklasis, orthoklasis, plagioklasis; andesitis, chloritis, (mint chemiai műszó pedig: chloris) dioritis, graphitis, malachitis, pyritis, trachytis stb.

hydrogenium, nitrogenium, oxygenium, homogeneus, photogenum; borium, boriumsav, chromium; electroscopium, hygrosopium, mikrosopium, spectroscopium stb.

granito (mert olaszul ez a neve)
amphibolon, epidoton, pyroxenon stb.

ammoniak, chlór, bróm, jód, embryo, mangán; rheostát stb.

bromür, chlorür, cyanür, jodür stb.

asbest, amethyst, obsidián, opál, topáz; terpentin, benzol, toluol, xylol, cián; analóg, amorph, isomorph, concrét, inductiv, negativ, positiv, productiv; kryptogám, phanerogám stb.

ammoniacum, chlorum, bromum, iodaum, embryum, manganium; rheostatum stb.

bromuretum, chloruretum, cyanuretum, ioduretum stb.

asbestos, amethystus, obsidianus, opalus, topazius; terebynthus, benzolus, toluolus, xylolus, cyanus; analogus; amorphus, isomorphus; concretus, inductivus, negativus, positivus, productivus, cryptogamius, phanerogamius stb.

És ha azt kérdezzük, miért ne mondjuk így, s miért mondjuk amúgy? Miért szokunk le a már megszokottról, s miért szoktassuk magunkat a szokatlanhoz? Apáthy azt feleli: ennek meg kell lenni, függetlenülünk kell magunkat a német műnyelvtől s önállóságra kell törekednünk.

Hát a mi azt illeti, én is szeretném lerázni nyelvünkéről az óriási nyomást, a mit a német nyelv reá gyakorol — csak lehetne. De itt most nem erről van szó. Hiszen a fentebbi műszók (a 146. és 147. l. bal hasábján), a melyeket Apáthy mai műnyelvünkől, mint németeket, minden áron ki akar irtani, nemcsak németek, hanem épp oly joggal francziák és angolok is. Megvannak, talán kettő vagy három kivételével, a franczia és angol szótárakban is (l. Sachs-Villatte és Webster), azzal a magától értetődő különbséggel, hogy a franczia szó végére, hol a helyesírás megkívánja, egy néma *e* van függesztve. Sőt e szók legnagyobb része vagy franczia szó, vagy pedig franczia gyártmány és a francziáktól terjedt el azután az angolokhoz, németekhez s vagy egyenest, vagy közvetéssel a többi nemzetekhez.

Minden nemzet, mely a természettudományok mai műnyelvét átvette, vagy minden változtatás nélkül vette azt át, vagy legföljebb annyit változtatott rajta, amennyit a saját kiejtése és saját abécéje okvetetlenül megkívánt. Így teszünk mi magyarok is a Bugát-féle műnyelv kipusztulása óta, sőt így tettünk, mint alább meg fogjuk mutatni, annak megszületése előtt is.

Apáthy azonban azt mondja, hogy ez nincs rendjén. Mi magyarok azt, szerinte, meg nem engedhetjük magunknak, vagy ha mások teszik is, mi hozzá nem járulhatunk, hogy a régi görög és latin szók megcsonkittassanak: nekünk arra kell törekednünk, hogy a rég kihült szótetek szüzi épségben új életre keljenek; nekünk tehát, ha a némettől függetleníteni akarjuk nyelvünket, okvetetlenül *asbestost*, *asphaltust*, *amethystust*, *obsidianust*, *smaragdust* és *topaziust* kell mondanunk. Sőt ha valamely anyagot, vagy fogalmat a régi rómaiak még nem ismertek (pl. a jódot, benzint, benzolt és photographiát), a magyaroknak jusson a szép feladat, hogy nekik classikus latinságú új műszókkal (*iodaeum*, *benzina*, *benzolus*, *photogramma*) kedveskedjék. Egy nyelvújítás már sikerült a magyarnak, csináljon hát a régi Róma számára is egyet.

De félre a tréfával! A dolog sokkal komolyabb, hogysen a tréfalkozást megengedhetnők magunknak.

Igaz, hogy legutóbbi időkben a természettudósok sok latin és görög szóval kegyetlenül bántak el, sőt még örök emlékeztető személynevek iránt sem viselkedtek kimélettel. Megcsonkították őket igazi barbár módon, hogy belőlük rövid, vagy egyöntetű műszókat csinálhassanak. De hát mit tehettek? Új fogalmakra új szók kellettek. Bartzafalvi, Bugát és Helmezy visectői ellen az élő nyelvérzék fölajdul, de a halottak: sem Volta és Faraday, sem Hellasz és a régi Róma már nem tiltakozhatnak.

Apáthy komolyan azt akarja, hogy a nemzetköziesen (szerinte németesen!) megcsonkított latin műszókat, ha szép szerével nem lehet, hát önkényesen latinossítsuk vissza, és azután erre az alapra építsük fel a magyar természettudományi műnyelvet.

És vajjon miért tegyük ezt?

Azért — mondja Apáthy — mert a magyar az idegen szókat régente is csonkítatlanul vette át s a szövégeket nem csiszolta le. A német *Tempelt* csinált a *templum*-ból, a magyar *templom*-ot; a magyar az *istállót* az olasz *stallo*-ból alkotta és nem koptatta le *stall*-lá; sohasem írtunk mi *testament*-et, hanem *testamentumot*, stb.

Abban, amit Apáthy itt mond, egy nagy igazság, de a hogyan ő ezt az igazságot értelmezi, egy nagy tévedés is rejlik. Tökéletes igaz, hogy a magyar a latin szókat, ha közvetlenül a latinból vette át őket, nem csonkította meg, de az már nagy tévedés, ha Apáthy azt hiszi, hogy az olyan latin eredetű szókat is eredeti latin formájokban őriztük meg, a melyek nem közvetlenül a latinból, hanem egy másik nyelv közvetítésével kerültek át a magyarba. Ez utóbbiakat a magyar bizony nem latinossította vissza, hanem megtartotta abban a formában, a melyben az átadó nyelvből kapta. Íme néhány példa a szláv (legtöbbször szlovén) közvetítésre.*

Ambrus (lat. Ambrosius, szl. Ambrozs),

angyal (l. angelus, szl. angyél),

apát (l. abbas, szl. opat),

Balázs (l. Blasius, szl. Blazs),

Gergely (l. Gregorius, szl. Grgur),

István (l. Stephanus, szl. Stevan),

kanonok (l. canonicus, szl. kanonik),

oltár (l. altare, szl. oltar),

püspök (l. episcopus, szl. biskup),

Sebestyén (l. Sebastianus, szl. Sebescsan).**

Ugyanaz történt a természettudományi műszókkal már jóval Bugát előtt, a régi időkben is. Két 18-ik századi magyar ásvány-

* Vö. Melich J., Szláv jövevényszavaink.

** Az eredeti latin szóhoz képest a következők is (és kívülök még annyi meg annyian!) csonkult alakúak: *ádvent*, *apostol*, *balzsam*, *czement*, *czet* (hal), *dékány*, *gvárdián*, *izsóp*, *kastély*, *olaj* (szl. olej s lat. oleum) *prépost* stb., stb. Vajjon ezeket is visszalatinossítsuk?

tanból (Benkő Ferentzéből és Zay Sámueléből) írtam ki a következő műszókat s a Nyelvtört. Szótárban is meglevőket *-gal jelöltem:

akhát (lat. achates, ném. achat),
 ametiszt (l. amethystus, n. amethyst),
 amiánt (l. amiantus, n. amiant),
 asbest (l. asbestos, n. asbest),
 asfált (l. asphaltus, n. asphalt),
 basalt (l. basaltus, n. basalt),
 beril (l. berillus, n. beryll),
 fosfor (l. phosphorus, n. phosphor),
 *gipsz (l. gypsum, n. gyps),
 *gránát (l. granatus, n. granat),
 hiarczint (l. hyacinthus, n. hyacinthe),
 kultzédon (l. chalcedonius, n. chalcedon),
 *karneol (l. carneolus, n. carneol),
 kobált (l. cobaltum, n. kobalt),
 krizolit (l. chrysolithos, n. chrysolith),
 krizopráz (l. chrysoprasos, n. chrysopras),
 molibdén (l. molybdena, n. molybdän),
 opál (l. opalus, n. opal),
 porfir (l. porphyrites, n. porphir),
 *rubin (l. rubinus, n. rubin),
 *safir (l. saphyrus, n. saphir),
 *smaragd (l. smaragdus, n. smaragd),
 szelenit (l. selenites, n. selenit),
 *topáz (l. topazius, n. topas),
 turmalin (l. turmalinus, n. turmalin),
 zink (l. zincum, n. zink),
 vismuth (l. wismuthum, n. wismuth),
 zeolith (l. zeolithus, n. zeolith).

Nagyon csalogódik tehát Apáthy, ha azt hiszi, hogy a magyar nyelv természete nem veszi be csonkitott formájukban a latin szókat. Beveszi bíz az s be is vette mindig — már az Árpádok korában is — a legnagyobb készséggel, mihelyt a közvetítő nyelv ilyen csonkitott alakban hozta őket. Hiába keresztezte az *abbas* a gyermeket *Stephanus*-ra, a régi magyar is, ha magyarul beszélt, amazt mégis csak *Apát* úrnak, ezt pedig *István*-nak nevezte. Ne higgye Apáthy azt sem, hogy a csonkitott, vagy csonkitottnak látszó latin szók csakis a nyelvújítás óta hatolnak nyelvünkbe s hogy ezek „ütötték a némettől való függésünk rabszolgabélyegét nyelvünkre.” Szépen csengő, de üres phrasis bíz ez! Hiába mondanánk a *detektív* helyett *detectívust*, a *konvent* helyett *conventust*, a *telefon* helyett *telephonumot*, a *lokomotív* helyett *locomotívust* és a *dinamit* helyett *dynamitist* (vagy mit?) azért nyelvünk bizony nem lenne magyarabb. Ne a latin szók épségét, hanem a magyar stílusét óvjuk a németességtől.

Nincs tehát egyáltalában semmi elfogadható ok arra, hogy mai műnyelvünket elejtsük és Apáthy lehetetlen kísérletét támogassuk.

SZILY KÁLMÁN.

A tövégi magánhangzókról.

IV.

Az első tétel, a melyből kiindulok s a melyet a megfejtésre biztos alapnak tartok, így hangzik: az a sajátság, hogy legrégibb emlékeinkben a szavak végén sokszor olyan magánhangzót találunk, a mely ma a ragtalan vagy jeltelen alakban nincs meg, nem helyesírási, hanem hangtani, illetőleg hangtörténeti sajátság. A jelölés tehát független attól, kiktől tanult a magyar latin betűkkel írni.

Tudvalevő dolog, hogy magyar szavakat, tulajdonneveket nemcsak latin, hanem görög betűkkel is feljegyeztek. Ha valamely nyelv szavait kétféle, egymástól független ábéczével s mégis egyformán jegyzik fel, akkor az egyformán, kétféle alphabetummal feljegyzett alakok írása egyöntetűségének csakis a feljegyzett nyelvben kereshető az oka. Ezt a körülményt eddig egy kutató se vette figyelembe. A görög és a latin betűkkel feljegyzett magyar szavak ezt vallják:

A) Gör. *ov*, lat. *u* = magy. *ü*: * *α*) Konstant. Porphy.: Ἀτελοβόζου (vö. HFK. 121.), τοῦ ποταμοῦ Ἐτὲλ καὶ Κουζοῦ (u. o. 126.) || a gör. Κουζου = m. *küzü* s vö. OklSz. *köz*;

β) *el* (*elv*) = Anon. 11. §: ad *erdevelu*, Kézai: *Erdevelu* (HFK. 486.), 1284 *Gepeulv*; — *fehér* = 1055 *feheruuaru rea*; — *füz* = 1224/1389 *fyzuforku*; — *hét* = Anon.: bev.: *hetumoger*, 1. § *hetu* *moger*, 5. § *hetumoger*, 7., 10., 12., 36., 46. §§ *hetumoger*; — *iker* = 1243/1354 *Tulfa harumykru*, 1258, 1334. *Tulgfa harumhycru*, 1336 *tulfa harumicru* (valószínűen „három *ikru*“ s így nem ide való példa, vö. Gombocz Tör. jöv., CzF., MTsz.: *üklü*); — *kerek* ~ *kerék* = 1055 *munarau kereku*, 1232 *Potkerequ*; — *ör* = 1221 *Euru* (= ma *Ör* falu, Várad reg. 274. l., vö. még Szent László törv. III. 1. *ewrii* kétszer); — *séd* = 1095 *tuhut sedu***; — *szög* = Anon. 28. §: ad *zeguholmu*, 1211 ad *Beruczegu*, 1214 *Scegu*, 1221 *Sceguholm* (Várad reg. 186., 260.); — *szék* = 1095/XIII. sz. el. *scequ*, 1194 *Scecu*, 1228/1357 *Zeku*, 1229 de *Sceku*; — *székfa* = 1193 ad *arborum cequfa* (lásd OklSz. 900. l.

* Ez összeállításba csak a világosabb eredetű tulajdonneveket vettem fel; a hol külön forrás nincs említve, ott az OklSz.-ból való az adat.

** Ez az oklevél (ERDELYI LÁSZLÓ kutatásai szerint) a XIII. század elejéről való.

és *céke* alatt is; ezt az adatot régebben hibás olvasásból „*cserfa*“-nak értelmezték I. SIMONYI, Ung. Spr. 212. és MNy. folyóirat VI. 15.); — *szerelem* = Anon. 17. §: „nominaverunt locum illum amabilem, quod interpretatur lingua eorum *zerelmes* eo quod multum dilexerunt illum locum, et a die illo usque nunc a *zerelmu* locus ille vocatur *Zerenché*“ (Oklsz.-ból kimaradt); — *szil* = 1055 Inter *zilu* kut et *kues* kut; — *szin* = Anon. 32. §: montem ... nominaverunt *zenuholmu*; — *telek* = 1211 *Zegthelegu*; — *ügy* ~ *egy* (: szent) = 1193 *vgufa*, *ugufa* (Oklsz. 1029. l. és az értelmezésre vö. Nyr. XXIII. 331., SZINNYEI, Árpád és az Árpádok 41.); — *vég* = 1194 ad *Weguhomoc* (Oklsz. 387. l.); — *vendég* = Váradi reg. ed. KARÁCSONYI—BOROVSKY: 34 *Vendegu* (curialis comes, 1217-ből), 44 *Vendegu* (impetitor, 1219-ből).

Jegyzet: Minthogy a lat. írás *u* és *v* jegye eredetre egy és ugyanaz, igen régi keletű az a sajátság, hogy a két betűt és hangot egymással felcserélik; szóvégi *m. v* = *m. ü*: *füz* = 1251/1281 *Surkufyzv*; — *kerek* ~ *kerek* = 1055 ad *monarau kerekv* (*ü*-nek olvasva SIMONYI, Ung. Spr. 212.).

B) Gör. ου, lat. *u* = magy. *u*: α) Konstant. Porphy.: ó Βουλτζός (nom.-ban -ς-raggal, különben ragozatlan), μετα τοῦ Βουλτζοῦ (lásd HFK. 128., a ragozásról lejjebb az -i-nél); latin emlékekben *Bulsu*, *Bulsuu*, *Bulsuh*; lehet, hogy nem idevaló | Konstant. Porphy.: τοῦ Κορυττερμάτου (HFK. 125., a gör. ragozásról lásd lejjebb), latin emlékekben: 1153? *Gormot* Pannonh. Szent Ben. r. tört. I.; 1156 *gurmot*, 1232 *Gurmot*, *Gurmoth* KNAUZ Mon. eccl. Strig. I.; 1219 *Gormot* Vár. Reg. (240. l.);

β) *áj* ~ *aj* = 1055 ad *aiu* (vö. ERDÉLYI L.: A tih. ap. tört. I., 492.: *aiu*-nak olvassa e szót); — *álom* = Anon. 3. §: „quia ergo sompnium in lingua hungarica dicitur *almu*“ (az Oklsz.-ból kimaradt); — *fark* = 1224/1389 *Silue que wlgo Fyzuforku* dicitur (Oklsz. 286. l.), 1351 *Johannem Keseleuforku* (= farkú?); — *had* = 1055 *hodu* utu rea, *hudunogionis* Vár. Reg. 182; — *három* = 1055 ad *harmu* ferteu, ad *harmu* hig; — *halom* = 1197/1337 ad *Hegesholmu*, Anon. 15. § a *saturholmu* (kétszer), u. o. 29. §: ad *zeguholmu*, u. o. 32. §: montem nominaverunt *zenuholmu*,* 1211 ad *Hoyouholmu*; — *horh* = 1055 ad *hurhu*, 1095/XIII. sz. eleje *churchufeu*, 1234 *churhufev* (Pannonh. Szent Ben. r. tört. VIII.); — *juh* = 1266 feeyr *yhu* (= juh?); — *lovász* = 1055 ad *luazu* holma; — *lyuk* = 1055 ad *ruoz licu*, 1211 ad *Ruozlicou* (íráshiba?); — *maradék* = 1225 *Morodeku* (Váradi reg. ed. KARÁCSONYI—BOROVSKY 284.); *mart* = 1215 de villa *Mogos Mortu* (lásd Váradi reg. ed. KARÁCSONYI—BOROVSKY 197. l.; SIMONYI, Ung. Spr. 102. lapján sajtóhibából 1235-ből keltezve); — *nagy* = 1055 *nogu* azah feherea; — *sár* = Anon. 21. § *saruuar* (kétszer), 37. § ad *saruuar*, 47. § uersus *saru* (de vö. u. o. 45. §: ultra *surcus ar*); — *sark* ~ *sorok*: Anon. 46. §. ultra

* Az Oklsz.-ban a *halom* szónál ez adatok nincsenek felsorolva.

surcusar, 1251/1281 *Surkufyzv*; — *só?* = 1138/1329 *Sahtu* (vö. *sohtúl*, *sohteluk* stb. OklSz.); — *sulyom* = Besztercei-szój. *zolmu* (= *sulyom* NyK. XXXVII. 114.); — *szád* = 1055 ziget *zadu*; — *szarm* (: jelentés helynevekben „horn”) = 1222 in Scenegeteu *zormu*; — *tanács* = 1229 *Tanalc'u* (tulajdonn. Várad reg. ed. KARÁCSONYI—BOROVSKY 297. l. és SIMONYI, Ung. Spr. 101.); — *úr* = Anon. 10. § Ousad pater v r s u u r u (PAULER Gy. szerint = Örs úr, HFK. 402., 428.; vö. Anon. 8., 32. §§: *ursuur* ötször); hogy az „úr” szó a régi magy. nyelvben „dux”-ot jelentett, arra vö. Urkuta helynév „Puteus ducis” latin nevét (ERDÉLYI L. A tih. ap. tört. I. 15.), hogy pedig „trónörökös” értelme is volt, arra vö. Kinnamos οὐροβύ. adatát NySz. A teljesebb alakra vö. HB. *uruzagbele* adatát; — *út* = 1055 hodu *utu rea*; — *vad* = 1214 *Vadu* (szem. n. = vad? Várad reg. ed. KARÁCSONYI—BOROVSKY 184. l.), 1240 *Vodu* (szn.); — *vak* = 1211. *Vocu* (szn. = vak?); — *vár* = 1055 *feheruuaru rea*.

Jegyzet: Minthogy a latin betűs írásban az *u* jegyet régen a *v* minden esetben helyettesíthette, nem lehetetlen, hogy a mélyhangúaknál is szóvégi *u* helyett *v*-t is találunk írva, értéke *-u*. Kétségtelen példát azonban a köznevek közt, illetve ilyenekből lett tulajdonnevek közt nem ismerek. Az OklSz.-ban *barlang* alatt megkérdőjelezve van ez az adat: 1248 In Watka Pobor et *Borlogv*; minthogy e hely ma *Barnag* (lásd CSÁNKI III. 220.), lehet, hogy benne nem a *barlang* szóval van dolgunk.

C) Szóvégi *-i* = magy. *i*.

a) A X., XI. században a byzáneci görögben az *i* hangot a következő betűkkel lehetett leírni: ι, η, υ, ει, οι, υι (lásd PEČZ V. értekezését az EgyPhKözl. XXXI. 293. s köv. lapokon), s részben αι (úgy látszik ugyanis, hogy nemcsak zárt *é*, hanem *i*-s ejtése is volt az ó-gör. αι-nak a IX., X. században); ennek megfelelően szóvégi magy. *i* a görög betűkkel felírt szavakban lehet:

a) ι: 1109 ó μελανδής (ς nom. jele; később *Melegd* OklSz.); — εις τοῦ παταδι * (latin emlékekben: 1055 *Fotudi*, később *Fotud* ~ *Fod*, ma *Fadd* CSÁNKI III. 408.), γριντζαρ: (vö. a polgárnál mondotakat, később latin betűvel *grinchar* stb. lásd OklSz.);

b) υ = Konstant. Porphy. τοῦ Κουρτογεργμάτου (HFK. 125.; latin oklevelekben: 1138 In uilla *Kurtu* KNAUZ Mon. Strig. I. 93., később *Kurt*, ma *Kürt* hn.);

c) η = Konstant. Porphy. τοῦ Νέκη (HFK. 124.; latin oklevelekben mint helynév 1138-ban *Neku* KNAUZ Mon. Strig. I. 89., később *Nek* l. u. o. és OklSz.); — τοῦ Μεγέρη (HFK. 125.; vö. lejjebb ma g y a r és 1193 *Meger* KNAUZ Mon. Strig. I. 142.); — ὁ Ἀρπαδής, többi esetben τὸν Ἀρπαδή, τοῦ Ἀρπαδή (HFK. 122., 123., 125., 128., egyszer τοῦ Ἀρπαδᾶ 128.; lat. betűs emlékekben *Arpad* mellett [vö. Anon. 4., 5., 6., 7., 13., 15., 16., 17., 18.,

* A byzáneci görögben a nom.-i ς-en kívül a „barbár” [= nem görög] szavak sok esetben ragozatlanok, vö. *Arpadi* alatt is.

20, 21., 22., 24. stb.; KÉZAI ed. FLOR. 15., 19. villa *Arpad* KNAUZ, Mon. Strig. I.; *Arpadius* is (vö. Anon. 13., 14., 16. §§ *arpadium*, 14., 16. § *duci arpadio*, 20. § *patrem Arpadii*).

β) Latin betűs szavak: A latin *i* hangot *i*-vel és *y*-vel jelölték a IX–XII. század folyamán; ennek megfelelően a m. szavakban is.

a) *y* = *bércz* = 1214 ad montem qui uulgo dicitur *bercy*; — *szer* = Anon. 40. § *scerij* (vö. Bpesti Szemle XCIV. 457.; az *ij* = *y*-re vö. pl. 1193 *cues hijg* = *hëgy* KNAUZ Mon. Strig. I. 144. OklSz.-ban *y*-vel), későbbi helynévi adatokban *Scer* (KNAUZ, Mon. Strig. I. OklSz.); — *magyar* ~ *mogyer* ~ *meger*: Anon. bev.: in sua lingua propria *mogerij* uocantur (vö. nála még 1., 3., 5., 14. §: *dentumoger*, hét alatt itt „*hetumoger*“, 1. § *moger*, 45. § *soba mogera*, 46. § *portum moger* HFK. 446.; lengy. *magierowie* Calep. Hunni alatt, egyh. szláv XIV. száz. *магєрє* Századok XXX. 200., 1372 *mager* utcha Korrespond. blatt XXVIII., 32., MargLeg. *magery*, *magyer* sokszor); nem lehetetlen, hogy Anonymus *mogerij* adatában az *y* akár a többes nom. jele is lehet. Más szóvégi *-y*-ről Anonymus helyesírásában lásd Nyelvészeti Füzetek 15:19.

b) *i* = a mai *-d*-be végződő személy- és helynevek bizonyos időben mind *-di* végűek az oklevelekben; minthogy kétségtelen, hogy ez a *-di* ~ *d* nem más, mint a mai m. *-d* kicsinyítő képző,* föl kell tennünk, hogy a mai *-d* (vö. *apród* stb. SZINNYEI NyH.⁴ 88.) egykor *-di*, *di* volt (ez utóbbról l. lejjebb). Ide vonatkozó példáim ezek: *Árpád*, lásd fentebb; — *Fadd* (lásd *παταδι*, *fatudi* alakjait gör. példák közt); — 1095/XIII. eleje: *Feketeydi*; — 1055 *holmodi* rea, 1231 *Holmod*; — 1095/XIII. sz. eleje *chigisti*, 1390 *Hegesd*; — *Karád* = 1131–1141 in *Karadi*, később *Karad* (vö. Pann. Szent Ben. r. tört. I.); — 1095/XIII. sz. eleje, 1138/1329 *Mogdi*, később *Mogd*; — *Melegd* régebb *μελεχδις* alakját lásd a a gör. példák közt; — *ölyved* = OklSz. szerint talán 1055 *huluoodi*; — *Ponyvád* = 1095/XIII. sz. el. *pananuiadi* (NyK. XXV. 147.); — *Kavazd* = 1095/XIII. sz. eleje *Ruoxti*, később *Rvozd* stb.; — *rövid* = 1275 Ad terram Symoureuuidifey vocatam (lehet birtok. személyrag is); — *Sarkad* = 1138 *Surkudi* (KNAUZ, Mon. Strig. I. 92.), később *Sorcod* (OklSz.); — *Tömörd* = 1093/XIII. sz. eleje *Tumurdi* (Pannonhalmi Szent Ben. r. tört. I. 591), *Timurdi* (CsÁNKI III. 516.), később *Temurd*, *Temerd*, ma *Tömörd*; — *Várad* = 1095/III. sz. el. *waradi*; stb.

Más helyzetben levő szóvégi *-i*: — *balog* = KÉZAI ed. FLOR. 55.: „de isto illi de *Bohugi* oriuntur“ (esetleg lat. több. nom. ?); — *elő* = 1055 ad *eleui* humuk (vö. OklSz.; mi az *i*-? lativus? ide való ?); — *Felkapus* = 1219 de villa *Felkopusi* (ma Kiskapus,

* Vö. Anon. 18. §: „iuxta fluuium Buldua castrum construxit, quod vocatum est a populo illo *Borsod* eo quod paruum fuerit“ (lásd HFK. 416. is) | KÉZAI ed. FLOR. 32. §: „Seeug *Zard*... propter quod suum monasterium diminutive sicut erat ipse corpore dispositus, sic vocari iussit“.

lásd Váradi reg. ed. KARÁCSONYI—BOROVSKY 220. l., vö. Anon. 27. § iuxta fluuium *copus* HFK. 424); — *völgy* = 1211 ad Furizvelgi (-gi lehet = *gy* hang vagy pedig *g* = *gy* és -i birt. sz. rag, de lehet teljesebb alak is), később *velg* (l. OklSz.). Ez -i-kre vö. még SIMONYI, Ung. Spr. 212.: **némbéri* > *némber*.

Jegyzet: A mélyhangú *i*-nek a magyarban *i* és *u* jegye volt, másrészt pedig magy. *i*-ből *ü* is lett (vö. *füge*, *süket*, *sütő* ~ *sütő* stb.), ezért aztán találunk a szóvégi magánhangzók terén is *i* ~ *u* írott változatokat, vö. 1213 de *Lazdi*, 1217 de *Lazdu*, 1214 de *Lazd* (Váradi Reg. ed. KARÁCSONYI—BOROVSKY 177., 214., 191. l.); — gör. τοῦ Νέκῃ, lat. *Neku* (lásd fentebb); stb.

D) Szóvégi -a: *Örs* = 1055 *Ursa* (később helynevekben *Vrs*) CSÁNKI III. 634.); — *Bíbor* tulajdonnév = 1181 *Bibura*, később *Bybur*, *Bibor*; — *uchuga*? = 1079–80 *uchuga*, később *vhvg*, *uhugi*, *uheg* OklSz., NyK. XXXIV. 137. E szó eredetéről, olvasásáról semmit se tudunk. A Váradi Reg.-ban van két női név, a melyek látszólag ide tartoznak, az egyik *Fehera* (1213. év, KARÁCSONYI—BOROVSKY ed. 167. l.), a másik *Scepa* (1217. és 1229. év, u. o. 214., 292. l.). Nézetem szerint e szavak nem a m. *fehér*, *szép* eredetibb alakjai, hanem a magy. *fehér* és *szép* mint tulajdonnevek átmentek a szlávba vagy oláhba, a hol a nem megkülönböztetésére -a járult a szavakhoz (hasonló eset pl. a *Pentuka* név vö. OklSz. és Váradi reg.). E lehetőségre vö. még a -sa-val alkotott *Fehersa* férfinévet (Váradi Reg. 1213. év, ed. KARÁCSONYI—BOROVSKY 171. l. és MNy. V. 176.).

Szóvégi, nyílt szótagban álló -o-ra az Árpád-korból nincs példa (*eubagio* ~ *ioubagio*: jobbagy, *hodnogio*: hadnagy latino-sított alakok, ? 1237 Petro de *Hurgosceg* Pann. Szent Ben. r. I. 757.); úgyszintén nem tudok példát olyan szóvégi, nyílt szótagban álló -e-re sem (zárt? nyílt?), a mely írott alakban előfordulna s ma nem lenne meg a szóban.* Nem számítom ide a lativusi -é eltűnését a következő ige-kötőkben, illetőleg ragokban: *be*, *-be* (< *bel*, *belé*), *el* (< *elé*), *elő* (< *elővé*, *elővé*), *fél* (< *félé*), *ki* (< *kivé*), *le* (< *levé*), *még* (< *mégé*, vö. HB. *mige*, KTSzal. *mege* SZINNYEI NyH.⁴ 126., Kel. Szemle X. 304) -nek (< **neké* TMNyt. 669.), -hoz (< **hozé* SIMONYI Ung. Spr. 212.). A lativusi -é-nek ez ige-kötőkben és ragokban való eltűnését mondatfonetikailag kell magyaráznunk. Ha az ige-kötő proklisisben volt (tehát így: *megszakasztja* vö. IIB. *mige zocoztia*; *meglelhesse* vö. KTSzal. *mege lelhesse* Nyr. XXIV. 115.; *elemenvén* vö. KTSzal. *ele menuen* Nyr. XXIV. 115., 117.), akkor a hangsúly rajta lévén, teljes alakjában érvényesült (tehát: *megé szakasztja*, *megélelhesse*, *elemenvén*), ellenben ha enklisisbe került (tehát így: *szakasztja megé*, *lelhesse*

* Anon. 17. §: De *Zerensze*, ad montem *zerenche*, locus... *zerenche*“ adata itt népetymologia, mert *Szerencs* neve más helyen Anonymusban *zeremssu* (22. §, 31. §), *zeremssu* (31. §). A szó eredetére különben vö. Századok 27: 317, és Schlágli-szój. Nem ide valók az OklSz. *hős*, *öcs*, *ös* alatt található adatai sem.

megé), akkor kevésbé hangsúlyos helyzetbe kerülven, súlytalan-sága folytán az igekötő megrövidült (tehát így: *szakasztja meg, lel-hesse meg*). Hogy ez így fejlődhetett, azt a ragok bizonyítják a legjobban, a melyek mindig enklisisben voltak; ezért *-nek, -hoz*.

Felsoroltam a tövégi magánhangzók valamennyi előttem ismert esetét, s megállapítottam, hogy a magyar szavak görög és latin betűkkel való írásánál a véghang-zókat illetőleg megvan az egyöntetűség. Ezért itt nem helyesírási, hanem hangtörténeti saját-sággal van dolgunk.

* * *

Második tétel: Gombocz és az én fejtegetéseim alapján kétségtelen, hogy török, szláv, olasz (-latin?), német jövevény-szavaink szóvégi nyílt szótagban álló rövid, de minőség tekin-tetében teljes magánhangzói közül a magyarban leoptak a követ-kezők: *u, ü, í, -i* s részben az *á*. Az *-e* (nyílt) megmaradt, míg az *-o* hanghelyettesítéssel *-á*-vá lett. Hangsúlyoztam minden egyes esetben, hogy az átadó nyelvek szóvégi teljes rövid magán-hangzói nem veszhettek el az átadó nyelvekben, hanem a leko-pásznak a magyarban kellett történnie. A szláv szóvégi *-i, í*-nél pl. teljesen ki van zárva a szlávban való lekopás (vö. az inf.-i *i*-re VONDRÁK, Vergl. Gr. II. 172., LESKIEN, Gram. der altb. Spr. 211., REŠETER, De štok. Dial. 113.), úgyszintén az *-a*-nál (vö. bolg. *-a* = *э, ѓ, ѓ* MILETIĆ Ostbulg. 104.). Minthogy régi jövevény-szavaink végéről éppen azok a teljes rövid magánhangzók koptak le, a melyeknek írásbeli jegye latin-görög emlékeinkben *ov, η, υ, ι u, v, i, y, a*, azt kell feltennünk, hogy IX—XII., s részben XIII. századi emlékeink ezen szóvégi jelei a régi m. szóvégi, illetőleg tövégi rövid teljes magán-hangzók jegyei, azaz *ov* = magy. *u, ü, í* || *ι η, υ*, magy. *i* || lat. *u* = m. *u, ü* || lat. *y, i* = magy. *i* || lat. *a* = magy. *á*.

* * *

Harmadik tételünk megállapításához szükségünk van arra, hogy tanításunkat bizonyos időponthoz kössük. Az általam fel-sorolt példák közt chronologiai értékűek a következők: szlov., kaj.-horv. *vlási* > m. *olasz*, szlov. **pinkuši* > m. *pünközsd*, ófn. *scrini* > m. *szekrény*, ó-olasz *bolta* > m. *bolt*. Tárgyi és hangtani okokból e szavak a X., XI. századnál sem korábbi, sem későbbi átvételek nem lehetnek. A mit tehát a következőkben mondok, azt nem vonatkoztatom az egész Árpád-korra, hanem első sorban a X., XI. századra és e századokat megelőző időkre. A kérdés az, minő teljes rövid magánhangzó állhatott egy X., XI. századi vagy azelőtti magyar szó nyílt végszótagjában. Nézzük, mi állhat ma (csak a köznyelvben használt hangalakról szólunk).

Ma a következő rövid teljes magánhangzók fordulnak elő a magy. szavak végén (ragozott, képzett szavakat is beleértve);

1. *-u*: *hamu, kapu, daru, fahu, gyahu, lapu, lólu, odu, saru,*

szalu, szapu, szaru stb. E szavakról, a mennyiben eredetük, régi alakjuk ismeretes, kimutatható, hogy mai rövid *-u* hangjuk hosszú magánhangzóból vagy diphtongusból fejlődött. Így pl. *hamu* = a HB.-ben *chomuv* (nb. SZINNYEI szerint *hamú*, WICHMANN szerint *o*-val olvasandó Nyr. XXVII. 247.), *kapu* = egy eredetiben fennmaradt 1162. évi oklevélben a mai Kapuvár neve így van írva: „castrum illud quod uulgariter *copuu* dicitur“ (olv. tehát *kopú* vagy *kopuv*, *kopuu*, lásd NAGY I.: Sopron vm. tört. Oklevéltár I. 2 és a facsimile), s így tovább. Vö. még az idevaló szavakról WICHMANN, Nyr. XXXVII. 244–249., GOMBOCZ, Honfoglaláselőtti tör. jöv. 97., 98.

2. *-ü*: *becsü, bürü, fenyü, gözü, gyepü, keserü, ölyü, tetü* stb. E szavaknál is vagy hosszú magánhangzóból fejlődött a mai rövid, vagy pedig diphtongusból. A nyelvelmékekben még ilyen alakokat találunk: HB. *keseruv* (SZINNYEI szerint olv. *keserü*).

Az 1. és 2. alá tartozó szavakban a hosszú hang sok esetben egy-egy nyelvjárásban ma is kimutatható. Nagyon fontos dolog, hogy a *faluv, hamu-, nedü*-féle szavak (lásd TMNyvt. 332.) a legrégebbi korban *-uv*-val vannak írva, ellenben azok a szavak, a melyeknek *v*-je csak a ragos alakokban tűnik elő (vö. *elu* ~ *elve*, *mag* ~ *magvak* stb.), sokszor a XI., XII. század folyamán egyszerű *-u*-val vannak jelelve.

3. *-i*: α) Az *-i* melléknévképző eredetére egy a birtokképző *-é*-vel (vö. TMNyvt. 580., SZINNYEI NyH.⁴ 90.), s mint ilyen, diphtongikus eredetű; vö. *Órsi* = oklevelekben *Ursei* (KNAUZ, Mon. Strig. I. 570. *Vrsey* is), *Oroszi* = oklevelekben *Uruse*, *Uri* = oklevelekben *Urej*, *Vrej* és mai népies *úrás* = úrias. Calepinus szótárában *-i* helyett gyakori az *-é*; — β) *di* a mai helynevekben (*Almádi*) újabb, régi *-di* kivétel nélkül ma *-d*. Itt jegyzem meg, hogy a *Füze*gy ~ *Füzed*, *Hársá*gy ~ *Hársád*, *Nyárá*gy ~ *Nyárád* (lásd OklSz.) alapján fel lehetne tenni, hogy a régi *-di* a nyelvjárások egy részében *-di*-nek, más részében *-gyi*-nek hangzott; az *-i* eltűnésével a képző részint *-d*, részint *gy*. De az is lehet, hogy a *Füzed* *Füze*gy-ből való (vö. *szelí*gy ~ *szelíd*). — γ) A deverbális *-i* melléknévképző diphtongikus eredetű (vö. TMNyvt. 524., SZINNYEI NyH.⁴ 80.); — δ) a *-ni* helyhatározói rag, valamint a *-ni* főnévi igenévképző *-i*-je lativusi *-é*, tehát diphtongikus eredetű (vö. SZINNYEI, NyH.⁴ 81., 129.) — ε) A magashangú igék tárgyas ragozású praes. egy. 3. személyének ragja *-i*; — hogy ez diphtongikus eredetű s egykor *-ēi* > *é* > *i* volt, kétségtelen (vö. KTör. *furisete*, u. o. *etety, ymleti*, lásd SZINNYEI NyH.⁴ 120.); — η) A magashangú névszókban az egybirtokos egybirtok 3. személyű ragja az *-i* (pl. *szemi* = irodalmi *szeme*), ez eredetibb *-i*-ből, s ez még eredetibb *-é*-ből < *-ēi*-ből fejlődött (lásd SZINNYEI, NyH.⁴ 110.). Van egy oklevelünk, a mely a diphtongikus alakot még meg is őrizte (vö. 1156. okl.-ben „Saul *scekei*“ falu nevét KNAUZ, Mon. Strig. I. 108.);* — ζ) A többesszám *-i* jele (vö. *fali*) diphtongikus eredetű

* Vö. az OklSz. következő adatait is: 1211 Banriuueh, 1211 Zolocostueh.

(vö. SZINNYEI, NyH.⁴ 99.); — 3) A *-nyi* képző (vö. HB. *menyi*) eredetibb alakja *-nyé*, a mely még a kódexekben is közönséges, s ma is előfordul a népnyelvben (vö. TMNyt. 567.). Mai irodalmi *-i*-je eredetibb hosszú hangból, illetőleg diphtongusból ered.

E szerint a mai képző- vagy ragbeli nyílt végszótagban álló rövid *i* minden egyes esetben eredetibb hosszú hangból vagy diphtongusból fejlődött. Másféle, azaz tövégi rövid *-i* nominativusi alakban — néhány egytagú szót kivéve (vö. *fi*, régi nyelvben *feyam*, *feyaynk* SZINNYEI NyH.⁴ 33., *mi*, *ti* a HB.-ben *miv*, *tiv* SZINNYEI olvasása szerint *mü*, *tü*, *ki* KT.-ben *qui*) — eredeti magyar szóban nincs; ha jövevényszóban fordul elő az *-i* (vö. pl. *alpari*), akkor a jövevényszó újabb átvétel (*piczi* ~ *picziny*, *kicsi* ~ *kicsiny* szavakra vö. Nyr. XVIII. 530.).

4. Olyan köznyelvi magyar szó, melynek nyílt végszótagjában *-o*, *-ö* állana, nincs. Mint újabb fejlődés, némely nyelvjáráásban (vö. *lábo* stb.) és nyelvemlékben (vö. BécsiC., MünchC.) előfordul.

5. Az irodalmi nyelvben néhány egytagú szót leszámítva (vö. TMNyt. 91.) szóvégi nyílt végszótagban álló *-ë* nincs.

6. Szóvégi nyílt szótagban álló *-e* (= *ε*, *ä*): a) Ragozásban, képzésben: α) Praet. egy. 3. szem. *engede*; — β) 3. szem. birtokos személyrag: *vize*, *színe*; — γ) Tárgyas imperat. egy. 3. szem. *vezesse*; — δ) Alanyi ragozású condition. praes. egy. 3. szem.: *verne*. E ragos alakokbeli *-e*-k régebbi *-ë*-kből (vö. TMNyt. 93.), s még régebbi diphtongusokból fejlődtek (lásd SZINNYEI NyH.⁴ megfelelő helyeit). Mai rövidségük tehát újabb keletű. — ε) Képzőben lévő *-ü*, *ε* (vö. *néne*) eredeti hosszú *-ë*-re megy vissza, ez pedig *-i*-vel alkotott diphtongusra.

b) Tőszavakban: *epe*, *elme*, *eme* stb. Minthogy a ragozásban és a képzésben ez az *-e* hosszúvá lesz (vö. *epét*, *epés*, *elmét*, *elmés* stb.), e szavaknak eredetileg nyílt hosszú *-ë*-vel kellett hangzaniok a nominativusi alakban is. Egy részük az ilyen *-ë*-knek diphtongikus eredetű lesz (vö. *fekete*-ből egy 1095/XIII. sz. elei oklev. *Feketeydi* OklSz., az *Endre* keresztnév [l. OklSz.] kifogástalanul csakis egy *Andrej* alakból magyarázható, vö. MELICH, Szláv jöv. szav. I. 2.).

7. Szóvégi nyílt szótagban álló *-a*: a) Ragozásban mélyhangú szavakban a 6. a) alatt felsorolt esetekben. Ugyanott olvass eredetéről is. b) Tőszavakban: *árva*, *róka*, *vézna* stb. Minthogy a ragozásban és a képzésben ez az *-a* hosszúvá lesz (*árvát*, *véznát* stb.), e szavakban eredetileg hosszú *-á* volt a hang (az egytagúakban is, vö. *fa* ~ *fái*, *fát*, *szá* ~ *szád* stb.).

Minthogy már most kiderült, hogy a mai szóvégi rövid magánhangzók akár szótőben, akár származékalakban (rag, jel, képző) fordulnak elő, egytől-egyig mind újabb fejlemények vagy hosszú magánhangzók, vagy pedig diphtongusokból, az a nézetem, hogy egy X., XI. századi, illetőleg régebbi magyar szó csak a következő magánhangzókra végződhetett:

I. Rövidék:

-u, -ü,
 -i, -í,
 -ä*, -ä, (nyílt e**).

II. Hosszúak és diphtongusok:

-ú (illetőleg régebbi -uγ, -oγ vagy -uu, -ou, írva -uh,
 -uch, -uv, -uu, ou);
 -ü (illetőleg régebbi -üγ, vagy -üü, írva -uh, -uch, -uv, uu);
 -í (illetőleg régebbi -iv-, -iy-, ei-ből);
 -ä [é] (esetleg régebbi -ei-, -ai-ból);
 -á;
 -au (esetleg régebbi aγ-ból, -av-ból stb., írva -ah, -ach,
 -au, -av);
 -eü (esetleg régebbi -ey-ből, -ev-ből stb., írva -ex, -ech,
 -eh, -eu, -ev).

Harmadik tételtem tehát így hangzik: A régi magyar szóvégi nyílt szótagban álló magánhangzók (emlékeinkben -ou -u, η, υ, ι, i, y, a betűkkel vannak írva) rövid teljes hangok, a melyek kivétel nélkül lekoptak.*** A lekopást úgy is el lehet képzelni, a mint Gombocz magyarázza (vö. erre még JESPERSEN, Lehrbuch der Phonetik 91., 92. l., a hol az van mondva, hogy nemcsak felső, de közép és alsó nyelvállással ejtett zöngétlen magánhangzókat is lehet a francziában hallani), úgy is, a mint SZINNYEI magyarázza (l. MNy. VI: 12., SIMONYI, Nyr. XXXIX. 94.). Hangphysiologiailag, más nyelvekből vett példákkal támogatva mindkét tanítás helyes lehetne. Mindazonáltal azt hiszem, hogy a lekopás másképp történt. Ennek oka, hogy én a mi véghangzóink jelölése és lekopása történetében bizonyos chronologiai sorrendet látok. Én úgy képelem, hogy a rövid magánhangzók közül először az -ü, majd az -a, utána az -í, ü, s legutoljára az -u, -i kvalitását megtartva először a rendesenél rövidebb lett, majd pedig súlytalansága folytán eltűnt. A jelenséget egyéb változásoktól, a milyen a hosszúak rövidülése, a diphtongusok monophthongizálása, a szóközépi rövid nyílt szótagok magánhangzói elemének eltűnése (vö. *uruzagbele*, *Sitoua* stb.), nem különitem el, hanem ezekkel együtt, egy hangphysiologiai szempont alatt lefolytagnak képelem.

E hosszú fejtegetéseknek végeredménye tehát ez: *A magyar nyelvben a szóvégi, nyílt szótagban álló rövid magánhangzók kivétel nélkül lekoptak, a hosszúak megrövidültek, a diphtongusok monophthongizálódtak. E változás a rövid hangzókra a magyar nyelv nyelvemlékekkel, jövevényszavakkal igazolható történeti korában fejeződött be.*

MELICH JÁNOS.

* Ide való példák *hava* ∼ *hova* (l. még MUNKÁCSI AKE. 542.), *tava* ∼ *tova*-, *szava*-, ∼ *szova*- stb.

** Vö. *heve*-, *leve*-, *töve*- stb. Ez -e-k eltűnéséről lásd lejjebb.

*** A látszólagos kivételekre vö. SZINNYEI, NyK. 129. s köv. l.

Állam és nyelv.

Tanuljunk nagy nemzetektől! Tanuljuk meg a kegyeletet, melylyel nyelvök iránt viseltetnek.

Rendkívül tanulságos ez irányban a pangermánok főegyesületének az „Alldeutscher Verband“ legutóbbi közgyűlésén elmondott egyik előadás; tanulságos azért is, mert okulhatunk belőle és megtanulhatjuk, milyen szempontból kell a nyelv ügyét tekintenünk. Olyan érdekes ez a beszéd, hogy szószerinti fordításban közöljük, tán lesz hatása nálunk is.

A pangermánok nyelvtisztítók is — mint nálunk mondják — puristák. Ambár alapjában véve politikai pártot alkotnak, a német szellem, a német művelődés minden kérdése szerepel hitvallásukban. Jól tudják, hogy szellemi művelődési uralom nélkül nincs politikai uralkodás. Ennélfogva a német nyelv tiszta eredetű és szép kezelése is gondozásuk tárgya.

Ez teszi érthetővé, hogy egyik nagynémet vezérember, Dr. Trautmann tanár és titkos tanácsos Bonnból a német állam kötelességéről értekezett a német nyelv irányában. Megjegyzem, hogy Németország legnagyobb tudósai, tanárai és szellemi vezéreiből pangermánok!

Dr. Trautmann egyebek közt így nyilatkozott:

„Nyelvünk egyik főfogyatkozása, a benne hemzsegető sok idegen szó, a mi valósággal gyaláznak mondható s minket a külföld előtt nevetségessé tesz. . . Egyesek s egyesületek fáradoznak ugyan e fonák állapotok javításán, alaposan azonban csak az állam segíthet, mely tilthat és parancsolhat. . . Az államnak kötelessége, hogy a nyelv ügyét felkarolja. . . A nyelv a nemzet legfölségesebb szellemi kincse; vele mutatja meg, mire képes és hogy mi az ereje. Benne fejezi ki legmagasabb eszméit és legszentebb érzéseit. A nyelv a nemzet egyesülésének legszilárdabb köteléke. A nyelv a nemzet hatalmának egyik része s mennél tökéletesebb valamely nyelv, annál inkább emeli az illető nemzet tekintélyét és hatalmát. Mindezek az okok az államra kötelességül szabják, hogy a nyelvet megvédje és gondozza. Az állam védelmében részesíti a különféle vallásfelekezeteket; már pedig az anyanyelv sokaknak olyan szent, mint a vallása; nem volna-e hát az állam köteles ezt a vallást megvédelmezni?“

„Mindenekelőtt az iskolával tud hatni. Nagy bajunk, hogy túlságosan nagyra becsüljük az idegen műveltséget és ismereteket, s e túlbecsülésből következik, hogy nagyon sok idegen nyelvet tanítanak iskoláinkban. Nincs faja az iskolának — a népiskola kivételével — melyben egy vagy több idegen nyelvet ne adnának elő. Végtelen sok időt vesztegetnek el ezen a módon, végtelen erő és egészség pocsékolódik el. Tanár és tanítvány túl van terhelve, és

tapasztalt tanférfiak már azon panaszkodnak, hogy a tanárok idő előtt elhasználnának s a tanulóanyag évtizedről-évtizedre selejtesebb lesz. Túlságosan sokat áldoznak idegen nyelvekre, ellenben nagyon is keveset foglalkoznak a többi szakokkal; történettel, mennyiség-tannal, a természettudományokkal, főleg pedig az anyanyelvvel. Az idegen nyelvek túlságos ápolásából s az anyanyelv nagyon is csekély oktatásából aztán az következik, hogy az idegen nyelvek befolyása a német nyelvre erősebb és végzetesebb lesz s hogy a tanuló ifjúságnak mindinkább megcsorbul a német nyelvérzéke s nem tud németül sem helyesen írni, sem beszélni. Az idegen nyelvtanítás túlsága valódi népkárosítás, közszerencsétlenség. A jövőnek jelszava nem lehet más, mint kevesebbet az idegen és többet a német nyelvtanításból. Ne gyötörjük a deákokat latin meg görög oktatással, holott száz közül alig öt veszi hasznát az életben; ne is nyomorgassuk francia meg angol nyelvvel, hiszen száz közül legfőlebb tíz fog később rá szorulni. Egyáltalán szokjunk el attól, hogy az idegen tudást és képességet a műveltség elejének tekintsük. Ezt bizony műveltségi szédelgésnek mondhatjuk.“

„Második eszköze az államnak a *hivatalos nyelvkezelés*. Ha minden rendeletet, törvényt, hirdetményt szabatos németiséggel fogalmaz, olyan példát nyújt, melyet követni fognak. Erre nézve az állam már kötelességének öntudatára ébredt. Jusszon eszünkbe az a gondosság, melyet a polgári törvénykönyv nyelvére fordítottak, továbbá sok hatóság felszólítása tisztviselőihez, hogy tiszta és helyes németiséggel éljenek. A hatóságok buzgalma felülmúl minden dicséretet. Baj volna azonban, ha az egyes tisztviselő, mint nyelvszabályzó és alkotó járna el. Tisztviselők, a kik a kellő nyelvészeti tanultság híjával vannak, hibázhatnak és már hibáztak is. A helyesbités szabályozás a felállítandó legfőbb nyelvhatóság (Sprachwarte) dolga volna.“

„A harmadik eszköz volna a német nyelv védelme külön *nyelvtörvény* által. Most ilyen törvénynek csak szilánkjai állnak rendelkezésünkre, mint például az ú. n. nyelvparagrafus: „Nyilvános gyűléseken a tárgyalás nyelve a német.“ Nekünk azonban tökéletes nyelvtörvényre volna szükségünk, mely többek közt azt is kimondaná, hogy: „bárminemű okirat csak német nyelven fogalmazható“, továbbá: „nyilvános hirdetések és mindennemű elnevezés csak németül szövegezzethető.“ Ilyen törvény egy csapásra megszabadítana sok nemű idegen nyavalyánktól. Eltűnnének a latin tudori diplomák, a deák nyelv az egyetemi kezelésben, és üzleti czégtábláink francia meg angol szennyeje. Azt az áldást is hozná ráadásul, hogy minden időkre bezárná azt a nagy kaput, melyen az idegen szóözön beáramlik.“

„A negyedik volna a legfőbb *nyelvhatóság*, melyet az államnak létesíteni kellene a német nyelv ápolására. Ez intézet feladatai azok volnának, melyeket már Leibnitz az ő akadémiajának élje szabott, ú. m. a nyelv szabályozása és tisztítása. További kötelessége volna ingyen felvilágosítást és tanácsot adni hivataloknak, testületeknek, s egyeseknek, nyelvtörvényi esetekben javaslatokat készíteni, törvényjavaslatok és másnemű állami irományok kidolgozásában nyelvíleg segítséget nyújtani. Ez azonban csakis egyik oldala volna e hatóság tevékenységének; nyelvkutató intézetnek is kellene lennie, mely régi irodalmunk fontosabb műveit kiadogatja; aztán az egyes műszótárakat elkészíti, nyelvtörténeti vizsgálatokat

megejt, stb. szóval tisztán tudományos tevékenységet mutat fel. A kutatás szükséges, mert nyelvünket annál jobban helyreigazíthatjuk, rendezhetjük, tisztogathatjuk, megszilárdíthatjuk, mennél jobban ismerjük. E hatóság tehát két osztályból fog állani, melyek közül az egyik leginkább az állami s a mindennapi élet szükségleteivel foglalkozik, a másik pedig a főntebb jelzett irányban működnek. Ilyen intézetünk van már, ha nem is állami. Ez az intézet a „Nyelvegyesület“. (Sprachverein). Nevezze ki az állam az egyesület működő és vezető tagjait tisztviselőkké és egészítse ki számukat a még szükséges tagok kinevezésével. A nyelvi főhatóság berendezésében ügyelni kell, hogy a tagok sorában a birodalom valamennyi, nyelvíleg fontos vidéke, valamint Ausztria és Svájc is képviselve legyenek. Ezt a hatóságot követlen fel kell állítani. Iskoláinkban csak akkor lehet anyanyelvünket eredményesen tanítani, ha majd a főhatóság meghatározta a helyesírást és a kiejtés helyes módját, ha meg ezekre nézve kétféle forma szokásos, melyeknek adassék elsőség, mely idegen szavakat lehet megtérni, a mondatban mi a helyes stb. Hatóságaink csak úgy javíthatnak és alkothatnak német szavakat és kifejezéseket, ha ezt a főhatóság támogatja s a nyelvtörvény, melyre igenis rá szorulunk, csakis a nyelvi főhatóság segítségével teremthető meg.“

„A német nyelv tökéletesítésén és ápolásán kívül kívánságaink és követeléseink arra a viszonyra is irányulnak, melyben nyelvünk más nyelvekhez áll. A legfontosabbak a következők volnának: olyan országrészekben is, melyek lakossága túlnyomólag másnyelvű. (Elzász — Lotharingia, Schleswig s a keleti végek — az ú. n. Ostmarken — egyes részeiben) mindennemű hivatalos és nyilvános ügyekben csakis a német nyelv legyen érvényes. Más nyelvű bevándorlók külföldről eltiltandó, külföldről csakis németiség visszaköltözése engedhető meg. Rajta kell lenni, hogy a más nyelvűek kivándoroljanak. A németiség lehetőleg a birodalomban tartassék meg. Gyarmatainkban is csak a német nyelv legyen érvényes, s legalább újabb telepítések-nél a helységek és vidékek német neveket kapjanak. „A külföldi németiség számára fennálló egyesület“ (Verein für das Deutschthum im Auslande) bővebb anyagi támogatásban részesüljön, mint eddig. Az államközi érintkezésben a külképviseleti személyzet írásai a német nyelvet jobban emeljék érvényre, mint az eddig történt. Az udvaroktól is elvárjuk, hogy szem előtt fogják tartani, mivel tartoznak a német nyelvnek. A nyelvi főhatóság néhány tagjának feladata volna, a külföldön olyan nyelvi törekvésekre és esetekre felügyelni, melyek a németiségre fontossággal bírhatnak.“

Ebből a cikkből kilálglik, hogy a pangermánok olyan központi nyelvinvézetet forgatnak a fejökben, mely politikai és tudományos legyen egyben. Mintha a mi Akademiánk nyelvtudományi osztályát összeházasítanák a belügyminiszterium rendőri osztályával. (Ámbár nálunk a rendőri osztály a magyarság ügyeivel nem foglalkozik oly módon és mértékben, mint a hogy a pangermánok a központi intézet politikai részét kikepeznék. Ilyen soknyelvű országban, mint Magyarország — ez nem is volna lehetséges).

Hogy ezt a cikket egy tudományos folyóiratban közzétettem, ezzel azt akartam jelezni, hogy a nyelv kérdése nem tisztán irodalmi és tudományos, hanem van annak nemzeti és politikai oldala is, s ez az utóbbi költheti fel az érdeklődést a nagy közönség köreiben

is. A németek azt megértették és az ő közlönnyük, a „Zeitschrift des Allgemeinen deutschen Sprachvereins“ nemcsak tisztán tudományos szempontból szól a német nyelvkérdéshez. Megrezzenti annak nemzeti húrjait is. A legutolsó számában például a magyar helységnév-magyarosítás ellen küzd és egy dr. Lug Viktor nevű tanár Reichenbergből felszólítja a német sajtót, hogy ne használja a magyar neveket, hanem a németeket. S hogy a német olvasónak megkönnyítse a munkáját, egész lajstromát közli a magyar helységneveknek német elnevezésükkel. Ebből aztán megtudjuk, hogy pld. Törökbalint: Gross-Turval, Tövis: Dreikirchen. Ime! a német nem sajnálja a fáradságot s kiterjeszkedik ilyen aprólékos részletekre is, a német közönség pedig követi az útmutatást és levélczímnézéseinek nagyrészt nemetül írja a helységneveket. Mi azzal akarjuk lefegyverezni, hogy oktanul becsempészszük a német Wien-t a magyar nyelvbe is! A német ezekkel a kedveskedésekkel nem törődik, azt mondja, hogy bizony neki Budapest csak Pest, és Kolozsvár csak Klausenburg marad stb.

Mást is eljáratíthatunk a német javaslatból: az összeköttetést az étellel. Nyelvtudományi társaságunk nem vehetné-e a nyelvfejlődés ellenőrzését s vezetését gyakorlati módon a kezébe? A gyakorlati mód alatt azt értem, hogy a naponként mutatkozó szükség szerinti új szavak tárgyában azoknak, a kik tanácsért hozzá fordulnak, tanácsokkal szolgál.* Ime a messenger boy esete! Ez a szó, legalább mint „boy“ vagy mint „messenger“ (így!) kezd meghonosodni. Már a színlapon budapesti helyi darabban is szerepel. Ki csak úgy lehetne szorítani a közbeszédből, ha az illető vállalat magyar elnevezést fogadna el az angol helyett. A „gyorsküldőncz“-öt használja ugyan, de ez nem megy át a közbeszédbe; javasolták a „kengyelfutó“ föllevenítését, ezt sem fogadja el a közönség, talán azért nem, mert régi értelmében meg akarja tartani és a *boy* semmiféle kengyellel nincs összeköttetésben. Vajjon nem lehetne-e a közönséggel elfogadtatni: a szalajtó fiút?*** Mihelyt a társaság a vállalat magyar czíméül ezt választja, lassanként bevonul a köznyelvbe. A magyar nyelvi búvárlatokon kívül, jó lesz a gyakorlati élet égető szükségével is foglalkoznunk, mert könnyebb egy új kifejezést elfogadtatni, mint egy elfogadottat kiírtani.

Mársal Társalkodó Murányi Venus.***

A magyar irodalom és nyelvtudomány bűvárait egyaránt érdeklő, sok értékes tudnivalóval telt, csinos kiállítású könyvben jelent meg Gyöngyösinek számtalanszor toldott-rontott Murányi Venusa a marosvásárhelyi, ma egyetlen fennmaradt, első kiadás nyomán. A 456 lapra terjedő könyv a hangyaszigorlalommal, túlzó lelkiismeretességgel, hogy ne mondjuk, aprólékossággal kidolgozott

* Igen szívesen megteszi most is.

** Talán jobb lenne: *gyors fiú* (v. ő. gyorskocsi, gyorsparaszt). Sz. K.

*** Irta Gyöngyösi István. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából az első 1664 iki kiadás alapján sajtó alá rendezte, bevezetéssel, szövegjavító jegyzetekkel, név és tárgymutatóval s teljes szójegyzékkel ellátta Badics Ferencz.

német kiadásokra emlékeztet, s Badics Ferencznek, a fáradhatatlan Gyöngyösi-kutatónak eddig talán legeredményesebb munkája. Több új megállapítása is van már a Bevezetésében, melyekkel — logikus következtetések alapján — irodalomtörténetünknek nem egy eddig hibás tanítását igazítja helyre. Kétséget kizárólag mutatja pl. ki, hogy Gyöngyösi, nem mint eddig hittük 1620-ban, hanem 1629-ben született; hogy csak 1657-ben került Fülekre s 1663-ig maradt itt, mint seregbíró s végül, hogy a Murányi Venust 1657—1660 között írhatta hivatalos utazgatásai közben. Az első kiadás alapján bebizonyítja azt is, hogy a költő a „Stubnyai hév vízben“ 1664 január 27-ikén fejezte be, s nyomtattatta művét.

A mikor azonban a költemény helyesírásáról szól, azt hisszük, többet ír a nyomtató műhely és szedők rovására, mint kellene. Így pl., hogy e könyvben az ő, ü állandóan ű, ű-vel van jelölve, nem a műhely hiányos felszerelésében leli okát, hanem abban, hogy a XVII. században ez a jelölés általános; a participii perfectumnak is t-vel való írása tt helyett alkalmasint Gyöngyösi íráshibája; így van ez pl. még Faludinál is, első műveiben majdnem általánosan. Különben is, a mint Badics leírásából kitűnik, az első kiadás orthographiája tökéletesen beleillik a XVII. századi, következtelen — Geleji Katona felszólalásának ellenére is — teljesen szabadjára hagyott helyesírásunkba, melyben fonetikai vagy etymologikus szempontok keresése, véleményünk szerint, meddő fáradság.

A Murányi Venus kiadásainak története, rövid összehasonlítása után, melyben talán legerdekesebb annak kimutatása, hogy az 1702-i többszörösen megrontott kiadás nem származhatik Gyöngyösitől, maga a szöveg következik az értelemzavaró sajtóhibáktól megtisztítva. Helyesebbnek tartottuk volna azonban, éppen a fentemlített oknál fogva, de meg a biztosabb hangtani következtetések végett is, ha az ő, ű-jelzést megtartja, mert így rövidesen elintézve, e hangok rövid- vagy hosszúságát, nem tarthatjuk befejezettnek. Nem egészen bizonyos pl. hogy ez Elkedvetlenűnek; El-kedvetlenűnek, sőt bizonyosabb, hogy El-kedvetlenűnek (148 l.). Épp így alkalmasint kö(n)nyű, a a szövegbeli könyű (154 l.); Jövendöllöt(t) Jövendöllöt, nem pedig Jövendöllöt(t) stb. (164)

Majd a szövegeltérések és javítások pontos, sorról-sorra való összeállítása következik. Az Ajánló-levél kritikai jegyzetei között azonban nem találtunk egy szót, a mi a NyUSz. I. szerint pedig benne van. A régiení ígét a NyUSz. I., a Nyr. 27:252. l.-ra hivatkozva, Gyöngyösinek tulajdonítja 1674-ből: Mur. Vén. Aj. I. Ez a szó tényleg nincs meg az Aj. I.-ben; sőt mint Badicsnál olvassuk az 1674 is hibás évszám, s csak az 1730-i kiadásból származik. Ez a szó tehát, minthogy sem az Aj. I.-ben nincs, se pedig Badics könyvében nincs említés róla, nem is Gyöngyösié. Alkalmasint abból a versből való lesz, a mely Gyöngyösit magasztalja, s az Aj. I. után állván a kolozsvári kiadótól származik.

A Név- és tárgymutató nemcsak névjegyzék, hanem sok pontos idézet és magyarázat gyűjteménye.

Bennünket, nyelvtörténeti kutatókat, az a közel 300 lapra terjedő, s olyan lelkiismeretes pontossággal összeállított *szójegyzék*, szólások és közmondások gyűjteménye érdekel legjobban, a minőre még nyelvészeti irodalmunkban is kevés példát találunk. Első tekintetre világos ebből a szótárból, hogy Gyöngyösi nyelve, szókincese

a Murányi Venusban nem különbözik a XVII. század nyelvétől, hogy ekkor még *nem újító*. Úgy látszhatnék ezért, hogy ez a szójegyzék a NySz. mellett ilyen részletesen fölösleges, mert itt úgyis feltalálhatjuk a XVII. század szókincsét. A dolog azonban másképp áll. Tudva van ugyanis először az, hogy a NySz. Gyöngyösit Dugonicsnak romlott szövegkiadásából dolgoztatta föl. Csak egyetlen példát fogunk itt felhozni arra, mennyi tévedés került így bele: az első rész 134. versszakában olvassuk: Groff Szécsi Mária hasonlatosképen El Murány Várában, árva özvegyképen; a NySz. az árva szónál így idézi e mondatot: Szécsi Mária él árva özvegységben; e szövegváltoztatás az 1702-i kiadásban történt. A *Murányi Venusból vett idézeteknek helyesbítésére szolgálhat* tehát először is ez a szótár. Tapasztalásból mondhatjuk azt is, hogy a XVII. század szókincse koránt sincs meg a NySz.-ban; s a mi van is, igen sokszor nem az eredeti, első kiadásokból idézve. Pázmány Predikációi például csak az 1768-i kiadásból vannak feldolgozva, innen is hiányosan; Geleji Katona, Apáczai Csere és sok más korabeli író se részesült alaposabb elbárában, épen ezért Badics könyvének szótára *kibővítte a XVII. század szókincsének anyagát is* a mellett, hogy sok szóval a NySz. idézeteit megelőzi.

Mindennek igazolására összehasonlítottuk e szójegyzék a betűjét a NySz.-ral. Több kijegyezni valót is találtunk benne:

aggaszt egy adat előzi meg a NySz.-ban, az is csak 1660-ból. *aggodalom* hasonlóan csak egy adat a XVI. századból.

ágazik előbb csak szótárakból idézve, frondesco jelentésben.

ágy (beet jelentésben), csak C. adata előzi meg; egynehány szólás is e szóval a NySz.-ba való: „születése vala groffi ágyból; egy ágyra jutatták az Istenek“ stb.

ágyúlövésre is csak Zrinyiből van előbbi adata; *álgylölövés, áldgyúlövés* alak először itt.

ájhátosság ebben az alakban itt először, előbb *ájtatosság, ájéjtatosság*.

álácsüggerest első adat e szóra; a NySz.-beli is Gyöngy. KJ.-ból.

alájáró nincs a NySz.-ban; *alájár* csak egy codexből.

áldás. Az *Isten áldásából* kapcsolatra első adat.

álműző nincs a NySz.-ban.

általesik valamin szólás itt először.

azokbéli nincs a NySz.-ban. A többi betűből is bizonyára más, érdekesebb adatok is kerülnének. Itt csak néhányat említek még, a mint ki-kaptam egyet.

becsinál: zumachen-ra csak egy adata van a NySz.-nak; itt még kettő van.

béköszön-re itt van az első előfordulás.

csal: dolus. A NySz. mondata e szóra így hangzik: Mikor (az asszony) leg-hivebbnek látszik hozzád lenni, mint a *siren* szokott *csalra venni* (Gyöngy: MV. 76), holott az eredetiben ez áll: (Az asszony) mikor leg-hivebbnek látezik hozzád lenni, Mint *Siréna* akkor szokot *csalra venni* (III: 120).

díszlet egyetlen idézete van a NySz.-nak 1624-ből.

kivágyó első adat e szóra.

megcsünik nincs a NySz.-ban; vö. MA. elvezűnni: oblangvescere, contabescere.

merevít nincs a NySz.-ban, *megmerevít* is Gyöngyösiből Char.

nyomódik az első adat itt van e szóra.

szellőztet ugyancsak először itten.

visszanyomul sokkal későbből a NySz.-ban.

zsémb egyetlen adat előzi meg 1640-ből.

Említettük már, hogy a Murányi Vénusban Gyöngyösi egyáltalában nem tűnik föl úgy, mint nyelvújító; van azonban néhány szó ebben a munkájában is, a melyeket sokáig újaknak tartottunk, sőt egy-két egyéni alkotás is akad, épp úgy, mint minden nagyobb írónk nyelvében. Csak azért szedtük őket külön, hogy kimutassuk Badiés szótárának a NyUSz.-hoz való viszonyát, vele szemben való érdemét is.

álthat: bé-csinált ablakit házának ált-hattya I. 195; *áltkel*: kétes gondyait elméje ált-kele II. 170; *áltül*: az falt mint lovat ált-ülte III. 296. Ezek az igék adják az első adatokat az *által* ige-kötő rövidült alakjaira. Mint tudjuk, a XVIII. század végén kezdődik tömegesebb rövidülése és *át*-ra való változása az irodalomban. Alkalmasint népnyelvi kurtulások.

csendetlen: Az bú az elméket tészí csendetlenné III. 28. Lásd NySz.! vö. *rendes, rendetlen*.

elhaloványodik: mint félig holt, el-haloványodott II. 60. Geleji Katonánál is vö. NyUSz. II.

értség: Vezette ezeket tanult értségével I. 56. Hozzáértés a jelentése; vö. tanultság. A XVIII. század végén *értekség* is.

fegyelem: okos fegyelemmel az módokat nézd el II. 122; gyakor fegyelemre füle ereszkedik III. 266. Kétségtelen tehát, hogy itt *figyelem* az értelme, a mi aztán maga után vonja azt, hogy egyelőre itt kell keresnünk e szó első előfordulását is. Vö. NyUSz. és MNy. 3:370.

félre — átvitt értelemben már itt is előfordul: Férre rugó erkölts szorult furt fejekben I. 42; Junót, Pallást, Vénust s-mást-is férre tennék. III. 408.

foglalkozik: Mint uyult tavasszal foglalkozó madár... Nem ál meg himének, az hizelkedgyen bár III. 384. Badiés *párosodó* madárnak magyarázza. Talán népies szó, bár a MTsz. nem ismeri; vö. *ölel* és *ölelkezik* és NyUSz. I.

fogyaszt: Az bú, s-az gond, csuda, az mint fogyasztanak III. 27. Ebben az alakban nem ismerjük még előbből. Vö. NyUSz. II.

fogyatkozottság: Meg-mutattya hol van fogyatkozottsága II. 396.

folyam: cursus értelemben: nyissuk jó folyamját nemes szándékának I. 126; Gátollya folyamit sok jó szerencséknek II. 39. Kásoninál is már 1647-ben I. NyUSz. II.

gyűjteményes: Várát... Eösi gyűtömenes gazdag értékével... Vendégének adá I. 139. A NySz. és NyUSz. *gyűleményes* szava tehát nincs az eredetiben, csak az 1702-től kezdve van meg a kiadásokban. Nem lehetetlen, hogy a kéziratban *gyűlöménies* állt és tényleg sajtóhibával állunk szemben, bár a codexekbeli *gyűtewen* alak és az a körülmény, hogy a *gyűlemény* csak Faludinál kerül elő, a gyűjteményes mellett is bizonyít.

kelet: Mind kelet, mind nyugat bút ereszt szívére III. 25.; az nap... ötször gyöt onnét keletre II: 170; Keletről fel-gyövéen, terjed nap-nyugatig III. 127. Vö. NySz. II.

lefüggedtség: Mint fű... Megéled, s-helyre-áll le-függettségétül II. 299. Vö. NyUSz. II. *függed*.

pihenet: Annak az allyában egy Falu tétetett... Hol az alá-járó vészen pihenetet. II. 237.

svéd: Az Svédek vadait gyakran fogta III. 93. Csuzynál is. Vö. NyUSz. I.

szellőztet: „Sok derekalt s-párnát... szellőztessék“ III. 63. Bizonyára a népnyelvből.

szemzés: szerelem... Hová... nem járul, olyan ott az szemzés, Mint habok közt kormán nélkül az evezés. Szemelés, szemlélés?

változat: nem mutat semmi változatot. II. 314. Tehát nemcsak a Char.-ban I. NyUSz. I.

védelem: Vri méltóságra ki vitte azokat? Austriai házbul való Fejedelmi Nemes Országunknak s-királyi védelmi II. 304. Eddigelé itt fordul elő először. Vö. figyelem < figyelmez, védelem < védelmez.

veszteség: hogy ne érje fejed veszteség III. 313; veszteségre ne kelyen dolga III. 12. Tinódinál is megvan. Ez a szó is a „régí új szók“ közé tartozik.

veszteséges: Az vitézi dolog néha káros s-veszteséges III. 13.

Ezek az itt felsorolt adatok eléggé bizonyíthatják Badics szótárának nyelvtörténeti értékét; az a néhány kifogás, mit teszünk, nem vonhat le semmit abból. A *megvét* szót nem találtuk a szótárban, pedig I. 110.-ben olvasható: Murány *meg-vétében* csak im módot lelne; kiírja ugyan B. a *megvétet* alatt ezt a helyet is, de valószínű tévedésből *megvételésben*-t ír. Helyesebb volna az *akárki*, *akármely*, *akármí* szavakat külön czímszó alá szedetni, nem az *akar-akár* alá, mert ezeket a szótárakban így keressük; az *árbocz* czímszó helytelen, mert a szövegben *árbocz-fa* van. Általában a czímszókat mindig mai alakjukban kellett volna írni, nem pedig pl. így: *Legyön*, *legyüvetel*, *megösmér*, *gyűkér* stb., mert ezeket így senki sem keresi szótárban; különben ebben a tekintetben nem mindig következetes e szótár pl. *Eljön*, *elgyön* czímszók alatt csak *gy-s* alakok találhatók, viszont az *ágyú lövés* czímszó alatt *áldgyűlövés* is van. Az *annál* czím alatti példáknak is az *az* alatt volna helye, valamint az *aranyostúl* szónak is nem az *aranyos*, hanem *arany* alatt stb.

A Mársal Társalkodó Murányi Venus új kiadásának tehát irodalomtörténeti értéke mellett nagy nyelvészeti haszna is van, sőt mint a NySz. pótléka, a további kutatásokban nélkülözhetetlen is. Mennyivel kevesebb volna tévedéseinknek száma, szönyomozásainkban mennyivel biztosabb alapunk, ha Gyöngyösi egyéb, gazdagabb nyelvű műveihez is készülnének ilyen lelkiismeretességgel szótárak!

SIMAI ÖDÖN.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXVIII.

De az egri lányból sem lett egri asszony...

Ez a sor, melyet magyarázni akarok, „Az egri leány“-ballada IV. szakaszának végső strófájában fordul elő. Íme, az egész strófa:

Sok pribék esett el egyenetlen harczon,
De az egri lányból sem lett egri asszony:
Messziről egy dárda hú szívét bejárta,
Fehér köntösében odarogyott szépen
Kedves halottjára.

„Ugyan! ugyan! — mosolyoghatnak sokan — hát még ez is magyarázni való? ez, a mi világosabb a napnál?“ Igaz, hogy a

túlbugzó commentatorok a költőknek nem egy, egészen világos helyét elhomályosították már; de viszont, sok oly hely van a remekművekben, melyet minden olvasó világosnak tart, pedig nem az. Ilyen a fentebbi sor is. Maga Greguss, az Arany-balladák első magyarázója, oly világosnak, magától értetődőnek látta, hogy „Az egri leány“-nak sem bevezetésében, sem jegyzeteiben egy árva szóval sem említi, nemhogy magyarázná, holott nem ritka nála a fölösleges magyaráztatás (l. első commentárját 1877-ből, s az azóta megjelent iskolai kiadásokat, még a legutóbbi Riedl-félet is). Merem állítani, hogy sem ő nem értette ezt a helyet, sem mások sokan nem fogták fel (ezt tapasztalásból tudom) igazi jelentését.

Mindazok, a kiknek ez a sor nem jelent egyebet és többet, mint a mit mond, ezt a természetes gondolatmenetet látják itt: „Sok pribék esett el a lány csapásaitól, de ő sem maradt életben, mert stb.“ Nekik tehát ez: „az egri lányból sem lett egri asszony“ csak körülírása, más szókkal való kifejezése ennek: „az egri lány is elesett“. Bíz ez fölszínes felfogás, melyet mégis kettő támogat: a mondat ellentétes formája (kötőszava: *de*) s a copulativ *sem* (a pribékek *is* elestek, a leány *sem* maradt élve, a leány *is* elesett). Fölszínes felfogás ez, ismétlem, melynek több ok ellene szól.

1. Nem volna-e furcsa, nem volna-e ügyefogyott módja a körülírásnak, e helyett: „ő sem maradt életben“, vagy „ő is elesett“, ezt mondani: „ő belőle sem lett asszony“, vagy „ő sem érte meg asszonyosságát?“ Hát asszonynya akart lenni? férjhez akart menni? Hisz, a ki őt asszonynya tette volna, imént szenvedett szörnyű halált!

Már ennél fogva is eleve kimondhatjuk, hogy midőn Arany itt *asszony*-t említ, azon nem érti, nem értheti a *férjhez ment* leányt.

2. A ballada alanyisága abban a *részvétben* is nyilatkozik, melylyel a költő személyei sorsát kíséri. Tehát pártot fog. Ki mellett? Ama gondolatlan felfogás szerint itt a *rablók* mellett fogna: „a leány sokat levágott közülök, de halállal lakolt érte, megbűnhődött“. Ez képtelenség. Hisz az egri leány szerelmét, hűségét, csuda vitézségét *dicsőíti*; e szerint, ha a második sorban öröm, diadalmas öröm van kifejezve (s ezt lehetetlen ki nem érezni belőle), az csak az egri leány *javára* lehet, s a *rablók rovására*.

3. Egy zsványhadnak, mely éjszaka, váratlanul, rabló szándékkal egy városra tör, s az ejtett zsákmánnyal „megrakottan fut“ vissza, menekül, csak úgy festi a költő *teljes képét*, ha a vonásokból nem hiányzik a *buja indulat feltámadása, erőszakos kielégítése*.* Ezt követeli a psychologia s a balladában az aesthetika is. Ez természetes, meg aesthetikailag helyes is, mert *így* a leány halála nem elszomorít, hanem megnyugtat, kibékít; örülünk, hogy nem került

* Vö. erre nézve Goethe Herrmann-jának következő helyét az én fordításomban:

„Am a futónak nincs törvény; csak az életit ójja,
S a javakat hamar és kímélet nélkül emészti.
Néki hevült a lelke is, és kétségbeesése
Termi ki szívéből a bűnt s a szörnyű cselekvést.
Nincs többé neki szent; mindent rabol. Es hatalommal
Nőre *tör a vad vágy* s irtózáttá teszi a kéjt:
Csak a halál van előtte s kegyetlenül élvezi végső
Perczeit, és örül a vérnek s örül a siralomnak.“ (Klio, 58 sk.)

élve a rablók kezébe, hogy *tisztán* ment kedvese után. Az a dárda, mely megölte, nem *megfosztotta*; hanem *megmentette* az asszony-nyalételtől. Jótevője volt.

4. Ezeket meggondolva, értjük, miért használta Arany ezt a kifejezést: „az egri lányból sem lett egri *asszony*“. Nem körülírása ez annak, hogy „ő is elesett“, hanem burkolt, leplezett megértetése annak, a mit nem mondhatott ki egyenesen, nem nevezhetett meg a maga nevéen. Tudatni akarta magát a dolgot, a nélkül, hogy megnevezésével illetet sértsen, disztelenséget kövessen el.

Ugyancsak ő Merényi népmeséinek ismertetésében ezt mondja: „Jó mesemondó után még arra sem igen van szükség, hogy a gyűjtő az illem és erkölcsiség rovására tegyen változtatást; mert a magyar nép természeti szűz érzéke oly finomul síklik át az illemsértő dolgokon, hogy még az irodalom is tanulhat tőle“ (Szépirodalmi Figyelő: II. 7. l.). Hát tanult ő maga is. „Zács Klára“-ban ily finomul síklik át az illemsértő dolgon:

„Keresi a Klára,
Teljes egy órája:
Királyasszony a templomban
De hiába várja

*Vissza se megy többé
Deli szűzek közé,
Inkább menne temetőbe
A halottak közé.“*

Érdekes, hogy Arany az aláhúzott két sort utóbb erre változtatta: „Vissza se ment többé *Szűz leányok* közé“ (Koszorú I. 401. l.), de végre mégis visszavette az eredeti első szöveget. Miért? mert átlátta, hogy amúgy kelletlenül leplezetlenebbül, nagyon is világosan van kifejezve a kényes dolog.

Hasonló hely „Buda halálá“-ban:

„Fiat szültek hősi nemre,
Szép leányt is szerelemre,
Dali törzsnek ifjú ágot,
Maguk helyett szűz virágot.“

Itt is az utolsó sor nem mondja ki nyilván, a mit magában foglal. Vö. még TSz. XI. E. 63. szakát, a hol ez van mondva, leplezéssel:

„Ha menekülhetne a *szűzi élettel*?

5. Mindebből már kétségtelen, hogy a vitatott sor értelme ez: „az egri leányt nem foghatták el élve a rablók s *nem tehettek rajta erőszakot*“.* De annak bizonyítására, hogy itt nem az először kínálkozó értelmet kell venni, felhozom még azt, hogy *leány* és *asszony* cursiv betűkkel vannak nyomva, a mivel a költő mintegy figyelmeztetni akarja az olvasót, hogy ama szók jelentése itt a rendestől eltérő. E figyelmeztető móddal nem egyszer számolnia kell az Arany magyarázójának, azért jónak látom ideírni, a mit ő maga mond róla. Szász Gerő költeményeinek bírálatában (Szépir. Figy. I. 390. l.): „*Kicsi* lesz a ház a *nagy* öröm miatt“. Az ellentét elég jó, de minek

* A ballada forrásában, Callimachusnál: „Tandem comprehensa — gladio — — pectus suum transfodit“.

azért a *kicsi* és *nagy* jelzőket *ritkán* szedetni? Az egy idő óta felkapott nyegle szokás, mit szerzőnk is követ, nem hagyható megrovás nélkül. Általában elfogadott írói gyakorlat, kivált versben, hogy csupán azon helyek, egyes szók nyomassanak feltűnőbb betűkkel, mikre az író különös súlyt fektet, vagy ha mit a szöfűzés által nem vala képes eléggé kiemelni, a mi elfutván az olvasó szemét, az értelem vagy kifejezés szándéklott tisztasága, erélye szenvedne miatta; szóval, oly esetben használtatik e *kisegítő mód*, mikor a szerző mintegy kénytelen ahhoz folyamodni. De nálunk mostanában egyikévé lett a költői *hatás* eszközeinek. A mi költőnk A. vagy B. rábukkan egy szép (?) ellentétre, például: fehér hó és fekete — bánat“: lehetetlen, gondolja, hogy az olvasó a fehér és fekete szín közötti ellentét újságát észrevegye, ha csak ő alá nem húzza e szavakat. A mi költőnk, X. vagy Y. talál egy meglepő hasonlítást, teszem, hogy „a leány olyan, mint a virág“, vagy „érzelme nagyobb az óceánnál“, egy gondolatot, például: „imádot haza!“ — s nem állhatja, hogy ritkított betűkkel ne figyelmeztesse olvasóját ezek szépségére: „Ide nézz, világ! én költői gondolat vagyok!“ Az ily ritkabetűs szépmondatok rám mindig olyan hatást tesznek, mintha valamely tolakodó vicsorgatná fehér fogait. Hagyjuk e vásári hirdetménybe való fogást; a jó gondolat nem szorul ilyes czégérre, s a mi szép, még szebb lesz, ha maga az olvasó leplezi föl. Hisz ily eljárással az egész Byront, vagy Petőfit csupa hézagos betűkkel kellene szedni!“

Igazat adok Aranynak abban, a mit ez idézet második felében mond; de ahhoz, a mit a feltűnő betűkkel nyomtatásról, mint kisegítő módról említ, megjegyzésem van. E móddal maga Arany is sűrűn él verseiben, a minek egyik okát abban a nagy műgondban látom, mely alkotásainak nyelvi kifejezésében is mutatkozik, másikat abban, hogy az olvasó *eszében* — sit venia verbo — kelleténél kevesebbet bizik. Ebből következik aztán, hogy e móddal ő maga sokszor visszaél, akkor is alkalmazván, a mikor nem volna *kénytelen*. Jobb pap, mint keresztény. Sok példát hozhatnék föl ennek bizonyítására. Alljon itt egy-kettő, csak A Jóka ördögéből:

„Még a vaslapát is, ha *leteszi*, pattan.“

„Neki *ereje* van, nekem meg van *eszem*.“

„De, hogy ezt *gondolta*, már az is sok tőle.“

„Egyik szeme *hajszra*, másik szeme *csára*.“

„Mert csak *egyszer* adom magam a kezedbe.“

„S *felbukék*, mikor az egységök *állott*“ stb.

Ezekben bizony bajos volna kimutatni a cursiv nyomás kénytelenségét, legfeljebb az elsőben és az ötödikben: amott „leteszi“ azt akarja értetni, hogy „földhöz vágja“; emitt az „egyszer“ népmesei vonás.

Most már csak az a kérdés, hogy itt, a balladában, szükség volt-e dült betűkkel szedetni az *egri lány-t* és *egri asszony-t*? Szükség volt, még pedig nemcsak a már említett okból, hogy *asszony* nem asszony-t akar jelenteni, hanem *megszeplőstített leány-t*, de azért is, mert az „egri lány“ *hősiességének* rajzában (sőt már a ballada címében is) kétségkívül a Dobó alatt vitézkedett egri nőkre gondolt a költő, s erre a mondásra: „elnyerte ez *egri nevet*“ (a mi nem nagyobb anachronismus, mint a Török Bálint-beli: „hátra van még a fekete kávé“). Csak azon nem vész csodám, hogy Greguss (és

mások) *így* sem vették észre azt, a mit minden újmutatás nélkül is észre kellett volna venniök.

6. Végre a mondatok syntaxisa sem ellenkezik az én magyarázatommal. T. i. a *de* itt nem tisztán ellentétes kötőszó, hanem inkább élénken bizonyító particula (= bizony), úgy hogy a két első mondat copulativ viszonyban van egymással (a *pribékek is*, a *leány sem = is* nem). Bizonyítja ezt, hogy a *de* el is maradhatna, az értelem nagyobb csorbája nélkül. Ily jelentésű a *de* pl. ezekben: „Termett-e alma felétek? *De* mennyi!” „Szereti-e a napát? *De* szereti ám!” „*De* nagyon!” „*De* igaz is!”

„*De* mit töröm fejemet?” (Horváth Ádám)

„*De* már nem tudom, mit csináljak!” (Petőfi.)

„*De* nem addig van a! *de* nem ám, ha mondom” (Arany.)

„Nem cselekszem többé *de* soha!” (Arany) [itt a *de* félíg magyaráz.]

„*De* a két énekes apród az örök hír,

De a szomszéd orom enyészhetetlen sir” (Erdélyi).

„Két szeme, ajaka *de* csak hidegedik.” (Tolnay Lajos, a kinek regényei, novellái ily nyomósító *de*-vel fordulnak föl.)

Ide tartozik a hangsúlyos *de* is (= beh), pl. „*De* bolond volnál, ha odadnád neki!” „*De* kevés sütnivalód van!”

„*De* szépen szól a klarinét!

De szép asszony a csaplárné!” (Népdal.)

Azt hiszem, mindenki meggyőződhetett, hogy e nagyon is világosnak látszó sorral mégis csak érdemes volt tüzetesebben foglalkozni. Én azt mindig így értettem, mindig is így magyaráztam tanítványaimnak — hajdanában.

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

„Az úr gombos kertében.” E folyóirat f. évi 3. füzetében Mészöly Gedeon Szilády Áronnak az „Eurialus és Lucretia” cz. széphisztória utolsó sorában („Bodrog vize mellett Patak városában, az úr gombos kertében”) olvasható *gombos kert* kifejezéshez fűzött magyarázatát, mely szerint „Az úr kertje alatt rendszeren az egyház szokott értetni, tehát az úr gombos kertje kifejezés oly egyházra vonatkozhatik, melynek templomain, tornyain gomb volt kereszt helyett,” bírálat tárgyává teszi a belső (tartalmi) és külső (bizonyosságokon nyugvó) kritikai okok alapján meggyőzőleg kimutatja, hogy Szilády magyarázata „jobb híján sem állja meg a helyét.”

Mészöly szerint ugyanis az úr *gombos kertje* kifejezés nem vonatkozhatik olyan egyházra, melynek templomain, tornyain gomb volt kereszt helyett, — mert a XVI., XVII. században nem nevezik egyik protestáns egyházat sem gombos kertnek, vagy gombos templomú, tornyú kertnek vagy egyháznak, — hanem igenis, szerinte, itt a *kert* szót concret jelentésűnek kell tartani, mint

a melylyel a versszerző közelebről is meg akarta jelölni műve írásának helyét, s felfogását példákkal is igazolja.

Azután, példákkal világosítva, az bizonyítja, hogy „a *gomboskert* gombvirágos kert, olyan kert, melybe *bellis perennis* van ültetve,“ tehát nem: *egyház* Majd azt mondja, hogy „az úr gombos kertében“ kifejezésben az úr nem lehet más, mint a versszerző házigazdája, Patak akkori ura, Dobó Ferencz.

Czikke záradékában felszólítja Mészöly „a néhai Balassa Bálint szűkebb hazája-bélieket,“ hogy feleljenek meg arra, „hogy ismeretes-e most is az ő vidékükön a *gombvirág*, *gombocska* vagy *gombosvirág* elnevezés? És a *bellis perennis*t hívják-e ott úgy?“

Erre a két kérdésre óhajtok megfelelni, néhány megjegyzés kíséretében.

Itt, Sárospatakon és vidékén nagyon jól ismert virág a *bellis perennis*, melyet százszorszépnak, boglárkának meg bojtocskának (MTSz., a Nyr. XIII. 92 lapján Paszlavszky adata) hívnak s mint többféle (fehér, rózsaszínű, különféle árnyalatú piros) színben pompázó, tavasztól késő őszig viritó, nem kényes és így nagyon halás díszvirágocskát, virággyakban, vagy többnyire azok segélyezésére, úgyszólván minden háznál tenyésztik. Mezőn is, réten is előfordul itt ma is. A *bellis perennis*nek *gombvirág*, *gombocska* vagy *gombosvirág* elnevezését itt nem hallottam, nem ismerem, pedig többektől kérdezősködtem felőle. Ebből azonban egyáltalán nem szabad azt következtetni, hogy tehát a *bellis perennis* ezen a vidéken sohasem hívták az említett neveken, mert a XVI. században, sőt előbb is, bizonyosan hívhatták gombvirágnak, gombosvirágnak is. A ma használt elnevezések közül a *boglárka* elnevezés áll legközelebb az említettekhez, mert a boglár, tudjuk, *gomb*-alakú ötvösmű volt, melyet régen a magyar díszruhák díszítésére használtak és használnak még ma is. A nép bizonyosan azért nevezte el a *bellis perennis*t, mint kicsike virágot, *boglárkának*, mert több színben díszlő virága *boglár*hoz, *gomb*hoz hasonlít.

Mészöly felfogása szerint az „Eurialus és Lucretia“ írója a gomboskertet azért említi szereztetési helyül, mert az a hely, ahol szerelmi költeményét írta, „gombvirágos kert“ volt, vagyis „olyan kert, melybe *bellis perennis* volt ültetve.“ Legyen szabad a Mészöly okadatolását így helyreigazítanom: Az „Eurialus és Lucretia“ szerzője egyszerűen azért jegyezte fel az utolsó sorban, hogy az úr *gombos kertében* írta, illetőleg fejezte be művét, mert vendéglátó házigazdájának: Dobó Ferencznek azt a gyümölcsös és virágos kertjét, melyben írt, abban az időben tényleg *gombos kertnek* hívták.

Az a *gomboskert*, melyről itt szó van, tulajdonképen a Sárospataktól 25—30 percznyire fekvő s ma is *Gombos-heggynek* nevezett (Lásd: „*Adalékok Zemplén vmegye történetéhez*“ cz. folyóirat II. (1896-iki) évfolyamának 3. és 33. lapjait, a hol Kiss Elek sárospataki tanár a hogy nevét említi) 172 m. magas hegy keleti lábánál észak-déli irányban elterülő gyümölcsös és virágos kert volt, mely ősidők óta a sárospataki várhoz tartozott a *Gombos-hegy* északi végénél fekvő nagy *halastóval* együtt, mely még ma is megtartotta a „*Rákóczy-féle halastó*“ nevezetet (l. id. *Adalékok*. II. évf. 2 és V. évf. 288. lap).

Ez a *Gombos-hegy* egyike a sárospataki határ legszebb helyeinek, melynek tetejéről gyönyörű kilátás nyílik a természeti szépségekben oly gazdag vidékre. Szépen láthatók onnan nyugatra a

Hosszú-hegy és Darnó, melyek között egy mélyedésben van a Tompától megénekelte Pogánykút; tovább észak-felé a Radvány-völgy, mögötte az abauji hegyek; a közelfekvő Király-hegy pirosföldes, híres kovamalomkő-bányájával, lejtőjén szőlőkkel, a Magyar szőlőivel, az újhelyi hegycsoport, észak-kelet felé a toronyai-hegyek, Bereczki, Luka stb. községek, Sárospatak a várral, Bodrog-halász község, a nagy magyar alföld kezdete, a híres tokaji hegy s a *Gomboshegy* folytatását tevő Páncélhegy stb. Ezek együttvéve fel-séges panorámát nyújtanak a szemlélőnek. Föl van jegyezve, hogy báró Vay Henrikné, mikor Sárospatakon lakott, gyakran fölkereste e tájéket, hogy gyönyörködjék ennek szépségeiben.

A *Gomboshegy* teteje voltaképen egy fensík, szántóföldekkel; keletre néző oldalán szép szőlők díszlenek, lábánál pedig, a szőlők folytatásául, gyümölcsösök vannak, melyek a tarka virágú réttől élénkített völgybe is lenyúlnak. A *Gomboshegy*-gyel szemben, (tőle keletre) van a Mandulás-hegy, melynek nyugati lejtőjét szőlők díszítik, s ezek alatt szintén gyümölcsösök vannak. (Régen a *Gombos*-sal együtt Mandulás is a várhoz tartozhatott.) E szép völgynek északi végén terült el, a Királyhegy lábától kezdődőleg, a nagy-kiterjedésű Rákóczi-féle halastó, melyről azt beszélnek, hogy a széle köröskörül kővel van kirakva. Ma már a hegyekről az esővíz által lemosott földréteggel van beiszapolva s kaszálóul szolgál. Nagyobb esőzések alkalmával még most is víz borítja. A *Gombos* és Mandulás közötti völgyön az ú. n. Radványpatak és a halastói árok (kis patakocska) fut végig, párhuzamosan. Ezek vezették le a Radvány-völgynek és halastónak vizét a völgyön át — mint a hagyomány mondja — a várat körülvevő víziárrokba. A Rákóczi-féle halastó folyásán a völgyben malmok is voltak, melyek közül kettőnek maradványai ma is láthatók. Egyik közvetlenül a tó déli partján, s nagy hajtó kerekére a víz közvetlenül a tóból zuhant; ennek faragott kővel kirakott árka (ma híd van rajta) most is látható; a másik, a völgy alsó végén, szintén romokban hever.

A halastó és a *Gombos* s bizonyosan a Mandulás is, adataink szerint, régen a várhoz tartozott. Odatartozott már bizonyosan a Ruszkai Dobó Ferencz idejében is, a ki 1575-től 1602-ig volt Patak ura. (Miksa császártól 180,000 frtéért vette a pataki várhoz tartozó uradalmat.) A vár urának és családjának vonzó, kedvelt kiránduló helye lehetett a vadregényes *Gombos*, melynek keletre néző oldalán már akkor is szőlők, ezek alatt gyümölcsösök, borházak, s körülöttük virágos kertek lehettek, éppen úgy, mint ma. (A *Gombos* és Mandulás környéke ma már nem tartozik a várbeli uradalomhoz.) S ha „Eurialus és Lucretia“ költői lelkű dalnoka erre a természeti szépségekkel oly gazdagon megáldott helyre, az ő vendégszerető házigazdájának *Gombos-kertjébe* sétált ki, hogy szerelmi költeményének írását tovább folytassa és befejezze: az egészen természetes és könnyen érthető! A virágillat, a madárdal, a hímesvirágos rét, az árnyas helyek, a pompás színváltozat, a természetnek mindmegannyi elbűvölő szépsége méltán hathattak felemelőleg, ihletőleg a költő lelkére.

HARSÁNYI ISTVÁN.

Gomboskert: *Mészöly Gedeon* „Gomboskert, gomb“ cz. cikkében kéri Balassa Bálint szűkebb hazája-bélieit, feleljenek arra, ismeretes-e most is a felvidéken a *gombvirág*, *gombocska* és *gombosvirág*. Én ezt a virágnevet Sárospatakon soha nem hallottam, pedig nagyon, de

nagyon gyakran voltam a „Gombos“-on, a mely szőlővel beültetett jókora domb s a mely valamikor, úgy mondják, Lorántffy Zuzsánnának volt kedvelt kertje. A „Gombos“ és a „Szélmalomdomb“ között ma szép rét terül el, helyenként beültetve gyümölcsössel s középen átfut a réten egy szelíd kis patak. Én úgy hiszem, hogy ezt a gyönyörű fekvést, kertművelésre kiválóan alkalmas helyet már a Dobó Ferenczék idejében is észrevehették, s Balassa Bálint a *Gombos*-on fordította Eurialus és Lucretiát. Nevét vehette a hegy alakja után is. (Vö. „Saturhygy“ és „mons Saturus.“ Monum. Hung. 20:547.)

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Néhány magyar népnévről. Melich János e címen kimerítően tárgyalta néhány népnévezet eredetét. Úttörő kutatásaiban néhol feltevésekkel kellett beérnie. Két esetben új adattal támogathatjuk, vagy kiegészíthetjük fejtegetéseit. (*Magyar Nyelv*, V. 1909. 292—303, 337—344, 385—393, 433—440. l.).

1. *Görög*. „A magyar görög szó végelemzésben nem lehet egyéb, mint a lat. *graecus* név“ (i. m. 385. l.). Minthogy a magyarban a legrégibb alak **grik*, szerző szerint nem közvetlenül a vulg. latinból, hanem „csak olyan alakból indulhatunk ki, a hol az *r* után igen zárt rövid *e* esetleg *i* hangzik vagy hangzott“ (i. m. 386. l.). A vulg. latin alak, melyet szerző mint kiindulópontot elutasít, a lat. *Graecus*-nak a Kr. utáni III. századtól hosszú nyílt *æ*-vel megfelelő *Græcus* > majd ebből a lingua rustica-ban rövid nyílt *ē*-vel *Grēcus* (i. m. 386. l.). Erre a levezetésre nézve csak az a megjegyzésünk, hogy a legutóbbi alak már a Kr. utáni I. században felmerül, a mit *haedus: edus, Maesium: Mesium, praeses: preses, quae: que* szóalakok bizonyítanak és az ingadozást tanúsítja a *Nervae: Naervae* írás (Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, I., 465 és 467. l.). Azonban a latin népnépv. ennél az alaknál nem állapodott meg. A franczia nyelvben a szó oly fejlődést tüntet fel, hogy zárhangú alakot kell feltételeznünk, melyből a magyar **grik* is származtatható.

A francziában ugyanis a *g + u*-ra végződő latin szavak a fejlődés szempontjából két csoportra oszlanak. Az elsőbe azok tartoznak, melyekben az előző szótag hangzója nyílt *q*; ezekben a *g* mint velaris hangzó marad meg: *lieu, feu, jeu, queue*, stb. A másodikba azok tartoznak, melyekben az előző szótag hangzója *a* vagy *i*; ezekben a *g* mint palatalis hangzó marad meg: *ami, fi, lai*. Kivételek: *grieu* GRAECU és *cieu* CAECU, melyekben nyílt *e* hangzó után a *g* velaris hangzóvá változott. A kivételes jelenségeket Meyer-Lübke (*Historische Grammatik der französischen Sprache*, Heidelberg, 1908. 146. l.) a következőkép magyarázza: A *g* mássalhangzónak a szomszédos magánhangzók behatása alatt beálló elváltozása idején az idézett két szó tövében *ie* hangot ejtettek, tehát **griecu* és **ciecu* vulg. latin alakokat kell feltételeznünk, melyek hangsúlya az *i*-n van. A *g* csak közvetlenül hangsúlyos palatalis után vette fel annak jellegét, a hangsúlytalan *e* a hangváltozást más irányba terelte. A két szó a velaris tőhangot feltüntető példák sorába lépett, ezért van az ó-francziában *grieu* és *cieu*. A hangváltozás korát csak más hangtani jelenségekhez viszonyítva állapíthatjuk meg, melyek azonban a *honfoglalást megelőző* időbe esnek.

A magyar **grik* elnevezés hangtanilag közvetlenül a vulg. latinból származtatható. „A szláv nyelvek tanúsága szerint a szó igen zárt *ē*-vel kellett hogy hangozzék, azaz *Grēcus* (esetleg **Gricus*“

i. m. 376, 387. l.), a mi azt bizonyítja, hogy nemcsak *Gallia* területén, hanem a Balkánon is a **griecu* alakot használták. Melich (i. m. VI, 143) hivatkozik a bizánczi görög *griki* alakra, melyet újabban Jireček közölt. A Balkánon tehát mind a görögben, mind a latinban a nevet *i* hanggal ejtették. A magyar **grik* átvételéhez a szláv közvetítés szükséges volt-e, azt az etymológián kívül eső történeti tények dönthetik el.

2. *Szerecsen*. A magyarban a szó legrégibb alakja *scerecin*, melynek a latinban SARRACENUS vagy SARACENUS felel meg. A magyar szó eredetére nézve kétféle magyarázat van. „Az egyik magyarázat szerint latin-olasz eredetű a szó... A másik magyarázat szerint a szó szláv közvetítéssel került volna nyelvünkbe... Hangtanilag kifogástalanul tehát e szavunkat a szlávból sem tudjuk megmagyarázni, mindazonáltal az eddigi magyarázatok közt ez látszik a legvalószínűbbnek“ (i. m. 392, 393. l.). Szerző szerint a név mai kiejtésében „érthetetlen a *cs*, a szó magashangúsága, s részben a szókezdő *sz*“ (i. m. 392. l.), de hozzáteszi: „a magashangúságot meg lehetne magyarázni, ha a vulg. lat. *serracinus* alakváltozat alapján egy olasz **seracino*-t tennénk fel, a szókezdet azonban így is megfejtetlen maradt“ (u. o.). A magyar szókezdetet hangtanilag megfejtethetjük, ezért az olasz közvetítést tartjuk valószínűbbnek.

A latin egy arab *sciarkiun* alakra utal, mely egyes genitivusa *sciarkiun* (= keleti) szónak. Az arab *sc* hangot, miután a latinban és görögben nem volt meg, *S* vagy Σ betűvel jelölték: *Σαρακηνοί* (Pianigiani, *Voc. etym.*, Roma 1907). A latin SARACENUS ol. *saracino*, a hol a latin hosszú *e* < ol. zárt *e* helyett *i*-t találunk *Messino*, *priso*, *miso* analogiájára. A magyar szó *cs* hangja az olaszra utal; a szókezdő *sz* hangot dissimilatio magyarázhatja. A lombardiai olasz nyelvjárás *sz* helyett *s* hangot ejt, melynek a kölcsönzött magyar szavakban *s* felel meg. Két kivételt ismerünk: *szimpla* és *szerecsen*. Az utóbbiban a palatalis *cs* hang dissimilatio útján a palatalis kezdőhangot den talissá változtatta. Ez a jelenség a magyarban nem kivételes.

KARL LAJOS.

Harap, elharapozik. Van egy ritka szavunk, mely úgy látszik, sohasem volt irodalmi szó, hanem mint tájszó bukkan fel itt-ott a régi szövegekben, ez a *harap* főnév. A NySz. csak két szövegbeli adatot idéz, az egyiket Zrinyiből: „Mint az lángos *harap* ha nádiban útközöt... Oly kegyetlenségben Zrini most öltözöt“ (Adr. teng. Syr. 188.; XV. ének, 64. vsz.); a másikat Hallertől: „A trójabélieket fogyattya maga erejével és alatta való vitézivel, mint a tűz *harapot*“ (H. Hist. III. 139.); ezenfelül még Baróti Kisded Szótárára utal, a hol (1784, 32. l. és 1792 84. lapján) ezt olvassuk: „*Harap*: avarbann, tarlóbann, vagy más gazos helyenn terjedő tűz“, de ugyanitt a NySz. től nem idézve: „*Harapot* gyújtani“, valamint az „avar“ czímszó alatt (13. l.): „A' száraz avarbann az *harap* mindent meg-emészt“. A szó jelentése már ezekből az adatokból világos: avarban, száraz harasztban, nádiban égő tűz. Hozzátehetjük még Kassai Szókönyvének adatát (II: 367.) a Csiki Énekeskönyv 346. lapjáról, a hol a Szűz Máriáról szóló ének ezt mondja:

„Ez az Gedeonnak tisztánn maradt gypja
... Ki-által nem érte Ezt a' bűn' *harapja*.”

Kassai így magyarázza ugyan: „Itt a' *bűn harapja*, annyit tészén, mint diákul: *Propagatio peccati originalis...*“, de nyilvánvaló, hogy metaphorával van dolgunk: *bűn harapja* = *bűn tüze, lángja*.

Az újabb tájnyelvi adatokban (Nyr. 21: 93, 283, MTsz.), lát-szólag zavar van, mert a *tűz, égés* jelentésen kívül: *avar, haraszt* magyarázatot is találunk. Ezt azonban, úgy hiszem, könnyen megfejtetheti. Vannak *harapégés, harapgyújtás* szavak is (Tzs. 1838: *Haraptűz*, der Brand (im Rohricht, Wald). A szó jelentésének elhomályosulásával t. i. a *harapégés* előtagját *haraszt*nak, *avarnak* értették, mivel az ég ilyenkor; lehet, hogy nem is a nép érti így, csak a gyűjtők magyarázták ki belőle. Érdekes, hogy mind a régi irodalmi, mind az újabb tájnyelvi adatok az ország keleti részéből, főleg a székelységből valók — az egy Zrinyiét kivéve; ha csak ebben a szóban is nem látjuk bizonyítékát a keleti és nyugati magyarság egykori összetartozásának.

Már most én azt hiszem, hogy mai *elharapódzik* igénk ennek a *harap* főnévnek származéka, nem pedig a *harap* igéé.* Régi adataink (NySz.) *harapozik (haraposzik)*, alakot mutatnak (a Mon. írókból idézett *harapóznak* okvetlenül íráshiba, hisz tudjuk, milyen önkényesek ezek a szövegközlések). PP. latin részében (a NySz. csak PPBl.-ból idézi) *obscure* címszó alatt: „Serpit obscure hoc malum: Alattomban *harapozik* ez a' gonosz“, *sto* alatt: „Stat cancer: Nem *harapozik* tovább a' fene“. Igekötös összetétele csak a XVIII. század végéről van följegyezve; Kresznericsben: „*Bé harapodzik*. Irrepit. Geidler Hadi Oktat. p. 5.“ [megjel. 1779, Szeben]; a Kisd. Szót. 1792. kiadásában *El-hatalmazni* alatt: „erőt, lábat kapni, *el-harapozni...*“. Véleményem szerint ez az *el-hatalmazni* hatott úgy, hogy a *harapozni* is megkapta az *el* igekötőt; még a Tzs. 1835 *greifen* alatt egyszerűen veszi fel: *harapozni, elhatalmazni*. Ebben az időtájban válik az *ó* hosszúvá, a *harap* ige származékai miatt: *harapó, harapós* és lesz Tzs. 1838-ban: „*Harapódzik (harapózik)*: um sich greifen, fres-sen [!], einreissen“, pedig még ugyanitt a rövid alak is megvan: *Elharapozás, Elharapozik*. Hogy mennyire összekeveredett a két szó, mutatja, hogy a *harap* ige származékait röviden és hosszan is írják a Tzs.-ban: *Harapos, Harapós; Haraposság, Harapósság*, holott a rövid alak lehetetlen. Ettől az időtől kezdve az *elharapozik* igét a köztudat teljesen a *harap* igéhez kapcsolta, s míg régen ritka szó volt, most szárnya nőtt és közkeletűvé lett, de természetesen egy kis módosulással, hosszú *ó*-val. CzF. a *harap* névszót és igét természetesen azonosítja, csak hogy a bizonyítással adós marad. Hogy milyen, vagy egyáltalán van-e kapcsolat köztük, arra nem tudok felelni.

TOLNAI VILMOS.

Láng gyúl a lángról. A MNy. 6:130 lapján Tolnai Vilmos hasonló képet idéz Pázmányból és hozzát teszi, hogy Pázmány ezt a képet valószínűleg nem a szentírásból, hanem világi olvasmányai-ból vette. Nem lehetetlen azonban, hogy P. mégis, ha nem is a szentírásból magából, de talán ennek leghíresebb magyarázatából ismerte ezt a hasonlatot. Mózes IV. könyvében (Numeri 11, 16—17.) t. i. a következőket olvassuk: „És mondá az Örökkévaló Mózesnek: Gyűjts egybe hetven férfit Izrael vénei közül És alá fogok

* Vö. Szily: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez, 379. l.

szállni, hogy szóljak veled; és elválasztok a lélekből, mely rajtad vagy, és teszem reájuk, hogy viseljk veled a nép terhét“ Ugyane fejezet 25 verse szerint: „És alászalla az Örökkévaló a felhőben és szóla hozzá; és elválaszta a lélekből, mely rajta vala, és adá a hetven férfúra, a vénekre; és lön, mikor a szellem rájuk szállt, akkor jóslának, de többé nem.“ A dölt betűs részhez a legnépszerűbb magyarázat, a Rasi commentárja (a XI. századból) ezt a magyarázatot fűzi: „Mihez volt akkor Mózes hasonló? Egy gyertyalánghoz, a melyen mindent meg lehet gyújtani, de a fénye mégsem csökken.“ Ez a hasonlat különben a szentíráshoz fűződő hagyományos magyarázó irodalomban nagyon el volt terjedve. Rasit (különösen latin átdolgozásában) a theologusok jól ismerték és így Pázmány (vagy az az egyházi író, a kinél P. a hasonlatot találta) innen is ismerhette ezt a szép képet.

FOKOS DAVID.

Bácsmegyei contredanse-a. A *Magyar Nyelv*-ben (5:450) a Kazinczy átültette francia szavak közt ezt olvasom: „*contredanse*, Bácsm. 156. A mai quadrille, vagy annak egy régibb formája.“

E magyarázat kielégítőnek látszik, ha elolvassuk a Pallas Nagy Lexikona „*quadrille*“ czikkének végét:

„A táncot magyarul *francia négyesnek* mondják. Miután a párok legtöbbször szemben állnak egymással: *contre-danse*-nak is nevezik.“ (Id. Ábrányi Kornél.)

De nyissunk Káldy Gyula czikkére a „*Magyar tánczok*“-ról. Itt azt olvassuk:

„A magyar már századok óta büszke nemzeti tánczára és természete sohasem tudta bevenni a más nemzetek divatos tánczeit, mint a Menuetet (melyet *Minét*-nek csúfolt), se az *Englist*, *Strassburgist*, vagy a *Langauszt*, melyek a XVIII. század harmadik negyedében jöttek „*módi*“-ba; mutatja ezt a következő nóta:

Azt mondják, nem illik a táncz a magyarnak,
Nem, ha neki bugyogót s fél nadrágot varrnak.
De pengős sarkantyúnak, kócsagtollas főnek,
Illik gyöngyös pártának, magyar fejkötőnek.

A francia táncz mind negédes, mind szeles a német,
Nincsen mutatója, mind egyrészt varr himet,
Melancholis az anglus szövvényes táncza,
Csak az ugrós magyar táncz a szent Dávid táncza.

A harminczas években divatba jött nálunk is a *francia négyes*-féle társas táncz, ennek a mintájára a védegyelet korszakában helyette a *körmagyart* kezdték tánczolni.“

E szerint a *francia négyes* csak a XIX. század harminczas éveiben jött volna nálunk divatba.

Hol keressünk hát felvilágosítást arról, hogy miféle táncz Bácsmegyeinek contredanse-a? Megtalálhatjuk Goethe Wertherjének szép levelében, mely Werther és Lotti megismerkedését beszéli el.

„Ich bat sie um den zweiten Kontretanz; sie sagte mir den dritten zu, . . .“

„Beim dritten englischen Tanz waren wir das zweite Paar.“

A 18. század végén tehát az *Englis*, „az anglusnak melan-

cholis, szövevényes tánca“ volt a divatos contredanse.* Hogy ezt hogyan járták, annak leírását a táncz történetében otthonosabbakra bízhatom.

KÜRSCHAK JÓZSEF.

Helyes. Annak ötletéből, hogy Berczik Árpád olyan lelkesen sikraszállott a közkeletű idegen szavak ellen, eszembe jutott, hogy a dunántúli megyékben Soprontól-Somogyig a „herczig“, sőt a „fess“ fogalmára ez a kifejezés járja: *helës* vagy *helës kis*. Pl. De *helës kis* baba! de *helës kis* lakás! De *helës* egy menyecske. Hogy a *helyes* szónak más az értelme, az nem rontaná le a dunántúliás alkalmazását.

Megemlítem még, hogy egy erdélyi rokonom a herczig helyett azt szokta mondani: *ügyes*. CSAPODI ISTVÁN.

Burjánirtás.**

6. *Betart és begyőz.* Két vaskos idegenszerűség, s csak annyiban tartozik össze, hogy ugyanazon egy cikkben látott világot mind a kettő. Az Ujság 1910. husvéti nagy, vaskos számában (VIII: 73.). (L. *Schwarz Gusztáv dr.* egyetemi tanár értekezését a 3—4. oldalon.) „Be akard *tartani* a szájukat?“ (magyarul = be akard *fogni*; a német így: *Maul halten*). Ismét: „ki *tarthatja* be a szájatokat, ha kiabáltak?“

Aztán a másik: „Mi lenne, ha sikerülne ezt *begyőznöm*? *Begyőznöm* előttetek, *begyőznöm* a közvélemény előtt“. Így használja ezt tán a magyarságban megfogyatkozott egyetemi jargon, de a magyar ember most még így mondaná: ha sikerülne ezt *bebizonyítanom* stb. A *begyőz* ilyenféle használata, mely a magyar Antibarbarusban eddigelé még nem szerepelt, a német *beweisen* analógiáját követi, mert annak is dolog (etwas) lehet a tárgyi vonzata, személy nem. Igaz, a magyar is használja ilyes értelemben a *győz*, *meggyőz* igét; csakhogy ennek tárgya: *valakit* és sohasem *valamit*, mint az egyetemi *begyőz*-é. A *meggyőz* valakit t. i. beszéddel, okokkal, szép virága nyelvünknek, s ide tartozik a még szebb *meggyőződés* szavunk is. Bár sohse győzné le és szorítaná ki efféle töről metszett magyar kifejezéseinket a *begyőz*-féle elfajzás!

7. *Kutat, nyomoz, ás, szomjuhozik* valami után (forschen nach etwas; jemandem nachspüren; nachgraben; dürsten nach etwas).

A MNy. IV. évf. 360. lapján rámutattam a *fölött* névutónak az ú. n. állandó határozókban való németes használatára. Ezzel szemben újabb jelenségment kell megállapítanom, hogy az *után* névutónk is a német *nach* praepositio nyomán kezd újabban igazodni és beférközni a magyar *irodalmi* nyelvbe, kiszorítva ezzel számos igénknek (állítmánynak) tárgyeseti vagy másképp kifejezett határozói vonzatát. A magyar ugyanis *kutat*, *nyomoz*, *ás* *valamit*, *szomjuhozik* *vmít* v. *vmire*, a mint ezt mind a régiségből, mind a jelen el nem ferdült

* A francia négyesnek — quadrille de contredanse-nak — legrégibb formája csakugyan az angol country-dance (vidéki táncz) volt, s ez csakis 1710 körül honosodott meg Franciaországban. (Vö. Murray, és Hatzfeld-Darmesteter: Dict.) Szerk.

** L. MNy. IV: 358.

nyelvhasználatból könnyen ki lehet mutatni; ezzel ellentétben a felburjánzó németes kifejezésekben: *kutatunk, nyomozunk, ásunk, szomjuhozunk* vmi *után*. A helytelen használat példáit kivétel nélkül *Az Ujság* szolgáltatta nekem. Ilyenek:

„Eszközők *után* kutatok“ (Ujs. 1908:95. sz., 5. l.). „Zágrábból írják: A csendőrség erélyesen nyomozott a gyilkos *után*“ (u. o. 8. l., Hírek). „Olyan emberek lakóhelye *után* nyomozzon, a kik“ stb. (Ujs. 1908:265:9. l.). „Az első hetekben kincsek *után* nem ástak“ (Ujs. 1909:37. sz., Messina kincsei). „A nemzet valósággal szomjuhozott már egy kis igazmondás, egy kis önzetlenség *után*, tekintély *után* és elvek *után*“ stb. (Ujs. 1910:73. sz. „Bécsből táviratozzák“). Ha Bécsben fordították így magyarra, nem csoda; de hogy *Az Ujs.* így közölte, az már legalább is furcsa egy kicsit!

8. *Magára vesz, felvesz, vkire ráad kalapot, csizmát, kesztyűt.*

Magára vette a *kabátját*, fölvette a *szűrét*, az anya ráadta gyermekére az új *köponyeget* stb. — — Így jól mondjuk magyarul. De a magyar ember nem *veszi magára* a kalapot, hanem felteszi vagy fejébe teszi; a kis gyermekre nem *ráadják* a fejkötőt, hanem: *felteszik* neki, a fejébe *teszik*. Valahol azt is olvastam, hogy a gyermek *felvette* a piros csizmáját, holott a magyar ember *felhúzza* a cipőt vagy a csizmát. Épp így a kesztyűt is nem: *magára vesz*, hanem: *felhúzza*.

A fentebbi helytelen két kifejezésre is *Az Ujság*-ban találtam a napokban példát (1910. évf. 13. sz. Hírek rovat). Egy ironó kalandja: A nő „egyszerűen volt öltözve, *kalapot sem vett magára* (e helyett: *kalapot sem tett föl*), hanem egyszerű kendőt kötött a fejére“. Továbbá: 1910. évf. 72. sz. Bródy S. tárczája: Ádám Anna: Az anya „intézkedett, hogy a piros szalagú főkötőt *adják rá* [t. i. az újszülöttre] (e helyett: *tegyék a fejébe*) ha fiú lesz; ellenben a kék szalagost, ha nő találna lenni“.

9. *Az elől névűtő németes használata.* Megment vmi *elől* (retten *vor* etw., erretten *vor der Gefahr*, *davor* behüte Sie Gott; helyesen megment vmitől). Véd vmi *elől* (schützen *vor* etw.; helyesen: véd vmitől). Fél, félelem vmi *elől* (*elött* is), (sich fürchten *vor* einem, *vor* etw.); helyesen: fél vmitől, ritkán (régiesen és latinosan) vkit, vmit. Eltitkol vki *elől* (etw. *vor* jemandem verheimlichen); helyesen: eltitkol vkitől, ritkán: vki *előtt*.

Mint itt rámutattam, a magyar beszéd jelenben és a régiségben ezen igék mellett általában *-tól* ragos névszókát használ állandó határozókul; a német meg *vor* praepositíós névszóval fejezi ki mellettkül az állandó határozót. A német szóvonzat ok nélkül majmolásával erős romlási folyamat kezdődhetik, mert a német-féle vonzat kiterjedhet több *-tól* ragos vonzatú igénkre is.

Példák a németes használatra: „Schmidt éppen csak hogy meg tudta *menteni* életét a golyók *elől*“ (Az Ujs. V:5:9. l. Hírek rovat). „Miért zárják be a gonosztevőket? Hogy az emberiséget *megvédjék előlük*“. (Az Ujs. 1908:XI/1. 20. l. A régi és az új generáció). „Azért kérem, hogy rendőri oltalommal *védekezhessen az elől* a sok mindenféle fajta ember *elől*“ stb. (Ujs. 1908:84:9. l. Idem: A főkapitányságnál). „A kikötő, melyet két hatalmas védgát *véd* az Óceán hullámai *elől*“ (Gáspár Fer. A föld körül, V. köt. 293.). „Az idegen beözönlés *elől* való óriási *félelem*“ (Vámbery Á., Nyugot kulturája keleten, 83. l.), „ezt csak a keleti képzelődésnek lehet betudnunk,

vagy pedig az akkor uralkodott óriási *félelemnek* a vad harcosok előtt" (Ugyanaz, u. o. 18—19. l.). „Nekem és feleségemnek nincs egymás *elől* (= egymástól) semmi *titkolni* valónk" (Ujs. 1908:73:8. l. Hírek rovat).

10. A nők *megházasodnak* (heiraten), magyarul: férjhez mennek. A leány *eljegyzí magát vkivel* (sie verlobt sich mit jemandem), magyarul: jegyet vált vkivel.

Ez a két szólásmódfele kifejezés jó példa arra, hogy a szólások a nemzeti élet és szokások talajából nőnek ki, s így idegen nyelvre szó szerinti lefordításuk többnyire képtelenség. Mert a helyett, hogy a kifejezést hatásosabbá és világosabbá tennék, a legtöbb esetben homályossá s néha nevetségessé is teszik.

A németben a *heiraten* mint tárgyatlan (intransitiv) ige lehet állítmánya mind férfit, mind nőt jelentő alanynak (tehát: ein Mann heiraten, ein Frauenzimmer heiraten; a magyarban azonban csak a *férfi házasodik*, a *nő* nem, az csak *férjhez megy*. Másrészt a németben a *heiraten* mint tárgyas, átható ige így állítható be mondatba: er heiratet sie, és sie heiratet ihn; a magyar a *házasod* igét egyáltalában nem használhatja mint tárgyas igét; hanem a két nemről így beszél: A. legény *elveszi* B. leányt, vagy B. leány *nőül megy* (régiesen: *feleségül megy* NySz.), v. *férjhez megy* A. legényhez. A német *sich heiraten* visszaható ige pedig magyarul = a házasfelek *egybekelnek*.

Merőben különböző kifejezések, különböző észjárás szülöttei. És mégis vannak esetek, a melyekben összetévesztik őket!

Épp így vagyunk az *eljegyzés* kifejezéseivel is. A németben a *sich verloben mit jemandem* (= jegyet vált vkivel) állítmányul szolgálhat mindkét nemű alany mellett; a magyarban ezt az állítmányt: *jegyez* [N. N. legény jegyzette N. N. hajadont, a templomi kihirdetési formula szerint] csupán csak férfiről lehet mondani, a *jegyet vált vkivel* állítmány azonban férfiről is, nőről is mondható. A *jegyez* és *házasodik* igénk ezen kizárólagos használata arra az általános szokásra mutat rá, hogy az *eljegyzésben* és *házasodásban* a férfi teszi az első lépést, a férfi indítja meg a dolgot.

Példák a németes használatra a) „Indiában a *leányok* tiz-tizenkét éves korukban már gyakran özvegyek, s minthogy újból *megházasodniok* nem szabad" stb. (Vámbéry A. id. m. 167. l.). b) „Ada tegnap *eljegyezte magát* (= jegyet váltott) K.-vel" (Ujs. 1908:95:13. l. „Prepa“, írta Gajári Istv.): „Tamás bevallotta, hogy ő *eljegyezte magát*“ [= hogy jegyben jár]. (Uj idők, XII:39. sz., 299. l.). „B. mérnök megtalálja azt a lányt, kit lelke álmoképében látott. Ennek *el is jegyzi magát*“ (= ezt el is jegyzi. Ujs. 1908. XI/21:10. l., Keszler Józ. cikke). Kázmér örömmel tudatja: „*eljegyeztem magamat*“ (= jegyet váltottam) D. bácsi fogadott leányával" (Mikszáth Almanachja 1909:154. l., Pekár Gy. elbeszélése).

11. „*Hajadon fiatalemberek*“ (magyarul = nőtlen ifjak, legényemberek). Legalább tartalmilag az előbbiekkal rokon germanismus. Eredete az, hogy a német *ledig* épp úgy jelent nőtlen ifjúembert, legényembert, mint hajadon leányt. A magyarban azonban *hajadon* csak leányról mondható; mintegy: *hajadon* (unbedeckt) fővel való, még férjhez nem ment leány; ha aztán férjhez megy, akkor beköti a fejét, vagy fejkötőt tesz föl s nem jár *hajadon* fővel. A *ledig* jelentésének most mondott bővebb volta téveszthette meg Quintust, midőn az Ujs. 1909:1/10. számában, a 10. lapon, Farsangi motívumok cz.

czikkében ezt írja: „Nemesak a leányoknak van érdekükben, de (inkább: hanem) a *hajadon fiatalembereknek* is“. Arany Jánosnak egy-pár sora (Zách Klára cz. költeményében) teljesen útbaigazíthatja, a ki ebben téved:

Mutató ujjamért | Szép *hajadon* lányát;
Nagy ujjamért *legény fia* | Borzasztó halálát.

Nem lehetetlen, hogy Quintus (Kenedi Géza), a ki tartalmas irataiban a magyar nyelv épségének is gondos őrizője, ezt a különös kifejezést talán gúnyosan vagy czélzatosan használta, bár semmivel sem utalt rá. Én itt főlemlitem, hogy éppen ő, tekintélyével, másokat e tekintetben félre ne vezessen.

KOMÁROMY LAJOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Bajon esett hatalom: 1490—1500. Extunc maneat super potencia duelli perditionis wlgó Baýon esseth hathalmon. (Dl. 26050.)

Bőrhajó: 1558. Aztýs býzonnýal mongýa hogý Bewr hayokath latoth keeth zazath. (Enyingi Török család levéltára az Orsz. Levéltárban.)

Bujtás: 1510 körül. Super *Buthasch*. (Ujh.)*

Csiszoló. 1476. Michael *Chysolo*. (Forgách-levéltár.)

Fegyver derék gallérostul. 1543. Est una arma cum attinenciis wlgó *feqwer derek gallérostul*. (Nádasdy levéltár, Zoltay Miklós levele.)

Forgatás: 1510 körül. Super *fargathasch*. (Ujh.)*

Ganajhordás: 1510 körül. Super *Ganay hordasch*. (Ujh.)*

Hadrév: 1439. Petrus de *Hodrew*. (Dl. 27021.)

Haladék-levél (perhalasztó levél = litterae prorogationales) XVI. század vége. Feldewechery Mihali az *haladek levelel* mas terminuson mikor kezd perleni, viceuayda Peter fyauul Mihalyal ellen és Apafy Miklos felesighe Anna aszony ellen tartozik hat for(in)tot le tenny. A Dl: 9783. végén.

Hamuhatár: 1436. In quodam loco *hamuhathar* nominato reperissent (Dl. 12909).

Karóverés: 1510 körül. Super *karowerysch*. (Ujh.)*

Kincstartó: 1554. Azt izenek *kinchartonak* es az orzagnak . . . Eczeris *kincharto* (így!) mind az egez orzagal egetembe nagi erosen parancholt wala az warmegýenek . . . (Mindkettő a Ruszkai Dobó család levéltárában. I. csomó.)

Kötözés: 1510 körül. *Kóthefýýþ* (Ujh.)*

Lator: 1495. Cepit exclamare in hec verba Tu Blasius Bangho es latro iudex wlgó *lator Biro wagh*. Muzeum. Kállay-lvt. Bangho Balázs levele.

Lugas: 1548. Ligna pro edificio *lugas* facere. (Nádasdy-levéltár. Nagy Antal levele.)

* Ujhelyi András vinczellér számadási jegyzékéből, Bártfa város levéltárában.

Napos: 1449. Luce *Napos*. (Dl. 14312.)

Nyakvágó: 1415. Judicem Georgium, Fletter Clos de *Nyakwago* (Dl. 10395).

Nyaló: 1556. Que sessio vocatur Martini *Nyalo* dictus. (Mokcsay letét az Orsz. Levéltárban.)

Ortvány: 1437. Plurimas terrarum arabilium pratorum exstirpaciones wlgo Orthwan vocatas. (Dl. 13019.)

Örnagy: 1548. Ld. örség.

Örség: 1548. Pertinencia Nemeth Wywar, Pankacz, Zakmeer, felsew Rakos, Spang, Zenthpeter, Zalafe, Hodos, Kapornak, Bywkallya, Zomowlcz, Ewrmyhalhaza, Daudhaza, Chenehaza, Bayonhaza, Kapolnasfalw, Zatha vocantur *Ewrsegh*, iste possessiones habent solummodo unum ewrnagh. (Orsz. Levéltár, Dicalis conser. X. 337. l.)

Puska: 1440. Acceptis et(iam) suis pixidibus *puska* dictis. Dl: 28239. (Oklsz. első adata 1510 körül való.)

Sáncz: 1562. Loca eciam *Sancz* vocata vestre mag. do. ostendat. (Enyingi Török család levéltára.)

Sáró: 1436. Piscaturis ac lacunis wlgo *Saro* vocatis. (Dl. 12882.)

Szembe való adós. 1486. Si quispiam causabitur alium sibi debere, nisi debitum fuerit liquidatum, hoc est nisi debitum fuerit aptum et manifestum, qui vulgari et materno sermone *zembe walo ados* nuncupatur, is enim in omni loco arestarti poterit. — Bártfa város levéltára.

Szerzés: 1502. Ez level az wagý (Nagyvág. Sopron megye) *Zwrzesrwl*. (Döry levéltár.)

Szopós: 1419. Filii condam Petri dicti *Zopus* de eadem Gwrke. (Dl. 10826.)

Terheskocsi: 1562. *Terhes kochýkkal* es mynden hadý kezýwlettetl feýerwara menenek. (Enyingi Török család levéltára.)

Ujtorna (?): 1418. Quandam sessionem suam iobagionalem in dicta Chamafaya existentem, in qua condam Blasius dictus chechy residisset, cum vno falcastro feni wlgo *vytorna* dicta. (Dl. 27450.)

Zablápénz: XVI—XVII. század. Pecuniam gladialem wulgo *Zablápénz* dictam. Orsz. Levéltár. Dic. conser. irreg. II. csomó.

IVÁNYI BÉLA.

II.*

kontrabontál: „valaki akkor a jószágot be nem mondaná, *kontrabontáltatni* fog.“ — „... mert ha valaki rajta fog tapasztaltatni, infallibiliter az maga bora *kontrabontáltatni* fog.“ Kőszeg 1706 (370).

korkudzli: „senki ezentúl tíz óra után se utczákon lámpás nélkül ne járjon, se korecsmára, *korkudzliban* avagy kávéházakban ne menjen és ne láttassék az éjszakai város kerülők által ...“ Győr 1747 (502).

kő-flastrom: „A város díszére *kő flastrom* is, a mennyire lehet, jó karban megtartassék stb. ...“ Pécs 1780 (571).

körülbelül: „akarván nagyobb securitásban mind az ittvalók s mind pedig *körülbelül* levő szomszédok ellen a nemes város határait, mezeit, vetését, rétjét tartani.“ — „Mivel mindenfelül s *körülbelül* való helységek az uristennek haragját rajtuk tapasztaltják stb. ...“ Kőszeg 1689 és 1740 (315 és 477).

lábra-áll: „... ezen determinatio pedig hogy annyival is ez

* L. MNy. VI: 35.

után *lábra állhasson* az notarius autorisáltatik, hogy ezen dolog effectuatiójára vigyázzon.“ Veszprém 1771 (552).

lárma: (am.: riadó, vészjel) „Hogy mivel mostani ellenséges időre nézve igen szükséges és serényes *jóvigyázás*, parancsolván azt commendáns uram Önagysága is, minthogy pedig sokan compariáltattanak olyanok, kik az *lármanak* idejekor fegyverhez nem nyúlnak, és kiki maga zászlója alá ki nem megyen...“ Komárom 1708 (379).

lebocsát: „... így tehát a Tanács az erdő és szederfa művelése miatt *lebocsátott* és azután *lebocsátandó* kegyelmes sinormértékű rendelkezésekhez magát mindenképpen alkalmaztatni fogja.“ Pécs 1780 (575).

leginkábbat: „Mivel ez testamentumok tételében mind eddig fölöttébb sok hiányosságok tapasztaltattak, melyek *leginkábbat* az illetén testamentumokat író személyeknek értetlenségétől történni szoktanak stb...“ Székesfehérvár 1771 (554).

levon: „... rendeltetnek vizsgáló személyek, az kik minden respectus nélkül az olyan romlandó kéményeket s kemencéket elrontják és *levonják*.“ Komárom 1709 (384).

maga botja alatt: „ha pedig valamely bíró *maga botja alatt* afféle hatalmaskodót meg nem büntetne.“ Komárom 1681 (298).

magának vet: „hogy (a harangozó) az harangokra jól vigyázzon. és ha mi szerencsétlen felhők jönnének annak ideiben praevie harangozzon és ne várja, míg az határba *be nyomakodjon*, egyébaránt *magának vessen*, ha az károk, a mik történhetnének, magára háromlanának.“ Komárom 1745 (493).

másodszólítás: „... annakutánna *másodszólításkor* az párból ad meritum feleljenek az procatorok stb...“ Szombathely 1650 (233).

megengedni am: elengedni. „Ha peniglen az bíró uram valakinek kedvez és a bírságot *megengedi*, tehát az váras két annyit vehessen bíró uramon.“ Szombathely 1608 (117). — „Ha pedig valaki convincaltatik és ha az pörösek azután *megegyesednek* is, az bírák részét sem az peres fél, sem az bíró *meg ne engedhesse*, és az tanács *meg ne engedhesse*, hanem tartozzék az bíró éppen megvenni valami az convictio leszen, melynek harmad része a bíróé, két része az tanácsé.“ Szombathely 1627 (168).

*megentelvé*n: (borát vidékre senki el ne adhassa) „mert ha elagya hír nélkül, az ő büntetése, mint az elsőeknek tudniillik ft 12. Ha peniglen másodszor is *megentelvé*n megkapják rajta ft. 24. Ha harmadszor, az az ember a városon ne maradhasson.“ Szombathely 1611 (130).

meghiteleztetni: „... az olyan végső rendelkezéseknek *meghiteleztetése* végett kiküldött Tanácsbéliel.“ Pécs 1780 (566).

megimádni: „Hogyha valaki szöllejét elakarná adni, mindenekelőtt a szomszédokat tartozzék *megimádni* a hegymesterek által, ha pedig meg nem *imádná*, az vevő elittattassék a szöllőtől stb.“ Győr 1672 (281).

megtakarni: „... azon jövedelmet szorgalmatosan *megtakarják* és az város számára fordítsák...“ Szombathely 1659 (251).

meszner: „8 óraker este az harangot megh vonta az nemes város *mesznerje*.“ Kőszeg 1753 (519).

napműves: „Az *napműves*nek, az ki megérdemli, az aratásba tíz pénzt adjanak.“ Szombathely 1618 (150).

német-adó: „... a kik az német adóban restálnak, városházánál árestomban tétessenek, és mind addig ott tartassanak, míg meg nem fizetnek ...“ Szombathely 1701 (355).

német-tartás: „Elvégeztetett, hogy bíró uram harmad magával tanács uraimmal az *némettartástul* exemptusok legyenek, de úgy hogy az *adófölvetésben* tanács uraim az tartás helyett feljebb vettődjenek valamennyivel.“ Szombathely 1715 (400).

ökrös marhás: „... minden szekeresnek indifferenter az lovasoknak és *ökrös marhásoknak* lészen kész pénzül való fizetések...“ Kőszeg 1708 (380).

ördögadta: „... az szitkozódás *ördögadtával*, teremttével, németül pedig a sacramentérozás erős büntetés alatt tilalmaztatik...“ Kőszeg 1711 (388).

ördög-lelke: „... az mostan támadott istentelen káromkodások, úgymint *ördögteremtette. ördög-lelke* és egyéb utálatos hasonló átkozódások ...“ Kőszeg 1664 (261).

öreg-mérő: „Mindен esztendőben egynek 6 *öreg mérő* buza.“ Komárom 1723 (436).

örökség-levél: „Az uraim végezték az örökség levelekről, hogy senkinek ki ne adják, míg az tizenkét eskütt polgár együtt nem leszen.“ Szombathely 1616 (147).

öt vas: „Tilalmaztatik ... ezen kőszegi város határának minden némű puskával, *rézvesszővel, öt vassal* és egyéb mesterséggel való vadászatjával stb. ...“ Kőszeg 1649 (213).

(Folytatjuk.)

MOENICH KÁROLY.

III.

Régi magyar gyógyszernevek.

**Ördög-ganēj*: castoreum. Patikából végy castoriumot, kit *ördög ganéjának* hinak az magyarok bűdössége miatt. (XVII. századból. Száz. 1907. 341.) Ma az asafoetidát nevezi így a nép.

**Ördögkeringő*: százfű, százfőfű, *ördög-rakollya, ördögsekér*, fejtővиск, szűnyog tövиск, átkozott tövиск (Csapó 165.). Mai neve: mezei iringő; *Eryngium campestre* L.

**Ördögméz, ördögméze*: Nagy keserű gyökér, Szt-László-gyökér: *radix gentianae majoris*; *grosz entzian-wurtzel*. (*Torkos*, 10. lap; Csapó 260.)

**Ördögsekér*: lásd *Ördögkeringő*.

**Öreg ezerjófű*: *rhabarbara rha-pontica*. (Frick.)

**Öreg káka*: gyékényfű, gyékény-káka, fülemülefű; *juncus laevis* Bauhini (Csapó 104.). Mai

neve: *Butomus umbellatus* L., virágos káka.

**Öreg köppöly*: *ventosa*. Két vékonyára vessenek szárazon nagy *öreg köppölyt*, (melyet *Ventosának* hinak). PP. Pax. 228.

**Öreg mályva*: *Althaea officinalis* L., orvosi ziliz. (Ts. M.)

**Öreg papsajt*: *Althaea officinalis* L., orvosi ziliz. Fél-font tört *öreg papsajt* gyökeret (Ts. M. — K. J. 101.).

**Örményföld*. — *Veres örményföld*: *bolus armena*; armenischer bolus. (*Torkos*, 14. lap.) Ma: *örményagyag*, melyet pilulakészítéshez stb. használnak.

**Örmény gyökér*: *radix tormentillae* (Mátyus IV. 405.).

**Őszi sáfrány*: *hermodactylus*. (Toldy: Újabb adalékok, 71.)

**Összeforrasztó fű*: 1. *Sarkasfű. Őszi virág*: *colchicum autumnale*.

nale, kikirics. Enyedi: 24. Rác: Borb. 172.

**Őszi boroszlány*: lásd *Karmazsin virág*.

**Őszetimporol, összetimporál, ősszetimperál*: összekever. Ezeket szépen meg-törvén, őszve-timporollyad (Ts. M. — K. J. 126.). Lásd: Mezge.

**Ötlevelű fű*: fünffingerkraut, a mai potentilla (pimpó). Végy ötlevelű füvet ... porrá törtön (Ts. M. — K. J. 126.) Vö. Bikatök.

**Ötujjú-fű*: 1. ricinus (Veszelszki 140.); 2. potentilla anserina (l. *Bikatök*). Már a 16. században használták (Toldy: Adalékok, 24.).

**Páknófa*: Páknó-fának a gyümlötsét sz. Jakab havának 7-ik napján reggel, míg a harmat rajta vagyon, legjobb szedni (Váli: 23). Ugyanazon a lapon még négyszer előfordul ez a kifejezés, melynek értelmét nem tudtam kideríteni.

**Pálmadió*: kókuszdió (Mátyus II. 405.).

**Pálma-szilva*: dactyli; datteln. (1745. Torkos, 4. lap.)

**Pamuk mag*: semen bombacis; baumwollen-saamen. (Torkos, 11. l.)

**Paplan*: aranka; cuscuta Europaea, filzakraut (Csapó 103.). *Paplan-fű* (Veszelszki 184.).

**Pap vesszeje*: taraxacum officinale. (Frick.)

**Pára*: fomentum. Rác: Borb. 160.

**Paradicsom-fa*: lignum aloës seu agallochum; paradeis-holtz. (1745; Torkos, 8. lap.)

**Paradicsom-fája*: frantzosen-holtz (Ts. M. — Sz. K.). Valószínűleg a *lignum guajaci* = lign. sanctum. (Lásd Hoffert, 66.)

**Paradicsom mag*: fructus cardamomi. (Frick.)

**Paraszt bors*: kék kandilla: nigella (Veszelszki 325.).

**Paraszt(virág)*: szimpla virág (ellentétben a teljessel, vagyis olyan, melyben a hímek stb. szirmokká alakultak át). „A szekfü nemely tellyes, nemely közep-

szelő, nemely chac paraszt (Pécsi: Szüz K. 32. NySz.). A saláta egy-ügyü avagy paraszt; a másik fejes avagy tellyes. (Lipp: PKert II., 104. NySz.) Vö. Együgyü virág.

**Párgol*: vapore, gőzöl. Szedj szapora-füvet szeptembernek hetedik napja előtt, párgold vele a fejedet minden nap kétszer (W. IV. 294.). Annak a gőzivel párgoltattam lábaimat (Mou Irók. XV. 417.). Az utóbbi példát a NySz. is említi s a „párgolás“-t mégis úgy magyarázza, hogy a m. „fomentatio, bähung“ (összetévesztés a „párolás“-sal).

**Parlagi fű*, parlagi virág: sideritis seu heraclea (Veszelszki 410.).

**Pásintfü-gyökér*: radix graminis (Enyedi: 55.).

**Patikabéli macskaméz*: aloé gyanta. Alve nevü keserü fünek, mellyet Patikabéli matska-méznek is neveznek (Váli: 35.).

**Patika-szerszám*: gyógyszer. A leányt megfüstölte három izben és patikabéli szerszám-cserépre áltatta. (1728; Ethn. X. 35.) Patikabéli szerszámmal megcsinalván, abban fűrésztötte. (U. o. 36.) Vö. Szerszám.

**Peczerke-gomba*: (Hurutról.) a fehér petzerke gombát, ha vízben megfőzöd, és a levét iszod (Házi Orv. 66.).

**Pecz-olaj*: oleum lini, lenmag-olaj (Mátyus IV. 292.).

**Pecsétes föld*: arra sigillata Lemnia; lemnische siegelerde. (Torkos, 15. l.) A lemnoszi agyag, melyet különösen pestis ellen használtak. Frick: pecsétes föld.

**Pengőfű*: lásd Nagy pengőfű.

**Péra-fű*. Csap fű, pera fű, lönnyelvű fű: herba uvulariae; aufblatt. (1745; Torkos, 8. l.) Mai neve: Streptopus amplexifolius (L.) DC.

**Peremér*, sárgavirág, burongófű (Csapó 291. Veszelszki 119.). Mai neve: kerti körömvirág; calendula officinalis L.

**Pereszlenfű*. Veszelszki (166)

a *satureja vulgaris* (L.) Fritsch-ről szólva azt mondja, hogy „nálunk a fűvészek ennek a fűnek a nevét mind eddig hallgatásban hagyták; de már reá találtunk: pereszlenfű“.

**Perje*: filix (páfrány). Frick.

Perjefü-gyökér: radix graminis. (Enyedi: 55.)

Péruviai fahéj: chinakéreg. (Enyedi: 47.)

**Peteczirom*: petrezselyem. Lásd Rák-örvény alatt.

**Pézsma-kóró*: egértövis, myrtus silvestris (Csapó 83.). Mai neve: *Ruscus aculeatus* L.

**Pézsma-kóró-gyökér*: radix rusci, mauszdorn-wurtzel. (Torkos, 10. l.)

Pézsma-macska: zibethum. Frick.

**Pilis*. Vedd a retket, mesd el a pilissét, vájd ki a bélét, ó hájjal tölcse meg, és ismét tsináld rá a pilissét. (Orv. K. 46.) Kétségkívül a reteknek felső, hajtásos vége értendő alatta.

**Pintyőke*. A mi magyar aszszonyaink fátyolban, vagy gyenge ruhában piskótát tésznek, és azt szivatván úgy táplálják a gyermekeket. Élnek olly edénnyel is, melly bádogból vagy on tsóvel együtt, és ezt Pintyőkének nevezik. (Domby: 6.)

**Pinzel*: ecset. Tsinály irat, kit pinzellel a ló torkában kenye. (Ts. M. — K. J. 123.)

**Pipefű*: potentilla anserina, argentea (Veszelszki 60.).

**Pipitér*, nádrafű, metterfű: *matricaria chamomilla* (Veszelszki 155.). „Dunántul, Baltavár körül Pipitérnek hívják; a székfű nevet tán csak a székes helyekről adták reá, mivel leginkább a székeseken szokott tanyázni... *Mezei Kapor*-nevét is e fűnek sokak szájából hallottam. Igaz neve-e vagy nem, én most azon nem sokat aggodom... de azt az egyet tudom, hogy a *Cotula foetidá*t pipitérnek, kutya kapornak hívja a föld népe, és tán helyesen is, mert a székfű és a kutya kapor annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy első tekintettel egyiket a másiktól mondérjok színére nézve alig lehet megkülömböztetni.“

**Pippan*: taraxacum. (Vesz.: 9.)

**Pirító fű*, vad ökörnely, veres ökörnely. (Csapó 205.) Mai neve: *Alcanna tinctoria* (L.) Tausch. „Némelly aszszonyok ez gyökérrel ábrázatjokat pirosítják, hogy fiatalabbaknak tessenek, és kedvesebbek legyenek.“ (Csapó u. o.)

**Piros alakor*: tönköly buza (Veszelszki 417.).

**Pirosító fű*: buzérfű, festőfű, veresfestő fű, veresfű (Csapó 47.). Mai neve: festő buzér, *Rubia tinctorum* L.

**Piros kökörcsén*, piros vitézfű: *orchis morio* (Veszelszki 329.).

**Piros kutyacseresnye*: vörös berkenye (Veszelszki 416.).

(Folytatjuk.)

KÓSSA GYULA.

NÉPNYELV.

I.

Minő. Sēmminő. Sēmminősi.

Simai Ödön (MNY. VI: 34) azt írja, hogy a *minő* névmás újabb keletkezésű. Első adata 1769-ből való. Szerinte a *minő*, *minü* alak a régi *minēm*, *minēmü* összerántása. És megjegyzi, hogy a *minő*, *minü* tudtával *nem fordul elő a népnyelvben*; irodalmi, gyors, egyszerre, átmenet nélkül történt kurtitáshoz tartja.

Szolnokon azonban a törzsökös, tehát a bennszülött nép a *minőt*

használja a *milyen* helyett. De nemcsak Szolnokon, hanem a körülötte fekvő Szajol, Tószeg és Püspöki községekben is, a *minő* szintén használatos névmás a *milyen* helyett. Íme a példák:

Minő szip já". *Minő* szip embër. *Minő* szip lú. *Minő* szip kutya. *Minő* szip malacz. *Minő* szip legi". *Minő* ismerős kis kutya. *Minő* szip kalap. *Minő* szip ruha. *Minő* csúnya kutya. *Minő* nattoro" (nagy torony). *Minő* kalapja van. (Pl. díszes, csúnya, czifra, formátlan, kicsi, nagy stb.) *Minő* ruha van rajta. (Pl. czifra, piszkos, rongyos, rossz állású stb.) *Minő* rossz idő jár.

Szajoli példák: *Minő* ruhát vettek? *Minő* tejet ad a tehé"? *Minő* embër az urad? De *minő* kártyás az az embër! *Minő* szípen versél a kis jányom! *Minő* jó já" Kati! — Van-é pamukod? — kérdezte a szolnoki tabáni lány a másiktól — Honnő vóna. De *minő* kellene? — Hát fehér. — Annincs. — *Minő* vót a völegi"? — Nagyon szip dërék ember.

— Na Mari! — kérdezte feleségem szolnoki bennszülött mosónéjától — évett-e már dióbefőttet? — Nem éttem én kezit csokolom, de hallottam, hogy *minő* finom. — Hogy vagyunk czimbora? — kérdezte a szolnoki bennszülött egy „jött-ment“ vasutastól. — Hát mint szëgi“ embër gazdag városba. — (Gúnyosan): De még *minő* gazdag. — A Pesten szolgáló szajoli bakától, hogy ünnepekre hazalátogatott, azt kérdezte tiszapüspöki ismerőse: *Minő* világ van odafenn?

A *sëmminő* is használatos Szolnokon. Tiszapüspökiben meg széltire helyettesíti a *semilyen*-t. Peldák:

Sëmminő embër: gyenge testalkatú, vagy rossz kinézésű, v. haszontalan ember. *Sëmminő* kis malacz: satnya malacz. *Sëmminő* së vót a lakodalmom: semmit se ért. (Rosszul mulattak a lakodalmom.)

Szolnokon és Püspökiben a *sëmminő*-nek még toldott alakját is használják: a *sëmminősi*. Peldák:

De *sëmminősi* a ruhája. *Sëmminősi* idő járja.

A MTsz. a *minő*-nek csak két hangalaki változatát közli és pedig Gömörből és a Palóczságból a *menyő* és a *minyő*-t. A *minő* a Jászságban is szokásos. És sejtelnem szerint a Palóczságból, a Jászságon keresztül, jutott le Szolnokra és vidékére a *minő* is.

TÓRI MÉSÁROS ISTVÁN.

II.

Adatok a Tájszótárhoz.

(Vö. MNy. 6: 64).

Kisujszálláson teljesen azonos értelemben használja a nép a *gömördök* igét. mint a hogy azt Komáromy Lajos Makón hallotta. Meg lehet azonban különböztetni, hogy *gömörödni* a föld szokott, míg hasonló mérsékelt, — úgy mondhatnánk — kezdő-fagyás esetén a vízre nézve azt mondják, hogy *pillézik* (vagyis pillével vonódik be).

A kisujszállási nép, melynek szavaiból — egy évig köztük tanítóskodva, — Arany János sokat átvett, széltében használja a *horgol* és *összehorgol* szót. Jelentése a szöbeli, de heves, indultatos veszekedés. Ritkábban a *korhol* szó helyett is alkalmazzák, pl. „egész nap horgolom (korholom helyett) ezt a gyereket, még sem fog rajta.“ Ez az összezavarás azonban inkább csak a két szó rokon hangzásában leli magyarázatát.

Egyébként pedig maga Arany is sejteti a szó értelmét:

... összehorgolunk keményen,
Mint két kutya a sövényen.

Vidéki életben ugyanis gyakran lehet látni, hogy a szomszéd udvaron, vagy az udvaron és utcán levő kutyák erősen morognak, ugatnak egymásra és ha *sövény* köztük nem volna, bizony egymásnak is mennének, így azonban csak összehorgolnak, s közben szakgatják fogaikkal a sövényt, a kerítést.

Származik pedig ezen szó a szalma, széna húzásra használt *horog*-ból.

Parasztlegények közt olyan vérnélküli párviadal-félét tett a *horgot* összekasztani, a mi úgy ment végbe, hogy két horgot összekasztottak, s az volt a győztes, a ki így, (a horgot nyelénél fogva), el tudta a másikat álló helyéből húzni, olyanformán, mint a mai kötélhúzásnál történik, vagy még inkább úgy, mint mikor két legény egy-egy behajlitott ujját akasztja össze, s akkor lábukat egymásnak vetve, húzzák egymást s a vesztes az, a melyiknek az ujjá előbb enged és kiegyenesedik. Ezt a vetélkedést úgy hívják *hogy görcsöt húznak*. Ugyanígy van, *horgot összekasztani*, *horgot húzni*, *összehorgolni* is. Ma is lépten-nyomon hallani ilyen kifejezést: „bizony összekasztottuk a horgot egy kicsit a komával“, de azért nem történt senmi baj az összehorgoláson kívül.

Ismétlem tehát a *horgol* és *összehorgol*, tettelegesség nélküli hevesebb hangú veszekedést jelent, nagyon közel az úgynevezett *berzenkedéshez*.

Asztag, *kazal* szavak helyes magyarázatául azt tartom, a mit Komáromy Lajos Szolnok megyében megfigyelt. A kisujszállási nép is éppen olyan alkalmazásban használja.

MÉSZÁROS KÁLMÁN.

III.

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből.

(L. MNy. VI : 46.)

Kész: biztos, valóságos. (Pl. *Né add azt a rohadt almát, hisz a kész betegség.*) Országszerte használják.

Két (hasonlításban: kétszer, kétszeres. (Éppen két olyan sürü ez a tej, mint a szomszédasszonyé.)

Kiáll: elmúlik, megszűnik. (Pl. *Délután úgy fájt a fogam, azt hittem, a fene megész; de estére kiállt.*)

Kibetegszik. (Nádobáné kibetegedett má az ápolásból. Szegény gyári munkás vót, de kibetegedett.)

Kibőjtől vkit: kivárja halálát v. távozását. (Nem tudja kend azt a vénasszonyt kibőjtölni. Úgy látszik, nem bűtölik ki egymást [a házasok].)

Kifizet vkit: vkinek megadja a magáét, jól odamond, elbánik vele. (No téged szépen kifizettek!)

Kijön: kitűnik, kiszül. (Itt van ni! kigyűtt, hogy meleg van! T. i. kifogás volt.)

Kimarad (vmi étel): nem fogy el, megmarad. (Egész tál borsó kimaradt. Az almásrétesnek kimaradt a fele.)

Kiront: kikoptat (Pl. A kefe egészen kirontja a cipőt.)

Kitaposódik: (Pl. „Borzasztó szűk ez a csizma!“ F. „Sém mi a, majd kitaposódik.“)

Kitisztázza magát: kifizet minden fizetnivalót. (Séhogysé tudja magát kitisztázni.)

Kivan: teljes, kiegészített, kikerekített. (Pl. Na, mégis csak kilétt a tuczat! Soká lesz, még a 600 forint kiléssz.)

Kivész: kivallatt, kitud, kifaggat. (Sémmit, sémmit nem lehet belüle kivenni.)

Komáz: barátkozik, czimborál. (A patikárusné is nagyba komáz vele.)

Korai páratlan. (Ezt [a körtét] korai páratlannak hívják, merthogy jó korán beérik, oszt nagyon jó íze is van.)

Kormoskodik. (Pl. Majd egisz dél-előtt a csüvel babráltam, kormoskodtam.)

Kutya: kellemetlenséget, alkalmatlanságot, rosszalást, bosszúságot kifejező szó. (Pl. *Ejnye de kutya idő! De kutya meleg van! Hű, de kutya erős paprika! Ejnye, de kutya kemény ez a hús! No, hanem az éjjel is kutya hűdeg volt ám!*)

Kvártélyos: albérlő, szobaúr. (Pl. Tavalý volt egy kvártélyosunk.)

Kvártélyos legény: albérlő, szobaúr, lakó. (Az embér észrevette, hogy a kvártélyos legény a feleségét élte.)

Laji: kerékre járó vizes hordó. (A tűzoltók kirukkoltak egy kocsiával még egy lajt vízzel.)

Lány: szolgáló. (Küldd be csak a lányt! Hun van a lány? A mi lányunk má megint kószál. Elküldtem a lányt húsért.) Országszerte általános.

Lécsókol: összecsókol. (Pl. Úgy lécsókolt, hogy elig tudtam szuszogni.)

Lécukroz: gyümölcsöt porczukorral behint. (Ribizlit akartam léczukrozni, oszt elefelejtettem.)

Léérik: (Jó lesz má, ha vészél, mert a baraczk nagyon hirtelen léérik.)

Léhervad: megtörik, ellankad, elbágygyad, eltörődik, kimerül pl. mulat-ságtól, utazástól. (Pl. *Lé vagyunk hervasdva mindnyáján.*)

Lémond vminek: elnevez, szid, gyaláz vminek. (Pl. *Lémondott [az öreg] mindénnek a világon, csak jónak nem.*)

Lóg: lézeng. (Az öcsém mindég Orosházán lóg most.)

Lugzó: hamus víz, a melybe mosáskor a ruhát áztatják. (Odahaza a lugzóba van a ruhám.)

Maga (jelzettje birtokos személy-raggal): rendes, szokott. (Pl. *El nem engedné a maga kávéját soha. Én mindénnap megiszom a magam fél-literit.*)

Majd (hangsúlyos): nagyon, ugyan-csak, erősen. (Majd elaludtál! Majd megéheztem!)

Majd csak: majdnem. („*Hun van a kocma?*“ F. „*Itt majd csak é!*“)

Megakad (csak összetett igealakban): kinban van, vesződik; kötözködik. (Pl. *Ejnye de még vagy vele akadva! Most nagyon meg vagyunk akadva a házzal.*)

Mégáll: eláll, megszűnik. (Csak megállna má az esső!)

Mégalszik: elalszik, meghál. (Ha bent nem férék el, mégalszok én kint a gangon is.)

Mégbirkozik vmivel: bir vele, elbirja, megbirja. (Pl. *Hogy birkozol még avval a nagy darab hússal?*!)

Mégbor ng. Pl. *Hogy mégb rong az idő!*

Mégészik: elnyel, megemészt, beszív. (Pl. *Több zsirt megészik ez a tészta, mint akármilyen főtt tészta.*)

Megfeszítget. (Pl. *Megfeszítgette az orvó: egy kicsit [a szümemet], oszt most nagyon tü:el.*)

Mégfingat: megnyaggat, megkinoz, meghajszol. (Mégfingattam egy kicsit az ifurat! Vigyázz, mert majd megfingatlak!)

Mégfordul: visszatér, visszaérkezik. (Pl. *Mi a, már megfordultál?*! Három óra alatt tán csak megfordultok, vagy mi?!)

Mégnevel: fölnevel, növeszt (rendesen növényt v. állatot. Pl. *Annyi*

mindént, mint a mit mégnevel ez az esső, régén láttam.)

Mégnevelődik: felnő. (Majd még-szépülnek ezek [a lányok], mire még-nevelődnek.)

Mégpöröl: pöröl. (Úgy mégpörölt ott [a kis lány], mint egy vénasszony.)

Mégrövidít: megkárosít. (Nemhogy segített volna rajtunk, hanem még mégrövidített.)

Mégterem (múlt idejű v. mnévi ige-névi alakban): kövér. (Pl. *Az Istenésné is jól még van teremve.*)

Mégül: üldögel. (Milyen kényelmesen mégül ott, mint valami püspök, a hellett, hogy dógozna!)

Mégveszekedett: egyetlenegy, árva. Csak aprópénzre vonatkozó kifejezés. (Nincs egy mégveszekedett garasom se.)

Mentség: menekülés, szabadulás. (Ha a heptike [igy!] előfogja az embért, nincs mentség.)

Mérge (a gyufának): feje. (Pl. *Ha csak annyi hajma van is a levesbe, mint egy gyufának a mérge, már nem ési meg.*)

Mi: milyen sok, mennyi. (Azt még nem lehet mondani, hogy mi bort isznak még ott egy nap. Ugyan mit észik még egy ilyen kis gyerek!)

Micsoda: milyen, mennyire, mennyivel. 1. (Pl. *Micsoda más volna [a mulatság], ha most mindnyájan egygyütt volnánk!*) 2. penis. (Pl. *Té! kilóg a micsodád! Úgy állt a micsodája, mint a czüvek.*)

Milyenkor: Pl. „*Hát még ilyenkor is van szülő?*“ F. „*Milyenkor?*“

Mód: bőség, fényűzés, uraság, úri tempó. (De nagy a mód, a dícsőjt neki!)

Módtalan: roppant, nagyon nagy. (No hisz akkor módtalan világosság léssz itt!)

Mond: énekel, danol. (Jaj, de mondja a nótáját!)

Most: nemrég, kis ideje. (Nem gyün a haza, 'sz most vót itthon. Má lukas a nadrágom, pedig csak most vettem.)

Muszaj: valószínűleg, bizonyára. (Engem várnak az állomáson, de muszaj odébb vannak, mert nem látom őket. Muszaj valahun jég esett, mert nagyon hideg van.)

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

VII. Közgyűlés.

(1910. január 18-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Balassa József, Bán Aladár, Baros Gyula, Berzeviczy Albert, Concha Győző, Csánki Dezső, Erdélyi Lajos, Frenkl Bertalan, Goldziher Ignác, Görgey István, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Heinlein István, Heinrich Gusztáv, Heinrich János, Hellebrant Árpád, Herman Ottó, Hoffmann Frigyes, Jablonkay Gábor, Karl Lajos, Katona Lajos, Laczkó Géza, Lampérth Géza, Melich János, Pais Dezső, Ruszt József, Sebestyén Gyula, Szemkő Aladár, Szóts Ferencz, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Versényi György, Vikár Béla, Viszota Gyula rendes tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Szily Kálmán elnök Hunfalvy Pál születésének százados évfordulója alkalmából felolvassa „Hunfalvy Pál emlékezete” című emlékbeszédét.

Hermann Ottó indítványára a közgyűlés Szily Kálmán elnök értékes felolvasásáért egyhangúlag köszönetet szavaz.

2. Szinnyei József alelnök, megnyitván a tulajdonképeni közgyűlést, felszólítja a titkár előterjesztései megtételére.

3. A titkár előadja, hogy a tavalyi közgyűlésre Melich János r. tag a választmány útján indítványt adott be, a melyben hivatkozva arra, hogy a vidéki választmányi tagok száma oly csekély, hogy a választmányból nevesebb tudósok is kiszorultak, azt javasolja, hogy az alapszabályok 10. §-ának megváltoztatásával a vidéki választmányi tagok száma 9-ről 12-re emeltesék fel. A tavalyi közgyűlés Melich János indítványát egyhangúlag elfogadta, de a Belügyminiszter úr a közgyűlés határozatát formahiba, illetőleg a jegyzőkönyv idevágó pontjának helytelen fogalmazása miatt nem hagyta jóvá.

Az 1909. december 16-án tartott választmányi ülés Melich János indítványát egyhangúlag magáévá tette, elhatározta, hogy újra a közgyűlés elé terjeszti.

A közgyűlés a választmány indítványát, hogy az alapszabályok 10. §-ának módosításával a vidéki választmányi tagok száma 9-ről 12-re emeltesék fel, egyhangúlag elfogadja.

4. Következik a tisztikarnak és a választmány egy harmadának, t. i. 9 budapesti és 3, illetőleg 6 vidéki vál. tagnak megválasztása.

Az elnök a szavazatszedő-bizottságba Versényi György elnöklete alatt, Baros Gyula és Viszota Gyula tagokat küldi ki s a szavazás idejére a közgyűlést felfüggeszti.

5. Az elnök az ülést újra megnyitja.

6. A titkár felolvassa jelentését a Magy. Nyelvt. Társaság 1909-ik évi működéséről (l. a mellékleten).

A közgyűlés a jelentést egyhangúlag tudomásul veszi.

7. Erdélyi Lajos vál. tag felolvassa a pénztárvizsgáló-bizottság jelentését (l. a mellékleten).

A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi, a pénztárosnak az 1909-ik évre a szokásos felmentést megadja, s Goldziher Ignác indítványára a tisztikarnak sikeres és buzgó működéséért köszönetét fejezi ki.

8. A titkár előterjeszti a választmánytól jóháhagyott 1910. évi költségvetést (l. a január 13-iki vál. ülés jegyzőkönyvét, MNY. VI : 143.).

A közgyűlés változtatás nélkül elfogadja.

9. Versényi György, a szavazatszedő-bizottság elnöke kibirdeti a szavazás eredményét. Beadott összesen 39 szavazat. A közgyűlés elnöknek megválasztotta Szily Kálmánt 39 szavazattal, Szinnyi Józsefet alelnöknek 38 szavazattal (kapott még Lehr Albert 1 szavazatot), titkárnak Gombocz Zoltánt 39 szavazattal, jegyzőnek Horger Antalt 37 szavazattal (kapott még Horváth János 1 szavazatot); pénztárosnak Tiringer Bélát 39 szavazattal.

Választmányi taggá lettek: a) budapestiek: Balassa József (39), Freckay János (39), Horváth János (37), Katona Lajos (39), Tagányi Károly (38), Tolnai Vilmos (39), Vikár Béla (39). Kapott még Baros Gyula 1 szavazatot. b) Vidékiek: Kardos Albert (39), Mészöly Gedeon (38), Zolnai Gyula (39); új vál. tagok a választmány indítványa értelmében: Dézsi Lajos (Kolozsvar: 38), Pap Károly (Debreczen) 36, Pápay József (Debreczen) (38).

10. Az alelnök maga és tisztársai nevében a közgyűlés bizalmaért köszönetet mond s a gyűlést berekeszti.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Titkári jelentés 1909-ről. Negyedszer járul reám az a meg-tisztelő feladat, hogy Társaságunk évi működéséről jelentést tegyek. Rövid és egyszerű lesz jelentésem, hiszen nem zajos, külső sikerekben gazdag szereplésről, hanem csendes, tudományos munkásságban lefolyt esztendőről kell számot adnom.

Folyóiratunk, a Magyar Nyelv, nem tudományos, hanem népszerű folyóirat, nem a szakemberekhez, hanem első sorban a művelt közönséghez fordul, vele akarja megismertetni a nyelvészeti kutatások megbízható módszereit s azokat a physiologiai és lélektani törvényeket, a melyek a nyelv fejlődését szabályozzák. Alig hiszem azonban, hogy a tágabb értelemben vett nagy közönség érdeklődését a nyelvtudomány elvontabb kérdései iránt valaha fölkelthessük; de megvalósíthatjuk programunkat szűkebb területen: kapcsolatot teremthetünk a nyelvtudomány és a vele határos tudományok között, meggyőzhetjük a rokon történeti szakok művelőit arról, hogy valamint a nyelvésznek nem szabad figyelmen kívül hagynia a történeti kutatások eredményeit s nem szabad ellentétbe kerülnie biztos történeti tudásunkkal, úgy a történetíró munkásságát is megtermékenyítheti a nyelvtörténet és nyelvhasonlítás módszeres eredményeinek ismerete. Az a fokozottabb érdeklődés, a melylyel történettudósaink és irodalomtörténészeink Társaságunk munkásságát a mult esztendőben is kísérték, talán annak a tanújele, hogy célunkat, legalább ebben az irányban, némileg megközelítettük.

Felolvasásainkat a lefolyt évben, ha nem is nagyszámú, de érdeklődő közönség hallgatta végig. Hét felolvasó ülést tartottunk, a melyen 14 értekezés került bemutatásra. Január 19-én a közgyűléssel kapcsolatos felolvasó ülésen LAMPÉRTH GEZA mutatta be „A kuruczkor magyar nyelvéről” című tanulmányát. Február 16-án KARDOS ALBERT „Egy régi magyar nyelvőr” című értekezését. Márczius 16-án Mészöly Gedeon „Az -ék képző eredetéről” című értekezett, MELICH János pedig bemutatta „Népnevek a magyarban” című hosszabb tanulmányának egy részletét. Május 18-án Tolnai Vilmos a „Fü-fa” szólásról, HORGER ANTAL „Udvarhely-megye székely nyelvjárásának ő-zése”-ről, MELICH János „Néhány magyar népnévről” tartott előadást. Október 19-én Tolnai Vilmos „Baranyai Decsi” munkásságát ismertette, MELICH János pedig bemutatta „A magyar nyelv hangtörténetéből” című értekezését. November 16-án Tolnai Vilmos felolvasta „Szó- és szólásmagyarázatok” című értekezését, Gombocz Zoltán a „Tövégi rövid magánhangzokról” című tanulmányát. Deczember 14-én végre három értekezés került bemutatásra: HERMAN ÖRTÖTÓL: A debreczeni lőfogatok mesterszavai, SZILY KÁLMANTÓL a „Hold” és Gombocz Zoltántól „Szómagyarázatok”.

Több ízben foglalkozott a választmány a népnyelvi szótármonographiák ügyével is. Már tavalyi titkári jelentésemben megemlítettem, hogy a tervbe vett dunántúli szótár megírására HORVÁTH ENDRE, a székely Szótár megírására ERDÉLYI LAJOS tagtársakat sikerült megnyernünk. Örömmel jelent-

hetem, hogy a gyűjtés munkája a mult nyáron mindkét területen megindult s hogy Horváth Endre társunk, a ki Sümeg nyelvét dolgozza fel, munkájában már annyira haladt, hogy előreláthatólag 2—3 esztendő múlva a gyűjtés munkáját befejezve, a szótár megszerkesztéséhez láthat.

A tagok száma tekintetében, úgy látszik, elértük azt a határt, a melyet nálunk tudományos társulatok nem igen lépnek át.

A mult közgyűlés óta HIRSCHLER JÓZSEF aeralatus-kanonok és LEHR ALBERT az alapító tagok sorába lépett, s ezzel az alapító tagok száma 33-ról 35-re emelkedett. 1908. decz. végén a rendes tagok és előfizetők száma 898 volt, 1909. decz. végén 905. Sajnos, az elhalt és kilépett tagtársak száma ez évben némileg meghaladja az újonnan belépett tagok számát, de másrészt az előfizetők számának lényegesebb emelkedése a hiányt bőven pótolta. Örömmel jelenthetem, hogy az év végéig a tagok 96 százaléka befizette a tagdíjat; mindenesetre olyan eredmény ez, a milyen-nel egy tudományos társulatunk sem dícselkedhetik.

Jelentésemet, sajnos, nem zárhatom le a nélkül, hogy a szokottnál is súlyosabb veszteségeinkről meg ne emlékezzem. Szeptember 13-án elköltözött BARTAL ANTAL tagtársunk, a hazai latin philologia ősz bajnoka, a ki „A magyarországi latinság szótára“ című nagy munkájával a magyar nyelvtudomány munkáit is halálra kötelezte. November 9-én fájó szívvel kísértük el utolsó útjára GYULAI PÁLT, kivel az utóbbi félszázad irodalmának és közéletének egyik legnemesebb alakja szállott sirba. Résztvevő Társaságunk alapításában, egyike volt legelső alapító és választmányi tagjainak, s a 80 éves aggastyán, míg gyorsan hanyatló ereje engedte, el-ellátogatott gyűléseinkre, felolvasásainkra is. De nemcsak külső kapesok fűznek bennünket hozzá. Igaz, hogy Gyulai Pál elsősorban a magyar irodalom halottja, de sirja felett a gyászolók között ott áll a magyar nyelvtudomány is. Hiszen annak a magyar nyelvnek, a melyet mi a tudomány fegyvereivel bonczolunk, ő Istentől megáldott művésze volt, a kinek írásában a hamisítatlan tiszta magyarság a művészi érzéssel és mérséklettel nemes harmóniába olvadt össze. Súlyos veszteség érte Társaságunkat SZÉLL FARKAS vál. tag elhunytával is, a ki a régi magyar irodalomnak egyik legalaposabb bibliographusa és szerencsés kutatója volt. A régi magyar jogéletre, jogszokásokra vonatkozó közlései nem egy ízben megtermékenyítették az etymologiai kutatást is. E körbe tartozó utolsó dolgozata, „Körömszakadtáig“, halála előtt néhány hónappal jelent meg folyóiratunkban.

Az elhunyt jelek helyét elfoglalni könnyű, betölteni nehéz lesz. Örizzük meg és ápoljuk emlékezetüket.

Kérem a t. Közgyűlést, méltóztassék jelentésemet tudomásul venni.

2. Jelentés a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárának megvizsgálásáról. Alulírottak, mint a Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányától 1909 decz. 14-én kiküldött pénztárvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy tisztünkben f. év és hó 13-án eljártunk s a Társaság pénztárosától vezetett és az elnök úrtól állandóan felülvizsgált pénztári számadásokat, bevételeket és kiadásokat megvizsgáltuk, mintaszerű rendben, okiratokkal igazoltaknak és a mellékelt táblázatokkal egyezőeknek találtuk. Örömmel jelenthetjük, hogy mint a „bevételek és kiadások 1909-ben és költségvetés 1910-re szóló táblázatban látható, a *bevétel 1909-ben 877 kor. 58 fillérrel több, a kiadás pedig 1272 kor. 53 fillérrel kevesebb volt a költségvetés szerint előirányozottnál és a maradék 1909-ről 1910-re 4175 kor. 15 fill.* Ebből 4000 korona értékpapírral van elhelyezve, 175 kor. 15 fillér pedig készpénzben jött át 1910-re. Az alapítványok állása 1909 végével összesen 20,800 kor. Olyan összeg ez, a melyent csak az igazán szerencsés és körültekintő elnökség teremthetett alig néhány év leforgása alatt.

Midőn ezért őszinte örömünket és elismerésünket fejezzük ki, tisztelettel kérjük az 1909. évre a pénztáros szíves fölmentését.

Budapest, 1910 jan. 18-án, ERDELYI LAJOS, VIKAR BÉLA pénztárvizsgálók.

LEVELSZEKRÉNYÜNK.

18. Gy. V. úrnak. Kérdésére megvan a felelet már az Athenaeum Kézi Lexiconában, ú. m. „*Sundám-bundám* (török *sundan-bundan* = innen-onnan), a latin *per* viszonyszóval *per sundám-bundám*: alattomban, ismeretlen helyről s módon, valakinek tudta nélkül.“

29. S. Ö. úrnak. Csapó József Orvosló könyvetskéje 247-ik lapján a *Tsillárfü* sajtóhiba *Tzillárfü* helyett. Nemcsak Márton Szótára (1803) „vier-blatt“ czímszó alatt, hanem Diószegi és Fazekas, sőt maga Csapó is a Fűves Kertjében (66. l. és a Mutató-táblán) *czillárfünek* nevezi.

20. L. J. úr 1906-ban azt kérdezte tőlünk (MNy. 2:240): „hogyan lehetséges az, hogy a dr. Kardos Samu kiadásában megjelent Régi Okiratok és Levelek Tára (II. évf. 58 l.) egy üdvözlő beszédet közölt 1664-ből, s ebben már a *tény* szó is előfordul. Hiszen eddig úgy tudtuk, hogy a *tény* szavunk csak a XIX. század első felében készült.“ Erre mi akkor azt feleltük, hogy vagy az üdvözlő beszéd hamis, vagy pedig az olvasata hibás.

Dr. Iványi Béla értesít bennünket most, hogy fenn járván Eperjesen, megnézte az 1664-iki üdvözlő beszéd eredetijét, s azt találta, hogy ott, a hol a Régi Okiratok és Levelek Tára szerint *tény*-nek kellene lennie, az *actus* szó olvasható.

21. K. M. úrnak. 1. A vegyeshangú szók rendszerint magashangú ragokat vesznek föl: *insurgensek* minaretje, *nitrogénből* stb. *Fiume* azonban, noha szakasztott olyan hangzású, mint amazok, mélyhangú ragokat kíván: *Fiumében*, *Fiuméből* stb. És ez nemcsak, a mint Ön gondolja, a hírlapok, hanem a törvény s az egész irodalom nyelvénis így van. Fényes Elek már 1839-ben *Fiumében*-t bizonyára a még régibb írók is. 2. Aza bizonyos hírlap talán (V: 157) csak népieskedésből vettét az irodalmi nyelv ellen. Hiszen a nép több felé, különösen Dunántúl a *honvédeket*, mivel nem ismeri föl a szó összetett voltát, *honvédoknak* nevezi s ebben a *szomszédok*, *borbélyok*, *hóhérok* analógiáját követi. A *holmít* is, noha második szótagjánál fogva, magashangú, ma már mélyen is ragozzák: *holmimat*, *holmija* stb.

22. S. B. úrnak. Ön azt hiszi, hogy „a *nem él vele* szólam nem magyaros.“ Csalódik! A magyar irodalom mindig élt és él ma is e szólammal. (Vö. NySz.) A nép is jól ismeri. Pl. „Nem él vele, mint kajáriak a Jézus nevével.“ (Erdélyi, Közmond.) Sz. K.

23. S. B. úrnak. „Azt értem — mondja Ön — ha valaki a kapát, kalapácsot, kaszát, kést stb. *kezele*, de hogy a nyelvet is lehessen *kezelni*, az nem fér az én fejembe!“

Hát igaz, nem tagadhatni! De alkalmazzuk csak más esetekre is! Azt értem, ha valaki *sült* kalácsról vagy *sületlen* kenyérről beszél, de nem fér a fejembe, hogy emlegethet valaki „*sült* parasztot,“ meg „*sületlen* beszédet.“ Aztán ki látott valaha „bosszut *forralni*, tervet *főzni*, szavakat *szívbe vésni*“; ki volt valaha tanúja annak, hogy a „figyelmet *lebilincselik*, a kíváncsiság *fölbred*, szorgalom és figyelem *karöltve jár*, szívességgel *lekenyereznek* valakit, *feket vetnek* az indulatoknak, *szárnyát szegik* a szabad szónak, *szellőztetik* a kérdést stb.“? (Nyr. 14: 407).

SZARVAS GÁBOR.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VI. KÖTET.

1910. MÁJUS.

5. SZÁM.

Kökényfa és szilvafa.

A Dániel próféta könyvének XIII. fejezetében lévő Zsuzsanna-rege csattanója tudvalévóleg a még gyermek Dániel salamoni bölcseségű fogása, melylyel a két vén csábítóra, a kik felsülésük után galádul megrágalmazták az ártatlan Zsuzsannát, hamis tanuzásukat rá bizonyítja. E fogás, melyre Shakespeare „Velencei Kalmár”-jában olyan jellemzőn czéloz Shylock (IV. felv. 1. jel. 223. v. s vö. alább a 333. és 340. verssel, továbbá „Minden jó, ha jó a vége” II. felv. 1. jel. 141—144. v.), abban áll, hogy külön-külön mindenik vádlótól megkérdi Dániel, minő fa alatt látták Zsuzsannát az ifjúval vétkezni? Az első azt mondja a Vulgata szerint (id. fej. 54. v.): *sub schino*. A második (58. v.): *sub prino*. E két fanév a görög σχῖνος és πρίνος mása s a rájuk épült szójátékok (ἀπὸ τοῦ σχῖνου σχῖσαι és ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι) csakis a görög eredetiben lehetségesek.* Erre ugyan azt veti ellen Sz. Jeromos az ő fordításának e részét bevezető előbeszédében, hogy ha akarta volna, ő a latinban is csinálhatott volna éppenséggel ilyenféle szójátékokat a *lentiscus* és az *ilex* fák neveire, melyek a fentiekkel azonegy jelentésűek. Minket azonban ezúttal nem ez, hanem csupán az a kérdés érdekel, hogy miért olvasható legrégibb bibliafordításunk azon részében, mely e szentírási fejezetet először szövegeztette meg magyarul, a *Bécsi C.* 172. lapján (*Nyelveml.* I. 98. l.) a *schinus* helyében *kökényfa*, a *prinus* helyén pedig *szilvafa*?

Nézetem szerint azért, mert a fordító előtt olyan latin szöveg volt, a mely az első fanév helyett *spinus*-t, a második

* Dániel könyvének ezen s még következő XIV. fejezete csak görögül van meg s a zsidók és a protestánsok az apokryph szövegek közé számítják e két fejezetet. Sz. Jeromos fordításának Dániel könyvéhez szóló előszavában e szójátékokról s a rájuk épített következtetésről így nyilatkozik: „Audiui ego quemdam de praeceptoribus Judaeorum, cum Susannae derideret historiam et a Graeco nescio quo eam diceret esse confictam: illud opponere, quod Origeni quoque Africanus opposuit, etymologias has ἀπὸ τοῦ σχῖνου σχῖσαι καὶ ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι, de Graeco sermone descendere. Cujus rei nos intelligentiam nostris hanc possumus dare: Ut verbi gratia, dicamus de arbore ilice dixisse eum, ilico pereas; et a lentisco, in lentem te comminuit angelus, vel non lente pereas, aut lentus, id est flexibilis ducaris ad mortem, sive aliud quid ad arboris nomen conveniens.”

helyett pedig *prunus*-t irt. Mindakettő olyan tollhiba, a mely kivált gondolkodó és okoskodó, de a szöveget nem mindig egészen megértő másolóval esik meg könnyen. Ez a legvalószínűbb magyarázat, melyet a bizonyosság fokára emelve a szerencsés véletlen, ha olyan kézirati latin bibliaszöveget engedne találnunk a XIV. század végéről vagy a következőnek elejéről, a melyben ez íráshibák csakugyan benn lennének. Vagy az a szintén nem éppenséggel kizárt eshetőség, hogy közel egykorú népnyelvi, pl. cseh vagy német, s még hozzá huszita-jellegű fordításban a mi magyar faneveink egyértékű szerepelnének e helyeken. Ez egyben a *Bécsi*, *Münch.* és *Apor C.* fordításai együvé tartozó részeinek huszita eredetét is minden kétség fölé helyezné.

Egy másik magyarázat is kínálkozik ugyan, de ez szerintem már kevésbbé valószínű, bár nem volna éppen példátlan az az eset sem, a melynek feltevéséhez e magyarázat kedvéért folyamodnunk kellene. Fel kellene ugyanis tennünk, hogy a fordító, bár *schinus*-t és *pinus*-t olvasott szövegében, önkényesen változtatta meg e szókat olyaténképpen, hogy az előtte ismeretlen faneveket hasonló hangzású ismertebbekkel helyettesítette s aztán ezeket fordította magyarra.

Itt azonban sajátságos dolog történt vele, a mi, ha csakugyan ő maga csűrte-csavarta el az eredetit, csupán azért, mert itt nem igen boldogult vele, akkor megérdemlett Nemesisként érte fordítását. A *schinus*-hoz eléggé hasonló írású és hangzású *spinus* és a *pinus*-szal szintén elég könnyen felcserélhető *prunus* ugyanis véletlenül körülbelül ugyanazt a fa-, illetőleg cserjenemet jelenti, kivált a kevésbbé pontos, nem szorosan tudományos terminológiában. Sőt még ebben is ingadozik és váltakozik olykor a két elnevezés, hol az egyik, hol a másik fajra ruházódva. Ehhez képest természetesen a kettőnek a *Bécsi C.* fordítója által választott magyar megfelelője, a *kökényfa* és *szilvafa*, szintén ugyanannak a fanemnek két képviselője: az egyik a vad, a másik a szelid faj. A mint hogy a kék színéről elnevezett *kökény* eredetileg alighanem a szilvává nemesült testvérét is jelentette, míg a szlávból kölcsönzött *szilva* legalább e jelentéséből ki nem szorította.

A két faj egységét világosan jelzik a NySz-nak *kökényfa* alatti interpretamentumai is: Calepinusnál a *spinus*, Molnár Albertnél a *prunus silvestris*.^{*} Viszont Temesvári Pelbárt *Rosarium*-ának SZILÁDY ÁRON Pelbárt-monographiájában kiírt glosszái között (72. l.) a *szil*-, helyesen *szilvafa* = *prunus silvestris*. (Pelbárt ugyanis, mint Szilády megjegyzi, itt bizonyára csak tévedésből irt *szilfát*, a melynek *ulmus* jelentését ősrégi adatok

^{*} Az itt felsorolt adatok között azonban hiányzik a legrégebb, a *Bécsi C.*-beli, a mit már BALLAGI A. észrevett a NySz. hibáiról és hiányairól szóló könyve 236. lapján. (*Régi Magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár* I. 1903.)

igazolják.) A két fa- és cserjenem közel rokonságát és így gyümölcseik egymással váltakozó, vagy összetételben egybe is forradó elnevezéseit igazolja a *kökény-szilva* név is a *NySz.* III. 244. l. és a *MTsz.* I 1203. l., mely amott hol a kökényt magát, hol egy kisebb fajta kerti szilvát, emitt csupán ezt jelenti:

NySz. i. h. *kökény-szilva*: prunum silvestre; schlehen PPB. A leves baraczkoc, fehér szilvác, kökény szilvác keménymaguvac (Com: Jan. 20.).

MTsz. i. h. *kökény-szilva*: a kerti gömbölyű szilvának legapróbb faja. (Zemplén m. Sziirnyeg Nyr. X. 323.)

Ámde azzal, hogy a Zsuzsanna történetében perdöntő szerepű két fa vagy cserje ilyen közeli rokonságba keveredett egymással, codexünk fordítójának akár szándékos, akár szándék-talan hibája kétségtelenül gyöngítette a szép rege csattanóját is. A két vén hazugnak galád ráfogása így nem derül ki olyan szembeszökő élességgel, mint a hogyan kiviláglanék akkor, ha fajra, termetre, színre, lombozatra és termésre nézve is nagyon különböző fák alatt történtenek mondanák a vétket és így czáfol-nának egymásra a hamis tanuk és vádlók. Az egymást lerontó valloások kézzelfogható hamisságát nyilvánosságossá teszi a görög eredetiben és a Vulgátában ezzel teljesen egyezően szereplő két fanem: a *schinus* (*Lentiscus*, v. *Pistacia Lentiscus* L. = *masztixfa*) és a *pinus* (*Ilex* = örökzöld tölgy, vagy irodalmi, de nem népnyelvi értelemben *magyalfa*). Még hozzá mindakettő a mediterrán öv jellemző növénye, az első pedig illatos gyantája miatt keleten különösen kedvelt s így a történet színterébe is teljesen beleillik, a mi a *Bécsi C.* helyettesítőiről kevésbbé mondható.

Sokkal helyesebben fordítja az elsőt *enyvesfa*, a másodikat *tölgyfa* névvel az az időrendben legközelebb következő magyar szöveg, mely a Zsuzsanna históriáját, de ezúttal már verses átdolgozásban nyújtja. Ez BATIZI ANDRÁS 1541-ből való bibliai elbeszélése, melynek 196. és 212. sorában (Régi Magyar Költők Tára II. 87. l.) fordulnak elő az áruló fanevek:

— — — — —
„Mondd meg azért, hogyha őket együtt látád,
Micsoda fa alatt beszélni látád?“
Monda a vén bíró: „megmondom, mert láttam,
Az *enyvesfa* alatt bizony őket láttam!“

És alább:

— — — — —
„Mondd meg azért, őket mely fa alatt láttad?“
Ottan azt felelé: „*tölgyfa* alatt láttam.“

Batizi itt is, mint rendesen, majdnem szó szerinti hűséggel követi a biblia, még pedig a Vulgata latin szövegét. Erre vall pl. egyebek közt a 198—200. sor:

„Igazán hazudál az te vén fejedre,
Íme az istennek angyala kivette,
Mely sentenciával téged vágjon ketté.“

A Vulgatában a megfelelő versben ezt olvassuk: „... Recte mentitus es in caput tuum: Ecce enim Angelus Dei accepta *sententia* ab eo, scindet te in medium“. De Batizi nemcsak híven követte a bibliát, már a milyen híven csak prózai szövegnek versbe tördelésénél lehet, hanem tőle telhető gonddal és körültekintéssel is fordított. A *schinus* szót, — bizonyára ismervén Sz. Jeromos e helyet magyarázó bevezetését, — ott annak synonymumával értelmezve, a *lentiscus*-szal egy jelentésűnek találta; s ez már ismertebb lehetett előtte és egészen helyesen fordította a mastixfát csakugyan megillető *enyvesfa* névvel. Egyben megjegyezhetjük, hogy e névre a NySz.-nak ez az egyetlen adata, pedig bajosan hihető, hogy Batizi maga alkotta volna e szót s hogy annak még valahol régi nyelvünkben, sőt talán még Batizinál régibb nyoma is ne akadna. A *tölgyfa* elnevezés már kevésbbé találó, mert nem különbözteti meg a latin-görög *pinus* = *ilex* (örökzöld tölgy) fát a közönséges (Quercus) tölgytől. De mindenesetre közelebb jár mégis hozzá, mint a Bécsi C. szilvafája, melylyel csupán a fenn jelzett szövegromlás, vagy -rontás alapján volt fordítható. KÁLDI GYÖRGY (Bécs 1626: 814^b) a *schinus*-t nem fordítja le, hanem meghagyja (*Schinus-fa-alatt*), ellenben a *pinus*-t ő is *tölgyfa*-nak veszi, mint Batizi (*Tölgy-fa-alatt*). Hasonlóképen cselekedett egy emberöltővel előtte KÁROLI GÁSPÁR is, a vizsolyi bibliában (1590.), csak hogy a *schinus* helyett a vele synonym *Lentiscus*-t veszi át, nyilván a Sz. Jeromos-féle Praefatio nyomain haladó valamely glossa alapján, s a maga részéről ezzel a széljegyzettel kíséri az 54. verset, a hol e szó előfordul: „Míuel hogy az mi országunkban nintsen Lentiscus, nem tudgyuc meg mondani mitsoda fa legyen. Azt iriac felöle, hogy mindenkor zöld és haromszor terem egy eztendőben.“ A másik fa nevét, a *pinus*-t, ő is egyszerűen *tölgy fa*-val fordítja. Ugyanígy Szenczi Molnár Albert kiadásában (1608.) is, csak hogy itt már a canonikus részekről különválasztva, az apokryph könyveket, illetőleg fejezeteket tartalmazó toldalékban, a 36. l. első hasábján, a legfölső sorban a *Lentiscus* s néhány sorral alább, az 58. versben a *tölgy fa*, az előbbire vonatkozó ugyanazon magyarázattal, mint az 1590. évi kiadásban. Csupán melleleg és inkább curiosumképen említem meg, hogy Sz. Molnár Albert szótára (Nürnberg 1604.), Beythe András (Fives Kőnűv, Németujvár 1595.) és Comenius Januájának 1643. évi nagyváradi kiadása a *Lentiscus*-t *lentse*-, (*lencze*)fa névvel magyarájtja.

KATONA LAJOS.

A szakadati nyelvjárás-sziget.

Szakadát kisközség Szeben vármegyében fekszik, lakosainak száma a legutóbbi népszámlálás szerint 1181. Ezek közül 1009 az oláh s csak 159 a magyar és e csekélyszámú magyarságot is messzire terjedő, részben szász, részben oláh vidékek teljesen elzárják az összefüggő magyar nyelvterülettől. E két körülmény, t. i. a magyar nyelvterülettől félreeső fekvése és az oláhsággal való sűrű érintkezése teljesen érthetővé teszi, hogy a szakadati magyar nyelvjárás sok tekintetben igen lényegesen különbözik a magyar köznyelvtől.

Minthogy Szakadát magyar lakossága a községnek földrajzi fekvése miatt évszázadok óta, talán már e helyen való letelepedése óta, csak igen ritkán érintkezhetett a többi magyarsággal, azért nyelve nem volt kitéve más magyar nyelvjárások állandóan kiegyenlítő hatásának, s így régóta szinte teljesen önálló életet folytat. Ennek természetes következménye egyrészt az, hogy nyelve sok olyan régi sajátságot megőrzött, a melyek azóta az egész magyar nyelvterületről, vagy legalább a legtöbb magyar nyelvjárásból kivesztek, másrészt pedig az, hogy nem egy olyan sajátsága is fejlődött, a melynek más magyar nyelvjárásokban semmi nyoma sincsen. Megőrizte pl. az *ly* hangot, mely ma már csak némely palócz vidéken él, megőrizte az *á* hangnak a megelőző *a* hangra gyakorolt assimiláló hatását, megőrizte a liquidák előtt a rövid magánhangzót, megőrizte a szótagzáró *d*, *t* előtt még az *l* hangot is (pl. *föld*, *zöld*, *bolt*, *volt* stb.), a mely pedig nemcsak a nyelvjárásokból, hanem még a köznyelvből is jóformán teljesen kiveszett. Megőrizte az ikes igék külön ragozását, a *-nitt*, *-nöl*, *-ni* helyhatározóragokat, meg sok mondattani, jelentéstani és szókészletbeli régiséget. Pl. az *említ* igének eredetibb *emlékezik* jelentését, vagy a *kovács* szó mellett az ősi *vasverőt*. Viszont önállóan fejlődött benne egy gyöngén labiális *ö* hang, az *á* előtti *a*-nak következetes *ë*-vé való változása (pl. *hësznäl*, *hëtták*, *hëtta*, *mëdär*, *Këtät*, *Këta* stb.), az *sz*-szel bővült *v*-tövek *d* hangja a főnévi igenévben és a föltételes módban (pl. *lödni*, *tödni*, *vödném*, *hidne*, *vidnének*, stb.), a *van* és *vannak* szabályszerű kihagyása állapothatározók mellett. (Az *Ölt ärendäba adva. Ezök mind osztoátában szövék*.) Ezeken kívül még sok tájszó és még több mindenféle kisebb-nagyobb fontosságú nyelvi jelenség.

Éppen ilyen fontos Szakadát nyelvjárásának történeti fej-

lódése szempontjából az a másik körülmény, hogy a szakadati magyarság mindennapi, legbensőbb érintkezésben van a szakadati jóval nagyobb számú oláhsággal. Nincsen benne kétség, hogy ez az érintkezés nem új keletű, hanem már több százados. Legelső következménye volt ennek a régi és sűrű érintkezésnek a kétnyelvűség, a mennyiben szinte minden szakadati magyar ember egyaránt beszél magyarul és oláhul; e kétnyelvűségnek elkerülhetetlen folyománya pedig az, hogy számos oláh szónak és nem csekélyebb számú oláh nyelvtani szerkezetnek kellett meghonosodnia a szakadati magyar beszédben is. Az ilyen oláh eredetű nyelvtani sajátságok legtöbbje a mondatban körébe tartozik és legérdekesebb közöttük a *-va*, *-ve* képzős határozó igenévnék többesszámú és középfokú használata és jelzői vagy állítmányi kiegészítői szerepe. Pl. *Fáradvák vagyunk. Voltam én már fáradvább is. Hát ez úrfi nem szereti-e fóralva tejet?* [1849-ben, a szebeni csata után] *béhoszták e szekerekön e lövéköt*: a meglőtt katonákat. Olyan erős ez az oláh hatás, hogy sok esetben már a magyar nyelvrészeket is tetemesen meglazította. Nyelvromlásnál egyebet ugyanis aligha láthatunk abban, hogy Szakadaton magyar anyanyelvűek beszédében már ilyen mondatok is hallhatók: *Ménnyén velünk*: jöjjön velünk. *Végyek éty kalapot lesmitva*: lesimitott, sima (nem bolyhos szőrű) kalapot. *Nem tudom, mikor eljő e mezőről*: mikor jön el. A szakadati magyar nyelvjárásnak végromlását és a maroknyi magyarságnak teljes eloláhosodását azonban remélhetőleg meg fogja akadályozni a néhány év óta fennálló állami elemi iskola.

Mielőtt rátérnék a nyelvjárás részletes ismertetésére, még egy szomorú kötelességet kell teljesítenem. Be kell jelentenem, hogy a szakadati érdekes nyelvjárás-sziget felfedezése és az alább feldolgozott, nagy részében igen becses nyelvi anyag összegyűjtése nem az én érdemem, hanem Schusztér Mihály tanárjelölté, a ki azonban ma már, sajnos, nincsen az élők sorában.

Schusztér Mihály, a kissinkai ág. hitv. ev. százsz lelkész fia, a kolozsvári egyetem bölcsészeti karának szorgalmas, jóramenendő hallgatója volt és tanári szakdolgozatul akarta leírni a szakadati nyelvjárást. E célból 1906 nyarán hosszabb ideig Szakadaton lakott, s Szebenből és Kissinkről később is többször kirándult oda kerékpáron, hogy első ízben gyűjtött anyagát minél teljesebbé tegye. Komoly fáradozásának gyümölcsét azonban nem érthette meg, mert egy ilyen kirándulása alkalmával tüdőgyulladást kapott, melynek 1907 jún. 13-án áldozatul esett. A szomorodott szülők, hogy szegény gyermekük munkája teljesen kárba ne vesszen, Asbóth Oszkár tanár úr útján (a ki nagybátyja volt a sajnálatraméltó fiatal embernek) engem tiszteltek meg azon kérésükkel, hogy az összegyűjtött anyagot valamely közlésre alkalmas formába öntsem.

Az átvett, még csak részben rendezett czédulahalmazt áttekintve, rögtön láttam, hogy sok közlésre nagyon is alkalmas

adat van benne, de mivel több, reám nézve homályos, vagy éppen érthetetlen, mintegy csak emlékeztetőnek odavetett jegyzetre is bukkantam (Sch. bizonyára jól tudta, hogy ezek mire vonatkoznak), főleg pedig, mivel köznyelvi *ē* vagy *ö* helyén igen sok esetben *ə* betűt találtam írva, a melynek hangértékéről sehol semmiféle magyarázatot nem találtam, szükségessé találtam, hogy magam is ellátogassak Szakadatra. A múlt esztendő nyarán e célból két napot töltöttem a községben s ezt az időt felhasználtam arra is, hogy Sch. gyűjteményének fontosabb, vagy némely tekintetből feltűnőbb adatait a hely színén ellenőrizsem. Mindent természetesen nem hallhattam újra a magam fülével, de a mit magam is megfigyelhettem, vagy a mi után kérdezősködtem, az mind azt bizonyította, hogy Sch. feljegyzései lelkiismeretes gondossággal készültek, s így csak nagyon kevés czédulát kellett félretennem vagy azért, mert csakugyan téveseknek bizonyultak (a mi végre is megtörténhetik még tapasztaltabb gyűjtővel is), vagy pedig, mert jelentéktelen, vagy reám nézve érthetetlen dolgokra vonatkoztak. Néhány, nekem mégis kétesnek tetsző adat mellé [?] jelet tettem. Felhasználtam utóbb e tanulmány megírásához természetesen a magam szakadati feljegyzéseit is, de a feldolgozott anyagnak ezt a (Sch. gyűjtésével szemben bizony kevés újat tartalmazó) részét főlésegesnek tartottam minden egyes esetben a magamé gyanánt külön is megjelölni.

A mi végül a feldolgozás módját illeti, arra nézve csak azt akarom még e helyen megjegyezni, hogy igyekeztem ugyan tudományos munkát nyújtani (főleg a nyelvjárási alakoknak mindenkor a mai köznyelvi alakokkal való szembeállításától óvakodtam, a mi sablonos nyelvjárási tanulmányainkban, sajnos, még mindig közkeletű), de magam érzem legjobban, hogy ez az igyekezetem nem sikerült teljesen. Jól tudom pl., hogy a függő és független hangváltozásoknak együttes tárgyalása nem módszeres eljárás, hogy a szótó változásairól, a ragozásról és képzésről szóló részek nagyon fogyatékosak, hogy a jelentéstan teljesen hiányzik, de az adatoknak csak aránylag csekély száma állván rendelkezésemre, meg kellett alkudnom a viszonyokkal. Azon okokat, a melyek miatt ezt vagy azt az adatot ilyennek vagy olyannak ítélem meg (különösen a hangtörténeti részben) rendszeren nem fejtettem ki külön, nehogy túlságosan megnöveljem a dolgozat terjedelmét. A szakemberek azonban a legtöbb esetben bizonyára könnyen meg fogják érteni, hogy milyen okok vezettek ítéletemben.

I. Hangtan.

1. A hangok képzése.

A hangállomány és a hangok képzése módja tekintetében a szakadati nyelvjárás csak kevésbé tér el a köznyelvtől és a székely nyelvjárásoktól, de ebbeli sajátságai szinte mind felette érdekesek.

1. §. Ilyen mindjárt legfeltűnőbb fonétikai vonása, hogy van egy gyengén labialis *ĕ* hangja, melyet eddig tudtommal a magyar nyelvterületnek még egyetlenegy pontjáról sem említettek. Nyelvállása teljesen azonos a rövid *ē* és *ö* hangzókéval, labialisatio tekintetében azonban a kettő között áll. Valamivel erősebb az ajakkerekítése mint az *ē*-é, de valamivel gyengébb, mint az *ö*-é. (Ezt a hangot jelölte volt Sch. az *o* betűvel.)

2. §. Érdekes, máshonnan eddig szintén még ki nem mutatott (bár tudomásom szerint máshol sem egészen ismeretlen) magánhangzója a szakadáti nyelvjárásnak az *ĕ* is, egy *ē* és *o* között körülbelül a középen képezett hang. (Vö. 48. §.)

3. §. Már nem közhasználatú ugyan, de még megvan az *ā* hang is (a hosszú *ā* rövidje), mely a székely és más nyelvjárásokból már régóta ismeretes és melynek képzése módja már többször is le volt írva.

4. §. Szintén nem közhasználatúak ugyan, de a székely nyelvjárásokban való általános elterjedtségük miatt megemlíthető, hogy néha hallható itt is az *e* és *a* hangoknak szűk (nem széles!) ejtésű hosszú párja, az *é* és az *ā* (vö. 25. §), valamint az *e*-nél még nyiltabb *ā*.

5. §. Az *é*, *ő*, *ó* helyén álló két rendbeli székely kettőshangzóknak Szakadátón semmi nyomuk. (A köznyelvi kettőshangzók azonban természetesen itt is megvannak.)

6. §. A mássalhangzókra vonatkozólag csak annyit kell megjegyeznem, hogy az *ly* a szakadáti nyelvjárásnak még ma is általánosan megőrzött hangja.

2. A hangok története.

Mivel eddig még sem az általános magyar hangtörténet nincsen rendszeresen kidolgozva, sem pedig etimológiai szótárunk még nincsen, az alak szerinti tájszók hangtani sajátságainak magyarázata ma még roppant sok nehézséggel van egybekötve. Előre is el vagyok tehát rá készülve, hogy föltevéseim nem egy esetben téveseknek fognak bizonyulni. Mégsem riadtam vissza sem a munka nehézségétől, sem pedig a tévedés megkockáztatásától, egyrészt, mert egy ilyen kísérletnek valamikor mégis csak meg kell történnie, másrészt pedig, mert remélem, hogy bármily fogyatékos is ez a mostani, általános hangtörténeti szempontból nem lesz minden haszon nélkül való. Ha majd nagyobb területről való gazdagabb anyag fog rendelkezésemre állani, akkor ilyenmű feldolgozásában reményem szerint kevesebb lesz a hiba is és több a tanulság is.

a) Magánhangzók.

Az adatokat minden egyes csoportban a tárgyalandó hangnak hangsúlyos vagy hangsúlytalan helyzete szerint rendeztem el.

7. § *i* < *í*: *birú* bíró, *fícfá* fűzfa, *fillér* szakaszvezető (< dial. ném. *fírer*), *hiutt* hívott, *víz* víz.

i < *u*: *csiporka csuporka* | *isteniccse* isten uccse.

i < *ē*: *csillyán csalán, ilyenēs egyenes, ilyenöst*: egyenesen, *ingöm engem, kinyér kenyér, lány leány, riám, riád* stb. reám | *erigy eregy, pënicëruska*: zsebkés (< *pënicilus*).

i < *o*: *álmis álmos, tapsil tapsol*.

i megőrzése: *csics* csecs, *innap* ünnep, *miel* művel, tesz, cselekszik, *szip* szí, sziv | *földmies földműves*. (Vö. még 83. §.)

8. § *ü* < *i*: *csüpe csipke, csürke csirke* (vö. Munk. ÁKE.), *küel, küjel* kívül, *küssazon kisasszony, küskapu*: a kapu melletti utcaajtó, *mük, mi, münkët* minket, *szüvem, szüved* stb. szívem, *szüves* szíves, *tük ti, üjedni* ijedni, *üng ing, üs* [?] is, *üsmér ismer*.

ü < *ü*: *gyüt, gyütt* gyűjt, *hülve* hülve, kihülve, *tüszely* tűzhely | *csüpi csepü, düszü tüsző, bőrv, hetfü hétfő, meddü meddő*.

ü < *ö*: *bücsül becsül, bücsüllet becsület, csüpi csepü, füveny fővény, gyükér gyökér, körül körül, üdö idő, ürdög* [?] ördög.

9. § *u* < *i*: *tulupán tulipán*.

u < *ú*: *buza búza, furú fúró, gyutófa*: tűzgyújtani való aprófa, *tul túl, tyukmony*: tyúktojás.

u < *o*: *buglya boglya, csumó csomó, hul hol, mucskos mocskos, munyya mondja, tubák tobák, ulyan olyan, utt ott* | *fuszuika*: paszuly, *bab* (< dial. ol. *fusoicä*).

u megőrzése: *csuda csoda* | *buszujog*: bazsilkom (< ol. *busuioc*; vö. szék. *bisziók, biszjók*), *buzdugán buzogány* (< ol. *buzdugan*). (Vö. még 60. §.)

10. §. *ë* < *i*: *pënicëruska*: zsebkés (< *pënicilus*).

ë < *o*: *bërézdát barázdát* (< szék. *borozdát*), *ërcám orcám* [ugyanaz az ember néhány pillanat múlva: *orc nélkül*], *hëzzám, hëzzád* stb. hozzám | *bërézdát barázdát* (l. előbb is), *bizën bizony, pëcsëvics*: valamilyen virág (< *pëcsovic*?)

ë < *e*: *ënged, ënged* enged, *szënved, szönved* szenved.

ë < *ä*. Következtesen *ä* hangú szótag előtt. Pl. *hësznál* használ, *këkál kakál, këpál kapál, këszál kaszál, rëpërál*: javít (< **rëpärál*); *ëdnál adnál, ërëtnának aratnának, hëtták hagyták, tërcsák tartják és tartják* stb. Eppen így *Ennácsko, gënár* gunár (< szék. *ganár, gánár*), *hëlál, Këtácsko, lëkrëmáció* reklamáció, *mëdár, szëkáll, Szëkëdát, tëlán, vësárnap, vëskëlán* stb.; *Bëlásfëlván, ëpám, ëpád, Ennää, kënczát, mërhák, mërkäba, pëitának* stb. A belső analogia hatása alatt azon szavakban, a melyekben a köznyelvi *a* után *ä* hangú szótag következhetik, gyakran már olyan esetekben is ejtenek ilyen köznyelvi *a* helyén *ë*-t, a mikor nem áll utána *ä*. Pl. *ënnya* anyja (vö. *ënyám, ënyád* stb.), *ëggya* adja (vö. *ëggyák, ëggyátok*; de ezzel szemben mindig: *adok, acc, ad* stb., mert e csoporton belül nincsen *ä* hangú alak), *hëtta* hagyta (vö. *hëttál, hëtták*; de mindig: *hagyok, hacc, hagy* stb.), *Enna Anna, Këta Kata* (vö. *Këtát, Këtának* stb.), *këmëra* kamara (vö. *këmëräba*), *rëa* reá, *rëik* reájuk, *rëitam* rajtam (vö. *rëám, rëád* stb. < **räjám, räjád* stb.). Ilyenek még *Vizëkna, Bëlásfëlvä, mëlëcka, házëcska, hëgyäma, mërha, pëita* stb. Az eredetibb és máig

is még mindig gyakoribbnak mondható megfelelés azonban ez: *médár*, de *madarat*, *madarak*, *madaram* stb.

é megőrzése: *czërna* czërna, *csërpenyő* serpenyő, *écsém* öcsém, *égy* egy, *éspítály* ispitály, *észrevész* észrevesz, *össze* össze, *féredik* fürdik, *féredő* fürdő, *jöttem*, *jéttél* stb. jöttem, *méssze* messze, *néncsen* nincsen, *néz* néz, *résta* rosta, *sémmi* semmi, *sénki* senki, *szérént* szerint. (Vö. még 82. §.)

11. § *ē* < *e*: *këll* kell, *néz* néz (< szék. *néz*), *për* per, *pör*, *szëd* szed, *vëdni* venni stb. | *fejetëket* fejeteket, *keverëdik*, *nekëm* nekem, *përel* perel, *pöröl*, *rekëttye* rekettye, *tëgëd* téged stb. Általában mindazon esetekben, melyekben *ē* > *ö* változás is történt. (Vö. 12. §.)

ë < *ö*. Az előbbi pontban idézett példákban az *ë* kétségtelenül *ë*-ből fejlődött, de előfordul ez a hang gyakran mai közmagyar vagy közszékely *ö* helyén is, pl. *ëkër* ökör, *ël* öl, *ënt* önt, *ët* öt, *këkény* kökény, *kënyërëg* könyörög, *kënyü* könny, *kësség* község, *këszënëm* köszönöm, *këvet* követ (a *kő* tárgyesete), *münkët* minket, *rëvid* rövid, *tëkmag* tökmag, *tëvis* tövis stb. Minthogy ezek között vannak olyan szavak, melyekben okvetetlenül *ö* az eredetibb hang (pl. *követ*, *ökör* stb.) valószínűnek tartom, hogy a többiek mai ejtése is nem abból a korból való, mikor a mai *ö* helyén még *ë* állott, hanem hogy az *ë* ezen esetekben már a köznyelvi *ö*-hangú alakok helyébe lépett. Minthogy u. i. az *ö*-zö *köll*, *vönni* stb. alakok mellett még kevésbbé labiális *këll*, *vënni* ejtés is divik könnyen fejlődhetett ezeknek analogiájára a *követ*, *münköt*, *ökör*, *öl*, *önt*-félék mellett is *këvet*, *münkët*, *ëkër*, *ël*, *ënt* ejtés.

12. § *ö* < *ë*. A vegyeshangú szavak *ë*-jén és az *ë* hang használatának tárgyalása alkalmával már felsorolt néhány magashangú szó *ë*-jén kívül minden más *ë* *ö*-vé változott. Pl. *fölleg* felleg, *köll* kell, *körösz*t kereszt, *mönyecske* menyecske, *mönyök* megyek, *röggel* reggel, *szönved* szenved, *szöröz* szerez stb., *jertök* jertek, *neköm* nekem, *mestör* mester, *szépön* szépen stb. Megjegyzendő azonban, hogy mindezek (s ehhez hasonlók) hallhatók még *ë*-vel és *ë*-vel is.

ö < *ö*: *belöllem*, *belölled* stb. belőlem, *felöllem*, *felölled* stb. felőlem. (Vö. még 64. §.)

13. § *o* < *u*: *korátor* kurátor, egyházgondnok, *pompa*: tüzi fecskendő.

o < *ë*: *fortál* fertály, negyed, *oskola* iskola, *sohól* sehol, *toplom* templom | *czintorom* czinterem, templom udvar, *káptyon*: kötött gyermeksapka (< erd. sz. *kappchen*).

o < *a*: *bobonaság* babonaság, *boltácsko* baltácska, *borázda* barázda, *borozda* u. az (*borázda* < *barázda* és *borozda* < **barozda*, < **barazda*, vö. Nyr. 32: 266—67.), *gorádics* garádics, *gyortya* gyertya (**gyartyát* > *gyërtyát* > *gyërtya* és **gyartyát* > *gyortyát* < *gyortya*), *kimoritt* kimarjit, *kifizamit*, *orc*z nélkül: arczátlanul, *osztán*, *osztánd* aztán, *poroncsol* parancsol, *torló* tarló | *átol* átal, *át*, *borozda* barázda, *écczoka* éjtszaka, *kalonygya* kalangya, *kalonygyál*: kalangyába rak, *poroncsol* parancsol. Sch. jegyeze-

teiben, a mint most észreveszem, a *-cska* kicsinyítő képző *á* hangú szótag után következetesen *-csko*-nak van jelezve. Pl. *boltácsko*, *Ennácsko*, *Kétácsko*, *Priácsko* (de *házacska kapucska* és a magashangúakban mindig *-cske*). Én szabályos *á*—*a* > *á*—*o* változást nem tapasztaltam Szakadaton, a szóban forgó kicsinyítő képzősök sem tűntek fel nekem (jegyzeteimben legalább nincsen nyomuk), de minthogy Sch. megfigyelésében nincsen okom kételkedni, lehetséges, hogy ezekben valamilyen oknál fogva csakugyan megtörtént az ilyen *a* > *o* változás.

o megőrzése: *johó* juh, *onoka* unoka, *sorló* sarló. (Vö. még 64. §.)

14. § *e* < *ë*: *esmé*, *esmét* ismét.

e < *é*: *hetfü* hétfő, *keczczër* kétszer, *mëgehëzik* megéhezik | *fele* felé, *fölyel* fölül, *füveny* fűvény, *keves* kevés, *küjel*, *küel* kívül, *ösveny* ösvény. Jó részük valószínűleg nem közvetetlenül *é*-ből rövidült meg, hanem még régebbi *é*-ből és pedig legtöbbször belső analógia folytán. Hogy mely esetekben volt a mai *e* közvetetlen előzője *é* és melyekben *é*, azt ma már aligha lehetne pontosan megállapítani.

15. § *ä* < *e*: *näm* nem, *tü* te, *tämplom* templom.

16. § *ä* < *a*: *ä* hangú szótag előtt, pl. *mägät* magát, *häityäk* hajtják, *monthättäk* mondhatták stb. Ma már nagyon ritkán hallható, mert az előbb ismertetett *ä* > *ë* változás folyamata már szinte teljesen be van fejezve.

17. § *a* < *o*: *babóncz*: czukorka (< dial. ném. *bombóncz*), *magyaró* mogyoró | *orvas* orvos.

a < *e*: *miasnap* hétköznapi (< szék. *miesnap*).

a < *á*: *hëzza* hozzá, *hoa* hová, *rëa* reá.

a megőrzése: *lang* láng | *akar* akár, *innap* ünnep, *istarang* istráng (< ném. *strang*). (Vö. még 65. §.)

18. § *i* < *i*: *birtok* birtok, *hí*: padlás (< szék. *hiu*).

19. § *ü* < *i*: *jó szüel*: szívesen.

ü < *ü*: *külön* külön, *lüdércz* lidércz, *mü* mi, *tü* ti, *ügyvéd*, *üdvégy* ügyvéd.

ü < *ö*: *csërpenyü* serpenyő, *eresztüs*: bőven fizető (gabona), *fentü* kerékfentő, *fërgentyü*: MTsz. 1. jel. (< *förgető*), *meddü* meddő, *törü* kendertörő, *vësü* véső.

20. § *ú* < *u*: *nyúgova* nyugodva, *szúnyodik* szunnyad.

ú < *ó*: *birú* bíró, *furú* fűró.

21. § *é* < *i*: *mé?* mi? (< **mí?*).

é < *ö*: *fëhadnagy* főhadnagy, *közél* közel.

é < *e*: *fénkő* fenkő, *fillér*: szakaszvezető (< dial. ném. *fírer*).

é < *ei*: *fésze* fejsze, *té* tej, *téfél* tejfel.

é < *éj*: *éczczoka* éjtszaka, *éfél* éjfél, *gané* ganéj, *kréczár* krajczár (< *kréczár*), *sétár* sajtár (< *séitár*).

é megőrzése: *bé* be, *éfiak*: fiatalok, *éffu* ifjú, *hëjába* hiába, *kénoz* kinez, *kévált*: különösen, kivált (< **kivé-vált?*), *kéván* kíván, *mér* mer, *audet*, *né* ni, *nézd*, *véllem*, *vélled* stb. velem | *addég*

addig, *elé*: előre, *elébb* előbb, *egy darabég* egy darabig, *helyré* helyre. *körtövély* körte, *máég* máig, *szērént* szerint.

22. § *ő* < *é*: *kettőbe* törik ketté (< *kettébe*), *penető*: kemencze-seprű, *penetét* (*penetével*: *penete* > *penetöt*, *penetővel*: *penető*).

ő megőrzése: *szőcs* szűcs, *tő* tű. (Vö. még 61., 81. §.)

23. § *ó* < *o*: *fóró* forró, *fóral* forral, *kóst*: takarmány (< ném. *kost* ?), *móly* moly, *órom*, *órod* stb. orrom, *rókon* rokon.

ó < *á*: *álmérőí*: fali szekrény (< erd. sz. **álmérái*; vö. Schullerus, Ss. Wörterb.)

ó < *á*: *rió* [?] reá.

ó megőrzése: *sinór* zsinor, *sóp*: fűszer, fűskamra (< erd. sz. *schöp*), *tanól* tanul. (Vö. még 61., 81. §.)

24. § *á* < *a*: *bátrábban* bátrabban.

á < *á*: *álmérőí*: fali szekrény (vö. fennebb: *ó* < *á*).

á < *au*: *águsztus* augusztus.

á megőrzése: *hólnaprá* holnapra.

25. §. A hosszú magánhangzóknek imént felsorolt változásaival kapcsolatban emlitem meg azt az érdekes tényt, hogy a liquidák nyújtó hatása még csak alig-alig mutatkozik a szakadáti nyelvjárásban. Rendesen: *falba*, *farkas*, *hajtottam* s csak kivételesen: *fálba*, *fárkas*, *hâjtottam* stb. (L. még 53. §.)

b) M á s s a l h a n g z ó k.

A mássalhangzók változásait legczélszerűbbnek vélem az ajak-, fog-, iny-, torok- és gégehangok sorrendjében tárgyalni s minthogy egy-egy hangra vonatkozólag rendesen csak igen kevés adat áll rendelkezésemre, mindig közvetetlenül egymásután tárgyalom a rövid és hosszú (geminált) mássalhangzókat. Minthogy pedig a mássalhangzók változásaiban nem a hangsúly vagy hangsúlytalanság a fontos, hanem a mássalhangzónak szótagkezdő, szótagbelsei, vagy szótagzáró helyzete, azért mindenik csoporton belül ezen szempontok szerint rendeztem el az adatokat.

26. § *p* megőrzése: *sóp*: fűszer, fűskamra (< erd. sz. *schöp*), *strimpök*: harisnyák (< erd. sz. *strimp*), *szip* szí, szív.

27. § *b* < *v*: *babaruska*: régi 10 krajczáros ezüstpénz (vö. MTsz. *bavarus*) | *zsábra*: nagyszájú, fecsegő (< ol. *javrú*).

28. § *m* megőrzése: *hiszöm* hiszen, *télám*, *tám* talán.

m > *mm*: *csimma*: hernyó [?], *pondró* [?]. *Mim* megétte *ja csimma* *ja gyümölcsfákat* (Vö. MTsz. *csimasz*).

29. § *f* megőrzése: *fuszúika*: bab, paszuly (< ol. *fusoicä*) | *doftor* doktor (< ol. *doftor*).

ff < *f*: *csaffarodik* csavarodik, *facsarodik*.

30. § *t* < *tt*: *gyütőfa*: tűzgyújtani való aprófa, *gyütöm*, *gyütöd* stb. gyűjtöm (vö. 45. §), *met* mert (< szék. *mett*).

t megőrzése: *majt* majd.

31. § *d* < *t*: *dűszü* tűsző, bőröv, *mind* mint.

d < *n*. (L. 61. §.)

32. § *n* < *m*: *bong* gomb, *penető*: kemencze-seprű (< szék. *metepe*; vö. Mikl. Slav. El. és NySz.).

n megőrzése: *bizén* bizony, *buzdugán* buzogány (< ol. *buzdugan*), *küsasszon* kisasszony, *mének* (v. *mönök*), *ménén*, *ménünk* megyek stb., *tokán* tokány. (Vö. 41. §.)

33. § *l* < *r*: *filizs*: derékig érő vászon-ujjas (< szék. *firizs*).

l megőrzése: *zsömle* zsemlye | *bihal* bivaly, *éspítal* ispitály, *fortál* fertály, negyed, *konkol* konkoly, *süldisznó* sündisznó. (Vö. 42. §.)

ll < *l*: *belöllem* stb. belőlem, *böcsüllet* becsület, *mögbücsüllöm* megbecsülöm, *felöllem* stb. felőlem, *fillér*: szakaszvezető (< **filér* < dial. ném. *firer*), *véllem* stb. velem.

ll megőrzése: *beszél* beszél.

34. § *r* < *l*: *ellembátor*: szemben, szemközt (< **ellenbe-ától*), *pénicéruska*: zsebkés (< *pēnēcilus*).

r < *rr*: *fóró* forró, *fóral* forral, *órom*, *órod* stb. orrom.

34. § *c* < *sz*: *copó*: mellbimbó, *koczorú* koszorú | *ficzfa* füzfa (< szék. *fiszfa*), *horpacz* horpasz, *kopacz* kopasz | U. l. következetesen *l* és *r* után: *félcz* félsz, *halczódik*, *ismerkédnek*: fel-, megismertetnek, *micsinálcz* mit csinálsz, *várcz* vársz.

35. § *z* megőrzése: *dézma* dézsma, *pézma* pézsma-illat.

36. § *cs* < *s*: *cserpenyü* serpenyő.

37. § *s* < *sz*: *kóst*: takarmány (< ném. *kost*?).

s < *cs*: *sászárszékáll*: árvácska, *sinál* csinál, *sitkó* csikó, *vesérnye* vecsernye.

s megőrzése: *sinór* zsinór.

ss < *s*: *urasság* uraság, földesúr.

38. § *zs* < *s*: *filizs*, *firizs*: derékig érő vászon-ujjas (< MTsz. *fris*, *friss*).

39. § *gy* < *g*: *gyorgyina* georgina.

40. § *j* < *l*: *ejtej* ejtel.

j < *z* (*z*?) : *bajza* bodza (< *borza*, *bozza*?), *fődi-bójza*: „attich“.

41. § *ny* < *n*: *mönyök*, *mönyön*, *mönyünk* megyek stb., *tekenyő* teknő, *unyitus*: görög katolikus (< *unitus*). Ha névszónak szóvégi *n*-je szótagkezdő helyzetbe jut, ú. l. mindig *ny* lesz belőle. Pl. *bizén*, de *bizonyos*; *káplán*, *káplánt*, *káplánnak*, de *káplányunk*; *román*, de *rományok*, *romány* iskola.

ny megőrzése: *szúnyodik* szunnyad.

nny < *mj*: *szonnyú* szomjú, szomjas.

42. § *ly* < *l*: *fölyel* fölül, *szélyös* széles, *szölyő* szöllő, *vályik* válik. | *Biha*l, *bihal*nak, de *bihalyat*, *bihalyak*; *fortál*, *fortált*, de *éty* *fortály* óra. (Vö. 41. §.)

ly < *lj*: Következetesten *l*-re végződő igető és *j*-n kezdődő rag találkozásakor. Pl. *csinálja* csinálja, *gondoljuk* gondoljuk, *szítályák* szítálgák, stb.

ly megőrzése: *lyuk* lyuk | *folyó* folyó stb. | *hely* hely stb.

lly < *ly*: *csillyán* csalán (< *csilyán*).

43. § *g* < *k*: *buszujog*: bazsilikom (< ol. *busuioc*), *törög-buza* törökbúza, kukoricza.

g megőrzése: *esmé*g ismét.

44. § *h* < *j*: *bihal* bivaly (< **bial*).

3. Hasonulás és hasonlalanulás.

45. §. E szempontból Szakadát nyelvjárása ú. l. nem sokat különbözik a köznyelvtől. A zöngétlen és zöngés mássalhangzók hasonulására, valamint a teljes hasonulásra is, mindössze csak néhány említésreméltó adatot találtam Sch. jegyzeteiben. Az egyes esetek a következők: *mönyög bé* megyek be, *horgaszba*. *Ódba* Oltha | *hëtta* hagyta, *hëtták* hagyták, *naffénre* napfényre, *töffféle* többféle, *tënnap* tegnap, *pállás*: padolás. *Mikor e pállást tőszik riám, e földet* [t. i. eltemetnek] *akkor mülík el ez én bajom*. De teljes hasonulás történt *jt* találkozása esetén is: *fëtti* félti (= szék. *fejti*; ú. l. csak ebben az egy alakban, mert *fëltöd* van jegyzeteim közt), *gyütt* gyűjt (*gyüttök*, *gyüttnek*, *gyüttöd*, *gyücscsük*, *gyüttik* stb.; valószínűleg ilyen a *gyújt* ige ragozása is, de csak a rövidült *gyutófa* alak van feljegyezve). Az *-ít* képzőnek *-itt* alakja (pl. *fordított*, *épített* stb.) szintén így magyarázható a régi *-ojt*, *-ëjt*, *-öjt* alakból.

A mássalhangzók dissimilatiójára nem találtam egyetlenegy biztos példát sem. (Vö. azonban a 61. §.)

4. Hangok helyeseréje.

46. §. Ez is elég ritka hangtani tűnemény a szakadati nyelvjárásban. Néhány följegyzett adatunk a következő: *bong* gomb, *bucskázik*: bukfenczezik, *bukik* (valószínűleg **bukcsál* < **bucskál* > *bucskázik*), *csaffarodik* facsarodik, *feteke* fekete, *kálán*, *kélán* kanál, *lëkrémáció* reklamáció, *ögyvez* özvegy, *rácskál* rácsál, *üdvég* ügyvéd.

5. A szótest gyarapodása és fogyása.

A szótest hangállományának különféle változásai sorából vizsgáljuk meg először a gyarapodás eseteit.

47. §. Ezek között legérdekesebb az, hogy oláh jövevény-szavakban az oláh határozott névmutató hozzátapad a főnév végéhez: *kuszkruly*: apatárs (< ol. *cuscrul*). *szuruly*: deres (ló; < ol. *surul*). Hasonló példák Nyr. 22: 388.).

48. §. Szólás végén (de néha ú. l. a szóláson belül is) igen gyakran egy *ë* hanggal (vö. 2. §) bővül a mássalhangzón végződő szó, akár magashangú, akár mélyhangú. Pl. *énë*, *ittë*, *metë* (mert), *nem szeretömë*, *tálámë*, *elhosztukë* stb. Ilyen toldalék *ë* hallható néha a Székelyföldön is, de korántsem olyan gyakran, szinte rendszeren, mint Szakadátan. Ú. l. a mutató *ë* elemnek elhomályosodása útján keletkezett.

49. §. Szóvégi gyarapodást mutat még: *osztánd*, *osztáng* aztán, *éppeng* éppen (< *éppeng*) és *csöröcsölye*: fülbevaló (< ol. *cercel*). Ez utóbbi alanyesetül vett 3. személyragos alak. (Vö. Nyr. 22: 250.) Szó belsőjében: *fërgentyü*: MTsz. 1. jel., *nyirentyü*: hegedűvonó, *kórcsoma* korecsma, *körtövély* körte, *istarang*

istráng. Két mássalhangzón való szókezdet elkerülésére persze itt is gyakoriak a *Kirisztus*, *pérézli*, *goróf-félék*.

50. §. Csak látszólagos gyarapodást mutatnak, valójában pedig teljesebb alakokat őriztek meg: *buzdugán* buzogány (< ol. *buzdugan*), *buszujog*: bazsilikom (< ol. *buzuioc*; vö. szék. *bisziók*, *bisziók*), *csitkó* csikó (vö. Munk. ÁKE.), *körtövény* körte (vö. NySz., OklSz., Gomb. Tör. jöv. és MNy. IV. 321.), *széréda* szerda, *tekenyő* teknő (vö. Gomb. Tör. jöv.).

Sokkal változatosabb képet mutat a szótest fog y á s a. Az idetartozó nagyszámú eseteket három csoportba oszthatjuk a szerint, a mint magánhangzók, mássalhangzók, vagy egész szó-részek vesztek el.

51. §. A magánhangzók közül a szótag elején csak az *i* marad el néha: *jesztéget* ijesztget, *mögjed* megijed, *sten jónapot*: adjon isten jónapot! Az *-i* még szótag végéről is elmarad, még pedig hangsúlyos helyzetben, ha *j* előtt állott: *kjátás* kiáltás (< *kijáltás*), *kjet hól van?* kijed, kegyelmed, *mikor kjő* mikor kijön (ilyenkor a hangsúly természetesen a következő szótagra megy át), hangsúlytalan helyzetben pedig akkor, ha kettőshangzóból hosszú magánhangzó lett. (Vö. 21. § *é* < *ei* és *é* < *éi*.) Ez utóbbi esetben elvesz az *u* is. (Vö. 24. § *á* < *au*.) Ha szó belsejében, vagy két szó határán egymásmellé kerül két magánhangzó, s az első közülök magashangú, akkor ez legtöbbször nyomtalanul eltűnik: *ellembátor*: szemben, szemközt (< *ellenbe-ától*), *emel* a mivel (< *emiel*), *eménk* a miénk, *jösztide* jöszte ide, *kömes* kömives (< *kömies*), *lesik* leesik, *múgyis* mert úgyis (< *me úgyis*), *szekerecskel* szekerecskével (< *szekerecskéel*), *tann!* te Anna. Egy-két ízben mélyhangú magánhangzó elmaradását is észlelhettem ilyen helyzetben: *tuggy ez isten*: tudja az isten, *odaalak*: odaadlak. Mássalhangzó előtt álló szó belsei nyílt szótag magánhangzója a következő szavakban esett ki: *hábrúskodni* háborúskodni, *szekrecske* szekerecske, *szekresség*: fuvarosság, fuvaros mesterség.

(A kötőhangzó meglétére vagy hiányára nézve l. alább a szótő változásait.)

Mássalhangzók szótag elején, belsejében és végén veszhetnek el.

52. §. Szótagkezdő helyzetben csak a *v* szokott eltűnni, de törvényszerű következetességgel mindig, valahányszor szó belsejében két magánhangzó között állana. Pl. *füet* füvet, *hiutt* hívott, *hoa* hová, *iutt* ivott, *jöök* jövők, *koács* kovács, *koász* kovász, *köeske* kövecske, *küel* kívül, *loa* lova, *miel* mivel, *nyües* nyüves, *oszoóta*: szövőszék, *toább* tovább stb. Ilyen hangtani helyzetben persze a *val*, *-vel* *-v*-je is mindig kiesik. Pl. *emiel* a mivel, *biríal*, *fiáal*, *Kopándial*, *köel*, stb. Megjegyzendő, hogy néha (sőt elég gyakran) még hallatszik ilyenkor egy gyenge, nem teljes energiával articulált *v*, de a köznyelvben szokásos képzésű teljes *v*-t ilyen intervokális helyzetben már csak igen ritkán hallani.

53. §. Látszólag szintén szótag elejéről kopott el a *j*, *l*, *v*, *h* a következő alakokban: *göresztő*: alágyújtani való aprófa (= *gër-jesztő*), *kimoritt* kimarjít, *pántika* pántlika, *pitar* pitvar, *tüszely* tüzhely, de én ezt legfeljebb csak a *j*-ről tartom megengedhetőnek és a többi alakokat más úton magyaráznám. Az én véleményem ugyanis az, hogy a *pántlika*, *pitvar*, *tüszhely* ejtésében előbb szótaghatár-tévesztés történt, azaz *pánt-lika*, *pit-var*, *tüszhely* helyett *pán-tliká-t*, *pi-tvar-t*, *tü-szhely-t* ejtettek, s csak azután esett ki a két mássalhangzón való szótagkezdet elkerülésére (már a szótag belsejéből) a két consonans másodika. Kétségtelenül szótag belsejéből csakis *n*, *j* és *l* kiesése állapítható meg néhány esetben, még pedig mindig szótagrázó mássalhangzó előtti helyzetben. Ilyenek: *éppeng* éppen (= *éppeng*), *bőt* böjt (és belső analogiából = *böti üdő*), *kiját* kiált (= *kijátás*, *kjátás*), *föd* föld (= *födön*), *köt* kelt és költ, *ót* olt, *elót* elolt, *vót* volt. Megjegyzem, hogy mind ez utóbbiak még *l*-lel is hallhatók. A rendes állapot éppen az, hogy az *l* még megvan s csak az előtte levő magánhangzó nyúlt meg, pl. *bólt* mökkölt, *nyólez*, *vólt*, *föld*, *zöld* stb., sőt igen sokszor figyeltem meg egészen kétségtelenül még ilyen nagyon régies ejtést is: *holt*, *volt*, *föld*, *zöld* stb. Ebben a tekintetben Szakadát nyelvjárása ma már alighanem páratlanul áll az egész magyar nyelvterületen. Látszólag szótag belsejében enyészett el ilyen módon az *r* is a *met* mert esetében, de valószínűbb mégis, hogy ez csak a Székelyföldön szintén meglevő assimilációs *mett*-nek megrövidülése, mert az *r* kiesése (rövid *t* előtt) csak a megelőző magánhangzó megnyújtása után következhetett volna be, már pedig *mét* alak a Székelyföldön sehol sincsen. (A MTsz.-ban található egyetlen ilyen székely adat az én meggyőződéseim szerint csak tévedésen alapulhat.)

54. §. Szótagvégi mássalhangzó eltűnése állapítható meg a következő esetekben: *akaszna* akasztanak (= *akasztnak*) *csonzsír* csontzsír, *erős nagy* erőst nagy, *esve* este (= *estve*), *kerbe* kertbe, *minfáj* mint fáj, *mosjött* most jött, *széngócs*: egyházi (= *szént-gócs*) *tesvér* testvér, *minjönnek* mind jönnek, *mimmégette* mind megette, *monnak* mondanak (= *mondnak*), *csicsille* csücsülj le, *férhöz* férjhez, *tapsilhamar* tapsolj hamar. Tehát csak *t*, *d* és *j* maradnak el, még pedig mindig mássalhangzók közti helyzetben. Lehetne ugyan ezeknek elveszését e szerint a mássalhangzótorlódás megkönnyítéséből is magyarázni, de nem tudom, hogy (legalább az eseteknek egy részében) nem játszott-e közre itt is szótaghatár-tévesztés. úgy hogy tulajdonképpen itt is szótag elejéről maradt volna el a mássalhangzó, még pedig a két mássalhangzós szókezdet elkerülése céljából. Kétségtelenül a szótag végéről való elveszése a mássalhangzónak, csak kevés esetben állapítható meg: *babóncz*: czukorka (= dial. ném. *bombóncz*), *béndzi* benzin, *immá* immár (= szék. *immán*), *ré rév*, *töröbuz*: kukoricza (= szék. *törökbuz*).

55. §. Egész szórészek elveszésének legérdekesebb esete

az, hogy a rokonsági nevek és keresztnévek vége megszólítás alkalmával elmarad. Pl. *Any, kérők kinyeret! Héj ap, fusson innet! Te Pi (Pista)! Te Pé! Te Já! Te Kë (Këta, Kata)! Jöszte ide te I, v. II! T'Ann!* (Vö. NyK. XXXI. 385.) Ilyen tetemesebb rövidülés még: *bá* bácsi, *gócs*: egyházfi (< MTsz. *gócsmán*), *kied*, *kjed* kegyelmed, *micsa* micsoda, *tám* talán. (A *futtam-féléket* l. alább 58. §.)

6. Hangsúly.

56. §. A köznyelvtől eltérően magassági hangsúly van sokszor egyes mondatok utolsó szótagján, s ha az ilyen szótagnak magánhangzója rövid volt, akkor ez egyúttal meg is nyúlik. Pl. *Ügyeltél vónâ! Jó réggêlt! Nohât az ablakot tögye bé! Mi[t] csináltók? Nem tudom hol lakik. [Igenis], süttünk téstût.* Az ilyen szótag magánhangzójának skálaszerinti magassága mindig egy fél hanggal alacsonyabb, mint a mondat főhangsúlyos szótagjának magánhangzójáé.

(Folytatjuk.)

HORGER ANTAL.

Hosszú.

Helyhatározó ragok időhatározó ragokul is szolgálnak. Az *-ig* raggal nemcsak azt jelöljük, meddig terjed valami a térben, hanem azt is, meddig tart valami az időben. Elavult *-é ~ i*, *-á* irányt jelölő helyhatározó ragunkkal — valamint megfelelőjével a vogulban (Beke, Vogul Hat. 49—50) — találunk régi nyelvünkben időhatározókat is meddig? kérdésre: *kilencz hónappá* = 'kilencz hónapig', *negyven hétté* = 'negyven hétig' stb. MHat. 1:310. Ez említett raggal van ellátva *hosszá* időhatározószónk is, melynek jelentése: 'sokáig', 'hosszú ideig', 'diu'. Ma már nem él e szavunk, de a codexek korában még elég gyakori:

Kiben — t. i. a tűzben — mikoron *hoszjá* (írva: *hozia*) gyötrettetnék BécsC. 86; és *hoszjá* (*hozia*) lévén a viadalban — Jézus — imádkozik vala MünchC. 162; Mënd ezek — Jézus szenvedései — felsérkentenek tégedet áhítatosságra és keserőségre, ha rëjá-igyeközettel *hoszjá* (*hozya*) és gyakorta mëggondolandod VitkC. 82; azért a mëndênható úr nem oknál-kül halasztotta ily *hosszá* (*hoffa*) e dicsőségös gyömölcsöt — szűz Mária megszületését —, de hogy könyörgésöknek, égyedömbe való főaszzkodásoknak érdemöknek miatta és a kívánt belső kívánságokkal vártatnéjék TelC. 30—31. És nagy sérölömmel imádkozjál, mint önnën magá tött az mi urunk, Jézus Krisztus, és nëm kevés ideiglen, de *hoszjá* (*hoszya*). ÉrsC. 28.

Előfordul e határozószó a középfok képzőjével is. A vele egy ragú *tova*, *oda*, *alá* stb. szavak középfoka *tovább*, *odább*, *alább*; így a *hosszá*-é: *hosszább* (vagy talán *hosszabb* is, mint *messzébb* > *messzebb*):

És lön — Jézus — elbágyadván és *hoszjább* (*hozyab*) imádkozik vala NädC. 178.

A *hosszá* alakot megtoldották az *-ig* raggal is, mint a hogy a vele egy ragú s jelentésű *soká* is meg van toldva ebben: *sokáig*:

Az *hosszáig* (*hozaygh*) való tisztaságtartás hasonlatos az szüzességhöz VirgC. 30; Hogy meggondoljad, mely igen szidalmas, keserőség és *hosszáig* (*hoziaig*) való vót az édés Jézusnak ő kénszenvedése DebrC. 306; Mely igen szidalmas, keserőség és *hosszáig* (*hozzaig*), való vót a tē jegy-sődnék, az áldott Jézusnak, ő halála DebrC. 323. Ném az jószágoknak sok volta, sém az jószágban *hosszáig* (*hoszyaygh*) való létel tészén embért bizodalmassá életében és halálának idején idvességéről ErsC. 542. Mikor eső vagyon, és erőssen észik az öker, *hosszáig* tart az eső Cis. G2. NySz.

Van továbbá a *kevesenuéiglen*, *messzéiglen*, *addiglan* stb.-ekhez hasonlóan *hosszáiglan* is:

Héjába reméni az ifjú önnönmagát *hosszáiglan* (*hoffaiglan*) élni SzékelyudvC. 243; a *hosszáiglan* (*hoffaiglan*) való kívánsat buzgóságosban szeretetténnék TelC. 31; de mikoron *hosszáiglan* (*hoffaiglan*) az ő elméjébe forgatta volna TelC. 126—127.

A szóban lévő határozószó e példákban mindenütt időt jelöl, eredetileg azonban helyhatározásra szolgált. Alkalmaz a nyelv idő-határozásra oly határozószókat és névutókat is, melyekben nemcsak a rag helyhatározói, hanem a tő is világosan tért jelöl. Így mondjuk: 'az erdő *táján'* és 'karácsony *táján'* (tő: *táj*); 'Pest és Buda *közt'* és 'karácsony és újév *közt'* (tő: *köz*) stb. *Messze* bizonyára helyhatározószó, de azért nemcsak azt mondjuk, hogy '*messze* van Makó Jéruzsálemtől' (tér), hanem azt is, hogy '*messze* van karácsonytól husvét' (idő). A *hosszú*, *hosszúság*, *hosszabbít* szavak, melyek nyilvánvalóan — hogy mikép? egyelőre nem kérdés — összefüggének a *hossz* szóval, kétségtelenül bizonyítják jelentésükkel azt — nem is folyamodva a rokon nyelvek tanúságához —, hogy a *hossz* eredetileg térbeli viszonyt jelölt. A *hossz* jelentése tehát nemcsak az volt, hogy: '*hosszú ideig*', hanem az is, sőt eredetileg az, hogy: '*hosszú távolságig*'.

A 'valamely távolságig' térvizony jelzésére irányragok szolgálnak. Ma az -ig, -ra, -re, régebben pedig, mikor még a -ra, -re nem fejlődött ki raggá a *rēa* névutóból, ily szerepe volt a -ni ~ *nyi* ragnak, mely ma már csak nyelvjárásokban él néhány kifejezésben (*papni* v. *papnyi* megyék'), de valamikor általános volt nyelvünkben. Voltak még a Bécsi és Münchener Codex nyelve korában ilyenféle kifejezések: 'Kicsap a kemenczéből a láng *negyvenkilencz könyökletnyi'* = 'negyvenkilencz könyöklet — régi hosszúságmérték — távolságig' vö. BécsC. 130; 'vonják a hálót *kétszáz könyökletnyi'* = 'kétszáz könyöklet távolságig' vö. MünchC. 214; 'eltávozott tőlük *egy kőhajításnyi'* = 'egy kőhajítás távolságig' vö. MünchC. 162. Kimutattam az ily -*nyi* ragos határozókról, hogy ezek, míg a -*nyi* rag lassanként kihalt, melléknévekké önállósultak s ezekből lettek mai -*nyi* képzős melléknéveink.*

A *hossz* — mint láttuk — szintén irányragos és eredetileg oly szerepű határozó volt, mint az említett -*nyi* ragosak. Oly mondatbeli helyzetekbe kerülhetett, mint azok. Nagyon érthető volna tehát, ha azok módjára ez is önállósult volna melléknévvé. A *kőhajításnyi* eredetibb, határozói jelentése: '*kőhajítás távolságig*', későbbi, melléknévi jelentése pedig: '*kőhajítás távolságig való*'; tehát mivel a *hossz* eredetibb, határozói jelentése: '*hosszú távolságig*', akkor, ha melléknévvé lesz, lesz a jelentése: '*hosszú távolságig való*' vagyis

* E képzőről írt czikkem közlésre vár a NyK.-ben.

„hosszú”. Ime tehát jelentésfejlődés szempontjából vizsgálva a dolgot odáig értünk, hogy a *hosszá* határozószóból igen könnyen válhatott nyelvünkben „hosszú” jelentésű melléknév, vagyis hogy a *hosszá* határozószóból igen könnyen válhatott mai *hosszú* melléknévünk — *jelentését* tekintve.

De hát vajjon *alakját* tekintve? Ha tovább menve, sikerül hangtörténeti úton meggyőződnünk arról, hogy a *hosszú* alak lehet változata a *hosszá* alaknak, akkor elértük e cikk célját, tudnillik ez által be van bizonyítva az — mit még egyebek is mutatnak — hogy mai *hosszú* szavunk a *hosszá* határozószóból lett.

Lássuk először, milyen változatai lehettek a *hosszá* határozószónak? Ragja, -á, mélyhangú alakja annak az elavult irányragunknak, mely többek közt következő határozószóinkon is megmaradt: *oda, tova, mögé, felé*. E ragnak eredetibb alakja magashangú volt: közös diphthongusból lett -é ~ í (vö. *néz* ~ *niz*, *kezét* ~ *kezt* stb.). E magashangú rag eredetileg mélyhangú szótókhöz is járult s csak később illeszkedett. Eredetibb hangszínnel van még e középfokú határozószókon: *odé-bb, tové-bb, toht-bb* stb. MTSz.; -í-ből rövidült -i alakban van ezeken: *tohi, mögi, feli, neki, messzi* stb. MTSz. Minek kellett tehát lenni a *hosszá* eredetibb alakjának? Kétségtől ennek: **hosszé* ~ **hosszi* > **hosszi*.

Lássuk mármost a *hosszú* változatait. Székelyföldön alakja: *hojszú* < *hoszjú* MTSz. *Hoszjú* < *hoszjó* > *hosszó*. alak igen gyakori a codexek nyelvében (a tőszótag magánhangzója gyakran u: *husszó, husszú* stb.). Dunántúli nyelvjárásokban a *hosszi* alak járatos MTSz. Az oklevelek nyelvében pedig ezeken kívül az -é végzetű alak is előfordul: 1193: Inde ad *huce arc* (olv. *Husszé-árk* = *Hosszú-árok* vö. 1339: *fossatum wlgó Hozyu-aru* vocatum); Sunt ibi octo piscine quarum nomina sunt *Huzetow* (olv. *Husszé-tou* = *Hosszú-tó* vö. 1344: *Huzytow*, 1398: *Huzintow*, 1408: *Hozywthow*); 1252: Vadit ad *Hvzewar* (olv. *Husszé-vár* = *Hosszú-vár*); 1269: In loco quid dicitur *Huzzeweg* (olv. *Husszé-völgy* v. *Husszé-vég*? = *Hosszú-völgy* v. *Hosszú-vég*?); 1274: Ad pratum antedictum *huzyreth* (olv. *Husszi-rét* v. *Husszi-rét* = *Hosszú-rét*); 1284/1454: Stagnum *Hvzyverem* (olv. *Husszi-verem* v. *Husszi-verem* = *Hosszú-verem*). Mind az OklSz.-ból.*

A *hosszú* szónak voltak tehát ily változatai: *hosszé* ~ *hosszi* > *hosszi*. Bizonyos, hogy a *hosszú* ~ *hosszé* ~ *hosszi* alakok közül az az eredetibb, melyen a végső magánhangzó még nem illeszkedett a többi mély magánhangzóhoz (vö. *halálnék* eredetibb, mint *halálnak*, *szerencsa*, mint *szerencse* stb.). Bizonyos tehát, hogy nem a *hosszú* alak az eredetibb, hanem a *hosszé*. Ennek pedig a *hosszi* > *hosszi* alak bizonyára époly közvetlen közös eredetű párja, mint egymásnak ezek: *néz* ~ *niz*, *kezét* ~ *kezt*, *mögé* ~ *mögi*, *felé* ~ *feli* stb. Bizonyos tehát, hogy a *hosszú* szónak eredetibb alakjai: *hosszé* ~ *hosszi* > *hosszi*. Úgyde a *hosszá* szó eredetibb alakjaiul szintén ezeket mutatuk ki: **hosszé* ~ **hosszi* > **hosszi*. Eddigi fejtegetéseink alapján tehát már kimondhatjuk, hogy a *hosszú* melléknév a *hosszá* határozószóból lett.

A *hoszjó* > *hosszó* ~ *hoszjú* > *hosszú* alakok végső magánhangzójának a *hosszé* ~ *hosszi* > *hosszi* alakok végső magánhangzó-

* Olvashatjuk az elsorolt adatokat rövid sz hanggal is; a *hosszé* és *hosszi* úgy viszonylanék egymáshoz, mint *vissza* és *visza* MTSz., *közzé* és *közé* stb.

jához való viszonyára nézve főlemlitem nyelvünk történetéből a következő tényeket.

Mai Asszú-ág (eredetibb < aszjú < aszjó) 1222-diki oklevélben *Ozeag* 1268-dikiban *Ozyag* (olv. *oszé-ág*, *Oszi-ág*) OklSz. *Varjú-aszó-völgy* 1265-ből *Worreoowelgy* (olv. *Voré-oszó-völgy*) OklSz.; Vasmegyében *varjú*: *vari* MTSz. 1400–1410 közötti Schlagli Szójegyzékben a *hattýü*: *haté*, a *kopoltyü* (< *kopoltó*), *pattanlyü* (< *pattantó*), *sarkantyü* (< *sarkantó*) pedig: *kopolté*, *pattanlé*, *sorkanté*. 1475-ből *Sarkantyús*: *Sarkanthys* (olv. *Sarkantís*) OklSz. Az ezekhez hasonló, ma is élő képzések: *csurgaté*, *tapogaté* stb.-ek MTSz. mind é-ző vidékekről valók, leginkább Dunántúlról. Ugyancsak Dunántúl é-ző részéből említettük a *varjú* szó *vari* alakját. Ott van a *kopoltyü*-nak *kopétyé* és *kopóti*, a *sarjú*-nak *saré* és *sari*, a *fattyü*-nak *fattyi* változata és ugyancsak Dunántúl legáltalánosabb a *hosszú* szó *hosszi* alakja MTSz.

A *hosszú* származására nézve előadott véleményemet igazolja a vogul nyelv, mely nyelvünknek legközelebbi rokona. Az északi vogul helyhatározószókon a *mi* -é ~ í, -á ragunknak, mely a *hosszá* határozószón szerepel, gyakori megfelelője: *ä* (ejtsd: magyar *e*). Ily alakja a *mi* ragunknak is van: *messz-e*, *össz-e*, *bel-e* stb. Ily alakú a rag a következő északi vogul határozószókon: *ëlä* (tő *ël*): 'előre', *vö. élé*, *eleve*; *kronü* (tő *kron*): 'ki' *vö. régi nyelvbéli kivé*; *jolä* (tő *jol*): 'alá' stb. S ugyancsak az északi vogulban van egy ezekhez hasonló határozószó: *χqsä*, melynek jelentése: 'messze' és 'soká', vagyis: 'hosszú távolságig' és 'hosszú ideig'. Ez a vogul *χqsä* tehát mind tövére, mind ragjára, mind jelentésére nézve tökéletes mása, megfelelője a *mi* *hosszá* szavunknak: *pilišmü χqsä jülsēm* 'igen vagy rettenetes messze jártam' UgF. 11:30; *paul iñ jamēs χqsä*: 'a falu még jókora távol van' UgF. 11:34; *χqsä at äle'im*: 'soká nem élek' UgF. 11:49; *χqsä, nan väti ujji*: 'hosszú vagy rövid ideig üszik' UgF. 11:69; *χqsä älmēn jui-pält*: 'miután hosszú ideig éltek' Munk. Vog. Népk. Gyűjt. 1:136. stb. És ugyancsak ezt a *χqsä* szót melléknévül is megtaláljuk az északi vogulban ezzel a jelentéssel: 'hosszú' (térben és időben): *χqsä tērem χqsäi minēštä*: 'hosszú világtájt hosszan járt' Vog. Népk. Gyűjt. 1:52; *assin-palit χqsä kasä jülinētne*: 'rőfnyi hosszú késsel levők' UgF. 11:82; *χqsä nätimät χalt*: 'hosszas hajózása (úszása) közben' UgF. 11:46; így: *χqsä ülem*: 'hosszú álom' stb. Íme tehát ez említett nyelvben mind *hosszá*, mind *hosszú* szavunknak azonegy a megfelelője: ez is bizonyítja magyarázatom helyességét. A középzozvai vogulban szintén van a szóban lévő ragnak *ä* alakja: *ülä*: 'előre', *pärü*: 'vissza', *khanä*: 'hanyatt' *vö. hanyatt-á*. Ebben a nyelvjárásban 'hosszú': *khwašä*, *khqšä*, és a *khwašä* egyszersmind azt is jelenti, hogy: 'sokáig'. Itt tehát a határozószónak térviszonyt jelölő értéke épűgy elveszett, mint a magyarban, s csak időviszony jelölésére szolgál, mint nyelvemlékeinkben a *hosszá*. A kondai és pelimi vogulban *ē* (ejtsd: magy. *ē*) alakúnak találjuk a ragot, *vö. magy. lé*: *kwünē*: 'ki', 'kifelé'; *jälē*: 'le', 'lefelé', K.; *ülē*: 'el-'; *jelē*: 'le-' P.; s ugyanott 'hosszú': *khwašē*, 'sokáig': *khwašē*, *khwašä* K., *khwašē* P. A tavdai vogulban mélyhangú alakját találjuk a ragnak: *purü*: 'vissza-', *türu*: 'át' s ugyanott *hosszú* szavunk megfelelőjének végső magánhangzója is mélyhangú: *khušō*, *khošō* *vö. régi nyelvbéli hušszō*, *hosszō*. A *hosszá-ig* alaknak megfelel: *χqsä-i*.

A votjában a *hosszú* ragjának megfelelője *ä* és a alakú a határozószókon: *pala* 'felé'. E nyelvben 'hosszú': *kuž*, *küž*; ez az alak tehát a *hosszú* eredetibb, ragtalan tövének megfelelője. Ehhez

járulva az *-a* rag, van ez a névutó szerepű határozószó: *kuža, kūža*: (térre vonatkozva), *'hosszában'*, *'mentében'*, (időre vonatkozva) *'át'*, pl. *daučerđ kuža*, *'életeden át'*, *'életed hosszáig'*. De van ez alaknak is melléknévi jelentése: *kuža, kūža*: *'hosszszal bíró'*, *'hosszú'*, *'eine gewisse länge habend'*, *'lang'*: *so kuža*: *'olyan hosszú'*, *'so lang'*, *pědkūža*: *'egy lábnyi hosszú'*, tulajdonképen *'láb-hosszny'*. E szónak még világosan észre lehet venni mértékhatározóból váltát a *kuž, kūž* alakénál szűkebb körű jelentésén, alkalmazásán. Ugyanis a *kuža, kūža* csakis valamely mértéket jelentő jelzővel meghatározottan fordul elő, mint a magyar *hosszny, hosszányi*.

Úgy hiszem, ezek után már a *hosszú* származásának idejére nézve is lehet feleletet adnunk. Vegyük tekintetbe azt, hogy a határozói *hosszú* alak már kiveszett nyelvünkéből s nyelvemlékeinkben is csak másodlagos, időviszonyt jelölő jelentésében fordul elő, viszont a melléknévi *hosszú* már legrégebb nyelvemlékeinkben járatos, még pedig oly jelentéssel, mely a határozószó eredetibb, téviszonyt jelölő jelentéséből foly; vegyük ehhez a vogul nyelv megfelelő alakjait: s akkor megállapíthatjuk azt, hogy *hosszú* melléknévünk a megfelelő határozószóból már a magyar-vogul nyelvegység idejében kifejlődött.

A mai *hosszan* határozó nem a *hosszú*-ból lett, hanem a határozói alakból, úgy, hogy annak a ragja egy másik raggal, a helyhatározó *-n* raggal megtoldódott. Így lett a *vissza, miá, őszve* alakok mellett is *visszán* MTSz., *mián, őszvén* NySz. Az eredetibb **hosszán* (= **hosszén*) á hangja megrövidült, mint *miátt* > *miatt*, **futván* (vö. *futván, futvást*) > *futva* s így lett a *hosszan* alak. Így származott a *hosszat* ~ *hosszatt* alak is a helyhatározó *-t* ~ *tt*-vel, mint a hogy lett az *elé* > *elő* határozószóból *elétt* > *előtt* s a *miá*-ból *miátt* (vö. még, hogy a vogul *khan* az emlegetett irányraggal való alak s magyar megfelelője: *hanyatt* < **hanyá-tt*). Mind a *hosszan*, mind a *hosszat* ~ *-tt* alakokkal egyező származású alakok megvannak a vogulban: *xašan, khwašan, kłosu* (vö. még votj. *kušan*) és: *xašat, khwašat, kłosit*. E vogul alakok azt mutatják, hogy a *hosszan* és *hosszat* ~ *-tt* is a magyar-vogul nyelvegység korából ered. Azt hiszem, ez alakok illetén származását — ismerve mostani fejtegetéseimből a *hosszú* eredetét — Simonyi is elfogadja, ki ezeket másképp magyarázza (TMNy. 349). Szerinte a *hoszjú* személyragos formáját **hoszjúja* helyett *hoszja*-nak mondták (mint *borjúja* > *borja*), ebből lett aztán *hossza*, s talán csak ennek analogiájára *hosszan* stb. Simonyinak e magyarázata azért sem állhat meg, mert a *hosszan* és *hosszat* ~ *-tt* — láttuk — már akkor megvolt, mikor még a *hoszjú* s **hoszjúja* alak megléte s az utóbbiból származtatott *hoszja*-nak analogiás hatása föl nem tehető. Bizonyára a *hosszas* alak is a *hosszú* vagy < *hosszé* alakból származott, mint *visszá*-s, *őszve*-s, valamint a *hosszabb* is, mint például a *nyilva* határozóból a régi *nyilváb* melléknév: *'nyilváb magyarázat'*, *'nyilváb példa'* NySz.

A *hoszjá, hoszjú* stb. alakokban láthatunk egy *j* hangot, mely se a tőhöz, se a raghoz nem tartozik. E hang mivoltát egy cik kem magyarázza meg (Nyr. 37: 438—442), melynek eredményét ugyan Szinnyi nem fogadja el (vö. Nyhas.⁴ 127. a *-vá, -vé* rag magyarázatát), de a melyet — mint nemrég fejtegettem (Nyr. 38: 348) — a Halotti Beszéd *hazoa* (olv. *házo-v-á*) szava is támogat. Az én magyarázatom szerint az a *j* hiatusöltőnek támadt hang még abból

az időből, midőn a szóban lévő irányrag már magánhangzó alakú volt, a most nominativusban mássalhangzóra végződő szótövek (*ház*) pedig még a nominativusban is rövid magánhangzós végű, teljesebb alakjukban (**házo*) voltak meg és ez alakjukhoz járult a rag (*házo-a*), melynek később az így támadt hiatustöltő hang (*házo-v-a*) állandó elemévé is válhatott (*házo-vá* > *házvá* > *házzá*). Hiatustöltő hangul a *v*, *h* és *j* szerepel; a *hosszá*, *hosszú* alakokban, melyeknek eredetibb alakjuk tehát **hoszo-j-e* volt, a hiatustöltőnek támadt hang *j*.

Fejtegetéseim után Budenznek a *hosszú* eredetéről adott magyarázatát (MUSz. 116—118) czáfolnom, vele bővebben foglalkoznom, fölöslegesnek tartom. Véleményét csak röviden jegyzem ide. Ő fölött egy finnugor **kəgə-*: „fluere“, „currere“ igét, ennek föltett egy finnugor *-sk* frequentativ képzővel való származékát: **kəgəsk-* s a magyar *hosszú* alakot ebből származott *igenévének* tartotta. Bizonyosnak állította, hogy „a *hosszú* (*hosszó*)-nak minden alkotó eleme megvan ezekben is: *kószó* (*kósza*), *kúszó*.“

Mészöly Gedeon.

A szentek szerepe a magyar nyelvben.

A magyar nép nemcsak templomban emlegeti a szenteket, s nemcsak fohászaiban. Nem a káromkodásra gondolok, — bár a szentek itt is nagy s bizony sokszor nagyon különös szerepet játszanak. Azt hiszem, senki sem írja dolgozatom rovására, hogy a szenteknek a káromkodásokban osztályrészül jutott szerepkörét elmellőzőm. Régi könyvekben gyakran olvasni, a néptől ma is gyakran hallani pontosabb dátum helyett valamely szent tiszteletére rendelt ünnep napját. „Szent Györgykor kezdődik a tavasz“, „Szent Mihálykor az ősz“; a régi naptárakban a jóslások, tanácsok, elbeszélések dátuma sohasem a hónap s annak számmal nevezett napja, hanem mindig valamelyik szent nap. Nagyon érdekes ebből a szempontból az 1674-ben Lőcsén megjelent *Calendarium Oeconomicum*, a mely utasításait, tanácsait, jóslásait mindig szent naphoz viszonyítva, kapcsolva mondja el. Pl. „a' minémű üdő lészen úszógós Sz. Péter nap előtt való étszakán, olyan lészen az után negyven napig, és ha Sz. Péter estin-valo étszakán meg nem fagy, az után ne félj a' fagytul“. A nép még ma is így beszél. A gazdasági életben a legtöbbet emlegetik Szent Györgyöt, Szent Ivánt és Szent Mihályt, mert az elsőnek tavasszal (áprilisban) van ünnepe, a másodiknak júniusban, a mikor már érik a vetés, a harmadiknak szeptember végén, a mikor a mezei munkának nagyrészt vége. Így, a mi április vége felé történik, az „Szent György-nap“ tájban történik, s a mi szeptember végén, az „Szent Mihály-nap“ tájban. Ennek egyszerű magyarázata az, hogy a nép fia, ha olvasni tudó ember is, akkor sem tartja számon, hogy mikor hányadika van, mert az nem fontos nála; az ő munkáját úgy sem lehet határidőhöz kötni, azt azonban kalendáriumából vagy hallomásból előre tudja, hogy melyik szentnek melyik héten van ünnepe s ha valami időpontot közelebből meg akar határozni, valamelyik szent ünnepét veszi irányadónak. (Pl. Dömötör, a tél rátok tör.) S minthogy a jóslásokat mindig valamely szent ünnepével hozták kapcsolatba, a szenteket úgy tekintették, mint a kiktől függ az

illető jóslat beteljesülése. Azokat a virágokat, növényeket, melyeket Szent György-nap tájba látni meg, Szent György tulajdonának tekintette, s elnevezte a nép Szent György virágának, s ugyanígy volt a többi szentekkel is. A babona aztán ezeknek a „szent“ növényeknek csodás erőt tulajdonított s gyógyított vele. Erdekes pl. a veszettség ellen való kuruzslószer, a melyben van többek között Szent János-nap előtt szedett ezerjófű, Szent György előtt villám által ütött fa forgácsa, Szent György előtt szedett rutafa, Szent Iván-bogár, Szent Iván hajnalán meztláb járván, az ember talpára és lábaujja közé ragadó virágok és fűvek (Varga: A babonák könyve 148). A szenteknek azonban nemcsak növényeik vannak. Vannak állataik, pénzeik, adóik, hónapjaik; ezek közül soknak nem tudom magyarázatát adni; a legtöbbnek magyarázata valami rejtett népmesei, bibliai vagy legendai vonatkozás, sok esetben félreértés, esetleg erőszakos belemagyarázás lehet. Összegyűjtésük azonban tanulságos, mert nyilvánvaló lesz, hogy a vallás mennyire rányomja bélyegét a nyelvre s mennyire indokolt az a felfogás, mely ősvallásunk emlékeit is nyelvünkben keresi. másfelől esetleg legendai, népmesei részletekkel mások magyarázatát adhatják annak, a mit én nem, vagy jobb magyarázatát, a mit én megmagyaráztam; az összetételeknek is érdekes példáit mutatják, hogy hogyan lett pl. a Szent György-napkor látott virágból először Szent Györgynek a virága, azután összevonva szentgyörgyvirág, vagyis hogyan lett valamely szentnek ünnepe, napja táján nyíló virág először a szentnek, mint birtokos-jelzőnek birtokává, s később hogy lett a kettőből jel nélküli birtokos összetétel.

A növényneveknek tehát túlnyomó részben ez volna magyarázatuk. A hónapok kétségtelenül legkiválóbb szentjüktől kapták nevüket, úgy szintén az adók attól a naptól, a melyen fizetendőek voltak. A Szent Péter tulajdonát képező dolgokat népmesei motívumok magyarázhatják, mert mint Jézus Krisztus kísérő társa ő a magyar népmesék egyik legkedvesebb és legnépszerűbb alakja, a kivel különösen korosmákban sok komikus dolog történik; az ilyen elnevezéseknek, mint Szent Péter szakála, karja, ez lehet magyarázatuk.

E növényneveket, bár a németben is jórészt megvannak, nem tekintem német jövevényeknek. A magyarság mai hazájában idegen növényzettel ismerkedvén meg, vett ugyan át a török, szláv, német és latin nyelvből szavakat elnevezésükre (alma, rózsza, viola stb., stb.), de az itt tárgyalt növénynevek elnevezése olyan egyszerű lélektani folyamat eredménye, hogy ehhez igazán nem volt szükség idegen hatásra. A keresztyénség fölvételével elszaporodtak a szentek a magyarok között is, s így természetesen nálunk is szabadon fejlődhetett a növényeknek stb. a fentebb megírt módon való elnevezése.

Állatnevek.*

Szent György keszeg: abramis brama. MTsz.

Szent Iván bogara: lampyris Kr.

Szent János kabalája: [?] Ha a szentyános-kabalái este sere-

* A szentekről elnevezett növényeket már összegyűjtötte Fialovszky Lajos a Nyr. VIII. kötetében. 533–40.

gestől rebdesnek a víz felett, hónap es jó üdö lessz. (Csík m.) MTsz. L. még a tréfás képzések között.

Szent János bogara: rovar a téhelyröpük rendje és fűrészcspáruak családjából; máskép világító mecser (lampyris noctiluca). Ball.

Szent Márton ládja: l. népszokások között.

? *Szent Márton madara*: „Az hollót némely nemzetek Sz. Márton Madarának mondták, azért mivel akkor kezd láttatni, a' tél el-közelítvén, addig hideg erdőkben lakik“. Bod. Sz. Heort. 139.

Szent Mihály lova: 1.? a gyászokcsit húzó lovak, 2. sandapila, sapulus C. feretrum MA. benna: totdenbahre, sarg PPB. (NySz.) Saraglya-forma készüllet, melyen a halottakat vállakon viszik a temetőbe. Nevét valószínűleg a róm. katolikusoknál divatos temetési ének azon szavaitól kapta, melyekben Szent Mihályra, mint a paradicsom főnökére (Michael praepositus paradisi) történik hivatkozás. CzF. Riedl Fr. (a Nyr. XVII. 264. l.) először úgy magyarázta, hogy „Elvitte a Szent Mihály lova“ stb. szólásokban *Szent Mihály lova* a halált jelenti, mert a magyar Szent Mihály napját nézi a télkezdőnek; átvitt értelemben tehát az élet termő szakát fejezi be Szent Mihály. Bizonyítja e véleményét szólásokkal is. Később (Nyr. XIII. 471—472. l.) a keresztyén hagiographia segítségével más magyarázathoz jut el. Régi egyházi fölfogás szerint Szent Mihály a holtak vezetője, — mondja R. — ő fogadja az elhunytakat az égben és ő vezeti őket Isten elé, hogy ott mintegy bemutassa őket. Ő mértékli a mennyországban a lelkeket. Gyakran úgy is ábrázolják, a mint nagy mérleg előtt áll, melyen holtak (lelkek) hevernek. Kétségtelennek tartja tehát, hogy e legendai halott-vezérséggel függ össze a tárgyalt magyar kifejezés is. Az egyház fölfogása átment a népbe, mely humoros himet varrt rá. A magyar nép különben is szereti a szentek neveit tréfás összetételekben magyarázni. Riedlnek e második magyarázata is igen szép, de én mégis inkább az elsőt hiszem. A nép Szent György virágának nevez *tavaszi virágokat*, Szent Iván alma, baraczk, fű, virág, az ekkor érő, virágzó alma,..., virág; továbbá „Fél, mint a cigány a Szent Mihálytól“, „Meglapul, mint a légy Szent Mihály napja után“, „Szent Mihály után, ha harapófogóval húznák is a füvet, mégse nő“ szólások kétségtelenül bizonyítják, hogy a nép előtt Szent Mihály napja, az ősz, enyészet kezdete s ezért Szent Mihály az enyészet, a halál megismerés, képviselője. Az évszakok kezdete nagyon fontos a nép életében s így nagyon foglalkoztatja képzeletét is. Csodás, természetfeletti, mythikus hatalom intézi az évszakok változásait s e mythikus hatalom képviselője a népképzelet szerint az abban az időszakban ünnepelt szent. A tavaszi gyógyfüvek csak akkor érnek valamit, ha valamiképen Szent György napjával kapcsolatban vannak. „Szen' György ötoztet, Szen' Mihály vetkeztet“, tartja a palócz. Inkább hiszem, hogy a Szent Mihály lova az ősz, enyészet lova, mint a lelkeket Isten elé vezető szenté.

Tréfásan *Szent Mihály lovainak* nevezték régebben Sárospatakon azokat a theologus-ifjakat is, a kik temetéskor a tanárok vagy meghalt hozzátartozóik koporsóját vitték. (Radácsy Gy. közlése.)

Szent Péter hala: rhodeus amarus. MTsz.

(Folytatjuk.)

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Három mondattani sajátság a désiek nyelvéből.

A följebbvaló esztendők szabad-lyceumi cursusában *Illés István* felolvasást tartott a szolnok-dobokamegyei nyelvjárásokról. Nyomtatásban is megjelent a munkácska, melyben *Illés* sok érdekes és értékes dolgot mond el részint a Nyr.-ben megjelent közlések alapján, részint a saját tapasztalatából. Dési tartózkodásom alatt nekem is felötlött egy s más. Ezúttal három olyan mondattani sajátságot akarok bemutatni, melyek mindegyike említésre méltó, szokatlansága miatt is, meg azért is, hogy adalékul szolgál a nép mondattanának tüzetes kidolgozásához.

1. Az *-e* kérdő szócska. Ha pozitív kérdésben az állítmány a meghatározandó, általában az a törvény, hogy az *-e* kérdőszócskát kiteszszük, pl. *Vett-e könyvet?* Vagy mellékmondatban: *Kérdezd meg Jánost, vett-e könyvet?* Negatív kérdésben rendesen hiányzik az *-e*, pl. *Nem vett könyvet?* Vagy mellékmondatban: *Kérdezz meg Jánost, nem vett könyvet?* De az előbbi esetben néha elhagyjuk, az utóbbiban meg néha kiteszszük az *e-t*: ilyenkor szinte mindig némi értelmi különbség feltüntetésére használjuk ezen *e-telen*, illetve *e-s* alakokat. Pl. *e* mondatban: *Vett-e könyvet? Kérdezd meg Jánost, vett-e könyvet?* — a megvételtől nincs tudomásom, csak annyit tudok, hogy János könyvet akart venni; ebben pedig: *Vett könyvet? Kérdezd meg Jánost, vett könyvet?* — már értesültem róla, hogy a vétel megtörtént, csak meg akarok bizonyosodni, esetleg meglepetésemet nyilvánítom. E negatív kérdésben: *Nem vett könyvet? Kérdezd meg Jánost, nem vett könyvet!* — vagy nincs semmi tudomásom a tényről és értesülni akarok felőle, vagy csodálkozásomat, meglepetésemet fejezem ki, még pedig vagy azért, mert kedvem szerint volna a vásár, vagy mert úgy tudom, úgy hallottam, úgy értesültem, úgy emlékszem, úgy rémlik; ebben pedig: *Nem vett-e könyvet? Kérdezd meg Jánost, nem vett-e könyvet!* — erősen valószínűnek tartom a megvételt s valakit az ebből eredhető következményekre figyelmeztetek, vagy — kissé más hanghordozással ejtve a mondatot — nagyon is jól tudom, hogy a dolog megtörtént, de János elfeledte vagy tagadja, s ezért nehezeledek. Egy rövidke szövegből jobban kitetszik, mit akarok mondani az előbbi mondat második felében: „Most olesóért kapnék napszámost, de megkérdem előbb a felest, *nem ásta-e fel a tehénjárást*, nehogy aztán baj legyen belőle. Mert tavaly is úgy jártam, hogy megfogadtam a napszámost, hanem aztán nagy hangon rám támadt a feles, hogy *nem volt-e benne az alkunkban*, hogy az övé az elsőség“.

Nem terjeszkedem ki bővebben a dolog árnyalatainak a vizsgálatára, sem a kettős kérdés sokféle alakjainak a rendezésére, minthogy az ismertetendő nyelvjárási sajátság tekintetében nincs szükség reájuk. Itt csak az általános törvényt szándékoztam körvonalozni.

A dési magyar, tekintet nélkül a kérdés pozitív, vagy negatív voltára, továbbá a mondat más-más értelmére, csak ezeregyedikben használja az *-e-t*, a mellékmondati *hogy* kötőszót pedig ily esetben mindig elhagyja. Mentül egyszerűbb ember beszédjét figyelem meg, annál inkább feltűnik ez említettem sajáttság. Így aztán hajlandó vagyok azt vélni, hogy eredetileg egészen hiányzott a kérdő *-e*, bejutása és terjedése az iskolának, az irodalmi nyelvnek és a lakosok keveredésének tulajdonítható. Pl. *Van valami baja? Tudd meg, van valami baja? Voltak a vásáron? Nem tudom, voltak a vásáron? Menjek, nézzem meg, nem mulat valakivel?*

2. A *mert* kötőszó szerepe. Simonyi a *mert* használatáról többek közt ezt mondja: „A *mert* kötőszó számtalan esetben . . . nem a főmondat cselekvésének okát adja, hanem a főmondatbeli állítás jogosultságát motíválja . . .” (A magyar kötőszók III. 235.) Ez a motíváló okhatározás, ha nem is mindig, de igen gyakran összeesik a magyarázással és így „a magyar *mert*-et sokan mellérendelő kötőszónak tartják”. Szilágyssomlyón is hallottam már egy marosvásárhelyi barátomtól, de különösen itt Désen tűnt fel a mindennapi hallomás folytán, hogy magyarázó kötőszóul derűre-borura használják a *mert*-et. Másutt és az irodalmi nyelvben sűrűn-sűrűn kötőszó nélkül csatlakozik a magyarázat az előtte lévő főmondatához, míg Désen kivétel nélkül odatolakszik a *mert* és nem egyszer mintegy megzökkenti a beszéd élénk menetét. E tekintetben tehát a *mert* éppen ellenkező természetű, mint az imént említett hiányzó „*hogy*”. Pl. másutt: *Ne strj fiam, veszek én neked is szép kalapot! Hadd el csak, rám szorulsz te még!* Désen: *Ne strj fiam, mert veszek én neked is szép kalapot! Hadd el csak, mert rám szorulsz te még!* Ugyanez történik akkor is, ha a magyarázó mondat czélt foglal magában. Pl. másutt: *Gyere el délután, kimegyünk a szőlőbe!* Désen: *Gyere el délután, mert kimegyünk a szőlőbe!* További példák: *Mutassa a szövetjét, mert veszek! Végy feleségül, mert akkor kimentelek a börtönből! No aztán csak verekedj, mert odalöklek a sárba!* Tisztán okhatározásra leginkább az „a miért” szolgál. *Megverte az apja, a miért nem vigyázott a jószágira.*

3. Az *igekötő helye*. Tudjuk, hogy az *igekötő* éppen úgy, mint más meghatározó, az ige előtt van, ha a benne rejlő irányjelölésen van a nyomaték, sőt manapság már sokszor olyan esetben is, ha tulajdonképen az ige a nyomatékos, pl. *Mit csinálsz? Leszedem a hernyófészkeket.* Ennek előtte azonban főmondatban, mellékmondatban egyaránt szokott volt az *igekötő* hátravetése a másodszor említettem alkalommal.* Az ilyenféle főmondati szórend most is megvan még a csángóknál és a székelyeknél; mellékmondatban jóformán csak a székelység él vele, legkiváltképen a czélhatározó és a következményes mondatokban (Molecz B. u. o.). Mi désiekül csángóktól, székelyektől jó messze esünk, hanem azért nálunk is otthonos a szóbanforgó régiesség, még pedig olyan mértékben, hogy *czélhatározó* mondatban tisztán csak ez járja, *főmondatban* nagyobbbrésint ezzel élnek, *következményes* mondatban csak olyankor, ha a következmény nem valóság, hanem „szinte” beáll. Pl. *Megyek el hazulról, vigyázatok, nyitva az ajtót! Én is kiszaladtam, hogy lássam meg a lakodalmásokat. Törüljem le a táblát? Lökjem át a labdát? Úgy fáj a*

* Molecz B.: A m. szórend tört. fejl. (31—35. és 99—101. II.)

lábam, hogy estem le. Hangsúly tekintetében megjegyezhetjük, hogy főmondatban leginkább csak az igén van a hangsúly, mellékmondatban azonban ige, igekötő egyenlő nyomatékot kap.

Az igekötőkkel egyébiránt nagyon csínján bánnak; a közönséges beszédben sokszor igekötő van olyan helyt, a hol a désiek magában használják az igét. Pl. *Ülhetek a helyedre? Menjek templomba?* Közönségesen: *Odaülhetek... Elmenjek...*?

Csak úgy mellékesen jegyzem meg az igekötő szórendjével kapcsolatban, hogy ilyen mondatokban: *házat kell vennem, sétálni kell mennem, sietnem kell iskolába* — mindig a *kell* van elől: *kell vennem házat, kell mennem sétálni, kell sietnem iskolába.*

Napirenden van, sőt csak egyedül használatos az „el kell menjek“, „érdekes kell legyen“-féle szerkesztés, azután a sok „s“(és), a „mind mondja“, „csak mind kiabál“ (= mondja-mondja, mindegyre kiabál) és több ilyenféle, a mik azonban részben megvannak illés dolgozatában, jobbadán meg nem dési, hanem (mint talán a főtebb említették is) erdélyi sajátosságok s külön földolgozásuknak csak a dési nyelvjárásról írt részletes tanulmány keretében volna igazán értelme.

B. TAKÁTS LAJOS

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XI.

Az *etymologizálás* is, mint sok más nyelvészeti vizsgálódás, hogy úgy mondjam, a kor levegőjében volt. Alig van írónk, a ki Otrokócsi, Kalmár tévesztő útjára el ne kalandozott volna. Még az öreg Ráday Gedeon is megpróbálkozik vele: „A' Mátyás Király Asztali bolondját Tragernek hívták, innen eredtek ezen szók *Trágár, trágárság*; valamint a' Francziáknál Tarlepintül, egy Comediás bolondtól, Tarlepinade“, mondja az Orph. I. 261. Tény, hogy a NySz. se ismer erre a szóra s családjára a XVII. század legelejénél régibb adatot, az Oklsz. is csak a XV. század végéről hoz föl tráger jelentésében néhányat; de azért ez a származtatás épp olyan értékű, mint Földié, mikor a *holnap* nevét *ha nap*-ból magyarázza: „A' Mensist, mellyet tudakozol tőlem — írja Kazinczynak 1790-ben (Lev. 2: 76) — én eddig *Holnap*-nak tartottam, hogy már *Hóldnap* éppen olyan Etymológiával mint Te leírad: a' *crast* hónapnak, melly ebből vonódott volna egy szóra 's rövidebbre: *ha nap*, vagy *ha a nap* — *ha nap lesz*, vagy *ha a nap feljő*“. Földi „csalhatatlan deductio“-nak hirdeti ezt a magyarázatát is, mint törvényszerűnek, megdönthetetlennek a gyűltemény írását; persze „a' Komáromiaknak“ az sem tetszett „ezen az okon, mivel a Mensisnek más neve *hó, hava* etc. tehát azé a' *Hónap*, *cras Hólnap*“. A kor és tudomány újra Pétzeliáknak adott igazat.

Kazinczynak is van egynehány szószármaztatása. A *kereszttyén* szónak már említett, többé-kevésbbé tudományos etymológiáján kívül az ő megállapításai sem emelkednek felül korának tapogatódzó leszármaztatásain. A *köny* szóról pl. azt sejdíti, „hogy Eleink ezt a' *könnyűtől* (levis, leve) vették, minthogy „expletur lacrymis egeriturque dolor“. „Orph. I: 200, Kovács F. szerint (Lev. 2: 278) ez a magya-

rázat Kalmár Gy.-tól ered a megokolással együtt; ugyancsak ő alkalmasint helyesen rá is mutat a *köny* és *göny* (geny, gyenyedség, NySz.-ban gönyetség) szónak azonos jelentésére és eredetére. Kovács ezen fejtegetése sikerültebb magyarázatai közé tartozik e kor nyelvészkedésének. Erősségei, szinte azt mondhatni, a mai bizonyításainknak is főszközei: a nyelvtörténet és népnyelv köréből valók. Kazinczy magyarázatának helytelenségét azzal mutatja ki, hogy „A' gyökér mindenkor rövidebb a' tőle származottnál. Könnyű két táttat, köny pedig csak egy“. A származás vagy csakis fordított irányú lehet, vagy mindkét szó „gyökérszó“. Hogy a *köny* és *göny* azonos szavak, erre nézve hivatkozik a latin nyelvre, hol „lacry-mával teszik ki a' szülő vesszőből ki bugygyanni szokott gömböjű nedvet“, a mit a magyarok is így mondanak: „a szülő vesszők könyveznek“; rámutat továbbá „az eves kelevényekből ki bugygyanni szokott gönyedtségek“-re. Ennek a gönyedtség szónak gyökerében, a *göny*ben látja a lacrymát. Innen lett aztán: „gönyez, gönyezik: vagy gönyedek, gönyed, gönyedt, gönyedtség“. A gönyezek, gönyedek kettős formára analógiát is ad a gondolkodom és gondolkodom alakokkal. Majd Páriz Pápai szótárára utal, hol tényleg olvashatjuk is a magyar-latin részben: *Göny: Lacryma, vide Könyv*; egy korabeli írónak, Szacsavaynak nyelvére is hivatkozik, a ki „többnyire g-vel írja“. A *k* és *g* hang fölcserélődését a: „csök, bök; csög, bög; bökdösni, bögdösni; szegfű, szekfű; bak, bakzik, bagzik; kunyhó, gunyhó; gánya fa, kánya fa“ példákkal igazolja. E megállapításokat mai tudásunk csak megerősítheti. Az alaki elkülönülés tartalmi, jelentésbeli elkülönülést idézett elő. [Vö. még *eny*, *enyv*, *enyű* és *könyű*, *könyv*, *köny*.]

A *patak* szóról való etymológiája sem nagyobb értékű a *köny* szóénál. Azt tartja róla Kazinczy, hogy „a' Bach-tól jó, szintén úgy, mint a' Part a' Bord-tól“. (Orph. 1:73.) Földi „tellyességgel nem hiszi“ e magyarázatot (Lev. 2:201). Csak olyan ötletszerű magyarázat ez is, mint a minőt gyakran találhatni ennek a kornak folyóirataiban, s más irodalmi termékeiben. A *patakról* pl. tudjuk, hogy szláv jövevény, l. Melich: Szláv jövevényszavaink II:226. A XVIII. század végén felmerült, vitatott nyelvtudományi kérdéseket tehát, mint láttuk, Kazinczy is figyelemmel kísérte, s a nyelvrokonság problémáján kívül egyikben-másikban önálló véleményt is mondott, némi újítást is hozott be. Nyelvészkedése azonban nem volt nyomos, sőt Révai, Földi s B. Szabóé mellett csekély s teljesen elenyészett, nemcsak tartalmánál fogva, hanem azért is, mivel állításai mellett makacsul sikra nem szállott, hisz azokat sohasem tartotta „csalhatatlanok“-nak. Szelíd, engedékeny természete különben is könnyen hajlott mások meggyőzőbb véleményére, de meg nem is a nyelvtudománynak, hanem magának a nyelvnek művelése, széppé, finommá tétele volt — már kezdetben is — élete munkájának sokszor bevallott célja. Nyelvújítása keretében is csupán azért tértünk ki hosszasan a magyar nyelvészkedésére, hogy egyik erősségünk legyen a mellett, hogy Kazinczy nyelvünk természetének — ha nem is tudományosan készült — mégis meglehetősen helyes ismeretével vált öntudatos újítóvá.

* * *

A XVIII. századvégi, nemzeti nyelvünk ügyében való nagy felbuzdulás magával hozta a nép nyelve iránt való érdeklődést.

A nyelvjárások tanulmányozása, a mely ma már egyik főágát teszi nyelvészetünknek, ebben a korban veszi voltaképen eredetét. Jórészt nyelvünk szűk voltának czáfolata végett gyűjtögetik írónk a „környék- vagy vidéki szokat“. Máriafi, Sándor István, de főleg Baróti Szabó gyűjteményei útján történt azután irodalmi nyelvünknek olyanfajta bővülése, mint a minőt pár évtizeddel később tárgyban, eszmékben, külső és belső formákban a népköltészet megismerése, tanulmányozása idézett elő műköltészetünk fejlődésében. Tudvalévő dolog ugyan, hogy tájszavak régi írónknál is gyakran előfordulnak, de bármily tömegesen kerüljenek is elő egy-egy írónak, vagy körének nyelvében, országos érvényre, polgárjogra nem jutottak; azon a kis körön kívül, mely tollára vette őket, tovább nem terjedtek. Erre vonatkozólag elég Geleji Katona Istvánra és körére hivatkoznom. Az is észrevehető különben régi írónknál, hogy tájnyelvi sajátosságai inkább hangtani, kiejtésbeli eltéréseket őriznek. Érdekes példa erre Szegedi Jánosnak, a nagyszombati „universitás“ egykori „dékánnya“-nak Nagy-Szárnnyu Saskeselyő czímű, 140 lapra terjedő halotti beszéde 1736-ból. Ebből a könyvből, a mint a gyakori ineklő, jelyek, otton, karabérnya, téktek, Virggyinánd, tisztviselyő, folyiósok, gyenánt, nyiha, beszellyik, jelyes, passog, advas, Karantály, fartélos, mihek stb. formák mutatják, egészen pontosan össze lehet állítani egyik palóc nyelvjárásunk fő sajátosságait.

Irodalmi nyelvünknek a tájnyelvből való gazdagodása a XVIII. század végén majdnem kizárólag szókincsbeli gyarapodásból állott. Azok a tájszavak azonban, a melyek vagy Baróti, vagy Földi, vagy Kazinczy tollára kerültek, a levelezések, folyóiratok útján általános használatához jutottak, irodalmi színvonalra emelkedtek. Így lettek általánosak egyes népnyelvi szók az ország legkülönbözőbb részeiből; így ismerték meg az erdélyi írók a dunántúli *hullámot*, *komolyt*, *bókolt*, a dunántúliak az erdélyi *iker-t*, *utastt*-ot, *dal-t*. Kazinczy útján így került újabb nyelvünk szókincsébe pl. a *csermely* szó.

Kétségtelen, hogy Kazinczynak nemcsak a 90-es évekbeli, hanem előbbi munkáiban is vannak, ha nem is oly észrevehető számban tájszók, de tudatosan csak ezekben az években vesz fel többet, főleg stílusának jellegzetessé, jellemzővé tételére. Utazásaiban, melyek Orpheusában jelentek meg, szembeütnő ez az eljárása. Okát is adja ennek Arankához írt egyik levelében: „az Utazásokat írónak annyi Anzüglichest, annyi Intressirendest kell fonni levelébe, hogy minden sor valami újat mutasson, mint a' leg-először látott környék mutat a' valóban utazónak. *Esmeretlen szók*, esmeretlen emberek, esmeretlen ruházatok . . . tolják magokat ennek elibe; úgy kell amannak elibe is, különben sovány és izetlen lesz a' levél, a' mellyel az olvasót meg kínálja“. (Lev. 2:79.)

A tájszavakon kívül régi elavult szókkal is tudatosan él Kazinczy már a 90-es évekbeli munkáiban. A mint azok használatában, úgy ezekben is a stílusnak és előadott tárgynak összhangzására, egymásnak megfelelő voltára való törekvése vezeti erre. Sok elavult, vagy Kazinczy előtt ilyennek látszó kitétel van pl. a Vak Lantosban, melyről maga is mondja, hogy azért hordott belé régi elavult szokat, mert „egy Rembrandi fényben festett komor tableaut“ akart adni (Lev. 2:362). Ezek az említett kijelentések tanúskodnak a mellett is, hogy Kazinczy nyelvújítása jórészt stilisztikai okokban gyökerezdik; széppé, főleg *sokoldalúvá*, *idő-* és *tárgyszerűvé* igyeke-

zett tenni stílusát. Ezt mutatják az Idylliumok, Bátsmegyeynek . . . levelei, ezt Stella is, melyben az volt az igyekezete saját megvalósítása szerint „hogy a nyelvnek *energiát, pathoszt*, den Ton der grossen Welt, melyet azok a' kik . . . kongatnak harangot! — nem értenek, és *görgést*“ adhasson. Lev. 2:362.

Erdekesebb régi és népnyelvi szavai a 90-es évekbeli munkáiban a következők:

ádáz: Orph. 1:189: „Tégedet *ádáz Bellonád* hadi kürtre kiált“. Úgy látszik Rajnisonál olvasta vö. NyUSz. II. A XVIII. század végén különben már elég gyakori volt pl. Magy. Mus. I:46: „Noszsza . . . Máthonnak *ádáz-tekéntetü* Fejedelme“; sugyancsak az Orph.-ban Döménél is II:261): „más a' ki az *ádáz Tengert*, 's a' záport tŕrheti.“

arczulat: Vak L. 80: „a' jámbor, agg Lantos gyengédeden tapogatta végig arczulatját“. A régiesség kedvéért az *arcza, orcza* és a sokáig újnak tartott *arcz* helyett. A NySz. tanúsága szerint már a XVIII. században ritka; a XIX-ben már csak költőknél olvashatni, ma is csak elvétele találkozunk vele.

borkupecz: Diog, 244: „minden szükséges és szükségtelen Mesterségeknek Mesterei, Kalmár, Hajós, Gyöngyáruló, Sáfrányos, Borkupecz“. A *lókupecz* párja lesz Kazinczy szülőföldjén. A NySz. és MTsz. egyikről sem tud. A *lókupecz* Balaton mellett sűrűn hallható, az előbbi helyett *borszenzál, borszenzár* félig magyar, félig német szóval.

bokor = pár Orph. I:188: „Hogy láthassam bokor emleödet“, (gót betűkkel) írva; csillag alatt megjegyzi: „Bokor, egy pár. Bokor kesztyű, bokor tzitrom, egy pár keztyű, egy pár tzitrom.“ Régi nyelvünkben is (l. NySz. és OklSz.), a Tisza-vidéki népnyelvben is (MTsz.) gyakori.

csendetlen: Vak L. 77: „a' vak Lantos . . . csendetlen álmából riadt fel“. Régi nyelvünkben csupán Gyöngyösinél fordul elő, utána Faludinál. Nagyon valószínű, hogy Kazinczy ez utóbbinak Révaitól kiadott Költeményes Maradványi-ban olvasta (l. NySz.).

csermely: Orph I:73: „A' mi nékem első körül-nézéssel, leginkább tetszett, az a' Város nagy utszáját két ágban keresztül folyá *tsermely*.“ Mindjárt hozzáteszi ezt is: „Úgy nevezem én is ezt a' Kassaiak után, mert . . . a' Pataknak . . . igaz magyar neve a' *tsermely*.“ Tőle vette át Földi is; egyik Anacreon-fordításában, melyet Kazinczynak küldött ítélet végett, írja: „Mellette tiszta *tsermely*, Tsendes folyása gerjeszt.“ (Lev. 2:200.) Ugyanebben a levélben írja is K.-nak a most idézett sorokra utalva: „Ad vocem *tsermely*: Hogy élek én is a' ritkább szókkal, minek utánna közönségesebbekké lesznek, imhol egy jele.“ E szó történetére nézve aztán igen érdekes Földinek további megjegyzése is: „Midőn elsőben a' Géczi énekében: „Szépen zúg a *tsermelye* és utannad (alkalmasint sajtó- vagy íráshiba: utánna helyett) a' Gessner Idilliumiban olvastam, nem értettem, mert soha szóval nem hallottam, mert továbbá előttem rég-olta esmeretesebb egy fű ezen a' néven: *tsermelye, tsörmölye, tsormolya*, *Melampyrum arvense*. Most is jobban tetszik a' *tsergeteg* Gr. Rádai után; hanem ha a *Melampyrumnak* a' tsörmölye 's tsormolya nevet hagyjuk. Jobban megkedveltem, minek utánna az Orph. Január 73-ik lev. olvastam, hogy Kassán úgy neveztetik.“ A NySz. tanúsága szerint a Gétzitől idézett *csermelye* alak *csermelye* formában MA.-nél is megvan; megtaláltuk még a Phras.-ban is a rivus szónál: Patak, folyás, folyamat, *tsermelye*. A megrövidülés alkalmasint magában

a népnyelvben, nem Kazinczynál történt. A Rádai-használta *csergeteg*, PP.-nál *csörgeteg* szintén elavult szó volt abban az időben. Vö. NyUSz.

csutorázás: Lev. 2:324: „A' Korona tetejénn álló kereszt hasonló az' Elektrum Konduktora' keresztjéhez, Arany csókból van csinálva minden csutorázás nélkül.“ Jelentéséről felvilágosíthat bennünket az OklSz. *csutora-csináló*: drechsler, és ugyanezen jelentésű *csutorás* szava, nemkülönbén a MTsz., a melyben a *csutorás*: esztergályos-féle mesterembernek van magyarázva. Alkalmasint népies szó lehetett; az *esztergároz*, *esztergályoz* egyértékese.

czinagár: Vak L. 87: „már éppen hozzá nyúltam volna, midőn egy cinagár Udvarnok előmbe kapott“. A MTsz. Kassa, Szatmár vidékéről is ismeri a ma szokásos *cingár* alakban. Erről a vidékről kerülhetett Kazinczyhoz. Ezt a szót is bizonyára mint „elvult“-at használta, hisz e kor írói előtt a népi majdnem annyit jelentett, mint régi.

dadog: Vak L. 84: „Alvina kezébe szorította, 's ezt *dadogá*.“ Különös, hogy a NySz. csakis szótárakból ismeri. Kazinczy valószínűleg a köznyelvből vette.

dallani: Vak L. 85: „a' Király előtt legelőször dallottam“; Less. Mes. 14: „A' Héja egy dalló Fülemilére csapott-alá“. A régebbi *danul*, *danol*-nak a *danlani* mellett másik népies alakja? (NySz. és e cikksorozat III. részében a *dal* szót.) A Vak L.-ban van *dalloogat* is (100); „a' festőnek dalait és regéit dalloogatták“.

említ = emlékezik: Lev. 2:222: „Jól említem mindazáltal, hogy az Úr abban énnékem a' maga munkái felől adott tudósítást“; Diog. III: „Édesenn említem még mindenkor azt az időt.“ Ebben a jelentésben szokatlan lehetett már az irodalomban; ma is csak az erwähnen jelentésben él. Kassai Szókönyve szerint Hegyalján járatos volt ebben a jelentésben (l. MTsz.); érthető tehát, ha Kazinczy így használja.

eszelősködik: Less. Mes. 3: „a' maga eszelősködéseit megjelentt Istenség' igéjének fogja hazudni.“ A XVII. századból ismeri ugyan a NySz. is, de valószínűbb, hogy a népnyelvből vette, vö. *bolondoskodik*. Megvan egyébként már Baróti Szabónál is 1792-ben.

éjtszakázás: Orph. I:75: „a' tegnap éjtszakázás után méljem el-aludtam“. Se a NySz., se a MTsz. nem tud róla; úgy emlékszem, hogy PP.-nál a latin részben olvastam valahol, de most nem találom. A népnyelvből vehette. B. Szabónál is, természetesen később.

férflas: Lev. 2:359: „De a beszéd igen szép, igen férflas kidolgozás.“ Ezt a jelentést a NySz. ugyan nem ismeri, de MA. említi „virilis“ jelentésben, nemkülönbén PP. is. Alkalmasint Kazinczy elevenítette föl; vö. még *atyafias* a régi nyelvben.

fogasi: Less. Mes. 91: „Soha se lobbanj-fel, Fogasi Pajtás.“ Farkasról van szó. Vö. Lehr A. cikkei a Bud. Szemlében (1903) és a MNy.-ben a *tányi* és *si* képzőkről.

fuldokni: Vak L. 119: „fuldokva 's öröme miatt reszkető hanggal ezt mondá“. Egynéhány példa van rá a XVII. századból a NySz.-ban; u. i. 92 *fuldokol* is: „hallottam, mint tört-átal sisakod 'ellenzőjén földokló lélekzed“. Vö. *haldokol* és *haldok* a régi nyelvben; mindkettőnek csak hosszabb alakja él már.

füstörékel: Vak L. 115: „a' vér füstörékelve lövődjek-ki belőle“. Épp olyan népies mellékalakja a *füstölög*-nek, mint a *sisereg*, *sisterég*-nek a *sisterékel*, *siserékel*. Ez utóbbit Barótinál találom a Mind. Gyűjt.-ben 1790, III:269: „Két galatsér le-felé ott siserékel elé“; a *sisterékel* szótárába is beveszi, l. *siseregnél*.

garbonczáskodás: Diog. 268: „garbonczáskodás, halálos ellenségeskedés . . . nem találtnak fel nálunk”; *garbonczáskodó*: Lev. 2: 120: „Esmérik garbonczáskodó Lelkét.” A MTsz. Udvarhely-megyéből ismeri ezt az alakot, Kazinczy talán az erdélyi Barótinál olvasta, a Kisded Szótár u. i. feljegyezi.

gyengés: Haml. 44: „a' lába erőtelen, 's az elméje gyengés” A MTsz. szerint éppen biharmegyei tájszó; vö. *kicsinyes*.

hadaz: Diog. 246: „a' görcsös botokkal úgy tudnak hadazni, mint ti . . . egy vékony pálcácskával”. Tokaj-Hegyaljáról is idézve a MTsz.-ban. Vö. SzD.-nál *hadáz*-t.

hagyomás: Vak L. 80: „gondatlan lettem hagyomásid' teljesítésére”. A régi nyelvben gyakori volt parancs jelentésben is, ma már ritka, s inkább a *hagyatékkal*, *hagyománnyal* egyértékű.

haraghatik: Orph. I: 173: „az ilyen széllel-bélelt Tudós is, mint én vagyok, reá nem haraghatik”. A NySz. szerint a XVII. század egyt házi íróinál használatos volt, talán ezek valamelyikénél olvasta Kazinczy.

héjazat: Vak L. 87: „éjszaka' felmáztam viskónk 'héjazattyára”. A codexek korában és a XVII. században sűrű volt, mint tájszó is ismeretes, l. MTsz. Baróti Szabónál is héjazat: ház-fedél. Talán innen vette Kazinczy.

heréssel: Orph. 1: 277: „'S a' tiszta tsermely-hallod? Túl rajta mint heréssel.” Se a NySz., se a MTsz. nem ismeri; de Baróti Szabó megmagyarázza: Herétselni: horzsolódni. „A fa-levelek egymáshoz herétselnek: zúgva verődnek.” Földi koholt szónak tartja és „nem tudom — mondja — hogy heréssel a' tsermely, hanem ha tsergedez”. Talán hegyaljai tájszó?

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Délibáb. Tolnai Vilmos a MNy. idei folyamának 30—31. lapján kimutatta, hogy a *délibáb* szó, a mely költői nyelvünknek legkedveltebb szavai közé tartozik, nyelvünknek igen fiatal hajtása. Mai alakjában csak 1837 óta, Gaál Józsefnek hasonló című elbeszéléséből ismerjük, s régebbi alakjára, *délibába*, is csak 1796-ból idézhetünk példát (*Erdélyi magyar Nyelvművelő Társaság* 1796. évi munkájában 162. l.). A szó legrégebbi magyarázata Tolnai szerint csak egy évvel idősebb mai alakjánál és szintén Gaáltól való. A szó eredetét én sem tudom messzebbre visszavinni, de igen a magyarázatát. Megtalálható a szó s a tünemény megfejtése Bessenyei egyik kéziratos művében, a *Tariménes utazása* című regényében (1802.),* melynek kéziratát a Nemzeti Múzeum kéziratára őrizi (Quart, Hung. 1016.). A regény elején az I. könyv 2. szakasza

* A *Tariménes* írásának idejét biztosan nem tudjuk, de 1802-ben valószínűleg már készen volt. A III. könyvről s az I. könyv 1—2. szakaszáról határozottan tudjuk, hogy abban az évben készen állottak. Az I. könyv két szakaszára vonatkozólag — s nekünk csak erre van szükségünk — v. ö. Bessenyei levelét Kazinczyhoz 1802 aug. 15-ről. (*Kazinczy Levelezése*, kiadja Váczy, II: 487.).

kezdetén Bessenyei egy hangulatos természeti képet fest. A hajnal ébredését írja le: „A piros Hajnal hosszú újjaival magas Egeit meg huzza, 's széles kárpitjait ragyogó színre festi... a ragyogó Nap ki derült Egére fel-szökvén, az álmából fel ébrett Világra elmosolyodik. Az Erdőknek Hegyeknek tetei arany színben ragyognak; alattok pedig a térségeken gőzölgő harmat ködök közt, a szép virágok, mint ezüst Tengerben, ezer színnel habzottak... Így játszott a meg újjult Természet, minekutánna a Világosságnak Királyi széke a Nap a szuszogó éjjelnek setétségét a teremtséüből ki üzte, és azon vég-hetetlen üregekre zárta, melyek e nagy *Mindennek* fenekénn az örökké tartó semmiségben tsengenek, bonganak. Ezen gyönyörűségeken Tariménésnek érzése ki terjedvén, mint Déli Tenger, úgy habzott.“ (I. könyv, 2. szakasz, 13—14. l.)

A *Déli Tenger*, a melyhez Bessenyei szerint Tariménés érzelmeinek hullámozása hasonlított, — a mint a sor alatti „Jegyzés“ bizonyítja, a délibáb. „*Mint Déli Tenger*, értetik a meg sűrűdött Levegő Égnek habzása, melyet nagy melegekben a Napnak dél táján látni szoktunk. Déli Bábának nevezik; de e szó, *Bába*, a beszédnek méltósága közzé nem jöhet, mivel nevetségre mutat és gyengítene.“

A hasonlat, a mely alkalmat ad Bessenyeinek a délibáb, vagy a miut ő nevezi, a déli tenger szerepeltetésére, nem sikerült, nem is érthető, a magyarázata is fogatékos: a délibábnak éppen azt a sajátosságát nem emeli ki, a mely a többi légköri tűneménytől megkülönbözteti. Nem említi, hogy a délibáb csalóka képet varázsol az ég aljára.* Mentségére szolgál, hogy e vonását Gaál sem vette észre, pedig ő éppen egy emberöltővel később magyarázta a délibábot. Annál művészebb és hívebb Jókai leírása a *Sárga rózsá* III. részében (1893.). De Bessenyei magyarázatának érdeme, hogy a saját megfigyelései alapján írja le a délibábot s ugyanazon jellemző vonásait állapítja meg, a melyeket maga Gaál is csak könyvekből ismer: utal tűnemény voltára, rámutat okára, a levegő fölmelegedésére, s meghatározza föltűnésének időpontját, a délet. CSÁSZÁR ELEMÉR.

Tarló: tarhó. Decsi János Adagiumaiban olvassuk ezt a közmondást; „Mus picem gustans, Az kinek az kása meg égeti az száiat még *tarló*iatís fuia. Item: Dulcis inexpertis cultura potentis amici, Expertus metuit, idem.“ (1253. sz. 104. l.) Ballagi Mór Decsiről és Kisviczayról tartott felolvasásában (Ért. a ny. és szépt. X. köt. V. sz. 1882.) ezt a *tarló* szót sajtóhibának tartja *tarhó* helyett, mert a közmondás sok más forrásban, szinte a mai napig csakugyan *tarhó*-t mond. Amde más adatok ellene szólnak a sajtóhibának, s a *tarló*-t a *tarhó* alakváltozatának mutatják. Magában Decsiben még két helyen találjuk a közmondást ugyancsak *tarló*, nem pedig *tarhó* szóval (1189. sz. 99. l.: „Siculus mare prospectat“ magyarul azonos az előbb idézettel; 4216. sz. 358. l.: „In idem flumen bis non descendimus, Az kinek egyször az kása száiat meg égeti, *tarló*iatís fúya.“). De már Decsi előtt is ezt az alakot találjuk Görcsönyi Ambrus deáknak Históriás Enekében „Az Felseges Mattyas Királynac... dolgairól“ 1577.: „Oly dolog az kyt

* Az Erd. M. Nyelvművelő Társ munkájában (I. főntebb) hiven s értelmesen le van már írva.

meg eget az kasza [!], Hogy ha lattya az *tarloiat* is fuya“ (II. rész, 45. vsz.); ugyanígy: „*tarloyát*“ az 1581-iki kiadásban. Decsi után Balásfi Tamás Csepregi iskolájában (1616.): „féltuenn annak a kásának égetésétől az szádat, a kinek a Soce mostan a *tarloiját* is fujja“ (152—153. l.); — Szenczi Molnár Albert szótárában *kása* czímszó alatt (Decsiből vette); — Prágai András Serkentő órájában (1628.): „Az kinek az kása száját meg égette az *tarloját*-is fujja“ (909.); — Beniczky Péter Rithmusaiban (1664 előtt): „A' kinek a' kása meg-égeti száját, másszor nem felejtí fujni a' *tarloját*“ (1670-iki kiad. 109. l., „Má u. a. Szerentsének álhatatlanságárául.“ 8. vsz.); — Czeglédi Tromfosdi (1666.) „Lád! Kinek egyszer a' Kása meg-égeti száját, még a' *tallóját*-is fujja!“ (136.); — u. a. Japhetke (1669.): „Ha efféle hév tej, megh-égeti a' Jesuita száiat; ki tudgya, a' *tarloját*-is fujja.“ (176. l.). Ugyanígy Cserei Históriajában (1709.): „olyan labyrinthusba is ejték Erdélyországát, melynek *tarloját* maig is fujjuk.“ (Nemz. Kvt. 25.); — Dálnoki Veres Gerzson Krónikájában (1704—22.): „Török harez előtt díványban Fovják a kását, *tallóját*“ (41. vsz. Thaly. Adal. II. 339., NySz. hibásan: l.). Molnár Ferentz Magyar Kátójában (1789.) a két alak egymás mellett olvasható:

Most meg áltad forróját is.
másszor kása' *tarloját* is
meg fújod, téj' *tarkóját* is. (81. l.).

Ennyi időben és térben egymástól távol álló és független adat azt bizonyítja, hogy a *tarló* nem lehet sajtóhiba, hanem a *tarhó* alakváltozata: *tarhó* >* *tarró* > dissimilatióval *tarló* > *talló*.

Sirám. A multkor (MNY. 6:129.) azt mondtam e szóról, hogy „Mintha Tompában is olvastam volna.“ Emlékezetem nem csalt, mert azóta eszembe jutott, hogy a Virágregék Előhangjában (1854.) fordul elő:

Szilaj viharban zúg a rengeteg,
S távol nyögést, *sirámot* hallani;
Majd megdöböntő csendet öltenek
Üres templomként, völgye, halmai.

Érdekes, hogy Reviczky Pán halálának sorai, melyekben a *sirám* szó előfordul, hangulatban nagyon hasonlítanak Tompáiéhoz, úgy hogy hajlandó volnék ebben bizonyos hatást látni.

TOLNAI VILMOS.

Czifra nyomorúság. Ma már széltében használjuk ezt a szálló igét, a díszes, czifra külső mögött rejtőző szegénységnek, nyomorúságnak a jelölésére. Különösen az uniformisos világra szokták alkalmazni, így már CzF.-nál is: „A katonaság czifra nyomorúság. (Km.)“.

Szálló igéink szorgalmas gyűjtője, Tóth Béla, német eredetűnek tartja a „czifra nyomorúság“-ot. Ezt írja róla: „Alkalmasint a Leiden des Jungen Werthers (1774.) forrása e szálló igének: czifra nyomorúság (das glänzende Elend).“ (Szájru-szájra, II. kiad. 382. l.). Az alábbiakban olyan adatot ismertetek, mely ellenemond ennek az állításnak. Horvát József Emberi okosság cz. művében (Britaine angol eredetijének Gánóczy Antaltól való latin fordítása után készített magyar átdolgozás s 1764-ben jelent meg) a következőket olvasuk: „Mi egyéb a' birodalom, és Királyi páltza, hanem arany békó.

és *tzifra nyomorúság?*“ (411.) És még egy helyen: „A' Királyi székek alkalmatlan székek, és a' koronák *tzifra nyomorúság.*“ (511.) (Latinban mind a két helyen: „splendida miseria“). Szálló igénk tehát régibb keletű, mint Tóth Béla állítja, s nem lehetetlen, hogy abból a gondolatból származott, a mit ugyanott Pázmány Kalauzából idéz Tóth Béla: „világi uraság, színes nyomorúság“. Ez ugyanazt fejezi ki, mint a mi két idézetünk, csak rövidebben. Annyi bizonyos, hogy a „*czifra nyomorúság*“ nem német eredetű.

PUTNOKY IMRE.

Elfajzás, elfajulás. A Magyar Nyelv márcziusi számában a Kenedi kérdésére adott válasz írója egészben véve helyesen fejtegeti, hogy a címűl írt két kifejezés azonos értelmű volt. Azonban az a végső következtetés, hogy a degeneratio magyar műszava az *elfajzás* legyen, azért nem helyes, mert a magyar orvosi nyelv így nem használhatja. Alig hiszem, hogy a szem ideghártyájának füstékes elfajulását (degeneratio pigmentosa retinae), továbbá az amyloid, colloid, myxoid, lipomatoíd degenerációkat valaki *elfajzásnak* fogná nevezni. Barts szótára odairja ugyan a degeneratio mellé az *elfajzást* is, de a különféle fajait mind csak *elfajulásnak* fordítja.

Az orvosi nyelvben ugyanis az *elfajulás* fogalmából immár egészen kiveszett a fajváltoztatás, fajhagyás értelme s csupán a romlás, bomlás pathologiai jelentése maradt meg benne.

Evvel ellentétben az *elfajzás* szóban mindig érezhető a fajváltozás, fajhagyás biológiai jelentése. Az *elfajzás* nem okvetetlenül romlást jelent, sőt bizonyos fokig tökéletesedést is jelenthet. Hiszen a fajváltozás, *elfajzás* fogalmán alapszik Darwin híres elmélete. Hogy az egyszerű vadrózsa *elfajzásából* sok száz fajta kerti rózsza keletkezhetett, ebben a jelenségben az elméleti botanikus láthat ugyan tökéletlenedést, (a porzóknak szírommá alakulását) de a kertész szemében a rózsza teljesebbé, mint a tenyésztés célja: tökéletesedés.

Másrészt az sem teszi *műszavabbá* az *elfajzást*, hogy ez nem telheti le az igekötőt, mert bizony mondják, hogy az apjára fajzott, sőt azt is, hogy visszafajzott az öregapjára.

CSAPODI ISTVÁN.

Retkés. Vas vmben, Felsőzalában, Somlyóvidéken, Rábaközben e szó jelentése: *kirepedezett, érdes, reszelős, szélkifujta, fájós, rücskös*, vagy a mint ott másképp mondják: *repecskés*.

Ha a kezét, lábat a szél kifújja, a kirepedezett helyen keletkezett barázdákban mindig megjelenik bizonyos fekete, piszkos sáv, a mi az odafutott vér megbarnulásának következménye s a mire egyéb piszok odajutása nélkül is nagyon könnyű rámondani, hogy ott bizony megteremne akár a fekete retek is, lévén az egész testrészt azon a helyen amúgy is *retkés*. (MNY. I: 87.)

Hát még akkor, ha a *retkés* részbe beleveszi magát a piszok, a mi nagyon könnyű, sőt elkerülhetetlen, de meg kimoshatatlan! Ezek után szinte készséggel elfogadjuk a *retkés* származását a fekete retek héjához való hasonlatosság alapján a *retekből*. (II: 47.)

Jó magam is voltam valaha e hitben. Ma azonban látom, hogy a „*retkét* ültetni bele“-féle szólás és magyarázat csupán rámondás, belemagyarázás, afféle népetimologizálás, mint a hogy a *chlórmész flórián-mész*, a *virginiai szivar bórzsönyi szivar* lesz, vagy pl. a hogy a torontáli sváb szája *judapulver* lesz a *jodoform*.

Ugyanis én a *retkésnek* egész másutt látom az eredetét, mint

a retekföldön. A *retkés* nem jelent egyebet, mint a még elég gyakran hallható *redékés*, a minék *érdes*, *ráspolyos*, *kicserepedezett* jelentése van. Azaz olyant jelent, a minék nagyon sok a *redektyé*, sok rajta a *red*, a *reczés*. A *redékés* alakot gyakran hallottam az öregebbek ajkáról, akkor, ha nálánál előkelőbbel beszélt, a mikor az illető előkelőbb *megredékésedett* kezéről esett szó. A hasonszorűek keze lába persze már csak *retkés*, mert ott a „sz^vómm^uó nem vitték“ esete (szómmal nem véték) nem foroghat fenn.

Én ebben a *redékés*-ben látom a *retkés* őseit. Fejlődése: *redékés* > *redkés* (mint: *szutyokos* > *szutykos*, *lucskos* > *lucskos*, *poczakos* > *poczkos* stb.) > *retkés*. E fejlődésre természetesen semmi befolyással nincs a *reték*, sem az, hogy „megteremne benne akár a fekete retek is“.

SZTROKAY LAJOS.

Kék. Régibb nyelvelméleinkben és növénytani munkáinkban többször fordul elő ez a magyar növénynév, melynek kielégítő magyarázatát eddig nem ismertük. Tudomásom szerint a következő adatok ismeretesek: 1400 körül Beszt. szój. 408. *lactuca*, *kek*. Schlägli szój. 928. *lactuca*, *kek*. 1578. Melius Herb. 75: *Ölyw fű*, *Vad kék*: *Hieracium maius*, *Cicoria luteum*: *Habichtskraut*, *Sawdistel* [= *Hieracium murorum* L.]; 76: *Disznókék*, *Nyulékék*: *Sonchus*, *Lactuca leporina* [= *Sonchus oleraceus* L. és *S. asper* L.]; 78: *Disznókék*: *Endivia Sylvestris*: *Sawdistel* [= ? *Sonchus* vagy *Cichorium*]. 1583. Clusius, Nomencl. *Sonchus laevis*: *Pie kék*. 1590, Szikszai: *AEndivia*, *Intiba*: *Dizno kek* [= ? *Cichorium Endivia* L.]. 1595. Beythe 39. *dizno kek*, *pie kek* [= *Sonchus asper* L.]. 79. *Boriu fűl*, *ölyu fűju*, *Vad kek*: *Hieracium majus*, *Cicoreum luteum* [= *Hieracium murorum* L.]. 1673. Comenius 24., 26. (NySz.) *disznó-kék*, *sonchus belénd fű*. 1708. MA.: *Disznókék*, *Endivia*, *Dens leonis* [= *Cichorium Endivia* L. és *Paraxacum officinale* Wigg.]. 1708. PP.: *Disznó kék*: *Endivia*, *Dens leonis*. [= U. a.]. *Nyúl-kék*, *nyúl-saláta*: *Sonchus*. 1775. Csapó 122.: *Nyulékék*, *Nyúl-saláta* [= *Sonchus oleraceus* L.]. 207. *Vadkék* [= *Hieracium murorum* L.]. 208. *Disznókék* (de így helytelen [Csapó megj.]) [= *Taraxac. off.* Wigg.] 1798. Veszelszki 415.: *Piekék*, *nyul-kék*, *disznó-kék* [= *Sonchus oleraceus* és *asper* L.]. 1807. Diósz. Fűvk. 446. *disznókék* [= *Chondrilla juncea* L.].

Finály a besztercei szószeredetben azt mondja, hogy „a *saláta* szó [a *kek* után t. i.] tollban maradt“. Szamota a Schlägli szójegyzék magyarázataiban hozzá teszi: „azaz *saláta*“. Vagyis ők mindaketten *kék salátá*-ra gondoltak. A NySz. a *kék* (blau) szó összetételei alatt említi a *disznókék* és *nyulékék* szavakat. A fenti adatokból azonban nyilvánvaló, hogy itt nem a magyar *kék* (blau) szó átvitelével, hanem egy teljesen önálló, ma már kihalt növénynévvel van dolgunk, a melylyel elődeink olyan egymással rokon növényfajokat jelöltek, melyeket salátának elkészítve szoktak élvezni (*Cichorium Endivia* L., *Sonchus asper* L., *S. oleraceus* L., *Taraxacum officinale* Wigg., *Hieracium murorum* L.).

Támogatja ezt a feltevést az is, hogy a török *kök* szónak, „himmel“ és „blau“ jelentésén kívül „a földből kibujt friss fű“ jelentése is van [I. Radloff Wörterb. II. 1222.: das Gras, besonders das frisch aus der Erde spriessende Gras]. Valószínű tehát, hogy a török szó egyidejűleg kétféle jelentéssel került át a magyarba.

GOMBOCZ ENDRE.

Gomboskert. E b. folyóirat f. é. 4-ik számában „az *úr gomboskertében*“ kifejezés magyarázatául írott cikkemben elfoglalt álláspontom helyességének igazolásául legyen szabad megemlítenem, hogy a pataki névtelen (Balassa Bálint) által az „Eurialus és Lucretia“ utolsó sorában „gomboskert“ néven említett kertnek a Lorántffy Zsuzsánna fejedelemsasszony idejében egy külön kertésze volt, a kit Károli Mihálynak hívtak. A kert neve, kertészéével együtt előfordul a Lorántffy Zsuzsánna 1652-iki uradalmi és udvartartási könyvében, melyben az is föl van jegyezve, hogy a kertésznek miből állott a fizetése. („Conventio Michaelis Károli hortulani in horto Gombos“...) Sőt külön kertésze volt a Gombossal szembe fekvő Mandulásnak is. („Conventio Joannis Obecz hortulani in horto Amigdalorum“...) Ezt az udvartartási könyvet közölte Szilágyi Sándor a „Lorántffy Zsuzsánna“ cz. történeti család és jellemrajzához csatolt okmánytárban. (A Magyar Tud. Akad. Évkönyvei. XIII. k. 9. drb. Pest, 1872. 74. lap. Erre az adatra Szinyei Gerzson ny. főiskolai tanár úr hívta fel figyelmemet.) Ez adatból kitűnik az is, hogy régen úgy a Gombos, mint a Mandulás tényleg a pataki várhoz tartozott.

HARSÁNYI ISTVÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Batthyány Kristóf († 1570) levelezéséből.

Nem régiben Batthyány Kristóf levelezését néztem át a körmendi levéltárban. Mintegy 10—12 ezer levélből áll, s majd mindannyi ő hozzá van intézve. Minthogy azonban a levelezés nincs pontosan rendezve, másoknak szóló levelek is találkoznak köztük, így pl. Batthyány Ferencznek és nejének több levele. Megjegyzem, hogy a levelek közül több százat én bontottam fel. Úgy látszik, Kristóf úr nem igen volt kíváncsi a hozzá intézett levelekre. Több fölbonthatlan levélben még XVI. századi virágmagvakat is találtam, miket most próbaképen elvetettek Körmenden.

A következőkben, rövidség okáért, Batthyány Ferencz nevét B. F.-fel és Kristótot B. K.-val jelölöm:

B. F. 1524 okt. 8-ikán Kőrösről írt latin levelét e magyar sorokkal fejezi be: „*yo Katus een zerethe leaniom twdod hogy sokzer mondotam neked hogy nagy az wr Isten ees megh zerzy az mi dolgunkkat ees mindden embernek y v̄sely dolgat ky ýtyle keresy. az m̄y dolgunk hala Istennek yol vagyon kýt nem erdemlettink volna merth az k̄yk enekem gonozomat kevantak azokat Isten een birtokom ala atta nagyob rezet az thebýt ees hamar varom Istentyt hogy een byrtokom alat leeznek. Az the atyad battyani Ferench.*“

B. F. 1526 július 22-ikén latin levele végére e pár magyar szót írta: „Zerethe Kata ne bankoggal semmit Isten mind yol agya Isten agya yo eegesbe (így) laswk eg mast.“

Bornemissza Pál 1528 június 21-ikén Pettauban kelt latin levele végén a magyar utóirat: „Isten el vezesse zent athiank ferencz addig im Alberth prepost Wylaky pispeket tot orzag oltalmazni hog mayd teliessege el kel az s̄yltee.“

B. F. írja 1534 április 12-ikén az öccsének: „de a gyermek lowat a fwre bochasd ha toabb nem chak *eg h̄ezad napyy* mert meg

sokta a fwwet, ha meg nem etetyk wele a fwwet tehat elwez a lo, nam talälz ot eleg retet, bochasd rea nyhan napyg“.

B. F. írja 1537 július 28-ikán: „az pogany oth mynden nap *rabolthon rabol, foglaton foglat* . . . azért the ys ne syess onnan el, *jeleswl* migh megh nem lezen a viadal Toth orzagba“.

Erdélyi Gáspár, újvári porkoláb írja 1537-ben B. K.-nak: „reyam ne *nehезelyen* hogy az hazassagrol nem irtam, merth tugya azt the k. hogy mynden wyyonnan newzewt embernek el wez ezi mynd az wee legeen farkanak“.

B. F. 1537 október 21-ikén Németujvárról írja B. K.-nak: „Eg ideygh wes zalogba az arany lanchot mondomys hoğ *ne taach zayadat* chak ide haza es e kewes jozagra, zolgalatoddalys erthe lygh, merth en hyzem hoğ penzt adnak nektek . . . Im az angyod *leper lowaat* porozkayat neked kewldettem nem twdom mychoda lowakat kezdel kivanny mykor en the korodba woltam nem kivantam porozkan jartomat hanem ky fellyeb wgroth wolna a feleeth kivantham, de talam meegh weeghre a keralne azzon *kerlytkayaba** fogz kewanny jartodat“.

B. F.-né írja 1538 július 7-én B. K.-nak: „maghad irod ahöz semmi zered ninch sem a fele embered ninchen . . . semmi keppen kezikbe ne meny merth ha kezikbe migh, *megh keteleztetnek*, hoğ kezewttwok kel lenned. . . . Jw ide fel hozzank job ith mulatnod es madaraznod velem“.

B. F. 1538 július 11-ikén írja: „ha kezikbe nem mennel *Zemerem* volna . . . chak *pironkodnal*“.

B. F. 1537 július 28-ikán Pozsonyból írja: „A ky Beýtel erdemýt wýžý es yambor *zerzeturs* megh tartja az ew zerzetit, de olly *zerzetet* ne tarch mynt Wylaky uram, mert neha neha meg zegi. Jam-bornak egy hity wagyon“.

B. F. írja 1537 október 31-ikén: „A ghermek loo *wereos pay*. Az angyod porozkaya ismegh az keek lovachka. . . . A keek lovachka az igen hitwan, azt nem kwldhetik, az the kys lowadys azys ighen *thurros* . . . Nem jo zam wetew wagy magadnak . . . ha igaz fegyverbe kelletyk *ighetned*, el *ighethetz* a fele nyereghbe“.

B. F. írja 1539 május 2-ikán: „nem kel eghesegghel *pachkalni*, annal dragab marhad ninchen“. Ugyane levél végén írja: „nem santha embernek valo a *neurzees*, mert meegh az eep embernek is gongya wagion benne“.

B. F. írja 1539 május 11-ikén Dombróról: „Jo ewchem a therek tegnap *Zaghudot* Welykere zinthe Chazmaigh *Zaghudot* volna, ha a wyzeken altal jwhetet wolna, azert myhelt hallaz *Algyu hanyast* azonnal hadmegh a zeghin nepnek hoğ fussanak es oltalmaztasd ewket hadmegh hoğ ebren legenek“.

B. F. írja 1540 június 30-ikán az öccsének, hogy beszélt Ungnáddal; „azt monda, hogy eoreomesth mieli, mert lezen valami *neep tartas*. En hwz loora zoltam neki hogy *tartana* neked, monda, hogy *megh mieli* mert *neepeth tartanak*. Ne restelyed the magad ys hozza mentedel“.

B. F. írja 1540 szeptember 29-ikén „Im *kredencze lewelet* irtam neki reyad, ha kivannya en *ketel lewelet* adok neky a marharol, hogy epen megh wizyk neky“.

* Ez a *kerlytka* szó Batthyány több levelében előfordul; pl. 1537 október 31-ikén írja: „de the mondok weegre *kerlytkaba* fogz jarni“.

Czygan Ferencz írja 1540 január 6-ikán „Tovabba Zekel Lwkachot talalom ith, byzon ighen *nehezel* kegelmedre, azt mondja wramnak zolgaina, de knek soha“.

B. F. írja 1541 február 14-ikén: „eg *misse ineklew keür* (így!), ky zent Jakaby eghazy volt, aztys hozasd fel“.

B. F. 1541 október 3-ikán: „twdod Bwdan vagyon chazar, nem *thombolhotcnek* mosthan anyth mynth ez elewth“.

B. F. 1543 július 5-ikén megdorgálja öcsesét, a miért másnak jószágot ad, mikor magának is alig van. „Hallottade — írja — egy régi példaban, hogy ha eger nem bujhatik lukjaban, kewth thewkeht farkara“.

B. F.-né írja 1543 deczember 16-ikán latin levele végén e sorokat: „Marwsaazon kyz az tanchra, myg az feybe kozoroth adni akar ke., hogh elyb ke. mynden az tanchba megh farad“.

B. F. 1545 április 30-ikán írja: „vasarnap *megygenten* Zalonakban megywnk“.

Ország Magdolna írja 1553 április 20-ikán: „Az kegy. lewelet megh ertettwk, kiben írja k. hogy mivel nem varta volna k. hogy az eö kogyelme kertet *sido koporsonak* neveztwk volna“.

Orczy János írja B. K.-nak 1554 május 21-ikén: „N. tugya hogy nyomorodott ember nunchen ez feoldeon, mint nemes ember gyermeke, ki feoldebeol ky vezend, ky sem kapalni sem kazalni sem egyeb munkara nem jo, de ha elezer mwte az en atyam adott volna mostan megyes (megis) el *wayhatnam* wele, de semmit nem twdok. Immar feoldem sinch hol en el *wayhatnam* felesegemmel es gyermekymmél, koldulni nem merek . . . adya megy Nagy. az Ambrws ispan hazath nekem had *waygyam* benne“.

Winthey Gáspár írja 1554-ben B. K.-nak: „Hallottwk, hogy te n. *faydalomruol*, *kezuwenruol* és *gercheruol* ir volna. Egy barátom germekezt ez fele faydalom kezwen es gercz hatalmas igen banttya giettry“.

Mindszenty István, zágrábi kanonok írja 1555-ben: „accepi medicinam contra mortalitatem porcorum, accipienda est agrimonia vulgo *apro Bolythoryan*“.

Choron Fraxya (vitélő Petheő Benedekné) 1560-ban írja B. K.-nak: „megh zolgáljuk mynd wramnak egyetembe az *rozmarynth* mint byzoth wramnak es zomzedunknak“.

Petheő Benedek 1562-ben írja Batthyány Kristófnak: „proballya meg the n. az *borju maynak az vizevel*, mert nalam is vannak receptak, de mind semny az teobbi az *borju may* vízhez kepest“.

Orbulochich Péter írja 1562 október 8-ikán B. K.-nak: „de az halru es *tegla ygetysnek* walo fa Zegsegerwl es az *rywyzek* dolgayrol most ezh írhatok N.-nak, hogy a mi kewes halat zerezhettem N.-nak most kwlttem egy *galoczath* 7 apro sewthni walo halakoth, byzon tewb yo fele halom nynchen“.

Petheő Benedek 1562 Szent Katalin napján megírván B. K.-nak, hogy „ezten keden“ reá jöven a köszvény, „*fazon ezten napra*“ nagy fájdalom jött reá. „Az eyel — írja — egy zem pillantasyk walo *tagirlasom* nem wolt, egy zalat sem aluttam“. A bajára orvosságot kér Batthyánytól „mert az *karvolnyak* ymar N. tuğa természetyt, ird megh wram mynt kel meg *enheteny*“.

Székely Lukács 1563 márczius 13-ikán Ormósdról írja B. K.-nak: „Az kl. kivansagha zerinth im az *fyge fakban* kyldeottwnk knek, de

hogy ha ezek megh nem fognanak *fogonny*, ismeglen mas felet akarunk kwlteni“.

Füre való vizsla: Gyulay János 1563 július 14-én B. K.-nak írja: „*et unum canem odorarium vulgo fýre walo rýslath nobis dare velit*“.

Petheó Benedek írja 1563-ban B. K.-nak: „hol N. en teölem *Mankot* keret, byzon valanak zepek, de olys lovam vagyon, hogy ymar teöbbit teöretett el velem tiznel“.

Pernezy Farkas, babocsai kapitány 1564 deczember 18-ikán írja, hogy kifogyott az agarakból, de mástól fog egyet szerezni, „*kith igen dycher, hogy jo faj, de megh igen kelek*“.

Varasdról 1565-ben aláírás nélkül jelentik, hogy egy erdei (vaddisznó) Horkovich Márton lába ikráját végig hasította „*valamenyi hozw az ykraya*“.

Gyulay János írja 1565 október 7-ikén „*towaba az hol keri kegy. mi teölwnk az kis orath, kit az mi oras mestherwnk chynalt*“.

Forgach Ferencz írja 1565 november 15-én „*hon akarok laknom, hogy ha raynd az therek mynd az rebellisek megh nyomoritotanak, ennel is inkább megh ne nyomorogjam es kodos taskara ne jusson dolgom*“.

B. F.-né írja 1567-ben: „Az en eghesseghem felwl azt irhatom keg.-nek, hogy az aggy *meghes* semykeppen nem akar el tawozni twlem“.

B. F.-né írja 1567 márczius 4-ikén „en penig sem egyiknek sem masiknak nemzetsegenek *agazathyat* nem tudom“.

B. F.-né kérdi 1567 márczius 11-ikén: „az Banffy Ferencz anya *menny Izen walo atyafý?*“

Zkárossy János írja 1599 február 13-ikán: „*semmi fertragh vagy bizonyito level nem leven kezemmel . . . de azert az procatorok ugyan chak hazontalanul es heaban cheplettenek ez ideigh az zalmaban, nem tudvan semmi bizonyost az fertragh es vegezes feleol*“.

Az örségiek 1600 körül (abban az időben, hogy Kanizsa a török kezére került) írják: „Hegedws Janos ispan sagaban es Twskes Mihaly *cörnagyságában* az chazar adoajat kiszedtwwk volt egymason“.

ÖDÖNGÖ ÁREL.

KÜLÖNFÉLÉK.

Hunfalvy Pál kézirati hagyatéka. A Tatra-Múzeum-egylet alelnöke és múzeumi öre, dr. Daits Ede úr Felkáról értesít bennünket — miről előbb nem volt tudomásunk —, hogy Hunfalvy Pál kézirati hagyatéka az ottani Tatra-Múzeumban van elhelyezve s hogy a következő csoportosítás szerint, már nagyjából rendezve is van, ú. m. 1. belföldi levelek, 2. külföldi levelek, 3. naplók, 4. utazási leírások, 5. ethnographiai, 6. nyelvészeti, 7. politikai és államtudományi, 8. egyházi és iskolai kéziratok és tanulmányok, s ezeken kívül 9. hírlapi czikkei.

Sz. K.

Schlözer és magyar hallgatói. *Frensdorff F.*, a ki Schlözerről eddig a legalaposabb életrajzot írta (l. Allg. Deut. Biogr. Bd. XXXI.), egy újabb értekezést írt „Von und über Schlözer“ czímmel, a mely

a göttingai „K. Gesellschaft des Wissenschaften“ Abhandlungen-ei XI. kötetében (1909) jelent meg. Az értekezésben Schlözerhez és Schlözertől írt levelek vannak közölve, magyarázó jegyzetek kíséretében. A 91. lapon ez az érdekes jegyzet van: „Schlözer hielt mitunter nach Vereinbarung auch Vorlesungen für besondere Zuhörerschaften, was damals nichts seltenes war und auch in den Lektionsverzeichnissen angekündigt wurde. Im Katalog für den Sommer 1798 findet sich die Anzeige Schlözers, dass er ein zweismestriges Kolleg de curriculo historiae universae cum nobilissimis Ungris, im Winter 1799 mit denselben Zuhörern ein Reisekolleg verabredet habe“.

MELEGDI JÁNOS.

Kelemen Béla: *Idegen szavak és nevek szótára.* A gyakrabban előforduló idegen nyelvű szállóigék, szólások és rövidítések magyarázatával. Bp. Athenaeum; kis 8-rét, 224. l. Kötve 4 kor.

Kelemen Béla szótárait legfőképpen az jellemzi, hogy az iskola szűkebb kereteit átlépve, az életet akarják szolgálni. Ilyen legújabb könyve, az *Idegen szavak és nevek szótára* is, mely mindenekelőtt az újságolvasó szükségletét tartja szem előtt. Valóban, a ki napilapot olvas, még ha tanultabb is, akárhányszor fönnakad a léptenyomon föl-fölbukkanó, sokszor tolakodó idegen szavakon és kifejezéseken. Fönnakadunk rajtuk, mert igen ritkán szolgálnak annak a fogalomnak vagy képzetcsoporthoz a kifejezésére, melyre valamely nyelvben eredetileg termettek, hanem három-négy nyelv kohóján átmenve, alakilag meg tartalmilag is annyira elváltoztak, hogy ember legyen, ki valódi mivoltukat meg tudja állapítani. Hozzájárul még az a néhány esztendeje fölkapott fonákság, hogy nyelvünk eredeti szavainak mezében jelennek meg s a járatlant megtévesztik származásukra, jelentésükre, kiejtésükre nézve egyaránt. Kelemen Bélát különösen ez a „honosító“ írás s a nyomán járó tarka, majdnem mindig helytelen és bántó kiejtés vezetett szótára megszerkesztésében; kalauzt ad az idegen nyelveket nem tudó mai olvasó kezébe. Minthogy könyve a nagy közönségnek szól, a kiejtés jelölésében csak megközelítő pontosságra törekedhetett; teljes pontosságot elérni lehetetlenséggel határos, mikor átlagos műveltségű közönségnek vagy harmincz nyelv szavait akarjuk szájába rágni. Jelölései könnyen érthetők s a célznak megfelelnek. Igen czélszerűnek tartanám, ha a hangsúly is meg volna jelölve, mikor a magyartól eltérően nem az első szótagon van; ez nem járna műszaki nehézséggel, segítené a helyes kiejtést és megakadályozná — talán — annyi fölösleges idegen szó befogadását. A mi a fölvett szóanyag mennyiségét illeti, arról nem lehet bíráló ítéletet mondani, mivel az idegen szóanyag annyira állhatatlan és ingadozó, hogy szinte napról-napra — mondhatnám lapról-lapra — változik. Igen czélszerű volt a közkeletűbb idegen neveket is fölvenni; ebben kissé kevesellem is a mennyiséget, különösen a lapjaink kereskedelmi és távirati rovataiban előforduló helyneveket lehetett volna nagyobb számmal befogadni. A szálló igék szerintem kimaradhattak volna; egy-kettőt kivéve, legtöbbje ugyanis inkább irodalmi, történelmi jelentőségű s ha valaki nem ismeri, nemcsak jelentését, hanem származását, vonatkozását is keresi, ez pedig meghaladja az ilyen szótár keretét; viszont igen jó szolgálatot tesznek a külön függelékbe sorozott rövidítések. Jó lélekkel ajánlhatjuk Kelemen könyvét a nagyközönség figyelmébe.

T. V.

Szinnyei József: Finnugor nyelvtudomány. (Prof. Dr. Josef Sinnyei: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Sammlung Göschel, Leipzig, 1910. Kis 8-r., 156 lap. Ára kötve 80 Pfennig.)

Pár hónappal ezelőtt egy érdekes és értékes kis könyv jelent meg a lipcsei Göschel-féle tudományos gyűjteményben, társaságunk alelnökének, Szinnyei Józsefnek a czimben jelzett műve, mely mindenkép érdemes arra, hogy folyóiratunk olvasóközönségének is bemutassuk röviden. E kis könyv nagyjában ugyanazt az anyagot öleli föl, mint az érdemes szerzőnek „Magyar Nyelvhasznítás“ cz. műve a Finnugor kézikönyvek közt immár 4-ik, javított és bővített kiadásában, melyet bővebben is ismertetett folyóiratunk. Míg azonban a tudós szerző utóbbiban feladatahoz mérten csak egy finnugor nyelvből, a magyarból indult ki és csak hallgatói számára készített vezérfontalat; addig e másik műben az egész tudományos világ számára írt igen becses és könnyen hozzáférhető tájékoztatót és összefoglalást a finnugor nyelvtudománynak különösen az utóbbi évtizedekben leszűrődött és bebizonyított tanításairól, itt általános finnugor alapról indulván ki s így vevén vállatóra az egyes finnugor nyelveket.

E kis könyv méltán sorakozik ama külföldön megjelent vagy külföldiek számára írt becses magyar munkák mellé, a melyek lehetővé tették és teszik nemzetünk szellemi életének és nyelvünknek megismerését az idegeneknek is, a kik másként nem ismerhetnék meg a finnugor nyelvtudomány összes újabbkori eredményeit és tanításait s egyik legnemzetibb tudományunknak, nyelvészetünknek a legszigorúbb módszerrel kifejtett összehasonlító és nyelvtörténeti s ezzel együtt általános nyelvtudományi eredményeit. *Szenczi Molnár Albertnek* 1604-ben Nürnbergben megjelent latin-magyar és magyar-latin szótára s 1610-ben Hanauban közzétett Új magyar nyelvtana egykor nem lehetett nagyobb hatással a külföldön Fogel Mártonra és másokra, a kik a magyar nyelv rokonságát az északi népekkel főként e művek alapján vették észre, mint a mily termékenyítő lehet Szinnyeiének az összehasonlító finnugor kézikönyve, a Simonyi Magyar nyelvének 1907-ben Strassburgban megjelent német nyelvű átdolgozásával (*Die ungarische Sprache*) együtt, a finnugor és magyar nyelvtudomány jelenkori ismeretére nézve. Olyan e kis könyv, mint Riedl Szende Magyarische Grammatikja (Wien, 1858), Riedl Frigyes Magyar irodalomtörténete a külföld számára és más hasonló célú jeles műveink, a melyek valósággal nemzeti és nemzetközi szolgálatot tesznek a szó legigazibb és „legnemesebb“ értelmében — a mi dicsőségünkre.

A könyv három részre oszlik. Az irodalom, hangjelölések és rövidítések után az I. részben, a bevezetésben, a finnugor nyelvekről s e nyelveket beszélő népekről, a nyelvek nyelvjárásairól, nyelvtörténetéről, majd rokonsági viszonyukról, a finnugorok ősi hazájáról, árja népekkel való érintkezésükről, az indogermán és finnugor nyelvrokonság fölvételéről és az ú. n. uralattáji nyelvtörzs kérdéséről szól. Mindenütt a legújabb adatok felhasználásával és a legnagyobb kritikával. Itt is a magyarból indul ki, aztán a vogullal, osztjakkal, zürjénnel votjakkal, cseremiszzsel, mordviinnal, keleti finn nyelvekkel és a lappal folytatja, egyes finnugor népek (finnek, lappok) települését is érdekesen rajzolja s finom érzékkel mutat rá azokra a kérdésekre, melyek e körön belül az indogermán nyelvészetet is érdekeltetik. Igen

szép e részben a finnugorok elágazásának rajza, érdekes az őshaza kérdése is, hogy t. i. a finnugor ősnép hazáját az Ural középső vidékeire kell tennünk, főként az európai oldalra, a Káma és mellékfolyói vidékére. A második rész összehasonlító hangtan; a harmadik összehasonlító alaktan. Amott először a mássalhangzók változásairól szól, a szóközei mássalhangzóknál behatóan tárgyalva a Setälä finn nyelvésztlől föllállított s szerzőnktől is saját kutatásaival igazolt fokváltakozási elméletet, mely igen termékenyítő lett a magyar hangtörténet és a szóképzés történetére, helyesebb fölfogására is. A magánhangzóknál a hangzóilleszkedést az illető nyelvekben, t. i. a melyekben megvan, újabb fejlődésének bizonyítja. Szól a labialis illeszkedésről s a finnugor nyelvek eredeti hangsúlyozásáról is. Az alaktanban a szótövekről, számról, főnévről és melléknévről, a névragozásról, első- és másodlagos ragokról; — szigorúan megkülönböztetve az ált. finnugor vagy csak részleges ugor (magyar, vogul és osztják) vagy nem ugor (a többi nyelvek) egyezéseket. Majd a melléknévi jelzőről, fokozásról, fő- és melléknévek képzéséről; számnevekről, névmásokról, birtokos személyragokról, s végül az igéről, ige-képzésről, mód- és időalakokról (helyesebben akciókról) és az igei személyragokról szól szigorúan tudományos, új grammatikus módszerrel, lélektani magyarázatokkal, a legnehezebb kérdésekről is a legvilágosabban és igazi érdekléssel.

E kis könyvet élvezettel olvashatják azok is, a kik nem szakemberek, sokat tanulhatnak belőle az újabb nyelvtudomány általános kérdéseire s egyenesen nyelvünk eredetére és történetére nézve is. Szemen szedett, szebbnél-szebb leszűrt igazságok azok, a miket tartalmaz s a mikkel az indogermán nyelvtudomány mivélőit is gazdagíthatja.

Hirt az indogermánokról szóló nagy munkájában azt mondja egy helyütt (Die Indogermanen I:72) a finn és indogermán nyelvrokonságra vonatkozólag, hogy csak mikor ősfinn (fi.-u.) grammatika lesz, mint a hogy van ősendogermán nyelvtan, akkor ítéltetni biztosan a rokonságról. Nos hát Szinnyi kis könyve már egy újabb eszköz e czél felé is az indogermanisták részére; mi nekünk pedig, magyaroknak is megbecsülhetetlen mű Magyar Nyelvhasznítása, s csak nem rég a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tett másik kitűnő értekezése (A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége, Olcsó könyvtár 1569—1571. sz.) mellett is. Nemzeti és egyetemes nemzetközi s főként történeti értéke az, mely maradandóvá teszi e művet s az általános nyelvtudomány, magyar nyelvhasznítás és a történeti magyar nyelvtan művelője is haszonnal forgathatja.

ERDÉLYI LAJOS.

Graumann Sándor, Magyar növénynevek szótára. Különös figyelemmel a népies kifejezésekre; a német és botanikus elnevezések hozzácsatolásával. Erfurt 1909. M. 250. 196 l.

A szerző, a ki valószínűleg egy Németországba szakadt kertész-honfitársunk, egy háromnyelvű szótárt állított össze, a melyben körülbelül 5000 magyar növénynevet találunk nagy szorgalommal összegyűjtve. A kis munkának praktikus czélja van, s mindennapi használatra van szánva, de különösebb értéket ad neki az a körülmény, hogy szép számmal találunk benne olyan népies növényneveket, a melyek az irodalomban eddig ismeretlenek voltak. Csak az a kár, hogy szerzőnk, ki saját bevallása szerint évek óta gyűjti a népies

magyar növényneveket, helynév nélkül közli őket. A magyar növény-tani segédkönyvekből kiszedett neveken kívül megtaláljuk benne igen sok kerti növénynek a kertészek között meghonosodott magyar elnevezéseit is. Használhatóságát megkönnyíti egy latin index. Egy-két hibát nem tekintve, melyek az ilyen mű munkákba könnyen belecsúsznak, a könyvecskét haszonnal forgathatja majd a magyar botanikai nomenclatura földolgozója is.

G. E.

A magyarság eredete. A Magyar Nyelv IV. kötetében (147—57) néhai Szeremley Császár Loránd tagtársunk részletesen ismertette Szinnyei József-nek *A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége* cz. hosszabb tanulmányát, a mely a Csánki Dezső szerkesztésében megjelent *Árpád és az Árpádok* cz. diszmunkában látott napvilágot. Örömmel jelenthetjük, hogy Szinnyei jeles értekezése nemrég különnyomatban is megjelent (az Olcsó Könyvtárban) s így a nagyközönség számára is hozzáférhetővé lett. A magyarság nyelvét és eredetét illetőleg a művelt közönség jó része még ma sincsen kellőleg tájékozva, s ezért nagyon kíváncsúnak tartanók, hogy Szinnyeinek a tudomány magasságán álló, de vonzó alakban megírt könyvecskéje minél szélesebb körökben elterjedjen, s a még mindig burjánzó balvéleményeket gyökeresen kiirtsa. Felhívjuk rá a Magyar Nyelv olvasóinak figyelmét.

Az „Aika” című finn revue áprilisi számában Paasonen Henrik helsingforszi egyetemi tanár hosszabb ismertetést közöl Szinnyei József „Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft”-járól. Ismertetését így fejezi be: „Nem akarunk egyes részletkérdések megvitatásába bocsátkozni... csak, kedves kötelességet teljesítve, felhívni a finn művelt közönség figyelmét a magyar író nagybecsű munkájára, a kit mint tudóst és Finnország barátját, már régóta tisztel s hálásan elismerni, hogy a szerző terjedelmes és nehéz feladatát becsülettel megoldotta. Lelkiismeretesen és önálló ítélettel felhasználva a finn-ugor nyelvtudomány eddigi eredményeit s a maga részéről is (mint már eddig is annyiszor) értékes adalékokkal megszerezve, Szinnyei József olyan összefoglaló művet alkotott, a mely nagy nyereség a finnugor nyelvtudományra nézve, s a melynek megjelenését jelentős tudományos eseménynek kell tartanunk.”

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

NÉPNYELV.

I.

A debreczeni lófogatokhoz (MNy. VI: 49.). A négyes fogat jobboldali első lovát azért hívják *ostorhegyesnek* — így magyarázta nekem egy békésmegyei kocsis — mert ezt csakis az ostor hegyével lehet megütni, különben a rudast is éri az ütés. A *gyeplüist* ugyanott gyakrabban *suhogós*nak is nevezik, mert erre az ostort kieresztve, suhogtatva is rá lehet eresztetni, akár pedig végig vágni rajta, hiszen a két hátulsó ló közül egyik sem kaplat belőle, bármilyen laposan jöjjön is a suhintás.

KOVÁCS GEZA.

Régi hetesfogat. A márcziusi füzetben foglalt 13-ik kérdésben azt veti föl Tolnai Vilmos: akad-e valahol az országban oly hetesfogat, mely Arany János (Toldi szerelme IV. 5.) szövegének megfelel? A fogatot úgy elemzi T. V., hogy a lovak három sorban lehettek előrefogva; az *első sor*, egy embertülső lógóssal *hármás*, a második és harmadik sor kettes. Én a

szövegből: „*Hét ló van előre: kettő, kettő, három*”; inkább azt veszem ki, hogy az első és a második volt kettős, a harmadik = hátulsó volt hármás, az utóbbiban pedig a harmadik *lógós* (hajszás) volt, tehát egészben a *kocsis keze alá adva*. Hogy ily fogat mint szokásos még élne, nem hiszem, s azt a régiségben is a teherhez mért alkalminak tartom. A kálvintéri szőlőkút medenczekövét, mely faragatlan nyers állapotban roppant nehéz volt — úgy emlékszem — harmincz pár ló szállította helyére.

Suhogós. Kovács Géza adaléka az első lépés a fogatok mesterszavainak szaporítására. En csak a debreczenieket adtam, de — választási kifejezéssel élve — „több mint bizonyos”, hogy vidékenként még akadhat akárhány. Megjegyzem különben, hogy a *suhogós* alapjában hangot fest és nem jelent ütest; „az ostorral feléje suhintott” nem jelenti, hogy reáütött, mert a jó lónak az ostor suhogó hangja is eléggé ösztönző. HERMAN OTTÓ.

II.

A részegség kifejezései.

II. Egyéb igekötős igék.

E csoportban azok az igék foglalnak helyet, melyeknek *el, föl, le, ki, meg* stb. igekötőjük van. Ezek természetesen kevesebben vannak, mint az I. csoportbeli *be* igekötősök. Alapigéjük rendszerint az, a mi emezeké. Én itt jobbára csak azokat közlöm, melyek forgandóbbak, vagy melyek a *be* igekötősöknél használtabbak. Van pl. *beázott, átázott, megázott, ledázott, elázott*, de közülök legismeretesebb az utolsó: *elázott*. Van *bekészült, elkészült, megkészült, kikészült, nekikészült*, de legszokottabb: *elkészült*. Így *fölöntött, bevan, megrészegedett, leitta* magát stb., ritkábban fordulnak elő egyéb igekötőkkel. Olyan is találkozok, mely csak egy bizonyos igekötővel társul, pl. *megkapta*.

Agyonázott
agyonbódult
agyonbolondult
agyonborosodott
agyoncsufított
agyonfordított
agyongyalázkodott
agyonhervadt (hervasztott)
agyonhortyant
agyonitta magát
agyonittasodott
agyonjárt (agyonra j.)
agyonkafarezozt
agyonkeverődzött
agyonkorhely(k)edett
agyonkuszálódott
agyonmaszatolódott
agyonmártózott
agyonpirult
agyonrehült
agyonrutult
agyonsilányodott
agyonsubiczolt
agyonsummált
agyonszalvált
agyonszomorodott

agyontellett
agyonujjított
agyonvakult
agyonvan (agyonra van)
agyonverte magát
agyonzabált stb.
Aláaggatott
aláagyazott
alábuggyantott
alácsavarintott
alácsá vált
alácsörgetett
aládobált
aládörrentett
aláejtegetett
aláeregetett
aláfolyatott
aláfűtött
alágyujtott
aláhajigált
aláhütyentett
alákortyantott
alálobbantott
alálódított
alámoslékolt
aláöntözött
alápiszkított

alápördített
aláarakodott
alárottyantott
alásavanyított
alászenyesztett
alátakarított
alátédegelt
alávágott
alázúgatott stb.
Átázott
átborosodott
átfült
átgőzösödött
átiszaposodott
átivódott
átizzadt
átlevesedett
átmálélt
átnedvesedett
átnyersült
átolvadt
átpislog
átszellemült
átszürekedett
átütötte
átvizesedett
átvörösödött stb.

<i>Beleángyorodott</i>	eláporodott	elkényszeredett
belebúzlótt	elásított	elkeseredett
belecsoszszant	elázott	elkészült
beledöglött	elbagósodott	el van kezelve
beleereszkedett	elbarátkozott	elkorhelyedett
belefolyatott	elbelgult	elkormosodott
belefekadt	elbetegedett	elkortyolta magát
belefürdött	elbődült	elkotlott
belegázolt	elbuggyant	elködült
belehasalt	elbuslakodott	ellágyult
beleiszapult	elbuslasztott	ellakott
belekapaszkodott	elbuzdult	ellátta magát
belekerült	elcsámporodott	el van látva
belekeverődött	elcsöndesedett	elmaszatosodott
belekóstolt	elcsördült	elmerült
belekrepált	eldöglött	elmókusult
belemászott	eldölt	elmorczult
belerúgott	eldörrent	elnézett
belesántult	elduruzsmált	elnémult
beletalált	elepedit	elnyomorodott
belegugrott	elérte	elolvadt
beleájult	elfacsarodott	elpilledt
belevirrasztott	elfanyarodott	elpuhult
belezabált stb.	elfenekelt	elrészegedett
<i>Bennázott</i>	elfulladt	elroskadott
bennesömörített	elgajdult	elsenyvedt
bennégett	elgubbadt	elszart
bennfeledkezett	elgyalázkodott	elszomorodott
bennjárt	elgyöngült	elszontyorodott
bennkinlódik	elgyötördött	elszótlanodott
bennmaradt	elgyőzte	eltakarított
bennragadt	elhallgatott	eltaknyozott
bennrekedt	elhamarkodta	el van találva
bennrozsdásodott	elhamvadtt	elteltett
bennsavanyodott	elhervadt	eltemetkezett
bennsüketült	elhót	eltippant
bennszűkült	eligazított (-zult)	eltompult
bennvan stb.	elitta magát	eltuhadt
<i>Eladódott</i>	elittasodott	elvan
eladósodott	elkábult	elvégett
elaljasodott	elkámpicsorodott	elzinteredett stb.
elaludt	elkárhozott	

(Folytatjuk.)

LEHR ALBERT.

III.

Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.

(Vö. MNy. V : 333.)

Makkopáncs: kis termetű ember, korához képest kicsi gyerek (Heves m., Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON; Hajdu m., BARCSA JÁNOS).

Mándurka [Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; *mondurka* Lovászpátona, HORVÁTH ENDRE]: piczi, csipetnyi.

Másodott: második. *Eriggy harangozz*

másodottat. Másodott harangozás után kezdődik az olvasó-mondás. (Udvarhely m. Bethlenfalva, Kádicsfalva, PAAL GYULA.)

Mégduzzanik: megharagszik (Lovászpátona, Sümeg, HORVÁTH ENDRE).

Megecsél: megfej. *Ecséd meg a tehenet.* (Sopron m., Páli, NÉVTELEN.)

Megepeccsel: kijavít, megcsinál, meg-

- told, -fold. *Epecsüget, epecsüget, míg egészen meg nem epecsöli.* (Zala m. Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR.)
- Mégheerrenyik:* fölfortyan, megharagszik (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS).
- Megisztringál, megésztréngál:* elver, elpáhol (Sopron m., PÁLI, NÉVTELEN; Heves m., FÜZESABONY, NOVÁK MÁRTON).
- Mégivédik:* megpuhul, elérik (a körte, stb., ha leszedve áll) (Sajógömör, SZABÓ MÁRTON; Heves m., Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON).
- Mégkergetegésedik:* megkerget, megbódul, esze vész (pl. birka, ló) (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR; Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA).
- Mégkerül:* megveszteget, megkörnyékezik (Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA).
- Mégkompolodik:* meglapul, elcsöndesül (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS).
- Mégkomporodik:* megharagszik (Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).
- Meglíbben:* a tik meglíbbent a kakasnak. Atvitt értelemben rossz nőszemélyre mondják: meglíbbent neki = megfaralt neki (Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).
- Mégmásutik:* megváltozik (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS).
- Megnádál, megnádál:* (Sopron m., PÁLI, NÉVTELEN; Vas m., SZTROKAY LAJOS; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Győr, KÁRPÁTI ENDRE; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; Fehér m., BARACS, BRAUN LAJOS; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Tolna m., SZAKCS, MÁNYOK FERENCZ; Somogy m., VÉSE, SCHAFFER JENŐ; Hódmezővásárhely, ACZÉL SÁNDOR; Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR]: (a kovács) a fejsze, balta, kasza, csoroszlya megkopott élére vagy a megkopott, megvékonyodott vastengelyre vasat forraszt, megnöveli, megerősíti.
- Megnádál, megnádál:* elpáhol, megver (Abaúj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR; Hódmezővásárhely, ACZÉL SÁNDOR).
- Mégpenzéz:* megveszteget, lekenyerez (Heves m., FÜZESABONY, NÁSZAI ERZSÉBET, NOVÁK MÁRTON).
- Megpókozik:* pókossá lesz (ló, ökör) (Szabolcs m., Oros, NOVÁK MÁRTON).
- Mégrigáz:* mérgeesen megráz, megcibál (Heves m., FÜZESABONY, NÁSZAI ERZSÉBET).
- Megugor:* meghág (Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ).
- Mégüdött:* kissé meghizlal (Lovászpata, Sümeg, HORVÁTH ENDRE).
- Ménydörgő-fű [méndörgő-fű]* Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR, NÉVTELEN; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS]: kőrontó, kőrozsa, fülesavaró fű, a melyet a kapu köoszlopai tetejére, cserépfedelekre plántálnak. Daganatokra, sebekre kitűnő hatásúnak ismerik.
- Meredély [meredil]* Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; *meredij* Szabolcs és Hajdu m., NOVÁK MÁRTON]: ∞.
- Mezőbíró* volt a régi időben az, a ki a legelőre marhát hajtó gazdák ügyét intézte (Hajdu m., BARCSA JÁNOS; Szabolcs m., Oros, NOVÁK MÁRTON).
- Molnár-pogácsa [mónár-p.* Fehér m., BARACS, BRAUN LAJOS; Mezőtúr, Turi, MÉSZÁROS ISTVÁN; Hajdu m., BARCSA JÁNOS; Hegyalja, KASSAI, Magyar Szókönyv. I:337.]: a rendesnél nagyobbra szagztatott pogácsa (a melyet az asszonyok kenyérsütés-kor a kenyértésztából készítenek).
- Mógg.* Csak ebben a kapcsolatban: *ógg-mógg.* Ne óggj-móggj mindig! = ne panaszkodjál, ne jaggass! (Sopron m., PÁLI, NÉVTELEN).
- Murcsódzik (az eső):* mikor lassan, kis szemekben esik, szemereg (Balmazújváros, BARCSA JÁNOS).
- Murga:* 1. sovány, vén ló, gebe; 2. a ló kiszáradt lábszárcsontja, a melynek egy párján hosszú, szeges bot segítségével koreszolyázn szoktak volt a fiúk a Küküllő jegén (Székely-Udvarhely, PAAL GYULA).
- Mustár:* 1. csizmadia-eszköz, üveg-ből, vasból, vagy rézből (Székelyföld, PAAL GYULA); 2. fűzfavessző-korbács, a melylyel a legények a leányokat aprószentek napján megverik, hogy „kelésesek ne legyenek”. (Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR, NÉVTELEN.)
- Muszuj:* mulya, malé szájú (Szabolcs m., Nyírábrány, NOVÁK MÁRTON).

LEVELSZEKRENYÜNK.

25. M. E. urnak. Legjobb a „*vele* álmodik”. (Pl. Éhes disznó makkal álmodik. Eb is kőnczczal álmodozik. Macska is egérrel álmodozik. A ki mit kíván, azzal álmodoz. Balassánál: „Ha szinte aluszom is, álmodom véle.” Petőfinél: „Háborúval álmodám az éjjel.” Aranynál: „Álmodám tavasszal, szép, derült virágos tavaszi napokkal stb.”) Jó a „*róla* álmodik” is. (Pl. „Arról ne is álmodjál.”) Petőfinél: „Véres napokról álmodám” és „A boldogságról álmodám.” Olvasni néha a „*felőle* álmodik”-ot is. Sz. K.

26. H. I. úrnak. Igaza van a *többség*nek nem a *kisebbség* az ellentéte, hanem vagy az *egység*, vagy a *kevesebbség*; a *kisebbség*nek pedig a *nagybbság*. Régi nyelvünkben ez csakugyan így is volt. (Vö. NySz. és NyUSz.). A *minorité* és *majorité* parlamenti jelentése a francziában, valamint a megfelelő szóké a németben, szintén neologizmus, és az angoloknál is, a honnan amazok átvették, csak a XVIII. század második felében jött divatba (Murray). Nálunk Helmezy honosította meg a *többség* és *kisebbség* szók mai jelentését a mult század harminczas éveiben.

27. Halom. „A tövégi magánhangzókról” szóló becses értekezésében Melich a *halom* szó alakjait vizsgálva (MNY. VI: 151.), külön észzevételként tartja érdemesnek megjegyezni azt, hogy az Anonymusban előforduló *holmu* adatok az OklSz.-ban nincsenek felsorolva. Ez a megjegyzés, illetőleg kifogás tárgytalan, minthogy Anonymusnak mind a három helyneve: *saturholmu*, *zeguholmu*, *zemuholmu*, idézve van, még pedig kifogástalanul, a NySz. *halom* cikkében; ennél fogva az OklSz.-ban, mint a NySz. pótlékában, szükségtelen volt őket újra említeni. Z. Gy.

28. V. K. úrnak. A „Komjáti Benedek nem bibliafordító” cz. cikk (I. Nyr. XXXIX: 97—107., 145—155.) tévedéseire a MNY. júniusi számában fogunk figyelmeztetni. TROCSÁNYI ZOLTÁN.

29. Helyreigazítás. A MNY. VI: 180—181. lapján közölt „Nyelv-történeti adatok” közt két olyan adat van, a mely nem egészen helyesen van értelmezve; az egyik ez:

„Kötözés: 1510 körül. *Kóthe*_{3y}/₃ (Ujh.)”. Jegyzetben pedig ez áll: „Ujhelyi András vinczellér számadási jegyzékéből, Bártfa város levéltárában”. Az érdemes közlő a *kóthe*_{3y}/₃ adatot kötésnek értelmezi, de ez értelmezés helyességét nem támogatja a szó írott alakja (szóvégi -s helyett -sz). Vajjon nem inkább *kötészisz* [= kötészűz fa]-e a közlött adat, mely lehetőségre a következőket kell figyelembe venni: α) A *füz-fa* szónak van *szűz-fa* ∞ *sziszfa* változata is (vö. Nyr. XXXV: 183.); — β) Henisch György szótárában a többi közt ez van: „Abrahamsbaum . . . arbor Abrahami . . . salix marina, Amarina vitex — Hvn. *kötősfyz*”. Ezt az adatot Melich J. sajtóhibás alaknak minősítette *kötősfyz* helyett (vö. Nyr. XXXV: 295.), de a fentiek alapján lehet hogy nem sajtóhibából van *kötősfyz* a szótárban. „*Ujtorna* (?)”. Az e czimszó alatt közölt adat megtalálható az OklSz. *vitorna* cikkében. MELEGDI JÁNOS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VI. KÖTET.

1910. JÚNIUS.

6. SZÁM.

Névmagyarázatok.

1. *Genuruch* = *Gyönyörű*. A Váradi Regestrum 257. szakaszában (vö. KARÁCSONYI—BOROVSKY kiadását) ez van: „Mahtel impecijt dominam *Genuruch* de venefitio Iudice Nicolao . . .” Ez a rész KANDRA KABOS fordításában így hangzik: „Mathel rontásról vádolá *Generosa* nagyzasszonyt“ s jegyzetben ez olvasható (lásd KANDRA kiadását 383. l.): „*Generuch*, a „Magyar Nyelvkincsek“ lelkes írójával *Gyönyörű*nek szokás olvasni és értelmezni, de a régiségben ennek semmi alapja sincsen“. A következő sorok célja bebizonyítani, hogy JERNEY helyesen állapította meg a Váradi Reg. *Genuruch* nőnévről, hogy az mai hangzás szerint a. m. *Gyönyörű* (átvette e megállapítást VAJDA GYULA is „A Váradi regestrum“ cz. művébe 42. lapon). Íme a bizonyítékok. A mai *gyönyörű* melléknév szóközépi hangzói a régi nyelvben *ë* és *ü* is, vö. az OklSz.-ban 1505-ből *Gyenerew* tulajdonnevet, a NySz.-ban pedig a *gyenerevseg*, *génerőseg*, *győnerőseg*, *gyűnörkedic* adatokat. A Váradi Reg.-beli *Genuruch* adat tehát első két szótagjában olvasható *Gyönyü*-nek. Az a kérdés csak, hogyan olvassuk a szóvéget.

Mínthogy a mai *gyönyörű*nek van *gyönyörves* mellékalakja is (vö. MTsz.), másrészt pedig a régibb nyelvben *gyönyörő* a rendszeren előforduló alak, nekünk a hasonló példák alapján, teszem ilyen a *keserü* ~ *keserves*, jogunk van feltenni, hogy a *gyönyörű*nek egykor **gyönyörüv* alakja is volt. Erre feljogosít az is, hogy a *keserű*nek a HB.-ben tényleg előfordul a *kesseruv* írott alakja, a melyet *keserüü*-nek is olvashatunk.

E szerint a mai *gyönyörű* szónak *-ü*-je *-ő*-n, *-ëü*-n át egy régibb *-üü*-ből származik. Ámde bebizonyított dolog, hogy a szóvégi nyílt szótagban álló eső diphthongusok *u*, illetőleg *ü* kapcsoló eleme nagyon sok esetben olyan spiránsból ered, a mely görög betűs emlékeinkben *γ*-vel (vö. az 1109. évi oklevél *σαυταγ* adatát = Szántó), *χ*-vel (vö. Konst. Porphy. *Γεωχ* adatát = Jenő), a latinokban pedig *ch*-val, *h*-val van írva (vö. *azah* = aszó, *meneh* = menő stb., lásd MELICH, NyK. XXXIV. 145, Nyelv. Fü. 15 : 97, Gombocz, Tör. jöv. 97, 98, SZINNYEI NyH.* 79). Hogy e hangváltozás a mai hazában történt, arra biztos példáink a következő helynevek: *Pásztó* nevű helyeink legrégibb írott alakjai

Pazthuch (vö. Várad. Reg. 36 : de Theothonicis *pazthuchij*), *Paztuh* (vö. Anon. 33. §, Vár. Reg. 80, 88, 133, ugyanitt egyszer 80 : *patztuh* ; 1275. okl. *Paztuh* Nyitram. Közl. VII. 29. szám ; hibás átírásból *Pastek* ORTVAY, Geogr. eccl. I. 32). Hogy e helynév egy régi magyar *Pasztuch* személynévből ered (vö. a Várad Reg. 51. §-ában *Paztuh* nevű embert), kétségtelen. Az is kétségtelen, hogy e régi m. *Pasztuch* a szláv *pastuch*, *pastuh* (hirt ; hartnäckiger mensch ; hengst. l. Mikl. EtWb. 232) mása. — *Radó* vagy *Rádó* a régi magyarban személy- (vö. CzF.) és helynév. Mint ilyennek régibb magyar alakja *Raduh* (vö. CsÁNKI III. 96 *Radoh* 176 Zala m.). Hogy ez a *Raduh* egy szláv *Raduh*, *Raduch* mása, bizonyos. Hasonló szláv személynevekre vö. MOROŠKIN, Imenoslov, helynévre vö. LIPSZKY, Repert.-ban a horvátországi *Raduch* községet. — A mai *Malomházát* (Sopron m.) egykor *Monóház*nak, még régebben *Monah ház*ának (CsÁNKI III. 619) hívták. Ez a *Monó*-, *Monah*- pedig nem egyéb, mint ófn. *munih* [= mönch] szó.

Ezek alapján egy régibb magyar **gyönyörű*-nek szabályos elődje **gyönyörűch*, illetőleg tekintetbe véve a szóközépi magánhangzókat is **gyönyürűch*. Nem áll tehát semmi útjában annak, hogy a Vár. Reg. *Genuruch*-ját ne *Gyönyürűch*-nek olvassuk s a mai *gyönyörű*-vel (jucundus, amoenus, lieblich, lustig, fröhlich ; alaktani szempontból vö. ZOLNAI, Nyr. XXV. 136) egynek ne tartsuk. A régi m. női nevek közt, a milyenek *Ajándék*, *Edelmes* (= ellő), *Emse* (= szoptató), *Emelő* (= szoptató), *Enech* (= ünő), *Hítvánd*, *Szerelmes*, *Szerető* (vö. NyK. XXXIV. 143) joggal foglalhat helyet a *Gyönyörű* is, melynek legrégibb magyar alakja *Gyönyürűch* (írva *Genuruch*).

2. **Kolumbácsi légy.** Ismeretes dolog, hogy a kolumbácsi légy hazája az a barlang, amely a szerbiai Golúbac község határában fekszik. A község nevét a ma romokban fekvő dunamenti Golúbac vártól vette (régibb szerb alakja Golubacz 1428-ból vö. Daničić, Rječ.; mint hegynév Bulgáriában is *Golábec*, Jirecek, Cesty 211. l.), melynek régi magyar neve tudvalevően *Galamboch* (legrégibb adat 1399-ből *Galambocz* THALLÓCZY—ÁLDÁSY : Magyarország és Szerbia összev. oklevéltára, későbbiek 1411/19-ből *Galamboch* Fejér CD. X. 5 : 163 ; 1435-ből, 1438-ból *Galambocz* u. o. X. 7 : 628, 773 ; a név eredetileg rövid *o*-val, az ARANY JÁNOSNÁL való hosszú *ó* újabb s erre vö. Zlinszky A., Irod. Közl. X. 272, 273). A légynek német neve „die Gollubatz er Mücke“ (VUK.³, HORVÁTH G. : Rovartani Lapok I. 195), tehát helyesen van a névben a falu neve megőrizve. Miért hívjuk azonban mi magyarok a legyet kolumbácsinak, mikor Golúbac községet és várat soha senki nem hívta Kolumbácsnak ?

A légy nevééről HORVÁTH GÉZA a „Rovartani Lapok“ I. 195. lapján ezt mondja : „Szintén e név alatt [értsd : Kolumbácsi] említik legelőször a mult századbeli [értsd : XVIII. sz.] írók mint GRISELINI, GROSSINGER és mások“. Igen, de milyen nyelven ?

GRISELINI „Versuch einer Geschichte des temeswarer Banats“ II. rész (1779-ből, 2. kiadás 1780-ból) 123. lapján ezt írja: „eine Gattung schädlicher Insekten, die man die kolumbachischen Mücken nennet“, u. o. 125. lapon: „Man nennet sie kolumbachische Mücken, weil sie aus der Gegend eines in Servien am rechten Ufer der Donau gelegenen Schlosses gleichen Namens herkommen“.

E tudósításból nem tudjuk meg, hogy a kolumbachisch, kolumbachisch milyen nyelven való elnevezés; német, szerb, magyar? Tájékoztatlanul hagy SCHÖNBAUER is. SCHÖNBAUER „Geschichte der schädlichen Kolumbatscher Mücken im Bannat Wien 1795“ című művében a falut és várat egyszer Kolumbatz-nak (36. l.), Kolumbatz-nak (32. l.: „an der Donau das alte Schloss Kolumbatz, von welchem meine Mücke den Namen bekam“) nevezi, s ennek megfelelően a legyet Kolumbatscher (cziml.), kolumbatscher Mücke-nek (95. l., latinul *Culex Columbacensis* 96. l., másoknál *Rhagio Columbacensis* 94., 96. l.), másszor Kolumbatschnak (7. l.), s ennek megfelelően a legyet Kolumbatscher Mücke-nek (1. l.).

SCHÖNBAUER-ből se tudjuk meg, milyen nyelvű elnevezés a *Colombacensis*, *Columbacensis*, *Kolumbatscher*, *Kolumbatscher*, azonban az ő művéből megfigyeltük mind a m. Kolombácsi nevet, mind pedig az egész elnevezés eredetét.

Abból indulunk ki, hogy a falu és a vár szerb neve *Golúbac*, ennek megfelelően a legyet szerbül *golubačkā mûha*-nak (Vuk.³, más neve *braničevka mûha* u. o.) hívják. Ebből a *Golúbac*ból, minthogy a helynév a szerb *gölüb* (columba) szóból ered, a XVIII. század tudósai, köztük GRISELINI és SCHÖNBAUER tudatos szószármaztatással csináltak egy olaszosított-latinosított helynevet, **Colu(o)mbacz*-ot, a mely terminus technicusban így hangzott: [culex vagy rhagio] *columbacensis*, *colombacensis*. E szóban tehát *colu(o)mba* olasz-latin, a szóvég pedig szláv kicsinyítő képző, a mely a *Golúbac* helynévben van. A latin term. technicust SCHÖNBAUER németesítette, még pedig kétfélekép: *Kolumbacz* és *Kolumbatsch* alakban. Mi a *Kolumbatsch*ból *Kolumbácsot* csináltunk. A légy nevére első szótári adatom Kassai III. 183 (itt *Kolombács* és *Kolumbács*).

HORVÁTH G. fentebb említett jeles cikkeiből látom, hogy FÖLDI (Term. hist. 355. l.) a legyet *galambosinak* nevezte (*culex colombaschensis*); ezt az elnevezést sem helyeslem. Mindent figyelembe véve, nézetem szerint a legyet nem az idétlen *kolumbácsi*, hanem helyesen magyarul *galambóczi* néven kellene neveznünk.

3. **Debreczen.** Nagyon sokszor kérdezték tőlem, mit jelenthet *Debreczen* városa neve. Feleletem mindig az volt, nem tudom megfejtteni. Most sem azért írom e sorokat, mintha tisztában volnék e tulajdonnév eredetével. Célom azonban a következők-

ben kimutatni, hogy a név megfejtése terén az eddig tett kísérletek tudománytalanok, másrészt magam próbálok meg egy újabb — hitem szerint — tudományosabb és így elfogadhatóbb szószármaztatást nyújtani.

A helynév eredetére vonatkozó eddigi elméletek a következők:

a) *Debreczen* = tót *Dobrá cena*: jó ár, jó érték (SÁNDOR, Sokféle VI. 200).

b) *Debreczen* = tót *Dobrá zem*: jó föld (vö. SÁNDOR, Sokféle IX. 178: „A' Bolgárok alatt *Dobrá zem*, azaz: Jó föld, áldott föld“). Ezt a magyarázatot VÁMBÉRY is hirdeti műveiben.

c) „Azonban helyrajzi szempontból még talán hihetőbbnek látszik az a vélemény, mely szerint *Brezina* vagy *Brecina* szláv szó Nyír-t, Nyírség-et jelentvén, a *do* praeposícióval összetéve *Dobrecina* szószerint ezt teszi: „a Nyírségre . . .“ Mert valószínűleg a Nyírségre itt léphetni az Alföldről legelőször . . .“ (BALKÁNYI SZABÓ L.: *Debreczen helynevei* 13. l., átvette LOVÁSZ I.: *Déliabok hazája* 4–5. l.) E magyarázathoz megértésül azt kell írnom, hogy a tótban *brezina* = nyírfaerdő, nyírfaessző, nyírfa, *do* mellett pedig genetivus áll, helyesen tehát a szó *do brezini*! (illetőleg irodalmi helyesírással: *do breziny*!) jelentése pedig annyi volna, hogy *be a nyírfaerdőbe! a nyírfaerdőig!*

d) A fentebb említett BALKÁNYI SZABÓ L. azt írja műve 13. lapján, hogy „a régi szlávok minden pusztaságokban épült csárdát *Dobretzénnek* szoktak nevezni“, a mi „jöltéví“-t jelent. „S miután a város — írja B. SZABÓ után LOVÁSZ I. „*Déliabok hazája*“ cz. művében — már a legrégibb időben utasok és vándorok központja volt, lehetséges, hogy az elnevezés így maradt rajta“ (4–5. l.). Ehhez azt jegyzem meg, hogy a „jöltéví“ pl. tótul *dobročinný*, de hogy ez valahol is csárda nevéül volna használva, vagy hogy a régi szlávoknál ez lett volna a pusztai csárdák elnevezése, teljesen helytelen állítás.*

e) CzF. szótára a magyar népnyelvben előforduló *debrő* (vízmósásos gödör) tájszóból magyarázza *Debreczen* nevét, mert „hazánkban számos helységek víztartó edényektől, illetőleg dőbnös kutaktól vették neveiket“.

Tudvalévő dolog, hogy a tulajdonnevek megfejtésében is az egyetlen biztos kalauz a hangalakbeli szabályos megfeleléseknek lehető leghígezőbb figyelembevételével. A fentidézett származtatások éppen ebből a szempontból teljesen értéketlenek. Egy *Dobrá cena*, *Dobrá zem*, *Do brezina* (?) alakból sehogy sem lehet megmagyarázni a város nevének mai és régi hangalakbeli változatait. Már LOVÁSZ is említi, hogy a város neve a királyi kegylevelekben *Deöbröczönnek*, *Döbröztzennek*, *Dobrocziinnak* (olv. *Döbröczin*), *Debrechennek* van írva, de az alakváltozatokat teljesebben is össze lehet állítani. Íme az összeállítás:

* *Debreczen* nevének más, de szintén hibás magyarázatait l. BALKÁNYI SZABÓ művében.

1235-ben: de villa *Debrezun* (olv. *Dëbrëczün* s vö. Várad Reg. edítit KARÁCSONYI—BOROVSKY) | minthogy a XVI. században a város latinositott neve *Debrecinum* (lásd lejjebb), fel kell tennünk egy régibb magy. *Dëbrëczin* (vö. CZINÁR Index: *Debrecin*) alakváltozatot, a melyből a latinosítás történt | XVI. századi debreczeni MELIUS-féle és más nyomtatványokon: *Döbrötczön*, *Debretzön* (lásd SZABÓ K. Régi magyar Kvtár I., a *Döbrötczön* alakra CzF. is) | XVI., XVII. századi szótárainkban latinul *Debrecinum* (Szikszai—Fabr. és a belőle készült nomencl.-ák, és MA), magyarul *Debreczen* (u. o.), németül *Debritz* (nagyszebeni 1629. évi Nomencl. A 6. b oldal), *Debretz* (bécsi 1629. évi [449. l.] és 1641. évi [469. l.] Diction.).

Ha már most a különféle alakváltozatokat összeegyeztetem azzal, a mit a magyar nyelv hangtörténetéből tudunk, az *i* ~ *ë* ~ *ö* hangok fejlődését illetőleg (vö. MELICH, Szláv jöv.-szavaink eredetéről 25. l.), akkor azt kell állítanom, hogy a város nevének legrégibb alakja **Dibriczin* volt, ebből lett *Dëbrëczën* > *Döbrötczön* és a többi alakváltozat. Nekiünk tehát olyan szót kell keresnünk, a mely az átható nyelvben *Dibriczin*nek hangzik, mert csak ebből érthetők a magyar alakváltozatok. De hol keressünk ilyet? Az eddigi magyarázók mind azt állították, hogy *Debreczen* szláv szó. KARÁCSONYI J. is egyszer azt írta, hogy a „Debreczen vagy Komádi vidéki ó-szláv helyneveket a magyarok átvették“ (vö. Kathol. Szemle XXII. 50). Keressük tehát a szlávásban. A szlávásban azonban csak egy szó van, a melylyel **Dibriczin* > *Dëbrëczën* összevethető: t. i. a szláv *dobr*. Evvel a szóval nagyon sok szláv helynév alakult. MIKLOSICH a szláv helynevekről szóló munkájában (vö. Bécsi akad. Denkschr. XXIII. 159. l.) ilyen szláv helyneveket sorol ide: *Debernica*, *Dabrica*, *Debr*, *Debric*, *Debrëc* s a zalamegyei magy. *Döbröcze* falu nevét is itt említi. GEBAUER ó-cseh szótárában *Debr*, *Debrnj*, *Debrnik* hely- és patakneveket emlit, a melyek szerinte mind a fentemlített *dobr* szó származékai. Ha tehát **Dibriczin* > *Dëbrëczën* szláv eredetű, csakis ezzel a szláv *dobr* szóval függhet össze. A szláv *b* hangra figyelembe kell vennünk, hogy azt latin betűkkel a X—XII. században nálunk is, másutt is *i*-vel írták, pl. szláv *blatn* > régi m. *Bolatn* ~ *Balaton*, szláv *zemln* > régi m. *Zemln* ~ *Zemplén* és *Zimony*, szláv *timnica* > régi m. *timnuce*... stb. A szláv *dobr* is cseh emlékekben latin betűkkel *dibr* alakban van írva (nb. a szóvégi *-i* több. nom., vö. GEBAUER, Staroč. slov.). A szláv *dobr*, illetőleg most már *dibr* szó tehát összefügghet a m. **Dibriczin* ~ *Dëbrëczën* névvel. De mi a többi rész? A legegyszerűbb az volna, ha a *dobr* deminutívumából: a *dobr*-ből, illetőleg *dibr*-ből az *-in* melléknévképzővel **dibrëcin*-t, illetőleg **dibricin*-t lehetne alkotni. Csakhogy *-en* előtt a *c*-nek *é*-vé kell válnia, a szabályos alak tehát csakis **dibrëcin* lehet, ebből pedig érthetetlen a mai *cz*-vel (*Debreczen*) hangzás. Egy másik lehetőség, ha a *dobr*-ből *dibrnica*: *dibrnica* szót alkotunk s ebből szár-

maztatjuk *Debreczent*. Azonban ennél a feltevésnél is sok nehézség van a megmagyarázásban. Ebből ugyanis *Döbröncze* lett volna.

Fejtegetésem eddigi eredménye ez: Ha **Dibriczin* > *Dëbrë-czën* neve szláv, más szóból, mint *dšbrs*, illetőleg *dibri* nem származhatik. De mi a jelentése? Mielőtt erre felelnék, előre bocsátom a következőt: Hazánk helyneveinek igen nagy része személynévből való. Ilyen esetben a név jelentésének semmi összefüggése sincs a helynév természeti fekvésével. Ez az eset nem igen valószínű *Debreczen* eredetében, de kizártnak éppen nem mondható. Ha azonban a helynév valamilyen helyjelölésre alkalmas szóból származik, akkor is sok esetben igen bajos megmondani, hogy a többféle lehetőségből az adott esetben melyikkel van dolgunk. Ezek előrebecsátása után ideírom a szláv *dšbrs* (*dibri*) jelentéseit: ó-egyh. szláv *dšbrs*: schlucht, kluft, tal, or. *debrs*: waldtal, schlucht, kisor. *debr*: schlucht, tal, gehölz, szerb-horv. *Dabar* (helynév; jelentés?), szlov. *deber*: talschlucht (helyneveken), cs. *debř*: tal (nyelvj. *debřa*: schlucht, bachfahrt, waldtiefe, hohlweg, *dejbrři*: wasserriss, ausriss im felde), lengy. *dziebra*: tal.

Hogy e jelentések közül melyik illet *Debreczenre* akkor, mikor a névadás történt, bajos megmondani.

Fejtegetésünk végeredménye tehát ez: a város legrégibb magy. neve **Dibriczin* volt; ha e név szláv, más szláv szóval, mint *dšbrs* kapcsolatba nem hozható.

4. **Nebojsa.** Vajdahunyadon a várnak azt a tornyát, a mely az épülettől kissé távolabb, mintegy különállva déli irányban fekszik, a magyar intelligencia *Nyebojszának* nevezi. E névről a Magyar Nyelvőr egy budapesti napi lapból ezeket közli (Nyr. XXXVIII. 328): „... a toronynak csodálatosképen tót neve van és a helyett, hogy *Nefélj*-nek hívnák, *Nebojsza* a neve. A vajdahunyadi várat tudvalevőleg Hunyadi János építtette, Hunyadmegye lakossága pedig a hol nem magyar, oláh; hogy miért éppen tót neve van a magyar ember építtette, oláh vidéken fekvő vártoronynak, azt így hirtelen megmagyarázni nem lehet, mindenesetre érdekes...”

A következő sorok célja bizonyítani, hogy e toronynak eredeti neve nem *Nyebojsza*, hanem *Nebojsa* (olvasd magyarosan *Nebojsa* - v. *Nebójsanak*), s nem tót, hanem szerb elnevezés. Bizonyítékok:

α) A tót nyelvben (valamint a csehben is) nem járatos a *nebojsa* szó, a tótok lakta területen levő várak egyik tornyát sem hívják *Nebojsanak* (olv. *nyebojsza*). Ügyszintén nincs meg e szó mint term. technicus Csehországban sem.

β) A szlávság közt csakis a szerb nyelvben fordul elő, hogy van egy *něbōjša* szó, s itt találjuk e szónak azt a használatát, hogy a vár egyik tornyának is a nevéül szolgálhat. A szerbben ugyanis a szónak Vuk.³ szótára szerint ez az értelme:

něbōjša mascul.: 1. einer, der vorgibt, nicht zu fürchten, der Furchtlose, qui nil timere se simulat: Nebojšu najprijie psi

ujedu (= A félelem nélkülít leghamarabb harapják meg a kutyák); 2. Nebojsa kula u Biogradu (Nebojsa torony Belgrádban).^{*} E második jelentéshez, illetőleg tulajdonnévi használatához hozzáadom, hogy SCHÖNBAUER műve szerint (Gesch. der schädlichen Kolumbatzer Mücken im Bannat Wien 1795) a szerb földön fekvő Galamboc várának egyik tornyát még a XVII. században is „Neboyse-Thurm“-nak hívták (33. l. népetym. alak Nebojsa-ból).

Mindent figyelembe véve a szerb *něbōjsa* jelenti tehát azt a férfiút, a ki magáról állítja, hogy ő nem fél, épp azért bajban elől megy, átvitt értelemben tulajdonnévi használatban *Nebojsa* az az elől, a vártól mintegy külön álló torony, mely az ellenség támadásának legelőször van kitéve (így van Vajdahunyadon).

Hogy egy szerb szó hogy kerül Vajdahunyadra, Hunyady János várába, azt nem nehéz megmagyarázni. SZEGEDY REZSŐ pl. nem rég „A befalazott nő mondája a horvát-szerb népköltészetben“ című jeles értekezésében azt bizonyítja, hogy e monda Hunyady J. szerb katonái révén terjedhetett el Erdélyben (Ethnographia XXI. 24). Figyelembe kell továbbá vennünk, hogy a szerb *něbōjsa* -*ša* képzővel alkotott névszó (vö. szerb *vratīša*: redditor, *daša*: dator, *nedaša* nondans, *izdirša*: labor stb. Mikl. Vergl. Gr. II. 340), ez a képző nagyon gyakori, mint keresztnevékből becéző alakokat alkotó képző a szerbben, s tudjuk (vö. MNy. III 176), hogy ilyen képzővel alkotott neveink nekünk is szép számmal vannak (vö. *Baksa*, *Miksa*, *Józsa* stb.).

Végül a szó alakjáról. A m. szó eredetileg *Nebojsa* v. *Nebōjsa* volt. A mai *Nyebojsza* olyanoktól ered, a kik a szerb alakot nem értették. ellenben tótul tudtak annyit, hogy *ne bojsa*! = *ne félj*! Pedig a *Nebojsa* jelentése nem „ne félj“, hanem „nem félő“ t. i. torony, olyan torony, mely legelől áll, s az ellenség támadásának legelőször van kitéve. MELICH JÁNOS.

A szőlásokról.

V.

Mig a XVII. században nem beszélhetünk valóságos értelemben vett szőlásgyűjteményről, addig a XVIII. század, különösen vége felé, szint: gazdagnak mondható ilyenmű művekben. Valamennyinek keletkezésére közös rúgó a nyelv ügye és az iskola szükséglete. Szerzőik szinte egyértelműen azt vallják, hogy munkájukkal a nyelvnek veszendőbe menő kincseit akarják megmenteni s egyszerűen a tanításnak is vélnek szolgálatot

^{*} Dr. Holub József múz. gyakornok úr figyelmeztet arra, hogy a belgrádi *Nebojsa*t ISTHVANFFI MIKLÓS „Histor. de rebvs vngaricis libri XXXIV.“ című művében így írja le: „Habet... arcem..., qua terrae iungitur edito in colle excelsis turribus, quadrato è lapide constructis, iisque compluribus, satis firmam; quarum quae praecipuae ac munitiores erant, altera *Neboisa*, quae vox intrepidam significat, altera à milio... Miliaria vocabatur“.

tenni; innen van, hogy sok gyűjtemény e században iskolai könyvekbe van beleolvasztva, sőt olyan is akad, mely az iskolában, a tanítás közben keletkezett (Noszkó).

8. Az első e sorban, mely szólásgyűjteményeink közt időben a második helyet foglalja el, Kisviczay Péter könyve: *Selectiora Adagia latino hungarica. In gratiam et usum scholasticae juventutis collecta . . . etc. Bartphae . . . Anno 1713.* 12-rét, 36+552 lap. — Szerzőjének életadatai igen gyérek; alig rendelkezünk többel, mint a mennyit maga mond könyve előszavában s a mennyi a vittembergai egyetem anyakönyvében olvasható (l. Bartholomaeides: *Memoriae Vngarorum.* 1817., 204. lapon); ezek az adatok sem egyeztethetők össze teljesen. Született Viczán, Sopronmegyében. Apja Molnár Péter, azaz Péter, molnármester volt, a Kisviczay nevet (az említett anyakönyvben Wiczay) ő vette fel később. Tanult sokfelé az országban, többi közt hat esztendeig Eperjesen, a hol előkelő családokban nevelődött; tanítványainak szülei segítették aztán németországi tanulmányaiiban is. Hogy Németországban több, legalább két helyen volt, kítűnik könyvének ajánlóleveléből: „etiam in Academiis Germaniae . . .“; az előszóból, melyben a greifswaldi egyetemről szól s a vittembergai egyetem egyik tanárának dicséző leveléből, mely a kornak akkori szokása szerint szintén benne van a könyvben; végül a vittembergai anyakönyvből, mely szerint 1708 októberében iratkozott be az egyetemre. Itt aztán egy kis zavar van, mert ő maga az előszóban azt mondja, hogy 1709-ben hagyta el hazáját s Greifswaldba ment. Hogy később Vittembergában is volt, bizonyítja éppen Marinus Chladenius professornak előbb említett dicséző levele, mely itt kelt: „Dabam Viteb. die 31. Octob. Anno 1711.“* Alkalmasint úgy van a dolog, hogy a vittembergai anyakönyvnek bejegyzése egészen későbbi eredetű s mástól származik; valószínűleg az írta be a subscribálás idejét is, úgy hozzávetőleg, a ki ugyanott nagyon pontosan följegyezte, hogy 1712. márczius 11-én iktatták be Kassán az evangélikus egyház magyar lelkészi hivatalába.

A könyvet ajánlólevelével kezdi, melyben Kisviczay köszönetet mond jótévedőinek. A rákövetkező előszóban pedig elmondja könyvének keletkezését: midőn Greifswaldban nekifeküdt a német nyelv tanulásának, melyben szinte teljesen járatlan volt, eleinte csupán a gyakorlás kedvéért jegyezte ki latin-német szótárakból, majd régiebb és újabb írókból a szavakkal együtt alkalmilag a szólásokat is. A velük való foglalkozás „gyönyörűsége“ egyre fokozta kedvét, úgy hogy betűrendbe szedte őket s nagyobb világosság kedvéért melléjük vetette magyar jelentésüket és megfelelőjüket is, Beniczky Péter könyvéből és szótárokból. „Mert a magyar nyelv igen gazdag és igen szép, csak hogy iskoláinkban a latin nyelv szertelen tisztelete miatt nem művelődhetik; az

* Szinnyei (Magy. Írók VI., 439) ezt tévedésből az előszó keltének veszi.

ifjúság alig ösmeri már a szólásokat, melyekkel őseink alkalomadtán olyan elmésen és találóan éltek; pedig vannak még ma is, kik élnek velük.“ Ő maga hallotta Zemplénmegye egyik gyűlésén, hogy egy szónok 100-nál több latin és magyar szólást mondott alig három órás beszédében. Lelkükre köti a tanítóknak, ösmertessék meg velük tanítványaikat, mert szépek és hasznosak az iskolában, az életnek magán- és hivatalos társalgásában. Ő maga nem sajnálta a fáradságot s e munkájával „jeget tört“, midőn a szólásokat és jeles mondásokat így elrendezte. Az előszót követi M. Chladenius professornak említett ajánló és dicsérő levele, aztán a kassai evangélikus német lelkésznek, s végül az iskolák igazgatójának üdvözlő distichonjai.

E bevezető részek után jön maga a gyűjtemény, mely összesen 5349 czikkecskéből áll. Minden czikkecske a latin adagiummal kezdődik (itt-ott több rokonértelmű van hozzátéve), utána következik egy, gyakran két megfelelő magyar szólás. A sorrend a latin adagiumok kezdőbetűje szerint igazodik, némelyike a szavak sorrendjének megváltoztatásával több betű alá is be van sorozva. Ez meglehetősen kezdetleges rendszer, de minthogy a latin adagiumok alakja meglehetősen állandó, aránylag könnyen lelhetők meg; a magyar szólások fölkeresése természetesen ugyancsak bonyolult, s latin megfelelőik tudása nélkül nagyon idővesztő munka.

Kisviczay munkája értékének megállapítására föltétlenül szükséges, hogy elődjeihez s forrásaihoz való viszonyát ösmerjük. A XVIII. században s a XIX. század derekáig a legnagyobb becsben tartották s kiváló forrásmunkának ismerték el; nincs addig gyűjtemény, mely legnagyobb dicsérettel ne emlékeznék meg róla. Ezt a jó hírnevet Lugossy Józsefnek egy kis czikkecskéje kezdte ki 1851-ben. Ballagi Mór ugyanis ösmertette a maga gyűjteményét az *Új Magyar Múzeumban* (1850., I. köt. 125.); ehhez az ismertetéshez Lugossy József ugyanabban a folyóiratban (I. 304. l.) egynéhány megjegyzést fűzött s egyben felhívta az érdeklődők figyelmét Decsi gyűjteményére (hibás évszámmal: 1583.), mellyel ő maga is csak nem rég ösmerkedett meg. Sorait így végzi: „A magyar közmondások literaturáját tehát Decsi s nem Kisviczai nyitja meg, *ki úgy látszik szerzőnket Kovács Pállal együtt hála és méltányló említés nélkül használta.*“ Erdélyi János, a ki szintén akkoriban készült el saját munkájával, még éppen belevehette Lugossy megjegyzését a szólásgyűjtemények irododalmának felsorolásába, bár Decsit magát már nem használhatta. Ballagi három évtized múlva egy akadémiai értekezésben méltatta Decsit (Ballagi: B. Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. Ért. a ny. és szépt. X. köt. V. sz. 1882.) — előbb valószínűleg nem férhetett hozzá a rendkívül ritka könyvhöz — egyben lesújtó bírálatot mond Kisviczayról. Azt mondja róla, hogy „egész lapokat elejétől végig másolt le Decsiből... meglopja, kifosztja“, sőt „gazt vetett Decsi művére a szó saját értelmében, a mennyiben

begazozta, eléktelenítette, sajtóhibáit is átvévén és forrásán oly igazításokat téven, melyek hóbort számba is elmehetnek... maga gyártotta ízetlenségeit a tiszta magyarság virágai gyanánt hozta forgalomba... midőn... a maga bükkfa rimeit «Adagia latino-hungarica»-nak merte hazudni, nyilván abban bizakodott, hogy a lopott rész jelessége mellett, az ő hitványságai is elkelnek... nem érdemes, hogy emlékezetét az irodalom tovább is fenntartsa és neve a magyar írók közt szerepeljen.“ Közben negyedfél lapon bizonyítékok támogatják a rettenetes vádat. Bizony, aki Ballagi Mórnak méltó felháborodásnak és megbotránkozásnak hangján dörgő vádiratát olvassa, czégeres gonosztévőt lát a jámbor kassai papban, ki méltó, hogy vesztőhelyen adja ki fekete lelkét. Megvallom, Ballagi ítéletének nem csekély része van abban, hogy Kisviczayval, irodalmunk e sötét alakjával megismerkedni törekedtem. Az ismerkedésnek azonban meglepő eredménye lett. A mint sorról-sorra haladtam, egyre-másra enyésztek a terhelő bizonyítékok, foszlottak a vádak s hogy vizsgálódásaim eredményét előre jelezzem, kénytelen vagyok kimondani, hogy Kisviczayban lelkes, szorgalmas embert látok, ki buzgón dolgoztatott nyelvünk kertjének parlagjain, ki a maga tudásához és korához képest a lehetőleg legjobbat adta s ha botlott, nem botlott nagyobbat kora bármely más „tudósánál“. A mi pedig az irodalmi lopás vádját illeti, az is semmivé zsugorodik, ha ismerjük korának felfogását irodalmi tulajdonról, kölcsönzésről, átvételről. Kisviczay eleget vélt tenni akkor, mikor az adagiumok atyámesterét: Erasmus-t, s a tanulságos, erkölcsjavító közmondások nagytekintélyű versbeszedőjét: Beniczky Pétert idézte; egyebekre nézve szükségtelennek tartott más forrást külön megnevezni, hanem összefoglalta őket „lexica“ és „varii autores“ névvel. Decsi könyvét — melyet kétségtelenül használt — külön említenie tán eszébe sem jutott, hisz az Erasmusé mellett nem látszott nagy munkának, vers sincs benne, mint Beniczkyében; nyers anyaghalmaznak vette, melylyel szabadon bánhatik és így egész jóhiszeműen eredetinek tekinthette a maga igen nagy szorgalommal megszerkesztett művét és oka is volt, hogy magáról azt mondja: „glaciem fregi“.

De lássuk a bizonyítékokat és Ballagi vádjainak czáfolatát.

a) Ballagi azt mondja, hogy Kisviczay „Decsi művéből ezeröttszáz cikket, könyvének java részét vette át szóról-szóra, úgy, hogy egész lapokat elejétől végig másolt le Decsiből.“ Beszéltecsük a számokat. Decsi gyűjteményében kevés híján 4800 cikkekcske van;* Kisviczayában 5349, tehát

* Decsi könyvében a cím szerint: „Adagiorum... chiliades quinque“ voltaképen 5000 cikkeknek kellene lennie; csak hogy az I. chiliasban csak nyolcz centuria van, az V. chilias IX. centuriájában csak kilencz decas, viszont a III. chilias VI. centuriájában tizenegy decas; ezenfelül egyes decasok is hiányosak, hiányzik a 193., 224., 686., 1013. stb. számú cikk, úgy hogy egészben 4790-re tehető a cikkek száma.

félezerrel több. Ballagi 1500-ra teszi az átvett czikkek számát, ez 31 százalék volna, s maradna még 69 százalék, a mi nem Decsiből való. Én azonban az első chiliasnak legaprólékosabb összevetéséből csak 20 százaléknyi teljesen egyező átvételt birtam megállapítani; 10 százalékja hasonló, de mégis módosított szöveg; 15 százalékban a Decsi-féle szóláson kívül még más is van a latin mellé téve; 19 százalékban Kisviczay teljesen mellőzi Decsi szövegét s a latint egészen más szólással magyarázza; 36 százalékot pedig sem latin, sem magyar szövegben nem vesz át. Ha tehát Ballagi azt mondja, hogy Kisviczay a „javarésztét“ vette át, ez a számbeli adatokra semmiképen nem illik.* „Szóról-szóra“ sem vette át csak 20 százalékát, mert 10-et módosított, 15-öt megtoldott, 19-et más szólással helyettesítve mellőzött, 36-ot egyáltalán nem vett föl, tehát 20 átvétellel szemben 80 más áll.

b) Ballagi szerint Kisviczay: „egész lapokat elejétől végig másolt“; ez megint nem áll, mert Decsi a szólásokat Erasmus sorrendjében közli, míg Kisviczay a latin szolás kezdőbetűje szerint. Decsi nem idézi a latin adagium forrását, Kisviczay a legtöbbször a szerzőjét, eredetét közli, úgy ahogy Erasmusban találta. Hogy Kisviczay nem Decsiből dolgozott, hanem Erasmusból, Decsit pedig csak segédforrásnak vette, mutatják a latin szöveg eltérései is; pl. Er.: „Citra arationem, citraque sementem“, Decsiben sajtóhibával: „orationem“ (350. sz.), Kisviczayban helyesen (76. l.); Er.: „Aedibus in nostris, quae prava, aut recta geruntur“, Decsiben hibásan: „parua“ (439.), Kisviczayban helyesen (12.); Er.: „Pica cum luscinia“, Decsi: „lascinia“ (584.), Kisviczay helyesen; Er. KV.: „Virum improbum vel mus mordeat“ (537.), Decsi: „virum malum“ (605.); Er. „Haeredis fletus“-ról szól, Decsi „Herodis [!] fletus“-t emleget (616.), Kisviczay helyesen „haeredis“ (203), stb. jegyzékemből még hosszú sorát idézhetném az ilyen adatoknak.

* Az első chilias centuriáinak számadatai a következők:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Össze- sen	%
Egyezők	33	21	18	12	23	20	22	20	169	20
Módosítottak . . .	17	7	15	11	12	6	11	8	87	10
Több szolás . . .	21	11	15	13	20	15	18	17	130	15
Más szolás	15	14	34	17	19	29	23	14	165	19
Mellőzött anyag . .	26	49	34	51	32	39	36	47	314	36
Összesen	112	102	116	104	106	109	110	106	865	100

Az egyes centuriákban azért van 100-nál több, mert több szólást több rovatba is kellett fölvenni.

c) Ballagi szerint Kisviczay: „Beniczkytől alig hogy egynehány verssort kölcsönzött“. Én a két művet pontosan összevetettem s azt találtam, hogy Kisviczay Beniczkyből 341 verset idéz 451-szer, ez pedig már nem „alig hogy egynehány“, hanem a könyvnek szinte 10 százaléka

d) Ballagi szerint Kisviczay „a maga izetlenségeit a tiszta magyarság virágai gyanánt hozta forgalomba“ s idéz is nyolcz megverselt szólást; csak hogy Ballagi alig lehet kereste forrásukat, mert az idézett nyolcz közül éppen a fele Beniczkyből való (Kisviczay: „Irus et est“ 254. l. < Beniczky: „Tsászárt is köldússá“ 33. sz.; KV. „Nullis deformis“ 374. l. < Ben. „Mint a' torna féreg“ 198.; KV. „Protervia“ 425. < Ben. „A' maga el-hitség“ 127.; KV. „Pluma levior“ 412. < Ben. „Hogyha tész“ 91.). Kisviczay továbbá Beniczky módjára maga is Balassi-hármasokba szed sok közmondást; s ezek bizony nem nagyon sikerültek, de hát ebben nagytekintélyű mesterét követi, a ki szintén agyonverseli a közmondásokat.

e) Ballagi „nonsens“-t és „baklövés“-t emleget, mert Kisviczay híven átvette Decsinek egy sajtóhibáját: „Az kinek az kása meg égeti az száját még az *tarló*átis fuia“ (D. 1253., KV. 410.), de azt nem veszi észre, hogy ez alig sajtóhiba, mert Decsiben még kétszer található (1189., 4216.); Beniczkynek valamennyi kiadásában 1670-től 1803. szintén így olvasható: A' kinek a' kása meg-égeti száját, mászsor nem felejtí fujni a' *tarlo*ját“ („Más ugyan azon Szerentsének...“ 8. vsz.); Szenczi Molnár Albert szótárának valamennyi kiadásában a *kása* czimzó alatt ugyancsak *tarló*-t olvashatunk a közmondásban, szóval, hogy itt nem sajtóhibával, hanem a *tarhó* szónak alakváltoztatásával van dolgunk (l. MNy. 6:225).

f) Ballagi szerint Kisviczay magyarságban túl akarván tenni Decsin, megrontja, mikor e helyett „Ebugatás nem *hallik* menyországban“ ezt írja: *hallatik*; itt is helyreigazíthatta volna MA. szótára (hogy mást mellőzzünk), melyben olvasható: „*Hallic*, pro *Hallatic*, Auditor“. Szemére veti, hogy a *hallik* formával egyáltalában nincsen tisztában, mert ezt írja: „Nem *hallik* eb *ugatását* meny-országban“ (229). Ez már csakugyan sajtóhiba e helyett: „Nem *hallik* eb *vgatás* az meny-országban“ (Decsi 282). Ha a sajtóhibákból akarnánk vádat koholni, akkor Decsit is tudatlan parasztnak kellene mondanunk, mert szinte hemzseg tőlük könyvének minden lapja.

g) Ballagi szerint Kisviczay „legtöbbször, úgy látszik, csak azért változtatta meg egy-egy szóban Decsi szövegét, hogy hallatlan plagiumát ez uton is palástolja“, pl. D.: „Fél nyommá sem menni“ (291.), KV.: „Egy kőrömyére se lépek (távozom)“ (332.); pedig más helyen (D. 728., KV. 326.) szóról-szóra átveszi. Ha a latinját nézzük, azt látjuk, hogy Kisviczay az első helyen azért tért el Decsitől, mert Erasmus latinjához közelebb akart férni: „Ne latum ungvem discedam“, míg az

utóbbiban elég jónak találta Decsi magyarázatát: „Ne alterum quidem pedem discedere“. — Ballagi rossz néven veszi, hogy Decsi szólását, „Nem minden nap pap saytia“ (577.), Kisviczay így „rontja“: „Nem mindenkor pap sajtya“ (251.), de nem veszi észre, hogy Decsi is szóról-szóra így mondja más helyen (3248.), meg Szenczi Molnár Albert is *papsajt* címszó alatt. — Egy helyen így szól Ballagi: „Itt-ott oly nevetséges kocsintással ejti szavát, hogy szinte az a kérdés támad lelkünkben, vajjon magyar ember volt-e Kis-Viczay“ mikor ezt mondja: «Ha adnak malaczt, ott ne tarts tanácsot azt miképen melleszszed.» Magyar ember lúdját, kappanját igen is melleszti, azaz: melle tollait szedegetve kopasztja; ellenben malacztát, ha nem pörköli, csakis kopasztja, de sohasem mellyeszti.“ Szegény Kisviczay hiába volt a Répcze-Rába szinmagyar vidékéről való, hiába írja, hogy külföldi útja előtt szinte teljesen járatlan volt a német nyelvben, Ballagi nem hiszi el neki, mert a malaczt mellyeszti. Csakhogy ezt a sort Kisviczay szóról-szóra Beniczkyből vette, tehát nem őt terheli a bűn. „Az ám, de Beniczky tót verseket is irt, nem is tudott jól magyarul, Kisviczaynak nem lett volna szabad átvennie tőle ezt a képtelenséget, ha maga jó magyar“ vethette volna ellene Ballagi. Nézzük meg Szenczit; „*Megmellesztem*: Deplumo, *Depilo*! — *Megmellesztetött*, *Depilatus*! Deplumatus. — *Mellesztöm* Deplumo. *Vello*! — *Mellesztőt*, *Depilatus*! deplumatus“ stb. tehát *melleszt* nemcsak tollaitól megfoszt, hanem *szörtelenít* is. Pesti Gábor *Fabuláiban* (1536), Aesopus életrajzában olvassuk: „Az leg kewuerbyk dyznonak el meccze a fel labat, chak hamar meg mellyeszte“ és az fazékba kezdé . . . főzni. (Toldy kiadásában, 1858, 22. lap.) Itt éppen disznó-mellesztésről van szó. Nem vehetem sorra Ballagi minden vádját, mely végig ilyen természetű, mint az említettek. Alapos és igen gondos összehasonlítás után állítom, hogy a mit Kisviczay Decsiből vett, az csakugyan a „java“; tudniillik, a mit Kisviczay az eredeti latin szólás legjobb megfelelőjének ítelt, azt tudatosan, helyes ítélettel vette belőle; igen nagy részét, mint nem *proverbium*-nak, *adagium*-nak mondható anyagot, mellőzte; igen sok helyen nem fogadta el Decsi magyarázatát, hanem más, legtöbbször sokkal jobbat tett helyére, szóval gondos, lelkiismeretes munkát végzett. Hogy Decsi nevét nem említette, én még mulasztásul sem rovom fel, annál kevésbbé akarnék vétket koholni belőle. Kisviczaynak szólásgyűjteménye a következő anyagból áll: A latin szólások nagyrésze Erasmusból való, kisebb része lexikonokból és különféle latin munkákból; a magyar szólások forrása együtödrészben, legfeljebb egyharmadrészben Decsi, aztán Beniczky, valószínűleg Szenczi Molnár Albert szótárainak XVII. századi kiadásai is (az 1708-ast nem forgatta), igen nagy részben pedig saját gyűjtései könyvekből és hallomásból. Gyűjteménye érdemes munka és a szólások tanulmányában

mellőzhetetlen forrás. Kisvicza y ról szóló fejtegetésemet Balaginak módosított végszavával fejezem be: „Az irodalom történelmében az igazságszolgáltatás nemcsak abban áll, hogy ne tulajdonítsunk senkinek olyat, a mi nem illeti, hanem az is kötelességünk, hogy mindenkinek megadjuk a magáét.“

(Folytatjuk.)

TOLNAI VILMOS.

Komjáthy Benedek becsülete.

A Komjáthy-féle Zenth Paal-fordítás és a Halotti Beszéd régi irodalmunknak és nyelvünknek két legfontosabb emléke. Az utóbbi az első reánk maradt összefüggő nyelvemlék, az előbbi az első nyomtatott magyar könyv. Mint minden régi nyelvemléknél, ezeknél is a legelső feladat az eredetiség kérdésének tisztázása. A Halotti Beszéd-ről bebizonyult, hogy másolat, a Komjáthy fordításáról is bebizonyult, hogy nagy része régebb magyar szövegek felhasználásával készült (vö. MNy. IV : 406—410. l.), de egy részét Komjáthy munkájának (tehát eredeti szövegnek) tartottuk.

Komjáthy fordítását gyanússá egy nyomtatott magyar nyelvű Szent Pál-fordítás töredéke tette, melyet *Fraknoi Vilmos* fedezett fel s ismertetett először 1879-ben „A legrégebb magyar nyomtatvány“ cz. cikkében.* Ebben ő úgy vélekedett, hogy ez a töredék, az ú. n. Krakkói Töredék valószínűleg azon régi fordításnak egy része, mely a Komjáthy fordításának bevezetése szerint, Perényi Gáborné birtokában, a nyalábvári könyvtárban megvolt. Nyomtatása helyét megállapítania nem sikerült, mert lengyel bibliographusok azt állították, hogy oly betűket, a milyenek e töredékben láthatók, a krakkói nyomdák nem használtak. Hiába kutatta át azután a M. N. Múzeum könyvtárában őrzött ősnymtatványokat, a töredékben használt betűtípusokat nem találta meg. Az egészből azt a benyomást nyerte csupán, hogy „egész jellemők a XV. század végén nyomtatott könyvekkel egyez meg; és különösen a nagy kezdőbetűk egészen hasonlóak azokhoz, melyeket Schönspergeraugsburgi nyomdász 1495-ben használt“.

Szilády Áron sem találta meg egyetlen régi nyomtatványban sem a Krakkói Töredék „mittelschwabacher“ néven ismert betűtípusait, s azt a következtetést vonta le e töredéknek és Komjáthy fordításának megfelelő helyeivel szó és betű szerint való egyezéséből, hogy az nem lehet egyéb, mint a Komjáthy fordításából való előleges próbanyomás.

Eddig ismerte *Viski Károly* a Krakkói Töredék kérdését, ki a Nyelvőr ez évi 3. és 4. füzetében azt igyekszik olvasóival elhitetni, hogy a Komjáthy Benedek** fordítása szószerint való „ellopása“ az előtte készült fordításnak s hogy a Komjáthy neve alatt ismert fordításban Komjáthy Benedeknek semmi része sincs. Első bizonyítéka erre nézve: a Krakkói Töredék, a mely szerinte annak a nyomtatott Szent Pál-fordításnak a töredéke, a melyről mi semmit sem tudunk

* Magyar Könyvszemle 1879. évf. 169. l.

** Viski a Komjáthy nevét, nem tudni, mi okból Komjáti-ra változtatta.

ugyan, de ő azt állítja róla, hogy teljesen azonos szerkezetű volt a Komjáthy neve alatt ismert fordítással. Komjáthy Benedek, mint ő mondja, ez az „*agyafűrt, léha, könnyelmű, képmutató, hazug* plagizátor“ még csak azt a fáradságot sem vette magának, hogy a nyomtatott könyvet lemásolta volna s úgy adta volna nyomdába, hanem a kéziratot a nyomdában készítették s Komjáthy mindössze csak néhány szót változtatott rajta. Még a könyv elé irt bevezetést sem ő maga írta teljesen; az „ajánlás“-t ő írta ugyan, de a köszönetet már készen *lopta el* amaz előbbi Szent Pál-fordításból.

Azt hiszem, nincs író a világirodalomban, a kinek nyilvánvaló plágiumért is csak felényi bélyeget sütöttek volna homlokára, vagy emlékére. De vajjon rászolgált-e hát Komjáthy, a XVI. század egyik írója arra, hogy e czimeket az ő nyakába akaszszuk s ezzel becsütétől megfoszszuk? Nem! Viski Károlynak nincs igaza. Nagyon megörült „felfedezésének“ s elragadta a felfedezés nyomán járó mámor.

Pedig ha egy kicsit jobban utána jár a dolognak, nem történnik meg vele a „Komjáti Benedek nem bibliafordító“ című baleset. A Krakkói Töredék kérdését nem ismerte teljesen, a XVI. századbeli irodalmi viszonyokat sem s ezenkívül nem számolt a lehetőséggel s a valószínűséggel.

Szily Kálmán közölte velem s ezért (valamint Komjáthyra vonatkozó egyéb útbaigazításaiért) nagy köszönettel tartozom neki, hogy biztosan emlékszik egy újabb értekezésre, melyet a Krakkói Töredékről a M. Tud. Akadémia I. osztályában, Sziunyei József mutatott be. S tényleg meg is találta az Akad. Ért. 1896. évfolyamában (újabbán Rupp Kornél: Tanulmányok. Budapest, 1898.) Ruppnek a „Krakkói Töredékről“ című dolgozatát, a melyben jelenti, hogy a Kr. Tör. betűtípusait fölismerte Ozorai Imrének: De Christo et eius Ecclesia item De Antichristo et eius Ecclesia című, 1535-ben Vietorisznál, Krakkóban nyomtatott magyar munka latin idézeteiben. Ebből Rupp azt következtette, hogy 1. „a Kr. Tör. nem Augsburgban Schönsperger által nyomtatott példányból való, hanem Krakkóban Vietorisz nyomdájából került ki; 2. eredete nem származtatható a nyalábvári fordításból, hanem teljesen helyes Szilády Aronnak az a föltevése, hogy a Komjáti-féle fordítás próbanyomásából vagy revisio-példányából való. . . A Frangepán Katalinnál meglevő magyar fordítás töredéke . . . nem nyomtatott könyvben, hanem kéziratban levő fordítás lehetett“. (Rupp. Tan. 20—21. l.)

Magam is megvizsgáltam a Krakkói Töredéket, most már harmadszor s az Ozoraival való tüzetes egybevetés után úgy találtam, hogy Ruppnek a Krakkói Töredékre vonatkozó megállapítása, minden kétséget kizáróan helyes.*

Nekem föltűnt még az is, hogy Kr. Tör.-nek igen nagy margója van s nincs körülülvágyva, úgy, hogy e töredék könyvbe soha sem volt foglalva. A próbaívet, mely valószínűleg Perényinének nem tetszett, a lomtárba dobták s onnan került a könyvkötőhöz, ki

* Rupp id. értekezésében azt is állítja, hogy az Ozorai magyar szövegének betűtípusa megegyezik a Komjáthy-féle fordításával. Én úgy találtam, hogy ez állítása téves. Marmellius szójegyzékéről is azt tartották idáig, hogy betűtípusa a Krakkói Töredékével egyezik, azonban az Értekezések a Nyelv- és Széptud. köréből XVI. 7. végén közölt egy lap hasonmásnak a Kr. Tör.-kel való egybevetése arról győzött meg, hogy e két nyomtatvány betűtípusa sem ugyanaz.

azután az 1539-ben Scharffenberger Mátyásnál nyomott „Psalterium Davidianum“ táblájába beragasztotta.

Minthogy a nyomtatásból való plágium vádja e szerint esik, a sok-sok czafoló adat közül csak a fontosabbakat említem meg, hogy bebizonyítsam Viski állításainak helytelenségét s czikkének alaptalanul vádoló mivoltát.

A chalcographus a magyarországi keresztyénekhez intézett levelében (Komj. I. lap) azt írja: „Accipite itaque manibus obuuijs Paulum non iam Hēbreum aut Grēcum, sed Hungarum . . . primitijs laborum nostrorum hoc in genere ita fauete. . .“ etc. Viski persze erre is azt mondaná, hogy Komjáthy ezt is lenyomatta az előző kiadásból. De mit szólt volna ahhoz a XVI. századbeli tudós nyomdász, hogy Komjáthy neki is lop, helyette is hazudik, lenyomatván az ő neve alatt a collegája levelét. S még egy igen fontos adat. Vitorisz Frangepán Katalinhoz 1533-ban kelt latin levelet intéz, a melyben ezt mondja: „Nunc que prima est huius foetura, eam vt hilari fronte suscipias vehementer rogo“ (Komj. Zenth Paal 471. l.).

A nyomtatásból való plágium-vád tehát s az e mellett kelt számtalan föltevés, hogy a Krakkói Töredék egy nyomtatott Szent Pál fordítás töredéke, hogy Komjáthy annyira lusta volt, hogy le se másolta, hanem a nyomdában készíttette sajtó alá a már nyomtatott könyvet, hogy annyira könnyelmű volt, hogy benne felejtette az előző könyv szerzőjének köszönetét is a saját neve alatt kiadott lopott műben, hogy az egész műből Komjáthy csak a Frangepán Katalinhoz intézett ajánló sorokat (4—15. l.) s az utolsó hét sort, melyben a munka bevezetéséről van szó, írta, mind-mind eselik.

S ha a könyv berendezéséből, ellenmondásaiból, nyelvének, helyesírásának következetlenségéből vonható egyedüli következtetés tényleg az volna, hogy K. egy betűt sem fordított, egy betűt sem írt a neve alatt megjelent fordításból, hanem azt szószerint lenyomatta — mint Viski gondolja, — az abban a korban már nagy számmal lehetett nyomtatott Szent Pál-fordításokból, vagy a mint az ő helyén én gondoltam volna és elfogadhatóbb is lenne, kéziratos fordításokból, még abban az esetben sem szabad oly határozottsággal állítani, mint Viski tette, hogy K. nem bibliafordító. Viski nem számolt azzal a körülménnyel, hogy K. Szent Pál leveleinek fordítását nem nekünk, XX. században élő embereknek készítette, hanem kortársainak s elsősorban Perényinének, a ki ismerte a birtokában levő korábbi Szent Pál-fordításokat, s ő is, kortársai is könnyebben rajta csípték volna mindenféle lopáson, mint mi, a kik a XVI. század elejéről csak azokat a kéziratokat ismerjük, melyek véletlenül reánk maradtak. Úgy látszik, hogy K. becsületes őszintesége, melylyel megvallja, hogy ő bizony nem elég a Pál apostol leveleinek lefordítására, hogy az ő tehetsége s értelme kevés ahhoz, továbbá ajánló levelének sok előttünk homályos czélzása felmentette őt kortársai előtt a plágium vádja alól, (ha ugyan erről kezdetleges irodalmi viszonyok között élő XVI. századbeli őseinknek fogalmuk volt) mert hisz csak egyes részeket vett át s nem az egészet. Igaz ugyan, hogy az írói tisztességről való mai felfogásunk elítélné K.-t, ha ma írná meg fordítását mások fordításának felhasználásával, de vajjon elítélték-e a codexek korában is, mert hisz Komjáthy még oda tartozik. S vajjon plagizátornak tartotta-e egyik codex-író a másikat, mert ugyanolyan módszerrel írta meg munkáját, mint Komjáthy?

Mielőtt tovább mennék, el kell ismernem, hogy a Viski helyesírási bizonyítékai engem meggyőztek arról, a mit — feledve, hogy az egész vállalat a Perényiné költségein alapult — lehetetlennek tartottam, t. i. hogy K.-nak voltak másolói, a kik a kéziratot a nyomda számára lemásolták, sőt arról is, hogy a Perényinénél levő kézirat fordítások lehettek már másolatról készült másolatok.* Czikke bebizonyítja, hogy az egyik rész helyesírása következtetlenebb, mint a másik, s hogy az egyes részek helyesírása másképen következtelen. Természetes tehát, hogy nem egy ember helyesírása van benne. Ebből azonban nem következik, hogy K. semmit sem írt a neve alatt megjelent fordításból, hanem az, hogy másolók dolgoztak s ennek következtében megromlott a helyesírás s megromlott a nyelv is.

Viski czikkének első felében azt akarja bebizonyítani, hogy a bevezetésben olvasható köszönet nem Komjáthy kezétől származik, hanem hogy ez, hazug ember létére is, annyira könnyelmű volt, hogy legfőbb árulóját bennő felejtette az előző nyomtatványból. Pedig az a rengeteg helyesírási példa, a melylyel azt bizonyítja, hogy ezt a részt nem Komjáthy írta, felesleges, mert elég egyszer egyfolytában végig olvasni a bevezető sorokat (4—16. l.) s bárki észreveheti ezt magából a tartalomból. A köszönetben ugyanis többes szám első személyben beszélnek, (még pedig csupa nyomdász-technikai dolgokról) holott az ajánlásban, melyet a 15. lap második sorában befejezett, K. mindig egyes szám első személyben beszél magáról.

Tény, hogy a köszönetet nem K. írta; ellenben *minden valószínűség szerint a nyomdában tartózkodó magyar corrector* s ő beszélt a nyomdász, valamint a távollevő K. nevében többes számban. Technikai dolgokról** a XVI. században mindig a nyomdász, s ha ez nem tud magyarul, a corrector ad számot.

En nem tartom ebben a kérdésben fontosnak, hogy a köszönet és az í-ző részek helyesírása egyezik. A köszönetíró corrector és az í-ző részek írója (vagy másolója?) egyszerűen egyazon helyesírással írt. Nem tartom döntő fontosságúnak a helyesírást az egész K.-kérdésben sem. Ki tudja hogyan s hányan másolták nyomda alá a kéziratot, ki tudja mennyiben érvényesítette a corrector saját helyesírási elveit a javításban s ha érvényesítette, mennyiben volt következetes; de hát tudjuk-e, hogy a correctoron kívül hány másoló volt? Egy? Kettő, vagy három?

* Kik voltak a nyalábvári könyvtár kéziratoss Szent Pál fordításainak szerzői, ma még nyílt kérdés. Tudjuk ugyan, hogy pl. „Siklosi Michael, Pastor aulicus Magnifici Petri Pereni fuit severus vitae Aulicorum censor, igitur etiam odia eorum meritis“, s hogy 1531-ben reformálja többek között Újhelyt. De hogy ő lefordította-e Szent Pál leveleit, nem tudjuk. Talán nem tévedünk, ha úgy gondoljuk, hogy a kéziratoss fordítások szerzői a Perényi-család udvari papjai között keresendők. Ez a család volt első napjaiban a reformációnak leghathatósabb támogatója.

** Viski nagyon fontosnak tartja a *vykony linea és parenthesis* kérdését, pedig az K. ellen semmit sem bizonyít. Ugyanis a 17—51. l. középig két, párhuzamosan dőlt vonal szolgál zárjelül. Amde volt több olyan sor, a hol nem lehetett megérteni, hogy melyik két vonal tartozik össze. Felcserélték tehát a párhuzamos vonalakat parenthesisekkel, de a míg a parenthesisek készültek, a nyomtatás tovább folyt s egynehány lapon nincsen sem dőlt vonal, sem parenthesis. (52., 54., 57., 58., 59. stb.) Azután a dőlt vonalakat parenthesisek váltják fel. E következtetlenséget kellett megmagyarázni a „köszönet“-ben.

E kérdésben többet bizonyít a nyelv, mint a helyesírás. A másoló régen is (ma is) lehetőleg hűen akarta lemásolni az előtte levő szöveget. Codexeink mutatják, mily ritkán sikerült a jó másolás; megromlott a nyelv is, a helyesírás is, de az utóbbi jobban, mint az előbbi.

Viski azt állítja (u. o. IV. 146.), hogy a „korlátolt“ K. arra is „képtelen“, vagy „léha“ volt, hogy az ellopott mű olvasási nehézségeit eloszlassa; különben hogy hagyta volna benn a könyvben az őző és íző nagy részleteket... Szembetűnő, hogy a római levél magyarázatának első 41. sorában az őző alakok ki vannak igazítva... De sokkal szembeszökőbb magának a római levélnek eleje kb. 30—40 sor... Ugyanitt a 45. l. 8. sorig az *í*-zés van kiigazítva“. Viski mindezeket jónak látta meghányi-vetni s az előszó kétféleségének körülményeiben, K. elméjének s erkölcsiségének pallérozatlanságában keresni legfőbb érveit. (146. l.) Én még magam is szolgálok adalékkal. Az őző szövegben zárt hosszú *é*-ket jelölő *e*-ket kijavított *í*-re, *y*-ra, íző szövegben zárt rövid *é*-ket jelölő *e*-ket kijavított *w*-re, vagyis íző szövegbe belekevert *ő*-ző nyelvjárású, őző szövegbe *í*-ző nyelvjárású alakokat. Mert ez az agyafurt Komjáthy olyan képzett nyelvész volt már, hogy ő tudta: ez *í*-ző nyelvjárású alak, ez *ő*-ző, ez *e*-ző; s összekeverte egy kicsit őket: varietas delectat.

Hát nem így van a dolog. A 18—42. oldal *ő*-ző nyelvjárású, de akad benne néhány *í*-ző nyelvjárású alak pl. ryzree 26. vezérv. 28. ilw 31. -kyppen 33. sőt: irdwmerwl 37. stb. A 44. lap tiszta *e*-ző szöveg. A 45—108. lap *í*-ző nyelvjárású, de vannak *ő*-ző alakok is pl. esedwz 73. fedyedelwm 75. stb. Ezenkívül mindkét nyelvjárásba keverednek *e*ző nyelvjárású alakok is. A 409—410. l. vegyesen íző, őző és ező nyelvjárású (l. MNy. IV. 409.).

Ennek sokkal egyszerűbb s Komjáthyra nézve kevesebb vádat tartalmazó magyarázata az, hogy egyes neki nem tetsző részeket törölt a régi kéziratos fordításból, törölte pl. a rómaiakhoz írott levél első lapját s ennek helyére írta a maga fordítását. Ha az őző nyelvjárású szöveg egy része rossz, — vagy az *í*-zőé, — előbb megpróbálja kiegészíteni egyiket a másikkal s mikor nem sikerül, maga egészíti ki saját legjobb tudása szerint (409—410.). Hogy aztán a másolók mennyit rontottak még a szövegben, azt ma már bajos megállapítani.

Nem akarom tovább nyujtani dolgozatomat, mert úgy érzem, Viski állításainak czáfolatára ez is elég. Tény, hogy K. felhasználta az előző fordításokat, de csak a kéziratokat (vö. MNy. IV. 408—410. l.),* mert nyomtatott nem volt. Az argumentumok közül egyet sem fordított maga (vö. u. o.), a Szent Pál leveleinek körülbelől kétharmadát maga fordította, egyharmadát átvette az íző nyelvjárású kéziratok fordításból, melyet két oldalon kiegészített az őző nyelvjárású szövegből. (A Statisztikát l. u. o. a 407—409. l.)

S elítélte-e Komjáthyt kora, biztosan megállapítani nem tudom; de nem hiszem. Azt írja ajánlásában Perényinének, hogy ő nagysága őt nem csak becsüli, de túl is becsüli, s ő ezt másképen nem tudja meghálálni, mint hogy lelkiismeretesen fogja tanítani fiát,

* Nagyon valószínű, hogy az íző nyelvjárású Szent Pál-fordítás is, az őző is teljes volt. Ezt bizonyítják az ező nyelvjárású részbe keveredett íző s őző nyelvjárású alakok. Minthogy K. az íző szövegből (az argumentumokon kívül) körülbelül 150 oldalt vett át, míg az őzőből csak kettőt, következtethetjük azt is, hogy az *í*-ző fordítás jobb volt.

Jánost, s a hogy ő tőle telik, lefordítja Szent Pál leveleit. Ajánló sorai inkább zavarosak, mint agyafúrtak. S annyi nekünk ma már érthetetlen czélzás van bennök, hogy azoknak, a ki s kik számára fordítását készítette, bizonyára elég volt felvilágosításul az ajánló levél, azok tudták, miről van szó. Tudták a Perényiné udvarában levő böles férfiak, miféle fordítás volt meg a nyalábvári könyvtárban, s talán — legalább az „udvarban“ — tudtak olyan dolgokat is, a miket K. nem is említ. Kár tehát ily súlyos váddal illetni a rég porladót, a ki nem kelhet fel igazát megvédeni s Viski Károlyt felvilágosítani.

K. fordításából az első nyomtatott könyv viszontagságos létrejöttét olvashatjuk ki, nem pedig az első magyar plágium történetét.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XII.

hímez: Orph. I: 43: „Nevezz nékem egy oly elmés állatot, a' mellyet mindenekben ne tudjak hímezni“. Aszalay fordításában van ugyan, de Kazinczy ezen jegyzetet fűzi hozzá: „Itt állott: követni. De minthogy az nem tsak imitarit, hanem sequi-t is tészén, bizodalmassan ki-törölttem, 's a hímeznivel váltottam fel. Ennek értelme meg-határozottabb“. Érdekes azonban, hogy ez az „utánozni“ jelentése nem kerül elő a régi nyelvben; a NySz.-ban ugyanis csak: *coloro*, *pingo*, *fuco*, *pallio* a jelentése; de régisége mellett bizonyít: a *hímet varrni* valamiről, *hímet vetni* valamiről kifejezés „példát vesz, utánoz“ jelentése. Aranka hibáztatja Kazinczy fenti eljárását; ez így védi meg álláspontját: „nem mondtam én azt, hogy a' hímezni éppen jó, hanem tsak hogy jobb; ez pedig tagadhatatlan“. Ebben a meggyőződésben használja is Kazinczy igen sokszor pl. Vak L.-ban is (79): „a' Rinold szavátigen szerencsésen tudod hímezni“. Követőkre azonban nem igen talált, ha csak az egy Aszalay Lessing Meséit ki nem vesszszük, de ide is ő maga szúrta be.

kacagány: Vak L. 104: „fűzdd-le magadról... te is ezt a' selyem kacagányt, királyi Hölgy“. Noha csak a XVIII. századból mutatja ki, a NySz. nemrég kitünt, hogy sokkal régebbi török jövevény szó. Egyébiránt Baróti Szabó följegyzí, de csak *háti-bőr* jelentésben, a minőben a NySz. is ismeri. Itt valami női kabátfélét jelent. Ebben az értelemben a MTsz. szerint székelýföldi tájszó.

kacsing: Diog. 45: „mosolyogva kacsinganak egymásra“. A népies kacsint, kacsout mellékalakja vö. MTsz.-ban *kácsong*, *kácsing* és *kacsongat* SzD.-nál.

kétek: Vak L. 101: „Ej ne kopogjanak Ketek!“ A kegyelme-tek, kelmetek olyan összerántása a népnelyben, mint a *nagysád* nagyságod-ból Teleki Adámuál, és *kegyed* alkalmasint a kegyelmed-ből Szemerénél. Kazinczynál az ilyenfajta népies megszólításnak egy másik formája is olvasható a *kémed*: Orph. I: 165: „Az úgy vagyón! látja Kemed“. A kegyelmed elrövidülése. Alkalmasint helyes útton jár Adámi, a mikor a *kénd*-et is *kegyelmed* összevonásának átja (Sprachk. 165), a közbülső alak talán éppen a *kélmed*, *kémed* lehetett,

a **kémd* alakból válhatott aztán a *bomt*, *romt* ← (bomlik, romlik) *bont*, *ront* analogiára a *kend*. S hogy teljes képét adjuk a nyelvfejlődés itt említett érdekes folyamatainak, hadd említsem még meg a *ké* alakot is, mint a kegyelmed legkisebb leszármazottját, a mint ezt a mai népnyelvben gyakran halljuk pl.: „Mit csinál ké; hogy van ké?” stb. Vö. ehhez a NySz. *kegy* szavát s a *bá*, *alászolgája*, *Istenuccse* stb. rövidüléseket.

kínevez: Haml. 31: „Nevezd-ki gyilkosodat“. Megnevezelésben a régi nyelvben sem ritka, noha a NySz. nem tud róla (l. NyUSz. II.). Már a mai jelentésében is olvashatjuk különben ugyanabban az időben (1790) a Mind. Gyűjt.-ben; IV: 379: „minden Vármegyében egy egy érdemes Ur ki-nevezetnék, a' ki az e' féle ajándékokat bé-szedné;“ de Horváth Ádámnál 1792-ben is még régi értelemben van (Psych. 269).

kötény: Lev. 2: 52: „36 kötényt találtam benne“. A régi nyelvben ritka lehetett, a NySz.-nak csak egyetlen adata van rá. A XVIII. század vége felé kezd gyakrabban föltűnni. 1769-ben olvashatjuk már Telek Józsefnél (Tizenkét Tsillagú Korona 353. l.): „az ő teste pedig... a' Szombati gyolts köténnyel... bé-fedeztetett“.

letérdel: Haml. 71: „A' Hertzegné le-térdel“; Vak L. „Ulfár letérdelt“. A régi *térdapel*, *letérdapel* mellett, noha a NySz. nem tud róla, a népnyelvben általános lehet már régóta; l. MTsz. Első irodalmi megjelenését a XVIII. század közepére tehetjük. 1754-ben találom ugyanis K. F.-(Kováts Ferencz-)nek Gonzaga Szent Aloysiusnak ditsérete cz. füzetében: „az háznak szegeletin térdelve“ (5. l.) és „út-feleken térdelve fogadta“. Kazinczy a népnyelvből vette, a honnan SzD. is feljegyezte.

locs-fecs: Haml. 91: „egész életében a' leg-szelesebb lotts-fetts volt“. Szatmár vidékéről ismeri a MTsz. innen került Kazinczy nyelvébe.

magv: Vak L. 118: „Szüléiteknek szerentsétlensége légyen az a' magv“. Csupán a régies tóalak kedvéért említem; bizonyosan az ódonszerűség végett írja K. Ilyennek gondolta bizonyára a *gyapj* szót is, mikor írja: „Mit nem tesz az Arany gyapj még a képen is!“ (Lev. 2: 420), pedig itt az *Arany gyapjas* kifejezésből elvonást követett el, mert a tő *gyapjú*, *gyapja*.

napiszmám: Diog. 243: „tizen nyólcz fillér napiszmámért vitézkednek“. A régi nyelvben ezen tagelohn jelentésében csak Heltaiból ismeretes; *napszám* alakban gyakori a népnél.

parázs: Orph. I: 174: „az ősz hideg szele a' *parázs* essőt kotsimba verte“; u. i. 197 is: „tudja is, hogy a' *part parázs* és vize-nyős“. A szabolcsi népnyelvből vehette, hol: omlós, szemesés, nem tapadó jelentésben ismeretes (MTsz.).

rege: Orph. I: 382: „Vallás-türedelem Persiai rege“. A címhez következő jegyzetet fűzi Kazinczy: „Szokásban nagyon még most is a' Régiek reánk szállott Erzaehlungenait *agg Regék*nek nevezni; miért ne nevezhetnénk tehát így azokat is, a' mellyeket most csak az egy *Mese* szóval jelentünk. A' Gellert Fabeln und Erzählungjait Gellért Meséinek és Regéinek nevezhetnénk bizvást; így el-kerülhetnénk a' kettős értelmet, noha még így sinsz szónk, mely a' Fabulát az Aenigmától meg-külömböztesse“. Méltán tulajdonítja tehát magának Kazinczy a használatba hozatal érdemét. L. NyUSz.

rendes: Orph. I: 9: „Ezt a' valóban igen-rendes demasquirozást

szükség volt megtennem“; Haml. 61: „a' mit mondott, ha rendesnek tetszik is, még sem esztelenség“; Diog. 21: „micsoda rendes gondolat az, hogy hordód' falait írotáblává csináltad?“, u. i. 218: „rendes, tüzes, fiatal ember volt“. Mindig különös, furcsa, tehát *nem rendes* a jelentése. A MTsz. Göcsejből és Háromszékből ismeri ezt a jelentését. Kazinczyt kívül más korabeli írónál is olvashatni ilyen értelemben pl. Mészárosnál 1772-ben: „kiváltképen a külömb külömbféle rendes és drága vizi-mesterségek valami különös állapotot foglaltak magokban“ (Kart. 99. l.). Ez bizonyítja, hogy Felső-Magyarország népnyelvében is járatos ebben a jelentésben. Különös, hogy a NySz. nem ismeri a *rendes* melléknevet, csupán a XVIII. század utánról. Ezért állítja Réthei Prikkel, hogy rendes szavunk irodalmi használata Csúzynál kezdődik. (Csúzy Zs. szavai 34.) Sem a NySz.-nak, sem Réthei Prikkelnek nincs igaza, mert e szó pl. Pázmány műveiben mai irodalmi jelentésében igen gyakori: a' keserves esetek a' természetnek rendes folyásából származnak (Préd. 258; 1768-i kiadás); nem kívántatik . . . a' jó-rendes házhoz . . . hogy abban senki gonosz ne találtsék (379. l.); szépen egybe-szedett rendessége sokkal nagyobb' tsudákozást érdemel (267. l.). Szótárilag különben már PP.-nál is. A jelentés ezen változásra nézve vö. a *hírhedt* régi és mai jelentését és a franczia-német *ordinär*-nek *ordinári*, közönséges, aljas értelmét.

rondál: Lan. 38: „szívem szánja rondálni azt a' helyet, a' hol Lanasszám lakik“. Alighanem sajtóhiba lesz *rongál* helyett, mert ostromlásról van szó.

sorompó: Orph. 1: 82: „Ohajthatni hogy valaki . . . sirhalmára ditső sarampót emeljen“, jelentése tehát: oszlop, sírkő, emlékeztető? A régi nyelvben is, a népnyelvben is gyakori: kapú kerítés, rácsos léczkerítés értelmében. Itt jegyzem meg, hogy a NySz.-beli *emlékeztető* valójában *emlékeztető kő*.

sippad: Param. 32: „A' csácsogó Gyermekek . . . lankadtan sippadtak mindent ált'öllelő karjai közzé“ (anyjának). Bodroghözről is ismeri a MTsz.; valószínűleg innen került Kazinczyhoz, vö. süpped.

sussanás: Haml. 12: „nem az erőltetett sóhajtozás szélből álló sussanása“. Noha sem a NySz., sem a MTsz., sem SzD. nem említi, olyan mozzanatos népies alak a susog, sussog mellett, mint a ropog, csobog, zuhog mellett a roppan, csobban, zuhan stb.

szájal: Less. m. 50: „örök beszédű szájalók“. Imént említett szótáraink nem ismerik, de Vö. szájong és szemel stb.

személyes: Haml. i6: „Egyszer láttam, személyes fejedelem volt“. Itt tehát a Faludinál is olvasható népies értelemben van. NySz. idézete nem egészen pontos, az eredetiben így van: „A' Személyes nagyoknak szól, mindazonáltal a' fel serdült . . . fiatal Rend-is alkalmas hasznát veheti“. (NE. 1.) Vö. még e cikksorozat III. részét.

szemkötő: Lanassz. 2: „le ne hulljon a' helytelen tanítás és példa *szemkötője*“. A *főkötő* népiesnek mutatja ezt a szót is, bár a MTsz. nem említi. Vö. *szemfedő*.

Ezek mellett a most felsorolt népies-régies szóalakok mellett itt-ott egész népies szólásmódokat olvasunk Kazinczynál, mind pl.: A' biz Istók igaz (Haml. 113); hogy szómat ne felejtsem, édes Asszonyom (Stella 14.); néma barátok (Orph. I. 69); magasalló férfi-homlok (Stella 32.) stb. Sőt még régies ragozásbeli alakokkal is találkozunk: ennek felét néked küldendem (Vak L. 102); a' kit bődögitani akarán-

dasz (Par. 15) stb. A tájszavaknak irodalmivá tételében, a mint e gyűjtemény is mutatja, Kazinczy nem volt szerencsés, alig van egykettő, mint pl. a *rege*, *kötény*, mely polgárjogot nyert, s ez sem mind csupán s első sorban nem is az ő művei által.

* * *

A XVIII. század 90-es éveiben a nyelvújítás, mondhatni, valamennyi írónk műveibe, akarva akaratlanul is behatol. Még azok sem tudnak elleni nélkül, a kik legjobban idegenkednek tőlük. Horváth Ádám, ki Psychológiájában kerülve az új szokat, régi kifejezéseket hasztalanul igyekszik új jelentéssel felruházni, egy csillagászati munkájában kénytelen több korabeli új szót elfogadni, sőt önmaga is csinálni. Nemcsak az új fogalmak megnevezése, a nyelv pallérozódásának szükségérzete hozta ezt magával, sokban hozzájárult a nyelvbővítő és tisztító mozgalomnak már e zsenekori, hallgatólagos térfoglalásához a kortársak egymásra hatása is: a levelezések és a sokféle folyóirat. Kazinczy leveleinek ezen irányú, már ebben a korban kimutatható befolyását említenünk sem igen kell; a Mindenes Gyűjtemény, a Kassai Museum, az Orpheus és Sokféle mindmégannyi melegágyai voltak a Barczafalvi-féle merényletek nélküli, nyelvünk természetéhez alkalmaztatott újításoknak. Innen van, hogy ezek nélkül, a kor tulajdonképeni hirlapirodalmát alkotó levelek, hónapos írások nélkül fertálymunka volna megrajzolni egy-egy e korbéli írónk szerepét a nyelvújításban. Különbözik nemcsak erre, de főleg áll ez a XIX. század első évtizedeire. Bajza József, Berzsenyi Dániel nyelvújításáról ítéletet alkotni a Tudományos Gyűjtemény, az Aurora, Jelenkor, Athenaeum nélkül nem kisebb hiba, mint pl. Csúzyról, Faludiról szólni Pázmány nyelvének kellő ismerete nélkül, vagy Horváth Ádámot kiemelni a Kassai Museum s Orpheus köréből. Az ilyen kiemelések a legkezdetlegesebb adatgyűjtések színvonalán vannak. A kor irodalmában, melyen minden író nevelkedik vagy fejlődik, elmulasztott körületekintés sorozatos tévedéseknek lehet oka, nem is említve munkánk hiányosságát. A mikor pl. Kármán József nyelvújításáról akarunk írni, nem elégséges az irodalomtörténetekből ismert, többször rontott újabb kiadású műveit átvizsgálunk. Ezekből nem tudnók meg, hogy Kármán a magyar színházi műnyelv tulajdonképeni megalapítója. Ezt A' Magyar Játék-szín-nek 1793-beli II. kötetéből látjuk. Itt olvashatjuk ugyanis (XXVIII. l.): „Gróf Rádai Igazgatónak választatván, tsak hamar által-látta, hogy a' Társaságnak egy Alkotványra (Constitutio) szüksége legyen.... Illy munkának el-készítését reá bízta Kármán József Urra, egy igen szép elméjű, és hasonló tehetségű nagy Hazafiúra, ki-is rész szerént a' nevezetesh' Német Társaságoknak... rész szerént pedig, .. önnön maga találmányából elkészítette a' munkát“. Ez az alkotvány ott is van a III. kötet elején tele újszabású szókkal.

Kármán itt található új szavainak egy része megvan Kazinczy 90-es évekbeli munkáiban. Ezeknek tehát ő volt egyik első terjesztője. Kétségtelen az is, hogy a közzétett játékdarabok nyelvéből is több új szó került hozzá. Ezek a darabok míg egyrészt tele vannak a népies szólások halmozásával, igazi terjesztői is egynémely új szónak, az *ügyész*, *befálynó*, *rejtevényes*, *lefegyverkeztet* stb. effélék gyakran tűnnek szemünkbe. Barczafalvi és Baróti Szabó szavai közül a 90-es évek többet már, köztük a *véd-et*, *ügyész-t*, szentesí-

tettek, ekkor már Kazinczy sem idegenkedik tőlük. A hónapok magyar elnevezéseit Földitől veszi át, kinek javallásával különben több más új szót is elfogad.

Azok az új szók, a melyeknek elterjedéséhez 90-es évekbeli munkái nagyban hozzájárultak, itt következnek. Természetesen nem említem a *csalogány* (Diog. 39), *káprázolat* (Orph. II : 353), *reményfa* (Hel. vir. 100) féléket, melyeket mint saját alkotásait előbb már idéztem.

alkotvány: Orph. II:154: „Párisban adta ki az Anglusokról szólló Leveleit, mellyekben ennek a' különös Nemzetnek erköltséit... Religióját 's Igazgatásbeli alkotmányát mesteri kézzel festi“; Diog. 180: „az Országlás alkotmányát veszedelembe ejtené“; előbb u. i. 159: „Mihelyt a polgári alkotvány megbomlik, a' természeti állapot áll bé“; u. i. 154 is. Ebben az értelemben már 1780 körül Benyáknál; K. alig ismerhette innen, alkalmasint a M. Hirmondóban vagy Kármánnál olvasta.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

A gegőzés.

A *gegőz* ige jelentése a MTsz. szerint annyi mint: énekel, kántál. E meghatározás Hódmező-Vásárhelyről származik és a Nyr. VII:92. lapjáról van véve. A *gegőz* a *gége* főnév származéka, melyet a nép helyenkint *gegőnek* mond. A *gegőz* igazi jelentése tehát annyi mint gégez, gégével működik: tehát fedi az „énekel, kántál“ fogalmát. Nem fölösleges megjegyezni, hogy a hódmező-vásárhelyi nép nem tesz különbséget a gége (larynx) és a lélekzöcső (trachea) között, hanem mindakettőt együttesen nevezi *gegőnek*.

Hogy a *gegőz*-t Hódmező-Vásárhelyen mostanában énekel, kántál értelemben használják, azt semmi okom sincs kétségbe vonni; tény azonban az is, hogy az említett helyen, ezelőtt ötven esztendővel, ezt a jelentést még nem ismerték és a *gegőzésen* egészen más valamit értettek, a minek az énekléshez volt ugyan némi hasonlatossága, de attól mégis nagyon különbözött. Ezen időből származó ismeretei alapján, e sorok írója néhány év előtt a *gegőzésnek* következő meghatározását adta: *gegőz*: valamely nótát szöveg nélkül dalol, miközben hüvelyk ujjával gégáját gyorsan fel- és lerángatja (MNy. II:136.). Eme szótári rövidségű értelmezéshez, a mely alig fejezi ki azt, amit akar, szükségesnek látom a következő magyarázatot csatolni, annyival inkább, mivel bizonyosnak mondható, hogy a *gegőzés* eredeti alakja a mai nemzedék előtt már kevéssé ismeretes és mint ilyen, némi érdeklődésre tarthat számot.

A *gegőzés* vagy *gégézés* a mult század közepe táján már letűnésének korszakát élte; egy évtizeddel később, a meddig e sorok írójának emlékei visszanyúlnak, a községben élő emberek előtt nagyon lenézett foglalkozás volt és a ki *gegőzött*, azt ugyancsak vad parasztnak tekintették. Rendszeresen nem is gyakorolták mások, mint a puszták és a rétségek gyérszámú lakosai, a kiknek birodalma, a művelés alá került földterületek gyarapodásával mindinkább szűkebb határok közé szorult. A pásztorélet megszűntével egy darab

ősvilág volt ott kihalóban, a mely azonban eredetiségét utolsó mozzanatáig minden változás nélkül megtartotta.

Elénken él emlékezetemben, hogy mikor az alföldi rónaságon a nyári éjszaka csendje reáborult a puszták végtelenségére, a távol messzeségben felcsillanó pásztortűzek felől különös hangokat hordott magával az éjjeli szellő. A kivehetőleg embertől származó, erőteljes, modulált, reszkető, néha hullámzó, majd üvöltésszerű, hosszsan elhúzódo hangáradat, csekély megszakítással, órák hosszáig is eltartott s csak a késő éjszaka vetett annak véget. *Valahol gegőztek.* Az volt a szokás, hogy mikor a puszták lakója alkonyat után bevégezte napi foglalkozását s elfogyasztotta esteli ebédjét, leheveredett a földre, a tűz mellé, pihenni. A nagy csendességben hátra dőlve, bal könyökére támaszkodva töltötte az időt; hosszasan elnézve a csillagos eget, a míg szemei bele nem fáradtak. Azután mintha gondolt volna egyet, kényelmesen elhelyezkedve, egy párszor megköszörülte a torkát; majd jobb keze hüvelyk újjának második perczét, hajlító oldalával, harántul, oly módon helyezte ádamsutkájára, hogy hüvelyk újjának csúcsa jobbfelé tekintett, többi ujjai pedig balfelé fordulva, könnyedén kinyujtva szabadon maradtak. Így neki készülve, egy mély belégzés után, a gégére helyezett hüvelyk újj ritmusos le- és felfelé irányuló rángatásával, öblös, galuskás hangon kezdődött a gegőzés. Minden momentumban, a mikor a mérsékelt nyomással fel-tett hüvelykújj, a nyak bőrével együtt a gégén átsiklott, a hang egyet-döccent s bizonyos egymásba folyó szakgatottságot nyert, mely tárgyilag a tremolo, egyénileg az érzelmesség jellegét viselte magán. A szöveget az *a* hangnak módszeres ismétlése pótolta. A dallam igen egyszerű, kezdetleges volt, némi ritmus azonban felismerhető volt rajta. Az itt bemutatott kótákon minden hangjegynek, a hüvelykújj egyszerű lefelé rándítása felel meg. Az új mozgatása oly kitérésekben történt, a mint azt az újjal együtt mozgó nyakbőrnek nyúlékonysága megengedte. Az itt következő melódiák közül a két első mintha a farkas üvöltését utánozná; a harmadik már dallamosabb.

I. II.

Allegro

III.

Boldogútt Széll Farkas szóbeli közlése szerint, a gegőzést mindenkor hanyatt heveredve, bal könyökre támaszkodva szokták gyakorolni és pedig oly szenvedélyes kitartással, hogy annak rendszertől teljesen kimerülve hanyatlott hátra. Az ilyen jelenet nagyon hasonlított a tánczó dervisek fanatikus munkájához, akik mindaddig keringőlnék, a míg végül ájultan roskadnak össze.

A vásárhelyi pusztákon a gegőzés mindvégig megmaradt a maga egyszerű eredetiségében. A gegózt azonban a később művelés alá került határrészekben, a tanyákon is üzték, különösen a béres legények. Sőt a város közvetlen közelében, a tó fenékén — *a tó alatt* — legeltető kanász gyerekek is gyakoroltak, unaloműzésből. Ezek azonban nem feküdtek neki, mielőtt hozzáfogtak volna; nem is folytatták olyan szenvedélylyel, lélekzet szakadtáig; melodiájuk is többnyire valamely ismertebb népdal áriája szerint igazodott.

Végezetül a fentiekben foglaltakra vonatkozólag tisztelettel kérjük olvasóinkat, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaság gyűjtőit, szíveskedjenek a MNy. szerkesztőségét értesíteni, hogy 1. Tudnak-e egyáltalában valamit a fentiekben ismertetett gegőzésről? 2. Hol volt vagy hol van még a gegőzés elterjedve? Kik üzték azt és milyen szándékból? 3. Mely nemzetiségek lakta vidéken ismerik vagy ismerték a gegózt? 4. Ismerik-e a gegózt más, távolabb lakó nemzetek között is? 5. Van-e említés téve a gegóztól valahol az irodalomban?

ERDŐS JÁNOS.

A magyar nyelvtudományi irodalom 1909-ben.

a) Folyóiratok.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkesztik Császár Elemér és Láng Nándor. XXXIII. évfolyam. Budapest, 1909.

Magyar Nyelv. Közérdekű havi folyóirat a művelt közönség számára. A Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából szerkeszti Szily Kálmán és Gombocz Zoltán. V. évfolyam Budapest, 1909.

Magyar Nyelvőr. Szarvas Gábor folyóirata. Szerkeszti és kiadja Simonyi Zsigmond. XXXVIII. évfolyam. Budapest, 1909.

Nyelvtudomány. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Asbóth Oszkár. II. köt. 3. és 4. füzet. Budapest, 1909.

Nyelvtudományi Közlemények. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szinnyei József. XXXIX. kötet. Budapest, 1909.

b) Önálló munkák.*

Artbauer Gizella. Az -ít képző története. Székesfehérvár, Szammer I. ny. 1909. (8-r. 25 l.)

Balassa dr. J. Selbststudium der ungarischen Sprache. Unter Mitwirkung von L. Palóczy. (Methode Toussaint-Langenscheidt.) 1—14. Brief. Berlin-Schöneberg, Langenscheidt (1909). (8-r. 1—505 l.) à 1 Mk.

Benkő Kálmán. Az elemi iskola II—VI. osztályainak helyesírási, nyelvtani és fogalmazási tervezete. 1909. (8-r.) Ism. j. Néptanít. Lapja 52. sz. *B(ielek) D(ezső).* Nyelvtani és irodalomelméleti műszavaink. (Pancsovai áll. főgimn. 1908/9. értes. 6—9 l.)

Csüri Bálint. Teleki József gróf mint nyelvész. (Nyelvészeti Füzetek. 55.) Budapest. 1909. Athenaeum. (8-r. 38 l.) 1 K.

Czencz József. A szóbeli egyenletek megfejtése. 400 új feladat. (Iskolai segédkönyvek 5. sz.) Szentgotthárd, 1909. Wellisch B. (8-r. 77 l.) 50 fill.

Graumann Sándor. Magyar növénynevek szótára különös figyelemmel a népies kifejezésekre; a német és botanikus elnevezések hozzácsatolásával. Erfurt, 1909. (8-r. 146 l.) 2 K.

* Az iskolai könyvek mellőzésével.

- Helyesírás, a magyar iskolai* — ismertetése. Budapest, 1909. Székesfőv. ny. (8-r. 40 l.)
- Horváth János* Egy magyar versbeli mondatképletről. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) (Különnyomat a Nyelv tudományi Közleményekből.)
- Kelemen Béla*. Magyar és német zsebszótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. I. kötet. Német-magyar rész. II. kötet. Magyar-német rész 10., az új magyar és német helyesírás szerint átdolgozott kiadás. Budapest, 1909 Athenaeum. (16-r. 405, 390 l.) 4 K 40 fill.
- Kont, dr. I.* Ungarische Chrestomathie. Eine Blumenlese aus den Schriftstellern vom Ende des achtzehnten Jahrhunderts bis auf die Gegenwart. Mit einer Einleitung, biographischen Notizen und Anmerkungen. Heidelberg, 1909. J. Gross. (8-r. XVI., 365 l.) 3 M. 60 Pf.
- Kont, I.* Chrestomathie Hongroise. Morceaux choisis des poètes et des prosateurs depuis la fin du XVIIIe siècle jusqu'à nos jours. Avec une introduction, des notices et des notes. Paris, Jules Gross 1909. (8-r. XVI. 367. l.) Ism. Tolnai Vilmos, Magyar Nyelv 425. l.
- Könnye Nándor*. Magyar-német és német-magyar zsebszótár iskolai és magánhasználatra. Hatodik bővített és javított kiadás az új helyesírás szerint. Budapest, é. n. Benkő. (16-r. 341, 324 l.) 3 K.
- Krausz Jakab dr.* Helytelenségek a helyesírás terén. (Budapest, M. kir. polg. fiúisk. 1908/9. értes. 3—8. l.)
- Kulcsár Gyula*. A magyaros írásművészet főkérdései. (Nyelvészeti Füzetek. 54. füzet.) Budapest, 1909. Athenaeum. (8-r. 42 l.) 1 K.
- Maday Gyula*. A hajdúk beszéde. (Nyelvészeti Füzetek. 56. füzet.) Budapest. 1909. Athenaeum. (8-r. 53 l.) 1 K. Ism. Csefkő Gyula. Nyelvőr 259. l.
- Melich János*. Szláv jövevényszavaink eredetéről. Budapest, 1909. (8-r. 74 l.) (Különnyomat a Nyelv tudományi Közleményekből.)
- Pápay József*. Nyelvünk finnugor eredetének kérdése Sajnovics és Gyarmathi felléptéig. (Debreczeni ref. akad. 1908/9. értes. 49—80 l.) (Külön is megjelent.)
- Prém József dr.* Idegen szavak szótára. A nagyközönség számára. Budapest, 1909. Keresked. Közlöny. (8-r. 160 l.) 3 K.
- Prikkel Marián (Réthel)*. Csúzy Zsigmond szavai. Szótörténeti tanulmány. (Nyelvészeti Füzetek. 59. füzet.) Budapest, 1909. Athenaeum. (8-r. 72 l.) 1 K. *Simai Odön*. Néhány észrevétel. (Magyar Nyelv 89. l.) Prikkel válasza. U. o. 136—139. l.
- Prikkel Marián (Réthel)*. Sándor István nyelvtudománya. (Nyelvészeti Füzetek. 60. füzet.) Budapest, 1909. Athenaeum. (8-r. 88 l.) 1 K 60 fill.
- Frohászka János*. Petőfi költői nyelvének fősajátságai. (Nyelvészeti Füzetek. 58. füzet.) Budapest, 1909. Athenaeum. (8-r. 70 l.) 1 K.
- Szeremley Császár Loránd*. Jelentés-tanulmányok. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 9. sz.) Budapest, 1909. Magy. Nyelvt. Társ. (8-r. 36 l.) 40 fill.
- Szinnyei József*. Magyar nyelv hasonlítás. I. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvészetbe. II. Vázlatos összehasonlító magyar nyelvtan. III. Összehasonlító szójegyzék. 4. javított és bővített kiadás. (Finnugor kézikönyvek. III.) Budapest, 1909. Hornyánszky V. (8-r. 175 l.) 8 kor. Ism. Gombocz Zoltán. Magyar Nyelv 414—417. l.
- Terminologia*. (Szegedi m. kir. állami főgimnázium.) Szeged, 1909. Várnay L. ny. (8-r. 14 l.)
- Toldy Géza*. Varázsrontó. Kalandozás a vendégszavaink bűvös báját árasztó rejtelmek világában. Írta egy ázsiai. Budapest, 1909. Kilián utóda. (8-r. 705 l.) 12 K. Ism. Tolnai Vilmos. Magyar Nyelv 329—331. l. Hét 25. sz. T. V. Egyet. Philol. Közl. 645. l.
- Váczy János*. A nyelvújítás győzelme. Székfoglaló. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XXI. köt. 2. sz.) Budapest, 1909. Akadémia. (8-r. 64 l.) 1 K 60 fill. Ism. Gálos Rezső. Magyar Nyelv 460. l.
- Vass Béla*. A nagykörösi nyelvjárás. (Nyelvészeti Füzetek. 57. füz.) Budapest, 1909. Athenaeum (8-r. 44 l.) 1 kor. HELLEBRANT ÁRPAD.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Hülye. Ez is egyike azoknak a szavaknak, a melyek a XIX. század elején a nép nyelvéből kerültek bele az irodalmi nyelvbe. (NyUSz.) Régi szótárainkban hiába keressük; a NySz.-ban sem találunk rá adatot. Először Baróti Kisded Szótárában (1792) bukkan fel: „*Hülye*: siketetske; keveset még-is beszéllő; v. bamba, málé-szájú.“ A többi adatok, időrendben a következők: Márton, 1811: „*hüle, hülye*: dumm, töpelhaft“; Kresznerics (1831) Baróti Szabó adatát közli. Kassai, Szókönyv, II, 482 (1833): „*Hülye ember* (Egri szó): Homo stupidus“. A régi Tájszótár (1838) szerint: „*Hülye*, együgyű, bamba. Barkó szó. *Hüle füle ember*. Győr várm. szó“. Érdekes, hogy Királyföldi még 1846-ban is fölveszi az *Ujdonúj szavak tárába*. Ehhez járul még a MTsz. adata: *hülye*: paraszt, Moldvai csáng.

Eredetével — ha CzF. furcsa magyarázatát figyelmen kívül hagyjuk — csak Munkácsi Bernát foglalkozott; szerinte (ÁKE. 361) a *hülye* köznyelvi 'idiot, cretin' jelentése csak átviteles; az eredeti jelentést a palócz *hülye* 'hizott disznó' (MTsz.) őrizte meg.

Hogy az egy adattal támogatott palócz *hülye*-nek van-e valami köze a székely *gője, gölye, gőnye* (nősténydisznó, anyadisznó) szavakhoz, mint a MTsz. s Munkácsi hiszik, s mindkettőnek a Munkácsitól felsorolt kaukázusi disznó-nevekhez, ez alkalommal nem kutatom. De hogy a köznyelvi *hülyé*-t nem foghatjuk a palócz 'hizott disznó' jelentésű *hülyé*-vel egy kalap alá, az, azt hiszem, az alábbiakból világosan ki fog tűnni.

Lelki állapotok, indulatok jelölésére a nyelv rendszerint az őket kísérő testi állapotok, változások nevét foglalja le: *büszke* < *büz*; *elkeseredik, keserv* < *kesorü, gögös* < *gége*; *buta* eredetileg 'tompá'-t, *rettegés, rémülés* eredetileg 'reszketés'-t jelentett. Ha e képzettársulások törvényszerűségét tekintetbe véve keressük a *hülye* szó etymonját, figyelmünk önkénytelenül is a *hül*, *refrigeo, refrigeror* 'igére terelődik, a mely *el* igekötővel (*elhül*) 'obsptupesco' jelentéssel a régiségben és népnyelvben egyaránt járatos.

A *hülye* < *hüle* < **hülö* származtatásnak alaki nehézségei nincsenek. A szóvégi -ő > -e változás elég gyakori a magyar nyelvtörténetben: *szüle* < *szülö*, *pörge* < *pörgö*, *lengé* < *lengö*, *eke* < *ekö* (vö. *ekeu* Beszt. Szój., olv. *ekëü*) < bulg. török **ükü*, tschuw. *aca* 'pflug'. A közvetítő fok a hosszú véghangzós *eké* (vö. 1467 *ekee* OkiSz.), **szülé* stb. lehetett. Vö. Balassa, NyK., XIX, 148; Szinyei, NyK. XXIX, 2, Nyelvhas.⁴ 78. A hangzóközi -l- jésülésére sem nehéz példákat találni: *kölyök* < *kölök* (vö. mongol *gülye, gülüye* 'kutya-kölyök' MNy. III, 261); *széllyel* < *széllel*, **szélvel* TMNy. 123; *bélyeg* < *béleg* (vö. kaz. tat. *bülgə*, mong. *Бөлөг*, MNy. III, 64); ugyancsak l-ből keletkezett a *támolyog, tévelyeg, ámolyog* stb. szavak *ly* hangja is.

A mi a jelentésváltozást illeti, igaz, hogy a *hül*, *elhül*, *hülemedik*, *hüledezik* szavakkal a régiség meg a nép is az „elámulást, elképedést” jelöli, de hiszen az *együgyű*, *szájtató bámulás* képzetét a *bambaság*, *hülyeség* képzetétől csak egy hajszál választja el. Lám a latinban is *stupidus* és *obstupescere* egy fő hajtásai. A *hültszájú* (Kapnikbanya, Segesvár, Kis-Küküllő m., MTsz.) és *szájahült* (Kecskemét, Kiskúnhalas, Pécska MTsz.) összetételek a magyarban is, együgyüt, bambát, félkegyelműt^{*} jelentenek.

A *hülye* < *hülő* magyarázatot támogatja a győrmegyei *hülefüle ember* kifejezés is. A *hül* igét elég gyakran találjuk a „caleño” jelentésű *füllet* kapcsolatban: Faludi, NE. 106: „Azon egy orában *hül* *fül*, izzad, reszket, hol néki bizza magát szerelmében, hol pedig ide s tova szánja lelkét kétségében”. Kónyi, Hadi Rom. 93: „Szulimán *hül*, *fül* Zrinyi bátorságán”; Arany, Toldi: „Toldi György e szóra csakúgy *hüle füle*, Szétnézett, hallja-e más is okivüle?” Ezek után kétségtelennek tarthatjuk, hogy a győrmegyei *hülefüle ember* sem egyéb, mint *hülő-fülő ember*, vagyis bambán bámuló, együgyű, félkegyelmű ember.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Derül-borul. Ez a szópár, a melyre mindmaiglan még némi homály borúl, megérdemli, hogy világosságot derítsünk reá. Mind-egyik tekintélyes családot számlál. Egymáshoz és rokonságukhoz való viszonyaik tisztázásából nem egy tanulság fog kiderülni.

Derül szegényebb: nem hajtott annyi sarjat, mint párja, *borul*. Mintha csak a magyar eget akarná jelképezni, a mely csak ritkán derül, többnyire borul. A régiségből ismert példák többségében mint *ég* (*egék*), *idő* vagy *hajnal* jelzője igenévi alakban szerepel: derült, megderült, felderült. Magát a derül-borul igepárt csak egyszer idézi a NySz., azt sem egészen így, hanem kötőszóval: „víg s kedvetlen is, *derül s borul* ködben”. (Gyöngy. KJ. 63.) Ma kötőszó nélkül mondjuk így, egy mezőkövesdi népdal szerint (saját gyűjtésemből). „Mindenfelül *derül-borul*, tornyosodik az ég.”

A *derít* (ki-, megd.) alak mellett még *derhenő*, a Münch. C.-ből idézve „derhenő léssen, mert vérhenő a meű”. Ez nyilván analógiás képzés a *verhenő* > *verhenyő* és más hasonló szók *burhanyó*, *porhanyó* mintájára.

Népköltésünkben a játékdalok közt, melyeknek nyelvészeti tanulságai még nagyrészt kiaknázatlanul vannak, egy érdekes használata világot vet a *derül* szó eredetére. Ugyanis az Ispiláng, ispilángi rózsa kezdetű dalnak egyik sora a Kiss Aronnál* följegyzett hadadi változat szerint így szól: rózsa volnék, *derülnék*. A többi változatok** egybehangzólag így mondják: rózsa volnék, *terülnék*. Bizonyosnak vehetjük, hogy ez a két alak ugyanaz a szó s oly hangviszonyt tüntet föl, minőt: dörzsöl ~ töröl, döngöl ~ tönköl, dobzódik ~ tobzódik, duruzsol ~ torzsalkodik stb. szavak közt találunk.

E szerint kiderült, hogy *derül* a. m. terül, *derít* a. m. terít. Az ég, idő, hajnal stb. kiderül, vagyis kiterül, ugyanúgy, mint a mesebeli asztalka, mely szintén terül, azaz kinyílik, szétnyílik.

Derül-borul igepárunk főnévi alkalmazása idézte elő, véleményem szerint, a „derüre-borúra” szólást. Azt mondták ugyanis: derül-re borúlra (iszik, mulat, költ stb.), ebből a kiejtésben derű-re borű-ra

* Magyar. játékgyűjt. 415, 1.

** U. o. 147., 337., 418., 421. ll.

lett, s ezt a derű, borű igét azután főnévnek érezték és elvonták nominativus gyanánt borű = boru, derű = derü. Hogy az elvonás így történt, arra bizonyság az egri adat: borúra derül (Nyr. 33:178), vagyis: borulra derül. Ime a borúra derű'-nek, a mit Széchenyi az Akadémia jeligéül választott, népies előzője.

VIKÁR BELA.

Éhhalál. Bármilyen közönségesnek látszik is ez az összetétel, se a NySz., se a NyUSz. nem tud róla. Tudtunkkal először Tolnai V. említi az 1909-re szóló Petőfi Almanachban, hol Petőfi és a nyelv-újítás cz. értekezésében Petőfinél előforduló valamennyi új szót összeállította. Ezek között olvassuk az *éhhalált* is a következő megjegyzéssel: „éhhalál 2:437, 5:229 (1846). Arany lev. 1:95 (1847) 5:436 (1848), régebben csak *éhel-halás*; Richter Schuster szótárában 1847: *éhel-halál*; szótárilag először Hoffmann Fr. zsebszótárában 1896“. Ezen megállapítás után azt hihetné az ember, hogy ennek a szónak Petőfi az alkotója; ez azonban már csak azért is valószínűtlen, mivel Petőfi új szavai nagyrészt a 20-as, 30-as évek nyelvéből valók, de meg Tolnai szerint is új szót nem igen csinált, csak új stilistikai kapcsolatokat teremtett. E szó után való nyomozásomban ez a feltevés be is igazolódott. Az *éhhalál* már 1792-ben megvan, Batsányinak egyik versében. A Kassai Magyar Museum második kötete, „Virág Benedek Úr-Társunkhoz“ című versével kezdődik; itt olvashatni a következő versszakot (10. l.):

Mint a' sérült Atya, ki háza' népére
Éh-halált lát jőni kisdéd gyermekére:
 Hogy Kedvesseinek lenne segédére,
 El-szánnya életét tenger' veszélyére.*

Az *éhhalál* szót tehát ez idő szerint Batsányiának kell tartanuk. Vörösmartynál 1838-ban szintén olvasható: Árpád' ébredésé-ben. Itt az *Éhhalál* mint *remalak* szerepel is. Bár e szó keletkezésének megmagyarázására önkénytelenül is kínálkozik a német Hungertod, mégis azt hiszszük, hogy az analogia szülötte. Régi nyelvünkben van ugyanis: *dög-halál*, *mirigy-halál* és *pestis-halál*, sőt Faludinál a NA-ban 1748-ban *akasztófa-halál*-t is találtam: „igaz pajtás... akasztófa-halállal butszot az udvartul“ (231).

Ezek szolgálhattak az *éhhalál* mintául. Tény azonban, hogy az éh = éhség ilyen okhatározós összetétele ritka, szokatlan lehetett a XIX. század elején, mert pl. a Tud. Gyűjt.-ben 1833-ban is *éhség-rüh*-ről olvasunk (82). Ma már gyakran hallani *éh-tífuszt* is.

SIMAI ÖDÖN.

Kaukázusi helynevek. Néhány esztendeje annak, hogy az egyik Zichy-expedíció idejében a Kaukázusból több olyan helynévről emlékeztek meg hirlapjaink, a melyek állítólag magyar eredetűek. A kaukázusi helynevekről most a következő mű jelent meg: „Erster Versuch einer Erklärung kaukasischer geographischer Namen von C. von Hahn, Stuttgart 1910“. A szerző e helyneveket részint a kaukázusi, részint pedig a török-tatár nyelvekből magyarázza. A füzet olvasása közben arra a meggyőződésre jutottam, hogy *Hahn* dolgo-

* Ennek a szép, hangulatos költeménynek több részében találhatók már a *Hymnus* és *Mohács* cz. ismert költeményeinknek gondolatai, majdnem ugyanazon szavakkal kifejezve.

zata szakértelemmel készült értekezés. A minket is érdeklő nevek a többek közt ezek: *Madžara* folyó az abcház *amadžar* szóból, a mely „erjedő, friss must“-ot jelent, s ehhez hasonlít e hegyi folyó. *Madžaris-zkhali* folyó, grúz *madžari* „új bor“ és *zkhali* „folyó“ szóból. *Zichia* = grúz *ziche* „vár“; *Zichis-džwari* = grúz *ziche* „vár“ és *džwari* „kereszt“ (falu név).

Zichis-džiri = grúz *ziche* „vár“ és *džiri* „alsó“ (nb. Egy erdős hegység lábánál, aljában fekszik) stb.

MELEGDI JÁNOS.

Gigán. Azt kérdik tőlünk: Vajjon mit jelent Erdélyi János: „Népdalok és mondák“ gyűjteményében (I: 236.) e gúnydal negyedik sora:

A mente már nem módi,
Lengyel mente a módi,
A fájin kartonból;
Ha készül *Gigán*ból,
Nagyobb parádét téssen,
Kedvessége úgy léssen.

A *gigán* kopott alakja a *gingham* angol szónak (franciául *guingan*), melyen egy habos, csíkos és sűrű gyapotszövetet értenek. Karmarsch (Techn. Wörterbuch) szerint, angol vagy skót vászonnak vagy bécsi vászonnak is nevezik. Eredetileg Bengálból hozták Európába, a neve pedig maláji származású (vö. Murray, Dict.) és nincs semmi köze Guingamp bretagnei városhoz, honnan a francziák szokták származtatni. Érdekes, hogy a Pallas Nagy Lexicon a mitsem tud róla, holott az Athenaeum Kézi Lexicon a részletesen megmagyarázza.

SZILY KÁLMÁN.

A régi **contredanse**. Kürschák József megállapítja, hogy a Kazinczy *Bácsmegyei*-jében előforduló *contredanse* nem a francia négyest jelenti, mint hitték, hanem valami angol tánczot. Ezt a *Bácsmegyei* eredetijéből, a Werther keserveiből vett idézettel bizonyítja. (MNY. VI: 176.) A *contredanse* angol táncz voltára Csokonai *Dorottya*-jában is találunk bizonyítékot. Ezt olvassuk a II. ének 73—76. sorában:

Opor kilencz *anglus kontratánczot* jára;
Mégsem szállt lankadság vagy görcs az inára,
Olyan derék stutzer nincs is tán Londonban,
A ki annyit tudna győzni egy húzomban.

E sorokból is világos, hogy a *contredanse*-nak semmi köze sincsen a *quadrille*-hoz, a mely táncz a Dorottya keletkezésének idején (1799-ben) még ismeretlen volt nálunk. Nem is említi Csokonai a sokféle táncz között, melyet ismertet, midőn a kaposvári farsangolók mulatozását írja le. A francia tánczok közül csak a *minét*-et említi („franciás táncznak, franczok tánczának nevezi). Hogyan járták a *contredanse*-t, azt az idézett négy sorból sem lehet kivenni; de annyi kiviláglik belőle, hogy meglehetősen fárasztó táncz lehetett „az angliusz melancholis, szövevényes táncza“.

SZEMKŐ ALADAR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Törvényhatósági levéltárakból.

(L. MNy. VI: 35, 181.)

Palánt-föld: „a város földén az szököttek akarhun maguknak valamely darab földet vagy *palánt földet* maguknak foglaltak, azokat mindenütt fölösszák *helyes* emberekre, az kiknek nincsen.“ Szombathely 1638 (187).

palánt-kert: „Az palant kerteket pedig valaki elhordja és állandós kerttel be nem keríti, sőt nem is akarja keríteni, az palant kert meg föld tüle elvételik.“ Kőszeg 1649 (208).

palotás-öv: „két esztendőre pedig: egy kalap, egy kaput, dolmány, egy rövid dolmány és egy *palotás hajdu öv* stb. . . .“ Kőszeg 1768 (547).

panasz-pénz: „az régi *panaszpénz* az mely bíró uramé magáé...“ Győr 1640 (193).

pangart: „Az egész szőlőhegyen levő *pangartokban* és gesztenyésekben való égetés és pörsölés tilalmaztatik.“ „A szüret alkalmatosságánál az *pangartokban*, mivel az oltványokban sok kár esik, senki az vonyó marhát ki ne ereszsze.“ Kőszeg 1649 (213 és 218).

párban marad: „Item, hogyha *el nem halad*, hanem elővétetik és vége nem szakad vagy hogy bizonyításban vagy *párban marad*, efféle causások ötven-ötven pénzt tartoznak pro expensis adni, így az accordans parsok is.“ Szombathely 1645 (202).

parola: „apothecariusné asszonyomnak intimáltassék, hogy az orvosságokat csak adja az nemes tanács *parolájára*.“ Kőszeg 1710 (385).

pártolás: „a három itt lakozó Nemzetnek illyes osztása, és annak különös felosztása több *pártolásokra*, részre hajlásokra és szakadásokra okot adott volna stb. . . .“ Pécs 1780 (573).

pecsétes messzely: „... az ki bort árul, igaz messzölylyel mérjen; valaki pedig *pöczéses messzölylyel* nem mér, rajta megkapják, az olyan emberen bíró uram 12 forintot vegyen engedelem nélkül.“ Szombathely 1651 (234).

pénzbeli tor: „Ezenkívül ha többet fognak (a minthogy tartoznak) hordanyi, mind ekkoráiglan meg lészen az rendült fizetés; e converso ők a *pénzbeli tor* fizetésben nem fognak concurrálni.“ Kőszeg 1729 (448).

polgári sereg: „egy *Polgári sereg*: a lövöldöző-Társaságnak neve alatt felállítani megengedtetik.“ Pécs 1780 (573).

pörös: „az két része az bíróa, az harmad része az *pöröse* (feljelentő?). Szombathely 1613 (137).

praktikálódik: „Ha valaki más ember tisztességében *praktikálódik* stb.“ Kőszeg 1649 (216).

purger-pénz: „Ha érdemes lészen, bevétetődik, az *purger pénz* pedig ennek utána nem öt, hanem kilencz frt. lészen.“ Szombathely 1735 (461).

rajta-tapasztalni: „A kit hegymester uraimék rajta tapasztalnak, 80 den(ár) büntetést vehessenek meg rajta.“ Kőszeg 1649 (213).

rákítség: „Tilalmaztatik . . . nem különben folyóvizeinek mind etetővel, mind horoggal, hálóval és *varzsával* való halászástól, *rákíszástól* stb. . . .“ Kőszeg 1649 (213).

reménytelenül: „... többnyire alkalmas időben ugyan azon városi Tároknak megvizsgálása *reménytelenül* két Tanácsbéli, egy Elölshólló és Számvevő által a Számadóknak jelenlétekben törtennyen meg. . . .“ Pécs 1780 (563).

rendek: „Rendek (lednek?) kaszálástul 25 denár.“ Szombathely 1618 (150).

renden kívül való: „... és csak a renden kívül való esetekben stb. . . .“ „Hogyha mindazonáltal valaki *rendenkívül való* hasznos szolgálatokat tenne. . . .“ Pécs 1780 (573 és 574).

rettenhető: „... sűrűn jönek az panaszok, hogy számos lakósook házaiknak kéményei és kemenczéi romlandók lévén, melyek által könnyen *röppenhető* károk eshetnek, ahhoz képest tudtára adatik mindeneknek, hogy stb. . . .“ Komárom 1709 (383).

rézvessző: l. *ötvas*.

rideg: „Valakit itt való *rideg*, suspectus *külföldi* személyeket éccakának idején harangozás után lámpás nélkül stb. . . .“ Komárom 1717(407).
sereges: l. *botja alá hallgat*.

seregrend: a. m. status militaris. „Mivel nyilvánosan kitudódott és napfényre jött az is, hogy sokan az városiak *seregrenden* valók. . . . (megveszik).“ Komárom 1696 (338).

síketségre vesz: „... Senki azért ezen Statutumot és parancsolatot *síketségre ne vegye*.“ Komárom 1709 (383).

só-kamarás: „Mely ellen ha az *sókamarás* cselekszik, in florenis 4, punitur.“ Szombathely 1664 (262).

soros ember: „Senki az *soros emberek* közül idegen országból hozott marhát lerakni ne merészeljen bíró uram híre nélkül.“ Kőszeg 1649 (211).

szabad-vajda: 1. „Az *szabad vajda* és vásár bírák uraimék minden hónapnak végén számot adjanak.“ Veszprém 1726 (443). 2. „Az pajtabeli szénát senki *szabadvajda* uram híre nélkül ne hordhassa.“ Veszprém 1743 (482).

szakramentérozás: „... az szitkozódás *Ördögadtával*, teremtetével, németül pedig az *sacramentérozás* erős büntetés alatt tilalmaztatik. . . .“ Kőszeg 1711 (388).

szőlőt építeni: „4-to: „hogy senki másutt *szőlőt ne építsen*, valamедdig itt éppen be nem ülteti és végben viszi 20 frt birság alatt stb. . . .“ Szombathely 1644 (198).

szövéndék: „szánkázásnak alkalmatosságával *szövéndékekkel* járni senki sub amissione traharum ne merészeljen.“ Komárom 1740 (477).

taglani: „Ha valamely gazda szolgáját oly fegyverrel avagy eszközzel verné avagy *taglaná*.“ Szombathely 1633 (180).

takarás: a. m. takarodás. „Az uraim végezték a zsellérek felől, hogy valaki az *takarásba* másuvá megyen *takarni*, mind feleségestül, gyermekestül elmenjen, többet vissza ne jöjjön az városra lakni.“ Szombathely 1612 (132).

takarót harangoztatni: „Az kilenczet megütvén az hadnagy uraim mingyárást kilencz óra után *takarót* (*takarodót*) *harangoztasson* és az korcsmáros is ajtaját betegye.“ Szombathely 1611 (130).

tár: „... a közönség oda igyekezzen, hogy a mennyire lehet a városi *Tárnak* költségei minden módon *megszűkítettessenek* stb.“ Pécs 1780 (562).

táratván: „Az külső városban, mivel *táratván* *vagy*on, az gazdának is nagyobb kárai következhetnek stb. ...“ Kőszeg 1757 (526).

tartalék: „Hogy pedig az csavargó embereknek *tartalékja* ne legyen és ez által is az nemes város nagyobb veszedelemben ne vétetődjék stb. ...“ „... Idegen csavargó embereknek, az kiket nem ismer, halást avagy *tartalékot* ne adjon stb. ...“ Kőszeg 1743 (484).

tartó-pénz: „... Ha pedig bíró uram előtt tartoztatni akar valakit, az *tartó pénz* den.: 1, főembertől: den. 4 stb.“ Szombathely 1627 (167).

tétovázó: „Ha oly suspectus, vagyis *tétovázó* személyt találnak, az olyanért nagyobb inquisitionnak kedvéért tartozzanak az nemes statusoknak beküldényi ...“ Komárom 1717 (407).

tolvajul: „... avagy a *tolvajul* elhajtott marhákat elvehessék.“ Kőszeg 1689 (317).

tornyos: „... a ki pedig belső városi vigyázó, az menjen az harangozóhoz, ő neki az tüzet megjelentvén, *tornyosoknak* is tüstint tűz iránt hirt adjon.“ Kőszeg 1738 (467).

torró: a. m. tarló. Szombathely 1620 (156).

törvény-pénz: „Osztódjék föl az már praevie declarált *törvény pénzzel* együtt, melyről világos törvényünk extal.“ Veszprém 1726 (442).

törvénytörés: „Törvénytörés 3 ft.“ Győr 1602 (98).

MOENICH KÁROLY.

II.

Régi magyar gyógyyszernevek.

**Piros vitézfű:* l. Piros kökörcsén.

**Piskolcz, pisklocz:* nemcsak magát az antimonium-ot jelentette, hanem a stibium sulfuratum aurantiacum-ot is. (Domby: 202.; Mátyus: IV., XI.)

Plajbájsz: cerussa; szénsavas ólom. Végy fejez vénétziai plajbájszt (*Enyedí:* 219.).

Plébász: cerussa, szénsavas ólom, bleiweiss. Méltán kívánhatni, hogy ... oly gyakran az hajporral és plébászszal ne élénének (Domby: 32.).

Pogácska: tabletta, trochiscus. Lásd: Salétrom-pogácska és NySz.

**Pogány-bors:* paprika. „Gyökerei, levelei, hüvelykei, magvai, mind tűz módra tsipnek és égetnek: melly miatt hihetőképén *Pogányborsnak* is mondattak.“ (Mátyus, IV. 339.) A török vagy

pogány-bors, capsicum, piper Indicum, Hispanicum, Brasiliense, spanischer Pfeffer. (U. o. 338.).

**Pogány-ékesség,* nyúlrekettye, iglicze (Csapó 228.). Mai neve: festő rekettye; Genista tinctoria L.

Pólé: herba menthae pulegii, bolhaölőfű, putnokfű. Mellyet osztán mindenestől olvaszsz-el pólé-fű vízben. (PP. Pax 96.) Jó a sállya és pólé (pulegium) víz-is (u. o. 230.).

Pópiom: unguentum populeum; pappelsalbe PPB. Kend meg a popiommal a köldököt (1676; T. T. 1894. 412.). A popiom pediglen ilyen formán csinaltatik. (U. o.) Osztán popiommal megkenettem; jobbacskán lett (1724; Apór: Lev. II. 151.).

A p.-ot rendesen a nyárfa rügyeiből készítették s az *ópium-*

hoz, *hasishoz* (mint azt *Thaly K.*: Tört. Tár, 1900. 334. l. állítja), semmi köze sincsen. Hogy miből állott, az legjobban kiderül az *Orv. K.* (70. l.) következő leírásából: „A pópiom kenetet, mely igen jó hévségből támadott dagadások és fájások ellen, ebből csinálják, ilyenképpen: szedd meg a jegenyefának bimbóit azelőtt, még ki nem levedzik, hányd disznóhájban és tartsd abban, még a többi füvek ki nem nyónek, tégy azután hozzája zöld füvet, mely a házakon is nagyon, menydörgő füvet, és sülyfüvet, melyet bablevelű fűnek is hívnak, földi fejtő tököt, csipke és galagonya bimbóit, nagy laput, és szép szőlőt, ezeket törd össze és a disznó hájbéli Popiummal főzd meg erőssen, keverjed jól, és ebből léssen a jó kenő ír.”

**Porcz-fű. Kitsiny porcz-fű*: herba herniariae, bruchkraut. (1745; Torkos, 7. lap.) *Portzfű*: cyclaminus. (Frick.) A NySz-ban csak „poresfű” alakban.

**Porczogófü*: lásd Élek-halok.

**Porgomba*: l. Farkasfingomba.

**Pozsonyi terjék*: régi magyar orvosság, mely inulagyökér, rebarbara, boróka, zedoaria, angelica, ruta, sabina és sok más orvosság keverékéből állott. (1668? Fekete Imre elenchusa a Nemz. Múzeumban, Quart. lat. 2194.)

**Pörje-gyökér*: radix graminis; grasz-wurtzel. (Torkos, 10. lap.)

**Pöszericze*, fejtér peszerce (Csapó 222.). Mai neve: orvosi pemetefű; Marrubium vulgare L.

**Preszkergomba*: agaricus equestris; ritterschwamm (Mátyus II. 481.).

**Prüsszentő-fű*: fehér hunyor, sárga kükeres (Csapó 118.). Mai neve: Veratrum album L., fehér zászpa.

**Prüsszentő gyökér*: helleborus (Molnár A.). Megjegyzendő, hogy a régiek hellebrusa nem a hu-

nyor, hanem a zászpa (veratrum) volt.

**Ptrüszköltető por*: pulvis sternutatorius. Valami jó erős ptrüszköltető port is nem árt olyankor az orrába fujni (PP. Pax. 17.).

**Puczokrépa*, tót répa, csicsóka, földi alma: helianthus tuberosus (Veszelszki 453.).

**Purgáló zsacska*: sacculus purgans. Jó itt-is... purgáló satskóról egy vagy két hétig innya (PP. Pax. 207.). Vö. ugyanott 126. l. és Jourdan II. 579.

**Puszlicza*: lásd Hariska.

**Puttyantó*, csattantó, csudafa, maszlag: datura stramonium (Veszelszki 419.).

**Rabarbarom. Barát rabarbarom*: radix rhabarbari monachorum; mönich-rhabarber. Igaz rabarbarom: rad. rhab. veri electi; feine rhabarber (Torkos, 10. lap.).

**Rác borsó*? Torok fájásról: ... rác borsót meg kell törni oly apróra mint a liszt (Orv. K. 17.).

**Raj-méz*. Végy 1 lot raj-mézet, fél dragma safránt. (Ts. M.-K. I. 21.) Végy 3 lot raj-mézet, 3 lot morsoló követ (u. o.) Vö. Raj-viasz.

**Raj-viasz*: cera sacra, seu propolis; stopf-wachs, bienen-hartz. (Torkos, 13. lap.) Az a sötétsárga vagy barnás anyag, mellyel a méhek a lépek belső falát bevonják.

**Rákfű*: Capsella bursa pastoris L., pásztortáska. Rákfű, avagy németül taschelkraut, magyarul vert fű (Orv. K. 53.).

**Rák-örmény*, lásd Rák-örvény.

**Rák-örvény*, **rák-örmény*: lapides cancerorum, rákszem. Huszonhat szem rák eörvént erősen megtörven... egielicsik őszvő egi kalan peteczirom vízzel az rák eörvént. (M. P.) A R. ebben az értelemben már Ts. M.-ban is előfordul (lásd Sz. K. értekezésében). Páriz Pápai *rák-örmény*-nek írja: Négy Rák-örményt törj meg aprón (PP. Pax. 96.). Jó a Rák örmény vagy tsak a Créta-is (u. o. 119.). Rák-örményt... igyék-bé (u. o.

295.). Jó oszlató erő vagyon a Rák-örményben is (u. o. 310.).

Recepta: formula ordinationis; orvosi rendelvény (a NySz-ban nem eléggé szabatos értelmezéssel: medicamenti *diluendi* formula.). Azon materiák rohasztották meg és kemény recepták (1676; T. T. 1894. 390.)

**Reszketőfü:* lásd Üres zab.

Réti torma: nasturtium aquaticum (Enyedi 78.).

**Rézkő:* aes ustum. (Frick.) Rézszint a rézoxidot, rézszint a réz-sulphidot nevezték így hajdan.

**Rézroszda:* aerugo; grünspan. A zöld (vizelet) leszsz a rézroszadás szabású sárnak (= epe) bősége miá (A Csere: Enc. 180.).

**Rézsuka,* nagy sásafű, szépipítófü: lepidium sativum latifolium (Veszelszki 272.). „Az olaszok, németek sását készítnek belőle.”

**Réztajték, Étető:* squama aeris. (Frick.) A megtüzesített rézről ütés közben leváló darabkákat nevezték így.

**Ribeszli:* lásd Szent János szőlőcskéje.

**Rókaomba,* sárga vargánya: agaricus cantharellus; gelber pfifferling (Mátyus II. 481.).

**Római kömény* vagy *fekete kömény,* a mely *fekete koriandernek* is neveztetik (Mátyus: IV. 430.). A *Nigella Sativa* L. és a *N. Damascena* L. magvai (*Semina nigellae*, *S. melanthii*, *S. cumini nigri*; schwarzer kümmel, schwarzkümmel.)

Rontó-fű: senecio MA. Az rontó fűnek vagy szilfának avvagy atraczelnak annyi ereje vagyon (1564? Gyógy. 1880. 108.).

**Roszanya:* anyarozs; secale cornutum (Mátyus II. 123.).

**Rózsa szagú gyökér:* radix rhodia; rosen-wurtzel. (Torkos, 10. lap.) A *Sedum Rhodiola* L. gyökere.

**Rozsmák-víz:* Az Rosmak wyzet ha ky meg Izya az meg hewlt

agy welewt meg hywössyty. (Orvosi följegyzés a XVI. sz.-ból.) Győri Füzetek. I. 86. Szláv szó. Vö. Sokf. V. db, 31. lap: „A Torkos, Gulo, Vielfrasz, oroszul *Rosomak*, mintegy 2 nyomnyi hosszú állat, s tartózkodik Nórá, Svéd, Lap és Szibír országban.” Továbbá: Ballagi Ném.-magyar szótárában. K. Pethe Ferencz *kőhegyi borz*-nak nevezi.

**Rozsnyika:* szédítő vadóc; lolium temulentum. A rozsnyika (lolium temulentum, schwindelhaber), melyet némellyek vad búzá-nak is hívnak, mások konkoly-nak neveznek (Mátyus: II. 70, 71.).

**Sáfrány:* antherae; a virág hímjei. *Liliom sáfránya:* antherae liliorum; das gelbe in lilien (1745; Torkos, 3. lap).

**Sajmeggy:* lásd Törpe cseresznye.

**Salétrom-pogácska:* nitrum tabulatum, lapis prunellae prunellen-salz. Kénvirággal összeolvasztott s a kihülés után feldarabolt salétrom. (Mátyus, IV. 212.)

**Salokfű:* sulak, zulak, felfutó, iszap. (Csapó 110.) Mai neve: futóka, folyóka, hajnalika; Convolvulus sepium L.

**Sandolom:* lignum santali, szantálfa. Lásd: Vörös sandolom.

**Sárga felfutó:* lásd Indiai torma.

**Sárga festő gyökér:* radix curcuma-wurtzel. (1745; Torkos, 3. lap.)

Sárga gyanta: sucinum, borostyánkő. Három szem gyantát törj, és add meginnia. (Csiks. 219.)

**Sárga gyopár:* flores stoecha.* dis citrinae; gelbe stechas-blumen. (1745; Torkos, 3. lap.) Mai neve: Helichrysum arenarium (L.) DC., homoki bársonyvirág, sárga szalmavirág.

**Sárga gyömbér:* radix curcumae. (Mátyus: IV. 385. és 393.)

Sárga ír: unguentum basiliconis, helyesebben basilicum. Rác: Borb. 156.

(Folytatjuk.)

KÓSSA GYULA.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.*

(MNy. V : 375.)

„Azt mondja a Házba alig *beszögött* egyik urficska.“ „Bolond Istók“ 1908. III. 22. 8.

„Ő sem *őczkodott*, ha jó alkalma nyílt a bosszúra.“ B. H. IV. 30. 16. = Ő sem kerülgette a dolgot, ha vissza kellett vágni a beszédben.

„Igen *vénellettem* hozzá Lexi bácsit.“ B. H. IV. 30. 1. (Szemere György tárczája.)

„Hogy aztán *elveszejt* az a szerencsétlent, a kire hárul alaptalan gyanúd.“ P. N. V. 3. 34. = bajba, veszedelembé sodord.

„A körösi erdőben a cigányok a lovát elvették, őt magát *istenesen* megverték.“ E. U. V. 5. 4. = istenigazában elverték.

„Egy időre egészen *belefelejtkeztem* az érzelmeimbe.“ B. H. V. 6. 2. (Szemere Gy. tárczája.)

„A herczeg zordan *czaplatott* a sárban.“ B. H. V. 9. 21.

„Ő az *oka-foka* minden bajnak.“ P. N. V. 19. 10.

„Most már olyan *magabiztosan*, olyan öntudatosan viselkedett.“ P. N. V. 30. 21.

„Folyton a kormánykereket, vagy *minék hívjákot* figyeltem.“ B. H. VI. 5. 21.

„*Ögött-mögött* a sok fölösleges czeremonia miatt.“ B. H. VIII. 5. 15. = mozgott, duzzogott.

„Este kilenczkor *tőffölt be* a villa udvarába az auto.“ P. N. VIII. 6. 1.

„Kevés aggodalmas perczet szerez nekünk az a *szüne-szakadatlan* ellenséges csaholás, a mit a külföldi sajtó elkövet.“ P. H. VIII. 8. 1.

„Az utazástól és *alvatlanságtól* kábult agyát.“ B. H. VIII. 9. 2.

„A magyar nemzet ezeréves fenn-

állásának egyik legfontosabb talpkövét minden egyes felekezet *arra-valósága* és hazafias érzelmei alkoták.“ B. H. VIII. 30. 18.

„Bizonyos kirándulási velleitások, *nagyrahágó* túrista-szenvedélyek.“ P. N. VIII. 30. 39.

„*Nagyvágatva* egy uti séza görög az országúton.“ P. N. VIII. 23. (Pekár Gyula tárczája.)

„Nem merte leányát az istentagadó *tyúkperes*hez odaadni.“ (U. o.) vő. tyúkprókátor.

„Csillag az islangos *szorító*, az öv, a mi araszzsal áterhető, például a Kökény Őrzse karcusú derekán.“ B. H. VIII. 29. 1. (Malonyay Dezső tárczája „A tolnamegyei Sárközből“.)

„Mint a fűzfa meg a nyárfa barkája, a *cziczabere*; a nagybársony közepén virágkoszorúból emelkedik elé kőcsagformán a rezgőberés, a gyöngyvirágos *targyag*“ (U. o.)

„*Ellanakodtunk*: milyen méltóságos az ilyen nagy térségre, szabadon emelt falusi templom.“ (U. o. 2. 1.)

„Rezegnek (táncz közben) a berék, ringanak a dús *rödbeszedett* rokolyák, a mint a karcusú derek ring jobbra s balra.“ (U. o. 3. 1.)

„Olyan bódító szépek a sárközi *geszteshajú* leányok ma is.“ (U. o. 3. 1.)

„Olyan meleg, *meggondolkoztató* érdeklődést ébreszt.“ P. N. VIII. 23. 5.

„Legjobban szerette Nietzsche-t. Mert magára ismert a szertelen tudós *túl-emberében*.“ (U. o. 16.)

B. H. VIII. 29. 15. „Az emberek *meghízelegtek*, kihasználták gyöngességét, kifosztogatták.“

* B. H. = Budapesti Hírlap; P. H. = Pesti Hírlap; E. U. = Esti Ujság; M. = Magyarország; P. N. = Pesti Napló. A római számok a hónapokat, az utána következő szám a napot s az ezt követő szám az illető hírlap oldalszámát jelenti. Decz. 31-ig 1908., azontúl 1909. év értendő.

U. o. IX. 1. „Visszakérezkednek kedves emlékeim.“

U. o. IX. 2. „Jókedvük úgy kiszélesedett, hogy kénytelenek voltak beljebbbezni. Meghóztatták a második palaczk pezsgőt stb.“

U. o. „Ezer forintért nagyobb kártyabetyárságra képes, mint stb.“

U. o. IX. 3. „Nő volt Pesten elég, de egyéb csábszer még több.“

U. o. „Úgy lesz az — magyarázta egy bunkófejú, de czinegelőbű sportsman pózolv.“

U. o. „Addig kuss volt neki“ (míg hitelezőit ki nem fizeti).

U. o. „Egy nemzet erejének igazi értékmérője a szellemi kulturája.“

U. o. „Alkalma volt beletekinteni a néplelek érdekes, izgató rejtelmibe.“

U. o. IX. 4. „Meghízott és elfelejtett *raccsolni* is.“

„A szivar hamvát a tányérjába póccszentve, folytatta a beszédet.“ B. H. IX. 8. 1. (Gárdonyi G. tárczája.)

U. o. „Igázán bolondeszű kutya.“

„Valamennyi kőről az volt a hír, hogy könnyelmű, *sírhathán*, préda.“ B. H. IX. 13. 43.

„Kövékés nyakát gyöngyfüzér fogta körül.“ Tolnai Világlapja. IX. 13. 148.

„Akkora *hujahót*, mint a milyenben részesült, mégsem várt a Klubtól sem.“ B. H. IX. 15. 21.

„Az angol beszéd *köpkölődő* mássalhangzói keverednek itt a leglágyabb olasz fuvalaszólammal.“ P. N. IX. 15. 8.

„Már tudta, hova *tapintolt* az unokahuga.“ B. H. IX. 18. 20.

„*Dejszen*, *izgelődött* a báró.“ U. o. IX. 18. 20.

U. o. „Megdöbbsent, hogy barátja tudtán kívül *rátapintott* az igazságra.“

U. o. „Az *ingalelkű* úr rettegését bizalommal változtatta át.“ B. H. IX. 19, 19.

„A miniszterek és képviselők közt *mélyenszántó* eszmecsere folyt.“ M. O. 24. 3.

„*Szembeugró* az eszme lehetetlensége.“ P. N. IX. 30. 5. (Németesség.)

„Ma már *csóbingos* az élet, mint a kutya farka a ráragadt sok gizgaztól.“ B. H. X. 23. 2. (Malonyay D. tárczája.)

U. o. 3. 1. „Csak a *csalingós* (kaczér) fehérrép tetszik neki.“

U. o. „Ha ki (valaki az urak közül) *elpötytyent* egy jó szót“ = elejt.

„A német alattvalók veszedelmet látnak az ő (II. Vilmos császár) *öszintéskedéseiben*.“ B. H. XI. 7. 3.

„A nemzet nagy politikai czélokért nagy áldozatokat hozhat. De azt nyílt szemmel, *magatudatosan* kell tennie.“ B. H. 1908. X. 4. 2.

„*Morgadozik, ümmöget*.“ P. N. XI. 14. 2. (Gárdonyi Géza tárczája.)

U. o. 3. 1. „És *csujjantott* örömben.“ = Hujjantott, újjongott.

„A pajtások érdekében *kézreját-szottak* egy milliós pört.“ E. U. XI. 16. 3.

„Majd *eltéblából* az is a ház körül.“ Borsszem Jankó XI. 22. 1.

„*Tüsténtelen-tüstént*, egy órát se késve, üljön a kocsi.“ „A Hét“

„XI. 22. 754. (Mikszáth K. beszélye)

„A szerző teljesen Wagner-hatások alatt komponálta ezt a *megcsináltságában* határozottan figyelemreméltó munkáját.“ P. N. XI. 27. 12.

„Azon az estén, mikor *nagyhiába* várt rám.“ P. N. XI. 28. 3.

„Örömben csak értelmetlen szavakat *babogott*.“ P. N. XII. 2. 3.

„*Belegyappantok* majd a hályhába.“ B. H. XII. 13. 33. = Begyujtok.

„A mult teméntelen formában *beletehénkedik* a jelenbe.“ P. H. XII. 11. 11.

„A vasgyúró ilyenkor elpirult, akár a *csókonszipett* leányzó.“ B. H. XII. 13. 1. (Tárcza.)

„Bámuló gyerkcöcök *állingáltak* a szegényes jegyzői porta előtt.“ P. H. XII. 23. 1.

„A királylával való *összemelegedés* első esztendejében.“ B. H. 1909. I. 8. 1.

„Beszélt, beszélt *régeérthetetlenül*.“ B. H. 1909. I. 12. 26

„Böngészett a könyvből — csak úgy — *egyállító helyében*.“ B. H. I. 17. 2. (Szemere György tárczája.)

„Mint a *hajdanvaló* miskolci bálon.“ P. H. I. 10. 38. (Gr. Vay Sándor cikke.)

„*Félrenyelt* és olyan köhögés fogta el, hogy felkelt az asztaltól.“ P. H. I. 24. 34. (Tárcza.)

„*Majdhogynem* durván megrántotta a kezem csuklóját.“ B. H. I. 26. 22.

„*Megsimogattam, gegyelléltem*, mint-ha gyémántból volna a (könyv) fedele.“ B. H. I. 27. 2.

„A ki *elegendőmagával* vonult új állomására.“ B. H. I. 31. 32.

„Az angol nem *ugra-bugrá*l, mint a francia.“ B. H. I. 31. 1.

„*Bepriütökö*lünk az ú. n. liberálisoknak!“ B. H. II. 5. 3.

U. o. „A szerk. üzenetekben is finom kis *prütykők* voltak elhelyezve.“ = pofonok, vádak, czélzások.

„Es ha egy *inczurkát* berekednek (a színésznők) vagy megfájdul a foguk.“ B. H. II. 7. 42.

„Hogy betekintsen a magyar nád-fődeles kunyhók *bentájkájára*.“ E. U. II. 9. 1. = intérier.

Beatrix királyné nem *édesült* a férje-ura nemzetéhez; nem kereste a szerinte barbár magyarság szeretetét.“ B. H. II. 11. 1.

„Talán *másmerre botrog* valahol.“ B. H. II. 14. 42. U. o. lejjebb: „innét én messzebb el nem *botrogok*.“

„A hó *pihézik*“. B. H. II. 14. 31.

U. o. „*Elővatarászott* zsebéből tíz fillért“

U. o. „Eleinte erősen *begubózkodik*, de lassan fölmelegszik; végre őszintén és hevesen kezd beszélni.“

„Egy vén fűz *ezüstöllő* leveleit megrezgette a szél.“ B. H. II. 14. 5.

„Könnyen segíthetne (a rendőrkapitány), ha *elzsuppoltatná* azt a gonosz asszonyt haza, a falujába.“ B. H. II. 14. 11.

„Mentem fáradtan, *krosnyogva*, mint valami vén ember. néptelen utcákon.“ B. H. II. 17. 20.

„Dédelgeti. *totojázza*, kész lenne a legnagyobb áldozatra is.“ M. O. II. 21. 1.

„Ez csak *kibeszéd*. Azért nem jössz, mert félsz.“ B. H. II. 21. 2. (Szemere György tárczája.)

U. o. „Kerülje a hátgerincez *megbaraczkolását*.“

„Ügy *elkihajtatott* Pest városából.“ P. H. II. 21. 34. (Gr. Vay Sándor tárczája.)

„Aztán keserves *nyavikolással* (a kutya) faképnél hagyta.“ B. H. II. 23. 1.

„Az ember esze folyvást a harcok fegyvereinek *kimódolásán* fáradsz.“ B. H. II. 24. 1.

„Hódossy hűségesen kitartott Apponyi mellett, kihez *egyveretű* gondolkodás, egyöntetű ízlés stb. kapcsolódtak.“ B. H. II. 25. 1.

„A ki a szeme táját úgy kifestette, mignem *világra* olyan volt, mint valami megriadt őzike.“ B. H. II. 26. 19.

„Ne pörölj, ne *szomszédolj* s azt főzd, a mit én szeretek“, mondja az öreg paraszt fiatal feleségének. P. H. III. 7. 35.

„Nem vagyunk élelmesek, az már *szentigaz*!“ P. H. III. 14. 11.

U. o. „Mikor a *szobaszusz* a *modi miderbe* préselte őt.“ 34. l. = Szobalány.

U. o. „*Bélatatlan*kedő t utánna a kunyhóba.“

„A beosztásnak egyetlen *sarkhibája*.“ Magyar Hírlap II. 20. 13.

GÖNCZY BELA.

NÉPNYELV.

I.

A pásztoréletből.

A mi veszendőben van. Kihalóban a magyar pásztorélet, el-eltűnedeznek a magyar rónáról a gulyák, a ménék, a nyájak, hogy idestova hirmondó sem lesz belőlük. Még a paraszthajlékokba is beélte már magát a „haladó“ kultúra, mely kezdi berozsdásítani, elhomályosítani a magyar lélek, a magyar népies nyelv szűzies zománczát is

Igy tűnedezik el sok ősi magyar mezőgazdasági foglalkozási ág is. Mentsük meg, a mi még megvan és a mi még megmenthető, mind a multból, mind a jelenből. Mert dehogy is van még minden összeszedve.

En, a mit mostani újabb utamban találok kincset az alföldi rónán (Mezőtúr vidékén) felszedegetem, csomóba, rakásra gyűjtöm és beszámolok vele.

A juhászfoglalkozásról. A juhajtát általában „*birká*“-nak nevezik. De megkülönböztetik a magyar (hosszúszőrű) juhota *nímét* (rövidszőrű) birkától.

Jerkebárány: nösténybárány, *kosbárány*. *Toklyó*: a tavalyi bárány. *Czanga*: a melyik birkának ellés után eldöglik a fia. *Apáca*: olyan nösténybírka, melyre még nem eresztették rá a kost, a melyik még nem „üzetett meg”. *Bolondtoklyó*: (toklyót l. feljebb) a melyik „forog”, „kergül”, fejeveleje vizenyössé válik. *Kettős bárány*: ikerbárány. *Mustrabírka*: eladásra szánt bírka. *Ürü*: a kiherélt kos. *Vezérürü*: a falka (nyáj) vezetője. Nyakáról nem nyírják le a gyapjút (szőrt), ezért feje oroszlánfej-formát mutat. A vezérürü nyakában lóg a nyáj legnagyobb hangú kolompja. Erre hallgat a többi állat, s erre a hangra követi a vezérürüt tűzőn-vízen keresztül. A 4—500 juhból álló falkában ezenkívül 30—40 állatnak a nyakában van még kisebb-nagyobb kolomp, „pérgő” vagy „cséngő”.

A „nyáj” általánosító fogalom. A részletező a „falka”, mely sokféle: *bárányfalka*, *toklyófalka*, *ürüfalka*, *kosfalka*, *heverőfalka*, *közös falka*; a legeltetési hely szerint: *hicczégi falka*, *csérháti falka*; a tulajdonos neve után: *Szóllósi falka*, *Aranyfalka*, *Búgerfalka*. A nyájakat (falkákat) a „nyomás”-ra (legelőre) hajtották ki, vagy a határrészek szerint „*Bári*”-ba, „*Csérgettyű*”-re, „*Vízközi*”-re. Számadó vagy *nyájjuhász*, a ki a gazdával szerződik, felel az egész jószágállományért. A számadó juhász maga fogadja a „fejős” (észtréngás) juhászt, a „*bojtár*”-okat, a „*bárányos*”-t. (Ez utóbbi a bárányfalkát őrzi) és az „*elletős*”-t, az ellés idejére kíségitőnek. *Kospásztör*: több gazdának az „üzés” idejéig összevert kosait őrizte. *Tőkegazda*: ha több „juhtartó gazda” közös falkát tartott, maguk közül egyikőjüket megbízták a falka és a juhász felügyeletével.

Karám: Nádból vert enyhelye a nyájnak eső, szél ellen. *Esztrénga*: nádból vert, vagy deszkából épített zárt fejős karám, egyik sarkában „*flóká*”-val, mely szűk kijáróul szolgál az esztréngából fejésre egyenként kituszkolt birkának. A *flókában* kuczorodott a fejős juhász és így fejte a juhot. *Fogadtató*: a „*juhszín*”-ben (zárt épületben) levő kicsi, zárt ketréc. Ellés után ebbe tették a fiával együtt az olyan anyabirkát, a melyik gyenge volt, vagy a melyik nem akarta elfogadni a fiát.

Sajtkészítés. A juhtejet lassú tűzőn „*hevítik*” és „*ótó*”-(oltó, val túrosítják). Az *ótó* kétféle: *gyomorótó*, *savótó*. Az előbbi úgy csinálják, hogy kimosott disznó- vagy báránybélbe sórt, korpát tesznek, ezt a keveréket borecczettel felöltik. Ez a vegyület összeérik. És ebből az *ótóból* tesznek a hevített tejebe — annak mennyiségéhez képest — tiszta kis fehér rongyba tekerve, több-kevesebb adagot, a mitől a tej „*megalszik*” (megtúrosodik). A *savótót* erős túró- és savóból csinálják. A sajtot „*sajtos asszony*” nyomja, „*sajtos kunyhó*”-ban, „*sajtnyomó szék*”-én, „*sajtruhá*”-ban. *Zsëndieze*: édes, túros savó. Ha „*megszűdik*” a juhtejet, ebből lesz a „*juhtéfel*” (tejfel) és ebből „*köpülük*” a „*juhrajt*”-at. A köpülés után ottmaradt „*téfelajt*”-at „*iró*”-nak hívják. *Egy napi, két napi, vasárnapi tej*. Közös fejős nyájaknál úgy ment a fejés, hogy melyik gazdának mennyi birkája volt a nyájban (falkában), egyikre az *egy* nap, a másikra *két* nap fejt tej (az abból nyomott sajt) jutott. A *vasárnapi* tej mindig a fejős juhászé volt.

Ételnevek. A juhhúsból készített ételneműek közül felemlítendőek: a *birkapaprikás*, *juhpaprikás*, *juhhúsos kása*. A „*pörkölt*” húst egyáltalán nem ismerik. Azt se mondják, hogy: *birkahúsos kása*. *Paprikás hús*. A régi jó világban, mikor a birkatenyésztés még virágjában volt, a juhások egyik főeledele volt (a kása, a lebbencek mellett). A birkahúst feldarabolva megölték, azután a levegőre kiterítették. A kiszikkasztott hús hétszámra elállott.

A *gyapju*, bírka- vagy juhgyapju, minőségéhez képest *zúros*, vagy *sovány* gyapju.

Juhásznevek. A juhások egymást nem rendes, családi nevükön szólították és szólítják. Más, külön jellegzetes nevet adtak egymásnak. És az a név legtöbbször rajta is száradt a családokon. Ma már nehéz az alkalmat, okot és az értelmet megállapítani a juhászneveknél. Íme egynehány belőlük: *Lisztos* (családi név: Vida), *Tapló* (cs. n. Berecz), *Géró*, *Kolló* (cs. n. Farkas), *Kankakas*, *Körpö* (cs. n. Balla), *Tímso* (cs. n. Szűcs), „*Rosszidő*”. A Lisztosnek elnevezett Vidának *fehères* haja volt. A „*Rosszidő*”-nek csúfolt Bereczek öse kint született a nyájnál.

A juhász eszközei. *Pulikutya*, „birkahajtó kutya“. A juhásznak nélkülözhetetlen segítő-társa a nyáj (falka) őrzésében, hajtásában, legeltetésében. Apró, zömök, fekete, szürkés, zöldes szőrű, élesen csaholó, ritka képességű kutya faj. *Pulínevek*: Ficzko, Kurrens, Biszterez, Tücsök, Bojtár.

A pulikutyát uszító szókkal dirigálja a juhász, a mikhez kezével és fejével gesztikulál neki. Ha távolabb legelészik a nyáj a karántól, hogy a kutya a földről nem láthatja azt, ölébe veszi a juhász a kuttyát és a nyáj felé mutatva, mondja és mutatja meg neki, hogy mit csináljon. *Uszítások*: „Gyere te.“ „Azt a birkát fordítsd erre te.“ „Erre csak te.“ „Emerre te.“ „Hajtsd erre te.“ „Hajtsd erre vissza te.“ „Szorítsd csak te.“ „Ahun a birka, hajtsd erre te.“ A puli még azt is megérti a juhász fejemozdulataiból, hogy a nyáj melyik (jobb vagy bal) „szárnyá“-t térítse erre vagy arra.

Szamar. A juhász szamarának nem ad nevet, mint a lónak szokás adni. A szamarat nem szerint így különböztetik meg: *nöstény*-, *csödör*-szamar, *szamárcsikó*.

Átalvető, iszák. A szamar hátán átvetett zsák. Ennek a két végében hordozza, viszi a szamar a juhász czókmókját, eleségét. Az ilyen a „*tergényés*“ szamar. Van külön *szamárnycereg*. Fából, kiálló fogakkal csinálják. „*Csatli*“-val szorítják le az állat derekára. A fogakra aggatják fel a hemmehummit.

A juhász a „fara hegyin“ ül a szamárnak.

Gamó. Görbitett mutatoujj formájára vasból veri a kovács. Egyenes, ölnyi hosszú somfa- vagy meggyfanyélre van erősítve. A gamónak három része van: 1. a *köpi*. 2. tompa *részeg*, 3. a „*kankalik*“. A *gamó* a juhász elmaradhatlan jószág. Ezzel jár gyalog, számaron, a nyomáson, a városban. De főrendeltetése az, hogy a kankalékját akasztja a juhász az állat hátsó lábászárába és így fogja meg vele.

Koczká. Mikor leellik az anyabirka, *egyforma* koczkát kap a nyakába az anya és a bárány. A kis koczkákat fából, bicskával maguk a juhások faragták, nagyon sok formára, mint: *fejsze*, *csizma*, *papucs*, *sulyok*, *korsó*, *veder* stb. A koczka madzagon függött és arra való volt, hogy tudja a juhász, melyik bárány melyik anyáé.

Szurkolás, megszurkolás. Mielőtt a fiával már összeszokott anyát kieresztik a nyájba, a koczkát kiveszik a nyakukból és *megszurkolják*: megszámozzák őket egyazon számjeggyel 1-től fölfelé, a hány anyajuh van. A szurkoláshoz „*bilyogozó fű*“-t használnak és pedig csak hármat. A három fűcskával — folyékony szurokba mártva — 1-től 1000-ig képes a juhász az állat hátára az egymásután következő számjegyeket rányomkodni. Az egyik fűcska *i* (i), a másik *c*, a harmadik *o* betű lenyomatot ad.

Rovás. Bár nem jutottam nyomára, hogy a „*Rovás*“-t a mai juhások használják-e még, a „*Rovás*“ irodalmára való tekintettel érdemesnek tartom feljegyezni, a mit e részben mostani kutatásomban megállapítottam.

A régi pásztornép közt, itt is, kevés volt az írni-olvasni tudó. Arról azonban, hogy mennyi birka van a nyájban, mennyi döglött el benne, a juhásznak is számolni kellett. Erre a célra használták a túri juhások is a „*Rovás*“-t, melyhez vékony, lapos „*sukknyi*“ hosszú fapálczikákat használtak.*

A síma felületű pálczikák — egy-egy pár — teljesen egyforma hosszúak és szélességűek voltak. És egy-egy pár pálczika szolgált a nyájállomány és az abban bekövetkezett változások számbantartására. A „*dög*“-re külön pár pálczika: „*rovás*“ volt. S egyik pálczikát a gazda, a másikat a számadó juhász őrizte. A rovás úgy történt, hogy a két pálczikát egymás mellé illesztették. Tegyük fel, hogy a nyájból 1, később 10, azután 5 birkát eladtak, a két pálczikán *keresztül*, bicska élével ilyen vékony vonásokat csináltak: I X V. Az I számított egy, az *iks* tíz, a *vé* öt birkát. A 20-at két X-el, a 30-at három X-el, a 100-at tíz X-el rótták fel. 1—10-ig 1—1 vonás jelezte a számot. Így ellenőrizték egymást gazda és számadó juhász. Sok juhász ezenkívül a gamós botjára is felrótta a változásokat, illetőleg azon is nyilvántartotta, a maga használatára és „*megnyugtató*sára“ — a nyáját.

* A „*rovás*“-t az ezt készítő mesteremberek „*Sukk*“-nak is hívták.

Szorosan véve nem tartozik ugyan ide, mégis érdemes megemlíteni, hogy a régi világban sok pásztor csak 30—40—50-ig tudott számolni. Pl. még a múlt század közepén is élt egy Bucsí Péter nevű öreg juhász, a ki csak 50-ig tudott számolni; a kitől, ha kérdezték, hogy: „Hány a birka Péter bácsi?” nem azt felelte, hogy 114, hanem hogy *50 meg 50 meg 14*. Sok kanász is nem azt mondta, hogy 68 disznó van a csűrheben, hanem részletezte, hogy 25 ártán, 24 kocza, 3 kan, 14 süldő.*

TŰRI MÉSZÁROS ISTVÁN.

II.

Vas megyei följegyzések.

Becsületi. (MNy. I: 15.) Érdekes jelenség Vasvár (Vas vm.) vidékén, hogy a páros testrészeket jelölő magashangú szokat a *becsületi* módjára ragozzák, pl. *kezi, szémi, füli, körmi*; így ragozzák még ezeket is: *tövi, közi, véri, heggyi* stb. De már *csipejé, mellé* stb.

Eb fújja, kutya járja. (MNy. II: 66, 179, 229.) Dunántúlban megvan a *nekem nem parancsolsz* jelentése és nagyon sokszor használják a *kutyának parancsolsz* jelentéssel. Az utóbbi jelentés szintén nagyon közkeletű kifejezés, a mely azonban sokkal erősebb és már nagyon is erős lelki kitörést jelez. Teljes a kifejezés így: „*eb, a ki fújja, de az is kutya legyen ám, a ki járja!*”

Heverő = a mi nincs kézben, használatban, nem szükséges, fölösleges. (I: 61.) A *heverő* jelent *tartalékot* is, a mit a kemenesi ezzel az ékes honi szóval fejez ki „*fuórhand*”. Így *heverő pénz = készletben levő pénz; heverő 100 forint = késznél levő pénz. Heverő jelent pihent-et is. Így heverő ember = pihent ember.* Épp ezért senki nem haragudhatik meg, ha azt mondják rá, hogy *heverő ember*. Mert Kemenesben mindenki *heverő*, a ki nem nyers izommunkával (*paraszi* m.-val) foglalkozik. Épp úgy van ezzel a kifejezéssel is, mint a *hitfán*-nal. Akármilyen becsületes ember is valaki, de ha vékonydongájú, az bizony csak *hitfán* ő előttük. (Mint az egrieknek a *fűaratt* *hirinyó*-juk.) Ellenben a legnagyobb kötnivaló is *derik é gyembér*, ha vállas, megtermett dongájú.

Késztelen. (I: 269.) Kemenesben nagyon általános kifejezés a *kisztelen*. Minden *kisztelen*, a mi nincsen készen. „*Még mindig kisztelen vagy? Mo sse tutta fölötöznyi?*”

Komázik. (MNy. I: 12.) Kemenesben a *komázik* igének az a jelentése is megvan, hogy *nem fél tőle, barátjának tartja*. A Lehr említette *pajtáskodik, bizalmaskodik, tiszteletlenkedik* értelmet a *kukoricázikkal* fejezik ki. A kettő között nagy a jelentésbeli különbség, mert a *komázik*-ban sohasem fejez ki tiszteletlenséget, sőt bizalmas tiszteletet. És ha valaki azt mondja: „*Nem komázom veled!*” ez jelenti épp azt, hogy *nem becsüllek, nem tisztellek*. *Komázik* ellenkezőleg azt jelenti, hogy *bizalomra méltónak tart, becsül jóbarátsággal*. A mire csak azt említem meg, hogy pl. Kemenespálán, Kamondokon (Kis- és Nagy-Kamond) a szentivánnapi tűzcsóváláskor este, a legény mindig csak azzal a legénnyel és leánynyal *komázik*, a kit barátságára érdemesnek tart. Tehát a *komázás* kitüntetésszámba megy.

Másat-e vagy mást? (MNy. II: 48.) Kemenesben mindegyik *mást* jelent. A *másat* jelentése *másodikját*, azaz ugyanazon sorozatból való másik. Kiejtése: *mássat*. A *mást* ellenben lehet nem abból a sorozatból, fajtából való is, tehát az elsővel teljesen idegen. A *mássat*-ra elég világosságot vet a *mássát* szó, a minek jelentése: *megfelelőjét*. Pl. *Levelemnek mássát várom* = feleletet várok. Vagy a nótában: „*Elvesztettem a jetykendöm, aggyál rúzsám mássát* (v. *mássot*)”. Tehát még a *mássá*-val ugyanolyant, a *mást*-tal egészen

* Adataim gyűjtésében és hitelességük megállapításában Dörgő László, derék tŰri gazda és Tapló János, kiérdemült híres számadó juhász voltak szivesek támogatni.

elütöt jelzünk az *elsőtől*. Megemlítem, hogy Vasban a *mássá-nak* női *méh-lepény* jelentése is van. pl. *Elvették a mássát*.

Melle kívánja. (MNY. II: 121.) Vas m.-ben Egervár vidékén: *u kívánnyo a mellem* (v. mellé); *szégin öreg mellem u kívánnyo* = göthös, nyavalyás (Kemenesben: *béngás*) a *melle*, melynek herbatea. nem szerelem való.

Szint. (I: 323.) Összetételeihez meg kell említenem a *házzsúnt-ct.* „Házzsúnt v'ót má a viz.”

Tudokál. (MNY. I: 178.) Én is tudok ilyen alkotású igét: *szopokál, bujokál*. Tudok *e* kötőhangzóval is: *mérekél*. Így tehát a *tudokál* nem egyetlen *e* nemből a magyar nyelvnek.

Vénasszonyok nyara. Hátra még nekünk a ∞: öreg létünkre is ígérhetünk magunknak, remélhetünk még jó napokat. (MNY. I: 63.) Én a következő jelentésben is ismerem: *nem vagyunk ám mi még olyan vének!* (Csak a fejünk kopasz, v. csak a fogunk hibáz [hiányos, hiányzik] — mondja mindjárt rá a másik.) *Ha helyre legények nem vagyunk is, de azért tudjuk ám még, hogy hány nyolcz kalács!* (Vagy ma kedvelt kifejezéssel: *tudjuk ám, mitől döglük a légy!*)

Pézsma. A *pézsma* alak egész Vasban járatos és valójában ott is emberi bélsárt jelent, még pedig a hasmenéskor megjelenő alakját jelenti. *Pézmás*, de leginkább *pézmítos*: maszatosat, összemocskoltat, összekent-fent ábrázatút jelent. (MNY. I: 80.) SZTRÓKAY LAJOS.

III.

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből.

(L. MNY. VI: 46, 187.).

Nagy: előkelő, rangos, úri. (Pl. *A milyen nagy asszony, ú is a kezibe vehetné bizony a söprűt.*)

Nagyba: nagyon, erősen; javába. (A *patikárusné is nagyba komáz vele. Az uram főz nagyba.*)

Nugynéha: nagyon ritkán, csak néha. (*Nagynéha lehet látni, hogy a kéményük füstöl.*)

Nekibolondul. (Máma egész neki-bolondult a szemem, borzasztó kezd fájni)

No hanem: indulatszó. Leginkább valami nagy dolog, nagy mondás v. kijelentés bevezetője. (Pl. *No hanem té is bolond embér vagy ám!* — *No hanem ezért sē adnék két garast!* *No hanem elfogyott az éjjel vagy két hordó bor!* *No hanem elszálltam az éjjel vagy tíz szivart!* *No hanem az éjjel is kutya hideg volt ám!*) A *no-hanem* hangsúlyja egybeesik.

Nyekerég: nyafog, nyöszörög. (Nagyon szép kis gyermek; égy kicsit ugyan néha nyekerég.)

Omlós: puha; porhanyós. (Ad-ē el szomszédasszony abból az omlós almából?)

Osztán (hangsúlyos): hát, bizony. (Pl. „*Mégkehésédél?*“ F. „*Még osztán!*“ „*Fene nagy úr kend!*“ F. „*Nagy osztán!*“)

Ottan (nagyon hangsúlyos): bizony. (Pl. „*Voltak itt Mohojrul?*“ F. „*Nem ottan!*“)

Ól (pénzt, időt stb.): veszteget, pazarol. (Hát té avval [a beszélgetéssel] *ölöd az időt?*)

Összefüllik. (Ilyen időben nem vágjuk *lé* [a búzát], mert *összefüllik.*)

Összeöregszenek (a különböző korú házások): egymáshoz vénülnek. (Pl. *Majd összeöregszenek azok.*)

Összetör: elcsigáz, kimerít. (Pl. *Nagyon össze van törve a lakodalomtól.*)

Pofásodik: az arca teltebb lesz, gömbölyödik. (Az én embérem [= férjem] *is kezd má égy kicsit pofásodni.*)

Rá: étel- vagy italromlást kifejező igék gyakori igekötője. (Má a bor *is ránk savanyodik. Félék, hogy ez a hús ránk büdösödik. No! a kinyér is ránk száradt. Rámk piníszlédett a rétes.*)

Ráerte. (Pl. *Elmehetünk oda is nagy ráértünkbe. Nagy ráértédbé kisöpörhetnéd a szobát.*)

Rálöcsöl vkire vmit: rátkukmál, rásóz, anvakába varr, megvétel valamit. (Pl. *Rám löcsölte égy zsidó [az órát].*)

Retyerutya: rokon, hozzátartozó; háznép. (Ott Csáktornán van nekik valami *retyerutájuk*. „*Ki az ott?*“)

F. „A kántornénak valami retyetrutyája“.)

Rongy (mnévül): hitvány, nyomorult, silány, értéktelen. (Pl. *Húsz forintot kért azért a rongy asztalért. Mit akar az olyan rongy lány! Na, e rongy ebéd volt! Még a legrongyabb szőlőt is megvesszik. Rongy ember vagy té, hallod!*)

Rongyos leves: a melybe a tojást belecsurgatják (*Jó lesz, ha rongyos levest főzök?*)

Sémennyiért: sehogyse, egyáltalán nem. (*Sémennyiért nem akarja megmondani.*)

Strázsál: vár, les. (*Én bizony nem strázsállak itt tovább!*)

Sűr-för: sűrőg-forog, ténfereg; lábatlankodik. (Pl. *Sűr-för, mint a f...g a gatyába.*)

Száraz bab: babfőzelék. (Pl. *Soha még nem eszi a száraz babot*)

Szegődik: pártol. (*Hát té is a zöld-babhoz szegődél, káposztát nem eszél?*)

Szent: biztos, kétségtelen. (Itt ugyan nem maradok, a már szent!)

Szép: nagy, sok. (Pl. *Szép pizbe kerülhetett ám az [a ház] is!*)

Szépecskén: (némi nyomaték) szépen. (Pl. *Ez [a dolog] bizony el-tartott szépecskén estig.*)

Szépen: bőven. jócskán, sokat. (Pl. *Elvette a Bodor Reginát, kapott vele szépen.*)

Széręcse: megkérítés, férjhezmenés. (*Csak jár, jár [a legény a lányhoz], oszt más széręcse is vána.*)

Széręcsetlen: gyámoltalan, mam-lasz. (*El né felejtsd megint a lisztét, té széręcsetlen! Mit csináltál má megint té széręcsetlen?!*)

Szintolyan: egészen. (*Taj de rosszul van [az asszony], szintolyan vörös. Még éretlen [a baraczk], szintolyan zöld.*)

Szorult: szerencsétlen, élhetetlen, gyámoltalan. (*Nm hiszém, hogy van olyan szorult ember, a kinek köllene [ez az asszony].*)

Szörnyen (gúnyos v. megvető értelem): nagyon. (*Szörnyen okos kend! Szörnyen értesz té ahhoz!*)

Taposodik: tapos. (Itt ugyan nem taposódtok a virággyagokon, mert ki-doblak bennötöket!)

Térül: szélesedik. (*Nem nyúlt sémmit [a gyerek], csak terült.*)

Térül-fordul: egyet jár. (Olyan szépen sütött a nap; térültünk-fordultunk, má esett az esső.)

Tésztás: tésztakedvelő. (*Az én kis lányom nagyon tésztás.*)

Tiszta: csupa, egészen, teljesen. (*Tiszta nyomorék, sē kezit sē lábát nem bírja mozgatni.*)

Tiszta (főnévi használat): tiszta fehérenmő. (*Végyl rád tisztát. Vétél má rád tisztát?*)

Törvénytaposó. (Gyula-vid.) Pl. *Ebből mind törvénytaposó lesz. (Egy paraszt mondta a gimn. ifjúságra.)*

Tudja a járást: ismeri a vidéket v. utat, tud tájékozódni. (*A ki nem tudja a járást ott az idegēbe, annak mindēn pizibe kerül.*)

Tűzel: ég, forró. (Pl. *Megfeszizette az orvos egy kicsit [a szememet], oszt most nagyon tűzel.*)

Ugy (hangsúlytalan): talán, véletlenül, épen, történetesen. (Pl. *No iflasszony, hog'ha úgy ráérsz, sōpörd ki a konyhát. Elköltene a most tízezēr pēngöt is, hog'ha úgy volna neki.*)

Után: által, révén. (Pl. *„Nagyon gazdag ember ám a! F. „De a felesége után.“*)

Utolsó: nyomorult, hitvány, silány. (Pl. *De utolsó egy falu ez az Ada, fene ēnnē még!*)

Vad: nagyon, túlságosan. (*Nem kéne nekēm [az alma], olyan vad savanyú. Nem olyan vad zöld má [a baraczk], de azért még most is élēg ére'tlen.*)

Vadgaras: egyetlen, árva garas. (*Egy hétig vót pize, a másik hétēn má nem vót egy vadgarassa sē.*)

Vadmeggy: a melyet nem ültetnek, magától nőtt. (*Nem valami sokat ér: vadmeggy.*)

Valameckkora: nagyobb fajta, nagyocska. (*Mēgészik két-három sült tököt, a ki valameckkora család.*)

Valami (hangsúlyozva): nagyon, ugyancsak. (Pl. *Valami csúnya ember!*)

Valóságossan: valóban, csakugyan, kétségtelenül. (*Ez biz az Annus, való-ságossan az Annus!*)

Veszédelmes: roppant, szörnyű. (Pl. *Veszédelmes csúnya egy lány.*)

Visszaszemtelenkedik. Pl. *Elkergettem má vagy ötször, de mindēg vissza-szemtelenkedik.*

ROVÁS.

De az egri lányból sem lett egri asszony... A MNy. áprilisi füzetének XXVIII. Arany-magyarázatában „Az egri leány“ ballada íme sorát másképp értem és magyarázom, mint a hogy közönségesen értik és magyarázzák. A közönséges felfogás szerint ez volna a sor értelme: az egri leány nem lett asszony, azaz, *nem ment férjhez*, mert elesett. Én öt rendbeli nyomos okkal bizonyítom, hogy ez az először kínálkozó értelem nem áll meg, s hogy ebben: „nem lett egri asszony“ ez rejlik: a cseh rablók nem foghatták el élve s *nem tehettek rajta erőszakot*.

A Nyelvőr májusi fenekedő számában előáll Vértesy Jenő s „Néhány szó Lehr Albert Arany-magyarázataira“ című cikkében érveim megegyezésére vállalkozik. Eleve kimondja, hogy nemcsak nem helyesen magyarázok, hanem a magyarázatoknak olyan ösvényére tévedek, a mely elvi szempontból sem helyeselheto. (?) Kimondja még, hogy „azok nevében“ beszél, „a kik merőben ellenkező nézetet vallanak“. Lássuk csak pontról pontra, hogy czáfol V.

1. Első érve az, hogy ez a sor, ha csak azt jelenti, hogy az egri leány nem ment férjhez, körülírás (= elesett), de körülírásnak komikus, ügyefogyott, nem ily komoly balladába való. Ellenben az én felfogásom (= nem tettek rajta erőszakot) megszünteti a körülírást is, vele a kifejezés sületlenségét is.

V.-nek be kellett volna bizonyítania, hogy a szóban lévő körülírás találó, talpraesett, illik a komoly helyhez; idéznie kellett volna támogatására hasonló példákat részint az élő nyelvből, részint a költői irodalomból, jelesül Aranyból. De ő nem tud itt egyebet mondani ennél a bölcsességnél: „ha a leány megél, idő multával bizony férjhez mehetett volna“!!

2. Felhozom másodszor, hogy e sorban a ballada egyik lyrai vonása, a költő *részvéte* is megnyilatkozik: *örül*, de nem annak, hogy a leány is elesett, hanem, hogy elesett, mielőtt a rablók kezébe került volna. Amúgy érteve, a rablók pártján volna a költő, s a leány halála bűnhődés, a miért sokat levágott közülök.

Erre V.-nek csak ez a megjegyzése: „De hol látja itt azt a diadalmas örömet?“. Látni nem látom, de érzem, s szavalva ki is tudom fejezni.

3. Felfogásomat avval támogatom továbbá, hogy egy pusztító, gyújtogató, prédáló, gyilkoló, zsákmányával menekülő zsványhad képe vonásaiból nem hiányozhatik a nemi ösztön alkalmi fölgerjedése s erőszakos kielégítése. Ez a természetes s az aesthetikailag helyes is; mert így a leány eleste megnyugtató, nem elszomorító. Örülünk, hogy a messziről hajított dárda megmentette a halálánál szörnyűbbtől, s tisztán ment kedvese után.

V. csak meg se kíséri, hogy érvelésemet megczáfolja, a helyett így gúnyolódik: „Szóval Aranynak egy balladában is kötelessége minden elképzelhető részletnek teljes leírása“. Hát erről beszélek én itt? azt kívánom-e, hogy a balladaköltő *minden elképzelhető részletet* leírjon, még pedig *teljesen*, holott a körülményes, aprólékos leírás éppen ellenkezik a ballada jellemével? S vajjon *teljes* leírás-e az egyetlenegy *asszony* szó?

4. E pont alatt azt magyarázom, hogy miért használja Arany ezt a kifejezést: „nem lett *asszony*“. Meg akarta értetni a kényes dolgot, a nélkül, hogy nyilván kimondta volna. Több helyet is hozok fel költeményeiből, a hol hasonló leplező módot követ.

Ez nem fér a fejébe V.-nek. Ide írom egész ferde okoskodását: „E pontban azt vitatja (Lehr), hogy ha a *lány* a rablók kezébe esik, *asszony* lesz belőle. Hát kérem szíves szeretettel, minden magyarul tudó ember tiltakozik ez ellen. A lány a magyar nyelvben hajadont jelent, nem virgo-t. Másképen a *bukott lány*, *czéda lány* stb. kifejezések mind hibásak volnának. Jól tudom, hogy azért a lány szót néha használják virgo értelmében is. De ez vagy felületesség vagy játék a szóval. Megkönnyítem Lehr Albertnek a föladatát, hogy rám idézze Arany Hamlet fordításából Ophelia dalát:

„Bement a *lány*, de mint *leány*
Többé nem jöve ki.“

Itt azonban Arany, mint fordító, kötve volt. Így van az eredetiben is, a hol Shakespeare a *maid* szót használja. Egy sorban elmondani ezt durvaság nélkül aligha lehetett volna. Meg aztán az egész sor szójátékszerű is. Arra azonban nem fog példát idézni Lehr Albert magyar írótól, hogy a megesett lányt asszonynak nevezék. Az asszony férjhez ment lányt jelent. Erről vitatkozni se lehet.

Mindez csak kerülgetése a kérdés velejének. Hát mondtam én, hogy *asszony* = megesett leány? De az már csak bizonyos, hogy az asszony fogalmában benne van a laesa virginitas; tehát Arany keresve se találhatott alkalmasabb szót annak burkolt s mégis világos kifejezésére, hogy az egri lány intacta maradt. Egyébiránt a nyelvhasználatban elég gyakori a leány szó virgo-jelentése, a mi sem nem felületesség, sem nem játék a szóval. Vajjon mit sirat, a ki *leányságát* siratja? Piroska is nem ezt gondolja-e, mikor így évődik magában:

„Hát még ha *leányi* áldozatát méri!
Meddő legyen inkább, az egeket kéri“. (Tsz. VI. É.)

s a „leányi szemérem“ (Tsz. II. É.) nem az-e, a mi a Rózsa és Ibolyá-ban a „szűz szemérem“. Kresznerics is Baróti „leányszói szemérem“-ét így fordítja: pudor *virgineus*. Hányszor mondja a nép: „*leány*, de csak a feje“! S nem forog-e ez a közmondás: „Nem mind *szűz*, a ki pártát tűz“ ily alakban is: „Nem mind *leány*, a ki pártában jár“. Minap hallottam fülhegygyel, hogy egy harmadnapos pajkos menyecske ezt sugta az orvosának: „még *leány* vagyok“. Shakespeare ó-angol dala megvan Goethe Faust-jában is:

„Er lasst dich ein,
Als *Mädchen* ein,
Als *Mädchen* nicht zurücker“
(a második Mädchen = virgo).

Hogy az *asszony* se mindig „férjhez ment leány“-t jelent, már csak az is bizonyítja, hogy a megesett leányt nagy vidék *leány-asszonynak* nevezi vagy csúfolja. Ennek szólitotta az egykori eskető pap is. Megemlítem itt még, hogy, ha leány néha virgo-t teszen, másfelől szűz se mindig virgo, hanem puella. „Hová mentek, kis szűzek?“ (nép) = 7—8 éves gyerek leányok.

„Őneki utjában hintenek és fűznek
Fátyol-ívet a nők, virágot a szűzek“ (BH. IX. É.) = leányok

mi több:

„Sikoltott, szoknyáját rázta a *dévaj szűz*“
(Csokonai : Dor.).

5. Felfogásom helyességét erősíti végre az, hogy *leány* és *asszony* dült betűkkel vannak nyomva. Evvel arra figyelmeztet bennünket a költő, hogy ama szók (kivált *asszony*) jelentése nem a közönséges, vagyis, hogy *asszony* = megszeplősített leány. Erre a kíségitő módra itt, ha nem volt is okvetetlen szükség, de szüksége volt Aranynak, a ki szeret a kiemelésnek, kitüntetésnek e módjával élni, még pedig nem csak kénytelenségből. Ez az eset bizonyára nem azok közé tartozik, melyekben az elütő betűkkel nyomtatás egészen fölösleges, csupán szeszély (l. bővebben ápr. cikkemben).

V. szerint a dült betűkkel szedetés itt „csak az ellentét kedvéért“ van. Hát *leány* és *asszony* (férjhez ment leány) ellentétes fogalmak. S ha azok volnának is, ugyan hájfejű volna az az olvasó, a kiezit külön figyelmeztetés nélkül észre ne venné. „Különben e pontot — folytatja V. — Lehr maga is megsemmisíti, mikor elismeri, hogy Arany e móddal — sokszor és fölöslegesen él“. Hogy semmisíteném meg, holott inkább okát adom, hogy e helyen a rámutatás nemcsak nem fölösleges, de szükséges?

Eddig van s ennyit ér Vértesy tudománya. Egyetlenegy érve-met sem képes csak megingatni is, nemhogy megdönteni. Mit mondanak ehhez az ő t. „megbizói“? Nem neveltséges-e, mikor ő ily üres fecsegés után még így mer ítélni: „Azt hiszem, ha a nagy költő látná, hogy mire magyarazzuk verseit, semmi öröme sem telne benne, sőt elszégyelné magát. Megvallom, a magam szemérmét is bántja ez a vita stb.“ Itt álljunk meg egy pillanatra. Hazudtam, mikor V.-t üres fecsegőnek neveztem. Nem csak fecsegnit tud ő, tud ő *mondani* is valamit. Bevilágít a ballada homályaiba. Ime fölfedezi, hogy „az egi *leány* már egi *asszony* (Lehr szerint), mikor bátor kezébe ragadja a vasat, a mely által verte *szeretője* keblét“. Isteni gondolat! S evvel agyonüt engem, mert szegény cseh rablónak nincs már tenni valójuk. Egy baj van: agyonüti a költeményt is. Ha „a nagy költő“ élne, nem tudom, melyőnk miatt szégyenkezne.

Én pedig tovább is ragaszkodom felfogásomhoz, mely lehet, megengedem, helytelen is; csakhogy arra, hogy ezt beláttassa velem, különb legény kell, mint Vértesy Jenő.

LEHR ALBERT.

2. Ki a hibás? A M. Nyelvőr f. évi májusi füzetében (201. l.) Muresanu Szabin egy nagyobb tanulmányt tett közzé „Berzsenyi mint nyelvújító“ czím alatt. Célja az volt, hogy felsorolja Berzsenyi új szavait s adatokat nyújtson a NyUSz. anyagához. Hú odaadással

és rendkívüli szorgalommal oldotta meg Muresanu az eléje tűzött föladatot, s ezért föltétlenül dicséretet is érdemel; csak az kár, hogy nem volt senkije, a ki a feldolgozandó anyag megválogatásában útbaigazította volna. Tájékoztatlanságában úgy vélekedett, hogy legjobb lesz, ha Berzsényi munkáinak utolsó kiadását veszi alapul, azt gondolván t. i., hogy ebben az előző kiadások hibái bizonyosan már ki lesznek javítva. Ha Döbrentei 1842-ben még akként fogta is fel a sajtó alá rendező feladatát, hogy neki az is a kötelességei közé tartozik, hogy az író stílusán is javítson, helytelennek látszó szavait pedig másokkal cserélje fel, és ha Toldy 1864-ben, noha Döbrentei önkénykedéseit szigorúan elítélte, maga is sokszor kocsintgatott, de a XX. századi szerkesztők és sajtó alá rendezők — így gondolkozhatott Muresanu — bizonyára már teljes akribiával járnak el a kiandó szöveg megválasztásában.

Csalódott! Bizony az 1902-ben megjelent Berzsényi-kiadás* nem különb a régi kiadásoknál.

Berzsényi prózai munkái közül a Remek írók képes könyvtára ötöt adott ki, ú. m. a következőket:

1. Észrevételek Kölcey recensiójára, 2. A versformákról, 3. Poétai Harmonistika, 4. A kritikáról és 5. Kritikai levelek.

A három első még Berzsényi életében jelent meg először. Ő küldte be őket a Tudományos Gyűjteménybe (1825 s 1826), illetőleg a M. Tud. Társaság Évkönyvei első kötetébe (1832). Innen vette át azután Döbrentei az 1842-iki kiadásba; ebből pedig Toldy az 1864-iki és Bánóczi az 1902-ik évi kiadásba; de egyiköknek sem jutott eszébe összehasonlítás útján meggyőződni arról, vajjon Döbrentei nem javított-e Berzsényi prózáján is, mint a hogy verseivel tette.

Muresanu minderről, úgy látszik, mit sem tudva, a tájékoztatlanság bátorságával szedte halomra a prózai dolgozatokból Berzsényi *új szavait*. Legnagyobb részök alkalmi szóösszetétel, vagy pedig olyan szó, a mely soha sem jött voltaképen divatba, tehát nem is tartozik (már pedig a NyUSz. ezek eredetét kutatja) a ma is élő neologismuskok kategóriájába.

Vannak azonban rendkívül meglepő adatok is Muresanu kijegyzései közt. Olyan szókra vonatkoznak ezek, melyekről a dologhoz értő azonnal sejteni fogja, hogy e szók nem lehetnek Berzsényi szavai. Ha Berzsényi Munkáiban megvannak is, lehetetlen, hogy Berzsényi kéziratában is meglettek volna. És éppen ezeken a szókon bosszulta meg Muresanu tájékoztatlansága magát legjobban; nem volt senkije, a ki azt mondta volna neki: „ne higgy Döbrenteinek, Toldynak és Bánóczinak, hanem nézd meg magát Berzsényit“. Ha ezt tette volna, bizonyára nem sorolja Berzsényi új szavai közé pl. ezeket:

bírálat. Bánóczinál: „A józan *bírálat* legfőbb *elve*“. Berzsényinél: „A józan *kritika* legfőbb *principiuma*“. (Tud. Gyűjt. 1825. IX. 120.)

értekezlet. Így Bánóczinál, de Berzsényinél: *értekezlet*. (M. Tud. Társ. Évkönyv I. 266, de már SI.-nál is 1808-ban.)

* Remek írók képes könyvtára: Berzsényi Dániel munkái. Sajtó alá rendezte Bánóczi József. Budapest. (Év nélkül, de a nyomdai jel szerint nyomatott 1902-ben.)

fokozat. Bánóczinál: „A legfőbb *fokozatra* viszik az olasz szonettek“. Berzsenyiné: „A legfőbb *grádusra* viszik az olasz Sonettek“. (Tud. Gyűjt. 1826. IV: 94.)

kifejlődés. Bánóczinál: „Az emberi természet *kifejlődése*“. Berzsenyiné: „Az emb. term. *kifejtődése*“. (U. o. 92.)

lelkület. Bánóczinál: „Az ő igen férfias izlete és szabad *lelkülete*“. Berzsenyiné: „Az ő igen férfias izlete és szabad *geniusa*“. (U. o. 97.)

népszerűsít. Bánóczinál: „A poesist úgy *népszerűsíteni*“. Berzsenyiné: „A poésist úgy *popularizálni*“. (M. Tud. Társ. Évk. I. 290.)

Muresanu „A kritikáról“ című dolgozatból idézi e kifejezést: „Kritikai *hangulat*“. Berzsenyi e dolgozata Döbrentei kiadásában jelent meg először, de Berzsenyi kézirata megvan a M. Tud. Akadémia kézirattárában. Itt a *hangulat* helyén *tónust* találunk.

Nem megorvás, hanem okulás kedvéért írtam e sorokat.

Fiatal barátim! Ha nyelvújítási adatok vadászására mentek, vagy arra küldenek benneteket, sohase puskázzatok a későbbi kiadásokból, hanem mindig az eredeti forrásokból.

SZILY KÁLMÁN.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

30. L. J. úrnak. Ön azt kérdi, miért mondjuk *hívjon engem* és *hívja őt*, azaz honnan van az a következetlenség, hogy harmadik személyű tárgy mellett tárgyas az ige ragozása, első személyű mellett pedig alanyi, holott az első személyű névmás éppen olyan határozott, mint a harmadik. Ez onnan van, mivel a magyar nyelvben csak *harmadik személyű* tárgyra van teljes igeragozásunk az alanynak *mind a három személyében*, egyes és többes számban: *hívom*-, *-od*, *-ja*, *-juk*, *-játok*, *-ják*: *őt*; *második személyű* tárgyra csak egy alak van, ha az alany *első* személyű: *hívlak*: *tégedet* és *titeket*. Minden egyéb kapcsolatban alanyi személyragot teszünk az igéhez. Hogy mért nem teljes tárgyas igeragozásunk, azt úgy magyarázhatjuk, hogy a magyarban nem fejlődött ki teljesen, míg a testvérnnyelvekben, a vogulban és osztjákban az alanynak és tárgynak mind a három személyére megvan, nem is csupán egyes és többes, hanem még kettős számban is. A tárgynak a ragozásban való megjelölése mindenesetre még az *ugor* korszakban indult meg, azaz mielőtt a magyar a vogul-osztjáktól elvált. A távolabb álló rokon nyelvek közül a mordvin fejlesztett tárgyas ragozást.

T. V.

31. N. A. úrnak. *Gerlicze* (turtur, turteltaube) alakváltozatai: *gēlicze*, *gellicze*, *gēlyicze*, *gilicze*, *gölicze*, *görlicze*, továbbá *gerle*, *gelle*, *gille* (MTsz.) és *gili*; az *iglicze* (ononis spinosa, hauhechel) alakváltozatai: *igrice* és metathesisssel *gilicze*. E kétféle *gilicze* alkalmat adott a különböző két jelentés összekeveredésére: az *iglicze-tövis*- vagy *gilicze-tövis*ből lett a *gerlicze-tövis*, azon hiszemben, hogy ez a *gilicze* gerliczét jelent, holott valójában *iglicze* az igazi jelentése. A *gerlicze-tövis*nek voltaképen semmi köze sincs tehát a *gerlicze*hez, s ez a keveredés a népnél már a XVIII. sz.-ban végbement. (Vö. Márton, 1803.)

Sz. K.

32. Regede. A MNy. V. 369. lapján a stájer *Radkersburg* magyar *Regede* nevének eredetéről írtam s azt mondtam, hogy bár nincs reá adatom, de egészen biztos dolog, hogy egykori magyar neve *Redege* volt. Ezt az alakot meg is találjuk egy 1347. évi oklevelünkben (vö. OklSz. német cikkekben), a mely így hangzik: „Vadit ad porticum seu transitum *Nemethkapu* vocatum in fossato inter Ciuitatem *Redege* et terram *Belmura*“. M. J.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VI. KÖTET.

1910. SZEPTEMBER.

7. SZÁM.

A magyar nyelv szláv jövevényei.

(Első közlemény.)

Régi vágyam volt, hogy szláv jövevénytiszavainkról vallott nézetemet a külföld szlávistáival is megismertessem. Meg is irtam dolgozatomat a JAGIÉ-szerkesztette „Archiv für slavische Philologie“ folyóirat számára, a hol értekezésem a legközelebb megjelenő füzetben napvilágot fog látni. E dolgozatomat kéziratban elolvasta GOMBOCZ Z. barátom, s arra kért, alakítsam át úgy, hogy magyarul is megjelenhessen. Kívánságát annál örmestebb teljesítettem, mert azt tapasztaltam, hogy „Szláv jövevénytiszavaink“ cz. művemet többen félreértették. E félreértésre GOMBOCZ is (vö. MNy. V. 27.), ASBÓTH is (Nyelvtud. II. 46., 47.) egy-egy bírálatban reámutattak. Mivel pedig én azt hiszem, hogy első sorban azt értik félre, a ki írásaiban nem elég világos, a hibát én magamban keresem. Épp azért „szláv jövevénytiszavainkat tárgyaló terjengős irodalmunkat“ (Nyr. XXXVIII. 389.) kénytelen vagyok egy felvilágosító értekezéssel szaporítani. Talán ennek megjelente után nem lesz minden szláv szavunk „pannóniai szlovén“ eredetű nyelvünkben.

I.

A magyar nyelv szláv jövevénytiszavai hosszas történeti fejlődés eredménye. E jövevénytiszavak közt mindazon szláv nyelvekből vannak kölcsönzések, a mely szláv nyelvekkel, illetőleg népekkel a magyarok történetük folyamán hosszabb-rövidebb ideig érintkeztek. Minthogy a történelem világos útmutatása szerint a magyarok a honfoglalás előtt, tehát 896 előtt, a mikor még Déloroszsorszámban laktak, orosz-szlávokkal érintkeztek, közülük nem egyet mint rabszolgát a byzanciának eladtak, nem lesz meglepő, ha azt állítom, hogy a magyar nyelv szláv jövevénytiszavai legrégibb rétegét az orosz-szláv szavak alkotják. Ennek kétségtelen bizonyítéka a m. *lengyel* (polonus, pole) szó, melynek orosz-szláv eredetét folyóiratunk V. 295—301. lapján részletesen bizonyítottam. Itt röviden a következőket említem. A mai *lengyel* régibb, eredetibb alakja, a mely a népnyelvben ma is használatos, *lengyen*. Orosz krónikákban Lengyelországnak

ljadyskaja zemlja a neve; ez a *ljadyskaja* képzett melléknév, melynek alapszava *ljad-*. Akkor azonban, mikor a magyarok az orosz-szlávokkal érintkeztek, az orosz-szlávban megvoltak még a nasalizált vocalisok (lásd többek közt ASBÓTH, Nyelvtud. III. 19.), ekkor tehát a *ljad-* még *lěd-*-nek (értsd *le'd-*) hangzott. Ebből a *lěd-*-ből az orosz-szlávban a *-janin* szláv népnéveket alkotó képzővel *lěžanin* lesz (elő is fordul Const. Porphyr. De adm. imp.-ban οί λετζαννοι alakban), míg az *-ėnin*-nel **lědėnin*. A magy. *lengyen* > *lengyel* az orosz-szláv, **lědėn* (-in, több. nom. **lědėne*, **lědėni* vö. MNy. VI. 19.) átvétele.

Lehet, hogy szláv jövevényszavaink közt más orosz-szláv eredetű is van, ilyen lehetne pl. a *görög* (graecus) szó, egyelőre azonban másról, mint a *lengyel*-ről az orosz-szláv eredetet kétségbenvonhatatlanul bebizonyítani nem tudom. A *lengyel* szó azonban kétségtelenül vallja, hogy nyelvünkben honfoglaláselőtti szláv, még pedig orosz-szláv jövevényszó is van.

II.

Korra nézve kétségtelenül X—XI. században történt átvételek a magyar nyelv keresztény terminológiájának szláv eredetű szavai. A ki a szláv eredetű szavakat csakis hangtani úton, s nem egyszersmind tárgyi alapról a görög vagy latin ritus szerint magyarázza, könnyen a legnagyobb tévedésbe fog esni. Egy pár példa megvilágítja szavaimat.

Vuk. szerb szótárában több szó mellé az van odatéve, hogy csak a róm. kath., vagy csak a gör. kel. szerbek mondják. Így pl. *křšćanin* (keresztyén), *Isu Krst* (Jézus Krisztus), *křž* (kereszt) szavakat a szótár szerint csak a róm. kath. szerbek mondják, míg a gör. keletiek e helyett *hrīšćanin*, *Hristos*, *křst* szavakat használnak. Ismerek egy fejmegyei születésű ref. vallású magyar leányt, a ki nem tudta, míg neki meg nem magyaráztam, hogy mi az *bérmál*, *ostya* s addig életében soha e szavakat nem hallotta. A nélkül, hogy több példát idéznék, állítom, hogy az egy nyelven beszélő, de ritusban különböző nép nyelvében vannak olyan kifejezések, a melyeket a másik rituson levő egyszerű ember meg nem ért. Ha ilyen ritusbeli szempontból tekintjük a magyar nyelv keresztény terminológiájának szláv eredetű kifejezéseit, azt fogjuk látni, hogy kifejezéseinek egy része csakis a latin ritusú szlávok kifejezéseivel egyezik, másik része meg csakis a görög ritusúakéval. Egy tekintélyes rész pedig mind a kettőével. A mondottak igazolására szolgáljanak a következő példák:

apát. Legrégibb adatunk 1211.-i oklevélből való, a hol *Apatfeereh* olvasható. Ha a XI. századból volna magyar adatunk, írott alakja *opat* volna, a mit *opát*-nak kellene olvasnunk. Tiszta sor, hogy ez a m. **opát* > *apát* egy szláv nyelvi *òpāt* mása (vö. róm. kath. szerb, horv. *òpat* IvBr., Belloszt., szlov.

opāt, t., cs., lengy. *opat*; abbas); hogy e szláv alak lat.-olasz (vö. vel. ol. *abāte*, lat. *abbāte*[-m]), vagy német eredetű-e (vö. ófn. *abbūt*), nincsen eldöntve (magyarázatlan t. i. a szláv -p- ~ átadó nyelvi -b-, -bb-). De ez a mi szavunkra mellékes. A mi szavunk eredetére fontos a következő. A görög keleti szláv egyházban, e ritushoz tartozó nyelvemlékekben sem ma, sem pedig a multban sohasem fordul elő, hogy egy görög rítusú rend- vagy kolostorfőnököt *opat*nak neveznének. A görög rítusú szlávok az „apátot” mindenkor *igumen*-nek (= ἡγούμενος), *archimandrit*-nak (= ἀρχιμανδριτης) nevezték. Ezzel szemben a latin rítusú szlávoknál az „apát” neve mindenkor *opat* volt és soha más. Nincsen benne tehát kétség, hogy *apāt* szavunk csakis latin rítusú szláv nép terminológiájából kerülhetett nyelvünkbe.

bérmál. Mind a régi nyelvben, mind pedig a maiban kizárólag egyházi műszó. Nagyon könnyű rájönni arra is, hogy a m. szó végelemzésben a lat. *firmāre* mása, de hogyan. Erre nézve ez a nézetem: a lat. *firmāre* egyházi, vulg. lat. kiejtésben *fermare*-nak hangzott. A szláv nyelvekben eredeti *f* hang nincs, ha tehát ilyen *f*-es szó a szláv nyelvekbe átkerül, hanghelyettesítéssel a *f*-ből más ajakhang lesz, így a többek közt *b* is. Az egyh. lat. *fermare*-ből is a szlávságban *b* kezdetű szó lett, s ez a *b* szókezdet, a mely a magyarban is található, bizonyítja, hogy a mi *bérmál* szavunk szláv közvetítéssel került hozzánk. Igen ám, de melyik szláv nyelvből való a mi szavunk? A szláv alakok ezek: román. kath. szerb. horv. *bérmati* (firmeln BEHN EtWb., VAJSZnál nincs megemlítve Arch. XXIX. 575.), ça-horv. *birmati* (ma általában horv.), kaj.-horv. *bérmati* (JAMBR., BELLOSZT., *bermati* Habd.), szlov. *bírmati* (mai *i*-je újabb, lat. *confirmo*, ném. *firmeln* hatása alatt keletkezett, ugyanigy hazai szlov. *férma*, újabb, PÁVEL, Vashidegk. 95.), cs. *bírmovati* (ebből t. *bírmovať*), lengy. *bierzmować*, lauz. szorb *bérmować*. Ez alakok közös alapalakja **bērmati*, a mely az egyh. lat. *fermare*-ből szépen megmagyarázódik.* A mi már most a mi *bérmál* szavunk eredetére fontos, az az, hogy hozzá hasonló, mint fentebb láttuk, csakis a latin rítusú szlávok nyelvében fordul elő. A horvát Akadémia nagyszótára *bírmati* ~ *bērmati* szavaknál külön is megjegyzi, hogy csakis a latin egyházhoz tartozó szerb-horvátok nyelvében járatos („u narodu zapadne crkve”). De nem is fordulhat elő a szó a görög rítusú szlávok nyelvében, nyelvemlékeiben. A görög egyházban egészen más a *myropomazaniye*, mint a latinban a *confirmatio*. S épp ezért a rítus szempontjából is a m. *bérmál* csakis latin rítusú szláv nép *bērmati* szavából eredhet.

pilis. Szintén kizárólag egyházi műszó, ma azonban nem használatos. Annál gyakoribb a régi nyelvben, a hol ilyen alak-

* A szláv alakot a szlávisták közvetlenül a németből szokták magyarázni. Szerintem magyarázatuk helytelen. A szláv alapalak teljesen szabályosan **brēmati* volna.

változatai vannak: *plis*, *pilés*. A szó jelentése minden egyes előfordulásában: „corona sacerdotalis, tonsura”. Ha már most a szó eredete után kutatunk, megtaláljuk a szláv nyelvekben. A latin ritusú szlávok közül a következők hívják a „tonsura sacerdotalis”-t hasonló szóval: lengy. *plesz*, szorb. *pleš* (lásd LINDE szótárát), cs.-t. *pleš*, szlov. *plěš*, kaj.-horv. *plěš* (HABD., JAMBR., BELLOSZT., *plěš* DALMATIN bibliafordítása „register”-ében), ça-horv. *plěš* (glagolita emlékekben Rad. VII. 76.); — alapalak *plěš*. A görög ritusú szlávok nyelvében ez a *plěš*, a mely különben eredeti szláv szó, mint keresztény term. technicus nem fordul elő, de nem is fordulhat elő. A görög ritusú egyházban ugyanis a Szent Pál rendelte „tonsio” van szokásban, míg a latin ritusúban a Szent Péter-féle. Az egyik szerint egykét hajszálat kinyirnak, a másik szerint a fejet megborotválják, csaknem teljesen megkoppasztják. A m. **plēs* > *pelés* ~ *plis* > *pilis* tehát a ritus alapján is csakis latin ritusú szláv nyelvi *plěš* átvétele lehet.

E három példa után bemutatok egyet azok közül a szláv eredetű kifejezéseink közül, a mely viszont csakis a görög ritusú szlávok keresztény terminológiájából magyarázható. Például szolgáljon a *kereszt* (*crux*) szó története.

A *kérészt* szónak a m.-ban ez a hangtörténete: ó-magy. *kriszt** (> *kiriszt*) > *krēszt* ~ **krōszt* > *kirēszt* ~ *kērōszt* > *kērēszt* ~ *kōrōszt* > *kereszt*. Ez az ó-magy. *kriszt* pedig egy szláv nyelvi *krst*, *krstz* átvétele. A továbbiakra tudnunk kell a következőket: a latin ritusú szlávok a „*crux*”-ot *križ*-nek hívják (vö. hazai kath. bolg. *križ* GEROV-PANČEV, róm. kath. szerb és horv. *križ*, szlov. *križ*, t. *križ*, cs. *kříž*, lengy. *krzyż*, szorb. *kříž*), míg a görög ritusúak *krstz*-nek [vö. ó-egyh. szl. *krstz*, később *krstz*: az elsőt olv. *krīstū*, a másodikat *krst* | bolg. *krist* (*krst*, *krast*), szerb *křst* or. *krest*]. Ez a kettősség a szlávásban olyan régi, a milyen régi a szlávok kereszténysége. A latin ritusú szlávok *križ* szava olyan ujlatin nyelvből való, a hol a lat. *ce*: *že*-nek, a lat. *ū*: *i*-nek vagy *ü*-nek hangzik. Tudvalevő dolog, hogy ilyen nyelv az olasznak genovai nyelvjárása; itt pl. a lat. *dux* ~ *duce(m)* *dūže*-nek hangzik (lásd OLIVIERI szótárát). A kath. szláv *križ* is egy ilyen olasz nyelvi **krūže* ~ **križe* mása** (< lat. *crucem*).

Mínthogy ez a *križ* ~ *krstz* különbség a keresztény szlávoknál ősrégi, épp azért kétségtelen dolog, hogy a m. *kereszt* is görög ritusú szlávok nyelvéből való.

E néhány példán, a melyek számát igen könnyen szaporíthatnám, azt akartam bebizonyítani, hogy nyelvünk keresztény terminológiájának szláv része nem egységes eredetű. Vannak benne kétségtelen latin, s kétségtelen görög ritusú szláv kifeje-

* Ez alakváltozatokra vö. OklSz.

** A gen. ol.-ban OLIVIERI szerint e szó *cruže*; itt jegyzem meg, hogy a szláv *križ* szót közvetlen német jövevénynek magyarázzák, nézetem szerint helytelenül.

zések. Minthogy pedig a görög rítusú szlávok egyházi nyelve bolgár-szláv nyelvjárás, azért szabatosabban úgy fejezhetjük ki magunkat, hogy a görög rítusú szláv terminológiából valók ó-egyházi vagy egyházi szláv (bolgár) átvételek.

III.

Az előbbi fejezetben vázolt kettősséget a következőképen magyarázom.

A magyarság a keresztény népek közül először görög szer-tartású keresztényekkel (akkori felfogás szerint Byzancz fenhatósága alá tartozókkal) érintkezett. Erre adataink ezek: *α)* Honfoglaláselőttiek: *a)* Mikor SZENT CYRILL a kozároknál járt, találkozott a magyarokkal is (vö. a legenda erre vonatkozó helyét a bécsi Denkschriften XIX. 219. lapját); *b)* A „Vita sancti Methodii“-ban egy egész fejezet olvasható arról, hogy egy dunai magyar vezér miképen fogadta és mily gazdagon megajándékozta Szent Methodiust (lásd erre nézve „Vita s. Methodii“ ed. Fr. MIKLOSICH 16. §). *β)* Honfoglalás idejéből, valamint a X., XI. századból való adatok:

a) Egy XIV. századi, kétségtelenül görögből* fordított egyházi szláv nyelvemlékben ezeket olvassuk:

„Látván mindezen népeket a paeonok,* a kik ugroknak nevezetnek, kik magokat *magyero*knak mondják, minek utánna érintkezésük volt a görögökkel és ezeknek az eszét a magokénál műveltebbnek tapasztalták, — mert ők még mindig tisztátalanok voltak akár előbb a bolgárok és ruszok (oroszk), — a paeon nép két vezére isteni sugallat következtében összes hadokkal egyetemben elhatározá, hogy teljes szeretettel és alázattal Konstantinápolyba mennek, ohajtván a szent kereszttség felvételét s az isteni bölcsesség szavaitól való megvigasztaltatást, mire méltóknak is találták őket. És felvévén a kereszttséget s a Krisztus evangeliomát, övéikhez visszatértek. De minekelőtte a görög püspökök jóformán országokba jöhettek és őket az írás szavaival megoktathatták volna, legott egyike a két vezérnek, az István nevű, igaz kereszttyén hittel eltöltve meghala, ki sok, istennek tetsző cselekedetet művelvén, békén tért a mennyei birodalomba. Csakhamar keletről, éjszokról és délről számos nép tört elő, sok rázkódás és ijedelem fogta el a görögök birodalmát, úgy, hogy ezt a paeon népet hamarjában nem tudták megerősíteni a (kereszttyén) hitben. És saját nyelvükön írott könyveik sem valának. Mely rájuk nézve alkalmas tétlenségét a görögöknek látván a latinok, Rómából felkerekedtek s a paeonokat, kik ugroknak nevezetnek s a többi velök szomszéd nemzeteket: a hunokat és ipidákat könyveikkel és írásaikkal istentelen hitőkre térítették“ (vö. THALLÓCZY—HODINKA—JAGIÉ, Adalék az ó-hit történetéhez Magyarországon, Századok XXX. 200—201. l.).

* Ha a szláv fordító a görög eredeti népneveit megtartotta, akkor e görög szöveg a XII. századnál régiebb nem lehet. A byz. görögben ugyanis a παῖνες-t csak ettől az időtől fogva használták „magyar“ értelemben. Vö. DANKÓ J.: A magyarokra vonatkozó népnevek a byz. íróknál 3., 53. l.

b) Hitelt érdemlő források szerint két magyar vezér: Gyula és Bulcsu a X. század folyamán (950 táján) Konstantinápolyban felvette a keresztséget (vö. PAULER Gy., A magy. nemz. tört. Szent Istvánig 74., 172. l.).

c) A „Vita s. Gerardi, Moresanae ecclesiae episcopi“ elbeszéli, hogy Szent István idejében, a XI. század elején Marosvárt élt egy ACHTUM (más formában OHTUM, mai ejtéssel AHTON volna) nevű úr. Ez az ACHTUM „secundum ritum Grecorum in ciuitate Budin (= mai bolgár Widdin, régi m. Bodon) fuerat baptizatus... habebat autem septem uxores... accepit autem potestatem a Grecis, et construxit in... urbe Morisena monasterium in honore beati Joannis Baptistae, constituens in eodem abbatem cum monachis Grecis, iuxta ordinem et ritum ipsorum“ (vö. ENDLICHER, Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana, 205—234. l.). A legenda aztán bőven elmondja mind a kolostornak, mind pedig ACHTUM-nak a történetét.

d) Szent István idejében valaki Veszprémben görög apácák részére kolostort alapított, e kolostort megajándékozta javakkal a király is. Ez ajándékozásról reánk maradt egy 1109. évi görög és latin nyelvű átírt oklevél (a görög szöveget facsimilével kiadta GYOMLAY GYULA az „Érték. a nyelv- és széptud. köréből“ cz. akad. vállalat XVII. 8. számaként), melynek latin részében ez olvasható: „Vetus autem privilegium iuxta linguam auctoris monasterii grece scriptum“. A monostor *πρώτορ*-a, alapítója tehát feltétlenül görög szertartású keresztény volt.

e) Egy X. századi magyar, Bezdéden felásott lovassírban bizánczi idomú kereszttel díszített tarsoly-lemezt találtak (vö. „Árpád és az Árpádok“ cz. mű 119. lapját).

f) A XI., XII. századi magy. keresztnevek közül görög rítusú hatásból magyarázhatók: α) Keresztneveink közt gyakoriak az ó-testamentumból vett nevek, pl.: *Sámuel*, *Dávid*, *Salamon* stb. Ugyanígy van ez a X. században a bolgároknál; β) Keresztneveink közt sok van olyan, a melynek hangalakja kifogástalanul csakis a görög rítusú szlávok nyelvéből magyarázható meg, pl.: *Vászoly* (régí m. írott alak *Vazul*) < gör. rítusú szláv *Vasil*, *Vál* < szláv *Оуалъ*: lat. *Valens*; ide tartoznak a -*ša* képzővel alkotott keresztnevek, melyekről olv. MNy. III. 165.

Ez adatokból, a melyeket még egy-kettővel meg lehetne toldani (vö. Századok XLIII. 331., THEINER: Vet. mon. hist. Hung. ill. I. 29., HODINKA A.: A munkácsi gör. kath. püspökség tört. 1—18. l.), kétségtelen, hogy a magyarság a keresztény népek közül először görög szertartásúakkal érintkezett. Ez érintkezés a honfoglalással meg nem szakadt, a X. sz. folyamán, sőt még a XI. sz. elején is a magyar urak közt nem egy keresztény, még pedig görög rítusú keresztény is van. A honfoglalás alkalmával azonban a magyarság olyan területen: Pannoniában telepedik le, a mely mindenkor a latin kultúra hatása alatt állott. A nemzet egésze ezen a területen keresztelkedik meg a latin rítus szerint.

S nagyon fontos mozzanat a megtérők lelki világára, régibb valásukhoz való ragaszkodására, hogy a honfoglalókról sehol sem olvashatjuk, hogy a talált keresztény templomokat lerombolták vagy felégették volna. Ellenkezőleg, be tudjuk bizonyítani, hogy azok közül a templomok közül, a melyeket közvetlen a honfoglalás előtt PRIVINA, majd KOCEL pannóniai szlovén fejedelmek építtettek, nem egy, még Szent István idejében is fennállott s a megtért magyarság templomává lett. Itt ez állításom igazolására csak egy példát idézek. A „*Conversio Bagvariorum et Carantanorum*“ (vö. Honf. kútfői 301. l.) elmondja, hogy PRIVINA Mosaburgban (= mai Zalavár) salzburgi mesteremberekkel templomot építtetett, ezt a templomot LIU(T)PRAMMUS püspök 850—864-ben felszentelte s ez az a templom, „in qua ecclesia Adrianus martyr humatus pausat“ (HFK. 311.). A zalavári convent XI. századi alapítólevelében* „ecclesia beati Adriani“-ról olvasunk s a convent mindenkor „Szent Adorján“ tiszteletét hirdette.

A történet tehát ugyanazt vallja, a mit nyelvünk keresztény terminológiájának szláv része. A magyarok kereszténységre térésének kezdete a görög, megtérése pedig a latin egyház érdeme. S minthogy a kereszténység e korban már úgy terjed, mint számtalan más művelődési mozgalom, t. i. felülről lefelé, nagyon természetes, hogy a nemzet még pogány, mikor vezetői közt már keresztények vannak. A teljes megtérés szerintem tiz nemzedéknek: 250—300 esztendőnek a kérdése s körülbelül a honfoglalás körüli időtől 1150 tájáig tart. Az 1150. év ugyanis az az idő, a melyen túl okleveleinkben a „sepulchra paganorum“ kitétel birtokok határjelölőjéül már nem fordul elő.

Mindezek alapján tehát bebizonyított dolog, hogy nyelvünk keresztény terminológiájának szláv részének kettős eredetű: görög rítusú egyházi szláv s mint ilyen bolgár és latin rítusú szláv.

IV.

A vázolt két rétegről el kell mondanom összes idevágó nézeteimet.

Az egyházi szláv, tehát bolgár nyelvi kifejezéseket én görög rítusú szláv papoktól származtatom. Ha a latin rítusú papság a hivatalos latin nyelvből el tudta terjeszteni s népiessé tenni a többi közt az olyan szavakat, mint *árbocz*: (< ó-lat. *arbo*s ~ *arboris*), *bestye* ~ *bestia* (< lat. *bestia*), *elemózsia* (< lat. *elemosyna*), *família* ~ *falámia* (< lat. *família*) etc., a nélkül, hogy hazánkban a X., XI. században latinok laktak volna, nem látom be, miért ne volna lehetséges, hogy más hivatalos nyelvből is hasonló módon, tehát egyházi úton hasonló kifejezések elterjedjenek.

* Az oklevél mint ilyen hamisított, de a benne foglalt itt idézett adat helyes.

A magyar nyelv egyházi szláv, tehát bolgár nyelvi átvételei függetlenek attól a kérdéstől, vajjon lakott-e hazánkban a honfoglalás idején bolgár-szláv lakosság vagy nem. E tekintetben az a nézetem, hogy hazánkban olyan bolgár-szláv közösség, a mely egyházi vagy más műveltségi tekintetben is akár a legkisebb hatást is gyakorolhatott volna a magyarságra, a IX., X. században (s később még kevésbé) nem volt. Az egyetlen adat, a melyre hivatkozni lehetne, *Pest* városa neve,* a mely név kétségtelenül bolgár-szláv *pest* (kemencze) mása (lásd a hangtani részt); e név azonban nem alkalmas a bizonyításra a következő okokból:

A X. század végén két bolgár vezér jött hazánkba, a kikről Anonymus ezt mondja: „Nam de terra bular uenerunt quidam nobilissimi domini cum magna multitudine hismahelitarum, quorum nomina fuerunt Billa et Bocsu. Quibus dux (t. i. Thocsun) per diuersa loca hungarorum condonauit terras, et in super castrum quod dicitur *pest* in perpetuum concessit“ (editio FEJÉRPATAKY, 57. §). E tudósításból nem lehet kivenni, hogy a „castrum . . . *pest*“ név e bevándorlóktól származik-e, vagy pedig már előbb is megvolt. Épp ezért a következő lehetőségekről beszélhetni:

a) A magyar nyelvben ma is (s régebben talán nagyobb területen élt) megvan „kemencze“ értelemben a *pest* szó (l. OklSz. és JAGIĆ, Zur Entstehungsgesch. II. 35., 36.). Nem volna tehát lehetetlen, hogy a magyarok nyelvük egy szavával maguk nevezték el a helyet. Hasonló eset sok van, pl. a m. *göröncsérrel* (= *gr̃nčarŭ*) a magyarság elnevezett egy színmagyar falut *Göröncsér*-nek, még pedig már a XI. században.

b) Ha igaz az, hogy hazánkban s így *Budán* (Ofen) a IX., X. században felnémet lakosság is volt, nem volna lehetetlen, hogy a magyarok *Ofen*-t egyszerűen lefordították a saját nyelvükre.

c) Kétségtelen, hogy *Pest*nek izmaelita (mohamedán) vallású lakossága a XII., XIII. század folyamán is volt. Nem volna lehetetlen, hogy BILLA és Bocsu Bulgáriából hozzánk vándorolt, elszlávosodott mohamedán bolgárok voltak, a kik akár maguk is elnevezhették, akár pedig németből le is fordíthatták *Pest* városa nevét.

d) Nem szabad végül felednünk, hogy *Pest* neve oklevelekben 1148-ban fordul elő először, egyéb latin emlékeinkben pedig először a Vita S. Gerardi-ban (fogalmazás XI. sz. vége, kézirat XIV. száz.) Ez adatok alapján nekünk nincs jogunk feltenni, hogy a *Pest* név megvolt már a VIII., IX. században, vagy akár a X. első felében is.

Pest neve tehát nem alkalmas annak bizonyítására, hogy

* Minden jel arra vall, hogy *Pest*-nek először a Duna jobb partján fekvő helyet, a mai *Budát* (Ofen) nevezték; a balparti helyre csak később vonódott át a név.

hazánkban a IX., X. században olyan bolgár-szláv társadalmi közösség lakott volna, a mely akár egyházi, akár más kulturális tekintetben reánk hatást gyakorolhatott volna.

A latin rítusú szláv nyelvi kifejezések sem valók akármelyik szláv nyelvből, hanem csak abból, a mely Pannoniában otthonos volt. Ez a nyelv pedig a szlovén és a kaj.-horvát nyelv volt. A honfoglalás idején itt nem laktak más szláv nyelvű népek. Igaz azonban az, hogy a XI., XII. században itt elég sok cseh telepítés is volt.* Bolgár-szláv lakosságról Pannoniában szó sem lehet, s a ki pl. *Varazsd* (régebben írva *Varasđ* is) városa nevében hangzó *-zsd* alapján (vö. JAGIĆ, Zur Entsteh. II. 35., a *-žd* bolgár hangkapcsolatról lásd a hangtani részt) pannóniai bolgár-szláv lakosságról beszél, nagyot hibázik. *Varazsd* (horv. *Varaždín*, ném. *Varasdin*, lat. *Varasdinum*) ugyanis a bolgárból megfejt-hetetlen, ellenben a magyarból egész könnyedén érthető. Csak fel kell tennünk, hogy benne a régi m. *váras* (város) szóval van dolgunk s rögtön megfejtethető egész alakja; a *-d* benne kicsinyítő képző (vö. hogy CzF. szótára szerint *Varasđ* nevű falu van Baranyában és Tolnában is), míg az *-in* latinosított szóvég (vö. *Szeged* ~ *Szegedin* ~ *Szegedinum*).

A latin rítusú szláv kifejezések tehát nem származhatnak akármelyik szláv nyelvből, hanem csak a Pannoniában beszélt kaj.-horvát-szlovén nyelvből. Csak néhány terminus technicust idézek ez állítás igazolására; ime a bizonyítékok:

apácza. A magyar szó csakis egy szláv *opātica* alak átvevése lehet, a mely viszont lehet az *opāt* (lásd fentebb *apāt* alatt) származéka, de lehet esetleg az *abbatissa* népetymológiás átalakítása. Ez az *opātica* azonban csakis latin rítusú szlávoknál fordul elő (vö. VUK.³ vagy IVEKOVIĆ-BROZ szótárait, a hol ez a jegyzet van „u kršćana” = latin rítusú szerb-horv.), s ezek közül is csakis a kath. szerbeknél (*opatica* VUK.³, IvBr., I. fentebb) és a kaj.-horvátoknál (*opatica* BELLOSZT., JAMBR., HABD. jelentése: *abbatissa* és *monialis*). A többi latin rítusú, vagy pedig a görög rítusú szlávoknál ez a kifejezés sohase volt használatos.

álnok. E szavunk eredetét is egyházi úton lehet a legkönnyebben megmagyaráznunk. Igen ám, de az átvett szláv szó csakis a ča- és a kaj.-horv., valamint a szlovén nyelvben fordul elő. A kaj.-horv.-ban *jálnik* (BELLOSZT., JAMBR., HABD., a szóról I. BERN. EtWb., JAGIĆ Arch. XXX. 456.). a szlov.-ben *jálnik* az alakja (a hazai szlov.-ben *gyálnik* is, vö. PÁVEL A., Vashidegkuti szlov. nyelvj. 117.: *dalän*: hamis, ravasz). Az átvett szláv alak **álnik*, a melyből m. *álnok*. Ilyen szláv alakot két okból is fel lehet tennünk: a) ča-horv. nyelvemlékekben *jalb* (invidia) mellett *alb* is előfordul, b) kaj.-horv.-szlov. nyelvjárásokban néhány esetben a

* Hazánk tatárdúlás előtti nemzetiségi viszonyaira felvilágosítást nyújtanak okleveleink és a Várad reg. ilyen kitételei: rutheni, croati, boemi, latini, teutonici, flandrensesc.

szókezdő *j* elmarad, pl. *jagneć* helyett hazai szlov. *ágnäc* (PÁVEL id. ért. 12., 46., 105., 119.), kaj.-horv. *agnec* (BELLOSZT.).

eretnek. Hogy a m. szó a lat. *haereticus*-szal (egyh. lat. kiejtésben *ereticus* is, vö. lat. *homilia* > magy. *omílya*, lat. *hora* > m. *óra* stb.) összefügg, kétségtelen. A közvetlenül átvett alak azonban csakis egy *eretnik* (esetleg *jeretnik*) lehetett. Ilyen alakváltozat csakis a kaj.-horvátban (vö. *eretnik*: *haereticus* BELLOSZT., *heretnik* BELLOSZT., JAMBR.) és a szlovénben van (vö. *jeretnik* KÜZMICS és PLETERŠ.).

parázna. Kétségtelen, hogy e szavunk a közszláv *praz(d)ьnъ*, *praz(d)ьna*, *praz(d)ьno* (vacuus, üres) melléknév átvétele. Mint-hogy azonban nyelvünkben *parázna* (alakv. *prázna* NySz.; külön-átvétél: *paláz* NySz.) kizáróan „moechus, scortator, adulter, ehebrecherisch, buhlerisch, hure“ jelentésű, csakis abból a szláv nyelvből származtathatjuk, a hol a szláv szónak ez a jelentése is megvan. Igen ám, de ilyen jelentésben a szó csakis néhány szláv nyelvben van meg s itt első sorban csakis egyházi terminus technicus. Épp ezért a mi szavunkat is csakis egyházi úton elterjedtnek tarthatjuk. A szláv népek közül pedig a fent említett jelentésben *praz(d)ьnъ* (-na, -no)-t csak néhány latin rítusú használja, a mint azt a következő adatok igazolják: a) *práznovati* = paráználkodni, előfordul a ča-horv.-ban (vö. ne *praznuj*, VERANCSICS 1595. évi Diction.). kaj.-horv.-ban (ne *praznuj* lásd Szláv jöv. cz. művem I. 2:367.), hazai szlovénben (ne *praznūj*, ige *praznūvati* u. o.); b) egyéb adatok: kaj.-horv. *prázniiti*: moechari, rodo-*prázen*: incestus, hazai szlov. *práznica*: hure (lásd az adatokat id. h.), cs. *prázdna* (*žena*: eine liederliche dirne RANK.; „parázna“ asszony“ JUNG. ban elavultnak jelezve), lengy. *próźny* (d o m.: lupanar LINDE, ma nem használatos a szó). Mindez pedig kétségtelenül vallja, hogy a m. *parázna* latin rítusú horv.-szlovén *prázen* (-na, no: moechus, adulter) átvétele.

húsvét. Régóta tudott dolog, hogy *húsvét* (pascha) szavunk a m. *húsvétel* s az egyházi naptár szerint azt a napot jelenti, a mikor a böjt után a híveknek először szabad húst venni magukhoz: húst enni. *Vétnek*, *vételnek* megfelelő szóval nevezik a „pascha“-t a szlávok közül a következő latin rítusú szlávok: ča-horv. *vàzam*, *vazàn*, kaj.-horv. *vuzem*, hazai szlov. *vüzen*, *vüzem*, *vüzün* (ez utóbbit lásd PÁVEL, Vashidegkuti szlov. nyelvj. 67.), osztr.-szlov. *vüzem* (kaj.-horv. jövevény; valamennyi adatot lásd Szláv jöv. sz. című művem I. 2:299. lapján). Ez a szláv szó a *vzeti* (venni) igével egy töből fakadt s egykor egy összetett szónak: a **měso-vzъmъ*-nek (húsvétel) volt az utótagja. A magy. és a szláv elnevezések közös szemléleten alapulnak; tekintetbe véve azonban többi szláv eredetű keresztény term. technicusunkat, a m. elnevezés nem keletkezett függetlenül a szlávtól, hanem a latin rítusú horv.-hazai szlovén kifejezésnek egyszerű fordítása, kereszténységre térésünk első idejéből.

A II—IV. szakaszban tárgyaltak alapján eredményül tehát

ezeket mondhatom: Nyelvünk keresztény terminológiájának szláv részében vannak kifejezések, a melyek csakis a görög, viszont mások, a melyek csakis a latin ritusú szlávok keresztény terminológiájából valók. Minthogy a görög ritusú szlávok hivatalos nyelve bolgár-szláv nyelvjárás, ezért e görög ritusú szláv rész bolgár-szláv. E bolgár-szláv kifejezések görög ritusú, szláv liturgiát használó papoktól terjedtek el s véleményem szerint részben honfoglaláselőtti (hasonlóan JAGÓ Zur Entsteh. II. 34), részben X. századi és XI. századelei átvételek. Korra tehát ez átvételek az orosz-szlávok után következnek. A latin ritusú szlávok keresztény terminológiájából való kifejezéseink szlov.-horvát nyelvi eredetűek. Ezek latin ritusú, *latin egyházi nyelvvél* bíró szlovén-horvát anyanyelvű pannoni papok útján terjedtek el a X. és XI. század folyamán. Hogy e tanításom hogyan függ össze a latin ritusú kereszténységre való térésünkkel, latin betűs helyesírásunkkal, a latin nyelv régi magyar egyházi kiejtésével, itt ezúttal bővebben nem tárgyalom.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

A szólásokról.

VI.

Az ez után következő gyűjtemények szinte kivétel nélkül az eddig tárgyalt művekre támaszkodnak, forrásuk közvetve Decsi, közvetlenül Szenczi Molnár Albert és Párizs-Pápai, Beniczky és Kisviczay; legkivált a legutolsó. A szólások bevonulnak az iskolai könyvekbe, már nemcsak a szótárakba, hanem nyelvtanokba és stilisztikákba is. Felismerik, hogy erkölcsi tartalmukon kívül igen alkalmasak a nyelvi készség fejlesztésére, a költői előadásra s alig találunk olyan nyelvkönyvet, melyben ne volna fejezet, rendszerint a latin és magyar nyelv tartalmilag egyező, de szórúl-szóra lefordíthatatlan sajátságainak: „idiotismi adagiales“ felsorolásával.

10. Tudtommal az első egy eddig ismeretlen szerzőjű *Syntaxis ornata*, valószínűleg 1745-ből, melyet Viszota Gyula mutatott be (Nyr. 27 : 505.). A bennünket érdeklő fejezet címe: „idiotismi ungarici adagiales, qui nisi circumlocutione aliqua latine reddi nequemat“. Figyelemreméltó, hogy itt már a magyar nyelv a kiinduló pont, nem a latin. Forrásait nagyjában így jelöli meg: „apud Beniczium et apud alios“. A 79 szolás, legtöbbje közmondás, de van szóláshasonlat és szólásmód is közte, szinte egytől-egyig Kisviczayra utal, mint forrásra. Egyezik a latin szólással való magyarázat, a szórend, a szavak alakja; csak itt-ott találunk lényegtelen hangbeli s egyéb eltérést.

11. Nem tartozik e sorozatba az időrendben következő Wagner Phraseológiája (Nagyszombat 1750.; u. o. 1775., változatlan kiadás; Buda, 1822., Verseghy Ferencz gondozásában). Szily Kálmán (Nyr. 17: 307. és Adal. 326.) és Tóth Béla (Nyr. 22: 459., 503., 558.) rámutattak e könyv nagy értékére és gazdagságára s kiderítették, hogy Vargyas Istvánon kívül, kire a magyar szöveg szerkesztése bízva volt, Faludi Ferencznek is igen nagy része van a műben; különösen bizonyítja ezt az a körülmény, hogy Faludi jegyzőkönyvének (l. alább) adatai szinte kivétel nélkül benne vannak a Phraseológiában. A Phraseologia szólásainak forrása főképpen a jezsuita írók, első sorban Pázmány Péter, továbbá Káldi, Spangár; de vannak Faludi saját gyűjtéséből származók is. A szólások száma mintegy háromszázra megy, köztük igen sok olyan, melyet későbbi gyűjteményeink nem említenek. A Phraseologia úgy látszik egyáltalában kikerülte a későbbi szótárírók és gyűjtők figyelmét, pedig értelmezései nélkül akárhány régebbi szólást ma már meg sem érthetnénk.

12. Most ismét iskolai könyv következik: „Meliboei ungrischer Sprachmeister... Itzo bey der fünften Auflage mit einem neuen Anhang von den allernöthigsten... Idiotismen, Sprüchwörtern... vermehret. Pressburg. 1774“. Az Ungrischer Sprachmeister első szerzője Bél Mátyás volt (iskolai könyvein a Meliboeus nevet használta). Ennek a nagy kelendőségű könyvnek ötödik (valamint 6—10.) kiadását Korabinszky János Mátyás, pozsonyi tanár és híres térképrajzoló, rendezte sajtó alá és bővítette 333 közmondást és szólásmódot magában foglaló fejezettel (Anhang. III. Sammlung der gewöhnlichsten Sprüchwörter). Valószínű, hogy erre egyrészt az említett Syntaxis ornata, másrészt Ádámi Mihály: Ungarische Sprachkunst-ja (1760—63. vö. Nyr. 33: 47.) indította. Ádámi ugyanis ilyen című fejezetet is írt Sprachkunst-jába: „Von den Ungarischen Redens-Arten, welche man in der deutschen Sprache von Wort zu Wort nicht geben kann“; ezt a fejezetet Korabinszky szórul-szóra átvette (l. a Sprachmeister 1774-iki kiadásának utószavát) s megtoldotta a közmondásokkal. Az idiotismusok fejezetében igen sok értékes anyag van a szóláskutatásra nézve, míg a közmondások fejezete majdnem szórul-szóra Kisviczayból való (lényegtelen írásbeli eltéréssel). De azért ezek a szólások mégsem mellőzhetők, mert Kisviczay latin értelmezéseinek helyét német megfelelők foglalják el s ezért sok kétes esetben becses útmutatásul szolgálhatnak. Az Ungrischer Sprachmeister különben az első, a mely a szólásokat magyar betűrendben sorolja föl; igaz, hogy a szólások kezdőbetűjének rendjében (az a betű 95 vizsgálása közül 87 a, az névelővel kezdődik), de azért mégis már valamelyes rend ez is. Későbbi gyűjtőink és elméletíróink ezt a Meliboeust nem ismerik.

13. Meliboeus-Korabinszky-féle nyelvtant szinte

nyomról-nyomra követi a névtelen „*Magyar Grammatica*, vagy-is hazanyelvnek gyűkeres meg-tanulására való intézet ugyan a' magyar nemzeti iskolák számára“ Budán. 1781. (1815-ig még kilencz kiadásban), mely a *Ratio Educationis* követeléseinek akart eleget tenni. „A' magyarnak különös szollásai“ és „*Lajstroma a' Köz-példa beszédeknek*“ című fejezetek is egy-két jelenték-telen betoldáson és változtatáson kívül teljes másai *Meliboeus*-nak; kevés kivétellel ugyanazok a magyar szólások, meg a németek is. Könyvészeti érdekességen kívül a szóláskutatásra nézve alig van értéke.

14. Egészen más czállal idézi a közmondások meglehetősen hosszú sorát *Rajnis József*: A magyar *Helikonra* vezérlő kalauzában (1781.). Klasszikus prosodia szerint írt verseinek példái után „*Meg-szerzés*“ következik: „A' mellyből észre-vehetni, hogy a' Magyarok a' Köz-beszédben-is mindenféle versekkel élnek“. (42—64. és 125—137. l.) Ez a megszerzés a közmondások prosodiai megjelölésével azt igyekszik bizonyítani, hogy a klasszikus verselés veleszületett jelensége a magyar nyelvnek. Pl.:

Adónikom.

Homérus', vagy Virgilius' rendi-szerént.

— u u | — u — u u | — u u | — | — | — u u | — u
Egy fa nem erdő Adj az ebednek aranyt, hájat fog váltani rajta.

Becsületére legyen mondva *Rajnis*-nak, hogy legtöbbször nem nyúl a közmondáshoz, úgy veszi, a hogy kapja; csak itt-ott venni észre, hogy egy kis szórendváltotatással, egy kis betoldással „javítja“, ha nem futja a mérték. Természetes, hogy gyűjtőnek ezért nem nevezhetjük — mint némelyek teszik —, de azért akad egy-két érdekes adat nála is.

15. Értékesebb és érdekesebb *Faludi Ferencz* gyűjteménye, melyet jegyzőkönyvéből *Révai Miklós* adott ki (F. F. Költeményes Maradványai. Győr 1786—87.; Pozsony 1787.; legutoljára *Toldy Ferencz Faludi*-kiadásában, Nemzeti Könyvtár, 1853.). *Faludi*, a ki fordításaiban — „ki akadémikus szeges munka“ — mindig arra törekszik, hogy „az idegen nemzetnek nyelve járását, és annak tulajdonát, szakasztott úgy magyarosan“ ejtse (Udv. Emb. Elölj. besz.), „mint-ha először magyar embertől, magyarul íratott volna“, a hogy mestere, *Pázmány* mondja *Kempis*-fordításának előszavában, bőségesen merit a magyar nyelv szóláskincséből. Hogy ebben nemcsak saját ösztönszerű nyelvtudása, hanem tudatos tanulmány vezette, legjobban bizonyítja jegyzőkönyve, melyben gyűjtötte a „teljes mondásokat“ (velős mondásokat), a „szépen összeillő vezetékszókat“ (jelzős kifejezéseket, összetett szavakat), „szép magyarázatokat“ (érdekes szavakat, fordulatokat) és főleg közmondásokat és szólásokat, melyeknek száma 609-re megy. *Toldy Ferencz* azt mondja az idézett kiadásban, hogy *Faludi* gyűjteményének „geographiai becse van, mert mind Dunán túl szedettek“. Ez a „mind“ kis túlzás,

mert igen nagy részükben ráismerünk Pázmányra, Szenczi Molnár Albertre, Kisviczayra, Páriz-Pápai-ra; hiszen úgy is keletkezett a gyűjtemény, hogy Faludi olvasás közben kijegyezte a neki felütlő és tetsző dolgokat; kisebb részük azonban bizonyára az élő nyelvből való, mert gyűjteményekben, könyvekben nincs nyomuk s ezért feljegyzésük becses. Kár, hogy a szólásokat nem kíséri magyarázat, ez Faludi tollából sokszorosan emelte volna értéküket; így arra vagyunk szorulva, hogy a prózáiban való alkalmazásukból állapítsuk meg jelentésüket. A kiadásokban a közmondások kezdőbetűjük rendjében következnek egymásután; nem tudni, vajjon már Faludi szedte-e úgy rendbe, vagy pedig első kiadójuk, Révai. Minthogy nagy része megvan a Wagner-féle Phraseológiában, valószínű, hogy a gyűjtemény már 1750 előtt keletkezett, abban az időben, a melyre Faludi prózai munkáinak is legjava, a Nemes Ember, N. Asszony és N. Urfi esik.

16. Hasonló értékű, irodalmunkban azonban eddigelé teljesen mellőzött gyűjtője a szólásoknak a Máriafi István „nom de guerre“ (az *álnév* itt gyenge szó) alá rejtőző Szaitz (Szeitz) Antal, a tüzes lelkű szervita, kiről előbb, Pázmány alatt már szó esett. Mint rajongó hive a jó magyarságnak és Pázmány Péternek, összegyűjti Pázmány munkáiból a „szép magyar mondásokat“, s toldalékul hozzátesz 600 közmondást is és kiadja „Kis Magyar Frázeológia“ címmel (Pozsony, 1788). A gyűjtemény első kétharmada legnagyobbreszt tősgyökeres, szemenszedett népies szólás, itt-ott a gyűjtő olvasmányából való (Faludira ráismerni), igen sokszor érdekes és értékes változata a régibb források szövegeinek. A felsorolásban semminemű rend nincsen s nyilvánvaló, hogy alkalmilag tett följegyzések halmaza. Az utolsó harmad (a 380.-tól kezdve „Árnyékával vinni“ 144. lap) azonban nem egyéb, mint Páriz-Pápai szótárának magyar részéből való kiírás, még pedig teljesen a szótárban való előfordulás rendjében. Hogy forrása Páriz-Pápai volt, — a ki Szenczi Molnár Albertből vette szólásait — bizonyítják azok az eltérések, melyek MA. és PP. közt vannak, s melyekben Máriafi mindig PP.-t követi; pl. Máriafi: „Süketnek nem mondanak két mesét. Süketnek mondasz mesét“ (147.). PP.-ban így (süket alatt), MA.-ben: „... mondnac ... misét ... misét (süket alatt); Máriafi: „A' kinek a' kása meg-égeti a' száját, még a' tarláját is-fujja“ (145.), PP.-ban így (kása alatt), MA.-ben: „... tarloját...“ (kása alatt) stb.

17. Beniczky Péter támad fel Molnár Ferenczben, a ki megint versbe szorítja a közmondásokat. Művének címe: „Magyar Kátó Melly A' Magyar Ró'sás versetskékben tölt Magyaroknak Kedvéért ki botsájtott,* és némelly Magyar Köz-Példa-

* A Cato-féle versekről lásd Némethy Géza jeles kiadását és értekezését: „Cato Böles Mondásai“ Gör. és lat. remekírók. Bp. Franklin T. 1891.

beszédekkel a Második Részben meg bővítettett. Molnár Ferentz most a Kis-Kunoknak Kapitánnya által... 1789". A könyvecske első része Cato bölcs mondásainak „tsigás“ és „rósás“ versekbe való foglalása, második része (62—94. l.) „a Magyar bé vett Köz-Pelda: Beszédek... amaz hármas *Gliconium* vagy is víg, 's jádzó versetskében“ melyekkel, a mint a szerző maga mondja: „Pesti-Prókátori Hivatalomnak az 1764 k. és 1765 k. Esztendő-béli ország gyűlése alatt lévő ürességét, 's munkátlanságomnak unalmát enyhítvén“ kedveskedett az olvasónak. A második részt bevezető „rövid intés“-ben előadja, hogy a példabeszédeket „böttük szerént rendel“ akarta előadni, a mint Molnár Albert-ben észrevette, de nem volt módja benne, mert nem tehette előre a versekben a „velöss szokat“, vagyis az alapszókat. Aztán habozott, milyen versekben adja elő őket; elsőben Molnár János *hexametrum*-ára gondol, de aztán a köznépre való tekintettel, a ki a deák verscsinálást az ötödik osztályban nem tanulta, „hármas rövid versek“-be foglalja, a miket az ajánlásban *Gliconium*-nak nevez; valójában semmi közük a görög glykoni versekhez, mert hármas rimű, pattogó hangsúlyos nyolczasok. A szólások anyaga Szenczi Molnár Albert szótárából, Beniczkyből, Kisviczayból és kis részben az élő nyelvből való. Gyűjteménye értékét nagyon leszállítja, hogy a szólásokat a versek miatt megnyomoritotta, épp úgy mint példaképe, Beniczky; hol nyújtja, hol szorítja, majd toldja, majd csonkítja, itt a mérték, ott a rim kedvéért, úgy hogy az embernek valóban eszébe jut a német szólás: „reim dich, oder ich friss dich“. Hármas verseinek száma 300; némely hármas egy-egy szólást foglal magában, más kettőt-hármat, sőt többet is. Szolgáljon például egy-két mutatvány:

48. Zsák a foltyát, vak patkóját,
vak kakas is szem buzáját,
meg találta, maga párját.
77. Turhos a közös Ló háta,
's noha Tsikós nem is látta,
még is ő búsul miátta.

245. Nagyobb sültje, mintsem füstje;
mint tserépje nagyobb üstje,
Takátsnak üstje a nyüstje.
300. Vers, Molnár' köteleessége;
fárad Ferentz' serénysége;
azért mostan légyen Vége.

18. Tanítás közben keletkezett az első, valódi magyar phraseologia, Noszkó Alajos *Virág-szótára* (Virág Szó-Tár, melyet öszve-szedett, és betűk' rendi szerént el-osztott Esztergami Noszkó Aloiszius, Szerafikus Sz. Ferentz' szerzetében, Idvezitőnk' Provinciájának Gyöngyösi Kalastromában lévő Pap, és Magyar Kontzionátor. Pesten. 1791. — 8-rét, 324 l.) Maga mondja, hogy a deák stilisztika és retorika tárgyalása közben keresve a magyar egyértékű szólásokat, forgatta majd okulásul, majd gyönyörűsége a magyar írókat és „hol egyikből, hol másikból, majd tsak nem minden nap egynehány jelesbb szóllásokat“ félretett. Az anyag nőtt, s mikor a nyolczvanas évek felbuzdulása a nyelv ügyét tűzte ki egyik legfőbb föladatul, ő is hozzájárult munkájával a nyelv pallérozásához. *Virág-szótárnak* nevezte köny-

vét, nyilván a latin *florilegiumok* mintájára. Forrást nem nevez meg, csak általánosságban mondja: „Szedegettem pedig ezen egybe-kötött bokrétákat a' leg-nevezetesb' Magyar Könyv-szerzőknek virágos kerteikből... Kiből nyalábbal, kiből marokkal, kiből pedig tsak tsípve“. Anyagát fogalmak szerint csoportosítja, a melyek betűrendben következnek egymásután: adósság, ajánlékozom, ajánlom, alamizsna, alázatos... stb.; összesen 203 ilyen csoport van. Minden csoport megint több részre oszlik; az első az „Azon egyet jelentő nevek“, azaz rokonértelmű szavak, pl. „Adósság: Tartozás. Kötelesség. Erdem. Kötelezés“. Ezek a rokonszócsoportok sokkal jobban vannak megszerkesztve, mint Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárának cikkecskéi (1784., 1792.; vö. MNy. 4:118.). Következnek a „Tóldalék nevek“, vagyis a fogalomnak leggyakoribb jelzői, a hogy a deák Syntaxis ornáta- és Gradus ad Parnassum-féle könyvekben szokott lenni. A harmadik rész a „Jelesb-Szóllások“, szólások, szóláshasonlatok, idetartozó idézetek gyűjteménye. Végül „Köz-Mondások“, melyekben vagy a csoportfogalom a vezérszó, vagy a közmondás egészében valami kapcsolatban van vele. A szólások fejezete egyházi és világi írók, részletesen ki nem mutatható szemelvényeiből összeállítva; sokszor felismerni Faludi szövegét bennük. A közmondások azonban szinte egytől-egyig (92 százaléka) Kisviczayból valók latin értelmezésükkel együtt; a szövegen alig-alig változtat Noszko valamit, itt-ott módosítja a szórendet, feloldja a versbe szorított közmondást prózába. A nagy szeretettel és buzgalommal szerkesztett könyv mind a rokonszavak, mind a szólások kutatásában igen hasznavehető; kár, hogy ma már szinte ritkaságszámba megy.

19. A XVIII. század utolsó gyűjtője Kovács Pál, szt. Benedek rendi theol. tanár. Becses munkája ma szintén a ritkább könyvek közé tartozik. (Kovács Pálnak Magyar Példa, és Köz Mondási. Győrben, Streibig József betűivel. 1794. — 12-rét, 235 l.) Az előljáró beszédben számot ad a könyv keletkezéséről és forrásairól. Eleinte üdö mulatásból „irogatta össze a magyar „példa, és köz mondásokat“, még pedig pusztá emlékezetből; de egyre jobban beleédesedvén a munkába, olvasáshoz fogott, hogy gyűjteményét kiegészítse. Legfőbb ösztönzője Erasmus, vagy a mint régebben nevezték: Rázmány volt; ennek könyvéből „némelyeket, mellyeket valamennyire helyesen“ ejtethett, „nyelvünkre által“-tett. Különösen Kisviczay szolgál forrásául. Decsi könyvét alig hiszem, hogy látta; hiszen még Bod Péter is csak hírből, Szenczi Molnár Albert szótárának előszavából ismerte (vö. MNy. 5:397.), annyira ritka volt; meg aztán alig hihető, hogy Kovács Pál éppen Decsi nevét hallgatta volna el, holott többi forrását lelkiismeretesen felsorolja. Ezért alaptalannak tartom Lugossy József szemrehányását, hogy „hála és méltányló említés nélkül használta“. (Új. M. Múz. 1:304.). A dolog úgy áll, hogy a Decsi-féle

anyagot Kisviczay könyvéből vette. Forrása továbbá Beniczky Péter is, kinek „némelly mondásit a' vers kötéltől“ kivett, némelyeket „mellyek a' versen kívül nem olly szépen folynának“, meghagyotta a „vers köteleiben“. Faludi jegyzőkönyvéből is merit, valamint Rajnis József Kalauzából is. Negyedfélezerre menő szólásainak legérdekesebbje azonban az, a mit nem könyvből vett, hanem saját tudásából, hallomásból és — a mint a példák mutatják — a nép nyelvéből; ebben semmiféle tekintettel nem korlátoztatja magát s bátran besorozza azokat a vaskosabb és nyersebb, de annál találóbb szólásokat is, melyeket elődjei részint kényességből, részint az iskolára való tekintettel kerültek. Nem is az iskolának szánja gyűjteményét, hanem „a' Magyar nyelv szeretőknek“. A szólások felsorolásában rendet nem tart s ez bizony nagyon nehezíti műve forgatását. Viszont igen értékessé teszi gyűjteményét, hogy igen sok szóláshoz, kivált a kissé burkoltabb kifejezésűekhez értelmezést fűz: ő első gyűjtőnk, a ki a szólásokat értelmezi; pl. *„Ollyan mint a' Fantzali feszület. Tsak tsontja, 's a' bőre görhes“*. (50.) *„Nem ebre bízzák a ló halált. Ha az ebre biznák, sok ló meg-döglene.“* (116.) *„Konty alá való bor. Az édes borról mondják az asszonyok, noha a' savanyút sem utálják.“* (24.) stb. A Kisviczayból való szólások mellett rendszerint meghagyja a latint értelmezésül; sokszor azonban ezt is kiegészíti még magyarral is; pl. *„Zsákban matskát nem árúlok. Loquor quae sentio. El nem titkolom, világosan ki-mondom“* (53., KV. 278.). Ha forrásánál jobb alakot tud, evvel helyettesíti, sőt még az alkalmat is megjegyzi; így például a 194. lapon: *„Ha igaz sem hiszem. Non persvadebis, ne si persvaseris quidem. Egy öreg Magyarnak kedves szava, kit tisztelve esmértem“*. KV. 361.: *„Non persvadebis etiam si persvaseris. De nem hinnem, ha nem tudom mi volna-is“*. Helyi, adomás szólások eredetének magyarázatára közli az adomát, pl. *„Tokortsra ment etzetet örölni“* (178.). *„Van kínban, mint az Undi eb a' Kalodában“* (179.). *„Tud hozzá, mint a' Bajtsi Asszony a' kávé főzéshez“* (234.) stb. Ezt is ő kezdi nálunk; Szirmay, Dugonics valószínűleg tőle tanulták. Ha kiostáljuk is gyűjteményéből a már régebbiről ismert anyagot, ugyancsak bőven marad az, a mit saját gyűjtésének mondhatunk s éppen ez az, a mi könyvét értékessé teszi.

(Folytatjuk.)

TOLNAI VILMOS.

A szakadáti nyelvjárás-sziget.

II.

II. Alaktan.

1. A szótő változásai.

Az ige t ő v e k körében a kötőhangzó megléte vagy hiánya tekintetében a következő sajátságok jellemzik a szakadáti nyelvjárást.

57. §. K ö t ő h a n g z ó n é l k ü l veszik fel a második személy *-sz* ragját a *-z* és *-sz*-végű ige t ő v e k: *Nem hossz semmit. Mit vissz? Ott léssz holnap is?* Ez kétségtelenül megőrzött régiség. Soha sincsen kötőhangzó a többes 3. sz. *-nak, -nek* ragja előtt sem, tehát akkor sem, ha az ige t ő mássalhangzóra következő *d, t-n* végződik: *hordnak* hordanak, *monnak* mondanak, *akasznak* akasztanak, *értnek* értenek, *kötnék* költenek, *megijesznek* megijesztenek, *rontnak* rontanak. Ebben is a köznyelvinél régibb nyelvállapotot kell látnunk. Ilyen töveknél néha ú. l. a főnévi igenév *-ni* képzője előtt sincsen kötőhangzó: *földagasztnyi a kinyeret* (Sch. gyűjtésében csak ez az egy adat; magam nem vettem észre ilyeneket.)

58. §. A tárgyatlan egyes 3. sz. kivételével hiányzik továbbá a kötőhangzó azon *-t*-végű ige k mult idejű ragozásában, a melyekben a *-t* előtt magánhangzó áll: *süttem* sütöttem, *üttem* ütöttem, *futtál* futottál, *leütte* leütötte, *vettünk* vetettünk, *üttünk* ütöttünk, *köttetek* kötöttetek, *futtak* futottak. Ez a köznyelvi használathoz képest újabb fejlemény, s nyilván a hasonló szótagok ismétlődésének elkerülését célzó szórövidítés. Az *enni* ige mult idejű egyes 3. sz.-ének kötőhangzónélküli *ött v. ött* alakja (*évött, övött* helyett) ú. l. a *tettem, tettél, tett, vettem, vettél, vett* stb. analógiájára keletkezett. Érdekes régiséget őrzött meg végül a kötőhangzónélküli *ugarva* alak: *A föld mög van ugarva*. Ez egyszerűsítése egy régibb *ugarlva* alaknak.

59. §. Megőrizték kötőhangzójukat a multban az összes többtagú *-ad-, -ed*-végű ige k: *haladott* haladt, *kiszáradott* kiszáradt, *maradott* maradt, *meggjedt* megijedt, *szaladott* szaladt és a tárgyas ragozásban *mondotta* mondta. A mai köznyelvben mindezek kötőhangzó nélkül használatosak. A *beszél* igeiben még hosszú *ll*-et ejtenek, természetes tehát, hogy a multban, a föltételes módban és a főnévi igenévben még megvan a kötő-

hangzó: *beszéllöttem, beszéllötte, beszéllött, beszéllötték, beszéllené, beszélleni*. Egyéb említésreméltó kötőhangzós igei alakok még: *esseni* esni, *essene* esnék (az eső), *forogott* forgott, *varrották* varrták, *jesztéget* ijesztget.

60. §. A kötőhangzó minősége tekintetében csak az *enni* és *hni* igék zártabb hangzós mult ideje mutat eltérést: *intt* ivott, *hiutt* hívott.

61. §. Az ige t ő v á l t o z á s a szempontjából legérdekesebb az, hogy az *sz*-szel bővülő *v* hangú tövek (*lész, tész, vész, hisz, visz, észik, iszik*) főnévi igenevében és föltételes módú alakjaiban *d* re végződik az ige t ő. Pl. *lődni, tődni, vődni, hidni, vidni, ődni, idni, vidném, vődnék, lődne, mögidnátok, vidnének* stb. Bizonyos, hogy ezt a feltűnő sajátságot a szakadati nyelvjárás egészen önállóan fejlesztette, mert sem a régi nyelvben, sem pedig a mai nyelvjárásokban nem találjuk semmi nyomát. Vagy *v*-ből fejlődött ezekben a *d* (ez azonban kevésbé valószínű), vagy pedig a köznyelvben is meglevő geminált *nn* dissimilálódott valamiképpen *dn*-vé. A szokatlan hangváltozás vagy dissimilatio okára vonatkozólag azonban semmi véleményt sem mondhatok. Az egytagú *-al-*, *-el*-végű igék többeli magánhangzója a régi nyelv módjára még ma is egy fokkal zártabbá válik *t* időjel vagy képző előtt. Pl. *mőkhal*, de *mőkholt* vagy *mőkhót, alszik*, de *mögoltani* (a tejet), *kelők*, de *költem, kötnék, fölkölteni, lelők*, de *löltem*. A t ő szempontjából följegyezhetők a *jön* és *megy* igéknek következő alakjai: *jősz, jő, jőtök, jőnek, jőnék, jőnél* stb. *jőni*; *mönyök, mönyön, mönyünk*. A *nyugszik* igehatározó igeneve *nyúgova*.

A névszó t ő v e k körében tapasztalható eltérések a kötőhangzó megléte vagy hiánya tekintetében a következők.

62. §. K ö t ő h a n g z ó n é l k ü l veszi fel a tárgyeset ragját az *úr* és *öl* főnév: *Sten álgya mög az úrt! Elattunk belőlle három ölt*. Mint az egész Székelyföldön (sőt ú. l. egész Erdélyben), itt is: *néggyvent, ötvent, hatvant* stb. Régi sajátság megőrzése a *pohárnak* és *sárnak* *pohárt, sárt* tárgyesete az újabb *poharat, sarat* helyett. A *lő*-nak helyhatározóragos *lőn* alakja (Sch. gyűjteményében kétszer is) lehetne ugyan *lovon* > *loon* > *lőn* újján keletkezett hangtani sajátság is, de minthogy ilyen alkalommal csak magashangú magánhangzók szoktak kiesni (vö. 51. §.), azért mégis valószínűbb, hogy újabb alakulás lesz az alanyeset, vagy a másodlagos ragok analógiájára.

63. §. K ö t ő h a n g z ó fejlődött a következő tárgyesetekben: *bihalyat* bivalyt, *ötösöt* ötöst, *pitvarat* pitvart, *szivarat* szivart, *udvarat* udvart. Megmaradt a köznyelvvel szemben ezekben: *férfiat* férfit, *oláhot* oláht.

64. §. Igen gyakori Szakadát nyelvjárásában a köznyelvinél egy fokkal zártabb kötőhangzó, még pedig a következő esetekben: a) a *-k* többesképző után, pl. *házakot, magyarokot, gyűkereköt, vizeköt, ökrököt, ököt* stb. b) birtokos személyrag után, pl. *czipómot, gyomrodot, liánkánkot, fejetököt, házíkot* stb. c) a mód-

és állapothatározó -n rag előtt, pl. *bátron, gyorsan, haton vagyunk, szüvessön, bővön* stb. Egyéb emlithető esetek még: *ágyot* ágyat, *tálot* tálat, *asztot* azt, *esztöt* ezt, *ötöt* öt. A -cska -cske kicsinyítő képző előtt a mélyhangúak kötőhangzója egy fokkal zártabb é-vé vált, a magashangúaké ellenben megőrizte eredeti nyíltságát. Tehát pl. *házécska*, de *kertecske*. (Vö. erre vonatkozólag 10. §.)

65. §. Nyiltabb kötőhangzó: *szivaramot* szivaromat, *szivarak* szivarok, *udvarak* udvarok, *bihalyak* bivalyok.

66. §. A névszótó változására vonatkozólag a következő adatokat közölhetem: *fazék*, de *fazakam, fazakad, fazaka, fazakas*; *éfélekor* éjfélkor; *szü* szij, *szümot* szijamat, de állítólag *szíjjam, szíjjad, szíjja, hiu*: padlás, de: *e ház hűjját*; *fiu* többese *fiak, falu* többese *faluk*. A *johó* juh alakban Munk. ÁKE. szerint kicsinyítő képző van, de többese és tárgyesete csak *johok, johot*.

66. §. A szótó változásairól szóló rész befejezéséül megemlítem még a szóvegyülésnek néhány megfigyelhető esetét. *Szurnyica*: lándzsa = *szurony* × *szulica*: lándzsa. [1849-ben] *ety kozák elvesztötte e szurnyicáját. Pirkonyodik*: hajnalodik = *pirkad* × *alkonyodik*. *Mög-gyóul*: meggyógyul. A szék. *mög-gyavul* a szakadáti nyelvjárásban szabályszerűen **mög-gyaul*-nak hangzanék. A valósággal meglevő *mög-gyóul* csak a köznyelvi *meggyógyul* hatása alatt keletkezhetett.

2. Szóképzés

67. §. Igéből való igeképzés.

-ant: *csattant*: üt. *Hogy ez isten csattancson beléje!*

-dogal, -dögel: *irdogal* irdogál, *éldögel* éldégel.

-d: *letapod*: letapos.

doz, -döz: *kabdoz*: kapkod vmi után, *vondoz*: hurczol.

-odik, -ödik: *jáczodik*: játszik, *láczodik*: látszik. *Ez a malacz nem láczodik betegnek. Mögismereződik*: megismerszik.

Az -ít képzőnek -itt alakja van. Pl. *forditt, hasitt, takaritt, teritt, tanított, lapított* stb.

-aszt, eszt: *mökszakaszt*: széttép. *Két csütköt mökszakasztott a farkas. Veszest*: vesz. *Oda hëtták veszeszteni a pénszt*.

-odik, ödik: a) szenvedő jelentéssel: *adatódik*: adatik. *Nem adatódik mindönkinek étyformán e szó* [t. i. beszélő képesség]. *Bétakaródik*: behordatik. *Elëb takarógyék bë e gabona*. Ilyenek még: *fölosztódik, fölváltódik, neveződik* stb. b) intranszitiv jelentéssel: *halczódik*: hallatszik, *jáczódik*: játszik, *láczódik*: látszik, *lucskolódik*: lucskol (MTsz.), *munkálódik*: munkál, dolgozik, *mutálódik*: hol ide, hol oda ül, változtatja helyét (< ol. *se mutà*), *pakkolódik*: pakkol, szedelődzködik. c) kölcsönösségi jelentéssel: *elvévődik*: megesküszik, megházasodik. *Romániába vótunk mindekettén, e nyomán* [= aztán] *hazajöttünk, s hogy elvévöttünk, esmét bémentünk*.

68. §. Névszóból való igeképzés.

-l: *leképeleteti magát*: lefényképezteti magát, *masinál*: cséplőgéppel csépel.

-z: *elczigányoz*: cigányzene mellett elmulat (pénzt, vagyont), *mögdelez*: megebédel, *öröz* *öriz* (vö. TMNy. 459).

-dz: *maladzik*: malacozik, *ollódzik*: fiadzik (kecske).

-ul, -ül: *eladósul*: eladósodik, *föllegesül*: felhősödik, beborul, *kevesül*: kevesbedik, fogy, *lebetegül*: megbetegszik, *möggazdagul*: meggazdagodik, *mögmelegül*: megmelegsik, *mökförül*: forróvá lesz, *mökházasul*: megházasodik, *mökhüvösül*: meghüvösödik, *mökcicsidül*: megkisebbedik.

69. §. Igéből való névszóképzés.

A -va, -ve képzős határozó igenevek mellékevek gyanánt szerepelvén, fölvehetik a többesszám és a középfok képzőit. Pl. *érvék*: érettek, *kénozvák*: kínozva vannak, *lővék*: a meglőttek stb.; *érvébb*: érettebb, *fáradvább*: fáradtabb, *szokvább*: szokottabb.

Esküvetlen: esküvés, házasságkötés nélkül. *Esküvetlen élnek most is*. *Itkányos*: iszákos, *keleség*: kelevény, kelés.

70. §. Névszóból való névszóképzés.

-k. A -k többesképzőt birtokos jelzőként fölveszi az ő névmás. Pl. *az ök házik*. Az *enyém* birt. névmás is fölveszi (tulajdonképpen fölöslegesen): *ez enyimök*. A köznyelvben szokatlan a többesszám az ilyenekben: *Most érnek a búzák*. *E rozsok erőst mög-gyérültek*. *A káposzták elszomorkodtak vékkép*. (Vö. még 69. §.)

A -né képző nemcsak feleség (pl. *papné*, *kántorné*), hanem asszony jelentéssel is használatos. Pl. *czigánné*, *magyarné*, *oláné*, *szászné*.

Egyéb megemlíthető képzések: *föttelék*: meleg (különösen főtt) étel, *lapi*: levél (pl. *diófalapi*, *hársfalapi*, *répalapi*), *ünecs*: tehénborjú (vö. *ünő*).

3. Szóragozás.

Igeragozás.

70. §. A személyragokra nézve megjegyzendő, hogy az egyes 2. sz. sziszegő végű tövek után is megőrizte az -sz ragot: *vissz* *viszel*, *hossz* *hozol*, *léssz* *leszel*. Az -sz-szel bővülő *v*-tövek az egyes 3. sz.-ben -n ragot vesznek fel: *tösszön*, *vösszön*, *lösszön* stb. Így még *mönyön* *megy* és *vagyon* van. A *jönni* ige ellenben az egyes 3. sz.-ben megőrizte régi *jő* alakját. A mult idejű tárgyatlan többes 3. sz.-nek néha úgy látszik még -nak, -nek ragja van. Én ugyan nem hallottam ilyeneket, de Sch. jegyzetei közt van egyszer: *elszakattanak*, s ezt az adatot annál is inkább hitelesnek tarthatom, mert egy másik, azon a tájon levő nyelvjárás-szigetben, Kiskapuson, az *attanak*-, *véttenek*-, *jöttének*-, *méntenek*-félék még egészen közönségesek.

71. § Ikes igék a köznyelvi használattól eltérőleg: *lépik* lép, *szúnyodik* szunnyad, *termik* terem. Az ikes igék külön ragozása még nagyobbára ép. Pl. *lépöm, lépöl, lépik, lépném, lépnék, lépjék, feküggýél le, müljék, dolgozzék, jóllakol, nyugoggyál mög.* Iktelen ragozásuk *ess esik* (az eső), *hazud hazudik, tenyész tenyészik.*

72. §. Az igeidők kifejezésére a köznyelvi *ír* és *írt* alakon kívül még a következő időalakok fordulnak elő: *ír vala, íra, írni fog, írni fogott, ír lesz, írt lesz.* Használatuk módjáról az állítmánynyal kapcsolatban a mondattani részben szólok.

73. §. A *-t* végű igék fölszólító módú tárgyias alakjainak a megfelelő jelentő módúak helyett való használata itt is észlelhető. Pl. *kiálcsa* kiáltja, *monthassa* mondhatja, *gyűccsük* gyűjtjük, *szeressük* szeretjük, *gyárcsák* gyártják, *szóliccsák* szolítják stb. Sőt már az *-sz-szel* bővülő *v* tövűekre is áttérjed ez az összezavarás, pl. *levégyük, mögigyák.* Hallható azonban elég gyakran még a jelentő módú alak is, pl. *szereti, láthattya, elrontyák* stb.

N é v r a g o z á s.

73. §. A tárgyeset ragja megkettőződik az *asztot* azt, *esztöt* ezt és *ötöt* öt esetében.

74. §. A *-ban, -ben* rag helyett legtöbbször a *-ba, -be* rag felel a hol kérdésre is. Pl. *Benn vagyon a házba.*

75. §. A *-ra, -re* a *nap* és *hely* szavak mellett megőrizte régiebb *-rá, -ré* alakját: *hónaprá, hejré, Udvarhejré.*

76. §. A *-vá, -vé* rag nem illeszkedik és *-é* alakban járul magas- és mélyhangú szavakhoz egyaránt: *karé vállott, boré lödne.*

77. §. Az *-ig* rag néhány szóban megőrizte régiebb *-ég* alakját: *addég* addig, *égy darabég* egy darabig, *égy kicsinyég*: egy kis ideig, *maég* máig.

78. §. A *-t* mint helyhatározó rag megmaradt a *hely* szó mellett, pl. *faluhejt*: falun, *városhejt*: városban, *máshejt*: másutt, *Marosvásárhejt*, és néhány módhatározóban: *bizonyost*: bizonyosan, *eröst*: erősen, *igyenöst*: egyenesen.

79. §. A köznyelvben ma ismeretlen *-nitt, -nól, -ni* helyhatározó ragok Szakadátón is olyan értelemben használatnak, mint a Székelyföldön. Csak személyek nevéhez járulnak, és csak abban az esetben, ha az illető név nemcsak magát a személyt, hanem házát, háza népét, hozzátartozóit is jelenti. (Vö. MNY. V. 259.) A *-nitt* rag a *-hol?* kérdésre felel: *Nágyányámnitt vagyon*: nagyanyáméknál. *Magiknitt is völt*: maguknál. *Sokat ült Orsiknitt*: Orsikéknál. (De vö. ezzel szemben: *Ennácskánál völt a* [keresett] *kés*: Annácskánál magánál, az ő kezében, ő használta legutóbb.) A *-nól* rag a *honnan?* kérdésre felel. Pl. *Ungernól hozta*: Unger [kereskedő] boltjából. (De már: *Ungértól kapta*, ha tőle magától kapta ezt vagy azt.) Van valószínűleg magashangú *-nól* alakja is, de ezt nem volt alkalmam hallani. (Sch. gyűjteményében sem találok rá példát.) A *-ni* rag ugyanilyen korlátozással a

hová? kérdésre felel. Pl. *A papni mönt*: a papékhoz, a papi lakba. *Mönyök Ungèrni*: U. boltjába.

80. §. A *-val*, *-vel* rag *v*-je magánhangzó után kiesik, de mássalhangzóhoz úgy hasonul, mint a köznyelvben. Tehát pl. *kaszáal*, *köel*, de *pappal*, *bottal* stb.

81. §. A *-stul*, *-stül* rag eredetibb *-stól*, *-stöl* alakjában használatos. Pl. *lovastól*, *fejestől* stb.

82. §. A *-szër* rag illeszkedés nélkül járul mélyhangú szavakhoz: *másocczër*, *hacczër*, *sokszër* stb.

83. §. A birtokos személyragozás köréből megemlíthető, hogy a köznyelvi használattól eltérően *-ja*, *-je* a 3. sz. ragja a következőkben: *birtokja* birtoka, *testye* teste, *tesvérje* testvére. Ragok előtt *i* a 3. sz. ragja: *ezriel* ezrével, *eszibe* eszében, *szöminek* szemének stb. A többes 3. személy ragja mindig *-ik* vagy *-jik*: *ételik* ételjük, *beszéggyik* beszédjük, s így *véllik*, *lábik*, *lovik*, *pajjik*, *rajtik*, *magik* stb.

III. Mondattan.

A hangtannál és alaktannál nem kevesebb különösséget tapasztalunk a szakadati nyelvjárás mondattani sajátásaiban. Érdekes, hogy ezen a téren érvényesült legerősebben az oláh hatás. — Vizsgáljuk meg előbb a mondatrészek körében észlelhető sajátságokat.

84. §. Az állitmánynak a tárgyhoz való viszonyában feltűnő, hogy az állítmány tárgyas ragokat vesz fel, ha a mondat tárgya főnévi igenév. Pl. *Nem kívánom még lefeküdni. Ugy-e szeretnéd elmönni te is?* Ez a sajáttság a székely nyelvjárásokban is megvan, de Szakadaton magyar anyanyelvűek beszédében az alanyi és tárgyi ragozásnak még más szokatlan használata is észlelhető. Pl. *Mégvizsgáltak a postakönyveket. E rományoknak is vólt oskolájik, de odattak e magyaroknak. Vigyázz, kikapod!* [= kikapsz]. Ez már aligha természetes fejlődés eredménye, hanem valószínűleg a magyar nyelvérzék megromlásának jele.

85. §. Az igeidők és módok használatára vonatkozólag Sch. jegyzeteiben csak kevés adatot találtam, s magamnak sem igen volt alkalmam e csekély anyagot gyarapítani. Közlöm itt azt a néhány adatot, melyek a köznyelvben szokatlan időalakokra vonatkoznak. Az *ír vala* alak ú. l. tartós befejezetten mult cselekvés kifejezésére szolgál: *Ez imént jára itt Endrás, keresi vala e képáját. Mönyök vala écczër Szöbömbe, s möksántula ez éggyik lovam.* Az *íra* alak, mint a székely nyelvjárásokban általában, itt is leginkább közelmult, az imént történt cselekvés kifejezésére szolgál: *Még az elébb itt vala, s most nem látom. Ez imént jára itt Endrás. Ejnye, hogy megijedék! Mőkhala János!* De ú. l. elbeszélő multként is használatos: *Mönyök vala écczër Szöbömbe, s möksántula az éggyik lovam. Ez asszonyok ésszeszédtek gunyáikot, s elménének, de ...* Hogy az *írni* fog a

beálló cselekvés jelölésére is szolgál, az nagyon valószínű ugyan, de följegyzés hiányában adattal nem bizonyíthatom. De használatos a jelen vagy jövő időbeli valószínűség vagy bizonytalanság kifejezésére: *Benn fog lődni*: valószínűleg benn van [a szobában]. *Hány óra fog lődni most?* [Ha ilyen kevés termett] *bizonyost ára is fog lődni e buzának*. Ugyanilyen múlt időbeli valószínűség vagy bizonytalanság jelölésére valók az *írni fogott* és *írt lesz* alakok: *Télán kécczör is fogott neki írni e tanító*. *Eszt még nem foka hallani*. *Télált lösz jóra is, rosszra is*. *Látta lesz*. Az *ír lesz* alakra csak ez az egy, nem eléggé világos jelentésű példa van: *Léhet lesz*.

86. §. Az igemódok használatára nézve megemlíthető ez a két mondat: [Tudja?] *Hogyne tuggyam! Hát jó lögyön az, mindönnap förödni?* A felszólító mód ezekben csak oláh hatás következménye lehet. Oláhul is éppen így mondják: *Cum sū nu ştiū!* *Oare sū fie bine?* Ugyancsak oláh hatás az is, mikor szenvedő ige helyett a *jő* igével való körülírást használják: *A rét föl jő osztva* (= ol. *vine împărţit*).

87. §. A mondat állítmánya igen sokszor hiányzik, még pedig legtöbbször a *van* és *vannak* állítmányok: *Pétörke hol? Hol épám? Hol Kétácskáék? Fogaras messze*. Ez eltörve: el van törve. *Fáradva é? Fiam elménve, lányom elménve, egyedül vagyok*. Az *égyik* iskolába jár, de a más kitanólva. Az *ölt* áréndába adva. *Mikor kiménén e füst, hülve*: ki van hülve. *Nálunk nincs, nálunk mind kiszáradva*. *E bólt bészárva*. *Ezök mind osztóatában szóvék* stb. Még sok ilyen példa van Sch. és a magam gyűjtésében, melyekből nyilvánvaló, hogy *van* és *vannak* állapothatározók mellett következetesen elmaradnak. Más állítmány kihagyása is elég gyakori. *Ez e nyírfa csak addig [ég], emíg ez embör möggyujcsa* *Vasból csinályuk, s osztánd [tart, elart], amíg a világ!* *Ez idén mék saláta sém* [termett] *ahoty kell*. *Mikor hazajövök, a lovakat bé a hámba, s mēnyék*. Nem ugyan az állítmányi ige, de mégis igenév van kihagyva ebben a mondatban: *Mert e mezőn nem lehet [dolgozni, ellenni] kinyér nélkül*. De mindezeknél érdekesebb az a meglepő jelenség, hogy tagadás esetén a *nincsen*, *nincsenek* is elmarad és nem helyettesíti: *Aki nem szokva, nehezön türi*. *Én ödném, csak nem sülve még*. *Hát nem ott félakasztva?* *Ez olcsóbb, met nem szögve bé két rend pirossal*. *Ez a fűdél nem téve jól*. *Itt nem takarítva, mind ott* [a másik szobában]. *Magik nem szokvák*. *Ezök marattak apósmtól, de még nem osztvák el*. *Nem bárányozvák* [a juhok], *tuggya, meddük*. *Ez álmák nem érvék*. Ez a feltűnő sajátság úgy látszik a *van* és *vannak* elhagyásával kapcsolatos. Én ugyanis csak abból tudnám megmagyarázni, hogy ennek analógiájára: *én fáradva vagyok, te fáradva vagy, ő fáradva van*, kezdték így ragozni tagadás esetén is: *én nem vagyok f., te nem vagy f., ő nem f.* Ezt a magyarázatot, hogy itt ellentétben alapuló analógiával van dolgunk, annál valószínűbbnek tartom, mert (a mint azt Szaka-

dáton magam is jól megfigyelhettem) *nincsen* és *nincsenek* csak akkor marad el, mikor a megfelelő állító mondatban a *van* és *vannak* állítmány is elmarad, tehát állapothatározók mellett. Pl. *Van neköm éty házam*, de: *nöncsen nekünk sëmmi bajunk vëlle. Van itt valaki?* de: *nöncs sënki?*

88. §. Az állítmányi kiegészítőre nézve megjegyzendő, hogy *ilyen*, *olyan* helyett *így*, *úgy* áll: *Ha ez üdö így is, mégis elménék. Hogy löhecz te így! Úgy e divat. Úgy a neve az ucczának. Csigarétés, úgy e neve ennek e tésztának.* Ebben is csak oláh hatást láthatunk, mert ott *aşa* = *úgy* és *ilyen*, *olyan*. Tehát pl. *úgy e divat* < *aşa ie moda*, *úgy a neve* < *aşa i-e numele*. (Vö. még alább 96. §.) Minthogy a *-va*, *-ve* képzős határozó igenév a szakadáti nyelvjárásban melléknévi jelentésű, lehet persze állítmányi kiegészítő is. Pl. *Ulyan meredve vót a nyakam, hogy bőrzasztó. Fáradvák vagyunk: fáradtak vagyunk. Aluttam, met igën fáradva voltam. Ez érvébb: ez érettebb. Voltam én már fáradvább is.*

Sok tekintetben eltér a köznyelvtől a határozók használata.

89. §. A *hová?* és *hol?* kérdésre felelő helyhatározók gyakran fölcserélődnek: *Gyere nálunk. Nem jött nállunk. Eljött-é nálunk fele?* [Hová megy?] *Gërgelynél. Ide le vagyok. Nincsen bajunk ide.* Ez is oláh hatás lehet, mert az oláhban ugyanaz a határozószó felel a *hol?* és *hová?* kérdésre. Pl. nu a *venit la noi*: nem jött hozzánk, és nu *ie la noi*: nincsen nálunk; *sint aici jos: itt lenn* vagyok, am *venit aici jos: ide le* jöttem. Talán szintén oláh szerkezet ez is: *Szëmben ez urától*, e h. vele szemben (< ol. *fațu de . . .*).

90. §. Az időhatározók között érdekes a *nyom* főnévnek alkalmazása a *mikor?* kérdésre: *Majd e nyomon mökcsinályuk: később. Legelőbb mënnek ki, s e nyomra jönnek mégis.* Ez az oláh *pe urmă* szószerinti fordítása. Éppen így fordítása a *helybe*: rögtön, azonnal, az oláh *pe loc-nak. Helybe mënyék.* Ragjaik miatt említhetők a következő időhatározók: *egy éjjön*: egy éjjel, *tavaszon*: tavasszal, *őszön*: ősszel, *nyárba*: nyáron, *télbe*: télen, *karácsomba*: karácsonykor, *husvétba*: husvétkor. Ragtalan időhatározó: *Sietök, hogy elkészüljek napvilág.* A *meddig?* kérdésre tárgyeset áll: *Öt évet vót Romániába: öt évig. Amerikába volt szinte három évet. 14 évit vólt biró. Sokat ült Orsikniiff: sokáig. Mü még maradunk keveset.*

91. §. Állapothatározóként igen gyakori a *-va*, *-ve* képzős igenév: *El volt mënve a férjítől. Liánya van itten férhez mënve. Fiam elmënve, liányom elmënve, egyedül vagyok. Ulyan jó a föld, nyúgova van. Kénóvák vagyank mü falusiak. E földmielek is vërvék az istentől.* Ezök e falak akkor még nem voltak mökcsinálvák. *Fáradvák vagyunk. Essze vóltak vëgyülvék ez oláhokkal. Nem bárányozvák [a juhok], tuggya, meddük stb.* A régi magyar nyelvben tudvalevőleg csak az egy *rakva* határozó igenév veszi fel a többesképzőt, más ilyen igeneveket pedig csak a nyelvújítás korabeli írók kezdtek többesszámban használni. Simonyi Zs.

Rakva, rakvák cz. értekezésében a *rakvák* alak keletkezését így magyarázza: „Az ilyen mondatban: a fa gyümölcsessel *rakva* (e h. *van rakva*) a *rakva* a *van* hiánya miatt olyan melléknévi állítmánynak látszott, mint pl. a fa gyümölcsessel *teljes*. Mivel pedig ennek többese: a fák gyümölcsessel *teljesek*, e minta szerint amazt is így alakították: „a fák gyümölcsessel *rakvák*“. (Nyr. 33: 255.) A *rakvák* alak keletkezésének ilyen módja teljesen érthető. És érthető az is, hogy nyelvújítók tudatos nyelv-művelése más igenevekre is átvihette és évtizedeken keresztül divatban tarthatta a többesszámot; de meg is engedve azt, hogy a *rakvák* alak már sok század óta meglehetett talán Szakadátón is (mert hiszen a régi nyelvben ú. l. nagyon általános használatú volt), mégis cseppet sem valószínű, hogy a népnyelvnek legnagyobbbrészt öntudatlan fejlődése folyamán az egyetlen egy *rakvák* analogiája megteremthette volna az összes ilyen határozó igenevek többesszámú használatát. A minthogy a magyar nyelvterület egyéb vidékein nem is teremtette meg. S ha az egyetlen egy Szakadátón mégis megvan, s hozzá ilyen kiterjedt mértékben, akkor azt hiszem, hogy ebben is, mint a szakadáti nyelvjárásnak annyi más sajátosságában is, oláh hatást kell látnunk. Azt kell hinnünk, hogy a szakadáti magyar nép, mely bizonyára nemcsak ma, hanem már évszázadok óta beszéli egyforma készséggel a magyar és az oláh nyelvet, azért kezdte mondani pl. a mellett, hogy: az ajtó be volt *zárva*, azt is, hogy az ajtók be voltak *zárvák*, mert mikor oláhhul beszél is azt mondja, hogy: *uşa a fost închisă*, és *uşile aû fost închise*.

92. §. Véghatározó: *Papnak tanul a fia. Én gondoskodom reă, az öregre: gondo-zom, ápolom.*

93. §. Módhatározó: *Órdögül vérté: borzasztóan. Eltagaggya, emiből lehet: a mennyire lehet.*

94. §. Okhatározó: *Abból még nincsen harag: azért, a miatt (= ol. din asta).*

95. §. Célhatározó: *Ménnyünk víz után: vizért (= ol. după apă). Vágástól való búrján: vágásra való b. (= ol. iară de tăiat).*

96. §. Jelző. Simonyi Zs. *Rakva, rakvák* című, fennebb említett értekezésében különösséggépen említi, hogy *rakva* a régi nyelvben néha mint jelző is előkerül (Nyr. 33: 253). A szakadáti nyelvjárásban ez egészen közönséges jelenség, még pedig nemcsak a *rakva*, hanem ú. l. bármely más *-va, -ve* képzős igenévre nézve is. Ilyen példák: *Hosztak egy jól rakva szekérrel. Egy mög-rakva szekeret se bírnak el. Ez e dölve buza. Ez ulyan bécsinálva ágy: toló ágy, az ülő pad ládájába, vagy fiókjába vetett ágy. Hát ez úrfi nem szereti e fóralva tejet?* Még többesszám-ban és továbbragozva is hallható: [1849-ben, a szebeni csata után] *béhoszták e szekerekön e lövéköt: a meglőtt katonákat. A szét-hányvákot [széthányt fadarabokat] szédđ össze, de a többit ne bándzsd.* A határozó igenévnék ilyen jelzői használata is csak oláh hatáshól magyarázható. Ez az oláh mondat például: o căruță

ie *incărcatü* (= egy szekér meg van rakva) a szakadati magyar nyelvjárásban így hangzik: egy szekér *megrakva*. Tehát ez az oláh jelzős kifejezés: o căruță *incărcatü* (= egy megrakott szekér) is ezzé alakult a szakadati magyar nyelvjárásban: egy *megrakva* szekér. Annyira megy az oláh szerkezet utánzása, hogy néha még az oláh szórendet is megtartják, t. i. meghagyják a jelzött a jelzett szó után: *Věgyek ęty kalapot lesimítva*: lesimitott, sima (nem bolyhos szőrű) kalapot (= ol. o *pălărie netedă*). *Ez csak ulyan ostor véve*: boltban vett [t. i. egyszerű, nem cifrázott nyelvű] ostor (= ol. *un biciu cumpărat*). [A következő az én saját följegyzésem.] *Vagyon gázunk véve*. [T. i. vásárolt, nem pedig lopott petroleumunk] (= ol. *avem petroleu cumpărat*).

97. §. Egy másik, oláh hatás alatt keletkezett jelzői használatnak példája a következő mondat: *Most is jop szeretöm alázatosnak lődni, mint úgy büszke lögyök*: olyan büszke (= ol. *așa de mândru*). Vö. még az állítmányi kiegészítőt is). Oláh hatásnak tulajdonítandó végül alighanem még az is, hogy a hónapok napjait jelzővel fejezik ki. Pl. *tizenötödik július, első águsztus* stb.

Az alanyra és a tárgyra vonatkozólag nem észleltünk semmi különösebb sajátsgot.

98. §. Az összetett mondatra vonatkozólag is csak igen kevés a mondani valónk. Ilyen először is az, hogy a *kell* és *muszáj* állítmányok mellett a köznyelvi használattól eltérőleg alanyi mellékmondat áll: *Kell, hogy csináljak ędni a disznóknak. Bé kell hogy zárjam ez ajtót. El kell mennyenek. Ki kellett fussanak. Muszáj, hogy béirja. Muszáj vót eleressze*. Az előbbieken nyilvánuló oláh hatásra nézve vö. Nyr. 19: 26. Gyakori a *hogy* kötőszó elhagyása. *El kell mennyenek. Ki kellett fussanak. Muszáj vót eleressze. Nem hatta prédikáljon. Rég-é itt van? Lőhet ellopták*. Tagadás után a *sem* helyett is kötőszó áll. *Nekem nem monta ęcczer is. A mert* kötőszónak még a *mért* alakja is van: *Nem szereti, a mért keserü*. Az a *ki* névmás egyaránt vonatkozik személyekre és tárgyakra: *Szemét, ekit kisöpört. Eszt e fát, eki itt áll ez udvaron*.

99. §. Szórend tekintetében a szakadati nyelvjárás ú. l, teljesen egyezik a székely nyelvjárásokkal.

Nyomatéktalan mondatokban a tüzetes rész az igével kezdődik, ha a cselekvés folyamatos, vagy beálló: *Voltam ęgy orvasnál tēbe; kérdötte e hētār neveit s mind írta le. Nēnesen essōnk, s e zōlcsek szárad el. | Ez ajtót zárják bé, met mű mēnyünk el. No mēnyek haza. Né ęnyám, viszi el!* Az állítmány a jelző és a jelzett szó között is állhat: *Mék sok van aratōnk*: még sok aratni valónk van. *Nekünk sok van itt olá. Mék csak kicsi van gáz*. Mind e sajátsgok a Székelyföldön is megvannak, de már a következő mondatok szórendjében valószínűleg csak a magyar nyelvérzék eltompulásának jeleit láthatjuk: *Nem tudom, mikor ęljő e mezöröl*: mikor jön el. *Bár elébb adtad oda volna!*

(Folytatjuk.)

HORGER ANTAL.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XIV.

Alagya: Lev. 2:125: „Alagyákra te vagy és Dayka a' leg-sze-rentsébb Író!” Így magyarítja az elegiát Calepinus s utána MA. meg PP. Irodalmivá azonban csak a XVIII. század második felében lesz. Nem Barczafalvi kezdi meg használatát, mint a NyÚSz. hiszi, hanem Mészáros I. a Kartigamban 129. l.: „fel szakasztotta a' Levelet, és szóról-szóra következő alagyaiban foglalva találta“. Nem elegiát, csupán költeményt jelent. Utána Révai használja gyakran A' Pásztor költésről való oktatás-ban (Faludi F. Költeményes maradványi 1786, 127—238. l.) eredeti jelentésében: 187. l.: „ezt a' darabot mi Pásztor Alagya gyanánt vehetjük“; u. i. *alagyas* is 206: „első elő beszéllés Alagyas hangozatú: a' második... Lantos hangozatú“; sőt nála már előbb is 1778-ban, a Magyar Alagyáknak első könyvek-ben is gya-kori. Kazinczy alkalmasint nála olvasta.

álnév: Orph. I:8: „a' homlok-levelen ki-jelentett Nevem áll-név“; Lev. 2:125: „Áll-nevedet meg-hagytam“. Báróztól vette át, ennél a Kass. 1:60. olvasható: „találmányos áll-név“.

árbocz: Orph. 2:246: „Nem látod é mint ingadoz a' kevély Árbotz?“, Hel. vir: 14 is. A régi *árboczfa* összetételből Baróti Szabó vonta el 1784-ben; ugyanolyan rövidülés, mint a *bitófá*-ból lett *bitó* u. i. Érdekes azonban, hogy Faludinál a Téli éjtszakák-ban (kiadva 1787-ben, írva 1778-ban, vö. 173. l.) *árboczszál*-at is találtam: 53. l.: „hatalmas erővel... le-döntötték a' már gyarló arbotz szalokat“, az elvonást tehát már megkezdi, mikor a *fa* utótagot a trabs, stamm jelentésű *szál*-lal helyettesíti. Vö. még az *árboczfa* < *árbocz* fejlődéséhez a *szükség-szék* < *szükség*, *thronus-szék* < *trónus* < *trón*, *zsöllye-szék* < *zsöllye* stb. hasonló magyarázó összetételt.

aranyozat: Diog. 3: „nincs rajta sem szőnyeg, sem festés, sem faragás, sem aranyozat“. Egy kétes adat van ugyan rá a NySz.-ban, Kazinczy alkalmasint gróf Lázárnak Florindája (1766), a XVIII. század végének egyik kedvelt olvasmánya után használja; itt fordul elő 41. l.: „De mind ezeknek-is van aranyozattya; Fálónak künn 's belől szép márványozattya“. Vö. NyF. 14:21, *fedelet* alatt.

avatkozik: Diog. 270: „nem szabad valakinek a' más dolgába avatkozní“. Ebben a népies jelentésben Verseggy vitte be az irodalomba: Magy. Mus. 1:410: „Soha olly könyveknek olvasásába ne avatkozz“. Itt olvashatta Kazinczy is. Vö. NyÚSz. I. II.

bájol: Paramyth. 15: „a' Grátziák, bájoló kezekkel szedték a' mennyei völgyekbenn“. Ezt a jelentést Kazinczy Batsányinál találta a Magy. Mus.-ban. Vö. NyÚSz. I.

baráti: Lev. 2:318: „Szerentsétlenségeden a' kutyaharapás miatt *baráti módon* veszek részt“. A *felebaráti* szónak ezen népies elrövidülését — minthogy semmi köze sincs a régi *baráti* = monasticus, mönchisch szóval — Horváth Adámnál olvastam eddig először a Magy. Mus. 1:369. 1.-ján: „*baráti szeretetre* teremtetett szívemet... ezzel a' nemtelen okkal akarná elvenni“. [Idézve Bácsmegyeinek Gyötrelmei Olesó Könyvtár 132—134. sz. 31. 1. is.] Ez a most idézett kapcsolat is, mely a *felebaráti szeretet*ből lett, állításom mellett bizonyít. Igaz ugyan, hogy a Nysz. ezen utóbbi kifejezést helyesebben a: *felebaráti szerelmet* csak 1787-ből, egyetlen helyről ismeri, de ez nem bizonyít a kifejezés régibb volta ellen. Ime egynehány adat sokkal előbből: 1708-ból: „a' *felebaráti szeretet* sértő veszedéseket el-kerülik“ (Illyés I. Sertum Sanctorum II: 139—40); „az örök életet is későbbek el-veszteni, hogy sem... *felebaráti békeségre* hajulni“ (u. i. II: 257); „keményen bünteti Isten a' *felebarati gyűlölséget*“ (u. i. 258): 1736-ból: „Csudálta... az egész Nemzetes Haza... *felebaráti szeretetét*“; Szegedi János: Nagy-Szárnyu Sas-keselyő 89. l.; 1747-ből: „*felebaráti szeretet*“ Bíró M.: Lelket őriző Látogatás 13. l.; ugyanó nála 1756-ban is: „az Isteni és *Felebaráti szeretetet*... soha el-nem hadgyam“ Micae, Pászt. lev. 2. Faludinál, Telek Józsefnél nemkülönben a XVIII. század végén igen sokszor olvastam. A *baráti* = freundschaftlich, freundlich Horváth után már 1790-ben is olvasható az Orph.-ban II: 402: „Láss *baráti szíved*, tégy vele jót mindent“, u. i. még egyszer: „Ne igyekezz lenni... Atyafi 's *baráti köteleket* bontó“. Azt az Erköltsi Törvény című verset, a hol ezek a mondatok előfordulnak, alkalmasint Aranka György írta; Epaminondas álnév alatt: „Eggy *Barátja* az ezt írt Consiliariusnak ki-törölte igaz nevét kéz-írásom alól, 's ezt a' Nevet írta alá“ — mondja Széphalmy (Kazinczy) egy jegyzetben. Bár hogyan áll is a dolog, tény, hogy a *felebaráti* < *baráti* elrövidülés a XVIII. sz. végén történt, sőt el is terjedt, mert Márton már 1803-ban szótározza is.

*barátságatlan*ság: Lev. 2:222: „Az Úr engem *barátságatlan*sággal fog vádolni“. A NySz. PPBl.-ból idézi, de megvan már PP.-nál, s utána Wagnernál is. Úgy látszik azonban nem volt irodalmi szó. Helyette: ellenkezés, visszázkodás, visszavonás, gyűlölség volt járatos. Kazinczy alkalmasint az első használói között van.

büszkeség: Orph. 1:97: „*büszkeségek* 's önnön-magok betsülése-is nevedekett“; Stella 57: „hát ha *büszkeség*, hogy csak leányt, és ne tóldalékot is, kapjon.“ Faludinál kerül elő az irodalomban először. NE. 52: „tözéges *büszkeséggel* mint-egy erőltetik a' népet a' térdhajtásra“ és BE. 57: „a' *hivságos* ember *büszkesége* büzt nem veszi észre“. R. Prikket azt állítja (Csúzy Zs. szavai 27. NyF. 59.), hogy: „A NySz. a *büszke* melléknevet mai (elatus) értelmével először Faludiból közli“, holott a *büszkén*, ragozott alak „elate“ jelentésben u. i. már a XVIII. század elejéről megvan. Előbb: kevélység, kérkedékenység, *hivság* járta. *Büszkélkedés*: Stella bev. 2: „Az én *büszkélkedésem* sokkal nemesbb *büszkélkedés*“. *Büszkélkedni* már SzD.-nál 1792-ben. Előbb csak *kevélykedni*.

csalódás: VakL. 80: „Újabb *csalódás*“, Lanassza 32: „Oh, előbbi állhatatosságom *tsalódás* volt!“ *Csalódik* már 1770-ben, Kazinczy valószínűleg ifj. Szilágyi Sámuelnél olvasta. L. NyÚSz. II. Vö. MNy. 5:267.

csipkézet: Lev. 2:356: „de szembetűnőképen vagdaltabb a' csipkézetje“. Bár a *zengzet*, *csatázat*, *zsuzozat*, *kockkázat* a mellett bizonyít, hogy ez a *zat-zet* képzős szó is Kazinczy újraalkotása, hajlandóbb vagyok mégis azt hinni, hogy Faludinál olvasta, kit alkalmasint Révai szerettetett meg vele. A NA.-ban elő is fordul: „Tsak az hogy a karimája, és külső le-folyó tsipkezeti iránt, még nem tud magával meg békélleni“. A NySz. szerint MA. PP.-nál is megvan, Faludi vitte be az irodalomba.

dán: Haml. 2: „A' Dán király“, de a darab címe (3. l.): „Hamlet Dániai Király-fi“, u. i. 27: „én is Dán vagyok“. Nem Sándor I. elevenítette tehát föl. (NyUSz.)

dísz: Less. m. 8: „a' hosszas meggörbedtt hattyúnyak újabb dísz adna nékem“. Nyelvújítóinknak a rövidség miatt szívesen használt szava.

döledék: Diog. III: „biztosabb társalkodásodra méltoztattál, karon fogva vezetvén Romának és Graeciának döledékjei közzé az elragadtatott Ifjat“. Dugonicsnál is megvan a póriasabb *düledék* alakban (Et. l. előszó és Ar. per. 426 is). Kazinczy valószínűleg Molnár Jánosnál olvasta. L. NySz.

eldőd: Diog. XI: „Eldődijeknek gyalázatjokra ne váljon“. Baróti Szabónál olvasta ebben a jelentésben a Magy. Mus.-ban. L. NyÚSz. II.

elhalaványúl: Orph. 1:284—5: „könnyek folytak-le az esső-vízzel el-halaványult ortzáján“. A régi *elhalaványodik*, *halványít* mellé mellett bizonyít, bár régebből kimutatva még nincs.

elnéz: Haml. 123: „betsületem tsorbája nélkül néztem el... esetét“. Vö. MNy. 5:267. Csak azért említem újra, hogy bizonyítsam azon állításomat, hogy aligha Batsányi használta először „nachsicht haben“ jelentésben. Igen közel jár pl. ehhez az értelemhez a kérdéses ige Bíró M. Micae-jének ezen helyén is 231. l.: „bé-hunt szemmel, mintha nem-is tudnák, el-nézik és el-hallgatják“.

elutasít: Less. m. 88. „Az elútasított Farkas más Juhászhoz ment“; Diog. 205: „Házról házra jártam hogy hallhassam, ki merre útasít el“. Lehet, hogy Kármánnál olvasta Kazinczy: A Magyar Játék-Szín XXXIV. l.: „tartozik minden idegeneket a' színről el-utasítani“, bár az egyszerű *utasít* igét Bárótzinál is gyakran láthatta. (Kass. 1:40, 42, stb.) Egész bizonyosnak látszik előttem, hogy az *utasít*, *utahít*, valamiut az *útas* is nem egyéni alkotások, hanem régi erdélyi — Bárótzai idejében még élő — tájszók voltak. A XVII. század nyelvújítói után is pl. nem ő használja az *utasítot* először, *utosít* alakban találtam már 1745-ben Gerhárd Jánosnak Szent Elmélkedései című fordításban, mely szintén egy névtelen erdélyi ember munkája: „az Istenhez minket-is hodaltatnak; 's az örök életre utositnak“. (34. l.) Az *utahít* h-jában ugyanazon képzőt látom, mint a sebhét, vérkedik és *bűzhít*, *bűzhődik* h-jában. Ezen *utahít* alatt valószínűleg a *tudósít-tal* való keveredés folytán, mert ilyen jelentése is volt (l. NyUSz. II.) változott *utasít-tá*.

élelem: Orph. I:76: „ortással 's zszindely-hasogatással keresik élelmeket“. A XVIII. század második felében már gyakori az irodalomban pl. Telek Józsefnél 1769-ben: „a' gyümöls-termő fák minden munkával készített eledel-nélkül, elegendő élelményt adtak volna élelmekre“ (Tizenkét Tsillagú Kor. 525), a Szentek hegedűjében 1771-ben is: „Ezzel élelmem keresem“. (251.)

előérzés: Stella 28: „A' legédesebb boldogság' előérzésével töltik teli szíveinket“. Ugyancsak nála már 1788-ban is Magy. Mus. 149 is: „Tsak... lelkeikbe szálla... az örök életnek édesen szédítő elő-érzése“. Révainál olvashatta. L. NyUSz. II.

enyészet: Orph. 1:70: „Az enyészetre fekvő dombok gabonát, a' keletre fekvők pedig bort termenek“. Épp úgy a régiségben gyakoribb *napenyészet*ből elvonva, mint a *nyugat* a *napnyugat*-ból. Mindkettőt a XVIII. század végén kapták föl.

embertárs: Orph. 1:6: „Kerülni fogom a' mérges érdeklését annak a' mi ember-társaim előtt szent“. Szathmáry (1780) előtt már megtalálható Galgóczy Ferencz: Báthiani Lajos... Nagy érdemei cz. halotti beszédében 1766-ban 32. l.: „mért nem kellene néki... felebarátját 's ember társát magához eresztetni“. A régi *asszonytárs*, *leánytárs*, *polgártárs*, *szolgatárs* új volta ellen bizonyít. A XVIII. század végén már gyakran feltűnik pl. Dugonicsnál is. Et. 1:149.

fásít: Lanaszsa 27: „szívem' érzékenységet gerjesztette inkább, mint fásította“. Kalmár Gy.-nél olvashatta; *elfásúlt*: Stella 36: „Lehellj e' kiaszott... elfásúlt mejjbe ismét szerelmet“. Ez a jelentése már a XVIII. század első felében is megvolt: „hajok borzad,... testek borsózik, és mintegy el-fásulván... láczotnak“. Szegedi János: Nagy-Szárnnyu Saskeselyő 1736: 2. l.; „ugy el-fásultak, hogy... az ostorozást... többé nem érzik“ Pinamonti P. I. Magános Pusztában Lévo Keresztennye 1755: 258. l. Kazinczynál van még *elfásodni* is Lev. 2: 405: „A' két első csak egészen elfásodva hallottam“. *Megfásodni* SzD.-nál (1792), de még csak; fássá lenni jelentésben.

felvonás: Hamlet Szomorú Játék VI. Felvonásban; Orph. 2:179: „A' Nép az ő jelen létét tsak a' 4-dik és 5-dik fel-vonás közt vette észre“. Az első, a ki az actust, aufzugot felvonásnak nevezte, valószínűleg Teleki Ádám volt, kinek Cidje (1772) már „fölvonások“-ra oszlik; épp így nevezi már B. Bálint is Kodrusának (1784) egyes részeit. Előbb pl. Faludinál Konstantinus Porfirogyenitusában *végezés* a felvonás neve, még előbb egyszerűen *résznek* magyarították. A' Magyar Játék-Szin általánossá tette. Vö. MNy. VI: 33.

foglalat: Orph. 2:65: „a' Római Törvénynek rövid foglalatját adják elő“. Révainál találta ezen értelmet, a ki 1786-ban Faludi Ferentz Költeményes maradványi közben A' Pásztor Költésről értekezvén mondja (200): „Lássuk imitt ötödik Pásztor Énekét, melylynek foglalatja meg holt Dafnisnak dítsérete...“

függetlenség: Diog. 15: „a' legboldogabb függetlenség jutalmával élek“. SzD.-nál találta 1792-ben.

gondatlanság: Diog. 107: „micsoda „gondatlanság“ volt az“; Paramyth. 12: „Gyermeki gondatlansággal az agg Tithont választám férjül“. Csuzyn (NyF. 59:28), Faludin kívül nem igen fordul elő a régibb nyelvben, *gondolatlanság* az általános.

gyáva: Orph. 2:354: „Azt hinni... egy gyáva Kaputzinus álmodozása“, Haml. 13: „Asszonyi el-tsüggedés... jele... egy nyughatatlan gyáva Léleknek“; u. i. 51: „én keressek é haszontalan panasszal könnyebbülést mint egy gyáva gyerek?“ Less. mes. 15: „A' kétszáz ellenség... számár volt és gyáva juh“; Stella 59: „én... a' leggyávább Teremtés vagyok“. Azon szavaink egyike, melyek csak későn jutottak be az irodalomba a népnyelvből. Eleinte — Csúzynál, Kónyinnál, Amadénál, sőt sokszor Kazinczynál is — népies: együgyü, ostoba az értelme, még SzD. is csak ebben a jelentésben ismeri.

A felsorolt példák némelyikében azonban már a ma általános irodalmi: *félénk* jelentése van. *Gyávaság*: Haml. 95: „tsak egy negyed rész okosságot, és három negyed rész gyávaságot találunk”. Épp ilyen népies jelentésben van Diog. V. is: „gyávaságok’ Dio- genesesznek különösségein... meg fog botránkozni...”

gyilkol: Orph. I: 137: „Caesar gyilkolói közt látja-meg Brütust”; Stella 40: „megint rám akartok rohanni gyilkoló gondok”. Kalmárnál, vagy a Magy. Mus.-ban olvashatta, itt I: 52 már *legyilkol* is. Vö. NyUSz.

homloklevél: Orph. I: 10: „minden kötetnek elején egy homloklevél... léssen”. A Magy. Mus.-ban találta Batsányinál 1788-ban, 53: „Magán a’ homlok-levélen kedvetlen a’ sok íródott”.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Polémia. Honnan és mi úton jutott a magyar nyelvbe a *polémia* szó?

Érdekes kérdés ez, mely megérdemli, hogy tüzetesebben foglalkozzunk vele. Nincs meg e szó sem a latin vagy olasz, sem a német nyelvben. Ha ezek valamelyikétől kaptuk volna, *polemikát* kellene mondanunk. Nincs meg Bartal Glossariumában sem, sőt a mi már tréfának is beillik, Bartal a *polemica* magyarországi latin szót magyarul *polemiá*-val értelmezi. Úgy látszhatnék — s ezt a véleményt többen hangoztatták is előttem — hogy a *polemia* szót a magyar nyelvújítás idejében, talán a XIX. század elején, valamelyik neologusunk vagy tudatlanságból, vagy csupa szeszélyből alkotta.

A dolog azonban bizonyára nem így van!

A πολέμος (csata, had, háború) régi görög főnévből a πολέμικος-on kívül még egy másik melléknév is sarjadt, t. i. πολέμιος s ennek köznemű többese: τὰ πολέμια „hadügyek, hadi mesterség, minden, a mi a hadra tartozik” jelentésben a régi görög remekíróknál, jelesül Thukydidesnél (vö. Passow, Handwörterbuch d. griech. Spr.) gyakran előfordul.

A „csata had, háború” görög nevének mindezen most említett származékai, úgy látszik, a XVII. (vagy már a XVI.) században mennek át a latin s innen az olasz, francia és angol műnyelvbe, még pedig legelőször is a theologusok nyelvébe (vö. Tommaseo, Hatzfeld-Darmesteter, Murray). Ekkor azonban már megszeli a régi „harczias” jelentésük és a mai „vitatkozó, vetekedő, pörlekedő” értelmet veszik föl, nem ugyan általában, hanem eleinte csakis a „hitvitázás” terén.

Nálunk Márton Lexiconja a *Polemik* német szót, még 1823-ban is, magyarul *hitvitatás*, latinul pedig „theologia controversa, concertationes dogmaticae, theologicae” kifejezéssel adja vissza.

Nagy kár, hogy a görög-latin eredetű tudományos műszóknak és kifejezéseknek még nem írták meg a nyelvtörténeti szótárát. Sem Ducange, sem Dieffenbach, sem Forcellini nem ismeri a *polemia*, sőt még a *polemicus*, *polemista* és *polemizare* szókat sem, valószínűleg azért nem, mert ezeket a hitvitázás korában (a XVI., XVII. szá-

zadban) kezdték használni, az ő gyűjtésük pedig csak a korábbi idők irodalmát ölelte fel.

Hogy azonban a XVII. századi vallási íróknak ismerniök kellett a görög-latin *polemia* főnevet, arra egy kétségtelen adatunk van. Sir Edward Dering (1598—1644) angol politikus, ki a parlamentben különösen a vallási ügyekben tartott beszédeivel tűnt ki és a ki 1642-ben e beszédeit külön is kiadta,* többször él a *polemia* angol szóval.** Murray Dictionary-je, honnan ez adatokat veszem, ritka elavult szónak nevezi a *polemia*-t. Bármily ritka és bármennyire elavult is, annyit ez adatok mégis bizonyítanak, hogy a XVII. században éltek vele s azt is bizonyítják, hogy e szó, alakjából ítélve, máshonnan, mint egy görög-latin *polemia* szóból nem származhatott.

Nálunk is egy vallástani munkában találok a *polemia* szó első előfordulását. Nagy János, a Magyar Tudós Társaság rendes tagja s az „Istenes tudományok“ tanára 1845-ben Szombathelyen latin-magyar egyházi műszótárt adott ki „Hierolexicon Polymathicum Latino-Hungaricum“ főcímmel. Itt találok a *polemia* latin szót „tanküzdés, vitázat, vetekedés“ stb. szókkal, a *polemia fidei*-t pedig „hitvitatás“-sal magyarázva. Kétségtelennek tartom, hogy a „polemia fidei“ összetétele nem maga Nagy János gondolta ki, hanem a latin nyelvű hittudományi irodalomban már készen találta. Fajdalom, a magyarországi hitvitázók latin munkáit a „media et infima latinitas“ szempontjából még senki sem vizsgálta át. Nem hiszem, hogy csalódnám, mikor azt állítom, hogy a mi XVII. századi hitvitázóink latin munkáiban előbb-utóbb rá fognak akadni a *polemia* szóra. Ezekből a munkákból szivárgott át, nézetem szerint, előbb a latin *discursus*-ba, azután a magyar társalgásba.

Vajjon mit szólnak a MNy. latinista olvasói fentebbi fejtegetéseimhez? Igen örülnék, ha sikerült volna érdeklődésüket fölkeltenem, különösen pedig annak, ha az e kérdésre vonatkozó (akár megerősítő, akár czáfoló) adataikat a MNy. számára szívesek volnának beküldeni.

SZILY KÁLMÁN.

Pörosztó. A nyelvtudományban a *pörosztó* szó és jelentése csak ARANY JÁNOS balladája, a „Tetemrehívás“ óta szerepelhet. Sem a NySz., sem a MTsz. nem tud róla, egyelőre tehát, míg talán a nép nyelvéből előkerül, a NyÚSz.-t kell vele gazdagítanunk, még pedig ARANY JÁNOS szavául. Azt is hozzátehetjük, hogy ARANY egy bírósági személyt akart vele jelölni, azt, a kit már Szent László törvényei s okirataink már 1067 körül *pristaldus*-nak neveznek. BEÖTHY-GREGUSS ballada-magyarázatai szerint** is: „*Tiszti pörosztó*: a *pristald*, a vizsgálattal megbízott világi tisztviselő. Mai nap vizsgáló bírónak neveznök.“ A magyarázat így nem állja meg a helyét: a *pristaldus* sohasem volt vizsgálóbíró. Csak annyi bizonyos, hogy a *pörosztó*-val ARANY *pristaldust* akart magyarul mondani. Jól tudván, hogy sohasem végzett felületes munkát (mondjuk magyarán, tudtán,

* Collection of Speeches made by Sir E. Dering, On Matters of Religion. 1642.

** (85. l.): „You will maintaine the Pen as well as the Pulpit, *Polemia* as well as persuasive learning.“ — (86. l.): „For perfect *Polemia* in letters, you may guesse what our Universities can yeeld.“

*** Magyar Balladák. Magyarázzák GREGUSS AGOST és BEÖTHY ZSOLT. IV. kiad. Budapest, 1895. 182. l.

mit ír) és hogy a XIII. század végétől kezdve a *pristaldus* szó már nem szerepel okiratainkban* (HAJNIK szerint** „a poroszlók a XIII-ik század elején a magyar jogéletből végkép eltűnnek“), világos, hogy a „Tetemrehívás“ is legkésőbbben ekkor játszódik le.

Árpádházi királyaink törvényeiből (Szent László I. 40. Bev., 1. és 6. §, Kálmán I. 38. és 29. § és Aranybulla 9. cikkely***) csak annyi tűnik ki, hogy a *pristaldus* hites személy volt, s olyan méltóságoknak (király, püspök, országbíró, megye ispánja) tisztviselője, a kiknek bíraskodási jogkörük volt. Szerepköre csupán *végrehajtó* volt, önálló vizsgálatot nem végzett. De azért nem a mai értelemben vett poroszló volt. Hivatásáról sokféle vélemény van. MILLER JAKAB FERDINAND 1805-ben a *pristaldus*t ügyvédfélének gondolja† s utóbb KÜN LÁSZLÓ is †† a „Várad Registrom“ *percustu, perküzdő* adatára támaszkodik, de idézi BECK-BENZUR „Ius publicum“-ából, hogy a *pristaldusok* „bíróági megbízottak s tisztviselők, kiknek egyik feladata volt a bírói ítéleteket írásba foglalni s *végrehajtani*.“ NAGY GYULA és BARTAL GYÖRGY is (NAGY ALADÁR idézete szerint) a *pristaldusok*at főleg *végrehajtóknak* tartja. Régi bíróságunk szervezete szempontjából legbehatóbban HAJNIK IMRE foglalkozott a *pristaldusokkal*. Művében ††† s *pristaldus* hatáskörét így határozza meg: „Az írásbeliségnek a perben sokáig teljes hiánya, valamint az a körülmény, hogy az Árpád-korszakban a bizonyítás a bíróságon kívül ment végbe, okozták, hogy minden bíró szorult oly *hiteles közegre*, ki ezekről neki bizonyosságot tenni és a bíróság határozatai és rendelkezései *végrehajtását* eszközölni alkalmas. E közeg volt a poroszló.“

Hogy a poroszló valóban egy a *pristaldussal*, azt a nyelvtudomány bizonyítja. Csak furcsaságképen említjük, hogy SZEGEDI JÁNOS 1734-ben a *pristaldus* magyar *perest oldó*-ból származtatta; KOVÁCS PÁL 1861-ben a magyar etymológián kívül olasz vagy szláv eredetet emleget, a *presto*-ra, illetőleg a *pristav*-ra gondolván.*† NAGY GYULA MIKLÓSCH nyomán (*Etym. Wb.* 319. l.) már határozottan a szláv *pristav*-ból származtatja. A végszót MELICH JÁNOS mondta ki**† s e szerint a *poroszló* szavunk a bosnyák-horvát-dalmát *pristav*-ból származik, s hol 1. *jelenvolt-at*, 2. *tanút*, 3. a *bíró segédjét*, az *ítélet végrehajtóját* jelentette. Ebben tehát fenti adatainkkal megegyezik.

A *pristaldus* = *poroszló* azonban mást is jelent. A NySz. szerint régi szótáraink (C. MA.) lictornak, statornak, lorariusnak, praecornak, PESTI (Nom. I.) schergnek, PPB. häschernek, stadtknechtnek

* NAGY ALADÁR, A *pristaldusok* (Századok 1876. évf. 337.) szerint utóljára 1275-ben említik okirataink a *pristaldus*t, név szerint Radozlaust, „filius Com. Jakou de Brebirio prist.“ (FEJÉR. V. 2. 291.)

** A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Budapest, 1899. 159. l.

*** Ez adatokat DR. SZTURA SZILÁRD temesvári ügyvéd, az Arany János-Társaság másodelnöke volt szíves számomra kikeresni s ugyanő figyelmeztetett KÜN LÁSZLÓ könyvének adataira.

† L. KÜN LÁSZLÓ alább id. m. 79. l. Várad Registrum, 163. §.

†† A magyar ügyvédség története. 79. l.

††† Id. m. 155. l.

*† A magyar törvényhozás tört. vázlata. Budapest, 1861. Id. Nagy A. id. ért.

**† Szláv jövevényszavaink. I. köt. 1. rész, Budapest, 1903. 162–168.

fordítják. A poroszló *porosztó* változata a Bécsi- és a Münchener-codexben szintén ilyenformát jelent: „A porozto erőffen fuültuala“. (Bécsi-C. 125. l.) „Es megharaguan ô vra, ada ôtet a' poroztocnac, mignem meg adna mēnd az adoffagot.“ (Münchener-C. 48. l.) Az OklSz. adatai szintén csak ezt mutatják.

Már most közel vagyunk ARANY pörösztojához. A *pristaldus*-t ARANY nem akarta *poroszlónak* mondani, mert a poroszlóval a *häscher*-t (SCHILLER: ihn schlügen die häscher in bande) nevezzük. Más szót keresett tehát, s ez a más szó a *pörösztó*. Hogy ez a régi *porosztónak* ARANY JÁNOS által népetymológiával készített változata-e, a melylyel a jelentésbeli árnyalatot akarta megmutatni, vagy az olasz *prestonak* (Vö. Századok, 1876. évf. 338.) ugyanígy: népetymológiával készített változata, azt feszegetni hiú törekvés volna. De egy dolgot még megemlítek. ARANY tudta a *pristaldus* jelentését és talán ezért nevezi *tiszti* pörösztónak. Véleményem szerint azonban a „Tetemrehívás“-ban az egész eljárást nem a tiszti pörösztó végzi s helytelen BEÖTHY-nek az a magyarázata is, hogy a „kánoni pap“ az eljárást egyházi részről csupán *ellenőrzi*. Az egész eljárás az egyház kezében van, kánoni, ezért van jelen a kánoni pap. A tiszti pörösztó csupán az ügy végrehajtását, tehát itt az idézéseket intézi el s evvel a bíró *segítségére* van. Ez a *pristaldus* jelentéséből következik.

GÁLOS REZSŐ.

Füstély. A *füstély* szó eredetéről legutóbb Melich János írt a „Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes“ 109. lapján. Az illető hely, magyar fordításban így hangzik: „A *füstély* szó eredetét Cihac helyesen ismerte fel, midőn a német *fäustel* szóval veti egybe;... az átvett alak egy még nem diphtongizált *vüstel* (tkp. *fuschtel*) lehetett, bár igaz, hogy ilyen alakot a szótárakból nem mutathatunk ki“. Látnivaló, hogy e magyarázat egyik nehézségére maga Melich utal: adatunk csupán az újabb *fäustel* alakra van, a mely tőszótagbeli kettős hangzójával nem lehet a m. *füstély* mintaképe. De jelentésbeli nehézség is van. A német *fäustel* jelentése Grimm szerint „ein fausthammer der bergleute“, míg a magy. *füstély* már a codexekben mint a *bot*, *husáng* egyértékese kerül elő.

En azt hiszem, végeredményben igaza van Czuczor-Fogarasinak, a ki *füstély* szavunkat többek közt a latin *fustis*-szal veti egybe, persze azzal a nem lényegtelen módosítással, hogy a magy. *füstély* nem a latin alapszónak, hanem egy **füstëllüm* deminutivumnak a mása. Igaz, hogy ezt az alakot szótárban hiába keressük, de hogy a latin népnyelvben megvolt, annak kétségtelen bizonyítéka az oláh *füştel*, 'weberrute, leiterröss, zwiebelstengel', a mely csak egy vulgáris **füstëllüm* szabályos folytatása lehet (Pușcariu, Etym. Wb. nr. 691). A teljes alaki egyezés ellenére sem tarthatjuk a m. *füstély*-t oláh jövevénynek. A jelentések sem egyeznek teljesen, de megfigyelembe veendő az is, hogy a NySz. tanúsága szerint *füstély* már a codexek korában közmagyar szó volt. En azt hiszem, hogy a *füstély* olasz révén került hozzánk. Több észak-olasz nyelvújásban ugyanis a latin *-st-* hangcsoportnak *-št-* felel meg; pl. Isztriában a lat. *festam*, *muscam*, *castellum* így hangzik: *fešte*, *muške*, *kaštel* (vö. Meyer-Lübke, Gramm. I, 388). Ha már most figyelembe vesszük, hogy milyen hézagosak még az olasz nyelvújások szókészletéről való ismereteink, bátran feltehetjük, hogy valamely észak-olasz dia-

lectusban megvan vagy megvolt a *fusteto*, *fusticello*, *fustuccio* deminutivumok mellett a *fustel* (< lat. *fustellum*) deminutivum is, a mely a magy. *fustély*-nak mind alakra, mind jelentésre pontos mása volna.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Szonika. 1897-ben a Magyar Nyelvőr egyik olvasója a következő kérdéssel fordult a folyóirat szerkesztőségéhez: „Ugyan micsoda az a furcsa *sonika* szó, melyet deákos *sonica* formában is többször olvastam. Valakitől, nem tudom már kitől, hallottam egyszer, hogy a szó nélkül makkaronizálása. Lehetséges ez?” A szerkesztőség válasza a következő volt: „*Szonika* minálunk a. m. minden teketória nélkül, szimplán, egyenesen. Megvan a francziában is, s ott *sonica* a. m. kapóra, alkalmas időben, s leginkább a kártyajátékban használják... Sachs-Villatte szerint görög eredetű szó, de görög eredetijét nem nevezi meg, s egyebütt sem tudtunk nyomára akadni“. E felelet annyiban helyreigazításra szorul, hogy Sachs-Villatte nagyobbik kiadása igenis megnevezi a fr. *sonica* állítólagos görög eredetijét, így „(gr. *sonneka*)?“, de hogy ez a furcsa görög szó hogy olvasandó s hogy mi a jelentése, azt persze nem árulja el. De haladjunk rendben. A *sonica* szót a franczia akadémia szótárának 1718-ik évi kiadása vette fel először („admis par l'Académie“): „*sonica*: terme du jeu de la Bassette, qui se dit d'Une carte qui vient ou en gain ou en perte le plutôt qu'elle puisse venir pour faire gagner ou pour faire perdre. Il a gagné *sonica*. On a transporté ce mot dans la conversation, pour dire, A point nommé, justement, précisément. On allait partir sans lui, il est arrivé *sonica*“. A franczia *bassette* illetőleg *faraó* játékkal (a mely csak a *bassette* tökéletesbített változata), átkerült a *sonica* szó is (mint műszó és mint közszó) több európai nyelvbe. A német szótárak közül először Castelliban találom (Wörterbuch der Mundart in Oesterreich unter der Enns, 1847): *sonika*: sogleich; ganz u. gar. Hammer-Purgstall Castelli szótáráról írt terjedelmes ismertetésében (Jahrbücher der Literatur, Wien, 1847, p. 122) a „sogleich“ jelentésű *sonika*-t az angol *soon*-nal veti egybe, míg Schmeller (Bayr. Wb.² II, 205) a „ganz u. gar“ jelentésű *sonika*-t a ném. *so* származékának tartja. Mondanom sem kell, hogy a Schmeller-től különválasztott két *sonika* egy és ugyanaz a szó, s hogy mindkét említett származtatás helytelen.

Megvan ez a rejtelmes szó a svédben is: *sonica*: „strax, utan omsvep“ (rögtön, minden teketória nélkül), sőt az oroszban is: *sonika*: „rögtön, az elsőre“ (Dalj, Slovarj, II, 245). Végre a MTsz. tanúsága szerint a magyar nép is több vidéken ismeri és használja.

Annyi kétségtelen, hogy a német, svéd, orosz és magyar *sonica* közvetlen v. közvetett franczia jövevényszó; de honnan ered a franczia *sonica*? Erre a kérdésre a nagy franczia szótárakban hiába keresünk feleletet.

Hozzáértő előtt már hangalakjával elárulja, hogy a francziában is csak újabb jövevényszó lehet. Közeleső feltevés tehát, hogy mint kártyaműszó, a *bassette*-tel együtt terjedt el Franciaországban. A *bassette*-ről pedig tudjuk, hogy régi olasz játék (fr. *bassette* < ol. *bassetta*), s hogy a francziák között egy velenzei nemes tette népszerűvé, a ki 1687-ben Franciaországban nagykövet volt. Egygyel több ok, hogy a *sonica* eredetét is olasz földön keressük. Aligha lesz már most véletlen, hogy az olasz nyelvjárások közül éppen a velenzeiben van egy szó, a mely — legalább alakját tekintve — pontosan

összeillik a francia *sonica*-val. Boerio velencei-olasz szótárában ugyanis ezt olvassuk: *sonica* (a hangsúly az első szótagon van): 1. kiáltás, jajveszék, panasz („grida, lamento, querela, nenia”); 2. unalmasság, hosszadalmas, unalmas beszéd, fecsegés („lungheria, sciloma, lungagnola, bibbia, lunga e seccagginosa diceria che fa venir sonno, dal che è probabilmente detto *sonica*”). Ugyancsak Boerio szótárából tudjuk meg, hogy élt Velenczében a 16. században egy *Francesco Sonica* nevű híres ügyvéd is, a kit polgártársai művészi szónoklataiért olasz Cicerónak neveztek el.

En azt hiszem már most, hogy ez a velencei *sonica* közszó vagy tulajdonnév azonos az olasz-francia bassette-játék *sonica* műszavával.

Igaz, hogy ez csak feltevés; közvetlen bizonyító adatot, hogy a *sonica* Velenczében kártyajáték-műszó is volt, sem írott forrásban, sem a velencei *Museo civico* gazdag kártyagyűjteményében nem találtam. Ha azonban meggondoljuk, hogy a játéktárgyak elnevezése mennyire a szeszélytől s véletlentől függ, nem fogjuk lehetetlenné tartani, hogy akár a „jajkiáltás” jelentésű *sonica* (vö. pl. francia *trionphe* = ném. *trumpf*, *bella musica*), akár a *Sonica* tulajdonnév (vö. *paskevics*, *gromboj* stb.) a 17. században műszóvá is lett, s a *bassette*-játékkal együtt terjedt el a francia hazardjátékosok között.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Sirá́m. Tolnai V. a MNy. ezidei májusi füzetében kimutatja, hogy ez a költői szó már 1766-ban előkerül egy erkölcstanító könyvben. Jelentésére vonatkozólag azonban kétségei vannak, s csak valószínűséggel meri állítani, hogy *síralmat* jelent. Azt sem bírta kideríteni, honnan szedte P. Kollarics Joakim, e fordítás szerzője a *sirá́m* szót, kapta-e, maga csinálta-e. Sikerült megállapítanom e szó eredetét s jelentését. „Az egész könyv fordítás — mondja Tolnai — de P. Kollarics nem nevezi meg a forrást.” A könyv tényleg fordítás, még pedig latinból való magyarítás; a fordító ugyan nem mondja, de a Facultas ordinis — a tulajdonképeni szöveget megelőző rendi jóváhagyás, engedély megnevezi az eredeti művet is: „Ut Liber sub titulo: *Monita Christiano-Politica*, per R. R. P. Joachinum Kollarics... e Latino translatus in Idioma Hungaricum typis Mandetur, ... facultatem impertior“.

Ez a latin könyv meg is található a Nemzeti Múzeum könyvtárában Pol. g. 1092. jelzés alatt. Teljes címe: *Monita Christiano-Politica e vetustate vindicata et multis expetita ut multorum desiderio satisfiat reimpressa. Vindobonae... MDCCLXIII.* Ezt a könyvet fordította P. Kollarics, megtoldva egy verses Előljáró Beszéd-dal, mely részben a Zrinyiász első énekéből van véve, alakítva. A *sirá́m* szó a Caput XII., Kollaricsnál XII. Tzikkely 4. pontja alatt olvasható; íme egymásmellett a két szöveg:

Si dolor restagnavit in agro tuo, securus es ab angue, qui repit in gramine, et nunquam deliciatur in vepribus. Ubi exundant aerumnae, ibi Syrenes naufragantur (170—171. l.).

Ha töredelmességednek pataka folyni kezd kertedben, ment vagy a' vak kigyótól, mely soha sem mulatoz a' tövisek közt, hanem a' pásitton hever. A' hol megáradnak a sanyaruságok, ottan elmerülnek a' Sirámok (181. l.).

A *sirá́m*ok tehát annyi mint *Syrenes* és semmi köze a *síralom* > *sirá́m* szóhoz s a bűnöket, gonoszságokat fejezi ki jelképesen. A mi

már most azt illeti, kapta-e, maga csinálta-e Kollarics e szót, azt hiszem, ő követte el a szirén szónak ezt a magyar rájárást. Se MA., se PP., se W. nem ismeri, Faludiban sem olvastam, csakis *siréna* alakban. Olyan *elegia* > *alagya*-féle magyarítást látok benne. Kollarics furcsasága, mint pl. a *biztokos* szó realis jelentésben (127. l.), vagy a *bükködik* peccare értelmében (187. l.). Egyébiránt Kollarics is azon íróink közé tartozik, kik a XVIII. század második felében, Faludi példáján buzdulva, egész moralista irodalmat teremtettek, s a Nemes Urfi, Nemes Asszony nyelvén, stílusán, újszerűségein nevelkedve, maguk is sok, ma is élő újítást követtek el, mintegy Faludi iskoláját alkották.

Egyébiránt a *sirám* szó tovább is fejlődött; a panaszost, siralmast *sirámos*-nak is nevezik költőink:

Ama sirámos, szilaj búdal,
Mely bezokogta lantomat.

(Endrődi S. Főv. Lap 17 : 298.).

Alkalmasint Vajdánál olvastam valahol :

Közbe egy még vékonyabb hang
Oly sirámos, mint az árvák.

Érdekes egyébként, hogy Ballagi 1872-ben a *sirám*-ot keresztlet jelzi, mint régi, elavult, *használatból kiesett* szót. SIMAI ÖDÖN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Ajbok: „Ezen Marhákból ki vágtam 49. Mázsát és 94. funtot az *ajbok*on kívül, vagyis a Legénynek minden mázsára adni szokott 5 f.-n. kívül.“ (1765.) (Einwage?)

ájtatosan: „... azért *ajtatossan* requiralom, hogy 183 frtokból álló summa pénzecskémet ... méltóztatná kezében adni.“ (1770.)

állapot: „Mindenünnen bor, vaj, disznózsír, irtó-kapa, és más *állapotok* vitettek el.“ (1752.)

atyafiságtalan: „Ujjabb s ujjabb alkalmatlanságoktól, és holmi *attyafiságtalan* veszekedésektől.“ (1740.)

avas: „Az előtt soha Kaszáló nem volt, hitivel bizonyittya, mivel akkoris *avassal* öszve keveredet zöld hoszu nádat vágtak.“ (1768.)

avicska: „fehér Laiblit, sötét kék nadrágot Steklis *avicska* Csizmát, Kalapot, veres pampadur színő Mentét, melly nyestel prémezve vőlt, visel.“ (1782.)

bal kar: „Valamint az előtt, ugy annak utánna is csak *bal karban maradt* vőlt légyen a Fatens uram dolga.“ (1753.)

balszándék: „B. Miklós uram, és felesége látván B. F. Uramnak *ball szándékját*.“ (1752.)

bagaria ing: „Őcska kék *Bagaria felső In*gben s hasonló pruslikban jár.“ (1756.)

* Székesfehérvár város levéltárából.

Baglya-pénz: „Az fehérváriak az Pentelei Uraságh engedelme-
ből kaszáltak, de az *Bagja Pénzt* meg adták, némelyek pedig alatom-
ban és ha észben nem vették, elhordották.“ (1733.)

bajszika: „... most pölhödzik fekete baizzikáia.“ (1755.)

bak-szárny: „Egy pár hátulsó öreg hintóhoz való *Bak szár-
nya*.“ (1746.)

beelégítés: („... a benne *fel-rivadó* vad kívánságoknak) tellyes
bé-elégítésében.“ (1803.)

bellinger: „Egy bellinger a vagy uagy, négy személre való hintó.“
(1746.)

benyomoz: „A tanúnak varsáit, Kis Péter, és Juhász István
el Lopták, a Tanu azokat *bé nyomozván* Fejérvárra reá akadot.“ (1768.)

borítal korában: „... de ugyan csak *borítal korában* is itten
senkinek nagy botráncozására, annál inkább kárára nem volt.“ (1763.)

boroskás: „... A midőn megh fogadtattál, miért másként val-
lottál?“ *Felelet*: „Nem tudom, mert *Boroskás* voltam.“ (1759.)

bort úz: „... hallottam, hogy felülem gondolkodot(t), ha *bort*
nem üzném, engemet tenne ott való Remete helyébe a szülő (szóló)
hegyre.“ (1755.)

buczkos termetű: „Kis órú, kis hoszszas ábrázatú, csendes
beszédő; Leánkája vagy on harmadik esztendőben, *butzkos termetű*
gömbölő szüke ábrázatú.“ (1781.)

csalítfa: „Egynéhány szál *tsalit fát*, a melyet ott vagdal-
tunk.“ (1783.)

csécshelyes: „... közép termetű, barna személlýű, hosszú hajú,
hajószú és szakállú, *csets helyes* ábrázatú sovány, füstös öreg szúrben,
kódmen pruszlikban.“ (1756.)

csókásszemű: „... és úgy mond, Kend gyalázta az ökreimet,
s vakoknak mondotta, holott csak *csókásszeműek*.“ (1761.)

csorba-ábrázatú: „circiter 30. esztendő, *Csorba hoszú ábrázatú*,
vékony barna ritka szömöldökű.“ (1779.)

csömöjt: „... kőkörcsén színű viseltes *csömöjt* szoknyája
foltos.“ (1755.)

csudám nem veszhet: „eó bitangban tartván udvarát az ucza
felül, magamnak kölletett az eó részit is kerített nem, már most mit
kiván desumálni rajtam, *bizony Csudám nem veszhet*, holott sem
alkuja vélem...“ (1759.)

(Folytatjuk.)

MOENICH KÁROLY.

KÜLÖNFÉLÉK.

Katona Lajos. Nagyszerű czélja megvalósításához már egészen
közel, gondosan átvizsgált s mindenfelől összehordott anyag-tömegek
között, úgy dőlt ki idő előtt, mint egy építőmester, ki már lerakta
egy monumentálisnak tervezett épület alapköveit, de nem érhet-
te meg a teljes véghezvitel boldogságát. Meghalt Katona Lajos, s mint-
hogy senki sincs, ki nyugodt önérzettel léphetne helyébe, a nyelv-
emlékek új kiadása, a mi az ő tudományos munkássága nagy ered-
ményeit lett volna összefoglalandó, most már bizonytalan időre
megakadt.

volt. Folyamatosan, gazdag bőséggel, tétovázás nélkül ömlött ajkáról a legépebb magyar beszéd, s oly biztos egyenességgel, a minőt csak a gondolkodás gyakorlott, férfias határozottsága tesz lehetővé. Minden, még legadatyszerűbb dolgozata is gondosan, választékosan, s szép magyarsággal van megírva.

Egész tudományos készülsége különösen a primitivebb irodalmi korok s a népköltészet összehasonlító tanulmányozására praedestinálta; de fogékony lélekkel tudott érdeklődni a legmodernebb irodalmi s művészi jelenségek iránt is. Középkori irodalmunk naiv, ódon szépségeihez nemcsak finom aesthetikai műveltsége s nemcsak a bennük rejlő tudományos problémák ingere vonzotta, hanem lelke legmélyén gyökerező s az élet és a történelem tapasztalatain elkomolyodott morális, vallásos hajlandósága is. Nemcsak nagy tudós, nemcsak kedves ember, — nemes, tiszteletreméltó, szép egyéniség is volt.

„Ó mely bódog és bölcs ember az, ki olyannak igyekezik lennie életében, minéműnek kíván lelettetni halálának óráján.“
(Lobkowitz-kódex: 323.)

HORVÁTH JÁNOS.

Ismeretlen latin-magyar szótárak a XVI. századból? A lengyel könyvészeti irodalomban két olyan XVI. századi latin-magyar nyomtatott szótárról van szó, a melyeknek a mi könyvészeti irodalmunkban és könyvtárainkban semmi nyoma. Nagyon valószínű, hogy a lengyel könyvészeti irodalom értesítése tévedésen alapul s olyan latin-magyar nyomtatott XVI. századi szótárak, a melyenéről hírt ad, tényleg sohasem is jelentek meg. A két szótár ügye a következő.

A XV—XVIII. századi lengyel nyomtatványok betűrendes katalogusa most van megjelenőben. A mű címe ez: „Bibliografia polska 140,000 druków. Część III. Tom. I (Ogólnego zboru tom XIII.) przez K. Estreichera Kraków 1891 — *“, s eddig az A—P. közti rész jelent meg összesen 12 kötetben. A még nyomtatásban meg nem jelent rész (P—Z.) kézírata a krakkói egyetemi könyvtárban van. Itt dolgozik ennek a résznek a sajtó alá rendezésén az elhunyt szerző fia, *Estreicher Stanisław* egyetemi tanár. Az ő szivességéből használtam a nyomtatásban meg nem jelent részt Krakkóban. Már most részint a kézírati, részint a nyomtatásban megjelent részben ezt találtam:

a) „[*Wokabularz* ** *lacinsko-węgiersko* *** — *polsko* — *niemiecki*.] Cracoviae Ungler 1532 w 8^{ce}. Ocałal tyłko arkusz Lij który miał Francz. Flor. Romer w Janosi na Węgrzech. Tytul nie jest wiadomy. Podobno jest w National Musaeum w Peszcie. Podobne dzieło ma Bibliotheka w Włocławku: Nomenclatura seu Dictionarius quattuor linguarum“. = Latin-magyar-lengyel-német szótár. Krakkó, Ungler-nél 1532 8° rétbén. Csakis az Lij jelzetű iv (sic!?) maradt fenn, a mely Magyarországon Jánosiban Römer Fer. Flóris tulajdonában volt. Valószínűen a Nemz. Múzeumban van Pesten. Hasonló mű van Włocławekben: † *Nomenclatura seu Dictionarius quattuor linguarum*“.

* Német címe: *Polnische Bibliographie*. III. Abt. Bd. I. Jahrhundert XV. bis XVIII. Alphabetisch geordnet von Dr. Karl Estreicher... Krakau 1891.

** A kézírati részben.

*** Későbbi írással, s más tintával.

† Włocławek város orosz Lengyelországban szép püspöki székesegyházzal és könyvtárral.

E közlésre két dolgot jegyzek meg. Az első, hogy a włocławeki szótárt részletesen leírta ŁOPACIŃSKI JEROMOS ilyen című műben: „Najdawniejsze słowniki polskie drukowane. Warszawa 1897“ (=A legrégibb lengyel nyomtatott szótárak) s itt azt mondja, hogy ez latin-olasz-lengyel-német nyelvű. Másodszor RÓMER FLÓRIS irodalmi munkásságában semmi nyoma annak, hogy birtokában jánosi plébános korában (1874–77) ismeretlen magyar szótár-töredék lett volna. Ellenben tudjuk, hogy RÓMER FLÓRIS 1875-ben egy colligatumban HEYDEN SEBALD 1531. évi magyar kiadását fedezte fel s ebben a colligatumban volt egy 1532-ben Krakkóban UNGLER FLÓRIÁN által nyomtatott latin-olasz-lengyel-német szótár négy levélből álló töredéke (vö. DÉZSI L.: Heyden Sebald 11. l.). ESTREICHER közlése tehát tévedés, s a címiben „węgiersko“ helyett „włosko“ (=olasz) teendő a kinyomtatandó „Bibl. polska“ megfelelő helyére.

b) „SYLWESTER JOAN.“ Dictionarius latine, germanice, polonice et Ungarice Cracoviae Hieron. Viator 1531.** (Joannes Sylvester Pannonius ad Michaellem Getzki.) Bibliografija Szabó Károly 1879 niezna tego oryginalnego druku. Będzie to może w związku z Heyden Sebalda Puerilium Colloq. formulae w czterech językach H. Viator 1531. Sylwester János wydał Grammatica Hungar. latina. Neanesi 1539“ = SYLWESTER JOANNES ... Szabó Károly 1879-ben megjelent bibliographjája*** nem ismeri ezt az eredeti nyomtatványt. Talán HEYDEN SEBALD négy nyelvű „Puerilium colloquiorum formulae H. Viator 1531“ című könyvével együtt jelent meg. SYLWESTER JÁNOS kiadott egy „Grammatica hungar-latina. Neanesi 1539“ cz. művet.

ESTREICHER ez írására megjegyzem, hogy alighanem valami tévedésen alapul. Minthogy e szótár négy nyelvűnek van mondva s e nyelvek egyike a lengyel, ŁOPACIŃSKI-nak ismerni kellene ilyen lengyel szótárt (lásd értekezéséről fentebb); nála azonban szó sincs ilyenről. GETZKI MICHAEL is hibás adat, mert helyesen csak GEZTHI MICHAEL lehet az illető név (vö. DÉZSI L.: Heyden Sebald 8. l.). A tévedésről, valamint ESTREICHER más régi magyar könyvekre vonatkozó adatairól, pl. HEYDEN SEBALD-ról a Magy. Könyvszemlében fogok értekezni.

MELICH JÁNOS.

Az -*ít* képzőről. Az -*ít* képzőről újabban két jeles értekezés jelent meg. Az egyik ARTBAUER GIZELLA doktori disszertációjá; címe: „Az -*ít* képző története“. A szerző hangyaszigorral gyűjtötte össze régi nyelvemlékeinkből az -*ít* képzőre vonatkozó különféle adatokat s kísérletet tett, hogy egyik-másik alakváltozatról az eddignél elfogadhatóbb magyarázatot nyújtson. A másik értekezés, mely az előbbi figyelembe vételével önálló kutatások alapján készült, Mészöly Gedeon-é; címe: „Az -*ít* képzőnek két rosszul olvasott alakjáról“, 8 22. l. Mészöly nem tűzte ki feladatául, hogy az -*ít* történetével foglalkozzék, csupán az célja, hogy e képző két, szerinte hibásan olvasott alakjáról szóljon. Az azonban, a mit nyújt,

* A kézirati részben.

** A már megjelent betűrendes részben említve *Dictionarius* és *Getzki* alatt. Ugyancsak ESTREICHER-nek egy 1883-ban megjelent „*Polnische Bibliographie*“ című művében már említve van s innen idézi DÉZSI L.: Heyden Sebald 14. l. (jegyzet).

*** Ertsd: Régi magy. könyvtár I.

az összes alakváltozatok figyelembe vevésével készült. Az értekezésnek ez a tárgya. Nyelvtudományunkban azt tanítjuk, hogy a mélyhangú mai *-ít* képzős igék pl. *szabadít*, így fejlődtek: legrégibb alak *szabadójt* > ebből *szabadējt* > *szabadēt* > *szabadīt*. A fejlődés tehát *-ojt* > *-ējt* > *-ēt* > *-īt*. Néhány emlékünkből már most előfordul *-eht*-tel (pl. *zābadeht*-) és *-iht*-tel (*-yht*-tel: pl. *zabadyht*-, *zabadiht*-) írott alak. Az *-eht*-tel írott alakokról, a melyek Ráskai L. által írt emlékekben találhatók, SZINNYEI azt tanítja, hogy bennük a *h* hangzónyújtást jelölő betű s *-ēt*-nek kell olvasnunk; az *-i(y)ht*-tel írottakról pedig ZOLNAI azt vallja, hogy talán *-i(i)jt*-nek kell olvasnunk. MÉSZÖLY e két alakváltozatról azt igyekszik bizonyítani, hogy *-ējt*-, *-ijt*- a helyes olvasatuk s megállapítja, hogyan viszonylanak ez alakok az *-ít* képző többi alakváltozataihoz. Az összes alakváltozatok figyelembe vételével összeállítom itt táblázatban, miképpen gondolja MÉSZÖLY a mélyhangú alakokban a fejlődést. Legyen a példa a mai *szabadīt*; tehát:

$$zobodu\dot{y}t > \begin{cases} 1. -u\dot{y}t > -ut \\ 2. -o\dot{y}t > \begin{cases} -o\dot{y}t \\ -\ddot{y}t \end{cases} \\ 3. -i\dot{y}t \end{cases} \quad \begin{cases} -\ddot{y}t > -\dot{y}t \sim -it \end{cases}$$

A MÉSZÖLY által kimutatott fejlődés — mint látható — egységes alapról világítja meg az *-it* történetét, szerinte tehát az *-eht* alakok nem írás-sajátságok *-ēt* helyett. Még csak azt említjük meg, hogy a dolgozat a kúnszentmiklósi ref. gimn. idei értesítőjében jelent meg s innen különnyomatban is. Kúnszentmiklóson nyomtatták is. Tudván azt, hogy nyelvészeti szövegek nyomtatása a rendesnél sokkalta drágább, valamint a codexbeli idézetekhez szükséges betűk meghatározása is költséges, dicsérjük a gimnázium vezetőségét, a mely az anyagi áldozattól meg nem riadva, az értékes dolgozat megjelentését lehetővé tette.

MELEGDI JÁNOS.

NÉPRYELV.

I.

Torontálvásárhelyi tájszók.

Addé: add ide.
ágál: megszól.
aggasztó: oltó (melylyel a tejet beoltják, hogy előbb megaludjék).
aggat: akadályoz, akadékoskodik.
aggatódzik: kötekedik, ingerkedik.
agyas: okos, eszes.
angyalbögyörő: krumplis nádli.
apogtat: ápolgat.
árgoválódik: ácsorog.
átajjás: olyan munkás, a ki valamely munkát általában vállal el.
átavita: viszály, perpatvar. Örökös átalvitába vannak.

atyula: száj (tréf.). Vigyázz, mert *atyulán váglak*.
avadzál: akadékoskodik, kötekedik. *Né avadzáj!*
baktáros: ruhaneművel házaló tót. Különösen régebben jártak ezek hatukon magasan felrakott batyúval.
bálvány: száraz- és szélmalomban a nagy tengely.
bangēla: bamba, mafla. (Vö. *bangula* MTsz.)
bárammosó-hó: kései hó.
bariska: maszlagos redősirom (*Datura stramonium*)

becske: kis hordó (talán félakós).

Vögyünk egy becske sört.

bekap: becsip, lerészegszik.

békaszöm: támadás, kelés. *Békaszöm van a nyakán.*

beköp: beszár, összeszar (légy).

Beköpték a legyek a képeket.

bördő: növény csöves szára (főképen tők, hagyma szára).

bérnyászkodik: szeleskedik.

bíbor: fehér fátyol, organtin.

biruska: libácska.

bizsiriköl: gyengén csiklandoz.

bocskor: puliszkának a lábashoz, fazékhoz sült része.

bojszi: bolyhos, nagy szőrű, lompos (kutya).

bojszint: hederit, ügyet vet. *Rá sem bojszint.*

borda: csigacsinaló, az az eszköz,

a min a csigatésztát sodorják.

bornyúcsorda (tréf.): szárazon (öreg) főzött csipetke.

bósa (tréf.): tetű.

bóza: kukoriczalisztból áztatott édes-savanykás kellemes hűsítő ital; a szervánok árulják.

bögőszömű: kidülledt szemű.

bögönös: jó. *Ez mán osztán bögönös.*

bukó: buta, ostoba (különösen ilyen kitételben: *bukó paraszt*).

bundás kenyér: tojásba mártott s aztán zsirban megsütött kenyér.

buszma: buta, bamba.

büsseng: bukfencz.

büssengöl: bukfenczel.

czajber: ringyó (vö. czábár MTsz.).

czangás gyerek: az a fiú, a ki a juhokat fejésre hajtja.

czepe-czupa: czók-mók, lim-lom; Elvidd innen minden czepe-czupádat!

czicz/arok: Achillea nobilis.

czigánytűsök: valami tövisféle növény.

czipó: kukoriczapattogatáskor ki nem pattant kukoriczaszem.

czompó: kiségitő, segítség. *Nem tud a' semmilyen dolgát maga végezni, czompó kell neki.*

csajbókos: féleszű, hóbertos.

csikó: király (kártya).

csimaz: poloska.

csoma: gyümölcsnek (pl. cseresznyének) a kocsánya.

csozé: naplopó, mihaszna.

csurcsi, *csurcsak*: börrrel bélelt női prémes felöltő.

csúrol: csurgat.

dára: dara.

dinkatök: áritök, sütőtök.

dudva: trágya.

dudváz: trágyáz.

durczás: gyürkés. *Durczás kenyér*:

púpos kenyér, gyürkés kenyér.

egrös: éretlen szőlő.

[*égyhasi*] *égyhasiak*: ikrek.

egérfog: tejfog.

égyvivású: egykorú.

éjtöget: szital.

elcsinál: elhajt (gyermeket).

elhúz (tánczra) felkér. *Osztán elhúzd a húgomat tánczolni.*

elkámpicsorodik: savanyú képet vág, sirva fakad, elbámul.

elkényszörödik: lefogy, elgyengül (az állat a terhes munkától vagy éhségtől).

[*elkészül*] *elkészült*: berúgott, lerészegedett (tréf.)

eltökít: elrongál, elpocskékol, tönkretesz.

elüti: megjárja, megfelel. *Még égygyszatendéig elüti ez a csizma.*

Falatos kenyér: a száraz kenyeret apró darabokra darabolják és zsirban megpirítják.

farta: a lónak, marhának mondják, ha azt akarják, hogy a farát odébb tegye.

fejefurt: önféjű, makacs.

félpázmás: féleszű.

félpóczkol: alátámaszt (ingó bútort fadarabbal).

felél: felhasznál, felemészt, elfogyaszt. *Felélük már nemsoká azt a kis vagyont.*

fellábas: az olyan lábbeli, a melyet nem lehet hol egyik, hol másik lábra húzni.

félöntő: faedény, melylyel a gabonát a garatra felöntik.

felötözik: berüg, megrészegszik (tréf.).

férög: egér, patkány, hörcsög, kukacz, poloska, tetű.

fisek: puskatöltény.

fika: takony, flegma.

fodorzsir: az a zsir, mely a disznónak a belein van.

[*fokhagymás*] *Órod tülle fokhagymás*: ebből bizony nem kapsz.

[*fosos*] *Fosos szilva*, ~ *dinnye*: romlásnak indult, lucskos szilva, dinnye.

fukuzál: lopja a napot, lebzsel.

II.

Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.

(Vö. MNy. VI: 238.)

Nadár: nadály fű. *Fekete nadár gyökér*. *Symphytum officinale* (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR).

Nádméz-botóka: czukorvágó botóka (Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA).

Natrabulás: nem tökéletes elméjű ember (Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR).

Nehézkés, nehezkes: terhes, viselő (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Debreczen, NOVÁK MÁRTON).

Neszés: lármás (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Veszprém m., Lovászpata, Zala m., Sümeg, HORVÁTH ENDRE; Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Baranya m., Keszű, SOMSSICH SÁNDOR).

Nyakbavető: 1. vitézkötés a gubán, mentén, dolmányon (Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Vas m., SZTROKAY LAJOS; Győr, KÁRPÁTI ENDRE; Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR; Eger, NOVÁK MÁRTON; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA); 2. tarisznya (Marosvásárhely, PAAL GYULA).

Nyaklé: nyakleves (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Udvarhely m., Székely-Udvarhely, Bethlenfalva, Kádicsfalva; Marosvásárhely, PAAL GYULA).

Nyakó bicska: kitágult, hátrafelé járó bicska. *Nyakó ember*: a kinek a feje mindig oldalt v. hátra van (Hajdúszoboszló, H. FEKETE PÉTER; Hajdú m., BARCSA JÁNOS; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA).

Nyámmnyám-szájú: gyámoltalan, nyámnyám ember (Sopron m., Himod, GÖTTL MARISKA; Rábaköz, Vas m., SZTROKAY LAJOS; Győr, KÁRPÁTI ENDRE; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS; Zala m., Tapolcza,

Diszel, VÁZSONYI IZIDOR; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Kecskemét, DEÁK BÉLA; Füzesabony, NÁSZAI ERZSÉBET; Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA).

Nyegle: „a bugyi kés, ha igen könnyen mozog a penge a nyelében” (Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; a MTsz.-ban BELLOSICS BALINT ugyancsak Szakcsról *nyegde* alakban közli).

Nyelizü: a jó bor a Hegyalján, mint onnan való emberektől hallottam (SZEMKŐ ALADÁR).

Nyelvel: rágalmaz. *Mindig enqem nyével, remföel* (Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR).

Nyilankodást kaptam: belém nyilalott. Így is: „Ügy belé nyilankodott az uódalamba a szégezis!” (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS).

Nyilaz: sorsot húz, sorsot vet (Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA; Székelyföld, PAAL GYULA).

Nyirbólik: a ruhaszövetből a szabásnál lenyírt darabok (Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE).

Nyíret: a tehén (borjazás közben) (Vas m., Kőrmend, Kemenesalja, CSITE KÁROLY; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE).

Nyitorgat: mindegyre nyitja-teszi az ajtót (Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Szilágyság, ÉHENNÉ KEMÉNYFI KATINKA).

Nyivog: a nyúl, a kutya (Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA), a nyugósködő gyermek (Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA).

Nyomtányi: 1. egész teher, egy ember terhe. *Egisz nyomtányi ez a gyerek!* (Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE); 2. nagyon is elegendő, sok. *Évigeztem, de má nyomtányi is vót.* *Ez is nyomtányi vót am!* mondja, a ki nagy terhet vitt a hátán s czélhoz ért (Veszprém m., NÉVTELEN).

Nyosztalék: a nyosztás által keletkezett ág-, galy-, levél-hulladék, -törmelék (Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA).

Nyulákol: folytonosan oda-oda nyúl (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS).

Nyüzsgé: csenevész (Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ).

Odoszérk^u ózik: odatelepszik, odafurakodik (pl. gyerek az apja mellé) (Veszprém m., Lovászpátona, Zala m., Sümeg, HORVÁTH ENDRE).

Oktály, oktál: 1. gabonamérték (egy nyolczad mérő) (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Veszprém m., Lovászpátona; Zala m., Sümeg, HORVÁTH ENDRE; Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR), 2. földmérték (egy nyolczad telek, hely) (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS, Baranya m., Keszű, SOMSSICH SÁNDOR).

Okuláré (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Zala m., Tapoleza, VÁZSONYI IZIDOR; Heves m., Füzesabony, NOVÁK MÁRTON).

Oldalpótlék: 1. a hordószekér latorjájára fokával vendégoldalul helyezett deszka (Marosvásárhely, PAAL GYULA), 2. a szekér kivehető oldala, fából v. vesszéből (Heves m., NÁSZAI ERZSÉBET).

Olybást: úgy. *Ojbást vőtte*: úgy tekintette, úgy értette, úgy vette tudomásul. *Ojbást vőtte, mintha mán akkezte vóna* = úgy tekintette, mintha már megkapta volna. (Hódmezővásárhely, ERDŐS JÁNOS)

Ordas: 1. feketésszürke, piszkoszürke, szürkésbarna (Veszprém m., Lovászpátona, HORVÁTH ENDRE; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS); 2. szürkésfekete (sertés) (Debreczen, NOVÁK MÁRTON; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA).

[*Orr*]. Szólás: *orott esett*: orra bukkott. (Vas m., Körmend, CSITE KÁROLY.)

Ögyeleg a szekérrúd: menet közben erre arra lendül. (Marosvásárhely, PAAL GYULA.)

Ökörtérdü: ostoba, buta (Hódmezővásárhely, ERDŐS JÁNOS CSOKÁN PÁL; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA).

Ördög-malom: körhinta-féle (leásott faoszlopon vízszintesen forgó gerenda) (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Füzesabony, NÁSZAI ERZSÉBET; Nyirábrány, NOVÁK MÁRTON).

Összelottyánik: összeesik, pl. szilva összerázás v. túlérés miatt (Heves m., Kúnság, NÁSZAI ERZSÉBET; Hajdú m., BARCSA JÁNOS).

Összöszakogat: összezuzorgat. (Lovászpátona, Sümeg, HORVÁTH ENDRE.)

Összöszakul: összezuzódik. (Lovászpátona, Sümeg, HORVÁTH ENDRE.)

Összösödör: összesodor. (Veszprém m., Lovászpátona, HORVÁTH ENDRE.)

Ösztönködik: veszekedik, heccelődik (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR).

(Folytatjuk.)

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

III.

A részegség kifejezései.

(Vö. MNy. VI: 237).

Félrebeszél
félrecsapott
félrecelekedett
félrefejelt
félrefenekelt
félrefolyatott
félrefujt
félrefüstölt
félregyurt
félrehordozkodott
félrekacsintott
félrekapott
félrekavart
félrekészült
félrekóstolt
félrekotlott
félrelódított

félrelopott
félrenézett
félreöntött
félrepislantott
félrerántott
félreszart
félreszelelt
félreszólt
félreszusszant
félretett
félretoppant
félrevasalt
félrevan stb.
Fölbrakolt
föllált
fölbillentett
föl van bokrétázva

fölborozott
fölborozta magát
fölbőszült
fölbuzdult
fölcsapott
fölcselekedett
fölcsecsentett
fölcscsomált
fölcsofpólt
fölcsofitotta m.
fölczélózott
fölczifrált
földobált
föléledt
föleresztett
fölesketett
fölgombolított (-kozott)

fölgondolt
 fölgyalázkodott
 fölgyantázott
 fölgyógyult
 fölgyújtott
 fölgyulladt
 fölgyűrt (-között)
 fölhajtott
 fölhörpi(e)ntett
 föl van hurolva
 fölhúzott
 fölhintett
 fölívott
 följár
 fölkapantott
 fölkenekedett
 fölkészült
 fölkontyantott (-olt)
 fölköstött
 fölkörmözött
 föllátott
 fölélélezett
 föllobbentett
 fölódított
 fölmagasztalt
 fölmaszatolt
 fölminisztrált
 fölmeszített
 fölmelekedett
 fölmosodott
 fölőbli(n)tett
 fölőltözködött
 fölöntött
 fölpakolt
 fölpatrlikázott
 fölpingált
 fölpszkitott
 fölporozta m.
 fölrak(od)ott
 fölrott
 fölruházkodott
 fölarkalt
 fölrszabadult
 fölrszede(gete)tt
 fölrszekurált
 fölrszerült
 fölrszipákolt
 fölrszippantott
 fölrszett
 fölrszört
 fölrszürcsölt
 fölrsztisztázott
 fölrszódított
 fölrszollasodott
 fölrszöltött

fölújított
 fölűdített
 fölűlt
 fölűrradt stb.
 Helyreállt
 helyreabrált
 helyrebeszél
 helyreeselekedett
 helyreébredt
 helyreigazított
 helyremorzolt
 helyremozdított
 helyreöntött
 helyretakarított
 helyretaszított
 helyretett
 helyrevar
 helyreverekedett
 helyrevirradt stb.
 Hozzáálmodott
 hozzáfért (-között)
 hozzáfogott
 hozzákaptott
 hozzákóstolt
 hozzálátott
 hozzálopott
 hozzányúlt
 hozzápislantott
 hozzáragasztott
 hozzárótt
 hozzárszagolt
 hozzárszámított
 hozzátett
 hozzátódított stb.
 Jólállt
 jólbeszért
 jólőzött
 jólívott
 jóljár
 jóljavult
 jólkeménykedik
 jólakott
 jólréselt
 jólrsztisztázott
 jólrvadkált
 jólvan stb.
 Kállítottta magát
 kibetrvált
 kibűdösített
 kicsávázott
 kicsipte magát
 kicsipkézett
 kicsirizelt
 kidűlt

kiengesztelte m.
 kiereszkedett
 kifeherített
 kifent(e magát)
 kifeszűlt
 kifűstűtte m.
 kifordított
 kigyűjtott
 kigyűl(ad)t
 kihamvadt
 kijavította m.
 ki van kefélve
 ki van keményítve
 kikenekedett
 kikészűlt
 kilagozott
 kilakott
 kilázított
 kimeszelt
 kiműlt
 kinádalt
 kinagyult
 kinyalta m.
 kinyersűlt
 kinyűlűtt
 kinyomaszkodott
 kiokosodott
 kipalléroztta m.
 kipsaszított
 kipingálta m.
 kipirosított
 kipirűlt
 kipuffadt
 kiragasztott
 kirajzolt
 kirakodott
 kirug(aszkod)ott
 kisűprűlt
 kiszalvált
 kitelelt
 kitellelt
 kitikkadt
 kitűműtt
 kitűrt
 kivadkált
 kivágott
 kivarrt
 kivasalt
 kivan
 kivedlett
 kivetközűtt
 ki van világítva
 kivűrsűsűdűtt
 kizsinűrozott stb.

(Folytatjuk.)

LEHR ALBERT.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

33. R. Á. tanár úrnak. Hozzám küldött levelében ezt írja ön: „Minap egy kis vita folyt köztünk óra közben. Ketten azt állították, hogy a leány vagy asszony a fiatalabb nőtestvérét *öcsém*-nek szólítja sok helyen. Mi — a többség — ennek helyességét tagadtuk, s ráadásul ki is neveztük őket. Jól tettük? Legyen szives, kérem, feleljen röviden a MNy.-ben“.

Vitatkozás helyett jobb lett volna beletekinteni akármely régi vagy új szótárba, s eldönteni volna a kérdés. Mondanak bizony *öcsém*-et, *öcsém-asszony*-t országszerte. S nincs igaza a Debreczeni grammatikának, mikor így okoskodik: „Szokásba ment ugyan, hogy az asszonyok és leányok a vélek azon nem lévők kisebb idejű személyeket *öccsöknék* hívják: de ez hiba. Húgoknak kellene szólítani, bizonyos lévén, hogy ez jelenti az asszonyi nemet, mint az *néném*; az *öcsém*, *bátyám* pedig egyedül férfiakra vivődik. — Asszonynak, asszonyról vagy leányról szólani így: *öcsém asszony*, szint' olyan képtelenség, mint ez: *bátyám asszony*“ (19. l.). Az az egy igaz, hogy ez a szólítás kezd már kikopni a nép beszédjéből is. A l...i Kis Pálné, ha nem „*öcsénk*“-et mondott, mindig *öcsém*-nek szólította a „hugát“. Magyaros írók is élnek vele. P. Arany „Testvéri ünnep“-ében e mellett: „Kis *húga* pajzán, dőre, csacska gyermek“ ez is ott van:

„S mind, a miért ő lelkesül maga (t. i. a nénje)
Utánrebegette *öccse* ajaka“ (húga).

A BH. VII. é.-ben e helyhez: „Tegnap se valál tán jól Hilda *öcsédnél*“ ezt a jegyzést teszi Arany: „Fiatalabb nő az idősbnek *öcs*. Innen az *öcsém-asszony* is“. Jókai „Nábob“-jában a Mayer leányok Fanny „huguk“-ról ezt mondják: „Szegény *öcsénk!*“

Mást kinevetni pedig nem tanácsos, mert a franczia közmondás szerint „Rira bien, qui rira le dernier“.

LEHR ALBERT.

34. K. G. úrnak. *Praesta* (l. NySz. II. 1331) középkori latin szó s magyarul *kölcsönt* jelent. „Vedd meg te is a praestát“ a. m. „Vedd meg (rajta) te is a kölcsönt“.

35. Hibás olvasat. A MNy. ez idei májusi füzetében (229—232. l.) közölt érdekes Nyelvtörténeti adatok során az „et unum canem odorarium vulgo *füre walo wjzlath nobis dare velit*“ magyar része, véleményem szerint, nem *Füre való vizslá*-nak, hanem *Fürre* (t. i. *Fürjre*) *való vizslának* olvasandó. Vö. „fürjész vizsla: canis odorarius“. PPB.

36. V. Gy. úrnak. A NyUSz. azt mondja, hogy a *csatároz* igét Kiss Hadi Műszótárában találni először; Ön azonban a *csatározás* főnevet megtalálta a NySz.-nak már egy XVII. századi idézetében: „lesózták őket akkori szerencsétlen csatározásokban“. Hogy illik ez össze? Megnéztük a NySz. idézett mondatát az eredetiben, s ott, mint előre gondoltuk, nem *csatározást*, hanem *csatázást* találtunk.

Sz. K.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VI. KÖTET.

1910. OKTÓBER.

8. SZÁM.

A magyar nyelv szláv jövevényei.

(Második közlemény.)

V.

A byzanci és a latin culturának ilyen szláv közvetítéssel való hatását más művelődési kör terminológiájában is ki lehet mutatni. Itt vannak pl. nyelvünknek az állami életre, a jogi berendezkedésre vonatkozó szláv eredetű szavai. Vegyük pl. a mi *király* szavunkat, melynek nyelvünkben való fejlődése ez: *král* vagy *krály* (előfordul az 1109. évi görög okl.-ben $\kappa\rho\alpha\lambda$ alakban írva), vö. különben MNy. IV. 24.) > *kěral*(ly) > *királ*(ly). Hogy e szavunk szláv eredetű, rég tudjuk s így csak azt kell megmondanunk, melyik szláv nyelvből való. E kérdésre a szó hangalakjának a vizsgálata nem ad kielégítő feleletet. A szláv nyelvi alakok ezek: szerb-horv.: *što*-nyelvj.: *krālǫ* (gen. *krālja*), *ča*-nyelvj.: *krālǫ* (gen. *krālǫ*), kaj.-nyelvj. *kralj* (rövid *a*-val HABD., JAMBR., BELLOSZT., JAMBR.-nél az indexben hosszú *a*-val vö. Arch. XXIX. 352.), szlov. *krālǫ* (gen. *krālja*, hazai szlov. *kráo* és *kráo*, ez utóbbira vö. PÁVEL Vashidegk. szlov. nyelvj. 12., 82., gen. *krála* és *kralá*), t. *král* (gen. *krála*), cs. *král*, lengy. *król*, or. *koról* (gen. *korolà*). Hangtani alapról lehetne a szó akár *što*-nyelvjárású, tehát szerb átvétel; sőt azt is lehetne mondani, hogy a szó valaha meglehetett a bolgárban is, a honnan később kiveszett s mi e szót bolgár-szlávból kaptuk volna. A tárgyi alapról való vizsgálat helyes útra terel bennünket.

A legelső dolog, a mit figyelmünkre kell méltatnunk, az, hogy a görögből fordított, görög ritusú ó-egyházi szláv (bolgár) bibliákban és egyéb nyelvemlékekben a βασιλεύς mindenkor *cěsarǫ* > *caǫ* szóval van visszaadva. Ez indította a horvát Akadémia nagyszótára szerkesztőjét arra, hogy a horv.-szerb *krāl* szóról ezt írja (vö. V. köt. 450.): „Nem lehet azt mondani, hogy a szó *ős*-szláv, már csak azért sem, mert a legrégibb ó-egyházi szláv (bolgár) emlékekben *kralǫ* szó helyett mindig *cěsarǫ* fordul elő. Tény, hogy a gör. βασιλεύς *cěsarǫ* és *caǫ* szóval van fordítva.* E körülménynek magyarázatát a IX. századi bolgár-

* Vö. az eredetiben: „Ne može se reći da je riječ praslavenska već radi doba u koje se primila, pa i s toga što u naj starijim staroslovenskijem knigama mješte *kralǫ* ima svagda *cěsarǫ* istina da se grč. βασιλεύς prevodi *cěsarǫ* i *caǫ*“.

szlávságban kell keresnünk. Itt pedig azt találjuk, hogy a bolgárok állami életében sem a IX. században, sem pedig más időben a *kralb* czimzés s vele együtt a szó elő nem fordul. A bolgár államfők legrégibb czíme *kán*, később *carb* (vö. *κανὸς ὁ βασιλεὺς* *Ἰουρταγ*, Izvjestija russkago arch. inst. v Konstantinopolje VII. 5. és Arch. XXI. 610., a *car* ra *Asén* oklevelét u. o. Izvj. VII. 27.). Legutóbb, mikor arról volt szó, hogy Ferdinándnak, mint bolgár királynak mi legyen bolgár nyelven a czíme, senki nem habozott egy perczig sem, hogy e czim csakis *carb* lehet. Ez alkalomból JAGIĆ V. egy igen értékes cikket írt a „Neue Freie Presse“-be (1909 febr. 20-iki szám; ismertettem MNy. V. 133. lapján), a melyben kimutatta, hogy a szláv *carb* és *kralb* közt tulajdonkép művelődéstörténeti különbség van; a *carb* a görög-szláv kelet, *kralb* pedig a latin-szláv nyugat kifejezése. A szerbeknél az intézmény (s bizonyára vele a szó is) magyar eredetű a XII. századból. Egyébiránt e különbségre már MIKLÓSI is reámutatott, mondván „Bulgaren und Russen ist *kralb* unbekannt geblieben“ (SlavEl. 2.).*

Ilyen tárgyi alapról vizsgálván a magyar *király* szó eredetét, kétségbevonhatatlannak kell elfogadnunk, hogy szavunk csakis a latin műveltség alapján álló szláv nyugattól (horv., szlov., cseh-tót-lengy.) való átvétel lehet. S a ki ezzel ellenkező dolgot hirdet, annak állítására rá kell olvasnunk MILETIĆ Lj. szavait, mondván: „Wenn die Geschichte... ignorirt wird, kann... auch die Lautphysiologie nicht competent mithelfen“ (Arch. XX. 598.).

Az állami és a jogi élet szláv eredetű szavaiból felhozhatnánk még másokat is (vö. *szavatul* < *svodz*, *poroszlo* < *pristavz*, *dúsnok* < *dušnikz*, *përël*, *vádol* stb.), a melyek a tárgyi és a hangtani momentumok gondos figyelembe vételével vallják, hogy szláv jövevényszavaink közt vannak olyanok, a melyek a görög (byzanci), viszont mások, a melyek a latin cultura hatása alatt álló szlávságtól valók. A ki pusztán csak hangtani alapról vizsgálódik, s e vizsgálataiból egyszersmind művelődéstörténeti következtetéseket von, igen könnyen a legnagyobb tévedésbe esik.

VI.

Már a *parázna* és *pilis* szavaknál is láttuk, milyen fontos dolog a szláv eredetű szavaink eredete megállapításában az illető szavak szláv nyelvi jelentésének a figyelembe vétele. A következő sorokban bemutatok két szót, a melyeknek már a jelentése is reámutat arra, hogyan, honnan kerülhettek a magyarba. Ez a két szó az *oláh* (rumäne) és az *olasz* (italiener). Mindkét szóról részletesen írtam folyóiratunk V: 433. és VI: 14. lapján, azért itt röviden csak a következőket mondok el.

* A mai or. *koról* szó valószínűen eredetileg csak fehér-orosz szó, s mint ilyen, lengyel hatás alatti elnevezés.

A kelta *Volcae* törzs nevéből a germánban *walho-* lett s itt ez volt a jelentése: a) kelta, b) romanizált kelta, c) francia, olasz. A szlávok e szót még az őshazában átvették a germánból s kétségtelen, hogy a szó itt, ez őshazában azt jelentette, a mit a germán szó. Ez a jelentés részben megvolt még a szlávok mai lakóhelyeik elfoglalása idején is az egyes szláv nyelvekben. Az ethnographiai viszonyok változásával: az oláhság balkáni előrenyomulásával a germánból lett szláv *vlach* (*wloch* ~ *voloch*) szónak a szláv nyelvekben módosult a jelentése, még pedig abban az irányban, hogy a nyelvek egy részében „oláh“, más részében „olasz“ lett a jelentése. A mai állapot ez:

A) bolg. *vlàh* (oláh). szerb-horv. *vlàh* (északkeleti nyelvtér.: oláh; Bosznia-Hercegovina—Ausztria-Magyarország: görög-keleti szerb; Dalmácia: morlacco), szlov. *vlah* („oláh“ JANEŽIČ, hangalakja miatt valószínűen irodalmi eredetű szó); hazai szlov. *laški cigani*: oláh cigányok PÁVEL, Vashidegkút, 135.), or. *volòch*: *volòcha* ~ *voloch*: *volòcha* (oláh);

B) Kaj.-horv. *vlàh* (Italus, Latine szavaknál JAMBRESSICH), hazai szlov. *vlàh* (Italus*), osztr. szlov. *läh* (Italus), t. *vlach* (Italiener, Loos szótára), cs. *vlach* (Italiener, JUNGSMANN szótára, *wläch* LINDE lengyel szótárában), lengy. *wloch* (Italiener, LINDE).

A mi *oláh* és *olasz* szavunk éppen jelentése alapján két különböző szláv nyelvből van átvéve, még pedig az *oláh* az A), az *olasz* pedig a B) alatt felsoroltak valamelyikéből. Nézetem szerint az *olasz*-t a kaj.-horv., hazai szlov. többes nom.-i *vlàsi*, illetőleg **ulàsi*, **ulàsi* alakból vettük; a magyarban aztán ez a szó fejlődése: legrégibb m. alak **ulaszi*, ebből **ulasz* (lásd MNy. VI. 16.). Ez utóbbi alakból részint *ulosz*, részint *olasz* > *olosz*** > *olusz*.

Az *oláh* szó vagy szerb vagy bolgár nyelvi átvétel; az átvett szláv nyelvi alak itt **ulàh*, **ulàh* vagy **ulach*, **ulach*, a melyből a m.-ban **ulàh(ch)* > *oláh* ~ *oláj* ~ *olá* (~ esetleg *holáh* is) > *aláh* fejlődött.*** A m. szóra legrégibb adatunk 1283-ból,

* Minthogy a hazai szlov.-ben szókezdő délszláv *vl-*: *vl-*-nek megmarad (vö. hazai szlov. *vlàs* ~ *vlàs'é*, *vlaské* = osztr. szlov. *lās*, hazai szlov. *vlát* ~ *vlatovd'é* = osztr. szlov. *lāt* vö. PÁVEL, Vashidegkúti szlov. nyelv. 11., 12., 126.), ezért tehát a KÜZMICS által használt *vlah* nem okvetlen irodalmi eredetű (máskép PÁVEL i. h. 135.); teljesen szabályos hazai szlov. alak *vlàj* vagy *vlàj* (több. nom. *vlàsi* vagy *vlàsi*) volna.

** Az *ulosz* alak fejlődhetett az *oloszból* is. — SIMONYI a Nyr. XXXIX. 259. lapján néhány megjegyzést tesz az általam feltételezett fejlődésre. Általánosságban megjegyzem, hogy én a régi magyar nyelvbeli adatokat sok tekintetben az uralkodó olvasástól eltérően olvasom s ezt alkalomadtán bővebben megokolom. Az *olasz* szóra tett megjegyzéseire pedig ezt felelem: szláv illabiális *á*-ból a m.-ban *o*, tovább fejlődve *u* is lesz, vö. bolg. *mašteha* > m. *mostoha* > *mustoha* > *mustuha* (lásd Szláv jöv. ered. 32.), de sőt ilyen *á*-ból lett m. *o* ismét *a*-vá is lesz. Szókezdő szláv *u-* > *o*-vá lesz, vö. *unoka* ~ *onoka* (lásd Szláv jöv. ered. 70.).

*** SIMONYI Nyr. XXXIX. 260. lapján erre a szóra is azt mondja, hogy a m.-ban csakis *o* volt a szókezdő s nem *u*. Az *olaszról* mondottak ide is illenek.

latinosított alakban 1262-ből (KNAUZ Mon. Strig. I. 474. és Nyr. XXXIX. 260.) van. Az, hogy az *oláh* szó vagy a szerbből vagy a bolgárból való, következik a *vlach* szláv nyelvi jelentéseiből. Hangtanilag ezt rendkívül nehéz kifogástalanul bebizonyítani. A szó *v*-jével még boldogulunk; itt ASBÓTH helyes útmutatása szerint figyelembe kell vennünk a bolg. nyelvjárásokat, a hol szókezdő *v*-ből *u*, *u* is lehet (vö. MILETIĆ LJ.: Ostbulg. 89: *učera*: *včera* helyett; *Ūrāca*) *Vrāca* helyett. A szláv *a*-ból lett m. *á*-t azonban nehéz megmagyaráznunk. ASBÓTH szerint itt olyan bolgár nyelvjárásból való a mi szavunk, a hol a szláv *a* még hosszú volt (indogerm.?), ez azonban teljesen helytelen feltevés. A szláv nyelvi szabályos quantitásbeli és kvalitásbeli viszonyok alapján, a melyek e szóban jelentkeznek (szerb *vlāh* ~ or. *volōch* ~ *volōcha* ~ cs. *vlāch*, lásd erre fentebb), a hosszú *á*-t csakis a csehből lehetne megfejtenuünk. De ez az eredete szavunknak teljesen ki van zárva.

Az *oláh* — *olasz* szó tehát tanulságos példa arra, hogy szláv jövevényszavaink kutatása terén igen sokszor a jelentés alapján is lehet vizsgálgódní s értékes eredményekhez jutni.

VII.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk szláv jövevényszavaink kutatása terén az egyes szláv nyelvek közt észlelhető szókészleti különbségeket sem. Kétségtelen dolog ugyanis, hogy a szláv nyelvek közt ma nemcsak hangtani s alaktani különbségek vannak, de vannak szókészletiek, lexikálisak is. Bármily csekélynek tartjuk is e különbségeket* (vö. JAGIĆ, Die slaw. Sprachen: Kultur der Gegenwart I. IX. 4.), mégis kutatásainkban e csekélynek tartottakat is figyelmünkre kell méltatnunk. Vegyünk néhány példát olyan szláv eredetű szavaink közül, a melyek a szlávtságban eredetiek s aztán olyanokat, a melyek itt is kölcsönöztek. E példák ezek:

derék, régebbi alak *drék*, alakváltozat *derik*. Hogy e szavunk egy szláv **drěkz* átvétele, kétségtelen. Igen ám, de hasonló szó csak a következő szláv nyelvekben van: szerb-horv. [ča- és kaj-nyelvj.]: *drečan*, *dričan* (melléknévi szárm. *drěk*-, *drik*-ből), szlov. *drěk*, tót *driek*, morva-cs. *dryčnij* (melléknévi származék, lásd BARN EtWb. 223., 232.), kisor. *drik* (és származék *dričnij* ZEL és CSOPEI). Nincs meg a szó a csehországi csehben, a lengyelben, a nagyoroszban, a bolgárban, a što-nyelvj. szerb-horvátban. A ki már most azt hirdetné, hogy a mi *derék* szavunk a tanú reá, hogy a **drěkz* még a IX., X. században a bolgár-szlávban megvolt, s e bizonyításában még arra is hivatkoznék, hogy a **drěkz* eredeti szláv szó lévén, valamikor a bolgárban

* Hogy az indogermán nyelveken belül tapasztalható szókészleti különbségeket esetről esetre hogyan kell megítélni, arra vö. MEILLET-PRINTZ: Einführung in die vergl. Grammatik 232. s köv. l.

meg kellett hogy legyen, nézetem szerint a magyar szót helytelenül világitaná meg.

ablak, legrégibb adatunk reá az Ehrenfeld-Codexből van. Már VERANCICS FAUSTUS is tudta (lásd Diction. 120.), hogy a mi *ablak* szavunk a szláv *oblokból* való. Igen ám, de szó csak a következő szláv nyelvekben fordul elő: *ča*-horv. *òblok* (gen. *oblòka*: fenestra, fenestra rotunda VERANCICS, MICALIA, VOLTIGGI, ŠTULLI, JAGIĆ Testam. Dan. VI. 10.), kaj-horv. *oblòk* (fenestra HABD., JAMBR., BELLOSZT.), hazai szlov. *òblok* (fenestra PÁVEL, Vashidegkuti szlov. nyelvj. 17.), *òblok* (gen. *oblòka* PLETERŠ., Szlov. sil. 16.), t. *oblok* (halbfenster, bogenförmiges fenster JUNGM., BERNOLÁK), kisor. *òblok*, *òbolok* (fenster ŽEL). A szóról azt tanítják, hogy az *oblz* (rotundus, lásd VONDRÁK Vergl. Gr. I. 165., 436., 456.) származéka. Az egyházi szláv emlékekben a „fenestra“ mindenkor *okno* vagy *okno* szavakkal van fordítva, **oblokz* ez emlékekben nem fordul elő. Nem található meg a szó a csehben, a lengyelben, az oroszban, a bolgárban, a što-nyelvj. szerb-horvátban, az osztr. szlovénben. A ki már most azt hirdeti, hogy a m. *ablak* bizonyíték a mellett, hogy a szó a IX., X. században megvolt a bolgárban is s a mi szavunk innen való, nézetem szerint, helytelen dolgot hirdet.

Az eredeti szláv szavak után lássunk olyan jövevényszót is, a mely a szlávban is kölcsönzött. Itt előre kell bocsátanom, hogy a szláv nyelvek jövevényszavairól a kutatások nagyon is a kezdet kezdetén vannak. A legfontosabb jövevényekről, értem a germán-német szavakról még az alapelvek sincsenek tisztázva. Tanulságos az a kritika, a melyet MURKO MÁTYÁS az e tárgyról irt legjobb értekezéséről, UHLENBECK dolgozatáról (közölve az Archiv. für sl. Phil. XV.-ben és innen NyKözl. XXV. 53.) „Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen“ cz. tanulmányában (Mitteilungen der Anthrop. Gesellschaft, Wien, XXXV., XXXVI. köt., az ide való helyeket XXXVI. köt. 107–109. lapokon) közölte. UHLENBECK pl. azt mondja, hogy volt egy germán eredetű ó-bolgár **dèkz* (= dank, vö. Arch. XV. 486), a mire kétségtelenül mutat a cseh *děk*, lengy. *dzięk*, kisor. *djaka*, mert ezek olyan szabályos hangmegfelelést mutatnak, a mi csak eredeti szavakon észlelhető. MURKO erre igen helyesen ezt mondja: „Ebenso bedenklich sind verschiedene als „aksl.“ aus den lebenden slawischen Sprachen erschlossene Wörter, wie . . . [**dèkz*] . . . č. *děk*, *dika*, p. *dzięk*, klr. *djaka*, die jedermann, der das Lexikon dieser Sprachen ein wenig im Kopfe hat, als typische auf den é. p. klein- und weissrussischen Boden beschränkte Wörter bekannt sind. Die Erschliessung eines „aksl. **dèkz*“ ist in solchen Fällen eine leere Formel, die eventuell nur für die Einreihung der betreffenden Wörter im Lexikon einen Wert hat . . .“ Csakis „leere Formel“, mikor UHLENBECK a szláv nyelvi alakok alapján kihozza, hogy a „konyha“ ó-bolg. neve **kuchnja*, a „pohár“-é pedig **pecharz* volna (Arch. XV. 488., 490.), a mely kikövetkeztetett alakokról nem szabad azt tanítanunk (lásd NyK. XXV.

54., 55.), hogy a magyar szók belőlük származtak. Vegyük először a *konyha*, aztán a *pohár* szót:

konyha, írott alakváltozatai *cuhnamezei*, *Kuhnya* Hegy OklSz., *chokhyna*, Beszt.-szój., *kohnia* Schlägli-szój. *kohnaedeñec* Bécsi-k. 318., *kochnia* NySz. Ez alakváltozatok alapján fel kell tennünk, hogy nyelvünkben a szónak ez a fejlődése: régi m. **kuh(ch)inyá*, ebből részint *kuh(ch)nya* > *koh(ch)nya*, részint *koh(ch)inya* > *koh(ch)nya*; a mai *konyha* < *kohnya*-ból. E fejlődés alapján az átvett alak háromtagú volt (másképp, de hibásan MIKL. SlavEl., ASBÓTH Szláv szók 24. stb.), s az átadó nyelvben a szó *kuh(ch)inja*-nak hangzott. Melyik az az átadó nyelv? A lat. *coquina* > vulg. lat. *cōcīna*-ból (olv. *kokīna*) a felném. hangmozditással *kuchīna*, *chuhhīna* lett (vö. KLUGE⁶), ebből a m. szó *-nya* szóvége magyarázatlan. A felném. szó a szlávtságba átkerülve az *-y(i)inja* csoportú szavak analogiájára lett a szlávban *kuch(h)ŷnyja*. A szóvég alapján a mi szavunk szláv eredetű. Igen, de melyik szláv nyelvből? A szlávtságban a szónak ez a története:

szlov. *kūhinja* (küche MEGISER, PLETER., JANEŽ., Arch. VIII. 436., alakv. *kuhŷna* MURKO Zur Gesch. 98.; hogy *kūhnja* = „küche“ van-e, vö. PLETER., MIKL. SlavEl., EtWb., MURKO 97., nincs kimutatva), hazai szlov. *kūnya* (küche Szlow. sil., Kossits Nyelvt., PÁVEL 61., ez egy régiebb **kūjnya* < **kūhnya* szóból). ča-horv. *kūhiŷna* (id., glag. eml. Rad. VII. 79., 98., 106., 111., VERANCS., alakv. *kujŷna* MURKO Zur Gesch. 97.), što-nyelvj. egy részében *kūina* (id. VUK.³, feltűnő *n ~ i* helyett, elterjedve csakis Hercegovinában), t. *kuchyŷna* id., cs. *kuchyně* id., lengy. *kuchnia* id.

Ki van már most mutatva, hogy nem volt meg a szó az oroszban, a bolgárban, a szerb nyelv nagy részében, s ha ma megvan, ennek ez a története: a lengyel *kuchniaból* lett az or. *kūchŷna* (id., ŽEL., PAWL., DALJ.³, MIKL. EtWb.), az orszóból átkerült a bolgárba s itt a szó JIREČEK Cesty 30 szerint *kūchŷna*-ta (sic!). Erről a bolg. *kūchŷna* alakról, a mely semmiféle szótárban említve nincs, ROMANSKY a WEIGAND-féle Jahresbericht XV. 116. lapján ezt írja: „Im Bulgarischen ist *kūhnja* wohl ein literarisches Lehnwort aus dem Russischen“. Az előadottak alapján bizonyos, hogy a m. *konyha* nem lehet bolgár eredetű.

pohár, alakváltozatai *pahár* Beszt.-szój., MTsz., tn.-ben OklSz., *povár*, *puhár*, *puhar* MTsz., a régi nyelvben s ma itt-ott nyelvjárásokban ragozva: *pohárt*, *pohárok* Kr., Nyr. XVI. 248. Az a nézetem, hogy ez alakváltozatok egy régiebb m. **pehár*, esetleg **pehāri* alakból valók. Hangtanilag a szót kétféle módon magyarázhatjuk, még pedig tarthatjuk ó-felnémet korszakbeli bajor nyelvjárási jövevénynek, tarthatjuk azonban szláv közvetítéssel kerültnek is. A lat. *bicārium*-ból (alakv. *picārium*) az ó-felném.-ben *bēhhāri* lett (PAUL, Grundr. I.² 335.), bajor nyelvjárási ejtéssel *pēhhāri*.* Ebből a

* A *p* lehet latin eredetű is; más magyarázatot olv. KÖRTING *bac ar* alatt, WALDE *bacrio* alatt.

m.-ban **pehári* > **pehár* > *pohár*, a mely utóbbi alakból részint *pahár*, részint *puhár* (e fejlődés megokolását l. MNy. VI. 119.). A bajor nyelvjárási ó-feln. *pēhhāri* azonban átment a szláv nyelvekbe is, s itt ezt találjuk: szerb-horv. što-nyelvj. *pěhār* (poculum, ragusai adat VUK.³, *pěhar*: fatál Rad. 65:169.; 139:240.), ça-nyelvj. *pehar* (id. VERANCICS), kaj.-nyelvj. *pehār* (id. BELLOSZT., JAMBR.) | szlov. *pehār* (becher, backkorb, bienenstrohkorb PLETER.), hazai szlov. *pehār* (poculum Szlow. sill., *pājār* PÁVEL 104.). Hangtani-lag kifogástalanul magyarázható *pohár* szavunk a szerb-horv.-szlov. *pěhar* ~ *pehār*-ból is. Csak azt nem szabad feltennünk, hogy a mi szavunk ó-bolgár eredetű (vö. ASBÓTH, Izvj. VII. 4:280.); az ó-bolg. emlékekben a „poculum, calix“ neve *časa*, *potirь*; *peh(ch)arь* azonban sehol sem olvasható. Nincs meg a szó a mai szláv nyelvek közül a tótban, a csehben, a lengyelben, az oroszban, a bolgárban, a što-nyelvj. szerb-horvát nagy részében.* Nyelvemlékekből sem mutatható ki egykori előfordulása. Épp azért egy fölvetett ó-bolg. **peh(ch)arь* tiszta formula, a melylyel a magyar *pohár* eredete kérdésénél dolgoznunk nem szabad.

E példákat szaporíthatnám; kimutathatnék sok olyan szláv eredetű magyar szót, a mely se az ó-egyházi szlávban, se a bolgár nyelv történetében, nyelvjárásaiban nem fordul elő. Jól tudom, hogy szavak ki szoktak veszni is a nyelvekből; így pl. a *besēda* (= m. *beszéd* lásd MNy. VI. 66.), *gatz* (= m. *gát* „damm, wehr“), *chlъmъ* (= m. *halom*) stb. szavak, a melyek ma, a bolgárt kivéve, az összes szláv nyelvekben megvannak, bizonyára a bolgárból csakis a nyelvtörténeti korban veszték el, a használatból csakis ekkor avultak ki. Ha azonban egy-egy akár eredeti, akár kölcsönzött szónak a szláv nyelvi előfordulásában bizonyos rendszert, szabályosságot lehet kimutatni, pl. hogy csakis a tót-cseh-lengyelben, vagy csakis a tót-szlovén-horvátban stb. fordul elő, akkor az ilyen szókészleti szabályos különbséget szláv jövevény-szavaink kutatásában figyelmen kívül hagynunk nem szabad.

A szlavisták a szláv nyelvekben észlelhető mai szókészleti különbségeket mindig felhasználták, valahányszor egy-egy ó-egyházi szláv nyelvemlék eredete kérdésével foglalkoztak. Ezzel az eljárásukkal tehát elismerték, hogy a szláv nyelvek közt szó-készleti különbségek e nyelvemlékek fordítása, leírása idejében: a IX., X., XI. században is voltak. Így pl. JAGIĆ a „Codex Marianus“ iratása helyéről ezt mondja (468. l.): Különösen fontos, hogy codexünk az ó-bolgár nyelvemlékekben rendszeren használt „kakas“ jelentésű *kurъ* helyett *kokotъ* szót ír. Kétségtelen, hogy e szó akkor került e nyelvemlékbe, a mikor a szerb-horvát nyelv területén valahol délen ez emléket másolták. Minthogy a tiszta

* A magyarból valók t. *pohár* (BERNOL.), kisor. *pōhar*, *puhar* (esetleg közvetlenül a lengy.-ből, Sborn. I.am. 232., VRABELJ, Ugor. spiv. I. 15., ZEL.), lengy. *puhar*, *puchar* (ein grosser trinkbecher LINDE), oláh *pahar* (DAME, *pōhar* WEIGAND Jahresber. VII. 123.); az oláhból bolg. *paharь* (glas CANKOFF 36., 48., pokal, krug GEROFF).

ča-nyelvjárást beszélő horvátok a „kakast“ mai napig *petèh*-nek hívják, azt kell feltennünk, hogy codexünket a szerb-horv. nyelvterület délnyugati területén (s itt is a délibb és keletibb részekén) másolták, ott, a hol mai napig is él a *kokot* szó. — Egy másik kiváló szlavista, VONDRÁK W. a „Savina kniga“ ó-bolgár nyelvemlék másolása helyét többek közt azon az alapon is a tót-kis-orosz nyelvhatárra helyezi (lásd legutóbb is Revue slav. I. 147.), mert ez emléekben az ó-bolg. emlékekben rendszeren használt *gostinnica* (πανδοχεῖον stabulum) helyett *gospoda* van írva; *gospoda* pedig a mai szláv nyelvek közül csakis a következő nyelvekben van meg hasonló jelentésben: cseh (*hospoda*: herberge, wirtshaus), tót (*hospoda*: herberge, quartier), lengy. (*gospoda*: herberge, wirtshaus), kisor. (*hospoda*: herberge, wirtshaus).

Több idevágó példát idézhetnék JAGIĆ kiváló művéből, a „Zur Entstehungsgeschichte“-ből, de elég legyen a fentemlített kettő annak igazolására, hogy a szakemberek szerint a szláv nyelvekben lexikális különbségek a IX., X., XI. század folyamán is voltak. Nagyon valószínű, hogy az egységesnek képzelt ősszláv nyelv a Kr. utáni legelső századokban is nem egységes, csupán kevesebb különbséget feltüntető nyelv volt (vö. JAGIĆ, Die slaw. Sprachen: Kultur der Gegenwart I: IX. 3: „Auch die Trennung der einst mehr einheitlichen Sprache in grössere Dialekte... mag spätestens in den ersten Jahrhunderten unserer Zeitrechnung sich vollzogen haben...“). Ez egységesnek képzelt alapnyelvben a megkülönböztető főszajtságok azonban nemcsak hangtaniak voltak, hanem bizonyára voltak, habár kisebb számmal, alaktaniak (vö. pl. az *-atjo* képzőt, a mely csupán a szerb-horv.-ban van meg VONDRÁK Vergl. Gr. I. 450.), jelentéstaniak (vö. pl. az *-isko* és *-ište* képző szerepét LESKIEN, Gr. d. altb. Spr. 1909. 66. §), szóképzőzetiek (vö. a már említetteken kívül CONEV B.: „Кѣмѣ исторіята на бѣлгарски езикѣ“ műve végén a szóképzőzeti bizonyításokat). Az alapnyelvben hullámszerűen nemcsak hangsajtságokat, hanem lexikális eltéréseket is el lehet képzelni.

A magyar nyelv szláv jövevényeinek kutatásában tekintetbe kell tehát vennünk a szláv nyelvek terén észlelhető szóképzőzeti különbségeket is. Ilyen különbségek a szláv nyelvekben a IX., X., XI. században is voltak. S a ki e különbségeket figyelembe nem veszi s csupán azért, mert a szó eredeti szláv szó (ha a szlávban is jövevény, akkor kissé más a helyzet), vagy mert a magyarban szláv jövevényként előfordul, azt állítja, hogy az illető szónak meg kellett lennie az ó-egyházi szlávban, illetőleg a bolgárban, igen könnyen a legnagyobb hibát követi el. Könnyű dolog egy-egy szó mellé oda tenni a csillagot, jövevényyszavak kutatásánál azonban a sok megcsillagozott alakból csak a legnagyobb óvatossággal szabad műveltségi hatásokra következtetnünk.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

A szólásokról.

VII.

A XIX. század gyűjtőiről rövidebben szólhatok, mert dolgozatom első részében nagyjában már ismertettem legtöbbjét; legfőképen az ismeretlenebb és a kéziratos gyűjteményekkel fogok foglalkozni.

20. Földi János, kéziratban maradt értekezéséhez „A' Vers-írásról“ (Múz. Kézirattár, 984 Quart. Hung.; 1801?) „Tóldalék“-ot csatol, melyben szólásokon mutatja be a legkülönbélebb vers-fajokat, mivel már Rajnis előtt észrevette, hogy „igen sokak ilyen Példa beszédeink között legkisebb változtatás nélkül is versek.“ Példáinak száma majd kétezerre (1770) megy s mivel főforrása az élő nyelv volt, anyaga igen értékes. Irodalmi forrásokból is merít: Beniczky, Kisviczay, Meliboeus (1774.), Páriz-Pápai, Faludi és Rajnis munkáiból; Decsit csak hírből ismeri. Minthogy példáit nem kényszeríti „verskötélbe“, összeállítása igen használható a szólások kötött formáinak (vers, alliteratio, assonance, rim) fejtegetésére.*

21. Baróti Szabó Dávid könyve „A' Magyarság' Virági“ (Komárom, 1803.): „az ékeesebb szóllásra, és írásra egy' Kisded Könyv-ház gyanánt szolgál...“, tehát gyakorlati phraseologia, a milyen Noszko Alajosé, a melyre Baróti hivatkozik is. Vannak benne rokon szócsoporthok, fordulatok és kifejezések, természetesen „Köz, és Erköltsi mondások . . . proverbial, et sententiae“ is. Ez utóbbiakból mellékesen már Kisded Szótárába (2. kiad. 1792.) is felvett 215-öt, most azonban bőven ontja minden fajukat. Forrása olvasmányai (pl. Pázmány, Gyöngyösi, Faludi s újabb írók) és saját nyelvtudása; tehát van az addig ismert anyagon kívül új is, s ezért a könyv értékes. 234 fogalmi csoportba rendezte az anyagot; csak hogy a beosztásban nem eléggé következetes s ezért a szólások megtalálása igen meg van nehezítve.

22. Szirmai Szirmay Antal, ez a nyughatatlan, mindenbe avatkozó, felvilágosodott, erős nemzeti érzésű ember írta meg a megújulás korának legmagyarabb latin könyvét, melynek czíme: „Hvngaria in Parabolis, sive commentarii in Adagia,

* Méltatói közül csupán csak *Mixich Lajos* említi (Földi János, 1905, 30. l.).

et Dicteria Hvngarorvm“ (Buda, 1804., második bővített és javított kiadása 1807.). Van ebben a könyvben adoma, tréfa, szójáték, mendemonda, közmondás s több efféle elmetermék, mely rendszerint le nem írva, de szájról szájra kelve a beszélgetés, társalgás fűszere szokott lenni. A nemzet súlyos idejében szedi össze őket, hogy hozzájáruljanak a nemzet életének megmentéséhez. A könyv előszava egyike a legszebbeknek a maga idejéből; belőle, mint tárgyunkra tartozót, csak a következő sorokat idézem magyar fordításban: „Igen fontos, hogy őseink szólásai (adagia), valamint jeles mondásai (sententiae) s a nemzetnek velük összefüggő szokásai veszendőbe ne menjenek. Mert csak ha szentül őrizzük ezeket, marad meg nyelve, szokása és léte a nemzetnek, mely Európának idegen *nyelvű, szokású és viseletű* nemzetei közt él és abban a veszélyben forog, mint a hatalmas folyamba ömlő kisebb folyó, mely nevét el szokta veszíteni, ha csak az utódok az ősök nyomdokait követve a nemzet szokásait, érzelmeit és lelkét (spiritum nationis) a haza területén védő szentségként meg nem óvják.“ Ezért nem kicsinyli Szirmay a magyar elmének ez apró forgácsait sem, miket könyvében összegyűjtött. Forrásai Priskos Rhetortól kezdve katona ismerőseinek hárijánoskodásáig minden, a miben magyar sajátságot talál. Ezért van szólásai közt is sok, melyet ő jegyez fel először, bár Kisviczayt is erősen kiírja. Különösen érdekessé teszi könyvét, hogy a szólások eredetét mindenféle adomával magyarazza, csak-hogy ezeket nem szabad mind készpénznek vennünk. Értékesebbek közlései akkor, mikor valamely szólásnak tájdivatos változatát emliti, pl. „Két felé kap. mint a Dunába haló ember, apud Tybiscanos, mint a' Tiszába haló lengyel, dicitur.“; s hozzáfűz egy kis adomát, melyben latin, lengyel és magyar szó a legfurcsább módon keveredik, mint még ma is halljuk Zemplénben, Sárosban, Gömörben, mikor jóízűen adomáztatnak, hogy a história eleje német, dereka magyar, csattanója pedig tót. Szóval, Szirmay Parabolái, ha nem elsőrangú tudós forrás is, hasznavehető s akárhol nyit belé az ember, mindig talál valami érdekes dolgot.

23. Pálóczi Horváth Ádám, első népdalgyűjtőink egyike, a szólásokat sem hagyta figyelmen kívül. Gyűjteménye, bár sajtóra készen állott, még sem látott nyomdafestéket, hanem kéziratban maradt ránk. (M. T. Akadémia kéziratára. M. Irod. Régibb és újabb írók. 8. r. 47.). A kéziratot kötet a gyűjteménynek tulajdonképen három alakját tartalmazza, még pedig minden rend nélkül egymásba kötve. Az első gyűjtés a kötet végén van (28 lap), hozzátartozik a kötet elején lévő címlap („Ezerhat-száz Példa-beszédek és rész szerént egyenes értelmű hathatós jeles mondások, mellyeket, mint régieket, de az Országnak vagy egyik vagy másik kerületjeiben, sőt nagyobbára Ország-szerte közönségeket, öszve írt H. Am“ . . . évszám nélkül); ide tartozik a kötet közepén lévő 16 lapos bevezetés is, mely a gyűjtemény keletkezéséről ad számot. Azt mondja itt, hogy már

gyermekkorában, az iskolában is tanult közmondásokat; feljegyzésükre azonban csak negyven év múltával gondolt; emlékezetből jegyeztette őket napról napra s így felvitte 800-ra. Hogy már előtte is voltak gyűjtők, arról nem tudott. Később bukkant Szeneci Molnár Albert szótárában, majd pedig Kovács Pál könyvében gazdag anyagra, melyet részben felhasználott. Azon igyekszik, hogy lehetőleg csak eredeti magyar anyagot adjon: „En a' köz nép hangjához és szava' járásához híven ragaszkodtam.“ Felismeri sok szólás verses voltát s hogy értelmük koronként módosul; értékükről pedig így szól: „Egy Nemzeti közmondást örökre meg-hagyni halni, nagyobb kár, mint mikor a' Hódoltató Tábor egy ágyút el-veszt“. — 1815-ben kibővíti gyűjtését 1815 számra (80 lap) s az első gyűjteményben megkezdett magyarázatokat (a szólás értelmére, eredetére, más nyelvűekkel való hasonlóságára nézve) folytatja és bővíti; az első előszót meghagyja úgy, a hogy volt, csak a sorok közt, a lapok alján javít egyetmást. — 1819-ben újra letisztázza a kéziratot, még négy szólást tesz hozzá, hogy 1819 legyen, a jegyzeteket bővíti, az előszót megrövidíti s ajánlással sajtó alá készíti: „Ezer-nyolcz-száz-tizen-kilencz Magyar Példa-Beszédek rövid Nyomás [!] és Köz Mondások, mellyeket részint hallásból, részint régibb írásokból össze-szedett és most közre-bocsát némelly jegyzésekkel és toldalékokkal 1819-dik Esztendőben Horváth Ádám.“

A szólások a kezdőszó betűrendjében következnek egymás után, jegyzetben a magyarázatok és utalások idegen hasonlóságokra és forrásokra; sok a magyarázó adoma is. Toldalékban Szeneci Molnár Albert és Páriz-Pápai szólásai; különféle érdekes kifejezések; ikerszavak; Bölcs Salamon és Jób könyvének velős mondásai s végül szemelvények a classicus írók sententiáiból. — A gyűjteménynek eredeti anyaga (800 szólás körül) igen értékes és szinte egyetlen más gyűjteményünkben sincs meg, becsesek továbbá a jegyzetek is. Az irodalomban — tudtommal — eddig még senki sem méltatta P. Horváth Ádámnak ezt a munkáját, mely úgy, a mint van, most is érdemes volna, hogy napvilágot lásson.

24. Dugonics András gyűjteményét: „Magyar Példa Beszédek és Jeles Mondások“ (Szeged 1820. két kötet) szerzője halála után adta ki Karácsonyi Chrysostom. Megjelenése szerint tehát 1820. az évszáma, valójában azonban szinte három évtizeddel előbbre keltezendő. A gyűjteménynek u. i. két-kézirata van a Nemzeti Múzeum kézirat-tárában (257. és 258. Quart. Hung.). Az első 1792-ből való s már teljesen úgy van beosztva, mint az 1820-i kiadás, csak hogy 49 szak helyett 54-re van beosztva; az utolsó öt nyelvi jegyzetek (magyar névszótár, gúnynevek, tájszók stb.) gyűjteménye. Ezt a kéziratot Dugonics még nyolcz esztendeig gyarapította s még egyszer leírta három kötetbe (1800): az I., II. kötet magát a gyűjteményt, a III. a szólások „meg-világosítás“-át foglalja magában. Megelőzi a gyűjteményt egy rövid,

de igen érdekes előszó, melyben elmondja, hogy „van közel* negyven esztendeje“, hogy gyűjt; bejárta az egész országot, Erdélyt is nagyrészt, a mit hallott, jegyzőkönyvébe jegyezte s otthon gyűjteményébe iktatta. Irodalmi elődjait is kiaknáztta. Erasmusból is szedett; Decsit azonban szintén csak hírből ismeri; észreveszi, hogy a szólások közt „tartományos“ különbségek vannak; megfigyelte, hogy szólások ma is teremnek s hogy végeredményben mindegyik egy egyéntől ered. „Sokszor elvegyült a nép közé, ott volt a vásárban, munkája közben is szóba állott a nép fiával“ (Prónai Antal: Dugonics. 1903. 217. l.). Végtelen kár, hogy csak igen-igen ritkán jegyzi meg a szólás földrajzi származását. Gyűjteménye 1800-ban 12000-nél többre rúgott s bár teljesen sajtó alá készen volt (még a nyomdász neve is rajta volt már s a megjelenés éve is: 1801.), a nyelv ügyének s a tudománynak nagy kárára még sem adta ki. Az bizonyos, hogy nem ez az 1800-i kézirat került halála után sajtóba, ezt többi közt a cenzor engedélyének hiánya is mutatja. Az 1820-i kiadásban nincs meg az előszó sem, az utolsó három szakasz (nyelvészeti jegyzetek) elmaradt, az eredeti cím „Magyar Közmondások“ megváltozott, az anyag kevesebb, úgy látszik, hogy még maga Dugonics törölte az alig eltérő változatokat.** Maga a kiadott gyűjtemény mindenképen fölülte áll valamennyi elődjének. Anyaga számban hasonlíthatatlanul gazdagabb; igaz, hogy megválogatása (mai szempontból) nem kifogástalan; igen-igen sok benne az idegenből származó, a mit maga Dugonics fordított latinból, németből; akárhányszor a maga ötletét is eredeti gyanánt árulja. A „rendre-osztás“ nehézkes; 49. „szak“-ba, mintegy fogalmi csoportba osztotta gyűjtését; csak hogy maguk az összefoglaló címek sem tájékoztatnak eléggé, a beosztás maga pedig igen sokszor nagyon is ötletszerű és önkényes, úgy hogy egy-egy szólás keresésekor rendszerint a véletlen szerencsére kell bízunk magunkat. A „meg-világosítások“ nem annyira mai értelemben vehető magyarázatok, hanem utóbb kelt és költött adomák; mint ilyenek méltó párjai Szirmay Paraboláinak. Dugonics gyűjteménye mindenképen a legkedvesebb magyar könyvek közé tartozik, de tudományos célra csak igen erős bírálattal szabad élnünk vele.

25. Gaal György gyűjteménye, mint már Kovácsé, szinte a könyvészeti ritkaságok közé tartozik. Címe: „Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen, deutsch, englisch, latein, italienisch, französisch und ungerisch, von Georg von Gaal.“ Wien bei Friedrich Volke... 1830. 12-rét, X + 324. l. Ez az első gyűjtemény, mely a magyar közmondásokat — más szólás kevés van benne — több európai

* Érdekes latin-németség, mely már D. előtt is előfordul, *majdnem, szinte* helyett.

** A két kéziratot nem említik életírói, sem Endrődy (110—113) sem Prónai (217, 222—224).

nyelvvel összeveti; első egyszersmind abban is, hogy alapszó szerint rendezi anyagát, mely 1808. cikkekcskébe van osztva. A vezérnyelv a német, mely minden cikkben az első, utána következik a többi, a magyar rendszerint végül áll. Egy-egy cikkben nemcsak egy, hanem sokszor több közmondás is van, úgy hogy Gaal könyve mintegy közmondás-synonymika kísérletének is mondható. Magyar közmondás összesen 804 van, 697 cikkben. Forrást nem említ, úgy látszik, hogy emlékezetből írta a magyar közmondásokat; erre mutat az is, hogy nem egy eltér a hagyományos alaktól, legtöbbször kárára. Akárhány van olyan is, mely a németnek vagy latinnak nyilvánvaló fordítása; de van olyan német is, melyet Gaal fordított magyarból. Jelentősége csupán az, hogy a német *Wander: Deutsches Sprichwörter-Lexikon*-nak egyetlen magyar forrása. A magyar irodalom alig vett róla tudomást, Vörösmartyt kivéve, a ki a Tudományos Gyűjteménybe (1831.) írt róla rövid, de igen találó ismertetést (l. Összes M. VI. 235). Gácsér József (G. Gy. élete és munkássága. Soproni kath. főgimn. ért. 1905.) azt írja róla, hogy közmondás-gyűjteménye „a nép szellemi termékeiben rejlő kincsek iránt” való érdeklődésének eredménye, pedig ennek nyomát sem látni művében; továbbá hogy „későbbi gyűjtők is eredménnyel használták”, ezt pedig világosan czáfolja az a körülmény, hogy a „későbbi gyűjtők” közül senki még csak meg sem említi.

Gaal után két évtizedig önálló gyűjtemény nincsen, elméletben sem foglalkoznak a szólással. Nem mondható gyűjteménynek Erdélyi János (nem az aesthetikusnak és a néphagyományok gyűjtőjének) könyve: „Hetvenhét közmondásból támadt Günyortzák” Pest, 1825 (Akad. Kvtár, M. Irod. O. 1792), mert ez 78 közmondásnak részben fanyar, részben érthetetlen erkölcsi lére való fölhigitása. Egyik-másik közmondás alakja miatt azonban érdekes (vö. Horger A. cikke, Nyr. 36 : 180). Folyóiratokban elvértve találunk egy-két közlést. A gyűjtemények helyét ismét a szótárak foglalják el egy időre. Ilyenek

26. Kresznerics Ferencz szótára (1831.) és

27. Kassai József Szó-könyv-e (1833—1835.).

Mindkettő meglehetősen nagy számmal közöl mindennemű szólást egy-egy czimzó alatt. Forrásaik a régi gyűjtemények, szótárak. Itt-ott szövegek, részben, ez különösen Kassaiban tapasztalható, saját nyelvtudásuk is. Külön azonban nem foglalkoznak velük, még a forrásjelzés is meglehetősen hiányos. Egy teljes szólásgyűjtemény megszerkesztésekor azonban őket sem lehet figyelmen kívül hagyni.

(Folytatjuk.)

TOLNAI VILMOS.

A szentek szerepe a magyar nyelvben.

II.

Hónapnevek, időszakok.

Szent András hava: november.

Szent György hava: április.

Szent Iván hava: június.

Szent Jakab hava: július.

Szent Mihály hava: szeptember.

Szent Mihály nyara: utónyár, vénasszonyok nyara. Ball.

Adók, ajándékok.

Szent György adója: [genus tributí VIII. Kal. Maias soluti; eine art am 24-ten april bezahlte steuer]. OklSz.

Szent Isván ajándéka: [donum VII. Kal. Jan. datum; am 26-ten dez. gegebenes geschenck]. OklSz.

Szent Márton adója: „Emlékezetes a' Sz. Márton Adója, Erdélyben-is, a' Jobbhágyok földes Uroknak adnak egy-egy Forintot.“ (Bod : Sz. Heort. 139.) Bod szerint e szokás igen régi: Klodovéus, francia király lovát oly feltétellel ajándékozta Sz. Mártonnak, hogy a mikor újra szüksége lesz rá, visszaválthatja száz aranyon. Mikor aztán Klodovéus vissza akarta váltani a lovat, megküldte Sz. Mártonnak a kikötött száz aranyat, de azt az izenetet kapta válaszul, hogy a ló nem akar az istállóból kimenni. Erre küldött még száz aranyat s azt izente vissza: „S. Martinus bonus est in consilio, carus in negotio“. „Hogy ilyen jó eksékutor vólt Sz. Márton azért rendelték erre a' napra az Adónak és Adósságnak fel-hajtását.“ (U. o.)

Szent Mihály udója: [genus tributí III. kal. Octobres soluti; eine art am 29-ten september bezahlte steuer]. OklSz.

Szent Miklós pénze: [arrha, handgeld]. Minthogy az előbbi adók nevüket attól a naptól kapták, a melyen fizettetni kötelesek voltak, úgy vélem, a *Szent Miklós pénze* elnevezés is eredetileg a szegődött cselédnek Miklós napján „előpénz“-ül, „felpénz“-ül adott pénz. Később lett csak vásárlásnál adott előpénz, foglaló értelme.

Miklós napján a szülők ajándékokat (czukrot, „Mikulás“-t, virgácsot stb.) szoktak adni gyermekeiknek. Ennek eredetét Bod P. így magyarázza: „[Miklós] szomszédjában lakott egy szegény ember, kinek három fel-nőtt Leányit nem lévén mivel ki-házásítani, azon gondolkodott, hogy a bordély-házba adja őket; de Miklós azt eszébe vevén nagy summa aranyat vetett-bé az ablakon, a' mellyel leányit ki-házásította. Ebből költ az, hogy némely tartományokban az Szülék gyermekeiknek Sz. Miklós éjtszakáján Ajándékotskát tésznek-el 's azt mondják, hogy Sz. Miklós hozta. (Szent Heort. 145.)

Csillagok, csillagzatok.

Szent Domonkos kertje: az „északi korona“. Kandra. M. Myth. 398.

Szent Ilona páczája.

Szent László szekere: Gönczöl. U. o. 393.

Szent Mihály szekere: Gönczöl. U. o. 393.

Szent Péter páczája: egy három csillagból álló csillagzat. MTsz.

Szent Péter szekere: Gönczöl. Kandra. M. Myth. 393.; [arctos; siebengestirn]. NySz.

Népszokásból, legendából, történetből fejlett elnevezések.

Szent Dávid tánca: A nótával megegyező igazi táncz. Erdélyi.

Szent Gergely vitézei: 1. Pápa katonái; 2. „Szokás falukon Gergely napján katonává öltöztetni fel az iskolás gyermekeket, ... kik a falut bejárják ... s iskolába hívogatnak.“ (Kandra. M. Myth.)

Szent István szolgálai: Így nevezik magukat énekeikben a regösök, kik a Szent István királytól üldözött énekmondók utódainak tartják magukat. (Sebestyén: Regös énekek.)

Szent Iván tüze: „Tűz, melyet némely, kivált hegyes vidékeken Szent Iván előestéjén szoktak a szabadba rakni s belőle a leányok férjhezmeneteli jövődöléseket tenni“. CzF.

Szent János áldása: búcsúpohár.

Szent János pohár: 1. Elküttek a szent-János-pohárral [mondja a gyerek, a kit János napját köszönteni küldtek]. MTsz. 2. János Pohára emlékezetes, maradt fel a' Németektől, a' kinnél az a' szokás volt még mikor Pogányok vóltanak; hogy Uj-Esztendő tájban János emlékezetére 's a' barátság fen-tartására borral kedveskedtek egy-másnak s' az után-is az a szokás nálok meg-maradván, nevezték S. Johannis haustus Sz. János Pohárának. (Bod. Sz. Heort. 149—150.)

Szent János tüze: „Kapnikbánya vidéken kopott háti kosarakkal magas sudarfákat tetőig tűzdelnek, azokat szent János alkonyán a közellevő hegymagaslatokon több ponton meggyújtják s ha a tetőre tűzött koszorú is elég, az a leány, a kié a koszorú vala, férjhez fog menni; [másképp *korzsina* v. *kosina*]. CzF., MTsz. Verseggy (Anal. III. 909.) szerint Szolnokon Keresztelő Szent János ünnepén tüzet raknak, melyet fiúk, lányok, vegyesen át szoktak ugrálni.

Szent László nemesei: „Vannak Zalamegyében (a melyben kétezereztárszáznál több család [a maga] nemességét külön bíróság előtt néhány évvel ezelőtt kimutatta) nem messze Kanizsától sokan, *Szent László nemeseinek* hívják őket, a kik állítólag a következő eset alkalmával lettek nemesekké: „Midőn a király ... Dalmáciába utazott, egy paraszt észrevette, hogy a király kocsijának kerékszege kiesik s helyébe ujját tette ... Mikor a király ezt észrevette, ... felszólította, hogy kérjen valami kegyet tőle. Ez ... azt kérte, hogy a király tegye annak a községnek lakosait mind *nemesekké*“ Szegedi János (in Tyrocinio Iuris Hung.) nyomán közölte Tolnai V. Ethn. XV. 233—234. Tóth B. szerint (M. Anekdotaliknes I.) a XVIII. században még ezerétszáz ekkor nemessé lett család virágzott túl a Dunán s állítólag Deák Ferencz is e nemzetségek egyikéből származott.

Szent Lázár szegényei: A Pozsonyi Krónika szerint a hagyomány az eisenachi vereség után megcsonkítva hazatért gyász-

magyarokat énekmondóknak tartotta s a későbbi énekmondókat a gyászmagyarok utódainak, kiket azért neveztek Szent Lázár szegényeinek, mert Szent István a csavargók megrendszabályozása alkalmával a hét gyászmagyar szerzeményeinek örököseit és hivatás-szerű terjesztőit az esztergomi Szent Lázár-rend fenhatósága alá rendelte. *Sebestyén* bebizonyítja, hogy eleinte ez énekeseket csak *Lázároknak* neveztek, mert az országos tanács őket minden birtokuktól megfosztotta s a mezitláb járó koldúcsapatok sorsára juttatta. *Beöthy Zsolt* vette észre, hogy az így büntetett *Lázárok* társadalmi helyzete tökéletesen azonos a XII—XIII. századbeli belpoklosokéval, kik szintén csavargó életmód folytatására voltak kényszerítve. A belpoklosság egyik neve, a *lepra anaesthetica* az áldozatok fülét, orrát elpusztította s így érthető, hogyan zavarta össze a hagyomány az orruktól, fülüktől megfosztott, csavargó életmódra kárhoztatott *Lázároknak* nevezett énekeseket a belpoklosokkal, a kik a XIII. század óta a Szent Lázár-rend gondozása alatt állottak. A Pozsonyi Krónika megfelelő helye valószínűleg a két fogalom összezavarásán alapul. Szent István nem is rendelhette a gyászmagyarok utódait a Szent Lázár-rend fenhatósága alá, mert e rend csak a XII. században keletkezett. (*Sebestyén*: M. Honfogl. Mondái. I.)

Szent Márton lúdja: „Severus Aleksánder Tsászárról olvassuk, hogy Innep napokon mindenkor Ludat-is készítettet. Ezt az *Sz. Márton vendégségét* vették a pogányoktól, a' kik Eskulápiusnak a' Szüret Istenének szentelték azt az Innepet, a' Keresztyének Eskulápius helyett Sz. Mártont vették fel, de a' rajta való vendégséget megtartották.“ Bod. Sz. Heort. 138—139. A CzE. szerint „a Márton lúdjának legendai eredete van, mert midőn szent Mártont püspökké választotta a nép, szerénységből a ludak ólába bűjt, de ezek felzajdulva elárulták“. Ezt a magyarizatot Tóth Béla is megemlíti, de nem nyugszik meg benne; felállít tehát egy hypothesis-t, a mely a szentek szerepének jelen összeállításában bizonyossá válik: „Ha... nem folyamodunk a legendákhoz, azt kell hinnünk, hogy Sz. Márton a konyha révén tett szert az ő madarára. Az idei liba ugyanis november első felében éri el a kifejllettség és hizás azon fokát, mely érdemessé teszi a lúd névre. Eleink az időt nem igen szokták a hónapok nevével és a napok számával meghatározni; inkább a kalendárium ünnepeit emlegették, mint ma is a nép: József napkor... stb. Márton napja nekik kifejezte a tizenegyedik hó közepét, mely a hizott ludak ideje.“ (Mendemondák.³ 216.)

Szent Márton lepénye.

Szent Mihály pohara: „Nagyságos uram, ma Szent Mihály napja, minthogy Mihály a nevem, Szent Mihály poharára nagyságodat... jó szívvel látom ebédre“. „Ott hajnalig tisztességesen táncoltunk, aztán megittuk szent Mihály poharát.“ (Cserei Mihály jegyzete Apor Péter Metamorphosis Transylvaniae-jához. Közölte Tóth B. Anekdotalikinc. I.)

Szent Mihályi korcsma: Szent Mihály-napkor nyitatta a község, minden évben, a mikor még a községnek jogában állott egy negyed-évre lakosainak italmérési engedélyt adni [?]

Szent Miklós kenyere: „A' Régiek a' nagy kenyereket Sz. Miklós kenyerének mondták egy Damaskusban lakó Miklósnak emlékezetére, a' ki Julius Tsászárnak nagy kenyereket ajándékozott volt szükségében“. Bod Sz. Heort. 146.

Betegségek.

Szent András pofa: gyuladt, orbánczos arcz. (Csongrád.) [Vajjon nem hiba-e *szent-Antal-pofa* helyett?] MTsz.

Szent Antal tüze: orbáncz. CzF. MTsz. Ignis sacer PPBl.

Szent Márton nyavalyája: „régén a' Frantziák a' részegséget mondották annak; azért-e, hogy 1. a' Katona virtus, Márton pedig Katona volt, 2. vagy pedig hogy azon a' napon szoktak volt meg-részegedni“. Bod. Sz. Heort. 139.

Tréfás elnevezések.

Szent András-pofa: jámbor v. keserves arcz. Ne vágj olyan szent-András-pofát! (Háromszék m.)

Szent-bibicz-nap: soha napja. Szent-bibicz-napkor se leszek készen: sohasem. (Csongrád.) MTsz.

Szent Heverdel napja: pihenő nap.

Szent Jakab botja, pálcája: patientia, tolerantia. Takáts R.

Szent János kabalája: gebe. (Háromszék m.)

Szent Péter agara: medve. (Erdély.) MTsz.

Szent Péter szakála: borczégér. CzF., MTsz.

Szent Péter karja: korcsmaczéger. MTsz. Újjünk bé a szent Péter-karja alá! Ne menj bé a Szent-Péter-karja alá, mett ugy megver, hogy nem tudsz onnan kijönni [azaz megrészegszel]. MTsz.

Szent Péter olaj: petróleum. MTsz. Valószínűleg népetymologia.

Szent Tamás szolgálja: „Szent Tamás szolgálja vagyok, a mikor látom, akkor hiszem“. 1557. (Közölte Takács S. Bp. H. 1910. 118. sz. 3. l.)

Közmondások, szólások.

Feltette szent Anna kontyát. (Boros asszony; Anna napi nagy mulatságok). D. Kiverte orcáját szent Antal tüze. (Borvirág.) D. Kiverte a szent Antal tüze. (Orbánz.) E. Énekelt arról szent Dávid, el is magyarázta. E. Hegedült arról szent Dávid. E. Hogy is szóljak szent Dáviddal. (Restellem, hogy káromkodtam.) E. Elhegedülte már azt szent Dávid. Hosszú beszédje, mint szent Iván éneke. (A szent-iványi remete a zsoldárokat éjjel-nappal énekelte. Szirmay.) Gyakran megárt a szent János pohara. (Sűrű búcsúpoharazás.) D. Igaz garatos (molnár), mint szent János. Ny. 16. Ígyuk meg még szent János áldását. (Búcsúpohár. Sz. János evangelistának a mérgezett ital sem ártott.) D. Bornak szent Márton a bírása. Kövér, mint szent Márton lúdja. D. Sok szent Márton lúdja kelt el már azúta. D. Elvisz a szent Mihály lova. (Halál.) Fél, mint cigány a szent Mihálytól. D. Meglapul, mint a légy szent Mihály napja után. S. Megrúgta szent Mihály lova, ki sem gyógyul soha. D. Szent Mihály után ha harapófogóval húznák is a füvet, mégse nő. E. Elhegedülte azt szent Pál. Ny. 6. Szent Pál harmadik égben tanult, mégsem mehetett mindennek végére. E. Otthagytá, mint szent Pál az oláhok. Ml. Dicséri, mint szent Péter a szamarat. Ny. 19. Ha a szent Péternek annyi gondja van rá, mint nekem, sohse jut a mennyországba. Ny. 22. Arról szollott a' Szent Péter kakasa. (Ismeretlen szerzőtől való gyűjtés a M. Tud. Akadémia kéziratrában.) Meglátogatta szent Péter szakácsát. (Berúgott.) D. Szent Pétert is megvesztegetné. (Eddig szent Gellért hegyét is elhordották volna.

D. Magas, mint a szent Gellért-hegy stb. Hosszú, mint a szentiványi éneke. D. Úgy húzza a szót, mint a szentiványi koldús az éneket. Ny. 6. Lehömpölyödött, mint a szentpéteriek imádsága. Ny. 2.) (Vö. Margalits. Köz.)

Helynevek.*

Szent-Ábrahám, *Szent-Ábrám-tel(e)ke, *Szent-Ábrán-teleke; *Szent-Ábrahám-teleke, *Szent-Ábrány; Szent-Adorján, *Szent-Adorján, Szent-Adrián-martir; Szent-Agota, *Szent-Agota, Szent-Aga, *Szent-Agata; *Szent-Albert; Szent-András, *Szent-András, *Szent-Andreás, *Szent-Anderás, *Szent-Anderjás, *Szent-Andorjás; Szent-Anna, Szent-Antal, *Szent-Antal, Szent-Balázs, *Szent-Balázs, *Szent-Barbara, *Szent-Barlabás (*Szent-Barrabás, *Szent-Borbás); (? Szent-Békáll); Szent-Benedek, *Szent-Benedek, *Szent-Bereczk(-falva); Szent-Bibor; Szent-Borbás; *Szent-Czecilia; Szent-Demeter, *Szent-Demeter; ? *Szent-Derzs; Szent-Dienes, *Szent-Dienes; Szent-Domján; Szent-Domonkos, *Szent-Domonkos, Szent-Egyed, *Szent-Egyed; Szent-Elek, *Szent-Elek; ? *Szent-Ellye, *Szent-Illye, *Szent-Illya; Szent-Endre; *Szent-Endré(d); *Szent-Erénye; Szent-Erzsébet, *Sz.-Erzsébet; Szent-Fülöp; Szent-Gál, *Szent-Gál; Szent-Gellért(-hegy); *Sz.-Gergely; ? Szent-Gericze; Szent-Gothárd, Szent-Gothárd, *Szent-Gothard; Szent-Grót, *Szent-Giro(l)t, (*Szent-Gerolt, *Szent-Grót, *Sz.-Gerard); Szent-György, *Szent-György; Szent-Helena; Szent-Hubert; *Szent-Ilma; Szent-Ilona; Szent-Imre, *Szent-Imre, *Szent-Emre; Sz.-István, *Szent-István; Szent-Iván, Szent-Ivány, *Szent-Iván, Szent-Katalin, Szent-Jakab, *Szent-Jakab; Szent-János; Szent-József, *Szent-Kálmán; *Szent-Katolna, *Szent-Katalin, *Szent-Katalena, Szent-Katherina; Szent-Kelemen; Szent-Kozma, *Szent-Kozma-Damján, *Szent-Kozma-Demjén; Szent-Lajos; Szent-László, *Szent-László; Szent-Lázár; Szent-Léránt, *Szent-Loránt, (*Szent-Léránt, Szent-Lénárt, *Szent-Leonárd); ? *Szent-Liszló; Szent-Lőrincz, *Szent-Lőrincz; Szent-Luka, *Szent-Luka; *Szent-Lukács; Szent-Margita, *Szent-Margita; Szent-Mária, *Szent-Mária; *Szent-Mária-Magdaléna; *Szent-Márk; Szent-Márton, *Szent-Márton; Szent-Mátyás; Szent-Mihály, *Szent-Mihály; Szent-Miklós, *Szent-Miklós; *Szent-Morócz; ? Szent-Ódor(-fa), *Szent-O(l)dor-falva, *Szent-Odor-falva, *Szent-Oldrosfalva, *Szent-O(l)dor-(Oldreh-)Pereszlege; Szent-Orbán(-hegy); Szent-Pál, *Szent-Pál; Szent-Péter, *Szent-Péter; Szent-Rókus, Szent-Sebestyén; Szent-Simon, *Szent-Simon; *Szent-Szalvátor; Szent-Szidónia; Szent-Tamás, *Szent-Tamás; *Szent-Ulreh-Pereszlege (vö. Szent-Oldor); *Szent-Vid; *Szent-Vinczló; *Szent-Viszló.

Nem lehetetlen, hogy a falvak, városok elnevezése sok esetben önkényesen is történt, t. i., hogy elkeresztelték *Szent-Antal*nak, vagy *Szent-Tamás*nak, de valószínű, hogy még, több esetben az elnevezésnek megvolt a természetes oka. Az Árpádok korában — én így gondolom — egy-egy templomba eljártak a többi közeli falvak lakosai is, a kiknek otthon nem volt templomuk; búcsújáró helyre pedig messze földről is ellátogatnak az emberek, különösen, ha van ott valami csodatévő szentkép, vagy szentforrás. Ha valaki beteg volt, elvitték a szentnek a képéhez, vagy a szentnek tulajdonát

* A *-gal jelölt helynevek Csánki: M. o. tört. földrajzából valók; a többiek nagyrészt a Helységnévtárból. (1908.)

képező gyógyforráshoz s minthogy nem az volt a fontos, hogy egy bizonyos faluba mennek, hanem hogy egy bizonyos szenthez, többet emlegették a szent nevét, mint a faluét. Így aztán lassan a falu előbbi nevét, különösen, ha az idegen hangzású volt, lassan kiszorította használatból a védszent neve. A hol pedig pl. valami forrás mellett lassan fejlődött a helység, ott az egyszerűen felvette a forrás védszentjének nevét. Egyik-másik elnevezés alapjául történet, legenda is szolgálhatott. (Vö. Szent Gellért-hegy.)

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XV.

Hullám: Orph. I: 184: „Hogy valamerre *kevély hullámjait* hányja zajogva A' Balaton“. Csak lassan tudott tért hódítani a régi *hab* mellett; a Siegwart pl. még nem ismeri, pedig ugyancsak kap az új vagy újnak tartott szókön. Baróti Szabó jegyezte fel a népnyelvből (1784. l. NyÚSz.).

időszakasz: Haml. 8: „Romának leg-fényesebb idő-szakaszában meg-nyiltak a' sírok“. Már 1781-ben Magy. Hirm.-ban, l. NyÚSz.; előbb *idő szakasza*: „olly' idő szakaszát kellene várunk“ (Zalányi P: Belis. 1774: 75); *időszaki* Kazinczynál l. MNy. 5: 354.

íromány: Orph. II: 164: „De nézzük az erről költt írományokat“. Úgy látszik a Siegwart és a Magy. Hirm. 1786-i folyama tette általánossá.

ízlet: Diog. 186: „gyűlölik azon örömöket, melylyeknek ízletéhez őket... alkalmatlanokká tették“. SzD.-nál: Iz, Izlet: gustus. *Izletesen*: Diog. 29: „Nem oly izletesen ette é a' Spártai fekete levest“. Vö. NyÚSz.

jegyzet: Orph. I: 158 „a' Vármegyék egymásnak Gyűléseiknek jegyzetjeiket meg-küldenék“. Itt tehát: *jegyzőkönyv* a jelentése. Dugonics szava; Bartzafalvi terjesztette a Hirm.-ban és Siegwartban, de csak „scholion, észrevétel“ jelentésben.

jelenés: scena: Lanaszsa 7: I. Jelenés. A régi nyelvben csakis: „apparitio, visio, visum quid“ a jelentése. A Magyar Játék-színben (1792) már általánosan így. Előbb pl. Bessenyeinél: *eset* a scena (Lais), Kazinczynál pedig *kijövetel* (Haml.).

kellem: Param. 4: „itt is valóságos Görög Kellemek lebegnek, mint az ő szép Meséibenn“; itt a. m. Gratia; Diog. 36: „kellem volt minden, valamit rajta láthattam“; Stella 53; „minden kellemével magához csalogat megint a' Természet!“ liebevoll az eredetiben. Eddig Kazinczyénak tartottuk, de Bartzafalvinál már megvan 1787-ben: Siegw. II: 153:

Élted mit se virúlt; 's már tulipányja le húlt.

Illatozott Éked volt! — — nints! — — fedi kellemed' egygy bólt.

A német eredetiben ezek a verssorok hiányoznak; *kellemesség* a jelentése. Olyan elvonás a kellemetes, kellemes-ből, mint a figyelem a figyelmetes-, figyelmesből. Ez szolgálhatott a *csellem* mintájául is.

Mészárosnál (Kártigám) van *kellemezett* is: „igen kellemezettető maga ajánlatával bútsút vévén... el-ment“ (362); olyan képzés a kellemes, kellemetes mellett, mint a régi *szorgalmaztat* a szorgalmas, szorgalmatos mellett. Mészárosnál különben van *kellemesít* is (u. i. 257): „kellemesítő engedelmességgel felelvén“. Vö. NyÚSz.

kézmű: Diog. 172: „a' mesterségeket, kézműveket, ... elősegéllik“. Lázár után (l. NyÚSz. II.) a Magy. Hirm.-ban is megtalálható 1786-ban: „A' Német és Galliciai örökös tartományokban készültt kéz vagy *mesterség-művek*“. Innen terjedhetett el.

kiékeszt: Diog. 50: „csigákat szedegetett, ... hajlékom' kiékesítésére“. Faludiból kerülhetett hozzá; l. NySz. Bizonyára az „auschmücken“ fordítása.

kifizet: Diog. 87: „engedd magad kifizettetni“. Hasonlóképen már Faludinál: „esztendőnként meg járt a' ki fizetés“ (TÉ. 84). Előbb csak: megfizet. F. ezt is a német „auszahlen“ mintájára csinálta.

kikészítés: VakL: 84: „Inség az, és bánat, a' mit néki kikészítésül adtam“. Faludinál is 1750-ben (UE: I: 26): „a' Mesterség ki-készíti bennünk Remek-munkáját“; *kikészül* u. i. 46: „frissen ki-készültt, és ékesültt szobák“. TÉ. 73. is.

kinestár: Orph. II: 150: „a' Királyi Kintstárnak egyik Tisztje vala“. A. Magy. Hirm.-ban (1786) jelenik meg, tudomásom szerint, először (326. l.): „a' Királyi Kintstárok mellett vigyázni“.

kipalléroz: Diog. 293: „vad vóltoknak, *kipallérozottság*oknak különbségeikkel... sokkal mulatságosabb lenne“. Már Göből G.-nál 1789-ben: „ki-pallérozott nyelveknek méltán tartattatnak“ (Utazó lélek V.); sőt *kipallérozódik* már előbb is a Siegwartban (II: 139): „így ki-pallérozódott és nemesebb rendűvé lett“.

kisugárázik: Orph. I: 96: „mindenfelé ki sugárzott a' legbőltebb legislatio“. Vö. MNy 5: 317. Zalányi után Bartzfalvi is él vele a Siegw.-ban (I: 525): „ki ki sugároza gyengén a' ... Hóld“.

kivirít: Orph. I: 189: „ki-viritott bokra Fürednek“; u. ez Hel. vir. 56. is. Már a Siegw.-ban olvasható (II: 679): „Óh láthassátok ti szüntelen tsak ki ki virítani a' tavasznak virágjait“.

költeményes: Haml. 32: „költeményes elméjének ígézése... által eltsábitotta“. Jelentése tehát: kigondoló, kikoholó, holott már Révainál 1786-ban: „Faludi Ferentz Költeményes Maradványi“.

kötet: Orph. I: „Első Kötet“. Révainál már 1786-ban a Költ. maradv.-ban; nála nemcsak volument jelent, hanem kapcsolatot, kötetet is; a strophát pl. *vers kötet*-nek nevezi (Fal. 23.). Előbb csak *rész*, vagy *vágaték* (PP.). *Kötözet* ligamen alatt PP.-nál.

külváros: Diog. 13: „némelly félfejek a' korinthuszi külvárosban“; Orph. I: 206 is: „Égy Oláh lakosa a' kül-városnak“. Már a Magy. Hirm.-ban (1786) is; alkalmasint Bartzfalvi alkotásaként: „Bétsben is egygy újj Kül-város fog építödni“; 581. l. már összeforvra is: „egygy Külvároson menne ló hátán“.

laplag: Lev. 2: 188: „az első laplagot küld meg azonnal“. A *pamlag* mellett Bartzfalvinak elég gyakran használt szava.

lefizet: Diog. 47: „négy athénai talentumot fizetett-le“. Már Bárotzinál is: Erbk. lev. 58: „le fizette az adósságát“; Siegw.-ban is II: 366: „a' többi adósságát le fizeti néki“. Vö. NyÚSz. *fizet* cikkét.

levegő: Haml. 88: „a' testetlen levegővel beszélsz“. A régi *levegő-ég*, *lebegő ég* helyett már Faludinál találunk egyszerű: *levegőt*:

„Nyilván tehát a' föld alá bujtak... Nem szinte oda, hanem a' levegőbe“ (NU. 189), sőt már Zrinyinél is (Szig. vesz. VII: 15):

Megláták későre osztán sok törököt,
Szintén *mint levegőben* az sötét fülhőt.

Révainál 1787-ben: *lebegő*: „könynyű a' vére, mint a' | lebegő“ (Révai: Fal. 138—9), Bartzafalvinál a Siegwartban: *levegő*. Kazinczy-nál van: *levegői* is: „Az a' levegői harmat“ (Param. 15). Vö. még MNy. VI: 33.

lopóskodik: Diog. 36: „de még éjfélt előtt ellopóskodom tőle“. Bartzafalvinál is ezt olvassuk a *lopószik* helyett: „hátra felé ki lopóskodál a' házból“ (Siegw. I: 91), „láb ujj hegyen tsak oda lopóskoda“.

mellékes: Orph. I: 200: „meg-tévedésembe semmi | *mellékes tekintet* nem egyveledett“ vö. NyÚSz. II.

mindenség: Param. 59: „ébredt álmok nélkül fedezte-fel sze-meit előtt a' *Mindenség*' Törvényeit“. Universitas jelentésben már MA. és PP.-nál, de „universum“ értelemben Horváth Adámnál, kinél már 1789-ben is Legróv. ny. éjtsz. 87. l.

monda: Haml. 66: „ezek mondajokat olyan tsűf lármázással mondták el“. Előtte már Kalmár, Dugonics élnek evvel a szóval.

művész: Lev. 2: 345: „ez a' tekervény a' külömben nagy Mivésznek nem csinál becsületet“. A Siegwart új szavai közül való.

nagylelkűség: Diog. 111: „cselekedeteket nagylelkűségnek nevezik“. SzD. hozhatta forgalomba l. NyÚSz.

nefejejts: Haml. 107: „itt egy szál szép *El-ne fejejts*!“. Siegwartban gyakran még ebben az alakban, de már 1790-ben Verseginél *nefejejts* is: Orph. II: 125. Németből van fordítva.

népesség: Orph. I: 78: „azt nem a' Természet és a Népesség, hanem a' rendetlen politika tsinálja“. Már 1789-ben is Mind. Gyűjt. I: 174: „Béts Városának népességéről“. Tehát már a XIX. század előtt is vö. NyÚSz. II.

népestt: Orph. II: 49: „Országa meg-is népesítettet“. Szintén már a Mind. Gyűjt.-ben 1790-ben (IV: 239): „Keszthely... melyet a' megholt Gróf... igen meg-népesített“. Már valamivel előbb is Göböl Gáspárnál: Az első embernek elesése 1789: 139: „kezdette városát népesíteni“. *Benépesít* Orph. II: 72 Darvas Jánosnál.

népesülés: Diog. 261: „Meggátlaná szigetem' népesülését“. *Népesül* már Baróti Szabónál 1792., l. NyÚSz.

nyomtatvány: Lev. 2: 51: „kedveskedni fogok Novák István Urnak is egygy Nyomtatvánnyal belőle“. Tehát exemplar a jelentése. Bartzafalvi ajánlja a Magy. Hirm.-ban 1786-ban; vö. még Siegwart Szótár-át.

ömlik: Haml. 76: „Ömölj hát pokolban termett bürök nedve“. Eddig Kazinczyénak tartottuk (l. NyÚSz. és MNy. V: 315), Siegwartban azonban többször is előjön (II: 346):

A' Te öledben??? — Ezer boldogság!!! — Kád öröm!!! — Ömlik!!!!!!!

és (450): „ömlének patak' módjára szemeiből a' könyvek“. Az eredetiben ezen utóbbi helyen: Thränen stürzten stromweis...

örhely: Haml. 26: „Az ör-hellyen“. Már Gyöngyösinél 1700-ban, l. NyÚSz. II.

rajzolat: Orph. I: 87. Vö. NyÚSz. II. és MNy. VI: 35.

rokonos: Param. 37: „felelget... minden rokonos Valóságból“. Csúzynál megvan (NyF. 59: 50).

pillantat: Haml. 82: „Egy pillantatban mégyek az Anyámhoz“. A *szempillantat*-tal együtt már a codexekben, de kiestek a használatból, s pillantás, szempillantás volt használatban. A *szempillantat* egyébként már Kollarits-nál fölelevenül (1764): „illetően alkalmazhatóságokkal csak-nem minden szem-pillantat szolgál“ (Philot. 319), utána a Mind. Gyűjt.-ben is (1790) III: 100. Nem Sándor István eleveníti tehát föl, I. NyÚSz.

seborvos: Orph. II: 165: „Plebanus Urat Seborvos Bugros Uram... tudósította“. Már előbb is a Mind. Gyűjt. (1789) II: 338; „sebeit a' Seb-Orvosokkal meg-vizsgáltatta“. Vö. NyÚSz. II.

szín = játékszín: Orph. II: 179: „Voltairnek faragott képe a' színén állott“. *Színre lép*: Haml. bev. 11: „a' Színre lépni ellenkezne az illendőséggel“. Révainál olvashatni már a szín-nek ilyen-fajta jelentését: „Lássunk itt két olyan versengő Pásztorokat, kiket azon Teokrit a' színre ki szállit“. (Fal. Költ. M. 167.)

szörnyeteg: Param. 56: „megszabadíták a' Földet a' Szörnyetegektől“. Vö. NyÚSz. I. II.

szirt: Param. 26: „a' Föld még csak egy puszta szirt“. SzD. rövidítette a *kőszirt*-ből (1784).

talpkő: Orph. I: 88: „Egy Obeliskus... talp-kövére ez vagyion irva“. A Magy. Mus. I. kötetében olvashatta, I. NyÚSz. II.

történetíró: Diog. 250. Bárótti után él vele, I. NyÚSz. II.

tudományos: Orph. II: 162: „egygy tudományos Nestornak történeteit... elő-adja“. Scientificus jelentése már 1763 ban, Thomas J. Francia-Gramm.-jában II: 75: „Ez a' szó: Maitre, Mester; A' Tudományos és Mester embereknél“. — Előbb am. „jártas vmiben“; pl. „tudományos a hadhoz“. (NySz.)

ügyész: Orph. II: 53. 344. Bartzafalvi mondja a Magy. Hirm. 1786: 571. l.-jén: „A' kertésznek minden gondja a' kert; a Prókátornak az Ügy: hogy ne volna hát az *Ügyész* jó?“

véd: Orph. I: 189: „két kedvelt híve repült-el Cyprisnek, szent védje bizonyosságára, felettem“. SzD. után él vele; összetételekben is szívesen használja, l. alább.

versezet: Lev. 2: 343: „A' Bölcsességhez írt Versezet felségesen emelkedik“. Tehát a. m. költemény, vers. Szintén SzD.-től, vö. NyÚSz.

viszontagol: Param. 25; Diog. 24. Már Bárótti Erk. lev.-ben is így van kifejezve a respondere (32, 47), sőt már Kollarics J.-nál 1764-ben is: „... megtartóztatniok... bezzeg mesterség... szerelmet mutató jeleknek viszontagló fogadásokat“. (Philot. 385.)

virágzat: Param. 11: „Megújulva kelsz... fel... a... frissítő Virágzat' ferdejéből“; Stella 38. l. is. Noha Gyöngyösinél már megvan, valószínűbb, hogy Barótti Szabónál olvasta, I. NyÚSz.

visszasugároz: Param. 38: „elrészegülve mulatok az ég visszásugárzásában“; u. ez Diog. 48 is. A Siegwartban már előkerül (II: 171): „visszsa sugározásával az ég' börtjának felét... rózsa pirosra festé“.

zsivány: Orph. II: 333: „a zshiványok kemény büntetése által az úton-álló tolvajságnak... veszi elejét“. Noha a NyÚSz.-ban csak későbből van idézve, mégis valószínű, hogy SzD. jegyezte föl a népnyelvből.

Ebből a betűrendes összeállításból néhány érdekesebb szó kimaradt, melyek a Siegwart hatását még kétségtelenebbé teszik. Legyen szabad ezeket most utólag ide jegyezni.

barangol: Stella 42: „bánnám, hogy együtt nem borongoltam Nagyságoddal“. Siegwart II: 75. „félre tova barangolt az esze“. (Vö. NyÚSz.)

befátyoloz: Param. 31. „kérdé a' befátyolozott, szelid Anya“. Siegw. II: 276: „bé fátyolozván az ő' mennyei ortzáját“. (Vö. NyÚSz.)

borongós: Haml. bev. 7: „a' borongós időben rettegetésünk nem vala-is gyáva el-tsüggedés“. Param. 39: „borongós levegő“. Siegw. II: 336: „Egygy keveset borongós volt“.

borúlat nem Kazinczyé, mint MNy. V: 269. állítottam, mert a Siegw.-ban már igen gyakori a *villámlat*-, *dördülettel* együtt pl. II: 703: „a' villám ketté ketté vágja a' borúlatot“; II: 704: „nézegé a borúlatot“ stb.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

Véresszájú.

Irodalomban, közbeszédben egyiránt kelendő összetett szó. De, noha ismeretes, megkivánja a tüzetesebb magyarázatot, mely bizony nehezebb, mint eleve gondolná az ember. Dolgot ad a *véres*, a *száj*, s a *véresszájú* maga, melynek jelentése változást, fejlődést mutat. Nehéz kitalálni s megállapítani az eredeti jelentést (természetesen nem a legeredetibbet, pl. véresszájú tigris = a kinek *véres a szája* a lakmározás után), s azt, hogy' lett a régiből az új. Mert előre megjegyzem, hogy máskép, legalább nem egészen egyformán használja a *véresszájú*-t a régibb nyelv, a mai köznyelv s irodalom, máskép az igazi népnyelv. Első szótárainkban nincs meg, s ha hinni lehet a Nyelvtörténeti Szótárnak, a régiség nem is élt vele. Kresznerics a legelső, a ki „szájú“ alatt „*véres szájú* hadi emberek“-et idéz, de nem „deákozza“. Nyilván nem volt vele tisztában. Az újabb szótárak hallgatnak róla, kivéven CzF.-t s Kelemen Bélát. Amaz a „*véres*“ czímszó alatt ezt írja: „*Véres szájú* magyar, átv. tősgyökeres, honát végig (!) védelmező, harczias magyar“; emez szótára magyar-német részében „Das Blutmaul“-nak fordítja (a német-magyar rész nem említi sem ezt, sem a rokonértelmű Donnermaul-t, Hagelmaul-t, Wettermaul-t).

Arra nem emlékszem, hogy a *véresszájú*-t olvastam volna valahol a 18. század utolsó tizedein túl, de arra igen, hogy a múlt századnak körülbelül 20-as éveig mindenkor csak *katonák*, *vitézek* jelzőjeként fordul elő. Hadd bizonyítom ezt néhány adattal. Vajda Sámuel „A mi urunk Jézus Krisztusnak élete stb.“ (1774) című művének III. kötetében a 639. lapon ezt találjuk: „Ha tudták volna, hogy a papi fejedelmek pecsétet ütöttek a koporsó ajtajára és környös környül fegyveres vitézeket állítottak, csak gondolkodni se mertek volna a Krisztus testének kenéséről, nem hogy azokon a *véres szájú* zabolátlan *hadi embereken* rajtok mentek volna“.

Horváth Ádám Hunniás-ában (1787) is előfordul egyszer:

„Sőt a véres százú magyarság ezeket
Rabolván bűnre is veték a kezeket,
Feldőlják az oltárt s templom szent helyeket“ (65. l.)

Mátyási is használja:

„Tudnillik elmúlván már a török csata, — —
Jött vissza a vitéz véresszajú vasas“ (II. 233. l.).

A Polg. Lex.-ban (a múlt század elején) több helyen olvashatjuk: „Azoknak (döglött lovak) húsával — — sok véres százú magyar és lengyel katonák jóízűen éltek“ (I. 242. l.). „Minekutánna előre elindította volna Ferdinánd ezen hadra a maga segítő seregét, melyben tizenkettődfélszáz véres százú magyar huszárok is lovagoltak; maga is utána indult annak Prágából“. (II. 14. l.) S alább, a 750. lapon: „A követek azt felelték neki, hogy ám menjen, a hova neki tetszik, de most is fog ő olyan véresszajú magyarokra találni, a kik nemcsak puskával messziről, hanem közelről is kopjával s karddal meg merik az ő buzgányát pofozni“.

Még Kisfaludy Sándor is így használja „A lelkes magyar leány“ című „Nemesházi rajzolat“-ában (1826): „Jól feszeget a véres százú huszár“.

[Megjegyzem itt melleleg, hogy Dugonics Példabeszédeinek *Haragosok* szakában ezeket találjuk: „véres százú farkas“; „szeme, szája vérzik“.]

Az újabb s mai irodalomban s a köznyelvben változást szenved a véresszajú-nak ez a jelentése, s míg a *száj* a régibb használatban nem játszik szerepet (sőt nehezíti a magyarázatot), kezd fontossá lenni. Vas Gereben „A nemzet napszámosai“-ban már így ír: „Ilyen véres százú megye, mint Szabolcs, ugyancsak kiválasztja a legkülönb embert“. A napi lapokból: „Épp úgy fogja végezni, mint az apja, a ki véresszajú rebellisből — megyefőnök lett“ (Bud. Hirlap). „Ezek közül kerültek ki a legvéresebb százú agitátorok“ (u. a.). „Ő volt az, a ki lehangosabban, legvéresebb szájjal támadta meg S. I.-t“ (Magyar Esti lap). „A b. ügyesség ma letartóztatta a véresszajú volt honatyát“ (B. Hirl.). Sőt: „Az erdélyi bakszások véreshangú agitátora, Korodi Lutz“ (A Nap) stb. A közbeszédben is minduntalan hallunk és mondunk ilyeneket: *véresszajú* negyvennyolczas, függetlenségi, republikánus, demokrata (NB. *blutrother* Demokrat [Sanders], *blutrother* Gemeinderath der Revolution [Grimm]), szocialista, kortes, szónok, újságíró, beszéd, czikk stb.

Hát a nép? Az is használja a *véresszajú*-t, még pedig többféle jelentésben. Oly embert ért rajta, a ki 1. nagyszajú, teleszájú, szabad-szájú, szájas, lármás, csármás, nyers beszédű, szóvivő, előcsahos, előharangos, faluszája stb.; 2. a kinek nagy szótehetsége van, letorkol, túlkiabál mindenkit, kiméletlen, erőszakos, veszedelmes; mindenbe beleártja magát, semmit se hagy helybe, nagymondható, nem mind áll meg, a mit mond; 3. a ki csunya szájú, káromkodó, szitkos (ez a német *Blutmaul* = os nefandum); 4. a ki meg meri mondani mindenkinek a szívévalóját, szokimondó, egyenes, nyílt, őszinte; 5. a ki bátor, kemény, nem ijed meg a maga árnyékától. Ez a régi értelem, mely ritkább. De hallani még: „véresszajú huszár“ = a ki mindjárt kész neki vágni. Minap hallottam egy fehértmegyei embertől: „véresszajú pandurhadnagy“.

De nemcsak ember van *véresszájú*, hanem ló is, kutya is = nyersen ugat, mérges; sőt hideg is = fogas, mar.

Hogy ez a szó nem minden vidéken forog, bizonyos. Multkor kérdeztem a sz.-m.-kátai tejfölös asszonyunkat, Kele Mihálynét, a kivel sokszor elbeszélgetek, hogy: „Mondják-e maguk felé az ilyen meg ilyen embert *véresszájú*-nak?” „Minálunk nem annak mondják, hanem *nyersnyakasnak*“ (l. *Nyersnyakas* cikkemet MNy. II. 78. l.).

Most már az a nehéz kérdés áll elő, vajjon a *véresszájú*-ban az elótnak mi köze van a *vér*-rel? Ha a régi jelentést tekintjük, hajlandók vagyunk minden gondolkodás nélkül azt mondani, hogy a *vér* a szóban, *igazi vér*, mert hisz „a katonakenyér bizony véres kenyér“ Kriza szerint „véres a karéja, mert festi piros vér“; eszünkbe jut a *véres, vérontó* csata, a Vörösmarty „*vérvó* magyar“-ja. Pedig aligha nem tévedünk. A *véresszájú*-nak se régibb se újabb használatában nincs, vagy nincs már meg a valóságos *vér* fogalma. De forog a nép száján a *véres*-nek oly jelentése is, mely összefügg ugyan a *vér*-rel, de már mégis átvitté lett. Ezt a *véres*-t nem találom szótárainkban, a közbeszédben se hallható, írók se élnek vele. S ez a jelentés nem egyéb, mint = *erős* (s a mihez erő kell). A nép vigan használja, ígét is alkot belőle. Van *véres* ökör, *véres* gyerek (Blutkerl), *véres* ember (vagyonos-t is jelent), *véres* föld (mindent megterem), *véres* vacsora (bő), *véres* munka (nehéz, pl. aratás), *véres* kereset (pl. masinázás). Van *véres* hangú (pl. bika vagy trombita), *véres* beszédű (nyersbeszédű), *véres* kezű v. markú, *véres* nyakú, *véres* derekú (ló), *véres* tét(él)ű v. dolgú (gyors munkás). Van *véresen* határozó is, pl. „*véresen* fogták“, „de *véresen* indul ez a vonat (vehe-menter)!“ Van ige is: *véresedik* = erősödik, erőrekap, javul, gyógyul; van neki *véresedik*, *fölvéresedik*, *kivéresedik*. „Hogy *megvéresedtél*, mióta nem láttalak!“ A *véresedik* ígét az irodalomban csak Gáti István II. József-éből ismerem:

„Jó ereje, *véresedik*, eszméli lassan magát“ (216. l.)

Hát én azt hiszem, hogy ez a „*véres*“ van meg a *véresszájú*-nak minden jelentésében, még a régiben is, hol az a vitézek jelzője. Legjobban bizonyítja ezt az, hogy a „*véresszájú* magyar“ helyett (l. CzF.) *véres magyar*-ral is találkozunk néha régibb íróknál. Gvadányi pl. így ír a Henriás fordítójához: „...Henriását nagy gyönyörűséggel olvasom ez idegen földön, a hol *véres magyart* csak akkor látok, mikor magam a tükörben nézem“ (Bécsi Magyar Músa. 1788. 96. l.) = igaz m., fajm., vitéz m. Ne feledjük, hogy ezt a katonaviselt generális írja! Csokonai is „A magyar gavallér“-ról így versel:

„Ázsiai veres nadrág fénylik rajta.

Mutatja, hogy ő is *véres magyar* fajta“. (veres-véres: szójáték is.)

Megjegyzem, hogy a német *blutig* is használtatik a magyar *véres* jelentésében. Szótárakban nem lelem ugyan, de minap ezt olvastam a Fliegende Bl.-ben:

„Wie *blutig* du auch übertreibst,
Das Leben übertrumpft dich doch“.

A *véres*-nek ezen magyarázatával, úgy tartom, ki lehetnénk békülve. De a *száj*, a *száj*? A *véresszájú* újabb jelentései persze nem okoznak nehézséget, de annál nagyobbat a *véresszájú* magyar, huszár, vasas *szája*! Hisz a vitézséggel legutolsó köze éppen a *száj*-

nak van! Véresszájú katona nem lehet a szájhős, Bramarbas, a miles gloriosus! Fölvehetjük, hogy az összetétel legeleinte (keletkezésekor) csakugyan a „vérivó“ magyart jelentette; fölvehetjük, hogy a harczy kiáltást,

„Aczélok csengése, torkok kurjantása
Volt a magyaroknál harczy jel adása“ (Petöfi.).

Lehetséges, hogy a véres-sel a szájú megmaradt, mert *összeszokott*, még akkor is, mikor eredeti értelmét elvesztette, s a kifejezés ezt a jelentést vette föl: harczyas, hadratermett, élni-halni kész, bátor, vitéz, kemény, kegyetlen. A mint hogy van *málészájú* és *málé*, a mely kettő egy; vagy hogy idevalóbb példát hozzak föl: *zsiros* és *zsirosszájú*, mely utóbbiban a *száj* már szintén kevésbé lényeges. Arany ezt írja Hátr. Ir. III. 172. lapján: „Jellasich et Compagnie, rácok, horvátok, oláhok, tótok, vendek, szászok, svábok és több ilyen férgek, ha nem *zsiros szájú magyarokkal* (= *véresszájú* m.), legalább *echt* franczia néppel cseréltessenek ki“.

Evvel befejezem fejtegetésemet, melynek megvan az az egy érdeme, hogy megkönnyíti a munkáját annak, a ki valamikor megírja a *véresszájú*-nak teljes életét.

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Neszmélyesség. Az Ehrenfeld-C.-ben (115. l.) olvassuk a következő mondatot: „Es mykeppen vakok azokat kyk yartanak byzon-sagban kemenen kewuettek Tehat *eu nezmellessegnek* teuelgese es hamossaga vyken yartak kyket byzonsagnak lenny predicaltanak banatban ez vezelben meg vegeztetnek“. A NySz. e mondatot *neszmélyesség* czimzó alatt közli, megkérdőjelezvén a szó „meinung“ értelmét. Ez a kérdőjel, mint tudva van, azt fejezi ki, hogy a latin szövegbeli „*opinio*“-nak megfelelő *neszmélyesség* szó értelme a szerkesztők előtt nem volt világos, s hogy értelmezésében maguk is kételkedtek.

Szily Kálmán szíves figyelmeztetéséből tudom, hogy e kétséges magyarázat Szarvas Gábortól származik, ki a Nyr. 1. kötetében A Ferencz-legendáról szóló nagyobb cikksorozatában e tárgyaltam szóról csillag alatt ezt jegyezte meg (1:224.):

„Noha szláv eredetűnek tartjuk, még sem iktattuk az idegen szók közé, mert akár az úszl. *nesmél* (félénkség), akár a *nesműljen* (írgalmatlan) törzsökéből hajtott is ki, de jelentésükkel az „*opinio*“ — ha ugyan ezt akarta a codex szerzője fordítani — sehogysem egyeztethető össze“. Szarvas tehát szláv eredetűnek tartotta e szót.

Korán elhunyt tudosunk, Katona Lajos, kísérelte meg utána e *ἡπαρ λογιόμενον* magyarázatát, mikor a Nyr. 31. kötetében az Ehrenfeld-codex hibás vagy hiányos fordításait állította össze. Hibás olvasatot sejt a *nezmellesseg* szóban *myuelkedesseg* helyett. Véleményét, jobban mondva sejtését arra alapítja, hogy az említett idézetnél „néhány sorral alább következő helyen „*opinio*“ fordításaként *myuelkedes* olvasható“. Minthogy azonban az „*opinio*“ szóra a mivel-

kedés nem illik, valószínűnek tartja, hogy a fordító az *opiniot* mindkét helyen összetévesztette az *operatio*val. Katona szerint tehát a *nezmellesseg* másolás hibája *myuelkedesseg* helyett.

En az *ew* *nezmellesseg*nek kifejezését *ön eszméllések*nek olvasom, vagyis azt vélem, hogy a *nezmellesseg*nek *n*-je az előző szóhoz tartozik. Ezzel az olvasással a szöveg értelme világos lesz; semmi föltevésre nem szorul. Az *eszmél* ige régen is, ma is annyi, mint *gondol*, *gondolkodik*, *vél*; az „*opinio*“ tehát igen természetesen van *eszméllés*-nek fordítva. És ha ki tudjuk mutatni: 1. hogy az *ön* birtokos névmás már a codexek korában gyakori volt az *ő*, *maga*, *önnön* mellett; ha be tudjuk bizonyítani: 2. hogy az *eszméll* ige nem újabb fejlemény vagy átvétel; ha arra is hivatkozhatunk: 3. hogy a fordító vagy másoló egyebütt is ír *k* helyett *g*-t, s egyebütt is ír a harmadik személyű birtokragbeli *ek* helyébe *eg*-et; ha végül azt is igazolni tudjuk: 4. hogy össze nem tartozó szók és szótagok másutt is kerülnek egymás mellé a másoló gépies munkája közben — akkor olvasatunk helyes voltát senki kétségbe nem vonhatja.

1. Az Ehrenfeld-C.-ben: *ewn maga* (19, 36, 57, 59, 89, 144, 159). Hasonlóan *ewn belewle* (10); *ewnbennetten* (92, 96, 119, 120); *ewn tulaydon* (3); *ewn zyueben* (4); *ewn yonhanban* (3), *ewnkepere* (75). Az *ewn eszmelleseg* olvasatban tehát az *ewn* birtokos névmási szerepe nehézséget nem okozhat.

2. Hogy az *eszmél* ige nem újabb keletű irodalmi nyelvünkben, azt a NySz. is eléggé bizonyíthatja. Igaz ugyan, hogy csak a XVII. század elejéről, MA.-ból van először kimutatva, valamint az *eszméllés* főnév is, de ez nem azt jelenti, hogy előbb nem is fordult elő. Hiszen codex-irodalmunknak mennyi olyan régi szava van, a melyeket a NySz. csak későbbi századokból ismer. Ilyenek, hogy csak az Ehr. C.-ből idézzünk néhányat: befödés, csodás, csodulás, vāj, vājás, kzelítés, vitézség, vetélkedik, végezetlen, vánkös, vezet, világosit stb.* Bizonyára ilyen az *eszmélés* is.

3. Tudván azt, hogy codexeink helyesírás tekintetében mennyire következetlenek s mennyire telve vannak másolási hibákkal, talán a *k* és *g* betűk felcserélése bizonyításra se szorulna. Ime azonban néhány példa az Ehr.-C.-ből: „*ymadgozsonk*“ (6); „*vetelgedny*“ (93); „*myuelkedesegben*“ (110); „*myuelkedeseguel*“ (116); „*zewksegrewl*“ (157). Az utóbbi három esetben birtokos személyrag van hibásan írva, épp úgy mint az *ew* *nezmellesseg*nek szóban.

4. Az írás pontatlansága s a másoló vigyázatlansága magyarázza meg végül azt is, hogy az *ewn* végbetűje a következő szóhoz került. Gyakori eset, mint tudjuk a codexekben, hogy össze nem tartozó, együvé nem irandó szavak, szótagok egymás mellé kerülnek, vagy megismétlődnek, vagy viszont összetartozó szótagok tűnnek föl mint külön szavak. Így pl. az Ehr.-C.-ben: *Vrbernalndnak* (8) *Vrbernalndnak* helyett; te *ze[n] gen es emberke* (10) *zegenes* helyett; *zerzett es elet* (88) *zerzettes elet* helyett; *kygycze kedyk* (128) *kygyczekedik* helyett.

A *neszmélyesség* tehát nem egyéb, mint az *ön eszméllések*nek hibás írása és hibás olvasása.

Házasságtörés. A MNy. VI:41. lapján olvassuk: „Ehebruch. Ezt már alig lehet kiítani, teljesen megfészkelte magát. A ki meg-

* V. ö. Ballagi: Régi nyelvünk és a Nysz. 158—333. I.

teremtette, elfelejtette, hogy a magyar hitét, az esküt, a hűséget megszegi és nem töri, mint a német (Eid, Schwur, Treue brechen).⁴ Azt hiszem, mindenki megnyugodhatik ma már olyan idegenszerűségekben, melyeknek nyelvünkben többszázados irodalmi élete van s a melyek nagy nyelv művészeink tollára is gyakran fölkerültek. Az is bizonyos, hogy az ilyen régi, folytonos irodalmi használatú idegenszerűségek sokszor csak látszólagosak s nem tartoznak az oly sokszor megrótt germanismusok közé. A házasságtörés szavunk is nagy multtal dicsekedhetik. MA. PP. szótárán kívül igaz ugyan, hogy csak Com. Jan.-jából ismeri a NySz., de íme egy kis megszerzés Pázmányból, Faludiból.

a' szitok, és gyilkosság, a' Raca-mondas és házasság-törés... egyenlő büntetésre méltók (Préd. 1768:722.) — arra kötelez, hogy házasság-törésnél egyébért, senki feleségét el ne űzze (794.) — kárhozatot sem nyerek a' házasság-töréssel (852,) — Edvárd Királynak Anyját, házasság törésről vádolta vala bé (TE. 28.) — a' ki házasság törésbe találtatik, annak mind a' két szemét tolják ki (41.) — fejevesztés alatt meg vala a' házasság törés tiltva (57.).

Régi nyelvünk a *paráznaság* mellett elég gyakran használja e megrótt kifejezést is, épp úgy, mint a *parázna* mellett a *házasságtörőt*, a mint a NySz. bizonyítja. Minden megrovás nélkül sorolható tehát a régi *parancsolattörés*, *frigytörés*, *szezségtörés*, *törvénytörés* szavak mellé, valamint a *házasságtörő* is a *szezségtörő*-, *szűztörő*-, *törvénytörő*-, *ünneptörő*-nek méltó egykorú társa. Ha már aztán idegenszerűséget akarunk ezen összetételekben keresni, régi voltuk s az egyházi irodalmi nyelv inkább a latin eredetükre vallanak. Tudjuk pl., hogy hitet, frigyet megszegni, latinul: *fidem*, *foedus frangere*. Pázmánynál is olvassuk: „meg-nyittatik szemünk, In *fractione panis*, ennek a' mennyei kenyérnek szegésében (Préd. 742.), mellyel Zvonarics *kenyér tördelése* egyjelentésű (l. NySz.) s a mely egyházi szertartásból mai: *kenyértörésre kerül a dolog* szólásmódunk is ered.

A *házasságtörés* tehát nem német eredetű, hanem valószínűleg a latin nyelvből átfordított magyar kifejezések analógiájára keletkezett.

SIMAI ÖDÖN.

A lencse gömb. A Bolond Istók II. énekében a saját közel látóságát írja meg Arany és írja ekképen:

Talán poéta lettem vón' — különb,
De sorsa üldi a szegény vakot;
Kinek szemében a látlencse gömb:
Bár nem vadászhat, mindig lő (bakot),
Kitárul a legszebb festői tömb
Zwickert hamar! guckert! nem ablakot!...

Szemészeti előadásaimon a hallgatóimat szoktam rá figyelmeztetni, hogy ebben a versszakban a költő, mint kora szellemének hú tükre, rögzített meg egy képet, melyet a mai nemzedék immár alig tud megérteni.

Ugyanis még a mult század derekán, mielőtt Donders híres könyve (On the anomalies of accomodation and refraction of the eye) megjelent, az orvosok is azt hitték, hogy a közel látóságot, vagy myopiát a szemlencse domborúbb volta okozza. Az akkori fölfogás szerint annál nagyobb fokban közel látó az ember szeme, mennél domborúbb, szinte gömbszerű a lencséje. Arany érdeklődött az ő

szemének állapota iránt, az akkori tudományos felfogáshoz hiven írta meg, hogy szeme lencséje gömb.

Ma már pontos mérésekkel bizonyították be, hogy a közellátó szem lencséje nem különbözik a rendes szemétől. Donders pedig megállapította, hogy a szem fénytörésének különböző voltát a szemteke tengelyének hossza határozza meg. Közellátó az olyan szem, melynek tengelye a rendesnél hosszabb. Arany verse azonban érdekes műveltségtörténeti följegyzés marad.

Ölbe sir. A Pázmán lovag III. részében írja Arany:

Zárt sisakkal két levente
Olyan, mint a kéményseprő;
Újjal mutat rá a gyermek,
Ölbe sir az apró-cseprő.

Azt a természetes dolgot, hogy az ijedt gyermek sírva fakad és anyja ölbe menekül a képzelte veszedelem elől, a költő milyen egyszerűen, de milyen plasztikusan fejezi ki avval a merész fordulattal, hogy ölbe sir. Nem az anyja ölben kezd sírni, hanem sírással érteti meg anyjával, hogy ölbe kívánczik.

Hasonló kifejezést használ Toldi I. énekében, hogy a suhancz Miklós rettentő erejét kiszíneze.

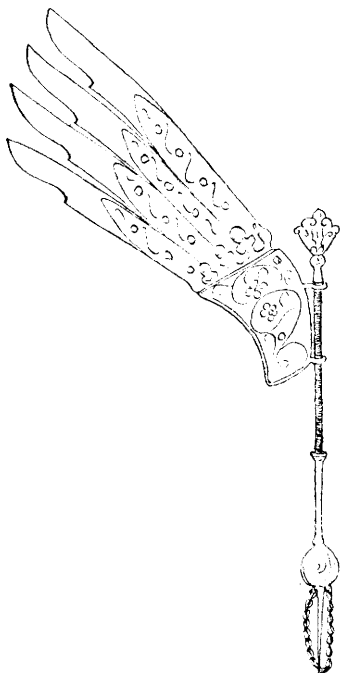
Jaj, keserves annak, a ki jut kezébe,
Meghalt anyjának is visszari ölbe.

Itt még nagyobbbat mond vele, mert fölteszi, hogy a ki birkózni akarna Toldival, úgy megijedne tőle, hogy újra kis gyermekké szeretne válni, hogy Toldi elől anyja ölbe menekülhessen.

CSAPODI ISTVÁN.

Forgó. A mai köztudatban ez a szó toll-, vagy lószórbokrétát jelent, diszúl a magyar süvegnek, vagy katonacsákónak: *tollforgó*, *lószórforgó*. Így mondják szótáraink is Márton Józseftől (1800) kezdve, ki először idézi e szót: „*Forgó*: der Federbusch“, a legújabbig, Kelemen Bélaig; CzF. például: „*Forgó*: Süveg, kalpag, csákó stb. mellé tűzött tolléesség, különösen, milyent a magyar huszárok viselnek“. Hogy miért éppen „*forgó*“ a neve, azt nem magyarázza egyik sem; pedig ha az ilyen tollbokrétát nézzük, semilyen *forgást* nem észlelhetünk rajta: szélben inkább *libeg*, *lobog*. Hát még a huszárok lószórforgója olyan mereven áll, mint a peczek, sőt a tűzereké még lánczczal le is van szorítva a csákó oldalához. A szótárak közül az egyetlen Sándor István Toldi-ja jár más úton, mikor ezt írja: „*Forgó* a süvegen. Pilei crista versatilis“. Bővebb magyarázattal azonban ő sem szolgál, s így mind ezekből az adatokból nem tudjuk, *miért forgó a forgó?* A NySz.-nak egynéhány adata csak megzavar még: „1 *aranyozott huszárforgó*“ (Radv. Csal. II. 12.). „Szintay hadnagy elvitt egy *forgót*, s ígért érette két ökröt“ (Rák F.: Lev. I. 248.). „Az udvari leveseknek csak *forgója fémlík*.“ (Thaly: VÉ. II. 66.). Ezek szerint a *forgónak* valami értékes holminak kellett lennie, különben nem érne két ökröt; a toll meg nem szokott *aranyozva* lenni, hogy *fémlíké*. A magyarázat mindjárt megvan, ha a régiségek közt keressünk, ha a régi magyar kincstárban keressük a *forgót*. Van elég szerzte az országban, alig hiszem, hogy volna családi kincstár, melyben ne találánánk *forgót*. A Nemzeti Múzeum ékszerei közt is van vagy három; egy szempillantással megértjük, honnan kapta nevét

ez az *ékszer* — mert az volt. A mellékelt rajz, mely Báthory István forgójának vázlatos mása, világosan mutatja a forgó mivoltát. Részei:

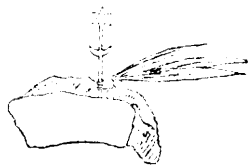
1. rajz.

a *tengely*, mely felül gombban, alul tüben végződik, hogy a süveg keméjébe lehessen tűzni (a lánczocska biztosításul szolgál); a tengelyen szabadon *forog* egy kis vitorlaszerű tok (mint a házon a szélvitorla), mely a tolldisz tartására szolgál; Bethlen forgójának vitorlája máris toll-alakú, úgy hogy tollbokrétá nem is kellett belé. Természetes, hogy az egész készség a gazda vagyonsága szerint egyszerűbb, vagy díszesebb; vannak közte valóságos remekei az ötvösmesterségnek; ilyet bámultam bold. gr. Zichy Jenő Rózsautczai múzeumában. A *forgó* név tehát metonymiával ment át magáról a dologról a benne lévő tollbokrétára s végül az ezt helyettesítő löszörbokrétára. Most már értjük, miért *fémlik* a forgó, miért lehetett olyan drága; Apó Péter sorai is világosak mindjárt: „viseltenek az urfiak . . . farkas süveget, abban *forgó* vagy kerecsen vagy ráró *toll* volt, két felé ki fordulván, néha összemenvén; némelyek *sas tollas forgót*, de az urfiak is többire mind egy pár ráró vagy kerecsentollat, aranyból

csinált és drága kövekkel megrakott *forgóban* . . .” stb. (Metam. V. M. Tört. Eml. XI. 346. sk.). A „Csinom Palkó” kezdetű ösmert kurucznótában dicsekszik az énekes, hogy:

Nyusztal bélétt az süvege,
Csillagos forgója.

Hogy milyen az a *csillagos forgó*, mutatja Halász Péter, kurucz főstrázsamester fejrevalójának rajza. — Szép forgót látni gr. Károlyi képen is az Akadémiában.

2. rajz.

Székely-gulyás. A köztudat ezt a jóféle paprikás-tejfölös lében úszó káposztás disznóhúst a *kassai sódar*, *debreczeni füstölt kolbász*, *kolozsvári káposzta* s több efféle étel sorába számítja, a mely nevét (igazsággal-e vagy sem) származása helyétől kapta, s ezért a címül irt ételt a Székelyföld termékének véli, mely meghódítván Budapestet, innen már Bécsbe is eljutott, a hol „*3ifeti Goffajd*” (olv. czikéli) néven kellett magát az étlapon. Néhaj Tóth Béla azt mondotta nekem, hogy a *székely-gulyás* itt Budapesten, a hajdani Gránátos-, ma Városház-utczában termett, a Komló-ról nevezett irodalmi koreszmában s nevét Székely Józseftől, az írótól kapta, épp úgy, mint a hogy az egykori Kis Pipában igen jó Komócsy-rostélyost lehetett

kapni; ennél fogva nem is *székely*-, hanem *Székely-gulyás* a helyes írása. Talán emlékezik is még egyik-másik írónk erre és szíveskedik folyóiratunkat értesíteni; mert ez irodalmi-művelődéstörténeti adat volna s legalább mi is dicsekedhetnénk irodalmi étellel, mint a francziák, kik Chateaubriand-t olvasnak is, esznek is. Valószínűvé teszi Tóth Béla adatát az is, hogy a Glück-Stadler-féle Inyestmesterség Könyvében (32., 103.) németül az étel neve *Székely-Gulyás*-nak, nem pedig *Székely*-nek van írva.

TOLNAI VILMOS.

Lélekbe járó dolog. A címül írt régies szólást Bod Péter szótároztja először (PPB.). Latin értelmezése: „religio est id facere“; a német pedig: „eine Gewissens-Sache“. Baróti Szabó Dávid a Magyarság Virágiban így értelmezi: „lelki büntetés alatt kötelező“; Kresznerics szerint: „res conscientiosa, summi momenti“; Kassainál: „Lelki-isméretbenn járó dolog“. Ballagi magyar-német szótárai szerint is: Gewissens-sache. MTsz., SimB., KelB. nem ismeri.

Dr. Váczi János tanár úr közli velünk, hogy e szólás Kecske-méten ma is él. Akkor mondják, „mikor valaki temetésre megy; tehát lélek szerinti kötelességet teljesít“.

Tökörű (?). Ezt a különös szót a NySz. III. kötetében találjuk a *Tök* származékai közt: *tök* + *örű*, valamint *tök* + *ös*. Jelentése szerint is (herniosus) ide sorozza a NySz.

Egy adata van van rá, t. i. „Egy markot virágostul főzd meg ez centauriában borban, ad meg innya hasfayónac tökörű, czómórú embernek (Mel. Herb. 68.)“.

Az idézet meglehetősen hű, de nem hibátlan. Melius Herbariuma 68. előlapján t. i. a *tökörű* és *czómórú* között nincs vessző, vagyis *tökörű* nem az „embernek“, hanem a „czómórú“-nek a jelzője. Nem *tökörű ember*-ről, hanem *tökörű csömör*-ről beszél tehát Melius.

Miféle csömör lehet ez? Nézzük meg a „csömör“-re vonatkozó adatokat a NySz.-ban.

A „*tökörű, czómórú*“ adat itt is megvan, ugyancsak a hibás vesszővel. De van ezen kívül még egyéb is, még pedig szintén Meliusból. T. i. „Gyomor faiast, has *tekerő czemert*, farsabast meg gyógyit.“ Ugyan így Beythéből: „has *tekerő chömört* és farasabat meg gyógyit“.

Világos, hogy a *tökörű csömör* nem egyéb, mint (has) *tekerő csömör*.

Különösnek tetszhetik, hogy Melius a *tekerőt* e helyen *tökörű*-nek írja. Ilyesmi azonban az ő korában nemcsak nála fordult elő. Heltai Új Testamentoma egyik helyén (Ls) *teve* helyett *tőue*; Bibliája IV. részében (91.) *fenyő* helyett *főnyű* s ugyan így magánál Meliusnál (Herb.) következetesen *főnnyű*.

A *tökörű* czikk tehát törlendő!

A „*cseppfolyós*“ szó történetéhez. A latin „fluidus, liquidus“-ra a régi magyaroknak két szava volt: *folyó* és *híg*. A „mensurae liquidorum“ magyar fordítása Comeniusnál 1643-ban: „*az hígaknak, folyó állatoknak mértéke*“. (Janua, 165.) Megjegyzendő azonban, hogy a *híg* „hajlékony“-t is tett: „jó híg vessző“; „híg nyakú ló“.

A mai „*folyós*“ elég fiatal szó; eddigi tudomásom szerint 1777-nél előbb nem találni. Molnár János Fisiká-jából (IV. könyv, 24. l.) jegyeztem ki: „Nedvessé és *folyóssá* válhatik az is, a mi mindenkor izmos volt“. A mai *szilárd*-at Molnár János t. i. izmos-nak nevezte.

A *cseppfolyó* még sokkal fiatalabb, már Bugát idejéből való; sőt magánál Bugátnál találni először. (Tapaszt. Term. tud. 1836.) Szótározza a Term. tud. Szóhalmazban (1843) s ugyanez évben Bloch Zsebszótára ném.-magy. részében *tropfbar: cseppfolyós*.

Ezek után bárki is el fog csodálkozni, ha a régi magyar nyelv szótára, a NySz. I. köt. 1456. lapján a *Hű, Hív* cikkben 1685-ből ezt az idézetet olvassa: „Az hiakat, hig, cseppfolyós dolgokat, folyókat, olvattakat kondérral mérik“.

Az idézett helyen persze nyoma sincs a *cseppfolyós*-nak. Hát hogy a mennykőbe kerülhetett mégis a NySz.-ba? Talán Simonyi Zsigmond, ki a NySz.-ban a *H* betűt szerkesztette, szíves lesz benünkét fölvilágosítani.

SZILY KALMÁN.

Boráldó. A Magyar Nyelv szeptemberi füzetében Gálos Rezső az Arany János Tetemrehívásában előforduló *pörosztó* szót magyarázza s furcsaságképen felemlíti, hogy Szegedi János, a XVIII. század híres jogtudósa a *pristaldus*-t a magyar *perest oldó*-ból származtatta. Ez a szójátékszerű értelmezés Márki Sándor szerint* másfél századon át, Szegedi tekintélye következtében, nagy hitelre talált. Hogy a *pristaldus* eredetének kérdése még a mult század hetvenes éveiben is foglalkoztatta nyelvészeinket és hogy éppen a *perest oldó*-val rokon *peroldó* kifejezéssel hozták kapcsolatba, arra nézve érdekes adalékul szolgál Lévay Józsefnek Hunfalvy Pálhoz 1872 május 17-ikén intézett levele.** Benne Lévay, a ki akkor Borsod vármegye főjegyzője volt, a felől tudósítja Hunfalvyt, bizonyára ennek a megbízásából, hogy ő megnézte Miskolcz városa 1569-ben kezdett jegyzőkönyvében az állítólagos *peroldó* szóra vonatkozó lapot és minden kétséget kizáróan megállapította, hogy a Podhraczy által *Peraldo*-nak vagy *peroldó*-nak olvasott szó *Bor aldo*-nak van írva, még pedig úgy, hogy a *Bor* a sor végén áll, az *aldo* pedig a következő sor elején. Ebben tehát — jegyzi meg Lévay — a *pristaldus*-t hiába keresnők. Áldomásitálról lévén szó — mondja továbbá — úgy sejtethető, hogy a *bor-áldó* oly hivatalos személy volt (talán éppen a nótárius), a ki pohárral kezében mondott áldást a csereszerződésre. Meg kell jegyeznünk, hogy a jegyzőkönyv azon másolatában, a melyet leveléhez mellékelten Lévay megküld Hunfalvynak, a *boráldó* szó után néhány név következik.

PAIS DEZSŐ.

Csárdás. E szóra, mint zenére, eddigelé legrégibb adatunk 1842-ből való volt. (Vö. MNy. 1 : 422.). Most találtam egy régebbi adatot Rothkrepf Gábor „Honművész“-e 1835-i évfolyamának június 21-i számához mellékelve van egy hangjegy (Rózsavölgyi szerzeménye), melynek felső bal sarkára ez van metszve: *Lassú csárdás*.

FABÓ BERTALAN.

* L. Pallas Lex. *pristaldus* cikkét.

** A levelet Hunfalvy Pálnak a felkai Tatra Múzeum-Egylet birtokában levő kézirati hagyatékában találtam. Nagyérdemű írója talán nem fog megneheztelni azért, hogy levelének e részét közrebocsátottuk.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Régi magyar gyógyyszernevek.

**Sárga lóhere*: melilotus flavus (1745; Torkos, 3. lap). Mai neve: orvosi somkóró, bucskóró, dutkóró, mézkeresep.

**Sárga szilva-mag*: nuclei prunorum cereorum; spenling-kern. (1745; Torkos, 4. lap.)

**Sárga virág*, lásd Peremér.

**Sárga vízi lilium*: acorus adulterinus, seu iris palustris; schwer-tel-lilie. (1745; Torkos, 9. lap.)

**Sarkantyú-virág*: calcatrippa; rittersporn (1745; Torkos, 3. lap). Mai neve: szarkaláb.

**Sarkasfű*: öszveforrasztó fű (Csapó 195.). Mai neve: fekete nadálytő; Symphytum officinale L.

**Sárga-olaj*: ? Fejér sár kü olaját pálinkába meginnyá. (XVIII. sz. elejéről.) Ethn. III. 63.

**Sársa*: radix sassaparillae (ma: szárcsa-gyökér). Ennek orvoslása... a jó és sokáig gyakorlott izzasztás, sársával (PP. Pax 291.).

**Sása*: Végy gyenge sását (Ts. M. K. I. 129.). Ma különböző Lepidium-fajokat és az Arabis turrita L.-t nevezi a nép *zsázsá*-nak. Veszelszki (322) szerint *kis sásafű* a. m. nasturcium hortense seu lepidium sativum, mely „misculántia salátában igen jó“.

**Sasafás* (fa): sassafra. Holott láttam sasafás nevű fát, melyet kértek az patikában száz talléron. (1691; Vass: Napl. 131.)

**Sasfű*: vinca pervinca. (Frick.)

**Sasfű-virág*: flores aquilegiae;

agley-blumen; worličkowý kwět. (1745; Torkos, 2. lap. Frick szintén így.)

Sas-kő: aëtités; ferrioxhyd-rát. Igen ditsérik e nyavalyvá-ban a sas-követ (lapis aëtités vagy aquilinus) PP. Pax 228.

**Sátánlőtte fű*: eryngium campestre L. Eötvös Miklós gr. Károlyi László gyógyítására 1705-ben sátánlőtte-füvet küld erdélyi katonák tanácsára (E. G. 60.). A MTSz. szerint Székelyföldön ma is használják ezt a szót s a „boszorkány-tövist“ értik rajta.

**Sáté*: lásd Csáté.

**Savanyó pálma* [gyümölcse]: tamarindi; tamarinden. (1745; Torkos, 4. lap.)

**Sebesítő-fű*, *Hólyaghúzó-fű*: ranunculus sceleratus, pratensis, acris (Molnár, 340.). Lásd: Tyúklábfű.

**Sebfa*, *körös-fa*: lignum fraxini, seu sympatheticum; wund-holtz. (1745; Torkos, 8. lap.)

**Sebforrasztó gümme*: gummi sarcocolla; fleisch-leim. (1745; Torkos, 5. lap.) A Penaea sarcocolla L. nevű perzsiái s arabiai cserje mézgája. Frick röviden *sebforrasztó*-nak nevezi.

Sebgógyító-ir: unguentum basilicum. (Enyedi: 40.)

Selleri gyökér: radix apii; zeller-wurtzel. (1745; Torkos, 9. lap.)

**Seprelék*: faecula; üledék, csapadék, seprű, mely különösen

keményítő-tartalmú növényekből, vízben áztatáskor ülepszik le. *Torkos* (1745.).

**Semmi*: nihilum album, zincum oxydatum. Semmi por, 3 lott. (1676; T. T. 1894. 398.) Vö. Fejér semmi.

**Sennyedékfü*, varfű: scabiosa arvensis. (Veszelszki 399.)

Ser-must: mustum malthei, forratlan sör. Rácz: Borb. 178.

**Simítófü*, tálmosófü, lófarkfü, békarokka (Csapó 270.). Mai neve: zsurló; *Equisetum arvense* L.

**Sipfü*: lásd Bödök (bűrök). A sipfü elnevezés kétségtől onnan származik, hogy a bűröknek szárát az ó-kortól kezdve minden időben használta a köznép sipok készítésére. Erre vonatkozik Vergilius (Ecl. II. 36. és V. 85.) néhány helye is:

Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula...

Hac te nos fragili donabimus ante cicuta.

A középkori németben is *pypkrut* (pfeifenkraut) volt a bűrök egyik neve, sőt Hollandiában még a XVIII. században is él a *pypcruyd* kifejezés. (Vö. Kóssa: Adatok a méregtan történetéhez. Gyógyászat, 1895.)

**Siriai gyantár*: galbanum (Frick). A *Ferula galbaniflua* gyantája.

**Sittim-kóró*: euphorbia palustris? Az öreg eb-téj kórónak (melyet sittim kórónak-is híznak) levelét... törd-öszve. (PP. Pax 286.)

**Skorpió-olaj*: oleum lumbricorum seu scorpionum. Részint gilisztákból, részint skorpiókból készített olaj, melyet főleg mérges állatok marása ellen használtak. (Bethl. Élet. I. 205.)

**Sobra-bori-fű*, *Sobrák-bori-fű*, cigány petrezselyem (Csapó 141.). Mai neve: kerti koriándrom; *Coriandrum sativum* L.

Sok hasznú só: sal polychrestum. Rácz: Borb. 176.

**Sokszerű* (orvosság): medicamentum compositum. Sok szerű vizek (Aquae compositae), sokszerű porok (Pulveres compositi) stb. *Torkos* (1745.).

**Soktérdu fű* (Csapó 236.). Mai neve: Orvosi sülyfű, Salamon pecsétje; *Polygonatum officinale* All.

**Só anya*; *Szem-só*: sal gemmae; steinsatz-crystallen (*Torkos*, 15. lap.). A kősonak legtisztább, kristályos alakját nevezték így.

**Sóltina*: serratula tinctoria. (Veszelszki 408.)

**Sóvirág*. „A' mint a' só-hegyek néhol megszakadtak, és mint a' kő-sziklák a' sónak falai a' Napfénynek és esőnek meztelen kivagynak tétetve, annak repedezése in ki-szivárgó nedvességből, a' száraz időben, a' sónak oldalán élő-fák' formájában, elébb mint a' lisztlang, azután vastagon egybe-forrva igen szép fejér, töredékeny, de nem által-láttzó virágok-is nevednek, Só mohának mondhatnád: a' lakosok *Só-virág*-nak hívják. Gyönyörködve lehet ezeket szemlélni a' só-omlások' falain, a' mint Parajdról az ösvény a' bányákra által-mégyen.“ (*Mátyus*: IV. 236.)

**Sörvirics*. Vagynak Svécziában víz helyett édes ser-virittsel dagasztott kenyerek is (*Mátyus* II. 82.). A MTSz. szerint: pálinka v. sörfőzésnél az első (gyenge) lejárás.

**Spaics fű*? Az 1728-iki szegedi boszorkánypör irataiban többször előfordul ennek a' növénynek a' neve. (L. Ethn. X. 35.) Vö. Esz-köz.

Spanissi mukkok: lásd Stanczmann.

**Spanyol bozza*: lásd Orgoványfa.

**Spanyol sarkantyúfű* vagy *virág*: herba nasturtii Indici; spanischer rittersporn. (1745; *Torkos*, 7. lap.) Vö. Indiai torna.

**Spanyol viola*: lásd Kék spanyol viola.

**Spikanárd*. Az Leuendula es Spikanard ket szepseges füvec... ez ket virag az testben valo szelletet el osziattia. (Pécsi Lukács, id. Weszprémi, Succincta III. 298.) A NySz. csak a *spikinárd* alakot említi. Vö. *Him lewendula*.

**Spinárd* = spikanárd. (Házi Orv. 127.)

**Spondia*: spongya. Ha spondia nintsen, egy darab nemez jó léssen (PP. Pax 285. U. itt még kétszer előfordul). Hasonló erőnyon az új spondiában (u. o. 290.). Vö. Tengeri tapló.

**Stanczamanna*: *Stineus marinus*, *Seineus officinalis* L., *meerstinz*, *stink*, *stinkmarin*, *stenzmarin*; Arábiában és Egyiptomban élő gyök, melyet régebben aphrodisiacumnak használtak. „Amelly férjfiu a stanczamannára szorult, ne vesztelgesse pénzét annak megszerzésére, hanem a körös-fán termő bogarakból, melyeket *Spanissi Mukkok*nak neveznek, szedjen tizenötöt, vesse elevenen egy

verdung fa-olajba, hadd álljon benne kilentz napig, azután kenegesse véle jobb lábának öreg ujját, meggyógyul.“ (Váli: 17.) A kifejezés *stancza maréna* és *stinkamarin* módosulatan ma is él (Karl). A *spanissi mukkok* természetesen nem egyéb, mint *spanische mucken*, kőrös bogár.

**Sukollat*, imola (inulá-ból?), vad pézsmá: *cyanus major* et *minor* segetum (Veszelszki 185. H.-W. a búzavirágot nevezi így.

**Sulak*; lásd Salokfű.

**Susták*: egy latnak negyedrésze, tehát ugyanaz, mint könting, könting, kvintin, kvintli; *drachma*. Négy susták egy lótot nyom. (PP. Pax 173.)

Süger-kő. Sigér kő: *lapis percarum*; *perschlingstein* (*Torkos*, 13. lap.). A sügér (*Perca fluviatilis* L.) halló szervében található concrementumok.

**Súly-fű*: *Sempervivum tectorum* L.? Lásd: Kővér rózsza.

KÓSSA GYULA.

II.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.

(MNY. VI : 326.)

csutak-bajszú: „... gesztenye színű válláig érő hajú, szőke *csutak bajszú*, kiálló ajakú.“ (1754.)

czikornyás járatú: „M. J. Groff Pálffy János Regementyiből való Káplár, vagy is Frajter, Magos, vastag, testéhez alkalmas fejű, nagy, és hosszas orrú, vastag hajú, kövér ábrázatú, *czikornyás járatú*.“ (1781.)

december: „1. Zöld *Materia December* — 16 frt.“ — „1. szürke *Materia December* — 28 frt. 25 den.“ (1762.) — „Éppen az történetnek alkalmatosságával circiter három vagy négy hete előtt d. u. 4 óra tájban maga az *fatens* beteges-álatotban lévén, magára vévén az *Decemberét*, az udvarára ki ment...“ (1763.) — „*Decembernek* való 6 réff zöld posztót vett.“ (1766.) Vö. MNY, 3 : 231.

duplás-szemű, Barnás, szőke, Zsíros ábrázatú, kevésbé nagyobb fogú, vastag ajakú nagy száju, nevetésben *duplás ajakú*, vastag szavú, mord tekintetű.“ (1781.)

egyes-legény: „Mi a Neve? Micsodás Vallásbul, hány Esztendős, ha házós-e?“ Felelet: „Vaida Geczi, Lutheranus, 27. Esztendős, *egyes legény*.“ (1715.)

élendő: „Hogy ezen Sommák úgy, mint *Successio*, nem mehettek,

próbálja (bizonyítja) mint magam mint feleségem élte; az *élendők* közt pediglen successio nincsen.“ (1770.)

elmellékezés: „Sokszor meg szokott történni, hogy a szegyennek *el mellékezésére* az olyatin személlek az lako helyet meg változtatni szokták.“ (1769.)

előlség: „Törvényes *előlségek* vagyis praecedentiájok lévén.“ (1749.)

előörökösít: „A Jóság eöreg attyoktul idegeneknek *el örökösítettet*.“ (1760.)

elővetemedik: „fele a Balog Ádánénak, fele pedig ha valaha *elő vetemedik* Diuncsek Pál fiamé legyen.“ (1783.)

elszól: „Hát a nyáron is miért *szóllottad el* a munkásokat, és Urad munkájára menni miért nem engedted?“ (1782.)

éltet: „Borbélaj pusztához tartozandó földett, maghok marhájokkal szabadon *éltették*.“ (1747.)

engedelmeskedik: „Ha mindazon által mond: az Ausziglikbül *engedelmeskedel*, ime fogadom jobb kimenetetit Dolgodnak.“ (1753.)

értelem: „Hogy holtom utánis az Jo Egyességh és Testvéri jó *értelem* fönt maradgyon, rendelem, hogy...“ (1776.)

estvédent: „Eö pediglen Lelkére valya, hogy multt Julius holnapnak 2-ik napján *estvédent* véled szemben volt.“ (1780.)

feküvös: „*feküvös* nyavalás álopot.“ (1778.)

fehér-hét: „Az fehér Bóiti hétben lévén másodnap parancsolta az Ángyom, hogy bár csak egy ako bort találna.“ (1731.)

felbozgat: „... megh érdemlené, hogy az itten *föl bozgató* Ember elimináltatnék.“ (1753.)

felgyulad: „... Ezen ismét a csósz *föll gyuladván*.“ (1761.)

feltenéskedik: „Rövid idei heverése után *föl tenéskedvén*, azonnal előbbeni mód szerént káromkodási közt... üzte, hajtotta az embereket.“ (1763.)

fizethető. „Rósa János most már *füzethető ember*, tehát öreg gyámoltalan Ipa érette nem köteleztethetik *füzetni*.“ (1783.)

gingán: „1. *Gingán* Láibli. 1 ft. 70 den.“ (1762.) Vö. MNy. 6: 270.

göbölly: „kezdí beszélgetni előtem, hogy minemő számos ürü és medü juhokat *göbölnek* hiszlat az kereskedő az Mohai falu határjában...“ (1772.)

gömbölyű válasz: „Senki nem merészöll ennek ellent álloni, de innend is *gömbölyű válaszsza*l bocsájtattunk el.“ (1755.)

görgő beszéd: „őszes hajú, barna hosszú kövér kis ábrázatú, lassú *görgő* s akadozó beszédü...“ (1759.)

guba: „... a szeme *gubája* vagyis haja fekete, kékséggel szüntelen körül véve.“ (1756.)

gyalog-csicsóka: „A *Gyalog Tsitsókából* (vulgo Földi-Alma, Kolompér, Kurumpli) lisztet készíteni.“ (1803.)

gyámorlás: „hasonfelit neveletlen és *Gyámorlásában* lévő árvátskájának fönt tartani kíványa.“ (1783.)

gyámorló: „... Valamind mellettem fárodozó, s *gyámorló* Kováts Örsének (hagyok) egy dunyhát, 2 vánkost, és 10 frtot.“ (1783.)

gyámorol: „engem pediglen mindenkor, de kíváltképpen betegess Ügyömben *gyámorlott*.“ (1781.)

gyűszű: „A nadrag szíjját mutatta, mondván: hogy valaki ezt el meczette és az Derekán Lévo *gyűszübül* 100 tallérját el lopta.“ (1783.)

halmészáros: „Ezen szab. kir. Székes Fejérvár Városában lévő

Halszék, és Fontoknak Taxája, ugy az *Halmészárosnak* Instru-
ctiója.“ (1776.)

hamvamig: „... *hamvamig* maradok alázatos híve, hazafia s
szolgája.“ (1764.)

hátráltatás: „... hogy a reánk jövő Szt. György naptulfogva
számlálván egy esztendő elforgása alatt minden hiba és *hátráltatás*
nélkül egészben... lefizetni magát kötelezte.“ (1774.)

hetes: „panaszolkodnak azon, hogy noha a Székes Fehérvári
Szücs Mesterek az Wespzpremi vásároknban magok Sátorjaiktul csak
egy *hetest* füzetnek...“ (1766.)

hevergő: „Meg nevezett Compactornál *hevergő* két könyveknek
in flnis 42. kiváltására Törvényessen admoneáltam...“ (1754.)

illepet: „... Hagyom akár mi néven nevezendő ruhájmat ugy
az Ágyi *Illepeteknek* is hasson felét, a mellett 100 forintokat.“ (1776.)

ing-váltság: „Pál Napának Imeg vagy Inge váltsága — 2 frt.“
„Inghváltsaghért adtam az Attyafiaknak — 2 frt.“ (1742.)

A köznépnel ugyanis a vőlegény ingét a menyasszonynak
kellett elkészítenie (a hozzá valót is beleszámítván), ezért a vőlegény
a napának (a menyasszony anyjának) esetleg anya nem létében: a
rokonságnak tartozott 2 frtot fizetni. Székesfehérvári szokás (egy
még most is életben levő, s régente sokat násznagyoskodott öreg
ember tanúsága szerint.

iratos-katona: „Kurucz világh előtt ezen Fatensnek Atya is
Fehérvárott lakván, s *iratos katona* lévén, tudgya ezen Fatens,
hogy...“ (1742.)

jámborúl: „Ha e Mesterek tapasztalják, hogy *jámborúl* ki tanulta
a Mesterséget, be vételessék a töb Mesterek köziben.“ (1738.)

janot: „Hogyha pedig akár minémő mente *janottal* vagy *kinik-
livel* prémeztetik.“ (1746.)

jobbít: 4-szer „Minthogy az előbbi feleségemnek gondatlansága
miatt semmit sem kereshettem, hanem e mostani Maris feleségem-
mel szerzettem, és *jobbítottam*, a végett...“ (1771.)

jókora: „... hány Esztendő lehetett? észre nem vehettük,
hanem ugyan *jókora* embernek kellett lenni néki.“ (1782.)

Kalap és süveg: „Az Tek. Veszprim Vmegye a *Magyar Süve-
geseknek* a Német *Kalapp* árulást és csinálást maga megyéjében meg
engedte.“ (1782.)

kántorpénz: „Minden Mester Ember bé vett szokás szerint
minden Esztendőben 1 foréntot szokott adni a czéh ládában, mellyet
kántor Pénznek is hívnak.“ (Vö. NySz.) (1767.)

kantus: „Egy Asszonnak való Kantus vagyis Slofrok.“ (1735.)

káposztás-tung: „egy 3 akós *Káposztás Tung*h.“ (1773.)

kaputdolmány: „1. Szürke Posztó *Kapud Dolmány* 5 frt. 85
den.“ (1762.)

katonatartó-ház: „... *katona tarto háza*, avagy Cázármája csak
két száz Emberre való alkalmatosságot foglalna magában.“ (1764.)

kékbunda: „Három pakroc, és egy Téli *kékbunda* kezemnél
találtatott.“ (1780.)

kenyerében sem eszik eleget: „mert Vidovics Ádámné sokszor
kenyerében sem evett volna eleget, ha nevezett Lengyel Jánosné
nem segítette volna eötet.“ (1756.)

kéremlés: „Ha hogy mostanában e kettőnek *kéremlések* szerint
Jussokat kiadnom kénszerítettvénn.“ (1780.) Vö. *kéremlés* (NySz.).

kevéskorig: „földre dülések után egy *kevéskorig* Palotaj Posztós az földön fekütt.“ (1750.)

kihírestt: „... ha pedig ez Ns. Magistratus maga meg nem kíványa venni, talán találkozik valaki más annak meg vevője ezen az árán, melyet ha az Urak *ki héresítenek*, nagyon meg köszönöm.“ (1764.)

Kinder: „A Gödén tojás nevezetű, és körülölte lévő apró Kinderekben és *ült lápokban* varsáikat tartották, horgaikkal pedig halásztak...“ (1768.) Vö. MTsz.

kinevezés: „Inventarium, vagyis *kinevezése* azon Javaknak, mellyeket...“ (1813.)

kis-garas: „Országunkban jó és ell kelendő Pénzül minden forintot számlálván hatvan Grajezárban, vagy húsz *kiss Garasban*.“ (1741.)

kiskorig: „Az Lovait meg eresztette és veleek ott egy *kis korigh* mulatott.“ (1754.)

(Folytatjuk.)

MOENICH KÁROLY.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.*

(MNY. VI: 276.)

„*Bumfordi, drumzsi* gyerek volt, gömbölyű, mint a bagombóc és nehéz.“ B. H. IV. 18. 2. Sípulusz tárczája.

„Csönd áradt feléje, mely *majd-csaknem* elszibbasztotta idegeit.“ P. H. V. 1. 1.

„*Gímbes-gombos* dolmányt öltött dédapáink divatja szerint.“ P. H. V. 1. 65. Gr. Vay S. tárczája.

U. o. 67. lapon „Egy pillanatra el-
lágylt, de csakhamar visszaesett megszokott *bursiköz* hangjába.“

„Annál kevésbbé tudok bosszankodni rá, mert *csaprészeg* volt.“ B. H. V. 1. 2. (Sípulusz tárczája.)

„Többször hallottam *udvarjártas* férfiak társaságában.“ E. U. V. 5. 1. Vezérczik.

„Nincs az a *bödületes* együgyűség, a mit az istállótulajdonos urak lovaik nevére föl ne használnának.“ Budapesti Hétfői Hírlap V. 10. 2.

„*Botfűlű*“ = a kinek zenei hallása nincs,

„Nem sok van a verskötetben, a mi *idállónak* ígérkezik.“ B. H. V. 20. 2. —ö. tárczája.

„A múzeumkerti szökőkút 1 m. magas *kőgárdolattal* van körülveve.“ M. O. V. 23. 9.

„Az osztrákoknál látjuk, hogy a legcsekélyebb kérdés, mely Magyarországot előbbre vinné, a legellen-
tétesebb elemeket egy táborba, hogy úgy mondjam: *összeostorozza*.“ E. U. V. 26. 2. Justh Gyula beszéde.

„Mit nem adnék, ha itt *villásozhatnám*.“ B. H. V. 28. 19. (Regény) = villásreggelit ehetném.

„A szegény pára *ügetvést* vitte bele a fénytelen éjszakába (a lovagot).“ M. O. V. 30. 41. (Rexa Dezső beszéde.)

„A függetlenség nagy művét nem lehet *megrögtönözni*, mint valamely ódát vagy szónoklatot.“ B. H. VI. 11. 2. (Vezérczik.)

„*Rendjelesők* és *rendjellesők*“ P. H. VI. 6. 36. Czikk címe.

„Ha a hús sovány: szalonnával kell azt *megtűzködni*.“ M. VI. 20. 30.

„*Elkukoricizza* az időt.“ P. H. VII. 20. 33. Gr. Vay S. tárczája.

„Mint a hideglelős, *lekotyorodott* leesett purnuszáért.“ B. H. VI. 20. 2. (Szemere György tárczája.)

* B. H. = Budapesti Hírlap; P. H. = Pesti Hírlap; E. U. = Esti Ujság; M. = Magyarország; P. N. = Pesti Napló. A római számok a hónapokat, az utána következő szám a napot s az ezt követő szám az illető hírlap oldalszámát jelenti.

„Kissé fárladozva járkált a narancs-ligetes parton.“ M. VI. 27. 3.

„Székesfővárosunk *czégestáblái*.“ P. H. VI. 13. 33. Mutatvány Toldy Gézának „Varázsrontó“ című munkájából. Magyarosabb, mint a *czégtábla*; de csodálatos, hogy a Czim-szójegyzékből a *czégtábla* is hiányzik!

U. o. „Egyik-másik *színvétő* atyám-fia“ stb. = *színvak*; csak hogy a Czim-szójegyzékből a „színvak“ is hiányzik.

U. o. 34. lap. „Az entente honi *torzmása* az *ántánt*“.

U. o. „A régi „ankett“-et helyesbítő *megújdonításának összemesterkedett* „ánkét“.

U. o. „A „changeant“ magyarán = *színváltó*“.

U. o. 35. lap. „Az ajkukat biggyeszgető *inyengőczinknek*.“

„Tessék csak elolvasni azt a félhivatalos *esetepatelézt*“ P. H. VII. 2. 2.

U. o. „Ezzel az aláírási ívvel a legközönségesebb *parasitfogást* csinálták (= Bauernfängerei).“

„A kicsike folyton azt *donogta* a fülembé, hogy kísérem el a különböző mulatságokra.“ M. O. VII. 28. 17.

U. o. „*Ihánczoltunk-vihánczoltunk*, tánczoltunk.“

„Egy *sorsavert* barátom.“ P. N. VIII. 28. 1. (Tárcza.) Vö. viharvert, istenverte stb.

„Nem való, hogy az egyke csak a *földéhes* szegény nép közt pusztít.“ M. VIII. 1. 7.

„Míg a *lyikes-lyukas* sátorban várt az ebédre (József kir. herczeg), a tisztekkel beszélgetett). B. VIII. 1. 9.

„A ki jó asszony volt, ha néha *magafejű* is.“ B. H. VII. 11. 22. (Tárcza.)

„*Elkacsázott* és bement a házba.“ B. H. VII. 16. 15. (Regény.) = Elcsoszogott.

„En az ágyban, feleségem a *hen-*

eseren feküdt.“ B. H. VII. 18. 7. = diván, kanapé. Vö. hencseregni.

„A buffet (a színházban) szintén egészen *új keletű* dolog.“ P. H. VIII. 8. 10.

„Játszi jókedvében *fejfájdító* elméleteket készít magának.“ P. H. VIII. 8. 38.

„Estefelé a fiúk az iskolából *újból eldübögtek*.“ M. VIII. 14. 1. tárcza. *Eldübörögtek*. Ez utóbbi szintén hiányzik a Czim-szójegyzékből.

U. o. „*Csöndgyilkos* csattanás.“ T. i. a csöndet váratlanul megzavaró csattanás.

U. o. „Elnézte a temetőben a *száldadozó* varjakat.“

U. o. 5. lap. „*Motyorékolta* bortól *összecsapzott* bajusza alá.“

„*Fogytig* ú. n. *százzgallérú*, tubákszín köpönyeget viselt.“ M. VIII. 13. 3. Gr. Vay S. tárczája.

„De hogy mi következik, arról nagyon gyéren *csöpög a közbulcseség*.“ P. H. VIII. 14. 1.

„*Összebratyizott* a magyarság ellenségeivel“ P. H. VIII. 17. 7.

„A rendőr *rátenyerelt* a kártyára.“ P. H. VIII. 17. 19.

„*Kiravaszkodja* leányától, mennyit adott ki nyaralásra.“ P. H. VIII. 18. 8.

„Mint a messze hazának *riongó* visszhangja.“ A „Budapest“ VIII. 18. 10. (Újházy jubileumi emlékkönyvében.)

U. o. 10. lapon. „Az örökké vidám Újháznak is *elfátyolosodott*, mikor ifjúságáról beszélt.“

„Áztán az emberek egyenként *beszörkhözködtek* az udvarba.“ P. H. VIII. 20. 23. Péczely J. tárczája.

U. o. 35. lapon. „Zsófikáról is esett egy-egy *szívelős* említés a levélben.“ = Szíves, szíveskedő.

„Ez a *galamblelkű* ember.“ P. H. VIII. 20. 36.

GÖNCZY BÉLA.

KÜLÖNFÉLÉK.

Csokonai nyelvéről dr. Maday Gyulától jelent meg csinos külsejű, kellemes tartalmú kis tanulmány („A költői nyelv és Csokonai“, 35 l., Budapest, 1910. Károlyi György nyomdája). Jeles tulajdonsága e művecskének, hogy szerzője maga is szinte kiforrott művésze nyelvünknek, igen színesen, lelkesen ír. Előbb a költészetnek s a költői nyelvnek egymáshoz való viszonyát tárgyalja, a nyelvnek

fontosságát a költői hatás szempontjából; aztán Csokonai nyelvének főbb tulajdonságait. De adatait nem óhajtja beilleszteni a nyelvtörténet fejlődési rendjébe, inkább egyéni sajátosságait csoportosítja költőnknek: a mythologiai nevek cultusát magyarázza s a nála található „lejáró műveltségyszavak özön“-ét (tartalmas fogalom!). Szerinte költőnk nyelvének fő tulajdonsága: a realitás (az érzéki hűség), az erő. Reális, midőn a modernség pozitív tudását bekapcsolja a költészet eszmevilágába (már van léghajó-hasonlata!), mikor a legszubtilisebb gondolatokat érzékitve fejezi ki, midőn oly élénk fogékony-ságot mutat a színhatások iránt, midőn sok hangfestő kifejezéssel élénkké, és rövid mondásokkal, kérdés és felelettel, felkiáltással stb. változatossá teszi stílusát. Halmozza az egynemű mondatrészeket, az ellentéteket, az indulatszavakat, „a túlsorduló érzésnek ez apró röppentyűt“. Költői jelzőiből összeállít egy csomót, összetételeiből is, és ezekkel nyelvének erejét bizonyítja. Szépen megírt kis értekezés, de mert aránylag régi íróról van szó, fontos lett volna a történelmi beállítás is. Ha Maday folytatja munkáját s a NyÚSz., valamint Csokonaira vonatkozó egyéb közlések alapján megállapítja helyét nyelvünk történetében s ezt annyi alapos-sággal végzi, a mennyi lelkesedéssel e művecskéjét megírta: hálára kötelezi nyelvünknek minden barátját.

R. M.

Gárdonyi nyelvéről. Vértessi Arankának „Gárdonyi nyelvéről“ írott kis tanulmánya (77 l. Budapest, 1910, Markovits és Garai könyvnyomdája) nagy szorgalommal készült, de nagyon meglátszik rajta a kezdő keze. Egész nyelvtanát adja Gárdonyi nyelvének: hangtanát, szókincsének tájak szerint való osztályozását, jelentés-tanát; ír szóösszetételeiről, szóképzéséről, szóragozásáról, mondattani saját-ságairól, szórendjéről; összegyűjti szólásait, hasonlatait, közmon-dásait; a végén ad egy kis összefoglalást, sőt Gárdonyi műveinek időbeli sorrendjét is közli függelékképen. Abban igaza van a szer-zőnek, hogy Gárdonyi „gyakran használ ott magashangú szót, hol a köznyelv leginkább mélyhangút mond“ (pl. *csihel, eldöbben, kakas-kikirikelés, nyekereg, renget*); de viszont bizonyynyal a fordított eset is elég gyakori nála (vö. a *zakkan, kaffant, lafatyol, fartat, katrocz, sajdlít* stb. alakokat a magashangúak mellett!) Az őző alakokról két sorban beszél. „Néha az őző vidék használta alakot találjuk nála, ámbár többnyire nem őző“; pedig a Vértessi munkáját olvasva, íme mennyi érdekes őző alakot — ezt tágabb értelemben véve — álli-tottunk össze: *herrög, véleködök, seppög, szödi-vödi, lefetyöl, pözsög, hertyögött, ögyön, lösz, nézőm, fekszők, földhálaitenköttem; igenösen, mikéntségösen, istenösen; métör, embör, férög, engöm, énnököm, vég-röndölet; mög(-ágyal stb.).*

A szóösszetételek osztályozásában, mint általában anyagának rendezésében látszik, hogy küzd a schemával, melyet magának föl-állít, ugyanazt egy kategóriában kétszer is idézi, vagy ugyanazt két egymásután következő csoportban; néha megszédül a sok adattól s mint Gárdonyi-féle nyelvi jelenségeket, idézi a — *parasztember-t!* Vagy egészen komolyan idézi G. nyelvéből a — *kereskedő, adó, festő* sza-vakat! Nagy írók egyéni nyelvének vannak — pl. gyakori előfordulásuk miatt — olyan jellemző sajátosságai, szavai, a melyek a köznyelvben egészen közönségesek. (L. pl. Mikszáthnál: *hanem, iszen* és változatai, a *marmancs* vagy a *-szín*-összetételek gyakorisága és változatossága; Jósikánál: *egy neme a...* stb.), de itt nem ilyen esetekről van szó!

Abban viszont igaza van a szerzőnek, hogy Gárdonyi nem jellemez stílusával egy kort vagy egy vidéket, mint pl. Mikszáth a palócokat, vagy bizonyos társadalmi köröket. Valóban az ő stílusa népies ugyan, de nem egy vidék népiességét mutatja, hanem mintegy igen jellemző, de különböző vidékbeli népiességek elegyítésével megteremtett egy általánosan népies, igen zamatos, kifejező, gazdag szókincsű, szemléltetően erőteljességre törekvő egyéni nyelvet. Igen érdekesek ama stílusai, melyeket mi *stilizált stílusoknak* neveznénk: a Göre Gábor-féle paraszti s Kátsa-czigány-féle czigány nyelvekre gondolunk.

R. M.

Mikszáth nyelvéről is jelent meg újabban egy kis tanulmány. (Watzulik László: Népies elemek Mikszáth nyelvében, Budapest, 1910. Markovits és Garai.) Ugyanolyan a kiállítása, mint az előbbinek, de bizony még annál is igénytelenebb művecske. Néhány hangtani megjegyzés után szól az összetételekről, érint egy-egy mondattani kérdést, s aztán következik a mű legterjedelmesebb része: Mikszáth népies kifejezéseinek különféle szempontok szerint való szétosztályozása. Nemcsak e részt, az egész művet híven jellemzi szójegyzékének hat sornyi bevezetéséből ez az idézet: „Találhatni néha — t. i. Mikszáthnál — székely szokat is. Ennek az lehet a magyarázó oka, hogy Fogaras képviselője. A dunántúli szók a képviselőházban ragadhattak rá.”

R. M.

Bessenyei akadémiai törekvései.* A Magyar Tud. Akadémia megalakulásakor feladatául tűzte ki, hogy „a tudományok és szépművészségek minden nemeiben a nemzeti nyelv kimiveltetésén igyekszik egyedül”. Császár Elemér akadémiai székfoglaló értekezése alaposan világítja meg azokat a törekvéseket, melyek, kutatásainak eredményei szerint, nemcsak Bessenyei egyéniségével, nemcsak életviszonyaival, hanem magának az Akadémiának keletkezésével és e nyelvművelő munkásságával is egybeforrtak.

Tersztyánszky Dániel nagyszerű tervezete mellett is a legérdekesebb kísérlet magyar akadémia létesítésére a Bessenyei volt. Törekvéseit jól megmagyarázza centralizáló hajlandósága, mely benne a nemzeti cultus hiányának tudatával találkozva, akaratlanul is a nemzeti közérzés megteremtését segítette. A tudományos életet egy akadémiaiban központosító terve csak lassan, de céltudatosan alakul ki s ennek fejlődése nyomról-nyomra látható munkáiban. Első csíráját Császár Elemér már a Bessenyei Társasága című, jól ismert kiadványban látja; ebből elindulva, több állomáson át jutunk el a Hazafiúi Magyar Társaságig s azután a Révai kiadta Jámbor Szándékig. Hogy az egész terv mennyire összeforrt Bessenyei egyéniségével, azt éppen a nyelvművelő és tudományos hivatást egyesítő Hazafiúi Társaság szervezete mutatja. Szabályaiban az ő világnézete tükröződik, realitása az ő érdeme, de tisztikara is az ő kedve szerint való. De Mária Terézia halála után életviszonyaival is összeforrt az Akadémia megalapításának gondolata. Majdnem életbevágóan fontos lett rá nézve a Tudós Magyar Társaság franczia mintára, az Académie Françaiseére készült javaslatának megvalósítása. Kár, hogy

* Székfoglaló értekezés. Írta Császár Elemér. Budapest, Akadémia, 1910. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből. XXI. 7.) 8-r., 78. l.

nem sikerült. De azért munkája nem vallott kárt. Törekvései, melyekről maga azt hitte, hogy „valósággal tsak álmodta és üres sóhajtasokra tartoznak“ tulajdonképpen tovább éltek a Széchenyi akadémiájában. Pontosan megállapítani nem lehet, hogy mennyit vett az 1828-iki Alaprajz a Jámbor Szándékból, mert közös forrásuk is volt, meg ez utóbbinak javaslatai a köztudatban is éltek. De az Akadémia céljának első sorainkban idézett megállapítása egészen a Bessenyei gondolata szerint való, pontokba szedett munkálatai javarészt ugyanazok, miket Bessenyei akart megvalósítani: közöttük első „szótár és nyelvtan készítésével a magyar nyelv kiművelése“.

G. R.

A szakadati nyelvjárás-sziget.

IV. Tájszók.

Helykímélés céljából nem sorolom fel itt újból a szakadati nyelvjárásnak alakszerinti tájszavait, mert hiszen ezek a hangtani részben már úgy is mind tárgyalva voltak (egyesek több ízben is). Ugyanez okból még a valóságos és jelentésbeli tájszavak közül is csak azokat közlöm itt betűrendben, a melyek az eddigi nyelvtani tárgyalás folyamán még nem voltak említve.

Ad. Jónapot ad: jónapot kíván.
Attam neki jónapot, s elfordult (= ol. *J. am dat buna zina*).

ájër: szellő, gyenge szélfúvás.

alak: másodrendű árpa [?]. (Vö. *alakor* Nyr. 22 : 27. E szerint a szakadati *alak* a determinálatlan alanyeset átvétele volna.)

arató: aratni való. *Mék sok van aratónk.*

azután: hát. [Mi a baja a gyermeknek?]. *Osztán, né, álmis* (= ol. *Apož, ž-e somn*). [Hol van?] *Osztánd, ül e këmërába.*

bab: sertészizlalásra használt, nem ehető, apró fekete bab-féle.

bacsok: maszkura, álarczos.

behal: belehal. *Béhót az Ódba* [Oltba].

bekap: beléesik. *El kell tēdni* [a téli ruhát] *met békap a moly.*

bërbécs: kos.

bërbécskús: juhhús.

berüg: becsap, megcsal. *Mim bérukta az embörököt* [egy ügynök].

bevet: kenyeret bevet (kemenzébe). *No mënyëk, hogy vessek bé, Orsikné mán bévetött.*

bubó: bokáig érő, hosszú szőrű téli bunda.

czandër: tűzgyújtani való aprófa (= erd. szász: *zander*).

czáp: kecskebak.

czipellüs: szíjas bocskor.

csármál: lármáz.

cserefa: cserfa.

csigarétës: csigaformán összecsavart, nyújtófával kissé kisírt és zsírban hirtelen kisütött lángos-féle tészta.

csillyán: ursica major. [L. alább: *égető*.]

csuma: pestis.

csúnya: kukoriczacsó kocsánya? [„Der Kukurutzstengel am Kolben.“ Vö. MTsz. 1. *csunya*.]

csürüdvár: a kertnek elülső, elkerített része, melyben a csűr áll.

dél: ebéd. *Jól esött e dél? Mőg-delesztük e nagy delet.*

dolog: munka. *Vagy vagyon cigány is dolognak való.*

e, ez: a, az. (Névmutató.) *Ez asszony, ez isten, e ház, az ez embör stb.*

édöséggy: testvér.

égető: urtica minor.

elébeszél: elbeszél [vagy talán: össze-visszabeszél, összefecseg?].

Elébeszél mindēnfélét.

elējő: eljön. *Jőjön elé maga is.* [Sch. jegyzete szerint többször egymásután ilyen értelemben.]

előház: előszoba.

elsőbb: először.

elszomorkodik: elhervad, elszárad. *A káposzták elszomorkottak vékkép.*

elszűnik: szünetel, el-eláll. *Néha elszűnik [a fájdalom], de hogy elműljék!*

eltér: elfér. *Eltérünk mind e ketten [ezen a padon].*

említ: emlékezik. *Jól emlittök ez úrfira. Epám is asz monygya, hogy ulyan töröbűzát nem említ, hogy vót.* (Vö. NySz. említ 1. jel.)

ereszt: ad (szemet a gabona). *E búza nem eresztött.*

erössen, erőst: nagyon. *Erössen meleg. Eröst fáj* (= ol. *Tare cald*).

fáin: finom, pompás. *Fájnul*: finoman, pompásan.

felelet: jót állás. *Feleletre vöttem ez órát.*

fēlgondol: elgondol, elképzeli. *Ulyan erőst fáj, hogy az embör nem gondolhatja föl, min fáj.*

fēlhompoz: felhantol.

firizs: vászon-újjas.

fordított: kilincs.

föld-könyv(főtkönyv): telekkönyv, (= ném. *grund-buch*).

frustuk: reggeli.

frustukol: reggeliz.

fülel: figyel, vigyáz. *Aszt füleltem én is.*

galy: rög, göröngy.

gáz: petroleum.

gölye: kocza.

görög: rongyszedő.

gunya: ruha.

gyakor: sűrű.

gyakorol: sűrű szítával szítál. *Gyakorolt lisztből késziccsük [a tésztát].*

györggyike: georgina.

hall: hallgat. *Hally ide!* (Talán < ol. *Auzi!* De vö. NySz. is.)

háromlevelű: háromlevelű lóhere (= ol. *trifoju*).

házirózsa: sempervivum tectorum.

hazól: hazulról.

hitvány: sovány.

hólé: hőviz, télvíz.

hon: otthon.

hordás: a gabona betakarítása a mezőről. *Ezökön e napokon, e hórdáson.*

hurduj: vajköpülő fadézsza. *Hurdujba gyüccsük a tejet* (= ol. ?).

hurduj-karika: bot végére erősített fakorong (vajköpülésre).

innen: innen.

jár vmivel: bának vmivel, használja. *Én nem jártam velle!* [Egy eltörött szerszámról.]

jóság: föld, földbirtok. *Kimēnt e jószágára.*

kakasülő: azon keresztfa, mely a szarufákat összefoglalja.

kálaka, kélaka: MTsz. 1. jel.

kápálló, kēpálló: kapálni való. *A kápállót immán elvégēsztük.*

káptyén, káptyon: kötött gyermeksapka (= erd. sz. kappchen).

kas: vesszőből font, belül kikapasztott láda.

kendőszég: edénytartó fogas.

kendőző: törülköző.

kényér. — *Jó kinyérbe kapott*: jó állásra, hivatalra tett szert.

kényérlapát: kenyér bevetésére való széles, könnyű lapát.

készít: főz. *Készitt e huszároknak* (= ol. *Gâtește husarilor*).

kevert: vízzel összekevert korpav. kukoriczaliszt (baromfi száma).

ki? — *Nem tudom, akié ez a kutya.*

kiczipál: kitép. *Kiczipáljam a gyükerit?*

kicsi: kevés. *Kicsi szénánk tēmött. Mék csak kicsi van gáz.*

kicsin: kevesen. *Kicsin vannak a magyarok* [itt Szakadátan]. *Kicsin vótunk.*

kiszéled: szétmegy, szétválk. *Léczöt verünk a lajtorjának, hogy ne széleggyön ki.*

kiver: kiűz, kihajt. *Léssz szives kiverni e disznót e csordába.*

kivilágosít: felvilágosít. *Ez ügyvéd osztán kivilágosított [engem], hogy...*

kizár: kinyit (bezárt ajtót).

koczorúfa: azon gerenda, mely az épület falára van fektetve, s melyen a tetőzet többi gerendái nyugszanak.

kort: cigánysátor (< ol. *cort*).

kosár: vesszéből font kukoriczartató. (< ol. *cosar*).

körülben: köröskörül, jókora körben. *Körülben nincsenek többet magyarok.*

kőti magát: költekezik.

köz: határ [2]. *Ez erdő e köz [a két falu között].*

Krisztus-krajczár: fitying, fabatka (könyörületből adott) fillér. *Ety Krisztus kréczárt se ad, hëjába kërëm.*

kutyafa: evonymus (< ol. *lemn-cînesc*).

lát: tûr, szenved. *Nem láthattya a leányát* (< ol. *Nu-i poate vedea fata*).

lé: leves. *Levest észik-e?*

légel: mezei munkások három-élû víztartó hordócskája.

lënge: langos.

leptibe: lassan.

lizi: muskátli (vö. ném. *stinkende Liesel*).

magyar-csizma: rövid, az alsó lábszár közepéig érő csizma. [L. alább: *szász-csizma*.]

máj. *Ne máj beszéjj* (< ol. *mai*).

majt: ezután, később. *Majt [hangsúlyozva] jönek a disznók; elëbb a tehenek.*

mart: vízpart.

marti-lapi: tussilago farfara.

más: másik. *A más fia asztalos.*

mëgfülel: meghallgat. *Mëkfülel-heti akárki, ulyan szépen prédikál.*

mëgháborodik: rosszra, zivatarosra fordul (az idő).

mëgkámporodik: összemegy, megromlik (tej).

mëgpáhol: elpáhol, elver.

mëgpörgöl: megpörköl, megperzsel.

mëgtartozik: megfogódzkodik, belekapaszkodik. (Vö. NySz. *mëgtartózik* 1. jel.)

mëgtûr: feltûr. *Tûrje mög ez inge újját.*

mëgválaszt: elválaszt. *Kërte, hogy válassza mög az urától.*

mert: bizony. *Met [hangsúlyozva] itt jó töröbuzák terömnek! Met én nem!*

mëssze: messze levő, távoli. *Mëssze országokba nem mõnyünk, csak ide Romániába.*

mestör: tanító.

mikor. — *Mikor és mikor bëmënyünk Szëbënye is*: néha-néha (< ol. *cînd si cînd*).

mind: egyre, folyton. *Odatanólt egy macska s mind ötte a tojásokat. Mind ütte a hátát.* (Vö. NySz. 2. jel.)

néma: cserép-persely.

nëmöt-pálczika: [tréf.] sétapálcza. *nyom*. *E nyomon való*: következő (< ol. *urmator*, vö. 89. §).

odatanul: odaszokik. *Odatanólt egy macska s mind ötte a tojásokat.*

onnat: onnan.

ostorfa: ostornyél.

öl: disznót öl. *Nyárba kômies, és télbe jár ölni.*

örlö: örlöni való. *Több örlöje van ennek e mólnárnak.*

örökké: egyre, folyton. *Örökké sîr ez a gyërmëk. Örökké írta, hogy mënnyek utáná.*

összeggyûjt: összehúz. [A sava-nyû alma] *összeggyûtti e számot.*

papbër: papi fizetés.

papucsvirág: oroszlánszaj.

pártaöv: leányok ünnepi ruhájához tartozó díszes öv.

pëcsét: folt (javításra). *Ha pëcsétet tëdnënk e sziaura.*

pëlda: csúf, rút.

përël: panaszol, elégedetlen-

kedve lármáz. *Ez is aszt pĕrĕli, hogy régi [a ruha].*

piczula: 20 filléres pénzdarab.

pirkónyi: parányi. [Vö. MTsz. *pirkotnyi*.]

piszuka-virág: rezedá. (< ol. *pisicá*, *pisuc*: macska. Ú. l. a macska farkához való hasonlósága miatt).

pityóka: burgonya.

ponk: a ház utcái fala mentén levő sárpád.

ráf: kerékfalpra húzott vas-abroncs.

reczés: geranium robertianum.

rëgg, rög: reggel: *Itt maradott hetfő reggig. A hajnalon, a rögön. Jó rög mönyünk e mezőre: jó korán.*

rend: 1. sor (pl. utcasor) 2. a lovaknak meghatározott sorrendben való őrzése. *Mënyĕk rendre. [Jánosék hol vannak?] Rendbe vannak.*

ribancz: hitvány, haszontalan. *Egy ribancz széķĕly embĕr.*

segvakaró: csipkebogyó termése.

stnĕl: a szekérnek vmely része.

stájĕr: vmely táncz [stájerpólka?].

sűgő: sebes folyású hely a folyóban.

sűj: süly, fene. *A sűj ĕgye mëg! Mĕnny a sűba! Vitte volna e sűj!*

susták: régi négy-krajczáros.

spír: spiritusz, borszesz-pálinka

(< dial. ol. *spír*).

szász-csizma: térdén fölül érő, hosszúszerű csizma. [Vö. fennebb: *magyar-cs.*]

szënt-gócs, szëngócs: egyházfi. [Vö. MTsz. *gócsmán*.]

szĕr: kor. *Ez én szĕrĕmbé má nem sokat dolgozhatnak ez embĕr.*

szĕret: tetszik vkinek vmi. *Szĕreti itt Szĕķĕdátón? Szerette ez űrfi is e templomunkot. Szerette-é ez ĕdős apja? Ulyan jól szĕreti, hogy... annyira.*

szikra: csepp. *Ety szikrát sem.*

szív. *Jó szűel*: szívesen.

szulák: kűsző gyom.

szulicza: lándzsa, dárda (< ol. *sulifă*).

szuszĕk: nagy gabonatartó faláda.

szűksĕg: szükséges, kell. *Nem szűksĕg hazajőni vacsora ĕlőtt. Ez e pohár nem szűksĕg.*

tart: 1. hisz, gondol, vél. *Tartok Szĕbĕnből jő ki az állatorvos. 2. felesĕgűl bír. E Kopándi liányát tarcsa. Halmágyi liánt tart* (< ol. *Tine o fata din H.*).

takarit: takarékoskodik. *Erőst takaritt e zsŕrral.*

tálás: tál- és tányértartó szekrény.

tartozik: fogódkodik, kapaszkodik vmibe. (Vö. NySz. *tartózik* 1. jel.) *Tartozzál, hogy el ne ĕssél.*

teli: jóllakott. *Telik, mind a malaczok.*

teljes: u. az. *A lovak teljesők?*

1. tér: 1. sík, lapos. *Tér helyőn fekszik. 2. síkság. E hegyőn nem [terem meg], csak e tĕrőn.*

2. tér: fĕr. *Tőbb nem tĕr ide. tĕsz. Tĕgyĕn jót, zárja bé az ajtót: legyen szives* (< ol. *fă bine*).

tĕsztasirittő: nyűjtőfa, sodrófa.

tized: falurész. *Ez ez alső, ez e felső tized.*

tőbb. *Kőrűlben nincsenek tőbbet magyarok. Aratni [valő] nincs tőbbet. Ēn ma nem voltam tőbbet itt: mëg nem voltam itt.*

tőrkőbuza, tőrkőbuza: kukoricza.

tőrvĕny: törvénysek. *A tőrvĕmbe vótam.*

tyukmony: tojás.

tud: ismer. *Tudom én Fogarast jól, sokszĕr jărtam ott.*

unygyicza: czer naszál, melynek egyik végét a guzsaly vagy egy pálcza végére kötik, másik végére pedig gombostűhorgot kötnek. (Az asszonyok varráskor két tĕrdűk közé fogják a guzsalyt vagy pálczát, a horogra pedig ráakasztják a vásznat, hogy feszesen álljon < ol. *undifă, unghită*: hameton, ligne à pĕcher. Cih.)

űl: 1. időz, marad. *Azért űl annyit e városban* (< ol. *De aceea*

sade atita în oraş). Sokat ült Orsiknütt. 2. lakik, együtt él. *Űl* *egygy olá ringyóal* (= ol. *sade laolullü*).

vagy, vaj: de, bizony. [Ugy-e magának sincsen?] *Vagy vagyon*. *Vagy vagyon cigány is dolognak való. Vaj nem*. [Ugy-e most nem jöhet?] *Vaj elméhetők*. [Ki tanítja a gyermekeket, a tiszteletes úr-e, vagy a kántor?] *Vaja tisztöletös úr!*

vajas: vmely almafaj.

vasverő: kovács.

világ. Vasból csinályuk, s osztánd

[tart] *amíg a világ!* (= ol. *pănă-i lumea*).

visz. Télben jobban visszük: jobb dolgunk van, könnyebben élünk (= ol. *O ducem mai bine iarna*).

visszafordt: visszafizet, megtérít. *Förditott ez apósának 400 forintot vissza*.

visszamond: visszavesz (ígéretet, adott szót). *Visszamonta e szavát, nem írja élá*.

zakota: lim-lom.

zárza: aprószemű, vörös vagy sárga szilva (= ol. *zarzará*).

HORGER ANTAL.

ROVÁS.

Hol az igazság? Simonyi a Nyelvőr mult havi számában „a föltétes mód használatáról“ ír (319. l.). Minthogy e cikk éle ellenem van fordítva, szükségesnek tartom az elejét, mely velem foglalkozik, egész terjedelmében közölni.

„Helyes Magyarság és Jó Magyarság című könyveim abban a kétésezerencsében részesültek, hogy Lehr Albert írta róluk a hivatalos bírálatot. A H. M. bírálatára véletlenül még nem került szemem elé, ellenben (de) a Jó M. bírálatára kezembem van s a tőle megszokott kedveskedések mellett egy érdekes nyilatkozatát olvasom benne a föltétes mód használatáról. Könyvecskémbe ugyanis azt bátorkodtam írni: „Bizonytalanságot, kételkedést fejez ki a nép az ilyen mondatokban: *Ez volna már az a keresztút* (a merre igazítottak bennünket). *Na, ezt elvégeztük volna valahogy. Most tehát célnál volnánk*. Ez nem németes, csak véletlen egyezés a német nyelv-szokással: *da wären wir nun am Ziele* stb.“ Erre bírálatában azt mondja a nagy Csálhatatlan a római szentszék biztosságával: „A nép nem beszél így“. Vajjon nem-e? Valamikor, ifjúságom napjaiban, én is föltétlenül elítéltem a föltétes módnak ilyen használatát. 1879-ben azt írtam az Antibarbarusban: „A német, ha hallomás után mond valamit, a *soll* segédigét használja: *das Stück soll gut sein*: ez a darab jó *legyen*: azt mondják, jó darab; *wie die Presse erfährt, soll sich der Feind ergeben haben*: a P. értesülése szerint az ellenség *megadta volna magát*: a P. ért. sz. az e. megadta magát“. Ehhez Arany János az ő Antibarbarus-példányában a következő megjegyzést írta a lap szélére (l. Nyr. 25 : 358.): „*Ez rövidebb példákban népies. Ez volna már az a keresztút* (a merre igazítottak bennünket). A kételkedést valami hallott dolog iránt így fejezi ki a magyar nép“. Ezt a finom megjegyzést vettem én át Helyes Magyarságomba és Jó Magyarságomba. De a mi Csálhatatlanunk, *nem tudván*, hogy Aranytól származik, belekapcázskodik és ime pörül jár, mert egyenesen Arannyal kerül szembe.“

Mindez az igazságnak szántszándékos elferdítése, a mire csak a sok kudarczon hízott vak bosszú képes. Azt csak nem tehetem föl a nagy Révai utódjáról, hogy ne értse vagy félreértse azt, a mi egészen világos! Így nincs mit tennem egyebet, mint kimutatnom, hogy Simonyi *ravaszkodott*, csakhogy engem a Nyelvőr hígbab velejű olvasói előtt kiszebbítsen.

Először is arra az állítására felelek, hogy én azért mertem belekapcázskodni e mondatba: „ez volna már az a keresztút“, mert *nem tudtam, hogy Aranytól való*; de bezzeg megjártam, mert Aranyval kerültem szembe. Éretlen beszéd! A ki ismer engem, tudja, hogy mindenféle bálványozásnak ellensége vagyok, a magam eszével gondolkodom, s az autosepha éppen nem gátol abban, hogy akár Aranyval szemben is ki ne mondjam a meggyőződésemet vagy véleményemet. A ki ezt nem hinné, olvassa el commentáraitam, kivált a Toldi Estéjé-hez írottat.

De minek mentegetem, igazolom magamat? Hisz bírálatomban ama három mondat közül se az elsőt, az Aranyét, se a másodikat nem hibáztatom, csak meg se említem; csupán a harmadikra teszek megjegyzést. Íme a bírálat szavai: „Szerinte (Simonyi szerint) így beszél a *nép*: „most tehát czélnál volnánk“. A *nép* nem beszél így“. (L. a Hivatalos Közlöny 1909. 207. l.) Tehát midőn S. ezt a megjegyzésemet a másik két mondatra, nevezetesen Arany mondatára is vonatkoztatja, tudva valótlanságot mond s megtéveszti a jámbor olvasót. Ez még hagyján volna; de ő tovább csavarog a hamiságban, s megjegyzésemet ki is forgatja valóságából, oly értelmet tulajdonítván neki, melylyel az nem bírhat. Úgy tünteti föl, mintha én ebben: „most tehát czélnál volnánk“, a *föltételes mód* használatát kifogásolnám, s mondanám *nem-népinek*. Holott ez eszem ágában se volt. Ha lett volna, bizonyára összefogom *mind a három* mondatot, s világosan megnevezem a hibát, vagy — szokásom szerint — egyszerűen kijavítom, a mi nem jó, így: „vagyunk“. De én korántsem a *föltételes módot* kárhoztatom, hanem magát a *szólást, a kifejezést*: „czélnál lenni“. Az irodalom él ugyan vele; maga Arany is:

„Kétséges az útad, ha fogsz lenni czélnál?“ (Csabához E.)

de a *nép* bizony nem ismeri.

S a mit senki sem érthet máskép, ne úgy értette volna Simonyi Zsigmond, a nagy nyelvtudós? Hisz jól ismeri ő Toldi-commentáromat, jobban mint magam. Eleget puskázott belőle. Már pedig abban több ízben felhívom a figyelmet a föltételes módnak ilyes használatára. Például a XII. É. ezen sorához: „Nemdenem a Toldi Lőrincz fia *volnál*?“ ezt a magyarázatot fűzöm: „*Volnál* = vagy. Szerény, gyöngéd, kétségeskedő, enyelgő beszédben, kivált kérdő mondatokban *indicativus helyett* gyakori a *segédige conditionalisa*“. Példákat is hozok föl, többi közül ezt:

„Különben Apáti *volna* lakóhelyem,
S mikor otthon vagyok, Csuta György a nevem.“ (TSz. I. É.)

[melyet Simonyi szépen átvesz a mostani cikkébe!]

Tehát tudta mindezt Simonyi; tudta, hogy nem igaz, a mit rám fog. Mi az ily eljárás? Tollamon van a neve, de nem írom le, mert a MNy. kényes ízlésű szerkesztősége úgyis kihúzná.

Még egyet. Simonyi „a nagy Csalhatatlan“-nak nevezget engem írásaiban. Ez idétlen vicez, hazug gúny ugyan, de sértésnek nem sértés, akár úgy értem, hogy nem hagyom magam megcsalni, akár úgy, hogy nem csalatkozhatom. Csak azt ne mondja rólam, hogy: „a nagy — *Csaló!*“ Túl nem élném.

LEHR ALBERT.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

37. **Hetény.** 1. Olyan szabály, hogy „a hely- és időhatározó közé nem szabad (!) vesszőt tenni“, nincs, de teljesen fölösleges is volna minden logikusan gondolkodó főnek. A helyesírásnak ugyanis abból a szabályából, hogy *egynemű* mondattagok közé vesszőt kell tenni, világosan következik, hogy *különnemű* mondattagok közé tehát nem kell. A helyhatározó és időhatározó különemű mondattagok. Tehát: „A leány elesett az *utczán* *tegnap*“. Ki tenne itt vonást az *utczán* és *tegnap* szó közé? Csak az, a ki valami rossz szokást követ és nem a logikát. Épp úgy áll a dolog, ha a helyhatározó esetleg helység neve.

Ugyanez a válasz a második kérdésére nézve: „Esztergomban 1910. júl. 30-án“. Itt sem kell vessző; a fentebb mondott oknál fogva. (= Kelt E.-ban stb.) Azonban ez: „Esztergom, 1910. júl. 30.“ — másféle rövidítés. Ez ebből rövidült: A keltezés helye: Esztergom, a keltezés ideje: 1910. júl. 30. Így ez két kapcsolt mondat, melyek közé vessző *kell*; épp így a belőlük keletkezett összevont mondat (régiesen nevezve) két kiegészítője (alanyeseti kiegészítő) közé. Különbözik a helynévnek ez a ragtalan használata vesszővel alighanem német jövevény. Magyarosan tegyük csak ki a keltezésben a ragot s hagyjuk el utána a német szerkezetből átvett s rossz szokássá vált vesszőt: Hetényen 1910.

„*Elcsinálom a dolgot*“ „elintézem“ helyett egyáltalában nem szólás-mód, hanem: kifejezés. (Vö. Tolnai, A szólásokról, MNy. V. k.) Leányiskolában való használata *nem* ajánlatos, mert fura mellékjelentése van. (Vö. Szinnyi, Magyar Tájszótár a *csinál* czímszó alatt.) A körülírt esetben inkább a *megcsinál* lett volna helyes, vagy *megtesz*, *elintéz*.

KOMÁROMY LAJOS.

38. **Megállik.** Dr. Stuhlmann Patrik premontrei tanár úr többször hallotta ezt az érdekes mondatot egy jászói embertől: *Most még ess, de nemsokára megállik.*

RUBINYI M.

39. **K. L.** úrnak. A magyar nyelv történetével foglalkozók előtt tudva van, hogy a NySz., ha az idézte forrásokban utána nem nézünk, sokszor megtréfálja a reá hivatkozót. Így járt most Ön is, mikor figyelmeztetni akart bennünket, hogy az „*illető*“ szó (mai „betreffend“ értelmében) megvan már Sylvester Új Testamentomában, a *tüzes golyó* pedig Rákóczi Ferencz Levelezésében s bizonyosággal a NySz. *megbomol* és *kartács* cikkében olvasható adatokat idézte. Az igaz, hogy a NySz.-ban megvan ez a két szó, de nincs meg az idézte forrásokban. Ezekben t. i. az *illető állatok* és *tüzes golyó* helyett *élető állatok* és *tüzes golyóbist* találni.

Magam is így jártam a napokban. A *csésze* cikkben ezt olvastam 1565-ből idézve: „a niuzó kefekeket, bárdokat . . . elvivéc“. Igen megörültem e leletnek, hiszen eddig a *kefe* szóra PP.-nél nincs régibb adatunk. Melius ama munkája, melyből a NySz. ez adatot vette, Budapesten csak a Nemzeti Múzeumban lévén meg, Melich Jánost kértem föl, nézné meg: jó-e az idézet? Most kapom tőle a telefonhírt, hogy az idézett helyen nem *kefekeket*, hanem *késeket* talált. Tabló, a hogyan a Bud. Hírl. mondaná és írná. Sz. K.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VI. KÖTET.

1910. NOVEMBER.

9. SZÁM.

A szólásokról.

VIII.

Szólásgyűjteményeink irodalmában fordulatot jelent egy német könyvnek hatása. Ez a könyv W. Körte: Die Sprichwörter der Deutschen (Leipzig, 1847. Volksbibliothek, III. Bd; 2. jav. kiad. Brockhaus, 1861). Mind gyűjtőink, mind elméletíróink tőle vesznek példát, hogy kell szólást gyűjteni, elrendezni, fejtegetni, magyarázni. Az elrendezésben főelv a könnyű feltalálás és csoportosítás, ez pedig a szólásból kiválasztott *vezér-, fő- vagy alapszó* betűrendjében történik. Minden szólásnak külön sorszáma van s ennek segítségével könnyű a rokонтartalmúakra utalni. Körte továbbá az első, a ki más nyelvek szólásait is következetesen belevonja a hasonlításba s így a nemzetközi kapcsolatokat, a szólások vándorlásait, s ily módon eredeti vagy jövevényvoltukat is kimutatja. A jelentést és alkalmazást is magyarázza itt-ott, esetleg hozzáteszi azt a — rendszerint adomás — magyarázatot, melyet a nép hozzáfűz, vagy más történeti, irodalmi utalást tesz. A Körte hatása alatt keletkezett gyűjtemények elseje:

28. Ballagi Mór: „Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye. Összeszedte, értelmezte, s más nem eteknek hasonértelmű mondataival fölvilágosította Dr. B. M. — Szarvason, 1850. (Kis 8-rét, XXVIII + 462. l.) — Második kiadása: Pest, 1855., változatlan címlapkiadás. A Körte-féle elvek szerint rendezett gyűjtemény 8313 czikkecskéből áll. Anyagát részben a régibb munkákból meríti (Decsit még nem ismeri), részben saját, akkor már tetemes szótári munkásságából; nem egyszer Körte is forrása, nem csak mintája. Adatai nehezen ellenőrizhetők, mert a forrást nem nevezi meg. A bevezető értekezés szintén Körte nyomában jár. Ballagi maga ismertette könyvét „a szerkesztőség kérésére önjelentésben“ az Új Magyar Múzeumban (I. 125; vö. Lugossy József megjegyzését u. o. 304.), Greguss Ágost pedig nagyonis szigorú bírálatot írt róla (II. 110.), a melyben hiányosságot, hibákat, értelmetlenséget, nyelvi helytelenséget, nyegleséget vet a szerző szemére. Az én ítéletem szerint Greguss kellő méltányosság nélkül járt e bírálatában. Révész Imre (Bud. Hírlap, 1853., 63. s. köv. szám) röviden, de elismerőbben szól róla. Ballagi

könyve az első, tudományos módszerű gyűjtemény s ezért az úttörő hiányaival és hibáival szemben inkább erőnyeit kell tekintenünk. — Kevés hónappal Ballagi gyűjteménye után jelent meg

29. Erdélyi János stól a „Magyar Közmondások Könyve” (Pest, 1851., nagy 8-rét, IV. + 416.). Ez a könyv voltaképen befejezése a Népköltési Gyűjteménynek, melyet Erdélyi a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkesztett; már 1848-ban kellett volna megjelennie, de a közbejött események miatt kiadása haladékosan szünetelt. Erdélyi (kinek gyűjteménye 9000 számot foglal magában) másként járt el, mint elődei; ő először a nép nyelvét és saját, igen gazdag nyelvtudását aknáztta ki s csak azután folyamodott a már meglévő irodalomhoz; ez teszi könyvét valamennyi előbbi gyűjteménynél értékesebbé. Az anyag megválogatásában is nagyobb szigorúsággal jár el, mert célja első sorban a magyar nyelv szóláskincsét bemutatni; innen van, hogy adatai mellett igen gyakran idézi a népköltés termékeit, melyekben a szólások szerte felbukkannak. Természetes, hogy a nemzetközi szólásokat nem kerülhette el, ezeket aztán — a mennyire módjában állott — a magyar szólás alatt említi is. Elődei munkálatait, még Ballagiét is, (Decsit azonban ő sem) feldolgozza, forrását meg is jelöli, de sajnos, csak a nevet; kötetet és lapszámot nem. Az elrendezés teljesen a Körte-féle: vezérszó, utalás stb. A könyv végén tartalmas értekezés szól a közmondásokról. — Tizenegy év múlva második kiadást ér könyve ilyen címmel: „Válogatott Magyar Közmondások” (Pest, 1862. Kis 8-rét, 255 l.). Ez a kiadás csak 7360 adatot foglal magában; az egymásra való utalások elmaradtak, kevesebb a magyarázó jegyzet; anyagában azonban nem egyszerű rövidítése az első kiadásnak, hanem részben kiválogatás, részben pótlás a nép szájáról, Decsiből (Cs. = Csimor jelzéssel), más forrásokból — úgy hogy ez nemcsak második, hanem javított kiadása is az elsőnek. Egyébként meglehetősen ritka könyv. Szinnyei (Magyar Írók II. 1393.) nem említi ezt a kiadást; viszont Petrik könyvészetével együtt följegyez olyat, a melyet nem bírtam könyvtárainkban megkapni: „A nép költészete. Népdalok, népmesék és népmondások”. Pest, 1869. (Kis 8-rét, 216, 154 és 255 l.). A könyv alakjának s a lapszámnak egyezéséből következtetve az 1869-i „népmondások” csak az 1862-i gyűjteménynek újabb címlapkiadása lehet. Tudományos szempontból ma Erdélyi mindkét könyve ellen (a lap szerint való idézés hiányán kívül) csak az a kifogás tehető, hogy a szólásokat nem közli betűről-betűre az eredeti szöveg szerint, hanem átírja őket; csak hogy abban az időben nálunk ilyen közlés szükségére még alig gondoltak. — Az első, 1851-i kiadásról ugyancsak Greguss írt igen magasztaló bírálatot (Új Magy. Múz. II. 168.), a melyben Erdélyi könyve után minden addigi gyűjteményt feleslegesnek mond, s csak alig tesz egy két jelentéktelen kifogást. Az ítélet megint egy kissé szertelen; mert bár Erdélyi gyűjteménye felülmúlta minden elődjét, feleslegessé még nem tette.

Erdélyi után jó soká nem jelent meg értékes munka e téren. Elégséges lesz a könyvészeti adatokon kívül csak egy-két megjegyzést tenni róluk.

30. Szabó Román: „Válogatott Közmondások“ (Miskolcz, 1856.; 70 l.). Egynéhány száz közmondás a főszavak betűrendjében, az előszó szerint: „mind azon serdülő ifjúságnak, mind más főkép vigabb kedélyű embertársaimnak, hogy azokkal társalgási beszélgetéseiket fűszerezvén, társaikat mulathassák, erényeiket gyarapíthassák, egészségüket oltalmazza . . .“ stb.

31. Kriza János a Vadrózsáknak (1863.) Népsajátságok című fejezetében (355—383. l.) közöl sok minden egyéb közt szólásokat is, de minden rend nélkül, tövel-hegygyel, összevissza.

32. Pelkó Péter: „Eredeti Magyar Közmondások és Szó-járások“ (Rozsnyó, 1864.; 335. l.). Nagy lelkesedéssel, de kevés ítélettel készült gyűjtemény, melylyel a szerző „csak mulattatva oktatni szándékozik“. A szólások az első szó betűrendjében sorakoznak — nagy visszaesés az eddigiek után —. Majdnem minden szóláshoz az alkalmazásnak, jelentésnek, itt-ott eredetnek kis magyarázata van csatolva. Nehézkes, de nem haszontalan munka.

33. Margalits Ede: „Bácskai közmondások és szólások“ (Baja, 1877., kis 8-rét, 45. l.) Az első kísérlet a szólásoknak kisebb földrajzi területről való gyűjtésére. A szerző később beleolvasztotta nagyobb művébe. A szólások az első szó kezdőbetűje szerint vannak elrendezve.

34. Benedek Elek és Sebesi Jób gyűjteménye a Székelyföldről (Népk. Gyűjt. új folyam, III. köt., 1882. 301—315. l.) az előbbihez hasonlóan tájdivatos szólások.

35. Almásy János: „Magyar Közmondások Gyűjteménye különös tekintettel az életbölcseségre és a nevelésre“. (Budapest, Franklin-T. 1890., kis 8-rét, 379 l.; a Kis Nemzeti Múzeum 49—50. száma). Hatzernél több szólás, első sorban közmondás gyűjteménye, százötven tárgyi csoportban. Szorgalmasan kiaknázta a rendelkezésére álló forrásokat, nemcsak a kész gyűjteményeket, hanem sok író is (forrásjelzése csak a név betűje, lapszám nélkül). Igen jó kis könyvecske, de nem nyelvtudományi czéllal készült, amint már címe is mondja.

36. Sirisaka Andor: „Magy. Közmondások Könyve. (Pécs, 1891., 8-rét. 279. l.) Teljesen hasznavehetetlen halmaz a minden ítélet nélkül, kezdőbetű szerint sorba szedett szólásoknak. Értéktelenségét kellően kimutatta Névy László (Nyr. 20. 226.) A gyűjteményt megelőzi egy terjedelmes bevezetés Szvorényi, Ballagi, Erdélyi s mások értekezéseiből összetákolva; ennek egyik fejezete a közmondások irodalmát ismertetvén többi közt Haller Hármass Hítoriájának második részét: „Példa-beszédekről“ közmondásgyűjteménynek állítja; látszik, mennyire látta a forrásokat.

37. Margalits Ede: „Magyar Közmondások és Közmondásszerű Szólások“ (Bpest, 1896., tkép 1897.; 8-rét, 770 l.). Legnagyobb gyűjteményünk, összesen 25.336 szólás! Az előszó

szerint a gyűjteményben „megvan a régibb gyűjtők összes anyaga“. Ezt az állítást nem vehetjük szó szerint, minthogy elég könyv van, melyet Margalits egyáltalán nem vett tekintetbe (Beniczky, Wagner, Moelibeus, Máriafi, Földi, Horváth Ádám, Enál, Erdélyi 2. kiad., Pelkó stb.). Nem tartom továbbá valószínűnek, hogy anyagát mind az első forrásból merítette, mert akkor nem idézne Decsiből (a kit 1598 helyett hibásan 1583-mal jelez) csak 62 adatot, Szenczi Molnár Albertből, mely amannak puszta másolása, 343-at; azt hiszem, hogy mindkettőt csupán a NySz. cikkeiből ismeri. — A szólások roppant tömegében különben igen könnyű eligazodni, mivel Margalits a Körte-féle rendszert tökéletesítve az adatokat nemcsak egy szó szerint, hanem annyi szerint idézi, a hány jellemző szó van bennük. Nagy fogyatkozása azonban a könyvnek, hogy a forrás neve mellett nincsen jelezve az idézet pontos helye s hogy a szólások mind mai helyesírás szerint vannak átírva. Így tájékozásul igen jól használható ugyan, tudományos célra azonban alkalmatlan. (Ismertették: Egyetértés, 1897., 135. sz.; — Pesti Napló, 1897., 157. sz.; — Nyr. 27: 1.; — E. Phil. K. 22: 588.; — M. Kritika, 1899., 7. sz.).

38. Brunovszky Rezső: „Vál. Magy. Közmondások“ (Bpest, 1910., Singer és Wolfner, Filléres Kvtár 296. sz.). Gyermekeknek való kis gyűjtemény a közmondások magyarázatával.

39. A szótárak közül nem mellőzhetők a szólások szempontjából Ballagi Mór magyar-német szótárai. — Czuczor-Fogarasi igen nagy anyagkészlete, mely részben régibb művekből való ugyan, de igen sok eredeti, különösen népies szólást tartalmaz. — A Nyelvtörténeti Szótár, mely a régi irodalomnak lappangó kincseit tette hozzáférhetővé. — Ide számítható még részben Simonyi Zsigmond: „Német és Magyar Szólások“ cz. műve is, mely anyagát különösen az újabb szépirodalomból meríti.

40. A folyóiratok közt első helyen állanak a Magyar Nyelvőrnek roppant gyűjtései, melyek különösen azért értékesek, mivel legnagyobb részt egyes tájszólások zárt területeiről valók. Ennek az értékes anyagnak rendszeres földolgozása még a jövő feladata. Ide számíthatjuk a Nyelvészeti Füzetek népnyelvi értekezéseinek adatait is. — Sok adalékot szolgáltat Hunfalvy Magyar Nyelvészete (VI. k.), az Ethnographia, továbbá a Magyar Nyelv eddig megjelent hat évfolyama is; gazdag szentesi szólásokban Ecseri Lajos cikke „A szegény ember“-ről (B. Szemle, 1909 aug.).

41. Nem hagyhatom említés nélkül a források jegyzékében a naptárakat, melyek igen sokszor közöltek szólásokat. Ilyen p. o. a Trattner Naptára (1826—30), a Mezei Naptár a mult század 40-es éveiből, valószínűleg Czuczor Gergely gyűjtéseivel. Részletesen még nem nézhettem át őket, de már futólagos megtekintésük is érdemeseknek mutatja őket a feldolgozásra.

Nem szorosan vett szólásgyűjtemény, de azért alig mellőz-

hető Tóth Béla: „Szájmul Szájra“ című könyve (1895; 2., jav. kiadás 1901), mely a *szálló igék*nek, azaz a szólásokká lett idézeteknek eredetét kutatja. Ennek rövidített, egyszersmind javított kiadása a „Szálló igék Lexikona“ (1906). Igen érdekes és értékes könyvek.

Ezekben igyekeztem a magyar szólásgyűjtemények irodalmát összegyűjteni. Tudom, hogy jegyzékem nem teljes és hogy bizonyára akadnak még lapokban, könyvekben kisebb gyűjtések, de ezek már alig változtatják meg lényegesen szólásirodalmunk képét.

A szólások eredetének kutatásában természetesen nem hagyhatók figyelmen kívül a hazai nemzetiségek szólásainak gyűjteményei. A legfontosabbakat felsorolja K a t o n a L a j o s a Pallas-Lexikonba írt cikkében *Közmondás* cím alatt. Hozzátenném még a tót szólások kitűnő gyűjteményét: A. P. Z á t u r e c k ý: Slovenská príslovi, pořekadle a úslovi. Prága 1896. — A szólás nemzetközi irodalmában legjobban tájékoztat — igaz, hogy csak 1822-ig — Ch. C. N o p i t s c h: Literatur der Sprichwörter. Nürnberg 1822 (1833. címlapkiadás); ezt kiegészíti az a könyvszerkesztői jegyzék, a mely a német, de talán az egész világirodalom legnagyobb szólásgyűjteményében van: K. F. W. W a n d e r: Deutsches Sprichwörter-Lexikon. (5 nagy 8-rét kötet, Leipzig, 1867—1880.), mely a szólások összehasonlításában is nélkülözhetetlen segédkönyv, minthogy a németen kívül minden európai nyelvre tekintettel van; értékes e n e m b e n továbbá R e i n s b e r g - D ü r i n g s f e l d: Sprichwörter der germ. und rom. Sprachen. (Leipzig, 1872—75.).

* * *

II. Az **elméleti fejtegetések** irodalma nagyjában már megvan tanulmányom elején a szólás fogalmának fejtegetésében. Most csak egynéhány kiegészítő megjegyzést kell tennem. — A szólások elmélete Decsitz Kovács Pál, sőt még azontúl is Dugonics Erasmus értekezésének nyomán jár; a fejtegetéseket mindenütt a gyűjtemények előszavaiban találjuk. Szvorényi értekezésétől kezdve (Akad. Ért. 1847., 239. l.) jó sokáig W. Körte fejtegetéseinek hatása áll elméletünk, (Ballagi, Erdélyi, Szvorényi második értekezése: Egri kath. főgimn. értesítője 1889; vö. E. Ph. K. 14: 59.) mely alól csupán Greguss Ágost kivétel, a ki függetlenül minden idegen hatástól önállóan kutatja a szólás mivoltát (Új Magyar Múzeum 2: 110., 168.) és a *közmondás* három fajtát különbözteti meg: *példabeszéd, szójárás, elvmondat*; ez nagyjában ugyanaz az eredmény, melyre — Greguss fejtegetéseit akkor még nem ismerve — én is jutottam értekezésem első részében: *szóláshasonlat, szólásmód, közmondás*. — Inductív úton jártak Riedl, Névy, Bauer, Kulcsár, Szabó, kiknek eredményeit a maga helyén már szintén tárgyaltam. Szólanom kellene már most az

III. egyes szólások magyarázatának irodalmáról. Ez nagyrészt benne van az eddig tárgyalt forrásokban. Bírálatá azonban csak akkor lesz lehetséges, ha majd kellő anyaggyűjtés után egyenkint tárgyalhatom a szólásokat jelentésükre, származásukra, eredeti vagy jövevényvoltukra s egyéb tekintetre nézve. E nélkül az irodalom felsorolása csupán végtelen hosszú jegyzék volna minden számbavehető haszon nélkül. Ezért egyelőre megszakítom fejtegetéseim fonalát és időről időre kisebb cikkekben fogok számot adni végzett kutatásaim eredményéről, mint már eddig is többször tettem.¹

Tolnai Vilmos.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXIX.

Pörosztó. A „Tetemrehívás“ e szaváról kívánok egyet-mást elmondani jelen magyarázatom keretében. Más volt a szándékom; de Gálos Rezsőnek a MNy. szept. számában megjelent cikke („Pörosztó“ 321. sk. l.) arra indított, hogy előbb e kérdés tisztázásához járuljak hozzá, a hogy tudok.

„A nyelvtudományban — így kezdi Gálos — a *pörosztó* szó és jelentése csak Arany János balladája, a „Tetemrehívás“ óta szerepelhet. Sem a MTsz., sem a NyUSz. nem tud róla, egyelőre tehát, míg talán a nép nyelvéből előkerül, a NyUSz.-t kell vele gazdagítanunk, még pedig Arany János szavául.“ — „Egy bírósági személyt akart vele jelölni“, a *pristaldus*-t, a kit a régi magyar nyelv a szláv *pristav*-ból eredő *porosztó*-nak (= poroszló) nevez. „A *pristaldus*-t Arany nem akarta *poroszló*-nak mondani, mert a poroszlóval a *häscher*-t nevezzük. Más szót keresett tehát, s ez a más szó a *pörosztó*. Hogy ez a régi *porosztó*-nak Arany János által népetymológiával készített változata-e — — vagy az olasz *presto*-nak ugyanigy: népetymológiával készített változata, azt feszegetni hiú törekvés volna.“

Ez az okoskodás tájékoztatlanságot árul el. Mikor Arany a *pristaldus* *pörosztó*-nak nevezte el, nem gondolt sem a *poroszló*-ra, sem a *porosztó*-ra, hanem (a mint a balladához írt jegyzetében mondja) „minden további igény nélkül e név helyes voltára“,

¹ Vö. Nyr. 25:496, Szólásmagyarázatok; — 558., Samu nadrágja; — 27:145., Cserben hagy; — 422., Nagypipájú kevés dohányú; — 28:153., Köti magát, kötelez; — 28:464., Herkópáter; — 30:533., Egy követ fúj; — 31:61., Szálló igék; — 500., Szólásmagyarázatok; — 32; 315., Szalma-széna; — 33:113. A tizenkettedik órában; — 34:116., Orránál fogva vezet; — Ethnographia 8:232., Faképnél hagy; — 12:290., A kigyókő; — 15:28, Fügét mutat; — Magyar Nyelv 2:225., Se pénz, se posztó; — 228., Fekete leves; — 5:222., Hetet-havat; — 289., Fű-fa; — 417., Vak a koczkában; — 418., Lóvá tesz, megnyergel stb.

csupán azért választotta a *pör-osztó* (a szövegben: *pörosztó*) szót, mert vele legjobban ki tudta fejezni a pristaldus tisztét, a költeményben neki tulajdonított törvényes, bírói funkciót. Etymologizálni sem akart, mint a kik a pristaldus-ban *perestoldó*-t vagy *peroldó*-t (l. Szalay I. k. 125. l.) láttak; legfeljebb örült a véletlen szerencsének, hogy a két szó hangzásra is hasonlít egymáshoz (*p-r-sz-t*). *Választotta*, mondom, e szót. Nem maga csinálta, hanem *készen kapta*.

Honnan vette? Olvasta. Mert ez a kifejezés: *pört osztani* (= eligazítani) nem ritka régiebb magyaros íróknál, még pedig olyanoknál, kiket Arany már fiatal korában jól ismert. Ide irok egynéhány helyet, melyekre éppen emlékezem. Már Horváth Ádám *Hunniás*-ában kétszer előfordul ez a szó. Először ott, a hol a bolyongó Hunyadi elbánik az aranylánczán *összekapott* két rablóval:

„Megrettenti amazt emennek halála,
S látván, hogy oly jó *per-osztóra* talála,
A kinél hijjába nincsen a kard nála,
Ott hagyja a prédát, maga elébb álla.“ (I. könyv.)

(Gúny. *Úgy osztotta el a perüket*, hogy az egyiket levágta, a másik világgá futott.)

Másodszor ott, a hol a magyarság pusztítja a templomokat:

„Ezt látván a király, mindjárt parancsolja,
Hogy a szent helyeket senki se rabolja,
Mert Istené ezek, ki megboszulója
A bűnnek, s *perünknek* igaz *elosztója*.“ (II. k.)

Csokonai is többször él vele. Íme:

„Fiaim! *igazat tészek én köztetek*,
Csak köz *pert megosztó* szómnak engedjete.“
(A becsület s a szerelem.)

„Már mindenik elvégezte vala a maga pályáját, s
nagy lélek-szakadva várja vala e *per-megosztást*.“
(A csókok, II. k.)

Péczely I., Aranynak kedves tanára Debreczenben, ezt írja 1836-ban: „Későbbben még egyszer *pert osztani* (= bíraskodni) a przemisli volt fejedelem Wolodár *fiai közt* Oroszországba bémenvén, nemcsak védettjét, Wladimirt előbbeni birtokába visszatette, hanem stb.“ (A Magy. Tört. I. köt. 125. l.)

Ide tartozik az *osztó pör* is, melyet többször használ Budai Fer., pl. „Belenits Pállal és Benedekkel is volt Ubul Istvánnak valami *osztó pere*.“ (Lex. III. 485. l.) = elintézni való pere.

Csokonainál is megtaláljuk, pl. Tempefői-ben:

„*Tempefői*: Ne tréfáldj, barátom, mig szép szerint
vagy! Hiszen nagy kívánságod ereszkedett
a futásra. Mi *osztó pered van*?

Hajdú: Mi osztó perem van? Mindjárt megmutatom.
(A puskáját szedi-veszi.)

Tempefői: (A puskáját elkapja, kilövi, a hajdúhoz üti): Ne gazember! Kell több? Van-e még igazítani való pered? stb.“ (IV. felv. IV. jel.)

Gálos nem találta a *pörosztó*-t a szótárakban (azért is tartja Arany szavának). Nem találta, mert nem ott kereste, a hol megtalálta volna. Igaz, hogy nincs meg se a NySz.-ban, se MA.-ban, se PP.-ban, se Bod, Márt., SI., Kreszn., Kass., se CzF., SimB. szótáraiban, de megvan ám *Ballagi* Magy.-Ném. szótárában (1890), még pedig „osztani“ czímszó alatt: „*pert osztani*, einen Prozess schlichten“ Hiányzik azonban a ném.-magy. részből, nemkülönben a Telj. Szótárból is. *Kelemen B.* Magy.-Ném. szótárába is belekerült, de így: „*Perosztó*, l. poroszló“ (?).

Kétségtelen tehát ezekből, hogy Arany a *pörosztó*-val, mint könyvekből régtől fogva ismert szóval él a Tetemrehívásban. De kétségtelen, legalább nagyon valószínű, hogy e szót, kifejezést a szülői házból hozta („anyai tejnek édes folyamán“).^{*} Mert a *nép nyelvében* csakugyan megvolt, s ott, a hol ma is megvan a *pört osztani* kifejezés. Úgy látszik, veszni tért, de nem veszett ki egészen. Magam is hallottam régebben efféleket: „Ki lesz a *pörosztó*?“ „Jó *pörosztójuk* volt?“ „*Pörosztásra* ment.“ „*Pörosztáson* van.“ „Hát ezek nem köszönnek egymásnak? — Nem ám! *pörosztásba* vannak.“ „Nincs itthonn a bíró? — A községházánál van *pörosztani*.“ „A jegyző *osztotta el* (meg) a *pörüket*.“ „Annak mindig *osztó pöre* van valamelyik szomszédjával“ stb. Gálos cikkének olvasása után, a mennyire módomban van itt a fővárosban, többfelé kérdezősködtem e kifejezés iránt. A kérdezettek egy része nem tud róla (kivált a fiatalabbja); de vannak jó számmal, a kik meglétét határozottan bizonyítják: két veszprémmegyei, egy nagykállai, egy szilágysági, egy somogyi (taksonyi), egy pestmegyei (puszta-vacsi) ember, egy kúnszentmiklósi, egy halasi s egy samarjai asszony. Némelyik csak ezt ismeri: *osztó pöre van, osztópörösködik* (egy fehérmegyei, egy tiszamelléki e.) Több úri ember is mellette tanuskodik: Nagy Sándor (S.-Patak, Debreczen), Földvály Imre (Esztergom), Gróber László (Kecskemét).

A Magyar Tájszótár csak az *osztópört* jegyzi föl „osztó“ czímszó alatt (azért nem akadt rá Gálos), így: *Osztó-pör*: czivakodás, veszekedés. „Ugyan micsoda *osztópörük* lehet egymás közt, hogy úgy lármáznak?“ (Szeged. Csallóköz, Csaplár Benedek.) Innen: *osztópörösködik*: veszekszik, felesel. „Ne *osztópörösködjetek*!“ (Csallóköz, Csaplár Benedek.)

Itt veszek alkalmat megemlíteni, hogy Comenius Januájában (1724, löcsei kiadás) szintén előfordul az ily jelentésű *eloszt* és synonymja: *elválaszt*. Ide írom Az Ítélesekről cz. fejezet

* Utóbb is, nótáros korában eleget hallhatta.

elejét: „A két örökös jószágnak birásáról, vagy akármely visszavonásról (pörlekedésről) vironokok avagy veszekedők közt, harmadiknak közbenjárulni szükség, ki a *pört* elszakaszsa és *elválaszsa*, avagy a miről kötődnek egymással, *eloszsa* stb.“ (112. l.) = *dirimat* és *diribeat*. A NySz.-ban nincs meg ez az *eloszt*, de megvan az *elválaszt*, így: „*elválasztatnak* a *pörlekedések*“ = *dirimuntur lites*.*

Ilyenképen tisztában volnánk a *pörosztó*-val: hogy nem új szó, nem Arany koholta, s hogy jelentése = pörintéző, pörítelő bíró. [Bodnál (1767) a *prae-* vagy *pristaldus* = közbíró a törvénykezők között.] Ezzel le is tehetném a tollat, ha Gálos a Tetemrehívásnak eddigi magyarázatába is bele nem kötne. T. i. Greguss a „tishti pörosztó“-t így értelmezi = „a *pristald*, a vizsgálattal megbízott világi tisztviselő; mai nap vizsgáló bírónak neveznök“; a „kánoni pap“-ot pedig így = „kanonok (*canonicus*), ki a kánonokat vagyis vallási törvényeket ismeri s mint a káptalan képviselője, az eljárást egyházi részről ellenőrzi“. Gálosnak más a felfogása. „Véleményem szerint — úgymond — a „Tetemrehívás“-ban az egész eljárást nem a tishti pörosztó végzi, s helytelen Beöthynek (nem Gregussnak?) az a magyarázata is, hogy a „kánoni pap“ az eljárást egyházi részről csupán *ellenőrzi*. Az egész eljárás az egyház kezében van, kánoni, ezért van jelen a kánoni pap. A tishti pörosztó csupán az ügy végrehajtását, tehát itt az idézések intézi el s evvel a bíró *segítségére* van. Ez a *pristaldus* jelentéséből következik“.

Hogy Arany tudta-e, ki volt, mi volt tulajdonképen az Árpád-kori *pristaldus*, az nagyon mindegy, legalább mellékes; hisz „hivatásáról — mondja Gálos — sokféle vélemény van“ a jogtudósok közt. Itt az az irányadó, vajjon minek mutatja be a *költemény*, s minek mondja a költőnek hozzá csatolt *jegyzete*. A ballada pörosztója (azaz *pristaldja*) nem *segédje* a bírónak, nem *végrehajtója* az ítéletnek, mint a hajdani *pristaldus* — hanem *maga a bíró*, a ki maga vizsgál és ítél, elintézi, eligazítja a pört, mint a mai pörosztó; tehát oly hatáskört ad neki a költő, a melylyel az vagy bírt, vagy se, a középkori jogéletben. S jól tette, hogy a szoros hűség ellen vétett, mert neki nem alárendelt, hanem önállóan működő hites személy kell, úgy se kerülven sor az ítélet *végrehajtására* („vetni kezét rá senki se mer“). Ezt támogatja a jegyzet is: „Istenítéleteknél hazánkban egyházi részről a káptalanok ügyeltek fel; világi részről a *pristaldus* nevű tisztviselő járt el“. Tehát a kanonoké csak a *felügyelet*, a pris-

* Somogyi Gedeon, a Mondolatos, Petroniusnak ezt a hexameterét:

„Ite mei comites, et causam dicite ferro“ —

igy fordítja:

„Menjünk bajtársim, s karddal *válaszszuk el a pert*“ —

de így is fordithatta volna:

„— — hadd *oszzuk el a pert*.“ (Értekezés stb. 1819.)

taldusé az *eljárás*. Ebből méltán azt vette ki Beöthy, azaz Greguss, hogy az *egész eljárást* a tiszti pörösztő végzi, a kánoni pap csak *ellenőriz*. Igaz, hogy a balladában nincs egyenesen megmondva, hogy ki szólítja elő az apa által gyanuba fogottakat* (Jöjjenek ellenségi ha voltak“ stb.), nincs, hogy ki a bíró, a kánoni pap-e vagy a pörösztő, de azért a szöveg szolgál bizonyítékokkal, hogy emez. Első az, hogy a cselekvény színhelyének rajza *legelő* említi, s végül a papot:

„A palotát fedi fekete posztó,
Déli verőn sem süt oda nap;
Áll a tetemnél tiszti *pörösztő*,
Gyertya, feszület, kánoni pap;
Sárga viaszfényt nyughelye kap.“

Második az, hogy „pörösztő“ alá is van húzva, a mi azt akarja jelölni, hogy ő itt a fő, az intéző; de megengedem, hogy a szó szokatlan voltát is. Harmadik az, hogy nem igen illenék *pap* szájába, a hogy pl. Kund Abigél hivatik a holttesthez:

„Jöjjön utolszor *szép* szeretője“ stb.

Másfelől pedig az istenitéletnek ilyen kimondása:

„*Lányom*, ez ifjú gyilkosa vagy!“

inkább *lelki atyától* várható ugyan, de mély szánalmat érző *világi* bírótól sem idegen. Lám, Ágnes asszonyt is így szólítja meg a *világi* törvényszék elnöke:

„*Fiam*, Ágnes, mit miveltél?“**

Hogy tehát a pörösztő *itt* csupán csak az *idézéseket* intézné el s evvel a bírónak *segítségére* volna, abból semmi sincs. Hisz az idézések már annaelőtte megtörténtek („Maga, peccséttel, hívja tetemre stb.“), s a bíró (akárki legyen) csak *szólítja a már megidézetteket*, elsőben az ifjú Bárczi netáni ellenségeit, s midőn ezek közül egyikre se bizonyodott a gyilkosság, az apa egyenes felhatalmazására azokat, kik közel álltak a meggyilkolt szívéhez, barátit, a jobbágyokat, anyját, hugát, végre meny-asszonyát. Itt, a tetemrehívás folyamán, ugyan miből is állana a *segítség*? A *jelen nem lévőkért* (mert meg nem idézettekért) futtatták-e el hamarjában szegény pörösztőt? S ki futtatta? a bíró? hol az a bíró? (hol a medve?) Mind ennek semmi nyoma a ballada cselekvényében, s Gálos pörösztője — a levegőben lóg. Egyébiránt Arany így végzi többször említett jegyzetét

* Ez az oka, de nem mentsége, hogy a ki annak idején a Kisfaludy-Társaságban felolvasta a Tetemrehívás-t, valamint Dóczy német fordítása, magát az öreg Bárczit dörögtette s dörögteti végig. A két hivatalos úrnak nincs egyéb dolga, mint egymást bámulni: „Mit állsz itt hiába?“

** Különben is az ítélet kimondása, Márki szerint, régente is a prisdust illette (l. Pallas-Lex.).

(melyet Gálos, úgy látszik, nem ismer): „Ha a ballada, czéljához képest, a tetemre hívás *törvényes szokásain* netalán túlment: költeményben ezt megbocsáthatónak vélte a szerző“.

Ennyit Gálos cikkére. Kiváncos, hogy mások is hozzászóljanak a tárgyhoz. Hadd tudódjék ki — főkép ez érdekli a MNy.-et — mely vidékeken van még divatja a nép közt a *pörosztás*-nak. Hogy N.-Szalontán élt-e, él-e, annak Móczár József járhatna végire.

LEHR ALBERT.

A magyar nyelv szláv jövevényei.

VIII.

Mint minden nyelvészeti kutatásban, a jövevénytiszavak vizsgálata terén is a legfontosabb a hangtani rész. A hangmegfelelések szigorú mérlegelésével lehet a jövevénytiszavak terén is a legkétségtelvenhatóanabb eredményeket elérni. Csakhogy nem minden hangtani érvnek van döntő szava; ha valahol, hát itt helyén való idéznünk OBLAK V. következő mondását: „Ich glaube, dass sich die sprachlichen Tatsachen nicht nach unserer Theorie zu modifizieren haben, sondern dass letztere sich den Tatsachen anbequemen muss, mögen dieselben noch so sehr unserer Systemisierungssucht widerstreben“ (Maced. Studien 59. I.). Döntő szava csak az olyan érvnek van, a mely egy második feltevést kizáró elven alapul.

A következő sorokban már most összeállítottam nyelvünk szláv jövevényeinek néhány hangtani megfelelését s mindegyik megfelelés értékéről elmondom a nézetemet.

1. §. Összláv -f- (írva -tĭ-, -tj-nek is) = ó-egyh. szláv, bolg. -št-, što- és ča-nyelvj. szerb-horv. -ć-, kaj-horv., szlov., or. -č-, cs., t., lengy. -c-:

a) Magy. -st-: *mostoha* (alakv. *mostaha*, *mustaha*, *mustoha*, *mustuha*, *mostha*, *mosta*) < egyh. szl. *maštecha*, bolg. *màšteha* (alakv. *maštiha* GEROFF, *mšćea*, *mštea*, *mšća*, *mošća*, *mšćea*, Arch. XX. 594., *moštea* Mac. Stud. 64., *maštĕha* Sbornik III. 491., *mštĕa* Jagić-Festschr. 323.), szerb-horv. *màčeha*, kaj.-horv. *mačĕha* (Jambr., Belloszt., alakv. *mačĕha* Belloszt., *mačuha* Jambr.), szlov. *máčeha*, or. *māčĕha*, *māčecha*, cs. *macecha*, t. és lengy. *macocha* | *nyüst* (alakv. *nyist*) < bolg. *nĭšti* (plur. fem.)*

b) Magy. -cs-: *szērēncse* (alakv. *szerencsa*) < szlov. *srenča* (MIKL. Vergl. Gr. I. 309.), *srĕča*, hazai szlov. *srāča* (PÁVEL, Vas-hidegkuti nyelvj. 35.**), kaj.-horv. *srĕča* (Belloszt., Jambr., *srĕča*

* E szóról a MNy. egyik legközelebbi számában fog megjelenni fejtegetésem.

** A következő sorokban rövid. PÁVEL.

Arch. XXIX. 329.), što- és ča-nyelvj. szerb-horv. *srěća*, ó-egyh. szláv *srěšta* (occursus, olv. *srě"šta*). A szó eredete vizsgálatánál figyelembe veendő, hogy „glück“ jelentése csakis a szerb-horv.-szlovénben van e szónak || *lěncse* (alakv. *lōncse*) < szlov.¹ *lěňa* (MIKL. Vergl. Gr. I. 309., EtWb.), *lěča*, hazai szlov. *lěča* (PÁVEL 42.), kaj.-horv. *lěča* (JAMBR., alakv. *leča* Belloszt.), szerb *lěca* (VUK³, alakv. *lěce* semleges n. VUK³, ugyanígy ča-horv. *lěce* LESKIEN, Quantität 546.), bolg. *lěšta* (maczedóniai alak, ugyanott alakv. *lešča*, *lěšča* OBLAK Mac. Stud. 55., 59.). A többi szláv nyelvben a szó nincs meg, illetőleg ha megvan, magyar eredetű, vö. kisor. *lěňa* (ŽEL.), t. *lanča*.

Mint hogy szóvégi *-sta*, *-stya* > magashangúaknál *-ste*, *-stye* nyelvünkben változatlanul megmaradt (vö. *ostya*, *sekrestye*, *beste*, *bestye*), *szērēncsa* > *szērēncse*, **lěncsa* > *lěncse* szavakbeli *-cs-* hangnak már az átadó szláv nyelvben meg kellett lennie; egy bolgár nyelvi **srěšta*, *lěšta* tehát a m.-ban *st*-vel maradt volna meg. Hogy a m. n után meghagyja az idegen *st*-t, azt Konstantinápoly nevével bizonyíthatjuk, mely a régi m. nyelvben is *-nst*-vel hangzott (vö. MELICH, Szikszai Fabricius szójegy. 233. jegyzet és az itt levő adatokhoz Döbr. cod. 56.; más példa erd. m. *instální*).

c) Magy. *ty*: *gatyá* (alakv. *gatyé*, *gagya*, *gattyá*) < szerb-horv. što-nyelvj. *gāće* (fem. plur., így lesz a ča-nyelvj.-ban is vö. MNy. VI. 19.), a többi nyelvben: kaj.-horv. *gaće* (BELLOSZT., JAMBR., de m. eredetű JAMBR. indexében található *gachya*, olv. *gaća*?), or. *gāči*, bolg. *gāšti* (lásd Bern. EtWb., alakv. *gašči* stb. OBLAK Mac. Stud. 64., 65.) | *kótyavetye* (alakv. *kottyavettye*, *kótyevetye*, *kótya*) < szerb-horv. što-nyelvj. *ko(h)oce veće* > *koćeveće* (= quis vult majus sc. dare, a származtatást l. RĚVAI NIK., Ant. 89., MIKL. SlavEl.), magy.-ból hazai szlov. *kūčavāča* PÁVEL 30.) | *kútya* (tugurium, elavult szó) < szerb-horv.: što-nyelvj. *kūća*, ča-nyelvj. *kūća*, a többi nyelvben ó-egyh. szláv *kāšta*, bolg. *kāšta*, kisor. *kūća*, szlov. *kōča* | *parit̃tya* (alakv. *paritya* vö. NySz.) < szerb-horv.: što-nyelvj. *prāća*, ča-nyelvj. *prāća*, a többi szláv nyelvben: egyh. szláv *prašta* (ebből or. *prāšća*), bolg. *prāšta* (bogen, OBLAK Mac. Stud. 55., schleuder, steigbügel GEROFF), lengy. *proca*, szlov. *prača* (alakv. *prěčá*, *frāča* stb.) kaj.-horv. *prečka* (kicsinyítés **preča*-ból) * | *pōtye* (alakv. *pōtye*, csakis tájszó l. MTsz.: lisztpép, derczepuliszka) < szerb-horv. što-nyelvj. *pīća* (nahrung, futter); többi nyelvben: egyh. szláv *pišta*, bolg. *pišta* (GEROFF-PANČEFF), or. *pišća*, szlov. *pīća* (nahrung, bes. viehfutter) | *szretya* (szerencse tréfásan kártyázás közben Bács-Bodrog vm.-ben MTsz.) < szerb-horv. što-nyelvj. *srěća*, a többi megfelelést lásd a *szerencse*-nél.

Az *-st*-vel hangzó szavak egyh. szláv: bolgár eredetűek, a *-cs*-vel hangzók kaj.-horv. szlovén nyelvi átvételek, míg a *ty*-ét

* Megjegyzem, hogy nincs tisztázva a m. *parit̃tya* *i*-je és a szlov. kaj.-horv. alak viszonya a többi szláv alakhoz; az *-št-* ∞ *č* ∞ *č*-t MIKL. EtWb.-jában *-ktj*-ből eredezteti.

feltüntetők a szerb (= što-nyelvj. szerb-horv.) nyelvből kerültek. A szerb *ć*-nek tehát a m.-ban *ty* felel meg; ez lehet egyszerű hanghelyettesítés (a *ć* képzésére vö. BROCH OL. Die Dialekte des südlichsten Serbiens 36.), de lehet, hogy az illető magyar szó olyan szerb nyelvjárásból való, a hol az irod. *ć* *ty*-nek hangzik (vö. BROCHNÁL 37—41., VUK³ szótára alphabetumában *ć* = m. *ty*). A magyar szavak eredetének ezen megállapításában figyelmen kívül hagyjuk az egyes szláv nyelveken belül tapasztalható nyelvjárási eltéréseket, ilyenek pl. hogy vannak szerb nyelvjárások, a hol *ć* helyett *č*-t mondanak (pl. *gaće* = gatyá, vö. BROCHNÁL 37. és 26. l., átmeneti nyelvjárások a bolgárhoz Arch. XVII. 456.) s viszont sok bolgár nyelvjárásban *št* helyett *ć* járja (pl. *kuća* = kútya vö. OBLAK, Maced. Stud. 55. s köv. l.).

2. §. Összláv *-ktb* (írva *-kti-*, *kti*-nek is) = egyh. szláv *štb*, bolg. *-štb*, szerb-horv. što- és ča-nyelvj. *-ć*, kaj-nyelvj. *-č* stb. a megfelelések ugyanazok, mint összláv *-t'*-nél (lásd 1. §):

Magy. *-st*: *pest* (kemencze OklSz. és maira vö. MTsz., táj-szó, régebben talán elterjedtebb volt, ebből *Pest* tulajdonnév, lásd a III. fejezetben mondottakat) < egyh. szláv *peštb* (specus, fornax Lex. p.), bolg. *peštb* (ofen); — a többi nyelvben: szerb-horv. što-nyelvj.: *pěc* (gen. *pěci*: ofen VUK³), ča-nyelvj. *péc* (gen. *pěci*), kaj-nyelvj. *pěč* (JAMBR.), szlov. *pěč*, or. *peč* (gen. *pěči*), kisor. *pič* (gen. *pěči*), cs., t. *pec*, lengy. *piec*.

Az *-st*-vel hangzó m. szó csakis egyh. szláv: bolgár eredetű lehet; megjegyzem, hogy a mai bolg. irodalmi kiejtésben és sok bolg. nyelvjárásban az *-štb*-re végződő szavak a határozatlan nom.-i alakban *-š*-sel hangzanak, tehát *peš*, *noš* (= *noštb*) stb.

3. §. Összláv *-d'* (írva nyelvészeti művekben *-di-*, *-dj*-nek is) = egyh. szláv *žd*, bolg. *žd*, szerb-horv.: što-nyelvj. *d'** ča-nyelvj. *j*, kaj-nyelvj. *d'* és *j* (Arch. XXIX. 329, XXXI. 542., XXXII. 55, 56.), szlov. *j* (hazai szlovénben *gy* is), t. *z* ~ *dz*, cs. *z*, lengy. *dz*, or. *ž*:

a) Magy. *zsd* (> *e* elé kerülve később *zsgy*): *mészgye* (régibb alak *mezsdá* > *mezsde*) < egyh. szláv, bolg. *meždà*; — a többi szláv nyelvben: szerb-horv. što-nyelvj. *měd'a*, ča-nyelvj. *meja*, kaj-nyelvj. *měd'a*, *meja* (VONDRÁK, Vergl. Gr. I. 6. *medja*, Arch. XXIX. 328., BELLOSZT., JAMBR.), szlov. *měja* (vö. hazai szlov. *mědž* több. nom., határjelölésekben PÁVEL 6., 106., 120.), cs. *meze*, lengy. *miedza*, or. *mežà* || *rozsdá* (alakv. *rězsda*, *rezsda*) < egyh. szláv, bolg. *rěždà*; — a többi szláv nyelvben: szerb-horv.: što-nyelvj. *rd'a*, ča-nyelvj. *rjā*, kaj-nyelvj. *ard'a*, *herd'a* (írva JAMBR., BELLOSZT. szótáraiban magy. *gy*-vel, lásd rubigo, aerugo szavaknál), szlov. *rjā* (hazai szlov. *ārd'a*, kicsiny. *ārdajca* PÁVEL 34., 120.), or. *ržā*, t. *rdza* (CZAMBEL, Reč), vö. cs. *rzavj*.

* Olyan betűnk, a melyet e hang jelölésére ma a latin betűs szerb-horv. írásban használnak, nem volt; helyette *d'*-t írunk.

b) Magy. *gy*: *mëgye* (< régibb alak *megya*) < vö. a szláv megfelelőket a *mezsgye* szónál | *ragya* (< régibb alak *rogya*, alakv. *rotya*) < vö. a szláv megfelelőket a *rozszda* szónál.

Az e szakaszban tárgyalt m. szavak közül a -*zsd*-vel hangzók egyházi szláv: bolgár átvételek, a *gy*-vel hangzók pedig lehetnek szerb-horv. što- vagy kaj.-nyelvjárásból átkerült szavak, de származhatnak a hazai szlovén nyelvből is. A kaj.-horvátban és a hazai szlovénben e szavakban *gy* a hang, míg a szerbben (= što-nyelvj. szerb-horv.) vannak olyan nyelvjárások, a hol e szavakban *gy* hangzik (vö. *rdä*, *medä* BROCH 41., tulajdonkép átmeneti nyelvjárások lásd Archiv XVII. 456.). Az irodalmi szerbben ugyanis a *d'* = *dž* (vö. BROCH 37., lásd még Arch. XVII. 456., kaj.-nyelvj. *dž*-re JAGIČ, Zur Entst. II. 35.), s ebből a magyarban legfeljebb hanghelyettesítéssel lehetne *gy*. Lehetséges azonban egy más magyarázat is; a mi *ragya*, *megye* szavaink szláv nyelvi *rja*, *meja* alakokból is keletkezhettek. Hangzóközi vagy *r* utáni m. *j*-ből a Dunántúli m. nyelvjárásokban *gy* is lett. Ez történhetett a két jövevénytőben is.

E fejtegetéseinkben figyelmen kívül hagyjuk, hogy ma vannak bolgár nyelvjárások, a hol *žd* helyett *d'*-t (vö. OBLAK, Maced. Stud. 10., *med'a*, *rd'a*, *rd'a* u. o. 60., nyug. bolg. és átmeneti nyelvj. MILETIĆ Ostbulg. 40., OBLAK Arch. XVII. 456., BROCH 37.), *j*-t (vö. OBLAK, Mac. Stud. 66.) is mondanak, mert e sajtáságok a nyelvjárásokban aránylag újabb keletűek.*

4. §. Összláv *šč* [BERN EtWb. 4.; eredeti *stj*-ből vagy *sk* + *j*, *e*, *o*, (*i*, *ei*-ből való) *i*, (*æ*-ből való) *ě*, *ę* lásd LESKIEN, Gr. der altb. Spr. 35., 41., 52. §§], ó-egyh. szláv *š't'* > *št*, bolg. *št*, szerb-horv. što-nyelvj. *št*, ça-nyelvj. *šč*, kaj.-nyelvj. *šč*, szlov. *šč*, cs. *št'* (ó-cs. *šč*), t. *št'* (ó-tót *šč* volt, a minek emléke Pöstyén-nek a Zobori 1113. évi oklevélben levő *Piscan* neve = *Piščan* s vö. Kijevi level. *šč*), lengy. *szcz*, or. *šč*:

a) Magy. *cs*: *csáva* < kaj.-horv. *ščava* (BELLOSZT.), szlov. *ščava*, szerb *štava*, bolg. *štava* | *csevice* < cs. *štarice* (sauerbrunnen), t. *štarica* (tót eredetűnek állítja ASBÓTH Izvj. VII. 4., 260., 296.) | *csorba* (alakv. *csërba*) < egyh. szláv *štr̥bъ* (-*a*, o mellékn.), bolg. *štr̥b* (-*a*, o GEROFF), szlov. *ščrb* (schartig PLETERŠ), egyéb alakokat l. MIKL. EtWb. 300. | *csuka* < bolg. *štuka*, szerb-horv. što-nyelvj. *štuka*, kaj.-nyelvj. *ščuka* (BELLOSZT., JAMBR.), *ščuka*, (Belloszt. 2. rész 463.). szlov. *ščuka*, hazai szlov. *ščuka* (PÁVEL 27.), t. *šfuka* (nyelvj. *ščuka* CZAMBEL Reč), cs. *štika*, lengy. *szczuka*, or. *ščuka*.

b) Magy. *st*: *palást* < egyh. szl. *plāstb*, szerb-horv. što-nyelvj.: *plāst* (gen. *plāšta*), kaj.-nyelvj. *plašč* (JAMBR., BELLOSZT., *plāšč* BELLOSZT.), szlov. *plāšč*, cs., t. *plāšt* (ó-cs. *plāšč*); — etymolo-

* E szakaszba tartozó más szláv eredetű szavaink nincsenek; nincs tisztázva, a *magyal* ~ *muzsdaly* viszonya, melyről vö. SIMONYI Nyr. XXXVI. 232. lapján levő véleményét is.

giára lásd MIKL. EtWb. | *poloska* > tót, morva cs. *ploška*, *ploška* (RANK, JUNGM., származék *plosk* melléknévből).*

Az e szakaszban tárgyalt m. szavak közül a cs-vel hangzók olyan szláv nyelvből valók, a hol *šč*-vel vannak meg e szavak. Ez a nyelv pedig a bolgár nem lehet, bár itt ma egy-egy nyelvjárásban *šč* is található (vö. Arch. XVII. 456., egyéb megfélelések *šč*, *šč* OBLAK Maced. Stud. 58., 62.). Az *št*-t feltüntető *palást* vagy szerb (ma a szerb-horv. nyelvjárásokban van *šč* OBLAK Maced. Stud. 58., *šč*, REŠETAR Štok. Dial. 135., *š* Arch. XXIX. 331., *š* Arch. XVII. 453.) vagy egyh. szláv ~ bolgár (bolgárban *št* mellett *š*t is van a nyelvjárásokban), míg a *poloska* tót eredetű nyelvünkben.

5. §. Összláv -*dl*-, ó-egyh. szláv, bolg., szerb-horv., or. -*l*-, szlov. -*l*- és -*dl*- (vö. Arch. XVI. 156., VONDRÁK Fris. pam. 20., BERN. EtWb. 261.: *edla* szónál, *motovidlo* PLET.), t., cs. -*dl*-, lengy. -*dl*-:

a) Magy. -*ll*-, régibb -*dl*-: *villa* (alakv. *vidla*, *vëlla*) < t. *vidly* (fem. plur., nyelvj. *vily*), cs. *vidle* (fem. plur. alakv. *vidle*, *vidly*), lengy. *widła*, *widły* (f. plur.); or. *vily* (f. plur.); szlov. *vile* (fem. plur.), szerb-horv. što-nyelvj. *vile* (fem. plur.), ça-nyelvj. *vila* (több. nom. *vīl* LESKIEN Unters. 567.), kaj.-nyelvj. *vila* (JAMBR.), *vile* (több. nom. alakv. *ville* magy. eredetű? BELLOSZT., JAMBR.), bolg. *vila* | *silla* (csak nyelvj.-ban MTsz.) < t. *šidlo* (alakv. *šilo* is), cs. *šidlo* ~ *šidlo*, lengy. *szydło*, or. *šilo*, szlov. *šilo* és *šidlo*, szerb-horv. što-nyelvj. *šilo*, ça-nyelvj. *šilo*, kaj.-nyelvj. *šilo* ~ *šilo* (BELLOSZT., JAMBR.), bolg. *šilo*.

b) Magy. -*l*-, a melyből a magyarban -*ly*- is fejlődött: *pólya* (régibb alak s mai nyelvjárási változat *póla*) < hazai szlov. *povijalo* (madzag, KÜZMICS, Ján. XI. 44., MIKL. EtWb. 390.), osztr. szlov. *povijalo* (binde, windel PLET.), t. *povijadlo* (*pólya*), cs. *povijadlo* id. | *nyoszolya* (alakv. *nyoszola* CzF., *noszola* Murm. 146. l., *naszolya* OKLSZ. stb.) < ó-egyh. szláv *nosila* (seml. több. nom.: *lectica* Euch. Sin. 71., 72.), egyh. szláv *nosila* és (egyesben is) *nosilo* (vehiculum, feretrum, *lectica*), bolg. *nosila* és *nosilo* (tragbahre, tragbett), szerb-horv. *nòsila* és *nòsilo* id., szlov. *nosilo* id., t., cs. *nosidlo* id., lengy. *nosidło* id., or. *nosila* id. | *zabola* (alakv. *zabla*, *zábła* MTsz., *zablya* OKLSZ.) < ASBÓTH szerint NYK. XXXVII. 361—68. egy szláv nyelvi **zobalo* átvétele stb.

Minthogy a m.-ban -*dl*-ből -*ll*- lett (vö. *hadlani* ~ *hallani*, *vadlani* ~ *vallani*, *üdeni* ~ *üllen*, *edleni* ~ *ellen*), kétségtelen, hogy az a) alatt felsorolt szláv eredetű szavak csakis olyan nyelvből kerültek a magyarba, a hol -*dl*- a hang; ilyen szláv nyelv a szlovén egy része, továbbá a tót, a cseh és a lengy. nyelv. Viszont a b) alatt felsorolt szavak olyan szláv nyelvekből eredhetnek, a hol a cs., t. lengy., szlovén nyelv egy része -*dl*-je

* Kétségtelen dolog, hogy e 4. §-ba más magyar szavak is tartoznak. Minthogy azonban nem célozom most teljes hangtani összeállítást nyújtani, valamennyit nem sorolom elő.

helyén *-l-* a hang; ilyen nyelv a bolgár, a szerb-horvát, a szlovén nagy része, az orosz. Megjegyzem, hogy ha a magyarban van *motóla* és *motolla*, akkor az utóbbi a magyarban fejlődött s nem egy szláv nyelvi *-dl-* megfelelése.

6. §. A két nasalizált összsláv magánhangzónak ezek a megfelelései:

a) Összláv *ǫ* (olv. *ō*) = ó-egyh. szláv *ǫ* (olv. *ō*), bolg. *ъ* (nyelvjárási különbségekre vö. OBLAK, Mac. Stud. 18—23. l., MILETIĆ, Ostbulg. 68., 80. stb.), szerb-horv. *u*, szlov. *o* (nyelvjárási különbségekre vö. PÁVEL 29., 87., 112. l.), t. *u* ~ *ū*, cs. *u* ~ *ū* (*i* ~ *ī*), lengy. *ę* ~ *ǫ*, or. *u*.

Az idetartozó magyar szavakban ilyen megfeleléseket találunk: *on* (~ *om*) + kons. (pl. *dorong*, *gomba*, *szomszéd* stb.), *un* + kons. (pl. *munka*), *an* (~ *am* ~ *án*) + kons. (pl. *parancsol*, *galamb*, *pisztráng* = *pisztráng*) stb.

b) Összláv *ę* (olv. *ě*) = ó-egyh. szláv *ę* (olv. *ě*), bolg. *e* (nyelvj. különbségekre vö. OBLAK, Mac. Stud. 18—23. l., MILETIĆ, Ostbulg. 80. stb.), szerb-horv. *e*, szlov. *e* (nyelvjárási különbségekre vö. PÁVEL 10., 114. és lejjebb), t. *a*, *ā*, *ä*, cs. *a* ~ *ā*, *ě* ~ *ie*, *e* ~ *é*, *í*, lengy. *ię*, ~ *ię*, or. *ia*.

Az idetartozó magyar szavakban ilyen megfeleléseket találunk: *en* (~ *ën*: *ön*) + konson. (pl. *rend*, *szent*, *szerencse*, *lengyel* stb.), *én* + konson. (pl. *péntek*), *en* (pl. *szelemen*), *a* (pl. *atracsél*) stb.

En a magyarban való valamennyi megfelelést nem sorolom fel, nem pedig azért, mert teljesen magamévá teszem VONDRÁK véleményét, a ki az ó-egyházi szláv nasalizált vocálisok hangértékéről ezt mondja: „Auf die slav. Lehnwörter im Magyarischen... kann man sich nicht berufen, wie es MIKLOSICH tat, weil es sich nicht beweisen lässt, dass diese Worte nur aus dem Altkirchenslawischen entlehnt worden wären“ (Vergl. Gram. I. 114.). VONDRÁK véleményéhez való csatlakozásomat két dologgal okolom meg. Az egyik, hogy a nasalizált vocálisok a szláv nyelvekből (a lengyelt kivéve) csakis a nyelvtörténelmi korban vesztek el; áll ez különösen a cseh-szlovén-szerb-horv.-bolgár-orosz nyelvre. A bolgár és a szlovén nyelvjárásokban ma is vannak ez ejtésnek nyomai. A másik dolog, a mit fel kell hoznom, hogy az orosz eredetű *lengyel* szó *en*-je is ó-orosz *ъ* = *ě* hangnak felel meg.

Végül még csak azt jegyzem meg, hogy a szláv *ǫ*, *ǫ* (= *ō*) és *ę* (= *ě*) azon nyelvekben, a melyekből mi kölcsönöztünk, aligha voltak nasalizált vocálisok (tehát *ō*, *ě*, illetőleg *ū*, *ā*), hanem vagy nasalizált vocális + nas. consonansok, vagy pedig vocális + nasalis consonansok (tehát *ō*, *o* + *n*, *ě*, *e* + *n*, illetőleg *u*, *u* + *n*, *ā*, *ā* + *n*). Ez utóbbi ejtés van ma is azokban a bolgár és szlovén nyelvjárásokban, a hol az ó-egyh. szláv nasalizált vocálisok nyomai kimutathatók (vö. OBLAK, Mac. Stud. 18. l., PÁVEL értekezésében vö. a *rŏšě* 87. l. és *ronšě* 131. l. írást és u. o. 114.).

7. §. Összláv, ó-egyh. szláv *ъ*, *ь*.

a) Zárt szótaggá lett helyzetben:

α) Összláv z, ó-egyh. szláv z (a nyelvelmékekben később o is); bolg. z (nyelvjárási megfelelések o, a stb. lásd OBLAK Mac. Stud. 11—18., MLETIĆ, Ostbulg. 67—72. s más lapokon) | szerb-horvát-szlovénben körülbelül a XIII. századig z, azon túl što-nyelvj. a (a bolgárral érintkező területen u, o is БРОЧ Serb. Dial. 14.), ča-nyelvj. e ~ a, kaj-nyelvj. e, szlov. a ~ e: z (hazai szlov. ű, o, ě, é, a, u ~ ű PÁVEL 23., 46., 67.), t. e (nem lágyítja az előtte való mássalhangzót, nyelvj. o, a), cs. e (kiejtés, mint ja tótban), lengy. e (nem lágyítja az előtte levő mássalhangzót), or. o (körülbelül a XII. sz. óta).

Magy. o (részben régiebb m. u-ból, vö. Bodon, Widdin régi m. Budin nevét s ez bolg.-szerb Bədynz, de esetleg Bədynz-ből, buz-fa 1257-ből OklSz., mai bodzfa < bsz; holmu u-járól vö. MNy. VI. 15): bor-köles < *bʒr, vö. or. borz szerb-horv. bār, szlov. bār, hazai szlov. bér (PÁVEL 46.), cs. ber (lásd BERN EtWb. 110.) | moh < *mʒch., vö. or. mochs, bolg. mʒh, cseh mech, t. mach ~ moch stb. | rozs < *rʒž, vö. bolg. rʒž (kiejtésben ma rʒš), szerb-horv. rʒž, szlov. rež ~ rž, cs. rež, t. rʒž ~ rež ~ rož stb. | stb.

Az ilyen o-ból illeszkedéssel lesz a [vö. aszot > aszat < *oszt vö. szlov. osat ~ oset, hazai szlov. òsät (PÁVEL 46.), lengy. oset | iszop, iszap < *iszp stb.], magyar szempontból magashangú szavakban az első szótagon túl előforduló z-nek magashang is lehet a megfelelője (vö. péntek < *pētʒk, csütörtök < *četvrtʒk stb.)

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

Jegyzetek a „Sermones Dominicales” Szótárához.

Sokérdemű tudósunknak, Szilády Áronnak legújabb nagy és kiváló munkáját bírálni, méltatni avatottabbak dolga lesz. Nincs szándékomban a szótári résznek sem hibáit, sem jelességeit apróra felsorolni. Célom csak az, hogy néhány szónak olvasásához, értelmezéséhez hozzászóljak s ezáltal tehetségem szerint én is hozzájáruljak becses nyelvelmélünk használhatóságához, anyaga értékesítéséhez.

Azon egymásutánban haladok, mint Szilády Áron Szótára. Az egyes szók tárgyalásánál az első bekezdés mindig a Szótárból való odavágó idézet.

Ajelenségre. ad innuendum aȳelenfegre.

Ugyanez a glossza közölve van *Jelenség* czímszó alatt is, A, vagy Az czímszónál azonban nincs. Ebből az látszik, hogy Szilády Áron lehetőnek tartja azt, hogy a *jelenség* szónak lett volna egy *ajelenség* változata is. Nem kell bizonyítanom, hogy ez lehetetlen. De azért az aȳelenfegre szóban az a betű nem jelentés nélkül való, nem orthographiai gondatlanságból vagy különösködésből oda került henye betű, hanem az a' (az) mutató névmás jelölője. A megfelelő latin szöveg ez: natura pluribus animalibus dedit auditum quam loquellam, loquellam enim solum animal rationali i. e. homini dedit ad innuendum, quod homo debet loqui discrete et rationaliter. Ebben az „ad innuendum, quod” fordítható lenne ma így:

„annak *jeléül*, hogy”. Forgott ily értelemben a régi nyelvben a *jelenség* szó is, pl.: Annak *jelenségére*, hogy magokat marhájokkal-együtt Kristus birodalma-alá vetik, királyi ajándékokat mutatának. Pázm. Préd. 190 NySz.; Kinek egy, kinek három és négy struccotoll volt patyolatjába, annak *jelenségére*, hány császár szolgája volt. TörtT. III. 248 NySz. Látjuk, hogy az ilyfajta összetett mondatok főmondatában az a mondatrész (*jelenségére*), melynek a mellékmondat (*hogy* stb.) alá van rendelve, mutató névmással (*annak*) fordul elő, holott a latin nyelvben ily esetben nem volna a főmondatban a mellékmondatra mutató névmás. Ez oly különbözés a magyar és a latin nyelv között, melyet minden latin iskolai nyelvten főlemlit. Természetes tehát, hogy a glosszairó az „ad innuendum” kifejezést nem úgy fordította, hogy „jelenségre”, hanem mutató névmással: „a’ *jelenségre*” = „arra a jelenségre” (ezután következne a jelző mellékmondat: „hogy...”). Ha a mutató névmás (*az*) jelzője valamely ragos határozónak (*jelenségre*), akkor mai nyelvünk a névmást is el szokta látni az illető raggal (*arra* a jelenségre); régi nyelvünkben azonban az az névmás a határozók előtt jelzőjükként rag nélkül is szerepel, mint mai nyelvünkben is az *ez* névmás: „ezen az úton” és „ez úton”, „erre a jelle” és „e’ jelle” (kiejtés: *ejjelre*). Pl. mynd *az tayban* lakozo kyalok = „mind *azon* a tájon lakó királyok”. JordC. 304 (ma is „a’ tájt” [kiejtés: *attájt*] = „azon a tájon, abban a tájban” [Tabajd, Fehér vm.]); el meene *ahherről* = „elment *arról* a helyről” 397; Es meg vygaeeek az gyermek *az horaban* = „és meggyógyult a gyermek *abban* az órában” 376.* Így tehát „arra a jelenségre” értelemben írta a glosszairó ezt: „a’ jelenségre”. Az is nagyon közönséges dolog a codexek orthographiájában, hogy az *az*, a mutató névmás vagy névelő egybe van írva jelzett szavával. Pl. *ate* zent oltarod előtt LobkC. 1, *ameniey* öröme uo.; *abbint* GuarC. 2, *azzent* iozagot 3; a JordC.-ből is most idéztem: *ahherről*; ugyancsak a most szóban lévő glosszák közt: portam... *accapu*... Érthető tehát, hogy a glosszairó e helyett: *a jellenfegre* ezt írta: *ajjelenfegre*.** Ennek kiejtése, mint a nyelvtörténet s az idéztem *accapu* ejtsd: *akkapu* mutatja: *ajjelenfegre*. Hogy az *ajjelenfegre* szóban a *j* hang hosszúsága nincs jelölve betűkettőztetéssel, mint van a *k* hangé az *accapu*-ban, azon nem szabad fönnakadnunk, mert hiszen a glosszákban a mássalhangzók hosszúsága hol van jelölve, hol nincs. Pl. *staret alana* és *stantes allokath*, *mulier azanialath* és *azzoniallath*, *loctus sum bezellem* és *megbezelem* stb. Látjuk tehát, hogy Szilády Áron akkor tett volna helyesen, ha az *Ajelenségre* cikket elhagyta volna, azt a glosszát pedig, melyet a *Jelenség* czimzó alatt közöl, közölte volna *A* vagy *Az* czimzó alatt is.

Csip. pungit hominem *ch̃ypi*. — mentem multis tribulationibus pungit *ch̃ypnek* (*ch̃ypel̃yk*). — pungit *megch̃ip*.

Itt nemcsak a *csip* ~ *csip* ige van, hanem annak a gyakorító-él képzővel való származéka is. Ennek kimutatására olvassuk el a TMNy. következő fejtegetéseit (398. l.): „Az -ál, -él végű gyakorítók kevés kivétellel kértágúak. A mai köznyelvben jóformán csak három dívik élő alapszóból: *dobál*, *vetél* és *ugrál*. A NySz.-ban ezek

* Vö. a glosszák közt: illud verbum terribilissimum *ah nag j̃ene zoth*, nem pedig: *azt* a nagy stb.

** Így *Lankad* czimzónál: cor tabescens *álancadot* z̃ỹw olv. a *lankadott* szív.

is megvannak: *buvál* v. *buál* ‚bujkál’, *jövé*l, *járá*l (v. *járal*?), *menél*, *lévé*l v. *lévél* ‚van’, *nézél*, *szokál*, *vetél*, *halál*? (meghalálának JordC. kétszer). Sok ilyen igét használnak még egyes dialectusaink, kivált a palócáság: s a szlavóniai nyelvjárás: *járá*l, *menél*, *rugál*, *szokál*, *ülél* (mindezek a Tájzsótárban); *fonyál* ‚fondogál’, *fözél*, *hálál*, *lakál* (a Nyelvórból idézve NyK. XVI. k.); *látál*, *évé*l, *ivál*, *jüvé*l, *ménél*, *ülél*, *szokál* (Szlav. Nyr. XXIII, 216); *dugál* ‚dugdós’ CzF. *nézél* Népk. I, 159, *tipál* azaz **tépál* (vö. *tépáz*). Tud. Gyűjt. 1839. XII, 56. Világos tehát, hogy a *chypelyk* helyes olvasása: *cstpélík*, ez pedig nem a *cstp*, hanem a kétagú gyakorító *cstpél* igének ragos alakja = ‚csipdesik’.

Dicsevét. glorificaverunt dicevetek azaz dicerek.

Szilády az *é* hangot sokszor jelöli *e* betűvel a czimyszókban. A *dicsevét* szóban azonban — ha nem csalódom — *dicsevét* hangzást akar jelölni, s ebben a *v* az alapszóhoz tartoznék. Ismerjük a codexekbeli *dicsovějt* (dičŕueitec MünchC. 29) alakot. Hogy ebben a *v* csak az alapszó és a képző közti hiatustöltő hang, azt mutatja a *dicso-h-ít* alak is: *Megdicsohítem* MA. Bibl. I, 61. NySz. A mai -ő végű ige-ek végzetét a glosszákban -é hangúnak találjuk (Zolnai, Nyr. XIV, 300): *ege* (olv. *égé*) = ‚égő’, *ele* (olv. *élé*) = ‚élő’ (vö. mai *szülé-m* és *szülő-m*). Így a *dicso* alakja *dicse* volt (mint *diche* GyöngyC. 69), ehhez járult az -ét képző *v* hiatustöltővel és lett: *dicsevét*. A dicevetek helyes olvasása tehát: *dicsevéték*, előtte pedig a *dichefeghem-é*: *dicseségém*.

Eléte. habere Christi signum i. e. exemplum eleete.

Itt nem valami ismeretlen *eléte* szó van, mely a *signum*-nak vagy *exemplum*-nak lenne fordítása. Arról van szó a latin beszédben, hogy a békességtartó embernek Krisztus példáját kell magának *előtte* tartania (*pacificus... debet habere stb.*). Ez az *eleete* tehát csakis *előtte* = ‚előtte’ lehet (vö. *Ezen epistolanak eléte* ErdC. 145).

Élesztébb. dicam messoribus: colligite primum mondom a-
toknak egbe gehetekh eleztebb. — primum elezteb. —
Maria prima elefteb.

Látjuk, hogy *e* szó jelentése: *előbb*. Kétségtelen tehát, hogy *e* két szó azonagy szóból származott, tehát legalább az első szótagban egyeznek. Zolnai az EhrC. hasonló alakjáról azt írja (Nyelvemlékeink 109), hogy olvasása *elésztébb* v. *elésztebb*. En úgy gondolom, hogy a régi *előz* > *eléz* igének volt egy *t* képzős ige-ve: **elézte* = ‚előzve’, ‚előzetesen’, mint legrégibb bibliafordításunk nyelvében: *éhezítte* = ‚éhezve’, *éhezt-ében*, s mint a hogy a régi nyelvben *vélve* és *vélte* = ‚ritkán’. Mármint mint a *nyilva* határozó ige-éből lett *nyilvább*, úgy lett a másik határozó ige-év középfoka: *elésztébb*. Úgy vélem, ez a helyes magyarázat és olvasás.

Hanyatt. posuerunt eum supinum hanyatha.

Nem *hanyatt*, hanem *hanyattá*. Ez népnelyvből régi nyelvből ismert (így már Zolnai, id. m. 306).

Hereség. amoris insignia heresfegy.

Annak a latin résznek, mely ezt a glosszát megelőzi, ilyen formán esik magyarsága: Ó, ember! bizvást járulhatsz immár istennek színe elé, a hol az anya az ő mellét és emlőjét mutatja a fiúnak, a fiú pedig az ő oldalát és sebeit mutatja az atyának. Nem üznek onnét vissza, hol a szeretetnek ennyi *jelei* vannak (... ubi amoris tot sunt insignia). Látjuk, hogy a ‚szeretet jelei’ azt jelenti itt, hogy a ‚szeretet bizonyosságai’. Ily értelemben a *bizonyosság*-ot régen az

erősség szóval is fejezték ki; pl.: *Meg-győző erősség*; argumentum GKat. Titk. 1119 Nysz.; *Kulcsmb kulcsmb erősségekkkel vallya az halottaknak fül tamadasath* Komj. Sz. Pál 121 uo. Az *amoris insignia*-t fordíthatta tehát a glosszáíró így: „a szeretet erősségei v. erősségi”. Láttuk már, hogy az ő nyelvén *dicsőség*: *dicsőség*. Megláthatjuk, hogy az *erő* is *eré*: vigorem *ereth*; solidior *erefb*; confirmante *erefejtven*; firmatum est *erewltetwth* stb. Ez a glosszáíró tehát az *erősségi* szót úgy ejtette, hogy: *erésségi*. Tudjuk azt is, hogy a *h* betű, nem jelölve hangot, pusztá írássajátságul régibb nyelvemlékeinkben magánhangzóval kezdődő szók elején is elő-előkerül. Egyházas-Harasztit 1294-iki oklevél így írja: *Hegyhazas Harazthy*, Egyházas-Fövény szigetét egy 1354—1360 közti így: *Heghazasfuen*, Eresztvényt egy 1452-iki: *Herestwen*, 1470-iki: *Herezthuen* (l. OklSz.). Érthető tehát, hogy XV. századbeli glosszáokban *erésségi* szintén henye *h*-val kezdve tűnik elő: *heresfegy*. Ez tehát nem valami fejtörő *heresség* szó, sem pedig *hűresség*, a minek Zolnai gondolta (id. m. 206).

Hóra. cum venerit hora eorum vnekyk ideyekh hora yokh. „horas noctis Evnek ora yt” az *Óra* czímszó alatt van közölve. Ebből az látszik, hogy Szilády a mi *óra* szavunknak a glosszáíró nyelvében megvolt *hóra* kiejtését is gondolja. Ez tévedés. Nem-hogy nyelvünkben, nem-hogy a XV. században, de még a latin nyelvben, Krisztus születése idejében sem volt már meg a *hora* szóban a *h* betűnek *h* hang értéke. (L. Melich, MNy. I, 68.)

Kengő. es sonans *kenghe* ere aut cimbalum tinniens *penghe*. Ugyan nem lehetetlenség, hogy egy *keng* igénk is lett volna, melyet máshonnan nem ismerünk. Én mégis inkább másra gondolok. Gyakori hibájuk a másolóknak, hogy az eredetiben *cs* hangot jelölő *c* betűt *k* hangot jelölőnek nézik és *k* betűvel másolják. Azt tartom tehát, hogy az eredetiben *cenghe* v. *chenghe* olv. *cséngé* = „csengő” volt s e helyett van a *kenghe*. Ezt a bibliai kifejezést Komjáti is ezzel a szóval fordítja. *En chyengir ercyea a vagy pengir cymbaloma lutttem* 172 NySz.

Öregel. augetur vregel. — augeatur vregulteffekh. — invalescere megeregelni.

Ez nyilvánvalóan az *öregül* = „öregszik”, „öregbül” ige. Az *-ül*, *-ül* képzőnek egyik alakja — ezt tartom eredetibbnek — régi nyelvben és népnyelvben: *-él* ~ *ül* > *-ül*. Régi nyelvben „ámul”: *ámél* ~ *ámül* NySz. „Ávult” sokfelé *avétt* ~ *avítt* (< **avélt* ~ **avílt*); Ormányságban „sárgul”: *sárel* MTsz. stb. A glosszabeli *vregel* kiejtése tehát: *öregél*. Említettem már, hogy Szilády a czímszókban sokszor jelöli az *é* hangot *e* betűvel. E szokásától jó lett volna itt legalább eltérnie s nem *öregel* czímszót írnia, mert van ilyen igénk is, de más a jelentése: „nagyol”, „elnagyol”, „nagyjából végez valamit”. (A glosszákbeli *-ül* < *él* képzőre nézve l. Zolnai id. m. 297—8.)

Ószak. in lateribus aquilonis ewzac felwl.

A Székelyudvarhelyi Codex ismertetésében (Nyr. XXXV, 7—6) Simonyi végleges magyarázatát adja a régi *észfek* = „észak” szónak. E szó az *éj* és *szak* összetétele. Az *éj*-nek a régi nyelvben volt *év* alakja is, tehát az „észak” szónak lehetett egy **évszak* alakja is. Ebből hangzöilleszkedéssel lett **évszek* (ejtsd: **éfszek*), ebből hangátvetéssel: *észfek*. Ime tehát az alak, melyet Simonyi csak föltételezett, itt előkerül: *évszak*; ez az *ewzac* helyes olvasása. Megvan a glosszáokban

észek is, melynek népnyelvi párját, az *iszek* szót, megemlíti Simonyi is. Ezek előtagjául az *ěj* szónak régi *é~í* alakja szolgál. Megvan az *ěj* szó *év* változata is a glosszáokban, közölve *Ěj* címzsó alatt: *horas noctis ewnek* (olv. *évnek*) orayt. *Ěji* címzsó alatt megvan ennek *ěi* alakja: *noctua eui uariw. ewy warýv* (olv. *ěvi varjú*). Zolnai hibásan olvasott *őszak*-ot és *őji*-t (id. m. 255).

Sebhely. stigmatē febhel. febel.

Az egész latin mondat így szól: *cuius livore i. e. dolore, vulnere, stigmatē (febhel) [febel] aut pallore (heruadattoffagaual) [hervadattoffagál] sanati sumus.*

Ugy vélem, hogy a febhel, febel glossza nem a *stigmatē*, hanem a *vulnere* magyarázata. A *febhel*, a budapesti codex bejegyzése, olvasható *sebhely*-nek, de a németújvári *febel* nem. Ellenben igenis mind a kettő olvasható így; *sebbel*; ez pedig a *vulnere* szót magyarázza. Ezt bizonyítja az értelem is. Molnár Albert és Pápai Páriz a *stigma* szót *bélyeg*-nek fordítja s ha a glosszairó magyarázni akarta volna, *bélyeg*, vagy *jegy* szóval tette volna; így látjuk a következő példákban is: *The dragalatos zenth werednek byllögewel megh yeghyeztethwen* ThewrC. 232; *én az ur Jesusnak belyegit hordozom én Teftemen* VirgC. (legkésőbbi kéz); *menuen az azony az yfteny febeknek yeggyewel ekefewlt labakhoz* EhrC. 142. A codexek nem sebhelyeit, hanem sebeit emlegetik sűrűn Jézusnak: *ez bodog embert haffonla ew fjakhoz criftus/hoz... Ew zent febenek czudalatos tytkyaban* EhrC. 26; *Latek mas anglyalt fel yurni napkelet felwl, valuan w rayta elw iftenek iegyet, az az vrunk criftus/nakh sebeyt* VirgC. 14; *az kegies xp's... az w zent febeit rea ada, hagi ennek myatta valya meg az martyrom-fagnak koronayath* 28; *azzonyonk maria nezy vala jduezeytenknek orchayat. es az ew teften valo ewt mely febeket az egyeb febekkel* CornC. 98; *Nemely... frater. Ew gyermekfegetevlfogua zokta vala criftus/nak kenyat, es az ew zent febyt nagyon tuztelny es zeretny* DomC. 236; *Christus az ő oldalanak sebeből epült anya szent egy házát iegyeseinek esméré lenni* Tel. Evang. II, 6 NySz. Figyelemre méltó, hogy ha a latin szónak a magyarban valami ragos szó felelne meg, akkor azt a magyar szót a glosszairó a megfelelő ragos alakban közli a legtöbbször, nem pedig a puszta tőalakban; így: *de dispensatore sapharol*, *invadit megh farkalia*, *plaga mortalis halalos sebh*, *cicatrices febeknek heleth* (nem *stigmata* és nem *sebhelyeket*!), *vlceribus plenis fekelekel*, *febel*, *varral*, *vlcera eius w febyt* stb. Ha tehát az író csakugyan a *stigmatē* szót akarná *sebhely* szóval magyarázni, akkor azt várhatnók, hogy *sebhelylyel* alakot ír, nem *sebhely* nominativust. Az én magyarázatombeli *sebbel* alak azonban egészen illik a *vulnere* egyértékeseül s ehhez a hozzákapsolódó hasonló fajú határozóhoz: *hervadatosságával*, *hervadatossággal*. Azt a *Sebhely* címzsót tehát el kellett volna hagyni s az alatta való glosszát a *Seb* címzsónál közölni.

Serdült. adolescentia fel cherdelt kor. — nullus adultus fel cherdwlt. — omnis adultus menden fel ferdwl.

A *serdül*, *fölserdül* igének megvan a dunántúli nyelvjárásokban *csördül*, *fölcsördül* alakja is (MTSz.); a glosszáokban a *ch* jelöl *cs* hangot, de s hangot nem; a glosszáokban ismeretes az *s > cs* hangváltozás ebben: „tui coetanei korachid” (olv. *korácsid* < *korás*); világos tehát, hogy a *cherdelt*, *cherdwlt* helyes olvasása: *csördélt*, *csördült*.

S így ki? educ foras vezefed k̃y. f̃ygk̃y.

Még megkérdőjelezve sem kellene ezt a czímszót írni. Ez a *f̃ygk̃y* — úgy hiszem — nem lehet más, mint a *ṽigy ki* kifejezés hibásan másolt leírása.

Zob. Zod. l. Dob.

Ez a cikk tehát utal egy másikra. Lássuk ezt.

Dob. dies tubae et clangoris i. e. clamoris dobzaua. tenent tympanum lanth zob et citharam gaudent ad sonum organi lanth zod orgona zoban vigadnak ez világban kedvekre vannak.

Ez már eligazít bennünket. Nyilvánvaló, hogy a *lanth zob* rövidítés, azt jelenti, hogy: *lantszóban*; tehát a *zod d* betűje csak hiba *b* helyett *s* az is azt jelenti, hogy: *szóban*. Semmi ok tehát nincs arra, hogy egy *Zob, Zod* czímszót írjunk, mintha ezek valami megfejtésre váró szavak volnának. Viszont azonban nem volna szabad a Szótárból a Szó czímszónak hiányoznia.

Végül még Szilády Szótárának miként való kezelésére nézve megjegyzem, hogy az mind a czímszók megválasztásában, mind leírásukban eltér a szokott rendszerektől. Ez azonban semmit sem von le a közkézre került becses nyelvkincs értékéből. Az érdeklődők adatkereséskor bizonyára nemcsak a czímszókat futják át, hanem az egész Szótárt végigolvassák.

MÉSZÖLY GEDEON.

A magyar hónapnevekről.

Azokról a kísérletekről akarok e néhány sorban szólni, a melyek latinból vett hónapneveinknek megmagyarítására történtek irodalmunk legrégibb emlékeitől fogva a mai napig. Bár a szélteben s majdnem kirekesztőleg használt januárius, februárius stb. elnevezés ezeknek a többszörös, minden században föl-fölbukkanó törekvéseknek hiábavaló, czéltalan voltát bizonyítja is, mégsem lehet érdektelen végignézni rajtuk, hisz ezek az eredménytelen próbálgatások is egyrészt a folyton fejlődő, csinosbodó, magyarosodó nyelvünknek még a messze multba visszanyúló hajtásai, másrészt világos tanúi annak is, hogy nemzetünk, nyelvünk még ily csekély jelentésű dolgokban is kivette részét a népek kulturharczában, vagy legalább is igyekezett ettől el nem maradni.

Tudva levő dolog, hogy a hónapok neveit már a XV—XVI. században magyar szavakkal is ki tudták fejezni, hogy a latin hónapnevek helyett már a codexekben találunk magyar terminusokat. A szöveg elé tett naptárakban, jobban mondva csak az ünnep- és gyásznapiak lajstromában már szentekről és ünnepnapokról *elkeresztelt* hónapnevek vannak. Így pl. a Winkler-codex csonka naptárjában következő tizenegy hónapnév fordul elő: *Boitheloho, Boith mas ho, zenth Gorgh ha, pynkostha, zenth ywan ha, zenth Jacob ha, Kys-azzonha, zent miha, Mind zenthha, zent Andras ha, karachon ha.* A január, mint más codexekből s későbbi prédikációs gyűjteményekből kitűnik *Boldogasszony hó-nak* vagy *Kis karácsony* havának neveztetett. A Kis Asszony havát később *Nagy Boldog Asszony* hónap is, Bőjtelő havát pedig *Gyertyaszentelő hónap* is nevezik itt-ott, sőt

Haller Hármas Hist.-ban *Szent János haváról* is olvastam (III: 220). Ezek az elnevezések egészen a mai napig meg is maradtak, vagy legalább is egyházi irodalmunkban ma is élnek. A mint ismeretes keresztény terminológiánk nagy része szláv és olasz eredetű; ezeknek az elnevezéseknek eredetije azonban egyik nép nyelvében sem találhatók meg. A mi egyezés itt-ott van is a szlovénben, az újabb keletű és magyar eredetű. Épp ezért Melich Szláv Jöv.-szav.-ban (I: 296) azt tartja, hogy e hónapnevek magyar elnevezések. E vélemény értelmében codexeink egyik, új szavakat gyártó fordítóját kellene alkotójuknak tartani, valószínűbb azonban, hogy a középkori, egyházi latin nyelvből való fordítások. Az a körülmény, hogy népünk ma is csak a szentek és ünnepek napja szerint rendezi, nevezi meg idejét (Szent György-napkor lesz öt esztendő, Szent Mihályhó egy hétre, Józsefnapkor stb.), gyors elterjedésük mellett bizonyít.

Az első, a ki ezen elnevezések helyett — „quod ex his quaedam nostra non sunt“ — tehát idegen eredetük miatt, de talán vallási szempontból idegenkedve a pápista elnevezésektől, s a wittenbergi egyetemen hallott Nagy Károly-féle német elnevezések után, újakat ajánl, Sylvester János volt. A Corpus Grammaticorumban közzétett *Grammatica Hungaro-Latina*-jában (14—18. l.) már 1539-ben háromféle alapon is ajánl új terminusokat. Először az évszakokról való elnevezést említi: „Egyébiránt bárki volt is, a ki hónapjainkat elnevezte, alkalmasabban tehette volna ezt az évszakokról, mindegyik évszakknak megadva a maga hónapjait, pl. a mint most mondjuk: *Bóyt elő hó, Búyt más hó* Februario és Martio, helyett így mondhatnók: *Tél elő, Tél más, Tél harmad hó; Tavasz elő, Tavasz másod, Tavasz harmad hó* etc.“ Azután a latin Quintilis, Sextilis, September, October etc. mintájára a sorszámokkal való elnevezést ajánlja: „Sic et nos poteramus első hó, másod, harmad, néged, etc.“ Majd végül költői leírásokra, a hónapoknak a klasszikusoknál található jellemzéseire hivatkozva sorolja föl a következő hónapneveket: Januarius: *Fű hó* auag *Eröss hó* — Hoc modo diem lunae vocamus het fű, quod initium sit hebdomadae — [tehát a januárt főhónak akarja neveztetni] — Februarius *Faj hó* ... Hunc quidam etiamnum asszu hó vocant, sicut et sequentem *fű heg* — Martius *Fű heg* — Aprilis Nos: *Ki níló hó* [kinyíló hó] — Maius Nos: *Elő gémölcsű hó* — Junius, *Kaszalo hó* — Julius siue Quintilis Nos: *Hecho*, auag *Arato hó* — Augustus siue Sextilis. *Szóló irlélő hó* — September Nos: *Szóló szedő hó* — October Nos: *Bor uető hó* — Nouember Nos: *Borlatogatő hó* — Deczember *Vigan lako hó* — [bizonyosan a disznótorok jártak eszibe].

Az itt említett *asszúhó, fűhegy* azt bizonyítja, hogy Sylvester korában a hónapoknak az egyházin kívül más magyar elnevezéseik is voltak. Azt sem tartom lehetetlennek, hogy Sylvester ezen utóbbi elnevezéseire a legrégebb magyar kalendáriumban, Benczédi Székely Istvánnak *Calendarium magiar nielwen* cz. nyomtatványában az egyes hónapokra írt kétsoros versek is hatással lehettek. Boldogasszony havára pl. ezek a versek találhatók itt:

Vigan lakik Boldog asszony hava pecsenyével.
Vigan tartja az ü vendégét az meleg házba.

Az első magyar *grammatica* írójának ezen ajánlásai, melyekkel, mint mondja, nem akart szógyártónak látszani, csupán azt akarta megmutatni: „quid nostri in apellationibus mensium poterant sequi“.

tudtommal nem nyertek javallást, annál kevésbbé alkalmazást régi nyelvünkben. Mindössze Medgyesinél, a XVII. század egyik nyelv-újítójánál találtam némi nyomát e grammatica hatásának. Dialogusa (1650) előszavában olvashatni: „a' kilentzedik Hónak (vagy Mindszent Havának a' mint híják) 1649-ben kezdetitől-fogvan, következendő Tizediknek . . . a' vége feléig“. De nála sem általánosan így.

A régi kolostorokban termett elnevezéseket és a latin terminusokat nem is bolygatták meg többet egészen a XVIII. század végéig, mikor a Magy. Hirm. hírhedt 1786-iki évfolyamában és a Siegwartban özönével gyártotta a szavakat, szinte írtó purista háborút indítva minden idegen szó ellen: Bartzafalvi Szabó Dávid. A *zúzoros, enyheges, olvanos, nyilonos, zöldönös, termenes, kalászonos, hévenes, gyümölsönös, mustonos, dúdörös* vagy *gémberes, fagyláros* a Siegwartban használt és ajánlott elnevezésekből, bármennyire bizonykodik is szerénykedő szerzőjük, éppen nem könnyebb megérteni, „hogy melyik hónap mikor és hová esik az esztendőben“, mint az egyházas vagy még inkább Sylvester elnevezéseiből. Hisz *zöldönös* vagy *fagyláros* nevek, ha már képzésük módjában nem is akarnánk fennakadni, jellemző, kifejező erő nélkül valók, mert akár három-három hónapra is ráillenek. Ugyanez áll az ugyancsak itt ajánlott *s hónap* szóval is megtoldott: *zúzos, enyhes, olvasztó, nyíló, zöld, termő, kalászos, heves, gyümölsős, mustos, gémbes* és *fagyos* elnevezésekre is. Alapul tehát itt is a hónapok egy-egy, sajátosnak éppen nem mondható tulajdonsága szolgált, a minő alapra már Sylvester is helyezte ajánlott magyarításait. (Ki níló ho, elő gömleczű ho, hewho.) Nem nehéz megállapítani azt sem, hogy az előbbi képtelennek látszó képzések is tökéletesen beleillenek a *mindeménye-delem, birtomány, bombang, diadász, egyeneglős, gondolyag* stb. efélék díszes sorába. Először azért, mert magyar szó a törzsökük, másodsor, mivel hasonló végű, képzésű magyar szókkal igazolhatók. Ez a két szempont vezette ugyanis Bartzafalvit izzasztó munkájában.* A *különös, mindenés, magános*, s talán az *otthonos* szavakból kikövetkeztetett *onos-enes-önös* képzőt csapott a gyümölcs, hév, kalász, zöld, must szókhoz: a' *gémberes, zúzoros, dúdörös* létrejöttében a *záporos; mámoros* hathatott közre. Elmúlásukat Bartzafalvi egyéb szüleményeinek sorsa is okozta. Bár nem észrevétel és megrovás, de teljesen utánzás nélkül temetődtek el Siegwart Klastromi történetének érzékenyítő lapjain.

Sokkal több tetszést aratott Rajnis, mikor a Magyar Virgiliusára tett Előljáró beszédében a zodiakus jegyeket ajánlja hónap-nevekkül, 1789-ben; a szentekről vett elnevezés ugyanis nem illik, szerinte a régi időkhoz, melyekről Virgiliusában szó van. Így ezek volnának a hónapok nevei: *Víz-öntő Hava, Hal Hava, Kos Hava* . . . stb. Emilitett könyvében használja is ezeket a neveket. Rajnis ezen kedvezményét Földi magáévá teszi, terjeszti. Először is a „Komáromi Társak“-nak, Péczelieknek ajánlja: „Tudnivaló, — írja a Mind. Gyűjt.-ben — hogy az esztendő Hónapjainak Deák nevezeteik a' mi Nyelvünkön igen alkalmatlanok . . . Melly rüt, hogy még a tiszta Magyar is így ír: 19-dik Oktobris s. a. t., melly fele más ez! De azonban a' régi Magyar Nevek is . . . hosszak is, alkalmatlanok is.

* „Ugyan fürödtem az izzadságban, míg egy szót ki csináltam“ (Magy. Hirm. 1786 : 573).

Hát a' Bóldog Aszszony előtt való időkről írván, hogy tesszük-ki a' Bóldog Aszszony Havát?... Énnékem — mondja — felette tetszik ezen dologban a' mit T. Rajnis Ur... tanátsol... Mitsoda okos talál-mány ez! Mennyire kívágnánk ezzel majd minden Nemzeteken! egyeztetvén Hónapjainknak Neveket az Astronomiával, az Égi-jegyekkel! ez rövidebb is lenne; mert idővel, a' Hava is el-marad-hatna: Vízöntő 19-kén...“ Az égi jegyek neveit egybe is foglalja a „Deák Vers' formájára“ (Mind. Gyűjt. 1789 II: 372):

„Kos, Bika, Kettős, Rák, az Oroszlán, Szűz, Jegyek és még Mérték, Skorpi', Nyilas, Bak, Víz-öntő, Halak együtt“.

A Mindenes Gyűjtemény azonban továbbra is a régi magyar hónapnevekkel keltezi leveleit. Kazinczy ellenben, kinek Földi ugyan-ebben az időben majdnem ugyanilyen tartalmú leveleket írt, rögtön elfogadta. Ezekben a levelekben Földi előbbi érveihez még azt is hozzáteszi, hogy ebben igen nagy újítás sem esik; mert eddig is a' tizenkét égi jegyek minden Kalendarium eleibe ki-szoktak renddel irattatni... rövidebb nevezés is; mert Nyelvünkben majd fele ezen Jegyeknek egy tagú szó... illendőbb is lenne, mert Szentről sem neveztetnék (Lev. 1: 504, 1789 XI. 7. és XII. 29.). Kazinczy „Halak-havának 16-ikán, 1790“-ben válaszol az Orpheus I. kötetének hátlap-ján: „Engedek javaslásodnak — mondja itt — 's a' mint láthadd hól-napszámként meg-jelenő darabjaimat, a' borítékon kívül, már a' Rajnis hólnapi-nevezetjével jegyzettem meg“. Azt tartja, hogy illő vala a hónapok magyar neve felől gondoskodnunk, mert a régi elneve-zések hosszúak, „a' Kis-Aszszony és Mind-szent hava *hazug* és így *alkalmatlan* volt“. Az égi jegyekbe a „hangzat Magyar, a Nevezet rövid, állandó, el-nem téveszthető“. Mint már említettem, él is ezen hónapnevekkel K. gyakran, néha a hó-hava szó nélkül is, pl. „Reg-metz Oroszlán elsőjén 1790“ (Lev. 2: 81). Hosszú életet azonban ezen elnevezéseknek sem ő, sem Földi nem biztosíthattak, mert nem tudtak társakat szerezni hozzá, kivéve talán az egyetlen b. Prónayt, de meg maguk sem voltak következetesek a használatukban. Nem sokat használtak kőszegi Fabchich Józsefnek a Mind. Gyűjteményben erre vonatkozólag közzétett javalló „Jegyzései“ sem, hiába ajánlja ő is hexaméterbe szedve a jegyeket:

Kos, Bika, és Ikerek, Rák, Szűz, de előtte Oroszlán,
Mérték, Skorpio, Nyíl, Bak, Víz-öntővel, Halakkal,
(Mind. Gy. III: 117—119).

csak kiszorultak az irodalomból. Elterjedésüknek sokat árthatott a Debreczeni Grammatika is, mely 327—329. lapjain részletesen foglalkozik Rajnis kísérletével. Nem hagyja helybe az elnevezéseket, mert a napok számlálását nem kezdhetjük onnan, mikor a nap egy-egy égi jegyre lép; az illető hónap 21-ikén. De még nem is tart minden hónap 30 napig, mint a mennyi ideig a nap egy-egy égi jegyben mulat. Ezen elnevezések értelme továbbá csakis a csillagászok előtt ismeretes, a világ nagy része nem tud hozzá. Fő-hibája végül, hogy zavart okozhatnak, sorrendjük könnyen fölcserélődik (*Kos, Bak*), hogy az astronomiai esztendőnek 12-től részei, bizonyos időszakaszok az *égen*, míg a polgári esztendő, melynek kezdete sem esik össze a csillagászatiéval, bizonyos *földi* időszakaszokra

van osztva. Hasonlóképpen kifogásolja e grammatika az egyházi elnevezéseket is, mert a hold járása szerint változó ünnepnapi, s holdújságok szerint vannak elkeresztelve. Már pedig az esztendő 13 hónapból nem állhat, s a hold újlása se esik össze minden hó elsejével. „Jobb hát a Hónapok régi neveit megtartani, mert a név magában semmi sem . . . A Hónapok, és napok neve nem valami különös jószága és tulajdona valamely nemzetnek, hogy annak kéntelen volna tulajdonn nyelvén való nevet adni.“ Mondanunk se kell, hogy a jeles grammatikának itt említett része nem származhatik Földitől; eléggé világosan ellene szól az imént tárgyalt javallás is, de különösen az a körülmény, hogy a Debreczeni Grammatikának csak nemrég felfedezett alapján, Földinek *Magyar Nyelvkönyv*-én is ez a dátum áll: „Irád Szathmáron 1790. Esztendőben Bak havának 15-ik napján“. (Vö. MNy. V:230.) Még észrevétlenebbül haladt el az irodalom Sándor Istvánnak a Sokféle első és harmadik kötetében ajánlott elnevezései mellett.

Alig tűntek el ugyanis az Orpheusnak s Heliconi virágoknak hasábjain a Rajnis-ajánlotta hónapnevek, már is újra fölveti a magyarítás eszméjét említett évkönyveiben nyelvtudományunknak ezen csak nemrég méltatott sokoldalú népszerűsítője. „A' Hónapok-is a' Magyarban rövidebb 's az időhöz alkalmaztatottabb nevet kaphatnának“, mondja 1791-ben a Sokf. 1:153. lapján, a hol egymásmellé állítja a hónapneveket a „Deákban, Régi Magyarban, Új Magyarban“. Ő is az illető hónapbeli időjárást s termést veszi alapul, mint Bartzafalvi, de épp olyan jellemző, megkülönböztető erő nélküli sajátosságokból indul ki, mint emez. Ajánlatai: *jég-, köd-, sár-, eső-, kedv-, nyár-, kenyér-, gyümölcs-, ősz-, bor-, szél-, tél hava* csak magyarság szempontjából jobbak a *zúzoros, gémberes, gyümölcsönös* s társainál, de semmivel sem határozottabbak, ennélfogva egymással könnyen fölcserélhetők. Ezen a zavaron, szabatosághiányon nem segített később, 1793-ban sem, mikor a *kedv hava* helyébe *virág havát*, az *eső hava* helyébe pedig *bimbó havát* akarja elfogadtatni, vagy egyszerűen a megfelelő mellékneveket: *jeges, ködös, sáros* stb. ajánlja hónapnevekkül.

Hogy Bartzafalvi, Rajnis és Sándor István ezen magyarító törekvései nem eredeti gondolatokon, hanem a németek hasonló irányú mozgalmán alapult, arra vonatkozólag nem szükséges a Sprachgesellschaftok purismusára hivatkoznunk. Világosan utal mindegyik kísérletező erre. Bartzafalvi nem talált ugyan a Siegwart eredetijében új német elnevezéseket, de védőbeszédében, melyet a Magy. Hirm.-ban bírálat alá bocsátott új szavainak rövid időre való eltemetésekor, visszavonásakor tartott, főargumentumát a korabeli német könyvekre szóló hivatkozás teszi. Egész nyelvtisztító törekvését, erőszakos szógyártásait megmagyarázzák következő szavai: „Vége bár elő valaki az ez előtt 50 esztendővel ki jött német könyveket, és vesse össze a' tavaly kijöttekkel: nagy különbséget lát benne: a' régiek tele vannak frantzia szókkal minden levelen, már az ujabbakban három is alig van egygy egész könyvben: lassan, lassan mind kihányogatták ő keméket“. (Magy. Hirm. 1786 : 566.) Bizonyára volt tudomása arról a versengésről is, mely a XVIII. század 80-as éveinek elején a hónapnevekről folyt a német irodalmi körökben. Erre utal Földi is, mikor Rajnis nevezeteit ajánlva, írja Kazinczynak (1789 XII:29): „A mely versengés a' Név-változtatás eránt

a' Német Museumban vagyon, a Carolus Magnus Holnapi nevezeteit javasló Tudós, és H. Voss között; mi attól nem tarthatunk; mert sem a' miket meg-vetünk nem olly alkalmatosak, mint már a' Németek Jänner-je 's a t., sem a' miket fel-veszünk, nem olly idegenek és szokatlanok“.

Ez a versengés pedig, a melyről itt szó van, a Deutsches Museumnak, e lipcei tudományos és szépirodalmi folyóiratnak, a Kassai Magy. Mus. és az Orpheus tulajdonképeni mintájának, 1781-i évfolyamában ment végbe. Itt tette közzé Runde Frigyes: „Vergleichung der römischen in unsern Kalendern annoch gebräuchlichen Monatsnamen, mit denen, welche Karl der Grosse einzuführen suchte“ című értekezését. (1:7—17. l.), melyben az érthetetlen és jelentésüket vesztett latin hónapnevek helyébe a Nagy Károly alkotta hónapneveket ajánlja, mint eredeti német és találó elnevezéseket. Ezek: *Wintermonat*, *Hornung*, *Lenzmonat*, *Ostermonat*, *Wonne-monat*, *Brachmonat*, *Heumonat*, *Aehren- od. Erntemonat*, *Herbstmonat*, *Weinmonat*, *Windmonat*, *Heiligen- od. Christmonat*. Eleget fájlalja Runde, hogy a német naptárosok azzal akarnak tudós színezetet adni munkájuknak, hogy idegen elnevezéseket használnak, és hogy — a mint mondja — „schämt sich der Deutsche bis auf den heutigen Tag seines Lenzmonats, seines Wonnemonats, und lebt lieber im Martius und Maius“. A római hónapnevek használatát eredetük hosszas magyarázásával akarja nevetségessé tenni, s miután a Hornung szónak, mely Nagy Károly hónapnevei közül egyedül érthetetlen, több tudós után etymológiáját adja: „Hornung ist so viel als mensis lutosus oder Drekmonat“, arra is figyelmeztet, hogy német hónapnevek a népnyelvben is előfordulnak és hogy Gottsched, sőt előtte a Fruchtbringende Gesellschaft is ajánlották azon elnevezések használatát, „aber sie fanden kein Gehör unter ihren Zeitgenossen“. A versengést főleg az okozta, hogy Runde a sok Musenalmanach kiadót is utánzással vádolta: „Maguk a feltuczat Musenalmanachoknak, a melyek évenként új meg új „gyönyör és szerelemteli“ dalokkal ajándékoznak meg bennünket, kiadói sem mondtak le eddig a régi kor azon előítéletéről, s nem akarják Maiust találó német néven nevezni. Bizonyára ebben is az utánzás szelleme akadályozta őket; mert a mi Musenalmanachjaink franczia mintára vannak vonva“.

Runde ezen felszólalásának meg is volt a hatása. Wielandnak buzdítására (Deutscher Merkur 1781 II.) a Deutsches Museum 1781 áprilisétől kezdve egész 1782 végéig Nagy Károly hónapneveivel van kezelve, s a mint egy mannheimi levélben olvassuk (D. M. 1781 II: 478) kalendáriumokba, újságokba is behatolt ezen újítás, felelevenítés, sőt: „genug, dass auch eine Gerichtsstube in der Pfalz ist, die hierin den Anfang gemacht hat“. Arról is meggyőz ez a levél, hogy ezek a német nevek már Runde felszólalása előtt néhány évvel szokásban voltak.

Voss: Ueber die deutschen Monatsnamen című értekezésben (D. M. 1781 II: 447—455) taglalja Runde érveit, s bár az elnevezések közül csak néhányat kifogásol, mégis a népelet szokásaira, a nyelv szokás hatalmára, hivatkozva a régi nevek mellett tör lándzsát: „Hol maradna Április elsejének és utolsó napjának öröme, ünnepe, a mikor az ország apraja, nagyja, úr és szolga versenyez a bolondoskodásban? Hol maradna az a szép házi szabály: „Trockner Merz, nasser April, kühlter Mai, füllt die Speicher mit Korn, die

Bóden mit Heu“. Majd a nyelvszokás erejére térve át: „Ki nem ismeri azt a hatalmas, korlátlan zsarnokot: a nyelvszokást? Az ember csodálkozzék, morgolódjék, bosszankodjék, a mennyit csak akar ítéletein, bizonyítsa be, hogy azok oktanok, neveléseseek, ellenkeznek az egészséges emberi értelemmel, nem használt semmit, engedelmeskedni kell“. És ez a nagyhatalom valóban Vossnak adott igazat, másfél év múlva a Deutsches Museum is visszatért a megszokott, elnémetesedett idegen szókhoz. Íme a magyar nyelvújítás purismusának egyik biztos forrása.

Sándor István is a németek példájára hivatkozik, mikor új hónapneveivel „a' jövődő Magyar világnak“ akar tetszeni. Elnevezéseinek nagyrésze Nagy Károly hónapneveinek egyszerű fordítása. A Barczafalvi-Rajnis-Sándor-féle kísérlet tehát utánczát volt, épp úgy a közélet, nyelvszokás figyelmen kívül hagyásával, mint német elődje, épp olyan rövid életű, mint emez, vagy a pár évvel későbbi francia próbálkozás.

A francia forradalomnak minden régit, megszokottat elsöprő, már-már hóbertos törekvései között találhatni a hónapok latin neveinek eltörlését is. 1792 szept. 22-től, mint tudva van 1805 decz. 31-ig hivatalosan a: *nivose, pluviose, ventose, germinal, floral, prairial, messidor, thermidor, fructidor, vendemiaire, brumaire és frimaire* elnevezéseket használják, melyek bár élénken emlékeztetnek a német hónapnevekre, természetességüknél, egyszerűségüknél fogva alig tarthatók átvételeknek, fordításoknak. Az pedig, hogy Bartzafalvi, Sándor elnevezései, mint a XIX. század elején hitték, ezen francia nevek fordításai volnának, mint kimutattam, nem áll. Ebben a dologban megelőztük a francziákat, kiknek elnevezései, a mint kutatásaimból kitűnik, nem igen hagytak nyomot nyelvünkben. Különben is a hónapok magyar elnevezéseinek ügye mintha elaludt volna a sok sikertelen kísérlet után. A figyelmet újra Károlyi Istvánnak Magyar Hazai Vándora irányítja a magyarosítás felé 1833-ban. Itt a Kalendariumi Tárgyak elején rövid figyelmeztetés áll, melyben „négy rendbeli magyar hónap-nevezések“ vannak összeállítva. Erdős (Sylvester), Szabó, Dömötör és Sztrokay nevezeteit azzal a kijelentéssel tölti meg Károlyi, hogy „ha ezeknél tetszetősebbet 's a' dolog-mivoltát kifejezőbbeket 's így a' Nemzet által talán el is fogadhatókat készítend valaki, szíves készséggel fogom a' jövő esztendei Vándorba beiktatni“. Egész kis irodalmat idézett föl e rövidke figyelmeztetés. A Hasznos Multságok, a Tudományos Gyűjtemény hosszabb-rövidebb cikkekben ajánlgat újabb neveket. Vajda Péternek sokáig használt elnevezései is e Figyelmeztetésből indultak ki.

Az ajánlgatást a Haszn. Mul. kezdi, Terelmes és Rummy kísérleteivel. Először is Terelmes ajánlja a sorszámokat új nevekre: Hegedű szó, és nembírálat a' Holdnapokról cz. cikkében (Haszn. Mul. 1833: I: 36): „Miért ne mondhatnánk jól... mint új Magyarok magyarul: I-ső, II-dik, III. IV. V. VI. VII. VIII. IX. X. XI. XII-dik holdnap, a' mit már a' Honni vezér mellékesen tselekszik is“. Utána a sokoldalú Rummy Károly ismerteti u. i. (65. l.): Még egy vélemény a' hónapok magyar neveiről ezímen Sylvester „hónevezeteit“, s ezek után javasolja a következőket: *fő* vagy *hideg* hó, *olvasztó* hó, *fű* vagy *bimbó* hó, *kinyíló* vagy *csirázó* hó, *virág* vagy *gyönyör* hó, *hév* vagy *arató* hó, *szőlő* érlelő hó, *gyümölcs* vagy *ősz* hó, *bor* hó, *köd* hó, *havas* hó. Rummy ezen elnevezéseire Sztrokaynak a Hazai Vándorban közzétett

kísérletei is hatással voltak. Mennyire igyekeztek írónk a hónapok magyar neveit a természethez szabni, jellemzően mutatja Sz. József ajánlata (u. i. I:110), melyben: *kapa-, sarló-, csép-, asztag-, kazal-, csűrő* stb. elnevezéseket is találunk. Majd Holéczy Mihály következik: Havi's Heti napok Magyar nevezetéről szóló hosszabb értekezésével a Tud. Gyűjt. 1833-i évfolyamában (6:28—42). A zsidó, görög, római elnevezések ismertetése után a magyar kísérleteket sorolja föl és bírálja. Egymás mellé állítja Sándor I.-n kívül, kinek próbálgatásairól nincs tudomása, az eddig említett valamennyi magyarítást; megállapítja, hogy valamennyinek, épp úgy, mint a német elnevezéseknek „azon hónapban rendszerént esni szokott legkitetszőbb természeti munkálatok” teszik alapját, s „szerény tartózkodással” ajánlja e hasonlóan természeti sajátságokon nyugvó neveit: *jeges, erős, langyos, vegyes, szellős, harmatos, poros, heves, deres, ködös, fagyos, havas*. Van azonban Holéczynek egy egészen új ideája is. A latin augustus, julius, martius mintájára a hónapokat „tizenkét jeles Magyar Fejedelem” nevéről akarja elneveztetni. Ezzel, mondja, emlékoszlopot emelnének nekik: Árpádnak „a' Magyar honn ditső alapítójának... Lászlónak „a' jeles viaskodónak.”* E szerint: *Árpád, Mátyás, József, Béla, Ferdinánd, László, Lajos, István, Teréza, Ferencz, András, Leopold* volna a magyar hónapnevek. Értekezését e szavakkal végzi: „Érdemeljünk fiainktól hálát. Költ Nagy Szokolyban 1833. Béla 29-én”.

A Haszn. Mul. következő évi folyamában (I:31) a latin jan. febr. stb. rövidítések mintájára összeállítja Holéczy ajánlatainak rövidített alakjait is, sőt Mnemonica-kat csinál a könnyebb elsajátíthatás végett. Nevetséges-hexameterjei a következők:

Árp és Máty, Jós, Bél, Ferd és Lász folynak először
Laj pedig, Ist és Ter, Fer 's And, Leopesnek utótra ;

régi alapon nyugvó elnevezéseit pedig így rövidíti:

A' Jeg, az Er, Lan, Szell, Harm jut az évnek az első
Por pedig, és Hev, Der, Köd, Fagy, Hav utóbbi felére.

A „gyengék” kedvéért hazai versformában is adja nevezeteit, Gyöngyösi ritmusában:

Árpád, Mátyás, József, Béla, Ferdinánddal,
Majd utána László, Lajossal, Istvánnal,
Teréza és Ferencz, András Leopolddal
Ekkép következnek a' hónapok sorral.

A' Jeges és Erős Langyossal, Vegyessel,
A' Szellős, Harmatos, Porossal, Hevessel,
A' Deres és Ködös, Fagyossal, Havassal
Foly az egész évben egymás után sorral.

Ezen utóbbi neveket Rummy rögtön elfogadta, használta is, a fejedelmekről való elnevezéseket azonban csakis történeti kalendariumba valónak tartja.

Holéczy ajánlataival majdnem egyidőben, ugyancsak 1833-ban másfajta nevekkal is a világ elé lép a már előbb is próbálkozó

* „Viadal, Diadal ; viaskodni, viaskodás, viaskodó = diaskodni, diaskodás, diaskodó.”

Terelmes: Vég-óhajtás a' holdnapok' magyar neveihez című, újra a Haszn. Mul.-ban megjelent cikkében egy régi latin vers nyomán a következő új hónapnevek találhatók: „*Újhó*, mivel az, esztendő ekkor újul meg, ha lehet Újesztendő, miért ne lehetne Újhó is?“, *télhó*, *tavaszhó* „ekkor kezdődik a tavasz, minden újul, tavaszodik, szántanak, vetnek 's a t.“, *virághó*, *fördő* vagy *mulatóhó* „Divatozik a' fördőkbe menetel“, *szénás* vagy *nyárhó* „itt Erdős és másokkal egyget értek“; *aratóhó*, *kepéshó*, *őszhó* „és nem szüretelő vagy sajtós, mert még ebben a' holdnapban... nints közönséges szüret“, *sajtós*, vagy *csirahó*, *fonnyasztó hó*, *Karácsonhó* „már ezt az egy holdnapot vallásosan nevezzük el“.

Ezeknek a javaslatoknak nagyobb részét ígéretéhez híven Károlyi beiktatta az 1834. évi Vándorába. Dömötörnek a januáriuson, melyet *dérdu*rnak nevez, Bartzafalvi és Sztrokay nevezeteiből összeállított hónapnevei mellett, itt találjuk Terelmes és Holéczy említett cikkeit is. De van a beküldött kísérletek között olyan is, mely azt bizonyítja, hogy a nyilonos, zúzoros-féle képtelen képzések is hazajáró lelkeké váltak a sok próbálgatás közben. Varju Sándor: *jégtönös*, *kecstönös*, *vetönös*, *fagytonös*, *szikkanos*, *sotolnos* elnevezései azt mutatják, hogy Siegwart hírhedt fordítója nem hunyt el méltó tanítvány nélkül. Legegészségesebb ajánlat volt az, a mely u. i. található, s a mely a *böjtelő*, *böjtmás* hava mintájára *télelő* — *tél más-*, *télvég* hava stb. neveket akar forgalomba hozatni. Rákerült tehát a sor Sylvester ilyenfajta ajánlásaira is... Valamennyi próbálgatás ugyanis nem más, mint az ő háromféle ajánlatának német minták után alkotott változata, kivéve talán Holéczyt fejedelmekről való elnevezéseivel és Rajnist. Ennyi megközelítő elnevezés után nem volt nehéz az átmenet a régebbi kísérletekről Vajda Péter neveire.

Újabb irodalmunknak ezen nem csekély jelentőségű alakja is megpróbálkozott ugyanis a hónapnevek megmagyarosításával és mondhatni nagyobb szerencsével, mint valamennyi elődje. Az 1835-ben megjelent, de — mint Zolnai is mondja Nyr. 32: 167 — már 1834-ben irt Pesti levelek első füzetében egész kis, humorosan megírt értekezés szól az „Új hónapnevek“-ről (46—53. l.). „A' minapában — kezdi — ez előtt két esztendővel, az újítási düh a' többek közt a' kalendarium-kedvelőket különösen meg lepé... A' sok izzadásnak pedig az lón a' következőse, hogy Januarius ma is Januarius, valamint December ma is December.“ A török és görög(keleti) időszámítás furcsaságát „zavar-tzifraságát“ nevetségessé tevén, azt ajánlja, hogy az évet decz. 21-én kezdjük, a nap legalantibb állásánál. Így aztán hét hónapnak lehetne harmincz napja, hatnak és a szökőévben hétnek harminczegy. Vajda tehát az egész év berendezését, felosztását megváltoztatná a találó hónapnevek kedvéért. A hónapnevek elkeresztelésénél az évszakokra vigyázna. Azon hónapokat, melyekben a tél, tavasz, nyár, ősz kezdődik, *tél*-, *tavaszhó*, *nyár*-, *őszhónak* nevezné a többit ezen hónapok *elő*- vagy *utóhavá*-nak *nyárhó előhava*, *nyárhó utóhava*. „De hogy a' hosszú nevek csinosbittassanak, meg lehetne őket kurtítani 's így mondani: *télelő*, *télhó*, *télutó*, *tavaszelő*, *tavaszhó*, *tavaszutó*; — *nyárelő*, *nyárhó*, *nyárutó*; *őszelő*, *őszhó*, *őszutó*. „Magamat és elnevezéseimet ajánlom“ mondja tárczájának befejezéseképen. Innen kerültek, mint tudjuk, ezek a Sylvester egyik fajta ajánlataira emlékeztető [télelő-tél-másod-télharmadhó], s

talán az összes kísérletek között legérthetőbb, legegyszerűbb és szinte minden utánzástól ment magyar hónapnevek Kunoss Gyalulátába, Szófüzérének későbbi kiadásaiba, melyek meglehetősen el is terjesztették, úgy hogy Ballagi valamennyi szótárában is megtalálhatók. A Pesti Hírlap 1841 első felében Vajda hónapneveivel keltezve jelent meg. Pár évtizedig használatban is voltak egyébirányú irodalmunkban is. Naptárakban Rajnis nevezeteivel együtt még ma is olvashatni néha.

Hogy mélyebb gyökeret egyik magyar elnevezés sem verhetett nyelvünkbe, annak oka főleg az, hogy a hónapok nevei, mint általában az időszámításunk, keltezéseink, valamint pl. a mértékeink is, nemzetközi. Bizonyára hozzájárult elmúlásukhoz az a körülmény is, hogy a minták, a német elnevezések is kiszorultak a használatból. De meg a latin hónapnevek, akkor, mikor a német purizmustól felbuzdult íróinak kiirtásukra törtek, századok óta meghonosodott idegen szók voltak már irodalmi és köznyelvünkben. A sokféle kísérletezésnek nem is a szükség érzete, a nyelv hiányos volta adta meg igazi okát, hanem az újítási, magyarosodási vágy, mely buzditó erőt vett a németeknek is szinte félszázadig tartó próbálgatásaiból. Nagy Károlynak Rundetól ajánlott nevezetei mellett ugyanis egész csomó más elnevezés is keletkezett. A 30-as években egy-egy hónapnak négy-ötféle elnevezése is divatban volt, pl. márczius: Lenz-, Thau-, Wind-, Knospen-, Lahmond, vagy július: Heu-, Wärme-, Reif-, Zeitigungs-, Sichelmonat; november: Wind-, Winter-, Nebel-, Frier-, Kältemonat, Spätjahr stb. A zavar tehát: különböző hónapoknak más-más ajánlónál ugyanazon elnevezése, a németeknél is általános volt.

Ezek azok a sikertelen próbálgatások, melyekkel nemzeti nyelvünkért igaz lélekkel buzgó íróink a külföldnek, a németeknek nyomába lépni igyekeztek abban a korban, midőn nyelvünk, kulturánk mai haladását alapozták, és a „maradiság” vádját e nemzetről végkép lerázták.

SIMAI ÖDÖN.

Faludi idylljeihez.

Szücs István mutat rá tüzetesen Faludi idylljeinek viszonyára Vergilius eclogáihoz.* A „Kisztó“- és „Felelőének“, meg a „Clorinda“ (mert ezek is kétségtelenül idyllek, bár nem a hat ecloga közé vannak felvéve) mind lagymatag szellemeskedésükkel, mind raffinált naivságukkal a korukbeli külföldi, különösen az olasz irodalomban uralkodó költői irányra, az ú. n. *arcasok*, a *műpásztorok* költészetére utalnak bennünket. Érdekes és találó jellemzését adja maga Faludi az ily *műpásztorok* költészetének az igazi pásztorokéval szemben a „Megint pásztorversengés“ című 3-ik eclogában. Thyrsis és Menalcas versenyeznek egymással az éneklésben. A természet szépségéről énekelnek s ajándékokkal kedveskednek egymásnak az énekért. Énekükbe Mopsus is beleszól:

* Szücs István: Zrinyi és Faludi idylljeinek viszonya Vergiliuséhoz. Máramaroszigeti gymn. ért. 1896/97.

„Hadd nyissam már én is torkomat és számat,
Nem kérek érte se kupát, se vámot:
Szépen bög a tehény, mikor borját hija,
Mekeg a vig kecske, mikor anyját szíja.

Thyrsis.

Fald beljebb sípodat, ha nem tudsz szebbeket,
Paraszt Corydontul tanultad ezeket,
Tiszta Heliconnak Hippocrene vize
Isméretlen nálad, vagy nem tetszik ize.

Mopsus.

Mikor ezt hallották a nymphák, nevettek,
Koszorút, bokrétát utánnam vetettek,
A fába metszették szép emlékezetre,
Valamit, nem tom mit, mondtak végezetre.

Thyrsis.

Azt, hogy mocskos versed disztelen magába,
Nem illik a muzsák kényes udvarába.

Mopsus.

Ilyen leányvárba Mopsus még nem lakott;
A kinek nem tetszik, fejje meg a bakot.

Mopsus, Faludi pásztorai közt, legéletteljesebb alak. Felléptetése bizonyos rejtett gúnynak látszik az édeskes arkadiai költészettel szemben. Mindenesetre a valószerűség jóleső hatását gyakorolja reánk.

Császár Elemér,* s még előbb Négyesy,** rámutat Faludi idylljeiben az antik világ magyaros színezésének szokatlan voltára. Ez összekapcsolást Négyesy kevésbbé találja bántónak; a barokk izlésre hivatkozik, s közeledést lát benne a népies elem irodalmi méltatásához.

E tekintetben még érdekesebb Faludinak második eclogája, mely valamennyi között legeredetibb. Igaz, hogy a pásztorok itt is görög nevűek, igaz, hogy Corydon e szókkal szólítja meg Tityrust:

„Tityre, ha tetszik, e hegyek aljában,
A kiterjedt bükkfák ernyős sátorában

— — — — —
Pásztori versekkel mulassuk magunkat“,

mely feltűnően emlékeztet Vergilius első eclogájának kezdő soraira, de egyéb tekintetben teljesen magyar. Itt nem dalokkal verseng a két pásztor, hanem találós meséket adnak fel egymásnak. Ezek egyikét-másikat teljesen, a többit legalább variánsokban megtaláltam a magyar nép találós meséi közt. Így pl.:

* E. Phil. K. XXVII: 28. l.

** Faludi Ferencz verseihez írt előszavában. Olcsó Könyvtár 1163/65: 14. l.

„Mese: Mellyik madár repdez szárnya nélkül,
 És mellyik eszi meg aztat szája nélkül?
 Ha elő találod, vidd el furuglyámat,
 És ha jobban tetszik, ezt az új dudámat.“

E találós mese Szilágyi István gyűjtése szerint Ugocsa megyében is megvan.*

„Lepke repül szárnya nélkül,
 Egy ember jó lába nélkül,
 Mind megeszi szája nélkül.“ [Hó és nap.]

A v betű találós meséje van Faludinál a következőben:

„Mese mese mi az? Nincsen az erdőben,
 Fel nem találtatik a tágas mezőben,
 Nem fér a pajtába, nem fér a pinczébe,
 De szép könnyen befér egy hajszál végébe.“

E találós mesét igen kedveli a nép, azért többféle változata van,** melyek közt legteljesebb a Vikár Béla közlése Somogy-megyéből.***

„Egy nagy csoda vagyon a szélös világon,
 Nincs égön, sem földön, sem Magyarországon,
 Van mindön városban, de nincsen Egerbe.
 Van mindön kis vízbe, de nincs a tengörbe;
 Elfér egy vödörbe, de nem a csöbörbe;
 A pap se tudja ezt, csak a nyelvén hánnya;
 A mestör se tudja, csak a tanítványja.
 Tudja mindön varga, csizmazija egy sem,
 Elbirgya egy veréb, de ló, ökör egy sem,
 Nem volt ez Ádámnak, ennek nem is köllött,
 De Éva anyáknak közepibe rejlött.“

A nyereg találós meséje van a következőben:

„Mese mese mi az: Jár kél lába nélkül?
 Mese mese mi az: Megáll talpa nélkül?
 Ha elő találod, tiéd lesz kobakom,
 Vagy ha jobban tetszik, légrádi bicsakom.“

E találós mesének is sok variánsa van a nép találós meséi közt. A Faludiéhoz legjobban hasonlít a következő:

„Négy lába van, nem az övé,
 Embert hurczol mindenfelé.“ †

Van aztán még Faludi idylljében két találós mese, de ezeknek csak variánsait találtam meg. A negyedik versszakban levő találós mese bizonyára *gombát*, az ötödikben levő pedig vagy cseresznyét, vagy földiepret jelent. Ezek szintén igen sok variánsban vannak elterjedve.

* Magyar Nyelvészet III: 325. l.

** Vép, Vas megye, Nyr. XXX: 399. l.; s magam is feljegyeztem *Egriből* (Szatmármegye).

*** Magyar Népköltési Gyűjtemény, VI: 250. l.

† Magyar Népköltési Gyűjtemény, II: 349. l.

Érdekes, hogy ezen bizonyára népköltészetünkől kölcsönzött találós meséket Faludi pásztorai is ugyanazon szavakkal vezetik be, melyekkel egyik adat szerint a népköltészetben is találkozunk, t. i.: „Mese mese mi az?” Így pl. Körmend vidékéről ismerek ily adatot: „Mese mese mi az? Átdobom a házon, mégis a kezembe marad a vége.” Sőt Szatmáron helyes megfejtés esetén a jutalom-ígérés is megvan a mese végén:

„Kerek istenfája
Szép tizenkét ága;
Szép tizenkét ágán
Ötvenkét virága,
Ötvenkét virágán
Három aranyalma;
A ki kitanájja,
Egy pim bor az ára.” **

Azon a jogczímen, hogy itt Faludi és népköltészetünk viszonyáról szoltunk, befejezésül még megemlítem, hogy Faludi „Útravaló” című költeményének két utolsó verse szóról-szóra egyezik Thaly régi magyar vitézi ének-gyűjteményének „Furesa útravaló” című darabjával.*** Thaly ezt a XVII. századból valónak mondja, de pontos évszámot nem említ, s így nem merem eldönteni, hogy a népköltészetből merített-e Faludi, vagy megfordítva.

CSÜRI BALINT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Nemere. Ennek a székelyföldi hideg szél nevének szláv eredete már ki van mutatva (Melich, Szláv jöv. II. 119; Nyr. 36 : 283, 430). Az is be van bizonyítva, hogy soha semmi szerepe nem volt sem a magyar ósvallásban, sem abban az irodalmi pogány mythológiában, melyet romantikus költőink alkottak meg eposzi machinának (l. Heinrich G. bevezetése Aranyosrákosi Székely Sándor eposzához, RMKtár I. 58, 59) s hogy isten-volta csak a könyvek lapjain keletkezett és fejlődött Székely Sándortól kezdve (1822), a régi tájszótár adatán (266. l.), Bodor Lajos hitregéin (Álmos, a honkereső. Bev. Magyar pogány hitregék, 1842, 70. l.), Ipolyi mythológiáján (136, 145, 576) keresztül a Vörösmarty-életrajzig, melyben Gyulai Pál Nemerét már Haddúr ellenfelének magyarázza, „a kit a székely hagyomány maig is emleget”; Székely Sándor pedig csak egyetlenegyszer említi, szinte végén költeményének:

Ellenben zuhogón ordított a' rohanó szél;
Melly Nemeréről vette nevét rossz éjszaki rémről,
Rém vala ez szélvészt és fergeteget támasztó.

(III. é. n. 387—389. sor.)

anélkül, hogy a cselekvényben bármilyen részt juttatna neki; kézi és iskolai könyvekben mégis egyre kísért ez a könyvlegenda, s még tudós emberek sem bírnak teljesen megszabadulni tőle (vö. Nyr. 36 : 433). — Mint nyelvi adat különben is meglehetősen ritka. A MTSz.

* Nyr. IV : 141. l.

** Nyr. VII : 234. l.

*** Régi Magyar Vitézi Énekek II : 129. l.

nem vette át a régi Tsz.-nak (és CzF.-nak ugyaninnen származó) egyetlen adatát; a népköltési gyűjteményekben én csak egyszer találtam meg:

Nemerének hideg szele,
Fú egy kalászos rétre le.*

(Erdélyi, Népk. Gy. II. 528. sz. dal.)

Leírását Kóváry László könyvében találjuk (Erdély földje ritkaságai. 1853. 38. l., teljes szövegében idézi Heinrich i. h.). Többször szól a Nemere hegyről, meg a felőle fúvó szélről Orbán Balázs Székelyföld cz. könyvében: „Háromszék . . . északkeleti szögletében a büszke Nemere, s az ő vele versenyző Nagy Sándor és Kurucsá tető, melyek az 5000 láb magasságot túlhaladják“ (III. 3, 4, 85, 118, 130, 137). Legrégibb említése 1781-ből való: „erős nemere fútt és nagy hó esett“ (NySz.). Nem lesz érdektelen a tudomásom szerint legrégebb leírását közölni, a melyet Székelyföldről küldtek a Magyar Hírmondónak (1782, 71—72. l.): „Ezen 1782-dik esztendő az híres Nemere-szelének (Nemere nevű havasról neveztetett Nap-Keleti szélnek) szörnyű fuvalásával köszönt-bé, melly-is ennek első napján olly kegyetlen hó-fuvataggal ordita, hogy Kézdi-Vásárhely tájékán őt személyeket . . . ölt meg: mert reggel és dél feléig tsendes tiszta idő lévén, semmi félelem nem tartóztatta-meg az útra indulni igyekezőket. A következő éjtszakán egészen fel-tisztulván az idő, oly sanyarító hideggel virradott-fel a második nap, hogy az némelly útasoknak füleiket, másoknak kezeiket, lábaikat és egyéb tagjaikat tsipte-meg Három-Széknek tér tartománnyán; melyről az említett szél az havat tsak-nem mind el-seprette vala, s az őszi Vetéseket a takaródzótól meg-fosztva tartá mái, ú. m. 7 dik-napig.“ Ebből a leírásból világos, (s ezt a többi későbbi adat is igazolja), hogy a szél a hegytől kapta nevét, jobban mondva a Nemere nevű havastól, mely éppen nem állandóan havas hegyet, hanem magasán fekvő hegyi legelőt jelent Erdély-szerte, míg a hegységet a többes: *havasok* jelölik (szakasztott így a németben: die Alpe: hegyi legelő, die Alpen: az Alpések). Én továbbá azt hiszem, hogy a havas pedig tulajdonosától kapta nevét, minthogy *Nemere* = szláv *Nemira* (mely nyughatatlant jelent) személynév (Nyr. 36 : 430). A jelentésfejlődés sora tehát ez volna: személynév > havas > hegy > szél. — Én azonban evvel az eredménnyel még nem elégedtem meg, szerettem volna látni is ezt a híres hegyet s minthogy nem volt módomban odautaznom, elővettem a térképet; ám nagy csudálkozásomra Nemere nevű hegyet nem találtam rajta, pedig ott kerestem, a hová Kóváry László, Orbán Balázs, sőt még a Pallas-Lexikon is tették: északkeletre Esztelnektől a Nagy Sándor csúcsa mellett. Végre a katonai térképhez folyamodtam s ekkor sült ki csak a furcsa dolog, hogy a Nemere már nincsen is Magyarországon, hanem túl a határon, Oláhországban, s hogy ottan hivatalos neve *Munte Nemira*, az a szláv név, melyet Melich eredetinek megállapított s Milanovics Marián (Nyr. 36 : 430) XIV. XV. századi forrásokban meg is lelt. Így került meg a Nemere hegye, a melynek azonban csak a *szele* a mienk.

TOLNAI VILMOS.

Harap. Tolnai Vilmos erről a főnévről és az *elharapozik* igéről szóltaiban (MNY. VI : 174) a NySz. után idézi Hallertől a következő

* Erdélyi jegyzetben: „egy magas hegy“-nek mondja.

mondatot: „A trójabélieket fogyattya maga erejével és alatta való vitézivel, mint a tűz *harapot*“. (H. Hist. III. 139). Ezen s a NySz. többi adatának alapján egész világosnak tartja, hogy e szó „avarban, száraz harasztban, nádban égő tűz“-et jelent, a minek SzD. nyomán a NySz. is magyarázza. Megvallom, előttem sem e szónak adott jelentése, sem maga a Hallerből vett idézet nem világos. Látnivaló, hogy itt egy hasonlattal állunk szemben. Arról van ugyanis szó, hogy egyik görög vezér a trójaiakat úgy pusztítja, „mint a tűz *harapot*“, t. i. pusztít. Ámde a *harap* a. m. tűz, tehát a hasonlat értelme ez: a görög v. úgy pusztítja a trójaiakat „mint tűz a tüzet“. Ez pedig értelmetlen lehetetlenség, mert ilyenfajta pusztításról sohasem hallottunk. A fenti mondatban tehát a *harap* szónak mást kell jelentenie. A NySz. és utána Tolnai V. értelmezése szerint azonban azt is hihetné valaki, hogy a kérdéses idézetben a *tűz harapot* olyanfajta összetétel, mint a régi *erőhatalom*, *szóbeszéd*, *kórbetegség* stb., szóval synonymák tapadása. A hasonlat értelme így még homályosabb; hogy is pusztíthatná a görög vezér a trójaiakat úgy, mint a tüzet pusztítja? Vagy ha a hasonlító részben más valakiről, vagy valamiről van szó, ez a valaki vagy valami hiányozván a mondatból, szintén csonka értelmet kapunk. Összetételről se lehet tehát szó; a *harap* ebben a mondatban nem jelenthet tüzet.

Tudjuk a MTsz.-ból, hogy épen Erdélyben, Haller hazájában, száraz avart, harasztot, lehullott száraz faleveleket, ágtörmelékeket is jelent a *harap*. Hátha itt is ez a jelentése? Hisz ezzel a jelentéssel egyszerre eltűnik a hasonlat homályos értelmetlensége: a görög vezér úgy pusztítja a trójaiakat, mint a tűz a száraz avart; gyorsan, tömegesen. Hátha a NySz. itt sem idézett pontosan. Ime a hasonlat az ő eredeti helyén: „a' Trójabélieket fogyattya maga erejével és alatta való vitézivel, *mint a' tűz a' harapot*“.* A NySz. idézetéből csupán egy névelő maradt el, s e hiány miatt az egész mondat értelme zavaros lett, s téves következtetések forrása. A *harapozik* igére első, biztos adatunk is itt Hallernál található: „valamelly felé fordul, mint a' harapozó tüztől úgy szaladnak előtte“, 125. l., hol tehát a. m. gyorsan terjed.

Részemről a NySz.-nak a *harap* szóra vonatkozó másik idézetében is: „Mint az lángos harap ha nádban ütközt... Oly kegyetlenségben Zrini most öltözt... hajlandóbb vagyok lángoló, lánggal égő avarra, ágtörmelékekre, mint lángos tűzre gondolni. Ennek a hasonlatnak Vergiliusnál található forrása „in segetem veluti cum flamma furentibus Austris incidit...“ se sokat bizonyít a *harap-tűz* mellett. De akárhogy áll is a dolog ezen utóbbi esetben, kétségtelen, hogy a *harap* szónak megvolt régen is a száraz haraszt, avar jelentése. A MTsz. kétféle jelentésű adatait nem lehet zavar-nak tartani, azt sem kell föltenni, hogy a Hallerban kimutatott értelmet „csak a gyűjtők magyarázták ki“ a *harapégés* (l. MTsz.) szóból, mert itt csakugyan az *avarnak* égése értetődik. Hogy melyik értelme volt az eredetibb, azt adatok híján eldönteni alig lehetséges, különben is erre, véleményem szerint, a *harap* szónak hazája, származása vetetne csak biztos világot.

SIMAI ÖDÖN.

* Érdekes, hogy a NySz. a valósággal remekbe nyomtatott első 1695-i kiadás helyett a többszörösen romlott szövegű 1751-i kiadást használta. Az elsőben az idézet a 158. l. van.

Visszaszívni. Tóth Béla közli*), hogy ezt a ma igen kedvelt és sűrűn használt kifejezést Bródy Sándor vallja magáénak; ugyan csak Tóth Béla azon hiedelmének adja kifejezését, hogy a dolog Náday Ferencznek írók között igen ismeretes anekdotájából kelt ki, mely szerint a nápolyi *lazzarone*-csapszékekben hurkatöltő-forma eszközzel osztogatja a levest a laczikonyhás; kinek-kinek a tányérjába fröcscenti; de ha azt veszi észre, hogy a vendég nem tartja készen az előre fizetendő *soldót*, hirtelen „visszaszívja“ furcsa masinájába a drága nedűt.

Tóth Béla is téved, Bródy Sándor is téved, ez abban, hogy ő volna atyja e találó kifejezésnek, amaz, mikor azt hiszi, hogy a nápolyi csapszék-anekdotából került szókinsünkbe a szálló ige; — a Jókai szerkesztette „Az Üstökös“ VII. kötetének 3. számában („Sept. 15-én 1860) a 23-ik lapon „Kakas Márton emléklapjaiból“ czim alatt található a következő anekdota.

= B—nyos városának egy igen jeles német földesura van; ki több külföldi szokása közt kastélyát éjiőrrel őrizteti, kinek kötelessége minden órát megkürtölni. Egykor épen az uraság honnlétében egy pár, az urasági asztalról lekerült pohár borral is lévén az öreg bakter illuminálva, 10 órakor 12-tőt fűjt. Kirohannak ezen scandalumra mindennémű inasok, pocskolják, szidják, kitől a hogy tellett, minden európai nyelven az öreg őrt, ki a minthogy megérté szidattatásának okát, ekép vigasztalá őket:

— No csak ne haragudjanak az ifurak, hiszen ha csak az a két óra a baj, majd azt a kettőt mindjárt visszaszívom.

A szálló ige tehát már 1860-ban megkezdte pályafutását és Bródy Sándor csak rátalált, mint a csillagász az eltűnt üstökösre.

Náday anekdotája pedig a köz-emlékezésbe hozta bele.

Megjegyzem, hogy én ugyancsak az anekdotát Olaszországban — nem mint nápolyi csapszék-históriát hallottam, hanem még komikusabban. Ebben nem laczikonyhás szerepel, hanem az a magasabb képzettségű borbély, a ki egyszersmind doktor is, a ki útközben, hogy pácienseihez iramszik, rendelkezésére áll annak, a ki megszólítja, egy — (hogy Molière-rel szóljak:) lágyító klistélyért. Huglink a legközelebbi kapu alatt elvégzi az operációt, de ha — nem kapja meg érte a honoráriumát: — könyörtelenül — visszaszívja!

Ez a visszaszívás tehát nem is magyar föld szülötte, de annektáltuk ingyen.

REXA DEZSÓ.

Szuszma. Paasonen Henrik „Die finnisch-ugrischen s-laute“ című munkájában a mordvin *sozma*, *sozmaña* („zaudernd, zögernd“), *sozma* („langsam, schlecht arbeiten“) szavakat a „lentus, tardus, cunctator“ jelentésű magyar *szuszma* szóval veti egybe, de hozzáteszi, hogy a két szó között aligha van történeti kapcsolat. Az egyezés csakugyan véletlen; a m. *szuszma* származását és rokonságát a népnyelvi adatok segítségével nem nehéz meghatároznunk.

Gyakori dolog, különösen a nép nyelvében, hogy rokonjelentésű szócsaládok tagjai alakilag is egymáshoz hasonulnak, s így a vegyülékszók, contaminált szóalakok egész sora keletkezik. A *pocs*

*) Szájról-szájra. A magyarság szálló igéi. Gyűjtötte és magyarázza Tóth Béla (Budapest 1895.) Lásd a 237 és 238. lapokon.

(MA., PPB.), *pocsék, pocskok, pocsa, pocsalék, pocsaras, pocsaték, pocser, pocskol, pocskos, pocsolya* (MTsz.) szócsalád több tagja kétségtelenül nem a *pocs* alapszó egyenes származéka, hanem a rokonjelentésű (szláv eredetű) *mocsár, mocsár, mocsér, mocskol, mocsolya* hatása alatt keletkezett és viszont. Epp így a *kicsi, kicsiny, kicsike* és *piczi, picziny, piczike* szócsaládok párhuzamossága is ilyen kétoldali kiegyenlítődés eredménye.

A *szuszmá* (renyhe, tunya, lusta' SzD., *szuszogó, tutyi-mutyi ember* MTsz.) nyilván elvonás a *szuszmál* igéből (vö. *szuszmálkodik, piszmog, sokáig elbibelődik vmivel* SzD., MTsz.); a *szuszmál(kodik)* viszont nem választható el a *szuszog* igétől, a mely a régiségben és a nép nyelvében nem csak 'schnaufen' hanem 'piszmog' értelemben is járatos. Ha már most a *szuszog* népes családjának többi tagját is figyelembe vesszük, könnyű rájönnünk, hogy egy részük nem szabályos származéka a *szuszog* alapszónak, hanem a rokonjelentésű *piszmog* szócsalád hatása alatt keletkezett. *Szuszog* mellett majdnem azonos jelentéssel használja a nép még a következő igéket (főneveket) is: *szuszmog, szuszmotál, szuszmotol* (= *szuszmota, szuszmoti*, MTsz. NySz.) *szuszmálkodik, szuszakolódik*, míg másrésztől a *piszmog* családjába a következő szóalakok tartoznak: *piszog* (Kassai, Szókönyv, IV. 131), *piszmál, piszmatol*, (= *piszmota*), *buszmog*, 'immetl-ámmal csinál vmit'.

Ha minden egyes alakváltozat keletkezését nem tudjuk is kimutatni, hogy a két szócsalád hatott egymásra, szemmel látható. Valószínűnek kell pl. tartanunk, hogy a *szuszmog* a *szuszog* × *piszmog*, a Kassaitól feljegyzett *piszog* pedig *piszmog* × *szuszog* vegyüléséből származott.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Bebizonyít, kibizonyít. Az első szóról azt olvassuk a NyUSz. I.-ben, hogy csak 1803-ban Márt.-nál található először, s helyette régebben *megbizonyít* volt szokásban. Felelt azonban MA.-nak a NySz.-ban idézett *kibizonyít* szavát, melynek ugyancsak „beweisen, erweisen“ a jelentése. Evvel a kibizonyít-tal majdnem egyidőben lép fel irodalmunkban a *bébizonyít* szó. Medgyesinél 1637-ben: „azt-is bé-bizonyította, hogy Szent Pál maga is bé-jött ide Britanniába“ Hét napoki . . . beszélgetése 60—61. l.). A *kibizonyít* és *bebizonyít* igékben az igekötőknek ellentétes jelentésük dacára is épp úgy azonos funkciójuk van, mint pl. a régi *kiteljesít* és *beteljesít* (NySz.) és az újabb fejlődésű, alinea jelentésű *bekezdés, kikezdés* szavakban. Valamint a *kiteljesít* mellett a reflexivum *kiteljesedik* is kifejlődött, épp úgy a *kibizonyít* mellett is megtalálhatjuk a *kibizonyodik* alakot. A NySz. csak Faludi TÉ.-ből ismeri ugyan, én 1755-ből is idézhetem: „a' bővebb irással inkább bizonyodgyék ki az igazság“ (Kapriuai János: Ur-napi bizonyítás aj. l. 9., a lapszám a II. 1773-i kiad. való). u. i. még egyszer: „ezen . . . Bizonyításomból már világosan ki-bizonyosodik“ (99. l.). De a *bebizonyít* mellől sem hiányzott a *bebizonyodik, bebizonyosodik*, valamint a *beteljesít* activum mellett természetesen kifejlődött a *beteljesedik* is. A Magyar Mars Ajánló-leveleiben olvashatjuk már 1653-ban: „Itt bizonyodik-bé ama' distichon-is“, Medgyesi említett fordításában pedig: „Mindenkoron bé-bizonyosodik ennyi“ (123. l.). Alig lehet kétséges, hogy ezen most említett, a régi s általánosan mondható „megbizonyít, megbizonyodik, megbizonyosodik“ alakok mellett csak szórványosan előforduló összetételek egyéni nyelvalkotások, s a *kibizonyít* Molnár Albertnek,

a *bebizonyít* pedig Medgyesinek tollából került ki először. Az elsőt a *kimutat*, *kitudódik* analógiája igazolja, a *bebizonyít* és *megbizonyít* között pedig olyan viszonyt látok, mint a minő van a régi: *megfejért* és *befejért*; *megfertőztet* és *befertőztet*; *meghódol* és *behódol* stb. igék között. A *bebizonyít* keletkezése tehát véleményem szerint egyszerű *helyettesítés* által ment végbe. Medgyesi a *meg* igekötő helyébe a vele a régi nyelvben igen sokszor azonos szerepű *be* igekötőt tette. A *bebizonyít*, *bebizonyul* analógiájára keletkezett aztán a legújabb időben a *beigazol*, *beigazul*. SIMAI ÖDÖN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.

(Vö. MNy. VI : 371.)

Közbeszéd: „Mostani Aug. holnapnak kezdetén *köz beszédül* hallván, hogy ...“ (1758.)

kürtös guba: „... himlőhelyes, a beszédében akadozó, 22. esztendő lehet, hosszú *kürtös gubája*, kék *kétszer hányott* nadrágya, ócskás borgyubőrből való sarkantyús csizmája“ (van). (1755.)

lamodálódik: „Az Purgerségh keményen *Lamodálódik* azon, hogy sulyos Executioval aggraváltatik.“ (1750.)

lantkocsi: „hány *Lantkotsit*, vagy fisert (halászt), avagy Tikászt, úgy egyébb terhes kocsikát látot az udvaromon.“ (1776.) (Landkutsche?)

lázárság: „A miért *Lázárságában* házánál igaz gondgyát viselte, halála után Fejérváron lévő Jussa néki adattasson.“ (1775.)

ligetes hajú: „Munkácsi István magas termetű, *ligetes barna hajú*, a feje teteje kopasz, barna ábrázatú.“ (1755.)

leboroz: „Midőn házához jöttek is már részek voltak, de újra ismét magukat *le borozván* a Tanútul el bucsuztak.“ (1768.)

leölő: „785 darabb juhot, 19 darabb Gulyabéli Marhát, Eötven Pesti Mérő Buzát, annyi Mérő Árpával és Zabbal, Bort, Káposztát, és *le ölt* adtam.“ (1776.) (Disznó?)

likásó vas: „ismét az szóközben H. I. megint az *likásó* vasat kapta ...“ (1774.) — „Azután az *Grébert* kapta Cz. F. ellen, hogy avval üti le az lábárul.“ (U. o.)

macskanyomos-abrosz: „1 fél viselt *Matska nyomos Abrosz*.“ (1778.)

macskasüveg: „kék rongyos Mentét, Nadrágot, néha kalapot néha *macskasüveget* visel.“ (1762.)

magyarsüveg: „Mostan az *Magyar*, vagy is *Tsákó Süveget* hordozni még a Parasztok is el hagyták.“ (1782.)

majdan: „... tudgyaé s honnand, avagy hallotta é, tapasztalta é mikép hogy Besnyő nevű Pusztának téli nap nyugot felül való végiben bé ástot, és *majdan* egy Ember magasságnyira Földbül ki tetező kú száll világos határ legyen.“ (1758.) Vö. NySz.

meggyámolodott: „Huszon Négy esztendőig tartot özvegységemben mindenkor megvetett, és *meggyámolodott* öregségemben legkissebb könnyebbségemre nem czélozott.“ (1778.)

megírház: „farkasbundának varrása *megírházva* 8 frt.“ (1813.
megölő: „Item ugyan az *praeclusio* alkalmatosságakor attam
 egy *megh ölö* ártánt — 9 frt. (1742.)

megpróbál: „A mi a Présháznak ujonnan lett csináltatását
 illeti, azt nem elégséges csak *simpliciter*, és *summarie* ki tenni,
 hanem mindazokat szükség, hogy lelegendőképpen *meg is próbál-
 bállya*.“ (1760.) „Nem igaz, hogy én Ló Lopó légyek, mert ha igaz
 lett volna, hogy én Lovat loptam, engem az Ns. Magistratus érdemes
 büntetésre ítélt volna, hanem én *meg próbálom* te néked, hogyte
 Bíró Tolvajja vagy ...“ (1762.) (a m. megbizonyít.)

megvonhatatlanul: „... örököszen és *megvonhatatlanul* által
 adtam és engedtem ...“ (1775.)

méhrázó-keztű: „Egyebet nem vettem, hanem egy nadrág
 száját, egy Piksist, és egy pár *Méh rázó kesztűt*.“ (1780.)

mentike: „Mák színű *vísett* kurta nyestes *Mentike* aranyos
 gombkötő szerszámai 16 frt.“ (1765.)

mereglő: „Csap alá való sajtár *mereglővel* együtt 25
 den.“ (1778.)

mordárka: „Micsoda fegyvert hordoztál magaddal, mivégre, és
 hol vetted? — Felelet: Egy *mordárka* volt a Tarisznyában.“ (1754.)

mozdít: „Azon Processusban, melyet a Successorok még 1775.
 esztendőben *mozdítottak*.“ (1777.)

napi-szám: „Ha napszámra valamely Urasághnak dolgozik (az
 asztalos) *napi száma*: 40 den.“ (1735.)

négy tagba szakadt. „Alatsony, négy tagba szakadt, köptzős,
 térdgybe mind a két Lábára ki felé hajlott lábú.“ (1810.) Vö. MNy.
 3 : 280.

németkalap: „Hogy az Tettes. Veszprim Vármegye a Magyar
 Süvegéseknek a *Német Kalapp* árulást és csinálást maga megyéjében
 meg engedte.“ (1782.)

nyelvén meghal: „Holtigh ell tartom, és ha nem cselekedném,
 az Isten is megverne, sött ha nyelvemen *megh halok*, *megh hagyom*,
 ha az maradékimis ötet holtig böcsületessen ell tarcsák.“ (1752.)

nyomjárás: „Az Csikvári Török *nyom járásra* tovább nem merész-
 lett menyí a bélátó hegynél.“ — „Mindenkör hallotta ezen Fatens
 az Töröknek olyan szokását, hogy az maga lakó helyinek határjáigh
nyomotjárnyi el ment ugyan, de tovább mennyi nem merészlett...“ (1742.)

ormos koporsó: „Egy Tornyos vagy *Ormos* eőregh koporsó
 keresztel edgyütt, kit fejéhez szoktak tenni.“ (1746.)

orozat: „A *Hegy orozattyán* tetczetős kettős Halomnak tartván,
 tudgyaé, avagy hallottaé, hogy ...“ (1758.)

pintérez: „1 *pintérező bárd* (1767.); 1 *pintérező sulyok*.“ (1777.)

pitling: „Item harmadfű marha-bórnek, melyet *pitlingnek* nevez-
 nek, hármat egy párban számlálván, mivel az funtot *megh nem
 üti*.“ (1735.)

pőfőgő nyelvű: „... fekete hajú, és szőmöldökű, lapos orrú,
 nehéz és pőfőgő nyelvű, sötét kék posztó Lajbiban ... szökött el.“ (1782.)

práznaság: „kétzeri *práznaságban* találatott.“ (1755.)

prüsler: „1 kék avét *prüsler* pruszlik.“ (1749.) (Brüsseler?)

pufit: „... horgas orrú, magas termetű, hosszú *pufit* ábrá-
 zatú.“ (1754.)

II.

Régi magyar gyógszernevek.

**Szalszaporilás*: radix sarsaparrillae, szárcsagyökér. Ő kigyeme számára is küldene . . . olyan decoctomot, a kiben szalszaporilás szokott lenni. (1653; T. T. 1880. 605.)

**Szamárhere*: spanyol lóhere, varjú-borsó. (Csapó: 163.) Mai neve: baltaczim, onobrychis viciaefolia Scop., onobr. sativa Lam.

**Szamárkóró*: eryngium; matska tövisek, mezei fehér tövisek, ördög szekere, bordája, ördög-keringőkóró. (Veszelszki 143.) „Ezt a füvet gyermekkoromban Királyné tuskés káposztájának is hallottam nevezni“ (u. o.).

**Szamárkórmű fü*: lásd Ló-kórmű fü.

**Szamár-ugorka*: cucumer asininus, ecballium elaterium Rich., magrúgó. Fejér Elateriumból, azaz: erdei, vagy szamár-ugorkának meg-sűrített levéből. (Domy: 37.).

**Sanicor*: herba · saniculae; sanickel. (1745; Torkos, 8. l.)

**Szaporá-fü*: verberna, vasfü. (Domy: 83.). Továbbá lásd: Párgol.

**Szaragógya*: galagonya, gelege nye. (Veszelszki 25.)

**Szarka-lép*: melilotus. (Frick.)

**Szarvasgyökér*: Dictamos: radix dictamni albi; diptamwurtzel. (Torkos, 9. l.)

**Szarvasgyökér-fü*: nagy ezerjő-fü, körösfalevelű-fü, dictamos, ditamos. (Csapó 86.) Mai neve: dictamnus albus L., köris-ezerjő.

**Szarvas-mák*: papaver corniculatum flavo flore Clusii. (Csapó 175.) Mai neve: glaucium flavum Cr.

**Szarvas-nyelv*: lásd Lépfü.

**Szarvas-tövis*: lásd Varjúbingó.

**Száldokfa*, hársfa: tilia; lindendbaum. (Veszelszki 425.)

**Szárazfü*: lásd Vargák füve.

**Szárazgyanta*: succinum, borostyánkő. (Mátyus IV. k. VIII. l.)

**Szárcsafü*: lásd Békaszőlő.

**Szárcsagyökér*: radix sassaparrillae. (Torkos, 10. l.)

**Szárfü*: lásd Bikatök.

**Százbotkőjü fü*: polygonum aviculare. (Veszelszki 354.)

**Százfejü tövis*: eryngium. (Veszelszki 209.)

**Százfőfü*: lásd Ördögkeringő.

**Százfőfü-gyökér*, számartövisgyökér: radix eryngii, manns-treu-wurtzel. (1745; Torkos, 9. l.)

**Százfü*: lásd Börvény és Százfőfü. (A NySz.-ban szászfü néven.)

**Szederjes gáliczko*: cuprum sulfuricum, kékgálicz. Rác: Borb. 158.

**Szeliczke*, tót safrány, vad safrány, gordon. (Veszelszki 136.) Mai neve: magyar pirostó; carthamus tinctorius L.

**Szelid sisakfü*: anthora; gift-hey. (1745; Torkos, 9. l.) Az Aconitum Anthora L.-t jelenti, melyet féreghajtónak használtak régen.

**Szem-só*: sal gemmae. „Tallaltatnak a durvább sók közti foglalódva sok helyeken mint a kristály-üveg olly szép tiszta tömött só-darabotskák is, deakul sal gemmae, magyarul szem-só a nevek. A közönséges sóval egy a természetek, hanem lágyabb és kevésbbé tsipó izek van. Innen ez konyhai haszonra ritkán-is fordittatik, hanem inkább tsak ritkaságnak tartatik, tzeránkra fel-függesztetve a házakban, mellyeknek önként való meg-vizesülésekből esős időt következtetni jövendőlnék. Clystérekhez-is némellyektől különösen rendeltetik.“ (Mátyus, IV. 236.) Szemsó alatt tehát a tiszta, szintelen, kockában kristályosodó, fossilis kőso értendő, melynek egyéb nevei: Sal montanum, Sal fossile, Steinsalz, Bergsalz. Hogy a szemsó kifejezést már sokkal régebben

is használták, bizonyítja a következő: „Az szem-sót törd meg, szítáld meg... azt fúdd az hályogos szemére“. (Csiks. 217.) A szót, mint patikai kifejezést, ma is használja a nép, s nemcsak a konyhasót, hanem a zincum sulfuricumot és a cuprum sulfuricumot is érti alatta. (Karl. 197.) Vö. *Sóanya*.

**Szem vidámja*: euphrasia. (Frick.)

**Szemvidító-fű*. Szemvidító-fű, effrasia: herba euphrasiae; augen-trost. (1745; Torkos, 7. l.)

**Szennét-levél*: folia sennae; sennes-blaetter. (1745; Torkos, 8. lap.)

**Szent Antal virága*: lásd *Szent Iván virága*.

Szent fa: lignum santali. *Fejér sz.*: l. s. album; *sárga sz. f.*: l. s. citrinum; *veres sz. f.*: l. s. rubrum. (Enyedi: 37.)

**Szent György füve* (Csapó 139.) Mai neve: egylevelű kígyónyelv; Ophioglossum vulgatum L.

**Szent György gombája*: agaricus Georgii; reiszling, may-schwamm. (Mátyus II. 480.)

**Szent György lova farka*: lásd *Isten lova farka*.

**Szent György-virág* (vagy kása-virág): primula veris. (1745; Torkos, 3. l.)

Szent Ilona füve. Csapó (12) szerint: Asplenium trichomanes.

**Szent Ilona pénze*: ? Volt (a fürdőben) szent Ilona asszony pénze is; a kis fazekaskában pedig szt. Tamás hája volt, Isten fája, meg szentelt víz. (1728; Ethn. X. 36.) Vö. *Szent Ilona asszony füve*, Szt. Ilona füve (H. W.); továbbá Szt. Ilona-gyökér. (Karl.)

**Szent Imre füve* (Ts. M. 36.): herba chenopodii. Kraut, stolzer Heinrich genand. (Ts. M. német kiadásában. Sz. K.)

**Szent Iván virága*, *szent Antal virága*, *kásafű*. (Csapó 256.) Mai neve: tejoltó galaj; Galium verum L.

Szentivény ira: unguentum saent-yvianum. Rácz: Borb. 162.

**Szent Jakab virága*: aranyvirág, aranyfű; chrysanthemum, bellis major colore aureo; gold-wiesenblum. (Csapó 12.)

**Szent János füve*, *seprőfű*. (Veszelszki 70.) Mai neve: fekete üröm; artemisia vulgaris L. Veszelszki azt írja róla, hogy „az all-földi pusztán lakó emberek a kóróit megegetik s a hamvát az üröm leveleivel mind addig dör-sölik, míg jól meg nem szőszösödnek, és ezt ürömtaplónak hívják“. Hogy az artemisiát már sokkal régebben is használták az alföldi magyarok, taplónak, az kiderül Raymann Ádám eperjesi orvosnak egyik, 1730-ban írott munkájából (l. Acta phys.-med. Acad. Caes. Leopoldino-Carol. IV. p. 34.), melyet néprajzi érdekessége miatt ide iktatok: „Rudis interim harum partium plebecula, quae circa Tibiscum, maxime in late patentibus pascuis, integros annos bubulcitare consuevit, vel circumfodiendis vicinis vitiferis collibus operam suam locat, casu, nec enim scio, quo alio magistro, Artemisiam, praeter urendi potentiam, ignem simul concipiendi facilitatem habere maximam, edocta, fomitis seu lucubri loco eadem non male utitur; nec operosam aliquam praeparationem, sicut Sinensium Moxa, requirit, sed contenta est exsucca Artemisiae albae folia, ad corticis exterioris separationem, manibus negligentius conterere, ita ut, interior nativa promineat lanugo, excussamque deinde ex silice scintillam prompte excipere possit. Rapta hoc fomite flamma, necessarios partim instruunt ignes, partim nicotianam, quo more nunc passim recepto, longi temporis taedia curasque fallere, vel duri etiam laboris molestias levare famemque obtundere solent, incendunt.“ Kétségtelenül ezért

nevezik az *Artemisia vulgaris*-t ma is *taplónak* és *kálomista taplónak* (l. H—W. 163. l.)

**Szent János-gyökér*: rhizoma polypodii; engelsüss. (Ts. M. K. J. 10; Csapó: 10.)

Szent János kenyere sirupja: sirupus diacodion. Rác: Borb. 177. Enyedi: 44. (Némelyhol ma is „Szt. János kenyér zaft“-nak nevezik a Sir. diacodion-t.)

**Szent János szőlőcskéje*, veres szőlő, tengeri szőlő: ribes rubrum. (Veszelszki 379.) „*Ribeszlí* már ma a neve a nép között“ (u. o.).

**Szent Lőrincz füve* (Torkos 10, Csapó 261). Mai neve: orvosi méregölő, cynanche vincetoxicum. (L.) R. Br. Vö. *Fecskegyökér*.

**Szent Róbert füve* (Csapó 263). Mai neve: nehézszagú gerely; *Geranium Robertianum* L.

**Szent Tamás hája*: ? Lásd: *Szent Ilona pénze* és *Három királyok vize*.

**Szerdék*: a megsavanyodott tejből kicsapódott casein (túró). Vegi fejr teiet, az ki megh alatt és száuanio; annak az szerdikiet koszed az labara (1672; Fekete Imre Elenchusa. N. Múz. levelt. quartlat. 2194). A NySz. csak „aludt tej“ értelmében említi. Vö. TSz. II. 543: „szerdék: a savóban levő túró. (Rimaszombat. Nyr. V. 271.)

Szerecsen-bors: piper Aethiopicum, MA. (NySz.) Hogy mi értendő alatta, arra nézve álljon itt *Mátyus* (IV. 338) magyarázata: „Matthiolus-is említ egy más, Egyiptomból, Alexandriából hozat-

tatni szokott ökörszaru, vagy inkább lud-tollu-szár forma, hüvelykes borsot, *Piper corniculatum*, *P. Aethiopicum*: mellynek magvai a mi fekete borsunknál apróbbak és gerezdenként termenek. A szeretsenek fog-fájás ellen élnek vele“. Ez a szerecsen-bors, mely ma már nem igen kerül az európai piacra, *guinea-bors* nevet is visel és a *Habzelia Aethiopica* DC. nevű növénytől származik.

**Szerecsennadály*: consolida saracenic. (Frick.)

**Szerelem taplója*, köldökfű, Venus köldöke, Boldogasszony-köldöke-fű, bablevelű fű. (Csapó 143.) Mai neve: kerti varjúháj; *Sedum fabaria* Koch.

**Szeretetre-hajtó-fű*: lásd *Czímnyelvű fű*.

**Szeretet virága*: bársonyvirág, amarantus. Az Barson virág az ű kedues és szepseges színeert ezer szep es szeretett viragianac is hiuattatic. Pécsi Lukács i. m. (Weszpr.: Succincta etc. III. 296.) Az „ezerszép“ synonyma után arra lehetne gondolni, hogy P. L. talán a mai *Bellis perennis* L.-t (németül: tausendschönchen) érti; minthogy azonban a további leírásban azt mondja, hogy „viragi tellyesselggel lagyak“ és finom puhák, mint a bársony, továbbá, hogy igen lassan szárad s száraz állapotában is megtartja „szép-séges színét és gyöngeségét“: ennél fogva mégis csak az amarantus-t kell értenünk rajta.

(Folytatjuk.)

KÖSSA GYULA.

KÜLÖNFÉLÉK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak f. é. október 18-án tartott felolvasó ülésén MELICH JÁNOS vál. tag HEYDEN SEBALD „Puerilium colloquiorum formulae“ című munkájáról tartott előadást. A „Gyermeki beszélgetések“ eddig ismert egyetlen csonka példánya, a melyből elől a címlap és a szöveg első levele (A₁, A₂) és közben I₂ (össz-

szesen 3 levél) hiányzik, a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában van. A colophon szerint 1531-ben, Krakkóban (Hieronymus Vietorisnál) látott napvilágot. Az *Estreicher*-féle most készülő nagy lengyel bibliográfiából kitűnik, hogy a Nemzeti Múzeum példánya nem unicum: az 1531-es kiadás második teljes (címclapos) példányát a vilnai evangélikus esperességi könyvtárban (Synodalliblothek) őrzik. Az előadónak még nem sikerült a vilnai példányt megszereznie, de meg van róla győződve, hogy ebből a címclapos példányból kétségtelenül ki fog tűnni, hogy a *Gyermeki beszélgetések* magyar szövege csakugyan SYLVESTER János munkája, a mint azt DÉZSI LAJOS HEYDEN SEBALD kiadásához írt bevezetésében szépen csoportosított érveivel máris valószínűvé tette.

A 4 levélből álló úgynevezett „krakkai töredéket“ DÉZSI említett munkájában egy 1531-nél későbbi kiadás töredékének tartja. Evvel szemben az előadó typographiai és nyelvi okok alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy a krakkai töredék valószínűleg egy 1528—29-es kiadásnak maradványa. Az 1533 után megjelent VIETORIS-féle nyomtatványok a nyílt *e* jelölésére az alul horgas *e* betűtypust használják; a *krakkai töredékben* ez a betűalak még nem fordul elő. Döntő súlya van másodszor a töredék nyelvének, a mely sokkal pontosabban megegyezik SYLVESTER jellemző felsőtiszai nyelvjáráásával, mint az 1531-i kiadásé. Az előadó késégtelennek tartja, hogy azt a kiadást, a melyből a krakkai 4 levél való, maga SYLVESTER rendezte sajtó alá. Mivel pedig a *Gyermeki beszélgetések* eddig ismert első német kiadása 1528-ból való, SYLVESTER pedig 1526—1529. tartózkodott Krakkóban, az előadó az első magyar kiadás megjelenése évét 1528—29-re teszi.

Az előadás egész terjedelmében a Magyar Könyvszemlében fog megjelenni. G. Z.

Arany János magyar irodalomtörténete címmel Pap Károly, a debreczeni főiskolán a magyar irodalomtörténet tanára, kiadta Arany János vezérfonalát, mely szerint Nagykőrösön tanított. A kiadás alapjául részben Aranyak tollbamondott szövege, kisebb részben eredeti jegyzetei szolgáltak. Arany János saját nyilatkozata szerint ezek a jegyzetek tulajdonképpen Toldy Ferencz kivonata ugyan, mégis igen sok helyen észrevenni, hogy a részletek feltüntetésében Aranyt saját tanulmánya és egyéni fölfogása vezette. E helyt bennünket csupán a nyelvre vonatkozó részek érdekelnek. A magyarság eredetének, rokonságának (I. 3. §.), a scythia származásnak tárgyalása Toldy nyomán jár; de már a nyelvek általános felosztásának, a nyelvrokonság s különösen a magyarnak a többi ural-altaji nyelvhez való viszonyának fejtegetése (I. 5. §) nagyon is eltér Toldynak akkori fölfogásától. Sajátságos, hogy nyelvjárásoknak csupán a határszéli tájnyelveket tekinti, míg magát az Alföldet, az irodalmi nyelvnek mintegy hordozóját, nem is említi (I. 6. §). A nyelvújítást nem fogja föl egyoldalúan pusztán a nyelv szempontjából, hanem benne a nemzeti élet átalakulásának szükségszerű nyilvánulását látja (IV. 18. §), melynek vezére az irodalom és nyelv terén Kazinczy (21. §). Ezek a jegyzetek természetesen csak mintegy keretül szolgáltak a tanításban, az értékes tartalmat Aranyak hozzáfűzött magyarázatai adták meg; kár, hogy ilyen „kiegészített“ jegyzet nem maradt ránk; de így is értékes adalékul szolgálnak a költő egyéniségének rajzá-

hoz. Pap Károly bevezetése aprólékos gonddal számol be a jegyzetek keletkezésének körülményeiről s az ötvenes évek iskolázásának nagy-körösi történetével szinte koreképpé kerekedik, melynek Benkó Imre könyve mellett is (A. J. tanársága Nagykőrösön) megvan a maga önálló értéke.

T. V.

NÉPNYELV.

I.

Torontálvásárhelyi tájszók.

(Vö. MNy. VI: 331).

Gájsz: petroleum; pálinka (tréf).
geber: geberdusz (tréf): pálinka.
görgő: hengerező, mellyel a földet löhengerezik.

gyénta: gyanta.
gyétra: has, gyomor (csak ebben a kifejezésben: *a fene a gyétrádba*).
gyökér: zöldség (huslevesbe való), petrezselyem, sárgarépa gyűjtőneve.
habarás: tejfeles, hideg rántás, mely a rendes piritott rántást helyettesíti.
hagy: hadd. *Hagy ögyön* = hadd egyék.

hájdédé: megjárja, tűrhető. „*Hogy nem tanul, am még csak hájdédé, hanem még rossz is*“.

halbak: községháza.
hanyitt: hanyatt.
hasítvány: vékony hasábfal, a ház padlását csinálják belőle.

haúta: mióta. „*Haúta várom má!*“
hegedüs-bogár: czinczér.
hétköznapló: hétköznapi (ruha).
hírharang: első harangozás temetés alkalmával.

hókon vág: homlokon v. orron vág, üt.

hóró: here.

hurka: kolbász forma dagadás a pálczával való veréstől.

hurka: bél. *Jól féjj, kifojjik a hurkád* (mondják a gyermeknek, ha megijed, mikor elvágja a kezét s vérzik).

húz vkihez: hasonlít vkibe. *Ez a gyerek nagyon húz az anyyáhon*.

húzómuzsika: harmónika.

húzos: fanyar (pl. a timsó, vadalma, kökény).

inter: kamat. *Kiattam a pénzöm in-terre*.

időnap előtt: időnek előtte. *Mög-öregszik időnap előtt*.

ivós: hig (moslák).

juhászkapocs: a czomb belső részére

adott csapás a tenyérrel, aztán erős megmarkolás.

kakastökö paszúr: egy paszúlyfaj.
kalanczé: magtár, főképpen kukorica raktár.

kan-kapocs: a kapocspár horgas fele.
kapafog: a két felső nagy metszőfog.
kecsketúrú: térdvel való seggbetűgés.

kerbe-néző: kancsal.

kesere: keserű.

kétszöm: ász, disznó (kártyában).

[kéz]. *Kéztől kapja a kenyeret*: maga nem vághat annyit, a mennyit szeretne, hanem meg kell elégednie azzal, a mit adnak. *Rossz hely az, kéztől adják a kenyeret is*.

kigyónik vmiből: felhagy vmivel, abbahagy vmít. *Alig birtunk kigyónni a nevetésből*.

kilenczed nap: veszettség. *Mám mögen utolért a kilenczed nap?* (mondják a veszekedő embernek).

kobozi: tolvaj (kutya macska).

komaszilke: lapos hengeralakú étel-hordó edény, melyben betegagyas asszonynak szoktak ételt vinni.

kopil-gyerök: törvénytelen gyermek.

koppantyú: kopolytű.

koppólé: baromfi koppasztásához való forró víz.

koszmó: kis gyermekek fejéről hámló (piszkos) bőr.

kotla: bogrács.

körös-fa: körisfa.

kövecseg: kavics.

kövecsegös: kövecses.

közell: közelnek tart.

kuli: kétkerekű és kétrudú kis talyiga.

lány-csöcsű alma: egy almafaj.

lazsukál: tétlenkedik.

líflangol: kószál, csavarog.

lombárdi: ügyetlen, buta.
matéria: geny.
matériáznak: genyed
mögejt: megszítál, megrostál.
megfiadzik: összetörik valami edény-
 féle.

meggyökken: megrándul, ficamodik
 (főképp a láb).
messzill: távolnak tart.
mihók: kancsó.
mörmös: erős, izmos.

DÉKÁN SÁMUEL.

II.

Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.

(Vö. MNy. V: 333.)

Pagonyál: elver (Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).

Pákllyatapló. (Hódmezővásárhely, ERDŐS JÁNOS.)

Paksaméta: pletyka-féle. Öreg asszonyok sokáig tereferélnek az utcán. Arra menő ismerős rájuk szól: „*Desoká paksamétáznak kéték*”. (Körmáramszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN.)

Párfáz: az aratót a marokszedővel, a a rudas vagy petrencze hordókat erő szerint, ökröt meg a szarvállás tekintetében összeválogatni. (Eger, NOVÁK MÁRTON.)

Patkós szűr: patkó alakú kivarrásokkal diszített szűr. (Lovászpátana, HORVÁTH ENDRE.)

Patyolatos tők: fehér, úri-tők (Vas m., Egervár, SZTROKAY LAJOS; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).

Pécsi: a nyáron megsütött szalonna, de néha a nyers szalonnát is jelenti (Balmazújváros, BARCSA JÁNOS).

Perdítő: az orsó alsó hegyébe szúrt dió v. alma, pityóka vagy török-búza-csuza darabja (Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA); „ha az orsón már sok a fonál, az egyszerű orsókerék segélyével nem lehet a fonalat jól megsodorítani; ekkor teszik reá a *perdítőt*, mely vagy égetett cserépből készül, vagy krumpliból, répából van kifaragva (Füzesabony, NOVÁK MÁRTON).

Perecz: szősz- vagy szőr-töltelékkal posztóból készült perezsalakú párna, melyet a fejre tesznek, mikor a fön terhet visznek. Azt, a mit ilyes célra esetről esetre kendőből csavarnak össze, *tekercs*-nek nevezik. (Marosvásárhely, PAAL GYULA).

Peshed: lustálkodik. (Lovászpátana, HORVÁTH ENDRE.)

Pessed, pessedez: romlik, rothad, poshadoz (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.)

RENCZ; Udvarhely m., Köröspatak, NÉVTELEN).

Peszér: kedvelő. Kemenesalján is használatos kifejezés. Kiejtése *pösziér*. Gúnyos kifejezés. Az a *pösziér*, a ki mindig *pisztorgál* (nyúgál, piszkál valamit, a ki mindig bújik) valamit s ezért nem valami tiszteletre méltó. Így van *kutyapösziér*, *p... pösziér*. De lehet kevésbé megrovandó is: *gyerékpösziér*; sőt ez már dicséret számba is megy. (SZTROKAY LAJOS.)

Pesszeg. A zsisás lúd jobban *pesszeg* mint a gunár. (Tapolca, Zala m. VÁZSONYI IZIDOR.)

Pityérke [*pityérke*, *csicsérke* Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; Vas m., SZTROKAY LAJOS]: pacsirta.

Pity: 1. az alsó ajak. *Fáj a pitytem*. *Pityen üllek, csak ne hallgass. Már megint jár a pityted!* (Eger, Füzesabony, Debreczen, NOVÁK MÁRTON); 2. orrhegy(?) (Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.)

Pléhkendő: plaid (Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).

Pocsároz: 1. vízben gázol (Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS); 2. vizet vmi edénnyel v. kezével készakarva kilocsogat (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Veszprém m., Lovászpátana, HORVÁTH ENDRE).

Posztia és pusztia: pusztaság, a hol nincs ember. Eriggy a pusztiba! — Menj a pusztaságba! (Udvarhely m., Bethlenfalva, Maros-Torda m. Maros-Keresztur, PAAL GYULA; Köröspatak, NÉVTELEN.)

Poszfundus. Nekünk van poszfundusunk. Általában a (diszeli) gyűzőbelieknek, mer a házuk végibe van kert, szántó, vagy mező... a min épület nincs. (Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR.)

Póta: a háló uszója (Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).

Pöszmés: törmelékes. Az a hely, a hol a seprűcsináló a nyírágseprűt készíti, pöszmés; mert az, a mit a seprűhöz való anyagról levág, lefarag és lehánt: a pöszme. (Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA.)

Puskakú: kova a puskán. (Lovászpata, HORVÁTH ENDRE.)

Puzsér: gyerek. *Hidd haza a puzséráidat. Mindég a nyakamba vannak ezek a puzsérok.* (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Kemenesalja, SZTOKAY LAJOS; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR.)

Bakszöllő: fehér, öregszemű vállas nagy fürtű szöllő. A Balaton vidékén általánosabban *fehér világos*. (Kemenesalja, SZTOKAY LAJOS; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS).

Rénfa [Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS]: ágas fa, a melyre a leölt disznót akasztják, hogy felbonthassák.

Rettyerutya: 1. haszontalan fecsegés, lity-lotty beszéd (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Kemenesalja, SZTOKAY LAJOS; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA); 2. háznép, rokonság (megvető melléértellemmel) (Füzesabony, NOVÁK MÁRTON; Hajdú-Böszörmény, BALMAZÚJVÁROS, BARCSA JÁNOS; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA).

Rezula: fiatal erdő (Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Somogy m., Geszti, SZTOKAY LAJOS; Baranya m., Keszű, SOMSSICH SÁNDOR).

Ribaháló: 1. sűrű szemű háló, nem eresztí át a kiszűt kisebb halat, a ribát sem (Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR); 2. silány, ritka, pókháló-szerű szövet (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Vas m., Kemenesalja, SZTOKAY LAJOS; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Zala m., VÁZSONYI IZIDOR; HORVÁTH ENDRE; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ).

Rotán: eresztő gyalú (Földes, BARCSA JÁNOS; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA).

Rost: rojt. *Gatya rostyá.* (Lovászpata, Sümeg, HORVÁTH ENDRE; Udvarhely m., PAAL GYULA).

Rostat: törtet *Annyira rostat, mintha a török hajtaná:* ész nélkül szalad, nem néz semminek. (Kemenesalja, SZTOKAY LAJOS; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR.)

Rossza: harsan (kemény gyümölcs, mikor beleharapnak). (Lovászpata, HORVÁTH ENDRE.)

Rótás eső: [rútás eső] Veszprém m., Lovászpata, Zala m., Sümeg, HORVÁTH ENDRE]: 1. „a gyeges esső rőtás. Rótájával gyün a gyég is.“ (Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR); 2. darabos, átfutó eső (HORVÁTH ENDRE).

Ruha-réz [Sopron m., Páli, NÉVTELEN; ruha-rész Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR]: ruhanyűvő, ruhakoptató.

Ruha-rézmin: „ruha-pusztító, ruhanyűvő, tépő, akirű csak u mállik a ruha. A Isten sē gyűőzi még ruhávó.“ (Vas m., Kemenesalja, Sopron m., Rábaköz, SZTOKAY LAJOS.)

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

40. V. S. úrnak, Sopron. Ön azt kérdi, hogy kell értenünk Vörösmarty „Kisfaludy Károl emlékezete“ című versének következő sorait:

A bölcsön tudomány, erő
Nem tágit a hadak hírkereső fián,
Sem jámbort szigorú erény
S ifjút a vidor év szelleme meg nem ó.

Az idézett négy sorban legfeljebb a *nem tágit vkin* kifejezés szorul magyarázatra. Vörösmarty e kifejezést „segít rajta, könnyít rajta“ értelemben nemcsak e versében, hanem prózai munkáiban is használja. A „Holdvilágos éj“ című elbeszélésében pl. kétszer is: „Ez a százfejú szörnyeteg (t. i.

az éhség) csak igen ritkán *tágita rajtok*“, s még inkább *segít* értelemben: „Vasgyúrónak hitták; nem is történt nevezetes baj, *melyen*, ha jelen volt, ne *tágított* volna“. A régi nyelvben a *tágít* „lenio“ értelemben elég gyakori (pl. „a kárhozottak örök égetésben lagnak, s minden *tágítás* nélkül“ Pázmány, Préd. 907), de a *tágít* *vkín* kifejezésre csak az OklSz.-ban („az ágyábanis nagy kinnal fekütt, valamigh *tágítást* nem tettek rajta“) s a MTsz.-ban találunk egy-egy példát (*tágított rajta*: szünetet, pihenést, enyhülést ad neki, könnyit rajta. *Nem akar rajtunk ék kicsit tágítani az üdö*, Székelyföld). Nyilván a Székelyföldről ismeri Baróti Szabó is: *Ne tágíts a' dolgonn, magadonn.* (Kisd. Szót.² 225.) Erdemes volna utánajárni, hogy a fehérmegyei nép nem ismeri-e e kifejezést? G. Z.

41. **Hagymáz** — **hadmás**? Dr. Rigler Gusztáv, egyetemi tanár írja *Közegészségtan és fertőzőbetegségek*, Kolozsvár, 1910. cz. műve II. köt. 131. lapján, a Typhus abdominalisról szóló fejezet elején: „Van különben a hastyphusnak egy régi időből származó és jellemző magyar neve is: *hagymáz* = *hadmás*, a mi kétségen kívül azon pusztítást akarta kifejezni, a mit ez a betegség (a vele egybefoglaltakkal együtt) a régi időkben okozott. Különben már akkor is kétségen kívül a háborúk voltak legjobb terjesztői és ha egyszer egy táborba befészkelte magát, több katonát pusztított el, mint a legvéresebb ütközet“. Tisztelettel kérdem a tekintetes Szerkesztőségtől, vajjon helyesen magyarázza-e a tudós szerző ezt a régi és érdekes magyar szavunkat? G. P.

42. **Főlszámít** (?). „A Török-magyarkori történelmi emlékek“ I. kötet 127. lapján, Nagy-Körös városa 1646. évi Regisztrumban ezt olvasván: „Egy-egy harács után főlszámított tizenöt-öt pénzt fizettünk“, a szemem megbotlott a *főlszámított* szón. Hát a nagykőrösi bírák már 1646-ban főlszámítottak! Ez lehetetlen, hiszen magára a *számít*ra a legrégebb adatunk 1787-ből való (NyÜSz. 567).

Vajjon csakugyan így van-e a nagykőrösi lajstromban? Szilágyi Sándor nem olvasta-e rosszul a kérdéses helyet? (Vö. MNy. 5 : 177.)

Kérésemre Benkó Imre tanár úr, kitől már sok szívességet tapasztaltam, megvizsgálta a nagykőrösi városi levéltárban a szóban forgó lajstromot, s úgy találta, hogy az illető hely nehéz-olvasatú ugyan, de ezért világosan kivethető, hogy azt semmi esetre sem *főlszámított*-nak, hanem alkalmasint *főlvetött*-nek kell olvasni.

43. **Az Újság** egyik közelebbi számában olvasom e hírt: „Sulkovszky hercegnő újra *házasodik*“. Hát tud az magyarul, a ki így ír? Kenedi Gézá, Kozma Andort kérem, álljunk össze s kérjük meg Gajáry Ödönt: üssön szét Az Újság dolgozótársai közt s ne irasson az olyannal magyarul, a ki nem tud magyarul.

44. G. R. úrnak. „Et portae inferi non praevallebunt adversum eum“ (Sz. Máté, 16. cap. 18) a Münch., valamint a Jord. C.-ben: „es pokolnac kapui nem hatalmazhatnac ő ellene“; Sylv.-nél „es az pokolnac kapui erőuel el nem hatalmazhatnak ő ellene“; Félegyházinál: „es az pokolnac kapui erőt nem vehetnek ezón“; Károlinál: „es a pokolnac kapui nem vehetnek azon diadalmat“; Káldinál megint: „és a pokol kapui erőt nem vésznek rajta“. Látni ezekből, hogy Cserei Mih. mint jó kálvinista Károlihoz tartotta magát. Új formát csak Kossuth adott a gondolatnak. (Vö. MNy. 5 : 275.)

45. **Kérdés**. Ismeri-e a mai népnyelv valahol az *ühög*, *megühög*, *ühödik*, *megühödik* igéket, és ha igen, milyen jelentésben?

46. **Szemptelen**. A *p* befurakodására, a már ismert: *kompló*, *Nempti*, *Sempse*, *Szempcz*, *teremptő*, *Zemplén*-en kívül (MNy. 1 : 183, 234, 240) érdekes példa még a *szemptelen* is. Pázmány Péter Kalauzában (208. l.) olvassuk: „*szemptelen* merészséggel hirdeti“; azután Bercesyiné (Lev. 479): „*szemtelenségétől* nem maradhatott az Méltóságos Fejedelemasszony“; továbbá (u. o. 345): „az átkozott felfuvalkodott nemzetség így *szemptelenül* tapad az földre“. (Vö. NySz.) Sz. K.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VI. KÖTET.

1910. DECEMBER.

10. SZÁM.

A „rokon“ szó eredete.

A *rokon* szó testvére a *-ra*, *-re* ragnak, egyazon tőnek hajtása mind a kettő.

Mikor én ezt a véleményemet elmondtam néhány nem mesterségembeli jó ismerősömnnek, azok bizony jót nevettek, hátán nem rajtam, de a tudományomon. Jobban megerősödtek abbéli meggyőződésükben, hogy a nyelvtudomány nemcsak olyan valami, a minek semmi haszna sincs, hanem olyan valami is, a minek segítségével minden képtelenséget ki lehet sütni. A Nyelvtudományi Társaság októberi fölolvasó ülésén e szó eredetéről előadást tartottam. Ott előadásom megkezdődte előtt a kik előre megkérdezték tőlem az eredményt szakbeliek, bizony azok is kétkedve fogadták pusztá állításomat. Vázlatos előadásom meghallgatása után azonban többen kijelentették, hogy egyetértének velem. Ezért merem most ezt a cikket azzal a reménységgel adni közre, hogy a végén olvasóim közül is sokan igazat adnak nekem. Úgy hiszem továbbá, hogy e szó története igen alkalmas arra, hogy ezen keresztül tanulságos bepillantást vessünk nyelvünk fejlődésének titkaiba.

Hogy lettek mai határozószavaink, névutóink, ragjaink?

Vannak régi, finnugor s ugor korbeli elemezhetetlen helyhatározó ragjaink. Ilyen a hol? kérdésre a locativusi *-n* és *-t*, *-tt*; a hová? kérdésre a lativusi *-é* \sim *-i* \succ *-i* (mélyhangú illeszkedéssel: *-á*); honnan? kérdésre az ablativusi *-ól*, *-öl* \succ *-ül*, *-ül* (szerintem eredetibb \prec *-él* \sim *-il* = lat. *-é* + abl. *-l*). Ezek közül a locativusi *-n* járult a mi *bél* \prec *bél* = 'belső rész', 'belseje valaminek' szavunkhoz s így lett egy **bêlën* v. **belën* határozó, majd határozószó, fölvéve a személyragokat is. Így lett **belënem*, **belëned* \succ **belnem*, **belned* (mint *Telena* \succ *Tolna*), végül: \succ *bennem*, *benned* stb. és rag nélkül is: *benn*. Ez a *benn* önálló határozószó: 'benn van a kutya'; nem érezzük benne külön a *bél* szót tőnek. E határozószónak további fejlődése az volt, hogy főnevek mellé járulva névutóul is szolgált. Mint mondjuk ma, hogy: 'ház mellett van a kutya', úgy mondták régen, hogy: 'ház benn van'. Ez a névutó végül annyira egybekapcsolódott a maga főnévével, hogy annak végzetévé, ragjává lett s illeszkedett is: *házben* \succ *házban*. Ugyanazon *bél* szótöből lett a lativusi raggal a *belé*-határozószó,

a Halotti Beszédbeli névutó: *uruszág belé* (= ,országba'), a codexekbeli *-bel* s végül a mai *-ba*, *-be* rag. Lett az ablativusi raggal a *belől*- határozószó s ebből a codexekbeli *-balól*, *-belől*, majd a mai *-ból*, *-ből* rag. Lett a *köz* főnévből a locativusi *közt*, *között*, a lativusi *közé*, az ablativusi *közül* határozószó és névutó. Lett a *mög* szóból *mögött*, *mögé*, *mögül*, az *al* (vö. ,*al*-ja valaminek') többől *alatt* (az *alant* újabb, a *fönt* analógiájára), *alá*, *alól* v. *alul*. A *-hoz*, *-höz*, *-höz* és *-nak*, *-nek* rag a *hozzá*-, *neki*- határozószókból lett. Ezekben világosan láthatjuk régi lativusi ragunkat, de már a *hoz*-, *nek*- tőnek megfelelő szavunk (mint előbb láttuk: *bél*, *köz*, *mög*, *al*-) nem él, kiveszett.

Ha ezek után végigtekintünk ezen a soron: *rajt*-, *rěa*-, *ról*-a, azonnal észrevehetjük, hogy e határozószók közös többől eredtek az említett *-t*-, *-á*-, *-ól* rag hozzájárulásával. A *tő* alakját legteljesebben a *rajt*- tartotta meg, ebben tőnek a *raj*- tűnik föl. Ez valamikor szintén önálló szó volt, de ily minőségében már kiveszett, nyelvmélekeinkből sem mutatható ki, mint a *hoz*- és *nek*- sem. Mint a *közt* mellett van *között* s az *al*- többől lett *alatt*, úgy van a régi nyelvben a *rajt*- mellett *rajatt*- is (TelC. 250, 259, KulcsC. 82). A *j* az előtte lévő rövid mélyhangú magánhangzót gyakran magashangúvá teszi. Így van a *szakajt* ígének a régi nyelvben *szakéjt*, *szakéjt* alakja is, így van a régi és a népnyelvben *rějta*, *rějta* s a régi nyelvben még *rějattam* v. *rějattam* is. Az *ěj* ~ *ēj* (ejtsd: *ej* ~ *ēj*) diphthongusból *ě* ~ *i* hang szokott lenni. Így lett a *szakéjt* ~ *-éjt* alakból a régi és népnyelvbéli *szakét*, *szakétt* s a köznyelvi *szakít* és népnyelvi *szakítt*. Így van a *rějta*, *rějta* mellett a népnyelvben *réta*, *rétta* és *ritta* s a régi nyelvben *rěatta*, *ríatta* is. A *rajt*- változatain, ezeknek hangtani okain áttekintve könnyű már a *rěa*- alakot megértenünk. Ebben az eredetileg magashangú rag: *-é*, akkor vált illeszkedéssel *-á*-vá, mikor még mélyhangú volt a *tő*: *raj*- (vagy ennek egy régebbi változata). Egy **rajá*-féle alakból azután úgy lett *rěa* (ErdC.) > *rěa*- s a régi és népnyelvben *riá*- is, mint a hogy lett a *rajt*-, *rajatt*-nak *rét*- *rěatt*-, *ritt*-, *riatt*- változata. A *rajt*- megmaradt személyragozva határozószónak, a *rěa*- azonban ennél tovább fejlődött. Mint a *belé*- határozószóból láttuk fejlődni a *belé* névutót, úgy látjuk a *rěa*- névutói alkalmazását is a Tihanyi apátság 1055-iki alapító levelében. Mint ma mondjuk, hogy: ,ház felé', úgy mondták II. Endre király idejében, hogy: ,uruszág belé' s úgy mondták I. Endre király korában, hogy: *Fehérü-Váru rěa* = ,Fehérvárra'. Mint a *rěám* helyett inkább ezt mondjuk: *rám*, úgy a *rěa* névutó is egy szótaggá vonódott, majd illeszkedő raggá lett. Ismerjük a régi nyelvből a *-rá* *-ré* alakot s Erdélyben ma is *Vásárhelyré* mennek. Végül azonban rövidüléssel *-ra*, *-re* lett a rag alakja. Ez tehát úgy lett a *rěa*- mellett, mint a *-ba*, *-be* a *belé*- mellett. Nagyon természetes, hogy a *-ról*-, *-ről* rag és a *róla* (népn. *rióla*) *közt* is az a viszony van, mint a *-ból*-, *-ből* és a *belőle* *közt*.

Kutassunk immár tovább a *rajt*-tővének eredetibb alakja után.

Mondják ki olvasóim egymagában a *rakj* szót. Akkor végén nem a zöngés (lágy) *j* (*ĵ*) hangot ejtik, hanem a képzés helyére neki megfelelő zöngétlent (keményet), azt a hangot, melyet a *ch* jelöl a német *schlecht* szóban; nyelvészeti munkáinkban így jelöljük: *ĵ*. Ez a hang még a XVI. század elején is közönséges volt nyelvünkben, azelőtt pedig még inkább. Írni *ch*-val vagy *h*-val írták s ha mássalhangzó előtt, úgy *t* előtt, találjuk kevés kivétellel. Az ilyen *ĵt* hangcsoportból később a *ĵ* hangnak a megfelelő zöngéssé váltával *jt* lett. Így lett a német *schlecht*-ből a mi *selejtés* szavunk, így a régi *tonoĵt*-féle igékből a *tanoĵt*- (későbbi *tanĵt* -> *tanét* -> *tanít*-) s a mai *szakajt*-félék. Ha tehát egy XIV. századi nyelvemlékünkben, a Königsbergi Töredékben, a mai *rajtunk* szó helyén azt leljük írva, hogy: *rohtonc*, világos, hogy azt így kell olvasnunk: *roĵtonk*, s e közt és a *rajtunk* közt azon hangtani viszony van, mint a *ton-oĵt*- (= *tanít*) és a *szak-ajt* (= *szakit*) képzője közt. Megvan tehát nyelvemlékeinkben a *rajt*-eredetibb alakjául: *roĵt*-, s így a tő eredetibbjél: *roĵ*-.

Idáig vezetnek el bennünket nyelvünk adatai. Az összehasonlító nyelvtudomány segítségével pedig még tovább is mehetünk.

A *roĵ*-tő, mint többi ragjainké is, nem lehet jövevényszó. Finnugor eredetű szavainkban pedig, ha szó belsejében vagy végén *ĵ* -> *j* hang vagy ebből az előző magánhangzó beolvadásával lett *é* ~ *i* hang van, ennek a hangnak — kimutatta az összehasonlító nyelvészet — a finnugor alapnyelvben egy **k* ~ **γ* hangviszony felelt meg. (A *γ* hang a *g*-nek megfelelő spirans; Németországban gyakran ejtik úgy a két magánhangzó közti *g*-t: *tage*: *tāyā*.) Úgy kell ezt a hangviszonyt érteni, hogy a magyar szónak finnugor alapnyelvi előzője az egyikféle alakjaiban **k* hangot (erős fok), a másikfélekben **γ* hangot (gyöngé fok) tartalmazott a megfelelő magyar szó *ĵ* -> *j* -> *é* ~ *i* hangja helyén. Ez a magyar hangsor a **γ*-ből fejlődött, vagyis a magyar *ĵ* -> *j* -> *é* ~ *i* hangú szó egy finnugor *γ*-s változatnak, a gyöngé foknak a tovább fejlődése. A finn nyelvben ma is egymás mellett él ugyanazon szónak erős fokú változata is, meg a gyöngé fokú is. Nyelvünkben azonban egy-egy szó vagy csak a finnugor erős foknak, vagy csak a gyöngé foknak az utóda. Mégis megtörtént, hogy némely szavunk vagy képzőnk megtartotta máig kétféle változatát, az erős fokút is (gyoponik, ágyaz), a gyöngé fokút is (*gyovól -> gyúl, ágyal). Föltehető tehát, hogy a finnugor **roγ*-ból lett *roĵ*-tőnek fönmaradt nyelvünkben a finnugor **rok*-erős fokból lett változata is. Ez erős fokbeli *k* utóda nyelvünkben is *k* lenne, vagyis ez esetben a *roĵ* alaknak lenne egy **rok*, és nyíltabb hanggal (mint *roĵt* -> *rajt*-) **rak*-változata is. Föltehető tehát, hogy a *rajt*-tővének van nyelvünkben **rok* -> **rak*-változata is, vagyis föltehető, hogy van nyelvünkben egy **rok* -> **rak*-tő, melyből locativusi rag hozzá-

járulásával hol? kérdésre felelő határozószó lesz.

Most már áttérhetünk a *rokon* szóra (régí nyelvben így is: *racon*), vizsgálván jelentéseit a *közel* szóéval együtt.

A *közel* szónak kétségkívül legelső, legeredetibb rendeltetése a helyhatározás. Azt jelenti és jelentette első sorban, hogy: 'közel a térben'.

a zsidóknak, kik királnak minden vidékiben lakoznak vala, münd *közel* valókhöz és münd messze valókhöz (Eszter IX, 20): ad Iudaeos, qui in omnibus regis provinciis morabantur, tam in *vicino* positis, quam procul BécsC. 70; azoknak, kik *közel* vagynak és azoknak, kik messze vagynak (Dániel IX, 7): his qui *prope* sunt, et his qui procul 155; azért hogy *közel* volna Ieruzsálémhez (Lukács XIX, 11): eo quod esset *prope* Ierusalem MünchC. 154; mért *közel* vala a városhoz a hely (János XIX, 20): quia *prope* civitatem erat locus 210—211; *közel* való faluig DomC. 85.

A *rokon* szónak megvan a régi nyelvben ugyanez a jelentése, tudnillik: 'közel a térben'.

Joachim kédég igen kazdag vala és vala neki gymölcskerté *rokon* ő házához (Dániel XIII, 4): Erat autem Ioakim dives valde, et erat ei pomarium *vicinum* domui suae BécsC. 167 (Káldi fordításában: és gymölcsös kerte vala *közel* a házához); és sok gyölekézet követé ütét Galilaeából és Judaeából... és mündén föld Tyrushoz és Sidonhoz *rokon* (Márk III, 7—8): et multa turba a Galilaea et Iudaea secuta est eum et qui *circa* Tyrum et Sidonem MünchC. 75 (Pesti fordításában: és Tyron és Sidon *táján*; Sylvesternél: és kik Tyrushoz és Sidonhoz *ném messze* lakoznak vala; Félegyházinál: és az kik Tyrus és Sidon *környöl* [lakoznak]; Káldinál: és a kik Tyrus és Sidon *körül*); És imé úrnak angyala állott *rokon* azok mellett (Lukács II, 9): Et ecce angelus domini stetit *iuxta* illos 110 (Káldi: És imé az úr angyala megállapék *mellették*); Ereszd el a gyölekézeteket, hogy mēnven fordöllyanak a kastélokba és a falukba, mēllyek *rokon* vagynak (Lukács, IX, 12): Dimitte turbas, ut euntes in castella villasque quae *circa* sunt, divertant 129 (Sylvester: mēnjenek el ímez *környtkben* való városkákba; Káldi: a kastélyokba és majorokba, mellyek *környül* vannak); Vala kédég János keresztől Aennonban, *rokon* Salmihoz, mért sok vizek valának ott (János III, 23): Erat autem et Ioannes baptizans in Aennon, *iuxta* Salim: quia aquae multae erant illic 173 (Káldi: Keresztől vala pedig János is Aennonban, Salim *mellett*); Jutta azért Jézus Samariának városába, ki mondatik Sicharnak, *rokon* a majorhoz, kit adott Jákób Józsefnek, ő fiának (János IV, 5): Venit ergo in civitatem Samariae, quae dicitur Sichar; *iuxta* praedium, quod dedit Iacob Ioseph filio suo 174 (Káldi: melly Sikárnak mondatik; a major *mellett*); egyéb hajók jutának Tiberiadisból *rokon* a helhöz, hól ötték vala a kēnyeret (János VI, 23): aliae vero supervenerunt naves a Tiberiade *iuxta* locum ubi manducaverant panem 180 (Káldi: *közel* a helyhöz); Vala kédég Bethania *rokon* Jéruzsálémhez, monnál tizēnöt láb földön (János XI, 18): Erat autem Bethania *iuxta* Ierosolymam quasi stadiis quindecim 193 (Káldi: [Bethania pedig Jéruzsálémtól *közel* tizēnöt futamatnyi földön

vala); de elmént a vidékre, *rokon* a kietlenhöz, a városba, ki mondatik Ephremnek (János XI, 54): *sed abiit in regionem iuxta desertum, in civitatem, quae dicitur Ephrem* 195 (Káldi: a puszta mellett való tartományba méne); Allnak vala kédég *rokon* Jézusnak keresztéhez és ő anyja (János XIX, 25): *Stabant autem iuxta crucem Iesu mater eius* 211 (Káldi: Allának vala pedig a Jézus kereszté mellett az ő anyja); *rokon* vala a koporsó (János XIX, 42): *iuxta erat monumentum* 212 (Káldi: közel vala a koporsó); ennek immáran *rokon* utánna következik ez mái szént epistola ÉrdC. 3; szént Lukács kényvének tizenharmad részében, kinek *rokon* előtte emlékezőik arról 505; Ez eddiglen *rokon* való prooemium (Eszter XII, 6 után): *Hucusque prooemium* BécsC. 75 (Káldi: Eddig az előljáró beszéd).

Hasonló jelentésű határozószókból szokott alkotni nyelvünk összetételeket. Így mondták régen ezt: *viszon-ellen*, s így mondják Tabajdon ezt, hogy: *köröszkül-áttó* (= keresztül-átal). Így lett a *rokon-közel*, *racon-közel*, elsőben szintén azzal a jelentéssel, hogy: „közel a térben“.

urunk Jézus előtte elküldé Pétért és Jánost, kik megmondanáják asszonyonknak, hogy imé *racon-közel* jőne WespC. 24; mely hegýrél láta *rokon-közel* egy igen nagy várat SzékC. 328; mënjönk el-be inkább imez *rokon-közel* való kalostoromba 340; istennek *rokon-közel* mellette helhëztesseték ilvén ÉrdC. 432; tulajdon lábain házához méne, mël az monostorhoz *racon-közel* vala TihC. 308.

A térbeli közelség meghatározása után az időbeli közelség meghatározására is szolgál miud a *közel*, mind a *rokon*, mind a *rokon-közel*.

közel vagyon úrnak napja (Jóel I, 15): *prope est dies domini* BécsC. 204; *közel* vagyon a nyár (Máté XXIV, 32): *prope est aestas* MünchC. 59; En idém *közel* vagyon (Máté XXVI, 18): *Tempus meum prope est* 63; *közel* vagyon a nyár . . . *közel* vagyon istennek országa (Lukács XXI, 30—31): *prope est aestas . . . prope est regnum dei* 160; *közel* való halálát DomC. 159; *közel* ő szént halálához ÉrdC. 149.

legottan ereszti a sarlót, mért *rokon* az aratat (Márk IV, 29): *statim mittit falcem, quoniam adest messis* MünchC. 77 (Káldi: mert elérkezett az aratás); A figefáról kédég tanólyátok e példabeszédet. Mikor immár ő ágai meggyermékeddőlnek és leveli lëndnek, esmerjétek, mért *rokon* vagyon a nyár. Igyen és tü mikor látandjátok ezeket lëndniék, tudjátok, mért *rokon* légyen és ajtókbán (Márk XIII, 28—29): *A fico autem discite parabolam. Cum iam ramus eius tener fuerit, et nata fuerint folia, cognoscite quia in proximo sit aestas: sic et vos cum videritis haec fieri, scitote quod in proximo sit in ostiis* 99 (Káldi: *közel* vagyon a nyár . . . *közel* vagyon, az ajtók előtt); És *rokon* vala a zsidóknak húsvéték (János II, 13): *Et prope erat Pascha Iudaeorum* 171 (Káldi: *közel* vala a zsidók húsvétje); Vala kédég *rokon* húsvét, a zsidóknak innepék napja (János VI, 4): *Erat autem proximum Pascha dies festus Iudaeorum* 179 (Káldi: *Közel* vala pedig a húsvét); Vala kédég *rokon* . . . a zsidóknak innepék napja (János VII, 2): *Erat autem in proximo dies festus Iudaeorum* 183 (Káldi: *Közel* vala pedig a zsidók innepnapjok); *Rokon* vala a zsidóknak húsvéték (János XI, 55): *Proximum autem erat*

Pascha Iudaeorum 195; (Káldi: *Közel* vala pedig a zsidók húsvétje); miatta én életémnek jövődó idejét *rokonban* (írva és kiejtve: *rokom-ban*) megjelénté EhrC. 141 (a *külön* határozószó középfoka is: *különben*, *külömben*; a *közel*-é régen: *közelben*, pl: kezdének kediglen ők menni *közelben* és *közelben* SzékC. 319; az *utól* = „utoljára” középfoka: Mendenéktől *utólban* meghala a némbéri és (Márk XII, 22): Novissima omnium defuncta est mulier MünchC. 96); jelentette vala az úristen... szent Ferencznek halálát *rokonb* (itt is: *rokomb*); jövődót 142; *rokon* való kénodat előre megmondád WinkC. 246; önekik *ra*kon való kénodat eleve megmondád GömC. 100; tő dicső kénodnak *rokon* voltát PozsC. 2, GyöngyC. 8, ThewrC. 3; ez veszédelmes gyarló világnak *rokon* következő fogyatkozása ErdC. 31; háromszáz-tizennégy esztendőben Nagy Constantinus császárnak *rokon* utánna, mikoron 508.

a *rokon-közel* való halálnak félelméért NagyszC. 385; hogy az ő halála *ra*kon-közel vóna DebrC. 250; mikoron immár a halálnak ideje *rokon-közel* volna SzékC. 257; miért *ra*kon-közel még kell vala azt kóstolni (t. i. a halált) WeszprC. 11; immár *rokon-közel* lészén az ő halálához TelC. 132; *rokon-közel* lenni a halálhoz 140; az csodák mind *rokon-közel* egymás után lésznek ErdC. 7; *rokon-közel* vagyon az én halálomnak ideje ErsC. 84; *rokon-közel* való csodáit 573; szent fiának szilése *ra*kon-közel vóna TihC. 54—55.

Jelölnek továbbá e határozószók. vagy *-ság*, *-ség* képzős származékaik állapotbeli, tulajdonságbeli közelséget, hasonlóságot is.

az szeretet jonkább nézi istent, *közelben* (= közelebb, közelebben, nem: közel-ben) és vagyon istenhöz, ezért, mert az isten szeretet TihC. 5.

angyaloknak *ra*konság a szízség DebrC. 227; kezdetik, mint való *ra*konsága az kevélség az hív dücsőségnék SzékC. 178.

értjék szént doktoroknak mondásokból, mël nagy *ro*kon-közel-ségünk vagyon minekünk az mennyei szént angyalokkal ErdC. 554; az boker *ra*kon-közel vala az elszakadáshoz KazC. 105.

Mint több határozónk, úgy a *közel* is önállósult melléknévvé. Melléknévi jelző a következőkben:

Közel földre is röstön mennek Zvon. Post. II, 177 NySz.; Nincs jobb orvosság az távullyozásnál; az ilyen nyavalyának nem használ az *közel tűz* Thaly, RT. II, 137 uo. Nagykorörsön a házi kút ihatatlan közeli vizét megkülönböztetve a távolabb eső közkutakétól *közel-víz*-nek hívják, Kiskunhalason a közel fekvő tanyára azt mondják, hogy: *közé-tanya* MTSz.

Épp így a *rokon* nemcsak azt jelenti, hogy: „közel”, hanem azt is, hogy „közel lévő”. Melléknévi jelzőnek látjuk a következőkben:

Ménjeték a *rokon falukba* és *városokba* (Márk I, 38): in *proximos vicos* et *civitates* MünchC. 73 (Pesti: imez *közel való falukra*; Sylvester: imez *közel való városákba*; Káldi: a *közel való falukba* és *városokba*); ereszd el a győlekézeteket, hogy ményén a *rokon falukba*, végyenek önmagoknak étkeket (Márk VI, 36): dimitte illos, ut euntes in *proximas villas* et *vicos*, emant sibi cibos 82 (Sylvester:

ménjenek ez körül való szállásokra; Káldi: a közel való majorokba); vala kedég az asszonyállat rokon szomszédja az szentégyháznak DomC. 61.

A rokon-közel is, mint önálló melléknév, ragot vesz föl e mondatban:

(halálunk napja) rokon-közelnek hitessék lenni SzékC. 256.

A közel nemcsak tér- és időbeli viszonyt jelölő értékében lett névszóvá, hanem állapotbeli közelséget jelölő minőségében is. Így mint főnév jelent barátságban, vérségben, vagy egyéb családi összeköttetésben közel lévő-t, vagyis kifejlődtek ezek a jelentései: ,barát’, ,felebarát’, ,rokon’. A latin *propinquus*, *affinis* is eredetileg térben közelit jelentett, később aztán rokon-t is.

istennek és közelémnek szeretetét FestC. 158; Én atyámfiáért és én közelimért (Zsoltárok CXXI, 8): *Propter fratres meos et proximos meos* 188—189 (Káldi: Az atyámfiáért és barátimért); sém eskött csalárságban ő közelének (Zsoltárok XXIII, 4): *nec iuravit in dolo proximo suo* 230 (Káldi: sém álnoksággal nem esküdt felebarátjának); Szeressed té közelédet, miként magadat (Pál Róm. XIII, 9: *Diligens proximum tuum sicut teipsum* DöbrC. 288 (Káldi: Szeressed felebarátodat, mint témagadat); Ez háromnak mélylik tetszik neköd, hogy közele volt annak, ki az tolvajokra akadott? (Lukács X, 36: *Quis horum trium videtur tibi proximus fuisse illi, qui incidit in latrones?* 369; ki könyöröl ő közelén és ki vigad ő közelével PéldK. 18. A Schlägli Szójegyzékben *cognatus*: közel és *cognatio*: közelség. Ez utóbbi megvan a Beszterczeiben is. Ez a jelentés a következőkben is: hogy feltámaszjad té közelédnek nevét ő örökletében (Rút IV, 5: *ut suscites nomen propinqui tui in haereditate sua* BécsC. 9 (Káldi: hogy a rokonodnak nevét feltámaszszad az ő örökségében); akarák szent Margit asszont meglátni miképpen ő közelöket (Béla királ... királné asszonnal öszve, vagyis: szülei) MargL. 27; az apáczáknak rokonsági, közeli és baráti DomC. 102; ember lenne istennek atyafia és közele HorvC. 3; ő közeli és rokonsági ErsC. 389. Ma is beszélünk valakinek ,közeli hívéröl, barátjáról’, ,közeli rokonáról’.

Érthető ezek után, hogy, mint a közel határozószónak, úgy a vele egy jelentésű rokon határozószónak is kifejlődtek ugyanazon jelentései.

,Közeli hive valakinek’, ,barát’, ,felebarát’ — ilyen a jelentése a rokon-nak a következőkben: megkérde a bölcséket, törvényeket és öregbeknek szérzésit tudókat, kik királi szokásból méndénkor velé eggyesölnek vala és méndénöket azok tanácsával tészén vala. Valának kedég elők és rokonbak (rokombac)... persaiaknak és médosaiaknak hét fejedelmi, kik királnak orczáját látják vala és elők óutánna szoktanak vala ülni (Eszter I, 13—14): *interrogavit sapientes, qui ex more regio semper ei aderant, et illorum faciebat cuncta consilio, scientium leges ac iura maiorum; erant autem primi et proximi... septem duces Persarum atque Medorum, qui videbant faciem regis, et primi post eum residere soliti erant* BécsC. 49 (Káldi: elsők pedig és közelb valók valának); Szeressed té rokonodat és gyűlöllyed té ellenségédet (Máté V, 43): *Diligens proximum tuum,*

et odio habebis inimicum tuum MünchC. 21 (Pesti: Szeressed *felebarátodat*; Sylvester: Szeressed a tő közel való embérédet; Káldi: Szeressed *felebarátodat*. Más helyen [Máté XIX, 19] a Müncheni Codex is ugyanezt a latin mondatot: „diligens proximum tuum”, emígy fordítja; szeressed tő *feledet* 49); E három közzől ki tetszik ténéked, hogy *rokonb* volt annak, ki a tolvajok közibe esett? (Lukács X, 36) 134—135. (Mint láttuk, a latin szövegben „proximus... illi” van s ezt a Döbrentei-Codex így fordította: *közele*... annak; Sylvester; *közel való emberinek*... annak; Káldi: *felebarátja*... annak); istennek parancsolatját tartásatok: *rokontokat* szeressétek EhrC. 58; Én atyámfiáiért és én *rokonimért* (Zsoltárok CXXI, 8) KeszthC. 356. (Mint láttuk, a latin szövegben „propter... proximos meos” van s ezt a Festetich Codex így fordította: én *kézelimért*; Káldi pedig: *barátimért*). A Brassói Szótártöredék is az *amicus* egyértékeseül ezt írja: *rokon*. E szótár írói közt — mint Melich megírta (Brassói L.-M. SzótT. 9. l.) — első sorban székely ember is volt, sőt valószínűbb, hogy valamennyien székelyek vagy erdélyiek voltak. Ezzel összevág, a mit Horger közölt velem előadásom után, tudnillik hogy a székelyek közt igen gyakori a „rokon” megszólítás „barátom” helyett. Én mégsem merem ezt régi nyelvvállapot megőrzésének tartani. Ennek próbája az volna, ha kikutatnák a *rokon* szónak megszólításon kívül is „barát” jelentését. Hiszen megszólításul „barátom” értelemben az ország különböző vidékein járatos a *rokon* mellett az *atyafi*, a *testvér* is. — Végül ma a *rokon* jelentése: „cognatus”, „consanguineus”, „verwandt”. Ez a jelentése megvan azokban a nyelvelméleinkben is, melyekben eredetibb jelentéseit is megtaláltuk, s melyekben az ő mai jelentésével a *közel* szó is elő-előkerül. Megjegyzendő, hogy a *rokon*-ból származott *rokonság* nemcsak a „rokoni viszony”-t jelöli: „cognatio”, „consanguinitas”, „verwandschaft”, hanem jelöli magának a *rokon*nak a személyét is, népnyelvben is ma, s régi nyelvelméleinkben is. A *fél*-ből lett *feleség*-nek nem is ismerjük már abstract jelentését, csakis személyt jelöl. A Schlägli Szójegyzékben consanguineus: *rakon*, consanguinitas: *rokonság*. A Beszterczeiben consanguineus, Szikszai Fabriciusnál cognatus a *rokonság*. Ime codexekbeli példák: Kinek monda Noemi: Imé tő *rokonod* megfordított ó népéhez (Rút I, 15): Cui dixit Noemi: En reversa est cognata tua ad populum suum BécsC. 2; Vala kédég Elimelech férfiának vérent vala *rokona* (Rút II, 1): Erat autem viro Elimelech consanguineus 3; ki vala Elimelechnek *rokonságából* (Rút II, 3): qui erat de cognatione Elimelech 3; Sém tagadom én magamat *rokonságnak* lennöm, de más töllemtől *rokonb* vagyok (Rút III, 12): Nec abnuo me propinquum, sed est alius me propinquior 7; És jövő szüleivel és fiaival és *rokonival* (Dániel XIII, 30): Et venit cum parentibus et filiis et universis cognatis suis 170; És imé Érszébét, tő *rokonod* (Lukács I. 36): Et ecce Elisabeth cognata tua MünchC. 108; ugyanez SzékC. 367: imé tő *rakonod*, Érszébét; és megkeresék őtet a *rokonság* között és az esmerők között (Lukács II, 44): et requirebant eum inter cognatos et notos MünchC. 112; ugyanez PozsC. 20: az *rokonság* és esmerők között; SzékC. 358—359: *rokoni*, esmerői között; ErdC. 123: az *rokonságok* között; ő *rokoni* és ő atyjafiai EhrC. 99; Krisztusnak közelb való *rokonsági* ApM. 36.

Főnévvé is önállósult a *rokon-közel* is:

annén jótévő barátihoz, *rokon-közelihöz* kégyetlen lejend ErdC. 612.

Ha mármost ez adatok után a *közel* jelentésfejlődése mellett végigtekintünk a *rokon* szó régiebb és újabb jelentésein, más bőven kínálkozó okok előhozása nélkül is világos az, hogy eredeti jelentése ez volt: 'közel a térben'. 'E *tájon* van a falu', 'szép *helyen* van a falu', 'félén van a falu az országúttól': ezekben a *tájon*, *helyen*, *félén* a mondatnak hol? kérdésre felelő helyhatározója s az -n végzet a rag. 'Rokon v. *ra*kon van ide a falu' (= közel van): itt is a *rokon* ~ *ra*kon hol? kérdésre felelő helyhatározó, tehát az -n végzet itt is a locativusi rag. Tőnek tehát marad az előbb: *táj*, *hely*, *fél*, emitt pedig: *rok*- ~ *ra*k-. Íme tehát bebizonyult az, a mit más úton haladva már fölteleztünk, hogy van nyelvünkben egy *rok*- ~ *ra*k-tő, melyből locativusi rag hozzájárulásával hol? kérdésre felelő határozószó lesz. Bebizonyult ezáltal azon föltevésünk helyessége, hogy a *rajt*-tővének volt egy *rok*- ~ *ra*k- változata. Bebizonyult, hogy egyazon tőnek hajtása egyfelől mai *rokon* szavunk, másfelől a *rajt*-határozószó és vele együtt a -*ra*, -*re* és *ról*, -*ről* rag is.

Hogy ugyanazon töből -n raggal is, -t raggal is alkotunk locativusi határozót, mint: *rok-o-n* és *raj-t*-, az nem szokatlan nyelvünkben. Mondjuk azt is, hogy: 'e *tájt* van a falu', 'szép *helyt* van a falu'.

Fölvethető az a kérdés, hogy ha a *rajt*- és a *rokon* (= közel) helyhatározószó azonos töből, azonos funkciójú két raggal származott, honnét van jelentésükben a különbség? A *rajt*- azt jelenti, hogy 'valamin rajta', a *rokon* azt jelentette: 'valamihez közel'. Ez ellenvetést elsímítja a *fel-é* és *fél-re* példája. Azonos töből lett mind a kettő egy-egy más lativusi raggal, de mindnyájan látjuk, tudjuk a jelentésükbeli különbséget. Abban egyeznek meg, hogy lativusi ragukhoz képest mind a ketten lativusi határozók; ennyire a *rajt*- és *rokon* is megegyez, mert locativusi ragja szerint mindegyik locativusi határozó. Még nagyobb jelentés-elkülönülésre is van eset a határozószók közt. A *belül*-em, *belül*-ed ablativusi raggal van, tehát honnét? kérdésre felel, de ugyanaz már személyrag nélkül: *belül*, hol? kérdésre. *Mellén* ugyancsak mást jelent, mint *mellett*, pedig mindegyik a *mell* töből van, egyik az -n raggal (mint *rokon*), másik a -tt raggal (mint *rajatt*-). A *mellén*, megtartva eredeti értelmét, azt jelenti, hogy: 'a mellen rajta'; a *mellett* pedig, hogy: nem *rajta*, csak 'közel' (régiesen: *rokon*) valamihez'. Az egyik superessivusi, a másik adessivusi viszonyt jelöl, mint superessivus a *rajt*- és adessivus a *rokon*.

Nem kétséges tehát, hogy jelentésük felől a *rokon* és *rajt*- egy származás ne lenne. Azon lehet csak gondolkodni, hogy melyiknek a jelentése az eredetibb? A mellettük lévő *rëá* és *róla*, továbbá a *mellén* > *mellett* jelentésfejlődés analogiája azt mutatja, hogy az a jelentés az eredetibb, melyet a *rajt*-mutat. 'Rajta van', ezt a jelentést követte: 'majdnem rajta

van', vagyis „közel van a fölületéhez”, ebből pedig lett az a tágabb jelentés, hogy: „általában közel hozzá”. „Rád dül a fal”, azt jelenti, hogy „közel van a fal a rád düléshez”; „rajtunk a tatár!” = „közel v. régiesen: rokon a tatár”; „rajtunk az aratás” = „közel az aratás” vagy a Münchener Codex nyelvében: „rokon az aratás”.

Támasztható még az a kérdés is, hogy van-e nyelvünkben eset arra, hogy egy finnugor $*k \sim *j$ fokváltakozásból nemcsak a gyöngye fok, hanem az erős fok is fönmaradt nyelvünkben? Vagy — származtatásom helyességére nézve elég a kérdést így tenni föl: — van-e példa nyelvünkben arra, hogy egy tőnek van ilyen két változata: egyik szóközépi vagy szóvégi $\acute{x} > j$ hanggal, másik ennek megfelelő k hanggal?

Igenis van. Iktat igénknek a Halotti Beszédbeli alakja: *iochtot-*, a Döbrentei Codexbeli (108, 392): *ihtat-*. Helyes olvasás, egykori kiejtés: *jóxtot*,* *íxtat* (az első magánhangzóra nézve vö. *joh* \sim *éh*, *ih* $>$ *ih*, *juhász* \sim *ihász* stb.). Íme az *ikttat* és *íxtat* közt ugyanaz a $k \sim \acute{x}$ hangmegfelelés van, mint a *rokon* és *roxtonk* közt. Ez elég lenne már a mi czélunkhoz, de még tovább is vonhatjuk a párhuzamot a *jóxtot* és *roxtonk* közt. Láttuk, hogy a *roxt*-ből nyelvjárásainkban *rét* \sim *ritt* is lett. Így a *jóxtot* \acute{x} hangja is beleolvadt az előző magánhangzóba s lett *jót*- (KazC. 54.) \rightarrow *júttat* $>$ *juttat*, mint: *nyóxt* $>$ *nyójt* $>$ *nyújt* $>$ népn. *nyút* s mint a hogy a *tonoxt*- (= tanít) igéből is lett a régi nyelvben: *tanút*. Hangtani vizsgálódásunk tehát azt deríti ki, hogy a *juttat* is az *ikttat* változata, lévén köztük az a hangtani viszony, mint a *rétta* \sim *ritta* és a *rokon* közt. Hogy valóban így van a dolog, mutatja az, hogy az *ikttat* szónak, míg közkeletű volt régi nyelvünkben, „juttat” volt a jelentése. „Valakit győzelemre *ikttatni*”, „a levelet kézbe *ikttatni*”, „a rabot a győztes elé *ikttatni*” stff. kifejezések gyakoriak a régi nyelvben.

A *rejt*sé a Döbrentei Codexben (55) még *rehed* olv. *rétxéd*; tehát a *rejt* is valamikor $*rétx$ v. $*rét$ volt, mint a *gyújt*, *nyújt* \leftarrow *gyóxt*, *nyóxt*. Volt továbbá a *rejt* igének egy vele azonos jelentésű párja: *rékent* v. *rékent*. Ez nyilván a $*rétx$ \sim *rétj*- tő *rék*- változatából származott. Ugyanebből való a jelentésében már kissé eltávolodott régi *rékajt* (KulcsC. 284), a mai *rekeszt*. A *rejt*, *rekejt*, *rekeszt* képzői úgy járultak egyazon tőhöz, mint ez igékben: *veszt*, *veszejt*, *veszeszt*. A $*rétx$ $>$ *rejt* mellett pedig úgy van a *rekent*, *rekejt*, *rekeszt*, mint az *íxtat* mellett az *ikttat*, a *roxtonk* $>$ *rajtunk* mellett a *rokon*.

Már a *-vány*, *-vény* képzőről írtomkor, melyet az igenév-képző *-ván*-, *-vén*-ből származtattam, előadtam azt az észleletemet, hogy ha *-n* ragos határozóink névszová önállósulnak, megeshetik

* A vocalis hosszú voltát az etymologia bizonyítja; ugyanis az első szótag eredetibb két szótagból van összevonva, mint a *gyújt*, *gyújt* stb. igékben.

velük a szóvégi $n > ny$ hangváltozás. Ez megtörtént a *rokon*-nál is: sokfelé hallható (Tabajdon is) a: *rokony, rokonyom*.

Megismerkedtünk tehát a *rokon* származásával. Valaha mint egy ágból szakadt édes testvérek helyhatározószókként éltek a *rokon*, a *rajta*, a *-ra*, *-re*, a *-ról*, *-ről*. Mint olyanok, függetlenek voltak a névszóktól, végezték szépen a maguk dolgát. Régi állapotjában meg is maradt a *rajta*. De már a *-ra*, *-re* mint névutó más szavakhoz szegődött, végül pedig a *-ról*, *-ről*-lel együtt mint rag, régi formájából is kisatnyulva, különállását teljesen elveszítve, a névszók örökös szolgálja lett. A *rokon* ellenben sokra vitte. Nem hogy el nem vesztette szegényes függetlenségét, hanem bejutott a névszók előkelő rendjébe s most már neki is, mint a többinek, oly jobbágysai a sereg névutó meg rag. Bizony, ha ezt látjuk: *rokon-ra* — ki hinné, hogy az a nyomorult, alázatos rag, mely a vele rendelkező névszók kedvéért még azoknak a hangszinét is kénytelen viselni, mint cseléd a gazdája libériáját, hogy az a hitvány cseléd ott a tulajdon gögös urának az édes testvére? Bizony nem gondolná a világ, mert az csak a pompázó parvenut szereti ismerni, nem a szegényt. Aztán meg fölcseperedett úrnak mindig akad genealogusa, ki tudományos módszerrel kimutatja a nagy multat. Budenz is azt állította, hogy a *rokon* mindig névszó volt, *-n* képzős származéka egy finnugor **rsg-* ígének, a *ragad* alapszavának (MUSz. 644). Vámbéry a romantika kedvelője, ő már a mesés Keletre tekint s a mi szavunkat valami török földről került előkelő idegennek tenné meg (l. Nyr. XI, 557). Szép, szép ez a messze való kereskedés, nyomozás; szükséges is. De ne feledjük elsősorban a hazai levelesládát! Abból nem egyszer kiderítettem már, hogy nyelvész is megtévesztő, nagy multat hazudó névszóink többen, melyekhez most képzők, ragok sietnek csatlakozni, nem is oly régen még egyszerű, mondatuk kötelékéből kilépni sem merő határozók voltak. A mint hogy ilyen derült most ki a *rokon*-ról is. Akárhogy röstelli is tehát ő urasága, bizony ráolvasom én mindenki előtt, hogy legközelebbi rokona az a szegény *-ra*, *-re* rag.

MÉSZÖLY GEDÉON.

A magyar nyelv szláv jövevényei.

(Vége.)

β) Összláv *ъ*, ó-egyh. szláv *ѣ* (a nyelvemlékekben később *e* is), bolg. *ѣ* (nyelvj. megfelelések *e*, *i* stb., az irodalmat lásd az *α*) alatt), szerb-horv.-szlov. körülbelül a XIII. századig *ъ*, azontúl a megfelelések ugyanazok, mint az *α*) pont alatt, t. *e* (az előtte való consonáns palatalizált, nyelvj. *у*), cs. *e* (zárt hang, palatalizálja az előtte levő consonánst), lengy. *ie* (palatalizálja az előtte levő consonánst), or. *e* (körülbelül a XII. század óta);

βa) magy. $\ddot{e} \sim \ddot{o} > \acute{e}, e$ (részben régiebb m. i -ből vö. régi m. *Bolatin*, *Balatin* < **blatin*, hazai lat. *cibrio* < m. *csöbör* OklSz., < **čbbr*, *igricz* > *igrec* OklSz. < **igruc*, *Zemlin*: ma *Zimony* és *Zemplén* < **zemlin*, *timnucebelevl*: tömlőcz < *tmnica*), pl. *děszka* (ebből *doszka* MTsz.) < ó-egyh. szláv. *daska* (később *daska* BERN. EtWb. 246.), bolg. *džskà*, szerb-horv. *daska*, szlov. *daskà* < *daska*, t. *daskà* < *doska*, or. *doskà* stb. | *eczèt* (alakv. *ecöt*) < *ocet* vö. bolg. *ocèt* (DUVERNOIS), szerb-horv. *òcat* (nyelvj. *ócat*, *ocèt*, *ocet*), szlov. *ócat*, t. *ocet* (és *ocot* is), cs. l. *ocet*, or. *ocetz* | más idetartozó példák: *esztéze* < *stěza*, *csöbör* < **čbbr*, *len* < **lèn*, *ösztön* < **ostèn*, *pészércze* < **pustrica*, *tömlőcz* < *tmnica* stb.

Lehet, hogy a m. *tiszt i*-je régi i helyén (vö. *čst*), ellenben a *pisztrang* > *pisztráng* i -je magyar ejtéskönyvitő hang, az átvett alak **psrag* s nem *psrag*.

βb) magy. o < régiebb m. u e szóban *pokol* (HB.-ben *pucul*, *puculnec*, KTs. *pukul*), átvéve egy róm. kath. XIII. sz. előtti délszláv (szlov. horv.) **pǫkl* (esetleg **pǫkl*) alakból, melynek régiebb alakja *pǫklz*, vö. mai bolg. *pǫkl*, szerb-horv. što-nyelvj. *pǫkao* (gen. *pǫkla*), ča-nyelvj. *pakāl* (gen. *paklā*), kaj-nyelvj. *pekel*, szlov. *pǫkāt* (hazai szlov. *pǫkǎo* PÁVEL 46.); ezzel szemben cs. t. *peklo*, lengy. *piekło* semleges nemű, a melyből a mi szavunk nem eredhetett.

Magyar szempontból mélyhangú szavakban az első szótagon túl illeszkedéssel a pl. *kukacz* < szlov. *kukac* stb.

Itt említem meg, hogy a magyarban egy-egy o , a sok esetben nem egyenes folytatója a szláv z , i hangnak, hanem magyar ejtéskönyvitő hang, pl. a m. *rogya* < *ragya* nem szláv nyelvi **rǫda*, hanem *rda* átvétele.

b) z , i hangzó r és l mássalhangzóval kapcsolatos helyzetben;

a) Összláv *trrt*, *tǫt*, *tǫt**, ó-egyh. szláv *trt*, *tlt*, bolg. *trrt*, *tlrt* (ha az r , l után az összlávban két mássalhangzó jön, akkor *trrtt*, *tlrtt*), szerb-horv. *trt*, *tut* (ó-szerb-horv. *trt*, *tlt* > *tult*, vö. *Kulpa* folyó nevét, kaj-emlékekben -*el*, -*ul* Arch. XXXII. 52—54.), szlov. *trt*, *tǫt* (nyelvj. *tut*), cs. t. *trt*, *tlt* (ó-cseh és mai nyelvj. *tlt*, *tirt*, *tlt*, *trt*), lengy. *tart*, *tiert*, *tǫt*, *telt* stb.; or. *tert*, *tort*, *tolt* (ó-or. *trt*, *trrt*, *tlrt*):

az idetartozó m. szavakból általános szabályul ki lehet mondani, hogy ha a megfelelés a mai magy. irodalmi nyelvben $o + r$ vagy l (*borda*, *csolnak*, *dolgot*, *hort*, *horvat* stb.) vagy $\ddot{e} \sim \ddot{o} + r$ vagy l (*gerlice* < *gǫrlice*, *gǫrbe* stb.), akkor az átvétel olyan szláv nyelvből történt, a hol a hangzás *trt*, *tlt*. Hogy ilyen hangcsoportból nyelvünkben *or*, *ol* stb. megfelelés lehet, annak

* A *trrt* stb. képlet, a mely azt jelenti, hogy az illető szláv szó egy mássalhangzón kezdődik (jelöli a t), utána -*tr*-, -*tr*- stb. következik, s erre még egy mássalhangzó (jelöli a t). Újabban a képletet nem használják, én czélszerűségből megtartottam.

biztos példája a tót, morva cs. *mrván* (fonott kalács) szóból lett m. *morvány* (MTsz.). Ha azonban más a megfelelés, esetről-esetre kell vizsgálnodni; így pl. a *halom* szó legrégibb m. alakja *holmu* s ezt az ó-or. *chłmz* alakból jobban lehetne megfejtenuk, mint az ó-délszláv *chłm*-ból. A mai *Vukovar* régi m. *Valkóvár* = *Volkóvár* Anonymusban (42. §.) még *castrum „vlcou“* olv. *Vlkov*. Szóval itt minden példát külön-külön kell megvizsgálnunk.

β) Összláv *trst*, *trst*, *tlst*, *tlst*, ó-egyh. szláv. *trst*, *trst*, *tlst* *tlst* (később *trt*, *tlst*), or. *tret*, *trot*, *tlet*, *tlst*, a bolg., szerb-horv., szlov., t., cseh nyelvekben megfelelés ugyanaz, mint az α) alatt;

βa) magy. ol: *bolha* (alakv. *bóha*, *buha*, *balha*) = ó-egyh. szl. **blzcha*, bolg. *blzhà* (alakv. *blzhà*, *bzhlà* stb.), szerb-horv. *bùha* (csa-nyelvj. *buhà*), szlov. *bólha* (hazai szlov. *bùja* PÁVEL 29.), t., ó-cseh *blcha*, or. *blochà*. A m. szó szláv nyelvi *blcha* alakból van átvéve.

βb) magy. *rö* ~ *rë* = régibb magy. *ri*, pl. *kérészt* (alakv. *köröszt*, régi m. *kiriszt*, *kriszt*) = ó-egyh. szláv *krstz* (ebből *krst* ~ *krest*), egyh. szláv *krst* (irva *krstz*), bolg. *krist* (alakv. *krist*), szerb *krist* (gen. *krista*), or. *krest* (gen. *krestà*, ó-or. *krst*, gen. *krstà*); idevaló, esetleg analógiás alakulás m. *körösztjén* ~ *körösztjén* | görög (régim. alakv. *gërök*, *gërök*, *gërög*) = ó-egyh. szláv *grkz* (ebből *grk* ~ *grek*), egyh. szláv. *grk* (irva *grkz*), bolg. *grik* (alakv. *grk*), szerb *grk*, or. *grek* (ó-or. *grk* ~ *grkz*) | *bürü* (alakv. *börü*, régibb magy. *bëri* s ez **bëri* < **bëri* < **bëri* < **briv* alakból) = szláv **briv* (vö. cs. *brev* stg; a hangzóra még or. *brevno* BERN EtWb. 92.) | — nagyon valószínű, hogy idetartozik az *esztró* ~ *osztorú* ~ *ösztörü* szó is (= vö. összláv, ó-egyh. szláv **ostravz*, *r* után z), de ezt bővebben kellene megokolnom.

Az itt tárgyalt szavak olyan szláv nyelvből valók, a hol az *r* után *o* hangzott (*esztrónál* z); ilyen nyelv lehetne az ó-egyh. szláv és az orosz.

Szláv nyelvi szempontból nem idevalók a következő magyar szavak, a melyeknek magyar alakjában ma az *r*, *l* után egy hangzójuk van: *eszterág* (régim. *sztrak*, alakv. *eszterag*) = vö. egyh. szláv *strk* (irva *strkz*) | *gërzna* < egyh. szláv *krzno* (irva *krzno*), or. *korzno*, cs. *krzno* (ó-cs. *kirzno*) stb. [nézetem szerint egy ó-szlov., ó-cseh **krizno*-ból való a m. szó] | *gëroncsér* (régim. *grincsári*, alakv. *gërencsér*) = ó-egyh. szláv *grnčar* (irva *grnčar*), [nézetem szerint a m. szó egy ó-szlov., ó-cs. **grnčar* alakból] | *morotva* (régim. *mortva*, alakv. *mórta*) = ó-egyh. szláv *mrta*, -o | *oszlop* < szláv **stlp*, *borostyán* < *brštan*, *Csongrád* < *Cgrgrad* stb.

c) Szó eleji ó-egyh. szláv *vz*, *vz*, bolg. *v*- (nyelvj. *w*-, *f*-, OBLAK Mac. Stud. 15., 17., *u*- ugyanott és MILETIÉ Ostbulg. 99.), szerb-horv. *što*-nyelvj. *u*-, *ča*-nyelvj. *v*- (nyelvj. *va*-, *ve*-, *u*- Arch. XXX. 156., Rad 134.: 104.), kaj-nyelvj. *v*- (*ve*-, semmi, Rad 115.: 83.), szlov. *v*- (*ve*-), t., cs., or. *v*-, lengy. *w*;

magy. *u*, ebben az egy szóban *unoka* (alakv. *unuka*, *onoka*, *unaka*; a Teleki-Codex 6., 17., 57., 58. lapján levő *vonoka* adata talán másolási hiba lesz *wnoka* [= *unoka*] helyett, de semmi-estre sem eredetibb alak) < ó-egyh. szláv *vznukz* (később *vznuk* > *vnuk*), bolg. *vnük* (alakv. *vnük* GEROFF, *fnük* OBLAK Mac. Stud. 15., 'vnuk' MILETIČ Ostbulg. 94., *mnuk* MIKL. EtWb.), szerb-horv. što-nyelvj. *ùnuk*, kaj-nyelvj. *vnuk*, szlov. *vnúk* (alakv. *vnük*), cs., t. *vnuk*, lengy. *wnuk* (alakv. *wnęk*), or. *vnük* (több. nom. *vnúki*).

Az a nézetem, hogy a m. *unoka* *u*-ja alapján szerb-horv. što-nyelvi átvétel.

7. §. Összláv *ě*, ó-egyh. szláv *ě* (kiejtve glag. emlékekben *a* vagy *'ü*, cyrill-betűs emlékekben *'ü* \sim *e*, *r*, *c*, *s* után *a* is), bolg. irodalmi (és kel. nyelvj.) *'a* (hangsúlyos helyzetben, ha utána nincs *e*-, *i*-, *ě*-vel bíró szótag vagy *č* hang, különben) nyílt *e*, bolg. nyug. nyelvj. *e* (nyílt, vö. MILETIČ Ostbulg. 75., Arch. XXXI. 613.; inacz. *'ü* OBLAK Mac. Stud. 25–26., MELICH Szláv jöv. ered. 40.), szerb-horv. što-nyelvj. *ě* — *ě* \sim *ije* — *je* (*e*) ∞ *i* — *i*, ča-nyelvj. *i*, kaj-nyelvj. *e* (nyelvj. *e'*, *i'e*, *i* Arch. XXXI. 378–79.), szlov. *ě* (hazai szlov. *ě* \sim *e*, *ei* \sim *e*, *ö* PÁVEL 35., 37., 69.), t. *e* — *ie*, cs. *ě* — *i*, lengy. *ie* (*e*, szó végén nyílt szótag), *ia* (a szó belsejében, szó elején, kemény mássalhangzók előtt), *ie* (lágyltak előtt), or. *je* (kisor. *ji*);

a) magy. *á* (régibb magy. *a*) e szóban *császár* (régibb m. **czaszár*, vö. esetleg ebből hazai vend *casār* PÁVEL 9.) < ó-egyh. szláv [cyrill-betűs emlékekben] *casarъ* (vö. Cod. Supr. 142. : 15: и пове ꙗсаpoy), másutt *cěsarъ*, cs. *cisarъ* (ebből t. *cisār*), or. *cěsarъ* stb. (lásd BERN EtWb. 121.).

Minthogy a keleti bolgár nyelvjárásban *c* után az ó-egyh. szláv *ě* ma is *a*-nak hangzik (vö. MILETIČ, Ostbulg. 78., 91.), a m. *császár* (< régibb *czaszár*, szókezdő *cz* > *cs*-re, vö. a m. *csép* < szláv *cěp*, *cső* < szláv *cěv*, *csődör* < ném. *zelter* stb. szavakat) szavunk a kel. bolgárból kifogástalanul megmagyarázódik.

b) magy. zárt *é* [*i*-ző nyelvelmékekben és nyelvjárásokban *i* \sim *i* (vö. Döbr. Cod. 44. *čerip*, 77. *nimolanak* stb.; a mai *é* \sim *i* részben régi m. *ěi*, vö. *keyk* \sim *kék* OklSz., *iteiletr* evl DĚVAI Orth. Vng. D. lap, *zein* \sim *szín* Döbr. Cod. 454., *ebeyd* \sim *ebéd* \sim *ebid* Lányi Cod 123., *-ěit* \sim *-it* képző stb.] pl. *beszéd* (alakv. *beszíd*) < ó-egyh. szláv *besěda* (alakv. *besada*), szerb-horv. *běseda* (alakv. *běsjeda*, *běsida*), szlov. *besěda*, ó-cs. *besěda*, mai cs., t. *běseda*, lengy. *biesiada*, or. *běsěda*, kisor. *běsida* | *ebéd* (alakv. *ebid*, régi ny. *eběid*) < ó-egyh. szláv. *obědz*, bolg. *oběd*, szerb-horv. *obj`d* szlov. *oběd* (gen. *oběda*), cs. *oběd*, t. *obed*, lengy. *obiad*, or. *oběd*, kisor. *ob'íd* | stb.

c) magy. *i* (régí m. *é*, részben mai nyelvjárás *ě* \sim *é*) pl. *pilis* (régí nyelvben *plis*, *pilés*) < róm. kath. szláv *plěš* (vö. lengy. *plesz*, cs. t. *pleš*, szlov. *plěš*, ča-horv. *pliš*) | *ritka* (a régi nyelvben *ě*-vel is vö. CALEPINUSban „*rareco* Meg *retkodom*“ ésnépn. *rětka* MTSz.) < egyh. szláv *rědzkz* (-ka, -ko), kel. bolg. *r'adzik* (-āka, -diko), szerb-horv. *rijědak* (*rijětka*, *rijětko*), szlov. *rědāk*

(-dka, dko), t. *riedký*, cs. *řidký*, lengy. *rzadki*, or. *ředkij* | *zsilip* (alakv. *zsilib*, *zselyéb* stb.) < szláv *žlěb* (vö. bolg. *žlěb*, szerb-horv. *žlȋjeb* [≈ *žlěb*, *žlīb*, ča-nyelvj. *žlěb* gen., *žlěba*], szlov. *žlěb* (hazai szlov. *žleib* PÁVEL 37.) | stb.

Más példákat és megfeleléseket l. Szláv jöv. eredetéről cz. művemben.

A b) és c) alatti magyar megfelelések csakis olyan szláv nyelvből magyarázhatók, a hol e szavakban a szlávban zárt *ě* ~ *é* (esetleg *ei*) a hang. Ilyen szláv nyelv a szlovén és a kaj-horvát.

Az 1—7. §-okban bemutatott vázlatos összeállításban azt bizonyítottam be, hogy szláv jövevénytiszavaink eredetéről vallott nézetemet a hangtan is támogatja.

*
*
*

Művelődéstörténeti, jelentéstani, lexikális és hangtani bizonyítékok tehát mind a mellett szólnak, hogy nyelvünk szláv jövevénytiszavai hosszas történeti fejlődés eredménye. E jövevénytiszavak közt van honfoglalás előtt és honfoglalás után átvett szó; a IX—XII. századi kulturális állapotok alapjáról nézve, szavaink egy része a görög, más része a latin műveltség alapján álló szlávok nyelvéből való. Röviden azt mondhatjuk, hogy nyelvünkben vannak orosz-szláv, egyházi szláv (bolgár), szerb-horvát, szlovén és cseh-tót eredetű szavak. Hogy melyik szó mely nyelvből való, azt az illető szó beható vizsgálata alapján dönthetni el, s nagyon helyénvaló itt idéznünk THURNEYSSEN következő szavait (lásd MURKO M.-nál, Zur Geschichte 110.): „Jeder Fall will individuell behandelt sein, jedes Wort nach dem Milieu beurteilt werden, in dem es sich bewegt“. S ha idővel képesek leszünk szláv szavaink mindegyikéről kimutatni, hogy melyik szláv nyelvből való, akkor fogjuk látni, hogy bár összeségében a szláv nyelvi hatás nyelvünkben igen nagy, egy-egy szláv nyelvnek a hatása azonban nem nagyobb, mint pl. a régi török vagy az olasz nyelvi hatás.

MELICH JÁNOS.

XVI. századi levelekből.*

Petróczy Pál Batthyányi Ferencznek 1526 december havában.**

Nagsagos wramák batyaný ferenchnek horvat orzagý bannak az en zereimes wramak adassek ez lewel.

Nagysagos Uram zolgalatomák es en magamák ayhanlassanak wtanna, ez hyrth jrhatom the kegelmednek hog az yanos kyal kevethy eth bechbe vadnak zerechyn yanos oztan kenderessyh yanos de gondolom hogy nem hamar halgathyak meg eoketh. —

morkolab Kazamyros jmar eth vagyon az rayknak eo lezen feqh hadnagya ymar mind yoton yonek, oztan az chyehe kevetek es az morvajak es ez heten eth leznek urunkath es azonjonkat nagy thyztesseggel akarjak be vynnýh az koronazatra

wram wram kerem kegelmedeth jstenerth hogj ha fogattal es ha hythes vagh ydeh az myh kegelmes wrunknak es azonjvnknak tehath kerem kegelmedet jstenerth hogj megj emlekezyel az tyztessegről merth lam az wytezlo fyrfjak eoromesth megj hálnak az tyztessegerth merth az minth en ertem jmar egy magyarban synch teb byzodalma az myh kegelmes wrvnkna hanem chyak te kegelmedben

wr jsten minden yoval tarchya megj te kegelmedet en zereimes wram. datom bechben zeredan palko petrechý anna kyalne azonj paharnaka

*

Thurzó Elek B. F.-nek*** 1533. Szent Jakab apostol napján Pozsonyból írja: „The kegielmeddel indultam aruba, nem acarok semmi nemew mas dologhoz allanom. Towabba immar nylyvan vagion az

* A körmendi levéltárból.

** Ez igen értékes nyelvemlékről hiányzik ugyan a kelet, de a levél papirosa, valamint írásmódja határozottan a mellett szólnak, hogy 1526 körül íratott. Ezt a föltevést a levél tartalmából teljes biztossággal megállapíthatjuk. A levél ugyanis abban az időben kelt, mikor I. Ferdinánd és neje Anna a cseh királyi koronázatra készültek. Tudjuk, hogy az 1526. év végén a vendégek már erősen gyűltek Bécsbe, hogy Ferdinándot és feleségét Prágába kísérvék. Palkó mester, Anna királyné főpohárnoka, Batthyányi Ferencz bánt épp arra kéri, hogy ő is jöjjön fel Bécsbe és kísérje el Ferdinándot a koronázatra. Mivel Ferdinánd és kísérete 1527 január 17-én már Prága felé tartott, bizonyos, hogy Palkó mester levele legkésőbb 1526 december havában kelt.

*** B. F. am. Batthányi Ferencz, horvát bán.

Zechy Istvan Newzese, kinek kik legienek fundamentomy es ocay, hyzem hogh kegielmednel nylvabban vannak“.

*

Thurzó Elek 1533 május 15-én Semptről B. F.-nek: „Nemes wram es yo Barathom, kezenethének wtanna etc. Az tegnapy napon yllien hyrth byzonnyal yzenenek, hogh kegielmed es Banffy Anthal es Zekel Lucach, az dersffy leanyath Zechy ysthwannak szerzette-thek es mostan Kermende wyzyk az leanth hogh oth megh lassa Zechy ysthwan, es oth wegeth tezthek ez dologba, azth es montha Banffy anthal, hogh Dobrabol is kynez enghemeth, az yosagoth el foghlallya Zechy ysthwannak, yo wram es barathom megh emle-kezzek ke, mell nagh zokkal zolth ennekem k. ez dologrol, hogh soha en ellenem en karomra es bozzywsagomra k. ezth nem mywely.“

*

Batthyányi Orbán Batthyányi Ferencznek 1533 június 22-én Fehérvárról írja: „az ěn dolgomra vysellyen kondoth k: merth ha en thudnā hogh' k: myath el mulneyek ne talantan en egyeb uttal megh zerezhetthnē. de en inkab aharnā k: meg' zolgalnom hogh nē mynth masnak. Chyoda mely igen kesenek thechyk neheznek, hogh' az k: levelebewl halokatast erthek.“

*

Bornemissza Pál 1538 márczius 4-én Tótországból Doboch várából írja B. F.-nek: „tebet irok vala ha papirosom lezen wala, ezth is az ablakrol wettem el eiel, igen yo orzag az thy orzagtok.“

*

Ugyanaz 1539 április 5-én Pettauból írja: „ide Potoliba az rwha ala walonak weget ewt forintert azt is ket negywenewel (adtuk). Im kwitem kegelmednck egy heyen negwen *koronat*“.

*

„Czygan Ferench“ írja 1539 május 3-án B. F.-hez: „Amyt zerezhetet, zerzet harom zaz forint ara poztot pwrgamalt, karusiat, rwha ala walot, oztan egy mas aproleket“.

*

B. F. írja B. Krist.-nak 1540 jún. 30-án Ujvárból, hogy Ungnaddal beszélt. „Azt monda, hogh eoreomesth mieli, merth lezen valami *neep tartas*, En hwz loora zoltam neki, hogy tartana neked, monda, hogh megh mieli, merth neepet tartnak, Ne restellyed the magad ys hozza menthedet.“

*

Bertalan diák B. F.-nek 1545 szeptember 13-án Zolonokról írja: „az *dozka* zamatt en megh zamlaltom, kyth en the k. elebys megh irtam wolt, azth nem thwdom hogh ha the kegyelmedhez wyttek az lewelett. A *dozka* hettwen nygh, azoknak hozwsaga legyen thyzen nygh syngh. Azokatt the k. yde hozassa, en az faath meg zerzyttem az zwgohoz chyak hogy the k. az hetwen nygh *dozkott* yde kylgyen, az cyapott megh chynaltattam es kez ymar“.

*

Bornemissza Pál B. F.-nek 1547 decz. 20-án Nagyszombatból írja: „The kegelmed emlekewzewth wala ennekewm eth Zombatba hogy kegelmednek az kyalat harmynczadynak jewedelmerol walo kethsigrwl memorialth adnek, kyth im kegelmednek meg kyldewtem, ezth the kegelmed wagy kyalatnak wagy kamarasoknak aggya, ebewl harmynczadok jewedelmerol igaz thanachoth tud adny“.

*

Zala megye alispánja írja 1555-ben Batthyányi Kristófnak: „The k. ezennel kesedelem nekwl kwlgýe ide hozzam az 52. és 53. eszthendej rawas fejeket minden menedek leveleyvel egyetemben... Az rawo nem hýzý meny wagy az rawas feyen rowa.“

*

Beyczy Gergely B. B.-hoz 1570 márczius 18-án írja: „lator lewelre nem zoktak walazt tenni“.

*

Beyczy Ambrus írja 1570 aug. 2-án Szombathelyről Batthyány Boldizsárnak: „Azt chyak az en oldalom thuggya, mynth vagion. Az lowakys megh wnthak. Az elesig zewk, oda be az my welem wolth azth kelleth keolthenem. Wgyan wolth dolgom mynth az ký zarandokok Romabol jewnnek wolth regen in proverbiiis mongyak wala, taskankból comedit, palaczkwnkból bibit, pad alath dormit, megys plaga de leth.“

*

Hosszúthóty János Batthyány Boldizsárnak 1574 augusztus 6-án Rohonczról írja: „Az egy haz helyi nemesek es egy nehanyan az *velal tarto nemesek* kozul semmykeppen nem akartuk, hogy espanyok legyen, mert ugymond semmy residenciaja ninchen itt az varmegyeben“.

*

Zrinyi György írja 1595 július 3-án Battyány Ferencznek: „En nem tudom mint s hogy vagyon, a mely feon nem kezdte wala, azt allitottam feleole, hogy az teoreokeok se feoldeon se vizen meg ne maradhasanak teole, de amint latom chiak egy Herstorf, ki inkabb tudna az oda fel valo vasarlashoz, hogy nem mas dologhoz, Palfy wrammal wk zinten ugy vannak el benne, mint az mely agarnak fwlibe sugnak es mindjart az ember utan megyen. Awagy a mint ezembe vezem, ez zinten olyan, minth az zegeny Banffy Lazlo wram gyakorta walo zawa, ki ilyen wolt: *En azt tudom vala, hogy marcapan, ha tekentem, tehat olaz kolbaz!*“

*

A kiköcsén madár. Nádasdy Tamás családi levelezése című könyvben olvassuk az ifjú Nádasdy Ferencz levelében e sorokat: „de nem szükség, hogy te kegyelmed felküldje az *kiköcsén madarat*, mert immár igaz, elég madaram leszen itt“ (1569 szept. 9. Pozsony.) A levél semmiféle magyarázatot nem ad a *kiköcsén madárról*. De mivel tudjuk, hogy a fiatal Nádasdy vadászó madarakat kért az édes anyjától, bizonyos, hogy a *kiköcsén* a sólyom vagy az ölyű egyik fajtája volt. Ezt a feltevést megerősíti Forgách Simonnak 1579 szeptember 22-én kelt levele (Körmendi levéltár, Missiles),

melyben Batthyány Boldizsárnak jelenti, hogy Zrinyi György uramnak két sólymot küldött. „Az egyik — írja — *kiköchen*, felette zep madar, chiak hogy nem igen nagy“. Ilyenformán ír a kiköcsén madárról Zay Lőrincz is: „Tudom — írja Péter bátyjának — hogy kegyelmed neheztel ream az karolyért, de ha kegyelmed ide adta volna az *kyköchen ölyüveth*, en oda adtam volna kegyelmednek az karolyt erette“. Ha tudjuk, hogy a XVI. században az ölyü és a sólyom szót össze-vissza cserélik, akkor semmi különöset nem találunk abban, hogy a kiköcsén madarat Forgách sólyomnak, Zay Lőrincz pedig ölyvnek mondja (Zay levele a Zay-Ugróczi levéltár missilisei közt található).

Közli: ÖDÖNGÖ ÁBEL.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XVI.

Mi sem természetesebb, hogy fordítások képezvén Kazinczynak a 90-es évekbeli irodalmi munkásságát, — legalább is ennek oroszán-részt — ebben az időben is több új szónak, összetételnek megteremtője lett, s nem egy német szólást, fordulatot átültetett. Már az a körülmény, hogy, a mint előbb láttuk, kortársainak merészebb alkotásaitól (véd, laplag, ügyész, művész stb.) sem idegenkedett, eléggé bizonyíthatja az újítás felé való hajlandóságát, még jobban feltűnteti azonban ezt néhány új szavához fűzött megjegyzése, vagy a szertelen purismus ellen irányuló néhány észrevétele Arankához írt leveleiben s másutt. Szinte bevallottan az újítók közé áll. Az olasz gorgheggia szót *gégéz*-nek fordítja (Orph. I : 396) ezen jegyzettel: „A' gégézuivel ugyan előttem még senki sem élt, a' mennyire tudom; de nem hiszem hogy az Olaszt igazabban kitehessük“. Az *istenné* szóról is megmondja, hogy a *barátné* (freundin) mintájára, s elterjedésén buzdulva csinálta: „minekutánna azt látom, hogy a' *Barátné* a' mi értelmünkben már csaknem közönséges, óhajtottam, hogy az Istenasszony megcsonkítása kezdődjék munkába vevődni“. (Lev. 2:317.) Kevesebb idegen szóval él, mert bár megmarad azon „meg-átalkodása“ mellett, „hogy az idegen nevezetekkel, ott, a' hol magunknak Magyar eredetű 's hangzású szónk nintsen, nem élni káros“, mégis belátja, hogy ezen tarkaság dísztelen „némely nemű írásokban“, ezért nem élt pl. a *palléroznival*, *finommal* s. a. t. sehol, sőt ezután sem fog élni. „Ez előttem — írja Földinek Orph. I. borítéklapján — paradoxum; de tudjad, hogy én a' Német Németet a' Magyarosodó Németnél inkább szeretem“. Evvel a *palléroznival* azonban épp úgy járt Kazinczy, mint az *előrajzolat* szóval. Tiltakozik mindkettő használata ellen, holott mindkettővel él, sőt az utóbbit valószínűleg maga is alkotta. Az elsőt, mint kimutattam, írja Diogenesében (MNy. VI:356), a másodikról furesa megjegyzést tesz Arankához írván: „A' te Planumodat (meg-botsáss, hogy Deák névvel neveztem), a Német is *Plannak* hívja azt, pedig nevezhetné Grundriissnak, mint én nevezhetném Elő-rajzolatnak, ha haszontalankodni nem szégyenlenék“. (Lev. 2:185.) Ezt a „haszontalankodás“-t azonban Kazinczy már előbb el is követte az Orpheusban (II:150), mikor a

skizzek-ről azt írja: „Azt az elő-rajzolatot . . . skizznek nevezik“. Ezek a lapsusok csak azt bizonyítják, hogy néha egészen akaratlanul úszott ő is a nyelvújításnak folyton erősödő árával a szóalkotást illetőleg. Idegenből átültetett szólásait, melyben olvasói, barátai már ekkor megütköztek, nagy energiával védi, de engedékeny természeténél fogva senkire sem akarja kényszeríteni. Mikor Aranka szeméreteti — mert nyilván ráczéloznak azok a szavai, hogy némely új írók írásait a sok német és frantz szóllások miatt nem lehet olvasni — idegenszerűségeit, bátran kimondja, hogy e tekintetben az újítás szükségét érzi. Hisz ha mindig a régi mellett maradunk, minden írásunk „cathedrai stylussal“ lesz írva, minden sorunk tele lesz a sok való-val, való-val. Csak a ki ezen ostobaságokat még le nem vetkezte, az kaczaghatja „azt a Sonderlinget, a' ki Catullusnak példája szerint, a' ki doctusnak neveztetett a' görög phrasisekben (!) Romaiakká változtatása miatt, a' Német, Frantz és Olasz energiával tellyes szólást, ha szintén nem minden erőltetés nélkül is, Magyarra tette“. (Lev. II:186). Íme a magyar stílus megújulásának, fejlődésének egyik épp olyan fontos gyökérszála, mint a Pázmány és körének, tehát a régi egyházi nyelv szókincsének, szólásmódjainak, mondatfűzésének Faludi által beoltott újjáébredése!

Azok között az egyszerű szavak között, melyeket Kazinczy 90-es évekbeli műveiből szedtünk ki s egyelőre neki tulajdonítunk, törvényellenes képzést alig, elvonást pedig csak egyet találunk (dölyf). Szemere és Helmeczi, kik sejtésem szerint nem kis mértékben felelősek mesterük szóújításbeli merészségeiért, még nem ismerték, nem is ismerhették őt. Annyira hive pedig még nem volt a szóalkotásnak, mint Dugonics és Geleji József, kik Barczafalvi és Baróti Szabó újításainak nemcsak kitűnő védői, terjesztői voltak, hanem követői, utánzói — még a rossz úton is.

Az *igeképzői* között feltűnő az *l* a *havazlik*, *susoglik*, *védő* formákban. Keletkezésük kulcsát a *fejértlik*, *tündöklük*, *bujdöklük* stb. analogiája adhatja meg. A *vonzorg*, *döröng* a későbbi kedvelt igéinek előfutárjai.

Zat-zet képzős, szintén kedvelt főnevei, a *zsindelyezet*, *csatázat*, *párnázat*, *határozat* stb. szókkal szaporodnak. A *fogadó*, *mulató*, *rákó* jelentés-sűrűsödések is nála és ebben az időben lépnek föl először.

Az *-i*, *-s*, *talan-telen* melléknévképzők is elég gyakoriak nála a 90-es években: *óriási*, *festői*, *haldokló*, *újabb* stb.; *anyais*, *emberis* az újabb *anyais*, *emberies* helyett; *kíváncsis* stb.; *alaktalan*, *zengzetlen*, *példátlan* stb.

Egyelőre neki tulajdonítható új szavak:

Ajánlóság: Orph. I:377: „nints rajta semmi Frantzia sikló könnyűség, semmi meg-előző, el-fogadni kész ajánlóság“. A. m. maga ajánlás. A participium ilyenfajta továbbképzése ritka a régi nyelvben.

alaktalan: Páram. 37: „a' szegény Harmonia . . . alaktalan Echóvá vált“. A. m. testetlen, tehát nemcsak az *alak* = termet elterjesztése az ő érdeme, hanem tovább is képi.

anyais: Páram. 35: „Anyaisonn adott tulajdon szivéből egy hangot“; ma: *anyais*.

bomladék: Less. mes 19: „Egynek bomladékjait mindenkor másnak tenyésztére fordítja a' . . . Természet“. Az eredetiben: „Die Ruinen des einen braucht die allzeit wirksame Natur zu dem Leben des andern“. Bizonyosan a *romladék*, *omladék* analogiájára, mert *bomlad* csak később Sándor J.-nál az *olvad* mintájára.

bizatlankodás: Ozmondok 76: „az nem bizatlankodásból származik“. Tehát nem Széchenyié, mint a NyUSz. II. mondja.

csatázat: Orph. I: 370: „Talán majd vége lessz már ennek a' tsatáztatnak is“. Tollharczot ért alatta. Vö. *ütközet*.

csillagzatos: Param. 70: „hatalmas karral vágta a' csillagzatos mennyegzetre“. A *csillagos* mintájára.

csüggelék: Lev. 2: 321: „Legnevezetesebb részei a' Koronának ... a' keresztcske, a' csüggelékek“. Vö. *toldalék, szerzelék, függelék*.

dölyf: Param. 55: „Csak két Istenné marada szűzen ... amaz dölyfből és férjféltés miatt“. Vö. NyUSz. I.

dallogat: Vak L. 100: „a' festőnek dalait és regéit dallogatták“. A dalani, dallani továbbképzése.

dörög: Lev. 2: 83: „meg-romlott ízlések ennél a' kedves hangzásnál szebbnek tartotta azt a' dörögő zordon Nyelvet“. A dörög átalakítása vö. népies *lézzeg* és *lézeng*.

emberis: Param. 51: „csak emberisenn akarunk élni“. A. m. emberies, emberi.

énektelen: Param. 38: „magam énektelen minden Társaim között“. A. m. hangtalan, daltalan.

enyelgős: Hel. vir. 57: „Tihannak enyelgős Szüzeit“. Vö. borongó > borongós.

érthetőleg: Orph. II: 153: „Nem sokára olly érthetőleg adta elő az ő Systemáját“. Régi nyelvünkben a leg-lag határozórag meglehetősen ritka volt, inkább -képen-t mondtak helyette. A XVIII. századig nem is tudnék mást felhozni, mint *múlólag, futólag, formálag* (Medgy.) *leszakadólag* (ez utóbbi már Haller H. Hist.-ban II: 253). Illyés I.-nál már van: *helyesleg* (Sert. Sanct. címlap), *mellékesleg* (u. i. II: 34) stb.

eszközöl: Orph. II: 326: „azok által az egész Társaságnak java eszközöltetik“. Baróti Szabónál csak későbben vö. NyUSz. II. A Mind. Gyűjt.-ben is olvashatni 1791-ben Előb. 2: „kedves Hazánkunk boldogulását eszközölhetik“.

festői: Diog. 121: „egész fekvésének annál több *festői szépséget* adott“. Az eredetiben: *malerisches Ansehen*.

fogadó: Orph. I: 71: „a' Városban bent több Fogadó nintsen“. A régi *fogadó-ház*, vagy *vendégfogadó* sűrűsödése. Vö. *szálló, háló és vendéglő*.

gégéz: Orph. I: 303: „azt a' madárkát, a' melly olly szépen gégéz, tsattog, és cseveg, Lyánkává változtatá“. L. erről a szóról föntebb.

gyermekiség: Lev. 2: 297: „gyermekiségtek' első esztendei ólta olvassátok Gellertet“. Az emberiség, anyaiság stb. mintájára.

haldokló: Orph. I: 178: „szíve haldoklói kinokkal küszködött“. Haldokol szavunk is csak a XVIII. század legelején kerül az irodalomba (Gyöngy. Char. Aj. I.). A hasonló képzésű *jövendői* Lev. 2: 249.

havazlik: Orph. I: 186: „Mint lobogott a' vér színű szent jellel havazló Palástjok“; bizonyosan a *fejérlő* mintájára. Vö. még: „ködlő, csillámló tűz“ Molnár J.-nál (Lev. I: 150).

hiszelékeny: Param. 35: „Ne higyjétek hiszelékeny Gyermeknek“. Geleji Katona képzéseire emlékeztet.

hölgy: Orph. I: 186: „Fekete szemű szép hölgyecske“. Hel. vir. 58: „Hölgyetske! — Asszonyka, Leányka“; Param. 43: „Így lett a' Férjfi, így a' Hölgy“. Vö. NyUSz. I. II.

hűsít: Param. 27: „hűsítő lehellettel tölté-meg ... töltéseit“. A *hűs* is csak Faludinál jelenik meg először irodalmunkban.

igazol: verificat: Orph. II:131: „És ezt az érzésemet nagyon igazolja a' Görögök példája“. Vö. NyUSz. I. II.

képez: bilden: Param 26: „bizonyára gyengéded ujjak képzettek titeket“.

kíváncsis: Less. mes. 66: „miért akadozol te illy kíváncsisann a' melletted elmenők' ruháiba“. *Kíváncsi* már jóval előbb l. NyUSz. II., s vö. *anyais*, *emberis* főntebb. Lessingnél: begierig.

komolyság: Orph. I:163: „*Férjfiúi komolyság* ül . . . fekete nagy szemeiben“. Épp így Lev. 2:190 és Lan. 1. is.

múlatkozás: Param. 4: „Paramythion annyit tesz' mint Múlatkozás“. A múlat = sich unterhalten is csak későn lép fel irodalmunkban; vö. e szóval: *mutatkozik* s a NyUSz. II.

múlató: Diog. 139: „a' nyári múlatómban lakunk“. U. o. 147: „ki-kergetsz nyári múlatómból“. Vö. főntebb: *fogadó* és a mai *vigadó*-t. Az eredetiben: Sommerhaus.

nyögdécsel: Orph. I:48: „Nyögdétsellő Szellőtske, Repülj Laurám felé“; *nyögdétskel*: Lev. 2:92: „A' Metastasióból utánnam fordított Nyögdétskelő Szeletskét Orpheusom 3-dik darabjába bé-tettem“. Ez a szó úgy látszik Ráday G. egyik versének címében fordult elő, mert Kazinczy hozzá intézi a közölt sorokat.

óriási: Haml. 93: „phantaziája ezer ijesztő képek, óriási káprázatok közzé temeti“. Megvan ugyan szótárakban, de Kazinczy előtt még nem találkoztam e szóval az irodalomban.

országatlan: Orph. II:316: „Országatlan János“. Így nevezi Kazinczy a Magna Charta kiadóját, *Földnélküli* Jánost.

oszlopszat (?) Lan. 67: „Balra a' Templom *oszlopattya*, hová a' Nép gyűlekszik“. Alkalmasint sajtóhiba a czímszó helyett. Eddig ismert adatainkat (NyUSz. I. II.) mind megelőzi, vö. *zsindeleyezet*, *zsupozat* stb. u. önála.

öltözetlen: Vak L. 98: „Öltözetlen szaladt ki a király“. Régebben inkább: *meztelen*-t, *ruhátlan*-t mondtak. Egyetlen adatom 1708-ból való Ilyés Sert. Sanct. II:157: „öltözetlenül“.

ömlédez: Diog. IV: „ó mint ömlődözött olyankor teli szived!“ Omlik: omladoz = ömlik: ömlédez.

párnázat: Diog. 155: „inkább akarnának . . . egy puha párnázaton fekvünni“. *Párnáz*, *kipárnáz* ige akkor még nem volt szokásban, épp úgy külön *zat* képzővel, mint *zsupozat*, *zengzet*. Wielandnál: wollüstigen Ruhebette.

példány: Orph. I:295: „Bácsmegyeim' Leveleinek egynehány példányival“; u. i. borítékl.: „egy példánynak árrát a' Nyomtató . . . 20 kraitzárban határozta-meg“. Ugyanebben az időben él vele Dugonics is (l. NyUSz. II.). A szerzőség tehát legalább is kétséges. A Magyar Játékszin Alkotványában (1793) *példamány*-t olvashatunk helyette III:XX: „egy Példamányban az említett Directionál maradtott“.

példátlan: Orph. II:362: „érezzések mit térszen ez a' bátor példátlan újság“. Bármily közönséges szónak látszik is, a régiségben ismeretlen; hallatlant, szörnyűt mondtak helyette.

pótlék: Stell. 46: „Barátom légyen és Védem 's pótolék Szülem helyett“. A NyUSz. II. ugyanezen évből közli. Ez a szó alighanem Ráth Mátyásé, épp most olvasom a Magy. Kurir-ban 1787-ben közzétett: Szó-tárról való Hír-adás-ában: „késznek volnának arra való gyűjteményekkel avagy pótolékkal segítségül lenni“.

rakó: Lev. 2:190: „vigyázz már most, hogy jegyzéseimtől

el ne álljon a' Rakó". A betűrakó sűrítése, épp úgy, mint a mai *szedő* a régibb *betűszedő*-ből, vagy a *sajtó* a nyomtató sajtó-ból.

riadoz: Hel. vir. 52: „Hunyadit! riadozzon az erdő". Ebben az időben jöttek divathá a *hervadoz*, *bohladoz*, *ömlédez*: L. ezen utóbbit főntebb.

sivatagság: Stella 46: „ott . . . a' hol (az út) sziklás sivatagsággá vált, . . . elhagya". Vö. NySz. és NyUSz.

susogló: Orph. I: 277: „Nézd mint inog susogló Harasztja minden ágán". Vö. *havazlik* főntebb és a régi *vonagni* > *vonaglani*, *haldok* > *haldokol* stb.

számíthatatlan: Vak L. 114: „számíthatatlan jajt von maga után az az édes öröm" Maga a *számít* is aránylag későn került az irodalmi nyelvbe, l. NyUSz. II.

szeretlenség: Orph. I: 6: „azt tsüfsággal illetni szeretetlenség". Vö. NySz. Újabb irodalmunkban Kazinczynál jelenik meg először.

szózat: Haml. 80: „a' leg-szózatosabb muzsikát fogja adni"; ugyanilyen jelentésben van nála *szózatyús* is: „Szelid volt szózaty-tyús éneke" (Param. 39). Az előbbi szolgálhatott Baróti Szabó *hangzatos*-ának mintájául.

tépés = *inversio* Orph. I: 372: „az illy tépés nem tsak megengedhető, hanem valóságos Szépség is", mondja Baróti Szabó egy-némely helyéről.

tornyozat: Orph. I: 283: „Mélyen a' víz alatt feküdtek már a' márvány tornyozatok"; vö. *boltozat*.

védő: Param. 28: „ezeknek Védői . . . elválaszthatatlanul laknának azokonn". Olyanfajta képzés, mint a régi *vitélő* a vitéz-ből, se védel, se vitézel ige nem volt. Vö. hozzá Kisfaludy K. *védlet* szavát.

világosodás: Orph. I: 6: „Okaim vannak azt Világosodásnak, Aufklaerungnak, Eclaircissementnek nem nevezni". *Felvilágosodás* jóval később, l. NyUSz. II.

visszátlan: viszonzatlan. Hel. v. 90: „És még nehezebb ezeknél visszátlanul szeretni". Példátlan képzésmód, nem is élt meg. Dugonics a *visszál* igét használja viszonozni jelentésben.

vizsga: Vak L. 109: „leültem a' kapu mellé, 's vizsgán néztem kik járnak bé meg' ki". Népies elvonás a vizsgál, vizsgáz = nézeget szóból, l. MTSz.

vonzorgat: Orph. I: 274: „haldokló Atyját fellyebb vontzorgatta". Talán a népnyelvből vette.

zengzetlen: Param. 37: „a' zengzetlen emberszivek 's emberlelkek tömött sokaságában hasztalanul kerestem". Valószínűleg a *zengzet*-ből továbbképezve a rövidített *lan-len* fosztó képzővel. Vö. NyUSz. 399.

zsindelyezet: Orph. I: 70: „nem lát egyebet hanem tsak setét zsindelyezetet". U. i. 79 is.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Nemere. Tolnai Vilmos (MNy. 6:418) a Nemeréről szólva említi, hogy a közzétett népköltési adatok közt csak egyetlen egy dalt talált (Erdélyi János Népdalai II. 528. sz.), mely a Nemere nevéről említést tesz. Tudomásom van egy másikról. Egész-e, töredék-e? nem tudom. Így hangzik:

Hideg a Nemere szele,
Forró a rózsám kebele:
Ha megfázom, ha meghűlök,
Rózsám keblén melegülök.

Ennyi az egész. Urát adom, hol vettem. 1856-ban három ajánló levéllel érkeztem Konstantinápolyba. Az egyik Kmetty György tábornokhoz (Iszmail basa) szóló, bátyjától K. Pál debreczeni orvostól. Megérkezésemkor Kmetty Gy. nagybeteg volt s csak augusztus 20-án fogadott, akkor is ágyban fekve. Szilágyi Dániellel és Antos Lászlóval szálltunk csónakba s jó pár órába telt, míg a bejkoszi öbölbe értünk az ázsiai parton, hol akkor Kmetty lakott segédjével, a kőrösladányi származású, Palermo ostrománál elesett Tüköri Lajossal, ki a parton várt bennünket és Zsurmai (Zsurmáczki) lengyel eredetű, itthon honvédőrnaggyal, akkor Kmetty háztartását vezető kamarással (később hazajött s a Császár-fürdőben ereit felvágta, úgy halt meg). Mi a csónakban sirva-vigadtunk, Rodostót, Pontuszparti sirt emlegettünk, az emigrans Szilágyi az Édes falum határa-ra s efféle szomorkás nótákra gyűjtött. E közben Antos így szólt: daloljunk egy székely nótát is! S az itt közlöttre tanított bennünket. A török kajikdsi egyéb nótákra füle botját se mozdította, míg az egyszerű, de eleven székely dalt ő is próbálgatta eltanulni.

Kmetty Pállal Budapesten a Nemzeti szállodában akkor találkoztam, mikor Londonban elhalt öcsese temetéséről jött vissza; azután ő is, — Szilágyi Konstantinápolyban, Antos Bécsben halt meg. Holt tanukra hivatkozás — vékony vigasztalás! Talán a székelyföld valamelyik zugában él még valaki, a ki többet is tud e nótából ennél a négy sornál?

SZILÁDY ÁRON.

Lélekbe járó dolog. (MNy. VI:267.) Ez a személyre vonatkoztatott, régies szólás kezdetben csak annyit jelentett, hogy lelkünk, üdvösségünk, túlvilági életünk forog koczkan, függ valamitől. Ezt bizonyítja a hasonló szerkezetű szintén régi *főben járó* dolog kifejezés, nemkülönben a következő, kapcsolatok is:

Életemben járó, a' miben most fíradok (Pázm. Préd. 866); nem *bőrünkben* . . . jár, hogy az igazság mellett ki-támadgyunk (Pázm. Kal. I. 1. NySz); Mitsoda törvényű 's végzésű úgy a' Gyilkosság? ottan azt felellyűk, hogy *Halálba járó*, causa criminalis (Kászoni.

Kit. 171); *életedben járó* sohajos út (Medgy. Prax. Piet. 342); *bőrömben jár*: est de re mea PP.

A *lélekbe járó* dolog személyes szerkezete is ezt mutatja:

Nem bőrünkben, hanem *lelkünkben jár*, hogy az igazság mellett ki-támadgyunk (Pázm. Kal. I. 1. NySz). A tisztre-szagztatás nagyra s tilalmasra viszi az urakat, hol *életekbe*, hol *lelkekbe jár* (Fal: NA. 246. NySz); atya vagy. Fontold meg azt a' nevet, és jusson eszedbe, hogy *lelkedbe járó nagy dolog* vagyon reád bizva (BE. 98). Sőt maga a személytelen kifejezés is ilyen értelemben van Faludinál, ennek megállapítására azonban az egész kikezdést ismernünk kell: „Ha kelleténél, igen is töb' vagyon, és ide amoda szórod, méltó panaszszok lehet a' szegényeknek, kiknek jüssok vagyon hozzá. *Ez pedig lélekben járó dolog*“. T. i. a szegények ellened való panaszja lelki üdvösségedet érinti, veszélyezteteti.

Véleményem szerint ezt az eredeti jelentést őrzi a Kecskemétről idézett szólás is, t. i. nem azt jelenti, hogy „lélek szerinti kötelességet teljesít“ a temetésre járó, hanem a mi lelkünk üdvösségét, vagy a halottét érdeklő cselekedetet visziünk végbe, mikor temetésre járunk, ott imádkozunk, épp úgy, mint lélekbejáró a templomjárás, búcsújárás is.

A PP-nál olvasható *lelkemben járó dolog*, religioni mihi est, az ugyanitt olvasható, sőt már Medgyesinél (Prax. Piet. 495) található: *lelki ismeretben járó dolog* értelmének átvitele az előbb említett kapcsolatokra, így aztán ma már mindkettő egyet jelent.

SIMAI ÖDÖN.

Déliabáb. (MNy. VI. 30. és 224.) Tolnai Vilmos és Császár Elemér adatait e szó elterjedéséhez és magyarázataihoz megszerezhetjük még egygyel, a mely nem régebb ugyan a közölteknel, de nem is érdekletlen. *Vogl* Nep. János osztrák-német költő, a ki Dobozinkat is megénekelte és a pusztá szép téli képét (Im Winter cz. költeményében) már Petőfi előtt észrevette, 1839-ben, tehát 2—3 évvel Gaál József első idevágó dolgozatai után kiadott és 1844-ben már második kiadást ért *Klänge und Bilder aus Ungarn* cz. kötetében említi e szót. A *Heidelieder* között van egy DÉLI BABA cz. költeménye s ehhez a következő jegyzetet fűzi: „Déli Bába, die Fata Morgana oder Luftspiegelungen, auf mehren ungarischen Heiden während der Sommermonathe“. Ez adalékhoz még csak annyit, hogy *Vogl*, noha előkelő bécsi polgár fia volt, Bécsben született, élt és halt meg, mégis költeményeiben a magyar pusztát mondja hazájának.

GÁLOS REZSŐ.

Két haza. E szólást, mely Erdély önállóságának egyik emléke nyelvünkben, igen szerette Petőfi: „És kürtölendik bámult nagy nevét | A két hazának minden ajkai (Levél egy színész bar.); ... az embert Barabás lepingálja s a szerkesztők aztán küldik szét az egész két magyar hazának némely helyére ... (Ut. jegyz.); Föl és alá köszálom | A két magyar hazát. (Ez már aztán az élet...) Vö. még „... Megálmodtam itt, hogy nevet szerzek két országban ... (Ut. jegyz.); Megleltem, megleltem, két ország tudja: mit (Fölszedtem sátorfám...) Stb. Természetes, hogy e szólás régi kincse nyelvünknek. Ezúttal csak egy 1791-ből való adat áll rendelkezésemre: „Az után egész Nemzetünkben a' két Hazában, nintsen egy nemzeti azt a' nevet érdemlő gyűjtemény ... (Aranka György, Rajzolat..., 16. l.); vö. 19. l. ... mind a' két Hazában azon egy igaz Magyar Nyelv

légyen.“ Nemcsak XIX. századbeli íróinknál, hanem régi, különösen erdélyi íróknál is bizonyynyal nagyon gyakran fordul elő.

RUBINYI Mózes.

Lyüki. A *lyüki* szónak nem annyira az eredetét — hiszen ez nagyjából úgyis ismeretes — hanem inkább a keletkezése idejét szeretném e sorokban megvilágítani.

Először is egy eleddig ismeretlen adatot hozok fel, mely a többiekkel egybevetve, meg fogja könnyíteni a magunk elé tűzött föladat megoldását.

Prágai András „Fejedelmek serkentő órájá“-ban (Bártfa, 1628) olvasom (533. l.).

„Myrtis, az Lidusok ötödik Királyné asszonya oly kichiny vólt testében, hogy ugyan törpe aszszonynak hivatnéc, de tudománnyal és bölcseséggel oly nagy vólt, hogy mindenec ötet Oriasnénac mondánac. Mert az kicsiny szívű embereket méltán *lyuc emberecnek* mondhattyc, de viszontagh az nagy szívű embert, ha testében kicsiny is, nagy és magas embernek tarthattyc.“

A kicsiny termetű embernek ilyenén elnevezése különben már a codexek korában is divott. Így a Kazinczy-Codexben (192): „az kys embőrök, kyketh mi *lyky embőröknek* mondunk“; valamint a Teleki-Codexben (274): „Iwtank nap-keletfele, az orzagba hol laknak az apro emberek kyketh az magyarok hynak *lyucky embereknek*“. A régi szótáraknál is mindig csak így: Cal-nál (nanus és pumilio alatt) *lyuki ember*; MA-nál *nanus: *lyuk-ember* és *pumilio: *lyuki-ember*. Ellenben PP-nál ugyanezen czimek alatt már: *lyüki ember*. Az elváltozás (*lyuki*-ről *lyüki*-re) tehát a MA. és PP. közt lefolyt században, a XVII-ikben ment végbe; s erre csakugyan van is adatunk. Comenius Januájában (1643) már *lyüki ember* (45. l.). Föl-tűnhetik, hogy sem a *lyuki*, sem a *lyüki* nem fordul elő egymagában; mindig mellettük van az „ember“: *lyuki ember* és *lyüki ember*. A két szónak folytonosan egybekapcsolt volta okozta, szerintem, a *lyuki*-nak elváltozását *lyüki*-re. Valamint a *nál* + *kül*-ből hátraható hangzó-illeszkedéssel *nélkül*; *borstörő*-ből, *gombostü*-ből, ugyanezen oknál fogva, az ország sok vidékén *böstörő*, *gömböstü* lett; ugyanúgy változtatta az *ember* szó magashangú volta a mélyhangú *lyuki*-t *lyüki*-re. A Nyr-ben (20:28) is van egy nem kielégítő magyarázat.

A *lyüki ember*ből azután elvonás útján keletkezett a *lyüki* melléknév. (Vö. SzD. és MTsz.)

Rótok (?) „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez“ című munkájában (I:250) beszéli Thaly Kálmán, hogy a XVII. század utolsó és a XVIII-ik első éveiben, a Győr vármegyei Szemerén egy Mészáros Péter nevű mészáros lakott, a ki különféle énekekből és följegyzésekből egy egész könyvet írogatott össze magának. Ez a „Mészáros-codex“ — így nevezi Thaly — a mult század második felében Szekeres Mihály révkomáromi ref. segéd-lelkész birtokában volt, kitől Thaly 1865-ben az egészest lemasolta.

Ebből a Mészáros-codexből több éneket közöl Thaly az „Adalékok...“ stb. I. kötetében, köztük az 1697. évi „Cantio Tokai“-t, melynek 29. és 30-ik sorpárja, Thaly másolata szerint, így hangzik:

Ha mennyi rótok van az egész világon —
Mind egyet-értene ezen az egy dolgon:
Szörnyű veszedelmünk ki nem tudná írnia
Annak sok romlásit előszámlálnia.

Az első sorban levő *rótok*-ra Thaly azt jegyzi meg, hogy e szó tájilag *rovást* jelent; de nem mondja meg, hogy vajjon merre van az a táj, a hol a *rovást rótok*-nak nevezik.

Nekem ez a szó nagyon gyanús. Nem hiszem, hogy a *rovást rótok*nak mondanák valahol. Még ha megengedném is, hogy a *rováték* (vagy mondjuk, **rovátok*), „tájilag“ *rótok*ra rövidülhet, a vers értelme akkor sem engedi meg a Thaly-féle magyarázatot. Hiszen a *rovások* akkor sem tudtak egymással összebeszélni és szörnyű veszedelmek lefőstésére akkor sem vállalkoztak.

Ha azonban a *rótok* elejébe egy *i*-t tennénk, a rejtély tüstént meg lenne oldva. Vajjon tehetjük-e ezt, lehetséges-e, hogy a vers költője az *írótok* szóval olvasóit vagy hallgatóit akarta apostrophálni: Szerintem ez nem lenne ellentétben a vers tenorával, hiszen a 23-ik versszakban is ilyen megszólítással él, midőn ezt mondja: „Jusson eszetekben vérünk kiontása“.

Különben bármiként legyen is a dolog, annyi bizonyos, hogy vagy a szemerei mészáros másolt hibásan, vagy Thaly Kálmán olvasott rosszul. Az is bizonyos, hogy a *rótok* a NySz-ból így is, úgy is törlendő.

Szömör (?). E furcsa szóra egyetlen egy adatunk van. Pécsi Lukács 1591-ben megjelent „Szent Agoston elmelkedő, magan beszéllő . . . imadsági“ című munkája 33. lapján olvassuk:

„fzent elet, halalt nem tudo elet, es banatot nem emserő elet, minden Szömör nélkül valo elet, faydalom nélkül . . . valo elet.“

A NySz-ban Szarvas Gábor a *szömör* szót „tristitia, traurig-keit“-tal magyarázta, de kérdőjelet tett hozzá. Nem a szó magyarázata, hanem az alakja volt előtte kétséges; azt hitte, hogy a *szömör* a *szomorúnak* valami sajtóhibás, romlott alakja.

Tévedett! Nemcsak a szó alakja, de az értelmezése is merő tévedés, a mit azonban könnyen elkerülhetett volna, ha Pécsi Lukács munkájának kérdéses helyét egybevetteti az eredetivel.*

A „szömör nélkül valo elet“ az eredetiben így hangzik: „*vita sine labe*, vagyis am. „mocskotalan, szeplőtelen élet“. A *szömör*-nek tehát „mocskok, szeplő“ vagy egyéb ilyes felel meg.

Már most maga a NySz. is rávezet beunket a dolog nyitjára. A „szeplő“ czímszó alatt találjuk 1588-ból ezt az adatot: „kiben nem talaltatnec semmi szeplő auagy *sömör*“. Ugyancsak a XVI. század második feléből: „kiben nem volna macula auagy *sömörög*“.

A *szömör* tehát törlendő és a rávonatközo adat átírandó a *sömör* czímszó alá, de nem „papula“, hanem „labes; schandfleck“ jelentéssel.

SZILY KÁLMÁN.

Vér volt hozzá. A Tört. Tár 1909-i évfolyamában (93. l.) olvasom 1610-ből:

„Tót Lukács nemes ember, 44 esztendő, hiti után azt vallja, hogy az mely házban most lakom az az ház Kállai György tisztartójaé Ször Jánosé volt, de az megholt és maratt egy gyermeke, kire az ház szállott, vettem meg az gyermektől az házat, minthogy vér volt hozzá a gyermek, engem Kállai Ferencz beidézett, elakarta venni tőlem a házat törvényel.“ (Vö. „rokon hozzám.“) ANGYAL DÁVID.

* A „Divi Aurelii Augustini Meditationes, Soliloquia etc.“ megvan Budapest minden nyilvános könyvtárában, nem is egy kiadásban.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.

(Vö. MNy. VI: 423.)

reszkető: „Egy igaz gyöngyökkel kirakott *reszkető*, és egypár hasonló gyöngyökkel ékesített fülönfüggő.“ (1790.)

rongadoz: „... ott lévő Pusztá, és *rongadozott* háza.“ (1749.)
„1 régi csöbör *rongadozott* szapullóval — 75 den.“ (1766.)

rongázott: „1 *Rongázott* Hidas — 1 frt.“ (1753.)

rospadt: „Álkapeczájának végén most szökő kis szakállá igen keves, száraz *rospadt* és bent álló pofájú...“ (1780.)

sarczra vet: „... kiis, midőn az Fölségednek Országgi és Tartományi Deffensiójáért az külső Ellenségen az maga Vérit ki ontani, és életét is *sarczra vetni* kész és nem szánja, akkor éppen oda-haza a Magistratus az olyan hív szolgáját mindenéből ki pusztétya, és ki forgattya.“ (1769.)

sasóka; „Apró Deszkákat, kiket *sasokáknak* hínak, 48 szálat.“ (1693.)

„*Sem hire, sem tanácsa benne*.“ „Annak okáért ezen gyanuság engem hogy érhetett éppen nem gondolhatom. Én nekem *sem hírem, sem Tanácsom benne*.“ (1782.)

sütkérez: „Hát az borozás közt mit *sütkérestél* Szőlősy Jóseff számára? Két ízben az Uram oda haza létiben sütöttem oldalast és kolbászt.“ (1783.)

szálkás hajú: „Kisdéd alacson termetű, Barna ábrázatú fekete rövid *szálkás hajú*, Barna szemű.“ (1783.)

szár-lábú: „... a mely lo Vörös Deres hátulso bal lábára *Szár lábú*“ (1726.)

szemöldökösen: „... mintegy 8 óra tájban sötétben azon Sátora mellett nagy sebes *robanással* által futamodék valaki, kit is *szemöldökösben* tekintvén a Tanú, Gyalog katonának lenni meg ösmerte volna...“ (1763.)

szemre htvni: „... kérem tehát a N. Magistratust, méltóztasson ezen kupetzekre inquirálni, *szemre hivatni*, és szoros kérdések alá venni...“ (1779.) „... mi annak okáért a borjupásztor kívánságára azon gyermeket *szemre hívók*, és minden kényszerítés nélkül azt vallá, hogy...“ (1755.)

szer-sovány: „Másik ennek Bátyja — János, alattson, barna, öreg, *szer sovány* vékony Ember, kinek Rév Komáromban Felesége is vagyon.“ (1743.)

színez: „Hallod-e? *ne színezd* a dolgot, mert te nem azért jöttél ide, hanem azért, hogy lophasz, vald meg tehát igazán.“ (1782.)

„Szoknyás Szabók limitatiója.“ (1746.)

szoknying: „Ünepre pedig zöld posztóból szoknyát vagy fehér gyólc *szoknyinget* visel.“ (1781.) Vö. MTsz.

„Szokott élő pötsétünkkel megh erősítet Testimonialis Leve-lünket.“ (1746.)

szóló nyelv: „Harmadszor rendelem még aztis elmém-mel, és szollo nyelvem-mel, hogy...“ (1773.)

szomszédságtalanság: „Reménlem már elég volt az kedvetlen izetlenség, és az pörös, *szomszédságtalanság*.“ (1747.)

szőkő (szakál): „Alkapeczájának végén most *szőkő*, kis szakálla igen keves.“ (1780.)

szükséggödör: „Az Szükség Gödör helnek ásatásatul — 35 den.“ (1772.)

taliga-ménés: „... Ennek előtte 3 esztendővel ide szakattam Fejérvárra, mindenkor azúta a *Taliga ménés* mellett lévén.“ (1783.)

tálé: „Az álla (áll) alatt *Tálé* volt, és azért nem szerettem.“ (1752.) (A. m. *tályog*.)

termés: „Kökény Miska komáromi *termés*, pápista, 16 esztendős, nyótelen vagyok.“ (1781.)

testellő: „Egy egisz böcsületessen varrot jó szíjből készített *rojtos nyereg-h szerszám* minden hozzá tartozandó készülettel úgy mint: kantárostol, szüggellő, farmatring, kengyel szíj, heveder, le szorító szíj vagy *testellő*, 6 db. termet szíj és Puskatok le kötő sziakkal 4 ft.“ (1746.)

testi-hit: „... nem hogy legkisebb szóval, de tsak gondolattal is véttenem éppen nem szándékoztam, s nem is vétettem, a kirül *testi hitemet* is ajánlanom kész vagyok.“ (1781.)

tintuch: „1 Fehér *Tintuch* Feikötő — 2 frt.“ (1781.) Vö. MNy. II : 240.

töltőszék: „1 *Tőtő szék*, avagy almárium.“ (1762.)

töppergetett: „Circiter húsz esztendős, alatsony igenes Test állású, Gesztenyeszinű hajú, hajadon Leány, hasonló magos szem-öldökű, imitt amott apró himlők-helyeivel *töppergetett* halavány ábrá-zatú, hoszszú derekú, hegyes vékony óru...“ (1781.)

tungos hordó: „... item egy *tungos hordó* — másfél ak ós.“ (1760. Vö. káposztás tung.)

tunnyogó beszédű: „Sz. I. circiter 35 esztendős, közép ter-metű, piszeorrú *tunnyogó beszédű*.“ (1757.)

tudatlan: „... csak hertelen *tudatlan* Nyavalában esett.“ (1759.)

tusakodik: „Ország élő Törvényeivel pediglen tellyességgel *tusakodik*...“ (1770.)

tüzöntő-veder: „Egy pár *tüzöntő veder* 6 frt.“ (1813.)

üdvözlő: „... azért mind kglídnék, mind a T. Magistratusnak circumstantialis információját elvárván, szerencsés sz. *Bőjti napokat üdvözlők*, és marattam...“ (1744.)

ült láp: „... és azon esztendőben kezdték legelsőbenis *törögetni* a most mondott *ült láp*nak Pentele felől való mellékét stb. az előt pedig oly *vak és sürű Nádos* volt azon *ült láp*on innénd is a Sárreite, hogy abban járni is alig lehetet.“ (1768.)

ütközik: „... a Bajsza tsak most *ütközik*.“ (1762.)

ütődik: „fiatal Ember volt, most *ütődött* az bajsza, gesztenye színű hajú...“ (1764.)

vádorlás: „Hogy' vallanak azok szeginek ezeket te reád, ha

igaz nem volna, és hogy' vennék ezen *Vádorlást* Lelkekre, ha Tolvajtársuk nem lettél volna?" (1780.) (Vö. *gyámorlás*.)

vagyomos: „Mivel Mihály fiamra *vagyomosabb* költségeim voltak..." (1773.) pénzét vagy jószágát nem tudgya a Tanu, minthogy néki nem mutatta..." (1774.) — „Ezen kérdésnek *vagyomos* vizsgálása végett." (1770.)

vaknadas: „Ügy gondollya a Tanu, hogy circiter 6 esztendőől fogva, miulta t. i. Fejérvárott a nép jobban-jobban szaporodott, a Tanáts réttyén innénd *valamentire* bé tsusztak, és a *Gödén tojás* Napkelet felől való részét kaszálónak törték, mellynekis környülötte tsak ez előtt 10 esztendőőkkelis olly *vak, sürü és vastag* nádas volt, hogy annak feléje Fejérvári ember nem is mehetett." (1768.) „olly *sürü, s vak Nádos volt*, hogy abban az emberis alig mehetett el, és mivel az ember ottan nehezzén járhatott, e Gődényekis ottan tojtak." (1768.)

Vermelő kapa: „Egy négy funtos *vermellő kapa* gazda vasából." (1743.)

verpang: „Méhel *verpang* s hoza valo." (1782.) (Werkbank.)

vessés: 11 Esztendőő, Pápista, bátor tekintetű, világos kékszemű, Sima nagy homlokú, Szóke piros, fehér vékony hajú, tellyes pofájú, *vessés* termetű." (1783.)

vetemedni: „... üdőközben másik Lovammal el szökött (az egyik lovas) és Alsó Alapon *vetemedett*." (1780.) — „A Tanúhoz ozoraj Esméretlen Ember *vetemedett*:" (1788.)

vármegyéz: „mihelyest mód lészen benne, fogom *Vármegyéző* Hadnagyaim által szorossan vigyáztatni." (1776.)

vonított: „... a feje tetein hozsat különössen ősz az haja, hoszu barna ábrázatú, *vonyított* órú" (1769.)

zuboncsia: „En Borsodi Istvány Győri Nemes Czéhez tartozando *Zuboncsia* Mester Ember." (1774.) „... ezt a képtelen dolgot látván Czakó Ferencz uram Győri *zuboncsia* Mester Ember." (U. o.) „eötet a Ns. Magistratus *Zuboncsia* Mesternek, annakutánna pedig hütös Polgárok számban bevenni ne terhelytessék." (1783.) A MTsz. megkérdőjelezte.

MOENICH KÁROLY.

Burjánirtás.

(MNY. VI : 177.)

12. *Kijátszsza magát valakire*. Németül: Sich auf jemanden herausspielen; sich auf den Staatsmann herausspielen. Magyarul helyesen: Adja az államférfit. Amaz a magyar észjárástól annyira elütő kifejezés, hogy a németül nem tudó magyar ember nem is sejtheti az értelmét. És Az Ujság, jelen évi folyamában, mégis elköveti e merényletet jámbor magyar olvasói ellen! Hansie Nieséről, a bécsi népszerű soubretteről így ír: „Ez a tetőtől talpig „weanerisch“ asszony, a ki *nagyon szereti magát a híres Gallmeyer Pepire ... kijátszani*“ stb. Azt hinné az ember, hogy ez hapax legomenon, hogy egyszernél többet nem írták le és nem nyomatták ki. Pedig Simonyi már 1903-ban megróttá. A napokban Budapesten, társalgó nyelvben is hallottam. Horrendum!

13. Szőlő nő a szőlőföldön = terem, megterem. Bródy Sándor Az Ujság f. évi július 10-i számában, „A pipás ember“-ben így ír: „Szőlő nem nőtt (= termett) rajta (t. i. a szőlőföldön), de mókus annál több“. E mondatban a nő és terem igénk össze van tévesztve, s ez összetévesztésnek oka az, hogy a magyar nő és terem ige fogalmának jelölésére a németnek csak egy igéje van: a *wachsen*. A nő ige valamely szerves testnek belülről kifelé, mintegy önmagából való magasodó vagy szétterjedő nagyobbodását jelenti. Pl.: Nőnek a fák. Nő a fű. Az embernek nő a körme, a bajusza. Rokon ezzel a terem jelentése, csak hogy ebben a nagyobbodás mellett az eredet s az előállító erő fogalma is benne van; ezért *termeszteni* többet jelent, mint *nőveszteni*. Vagyis terem = természeti erejénél fogva növényi vagy állati életre kél, serdül, megfogant, fejlődik; holott a nő a már megfogant életnek csak a fejlődését jelenti. (CzF. Szótár a nő és terem czímszó alatt.) Az ép nyelvérzék ezen elmélet nélkül is könnyen kitalálja, hogy Bródy idézett mondatában a nő helyett a terem ige használata a magyaros. Terem, megterem ott a szőlő is, a mókus is. Vö. e népdallal:

Jó földben terem a buza,
De a hol a hű lány terem, stb.

Idegenszerűen mondja *Vulpes* is (Az Ujság 1908. VIII: 2. „Levelek“ stb.): „Baraczk, szőlő, kukoricza annyi nő (= terem), hogy“ stb.

14. *Megcsömöröl valamit* (magyarul: megcsömörlik valamitől). Herczeg Ferencz írja Az Ujságban, 1910 nov. 4., 12. lapon: „egy öreg urat, a ki *megcsömörölte* az örökös politikát“. Különös ez a szóvonzat, mert a német nyelvben sincs a megfelelő kifejezésnek tárgyi vonzata. (= Ekel bekommen vor etw.) Ez eddig alighanem hapax legomenon. De ezek a rokonai: *lemond vmit, utána nézi a nevet, megfogad vmit* (= fogad vmire), *osztja a véleményét, ural vmit* (= uralkodik vmín, vmi felett) már rég bitorolják a polgári jogot a magyar nyelvben.

15. *Kivülről tud* (= könyv nélkül, betéve tud, elmond). Annyira ismert iskolai idegenszerűség, hogy ide se soroznám, ha e napokban (nov. 6-án) Az Ujságban el nem követte volna „egy tanár“. (Lásd A tanárok ügye II. az 55. lapon.) Különben Váradi Antal is így ír: hogy az „Egy gondolat bánt engemet“ kezdetű költeményt „Petőfi minden bámulója *kivülről* tudja“. (Az Ujság 1908 VII: 29. l. Tárca); épp így Akad. Ért. 1906 január, 40. l.

16. *Ellen; ellenszolgáltatás.*

a) Németes az *ellen, ellenében* névutónak elvont viszony kifejezésére a német *gegen* praepositíót utánzó olyankor való használata, mikor a magyar beszéd ragot használ. Helytelen tehát: Nyugtatóvány *ellenében* (= gegen Quittung) fizessék ki; magyarul: nyugtatóványra. Így használva Az Ujság 1910 május 5-i számában: „Jó díjazás *ellenében* (= jó díjazásért) kijárásokra (közbenjárásra) vállalkozott“ (9. lap). Ugyanott a 33. lapon: „a gázgyárakat a főváros már július 1-én átveszi s ezen átvétel *ellenében* (= átvételért, átvétel fejében) a gáztársulat ellenszolgáltatást (= kárpótlást) kap“.

b) Épp így németes az *ellen* szónak, mint határozószónak, összetételekben a *gegen* utánzataként használata akkor, midőn az

összetett szóban nincs meg az *ellenkezés*, az *ellentét* jelentése, hanem inkább a viszonyosság van ott. A németben ugyanis, összetett szókból, a *gegen* ellenkezést is, kölcsönösséget is kifejezhet; de a magyarban e két fogalom az *ellen* és *viszon* v. *viszont* által szabatosan elkülönült. Pl. *Gegenliebe* = *viszontszeretet*, *Gegengeschenk* = *viszonajándék* (és nem: *ellenajándék*, mert az mást tehetne). Innen van, hogy a nyelvújításkori *ellen* előtagú összetételeink egy részét a magyar nyelvérzék nem fogadta el, hanem más megfelelő szóval próbálta helyettesíteni. Így: *ellenablak* helyett járatosabb a *szemközti* ablak; *ellenbeszéd* = czáfoló beszéd; *ellenfal* = támaszfal; *ellenkép* = megfelelő kép, párja a másíknak; *ellenoldal* = ellenkező oldal, szemközti oldal stb. (Az *ellen*-es összetételek a CzF. Szótárból valók).

Az elmondottakból kitűnik, de nyelvérzékünk is megérzi, hogy az *ellenszolgáltatás* helytelen lefordítása a *Gegendienst*-nek, melyet a mai nyelvhasználat *viszonszolgálat*-nak mond; így mondta már Kisfaludy Károly a Tatárokból 1819. (Szily, A MNyU. szótára, II. rész.) Az *ellenszolgáltatás*-t szótáraink még nem ismerik, de a napi sajtóban s újabb tudományos munkákban is széltere találkozunk vele. Pl. Az Ujság 1908 64. 2. lapon; Vámbéry Ármin: Nyugot kulturája Keleten, 296. l., uo. 414. l. „megfelelő *ellenérték*” helyett elég volna ez: megfelelő érték; Az Ujság f. évi április 10-i számában meg a tudósító gr. Zichy János miniszter szájába adja: „igérem, nem *ellenszolgáltatás* (= viszonszolgálat) gyanánt” stb. (5. l.) Ugyanez a lap f. évi április 12-i számában a 36. lapon Tisza Istvánnal is elmondhatja ezt a szót: „osztrák testvéreink azokat kézzel fogható *ellenszolgáltatásokkal* meg ne fizetessék”.

17. *Vki vhol találja magát* (Sich an einem Orte befinden, se trouver en quelque lieu). Különösen a regénystílusban használt idegenszerűség. Magyarul = 1. *vki vhol terem*: Avá a Kutyafejű sebössen megiramodott s otthon *termött*. (Vadrózsák I., 447. l.) 2. *Rábukkan vmire, előtálál vmit*: Mentek, mendegéltek, egyszer csak rábukkantak a patakra. A mint mentek, egyszer csak előtáláltak egy öreg embert. 3. *Vki azt veszi észre, azt látja, hogy vhol van*: Egyszer: csak azt látták, hogy egy ezüst erdőben vannak. E mondatok regénystílusban így hangzanának: 1. Sebessen megiramodott s egyszerre otthon *találta magát*. 2. Egyszer csak a pataknál *találták magukat*. 3. Egyszerre csak egy ezüst erdőben *találták magukat*. Ilyen idegenszerűség Havas Mihály: A bükki harang cz. ifjúsági könyvében (a Benedek Elek szerkesztette Kis Könyvtár egyik kötete) a 36. lapon: Napkirályfi egy szép teremben találta magát (= azon vette észre, hogy egy szép teremben van).

18. *Előírni* (vorschreiben), *előírás* (Vorschrift). Magyarul: elrendel, megszab; rendelet, szabály. Sokszor megrótt idegenszerűség (Nyr. 1884: 469. l.). Mégis egyre burjánzik. Az Ujság 1908 XII: 5. szám. Havas István, Negyvenedik évfordulón: „Mint azt a törvényczikk inteniói *előírják*” (= elrendelik). Pesti Napló, 1908 XI: 29, 12. lap: „*előírás*szzerűleg (= rendelet szerint, rendeletre) a tisztek . . . visszavonták”. Marczali Henrik, Az 1790—91. országgyűlés, II. 153.: „A törvény éppen az *ellenkezőt írja elő*” (= rendeli el). Dr. Schwarz Gusztáv, Jogi párbeszéd, Az Ujság 1910 apr. 14., 3. l.: „a klotür csak ott van megengedve, a hol kifejezetten *elő van írva*” (= e van rendelve).

19. *Hóna alá nyúl vkinek* (jemandem unter die Arme greifen). Magyarul: *támogat, segít, gyámoktí vkit.* (Vö. MNy 4. febr. boríték). A német nyelv ismerete nélkül a magyar embernek érthetetlen szólás. Az Ujság 1910 IV: 3. „A beszédre gr. Zichy János válaszolt: az állam képvisárlások útján *nyúljon* a magyar művészet *hóna alá*“ (= támogassa a művészetet). Gróf Tisza István ugrai beszédjébe is belekerült (Az Ujság 1910. május 5., 3. l.): „a mezőgazdáknek *hóna alá nyúl*ni“ (= segítségére menni).

20. *Kiveszi az esküt vkitől* (jemandem einen Eid abnehmen). Magyarul: *megesketi vkit; felesketi* a tisztviselőt; *letéttetik az esküt vkivel.* Egészen új keletű németesség. Az Ujság IV. 294. sz. 2. l.: „A király ma déiben *kivette* az újonan kinevezett külügyminiszter *esküjét*“ (= feleskette a külügyminisztert, vagy: a miniszter letette hivatalos esküjét a király kezébe). Uo. IV. 295. 7. l.: „Az x-i vasút alkalmazottaitól épp úgy *kiveszik az esküt* (= alkalmazottaival épp úgy letéttetik az esküt), mint a Máv.-nál“ (= mint a Máv. alkalmazottaival. Sőt ilyen is van: „az anyakönyvvezető vmi hiányzó okmány (helyesen: okirat) adatait *eskü útján veszi ki a félből*“ (= megesketi őt arra, hogy az adatok igazak).

KOMÁROMY LAJOS.

NÉPNYELV.

I.

Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.

(Vö. MNy. VI: 430.)

Sajmeggy: aprószemű, földi meggy (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR; Hajdú m., Földes, BARCSA JÁNOS).

Salapol: kalaplevéve alázatosan köszön valakinek vagy beszél valakivel, süvegel valakinek, megsüvegel valakit. (Udvarhely m. Bethlenfalva, PAAL GYULA.)

Sápékkodik: sápitózik (Komárom, SZTROKAY LAJOS; Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR; Baranya m., Keszű, SOMSSICH SÁNDOR).

Seggel, seggöl: faral (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Veszprém m., Lovászpátona, HORVÁTH ENDRE; Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Hódmezővásárhely, CSOKÁN PÁL; Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON; Hajdú m., BARCSA JÁNOS; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA; Székelyföld, PAAL GYULA; Udvarhely m., Körispatak, NÉVTELEN).

Seggevége: hozzátartozója, rokona (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Vesz-

prém m., Lovászpátona, Zala m., Sümeg, HORVÁTH ENDRE; Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Hódmezővásárhely, CSOKÁN PÁL; ERDŐS JÁNOS; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA; Hajdú m., Földes, Dorog, BARCSA JÁNOS; Udvarhelymegye, Bethlenfalva, PAAL GYULA).

Sérés: lépdaganat (váltólázás betegknél) (Losoncz vid., ERDŐS JÁNOS).

Sobak, sobakfejú: nagyfejú; ostoba (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS).

Suttyantós mise: csendes mise (Sopron m., Páli, NÉVTELEN).

Sülevényes föld: homokos vagy köves föld, a melyből a vetemény hamar kiszűl; égevényes, égeményes föld (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS, Veszprém m., Lovászpátona, HORVÁTH ENDRE; Zala m., Diszel, Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR).

Sűrít [Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; *sűrít*

Heves m., Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON] 1. gyorsan, hadarva beszél; 2. sürgölődik-forgolódik, nagyon jár valaki után (NOVÁK MÁRTON).

Süsmög: szuszog (Sopron m., Páli, NÉVTELEN).

Szabados: szabad (ember), még be nem fogott (csikó). (Lovászpata, HORVÁTH ENDRE.)

Szajamosó: olyan ember, a ki készséget, jóakaratot tetteve sokat, mindent igér, de alig valamit vagy éppen semmit sem tesz. (Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA.)

Szajbéli: a szekérnél jobbfelén levő ökör, tehén, bival, de már a ló hojszás. (Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA.)

Szajbók: együgyű, hülye (Hajdú m., Földes, BARCSA JÁNOS).

Szakká válik, fő: szakulttá válik, elfő, szétfő (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Zala m., Diszel, Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; Heves m., NOVÁK MÁRTON).

Szakmatul: szakká tesz, összemuszkul (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS).

Szalangál: szaladgál (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Lovászpata, HORVÁTH ENDRE).

Szála-szöss: 1. a kender legfinomja, lelkekender (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Heves megye, Füzesabony, NOVÁK MÁRTON); 2. a szöss meggyaratásából nyert másodrendű kender (Veszprém m., HORVÁTH ENDRE; Mezőtúr, TURI Mészáros ISTVÁN).

Szála-vászon: a kender javából, a szála-kenderből szőtt vászon, a legjavavászon (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Heves m., NOVÁK MÁRTON). Vö. VÁZSONYI IZIDOR leírását: „A kendőrt kinyűvik, ásztatnyi vizzik, kikötik a vizből (ha megkét étörök, megnyomgyák, megtilóják, meggyarattják; gügyorkába (csomókba) teszik; főkötik a rudra, aztán fonnyák. — Van szálaszöss. Kőca, csöppüje, csutaktya. A csutak legalább való, teli van pozdorgyává. A szálaból van a paraszt férfi-ing, abrosz, szakasztó ruha, kétszél gatyá, négyzél gatyá. Ez a szála-vászonbú van, de most má eszt

is gyöcsbú csinyáják. A négyzél gatyákat, amiket megszoktak redőnyi, meg-meg szála-vászonbú csinyáják. — A szösszibú vannak a lepedők; a zsák meg a ponyva kőcbú van; a szapuruha, amit gazhordó ruhának hasznának, am meg csöppübbú van.” (Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR.)

Szalmájára nézve: külsejére nézve (Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON; Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA; Kőrispatak, NÉVTELEN).

[*Szamos*] *Nem szamos*: nem számít (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS).

Szarú-fa [*szalú-fa* Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS].

Szátyók ember: málészájú (Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR).

Szérdék: szerzemény. *Ebül gyűlt szérdéknek* stb. (Hódmezővásárhely, ERDŐS JÁNOS).

Szipakul: szipákol (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS).

Szoktatókása: 1. „A nászasszonyt biztatják, hogy az új menyecskének csak főzőgesse a szoktatókását Jó bánást, megbecsülést jelent.” (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS); 2. „a cseléd kap szoktatókását” (Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).

Szörzöny (ember): iparkodó, dolgozó (Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ).

Szuka-kapocs: lapos kapocs, a melybe a horgas párja belekapcsolódik (Hajdúböszörmény, BARCSA JÁNOS).

Szűr: álló vizen vízszintesen dobott lapos kavicsokat ugrat (Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON).

Szürenkedik: szivárog (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR).

Tarbúza: szákanélküli búza (Somogy m., Kadarkút, SZTROKAY LAJOS; Zala m., Tapolca, Diszel, VÁZSONYI IZIDOR; Abaúj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA).

Terepesedik: terebélyesedik; megfészkel magát. (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS.)

- Tojók*: az árpa, búza szakála (Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ).
- Torokkázik*: sétálgat (Lovászpata, HORVÁTH ENDRE).
- Turószik*: „az ótvar, midőn már darabokban kezd leválni; a kissé nedves szántás, midőn az eke előtt apróbb darabokká omlik szét“ (Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON); „szétmállik (pl. a pogácsa) (Balmazújváros, BARCSA JÁNOS).
- Tusz*: zuvat, temonda, megszólás, pletyka. (Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA.)
- Úrdolgas*: robotos (Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Abaúj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR).
- Vacskos*: vaskos (Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS; Abaúj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR; Székelyföld, PAAL GYULA).
- Vak-borozda*: 1. [Mezőtúr, TURI MÉSZÁROS ISTVÁN; Hódmezővásárhely, ERDŐS JÁNOS; Heves m., NOVÁK MÁRTON; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA; vak-bérázdo Lovászpata, HORVÁTH ENDRE]: rosszúl (görbén, nem kellő mélységre) szántott barázda; 2. az a végig húzódo kis horpadás a szántott föld felületén, mely a második szántáskor az első szántás középborozdája helyén keletkezik (Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS).
- Vakló*: lokomotív (tréf.) (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Mezőtúr, TURI MÉSZÁROS ISTVÁN; Heves m., NOVÁK MÁRTON; Maros-Vásárhely, PAAL GYULA).
- Vatallér*: dob alakú lapos hordócska ivóvíz számára, csobolyó (Lovászpata, HORVÁTH ENDRE).
- Vatorász* [Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; *vatyorász* Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS]: vatat, kutat, kotorász.
- Velővirág*: Colchicum autumnale (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).
- Vizi-bika*: bölömbika (Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Heves m., NOVÁK MÁRTON; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA).
- Zabálló hideg*: „disznó-hidegnek is hívják, mert a ki ebben szenved, mikor legjobban rázza a hideg, akkor is úgy eszik, mint a disznó“. (?) (Szabolcs m., Oros, NOVÁK MÁRTON).
- Zabéró körte*: egy körtefaj, a mely zabaratáskor szokott érni. (Egész Vasban elterjedt név, SZTROKAY LAJOS.)
- Zápoz*: zápokat csinál (szekéroidalba, létrába) (Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON; Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA).
- Zuhin*: erős, testes (nehezen járó) ember (Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ).
- Zusorka*: morzsolt tészta. (Alsókemenes, Egervár vidéke, SZTROKAY LAJOS.)

GÖMBOCZ ZOLTÁN.

II.

A részségység kifejezései.

(MNY. VI: 334.)

Leabeczigolt	lehorkant	lelopózta m.
lealjasodott	lehörpentett	lemorzsolt
leázott	leltányosodott	lemoslékolt
lebillentett	leitta m.	lemosódott
lebirkózott	leittasodott	lemozdított
leborosodott	leivott	lenyomaszkodott
lecsá vált	lejárt(-a magát)	leórázott
lecsündesedett	lekanyarította m.	leöntött
lecsüfult	lekapta m.	lepállott
ledöntött	lekaparta m.	lepipálta m.
leengedett	lekergetett	lepiszkosodott
leereszkedett	lekortyolta m.	leragadt
lefeketült	leköstölt(-a magát)	lerántott(-a m.)
lefölözött	lekovászolt	lerészegedett
lefőstött(-e magát)	lekörmölt(-e m.)	lerótt
lefújt	lelágylt	lerutult
legyűrt	lelőditott	le van sajnálva
lehervadt	lelohadt	lesajnálkozott

leskartolt	megforrott	megpuhult
lesugáritott	megfüstösödött	megrakta!
leszámlolt	meggaggyosodott (-gyult)	megrekedt
leszapult	meggajdosodott (-dult)	megrészegeedett (-gült)
leszart	meggabalyodott	megsántult
leszavazott	meggyógyult	megszedte m.
leszedte m.	meggyönt	megszédült
leszépült	meggyuladt	megszeszelt
leszitta m.	megháborodott	megszitta m.
leszippantotta m.	meghasznált (neki)	megszinesedett
leszopta m.	meghervadt	megszurkosodott
leszfűrt	meghót	megtakarította m.
leszüretelt	meghúzta!	megtalálta!
letakarta m.	megigazította m.	megtavaszodott
letakaródzott	megivott	megtelt
letárgyalt	megiszosodott	megtévedt
leterelt	megitalosodott	megtikkadt
letette m.	megitkányosodott	megtippant
leteremtette m.	megitta m.	megtisztelte m.
letisztázott	megittasodott (-sult)	megtorkollott
letörölt	megjárt	megújult
levan	megkajdult	megüllepedett
levégzett stb.	megkajlult	megüszkösödött
Megadta magát	megkapta!	meg van ütve
megaljasodott	megkapaszkodott	megvadult
megáporodott	megkékült	megvan
meg van ázva	megkenekedett	megvigasztalódott
megbelgult	megkeresztelt	megvirrasztott
megbénult	megkergült	megzabált
megbetegedett	megkészült	megzápult
megbirkózott	megkeveredett	megzöldült stb.
megbódult	megkivánta!	Nekiállt
megbokrosodott	megkóczagodott	nekibelgult
megbolondult	megkótyagosodott	nekiberetválkozott
megborjazott	megkotyogósodott	nekibetegedett
megborosod(z)ott	megködült	nekiborult
megbukott	megkötözködött	nekibuzdult
megbutult	meglakott	nekiczipekedett
megbüdösödött	megmarta!	nekidöglött
megcsalta m.	megmártódzott	nekidörrentett
megcsalatkozott	megmotozott	nekiesett
megcsapta!	megmutatkozott	nekifohászkozott
megcsöndesedett	megnádalt	nekifeszült
megdohosodott	megnehezedett	nekiforgott
megdült	megnyilott	nekigabalyodott
megelégedett	megokosodott	nekigyulladt
megeredt	megolvadt	nekihalt
megfejtelt	megpállott	nekihálalkodott
megfedkezett (m.-ról)	meg van patkolva	nekikészült
megfeneklett	megpikósodott	nekilátott
megfésülködött	megpilledt	nekimelegedett
megfinomodott	megpirult	nekioldozkodott
megfogódzott	megpityókosodott	nekirugaszkodott stb.

Ezzel berekesztem az igekötős igék sorát, bár van még egy jó csomó följegyezve nálam, pl. *odavan*, *odahajtott*, *odakanyarított*, *összekeveredett*, *összeszedelőzködött*, *televan*, *telefolyt*, *teleszaladt* stb. De minden hosszúnak végének kell lenni. A részegségnek többi kifejezései, még pedig a legérdekesebbek, maradjanak a jövő évre. Ha megérem.

LEHR ALBERT.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

47. Kedves olvasó! Ha nem olvastad, olvasd el, ha olvastad, olvasd el még egyszer Simonyi cikkét (M. Nyelvőr 39:319 és 432) s az enyémet (MNY. 6:382); aztán ítélj és felelj: én rám bizonyult-e a rossz-hiszeműség vagy ő rá? én ravaszodom-e vagy ő? én vagyok-e a nagy csaló?

LEHR ALBERT.

48. Visszaszívní. (MNY. 6:421.) Rexa Dezsőnek igaza van abban, hogy ennek a kifejezésnek nem Bródy az apja. Én itt két synonymjára hívom fel a figyelmet. Ezek: *visszaszop* és *visszanyel*. Amazt nagyon használja a nép, pl. „két kocsi ganéjt ígért még az ősszel, de aztán *visszaszopta*”. Régi könyvekben is olvasom. Emerre közlöm azt a leoninust, melyet a mezőtúriakra csinált valaki. Jegyzőválasztásról van szó, hogy nem arra szavaztak, a kinek megígérték. Ime:

Rút dolog az, hogy Túr, valahány mind annyifelé túr:

Túr rút visszafelé, *mit köpe, visszanyelé!*

LEHR ALBERT.

49. R. D úrnak. A *visszaszi* szót Putnoky Imre már a XVIII. századból mutatta ki; l. MNY. 4:415.

50. Megállik. A MNY. VI:384. lapján idézik Jászóról: *Most még ess, de nemsokára megállik.*

Ez értesítés nagyon is a ritkaság (exoticum) színezetével ruhazza föl e mondást, holott minden jászói öreg ember és *fiatal asszony* így mondja azt bizonyára. De nem csupán Jászón, így használják azt *ott* négy vármegyében (Zemplén, Abauj, Gömör, Sáros); mint ahogy ez az én, Színnyei-hez beküldött gyűjteményeimből is kitetszik (1901, 1902 és 1903). Sajnálom, hogy az én jegyzeteim elvesztek. Azokból most több példát íélzhetnek a keresett mintára. Kettő-három eszembe jut. Ide szúrom. *Hát osztán mikor ménik?* — kérdi tőlem egyik-másik. Tudták a faluban, hogy egész nyárra lakást vettem Kovácséknál. — Így is mondták: *Mikor lesz a menődés?* — *Sütik a holdvilág,* — a bődi embernek. — Én az -ódik, -odik képző erejét éreztem az effélékben.

KOMJÁTHY SÁNDOR.

51. Följegyzések. „Mindene álogban van má’ Nagykeszi (Komárom-megye). „A fölszivárgó víz *csömcög*“ (uo.).

„Szereti kend a halat?

Nem nagyon *karolom*“ (Székelyföld).

BEÖTHY ZSOLT.

52. Gegőzés. Gimnáziumi tanuló koromban, 1863 körül, Szeged közvetlen közelében fekvő majorságban láttam egy béres legényt gegőzni, a ki ujjainak ugyanazon tartásával végezte, mint ahogy azt Erdős leírja (MNY. 6:264), de e közben iaaa—iaaa hangokat hangoztatott és más dallammal, mint a fűzetben hangjegyekkel közölt. Kérdeztem, hogy mire jó az a gegőzés? Határozott választ nem kaptam, de annyi mégis kitűnt, hogy a szomszédos tanyákon levő egyik vagy másik pajtás hasonló módon válaszol reá. Egy ízben csakugyan magam is hallottam ilyen távoli válasz-gegőzést. Azt is megkérdeztem, hogy jeladás vagy értesítés akar-e ez lenni, de inkább csak időtöltésnek mondták. Arra a megjegyzésemre, hogy hiszen kurjantással is elérhetné azt, hogy a szomszédotanyai társai meghallják, többen is erősítették, hogy a gegőzés messzebbre hallatszik. Megjegyzem még, hogy a

legény mindig napközben és állva végezte, s csak egyszer láttam egy szalmarakás tetején oldalt dőlve s balkarjára támaszkodva gegőzni. Már régen Budapesten lakom, s noha minden évben lejárók Szegedre és környékére, a leírt eseten kívül egyebet se nem láttam, se nem hallottam a gegőzésre vonatkozólag.

NÁTY JÓZSEF.

53. K. K. úrnak. A hivatal-neveken, ha csak kényszerítő okok nem követelik, nem czélszerű változtatni. A míg az *elnök, főnök, gondnok, gyakornok, hivatalnok, írnok, mérnök, pohárnok, szónok, tábornok, tálnok, tárnok, ügynök, zsarnok* ki nem pusztul nyelvünkéből, addig a *raktárnok* is bátran megmaradhat. A régi *magazináriust* már 78 esztendeje *raktárnoknak* hívják. Minek változtassuk meg, mikor az új *raktáros*, a kit helyébe akarnak ültetni, egy cseppet sem jobb nála.

54. S. T. úrnak. *Ejtet, fejtet, festet* helyesen van írva, éppen úgy, mint a *bontat, írtat, szántat* stb. Igaz, hogy az „ő festette ezt a képet“ két értelmű, de két értelmű a *vesz* is, *elég* is és megannyi más. Hát ez a négy mentek:

En fegyvertelen senkit meg nem mentek,
Ti oly korán reggel hová mentek,
Hát a fiúk ugyan hová mentek,
Az adózástól a nemesek sem mentek.

A baj abban van, hogy a zárt *é*-t helyesírásunk nem különbözteti meg a nyílt *e*-től.

Sz. K.

55. K. T. úrnak. A czikkében felhozott helynevek nem fakadhattak egyazon töből (l. részletesebben Miklosich, Denkschr. d. kais. Akademie, Wien 1874). Az ó-magyar *Dibriczin* ma persze idegenszerűen hangzik; de régente azt is mondták: *kiriszt* = *kérészt*; *Szibin* = *Szeben*; *Kiris* = *Körös* stb. Akkor a *Dibriczin* sem volt idegenszerű.

56. S. T. úrnak. A Zaberdinus Boldizsárnak 1557 szeptember 15-én Nádasdy Tamáshoz írt levelében többször előforduló *paydassus* nem egyéb, mint a kaj-horv. *paydás*: *socius, sociennus, sodalis, collega, contubernalis, consors, compar, commercator, conservus* stb. Származott pedig a magyar *pajtás*-ból.

57. Az „Esti Ujság“ 1910 aug. 19. számában: „Erre ma reggel a többi malmok munkásai sztrájkba léptek s a malmok *leállítását* kierőszakolták“.

58. Szk. K. Ön azt kérdezi tőlünk, jó-e az a magyarázat a *keresztül-kasul* kifejezésről, a melyet Thewrewk Árpád „Magyar nyelvészeti adalékok“ című füzetében (3. lap) nyújt. Th. ugyanis arra támaszkodik, hogy a *keresztül-kasul* régen *k. kosul* volt, s itt a *kosul* = mint a *kos*. Th. ezt a véleményét egy Homerosból vett analógiával is támogatja. — Szíves soraira azt feleljük, hogy ennél a magyarázatnál, a mely *Simonyi*, Magy. Határozóiban (III. 362.) is megvan, mi sem tudunk helyesebbet.

MELEGDI JÁNOS.

TARTALOM.

		Lap
ALEXICS GYÖRGY:	Alacs	79
ANGYAL DÁVID:	Vér volt hozzá	459
BACSÓ GYULA:	Az adavidéki nyelvjárás szókinéséből 46, 138, 187, 282	
BEÜTHY ZSOLT:	Följegyzések	469
BERCZIK ÁRPÁD:	Rovás 40,	90
	A magyar szókinés pusztulása	97
	Allam és nyelv	159
CSAPODI ISTVÁN:	Helyes	177
	Elfajzás, elfajulás	227
	A lencse gömb	364
	Ölbe sír	365
CSÁSZÁR ELEMÉR:	Délibáb	224
CSÜRI BÁLINT:	Faludi idylljeihez	415
DEKÁN SÁMUEL:	Torontálvásárhelyi tájszók 331,	429
ERDÉLYI LAJOS:	Hátpecsenye	48
	Méncseredik	144
	Szinnyei, Finnugor nyelvtudomány	234
ERDŐS JÁNOS:	A gegőzés	263
FABÓ BERTALAN:	Csárdás	368
FOKOS DÁVID:	Láng gyúl a lángról	175
GÁLÓS REZSŐ:	Temesvár = Kolozsvár	80
	Benkő József a tájszólásról	86
	Pörösztó	321
	Bessenyei akadémiai törekvései	377
	Délibáb	457
GOMBOCZ ENDRE:	Kék	228
	Graumann, Magyar növénynevek szótára	235
GOMBOCZ ZOLTÁN:	Csiribiri	29
	Titkári jelentés	190
	Szinnyei, A magyarság eredete	236
	Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz 238, 333, 430,	465
	Hülye	267
	Füstély	323
	Szonika	324
	Szuszma	421
	Heyden Sebald	427
	Tágit vkin	431
GÖNCZY BÉLA:	Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez 276,	374
HARSÁNYI ISTVÁN:	„Az úr gombos kertében“	170
	Gomboskert	229
HEINLEIN ISTVÁN:	A Piry-hártya történetéhez	87
	A nyelvújítás mint perdöntő bizonyosság	87
HELLEBRANT ÁRPÁD:	A magyar nyelvtudományi irodalom 1909-ben	265
HERMAN OTTÓ:	A debreczeni lófogatok	49
	A debreczeni lófogatokhoz	236
HORGER ANTAL:	A szakadati nyelvjárás sziget 197, 306,	378
HORVÁTH JÁNOS:	Katona Lajos	327

	Lap
IVÁNYI BÉLA:	Nyelvtörténeti adatok 180
JABLONKAY GÁBOR:	A máriabesnyői töredék 20
KARL LAJOS:	Néhány magyar népnévről 173
KATONA LAJOS:	Kökényfa és szilvafa 193
KOMÁROMY LAJOS:	Mi az a Zugló? 77
	Adatok a Tájszótárhoz 93
	Burjánirtás 177, 462
	Válaszok 384
KOMJÁTHY SÁNDOR:	Megállik 469
KÓSSA GYULA:	Régi magyar gyógyszernevek 37, 183, 273, 369
KÜRSCHÁK JÓZSEF:	Bácsmegyei contredanse-a 176
LEHR ALBERT:	Nem fogy rajt' csodám 32
	A részegség kifejezései 42, 92, 136, 237, 334, 467
	Két hónapja, tizenhat éve 81
	Hogy mondják a degeneratiót magyarul? . . 127
	Arany-magyarázatok De az egri lányból sem lett egri asszony 166, 284
	Öcsém 336
	Véresszájú 359
	Hol az igazság? 382, 469
	Arany-magyarázatok. XXIX. Pörsztó . . . 390
	Visszaszi 469
MELEGDI JÁNOS:	Esztergom 96
	Schlözer és magyar hallgatói 232
	Kötözés, ujtorna? 240
	Kaukázusi helynevek 269
	Az -it képzőről 330
	Debreczen. — Paydassus. — Keresztül-kasul 479
MELICH JÁNOS:	A tövégi magánhangzókról . 14, 58, 111, 150
	A tihanyi apátság története 40
	Magna Hungaria 48
	Szeremley Császár Loránd 134
	Görög és szerecten 144
	Névmagyarázatok 241
	Regede 288
	A magyar nyelv szláv jövevényei 289, 337, 395, 444
	Ismeretlen latin-magyar szótárak a XVI. szá- zadból 329
MÉSZÁROS KÁLMÁN:	Adatok a Tájszótárhoz 186
MÉSZÖLY GEDEON:	Gomboskert, gomb 120
	Hosszú 209
	Jegyzetek a „Sermónes Dominicales“ szó- tárhoz 401
	A „rokon“ szó eredete 433
MOENICH KÁROLY:	Nyelvtörténeti adatok 35, 181, 271, 326, 371, 460
T. NAGY IMRE:	Vasas marok 96
	Tobogán 96
	Kupa 96
NÁTLY JÓZSEF:	Gegőzés 469
ÓDÖNGÖ ÁBEL:	Nyelvtörténeti adatok 131
	Battyány Kristóf levelezéséből 229
	XVI. századi levelekből 448
	Boráldó 368
PAIS DEZSÓ:	Czifra nyomorúság 226
PUTNOKY IMRE:	Visszaszívní 421
REXA DEZSÓ:	Beregmegyei tájszók 94
RÓVID VOZÁRY GYULA:	Mikszáth nyelve 69
RUBINYI MÓZES:	Csokonai nyelvről 375
	Gárdonyi nyelvről 376
	Mikszáth nyelvről 377

	Lap
RUBINYI MÓZES	457
RVGY.:	91
SIMAI ÖDÖN:	Két haza 25, 73, 123, 219, 259, 316, 355, 451
	Kérem az ajtót betenni 33
	Kazinczy Ferencz nyelvújítása 130
	Nyelvújítási adatok 162
	Reforma 269
	Mársal Társalkodó Murányi Venus 325
	Éhhalál 362
	Sirám 363
	Neszmélyesség 406
	Házasságtörés 419
	A magyar hónapnevek 422
	Harap 456
	Bebizonyít, kibizonyít 96
	Lélekbe járó dolog 270
SZÉKELY ISTVÁN:	Aranyhegyek 40
SZEMKÓ ALADÁR:	A régi contredanse 89
SZERKESZTŐK:	A Finn-ugor Társaság új elnöke 456
	Lovak színe 1
SZILÁDY ÁRON:	Nemere 48
SZILY KÁLMÁN:	Hunfalvy Pál emlékezete 77
	Garabonciás 78
	Kisértetlen 91
	Füle botja 96
	Példány = példa? 144
	Veszteség, vesztesség 145
	Az ajtót betenni 192
	A magyar természettudományi műnyelvről 192
	Sundám — bundám. — Czillárfü. — Tény 232
	Vegyeshangú szók mélyhangú ragokkal 240
	Hunfalvy Pál kézirati hagyatéka 240
	Vele álmodik 270
	Többség, kisebbség 286
	Gigán 288
	Ki a hibás? 320
	Iglicze — gilicze 336
	Polémia 336
	Praesta 367
	Fyre walo wysla. — Csatároz 367
	Lélekbe járó dolog. — Tökörű 384
	A „cseppfolyós“ szó történetéhez 432
	Illető és golyó 432
	Fölszámít. — „Nec portae inferi 458
	Szemptelen 458
	Lyüki 459
	Rótok 470
	Szömör 12
	Raktárnok. — Mentek 227
SZINNYEI JÓZSEF:	Az Árpád-kori szövégi u betűk kérdéséhez 281
SZTROKAY LAJOS:	Retkes 217
	Vasmegyei följegyzések 134
B. TAKÁTS LAJOS:	Három mondattani sajátosság a désiek nyelvéből 30
THJ.:	B. Obál: Hungarica Vitenbergensia 31
TOLNAI VILMOS:	Déliabáb, délibábos 105, 247, 299, 345, 385
	Láng gyúl a lángról 129
	A szólásokról 144
	Sirám 174
	Magyar fogatok 225
	Harap, elharapozik
	Tarhó -- tarló

	Lap
TOLNAI VILMOS :	Sírám 229
	Kelemen, Idegen szavak szótára 233
	A tárgyaz ragozásról 288
	Forgó 365
	Székely-gulyás 366
	Nemere 418
	Arany János irodalomtörténete 428
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN :	Gomboskert 172
	A szentek szerepe a magyar nyelvben 214, 350
	Komjáthy Benedek becsülete 254
TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN :	Nyelvtörténeti adatok 83
	Minő. Semminő. Semminősi 185
	A páztoréletből 278
VIKÁR BÉLA :	Derül-borúl 268
VISKI KÁROLY :	Aranylábu. Vaslábu 76
	Szeghalom. Szélhalom 77
ZOLNAI GYULA :	Holmu 240
LEVÉLSZEKRÉNYÜNK :	48, 96, 144, 192, 540, 288, 336, 384, 431, 469
ROVÁS :	40, 90, 284, 382
TÁJSZÓK :	42, 92, 136, 185, 236, 278, 331, 378, 429, 464
TÁRSASÁGI ÜGYEK :	140, 189
GYAKORIBB HIBÁK :	Az 53., 54., 56. füzet borítékán.
ÉRTELEMZAVARÓ HIBÁK A NYSZ.-BAN :	Az 59. és 60. füzet borítékán.

SZÓMUTATÓ.

Ablak 340	árticsóka 115	barangol 359
ádáz 222	aszat 401	baráti 317
áj 151	aszó 104	barátságatlanság 317
Ájándék 242	asszony 169, 285, 286	barázda 66
ajbok 321	asztag — kazal 94, 187	bárd 61
akác 118	át ∞ ált 165	-be rag 154
aki ∞ amely 94	atraczel 400	bebizonyít 422
akna 62	avar 30	befátyoloz 359
alacs 79	avas 104	begyőz 177
alagya 316, 326	avatkozik 316	béjelent 33
alakatlan 452	az mutató névmás 401	béla-muzsika 325
alatt 26		bélyeg 267
alít 104		bércz 153
álmodik vele 240	Bab 15	berkenye 16
álom 151	bába 66	bérmál 291
álnév 316	babona 18	bervény 118
álnok 297	babóncz 208	bestye 295, 396
alpári 116	bagolyrúgta 94	beszte 66
ámél 404	bájol 316	beszéd 66, 343, 446
andalog 33	bakacsín 115	beszél 66
apácza 297	Baksa 247	beszély 66
apát 290	bakszán 96	betart 177
aranyhegyek 27, 96	Balaton 64, 245, 444	betenni az ajtót 144
aranylábu 76	Balázs 115	birálat 287
aranyozat 316	balog 153	birtokosjelző szórendje 26
árboc 166, 295, 316	bankó 115	Boodon 294
arczúlat 222	bánya 66	bodza 401
Árpád 152	baraczk 60	

boglárka 171
 bojtoscska 171
 bókol 221
 bokor 222
 bolgár 18
 bolha 66, 445
 bolt 116
 bomladék 452
 boráldó 368
 borda 62
 bor-köles 401
 borkupecz 222
 borona 62
 borongós 359
 borostyán 445
 borotva 58
 borúl 268
 borúlat 359
 borzongós 101
 Buda 296
 buja 65
 Bulsu 151
 bunda (kút) 86
 buszulyog 201
 buzdugán 201
 бүкк 61
 бүнкөдик 326
 бүрү 445
 бүшке 267
 бүшkeség 317
 Contredanse 176, 270

Csal 164
 családás 317
 csalogány 263
 csánk 117
 csárdás 368
 császár 115, 446
 csatároz 336
 csáva 58, 66, 398
 csemete 115, 116
 csendetlen 222
 csengő 404
 csép 446
 cseppfolyós 367
 cseresnye 66
 cserfa 150
 csermely 221, 222
 cserü 15
 csésze 66
 csevicze 398
 csicséri 115
 csimasz 115
 csipél 402
 csipkézet 318
 csiribiri 29
 csiricsáré 29
 csízió 115
 csoda 62
 Csokonai nyelvéről 375

Csongrád 445
 csorba 63, 398
 csóró 86
 csó 115, 446
 csőbőr 444
 csődör 115, 446
 csudám nem veszhet 32, 327
 csuka 66, 398
 csatornázás 223
 csütörtök 401

Czafat 117
 czander 378
 cz ∞ c jelölés 123
 czélnál van 383
 czifra nyomorúság 226
 czigánykodik 30
 czillárfű 192
 czinagár 223

Dadog 223
 dákos 117
 dal 221
 dallani 223
 dām-vad 118
 dán 318
 de 170
 Debreczen 243, 470
 december 371
 délibáb 30, 224, 457
 derék 341
 derül 268
 deszka 444
 dézsma 115
 -d ∞ -gy képző 153
 dícsőit 403
 dinnye 16, 66
 dísz 318
 diszit 99
 dob-szó 406
 dorong 400
 Döbröcze 245
 döledék 318
 drága 63
 dupla 115
 dús 114
 dúsnok 338

Eb fújja, kutya járja 281
 ebéd 446
 Ecilburgu 15
 eczet 444
 Edlelmes 242
 egyenesen 41
 egy füst alatt 91
 éhhalál 269
 éjtszakázás 223
 eke 267

-e kérdő szó 217
 ékesít 99
 el- 154
 elcsinálni 384
 eldőd 318
 elé 154
 élelem 318
 elemőzsia 296
 eléztébb 403
 elfajzás ∞ elfajulás 127, 227
 elhalványul 318
 elharapozik 174
 elhűl 267
 eljegyzí magát 179
 elkeseredik 267
 elkorcsosodik 127
 elködült 43
 ellen 463
 elleni 399
 elnéz 318
 elő 153
 előérzés 319
 előír 464
 elől használata 178
 előtte 403
 első 34
 eltolja a nyakáról 27
 elutasít 318
 él vmivel 192
 embertárs 319
 embertülső lánczos 56
 embertülső lógós 52
 Emelő 242
 említ 223
 Emse 242
 Endre 157
 Enech 242
 enyészet 319
 Erdély 150
 ergölőszán 96
 ereszkedő 86
 eretnek 298
 erősség 403
 -ért rag 26
 értekezlet 287
 érvénytelen 88
 észak 404
 eszelősködik 223
 észfek 404
 ésszerű 99
 eszterág 445
 Esztergom 96
 eszterha 66
 esztce 444

Fadd 152
 fakó 89
 falámia 295
 falcsa ∞ falka 131

fark 151
 fásit 319
 fegyelem 165
 fehér 150
 Fehera 154
 fekete 90
 félelmes 101
 felemel \sim felvesz 90
 félős 101
 feltörni 27
 felüllemel 33
 felvilágosodik 33
 felvonás 33, 319
 fenyér 94
 férfias 223
 fi 157
 filigrán 117
 fillér 200
 fitogtatás 101
 fogasi 223
 foglalat 319
 fokozat 288
 folyóka 121
 forgó 365
 forint 115
 föld fia 43
 fölszámít 432
 franczia négyes 176
 fukar 30
 fuldokni 223
 fustély 323
 fuszujka 201
 futóka 121
 füge 114
 függetlenség 319
 füle botja 78
 füre való vizsla 232, 336
 füstörékel 223
 fűz 151

Gabona 62
 gaj 86
 galamb 400
 Galambocz 242
 gamó 280
 gáncza 18
 garaboly 61
 garabonciás 48
 garabonczáskodás 224
 garád 93
 garázda 63
 garczon 136
 Gárdonyi nyelvéről 376
 garmada 66
 gát 343
 gátya 19, 396
 gegőzés 263, 469
 gereben 19
 gereblye 18

gerenda 66
 gerezna 445
 gerlicze, gilicze 288
 gigán 270
 gilisza 66
 gitár 117
 golyó 384
 gomba 66, 400
 gombocska 121
 gomboskert 120, 170, 229
 gondatlanság 319
 goromba 63
 gögös 267
 gölye 267
 gömbörödik 94, 186
 gönye 267
 görbe 66
 görög 144, 173, 290, 445
 göröncsér 119, 152, 296, 445
 göröngy 113
 gránicz 113
 gúny 117
 gúzs 61
 guzsaly 86

Gyalogszán 96
 Gyarmat 151
 gyáva 319
 -gy \sim -d helynévképző 156
 gyengés 224
 gyepőlős 54
 gyilkol 320
 Gyönyörű 241
 gyűjteményes 165

Had 151
 hadaz 224
 hadnagy 154
 hagymáz 432
 hagyomás 224
 hajadon 179
 bajnalesillag 131
 hajnalka 121
 hajszás 52, 56
 hajtalék 33
 hál 40
 hallani 399
 hallik 252
 halom 15, 77, 151, 240, 343, 445
 hámfa 54
 hangulat 288
 hanyattá 403
 hány \sim mennyi 41, 91
 haraghatik 224
 harap 174, 419

harcsa 66
 három 151
 hátlátartó 56
 hátpecsenye 48
 házadodik 432
 házasságtörés 41, 363
 hegy 153
 héjazat 224
 herécsel 224
 hét 150
 heverő 281
 hiju 86
 himez 259
 hités \sim hitves 36
 hittyes 54
 holnap 219
 homály 89
 homloklevél 320
 hónapnevekről 406
 honvéd 192
 hoppa 86
 horgol 186
 horh 151
 hosszú 209
 -hoz rag 154
 hozolna (?) 132
 hullám 221, 355
 hún 30
 hunczutka 102
 hungarus 30
 hurduj 379
 husvét 298
 hűledezik 268
 hűle-füle 267
 hűltszájú 268
 hűlye 267
 hűsít 453

Idegen nyelven beszél 43
 időjelző 99
 időszakasz 355
 iga 62
 igeekötő helye 218
 iglicze 288
 igricz 444
 iker 150, 221
 illető 384
 imetten 104
 infinitívus használata 26
 ingváltság 273
 instál 396
 interes 117
 iromány 355
 ispót 118
 iszap 401
 -ít képzőről 330
 izlet 355
 izsgáncz 18

Jászol 16
ját 104
jeget megtörni 27
jegyzet 355
jelenés 355
Jenő 241
jobbágy 154
Józsa 247
jön ~ megy 90
juh 151

Kacsing 259
kaczagány 259
kaczi 102
kaloda 66
kámzsa 115
kapeza 65
kapocs 113
káprázolat 263
káptyon 202
kapu 156
karabó 61
kartablanca 115
kasza 66
kaukázusi helynevek 269
Kazinczy helyesírása 75
Kazinczy mondattani
idegenszerűségei 25
kefe 384
kegyelet 87
kék 228
kelepce 66
kellem 355
kerek 150
kéremlés 373
kereszt 292, 445
keresztül-kasúl 470
kereszttyén 18
kerlitka 230
keserv 267
készetlen 281
keszi 104
kéték 259
két haza 457
két hónapja ~ két
hónap óta 81
kezelní 192
kémű 356
kibizonyít 422
kicsi ~ piezi 422
kiékesít 356
kienged ~ kiereszt 90
kietlen 101
kifejldés 288
kifizet 356
kijátsza magát 462
kikészítés 356
kinestár 356
kinevez 260

kipalléroz 356
király 337
kisefa 54
kisértetlen 77
kisugárzik 356
kivesz esküt 465
kivirit 356
kivülről 463
kocsiszán 96
kolbász 66
kolozsma 86
kolumbácsi légy 242
komázik 281
komoly 221
Konstantinápoly 396
konyha 342
kopék 63
kopicz 113
kopja 65
koppantóra 57
korcsma 66
kosár 380
kosarat ad 28
kosolya 86
kóst 204
kótya-vetye 65, 396
kótyavetyés 132
kökényfa 193
költeményes 356
kölyök 267
könny 219
köteny 260
kötet 356
kötőfűz 240
köz 150
közel 436
kukacz 444
kúp 117
kupa 96
kuszkruly 206
kútya 396
külváros 356
Kürt 152
Kürtgyermat 151

Labancz 144
ladik 67
lag-leg 453
lakhely 33
láng gyúl a lángról 31,
130, 175
lapát 67
laplag 356
leállit 470
lefizet 356
lélekbe járó 367, 456
lelkület 288
len 444
lencse 396

lenge 267
lengyel 18, 289, 400
leromlás 127
letérdel 260
levegő 33, 356
lever 34
línea 117
livu 86
locs-fecs 260
lócza 87
lófogatok mesterszavai
49
lófő 34
lógós 54
lopódokolt 357
lovak színe 89
lovász 151
lyuk 151
lyüki 458

Magához jön, tér 27
magához vesz 27
magán kívül van 27
magára vesz 178
magv 260
magyal 398
máj 380
málészájú 362
malom 118
Malombáza 242
magyar 152
malaszt 15
maradék 151
mart 151
másat ~ mást 281
matász 118
mazolány 117
mécs 116
meg 154
megállik 384, 469
megeszmődik 136
megházasodik 179
meglepő 34
megmelleszt 253
megölette Boris nénit 43
megvét 166
megye 66, 398
Megyer 152
Melegd 152
melle kívánja 282
mellékes 357
ménés 116
ménéscredik 144
mert 218
mezsgye 66, 397
mi 157
Miksa 247
Mikszáth nyelve 69, 377
milyen 34

mindenség 357
mindenütt 34
minét 270
minő 34, 185
mocok 422
moh 401
moly 61
monda 357
morotva 58, 445
Morva 58
morvány 445
mostoha 339, 395
motolla 400
munka 400
murok 60
murva 58
muzsdal 398
művész 357

Nadrág 17
nagy 151
nagyilektűség 357
nagyásád 34
-nál -nél rag 26
napisám 260
narancs 116
Nebojsa 246
nefelejts 357
-nek rag 154
néma 63
nemere 418, 456
német vendégszók 102
nem fogy rajt csodám
32, 327
népesít, népesség 357
népesülés 357
népszerűsít 288
neszmélyesség 362
névelő, fölőslages 41
nő ∞ terem 463

Nyaklőszeg 54
nyalka 102
Nyék 152
nyerges 52
-nyi képző 157
nyom 313
nyomatvány 357
nyoszolya 399

Okirat 98
oláh 338
olaj 62
olasz 16, 339
olvas ∞ számlál 91
óra 404
orbonász 18

ordás leves 86
óriási 454
ostya 117, 396
oszlop 445
osozik 136
osztó pör 391
osztiga 114

Öcsém 336
ömlik 357
őr 150
őregül 404
örhely 357
Őrs 154
összehorgol 94
ösztön 444
ösztörű 61, 445
ötös fogat 144

Paczkáz 102
paizs 115
pajta 68
palaczk 60
palaczka 63
palacz-ujj 63
palást 398
palócz 20
pálya 115
pamarancs 117
panyó 68
panyóka 68
pap 15
parancsol 400
paraszt 64
parázna 298
paráznaság 364
parázs 260
párducz 90
parittyá 396
párt 115
paskevics 325
Pásztó 241
pásztorélet műszavai
278
patak 220
patkány 113
patkó 112
paydassus 470
pecsenye 19
pej 90
példány ∼ példa 91, 454
pelyva 58
penge 267
péntek 400
Pentuka 154
pénzecske 121
perel 338
perje 19

perküzdő 322
pest 397
Pest 296
pesztercze 66, 444
petecz 118
Petőfi nyelve 48
pézma 282
piacz 115, 116
pilis 291, 446
pillantat 358
pillézik 186
pince 66
pipe 65
Piry-hártya 87
pise 65
piszmog 422
pisztráng 400, 444
pizuka 381
pizslen 65
plébános 115
pocsék 422
pócza 67
póczik 67
pohár 342
pohározás 34
poján 113
pokol 444
polcz 67
polémia 320
polgár 119
poloska 399
pólya 399
pondró 112
ponyva 58, 68
poroszló 322, 338
porosztó 390
posztó 112
Pot 120
pótlék 454
pozdorja 65
pöroztó 321, 390
pötye 396
praesta 336
pulikutya 280
puszta 63
pünközd 16

Raad 178
Radó, Rádó 242
ragasztőszeg 54
ragya 66, 398
rajt 435
rajz 35
rajzolat 357
raktárnok 470
rakva 314
rázsgya 19
reforma 130
rege 260

- Regede 288
 rekettye 66
 reményfa 263
 rémes 101
 réműl 267
 rend 400
 rendes 260
 részegség kifejezései
 42, 92, 136, 237, 334,
 467
 retek 61
 retkös 227
 retteg 267
 rikkants 86
 ritka 63, 446
 robot 113
 rokon 433
 rokonos 358
 rondál 261
 rótok 458
 rovás 280
 rozs 401
 rozsa 66, 397
 rög 86
 rözse 19
 rudas 54
- Sár 151
 saraglya 65
 sárga 89
 sark 151
 seb 405
 seborvos 358
 séd 151
 segédeszköz 35
 sekrestye 117, 396
 semminő 185
 serdül ~ csördül 405
 silla 399
 sippad 261
 siradoz 136
 sirám 129, 225, 325
 só 152
 sóp 204
 sorompó 261
 söreg 113
 spir 381
 spongeya 117
 strimpök 204
 sulyom 152
 sundám-bundám 192
 sussanás 261
 Szád
 szagján 118
 szájahült 268
 szájal 261
 szalma 66
 szán 17
 Szántó 241
- szapora 63
 Szárhegy 76
 szarka 66
 szárm 152
 szavatol 338
 szég 150
 Szeged 297
 Szeghalom 77
 szék 150
 Székely-gulyás 366
 szekercze 66
 szekernye 66
 szekrény 118
 szelemen 19, 400
 szelencze 66
 Szélhalom 77
 széllyel 267
 személyes 261
 szemkötő 261
 szemptelen 432
 széna 62
 szénahordószán 96
 szent 64, 400
 Szent András pofa 353
 Szent János pohár 351
 Szent János tűze 351
 Szent László nemesei
 351
 Szent Lázár szegényei
 351
 Szent Márton adója 350
 Szent Márton ludja 352
 Szent Mártonnyavalyája
 353
 Szent Mihályi korcsma
 352
 Szent Mihály lova 216
 Szent Miklós kenyere
 352
 Szent Miklós pénze 350
 Szent Tamás szolgája
 353
 szerecsen 144, 174
 szerelem 151
 szerencse 395, 400
 szil 151
 szilva 58
 szilvafa 193
 szimpla 115
 szín 151, 358
 szint 282
 szirt 358
 szita 62
 szittyó 65
 szolga 66
 szombat 68
 szomszéd 400
 szonika 324
 szonyolodik 136
 szóvégi u betű 12
- szállászet 99
 szömör 459
 szörhintő 86
 szörnyeteg 358
 szretya 396
 szugoly 77
 szulicza 381
 szurony 103
 szuruly 206
 szusзма 421
 szuszog 422
 szüle 267
 szürke 89
- Tágít vmin 431
 találja magát 464
 találmányos 35
 taliga 52, 66
 talpkő 358
 tanács 152
 tanya 66
 tapint 35
 taraczk 61
 taraglya 65
 tárgy 117
 tárgyas ragozásról 288
 tarhó ~ tarló 225, 252
 tarka 90
 tarvarjú 133
 tege 86
 tejjel ~ tejen (hizlalt) 41
 Tekerőpatak 76
 tekintély 98
 telek 151
 Temesvár ~ Kolozsvár
 80
 tény 192
 természettudományi
 műnyelv 145
 tészta 62
 ti 157
 tiszta 63
 tó 114
 tobogán magyar neve 96
 tompa 63
 toporján-féreg 86
 többszám használata
 41
 többség ~ kisebbség
 240
 többszöröz 35
 tők 61
 tökörű 367
 tömlőcz 111
 történetíró 358
 trágár 219
 trombita 116
 tromf 325
 tuczin 117

tudokál 282
tudományos 358
tudta nélkül 41, 91
tutaj 61

Uchuga 154
ugratni 97
unoka 446
unygyicza 381
úr 152
út 152
utálat, utálmány 35
után használata 177
utasít 221
utolsóban van 94

Ügy 151
ügyész 358
-ül képző 404
üllen 399
ültetmény 35
ünő 86
üt: jól üt ki (a dolog)
28

Vad 152
vád 113
vádol 338

vadrác 30
vak 152
Vál 294
valahá 34
vallani 399
van szerencsém 28
vár 152
Varazsd 297
vasas marok 96
vaslábú 76
Vászoly 294
vatzkor 86
-va, -ve képzős igenév
313
vecsernye 66
véd 358
veder 62
vég 151
végrendelet 88
vénesszonyok nyara 282
vendég 151
veréb 62
véres magyar 361
véresszájú 359
versezet 358
veszteség ∞ veszteség
96
veternye 66

vigília 117
villa 65, 399
virágzat 358
visszasugároz 358
visszaszi 421, 469
viszontagol 358
vitorna 240
vizsga 455
völgy 154
v- tövű névszók 156

Zabola 399
zárza 382
zászló 68, 111
zavarba hoz 28
Zemplén 245, 432, 444
Zimony 245, 444
zöld verte 43
zugló 77

Zsábra 204
zsidó 18
zsilip 446
zsineg 112
zsiros szájú 362
zsvány 358
zsolozsma 66

VI. ÉVFOLYAM.

1910. JANUÁR

1. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓI

SZERKESZTI

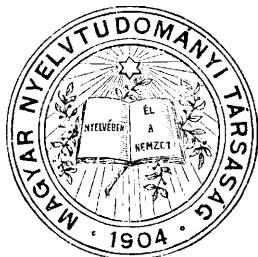
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

51. FÜZET

JANUÁR 1910.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1910.

TARTALOM.

	Lap
Hunfalvy Pál emlékezete, <i>Szily Kálmán</i> -től	1
Az Árpád-kori szóvégi <i>u</i> betűk kérdéséhez, <i>Szinnyei József</i> -től	12
A tövégi magánhangzókrol, <i>Melich János</i> -től	14
A máriabesnyői töredék, <i>Jablonkay Gábor S. J.</i> -től	20
Kazinczy Ferencz nyelvújítása VIII., <i>Simai Ödön</i> -től	25
Szó- és szólásmagyarázatok : Csiribiri, <i>Gombocz Zoltán</i> -től; Délibáb, Láng gyúl a lángrol, <i>Tolnai Vilmos</i> -től; Nem fogy rajt' esodám, <i>Lehr Albert</i> -től	27
Nyelvújítási adatok, <i>Simai Ödön</i> -től	33
Nyelvtörténeti adatok, <i>Moenich Károly</i> -től és <i>Kóssa Gyulá</i> -től	35
Különfélék, <i>Melich János</i> -től	40
Rovás, <i>Berczik Árpád</i> -től	40
Népnyelv, <i>Lehr Albert</i> -től és <i>Bacsó Gyulá</i> -től	42
Levélszekrényünk : 1—6	48
Borítékon : Értesítés. — Kérelem. — Hangjeleink. — Jelöléseink magyarázata.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* tolyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz., mielőbb beküldeni.

Hornýánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapestén.

VI. ÉVFOLYAM.

1910. FEBRUÁR

2. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

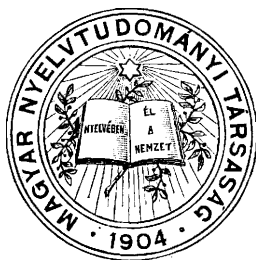
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

52. FÜZET

1910. FEBRUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1910.

TARTALOM.

	Lap
Debreczeni lófogatok, <i>Herman Ottó</i> -tól	49
A tövégi magánhangzókrol II., <i>Melich János</i> -tól	58
Mikszáth nyelve, <i>Rubinyi Mózes</i> -tól	69
Kazinczy Ferencz nyelvjútása IX., <i>Simai Ödön</i> -tól	73
Szó- és szólásmagyarázatok : Aranylábú, Vaslábú, Szeghalom, szél- halom, <i>Viski Károly</i> -tól; Mi az a Zugló? <i>Komáromy Lajos</i> -tól; Kisértetlen, Füle botja, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Alacs, <i>Alexics György</i> - tól; Temesvár = Kolozsvár, <i>Gálos Rezső</i> -tól; Két hónapja, tizen- hat éve, <i>Lehr Albert</i> -tól	76
Nyelvtörténeti adatok, <i>Túri Mészáros István</i> -tól	83
Különfélék, <i>Gálos Rezső</i> -tól és <i>Heinlein István</i> -tól	86
Lovak szine, <i>Szerk</i>	89
Rovás, <i>Berezik Árpád</i> -tól, <i>RVGy.</i> -tól és <i>Sz. K.</i> -tól	90
Népnyelv, <i>Lehr Albert</i> -tól, <i>Komáromy Lajos</i> -tól és <i>Id. Rövid Vozáry</i> <i>Gyula</i> -tól	92
Levélszekrényünk : 7—12	96
Borítékon : Értesítés. — Kérelem. — Fizetők. — Figyelmeztetés.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tolyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdij (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdija, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdijat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz., mielőbb beküldeni.

1909 december 31-ig.

1908-ra tagdíjat fizetett Gálos Rezső. Összesen (I. 49. füz.) 5421 kor.

1909-re tagdíjat fizetett: Csengeri János, György Lajos. Gyulai Gaal Gaszton, Kallós Ede (II. részl. 5 kor.). Laczkó Géza, Méray Irén, Pruzsinszky János, Schön József, Szabó Viktor, Szemkő Aladár, Varga Henrik (II. részl. 5 kor.), Veress Endre, Wilde Ferencz (II. részl. 5 kor.). Összesen (I. 49. füz.) 5215 kor.

1909-re előfizetett: Lőcse: Kaszinó, Kir. főgimnázium, Szászfőregén: Evang. gimnázium. Összesen (I. 49. füz.) 3860 kor.

1910-re tagdíjat fizetett: Baumgartner Alajos, Kelemen Béla, Kherndl Antal, Nagy Ödön, Simonyi Zsigmond, gróf Széchenyi Gyula, gróf Teleki Tiborné, Tóth Károly, Vásárhelyi Imre, Zalai Mihály. Összesen 100 kor.

1910-re előfizetett: Kaposvár: Somogy vármegye könyvtára, Szeged: Városi főgimnázium. Összesen 20 kor.

1910 január 31-ig.

1909-re tagdíjat fizetett: Ágner Lajos, O. Nagy József, Németh Béla (II. részl. 5 kor.). Összesen (I. főntebb) 5240 kor.

1909-re előfizetett: Dész: Áll. főgimnázium, Szászváros: Arany János ifjúsági önképző. Összesen (I. főntebb) 3880 kor.

1910-re tagdíjat fizetett: Ágai Adolf, gróf Almásy Dénesné, Altschul Adolf, gróf Apponyi Lajosné, gróf Apponyi Sándor, Bajza József, Bakó Sándor, Baksay Sándor, Balassa József, Barabás György, Barabás Samu, Bartoniek Géza, Batty Zsigmond, Bedő Albert, Berczik Árpád, Berghoffer Károly, Biró Imre, Bodola Lajos, Boldisár Kálmán, Braun Lajos, Concha Győző, Csoma József, Darvas Adolf, Dósa Imre, Ecseri Lajos, Éles József, Emmer Kornél, Eösz Ferencz, Erdős János, Farkas Sándor, Fiók Károly, Fischer Colbrie Ágost, Freckay János, Friedländer Gyula, Gárdonyi Géza, Gellén Endre, Gépész Mihály, Girardi István, Gönczy Béla, Györgyey Illés, Györgyey Miklós, Győry Árpád, Győry Tibor, Halász Dezső, Haraszti Gyula, Herman Ottó, Hodinka Antal, Ilosvay Lajos, Jablonkay Gábor, Jambrikovics László, Karácsonyi János, gróf Károlyi Gyuláné, gróf Károlyi Lászlóné, gróf Károlyi Mihály, Kicska Emil, Kist József, Klein Éde, Kollányi Ferencz, Komáromy Lajos, Kovács Gyula, Köpe Viktor, Kőszeghy Antal, László Dániel, Latzkó Hugó, Lausmann Gyula, Legányi Gyula, Lenhossék Mihály, Leövey Sándor, Léway József, Ligeti Jenő, Loisch János, Madarassy László, Mader Béla, Magyary-Kossa Gyula, Melich János, Mohai Lajos, Molecz Béla, Nagy András, Nagy Károly, Pálfi Márton, Pap Károly, Pápay József, Papp Gábor, Preisz Hugó, Rajner Lajos, Ranschburg Viktor, Remenár Elek, Ross Mór, Rővid Vozáry Gyula, Sajó Sándor, Schmidt József, Schulek Géza, Schütz József, Simai Ödön, Szabó Endre, Szabó Imre, Szalay László, gróf Széchenyi Domokos, gróf Széchenyi Sándor, Szegedy-Maszák Hugó, Szent Ivány Zoltán, id. Szinyvei József, Tajthy Ferencz, Thallóczy Lajos, Tolnai Vilmos, Tragor Ignác, Urbányi Karola, Vághó Ignác, Végh Arthur, Virág Endre, Viszota Alajos, Vurglich Gusztáv, Wartha Vincze, Wiklund K. B., Zlinszky Aladár, Zoltványi Irén, Zsiros Lajos. Összesen (I. főntebb) 1270 kor.

1910-re előfizetett: Balassagyarmat: Áll. főgimnázium, Bártfa: Áll. gimnázium, Bécs: Act.-Gesellschaft Dinamit-Nobel, Geschäftsleitung der Oesterr.-ung. Bank, Békés-Csaba: Ev. Rudolf-főgimnázium, Beregszász: Áll. főgimnázium, Beszterce: Polgári fiúiskola, Besztercebánya: Kir. kath. főgimnázium, Brassó: Áll. felsőkereszk. iskola, Áll. főreáliskola, Breznóbánya: Áll. polgári iskola, Budafok: Áll. polgári iskola, Budapest: Angol kisasszonyok intézete, Csiszt.-r. Bernárdinum, Eötvös-kollegium, I. főgimnázium,

III. főgimnázium, Kegyesr. főgimnázium, VI. főgimnázium, Gyakorló főgimnázium, X. (kőbányai) Áll. főgimnázium, M. kir. honvéd-miniszt. segédhivatalai (6 péld.), Képviseelőház könyvtára, M. kir. honvédelmi Ludovika Akadémia könyvtára, Magyar Katonai Közlöny, M. Nemz. Múzeum néprajzi osztálya, Magyar tisztviselők országos egyesülete, Pesti hazai első takarékpénztár (20 péld.), Pesti magyar kereskedelmi Bank (10 péld.), Tudom. egyetem könyvtára, Modern philolog. seminárium, Osztrák-magyar bank, Osztrák-magyar bank főintézete, II. főreáliskola, IV. főreáliskola, VI. főreáliskola könyvtára, Csiksomlyó: Rkath. főgimnázium, Csurgó: Ref. főgimnázium, Czegléd: Áll. főgimnázium, Debreczen: Ref. felsőbb leányiskola, Áll. főreáliskola, Dobsina: Áll. polgári fiúiskola, Érsekújvár: Rkath. polgári leányiskola, Fiume: Áll. polgári fiúiskola, Fogaras: Áll. főgimnázium, Gábor Rezső, Gyöngyös: Ref. gimnázium, Hajdunánás: Ref. főgimnázium, Halas: Ref. főgimnázium, Kalocsa: Jézus-társ. főgimnázium, Kassa: Prém. főgimnázium, Áll. felsőbb leányiskola, Felsőmagyarországi Múzeum, Kecskemét: Kath. főgimnázium, Ref. főgimnázium, Áll. főreáliskola, Keszthely: Kath. főgimnázium, Kilián Fr. könyvkeresk. (6 péld.), Kisujszállás: Ref. főgimnázium, Kisvárd: Áll. polg. fiúiskola, Kohlmann Dezső, Kolozsvár: Kath. főgimnázium, Ev. ref. kollégium, Unit. kollégium, Komárom: Szt. Benedek-rendi főgimnázium, Körmen: Áll. polgári fiú- és leányiskola, Kőszeg: Rkath. tanítóképző, Kunszentmiklós: Ref. gimnázium, Léva: Irgalmas nővérek intézete, Liptószentmiklós: Áll. polgári iskola, Losoncz: Áll. főgimnázium, Magyaróvár: Gazdasági Akadémia, Mármarossziget: Kath. főgimnázium, Marosvásárhely: Elemi és polg. leányiskola, Rkath. főgimnázium, Mezőtúr: Ref. főgimnázium, Nagybecskerek: Kath. főgimnázium, Nagynyed: Bethlen-kollégium, Nagyszombat: Érseki főgimnázium, Városi közkönyvtár, Nagyvárad: M. kir. honvéddadapródiskola, Rkath. tanítóképző, Nyiregyháza: Ev. főgimnázium, Nyitra: Rkath. főgimnázium, Orsova: Áll. polgári iskola, Pancsova: Áll. főgimnázium, Pannonhalma: Központi főkönyvtár, Pécs: Szent Benedek-rend tanári könyvtára, Pécs: Kath. főgimnázium, Pozsony: Ev. Liceum, Áll. polgári fiúiskola, Áll. polg. leányiskola, Áll. főreáliskola, Theológiai Akadémia, Schmidt Sándor, Sepsiszentgyörgy: Mikó-kollégium ifjúsági önképző-köre, Sopron: Ev. főgimnázium, Kath. főgimnázium, Áll. felsőbb leányiskola, Áll. főreáliskola, Stein János, Sümeg: Közs. elemi iskola, Szarvas: Ev. főgimnázium, Szászváros: Arany János ifjúsági önképző, Ref. Kun-kollégium, Szatmárnémeti: Ref. főgimnázium, Szeged: III. ker. Áll. polgári iskola, Somogyi könyvtár, Székelykeresztúr: Áll. tanítóképző, Székelyudvarhely: Áll. főreáliskola, Szekszárd: Áll. főgimnázium, Szent: Áll. főgimnázium, Szikrai Odo, Szolnok: Áll. főgimnázium, Szombathely: Főgimnázium, Toldi L. könyvkereskedés (2 péld.), Újszentanna: Áll. polgári fiúiskola, Ungvár: Áll. polg. leányiskola, Vác: Siketnémák intézete, Versecz: Áll. főreáliskola, Zalaegerszeg: Áll. felsőkeresk. iskola, Zechmeister Andor, Zilah: Ref. Wesselényi-kollégium, Zólyom: Áll. polgári iskola, Zombor: Áll. főgimnázium. Összesen (l. fentebb) 1660 kor.

Figyelmeztetés.

1. A M. Nyelvtudományi Társaság pénztára (V., Akadémia-útca 2.) 3 koronát ajánl a «Magyar Nyelv» I. köt. 2-ik füzetéből minden egyes példányért, vagy pedig az egész kötetért 5 koronát.

2. A «Magyar Nyelv» I., II., III., IV. és V. kötete, együtt megrendelve, a míg a készlet tart, u. o. 30 koronán kapható.

HANGJELEINK.

I. A magyartól eltérő jelek: t = magy. *ty* | d = magy. *gy* | w = angol *w* ebben: *way* | θ = angol *th* ebben: *think* (zöngétlen) | δ = angol *th* ebben: *that* (zöngés) | G, D, B = zöngétlen g, d, b | \check{s} = magy. *s* | s = magy. *sz* | \check{s} = *sj*-forma hang | \acute{s} = *szj*-forma hang | \check{z} = magy. *zs* | \check{z} = *zsj*-forma hang | \acute{z} = *zj*-forma hang | \check{x} = német *ch* ebben: *ich* | x = német *ch* ebben: *ach* | γ = az előbbinek zöngés párja (újgörög γ) | l = olasz *gl* ebben: *figlio* | n = magy. *ny* | y = magy. *n* ebben: *engem*, hang (tkp. = *ängem, hárg*) | \acute{e} = *tš* (l. fönnebb) | \acute{e} = magy. *cs* | \acute{e} = *tš* (l. fönnebb) | \acute{z} = *dz* | \acute{z} = *dž* (l. fönnebb) | \acute{z} = magy. *ds* | \acute{z} = *dž* (l. fönnebb) | a = német *a* ebben: *hat* | \acute{a} = magy. *a* ebben: *vas* | \acute{a} = magy. *e* ebben: *el, erő* | e = magy. *ë* ebben: *még* | \acute{i} = mélyhangú *i* (*i* hátrahúzott nyelvvel ejtve) | e = mélyhangú *ë* (*ë* hátrahúzott nyelvvel ejtve) | \acute{o} = tökéletlenül képzett *ë*-féle hang | \acute{o} = tökéletlenül képzett *e*-féle hang. A magánhangzók alatt a $\acute{\cdot}$ és $\acute{\cdot}$ jelek az illető hangzóknak a rendesnél valamivel nyiltabb, ill. zártabb ejtését jelentik.

II. Mellékjelek: $\acute{\cdot}$ rövid (magánhangzó) | $\acute{\cdot}$ hosszú (magánhangzó) | $\acute{\cdot}$ = orrhangú magánhangzó pl. \acute{a}, \acute{a} (francia *entrée*, fin = *ätré, fä*) | $\acute{\cdot}$ = főhangsúly, pl. *ne'kem* | $\acute{\cdot}$ = mellékhangsúly, pl. *bo'l'dogsá:ga*.

Hangjeleink használatának szemléltetésére néhány sornyi közismert magyar szöveget közlünk, átírásban:

hő'svértől pi'ro'sul'd dā'stēr, šō'háit'vá kō'sōn'lāk, nā'mzāti nā'dlēt'ünk nā't tām'ütōj'i mo'hāč!

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czimezendő.

JELÖLÉSEINK MAGYARÁZATA.

Szótárainkra s egyéb forrásművekre hivatkozva, helykimélés okáért következő jelölésekkel élünk:

Ball.: Ballagi Mór szótárai. A zárjelbe tett szám a megjelenés éve.

Bart.: Bartal Antal, A Magyarországi latinság szótára, 1901.

Beszt.: Besztercei szószerző (kiad. Finály H.).

Cal.: Dictionarium Calepini, 1585 és 1590.

*Codex*ek: *Apost.*: Apostolok méltósága 1521 (Nyelveml. VIII.); *BirkC.*: Birk codex (XV.); *CornC.*: Cornides codex (VII.); *CzechC.*: Czech codex (XIV.); *DebrC.*: Debreczeni codex (XI.); *DomC.*: Domonkos codex (III.); *DöbrC.*: Döbrentei codex (XII.); *EhrC.*: Ehrenfeld codex (VII.); *ÉrsC.*: Érsekújvári codex (IX—X.); *FestC.*: Festetics codex (XIII.); *GömC.*: Gömör codex (XI.); *GuaryC.*: Guary codex (XV.); *GyöngyC.*: Gyöngyösi codex (II.); *HorvC.*: Horváth codex (VI.); *KazC.*: Kazinczy codex (VI.); *KeszthC.*: Keszthelyi codex (XIII.); *KrisztL.*: Krisztina Legenda (VII.); *KulcsC.*: Kulcsár codex (VIII.); *LázC.*: Lázár Zelma codex (XV.); *LobkC.*: Lobkowitz codex (XIV.); *MargL.*: Margit Legenda (VII.); *MünchC.*: Münchener codex (I.); *NádC.*: Nádor codex (XV.); *PeerC.*: Peer codex (II). *PéldK.* = Példák könyve (VIII.); *PírC.*: Pír hártya (XV.); *PozsC.*: Pozsonyi codex (XIII.); *SzékelyudvC.*: Székelyudvarhelyi codex (XV.); *TelC.*: Teleki codex (XII.); *ThewrC.*: Thewrewk codex (II.); *TihC.*: Tihanyi codex (VI.); *WeszprC.*: Weszprémi codex (II.); *WinklC.*: Winkler codex (II.); *VirgC.*: Virginia codex (III.); *VitkC.*: Vitkovics codex (VII.).

CzF.: Czuczor G. és Fogarasi J., A magyar nyelv szótára 1862—74

DuC.: Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis.

Fog.: Fogarasi J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.

FUF.: Finnisch-ugr. Forschungen. Szerk. Setälä Emil és Krohn Károly.

Hartl.: Szókönyv, 1827. Kiadta Hartleben K.

Hierolex.: Hierolexikon, írta Nagy János, 1845.

Kass.: Kassai József, Magyar-diák szókönyv 1833—5.

KB.: Kelemen Béla, Magy. és Ném. kézi szótár, 1901 és 1904.

Kreszn.: Kresznerics Ferencz, Magy. Szótár, 1831.

MA.: Molnár Albert, Dictionarium, 1604, 1611, 1621, 1708.

Márt.: Márton J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.

MNy.: Magyar Nyelv. Kiadja a Magy. Nyelvtud. Társaság.

MTsz.: Szinnyi József, Magy. Tájszótár. 1901.

Murm.: Murellius lat.-magy. szójegyzéke. (Kiad. Szamota I.)

MUSz.: Budenz József, Magyar-ugor szótár.

NémGl.: Nemetújvári glosszák.

Ny. Ért.: Értekezések a nyelvtud. köréből. M. Tud. Akadémia.

NyFüz.: Nyelvészeti Füzetek, szerk. Simonyi Zsigmond.

NyK.: Nyelvtudományi Közlemények.

Nyr.: Magyar Nyelvőr.

NySz.: Nyelvtörténeti Szótár, szerk. Simonyi Zs. és Szarvas G.

NyÚSz.: Szily Kálmán, Magy. Nyelvújítás Szótára, 1902, 1908.

OklSz.: Szamota-Zolnai, Magyar oklevél-szótár.

PP.: Páriz-Pápai, Dictionarium, 1708.

PPB.: Páriz-Pápai-Bod szótára 1767.

Schl.: Schläggl szójegyzék (kiad. Szamota I.).

SimB.: Simonyi Zs. és Balassa J., Magy. és Ném. Szótár, 1899—1901.

SI.: Toldalék a Magy.-Diák szókönyvhöz, Sándor Istvántól, 1808.

SzD.: Kisded szótár Baróti Szabó Dávidtól, 1784 és 1792.

Sziksz.: Szikszai Fabriczius szójegyzéke, 1590. (Kiadta Melich J.)

TMNy.: Simonyi Zs. és Balassa J. Tüzetes magyar nyelvtan.

Tsz.: Magyar tájszótár (1838).

Tzs.: Magy. Tud. Társ. Zsebszótára 1835 és 1838.

UgAl.: Budenz József, Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana.

VI. ÉVFOLYAM.

1910. MÁRCZIUS

3. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

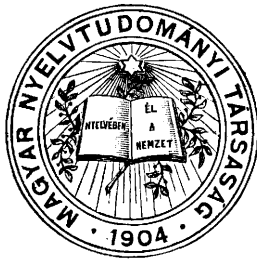
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

53. FÜZET

1910. MÁRCZIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1910.

TARTALOM.

	Lap
A magyar szókincs pusztulása, <i>Berczik Árpád</i> -tól	97
A szólásokról IV., <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	105
A tövégi magánhangzókrol III., <i>Melich János</i> -tól	111
Gomboskert, gomb, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	120
Kazinczy Ferencz nyelvújítása X., <i>Simai Ödön</i> -tól	123
Szó- és szólásmagyarázatok: Hogy mondjuk a degeneráció-t magyarul?	
<i>Lehr Albert</i> -tól; Sirám, Láng gyúl a lángról, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól;	
Reforma, <i>Simai Ödön</i> -tól	127
Nyelvtörténeti adatok, <i>Ödöngő Abel</i> -tól	131
Különfélék, <i>Melich János</i> -tól és <i>TH.J.</i> -tól	134
Népnyelv, <i>Lehr Albert</i> -tól és <i>Bacsó Gyula</i> -tól	136
Társasági ügyek	140
Levélszekrényünk: 13—17	144
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Gyakoribb hibák írásban és közbeszédben. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tolyóirata: a MAGYAR NYELV, kivére júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdij (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdija, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz., mielőbb beküldeni.

VI. EVFOLYAM.

1910. ÁPRILIS

4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

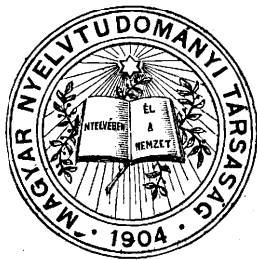
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

54. FÜZET

1910. Április

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1910.

TARTALOM

	Lap
A magyar természettudományi műnyelvről, <i>Szily Kálmán</i> -tól	145
A tövégi magánhangzokról IV., <i>Melich János</i> -tól	150
Állam és nyelv, <i>Berczik Árpád</i> -tól	159
„Mársal Társalkodó Murányi Venus“, <i>Simai Ödön</i> -tól	162
Aranymagyarázatok XXVIII. De az egri lányból sem lett egri asszony, <i>Lehr Albert</i> -tól	166
Szó- és szólásmagyarázatok: „Az úr gomboskertében“, <i>Harsányi István</i> - tól; Gomboskert, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól; Néhány magyar nép- névről, <i>Karl Lajos</i> -tól; Harap, elharapozik, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Láng gyúl a lángról, <i>Fokos Dávid</i> -tól; Bács megyei contredanse-a, <i>Kürschák József</i> -tól; Helyes, <i>Csapodi István</i> -tól	170
Burjánítás II., <i>Komáromy Lajos</i> -tól	177
Nyelvtörténeti adatok, <i>Iványi Bélá</i> -tól, <i>Moenich Károly</i> -tól és <i>Kóssa</i> <i>Gyula</i> -tól	180
Népnyelv, <i>Túri Mészáros István</i> -tól, <i>Mészáros Kálmán</i> -tól és <i>Bacsó</i> <i>Gyula</i> -tól	185
Társasági ügyek. VII. Közgyűlés. Titkári jelentés 1909-ről. Jelentés a pénztár megvizsgálásáról	189
Levélszekrényünk: 18—23	192
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Sajtóhibák. — Gyakoribb hibák.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tolyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

Sajtóhibák. (MNY. VI:76. l.).

Alulról 3. s. elbesfala olv. ebesfala.

„ 6. s. Csikszerda olv. Csikszereda.

GYAKORIBB HIBÁK

Németességek. Lépten-nyomon beléjük botlunk. A sok nyelv tanulása teljesen tönkreteszi a művelt osztály magyar nyelvérzékét. Hogyan segítsünk ezen a bajon? Idegen — főleg a német — nyelv tudása nélkül nehezen boldogulunk — ez bizonyos, de bizonyos az is, a kinek nyelvérzékét az iskolában kiélesítik, az megőrzi öntudatosan később az életben is. És kerüli az idegenszerűségeket, a meny-nyire lehetséges. Vadászdíó van, mások *szalonkára* ... vagy mint nálunk még a nép is mondogatja, *sneff*-re (snyeffre) vadásznak — puffantsunk mi le egypár németességet.

1. „Ha mi *egyszer* elhatároztuk, hogy elmegyünk” — hallani mindenfelé. Még a színpadon is (a „Magyar színházban”) megütötte a fülemet: „nem kényszerítem, ha *egyszer* nem akar enni...” *Egyszer* = einmal vaskos germanizmus. A magyar ember különféleképp fejezi ki magát, „Ha mi *már* elhatároztuk, hogy elmegyünk, hát el is megyünk.” „Ha *sehoggyse* vagy *semmikép* sem akar enni, nem kényszerítem.”

2. Az „egyenlő”-t is összetévesztik az „egyformával”. „Minap a szardíniák nagyobbak voltak”, mondom a vendéglősnek. „Ő kérem, nincs a világon két *egyenlő* szardínia” — felel ő, a helyett, hogy azt mondta volna: „nincs két egyforma szardínia”.

3. *Meztelen*. A magyar, gyökeres nyelvérzék gyöngülésére mutat az is, hogy egy hírlap „meztelen” helyett „ruhátlan”-t ír és hozzáteszi: vagy ha *durván* akarjuk kifejezni, „mezítelen”. Már mért volna a meztelen szó durva. Ha a német „nakt”-ot mondhat, ne szégyeljük a meztelent. A „mez” igen hangzatos, finom szó, legkevésbé sem pórias. Inkább költőinek mondhatjuk.

4. *Behozni*. Az nem magyaros, ha valaki kijelenti, hogy „be akarom *hozni*, mit elmulasztottam” (einbringen). Helyesebb: „ki akarom pótolni...”

5. *Egy!* „A vér csakugyan *egy* sajátságos lé” — így kezdi a P. Hírlap egyik vezércikkét. Csodálom, hogy nem így fordította le a német idézetet: „A vér csakugyan *egy* sajátságos zaft”. A fölösleges magyartalan *egy*hez a „zaft” jobban illett volna, mint a lé. Ugyanebben a számban ugyane lapnak egyik nevesebb írója is egyedik, írván: „*egy* újabb bizonyítéka ez annak, hogy” stb. Pedig egyszerűbb s magyarosabb volna: „újabb bizonyítéka ez...” stb.

6. Közmondásainkat is kezdik felejtetni íróink. Egyik hírlapban olvasom: „gyerek kezébe nem *illik* a kés”. „Nem *való*”, mert hátmegvághatja magát vele!... A népies szólásokkal sines némely sajtómunkás tisztában. „Csapta a lánynak a *szelet!*” A levét... a levét csapja a lánynak... „Minden hájjal” vagy „minden zsírral megkent” ember teljesen megszokottá vált nálunk; a közönség nagy részének eszébe se jut, hogy ez fordítás németből. (Mit allen salben geschmiert.) A székely ember a ravaszságra azt mondja: „száz fából faragott...” S mivelhogy megint a germanizmusokról van szó, hadd szolgáljak fel két jó vaskossal, melyeket reggeli kávézás közben böngésztem ki lapjainkból: „De a derék kovács se *kicsit* büszke rá, hogy...” stb. (Er ist nicht *wenig* stolz darauf.) Aztán meg: „A szászvárosi románoknak tehát *minden* tisztelet!” (Alle Achtung!) Maholnap már gondolkozni se tudunk magyarul! Ez a két germa-

nismus nem fordítás közben csúszott ki az illető tollából, eredeti fogalmazás mind a kettő és mégis elcsúszott a toll! Világos, hogy az ujságírók egy része németül eszmélkedik... Bizony... bizony... hogy új magyarsággal fejezzem ki magamat... már ennyire „tartunk“. Vagyis debreczeniül: „ennyire volnánk“, „idáig jutottunk“.

7. *Sajtómagyarság.* „China Tibeten való uralmát meg akarja consolidálni“. Íme! az idegen szónak átka. Ha a t. czikkíró egyszerűn magyarul ezt írta volna, hogy: „China Tibeten való uralmát meg akarja szilárdítani“, nem hibázza el, de a „consolidálni“ megbosszulta magát. Legyen szabad t. kartársamat, (vagy ha neki jobban tetszik) kollegámat arra figyelmeztetni, hogy a „meg“ teljesen fölösleges ebben a mondatban, a „meg“ benne foglaltatik a consolidálni conjában. Más! A levenni, fölvenni, leszedni, fölszedni is egyik állandó tévedése a budapesti magyar nyelvnek s az utcázáról belopózik a sajtóba, az irodalomba. Mikor azt olvasom: „Később leszedték a holttestet“ megáll az eszem! Mert tudtommal csak az almát, szilvát, körtét szokás leszedni, a holttest azonban nem áll több darabból, csakis egyből, azt nem tagonként *szedik* le, hanem egyszerre — mondhatnám — egy tabgan *veszik* le. A zsebkendőt, a keztyűt is szereti a budapesti ember fölszedni, holott Kecskeméten meg Szegeden beérik azzal, hogy fölveszik. Más! Egyik szerkesztői levelezésben így üzenek: „legjobb, ha bélyegfeleslegeit elcseréli“. Talán inkább *kicseréli* vagy *becseréli* más bélyegekért, elcserélni a kalapot, felső kabátot szokás más kalapért vagy kabátért. Ha az ember Budapesten fülelni tud, néha még jót is nevezhet. Egy vendéglőben például odaszól a főpinczér a borfiúnak: „hozzon gyerekeket!...“ Hm! — gondolom magamban — ugyan jó helyre tévedtem — emberevők közé. Nem úgy volt; a főpinczér csak azt az ismeretes zsidó süteményt hozatta, melynek neve „Kindl“. Pólyásbabának látszik, onnan kapta német nevét, melyet a budapesti nyelvjárás „kindli“-re magyarosított. A főpinczérnek azonban ez a kindli nem volt inyére, a miért külön meg is dicsérném, de hát magyar névre se tudta ezt a felekezeti süteményt „keresztelni“; beérte hát azzal, hogy minden teketória nélkül lefordította. Kindl = gyerek! Legyen hát gyerek. Elismerem főpinczér úr jó igyekezetét, de mért nem ment tovább? Kindl = baba, pólyás baba! Mondta volna: „hozz egy babát!“ Higgye el t. főpinczér úr, csak a szokás teszi a szónál! A *babát* igen hamar megszokná a közönség! Végül még egy szerény figyelmeztetés annak az ékszerésznek, a ki a Király-utczában „Régi ékszereket átalakításra jutányos árban elvállal.“ Mért nem jutányos *áron*. B. Á.

Gömbölyű, kerek. Különösen a fővárosi közönség nagyon szereti a *gömbölyű* szót használni, legtöbbször a kerek helyett is, holott maga a gömb szó is kétségtelenné teszi, hogy más a gömbölyű és más a kerek. Fővárosi vendéglőkben, kávéházakban lépten-nyomon hallható: méltóztassék talán ide a gömbölyű asztalhoz ülni, vagy: Jani (pinczér) hozzon egy gömbölyű abroszt és terítse fel a nagyságos úrnak ezt az asztalt stb., holott sem az asztal, sem az abrosz nem gömbölyű, hanem kerek.

Ugyanezen hibát oly neves író is elköveti, mint gróf Vay Sándor, a midőn a *Magyarország* 1909. évi augusztus 13-iki számában azt írja, hogy a *batárnak gömbölyű ablakai voltak.* M. K.

Kevéssel azután. Rettenetes, hogy ez a német nyelv mily bővösen hat a magyar újságírókra. Még ha francziából fordítanak s magyarul írnak is, németül gondolkoznak. A Bp. Hirl. február 16-iki száma egy francia vámhivatalnokkal ilyeneket mondhat: „Röviddel az indulás után heves szél-roham a partra dobott. Röviddel azután, hogy a partra léptem.“

A Bp. Hirl. 1910 febr. 27-iki számának 13. lapján ez a furcsa hír jelent meg: **Helyettesítés.** *Bárczy István* dr. polgármester a Sz. F. számvevő nyugdíjazása folytán megüresedett számvevői állásra Sz. Á. szám-tanácsost *helyettesítette.* Hogy kell itt a *helyettesít*-et érteni? Helyetteséül rendelte? Helyére kinevezte?

Igekötők. Az igekötőkkel lapjaink a gyors munka izgalmaiban nem sokat törődnek. A személyi hírek közt holmi nevezetességek nagyobbbrészt csak *érkeznek* Bndapestre, pedig helyesebb volna, ha *megérkeznének.* Egy lapban olvasom: „Az új kormány *alakulása*“. „*Megalakulás*“ helyesebb lett volna, épp úgy, mint mikor ezt írják: „Molnár Ferencz darabját Halm igazgató fordította“ — azt kérdezem: hol maradt a „*le*?“ ... „Fordította *le*“ magyarosabban hangzott volna. Másutt azt írják: „a fiatal leány 1000 koronát *sikkasztott*“. Itt is jobb szerettem volna, ha az „*el*“ igekötőt nem sikkasztja *el* annak az újdonságnak írója.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*
A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése.
Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.
2. sz. **Szily Kálmán.** *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8 r. 18 l.)
Ára 40 fillér.
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905.
(8 r. 28 l.) Ára 40 fillér.
4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.)
Ára 40 fillér.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncnyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.)
Ára 40 fillér.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás. (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest 1908
(8-r. 32 l.) Ára 1 korona.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 32 l.) Ára 40 fillér.

GYAKORIBB HIBÁK

írásban és közbeszédben.

E rovat számára bárkitől szívesen fogadunk adalékokat.

Bánkbánnál voltam. Már többször megróttuk a MNy. borítékán ezt a pestiességet. Nem Bánkbánnál, Toscánál, Taifunnál volt X, hanem a Bánkbánban, Toscában, Taifunban, nem a Bánkbánhoz, Luxemburg grófjához, hanem Bánkbánba, Luxemburg grófjába megy. Örömmel olvastuk Az Ujság 1910 febr. 13-iki számában a következő szerkesztői üzenetet: *Egy olvasó. Budapest.* Nagyon sokszor volt már arról nálunk szó, hogy az ember a szindarabba megy és nem a szindarabhoz. Tehát a Taifunba és nem Taifunhoz. A ki eddig nem tanulta meg (pedig tanulás nélkül is tudnia kellene), annak jóéjtszakát!

Úgy látszik azonban, hogy nem minden munkatárs van ezen a véleményen, mert ugyanebben a számban a Színház és Zene rovatban ott diszeleg, vastag betűvel nyomtatva: *József kir. herczeg a Sári bírónál.* Ugyancsak Az Ujságból tudhatni meg, hogy József kir. herczeg a megelőző héten a *Nagyasszonynál is volt, sőt a Nagyasszonyhoz ment.*

Áll. „A cél, mely abból állott, hogy az ellenséges csoport bennünket meg ne értsen, el volt érve.” Ujság, 1910 febr. 20., 33. l. Helyesen: *a mely az volt.*

Hibás többesszám. „Belgium, Japán és Spanyolország meghívta az esperanto hiveit fővárosaikban tartandó kongresszusra...” írja A. M. Az Ujság febr. 20. számában. Hány fővárosa van Belgiumnak meg Japánnak? Ugyanebben a szörnyű magyarsággal megírt cikkben csak úgy hemzsegnék az efféle mondatok: „Ez tényleg a *volapükisták első programja*, de a *fanatikus esperantisták mai illúziója* már nem áll meg itt”.

Ismerni tanulta. Nemrég egy tudományos felolvasáson hallottam ezt az idéetlen németességet. Mintha bizony megismerte nem volna rövidebb és nem fejezné ki azt, a mit a német *kennen lernen-en* értünk!

Hibás egyeztetés. „A hangszereknek borzongott a háta” (Szávay: Grammofon. Az Ujság 1909 decz. 25. számában). „(Az amazonok) mondai asszonyok, kiknek melle nem volt.” Elő kell csak venni a Pesti Hírlap akár-melyik számát, csak úgy hemzseg ettől a csodabogártól. Háta, melle akkor; ha a birtokos egyesszámú, hátuk, mellük, ha a birtokos többesszámú *harmadik* személy. Már pedig a hangszerek, az amazonok többes harmadik személyűek; a fenti mondatok helyesen tehát így vannak: A hangszereknek borzongott a hátuk, az amazonok mondai asszonyok, kiknek nem volt mellük. Így tovább.

Ötven év előtt, tíz év előtt, két nap előtt stb. olvasom Eötvös Károly munkáiban. *Ötven évvel ezelőtt, tíz évvel ezelőtt, két nappal ezelőtt* a helyes. Ez a magyar. A másik német. Nincs szükségünk rá!

Főlöslleges van. Hány óra van? kérdezi a regényhős. Egy se van! A magyar ember, ha éppen kíváncsi rá, azt kérdi: hány óra? de nem fordítja hozzá a német *ist-et*.

(Folytatása a boríték belső oldalán.)

VI. ÉVFOLYAM.

1910. MÁJUS.

5. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

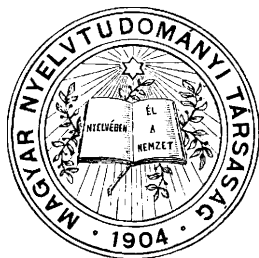
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

55. FÜZET

1910. MÁJUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1910.

TARTALOM.

	Lap
Kökényfa és szilvafa, <i>Katona Lajos</i> -tól	193
A szakadati nyelvjárás-sziget, <i>Horger Antal</i> -tól	197
Hosszú, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	209
A szentek szerepe a magyar nyelvben, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	214
Három mondattani sajátosság a désieki nyelvből, <i>B. Takáts Lajos</i> -tól	216
Kazinczy Ferencz nyelvújítása XI., <i>Simai Ödön</i> -tól	219
Szó- és szólásmagyarázatok: Délibáb, <i>Császár Elemér</i> -tól; Tarló: tarhó, Sirám, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Czipra nyomorúság, <i>Putnoky Imre</i> -tól; Elfajzás, elfajulás, <i>Csapodi István</i> -tól; Retkés, <i>Sztrókay Lajos</i> - tól; Kék, <i>Gombocz Endre</i> -tól; Gomboskert, <i>Harsányi István</i> -tól	224
Nyelvtörténeti adatok, <i>Ödöngő Ábel</i> -tól	229
Különfélék: Hunfalvy Pál kézirati hagyatéka, <i>Sz. K.</i> -tól; Schlözer és magyar hallgatói, <i>Melegdi János</i> -tól; Kelemen Béla: Idegen szavak és nevek szótára, <i>T. V.</i> -tól; Szinnyi József: Finnugor nyelvtudomány, <i>Erdélyi Lajos</i> -tól; Grauman Sándor: Magyar növénynevek szótára, <i>G. E.</i> -tól; A magyarság eredete, Az „Aika” Szinnyi új könyvéről, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	232
Népnyelv, <i>Kovács Géza</i> -tól, <i>Herman Ottó</i> -tól, <i>Lehr Albert</i> -tól és <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	236
Levélszekrényünk: 25—29	240
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők. — Figyelmeztetés. —	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tolyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

VI. ÉVFOLYAM.

1910. JÚNIUS.

6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

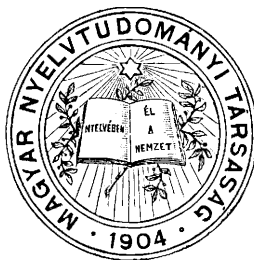
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

56. FÜZET

1910. JÚNIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1910.

TARTALOM.

	Lap
Névmagyarázatok, <i>Melich János</i> -tól	241
A szőlásokról V., <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	247
Komjáthy Benedek becsülete, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	254
Kazinczy Ferencz nyelvújítása XII., <i>Simai Ödön</i> -tól	259
A gegőzés. <i>Erdős János</i> -tól	263
A magyar nyelvtudományi irodalom 1909-ben, <i>Hellebrant Árpád</i> -tól	265
Szó- és szólásmagyarázatok: Hülye, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Derűre ború, <i>Vikár Bélá</i> -tól; Éhhalál, <i>Simai Ödön</i> -tól; Kaukázusi helynevek, <i>Melegdi János</i> -tól; Gigán, <i>Szily Kálmán</i> -tól; A régi contredanse, <i>Szemkő Aladár</i> -tól	267
Nyelvtörténeti adatok, <i>Moenich Károly</i> -tól és <i>Kóssa Gyulá</i> -tól	271
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez, <i>Gönczy Bélá</i> -tól	275
Népnyelv, <i>Túri Mészáros István</i> -tól, <i>Sztrokay Lajos</i> -tól és <i>Bacsó Gyulá</i> -tól	278
Rovás, <i>Lehr Albert</i> -tól és <i>Szily Kálmán</i> -tól	284
Levélszekrényünk: 30—32	288
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Különösségek.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tolyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

KÜLÖNÖSSÉGEK.

Irreduktibilis! A politika és sajtó nagy kedvelője a latin szavaknak, sokszor érthető ok nélkül. Gróf Apponyi Albertnek van stílus-érzéke: a mi nálunk — a pongyola nyelvkezelés országában — valóban ritkaságszámba megy, főleg államférfiaiunknál. Mégis olvashatni nála ilyesmit is „mi a Khuen-kormányossal a legirreduktibilisebb állásponton vagyunk“. Olyan gyönyörű ez a végtelen latin szó? S vajjon megérti-e a nagyközönség? Mindenesetre az olvasóknak kisebbsége tudja, hogy mit jelent ez a szó. Ha „elmozdíthatatlant“ (vagy ilyes egyebet) írt volna Apponyi Albert, megértette volna mindenki. Egyszerűn, természetesen így fejezhette volna ki magát: „Mi a Khuen-kormányossal szemben álláspontunktól semmikép se fogunk tágitani“. Ez nem lett volna olyan czifra, de magyarosabb. Mikor jut Magyarországra oda, hogy vezérférfiai a stílusnak mesterei lesznek, mint egyebütt: Német-, vagy Franciaországban? A stílus felől már Ausztriában s a közös hadseregben is más nézeteket vallanak. A közös nevelő-intézetekben a *szép* írályt oktatják ám — kár, hogy a németet.

„Elüljáró írás!“ Ady Endre legújabb kötetének élén ez olvasható „előszó“ helyett. Talán germanizmusnak nézi Ady az előszót? (Vorwort.) Meglehet, de akkor a „tyukszem“ is az, a „dobhártya“ is, a „kézzelfogható“ (handgreiflich), a „határt nem ismer“, a „hajótörést“ szenved s annyi más szó és szólam, melylyel művelt nyelvünk teli van hintve. Ezeket már el kell viselnünk valahogy, ha egész újkori irodalmi és társadalmi nyelvünket fel nem akarjuk forgatni. Ha nemcsak helyes, de hangzatos szóva nem pótolhatjuk, maradjunk meg hát a megszokottnál. Holmi „elüljáró írás“-féle nehézkes, esetlen, darabos szóval pedig ne nyomorítsuk meg nyelvünket. A szónak is megvan a maga aesthetikája és a mi durva, bamba, az nem használható irodalmilag. Ady Endre, mint nagy francia, bizonyosan tudja, hogy a francia nyelv milyen súlyt helyez a szónak festői, színes, könnyed voltára . . . A-bicycle ezért szorította ki a „velo“. Amazt az „Institut“ teremtette, a *velót* a nép, a Montmartre. S mert a nép úgy érezte, hogy az ő géniuszának ez inkább felel meg, felkapta és használja. Ments Isten, hogy holmi „elüljáró írás“-okkal ismét visszasüllyedjünk a nyelv vaskorszakába.

B. Á.

A Budapesti Hírlap helyesírása. A május 25-i szám 21-ik oldalán' olvasom: „Egyébiránt a politikai helyzetet és a *választás sáncait* sem ítélik meg a börzén legkedvezőbben“. Tehát a francia *chance* magyarul *sáncz*!

Karkötő. „Gróf Széchenyi Lászlóné elveszített egy hétezer korona értékű karkötőt. a melynek közepén értékes rubinkő, körülötte pedig briliánskövek voltak.“ (Bud. Hírl. május 20. sz. 13. l.) Tehát most már nem *karperecz* többé, hanem *karkötő*. Miért? azért, mert németül *armband* a neve!

Strucc-puska. A Bud. Hírl. április 7-iki száma 24-ik lapján olvasom: „1670 körül jött használatba a *strucc* nevezetű puska, s hogy Bethlen Miklós volt Erdélyben az első, a kinek ily *strucca* volt“. Engedelmet kérek, nem *strucz*, hanem *stucz* volt annak a puskának a neve s rövid (abgestutzt) vadász-puskát értettek rajta.

Ösztönző díjakat emleget a Bud. Hirl. április 7-iki száma (15. l.)
Hát már az *ösztöndíjat* sem tűri meg a B. H. orthológiája?

Engedély, szenvedély. A Bud. Hirl. világért sem írná le e két szót. Nála csak az *engedelem* és a *szenvedelem* járja. Az ő vállalkozói nem *engedélyt*, hanem *engedelmet* kérnek a minisztertől s a miniszter nem *engedélyez*, hanem *engedelmel*. Justh Gyulát elragadja a *szenvedelem*, mert ő nem *szenvedélyes*, hanem *szenvedelmes*. Mire való ez a különködés? Vagy ha talán azt gondolja, hogy az *-ály*, *-ély* nem formál igékből főneveket, miért használja az *akadály*, *szabály*, *szegély*, *tekintély* szokat. Szeszély-e ez, vagy elfogultság?

Leterhelés. A Budapesti Hirlap május 21-iki számában azt írják, hogy: „Az új tanképesítő vizsgálati szabályzat... a mellett, hogy nagy *leterhelést* jelent a tanuló ifjúságra nézve...”

Bizonyára úgy gondolják, hogy nyilvánvaló és magától értetődő a *leterhel* és *megterhel* ellentétessége. Pedig nem az! Főnévből vannak alkotva a következő igék is: *megbilincsel* — *lebilincsel*, *megborotvál* — *leborotvál*, *megkefél* — *lekefél*, *megnyügöz* — *lenyügöz* s a két igekötő páronként ugyanabhoz az igéhez van függesztve, mint a *megterhel* — *leterhel* esetében, s még sincs köztük valami szembeszökő ellentétesség. Denominális igéknél efféle ellentétre nem is tudok hamarjában több példát, mint: *megnyergeli* és *lenyergeli* a lovat. De ha mégannyi volna is az sem igazolná a *leterhelés* szó főntebbi alkalmazását. Valamint a *lenyergelés* a nyereg levételét jelenti, a *leterhelés* is csak a teher levételét, eltávolítását jelentheti, vagyis ugyanazt, a mit más szóval *tehermentesítésnek* mondunk. Ámde a fentidézett cikkben nem erről, hanem csakis a teher egy részének levételéről van szó. Ha a terhes kocsirol egypár zsákot levesznek, az még nem tehermentesítés, csak *teherkönyítés*. *Tehermentesítésnek* értette a *leterhelés* szót Révész Samu is, ki e szót 1886-ban a Vasuti Szótárban először használta. Sz. K.

Elfurtat. E szót a NySz.-ban találtam (II. 749 és 1006); Simonyi „abwendig machen, verleiten” jelentéssel ruházza fel és a *farogat*, *farlat* szókkal rokonítja. Furcsának találtam mind a szót magát, mind a rokonítását. Elővettem az idézett könyvet s fölkerestem az állítólagos helyet. Ott azonban nem *elfurtat*, hanem tisztán és világosan *elfuttat* olvasható. A czim szó tehát deleatur. I. H.

Terjed a budapesti nyelv! A „Békésmegyei Közlöny” márczius 27. száma 8. lapján olvasom; „A vármegye tanítói kara szintén *közbeecsülte* (N. K. urat)”. Hát már a vidéki tanítók is *közbeecsülnek*! M. J.

A „Magyarország” április 27-i számának *közigazgatási* rovatában van egy cikk, a melynek czíme: „A *sveiczi* Adria-vasút”. Ebben még a czimen kívül előfordul a „*sveiczi*” szó négyszer, és a „*Sveicz*” szó is egyszer. Mint látható, itt a német *Schweiz* helyébe fél-magyar *Sveicz* és *sveiczi* került, holott e szók magyaros írásmódja nyilvánvalóan: *Svájcz* és *svájcezi*. Efféle németes átírásoknak se szerük, se számuk. Olvashattunk már magyar napilapban *Scheherezade-t* *Serezade* helyett, *Harun al Raschid*-ot *Harun al Rasid* helyett, *schirokko-t* *sirokko* helyett és más ilyeneket. Érdekes példa a *Zion* is; ezt a nevet izraelita egyesületek viselik, de magyarosan *Sion*-nak kellene írni és mondani. K. A.

1910 április 30-ig

Alapító tagdíjat fizetett: Lehr Albert 200, M. Nyelvészeti Seminarium Kolozsvárott (III. részl.) 50 koronát. Összesen (I. 49. füz.) 9050 kor.

1909-re tagdíjat fizetett: Borovszky Samu, Gálos Rezső, Munkácsi Bernát, Vértessy Dezső. Összesen (I. 52. füzet) 5280 kor.

1910-re tagdíjat fizetett: Adorján Jenő, Ágner Lajos, Áldásy Antal, Alexander Bernát, Alszegehy Zsolt, Angyal Dávid, Asbóth János, Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Balogh Jenő, Balogh Dezső, Bán Aladár, Bánóczy József, Barabás László, Bárdos Rezső, Baross Gyula, Baross Lajos, Bartos Kálmán, gróf Batthyány Gyula, Békefi Renig, Békési Gyula, Bellaagh Aladár, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Bleyer Jakab, Bloch Leo, Bódiss Jusztn, Bogdányi Ödön, Bónis Károly, Borovszky Samu, Chmulevsky Endre, gróf Csáky Gyula, Csánki Dezső, Csapodi István, Császár Elemér, Csúri Bálint, Danielisz Sándor, Demeczky Mihály, Dessewffy Arisztid, Dirner Gusztáv, báró Dóczy Lajos, Dongó Gyárfás Géza, Döry Ferencz, Edvi Illés Aladár, Endrei Zalán, Entz Géza, Eötvös Károly, báró Eötvös Loránd, Erődi Béla, Fehér Gyula, Fejérpataky Kálmán, Fejérpataky László, Ferenczi Zoltán, gróf Festetics Leontin, Finály Gábor, Fischer Károly, Fraknoi Vilmos, Frencz Géza, Fuchs Dávid, Fülöp Áron, Gábor Ignác, Gál Gyula, Gärtner Henrik, Gergely Fülöp, Gesztesi Gyula, Glatz Jenő, Glósz Ferencz, Goldziher Ignác, Görgei Arthur, Görgey István, Gragger Róbert, Grauer Vilmos, Gretzmacher Jenő, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Gyömörey Vince, Harsányi István, Hartyáni Zoltán, báró Hatvany József, báró Hatvany Lajos, Hazay Olivér, Heinlein István, Heinrich János, Heltai Lajos, Hermann István, Hodács Ágost, Hoffmann Frigyes, Horger Antal, Hornyánszky Gyula, Horváth János, Hutya Ferencz, d'Isos Emil, Iványi Béla, Jankovich Béla, Jónás Károly, Karl Lajos, Karlovszky Geyza, Katona Lajos, Kéki Lajos, Kenedi Géza, Keresztes Zsigmond, Király György, Kiss István, Kiss József, Koch Károly, Kodály Zoltán, Kónyi Manó, Kornis Gyula, Kovács János, Kovács Sándor, Kovács G. János, Kozma Andor, König György, Kövesligethy Radó, Kriser Edéné, Kunos Ignác, Kürschak József, Lampérth Géza, Lengyel Béla, Liebermann Emánuel, Lipták Pál, Lovrich Gyula, Lovrich József, Lukács József, Mágócsy-Dietz Sándor, Magyar Gyula, Majovszky Pál, Manninger Vilmos, Marczali Henrik, Medveczky Károly, Méhely Lajos, Móra István, Nagy Gyula, Náth József, Négyesy László, Paal Gyula, Nagysomkúti Pap József, Pauler Ákos, Pecz Samu, Perczel György, Peredi Géza, Perényi Adolf, Petz Gedeon, Prónay Antal, Puky József, Radó Vilmos, Rákosi Jenő, Rákossy Gyula, Rátz István, Réthei Prikk Marián, Réthy László, Révy Ferencz, Rhousopoulos Rhoussos, Riedl Frigyes, Rónay Zoltán, Röser Alfréd, Rubinyi Mózes, Sándor Pál, Schafarzik Ferencz, Scheiber Lajos, Schramm Antal, Sebestyén Gyula, Sebestyén Stetina Ilona, Siegescu József, Simay-Molnár Aladár, Simon Dezső, Simonfi János, Surányi József, Szabó István, legifj. Szász Károly, gróf Széchenyi Béla, Székely István, Szigetvári Iván, Szilágyi Áron, Szilágyi Sándor, Szivos Béla, Sztankó Béla, Szűts Béla, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Lajos, Tiringer Béla, ifj. gróf Tisza István, Tolnay Kornél, Tomcsányi Móríc, Torkos László, Tóth István, Tőry Gusztáv, Trebitsch Ignác, Váczy János, Vambéry Armin, Varga Bálint, Vargha Gyula, Vargha Ilona, Vári Dezső, Varró István, Varsányi Emil, Velledits Lajos, Versényi György, Vikár Béla, Voinovich Géza, Vörösvári Szigfrid, Veszely Ödön, Wichmann György, Zempléni Árpád. Összesen (I. 52. füz.) 3350 kor.

1910-re pártoló díjat fizetett: Grézló Ernő, Obendorfer József, Reinisch Henrik. Összesen 12 korona.

1910-re előfizetett: Arad: Felsőkereskedelmi iskola, Áll. főreáliskola, Baja: Főgimnázium, Balatonfüred: Áll. polgári iskola, Békés: Ref. főgimnázium, Besztercebánya: Áll. polgári iskola, Budapest: I. Magyar. Ált. Biztosító-Társaság, Magyar. Tud. Akad. Szótári Bizottsága, Tisztviselő-telepi áll. főgimnázium, Kir. József-műegyetem, Damjanich-utcai elemi és ipartanoneziskola, VII. ker. áll. felső építő-ipariskola, V. ker. áll. főgimnázium, Ev. főgimnázium „Arany János-köre”, VIII. áll. főgimnázium, Kalazantinum, VI. Felsőkereskedelmi iskola, „Veress Pálné” felsőbb leányiskola, VI. áll. felsőbb leányiskola, V. ker. polgári fiúiskola, VIII. ker. (Práter-utcai) polgári fiúiskola, VI. ker. polg. leányiskola, VIII. ker. (Práter-utcai) polg. leányiskola, IX. ker. polgári leányiskola, Magyar mérnök- és építész-egylet, Országos Kaszinó, V. ker. áll. főreáliskola, VI. ker. áll. főreáliskola, VIII. ker. főreáliskola, Debreczen: Rkath. főgimnázium, Ref. főiskola nagykönyvtára, Deutsch Zs. és társa, Eperjes: Angol kisasszonyok „Sancta Maria”-intézete, Kath. főgimnázium, Ev. kollégium, Érsekújvár: Kath. főgimnázium, Erzsébetváros: Áll. főgimnázium, Esztergom: Kath. főgimnázium, Gansel Lipót, Hajdunánás: Ref. főgimn. ifjúsági önképző-köre, Halas: Polgári leányiskola, Jászberény: Áll. főgimnázium, Karczag: Ref. főgimnázium, Kécskemét: Polgármesteri hivatal, Kisszeben: Kegyesr. gimnázium, Kőrmöczbánya: Áll. főreáliskola, Kőszeg: Főgimnázium, Lőcse: Főreáliskola, Lugos: Áll. főgimnázium, Nagy Ákos, Nagybánya: Áll. főgimnázium, Nagykőrös: Ref. főgimnázium, Nagyszeben: Áll. főgimnázium, Nagyvárad: Prém. főgimnázium, Nagyvárad: Áll. főreáliskola, Ref. tanítóképző, Pfeifer-féle könyvkereskedés, Pozsony: Kir. jogakadémia, Rozsnyó: Kath. főgimnázium, Sopron: Ev. Lyczeumi Magyar Társaság, Stark Nándor (2 péld.), Szakoleza: Gimnázium, Szarvas: Ev. tanítóképző, Vajda-önképzőkör, Szeged: Áll. főreáliskola, Székesfehérvár: Főgimnázium, Áll. főreáliskola, Szemző László, Szigeti Pál, Temesvár: Felsőkereskedelmi iskola, Törökbecse: Áll. polg. fiú- és leányiskola, Újvidék: Gör. kel. szerb főgimnázium, Ungvár: Kath. főgimnázium, Áll. főreáliskola, Zenta: Főgimnázium, Zombor: Felsőkereskedelmi iskola. Összesen (l. 52. füz.) 2380 kor.

Figyelmeztetés.

1. A M. Nyelvtudományi Társaság pénztára (V., Akadémia-utca 2.) 3 koronát ajánl a «Magyar Nyelv» I. köt. 2-ik füzetéből minden egyes példányért, vagy pedig az egész kötetért 5 koronát.

2. A «Magyar Nyelv» I., II., III., IV. és V. kötete, együtt megrendelve, a míg a készlet tart, u. o. 30 koronán kapható.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-utca 2. sz.-ra czímezendő.

VI. ÉVFOLYAM. 1910. SZEPTEMBER. 7. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

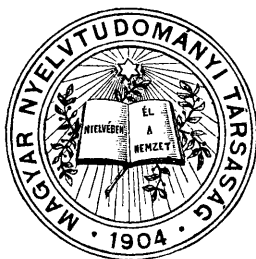
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

57. FÜZET

1910. SZEPTEMBER

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1910.

TARTALOM.

	Lap
A magyar nyelv szláv jövevényei, <i>Melich János</i> -tól	289
szólásokról VI., <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	299
szakadáti nyelvjárás-sziget II., <i>Horger Antal</i> -tól	306
Kazinczy Ferencz nyelvújítása XV., <i>Simai Ödön</i> -tól	316
Szó- és szólásmagyarázatok: Polémia, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Pörosztó, <i>Gálos Rezső</i> -tól; Fustély, Szonika, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Sirám, <i>Simai Ödön</i> -tól	320
Nyelvtörténeti adatok, <i>Moenich Károly</i> -tól	326
Különfélék: Katona Lajos, <i>Horváth János</i> -tól; Ismeretlen latin-magyar szótárak a XVI. századból, <i>Melich János</i> -tól; Az -ít képzőről, <i>Melegdi János</i> -tól	327
Népnyelv: <i>Dékán Sámuel</i> -tól, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól és <i>Lehr Albert</i> -tól	331
Levélszekrényünk: 33—36	336
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Kivonat a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tolyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdij (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdija, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

VI. ÉVFOLYAM.

1910. OKTÓBER.

8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

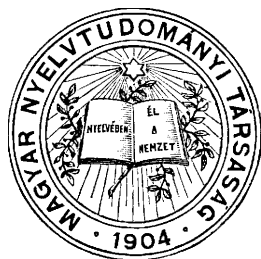
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GÖMBOCZ ZOLTÁN
titkár

58. FÜZET

1910. OKTÓBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1910.

TARTALOM.

	Lap
A magyar nyelv szláv jövevényei. (Második közlemény), <i>Melich János</i> -tól	337
A szólásokról VII., <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	345
A szentek szerepe a magyar nyelvben II., <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	350
Kazinczy Ferencz nyelvújítása XV., <i>Simai Ödön</i> -tól	355
Véresszájú, <i>Lehr Albert</i> -tól	359
Szó- és szólásmagyarázatok: Neszmélyesség, Házasságtörés, <i>Simai Ödön</i> -tól; A lencse gömb, Ölbe sir, <i>Csapodi István</i> -tól; Forgó, Székely-gulyás, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Lélekbe járó dolog, Tökörkü, A „cseppfolyós“ szó történetéhez, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Boráldó, <i>Pais Dezső</i> -tól; Csárdás, <i>Fabó Bertalan</i> -tól	362
Nyelvtörténeti adatok, <i>Kóssa Gyula</i> -tól és <i>Moénich Károly</i> -tól	369
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez, <i>Gönczy Béla</i> -tól	374
Különfélék: Csokonai nyelvéről, Gárdonyi nyelvéről, Mikszáth nyelvéről, <i>R. M.</i> -tól; Bessenyei akadémiai törekvései, <i>G. R.</i> -tól	375
A szakadati nyelvjárás-sziget III., <i>Horger Antal</i> -tól	378
Rovás: Hol az igazság? <i>Lehr Albert</i> -tól	382
Levélszekerényünk: 37—39	384
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők. — Figyelmeztetés.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.*“

Minthogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgáltunk, arra kérvén őket, sziveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Ha az évdíj október hó végeig nem érkezik be, ezt olybá fogjuk venni, hogy az illető tag a díjat postai megbízás útján kívánja befizetni.

1910 október 15-ig

Alapító tagdíjat fizetett: Gombocz Zoltán, alapítványa növesztésére, 100 koronát. Összesen (l. 55. füz.) 9150 kor.

1909-re tagdíjat fizetett: Fekete József, Sztrokay Lajos (I. részl.) 7 kor., Törös Béla. Összesen (l. 55. füz.) 5307 kor.

1910-re tagdíjat fizetett: Almássy György, Ascher István, Bacsó Gyula, Balogh Péter, Beke Ödön, Benő Béla, Bibó István, Bökényi Dániel, Buzás Dezső, Csefkő Gyula, Darkó Jenő, Demichier Vilmos, Dézsi Lajos, Dittrich Vilmos, Dóczy Imre, Donner Károly, Erdélyi Lajos, Erdélyi Pál, Erdős Jeromos, Fekete Pál, Földes Imre, Freund Antal, Gálos Rezső (I. részl.) 5 kor., Gauthiot Róbert, Gedeon Alajos, Gombássy Imre, Gulyás István, György Ferencz, Gyulai Ágost, Hajas Béla, Harsányi István (II. részl.) 2 kor., Hegedűs István, Hellebrant Árpád, Hollósy Kálmán, Hóman Bálint, Horváth Cyrill, Horváth Endre, Horváth Jeromos, Horváth Sándor, Imre József, Báró Inkey József, Báró Inkey Pál, Kallós Ede (I. részl.) 5 kor., Károlyi Árpád, Karsa Ferencz, Keleti Jenő, Kocsis Lénárd, Komjáthy Sándor, Komlóssy Arthur, Kosztolányi Zoltán, Kovács Dezső, Kovács Gyula, Köhalmi Mihály, Könczöl József, Krippel Móricz, Laczkó Géza, Martos Ferencz, Mészáros Kálmán, Mészöly Gedeon, Molnár Kálmán, Móritz Dénes, Munkás László, T. Nagy Imre, Nagy Lajos, Námesy Médárd, Nemes Károly, Németh Gábor, Németh Béla, Némethy Géza, Nyusztay Antal, Ojansuu Heikki, Orbán János, Pais Dezső, Palkovics Sándor, Péter Lajos, Pruzsinszky János, Putnoky Imre, Ravasz Árpád, Ruhmann Jenő, Ruisz Gyula, Samu János, Schack Béla, Schmidt Rajmund, Simon György, Somlyódy István, Szabó Béla, Gróf Széchenyi Bertalan, Gróf Széchenyi Emil, Szolár Ferencz, Sztempák Mariska, B. Takáts Lajos, Tordai Anyos, Tóth Gyula, Trencsényi Károly, Trócsányi Zoltán, Tüdös János, Ujfalussy Viktor, Újsághy Géza, Vadas Jenő, Vajdady Lehel, Vargha Damján, Varga Henrik (I. részl.) 5 kor., Varjú Elemér, Veress Endre, Vetrő Lajos, Viski Károly, Viszota Gyula, Vrányi Teofil, Wagner János, Waisbecker Ede, Wertner Sándor, Wilde Ferencz (I. részl.) 5 kor., Závodszy Levente, Zolnai Gyula, Zombory János, Zseni József. Összesen (l. 55. füz.) 4482 kor.

1909-re előfizetett: Szeged: Áll. felsőkeresk. iskola. Összesen (52. füz.) 3890 kor.

1910-re előfizetett: *Arad: Kath. főgimnázium, *Áll. felsőbb leányiskola, *Áll. elemi tanítóképző. *Baja: Áll. elemi tanítóképző. *Balázsfalva: Gör. kath. főgimnázium, *Békéscsaba: Áll. fels. leányiskola, *Belényes: Gör. kath. főgimnázium, Beregszász: Áll. főgimn. Petőfi önképzőköre, *Besztercze: Ev. szász főgimnázium, *Besztercebánya: Ev. alginmázium, *Áll. fels. leányiskola, *Bonyhád: Evang. alginmázium, *Brád: Gör. kel. román alginmázium, *Brassó: Róm. kath. főgimnázium, *Gör. kath. román főgimnázium, *Ev. szász főgimnázium, Budapest: IX. ker. ref. főgimnázium, IX. ker. református főgimnázium önképzőköre, *László-féle főgimnázium, *IV. ker. közs. fels. leányiskola, Orsz. nőképző leánygimnázium, *Orsz. rabbiképzői főgimnázium, Budapest: Lipótvárosi kaszinó, *Csáktornya: Áll. elemi tanítóképző, *Csurgó: Ref. főgimnázium, Áll. elemi tanítóképző, Debreczen: Ref. főgimnázium, Ref. főgimn. önképzőköre, *Déva: Áll. főreáliskola, *Áll. elemi tanítóképző, *Eger: Áll. főreáliskola, *Róm. kath. fels. leányiskola, *Eperjes: Áll. tanítóképző, Fehértemplom: Áll. főgimn. önképzőköre, *Felsőlövő: Ev. főgimnázium, *Fiume: Áll. főgimnázium, *Áll. fels. leányiskola, *Gyöngyös: Áll. főgimnázium, Győr: Benczés székház tanári könyvtára, *Győr: Áll. tanítóképző, Gyula: Kath. főgimnázium, *Gyulafehérvár: Róm. kath. főgimnázium, *Hajdúböszörmény: Ref. főgimnázium, *Igló: Áll. elemi tanítóképző, Karczag: Ref. főgimn. Petőfi-önképzőköre, *Karánsebes: Áll. főgimnázium, *Kiskunfélegyháza: Kath. főgimnázium, *Áll. elemi tanítóképző, *Kolozsvár:

Állami felsőbb leányiskola, Állami tanítóképző „Rákóczi önképzőkör”, *Kőszeg: Evang. fels. leányiskola, *Léva: Kegyesrendi főgimnázium, *Áll. elemi tanítóképző, *Losoncz: Áll. elemi tanítóképző, Lőcse: Kir. főgimnázium, *Lőcse: Áll. fels. leányiskola, *Magyaróvár: Kegyesrendi algimnázium, *Makó: Áll. főgimnázium, *Mármaros-Sziget: Ref. főgimnázium, *Marosvásárhely: Ref. főgimnázium, *Róm. kath. főgimnázium, *Medgyes: Ev. szász főgimnázium, *Mezőtúr: Áll. fels. leányiskola, Református főgimn. ifjúsági olvasó, *Miskolc: Ref. főgimnázium, *Modor: Áll. elemi tanítóképző, Munkács: Áll. főgimnázium, *Nagykálló: Áll. főgimnázium, *Nagykanizsa: Róm. kath. főgimnázium, *Nagykároly: Kegyesrendi főgimnázium, *Nagykikinda: Áll. főgimnázium, Nagyrőcze: Áll. felsőkeresk. iskola, *Nagyszalonta: Közs. főgimnázium, *Nagyszeben: Ev. szász főgimnázium, *Ev. főreáliskola, Naszód: Alapítv. főgimnázium, *Nyitra: Róm. kath. fels. leányiskola, *Pápa: Ref. főgimnázium, *Áll. elemi tanítóképző, *Pécs: Áll. főreáliskola, *Róm. kath. fels. leányiskola, Pekár Imre, *Petrozsény: Közs. főgimnázium, *Podolin: Kegyesrendi gimnázium, *Pozsony: Kath. főgimnázium, *Áll. fels. leányiskola, *Privigy: Kegyesrendi gimnázium, *Rímaszombat: Protestáns főgimnázium, *Rózsáhegy: Kegyesrendi főgimnázium, *Rozsnyó: Evang. főgimnázium, Sárospatak: Ref. kollegium, *Segesvár: Evang. szász főgimnázium, *Selmeczbánya: Evang. liczeum, *Sopron: Lähne-féle főgimnázium, *Sümeg: Reáliskola, Szabadka: Főgimnázium, *Szászsebes: Evang. algimnázium, *Szatmárnémeti: Kath. főgimnázium, *Ref. fels. leányiskola, *Szeged: Áll. fels. leányiskola, Állami főgimnázium, Állami felsőkereskedelmi iskola, *Székelyudvarhely: Ref. főgimnázium, *Róm. kath. főgimnázium, *Székesfehérvár: Közs. fels. leányiskola, *Szentgothárd: Áll. főgimnázium, *Szentgyörgy: Kegyesrendi gimnázium, *Szilágysomlyó: Püsp. gimnázium, *Tata: Kegyesrendi gimnázium, *Temesvár: Áll. főgimnázium, *Kegyesrendi főgimnázium, *Áll. fels. leányiskola, *Róm. kath. fels. leányiskola, *Áll. elemi tanítóképző, *Torda: Unit. gimnázium, *Trencsén: Áll. fels. leányiskola, *Újpest: Közs. gimnázium, *Újverbász: Közs. gimnázium, Vác: Kegyesrendi főgimnázium, *Veszprém: Kegyesrendi főgimnázium, *Zalaegerszeg: Áll. főgimnázium, Zellner László, *Znióvárallya: Áll. elemi tanítóképző, *Zsolna: Áll. főreáliskola. Összesen (l. 55. füz.) 3620 kor.

Figyelmeztetés.

1. A M. Nyelvtudományi Társaság pénztára (V., Akadémia-utca 2.) 3 koronát ajánl a «Magyar Nyelv» I. köt. 2-ik füzetéből minden egyes példányért, vagy pedig az egész kötetért 5 koronát.

2. A «Magyar Nyelv» I., II., III., IV. és V. kötete, együtt megrendelve, a míg a készlet tart, u. o. 30 koronán kapható.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. *c)* Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító; rendes vagy pártoló tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni, szándékát a titkárnál tartozik bejelenteni.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*
A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése.
Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.
2. sz. **Szily Kálmán.** *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti
és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8 r. 18 l.)
Ára 40 fillér.
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905.
(8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájé-
koztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi
gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk
és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.)
Ára 40 fillér.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncznyelv.* Nyelvészeti
és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.)
Ára 40 fillér.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevény-
szavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar
helyesírás. (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest 1908.
(8-r. 32 l.) Ára 1 korona.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Buda-
pest, 1909. (8-r. 32 l.) Ára 40 fillér.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

VI. ÉVFOLYAM.

1910. NOVEMBER.

9. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

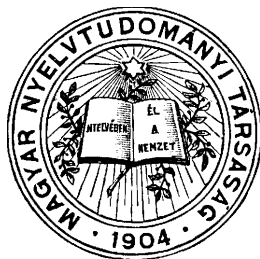
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

59. FÜZET

1910. NOVEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1910.

TARTALOM.

	Lap
A szólásokról VIII., <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	385
Arany-magyarázatok XXIX.: <i>Pörosztó, Lehr Albert</i> -tól	390
A magyar nyelv szláv jövevényei, <i>Melich János</i> -tól	395
Jegyzetek a „ <i>Sermones Dominicales</i> ” Szótárához, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	401
A magyar hónapnevekről, <i>Simai Ödön</i> -tól	406
Faludi idylljeihez, <i>Csüri Bálint</i> -tól	415
Szó- és szólásmagyarázatok: Nemere, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Harap, <i>Simai Ödön</i> -tól; Visszaszívni, <i>Rexa Dezső</i> -tól; Szuszma, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Bebizonyt, kibizonyt, <i>Simai Ödön</i> -tól	418
Nyelvtörténeti adatok, <i>Moenich Károly</i> -tól és <i>Kóssa Gyula</i> -tól	423
Különfélék: A Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülése, <i>G. Z.</i> -tól; Arany János magyar irodalomtörténete, <i>T. V.</i> -tól	427
Népnyelv, <i>Dékán Sámuel</i> -tól és <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	429
Levélszekerényünk: 40—46	431
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Értelem-zavaró hibák a Nyelvtört. Szótárban.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.*”

Mínthogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátralékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgáltunk, arra kérvén őket, szíveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Ha az évdíj október hó végeig nem érkezik be, ezt olybá fogjuk venni, hogy az illető tag a díjat postai megbízás útján kívánja befizetni.

VI. ÉVFOLYAM. 1910. DECEMBER. 10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

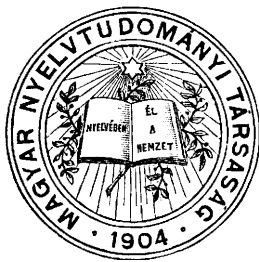
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KALMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

60. FÜZET

1910. DECEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1910.

TARTALOM.

	Lap
A rokon szó eredete, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	433
A magyar nyelv szláv jövevényei, <i>Melich János</i> -tól	443
XVI. századi levelekből, <i>Ödöngő Ábel</i> -től	448
Kazinczy Ferencz nyelvújítása XVI., <i>Simai Ödön</i> -től	451
Szó- és szólásmagyarázatok: Nemere, <i>Szilády Áron</i> -tól; Lélekbe járó dolog, <i>Simai Ödön</i> -től; Délibáb, <i>Gálos Rezső</i> -től; Két haza, <i>Rubinyi Mózes</i> -től; Lyüki, Rótok, Szömör, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Vér volt hozzá, <i>Angyal Dávid</i> -tól	456
Nyelvtörténeti adatok, <i>Moenich Károly</i> -tól	460
Barjánirtás, <i>Komáromy Lajos</i> -tól	462
Népnyelv, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól és <i>Lehr Albert</i> -től	465
Levélszekrényünk : 50—58.	469
Tartalom	471
Szómutató	474
Borítékon: Értesítés. — Sajtóhibák. — Fizetők. — Értelemzavaró hibák a Nyelvtört. Szótárban.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjaié ványuk, rendes tagjainak pedig az évdij

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czímezendő.

Sajtóhibák

a megelőző füzet borítékán.

302. f. 304. helyett így kell 302. f. 6. 414. a. 29. 412. a. 29. 1083. a. 24. 1083. a. 21.	1526. f. 22. 1556. a. 22. II. köt. 900. f. 29. II. köt. 990. f. 29. 1027. a. 2. 1027. a. 1.
---	---

1910 december 15-ig.

1910-re tagdíjat fizetett: Baranyai Gyuláné, Biró István, Böszörményi Géza, Chernel István, Csengeri János, Csokán Pál, Czollner László, Deák Andor, Fischer Izidor, Forgács Ferencz, Fraenkel Bertalan, Gaal Gaszton, Gálos Rezső (II. részl. 5 kor.), Ginever Arthurné, Gregorovits Antal, György Lajos, Jermy Sándor, Kajtár Jenő, Kallós Ede (II. részl. 5 kor.), Károlyi Széchenyi Hanna grófnő, Kégl Sándor, Koréh Lajos, Kölcsey Sándor, Körösi Sándor, Kräuter Ferencz, Laban Antal, Leheti Antal, Löfkovits Márton, Majtényi Géza, Mándi Ede, Melis István, Méray Irén, Pap Illés, Pável Agost, Péchy Gáspár, Pintér Sándor, Polgár István, Rexa Dezső, Sági István, Sarudy Ottó, Schmidt Henrik, Simonyi Kálmán, Stokka Tankréd, Szabó Lajos, Szabó Viktor, Szabolcs Ferencz, Szemkő Aladár, Szikszay György, P. Thewrewk Emil, Tömlő Lajos, Varga Henrik (II. részl. 5 kor.), Vértessy Dezső, Veszprémi Vilmos, Veszprémy Zoltán, Wilde Ferencz (II. részl. 5 kor.), Wisniewski Antal. Összesen (I. 58. füz.) 5022 kor

1909-re előfizetett: Igló: Ev. főgimnázium, Orsova: Áll. elemi népiskola. Összesen (58. füz.) 3910 kor.

1910 re előfizetett: Aszód: Ev. gimnázium, Bécs: Pazmaneum, Eger: Kath. főgimnázium, Eperjes: Magyar Társaság, Győr: Áll. felsőleányiskola, Áll. főreáliskola, Igló: Ev. főgimnázium, Kassa: Áll. főreáliskola, Komárom: Főgimnáziumi Czuczor-Önképzőkör, Lőcse: Kaszinó, M.-Sziget: Áll. tanítóképző, Nagykőrös: Arany János-Önképzőkör, Pécs: Felsőkeresk. iskola, Sárospatak: Áll. tanítóképző, S.-A.-Újhely: Kath. főgimnázium, Selmeczbánya: Kir. kath. főgimnázium, Szamosujvár: Áll. főgimnázium, Szászrégen: Ev. gimnázium, Szekszárd: Eötvös-Önképzőkör. Deutsch Frigyes. Összesen (I. 58. füz.) 3820 kor.

Értelemzavaró hibák a Nyelvtört. Szótárban.

(Lásd a megelőző füzet borítékán.)

II. kötet.

1212. a. 17.: higac hidac.	1539. f. 15.: baka-selyem béka-selyem.
1235. f. 3.: kimicsér kisniczér.	1540. f. 5.: selypesség MA. selyp-ség.
1276. a. 7.: ökor bordájú fű ördög bordāju fű.	1545. f. 21.: sérelmény sére-mény.
1283. f. 29.: piatzon kerengő piaczon tekergő.	1548. f. 30.: sérvére szívére.
1340. a. 9.: személyre való szemétre való.	1563. a. 2.: sitására sirására.
1369. f. 4.: udvariasság udvariság.	1567. a. 17.: sikamaira sika-matra.
1397. f. 24.: lázokban házokban.	1610. a. 21.: sulya suly.
1410. a. 24.: „rendkívüli“ törlendő.	1610. a. 18.: sulia sulí a
1412. a. 7. és 27.: repcsés repeczés.	1611. a. 25.: sulyasos sulyassá-gos.
1443. f. 25.: „rótok“ törlendő.	1614. f. 16.: suprekeres supte-keres.
1458. a. 16.: rontsol rontzol.	1614. f. 24.: surk sark.
1458. a. 9.: elrontsol elrontzol.	1615. f. 1.: suska Zsuzska.
1461. a. 21.: „miséria; elend“ törlendő.	1615. f. 3.: suskás zsuzskás.
1472. a. 4.: röstök röstölő.	1622. f. 2.: süölökodik sūdölökodik.
1484. a. 24.: udvarias udvariás.	
1506. f. 28.: eltűzhetné eltűrhetné.	

III. kötet.

65. f. 21.: rostásodik || rozsdásodik.
 82. f. 13.: komorna-leány || komor-
 nék-leány.
 86. a. 23.: bab-szár || bab-szar.
 98. a. 25.: szeeskevész || szekevész.
 112. a. 4.: bot, kos, járom szeg ||
 botkos járomszeg.
 120. a. 29.: tál konc || sál konc.
 137. f. 19.: kögös || hógös.
 150. f. 7.: nyálasztos || nyálazatos.
 154. f. 27.: szívtelenség || szívet-
 lenség.
 156. f. 31.: kinn el || kiüfl.
 179. f. 7.: szörödni || szörösödni.
 188. f. 15.: czepegés || szepegés.
 191. a. 21.: imát || inát.
 191. a. 31.: köszben || körben.
 207. a. 12.: folt-szerzés || folt,
 szerzés.
 212. a. 23.: szerkeszt || szerkeztet.
 212. a. 13.: öszve-szerkeszt || öszve-
 szerkez.
 213. f. 14.: be-szerkeztetés: be-
 férkeztetés.
 225. a. 25.: hamar-farkú || hamar-
 sarkú.
 235. f. 14.: vizvonzó || vízvonyó.
 239. f. 23.: szihátú || szij-hátú.
 241. a. 5.: fellouallya || felfuvallya.
 245. a. 20.: vonat || vonás.
 259. f. 26.: fedületlen || fésületlen.
 260. f. 15.: bölcseseg || bölcse-
 segec.
 260. a. 8.: megtisztáljad || meg-
 szítáljad.
 279. a. 9.: félén || félen.
 282. a. 17.: fogadhatatlan || ta-
 gadhatatlan.
 311. f. 23.: kiérdeznek || kiérkeznek.
 314. a. 19.: komorna-leány || ko-
 mornék-leány.
 318. f. 22.: idegek || erek.
 331. a. 30.: szömör || sömör.
 333. a. 12.: szörnyeket || szörnyű-
 ségeket.
 337. f. 6.: be || le.
 347. a. 7.: szükösödik || szükösködik.
 361. f. 22.: méh-szüret || méz-
 szüret.
 362. f. 12.: kává || kápás.
 365. f. 15.: tudoroc || tutoroc.
 367. f. 23.: tisztiség || tisztesség.
 368. f. 12.: hinta || hintó.
 389. f. 10.: keresztelenkedő || ke-
 resztelendő.
 389. a. 28.: tsuforgott || tsuszorgott.
 400. f. 10.: talas || talpas.
 405. a. 13.: MünchC. 119 törlendő.
 410. a. 6.: chalál || halál.
 425. f. 7.: niuolkodás || hiuolkodás.
 432. f. 29.: Gyul. Jes. Sir. || ???
 444. f. 18.: szívó || sívó.
 449. a. 31.: tarlóján || tarkóján.
 471. a. 18.: szabasod || szabados.
 472. f. 10.: konyódi || kompódi.
 481. f. 18.: kohlenschaufel || feuer-
 schaufel.
 524. a. 2.: mikor || mind.
 548. f. 23.: rendeltés, sem || ren-
 deltessem.
 566. f. 12.: tepecskél MA. || te-
 petzkél.
 599. f. 4.: aranyal || aranyas.
 623. a. 3.: tehetetlenség PPBL. ||
 erőtelenség.
 633. a. 30.: tétel || vétel.
 654. a. 14.: választatnac || válasz-
 tatotnac.
 660. f. 15.: ostromzásra || ostrom-
 mozása.
 661. f. 11.: az faklyat || az hazat.
 661. a. 31.: MA.: UT. || Helt.: UT.
 673. a. 10.: „isten-tisztelet“ tör-
 lendő.
 688. a. 19.: „titoknak“ törlendő.
 735. f. 19.: tőkörű, czödmörű || tö-
 körű czödmörű.
 778. f. 7.: földbe || földé.
 815. f. 6.: fej-tő || fejtő.
 863. a. 3.: uraskodik || uralkodik.
 913. f. 3.: üvegce || üvegecske.
 1005. f. 15.: vallásosan || vallás-
 képpen.
 1099. f. 24.: vesztesen || vesztésén.
 1149. a. 16.: vetekedem (dege-
 nera) || vetemedem.
 1174. f. 28.: vigasa || vigassaga.
 1220. a. 17.: vizzáynok országnak.
 1244. f. 9.: vonál || vonat.
 1283. a. 26.: zizetel || ziz-étel.

Értelem-zavaró hibák a Nyelvtört. Szótárban.

A magyar nyelvtörténettel foglalkozók kedvéért közreadjuk itt azokat az értelem-zavaró hibákat, melyeket a Nyelvtört. Szótár olvasgatása és a rávonatkozó helyreigazítások folytonos szemmel tartása közben apránként összeszedgettünk. Ennek alapján mindenikünk kijavíthatja már most a maga példányában legalább ezeket a hibákat. Ha mások is követnék e példát s közlés végett beküldenék a tőlük észrevetteket, sokat javíthatnánk e szótáron, melyre — egyebünk nem lévén — minden hibája és hiánya mellett is mindennap szükségünk van.

Az első szám a lap, a második pedig a sor számát jelenti, alulról (a), vagy felülről (f).

I. kötet.

4. a. 8.: elő ábrázati helyett így kell élő ábrázati.	317. a. 24.: tsetes tsetsés.
17. a. 17.: adomány (ditio) tartomány.	325. a. 6.: buknak búknak.
21. a. 9.: PP. PPB.	334. f. 3.: büntetlen MA. büntetlen.
40. a. 21.: jó-akarás jó-akarat.	334. f. 7.: büntetlenség MA. büntetlenség.
60. a. 13.: megalkonni megal-kunni.	348. a. 11.: „a tekenőt“ törlendő.
64. f. 27.: alkottato alkudtato	372. a. 19.: megcsalás megcsolás.
82. f. 12.: C MA ₃ .	402. a. 6.: kedves csendgye csendes kedve.
90. f. 2.: nehéz álmu mély álmu.	408. f. 9.: bele-csepegtet bele-csepeget.
90. a. 20.: félig álmos félig aluvó.	414. a. 29.: csercse csörcz.
116. f. 27.: ortza nélkül oknélkül.	418. f. 13.: kefeket keseket.
126. a. 24.: alverőm álverőm.	438. a. 12.: csipásodik csipás-kodik.
163. a. 1.: bakosaath dakosaath.	464. f. 15.: tsuforgott tsuszorgott.
168. a. 7.: excusationes exoscu-lationes.	480. a. 22. harczias dal kezdés harcz viadal-kezdés.
168. a. 8.: Péter bania Péter bátya.	524. f. 17.: dorgállját dagállját.
169. a. 18.: bánaja bánatja.	530. a. 11.: el-sinlett elsindett.
183. f. 3. Chillányi Gyöngy Ghil-lányi György.	538. a. 15.: „1. dud“ törlendő.
196. a. 12.: tengeri béka tengeri tekenős béka.	545. a. 11.: durvasz izetlen durva s izetlen.
226. a. 6.: bezdvár bezoár.	562. f. 15.: corgas horgas
242. f. 8.: bitság bírság.	590. f. 30.: leggyengédebben leggyengébben.
254. a. 29.: bebocsátás, C: belé-bocsátás, C.	591. f. 10.: köröztetet szöröz-tetet.
256. f. 26.: megbocsátandó meg-bocsánandó.	599. a. 24.: élhetetlen telhetet-len.
259. a. 27.: „bednár“ törlendő.	665. a. 12.: érdemetlen, érdemet-lenül MA. érdemletlen, érdem-letlenül.
263. a. 14.: kánya-bogyó kánya-hegye.	674. f. 27.: igaz érzelmű igaz értelmű.
277. f. 21.: illető éltető.	
302. f. 304.: megbotránkoztatás, C. megbotránkóztató, C.	
311. a. 18.: sutyógó futyógó.	

676. f. 4.: erkevechtelenseget || erkevechtelenseget.
 694. a. 10.: lohozás || lo hozás
 701. a. 3.: derekavert || derekasint vert.
 706. f. 22.: estvényen || estvenyén.
 731. a. 6.: általvitelés || általvite-
 tés.
 731. f. 20.: leveledeznek || leve-
 ledznek.
 734. a. 5.: csirke-fa || csirke-fű.
 914. a. 26.: „folyó évi“ törlendő.
 1043. a. 13.: füremdik || füreme-
 dik.
 1052. f. 2.: gaday || gazdaia.
 1068. f. 23. gattos || csattos.
 1083. a. 24.: ErsC. || ErdC.
 1091. f. 30.: girila || gyerla.
 1092. a. 10.: golyócska || gyolobis.
 1095. f. 1.: fül-gomb || füle-gom-
 bája.
 1097. a. 31.: kupfer || kayser.
 1114. a. 28. gömböly || gömbölyű.
 1150. a. 26.: langhangzo || lang-
 hazo.
 1195. a. 17.: jószág || jó szag.
 1255. f. 2.: kutya-hajlék || kutya,
 hajlék.
 1262. a. 21.: bonja fejét || botja
 fejét.
 1320. a. 18.: főIviselés || fölvitelés.
 1326. f. 23.: tűz harapot || tűz a
 harapot.
 1397. a. 11.: undorság || undokság.
 1405. a. 7.: henterget || hengerget.
 1430. a. 32.: vartat || varrat.
 1457. f. 11.: kanok || karok.
 1491. f. 18.: szarvű || szárú.
 1526. f. 22.: meghamiskodásokat
 || meghamissodásokat.
 1572. f. 13.: integetés || hintege-
 tés.
 1629. a. 4.: közben || körben.
 1650. f. 30.: étkezés || érkezés.

II. kötet.

17. f. 25.: „hadjárat“ törlendő.
 75. a. 1.: kacsont PPB. || kacson-
 gat.
 76. a. 15. || kádárok || kádasok.
 131. a. 21.: tőkeszteni || tóteszteni.
 133. f. 25.: tüzes-golyó || tüzes-go-
 lyóbis.
 262. f. 8.: szűr-készítő || szürké-
 sítő.
 359. f. 16.: fölkorozik || föl-kórózik.
 359. f. 18.: meg-korozik || meg-kó-
 rózik.
 367. a. 31.: pergamen-kornéj ||
 pergamenkörtvély.
 404. a. 7.: elszaladoz || elszaladot.
 499. a. 23. Diósz. || DBón.
 519. a. 13.: sinaroc || sinaroc.
 522. a. 4.: PPB. (1767) || PPB. (1801.)
 563. a. 16.: vár || jár.
 580. a. 3.: ránczolás || tánczolás.
 581. a. 25.: ragadozvány || raga-
 dovány.
 583. a. 7.: leselkedik C. || leses-
 kedik.
 598. f. 23.: adó-levél || adós-levél.
 605. f. 3.: tréfa-levelűfű || tserfa-
 levelűfű.
 605. f. 14.: válasz-levél PPB.* ||
 vallás-levél PPB.
 614. f. 21.: tellarius || sellarius.
 622. f. 20.: felettes || felette.
 647. f. 27.: szemei szűrre || sze-
 mes szűrőre.
 900. f. 29.: asszonyne lépék ||
 asszony belépék.
 970. f. 3.: „neszmélyesség“ tör-
 lendő.
 985. a. 14.: bűn-áldozás || bűn-ol-
 dozás.
 1017. a. 25.: hidat || ludat.
 1201. f. 6.: „öszves“ törlendő.
 1027. a. 2.: harátyol || karátyol.
 1037. a. 20.: rézij || kézij.
 1038. a. 4.: kettős napi || kettő-
 napi.
 1038. f. 8.: gyalom || gyalog.
 1059. f. 18.: megfejtetlen || meg-
 fejtethetetlen.
 1076. a. 1.: nywgalmatlan || nyw-
 galmatlan.
 1085. f. 18.: nyulásodik || nyuló-
 sodik.
 1095. a. 17. otsó || ótsó.
 1201. f. 8.: öszszesével || vezérével.

(Folytatjuk.)